

Els processos migratoris a les terres de parla catalana De l'època medieval a l'actualitat

Actes del VII Congrés de la CCEPC
València, 16, 17 i 18 d'octubre de 2008

**Els processos migratoris
a les terres de parla catalana
De l'època medieval a l'actualitat**

**Actes del VII Congrés de la CCEPC
(València, 16, 17 i 18 d'octubre de 2008)**

• *Publicacions de la Coordinadora
de Centres d'Estudis de Parla Catalana - 6 •*

Els processos migratoris a les terres de parla catalana De l'època medieval a l'actualitat

Actes del VII Congrés de la CCEPC
(València, 16, 17 i 18 d'octubre de 2008)

*Director de l'edició:
Josep Santesmas i Ollé*

COORDINADORA DE CENTRES D'ESTUDIS DE PARLA CATALANA
INSTITUT RAMON MUNTANER
FEDERACIÓ D'INSTITUTS D'ESTUDIS COMARCALS DEL PAÍS VALENCIÀ
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
ACCIÓ CULTURAL DEL PAÍS VALENCIÀ
COSSETÀNIA EDICIONS

Editen:

Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana
Institut Ramon Muntaner
Federació d'Instituts d'Estudis Comarcals del País Valencià
Universitat de València
Acció Cultural del País Valencià
Cossetània Edicions

Primera edició: novembre 2009

Cossetània Edicions • C. de la Violeta, 6 • 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91 • Fax 977 61 43 57
cossetania@cossetania.com • www.cossetania.com

© dels textos: els autors
© de l'edició: els editors

Fotografia de la coberta: *L'estació de Móra la Nova, 1967*
Tomàs Riva (Arxiu Associació Cultural del Matarranya). ©Hereus de Tomàs Riva

Imatge de la contracoberta: *La expulsión de los moriscos (Puerto de Valencia)*
Vizenzo Carducho. Dibuix sobre paper (380 x 504 mm), Museo del Prado

Amb el suport de:

La publicació d'aquesta obra ha rebut el suport del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Disseny i composició: Imatge-9, SL

Impressió: Gràfiques Moncunill, SL

ISBN: 978-84-9791-588-5

Dipòsit legal: T-1.269-2009

Índex

PRESENTACIÓ. <i>El VII Congrés de la CCEPC: recerca i debat a l'entorn dels processos migratoris</i> per Josep Santesmasés i Ollé.....	11
INTRODUCCIÓ. <i>Les migracions en la història dels Països Catalans</i> per Manuel Ardit, Enric Guinot i Vicent Olmos	13
CONFERÈNCIA INAUGURAL. <i>La musulmanització d'Hispania: un procés migratori d'homes i d'idees al segle VIII</i> per Dolors Bramon	17
ÀMBIT 1	
La colonització feudal de la Catalunya Nova, les Illes Balears i el País Valencià	
PONÈNCIA. <i>Una migració medieval: la colonització feudal al País Valencià al segle XIII</i> per Enric Guinot.....	31
PONÈNCIA. <i>La colonització feudal de Mallorca, Eivissa i Menorca</i> per Ricard Soto	53

ÍNDIX

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 1. <i>La colonització feudal de la Catalunya Nova, les Illes Balears i el País Valencià</i> per Antoni Virgili.....	73
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 1. <i>El sistema antroponímic del Llibre del Repartiment d'Oriola</i> per Santiago Ponsoda López de Atalaya	83
<i>De Barcelona a València? Bases per a la recerca dels orígens geogràfics del primer patriciat urbà a València</i> per Aureli Silvestre	97
<i>Immigració i mobilitat poblacional a la Ribera del Xúquer en la Baixa Edat Mitjana</i> per Ivan Martínez Araque.....	109
<i>Emigrar en temps de crisi. Del Maestrat-els Ports a la Plana (s. XV)</i> per Joaquim Aparici Martí	125
<i>Entre la Corona d'Aragó i Occitània: moviments migratoris a l'Empordà (1300-1350)</i> per Xavier Soldevila i Temporal	147
ÀMBIT 2	
De l'expulsió dels jueus i moriscos a les immigracions franceses de l'època moderna	
PONÈNCIA. <i>Moviments migratoris després de l'expulsió dels moriscos</i> per Manuel Ardit Lucas.....	153
PONÈNCIA. <i>Pagesos per als senyors: l'emigració del Regne de Mallorca al Regne de València en el segle XVII</i> per Antoni Mas i Forners	169
RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2. <i>De l'expulsió dels jueus i moriscos a les immigracions franceses de l'època moderna</i> per Òscar Jané Checa	201
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2. <i>Un estat de la qüestió sobre la immigració occitana a la Catalunya dels segles XVI i XVII</i> per Carles Millàs i Castellví	211
<i>Bibliografia dels moviments migratoris en les vegueries i corregiments de Montblanc, Tarragona i Tortosa a l'època moderna (s. XVI-XVIII)</i> per Josep M. Grau i Manel Güell	235

ÍNDIX

<i>La immigració francesa al Baix Maresme els segles XVI i XVII. Una aproximació crítica a la validesa de les fonts documentals</i> per Alexandra Capdevila Muntadas	247
<i>La immigració francesa a Sant Cugat del Vallès. Segles XVI-XVII. Noves aportacions</i> per Domènec Miquel i Serra	263
<i>Migracions i reproducció social en una comunitat rural valenciana.</i> <i>Les migracions a Xert (1563-1720)</i> per Josep Meseguer-Carbó.....	279
<i>Migracions a Benavarri en l'època moderna: segles XVI al XVIII</i> per Abel Ajates	293
<i>Migracions a Torrent de Cinca (Baix Cinca-Osca) entre 1592 i 1650</i> per Joaquim Salleras Clarió	307
<i>La immigració occitana a Begues a través del fons notarial eclesiàstic de l'Arxiu Parroquial de Sant Cristòfor de Begues. Segles XVI-XVII</i> per Víctor Mata, Marià Hispano i Albert Company	323
<i>Immigració occitana i actituds col·lectives al Vallès Occidental dels segles XVI i XVII</i> per Ismael Almazán Fernández	363

ÀMBIT 3

Les migracions contemporànies

PONÈNCIA. <i>Les Illes Balears: de terres d'emigrants a territoris d'immigració</i> per Pere A. Salvà Tomàs.....	375
PONÈNCIA. <i>Els processos migratoris a la Catalunya contemporània</i> per Andreu Domingo	393
RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3. <i>Les migracions contemporànies</i> per Andrés Piqueras.....	415
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3. <i>Migracions internes als Països Catalans.</i> <i>Perspectiva comarcal, 1988-2006</i> per Llorenç Casanova i Marta Serra.....	435
<i>Les noves immigracions internacionals a la conurbació d'Elda-Petrer</i> per Xavier Amat i Tomàs Pérez.....	467
<i>Els processos migratoris des de la Marina Alta cap a Algèria i les Amèriques (ca. 1878-1936)</i> per Josep Costa Mas.....	481

ÍNDIX

<i>L'emigració a l'Algèria francesa a partir de les fonts documentals de l'Arxiu Municipal de Dénia</i> per Gabriel Gilabert i Antoni Pascual	493
<i>Les tres onades emigratòries en la història de la història</i> per Miquel Àngel Limón Pons	509
<i>La immigració contemporània a Santa Margarida i els Monjos del 1919 al 2008</i> per Daniel Sancho París.....	523
<i>300 anys de migracions a Sant Just Desvern</i> per Cristina Gandoy, Àngel Gonzalo, Jordi Gumà i Antonio López.....	533
<i>La diversificació de les dinàmiques migratòries a la metròpolis barcelonina: immigració estrangera i suburbanització</i> per Jordi Bayona i Fernando Gil.....	561
<i>Immigració i parròquies de l'Hospitalet</i> per Jaume Botey.....	581
<i>Migracions interiors al Camp de Tarragona en la transició al món contemporani: el cas de Riudoms i Reus</i> per Josep M. Grau i Eugeni Perea.....	609
<i>Les emigracions hivernals a Catalunya al segle XIX. Un aspecte del mercat de treball en el món rural</i> per Llorenç Ferrer i Alòs	623
<i>Migracions contemporànies. El cas dels jueus als països de llengua catalana: Rosselló, Principat, País Valencià, Illes Balears, Principat d'Andorra</i> per Martine Berthelot	647
<i>L'exili carlista del juny del 1840: l'emigració de les forces de Ramon Cabrera</i> per Núria Sauch Cruz	657
<i>Bibliografia dels moviments migratoris a la província de Tarragona en l'època contemporània (s. XIX-XX)</i> per Josep M. Grau i Manel Güell	669
ÀMBIT 4	
Llengua, literatura i material etnogràfic vinculats als processos migratoris de les terres de parla catalana	
PONÈNCIA. Literatura catalana i migració per Lluís Meseguer	685

ÍNDIX

PONÈNCIA. <i>La influència de les migracions occitanes i franceses sobre la llengua catalana (s. XV-XX). Una nova lectura de la història del dialecte septentrional</i> per Joan Peytaví Deixona.....	695
RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4. <i>Llengua, literatura i material etnogràfic vinculats als processos migratoris de les terres de parla catalana</i> per Robert Martínez Canet	709
COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4. <i>De l'Ametlla de Mar a Palamós: crònica d'una migració del segle XX</i> per Jaume Badias i Marina Pujol	717
<i>L'Arxiu Municipal de Viladecans recupera la memòria de la immigració local</i> per Xavier Calderé, Àngels González i Manuel Luengo.....	731
<i>L'emigració valenciana a Algèria. Noves aportacions a partir de les fonts orals</i> per Àngela-Rosa Menages i Joan-Lluís Monjo	743
<i>D'objectes a subjectes: el paper del museu davant dels processos migratoris</i> per Robert Martínez Canet	753
CONFERÈNCIA DE CLAUSURA. <i>Repoblament i continuïtat cultural a l'Alguer (segles XIV-XVI)</i> per Joan Armangué i Herrero	759

PRESENTACIÓ

El VII Congrés de la CCEPC: recerca i debat a l'entorn dels processos migratoris

Josep Santesmases i Ollé

President de la CCEPC i vicepresident segon de l'IRM

Els congressos de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana han procurat tenir present sempre la territorialitat dels Països Catalans, no d'una manera gratuïta i aleatòria, sinó tenint presents les complicitats organitzatives, les relacions de col·laboració i la idoneïtat del lloc. A conseqüència d'això, s'han celebrat congressos a Lleida (1994), Palma (1997), Barcelona (2001), Vic (2004), Maó (2005), Barcelona (2006) i finalment València (2008).

Aquest darrer congrés es va anar configurant a partir de dues premisses: la voluntat de fer-nos presents al País Valencià per tal d'afermar relacions, i la significació de la ciutat de València en relació amb el tema que es plantejava al congrés. Les migracions havien suscitat l'interès en els debats previs que s'estableixen, en qualsevol congrés, en l'elecció i la programació temàtica. En principi, pensades en un marc d'història contemporània, per aprofundir en les migracions que han configurat el nostre present o de les quals ens considerem hereus propers. Ben aviat, però, vàrem entendre que els processos migratoris podien tenir, en els nostres territoris, una perspectiva més llarga en el temps. Una visió que ens permetés aprofundir en fets i circumstàncies històriques al mateix temps que entendre les raons i els camins que la geografia dels nostres territoris ha establert.

València, en els processos medievals de conquesta i feudalització, és un exemple de migracions forçades i de migracions promogudes, per dominar i substituir, iniciades

amb el propòsit conqueridor del rei Jaume I, de qui l'any 2008 es commemoraven els 800 anys del naixement. Era, per tant, un lloc amb connotacions prou clares com per poder escenificar la celebració d'un congrés basat en els processos migratoris esdevinguts des de l'època medieval.

La concreció va ser possible gràcies a les complicitats que es van establir ben prompte amb la Universitat de València, Acció Cultural del País Valencià i la Federació d'Instituts d'Estudis Comarcals del País Valencià. Aquestes relacions les havíem establert des de la CCEPC i l'Institut Ramon Muntaner, la fundació participada per la Generalitat de Catalunya i la mateixa CCEPC amb la qual es treballa diàriament per potenciar el món dels centres i els instituts d'estudis de tots els territoris de parla catalana.

El congrés «Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat» va celebrar-se, doncs, els dies 16, 17 i 18 d'octubre de 2008 a València. L'acte inaugural va tenir com a marc l'aula magna de la Universitat de València, i les altres sessions es van celebrar al Centre Octubre. El congrés es va estructurar en els següents àmbits:

1. La colonització feudal de la Catalunya Nova, les Illes Balears i el País Valencià.
2. De l'expulsió dels jueus i moriscos a les immigracions franceses de l'època moderna.
3. Les migracions contemporànies.
4. Llengua, literatura i material etnogràfic vinculats als processos migratoris de les terres de parla catalana.

Amb aquest mateix criteri s'han ordenat les ponències, les relatories i les comunicacions que es recullen en aquestes actes. El congrés va comptar amb una taula rodona per debatre les perspectives dels processos migratoris actuals. En formaven part Antoni Ariñó, vicerector de la Universitat de València; Santiago Castellà, vicerector de la Universitat Rovira i Virgili; Oriol Amorós, secretari per a la Immigració del Departament d'Acció Social i Ciutadania de la Generalitat de Catalunya, i Joan Lacomba i Rafael Xambó, ambdós de la Universitat de València. Es va procurar contemplar la major territorialitat possible en l'encàrrec de ponències, relatories i participació en la taula rodona, amb la implicació de professors de vuit universitats diferents.

Presentem les actes d'aquest congrés amb la voluntat de contribuir a enriquir els estudis sobre les migracions en el marc geogràfic que ens és propi.

INTRODUCCIÓ

Les migracions en la història dels Països Catalans

Manuel Ardit Lucas
Enric Guinot Rodríguez
Vicent Olmos Tamarit

Universitat de València

Sovint la societat actual, molt poc experta en qüestions de «memòria històrica», la qual cosa vol dir en realitat poc destral en qüestions d'història, es comporta com si fos la primera vegada que passa alguna cosa en la llarga durada del caminar de la Humanitat. Així els va generalment als estaments que ocupen els àmbits del poder públic, immunes a l'opinió crítica, però també és evident que aquesta «amnèsia» repercuteix sobre com afronta la majoria social els desafiaments del present.

Un bon exemple pot ser l'actual realitat europea i mundial sobre les migracions, un complex procés de mobilitat de milions de persones entre països rics i pobres, desenvolupats i subdesenvolupats, tot en el marc d'una economia capitalista universalitzada. Evidentment, els segles passats corresponen a períodes històrics de bases diferents, bé siga el colonialisme europeu del segle XIX o les monarquies absolutes dels segles anteriors i, cada vegada amb majors diferències, el món feudal medieval, etc., la qual cosa pot contribuir al fet que la majoria de la gent els considere com mons aliens al nostre món. Pot ser també per l'evident influència dels mitjans audiovisuals de comunicació en la construcció dels imaginaris col·lectius, la qüestió és que hi ha una notable tendència a considerar aquestes societats del passat com un temps d'immobilitats humanes. Un temps en el qual, per regla general, les persones no viatjaven, no sortien del llogaret o poble on havien nascut i vivien durant tota la seua vida sense més horitzó que el de les muntanyes que envoltaven les seues cases i camps.

Això en part és cert perquè, com és natural, podríem assenyalar molts casos de famílies que es mogueren en la seua vida quotidiana en un àmbit geogràfic reduït. Per poc, però, que comencem a fixar-nos en el detall de la realitat social, anirem detectant un escenari força més complex, variat i, sens dubte, més mòbil. Molts dels nostres avantpassats recorrien sovint en carro, a llom d'un rossí i en la major part dels casos simplement caminant, grans distàncies, per comprar animals o cereals, per anar a la sega a països veïns o fins i tot per anar a estudiar en alguna escola o universitat llunyana. Pensem, també, en la diversitat de grups socials que configuraven l'univers de la societat medieval i moderna, com ara les comunitats jueves pressionades periòdicament ací i allà i obligades a marxar a altres ciutats o regnes; pensem també en el cas de certs oficis per natura i necessitat viatgers: mercaders, pastors, traguers, mariners o almogàvers llogats per a la guerra a la millor oferta; i, evidentment, els grans moviments de població dels temps medievals producte de les conquestes i l'expansió feudal sobre al-Àndalus: les conquestes de Jaume I i el «re poblament» de València i Mallorca.

En efecte, els Països Catalans han estat terra de migracions al llarg de la seua història, si bé, com més enrere en el temps, amb més dificultat de ser documentades, tal com passa amb l'època romana o musulmana. Així, en els segles més antics podem recordar el pas i l'assentament a l'antiga província Tarraconense, entre els segles iv i v, de reduïts contingents dels pobles germànics que es traslladaven arreu de l'antic Imperi Romà. També caldria considerar l'arribada dels musulmans a partir del 711 a la península Ibèrica, els quals s'assentaren amb major o menor durada des d'Oriola fins a Narbona. Aquesta conquesta islàmica va provocar unes migracions cap al nord que, per ser tan antigues, ens són mal conegudes de manera concreta sobre quins grups humans s'instal·laren a les nostres terres, així com el volum quantitatiu que representaven. Hom parla de grups clànics musulmans d'origen oriental, d'Egipte, Síria, Palestina i la mateixa Aràbia, però també s'ha documentat amb força els darrers anys la importantíssima participació en aquella migració de grups berbers procedents del Magreb, que serien els que deixaren una petjada més definitiva en la construcció social del món andalusí a les nostres terres.

Més conegut i proper ens resulta el procés d'emigració i colonització en direcció oposada, cap al sud, que va encetar-se als petits comtats catalans dels Pirineus i els Prepirineus a partir del segle x aproximadament. És allò que la història tradicional va anomenar la «reconquesta» i el «re poblament», i que avui dia els historiadors preferim qualificar d'expansió territorial de la societat feudal i de colonització del territori andalusí, que esdevingué un moviment de llarga durada que vertebrà bona part de la història de Catalunya del segle x al segle xiii i que va provocar notables i fonamentals moviments de població catalana cap a les terres situades més al sud, primer la Catalunya Nova i després Mallorca i el País Valencià.

Encara en aquests temps medievals podríem fer esment de l'expansió mediterrània de la Corona d'Aragó dels segles XIV i XV, arran de la qual es va produir un corrent de moviment poblacional, limitat però significatiu, vers Sicília i Nàpols, i, especialment, l'illa de Sardenya, de la qual cosa és testimoni lingüístic actual la ciutat de l'Alguer.

Si parem atenció ara a l'Època Moderna, aquests moviments migratoris continuaren significatius en diversos moments. D'una banda, de caràcter receptiu, com ara l'arribada d'occitans («francesos», que diuen alguns textos) a Catalunya i fins i tot a València entre el segle XVI i principi del XVII; de l'altra, l'important procés migratori, en bona manera intern, de la primera meitat del segle XVII generat arran de l'expulsió dels moriscos l'any 1609, i que té el cas emblemàtic dels mallorquins arribats a les terres de les dues Marines valencianes, però també fins i tot a algunes altres comarques veïnes.

I apropant-nos més als temps contemporanis, els processos migratoris han continuat amb força en diversos moments; puntuals i selectius, com l'exili d'austriacistes arran de la conquesta borbònica del principi del segle XVIII, o l'arribada de comerciants i artesans francesos a les acaballes de la dita centúria. Més importants i al mateix temps menys valorats, com ara la migració de llauradors pobres del sud valencià, alacantins i il·licitans vers Algèria al final del segle XIX, o més invisibles, com la migració de treballadors valencians vers Barcelona al voltant de la Primera Guerra Mundial. I de gran impacte, com l'exili de desenes de milers de compatriotes republicans l'any 1939, o les grans onades de treballadors del camp a la ciutat i d'Andalusia, Extremadura, Múrcia, la Manxa i Aragó vers les conurbacions de Barcelona, València, Alacant, Elx, o Tarragona a les dècades de 1960 i 1970. Per no parlar del fenomen turístic, amb una gran població especialment de la Comunitat Europea que s'ha acabat assentant a les zones litorals i que ha tingut una influència notable en el canvi paisatgístic, per posar només un exemple.

Fet i fet, en contextos històrics ben diferents, en societats ben distintes, en moments polítics i econòmics ben diversos, la història dels Països Catalans també ha estat construïda per multitud de processos de migració, de sortida i de recepció, de curta i de llarga distància, d'esperança d'una vida millor i de fugida de la repressió. Tots ells són part de la nostra història. I tots ells han tingut unes conseqüències de diferents magnituds, però perdurables. Unes conseqüències que l'historiador no pot deixar de banda a l'hora d'escometre qualsevol estudi del passat, ja siga des del punt de vista de la història social, cultural o econòmica com des del punt de vista lingüístic o cultural.

CONFERÈNCIA INAUGURAL

La musulmanització d'Hispania: un procés migratori d'homages i d'idees al segle VIII

Dolors Bramon

Universitat de Barcelona

Com és sabut, entre els anys 610 i 632 es va predicar a la península d'Àrabia una nova manera d'entendre i servir Déu que constituí la religió monoteista en endavant anomenada *islam*. Els seus fidels van iniciar de seguida un moviment d'expansió territorial i aconseguiren un gran imperi regit per musulmans. L'artífex de tot això va ser un àrab, de nom Muhammad, membre d'una important tribu de comerciants caravaners de la Meca, tingut per profeta del Déu Únic per l'islam i dipositari de la seva darrera revelació. Aquesta fou recollida en un llibre, anomenat Alcorà, uns vint-i-cinc anys després de la seva mort.

Al marge de la seva funció religiosa, el profeta de l'islam va ser un home d'estat que aconseguí substituir les ancestrals rivalitats tribals i clàniques que caracteritzaven la societat àrab amb la creació d'una sola comunitat islàmica (*ummah*), que es distingia pel fet de creure en l'existència d'un sol Déu. D'aquesta manera, unificà els diversos grups ètnics i politeistes i els integrà dins d'una única entitat política, bo i conservant la seva personalitat i els seus costums, sense que inicialment fos obligatòria l'acceptació de l'islam. De primer, n'hi havia prou amb acceptar l'obediència a Muhammad com a cap de l'incipient estat. Establí també un pacte d'ajuda mútua que comprometia tots els membres de la nova comunitat i inicià un seguit d'atacs contra caravanes amb la finalitat primordial de l'obtenció de botí. El repartiment d'aquest botí es va fixar separant-ne una cinquena part per a les necessitats de l'estat islàmic i l'atenció als

pobres, mentre que la resta era distribuït equitativament entre els combatents i els diversos col·laboradors. La quantitat destinada a cadascú era proporcional a la funció que cada individu hagués realitzat en la campanya en qüestió. L'èxit acompanyà la vida política de Mahoma, i a la seva mort, l'any 632, la major part de les tribus àrabs estaven sota el seu comandament.

Muhammad no havia deixat res determinat sobre la seva successió, i fou nomenat califa, títol que significa “successor [de l'Enviat de Déu]”, un dels seus sogres, Abû Bakr (632-634). Durant el seu govern, com que l'estat islàmic ja era consolidat a tota la península Aràbiga, s'iniciaren ofensives contra Palestina. La conquesta d'aquest territori culminà amb la presa de Jerusalem (638) a l'emperador bizantí Heraclí per part del següent califa, és a dir, un altre dels seus sogres, de nom 'Umar (634-644). La inclusió d'aquesta ciutat a l'imperi islàmic va ser molt important perquè, com a símbol del monoteisme, era tinguda per ciutat santa pels jueus i pels cristians. Sota el poder de l'islam, Jerusalem entrà també dins de la simbologia d'aquesta nova religió, perquè es creu que des d'allà el Profeta, una nit, va pujar miraculosament al Cel, i en commemoració del lloc on s'inicià la seva ascensió s'hi edificà la mesquita anomenada *de la Roca*, que coincideix —diuen— amb el lloc on hi havia hagut el temple de Salomó. Com a conseqüència d'aquest episodi, des de llavors la població és coneguda a l'islam amb el nom d'al-Quds, o [Ciutat] Santa.

Durant el mateix califat d'Umar, que fou el primer a donar una eficient estructura militar als combatents, que organitzà l'administració de l'estat (bo i conservant els antics funcionaris bizantins en els seus llocs) i que creà campaments militars en punts estratègics que després donarien origen a ciutats importants, com al-Kûfa o al-Basrah —actualment a l'Iraq—, l'expansió de l'islam arribà a Síria (636-640), Mesopotàmia i a bona part de Pèrsia i de l'Àsia Central (636-641). Amb el seu successor, Utmân (644-656), s'arribà a la Cirenaica, s'establí el límit nord de l'imperi al Caucas i es creà el primer estol que posaria fi a la supremacia marítima de Bizanci a la Mediterrània. Malgrat els desordres polítics ocorreguts en el califat d'Alî (656-661), cosí i gendre de Muhammad, que donaren lloc al naixement del xiisme, el domini de l'islam sobre els antics territoris sassànides ja era un fet irreversible.

Els combatents musulmans finalitzaren l'ocupació de Pèrsia i conqueriren l'Afganistan (651), la Transoxiana (674), el Turquestan xinès, el Sind i el Panjab (711) fins al llindar del riu Indus (710 i 713). D'aquesta manera, cent anys després de la mort del seu Profeta, tots els territoris esmentats quedaren inclosos dins del món de l'islam i aquesta religió fou adoptada a poc a poc per la seva gent.

Cap a Occident, l'expansió s'inicià amb la conquesta d'Egipte (639-642) i, després de sotmetre amb moltes dificultats els diversos grups berbers, es conquerí tot el Magreb fins a l'Atlàntic (669-705). Com a continuació d'aquest avenç pel nord d'Àfrica, contingents d'àrabs i de berbers van travessar l'estret de Gibraltar i van penetrar a la

península Ibèrica¹ d'una manera organitzada a partir de l'any 711. En catorze anys van arribar més enllà dels Pirineus. Tot seguit, els musulmans van envair també l'antiga Gàl·lia Gòtica (725) i combateren la França merovíngia fins que foren derrotats a Poitiers (732). Lamentablement, no disposem de dades segures per poder fixar amb exactitud l'ocupació de les actuals terres catalanes i valencianes, però sembla que es va produir des de Saragossa i entre els anys 713 i 720.

Resulta difícil d'avaluar els factors que possibilitaren una expansió que sorprèn per la seva enorme rapidesa i amplitud. La historiografia tradicional islàmica, i d'una manera especial l'elaborada pels primers cronistes àrabs, va atribuir aquesta exitosa onada expansiva al fervor dels neòfits de les primeres generacions de musulmans i, òbviament, a l'ajut del Déu Vertader que s'havia revelat per darrera vegada a la humanitat per mitjà del seu Profeta, però, al meu entendre, cap d'ambdues explicacions resulta suficient.²

De fet, i pel que fa a l'avenç més immediat, cal fer notar que tant Pèrsia com Bizanci comptaven amb exèrcits entrenats i experimentats, però que, en bona part, eren integrats per mercenaris mal pagats i per individus de població semítica, és a dir, que pertanyien al mateix grup ètnic que els primers musulmans. L'expansió en aquest àmbit fou també facilitada, sens dubte, per la deterioració política i social que el tradicional enfrontament entre ambdós imperis havia anat provocant. Cap a Egipte i el nord d'Àfrica els combatents trobaren més dificultats, sobretot per part dels berbers, però, pel que fa al desgavell imperant en la situació social i política de la Hispània visigoda, no es pot parlar en absolut d'una població capaç de resistir l'empenta dels invasors.

És evident que no es pot descartar l'impuls religiós que determinava el desig d'expandir el nou credo. Tampoc no pretenc de fer-ho, però val la pena d'assenyalar que tots els territoris conquerits suava esmentats —tant a Orient com a Occident— eren habitats per mazdaïstes, jueus, sabeus,³ cristians i altres fidels de religions que compten amb Revelació i que l'islam, per precepte alcorànic i per tradició del propi Muhammad, ha de protegir i respectar. Em refereixo al tracte que ha de donar l'estat islàmic a aquests individus que segueixen una doctrina revelada, i al fet que aquest era l'estatus

¹ Parlo aquí només de la península perquè l'annexió de les Illes Balears al domini islàmic no es produí fins dos segles més tard (vegeu *supra*).

² Naturalment, per part dels envaïts també va imperar la idea d'un càstig diví ocasionat pels pecats comesos per les poblacions ocupades.

³ Aquest nom era originàriament el gentilici dels habitants del Regne de Saba, a l'Aràbia meridional, mencionats a l'Antic Testament, però el terme àrab *sabi'ûn* s'aplica també a dos altres grups diferents. El primer figura a l'Alcorà (5,73/69; 2,59/62 i 22,17) com a comunitat de creients monoteïstes i al·ludeix als mandeus, molt probablement deixebles de Joan Baptista i que avui encara constitueixen una població d'uns 14.000 individus al sud de l'Iraq i al Khuzistan. El segon fa referència als pagans de Harran que al segle IX, en temps d'al-Ma'mûn, es declararen sabeus/mandeus per tal de gaudir de la protecció de l'estat islàmic, és a dir, de la *dhimmah*.

religió dels pobles sobre els quals incidí l'expansió oriental. Cap a Occident, on hi havia també comunitats de jueus, avançà entre berbers i hispànics, majoritàriament cristians.

Així doncs, des de la mort del Profeta (632) es combatien persones que no podien ser constretes a abraçar l'islam i que únicament restaven obligades al pagament de tributs si es sotmetien, tal com veurem. Però val a dir que podien proporcionar un abundós botí als combatents musulmans si es produïen enfrontaments armats. És per tot això que, per explicar el fenomen de la ràpida expansió de l'islam, penso que no es pot posar gaire èmfasi en el proselitisme religiós, que es revela com pràcticament inexistent.

No pretenc ara i ací (tampoc no podria) establir quina seria l'explicació correcta, però d'entrada crec que aquesta expansió territorial ha d'emmarcar-se dins dels tradicionals moviments de pobles que han sovintejat arreu al llarg de la història, és a dir, dins d'un fenomen de *Völkerwanderung*, que ja ha estat convenientment estudiat. I és obvi que l'èxit inicial de les campanyes realitzades en temps del Profeta degué ser l'esperó que animà els seus successors a prosseguir l'avenç de l'islam.

ELS PACTES DE CONQUESTA

L'expansió islàmica primerenca, encapçalada per àrabs que imposaren l'àrab com a llengua de culte i de cultura i els seus sistemes d'organització social, va ser feta seguint dues modalitats. En primer lloc, si es donava el cas d'un enfrontament armat (*'anwâtan*, consta a les cròniques), les poblacions que havien ofert resistència podien ser esclavitzades i, pel que fa als seus béns, podien ésser considerats com a botí de guerra i requisats. Això no obstant, en general les seves propietats no es van repartir entre els combatents, sinó que van restar en mans de l'estat i els antics propietaris s'hi van quedar, sotmesos a diverses prestacions.

En segon lloc, i de fet en la majoria de les ocasions, tant a Orient com a Occident, les poblacions eren sotmeses mitjançant l'establiment de pactes (*sulhan*) de reconeixement de sobirania. En aquest cas, funcionaven perfectament les directrius del fragment alcorànic 9,29 relatiu als creients de les altres religions que l'islam considera revelades, que diu: «Combateu els que, havent rebut l'Escriptura, no creuen en Déu ni en el darrer Dia, ni prohibeixen el que Déu i el seu Enviat han prohibit, ni practiquen la verdadera religió! Combateu-los fins que, humiliats, paguin el tribut!». Així les coses, i des del primer moment de l'expansió, els membres d'aquestes comunitats podien restar sota domini islàmic tot mantenint les seves creences, institucions (amb lleugeres modificacions) i propietats a canvi del pagament en metàl·lic d'un impost de capitació (*gizyah*) i d'un altre en concepte de contribució territorial, generalment en espècie (*kharâj*), que podia arribar a ser la meitat de la producció. Els súbdits així aollits gaudien de la protecció de l'estat islàmic (*dhimmah*) i eren anomenats indistintament

dhimmiyyûn o «protegits» i *ahlu l-Kitâb* o «gent del Llibre [revelat]». Finalment, un govern islàmic no podia tolerar l'existència de pagans, que mereixien la mort, però, en general, es resolía la premissa de convertir-los en esclaus.

Per acabar amb aquest punt, em sembla que és important assenyalar que, a diferència del que havia succeït segles abans amb les diverses invasions dels pobles anomenats *bàrbars* cap al sud, que van ser assimilats culturalment per les poblacions conquerides, amb l'expansió de l'islam va succeir el contrari, i la cultura islàmica s'imposà damunt de les anteriors civilitzacions.

EL CAS D'HISPÀNIA: L'ENTRADA DE MUSULMANS

Tot i les grans dificultats que suposa l'intent de comptar persones en una època tan reculada, hi ha un cert acord entre els estudiosos a considerar que l'any 711 el berber Tàriq ibn Ziyâd va creuar l'estret de Gibraltar amb uns 12.000 homes, sembla que exclusivament berbers. L'any següent ho va fer l'àrab Mûsà ibn Nusayr amb un exèrcit format per un nombre de musulmans, majoritàriament àrabs, que oscil·lava entre els 22.000 i els 25.000, segons les fonts. Aquestes tampoc no són unànimes en quantificar el nombre d'àrabs que envià el califa de Damasc per tal de sufocar l'alçament berber que tingué lloc a Alandalús els anys 739-740, però sembla que pot fixar-se entre uns 7.000 i uns 12.000, i és obvi que un altre contingent, també d'àrabs sirians, devia acompanyar l'omeia que fugí de la massacre que sofrí la seva família a Orient i que va donar lloc al canvi de govern del califat islàmic, en endavant a mans de la dinastia abbassí. Sembla que el futur primer emir omeia andalusí, 'Abd al-Rahmân, va desembarcar a Almuñécar, l'any 755, amb uns 1.000 seguidors, nombre que es devia anar incrementant amb la vinguda d'altres àrabs orientals proomeies, descontents amb els nous dirigents de Bagdad. Amb tot el que s'ha dit fins aquí, i considerant les quantitats màximes suara expressades, podem suposar, com a molt, que no arribaven a 100.000 persones els musulmans establerts a Hispània entre els anys 711 i 755.

Cal recordar, a més, que Chalmeta ja va advertir que, a l'hora d'intentar quantificar l'abast de l'ocupació, ha estat poc valorat el fet que alguns dels principals personatges àrabs vinguts a la península Ibèrica en la primera onada de la invasió van tornar a Orient quan Mûsà ibn Nusayr va marxar d'Alandalús a Damasc, cridat per rendir comptes al califa omeia al-Walíd l'any 714.

Així les coses, si comparem aquestes primeres xifres amb les estimacions fetes sobre la població hispànica en el moment de la invasió islàmica, que sembla —amb tots els dubtes més que raonables que s'hi puguin posar— que oscil·lava entre els 6 i els 9 milions de persones, haurem d'admetre l'enorme desproporció entre nousvinguts i autòctons durant la primera centúria del període andalusí.

D'altra banda, sabem que el sotrac de la invasió va provocar la fugida de població hispànica més enllà dels Pirineus, però és obvi que el nombre dels que optaren, o po-

gueren optar, per l'exili va ser petit i estretament relacionat amb la situació econòmica i/o geogràfica dels afectats. Coneixem el cas, entre d'altres, del bisbe de Tarragona, que fugí amb les relíquies de sant Fructuós i que arribà fins a Itàlia, on morí, i el dels anònims *hispani* que figuren en les fonts franques a partir del segle VIII. També sabem que es va produir un desplaçament d'hispanovisigots urbans cap al camp, i dels del camp cap a la muntanya. Així les coses, a les ciutats van romandre els autòctons que van pactar de seguida amb els nousvinguts i les autoritats designades per aquests (en general, les mateixes d'abans).

Però cal assenyalar molt expressament que en aquest intent de comptar persones s'hi ha de sumar l'arribada d'un flux continuat de berbers, establerts a Alandalús tard o d'hora amb la família. En conseqüència, si bé no sembla que es pugui parlar d'una emigració considerable de població de nissaga àrab a la península Ibèrica durant el primer segle de la constitució de l'estat andalusí, altra cosa molt diferent és el que va succeir amb la població d'origen berber. Si encara avui (amb Guàrdia Civil i tota mena de vigilàncies) l'arribada de les tristament famoses pasteres és un *continuum*, què no devia succeir amb els individus nord-africans que anaven passant a Alandalús aprofitant la conjuntura d'un mateix sistema de govern a una banda i altra de l'estret! L'aportació de berbers fou considerable des del primer moment i fins que, més endavant, és a dir, a finals del segle XI i al segle XIII, van tenir lloc les dues entrades massives dels almoràvits i dels almohades, respectivament.⁴

Ara bé, aquest inicial moviment de persones foranes establertes a bona part del territori peninsular el segle VIII no ha de ser entès de cap manera com un canvi de població indígena per forana. Llevat de les baixes ocasionades en els pocs enfrontaments bèl·lics que hi hagué i del nombre —també forçosament escàs— d'individus que tingueren capacitat d'exiliar-se, cal admetre la continuïtat de la majoria de la població anterior al 711 dins del nou estat andalusí. Amb això, i malgrat que estic defensant la idea que no n'hi ha prou amb el fervor neòfit de les primeres generacions de musulmans per explicar la ràpida expansió de l'islam, i que cal contemplar-la també com un moviment migratori per tal de contextualitzar-la i poder-la mesurar convenientment, vull reafirmar molt expressament que no es pot creure que es produís una substitució de l'antiga població —cristiana, jueva o pagana— per una de nova de religió musulmana, tal com encara massa textos indueixen erròniament a fer pensar quan qualifiquen sistemàticament d'àrabs els habitants d'Alandalús. En aquest mateix sentit, cal desmentir força textos de la «història oficial», perquè no és correcte parlar ni de les sudes àrabs de Tortosa i Lleida, ni de l'alcassaba àrab d'Alacant, ni de

⁴ No esmento la posterior vinguda massiva de benimerins perquè ja no afectà cap dels territoris que avui parlen català, que ja havien deixat de ser andalusins.

l'Almudaina àrab de Ciutat de Mallorca, ni de la València àrab, etc., sinó que, durant aquest període, han de ser qualificades d'andalusines.

Quatre paraules finals per referir-me a la incorporació de les Balears i les Pitiüses, feta ja en temps del abbassís, l'any 902-903, pel cordovès 'Isâm al-Khawlânî, que s'havia adonat de la condició estratègica d'aquestes illes quan s'hi hagué de refugiar a causa d'una tempesta en tornar del seu pelegrinatge a la Meca. Tenim molt poques notícies de l'època anterior a l'islam, si bé hi ha constància d'algunes algarades (707, 713-714, 801 i, sobretot, la de 848-849), a conseqüència de les quals sembla que les Illes Orientals d'Alandalús, tal com eren conegudes a l'època, quedaren com a tributàries de l'estat andalusí.

LA ISLAMITZACIÓ, O MILLOR DIT, LA MUSULMANITZACIÓ

Vull iniciar aquest apartat amb una precisió que crec necessària per tal de corregir la nomenclatura utilitzada per mi mateixa i pels estudiosos que s'han ocupat del canvi de religió de les comunitats que van passar a formar part de l'imperi de l'islam. Es tracta, com veurem, d'un problema de nomenclatura que exposo tot seguit: fa temps, em vaig ocupar de les qüestions terminològiques que fan referència a l'islam i vaig escriure que el qualificatiu de *musulmà* s'havia d'aplicar només a les persones, mentre que el d'*islàmic* s'havia d'utilitzar per a referir-se a les diverses formes i expressions culturals que els fidels de l'islam han produït com a tals. Per exemple, a la teologia, la jurisprudència, l'art, la música, la literatura, la història, etc. En conseqüència, per a referir-se a les conversions a l'islam de determinada població caldrà parlar de *musulmanització*, però no d'*islamització*, que no es pot referir a les persones, tal com acabo d'assenyalar.

A Occident podem distingir perfectament entre *occidental* i *cristià*, però això no succeeix així a l'islam. Al món andalusí, per exemple, és indubtable que els mossàrabs i els jueus estaven islamitzats des del punt de vista cultural, però aquesta afirmació requereix separar els conceptes *islam* de *ser musulmà*. La paraula *islamització* serviria, en conseqüència, com a relativa a la cultura islàmica en sentit ampli, sense incloure-hi la religió.

Val la pena d'afegir també —i m'haureu de perdonar aquesta expansió de filòloga— que, suposant que fos legítim l'ús del verb *islamitzar* i els seus derivats per a referir-los als individus que abracen l'islam, caldria fer la següent reflexió: el sufix de derivació verbal —itz(ar)— significa «convertir-se en x, fer esdevenir x» i, quan parlem de la «islamització d'una societat», estem dient que dita societat «va esdevenir islam», quan, en realitat, el que pretenem indicar és que «va esdevenir islàmica», és a dir, musulmana. Per vehicular aquest significat s'hauria d'haver forjat en el seu lloc el verb *islamicitzar*, del qual es forma un substantiu tan poc pràctic com impronunciable

com és el d'*islamicització*.⁵ Sigui com sigui, resulta inconvenient l'aplicació del verb *islamitzar*⁶ a éssers humans, perquè el que s'*islamicitza* són les coses (o s'*islamitzen*, si ho preferiu), però els homes i les dones es musulmanitzen o, simplement, es converteixen a l'islam, es fan musulmans.⁷

Deixant de banda aquest *ex cursus*, assenyalo que les corbes de conversió a l'islam elaborades per Bulliet a partir de l'anàlisi estadística de 154 genealogies de savis andalusins (on l'aparició d'un nom no àrab en les cadenes onomàstiques corresponents indicaria el pare del primer convers) resulten de molt poca o nul·la representativitat perquè no consideren el factor moda que fa que alguns noms es posin molt en determinat moment⁸ i, a més, cal admetre que una mostra de 154 famílies resulta molt minsa. Això no obstant, cal reconèixer que els resultats que obté són molt semblants a les relatives a les societats d'arreu de l'imperi de islam. Tot i això, tenim alguns elements que ens permeten establir un canvi de religió (o musulmanització) molt primerenc.⁹

Un fragment de la *Crònica del Moro Rasis* (segle x) deixa ben clara la permanència de la població local a diversos castells de Lleida quan diu: «E quando los moros entraron en España, las gentes que morauan en estos castillos fizieron pleitesía con los moros e fincaron en sus castillos, e los moros sin contienda». Un altre, en aquest cas del geògraf i historiador andalusí al-'Udrí (m. 1085), explica què va passar a la ciutat d'Osca quan, després d'un setge de set anys, la població autòctona es dirigí als invasors tot sol·licitant el *sulh* o pacte de pau. Segons aquest autor, generalment molt ben informat, «el que va convertir-se a l'islam seguí sent amo de la seva persona, dels seus béns i dels seus privilegis, però el que va romandre fidel al cristianisme hagué de pagar [l'impost de] la capitació». Tot seguit, afegeix la notícia que en el seu temps no quedava a Osca «cap àrab pur que sigui descendent d'àrabs de soca-rel amb l'excepció dels que fan remuntar el seu llinatge als que van abraçar l'islam llavors».

Què vull indicar amb aquests tres fragments que acabo de citar? Doncs que cal insistir —i així ho faig— contra un pensament massa generalitzat i contra el contingut

⁵ La mateixa falsa derivació i suplantació succeeix amb els legítims *policititzar* i *sistematicitzar*, suplantats per *polititzar* i *sistematitzar*.

⁶ Cal notar que la documentació medieval, com és el cas de la que conserva els processos inquisitorials, utilitza els verbs *islamitzar* i *judaitzar* per a referir-se a persones batejades que havien tornat a practicar, respectivament, la seva antiga religió.

⁷ Dec i agraeixo aquestes idees i precisions a Federico Corriente i a Theodor Loinaz i he de confessar, a més, que sóc responsable de l'entrada de les veus «islamització» i «islamitzar» a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, que no figuraven en el *Diccionari Fabra*, i que des de llavors són presents als successius diccionaris de la llengua catalana que s'han anat publicant.

⁸ Recordeu, per exemple, l'ús dels noms José Antonio o Juan Carlos entre franquistes i monàrquics, i darrerament els Elvis, Eric, Vanessa o Jèssica, més usuals tradicionalment entre els anglosaxons.

⁹ Vull assenyalar molt expressament en aquest punt que disposem de molt poques notícies referides a les terres avui de parla catalana i que, en conseqüència, m'hauré de servir de les relatives a territoris propers.

de massa llibres d'història, que no tan sols no hi va haver substitució de persones, sinó que el nombre de nouvinguts va ser relativament tan escàs que només es pot entendre l'èxit polític i social de l'islam i el progressiu canvi cultural i religiós de la població autòctona si tenim en compte la lliure acceptació i la consegüent musulmanització i arabització de la gran majoria dels hispanogots del moment.

LA RECEPCIÓ DE L'ISLAM

Contra el que massa vegades ha estat admès, també cal insistir que no és cert que amb la romanització d'Hispania es produís també la seva general cristianització.¹⁰ Els estudis sobre la situació religiosa de la península Ibèrica abans de l'arribada de l'islam mostren que no es pot parlar d'una Hispania cristiana, com massa sovint i erròniament el nacionalcatolicisme l'ha volgut presentar. Així les coses, la recerca sobre l'Església hispanogoda indica que el cristianisme només estava arrelat a les metròpolis i a les poblacions situades al llarg de les grans vies de comunicació. Ultra això, cal pensar que el catolicisme havia de lluitar contra residus d'un arrianisme no superat. Constata, a més, l'existència de bosses de paganisme en zones rurals, només parcialment o superficialment romanitzades i encara sense evangelitzar. En el mateix sentit, fonts conciliars visigodes mostren la preocupació de la jerarquia eclesiàstica per les predicacions que feien determinats monjos itinerants, i els Concilis de Toledo de la segona meitat del segle VII palesen que no se'ls considerava suficientment preparats i que hi havia indicis que propagaven confusions doctrinals.

Tal com han estudiat Llobregat i Epalza, una de les causes d'aquesta situació era, sens dubte, la manca d'un episcopat dirigent i vertebrador que permetés que les comunitats cristianes es mantinguessin com a tals. La presència de bisbes —tres dels quals són necessaris per a consagrar-ne de nous, a més d'ordenar nous sacerdots— constitueix una condició indispensable per a la continuïtat del cristianisme en un lloc. El bisbe també consagra anualment l'oli sant que es requereix per als baptismes dels nous fidels, i, en conseqüència, resulta l'element fonamental per a la transmissió de l'estatus religiós en el cristianisme. El professor tunisenc Talbi ja demostrà que, amb la caiguda del domini bizantí a la Berberia, molts bisbes i arquebisbes van marxar del territori magrebí, i tot fa pensar que va passar el mateix amb la majoria dels de l'antiga Hispania. És sabuda la fugida dels de Toledo i Tarragona, si bé consta que Oppas, de Sevilla, es va quedar i va col·laborar amb els invasors. Això a part, és un fet la prompta desaparició de les diòcesis existents en els territoris avui catalanoparlants.

Així les coses, la doctrina de l'islam va poder ser rebuda i acceptada fàcilment per diverses raons: en primer lloc i per part dels hispànics pagans, un monoteisme

¹⁰ Com és sabut, sol excloure's d'aquesta afirmació els territoris bascos.

resulta sempre més racional i raonable que no pas qualsevol tipus de politeisme,¹¹ i, pel que fa als ja cristians o escassament cristianitzats, és obvi que unes creences com les de l'islam els resultaven més entenedores que alguns dels misteris i dogmes que caracteritzen la religió cristiana, sigui quina sigui la seva modalitat.

En un altre orde de coses i d'acord amb el criteri de Thomas Glick pel que fa a les terres valencianes, abans de l'arribada dels primers musulmans hi havia una classe terratinent molt poderosa i una gran massa de treballadors que hi estaven sotmesos. Amb aquesta situació, la implantació d'un ordre nou amb la vinguda de musulmans en substitució del vell i opressor i el consegüent alliberament dels treballadors va ajudar, sens dubte, a l'acceptació de l'islam.

Finalment, he d'advertir que de cap manera vull cometre l'error de qualificar de simple o de senzilla aquesta religió, però cal admetre que l'acceptació del nou credo per part dels no musulmans es veié afavorida per la flexibilitat de la llei alcorànica, que aleshores encara no havia estat encotillada per la jurisprudència elaborada en el si de les quatre escoles jurídiques de l'islam, expandides i fixades al segle IX i que avui encara segueixen en vigor entre els sunnites.

Amb tot això, vull concloure refent el camí iniciat en començar: l'expansió islàmica va ser una migració de musulmans que abastà una geografia molt àmplia i que, pel que fa a Hispània, ocasionà també una migració continuada de berbers. Finalment, a bona part dels territoris hispànics, la musulmanització de la població va ser el fruit d'una entrada de creences, de cultura, d'idees i d'una nova forma de govern i d'organització social.

I ara sí, per acabar, he de recordar que, amb l'excepció dels territoris que avui coneixem com «la Catalunya Vella», quan els cristians arribaren i conqueriren la resta de terres que avui parlen català, aquestes eren plenes de minarets.

BIBLIOGRAFIA

- BRAMON, Dolors (2001). *Obertura a l'islam*. Barcelona: Cruïlla (2a edició 2002).
- (2000). *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010 (Continuació de l'obra de J.M. Millàs i Vallicrosa)*. Vic: Eumo Editorial / Institut d'Estudis Catalans / Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives (2a edició 2002).
- (2003). «El islam también forma parte del pasado catalán». A: *El islam plural*. Barcelona: Icaria/Antrazit/IEMed, p. 63-64.
- BULLIET, Richard (1979). *Conversion to Islam in the medieval period: an essay in quantitative history*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

¹¹ Més endavant, el període del monoteisme islàmic també facilitaria el pas cap a la cristianització.

- CHALMETA, Pedro (1994). *Invasión e islamización. La sumisión de Hispania y la formación de al-Andalus*. Madrid: Mapfre.
- (2008). «Conversión e Islam». A: *Anuario de Historia del Derecho Español*, tom LXXVI, p. 563-586.
- EPALZA, Míkel de. Vegeu LLOBREGAT, Enric A.
- GLICK, Thomas *et al.* (1992). *Història del País Valencià*. València: Tres i Quatre.
- LLOBREGAT, Enric A. (1977). *La primitiva cristiandat valenciana*. València.
- LLOBREGAT, Enric A. i EPALZA, Míkel de (1982). «¿Hubo mozárabes en tierras valencianas? Proceso de islamización del levante de la península (Sharq al-Andalus)». A: *Revista de Estudios Alicantinos*, núm. 36, p. 7-31.
- MANZANO MORENO, Eduardo. «La conquista del 711: transformaciones y pervivencias». A: CABALLERO ZOREDA, L. i MATEOS CRUZ, P. (ed.). *Visigodos y omeyas. Un debate sobre la antigüedad tardía y la Alta Edad Media (Mérida, abril de 1999)*. Madrid: CSIC. Instituto de Historia. Departamento de Historia Antigua y Arqueología / Consorcio de la Ciudad Monumental de Mérida, p. 410-411.
- ROSSELLÓ BORDOY, Guillem (1968). *L'islam a les Illes Balears*. Palma de Mallorca: Daedalus.
- TALBI, Muhammad (1990). «Le Christianisme maghrébin de la conquête musulmane à sa disparition». A: *Conversion and Continuity: Indigenous Christian Communities in Islamic Lands, Eight to Eighteen Centuries*. Ed. Michael Gevers and Ramzi Jibrán Bik.

ÀMBIT 1
LA COLONITZACIÓ FEUDAL
DE LA CATALUNYA NOVA,
LES ILLES BALEARS
I EL PAÍS VALENCIÀ

PONÈNCIA

Una migració medieval: la colonització feudal al País Valencià al segle XIII

Enric Guinot

Universitat de València

1. ELS SEGLES MEDIEVALS, SEGLES DE MIGRACIONS

A primers d'octubre de 1238 diversos veïns de la ciutat de Vic atorgaren el seu testament. Un comportament ben normal a l'Europa mediterrània baixmedieval, però en aquest cas part dels textos presenten una peculiaritat ben interessant: inclouen frases del següent tenor: «volens ire in exercitum Valencie domino disponente», o «proponens ire in exercitum Valencie», o, en el cas d'un mercader, Guillem Barrat, «vado Valenciam et facio meum testamentum», amb data de 13 d'octubre de 1238.¹ Pocs dies abans, el 29 de setembre, el rei Jaume I havia signat la rendició de la ciutat de València, i és lògic pensar que el ressò de la notícia ja havia arribat a les terres de la comarca d'Osona, per la qual cosa hi hagué gent que immediatament es mobilitzà per viatjar.

Comencem amb aquestes notícies perquè a la pràctica, almenys entre un públic no especialista, sembla força estesa la impressió que l'època medieval va ser un temps poc desenvolupat i sovint miserable, en el qual, per regla general, les persones no viatja-

¹ Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, Testament I. Citats per Immaculada OLLICH CASTANYER (1980). «Vigatans a la conquesta de Mallorca i València (Referències extretes dels testaments de Vic del segle XIII)». A: *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Comunicaciones 1 y 2*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 131-148.

ven, no sortien del llogaret o poble on havien nascut i en el qual estaven destinades a residir durant tota la vida, sense més horitzó que el de les muntanyes que envoltaven les seves cases i camps. Si perfillem una mica més aquesta impressió, constatarem el predomini de la creença en un món rural en el qual la pagesia restava unida a la terra que conreava, fins i tot de vegades de manera més que voluntària —pensem en els remences—, i que la seva activitat quotidiana se centrava en un dur treball per produir els aliments indispensables, gairebé en règim d'autoconsum, mentre restaven sotmesos a les exaccions fiscals, sovint arbitràries, de nobles i eclesiàstics. Si atenem la imatge transmesa pels moderns sistemes audiovisuals de comunicació de masses, sembla innegable el pes d'aquests tòpics.

Val a dir que tot això, en part, és cert perquè, com és natural, per a una porció notable de la població dels segles baixmedievals l'escenari quotidià de la seva vida consistia en un àmbit geogràfic a tot estirar d'una jornada de camí al rodal de la seva llar. Tanmateix, i a poc que parem més atenció al detall de la realitat social, no costa detectar un escenari força més complex, variat i, sens dubte, més mòbil. Per exemple, i en aquesta petita escala, treballs com el de Ferran Garcia-Oliver sobre la vida quotidiana dels mudèjars del segle xv a la senyoria del monestir cistercenc valencià de Valldigna posen en evidència que alguns d'ells acudien a peu al mercat de la capital valenciana, situat a vora 48 km de distància, per vendre productes agrícoles i animals.²

Mobilitat més que migració en aquesta ocasió, és clar, però es tractava d'excepcions o eren uns casos no tan estranys? Pensem, per exemple, en el cas de certs oficis per natura i necessitat viatgers: mercaders, pastors, traguiners o mariners, també els almogàvers llogats per a la guerra a la millor oferta, o en el cas dels oficials reials itinerants en la seva gestió. I, si passem dels individus als col·lectius, només cal pensar en la diversitat de grups socials que configuraven l'univers de la societat medieval, cas de les comunitats jueves pressionades periòdicament ací i allà i obligades a marxar a altres ciutats o regnes; o parar atenció als grans moviments de població arran de les conquestes i guerres feudals contra al-Àndalus a partir del segle x, motiu de migracions nord-sud en l'àmbit de les diverses monarquies, des de Portugal fins a Catalunya passant per Lleó, Castella, Navarra i Aragó. Sense oblidar els freqüents viatges i també migració de valencians, aragonesos, catalans i balears a l'altra Corona d'Aragó, la italiana, als territoris de Sardenya, Sicília i Nàpols durant el tres-cents i el quatre-cents.

Tanmateix, i en l'àmbit de la Corona d'Aragó medieval, el procés migratori de major envergadura i conseqüències fou el de la progressiva colonització feudal d'al-Àndalus a partir del segle xi aproximadament. És allò que la història tradicional va anomenar la *reconquesta* i el *re poblament*, i que avui en dia els historiadors preferim qualificar

² Ferran GARCIA-OLIVER (2003). *La vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Valldigna medieval*. València: Publicacions de la Universitat de València (PUV).

d'expansió territorial de la societat feudal i de colonització del territori andalusí. Es tracta, a més, d'un moviment humà de llarga durada, el qual vertebrà bona part de la història de Catalunya i d'Aragó del segle x al segle XIII i que va provocar notables i fonamentals moviments de població catalana i aragonesa vers les terres situades més al sud, primer la Catalunya Nova i la vall de l'Ebre respectivament, i més tard, i de forma conjunta —que no paritària—, Mallorca i el País Valencià.

Si perfillem una mica més aquest procés, podríem parlar de tres períodes significatius per la seva intensitat quant a la migració de la població dels regnes cristians orientals de la península Ibèrica sobre al-Àndalus. Un primer, el més lent i difús, entre el segle x i principis del XII; el segon, molt més ràpid, el de la Catalunya Nova i les terres de Terol a la segona meitat del segle XII; i el tercer, a meitat del segle XIII, sobre les Balears i el País Valencià. Cadascun presenta peculiaritats i diferències rellevants perquè corresponen a períodes de construcció i evolució de la societat feudal distints, com ara el pes de les ciutats i l'aparició de noves formes d'organització política (municipis i Corts) al segle XIII, i també és cert que sobre aquest darrer podem intentar millors aproximacions històriques mercès a la millora de la documentació generada i conservada. En tot cas, en aquest treball és d'aquesta darrera migració dos-centista de la qual anem a parlar, centrada en el cas valencià i tot emmarcat també en la memòria commemorativa del rei Jaume I.

2. LES FONTS DOCUMENTALS DE LA MIGRACIÓ DEL SEGLE XIII AL PAÍS VALENCIÀ

Atenent el seu ús en multitud d'estudis locals i erudits medievals durant el segle XX, massa sovint merament descriptius i repetitius, sovint sembla que l'única font disponible per estudiar el «re poblament» valencià de temps de Jaume I siga el *Llibre del Repartiment de la ciutat i Regne de València*, la font documental més coneguda i utilitzada. Tanmateix, i en paral·lel, cal recordar que també disposem d'una bona col·lecció de cartes de poblament, així com dels registres de la cancelleria reial a partir del 1257, els quals tenen còpia de moltes altres donacions individuals al llarg del dos-cents, i de les sèries en bona mesura inèdites de pergamins de diversos arxius d'origen eclesiàstic (concretament els fons de les seccions de Clero i Ordes Militars de l'Arxiu Històric Nacional de Madrid) i de col·leccions de pergamins limitades però interessants als arxius de les catedrals de València i Tortosa. A més, també hi ha les primeres fonts municipals (els registres de la Cort del Justícia de València, Cocentaina i Alcoi), així com pergamins solts en més d'una trentena d'arxius municipals arreu del país, i encara les primeres fonts particulars, els protocols notariais, dels quals se'n conserven set a l'Arxiu del Regne de València.

Quant al *Llibre del Repartiment*, bàsicament cal tenir-ne en compte dues qüestions aclaridores del contingut i, per tant, possibilitats informatives sobre la migració. La

primera, la seva cronologia i geografia, ja que bàsicament comprèn en dos volums les dades del repartiment de la ciutat i horta de València del 1237 al 1240, i en un altre les donacions de poc més d'una vintena de ciutats, viles i llocs d'arreu del Regne entre 1247 i 1251, tot i que manquen algunes ciutats grans com ara Dènia i Onda.³ Així doncs, es tracta d'una font d'informació molt acotada en el temps (abans de la primera meitat del segle XIII) i la geografia, ja que hi manquen part de les viles reials i, recordem, les dades de gairebé totes les viles senyorial, ja que fou la noblesa, laica o eclesiàstica, la que s'encarregà de l'assentament de colons en els seus territoris.

La segona qüestió és que, fonamentalment, aquests tres llibres tracten del repartiment del botí entre la gent de la guerra, els nobles, milícies i almogàvers que participaren en les campanyes de la ciutat de València el 1237-38, de Xàtiva-Dènia el 1244-45, i en la repressió de la rebel·lió d'al-Azraq del 1247 al 1252. Però en bona mesura no es tracta dels protagonistes de la veritable migració; molts dels seus beneficiaris, gent arrelada a la seva terra d'origen, liquidà amb major o menor rapidesa el que havia rebut i se'n tornà, tal com hem constatat en el cas de l'alqueria de Montcada, a l'Horta de València, i els primers beneficiaris de terres, els membres de la milícia aragonesa de Calataiud.⁴

Tanmateix, el *Llibre del Repartiment* no deixa d'aportar una fotografia dels primers immigrants cristians, si se vol parcial, tot i que té la virtut d'estar concentrada quant a la informació de persones que aporta. Justament el problema de la resta de documentació que acabem de comentar és el seu caràcter irregular en el temps i l'espai i, en conseqüència, també parcial. Per exemple, la majoria de les cartes de poblament no donen els noms de les primeres famílies assentades a una localitat, com a molt només les dels que hi feren d'intermediaris o repartidors, però el que és evident és que arreu continuaren arribant nous immigrants durant les dècades posteriors a l'atorgament de la carta de poblament. Famílies que podien rebre encara terres per part del batlle reial o senyorial, tal com periòdicament manà el rei Jaume I en les dècades de 1260 i 1270, però també el rei Pere el Gran entre 1276 i 1285, i sobre les quals no hi ha mai llistats organitzats i sistemàtics. Sempre hem de treballar amb la font puntual i local d'anys concrets de la segona meitat del dos-cents que aporta una sèrie limitada de nous noms radicats a una població i que, per tant, han d'haver arribat en un moment indeterminat

³ Sobre el seu contingut i anàlisi de la informació, vegeu, com a exemples d'interpretació clàssica, Ramon FERRER NAVARRO (1999). *Conquista y repoblación del reino de Valencia*. València: Del Senia al Segura; Pedro LÓPEZ ELUM (1995). *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*. València: edició de l'autor.

⁴ Això és el que hem constatat amb els components de la milícia urbana del consell aragonès de Calataiud, entre els quals Jaume I va repartir l'any 1240 les terres de l'alqueria de Montcada, a l'Horta de València. Durant els quatre anys següents se succeïren les vendes i alienacions dels lots corresponents a canvi de diners. Enric GUINOT (2003). «El desplegament feudal sobre el País Valencià. Repartiment i colonització a l'Horta de València: Montcada (1239-1246)». A: Miquel BARCELÓ *et al.* (ed.). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Universitat de València, p. 361-388.

anterior. Serien, doncs, la primera o segona generació d'immigrants, però sense poder contextualitzar bé ni el seu moment d'arribada ni el seu arrelament o, fins i tot, sense estar segurs de la seva continuïtat.

3. LA LLARGA DURADA DEL PROCÉS MIGRATORI DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIII

Efectivament, i quant al ventall de temps en el qual es va mantenir el procés migratori, tal com hem dit anteriorment, la majoria dels estudis tradicionals s'han centrat en les dades aportades pel *Llibre del Repartiment*, la qual cosa implica lligar-ho tot als fets de la conquesta amb l'esment a la cronologia curta dels períodes de les guerres, especialment entre 1237 i 1240 i 1247 i 1252.

En canvi, l'evidència documental d'altres tipus de fonts, tal com hem explicat abans, palesa que estem al davant d'un procés històric de llarga durada, desenvolupat durant diverses generacions, ja que encara a principis del segle XIV es constata l'arribada de nous colons tant a la ciutat de València com a la zona meridional del Regne, les comarques de l'Alcoià i el Comtat, tal com en aquest darrer cas han posat en evidència de forma rotunda J. Torró per a la vila d'Alcoi i C. Ferragud per a Cocentaina.⁵ El cas alcoià és dels més clars perquè parteix de xifres molt baixes per a l'assentament inicial dels temps de la guerra d'al-Azraq (1247-48), d'una dotzena de pobladors; situa el creixement al voltant de les 120 famílies a la mort del rei Jaume I (1276), i constata al voltant de les 220 unitats familiars en els primers anys del 1300. Tot i la dificultat de saber-ne més per a altres viles i ciutats, no és possible explicar aquest creixement només per evolució vegetativa dels primers arribats, i sembla clar el predomini d'aquesta tendència de continuïtat de la immigració fins al segle XIV.

Si afinem una mica, però, l'anàlisi, ens adonem que entre 1232 i 1300 hi hagué certs moments d'acceleració del procés migratori, i aquests coincideixen durant el primer mig segle amb els períodes posteriors a les tres grans guerres contra els musulmans valencians. Una primera onada més significativa d'immigrants va lligada a la campanya de la conquesta de la ciutat de València els anys 1237-38, molt centrada, doncs, a la comarca de l'Horta de València. En aquest cas, junt a la noblesa, burgesos, part de membres de les milícies i almogàvers que decidiren quedar-se arran del repartiment, durant els anys següents hi hagué un degoteig significatiu de gent de les capes populars que, en molts casos, esdevingueren els cultivadors directes de la terra en règim d'emfiteusi per als propietaris generats pel repartiment a l'entorn de la capital valenciana. Es tracta, per tant,

⁵ Josep TORRÓ (1992). *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*. València: Diputació de València; Carmel FERRAGUD (2003). *El naixement d'una vila rural valenciana, Cocentaina 1245-1304*. València: Publicacions de la Universitat de València.

de gent que arribà de forma més autònoma i relacionant-se per vies privades, al marge de les institucions de poder, de tal manera que el seu rastre col·lectiu és més difícil de trobar. Tanmateix, hi són, i els trobem en els pergamins d'establiments de terres conservats als arxius eclesiàstics i, ja una mica més tard, entre 1280 i 1296, de forma més extensa si bé també fragmentària, per exemple, en les actes de la Cort del Justícia de la ciutat de València recentment editades.⁶ Llegint aquests textos, no deixa de sorprendre la quantitat de persones de totes les capes socials que hi apareixen documentades en la seva vida quotidiana per primera vegada i de les quals no hi havia cap referència als documents més «oficials del repoblament».

El següent període concentrat del procés migratori s'emmarca en la llarga guerra desenvolupada entre 1247 i 1258 arran de la coneguda com *revolta d'al-Azraq*. El segon volum del *Llibre del Repartiment* torna a ser la font principal, la qual detalla noms i cognoms dels beneficiaris de les donacions reials en més d'una vintena de viles i llocs del nou regne, però amb les mateixes característiques del període anterior. Es tracta dels beneficiaris del botí, de les recompenses per la seva participació en la guerra, amb una significativa mobilitat posterior difícil d'avaluar quantitativament. En tot cas, atenent la quantitat de ciutats i viles que foren objecte d'assentaments dirigits, els anys al voltant del 1250 sens dubte foren d'especial moviment de gent.

J. Torró ha comentat més d'una vegada com a partir del 1270 el rei Jaume I va plantejar una revisió general del procés colonitzador del nou regne valencià, amb el seu balanç sobre el dèbil nombre total de pobladors cristians front a la perdurabilitat d'una majoria de població musulmana. Allò comportà la revisió documental dels quaderns locals de repartiments per part d'oficials reials a la fi de comprovar l'assentament real dels beneficiaris, i durant els primers anys de la dècada de 1270 una política reial de nous establiments de terres, especialment a les comarques al sud de Xàtiva.⁷

La conseqüència de tot plegat va ser, finalment, l'esclat d'una nova rebel·lió mudèjar a partir de finals de 1275, la tornada a terres valencianes del vell cabdill islàmic Almazora i la seva posterior mort prop d'Alcoi, la pròpia mort del rei Jaume I entre Alzira i València quan estava pendent de la guerra i, per últim, la fi de la revolta pel nou monarca, Pere el Gran. En aquest context i durant els anys immediats, entre 1276 i 1282 aproximadament, la Corona potencià una nova arribada de colons cristians dirigida sobre una quinzena de localitats entre el riu Xúquer i la frontera Biar-Bussot amb el regne castellà de Múrcia. Assentaments de pobladors amb un caràcter marcadament militar, però que al mateix temps comportaven la donació de terres i que

⁶ Enric GUINOT (coord.) (2008). *El llibre de la Cort del Justícia de València*, 3 vol. Publicacions de la Universitat de València / Acadèmia Valenciana de la Llengua.

⁷ Josep TORRÓ (1998). «La herencia de la conquista. Inmigración colonial, ocupación del espacio y reparto de la población en el reino de Valencia». A: *La población valenciana. Pasado, presente y futuro*, vol. 1, *Actas II Jornadas de Estudios sobre la Población Valenciana, Orihuela 1996*. Alacant: Institut J. Gil-Albert, p. 321-344.

representaren el veritable desplaçament de la societat cristiana sobre el terç meridional del regne jaumí.⁸

Tanmateix, i com hem comentat abans, el fet que hi hagués períodes curts d'acceleració de la migració arran de les mobilitzacions i repartiments per qüestions bèl·liques fa pensar que la majoria dels immigrants arribaren més aviat en el darrer terç del segle XIII i principis del XIV, entre el 1270 i la dècada de 1310, que no en els primers trenta anys.

4. LA GEOGRAFIA DE LA MIGRACIÓ

Quant a la distribució geogràfica dels colons immigrants a València, com és lògic, podem fer dos apropaments: un, sobre la qüestió d'on venien, i l'altre, sobre on s'instal·laren, si bé és molt diferent el que sabem sobre una i altra cosa, així com també les possibilitats de saber-ne més en el futur. És evident que la recerca als arxius locals catalans i aragonesos amb textos del segle XIII permetrà detectar moviments de gent, tal com passa amb alguns dels protocols notariais més antics conservats: els de la Cúria Fumada de Vic, els quals comencen a partir justament de l'any 1238.⁹

Per la seva banda, les fonts valencianes coetànies ens donen la notícia, sempre incompleta, dels colons pobladors que arribaren al País durant aquell segle, però en canvi és molt inusual que en donen informació concreta sobre el seu origen. És cert que, en el cas de les milícies urbanes i grups armats que participaren en les guerres de conquesta de la ciutat de València de 1237-38 (la milícia del consell de Barcelona, Lleida, Tortosa, Saragossa, Terol, Tarosa, etc.), i també en alguns dels repartiments de 1247-49, s'indica el seu origen, però no vol dir que tots ells es quedaren després, tal com ja hem indicat.

Posteriorment, i al llarg del segle XIII, és molt estranya la localització de documentació privada que parla d'aquestes qüestions. Hi ha algun cas, com ara l'atorgament de la Carta Pobla de Pego al setembre de 1279, en la qual el rei Pere el Gran nomena repartidors quatre ciutadans de Barcelona: Berenguer Suau, Jaume Despatx, Guillem de Palejà i Bernat de Palejà,¹⁰ i un fet semblant pocs mesos després, en el cas d'Altea. El

⁸ Josep TORRÓ i Joan IVARS (1992). «Villas fortificadas y repoblación en el sur del País Valenciano. Los casos de Cocentaina, Alcoi y Penáguila». A: *III Congreso de Arqueología Medieval Española*. Oviedo, p. 472-482.

⁹ Inmaculada OLLICH CASTANYER. «Vigatans a la conquesta de Mallorca i València...», p. 131-148.

¹⁰ 1279, setembre, 11. El rei Pere el Gran atorga la primera carta de poblament del terme del castell i vila de Pego: «[...] damus et concedimus ad populandum et meliorandum vobis Berengario Suavis, Guillelmo de Pelegiano, Iacobo de Podio et Bernardo de Pelegiano, civibus Barchinone, presentibus et recipientibus pro vobis et aliis populatoribus, castrum nostrum et totam vallem de Pego, cum omnibus terminis et pertinentiis suis, et cum omnibus possessionibus cultis et heremis, montibus et planis, amaryalibus, aquis et fontibus, et rivis, et cum omnibus arboribus diversorum generum, et cum vineis, et cum domibus ibi constructis et construendis. Concedimus eciam vobis quod vos dictam vallem et terminum dicti castri positus distribuere hominibus Barc-

22 d'abril de 1280 el mateix monarca atorgava la carta de poblament d'aquesta localitat i nomenava repartidors els germans Pere i Ramon Tomàs, ciutadans de Lleida,¹¹ la qual cosa fa pensar que en ambdós casos feren crida a les respectives ciutats per anar a les localitats de la Marina Alta i la Marina Baixa, però realment això no és habitual.

Quant a la gent ja instal·lada, en alguna operació privada o testament es constata la seva relació amb una vila catalana o aragonesa; en uns casos de forma directa, en indicar-se darrere el cognom de la persona aquesta situació; en altres de forma més aviat indirecta i deduïble, ja que es tracta de la venda de béns en aquella localitat d'origen, o per deixar alguna almoïna per la seva ànima a la parròquia corresponent. Per exemple, l'any 1252 Bernat Cerdà, resident a la parròquia de Sant Bartomeu de València, atorgà el seu testament perquè estava greument malalt i repartí els seus béns a la capital valenciana: l'heretat situada a Campanar i un hort i un celler fora la muralla, a Sant Joan de la Boadella, un conjunt de béns que obliguen a pensar en els típics patrimonis base generats pel repartiment de la ciutat el 1238 entre les milícies urbanes.¹² Seguidament hi va fer un reconeixement de deutes en diners, deixà diners per al seu soterrar i també petites quantitats per a obres, com era habitual a la València de meitat del XIII: monestir de Sant Vicent de la Roqueta i el seu hospital, parròquia de Sant Bartomeu, parròquia de Sant Joan de la Boadella, també a les monges de Santa Magdalena i a les de Santa Isabel i per a totes les parròquies de la ciutat. La peculiaritat és que també deixà a la seva germana, no als fills, els quals havien rebut les terres i cases de València, un patrimoni de terres situat a Lleida, concretament a la seva germana Dolça tota la seva heretat situada a Alpicat, terme de Lleida, i l'heretat de Vilanova de Castellpagès, també a la comarca del Segrià.¹³ Sembla raonable pensar que només catorze anys després de la conquesta i repartiment de la capital valenciana aquest Bernat Cerdà s'havia quedat a viure a València i reconeixia aquesta realitat deixant el patrimoni als seus fills, mentre que la germana no emigrant rebia els seus béns lleidatans.

hinone et termini sui [...]». ACA, Cancelleria, registre núm. 44, f. 152v. Publica Enric GUINOT (1991). *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana, p. 386-388.

¹¹ 1280, abril, 22. El rei Pere el Gran atorga la carta de poblament del terme del castell i vila d'Altea: «[...] damus et concedimus ad populandum et meliorandum vobis, Petro Thomasii et Raymundo Thomasii, fratribus, civibus Ilerdensis, recipientibus pro vobis et aliis populatoribus, castri et locum de Altea, cum omnibus terminis et possessionibus suis [...]. Itaque, dictum castrum et terminum totum eius, positos distribuere vobis et aliis sociis vestris et quibuscumque aliis personis volueritis, dum modo ipses hereditates non habeant in regno Valencie, quiquidem in dicto loco residenciam facere teneantur [...]». ACA, Cancelleria, registre núm. 44, f. 181v. Publica Enric GUINOT (1991). *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana, p. 395-396.

¹² Efectivament, al *Llibre del Repartiment* hi ha una donació a nom de Bernat Cerdà: «B. Cerda, domos in Valencia [et ortum de Amet Abenjucef], et II iovatas in termino de Campanar. III nonas Madii. De Jucef Aleri Alhagem, et unum ortum in termino». Anotació núm. 257. Antoni FERRANDO (ed.) (1999). *Llibre del Repartiment*. València: Vicent Garcia Editors.

¹³ 1252, març, 3. València. Testament de Bernat Cerdà. AHN, Clero, Puritat, pergamins carpeta 3272, n. 17-P.

Ateses aquestes dificultats per identificar la localitat d'origen exacta dels immigrants a la València del segle XIII, és per això que fa uns anys desenvoluparem un extens estudi sobre l'antroponímia de la Corona d'Aragó en aquella època. Tal com havien plantejat anteriors estudis sobre l'antroponímia medieval a la península Ibèrica,¹⁴ al llarg del segle XII es va produir l'anomenada *revolució antroponímica* en bona part de l'Europa occidental, la qual, de forma breu, es caracteritzà pel pas del nom simple al nom doble (nom propi + cognom), de tal manera que entre el segle XII i la primera meitat del XIII es crearen la gran majoria dels cognoms baixmedievals, tot just coincidint amb l'època de les migracions al sud de la Corona d'Aragó i, a més, amb un fort pes dels antropotòpònims (cognoms referits a un topònim), indicador majoritàriament en aquell moment dels llocs d'origen dels colons emigrants vers el sud.

Aleshores el treball d'identificació de l'origen aproximat dels immigrants al nou Regne de València del segle XIII va consistir, primer, a establir els trets bàsics de l'antroponímia del segle XIII tant a Catalunya com al Regne d'Aragó, de tal manera que constatarem com a tots dos països els topònims usats com a cognom en aquell període eren majoritàriament topònims propis, catalans o aragonesos, amb un mínim entrecruament de casos i una limitada presència de topònims occitans. A més, l'existència de dues llengües ja suficientment diferenciades, el català i l'aragonès-castellà, tenia com a conseqüència que la formació de cognoms basats en malnoms de tota mena, antropònims, oficis, etc., es basés en la respectiva llengua: el cognom Rubio era aragonès, i el cognom Ros català, per exemple.¹⁵

Aquestes conclusions són les que pogueren ser aplicades de forma comparativa amb els cognoms dels pobladors valencians del segle XIII i, quan no hi havia dades tan antigues, amb llistats de veïns del segle XIV. A més, l'abundància d'antropotòpònims entre els emigrants era molt considerable, sovint arribava a un terç del total, i en alguns casos al 40% i fins i tot al 50%, de tal manera que fou possible identificar comarca per comarca, i també a les ciutats i viles més grans, unes tendències raonables sobre la procedència dels immigrants al País Valencià. Així, a les comarques de la Plana de Castelló, i també al Maestrat i els Ports de Morella, aquest origen fou català en proporcions normalment del 90% o superior, i amb una tendència clara sobre dos terços procedien de la Catalunya occidental i central.¹⁶

A la regió de la ciutat de València i el seu entorn, la presència de catalans i aragonesos se situà aproximadament en dos terços i un terç, però de nou a la Ribera, amb Alzira

¹⁴ Pascual MARTÍNEZ SOPENA (coord.) (1995). *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*. Santiago-Valladolid: Universidad de Santiago / Universidad de Valladolid.

¹⁵ Hem resumit aquestes qüestions d'una antroponímia diferenciada en el treball Enric GUINOT (2000). «Dos models diferenciats d'antroponímia medieval: Catalunya i Aragó en el segle XIII». A: *Braçal. Revista del centre d'estudis del Camp de Morvedre*, núm. 21-22, p. 465-480.

¹⁶ Enric GUINOT (1999). *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, 2 vol. València: E. Climent Editor.

i Sueca o Cullera, a Gandia i fins a Dénia, la proporció de catalans torna a superar els dos terços, especialment en aquestes darreres i, de forma peculiar, amb una major presència probable de catalans orientals que no occidentals a llocs com Gandia o Dénia. Finalment, a partir de Xàtiva i vers el sud torna a constatar-s'hi aquesta proporció aproximada de dos terços d'emigrants catalans i un terç d'aragonesos, si bé aquests darrers repartits també amb presència de navarresos i alguns castellans.

Si totes les qüestions anteriors giren al voltant de com saber la procedència dels immigrants del segle XIII, un altre aspecte és el de la seva distribució geogràfica sobre les comarques valencianes. I en aquest cas el primer apropament ha de parar atenció als espais relacionats tant amb les dinàmiques militars de la conquesta com amb l'objectiu d'apropiar-se els nuclis urbans i els espais agrícoles irrigats més productius i més valuosos econòmicament. Així, podríem diferenciar els resultats del flux migratori en terres valencianes en quatre grans àrees: la primera, la regió de la Plana de Castelló i el Maestrat i Ports de Morella; la segona, la franja costanera des de la Plana de Castelló fins a Dénia, passant per Sagunt, València, Alzira i Gandia; la tercera, la franja interior paral·lela a aquesta, des de l'Alt Millars i la Serra d'Espadà fins a la Vall d'Aiora; i la quarta, la regió de Xàtiva i la Vall d'Albaida, les comarques de l'Alcoià i el Comtat i l'interior de les Marines.

La primera, la regió de Castelló i el nord, fou la primera receptora d'emigrants cristians, ja que la conquesta es produí l'any 1233. Com que havia estat en bona mesura una regió de frontera, no estava gaire poblada, per la qual cosa la continuïtat tant de ciutats com fins i tot d'alqueries musulmanes fou dèbil, limitada a poc més que les viles-castell més significatives. Per això foren abundants les fundacions de noves localitats amb cartes de poblament i una ràpida consolidació de viles-mercat, com ara Morella, Sant Mateu, Castelló, Vila-real, Onda, etc. Vers el 1300 podríem parlar ja de la tercera generació dels pobladors, sòlidament arrelats, molt homogèniament cristians, i que representaven la segona regió valenciana amb major nombre de colons i més poblada, enfront de les realitats contemporànies d'un Maestrat de Castelló amb baixa demografia.

La segona regió d'atracció d'immigrants cristians fou tota la franja de les planures al·luvials costaneres, de Castelló a Dénia, on hi havia la majoria de les ciutats musulmanes (Morvedre, la mateixa València, Llíria, Alzira...), però també on es fundaren noves viles cristianes de poblament concentrat, com ara Gandia. Era també l'espai on es trobaven les principals hortes com a espais agrícoles més atractius a repartir entre els colons, i per això no podem considerar casualitat que fos l'escenari principal de l'assentament dels immigrants al llarg del segle XIII, per la qual cosa esdevingué l'espai de major concentració de pobladors cristians durant tota la Baixa Edat Mitjana.

La tercera regió fou l'allargassada franja interior paral·lela a la costa, entre la comarca de l'Alt Millars i la vall d'Aiora, un espai on la immigració cristiana fou la més dèbil de totes i on es mantingué una població mudèjar majoritària fins a l'expulsió de

1609. Només a les contrades més properes a les terres de Terol hi hagué assentaments de colons cristians matiners en el temps, com ara a la Pobla d'Arenòs i Villahermosa, Xèrica, Sogorb i Alpont, o més tardans, de la dècada de 1370 en els casos de Xelva o Altura i el seu entorn. En general ací els immigrants cristians es concentraren en viles més grans, les primeres les antigues viles-castell musulmanes desallotjades dels seus habitants, i la densitat de població fou baixa.

La quarta regió és la conformada per les terres al sud de Xàtiva, marcades per una immigració cristiana més tardana en el temps. La conquesta de 1244-45 fou feta pel rei Jaume I mitjançant pactes que permeteren la continuïtat dels pobladors musulmans fins i tot als nuclis urbans, si bé aquesta situació durà ben poc, perquè al febrer de 1248 el monarca decretava la seva expulsió general i, tot i els seus daltabaixos, la mesura fou efectiva a quasi tots els nuclis urbans. Així doncs, l'arribada significativa d'immigrants va encetar-se a partir d'aquell any, tot i que de forma molt inestable perquè la guerra perdurà fins el 1258 a l'interior de la Marina. És per això que, tot i la fundació de viles cristianes aquells anys, com ara Bocarent, Alcoi o Cocentina, a la pràctica la majoria dels seus veïns cristians anaren arribant més tard. I encara és més evident això a la franja més meridional i costanera del regne jaumí de València, el que arribava a la frontera Biar-Bussot; només a partir de la derrota de la segona rebel·lió musulmana dels anys 1276-78 va produir-se un procés d'assentament significatiu i ja definitiu d'immigrants cristians a llocs com Teulada (1277), Planes i Penàguila (1278), Pego i Murla (1279), Biar, Tàrbena, Guadalest, Altea i Finestrat (1280). Tot i que hi ha assentaments primerencs, com la ciutat de Xàtiva, majoritàriament els immigrants cristians arribaren a aquesta regió al darrer terç del segle XIII, així doncs, amb una cronologia d'una o fins i tot dues generacions posteriors als assentaments de la regió del Maestrat de Castelló i els Ports de Morella.

Atenent aquest balanç, i tal com havíem comentat al principi en parlar de les fonts, sens dubte una de les vies d'investigació que resten obertes és la de la identificació de persones als llocs de partida, als arxius locals de les viles catalanes i aragoneses de meitat del dos-cents, la qual cosa no sols permetria identificar noms, sinó també alguna cosa sobre el context social dels emigrants i les possibles raons que portaren a la greu decisió d'aventurar-se al sud.

Més complicada ens sembla la possibilitat d'aprofundir molt en la documentació estrictament valenciana. Una via possible, amb paciència, és la d'escorcollar les relacions familiars i de solidaritat veïnal; puntualment pot fer-se alguna cosa, especialment per a la ciutat de València entre 1250 i 1300, per la major quantitat de documentació conservada: per exemple, els marmessors dels testaments són persones de la confiança de l'atorgant, i el mateix podria passar amb alguns dels testimonis que signen en documents notariais. Seria possible, doncs, plantejar lligams entre gent, si bé és cert que podrien ser lligams establerts una vegada arribats a terres valencianes i no existents anteriorment.

5. LA QUANTIFICACIÓ DE LA MIGRACIÓ

Evidentment, una altra de les qüestions significatives sobre com va ser la gran migració vers terres valencianes del segle XIII és la del seu volum. De quanta gent estem parlant? Són diversos els autors que s'han plantejat el tema, R. I. Burns, P. Guichard, P. López Elum, R. Ferrer...,¹⁷ i realment ningú ha acabat de perfilar unes xifres aproximades, perquè les dificultats són ben considerables. Cal pensar, d'una banda, en la migració forçada, l'expulsió violenta, bé per esclavització, bé per enviament a l'exili, una realitat que va produir-se en diversos moments cronològics i que afectà una part considerable de la població autòctona musulmana. La *Crònica del rei Jaume I* en dóna algunes xifres puntuals, probablement molt exactes quan indica 7.032 hòmens, dones i infants expulsats en rendir-se la vila de Borriana al juliol de 1233, o 1.147 persones apressades a rendir-se l'alqueria de Montcada. En canvi, més insegures per excés serien les 50.000 persones que indica que abandonaren la capital valenciana a l'octubre de 1238, i sens dubte inflades quan esmenta més de 100.000 sarraïns expulsats per Villena el 1248 arran del decret reial d'expulsió general d'aquell any. Més enllà de les xifres, i tal com diu J. Torró,¹⁸ no poden acceptar-se les propostes de R. I. Burns minimitzant l'efecte de les expulsions, perquè aleshores no hi hauria hagut espai cultivat per a repartir entre la gran majoria dels colons cristians. Aquests no s'assentaren sobre terres ermes, sinó ben al contrari, al rovell de les zones poblades i cultivades pels andalusins fins aquell moment, i cal pensar, doncs, en l'emigració, amb esclavatge o sense, de diverses desenes de milers de persones.¹⁹

Quant a l'altra part, sobre el volum quantitatiu de la immigració cristiana al llarg del segle XIII, els problemes de fonts són semblants als anteriors. No hi ha inventaris ni nòminals de pobladors llevat dels noms anotats al *Llibre del Repartiment* i les llistes d'una dotzena de cartes de poblament, mentre que la resta de dades són de tipus individual en documents dispersos, abundants en conjunt, però lamentablement fragmentades i irregulars en el temps. Per això no és estranya la utilització general que s'ha fet de la

¹⁷ Robert I. BURNS (1982). *El reino de Valencia en el siglo XIII (Iglesia y sociedad)*, t. 1. València: Del Senia al Segura, p. 190-191; Pierre GUICHARD (1991). «Quelques notes a propos du repeuplement de Valence». A: *Actas del Coloquio de la V Asamblea general de la Sociedad Española de Estudios Medievales*. Saragossa: Diputación General de Aragón, p. 121-134; Pedro LÓPEZ ELUM (1995): *La conquista y repoblación valenciana...*; Ramon FERRER NAVARRO (1989). «Repoblación y feudalismo en el reino de Valencia». A: *En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales*. Avila: Fundación Sánchez Albornoz, p. 405-411.

¹⁸ Josep TORRÓ (1999). *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 85-86. Les dades de València i Villena són citades a la *Crònica Reial*, en els capítols 283 i 368 respectivament.

¹⁹ Evidentment resta pendent l'altra cara de la qüestió: quants musulmans varen quedar al Regne de València en temps de Jaume I? Els càlculs són realment hipotètics, tal com assenyala Josep Torró (*El naixement d'una colònia...*, p. 104-105), però, després de fer diverses consideracions metodològiques i sobre les fonts, s'atreveix a llançar la proposta d'unes 100.000 persones al final del regnat del rei Jaume, la meitat, creu, de la població andalusina que hi vivia abans de la conquesta.

carta que envià el rei Jaume I a la ciutat de Barcelona al mes de novembre de 1270, en la qual el monarca es planyia perquè la població de cristians del Regne de València només assolía 30.000 hòmens, i deia que en caldrien fins a 100.000 per considerar segur militarment el país, per la qual cosa pregava als consellers i prohoms de la capital catalana que triaren gent de la ciutat per enviar-la vers València amb la promesa reial de dotar-los de terres suficients.²⁰

Com poden imaginar, el debat ha girat al voltant de la interpretació de la paraula *hòmens*: es tractava d'individus o de caps de família, els quals caldria multiplicar per algun dels coeficients usuals dels focs o cases (4, 4,5 o 5)? Tal com de nou assenyala J. Torró,²¹ cal tenir en compte que aquesta darrera possibilitat implica una població entre 120.000 i 150.000 persones, només cristians, per al 1270, i que la pretensió d'arribar a 100.000 representaria una població de 400.000 a 500.000 persones. No semblen gaire raonables aquestes xifres, ja que per al moment de major població valenciana baixmedieval, comptant cristians, musulmans i jueus, calculem vora les 250.000 persones, i vers el 1300, a Catalunya se li calcula fins a mig milió d'habitants. Això voldria dir que el rei hauria pretès la migració d'una quarta part de la població, la qual cosa no sembla gaire lògica.

Sens dubte, l'aproximació més interessant i raonable feta fins ara és la del mateix J. Torró, que proposa fer-ne els càlculs a partir del valor de la peita reial demanada per Jaume I l'any 1272, la més completa quant a dades de les que tenim notícia per a aquesta època. El seu mètode es basa en el detallat i excepcional coneixement que tenim de la població aproximada de la vila d'Alcoi en aquell moment, i que se situa vora les 120 cases o unitats familiars. Com que la vila rebé un càrrec reial de 1.500 sous (la qual cosa comportava una taxa de 12,5 sous per casa) i el volum total per a totes les viles reials del Regne de València —exclosa la capital— fou de 92.900 sous, conclou que estaríem al voltant del 7.400 focs, que serien, a 4 persones per foc, pràcticament els 30.000 «hòmens» de la carta reial.²²

Usant el mateix mètode, J. Torró calcula unes 4.800 cases o famílies cristianes per a la ciutat i l'Horta de València (unes 20.000 persones més), i, ara ja de forma més aventurada, apunta que les viles senyorials poblades de colons cristians, molt concentrades a la regió del Maestrat de Castelló, no devien reunir més de 8.000 nous colons. En total, un sostre de 60.000 persones immigrants durant gairebé tot el regnat de Jaume I, entre 1233 i 1272, de les quals es distribuïrien una quart part al nord, entre la Plana de Castelló

²⁰ «e no trobarem que en tot lo regne de València age poblat de christians oltra XXX milia hòmens, e per zo quant nós havem vist que-l regne no ha són compliment d'òmens ni de gent, volem-lo-y fer, car segons semblanza Nostra ben deuria aver cen mil·lia christians en el regne de València, e pus no y són plus dela suma dessús dita...». Ambrosio Huici Miranda (1916-21), Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador, València, vol. 3, document núm. 1341.

²¹ Josep Torró, El naixement d'una colònia..., p. 100-103.

²² Josep Torró, El naixement d'una colònia..., p. 103.

i Morella, al voltant d'un 40% es concentrà a la regió central de la pròpia ciutat i la seva horta, i un altre terç des de Xàtiva i Alzira fins a la frontera sud.

Més enllà de la dificultat de les xifres, el que sí que podem començar a entendre és el que significà la conquesta cristiana del Sharq al-Àndalus quant als moviments de població, ja que en vora uns quaranta anys estem parlant de la sortida forçada d'unes 100.000 persones i la immigració d'unes altres 60.000 aproximadament, tot en poc més d'una generació.

Una darrera observació sobre aquesta demografia és que cal afegir-hi un element significatiu d'inestabilitat. L'anàlisi de les fonts relacionades amb les donacions de cases i terres a colons immigrants evidencien el seu valor relatiu en part dels casos, tal com hem explicat adés en parlar del *Llibre del Repartiment*. La gent rebia una donació reial o senyorial a una localitat, però deu o quinze anys després les fonts apunten la presència d'altres persones distintes, especialment en els casos de donacions molt acostades al moment de la guerra, a les recompenses amb patrimoni per participar en la defensa del territori contra els musulmans. Sense oblidar que una part dels immigrants, tot i que la vulguem considerar minoritària, procedia de les files més desarrelades de la societat catalanoaragonesa del moment: rodavons, aventurers, almogàvers i adalils de frontera, o, directament, saltejadors de camins, apuntats a les possibilitats del saqueig dels musulmans però gens disposats a acabar convertits en pagesos arrelats. Tot un món en moviment.

6. SOCIOLOGIA DE LA MIGRACIÓ

Justament aquesta darrera observació sobre pagesos i rodavons ens obrí la porta a un darrer apromament a les diverses cares de la immigració al Regne de València durant el segle XIII, i és el de la seva diversitat social. Sovint, les migracions tenen un component marcadament econòmic, en altres casos la causa primigènia és clarament política, però cal tenir en compte que els anomenats *re poblaments* europeus medievals són en realitat veritables processos de colonització, de colonització feudal, amb aquest adjectiu que ens permet identificar millor el seu context, però en darrera instància colonització.²³

I això vol dir que no sols hi ha una migració humana, sinó una veritable construcció d'una nova societat, feudal del segle XIII en aquest cas, paral·lela i semblant a l'existent

²³ Vegeu l'argumentació sobre aquest concepte a les conclusions del llibre de Josep TORRÓ (1999). *El naixement d'una colònia...*, p. 239-240; i també a Josep TORRÓ (1995). «L'assalt a la terra. Qüestions sobre l'abast de la colonització feudal al Regne de València (1233-1304)». A: *Histoire et Archéologie des terres catalanes au Moyen Âge. Textes réunis et présentés par Ph. Sénac*. Perpinyà: P.U. Perpignan, p. 317-338; i Josep TORRÓ (1993). «Producció, reproducció i colonització. Uns comentaris a propòsit de l'obra de Pierre Guichard *Les musulmans de Valence et la Reconquête*». A: *Revista d'Història Medieval*, núm. 4, p. 229-242.

fins aleshores a les regions originàries: Catalunya i Aragó. Per tant, ens trobem que no sols protagonitzaren el moviment poblacional sectors populars, principalment pagesos a la recerca d'unes millors possibilitats econòmiques personals —els patrimonis de cases i terres que podien aconseguir pels repartiments del poder feudal—, sinó també tota la representació del conjunt de la societat feudal «metropolitana»: sectors del poder feudal: cavallers i nobles, eclesiàstics; sectors dels quadres de l'estat: oficials reials; sectors econòmics urbans: mercaders i artesans; però també, per exemple, grups de població jueva.

En la nostra opinió, aquesta «sociologia» dels colons immigrants al País Valencià del segle XIII és un dels camps significatius de treball en el futur; els apropaments que hi hem fet fins ara han tingut un component marcadament estructural, centrats sovint en la distribució dels pobladors i en la comprensió dels mecanismes d'instauració dels mecanismes del poder i de les relacions socials feudals, amb un clar protagonisme del model de senyoria i les formes de l'assentament agrari: estructura de la propietat de la terra, organització del poblament, etc. En canvi, resta per analitzar amb un cert detall qui foren els protagonistes d'aquesta migració entre els diversos grups socials que hem enumerat.

Cal tenir en compte, a més, que no tots ells hagueren de respondre a pautes similars. Per exemple, quin és el clergat que emigra de Catalunya o Aragó al País Valencià? I per què ho fa? Hi hagué mecanismes de mobilització institucional?, o bé des de la jerarquia diocesana els nous bisbes anaren nomenant rectors i vicaris de parròquies segons el personal que arribava (pel seu compte?) a València o Sogorb? En canvi, cal pensar que a l'altra seu episcopal, Tortosa, ja arrelada institucionalment des del 1148, deu ser més probable que hi hagués un enviament de rectors locals d'una forma més estructurada. Com pot imaginar el lector, les variables es compliquen si pensem en el cas dels joves ordes mendicants: com es nodriren les files dels primers frares menorets o predicadors de València i Xàtiva en les dècades de 1240 i 1250?

Consideracions semblants podem plantejar-nos per al cas dels mercaders o artesans especialitzats. Probablement, en el cas dels petits artesans més generalistes, fusters, piquers, sabaters, sastres..., la possibilitat d'una migració marcadament econòmica i paral·lela a la del conjunt del camperolat siga la més probable, perquè podien procedir perfectament tant del medi urbà com del rural, de les viles-mercat catalanes i aragoneses. El seu nivell econòmic i professional, sovint poc més que el coneixement del seu ofici i alguna ferramenta, els diferenciava quant al context mateix del fet migratori i a la forma de la seva instal·lació al lloc d'arribada en comparació amb el cas de mercaders i artesans especialitzats. Evidentment, aquests també tenien interessos econòmics quant al motiu de la mobilitat personal, però la seva migració presenta algunes diferències: no és el mateix obrir mercats que desarrelar-se, de tal manera que haurem de pensar en velocitats temporals distintes quant a uns i altres, així com quant a l'elecció dels llocs d'arribada. Així, els exemples de mercaders de les dècades de 1240 i 1250 són

molt majoritàriament de la ciutat de València, com ara els drapers, els més visibles a les fonts escrites, i només de forma més puntual apareixen a Xàtiva, però cal esperar una mica més per trobar els primers assentats ja com a veïns a llocs com Morella, Sant Mateu, Alzira o Cocentaina.

Quant al cas de la noblesa, els trets principals del seu procés migratori vers terres valencianes palesen algunes peculiaritats, fruit de la seva posició en la jerarquia de la societat feudal. L'alta i mitjana noblesa de Catalunya i Aragó participà directament en el procés de la conquesta entre 1233 i 1245, tot i que la conflictivitat del sector nobiliari català lligat al llinatge dels Cardona, reunits en aquest període al voltant del comtat d'Urgell, va provocar que vora la meitat dels seus membres no participaren en algunes de les campanyes militars, especialment en la de la conquesta de la ciutat de València el 1237-38, per la qual cosa no foren beneficiaris de donacions i no quedaren dotats patrimonialment al nou Regne de València.²⁴

Justament aquesta relació molt majoritària directa entre participació en la guerra i obtenció d'un patrimoni territorial en forma de senyories implicà que també en el cas de la petita noblesa aquest fos l'origen de la seva presència al País Valencià durant el segle XIII. Concretament arran de la gran revolta musulmana del 1247-58, la Corona mobilitzà amb major facilitat petits cavallers i *infanzones* aragonesos amb l'atorgament d'heretats de certes dimensions a la meitat sud del Regne, i evitava així el compromís de dotar amb noves senyories més considerables membres de l'alta noblesa.²⁵

Fet i fet, la conseqüència és que la major part de l'alta i mitjana noblesa catalana i aragonesa dotada amb senyories i patrimonis al País Valencià durant el regnat de Jaume I no emigrà, en mantenir els seus estats originaris i, sens dubte, considerar-los de major categoria. Foren, doncs, propietaris feudals absentistes, al contrari d'una part més significativa dels petits cavallers, no tant els que participaren en les guerres, els quals sovint també liquidaren allò obtingut, sinó els que arribaren a partir de la guerra del 1247, més clarament disposats a aconseguir una millora de la seva posició econòmica al regne valencià i que, coherentment, tendiren més a instal·lar-s'hi. Tanmateix, cal indicar que estem parlant d'unes desenes de famílies, perquè una convocatòria reial a la guerra feta a la noblesa heretada al Regne de València el 1277 aporta una nòmina total que no arribà al centenar de llinatges, dels infants de la casa reial als més petits cavallers, dels quals, a més, una part no residia realment dins el Regne.²⁶ Així doncs, la

²⁴ Enric GUINOT (1996). «L'alta noblesa catalana en la conquesta de València». A: *Anuario de Estudios Medievales*, t. 26/2, p. 647-685.

²⁵ Josep TORRÓ (2007). «Guerra, repartiment i colonització al Regne de València (1248-1249)». A: Enric GUINOT i Josep TORRÓ (ed.). *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó: segles XII- XIII*. València: PUV, p. 201-276.

²⁶ Enric GUINOT (1989). «Els senyorius de la noblesa valenciana a l'època de Pere el Gran (1276- 1285)». A: *Estudios en recuerdo de la profesora Sylvia Romeu*. València: Universitat de València, p. 489-502.

migració de membres de la noblesa fou limitada en nombre i amb una clara lentitud quant al seu definitiu trasllat residencial a una població valenciana.

Sens dubte, un altre grup socioreligiós interessant i més rellevant numèricament és el dels jueus. Alguns d'ells apareixen al servei del rei Jaume I com a beneficiaris de donacions al *Llibre del Repartiment de la ciutat de València* el 1238, però a poc a poc els documentem a les principals ciutats i viles-mercat del nou regne. Com en el cas dels colons cristians, no és fàcil trobar referències directes als seus orígens, però semblen procedir tant d'aljames de Catalunya i Aragó com del món occità. És possible que, mercès a la tradició investigadora sobre el món jueu medieval, siga més factible trobar el rastre almenys dels principals llinatges i apropar-se a les raons de la seva emigració vers el món urbà de la València del segle XIII. En uns casos és segur que responen a l'ampliació de la seva xarxa comercial, però en altres casos es tracta de senzills artesans, i potser caldria acostar-nos a una realitat humana i personal més semblant a la dels seus conveïns cristians quant a la recerca d'un nou escenari de millor vida i possibilitats.²⁷

Així mateix, hi ha altres àmbits que, tot i la seva dificultat documental, són significatius quant a la comprensió del moviment migratori. Les fonts parlen en la gran majoria dels casos dels hòmens: ells són els protagonistes de les accions militars, dels repartiments de terres i de les operacions comercials i quotidianes de les dècades posteriors. Les dones i els seus noms sovint són invisibles, com era habitual a l'època, però hi eren, com és lògic i necessari. L'assentament de la gran majoria dels immigrants a les terres valencianes tingué un clar component d'instal·lació d'unitats familiars camperoles, aquest era l'objectiu fonamental del poder feudal, reial i nobiliari, per la qual cosa entre les desenes de milers de colons hem de comptabilitzar una altra proporció femenina i, sens dubte, de part d'infants. Cèl·lules familiars ja creades que emigraren vers una de les poblacions valencianes, però que resulten molt difícils d'escatir entre els pergamins que ens han arribat. Així doncs, aquesta línia de visualitzar la presència femenina entre els immigrants de la València medieval és una de les que resten obertes.

El mateix podem dir sobre l'existència de xarxes de migració. No ens referim tant als primers anys de les guerres, sinó a les dècades posteriors, al darrer terç del segle XIII, quan ja hi havia comunitats camperoles o viles-mercat consolidades a bona part del País Valencià i continuava el flux d'emigrants. Com és conegut per a èpoques més recents, és habitual que gent del mateix poble d'origen utilitze els mecanismes de coneixement i solidaritat veïnals per viatjar i començar a viure al poble d'acollida. La dificultat, com sempre, rau en les fonts disponibles, tot i que la presència de certs antropònims reunits en una localitat pot fer pensar en un origen conjunt. Per exemple, A. Furió ha comentat la presència d'antropotònims de la Conca de Barberà a la vila de Sueca entre

²⁷ L'obra resum sobre la presència i rastre de la població jueva al País Valencià medieval és la de José HINOJOSA (1999). *Los judíos en tierras valencianas*. València: Institució Alfons el Magnànim.

els seus primers pobladors, i ho ha associat al fet que la seva senyoria era de l'orde de Sant Joan de l'Hospital i que aquest orde tenia una important comanda a l'esmentada comarca catalana.²⁸ No seria inversemblant que fins i tot hi hagués una intervenció del poder senyorial en la direcció de part del flux migratori: senyoria al País Valencià i senyoria a Catalunya, i un procés de convocatòria i assentament de famílies dirigit per la institució feudal, la qual cosa comportaria un model de moviment migratori més complex del que pensàvem, ja que, en general, hem tingut tendència a creure en un comportament més individual i al marge de les xarxes del poder establert fins a l'arribada a la vila valenciana de recepció.

7. UN BALANÇ FINAL

Sens dubte, les dècades centrals i la segona meitat del segle XIII foren una època ben important quant a la història dels moviments migratoris a l'antiga Corona d'Aragó. Les conquestes de Mallorca i València foren el detonant d'un procés de llarga durada, de diverses generacions, en el transcurs del qual es va estendre la societat feudal als nous territoris i, com una part d'ell, hi hagué un important flux de població des de Catalunya i Aragó vers els dos nous països creats. Així mateix, tot i que els processos de colonització feudal es remuntaven al segle XI, per a aquesta època disposem de millor documentació per entendre les seves característiques. Així, entre els *Llibres del Repartiment* de Mallorca i València, les cartes de poblament, els pergamins de les institucions eclesiàstiques i la burocràcia reial i municipal, ens podem fer una idea més clara de qui i com va emigrar durant aquell segle vers els nous regnes creats pel monarca.

Quant a la forma d'apropar-se a aquesta migració, i com en el cas de Tortosa i Lleida, primer de tot hem de partir de les expulsions i migracions forçades d'una part considerable dels seus habitants islàmics, fet més marcat en el cas de les Illes per la pràctica eliminació dels seus pobladors indígenes. En segon terme, cal parlar del moviment de grups familiars camperols vers les àrees rurals de les noves terres de colonització conquistades pels cristians, els quals s'assentaren tant en zones de senyoria com de reialenc. I, en tercer lloc, cal parlar d'una veritable diversitat migratòria de persones i famílies vers els nuclis urbans: sectors mercantils, artesanals, eclesiàstics, jueus, etc.

L'estudi dut a terme durant els darrers anys sobre el cas valencià ens ha permès respondre a alguns interrogants sobre qui eren i d'on venien aquells immigrants, els quals hem batejat com *els fundadors del Regne*. Hom pot constatar que, en línies generals, es tractà d'una migració amb distintes etapes; primer, els hòmens que participaren en les guerres de conquesta i que reberen en recompensa donacions de cases i terres, de tal manera que foren veïns de les ciutats, membres de les seves milícies urbanes o veïns

²⁸ Antoni FURIÓ (1995). *La carta pobla de Sueca*. Ajuntament de Sueca.

de les senyories feudals obligats a vindre a la guerra contra els musulmans per la seva submissió vassallàtica al seu senyor. Malgrat el patrimoni rebut, només una part d'ells decidiren quedar-se a provar fortuna encetant una nova vida al País Valencià, mentre que l'altra part es desferen dels béns rebuts, els vengueren i se'n tornaren a sa casa.

A poc a poc, però, a mesura que s'anaren produint expulsions de comunitats islàmiques, tant els oficials reials com els nobles encetaren una política de colonització de les viles reials i de les senyories, de tal manera que convocaven els petits grups familiars marcadament camperols que començaven a arribar al país amb el ressò de les notícies sobre repartiments molt favorables de terres. Els poderosos publicaren cartes de poblament i pactaren amb els primers colons les condicions d'explotació de la terra i de pagament d'impostos. Lentes però sense pausa, les noves sobre la instal·lació dels primers emigrants tornaren als seus pobles d'origen i més famílies s'animaren a emprendre un llarg viatge no exempt de riscos.

L'estudi sobre la colonització del País Valencià ens assenyalava que el gruix dels immigrants procedia de les comarques centrals i occidentals de Catalunya, si bé en les viles valencianes més grans és molt característic trobar colons que procedien de totes les comarques catalanes. Així mateix, no és casualitat que la zona tortosina no fos la que aportés més immigrants, malgrat el seu veïnatge; la raó es troba en l'aleshores recent colonització de tot el Baix Ebre: els néts dels pobladors de Tortosa ja esdevenien els primers pobladors de València. D'altra banda, en el terç septentrional del País Valencià va donar-se una immigració més clara de colons procedents de la Catalunya occidental, d'alguna manera més homogènia que no a altres comarques valencianes, on els colons arribaren d'arreu i, evidentment, també de terres aragoneses i occitanes, a més de grups més reduïts de navarresos i castellans, especialment a les comarques al sud de Xàtiva.

Quant a l'origen social d'aquells colons, ja n'hem comentat el pes molt majoritari dels camperols, si bé tot indica que no es tractà d'una migració indiscriminada. Els immigrants cristians foren, en molts casos, membres fadristerns de les famílies camperoles, aquells que amb la consolidació del sistema de l'hereu trobaren un futur en el seu establiment a Mallorca i València. També hom detecta un component de sectors més conflictius, més als marges de la societat catalana del moment, de tal manera que aquest tipus de personatges trobaven en una societat de frontera, encara en procés de consolidació, uns espais més oberts d'actuació durant el segle XIII. Aquells caps de família camperols més assentats a la seva terra i en àrees de no excessiva duresa feudal no devien trobar raons per emigrar, la qual cosa no obsta que, simultàniament, foren els individus més emprenedors, els més actius, especialment en els entorns urbans, els que decidiren provar el viatge per fer fortuna al sud.

Una darrera consideració és que l'emigració del segle XIII va tenir una durada llarga, i encara durant les primeres dècades dels tres-cents continuaren arribant nous colons, si bé en condicions d'accés a la terra més complicades, perquè ja no hi havia una oferta

oberta de parcel·les. Evidentment restaven moltes zones incultes i de muntanya, però les mateixes comunitats camperoles ja assentades eren les primeres a intentar que no continués de forma oberta l'accés a la terra per mantenir l'ús col·lectiu dels comunals i els recursos naturals garantits a les seves cartes de poblament. En conseqüència, sovint l'oferta existent anava més en la direcció de convertir els darrers en arribar en emfiteutes, parcers o colons d'altres propietaris anteriors ja assentats, per la qual cosa les seves possibilitats d'arrelament eren menors.

El moviment migratori de llarga durada es va estendre fins entrat el 1300, i a poc a poc es va alentir aquesta emigració de llarga distància, si bé tot el País Valencià, i també en general l'Occident europeu, va viure encara un darrer moviment migratori baixmedieval: l'emigració rural cap als nuclis urbans durant les darreries del segle XIV i principis del XV arran dels greus problemes econòmics i socials que coneixem com *la crisi del segle XIV*. Un moviment de degoteig de gent jove i molt jove, mossos, aprenents i criades, migrant del camp a la ciutat, sobre els quals no anem a estendre'ns més en aquest treball perquè aquesta és ja una altra història.²⁹

BIBLIOGRAFIA

- APARICI, Joaquim; IGUAL, David; NAVARRO, German (1994). «Emigrants del Maestrat i dels Ports a Castelló de la Plana (segles XIV-XVI)». A: *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 47-48, p. 64-78.
- BURNS, Robert I. (1982). *El reino de Valencia en el siglo XIII (Iglesia y sociedad)*, t. I. València: Del Senia al Segura.
- CRUSELLES GÓMEZ, Enrique (2003). «Dinámica demográfica. Red urbana e inmigración ciudadana en la Valencia bajomedieval». A: *Saitabi*, núm. 53, p. 35-56.
- FERRAGUD, Carmel (2003). *El naixement d'una vila rural valenciana, Cocentaina 1245-1304*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- FERRANDO, Antoni (ed.) (1999). *Llibre del Repartiment de València*. València: Vicent García Editors.

²⁹ Sobre aquesta darrera qüestió poden consultar-se treballs concrets, com ara: Germán NAVARRO ESPINACH (1997). «Emigrantes castellanos en la sedería de Valencia (1479-1524)». A: *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca 1993)*, t. 2. Saragossa, p. 249-268; Joaquim APARICI, David IGUAL i Germán NAVARRO (1994). «Emigrants del Maestrat i dels Ports a Castelló de la Plana (segles XIV-XVI)». A: *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 47-48, p. 64-78; Germán NAVARRO, David IGUAL i Joaquim APARICI (1999). «Los inmigrantes y sus formas de inserción social en el sistema urbano del reino de Valencia (siglos XIV-XVI)». A: *Revista d'Història Medieval*, núm. 10, p. 161-197; David IGUAL LUIS (1997). «Mobilitat poblacional i activitat econòmica a l'Almassora medieval». A: *La Murà*, núm. 1, [Almassora], p. 51-72; Enrique CRUSELLES GÓMEZ (2003). «Dinámica demográfica. Red urbana e inmigración ciudadana en la Valencia bajomedieval». A: *Saitabi*, núm. 53, p. 35-56.

- FERRER NAVARRO, Ramon (1989). «Repoblación y feudalismo en el reino de Valencia». A: *En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales*. Ávila: Fundación Sánchez Albornoz, p. 405-411.
- (1999). *Conquista y repoblación del reino de Valencia*. València: Del Senia al Segura.
- FURIÓ, Antoni (1995). *La carta pobla de Sueca*. Sueca: Ajuntament de Sueca.
- GARCIA-OLIVER, Ferran (2003). *La vall de les sis mesquites. El treball i la vida a la Valldigna medieval*. València: Publicacions de la Universitat de València (PUV).
- GUICHARD, Pierre (1991). «Quelques notes à propos du repeuplement de Valence». A: *Actas del Coloquio de la V Asamblea general de la Sociedad Española de Estudios Medievales*. Saragossa: Diputación General de Aragón, p. 121-134.
- GUINOT, Enric (1989). «Els senyoriis de la noblesa valenciana a l'època de Pere el Gran (1276-1285)». A: *Estudios en recuerdo de la profesora Sylvia Romeu*. València: Universitat de València, p. 489-502.
- (1991). *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana.
- (1996). «L'alta noblesa catalana en la conquesta de València». A: *Anuario de Estudios Medievales*, t. 26/2, p. 647-685.
- (1999). *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, 2 vol. València: E. Climent Editor.
- (2000). «Dos models diferenciats d'antroponímia medieval: Catalunya i Aragó en el segle XIII». A: *Braçal. Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre*, núm. 21-22, p. 465-480.
- (2003). «El desplegament feudal sobre el País Valencià. Repartiment i colonització a l'Horta de València: Montcada (1239-1246)». A: BARCELÓ, Miquel *et al.* (ed.). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 361-388.
- (coord.) (2008). *El llibre de la cort del Justícia de València*, 3 vol. València: Publicacions de la Universitat de València / Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- HINOJOSA, José (1999). *Los judíos en tierras valencianas*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio (1916-21). *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador*, vol. 3. València.
- IGUAL LUIS, David (1997). «Mobilitat poblacional i activitat econòmica a l'Almassora medieval». A: *La Murà*, núm. 1, [Almassora], p. 51-72.
- LÓPEZ ELUM, Pedro (1995). *La conquista y repoblación valenciana durante el reinado de Jaime I*. València: edició de l'autor.

- MARTÍNEZ SOPENA, Pascual (coord.) (1995). *Antroponimia y sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX a XIII*. Santiago-Valladolid: Universidad de Santiago / Universidad de Valladolid.
- NAVARRO ESPINACH, Germán (1997). «Emigrantes castellanos en la sedería de Valencia (1479-1524)». A: *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (Jaca 1993)*, t. 2. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 249-268.
- NAVARRO, Germán; IGUAL, David i APARICI, Joaquim (1999). «Los inmigrantes y sus formas de inserción social en el sistema urbano del reino de Valencia (siglos XIV-XVI)». A: *Revista d'Història Medieval*, núm. 10, p. 161-197.
- OLLICH CASTANYER, Immaculada (1980). «Vigatans a la conquesta de Mallorca i València (Referències extretes dels testaments de Vic del segle XIII)». A: *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Comunicaciones 1 y 2*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 131-148.
- TORRÓ, Josep (1992). *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*. València: Diputació de València.
- (1993). «Producció, reproducció i colonització. Uns comentaris a propòsit de l'obra de Pierre Guichard *Les musulmans de Valence et la Reconquête*». A: *Revista d'Història Medieval*, núm. 4, p. 229-242.
- (1995). «L'assalt a la terra. Qüestions sobre l'abast de la colonització feudal al Regne de València (1233-1304)». A: *Histoire et Archéologie des terres catalanes au Moyen Âge. Textes réunis et présentés par Ph. Sénac*. Perpinyà: P.U. Perpignan, p. 317-338.
- (1998). «La herencia de la conquista. Inmigración colonial, ocupación del espacio y reparto de la población en el reino de Valencia». A: *La Població Valenciana. Pasado, presente y futuro*, vol. 1, *Actas II Jornadas de Estudios sobre la Población Valenciana, Orihuela 1996*. Alacant: Institut J. Gil-Albert, p. 321-344.
- (1999). *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- (2007). «Guerra, repartiment i colonització al Regne de València (1248-1249)». A: GUINOT, Enric i TORRÓ, Josep (ed.). *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó: segles XII- XIII*. València: Publicacions de la Universitat de València, p. 201-276.
- TORRÓ, Josep; IVARS, Joan (1992). «Villas fortificadas y repoblación en el sur del País Valenciano. Los casos de Cocentaina, Alcoi y Penáguila». A: *III Congreso de Arqueología Medieval Española*. Oviedo, p. 472-482.

PONÈNCIA

La colonització feudal de Mallorca, Eivissa i Menorca

Ricard Soto

Universitat de Barcelona

La conquesta i colonització de les Illes Balears per part de les forces feudals catalanoaragoneses, acompanyades per elements urbans i encapçalades per la Corona, s'inscriuen dins del procés que hom anomena habitualment, i de forma indeguda, *reconquesta*. Tot i que, com s'ha assenyalat reiteradament, hauria de ser descrit més aviat com *conquesta d'al-Àndalus*, el qual, al seu torn, s'inscriu dintre d'un procés més general d'expansió del feudalisme europeu.¹ Les terres cap a les quals s'adreça aquesta expansió no són, en cap cas, buides, sinó que estan habitades per pobles que s'articulen entorn d'estructures no feudals, o menys feudalitzades, que les dels seus veïns i invasors nord-occidentals. La conquesta per part de poders feudals implica, bàsicament, la introducció d'estructures feudals dirigides per la classe feudal, que s'imposa al capdamunt d'aquestes societats conquerides. Ara bé, els senyors feudals, per ser-ho, necessiten elements subordinats que els proporcionin una renda feudal: més directament, necessiten pagesos que generin aquesta renda feudal (sense oblidar altres formes d'obtenció de renda no necessàriament feudals, com seria la utilització de mà d'obra esclava o àdhuc, ocasionalment, assalariada). L'obtenció d'una classe pagesa

¹ Que dona lloc a «la formació d'Europa», seguint l'exposició de R. Bartlett, del qual els paràgrafs següents són parcialment tributaris.

sobre la qual dirigir l'extorsió rendística, però, permet moltes possibilitats: en alguns casos, els camperols indígenes són senyorialitzats, com ara en el món balticoeslau i cèltic. Això es produeix quan aquestes societats són «assimilables», i la religió catòlica és un factor de pes (tot i que l'estructura indígena basada en institucions catòliques pot impedir la conquesta i absorció, com ara en el cas del Regne de Polònia). Quan, per contra, les societats indígenes estan fortament estructurades a l'entorn de formes d'organització socials i religioses diferents, les necessitats de control d'aquests indígenes esdevenen tan formidables que molt sovint hom planteja la possibilitat de substituir-los, suplantant-los per pagesos procedents de les àrees feudalitzades. En aquest sentit, crec que cal remarcar que no és precisament una qüestió religiosa el que marca les preferències dels senyors feudals: el cristians d'Orient, armenis i ortodoxos, no són bons objectes de feudalització. I els catòlics, com els mossàrabs del Regne de Toledo, o els celtes irlandesos o gal·lesos, tampoc. El catolicisme en si, si no va acompanyat d'una predisposició a la «domesticació feudal» que assegurin les xarxes episcopals i parroquials, tampoc no garanteix res.

Possiblement el factor que marcà la diferència entre l'èxit i el fracàs de l'expansió feudal sobre terres musulmanes (als principats d'Orient i al-Àndalus) fou la capacitat dels poders feudals de disposar abastaments de «colons» feudalitzats per repoblar i substituir, o, almenys, subordinar, els pobladors autòctons. Pel que sabem de la colonització feudal de Palestina, per exemple, els senyors francs el que van fer va ser substituir l'aparat estatal local en la percepció de tributs, però van fracassar (o, almenys, va ser molt conflictiu) en l'intent d'introduir noves formes de renda semblants a les del feudalisme francès. També els pagesos locals (pròpiament *fellahin*) eren poc inclinats a modificar els seus sistemes productius. Això, en el cas d'alguns productes, com el cotó, el sucre o el safrà, podria ser molt beneficiós per als senyors occidentals, en tractar-se de productes fàcilment comercialitzables i d'alt preu als mercats europeus. Però la producció de cereals i vi a gran escala trobava impediments considerables, entre els quals les formes tradicionals de producció locals, lligades, entre altres coses, a un clima i una composició de la terra força diferents dels de l'Europa occidental.

Els avantatges que els senyors feudals podien obtenir propiciant la migració de colons occidentals eren de diferents ordres: en primer lloc, representaven una fiabilitat doctrinal que els feia, en l'àmbit d'una guerra santa, guerrers davant de tot, el bastió contra la possible recuperació del territori per part dels infidels. Després, acostumats com estaven al sistema feudal, les formes de distribució de terra, acompanyades d'imposicions feudals, els semblaven acceptables: si les distribucions de terra eren generoses en extensió i anaven acompanyades d'alguna exempció o franquícia respecte de les àrees originàries, això afegia un atractiu addicional a una operació inicialment arriscada i atzarosa. Per últim, els camperols occidentals disposaven tant d'una tendència al sotmetiment, que ja hem esmentat, com, per contra (o potser complementàriament),

de certes aptituds per a la connexió amb el mercat, com per exemple la producció de determinades espècies, com la vinya o l'olivera, o fins i tot els cereals.

LA PROCEDÈNCIA DELS COLONS: CATALANS, OCCITANS, ITALIANS, JUEUS...

La tradició, i alguns estudis recents, entre els quals destaquen particularment els d'A. Mas,² remarquen que, entre els immigrants, la proporció majoritària procedia no solament de Catalunya, sinó de les terres del bisbat de Girona, seguida en importància pels procedents d'Occitània, Aragó i altres indrets, com les repúbliques italianes, o àdhuc regions ibèriques com Navarra. Les diferències entre la historiografia sobre aquesta qüestió es refereixen al percentatge que suposaven les diferents procedències dels pobladors. Com que la documentació no sol indicar expressament l'àrea d'origen dels colons, cal emprar altres mètodes per esbrinar-la, i és l'onomàstica el mecanisme més escaient, identificar «els llinatges toponímics (topònims de poblacions i contrades convertits en llinatges) i gentilicis que portaven una fracció relativament àmplia dels colons, amb els indrets als quals semblen remetre aquests cognoms»,³ considerant el resultat indicatiu de tota la població general.

Álvaro Santamaría⁴ va aplicar aquest mètode per calcular l'origen dels pobladors establerts entre 1232 i 1240 en els dominis urbans de Nunó Sans, i determinà que tan sols el 41% dels colons procedien de Catalunya, el 24% de la França meridional, el 13% d'Itàlia, menys de l'1% d'Aragó, i la resta d'altres orígens. Però, per a aquest autor, els habitants del Rosselló i la Cerdanya (aleshores part de Catalunya) es consideren procedents de la França meridional, i tampoc no considera que part dels llinatges occitans o de la França meridional podien ser portats per persones aragoneses i catalanes, donada la important immigració prèvia d'Occitània cap a Aragó i Catalunya. A més a més, el caràcter comercial i portuari de la Ciutat potser sobredimensiona, per exemple, els pobladors d'origen italià.

Tanmateix, nous buidatges de la font han permès augmentar la nòmina de llinatges toponímics. Segons aquests càlculs, els colons d'origen català serien el 60% del total, els d'origen occità el 15%, els d'Aragó el 7%, i la resta tindria altres orígens.⁵ D'altra banda, una mostra més àmplia feta per A. Mas sobre *La Ciutat de Mallorca en el segle XIII*⁶ recull dades sobre unes 2.700 persones entre 1236 i 1243. Segons aquest treball, més del 75% dels pobladors documentats procedien de Catalunya, mentre que els d'origen occità es podrien situar entorn del 10%; els colons d'altres orígens (aragonesos, italians...) serien molt més minoritaris. Pel que fa a la part forana, el buidatge de

² A. MAS (1994, 1998 i 2002).

³ A. MAS i R. SOTO (2004).

⁴ A. SANTAMARÍA (1990), p. 276-277.

⁵ A. MAS i R. SOTO (2004).

⁶ R. ROSSELLÓ (2001).

la població documentada al segle XIII per R. Rosselló referida a Manacor (unes 840 persones), Muro i Santa Margalida (en total, uns 450 individus) mostra resultats semblants: aproximadament el 80% dels pobladors de Manacor amb llinatges toponímics seria d'origen català, l'11% procediria d'Occitània i el 7% d'Aragó. A Muro i Santa Margalida, d'acord amb els percentatges que indiquen els llinatges toponímics, la població procedent de Catalunya depassaria el 90% del total, la procedent d'Occitània se situaria entorn del 6%, i la d'Aragó entorn de l'1%.⁷

Malgrat el clar predomini dels procedents d'àrees del bisbat de Girona en conjunt, en els moments inicials de la repoblació es palesa una gran major varietat de procedències, dintre de la Catalunya oriental. Si hom recull la procedència de diversos individus consignats als primers documents de l'*Escrivania de Cartes Reials* (ECR),⁸ podem comprovar que, efectivament, els predominants procedeixen de la Catalunya Vella, però que, contràriament al que començàvem plantejant, no del bisbat de Girona, sinó més aviat de Barcelona, el seu *hinterland* i les zones interiors de la Catalunya oriental.

La immigració que continuà, almenys fins a la pesta de 1348, que afectà durament les àrees d'origen dels immigrants, va seguir les mateixes pautes anteriors, de manera que a la part forana el predomini continuà essent de les comarques nord-orientals de Catalunya;⁹ es tractava, bàsicament, d'assalariats agraris i petits emfiteutes, posseïdors de petites parcel·les de terra. Els trets lingüístics conservats pel català de Mallorca (article salat i ieisme) donen força a aquest fet.

Per la seva banda, la ciutat va continuar atraient mercaders i mariners de Catalunya, però també d'altres orígens (italians, occitans), importants per les seves activitats econòmiques. Segons l'estudi d'M. Deyà,¹⁰ les activitats manufactureres també van constituir un altre factor d'atracció dels migrants. Dels 101 aprenents de paraire encartats a la ciutat entre el 1336 i el 1338, 60 eren nadius del Regne de Mallorca, 37 ho eren de Catalunya, 3 ho eren de València i 1 ho era d'Occitània.

Com resulta evident, i han palesat a bastament E. Guinot¹¹ per al País Valencià i A. Mas¹² per al cas de Mallorca, l'origen dels repobladors desperta passions de diferents tipus, entre elles la política, concretament pel que fa a la «catalanitat» dels establerts a les terres recentment conquerides. Concretament a Mallorca, existeix una gran polèmica,

⁷ A. MAS (2002).

⁸ Es tracta d'un escorcoll del registre 341, el primer de la sèrie. La distribució és la següent: Bisbat de Girona, 7 casos citats (Girona, Torroella, Castelló, Llagostera, Begur); Barcelona ciutat, 3; Barcelona *hinterland*, 3 (Granollers, Terrassa, Llaveneres); Catalunya interior, 8 (Cardona, Berga, Manresa, Ripoll, Cerdanya, Sallent); total Catalunya Vella, 22; Catalunya Nova, 2 (Cervera, Tortosa); Occitània, 2 (Tolosa, Narbona); Aragó, 2 (Exea).

⁹ A. MAS (1994).

¹⁰ M. DEYÀ (2003).

¹¹ E. GUINOT (1999).

¹² A. MAS (2000).

gens desinteressada, sobre el percentatge de catalans que hi participaren. L'alternativa ideal als catalans, per tal d'afermar l'«españolidad», és inflar el nombre de no catalans, cosa que, paradoxalment, consisteix a sobredimensionar el paper dels colons procedents d'Occitània.

El principal defensor d'aquesta alternativa va ser G. Alomar.¹³ Algunes de les bases del seu raonament eren versemblants, com ara el fet que la repressió francesa a Occitània, ensems amb les facilitats donades per la Corona catalanoaragonesa i els magnats i porcioners per instal·lar-se a Mallorca, podria haver actuat com un fort incentiu per a aquestes migracions. Però que podrien haver actuat no vol dir que ho fessin efectivament. La veritat és que el percentatge d'individus procedents d'Occitània és realment baix, si atenem la denominació d'origen. La qüestió de l'antropomàstica resulta diferent, ja que existeix un terreny relativament difús entre els orígens catalans o occitans de molts noms i cognoms, però en aquest terreny penso que el més pertinent és seguir precisament els criteris aportats per Guinot i Mas, que demostren que, efectivament, el pes dels occitans fou bastant minoritari.

No cal negligir tampoc la important aportació dels jueus a la colonització de l'illa, particularment en el cas de la Ciutat de Mallorca. Tot i que els jueus també van rebre terres a la part forana, sembla més aviat que s'hi van establir colons cristians, i que les seves activitats van ser bàsicament urbanes, tot i que a la part forana van participar en l'expansió de l'olivera i en la compra de drets reials.¹⁴

LA POBLACIÓ INDÍGENA: EXTERMINI, ESCLAVITZACIÓ I CONVERSIÓ

La violència destructiva de la conquesta de Mallorca, diferent d'altres conquestes catalanoaragoneses, com les de Tortosa i València, es va manifestar sobretot sobre la població indígena. A Mallorca no hi va haver *aljahames* musulmanes reconegudes, com a València,¹⁵ de manera que a la documentació posterior a la conquesta no apareix cap referència a pactes o tractats. Per aquest motiu, els conqueridors feudals van poder destruir totalment la societat andalusina i supplantar-la per una organització social de naturalesa feudal que, a grans trets, reproduïa la de les entitats polítiques que organit-

¹³ G. ALOMAR (1976).

¹⁴ R. SOTO (1991).

¹⁵ Al *Llibre dels Feyts* es descriu la venda dels andalusins capturats a la Ciutat, venuts a l'encant, com també s'esdevingué amb part dels que resistien a les muntanyes. Allà, segons les xifres, sempre insegures, es devien haver refugiat uns 3.000 homes d'armes i 15.000 persones més entre dones i infants. Jaume I, segons la crònica, va prometre a Xuaip, líder dels andalusins refugiats a la muntanya, que si es retien podrien poblar l'illa («e que els sarraïns poguessen poblar la terra ab nós»). Un nombre indeterminat s'hauria acollit als pactes, que haurien estat escriturats, i la resta, uns 2.000 s'hauria estimat més resistir, fins que finalment haurien estat vençuts. Però el fet és que aquesta promesa reial no ha deixat cap traça documental. De fet, els andalusins que apareixen en la documentació ho fan com a esclaus o com a esclaus en procés d'alliberament.

zaren la conquesta. La població indígena supervivent a les matances¹⁶ i les fugides¹⁷ fou esclavitzada en la seva pràctica totalitat i objecte d'un intens tràfic comercial, sovint destinat fora de l'illa,¹⁸ que fragmentava les famílies, ja que predominaren les vendes d'individus sols, desubicava territorialment la població i accentuava fortament la seva desestructuració social i minva demogràfica, en incidir negativament sobre la seva capacitat de reproducció i d'«exportació» d'andalusins, documentada en les primeres dècades que seguiren a la conquesta. L'establiment a Mallorca de grans onades de colons continentals culminà la substitució social, i convertí els andalusins en una població minoritària i minoritzada. A mesura que els colons del continent s'instal·laven a Mallorca, els indisgenes es convertien, cada vegada més, en estrangers dins la seva pròpia terra. Una fracció, no precisament la majoritària, dels indisgenes documentats es va batejar i es va convertir al cristianisme, segurament amb l'esperança d'aconseguir la llibertat. L'alliberament, tanmateix, era decisió del propietari, que el podia fer sense cap contraprestació, o, com era el més habitual, a canvi dels ingressos que li reportaven els contractes anomenats *de talla* o *d'alforria*. Mitjançant aquests contractes, l'*alforre*, indígena musulmà o de vegades *baptizatus* o *batiat*, adquiria una situació de semilibertat que no es convertia en total i definitiva fins que aconseguia pagar al seu propietari la quantitat fixada com a preu per al seu alliberament.¹⁹ A la ruralia, els andalusins *tallats* (subjectes a un contracte de talla) solien rebre terres en arrendament, que havien de retornar quan aconseguien pagar la seva llibertat amb els ingressos que podien reunir. A la Ciutat solien treballar exercint probablement els mateixos oficis que havien tingut abans de la conquesta. Aquells que aconseguien alliberar-se només tenien dues sortides: emigrar a altres societats musulmanes o romandre a Mallorca, poblada, cada vegada més densament, de colons cristians.

Per a A. Santamaría, la població d'origen andalusí hauria estat, tanmateix, el nucli essencial de la població mallorquina després de la conquesta, a través d'un suposat procés de conversió i integració, ja que l'assentament de colons cristians hauria estat sempre clarament insuficient.²⁰ Es tracta, tanmateix, d'una asseveració que prescindeix de relacionar estadísticament el nombre d'andalusins amb el total de la població, i que menysvalora deliberadament l'assentament de grans onades de colons cristians durant el segle XIII i XIV. El nombre de referències a andalusins reunit per mi mateix, de tota manera, amb intenció d'exhaustivitat,²¹ no arriba al miler de casos. A més, la gran majoria de la documentació localitzada fa referència a persones esclavitzades, no als

¹⁶ Segons el *Llibre dels Feys*, vint mil sarraïns van morir amb la captura de la ciutat. R. Soto (1994), p. 177.

¹⁷ R. SOTO (1994), p. 176 i s.

¹⁸ R. SOTO (1994).

¹⁹ A. SANTAMARÍA (1990), R. SOTO (1994).

²⁰ A. SANTAMARÍA (1990), p. 251.

²¹ R. SOTO (1994).

batiats alliberats que serien, segons Santamaría, el gruix de la població mallorquina. Càlculs basats en diferents mostres documentals centrades en la Ciutat i en diferents localitats de la part forana mostren que el nombre total d'andalusins (incloent-hi els esclaus, els lliures i els *batiats*) no arribava mai al 10% del total de persones esmentades.²² D'altra banda, cal fer esment a la desaparició de la llengua àrab i l'assimilació, total i absoluta, de la població *batiada* en manco de 70 anys. La pressió social degué impulsar els que varen romandre a Mallorca a abandonar la seva llengua, la seva cultura i la seva religió i a substituir-les per les dels conqueridors. La celeritat d'aquest procés d'assimilació contrasta, per exemple, amb el cas de Sicília, on es perllongà aproximadament tres segles. J. Heers,²³ fent referència als musulmans de Sicília (on el procés d'assimilació durà tres segles) i als andalusins de la Corona d'Aragó, ja remarcava que el factor decisiu en l'assimilació dels indígenes era la intensitat de la «migració llatina» (cristiana). Totes aquestes circumstàncies fan pensar que la gran rapidesa que revestí el procés d'aculturació dels *batiats* de Mallorca es degué a la seva minorització demogràfica. Aquesta minorització potser no fou tan intensa com suggereixen les fonts, però ho fou a bastament per causar la desaparició, mitjançant l'assimilació, de les restes de la població indígena abans del 1300.

LA REPOBLACIÓ O IMMIGRACIÓ COLONIAL

Pel que podem saber, la primera onada de colonització es va produir sobre la Ciutat, que no solament apareix molt més meticulosament referenciada al *Llibre del Repartiment*, sinó també en altres fonts, com ara el capbreu dels béns urbans d'en Nunó Sanç, registre de les operacions de la porció urbana d'aquest magnat entre 1232 i 1240, on apareixen un total de 627 persones. L'ocupació de la resta de porcions urbanes degué ser semblant, de manera que l'ocupació de la ciutat ja devia ser molt elevada només una dècada després de la conquesta. Aquesta ocupació va ser una colonització urbana, no solament per la geografia de l'assentament en les primeres dècades que seguiren a la conquesta, sinó també per les seves característiques, atès que la ciutat es convertí en el centre de gestió de la colonització de Mayúrqa i, possiblement, en un lloc de pas per a molts dels colons abans d'establir-se en altres indrets de l'illa. Era a la ciutat on rei, magnats, porcioners i altres beneficiaris (que normalment no residien a Mallorca) havien establert els seus procuradors per tal d'administrar els seus patrimonis de l'interior de l'illa.

La colonització rural va ser una qüestió molt diferent, tot i que caldria matisar molt respecte a les diferents àrees de Mallorca. El que coneixem²⁴ palesa una ocupació

²² A. MAS (2002).

²³ J. HEERS (1989).

²⁴ R. SOTO (1985-86, 1990 i sobretot 1999).

de la part forana molt feble una dècada després de la conquesta, encara que els anys posteriors es va anar densificant a poc a poc fins a la primera meitat del segle XIV, gràcies a l'arribada d'immigrants del continent. La documentació aporta constantment referències a aquestes arribades, amb l'aparició de nous colons, mentre que l'elevació de la quantia dels arrendaments dels drets reials també evidencia una població en creixement. Tanmateix, els desequilibris geogràfics eren molt grans. Mentre que les zones del raiguer properes a Ciutat de Mallorca, com ara Bunyola i Valldemossa, es poblaren de forma relativament densa i ràpida, les comarques orientals de l'illa (l'antic juz' de Manaquîr), en general les menys aptes per als conreus cerealístics i amb més poca disponibilitat d'aigua, trobaren força dificultat per al seu poblament.²⁵ També sembla haver-se produït un ràpid poblament en alguns termes del Pla (com Muro²⁶ i Sineu) i altres zones relativament llunyanes a la ciutat, com ara Pollença.²⁷ Però, malgrat les diferències locals, a les darreries del segle XIII els colons cristians havien ocupat la totalitat de la Ciutat i la part forana, segurament ampliant les àrees de conreu d'època musulmana, amb l'expansió de les àrees dedicades a cereal de secà. La viabilitat, l'èxit i la continuïtat dels assentaments constitueix una altra qüestió. Com es veurà més endavant, no tots els colonitzadors van aconseguir els seus objectius.

LES CARACTERÍSTIQUES DE LA COLONITZACIÓ

El Regne de Mallorca es va caracteritzar, com ja havia palesat Quadrado, per l'absentisme dels magnats i porcioners, cosa que va donar lloc a un control del territori més aviat indirecte, a diferència d'altres zones de colonització, com Tortosa o el Regne de València. La tècnica predominant en la colonització de Mallorca va consistir a cedir en feu o establir la gran majoria del seu patrimoni, i reservar-se tan sols els drets feudovassallàtics, jurisdiccionals i rendístics. Això va originar la formació d'un estrat de grans terratinents i petits senyors feudals que acabà donant origen al sistema de petits feus o cavalleries; d'altra banda, els primers colons establerts a l'illa aviat esdevingueren un grup social privilegiat, sobretot els establerts a la part forana, on, el darrer quart del segle XIII, aquests pagesos eren autènticament grans terratinents residents que podien acaparar, juntament amb l'aristocràcia feudal, més del 90% de l'extensió del terme. En canvi, els colons arribats en dates més tardanes, que constituïen el gruix de la població, només pogueren accedir a la possessió, mitjançant sotsestabliments, de petites parcel·les, normalment situades a les proximitats de les viles i molt sovint insuficients per a l'autoreproducció de la cèl·lula familiar. A les zones de poblament més antic, com al Raiguer i la Muntanya, aquesta divisió fou més precoç, i ja a finals del segle

²⁵ R. SOTO (1994), M. BARCELÓ i H. KIRCHNER (1995).

²⁶ A. MAS (2005).

²⁷ A. RODRÍGUEZ (2000).

XIII es palesava una gran diferenciació social entre pagesos grassos i pobres o en procés d'empobriment, com assenyalen els casos estudiats a Bunyola i Pollença per R. Soto i A. Rodríguez, respectivament.

ELS RITMES DE POBLAMENT I DIFERENCIACIÓ PAGESA

A diferència de Catalunya (particularment de la Catalunya Vella) i de l'Europa feudal clàssica, Mallorca presenta unes característiques que permeten crear *ex novo* una classe camperola feudalitzada, mentre que, a diferència de València, els dirigents de la conquesta feudal tendeixen a posar en explotació les terres conquerides amb pagesos cristians, i la població camperola andalusina és eliminada i/o subordinada a aquests. Aquests pagesos nouvinguts van engegar un gegantí procés de transformació agrària a l'illa, partint d'un sistema agrari previ que van respectar molt poc.²⁸

La transformació del sistema agrari va estar molt relacionada amb la cronologia de l'ocupació efectiva de la terra, que té molt poc a veure amb el repartiment immediat a la conquesta, redactat al 1232.²⁹

Tal com vaig intentar explicar³⁰ a partir de l'anàlisi d'unes sèries documentals de l'ECR, queda clar que el procés de «re població», o ocupació efectiva de terres, va ser constant al llarg de tot el segle, però amb uns ritmes concrets. De fet, diria que es poden contemplar dues onades repobladores més fortes: una entre el repartiment i el 1250, i l'altra cap a finals del segle XIII. Naturalment, les característiques de les fonts documentals fan que aquestes apreciacions hagin de ser preses amb gran precaució.³¹

²⁸ El darrer estat de la qüestió sobre les transformacions sofertes per Mallorca a conseqüència de la conquesta feudal catalana, a H. KIRCHNER i R. SOTO (2006). Vegeu també R. SOTO (1996).

²⁹ El mateix J.M. Quadrado ja advertia que els beneficiaris del repartiment havien tendit a liquidar les terres que hi havien rebut, i que només una petita part hi havia arrelat. R. SOTO (1984).

³⁰ R. SOTO (1991).

³¹ La cronologia documental (sobretot la de l'ECR) està mediatitzada, al meu parer, per la pròpia cronologia de producció dels documents. La data de formalització documental de qualsevol transacció (establiment, compravenda...) pot ser molt posterior a la data en què es va realitzar, ja que només significa la seva legalització. En aquest sentit, penso que la gènesi de la documentació depèn molt estretament de la capacitat organitzativa dels organismes administradors (senyorials o reials). Altrament dit, la cronologia de la documentació és la cronologia de l'organització de l'administració reial a Mallorca. Pau Cateura ha treballat aquest aspecte en diferents ocasions. L'autor ha assenyalat l'íntima relació existent entre l'organització administrativa i les necessitats financeres de Jaume II, tant en la seva etapa com a infant com a partir de la coronació. Segurament l'activitat administradora dels oficials reials en les primeres etapes, o la de l'infant Pere de Portugal, va ser considerable, però no en va romandre consignació documental, atès que l'ECR és documentació reial, reial patrimoni. El patrimoni directe de l'infant Jaume, en una paraula. La cronologia que dona P. CATEURA (1997), p. 53, és la següent: 1230-1232: govern directe de Jaume I; 1232-1244: govern de l'infant Pere de Portugal; 1244-1254: govern directe del rei; 1254-1256: govern de l'infant Pere de Portugal; 1256-1276: govern de l'infant Jaume, subdividit en dues fases, de 1256 a 1257, i de 1276 a 1276. Per a Cateura, «resulta... destacable la pràcticament nul·la activitat legislativa del monarca durant l'ampli període que transcorre entre l'agost de 1231 i el maig de 1242, coincident amb l'arrencada repobladora i amb el govern de Pere de Portugal». En canvi, la necessitat de procurar-se fons per

De tota manera, penso que d'aquí es poden inferir dues suposicions relativament ben fonamentades: *a)* la primera onada repobladora va tenir cert «èxit» i ja va deixar una capa de població fermament assentada, i *b)* rere la revifada de finals de segle es va produir un esmortiment del ritme dels establiments documentats, cosa que dóna peu a pensar ja en una certa «saturació», entesa simplement com un alentiment del ritme migratori, ja que, tanmateix, la població sembla haver continuat creixent fins a la pesta. Així, A. Santamaría³² calculava la població de Mallorca el 1329 en uns 60.000 habitants, a partir de les dades del morabatí de 1329, en el que ja sembla un considerable sostre demogràfic. El flux migratori des de Catalunya, emperò, sembla que va continuar de forma intensa durant tota la primera meitat del segle XIV, fins almenys la pandèmia de pesta negra.³³

El procés de diferenciació social i econòmic intern de la pagesia mallorquina, entre la conquesta i la pesta, estaria particularment lligat a la repoblació, no sols pels ritmes d'aquesta, sinó per l'estructuració social que el repartiment i la colonització van introduir-hi.

La *Carta de Franquesa*, segurament sobrevalorada per un conjunt d'historiadors de caire jurídicista, va ser, de tota manera, d'una importància cabdal a l'hora d'ordenar molts aspectes de la vida mallorquina, entre altres coses, en fer de la pagesia un grup jurídicament homogeni, «lliure» de manera que les diferències seran de tipus estrictament «econòmic», és a dir, atenent la quantitat (i qualitat) de terra, i la disponibilitat monetària. Malauradament, per a la etapa anterior a la pesta hom no disposa de registres que permetin reconstruir l'estructura de la propietat pagesa, de manera que aquests intents de reconstrucció s'han de fer bàsicament a través dels contractes d'establiment i compravenda de l'ECR, que també conté, nogensmenys, informació més concreta³⁴ i d'alguna font fiscal, com ara el delmari de 1310 o els diferents morabatins, el primer dels quals va ser fet el 1329. Aquests morabatins permeten una reconstrucció de la riquesa que evidencia, d'una banda, un procés de diferenciació social considerable, atès que identifica un considerable grup de pagesos rics, i d'una altra, grans diferències locals arreu de l'illa.³⁵

part del futur Jaume II va fer que aquest, auxiliat pels seus cavallers Aries Ivanes i Berenguer de Tornamira, i tot aprofitant la procuració que li va ser atribuïda el 1257, convertís els establiments i permisos de reformes en una bona font d'ingressos (pels preus d'entrada dels establiments, per exemple) (Ibidem, p. 77). Cateura posa un magnífic exemple de l'actitud especuladora de l'infant i dels seus administradors en les successives subhasta, recuperació de fadiga i nova subhasta de l'alqueria de Martí d'Exea.

³² A. SANTAMARÍA (1990).

³³ A. MAS (1994).

³⁴ Alguns dels contractes d'establiment són particularment informatius, però és documentació de caràcter estrictament reial la que dóna més informació al respecte, com per exemple la reducció de tasques de 1280 que comentarem més endavant.

³⁵ A. MAS (1998).

Els grans nobles que van participar en el repartiment (els quatre magnats i els principals porcioners) mai van arrelar a Mallorca, però sí una sèrie de nobles de menor categoria, sobretot cavallers, que van donar origen a una noblesa autòctona específica.³⁶

De fet, els «pagesos» arribats amb la conquesta es podrien dividir en dues categories bàsiques, abans de la pesta: d'una banda, hi ha els pagesos sorgits d'entre els participants a la conquesta,³⁷ subordinats als senyors grans, mitjans i petits, els quals haurien rebut terres en els primers repartiments de l'illa, tant senyorialment com reials, cosa que els col·locaria en una situació de privilegi respecte dels arribats posteriorment, tant per la disponibilitat total de terra com per les condicions de tinença d'aquesta, en alou o a censos molt baixos.³⁸ És dubtós que aquesta classe pugui ser qualificada directament i sense problemes com a «pagesa», ni pel seu origen ni per la seva actuació a Mallorca, on més aviat sembla pertinent parlar de «gestors» de la colonització feudal o de «beneficiaris». En efecte, la disponibilitat de terres els portà a sotsestablir pagesos més pobres, mentre que la disponibilitat de diners i esclaus els portà, per exemple, a comprar drets reials.

L'altra categoria és la dels pagesos pròpiament dits o colons, que tenien en comú haver arribat posteriorment al repartiment o haver-se empobrit al llarg del procés colonitzador, entre els quals s'ha de situar els *batiats*, descendents de captius musulmans alliberats i convertits. Aquest empobriment es produïa molt sovint per la fragmentació de grups familiars assentats des de la conquesta, part dels quals, en canvi, van aconseguir acaparar terres i enriquir-se notablement. Com es produeixen a Mallorca aquestes fragmentacions familiars? Els sistemes de transmissió de l'herència, a Catalunya, van actuar com un dels principals elements que permeteren aquesta bipolarització, ja que el fill gran (l'hereu) rebia la major part de les terres, mentre que els segons havien d'abandonar el mas, amb el previ pagament de la llegítima. De tota manera, no està tan clar que a la mateixa Catalunya el sistema de l'hereu estigués absolutament generalitzat abans de principis del segle XIII, i To³⁹ assenyalava el recurs a la llei gòtica en una data tan tardana com el 1277, al pla de Barcelona. Així doncs, no és estrany que a Mallorca la situació fos encara molt més confusa, i que en els testaments es pugui

³⁶ Es tracta de nobles i cavallers secundaris a Catalunya, sobretot, que a Mallorca esdevenen el grup nobiliari més important. L'absentisme, per diverses raons, de la gran noblesa catalana present al repartiment (magnats i porcioners) n'és, en part, responsable. P. MONTANER (1994).

³⁷ Alguns estudis sobre processos de reconquesta i repoblació tan diferents espacialment i cronològicament com els de Tortosa o el sud del País Valencià han detectat la presència d'aquests «professionals de la reconquesta», difícilment assimilables a pagesos. A. VIRGILI (2002) i J. TORRÓ (1999).

³⁸ Inicialment, delme, tasca i cens. Els censos dels establerts a segon nivell emfitèutic (el primer nivell representa l'establidor, que té el domini directe i transfereix el domini útil) són normalment molt més baixos que la tasca o el delme, i en conjunt els pagaments no representen més d'un quart de la collita. La situació és en aquests casos molt millor que la dels pagesos, no ja de la Catalunya Vella, sinó fins i tot que la dels repobladors de Tortosa.

³⁹ Ll. To (1997), p. 303, núm. 89.

trobar de tot, des de la institució d'hereu universal fins al repartiment, més o menys igualitari, entre els diferents fills i àdhuc altres membres de la família. Naturalment, cal tenir en compte que és la família camperola el principal nucli vertebrador de la colonització agrària de l'illa: família ja amb les característiques típiques de la família «nuclear» occidental, si bé amb la presència, freqüent, de membres col·laterals, com germans solters, o el freqüent recurs a mà d'obra esclava.

L'altra gran via d'empobriment va ser l'endeutament. Aquest endeutament, que a la Baixa Edat Mitjana adquirí caràcters crònics i donà lloc al censal, en aquesta etapa va donar lloc a la simple liquidació de les explotacions pageses. Amb una aparença paradoxal, en una etapa més reculada, la mobilitat de la terra fou molt més alta que després, no perquè el mercat «funcionés millor», sinó perquè la pressió demogràfica sobre la terra era menor durant el procés repoblador. També paradoxalment, la causa d'aquest endeutament va ser la facilitat amb la qual els pagesos accedien al control de la terra i la facilitat amb la qual adquirien préstecs per comprar-ne més. El problema venia quan les dimensions de la terra feien inviable la seva explotació per part d'una unitat familiar nuclear, sense possibilitats d'incorporar-hi treball addicional (esclaus escassos i cars, manca de jornalers o jornals elevats). La pressió reial i senyorial (delmes, censos, lluïsmes, etc.) no sembla haver estat un factor decisiu, encara que per a les famílies més endeutades per altres factors devia ser el cop de gràcia.

El cas concret en el qual em vaig centrar va ser el de l'antic districte de Bunyola, particularment significatiu, ja que es troba ben documentat. Sobre aquest districte, l'evolució cronològica del qual permet suposar un màxim de població precisament cap al 1329,⁴⁰ vaig poder arregar, per al període entre 1230 i 1310, un nombre total d'uns 800 individus lligats a Bunyola i Orient, entre homes i dones.⁴¹ Aquests es podien agrupar en unes 250 famílies al llarg de tot el període consignat. D'aquestes famílies, algunes tenen una permanència documentada més perllongada que altres, de manera que entre 1291 i 1310 romanien documentats 134 grups familiars a la parròquia de Bunyola. Aquest grup coincideix prou bé amb una altra font documental, com ara el morabatí de 1329,⁴² que hi consigna 141 famílies, encara que divergeix d'una altra font, el delmari de 1329,⁴³ que consigna 75 pagadors de delme a la parròquia de Bunyola (incloent-hi Orient). Si reduïm la mostra tan sols a aquells grups familiars que tenen

⁴⁰ Posteriorment, la caiguda provocada per la pesta va ser de les més altes de l'illa, atès que el 1362 només es consignen 76 focs, xifra que sembla més o menys estable fins el 1380/1428, amb 73/75 focs.

⁴¹ R. Soto (1991).

⁴² Bàsicament el morabatí de 1329 (he seguit el treball d'A. SANTAMARÍA, 1984) i el de 1362-64 (G. JOVER, 1997, i A. MAS, 1998).

⁴³ Es tracta del *Llibre de delmes del rei i bisbe de Mallorca* de l'Arxiu Capitular de Mallorca, inèdit fins ara, malgrat haver servit de base parcial a alguns treballs publicats.

una presència documental per sobre de la mitjana,⁴⁴ tenim només 63 grups familiars (el 23,5%, emperò, del total), que, de fet, devien constituir el grup més representatiu de pagesos benestants de la zona. La seva distribució cronològica devia ser força diferent de la del total.

La conclusió que es pot treure, en conjunt, és que els grups més abundantment documentats són aquells que van obtenir «èxit» en la seva colonització (entenen per *èxit* la permanència, cosa que tal vegada no sigui correcta: potser alguns casos de gestió reeixida van consistir justament en tot el contrari, vendre o liquidar ràpidament la seva porció mallorquina i tornar-se'n cap a casa). Aquests grups apareixen assentats en dates molt primerenques (segurament el seu acaparament de terres procedeix d'això), i no tendeixen a marxar, sinó que arrelen.

A mitjan segle XIV Bunyola apareixia per sobre de la mitjana de Mallorca pel que fa a pagesia benestant, i se situava gairebé en el doble en els paràmetres emprats de mesura de la riquesa: pagesos benestants que podien mantenir un cavall armat el 1362, valor de les talles repartides el 1398 i nombre d'esclaus i propietaris d'esclaus el 1421-28. Naturalment, això és sempre després de la pesta, després que la població experimentés la major caiguda registrada a Mallorca, entre el morabatí de 1329 i el de 1362.

Però per al segle XIII no hi ha aquest tipus de fonts, sinó que només a partir de documents d'establiments, compravendes i altres, de caràcter fragmentari, es pot intentar un esbós de reconstrucció. El caràcter fragmentari d'aquesta documentació és un aspecte negatiu que queda, tanmateix, compensat per la seva abundància. Així, entre 1230 i 1310 vaig poder consignar un nombre total d'uns 800 individus lligats a Bunyola i Orient, entre homes i dones.⁴⁵ Si, com diu Dyer, «Los campesinos no han dejado cuentas, porque a menudo eran analfabetos, y tales documentos no tenían sentido en una economía doméstica en la que se consumía la mayor parte de la producción propia»,⁴⁶ ens hem de considerar molt afortunats de posseir informació sobre 800 individus al llarg del segle XIII per a un lloc tan petit, per fragmentària i incompleta que sigui. Certament, no podem conèixer amb exactitud la quantitat de terres de què disposaven els pobladors de Bunyola, ni cap altre aspecte quantitatiu, com els diners o el bestiar.⁴⁷ La major part dels documents no consignen aquests aspectes, que els contemporanis coneixien, i tan sols descriuen els aspectes que a ells els servien per a la identificació i la localització de les terres, etc.

⁴⁴ Als 268 grups familiars estudiats els correspon un total de 3.075 esments documentals, que representa una mitjana d'11,64 esments per grup. Hem considerat suficientment documentats els grups que estan per sobre d'aquesta mitjana.

⁴⁵ R. SOTO (1991).

⁴⁶ C. DYER (1991), p. 144.

⁴⁷ Fins i tot els inventaris *post mortem* afegeixen molt poca cosa, ja que normalment no corresponen a pagesos, sinó a cavallers o clergues.

La situació dels pobladors de Bunyola ens pot servir d'indicador de la que es devia generalitzar a la part forana de l'illa durant el segle XIII:

– Hi ha un aclaparador predomini dels grups familiars amb permanència documentada superior als 25 anys. De fet, i tenint en compte que documentar 25 anys vol dir segurament més en realitat, és difícil establir una diferència real entre els dos primers grups (més de 50 anys i 25-50 anys). La major concentració documental es produeix en el grup de les 63 famílies més importants: la seva mitjana triplica la general. Dels 41 grups amb permanència superior als 50 anys, 34 pertanyen a aquests.

– Com ja s'ha palesat prèviament, si a Bunyola es produí un repartiment alodial, això no queda reflectit en la documentació que exposem. Només apareixen documentats 16 grups amb terres en feu, alou o simplement franques de cens, que, naturalment, es concentren en bona part entre els grups familiars més importants. Però apareix amb claredat que aquest tipus de tinença no conforma el gros dels patrimonis familiars.

– La major part de les terres són tingudes en règim d'establiment emfitèutic, cosa que no resulta gens sorprenent, fins i tot en casos de cavallers, com ja s'ha dit.

– Del total de grups familiars consignats, sotsestableixen un total de 78 famílies. Encara que inicialment cal interpretar això com un signe de poder econòmic, s'ha de tenir en compte que molts d'aquests establiments es fan entre membres de la mateixa família o resulten més aviat un intercanvi de terres amb conveïns que una altra cosa. A banda d'això, alguns dels grups clarament fracassats també fan sotsestabliments.

– Molts habitants de la part forana tenien possessions a Ciutat de Mallorca. En alguns casos, això segurament té relació amb el fet que alguns membres d'aquests grups familiars fossin ciutadans de Mallorca. Per a Bunyola, he consignat 12 ciutadans de Mallorca i un de Barcelona. També hi ha documentats 5 o 6 cavallers.

– La possessió, tràfic i utilització d'esclaus sarraïns és un dels millors indicadors d'estatus econòmic per tal de determinar els pagesos benestants. El 1421-28 Jover detecta 34 esclaus a Bunyola, en mans de 12 de les 73 famílies consignades als focs del morabatí d'aquell any. Això fa que Bunyola se situï per sobre de la mitjana mallorquina (el nombre de vilatans que posseïen esclaus sobre el total era del 16,4%, enfront de la mitjana de 10,5, mentre que la mitjana d'esclaus per propietari era de 2,8, enfront de la global d'1,9). La causa devia ser la major concentració de riquesa i diferenciació socioeconòmica de Bunyola, deguda (i/o acompanyada) a l'especialització oliverera. Durant el segle XIII la utilització de mà d'obra esclava a Bunyola va ser molt intensa. D'entrada, tenim l'exemple de Beniatzar, l'única explotació esclavista que hem pogut detectar, amb una economia típicament de plantació: latifundi dedicat al monocultiu intensiu de l'olivera, que era propietat del rei i estava distribuït en dotze parts entre grans emfiteutes, amb la venda habitual del dret de l'oli per part dels administradors reials, i amb un equip d'esclaus estable de dotze sarraïns. Els explotadors de Beniatzar, però, i llevat d'excepcions, no són pagesos de Bunyola, sinó que són grans burgesos de Ciutat o directament o indirecta administradors reials. De fet, amb tot el seu inte-

rès, Beniatzar convé segregar-lo de la resta de Bunyola, com ja es feia a les vendes de drets reials. A Bunyola trobem treball esclau a diferents explotacions. A Beniforani i a Benisaba, a Comaseama, a la vall d'Orient i a l'alqueria de Barcelona o Beniaddars.

– L'adquisició de drets reials resulta un bon indicador per distingir els pagesos benestants.

– La plantació de vinya i olivera figura entre les activitats econòmiques més representatives de les famílies colonitzadores a tot Mallorca. El segle XIII va ser de ràpida expansió de la vinya al conjunt illenc, però Bunyola, amb la seva especialització olivarera anterior a la conquesta, també va conèixer una expansió, més moderada, de l'olivera.

– Les subhastes de béns es produeixen com a conseqüència de deutes, i són el principal indicador per veure els casos de «fracàs» colonitzador de què parlàvem.

En definitiva, l'exemple de Bunyola, per l'abundància documental de què disposa, permet utilitzar aquesta documentació de forma agregada, tot i que no conté informació fàcilment quantificable. Penso que, malgrat que l'arribada de nous immigrants no es va tancar fins a la pesta, el nucli més important dels colonitzadors es va establir en una data molt primerenca, bastant abans de finals del segle XIII. A una generació de la conquesta ja havien arrelat les famílies més importants, i a poc més de dues generacions, cap al 1290, el procés gairebé s'havia tancat. Contrasta l'èxit d'aquestes famílies pageses ben arrelades amb la fugacitat amb què apareixen i desapareixen un bon nombre de colons, l'experiència dels quals hem de considerar com un fracàs quan no formen part d'un altre grup poc representat documentalment, el dels beneficiaris del repartiment que liquiden ràpidament les seves possessions illenques. Naturalment, això es pot atribuir parcialment a defectes de la documentació, però no sempre. Les causes del fracàs dels colons que gairebé no deixen petjada ens resulten desconegudes, precisament per la poca abundància de documentació que generen, motiu pel qual resulta difícil posar-ne exemples.

EL CASOS D'EIVISSA I MENORCA

Les conquestes d'Eivissa i Menorca, produïdes en contextos cronològics diferents, van reproduir, de fet, el patró de la conquesta de Mallorca, encara que amb trets definitoris propis. D'entrada, l'estructura agrària existent a les illes menors de les Balears, com han palesat els estudis dirigits per M. Barceló,⁴⁸ era molt semblant a la de Mayûrqa, si bé amb tendència que les unitats de regadiu fossin menors. En ambdós casos, els conqueridors van efectuar repartiments de béns mobles i immobles, i van efectuar una colonització que, partint de l'existència d'unes petites unitats de conreu irrigades, va ser modificada per la demanda de renda de productes com el cereal, la vinya i l'olivera.

⁴⁸ M. BARCELÓ (coord.) (1997).

Yábisa i Faramantira el 1235 va suposar un cas diferent del mallorquí, pel fet que van ser conquerides per magnats i porcioners (Guillem de Montgrí, arquebisbe de Tarragona, Nunó Sanç i Pere de Portugal, que va ser senyor de les illes recentment conquerides) més aviat que pel rei, el qual, malgrat la seva sobirania, no en percebia rendes. La conquesta fou seguida pel consegüent saqueig de béns mobles i immobles, des de bestiar i esclaus fins a cases i terres, seguint l'esquema practicat a Mallorca. El repartiment dels béns immobles es va fer a través de la redacció d'un llibre de repartiment propi, el *Memoriale divisionis*. L'illa d'Eivissa es va dividir en quatre quarts, dels cinc districtes que formaven l'administració musulmana, i la de Faramantira, amb posterioritat, en tres. Cada una de les porcions rebé un nombre similar d'alqueries i molins.

No hi ha prou documentació sobre el destí de la població musulmana de la més gran de les Pitiüses, tot i que hom pot concloure que allà, com a Mayûrqa i més tard a Manûrqa, es va produir una esclavització generalitzada. La mà d'obra emprada en la principal activitat econòmica d'Eivissa, l'extracció de sal, era bàsicament esclava. A partir d'aquí, la repoblació va ser feta amb elements procedents de Catalunya majoritàriament, com ja havia palesat I. Macabich⁴⁹ i, sobretot, J. Marí Cardona.⁵⁰

El cas de Manûrqa resulta especial, ja que durant molts anys l'illa va ser respectada pels conqueridors, després del tractat de Capdepera. Avui, hom coneix bé l'estructura agrària d'època musulmana.⁵¹ A canvi d'un substanciós tribut, els menorquins van mantenir llur independència fins que el rei Alfons el Lliberal l'envaí. La característica més notable d'aquesta illa consistí, molt possiblement, en el fet que durant molts anys constituí un refugi per als musulmans de Mayûrqa, des de la seva conquesta, motiu pel qual sempre s'ha calculat que la població de Manûrqa devia ésser molt abundant. La documentació posterior a la conquesta palesa la importància del tràfic esclavista,⁵² i ens pot servir d'indicador del que s'esdevingué a Madîna Mayûrqa després de la seva caiguda.

LES ORDINACIONS, UN NOU INTENT D'ORDINACIÓ DEL TERRITORI?

A principis del segle XIV, l'auge dels pagesos benestants a Mallorca estava al seu màxim nivell: el 1364, els forans amb prou riquesa per mantenir un rossí eren 503, el 8,4% dels 5.965 focs de la ruralia. Aquest percentatge varia sensiblement d'unes par-ròquies a les altres, i sembla estar inversament relacionat amb la densitat de poblament i amb la capacitat de la terra per als conreus cerealistes, que era el que permetia que les

⁴⁹ I. MACABICH (1967).

⁵⁰ J. MARÍ CARDONA (1976).

⁵¹ M. BARCELÓ i F. RETAMERO (2003 i 2005).

⁵² A. JENÉ (1985-86).

tinences agràries fossin més extenses. A més a més, els terratinents pagesos incrementaren el seu pes polític controlant les assemblees municipals i les batllies de la ruralia recentment creades, el que els permetia defensar els seus patrimonis i l'adquisició de béns de la classe feudal i l'Església.

De fet, l'explotació agrària de l'illa s'articulava entorn de dues formes de gestió: una, la de les grans explotacions pageses, extensible al gruix de la ruralia de l'illa, basada en el conreu de les millors terres —un petit percentatge del total— i una especialització en ramaderia extensiva sobre les terres de menor qualitat, que havia començat de forma gairebé fortuïta, fruit dels condicionaments ecològics i demogràfics, però que s'acabà convertint en una tria conscient i favorable als grans emfiteutes. L'altra forma de gestió era la dels senyors de cavalleries (un centenar de petits senyoriis subinfeudats pels grans senyors catalans), els quals s'havien reservat part dels territoris en domini ple, que administraven directament com a reserva i ingressaven les rendes de les terres establertes. La major part dels grans senyors feudals —el rei, els senyors laics i eclesiàstics catalans, l'Església de Mallorca— no disposaven de reserves de terra amb les quals dirigir el procés d'assentament i de parcel·lació de la terra.

Hi havia una gran quantitat de terres, generalment sota domini reial, que presentaven densitats de població molt baixes, de manera que eren potencialment molt més productives. Aquestes terres s'estenien bàsicament per la Marina, representaven més del 70% de la part forana, i hi incloïen senyoriis i aïlls infeudats. El que va intentar Jaume II en recuperar el tron el 1298 va ser precisament treure rendiment d'aquestes terres, portant a terme, per a això, el pla conegut com *Ordinacions* (1300). Aquestes no eren sinó un pla de colonització interior que pretenia corregir aquestes desigualtats en la distribució de la població (i de la percepció de renda) en benefici del rei, el major senyor feudal de l'illa. Tot i aqueix caràcter bàsicament patrimonial —i, per tant, feudal— de les *Ordinacions*, la seva aplicació no es pot deslligar d'altres iniciatives de la monarquia que afectaven la totalitat del Regne, amb les quals les *Ordinacions* romanien íntimament lligades, com la creació del sistema monetari, molt beneficiós per al propi monarca⁵³ (1300); el desplegament de l'aparell fiscal, i la creació d'una xarxa de municipis rurals basada en les demarcacions parroquials preexistents.

Les *Ordinacions* preveïen la creació, a l'illa de Mallorca, de pobles de 100 veïns, amb una distribució de terra prou homogènia, dotant cada poblador de 5 quarterades (3,55 ha) de terra de conreu, 10 (7,10 ha) de garriga i un quartó de terra (1.775 m²) a la nova població, on havia de construir cases abans de mig any i passar a residir-hi. Per la possessió de cada un d'aquests béns havia de pagar el delme i un cens en metàl·lic. Si els nous pobladors eren menestrals, podien adquirir només el trast a la població i una o dues quarterades de terra. Amb aquesta finalitat, els ordenadors

⁵³ R. Soto (2000).

(agents designats pel rei per aplicar les Ordinacions) havien de designar 500 quarterades (355 ha) de terra i 1.000 (710 ha) més de garriga. Els posseïdors d'aquestes terres i garrigues estaven obligats a establir-les als nous pobladors (acaptadors) a canvi del pagament d'un cens fix valorat en metàl·lic, fixat prèviament pels ordenadors. L'assentament dels nous pobladors estava facilitat per una moratòria del pagament dels deutes contrets fins a tres anys abans de les Ordinacions i per la concessió d'un préstec, que havia d'ésser pagat pels habitants de la parròquia en què es construís la pobla, i que havia de ser retornat abans de quatre anys.

L'aplicació de les Ordinacions només es va produir en terres de la porció reial o senyoriu incorporats. En definitiva, no eren un pla d'ordenació territorial, sinó, simplement, una forma de rendibilitzar al màxim la porció del mateix rei, entès exclusivament com a senyor feudal. En definitiva, «les Ordinacions, doncs, no pretenien “crear” un país, sinó, simplement, administrar el patrimoni feudal del rei».⁵⁴

BIBLIOGRAFIA

- ALOMAR, G. (1976). *Urbanismo regional en la edad media: las «Ordinacions» de Jaime II (1300) en el reino de Mallorca*. Barcelona.
- BARCELÓ, M. (coord.) (1997). *El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yabisa (290-633 H. / 902-1235 dC)*. Eivissa.
- BARCELÓ, M. i KIRCHNER, H. (1995). «*Terra de Felanitx*». *Felanitx quan no ho era. Assentaments andalusins al territori de Felanitx*. Palma de Mallorca: Ajuntament de Felanitx.
- BARCELÓ, M. i RETAMERO, F. (2003). *Pautes dels assentaments pagesos andalusins a l'illa de Menorca (X-XIII)*. Menorca.
- (2005). *Els barrancs tancats. L'ordre pagès andalusí al sud de Menorca (X-XIII)*. Menorca.
- BARTLETT, R. (2003). *La formación de Europa. Conquista, colonización y cambio cultural*. València-Granada.
- CATEURA, Pau (1997). *Mallorca en el siglo XIII*. Palma: El Tall.
- DEYÀ, M. (2003). «La pañeria mallorquina a fines del Reino Privativo (1320-1343)». A: *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta, XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Barcelona, p. 345-358.
- DYER, Ch. (1991). *Niveles de vida en la Baja Edad Media*. Barcelona.

⁵⁴ A. Mas i R. Soto (2004).

- GUINOT, E. (1999). *Els fundadors del Regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*. València.
- HEERS, J. (1989). *Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media*. València.
- JENÉ, A. (1985-86). «La conquesta de Manurqa al febrer de 1287». A: *La formació i expansió del feudalisme català*. Girona, p. 389-401.
- JOVER, G. (1997). *Societat rural i desenvolupament econòmic a Mallorca. Feudalisme, latifundi i pagesia*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- KIRCHNER, Helena (1997). *La construcció de l'espai pagès a Mayúrqa: les valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*. Mallorca: Universitat de les Illes Balears.
- KIRCHNER, H. i SOTO, R. (2006). «Les tècniques agràries andalusines i les transformacions posteriors a la conquesta catalana a les Illes Balears». A: BONNER, A. i BUJOSA, F. (dir.). *Història de la ciència a les Illes Balears*, vol. 1, *L'Edat Mitjana*. Palma.
- MACABICH, I. (1967). *Historia de Ibiza*. Palma.
- MARÍ CARDONA, J. (1976). *La conquesta catalana de 1235*. Eivissa.
- MAS, Antoni (1994). «El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi». A: *BSAL*, núm. 50, p. 167-198.
- (1998). «Colonització feudal i diferenciació pagesa a la Mallorca dels segles XIII i XIX. L'exemple de la parròquia de Santa Margalida».
- (2000). «Ideologia, topònims i llinatges. Algunes consideracions sobre l'origen de la Toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'origen de l'origen dels repobladors de Mallorca (segles XIII i XIV)». A: *Mayurqa*, núm. 20, p. 123-143.
- (2002). «Les Ordinacions, una reforma "agrària"». A: *Jaume I i les Ordinacions de 1300*. Palma, p. 19-162.
- (2005). «L'onomàstica com a mitjà per a l'estudi de l'origen dels colons de Mallorca en el segle XIII». A: *Jornades d'Antroponímia i Toponímia, 2003-2003*. Palma: IIB / Govern de les Illes Balears, p. 65-104.
- MAS, A. i SOTO, R. (2004). «Un regne dins la mar. El procés migratori català i l'extinció de la població indígena de Mallorca». A: *L'Avenç*, núm. 290, p. 35-39.
- MONTANER, P. (1986). «Les cavalleries mallorquines (segles XIII-XVIII)». A: DIVERSOS AUTORS. *Terra, treball i propietat*. Barcelona: Crítica, p. 42-65.
- RODRÍGUEZ, A. (2000). *El territori de Pollença sota l'orde del Temple (1298-1304)*. Pollença.
- ROSSELLÓ VAQUER, R. (2001). *La ciutat de Mallorca en el segle XIII (documentari)*. Felanitx.

- SANTAMARÍA, A. (1981-84). «Demografía de Mallorca. Análisis del morabatín de 1329». A: *Mayurqa*, núm. 20, p. 155-222.
- (1990). *Ejecutoria del reino de Mallorca, 1230-1343*. Ajuntament de Palma.
- SOTO, R. (1978). «La aljama judaica de Ciutat en el siglo XIII». A: *BSAL*, any xciv, t. xxxvi, p. 145-184.
- (1984). *Introducció al Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*. Palma.
- (1985-86). «Alguns casos de gestió “colonial” feudal a la Mallorca del segle XIII». A: *La formació i expansió del feudalisme català*. Girona, p. 345-369.
- (1990). «Repartiment i repartiments». A: *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*. Barcelona: CSIC, p. 1-51.
- (1991). *L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el segle XIII (1229-1301)*. Tesi de doctorat inèdita. UAB.
- (1994). «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230». A: *Mélanges de la Casa de Velázquez*, xxx/1. Madrid, p. 167-206.
- (1996). «Conquesta, repartiment i colonització de Mallorca durant el segle XIII. Un estat de la qüestió». A: *Anuario de estudios medievales*, núm. 26. Barcelona: CSIC, p. 605- 646.
- (1997). «Patrimoni reial i transformacions agràries a Mallorca en el segle XIII». A: *Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*. Lleida, novembre de 1995, p. 555-573.
- (1999). «Colonització i diferenciació pagesa a la Mallorca del segle XIII». A: GUTIÉRREZ, M. (ed.). *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, vol. 1. Barcelona, p. 375-401.
- (2000). «Drets reials, renda feudal i circulació monetària a Mallorca al segle XIII». A: *Gaceta Numismática*, p. 51-66.
- TO, Ll. (1997). *Família i hereu la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TORRÓ, J. (1999). *Del naixement d'una colònia: dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València.
- VIRGILI, A. (2002). «...*Ad detrimendum Hispaniae...*» la conquesta de Turtúsha i la formació de la societat feudal (1148-1200). València.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 1

La colonització feudal de la Catalunya Nova, les Illes Balears i el País Valencià

Antoni Virgili

Universitat Autònoma de Barcelona

Els fluxos migratoris que van afectar el territori dels actuals Països Catalans a l'Edat Mitjana obeeixen a causalitats diferents i se centren en períodes també diferents. Per raons derivades de l'amplitud temàtica i cronològica, aquest Congrés ha limitat les ponències i els àmbits dels processos migratoris d'època medieval, els quals recullen aquestes actes, a *La colonització feudal de la Catalunya Nova, les Illes Balears i el País Valencià*. No es contemplen altres moviments migratoris i desplaçaments de població produïts durant l'Alta Edat Mitjana, en relació amb les èpoques visigoda, musulmana i franca, cadascuna de les quals va deixar empremtes molt profundes en l'organització social i en el paisatge rural de les diferents àrees que conformen el territori dels Països Catalans en l'actualitat.

Penso que és convenient fer una relació, encara que només sigui a grans trets, dels processos migratoris associats a aquestes èpoques històriques. L'establiment dels visigots a Hispània, entre el final del segle v i el principi del viii, va ser, en ell mateix, el final d'un procés migratori secular. La conquesta musulmana, des del 711, va generar molts desplaçaments humans que van donar lloc a diverses formes de vida i d'organització social i de l'espai. En el territori de l'actual Catalunya, gran part de la població va romandre a les seves terres, però membres de l'aristocràcia fugiren a territori franc (els *hispani*), i d'altres cercaren refugi a les carenes muntanyoses de difícil accés. El Xarq al-Andalus i les Illes Orientals (Balears) van absorbir una important immigració tribal

i clànica procedent, sobretot, del Magrib. Les intervencions d'almoràvits i almohades a al-Àndalus van intensificar, probablement, l'emigració d'aquests grups. El darrer quart del segle VIII es va iniciar la dominació franca al vessant sud dels Pirineus, fins al Llobregat (conquesta de Barcelona, 801). Els segles IX i X van ser convulsos en el si dels comtats: s'hi van produir conflictes entre l'aristocràcia, revoltes contra el poder franc i atacs recíprocs entre cristians i musulmans. Tot fa pensar que la inseguretats que se'n va derivar va afectar, almenys temporalment, el poblament de les àrees centrals de l'actual Catalunya. Després, els processos de feudalització i colonització de l'espai agrari d'aquestes àrees i les immediatament adjacents (el Penedès, l'Anoia, la Segarra, etc.), dirigits per l'aristocràcia (comtes, barons, monestirs, catedrals), van comportar la construcció d'una densa xarxa de castells termenats i la fixació de la població entre els seus límits, a partir d'unes pautes d'assentament i d'organització social i del treball d'acord amb els criteris de l'ordre feudal. Els castells, les abadies i les seus episcopals van esdevenir els centres de poder a partir dels quals es formalitzaven les noves directrius que s'imposaven sobre la pagesia.

En definitiva, els moviments migratoris de l'Edat Mitjana que abasten aquest Congrés se circumscriuen en uns espais i una cronologia determinada: els espais d'al-Àndalus conquerits sota la coordinació de la casa comtal de Barcelona, des de la meitat del segle XII fins al segle XV. En aquests espais i en aquest període es produïren dos grans conjunts de processos migratoris. El primer deriva de la conquesta d'al-Àndalus, i implica el desallotjament o el desplaçament de la població andalusina i el subsegüent assentament de colons cristians a partir de patrons diferents als anteriors. El segon està relacionat amb moviments interns de la població, entre pobles, de pobles a viles, entre viles, o vers les ciutats. Ambdós processos podien donar-se, evidentment, de forma simultània.

ELS PROCESSOS MIGRATORIS RELACIONATS AMB LA CONQUESTA

Resulta d'una excessiva simplificació limitar el significat del terme *conquesta* a una operació militar reeixida. L'acció de conquerir és la suma d'un conjunt de processos, com la formació de l'host, el setge, l'operació de repartiment del botí i de l'espai, la intervenció, d'una manera o una altra, sobre la societat vençuda i la canalització de corrents de població cristiana vers les àrees ocupades per tal d'impulsar la colonització. En darrer terme, la colonització feudal implica la destrucció dels cicles agraris locals i la imposició d'unes noves pautes d'organització social i dels processos de treball que suposen la construcció d'un nou espai agrari, d'acord amb les directrius dels conqueridors. Només l'assentament d'aquesta població cristiana pot assegurar l'èxit de la conquesta. Fer-la, en definitiva, irreversible. Les campanyes que es limitaren a una presa militar de l'objectiu van fracassar en ser reconquerit, tard o d'hora. A al-Àndalus va passar a Barbastre (1064), a Mallorca (1114), o a Almeria (1147).

A les valls de l'Ebre i del Segre, al País Valencià i a les Illes Orientals (Balears), els conqueridors es van trobar amb una població autòctona nombrosa i van actuar sobre ella de manera diferent, segons fos una regió o una altra: adés la capturaven, adés l'expulsaven, adés se'n permetia la continuïtat d'algunes comunitats, total o parcial. Es pot pensar que aquestes diferents maneres de procedir podrien estar relacionades amb la capacitat dels conqueridors de transferir colons vers les zones ocupades. Res més lluny de la realitat. Com diu J. Torró, «el grau d'extinció de les poblacions sotmeses no pot interpretar-se automàticament com un reflex de la major o menor intensitat de les migracions de pagesos cristians del nord», ateses les dificultats per repoblar els indrets desallotjats. A Tortosa i al conjunt de la Ribera d'Ebre els conqueridors van oferir unes capitulacions, tal com ho havien fet a Tudela i Saragossa; és probable que també ho fessin a Lleida, però no es conserva el document. *A priori*, la capitulació atorgava a la població andalusina la possibilitat de romandre a la regió sotmesa als nous dominadors, tot i no haver-hi cap garantia del seu compliment. De fet, no hi ha rastres d'indígenes als indrets fronterers (el Montsià i el sector meridional del Baix Ebre); les ciutats foren desallotjades i només hi va romandre un grup residual. Des de la població de Benifallet en direcció al nord, Ebre i Segre amunt fins a Lleida, es troben les principals aljames andalusines, totes situades a ambdues ribes fluvials. Hem de creure que les comunitats de muntanya havien estat deportades. A Mallorca, Eivissa i Menorca no van haver-hi pactes i la població va ser majoritàriament expulsada o feta captiva i venuda. Al País Valencià els conqueridors van actuar de manera diversa sobre les comunitats andalusines. Mentre el sector septentrional i central fou majoritàriament desallotjat —fins a Cullera, Sueca i Alzira—, a les regions meridionals hi van romandre moltes comunitats després de capitular, les quals es constituïren en aljames. L'incompliment dels tractes per part dels conqueridors va provocar les revoltes dirigides per al-Azraq, entre els anys 1247-58 i 1276-77, que foren violentament reprimides. La situació va fer un canvi radical a partir d'aleshores.

Una intervenció de tal magnitud sobre la població autòctona implicava la seva substitució, total o parcial, per colons procedents de les regions originàries dels conqueridors. El procés de repoblació i colonització exigia el desplaçament i l'assentament de centenars de persones i era imprescindible per reeixir en el projecte de conquesta. La colonització és, en ell mateix, un fenomen migratori de gran abast, en el vessant demogràfic, cronològic i espacial, i és encara lluny de ser conegut. A més, la recerca gairebé sempre s'ha plantejat des dels llocs de recepció dels immigrants. Així, de mica en mica, es van coneixent més detalls de les tendències generals que van caracteritzar el moviment migratori, com: l'origen geogràfic dels colons a partir de l'estudi de l'antropotoponímia, les dimensions i les pautes dels nous assentaments, les transformacions introduïdes en el paisatge agrari, el procés de selecció dels nouvinguts (formació de minories selectes i empobriment de la majoria), etc. En canvi, s'ha treballat poc des de les regions emissores dels emigrants. Això vol dir que podem saber d'on venien i

quin era el seu paper en la nova societat colonial, però se'n coneix molt poc de qui eren, què els portava a emigrar i quin era el seu estrat social en origen. Només la recerca sobre aquestes persones en el lloc d'origen —una tasca molt complexa— pot respondre a aquestes qüestions.

Sembla que la migració obeïa a una necessitat derivada d'unes determinades estructures familiars i estratègies de transmissió de l'herència, amb tendència a la primogenitura, i també a la consolidació del poder per part de la noblesa. R. Bartlet utilitza l'expressió «diàspora aristocràtica» per explicar com els conqueridors impulsen la conquesta a la recerca de nous patrimonis per tal de poder atorgar feus a més vassalls (el poder es manifesta en el nombre de vassalls, però per tenir-los cal concedir feus, i per fer-ho cal disposar de patrimonis). D'altra banda, l'increment d'efectius en les famílies aristocràtiques portava els fadrísters a cercar patrimonis lluny dels casals originaris per evitar la seva divisió o erosió. La pagesia emigrava per raons estructurals semblants: la recerca de terres lluny de l'explotació familiar en vies de fer-se indivisible. Així, no era estrany que els mateixos magnats que havien aconseguit acumular patrimonis gràcies a la conquesta anessin a captar colons en els propis llocs d'origen a través de la concessió de cartes de població o d'encarregar la tasca de la colonització a uns intermediaris especialistes. Aquestes propostes, però, s'haurien de verificar, i la recerca passa per identificar els conqueridors i els colons en el lloc d'origen.

ELS PROCESSOS MIGRATORIS INTERIORS

Aquest segon gran àmbit de fluxos migratoris d'època medieval en els Països Catalans implica desplaçaments d'ordre interior, i es produeixen per raons diferents i en cronologies diferents. També els radis de desplaçament són molt variables, tot i que predominen els moviments de població entre nuclis o regions properes. Destaquem:

a) Camp-ciutat: es tracta d'uns desplaçaments que afecten el conjunt de l'Europa feudal des del segle XII, coincidint amb un procés d'urbanització que es caracteritza per la proliferació de nous nuclis (burgs), l'ampliació dels ja existents i l'increment de la població urbana o, millor dit, de la població d'aquests nuclis.

b) D'una ciutat a una altra: es tracta d'uns moviments relacionats amb expectatives laborals o de promoció. Sovint acostumen a ser de més llarg recorregut que els anteriors.

c) Entre pobles, en l'àmbit comarcal, o d'una regió a una altra: són moviments que responen a la necessitat de reordenar la població en determinades conjuntures, sovint desfavorables.

En general, en tots els casos, les èpoques de crisi o de transformacions acostumen a ser les més propícies per a aquesta mena de fluxos. Així, és prou justificada i demostrada la mobilitat de la població en els segles difícils de la Baixa Edat Mitjana (XIV-XV). Foren temps de contracció, de declivi, en els quals la població va disminuir arreu d'Europa

i la renda feudal capturada pels senyors també va experimentar un notable retrocés. Aquests factors van repercutir directament en l'estructura econòmica i social vigent: la producció agrària i artesanal i l'activitat comercial es van veure negativament afectades i van haver de cercar estratègies productives alternatives per sortir de la situació de bloqueig a què havien arribat. Es van abandonar les terres menys productives i els nuclis de població adjacents mentre en creixien d'altres; les ciutats, en un principi més delmades per les epidèmies, es van convertir en focus d'atracció per a molts fadrísters que no podien viure de la terra, etc. Les ciutats, petites, mitjanes i grans, van reforçar el seu paper com a centres manufacturadors i mercantils i van atraure la mà d'obra disposada a exercir aquestes activitats. Fou, en definitiva, una època de grans transvasaments de població que transformà les pautes de poblament presents fins aleshores.

COMUNICACIONS

De les cinc comunicacions presentades, quatre tracten de diferents dinàmiques migratòries en el que fou el Regne de València. Les de Santiago Ponsoda i Aureli Silvestre se centren en el procés de colonització cristiana que va seguir les conquestes d'Oriola i de València, respectivament. La segona, a més, tracta d'identificar individus en el lloc d'origen, en concret entre el patriciat barceloní. La comunicació d'Ivan Martínez tracta simultàniament els processos de colonització i de mobilitat interior a la Ribera del Xúquer. La de Joaquim Aparici analitza les migracions que es van produir entre les comarques septentrionals del Regne de València, concretament entre les àrees de muntanya i la Plana de Castelló. La ponència de Xavier Soldevila, l'única sobre les terres del Principat, tracta dels processos migratoris —emigració vers Mallorca i València i immigració occitana— que afectaren les terres empordaneses a la primera meitat del segle XIV. Aquests són els resums.

Santiago PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA (Universitat d'Alacant): *El sistema antroponímic del Llibre del Repartiment d'Oriola. Noms i cognoms dels repobladors oriolans després de l'annexió cristiana.*

L'autor mostra els resultats d'una anàlisi dels sistemes d'identificació personal dels repobladors cristians que s'establiren a Oriola arran de la conquesta cristiana. La conquesta fou un procés complex que s'ha de circumscriure entre una primera campanya castellana dirigida per Alfons X, l'any 1264, la revolta mudèjar —sufocada per Jaume I—, i la intervenció definitiva de Jaume II a finals del segle XIII i inicis del XIV. En un primer moment, Oriola fou assignada a Castella, però per la posterior Sentència Arbitral de Torrelles (1304) passà a la Corona d'Aragó. La particularitat d'Oriola resideix, justament, en el fet de pertànyer, primer, a la Corona de Castella i, després, a la Corona d'Aragó, la qual cosa va condicionar molt l'origen dels colonitzadors que hi arribaren. La màxima aflluència de colons no es va produir fins després de la revolta mudèjar.

Les diverses intervencions de conquesta van originar cinc processos de repartiment que van donar lloc al *Llibre del Repartiment d'Oriola*, una font de caràcter oficial, base de la recerca que té per objectiu esbrinar els models antroponímics que van utilitzar els colons cristians. S'han identificat més de 3.000 noms entre homes i dones procedents de Catalunya, Castella, Aragó i Navarra, i es tracta de comprovar si se segueixen les pautes de l'anomenada *revolució antroponímica* que es va produir a Europa entre els segles XII i XIII, la qual va consistir, en especial, a afegir un segon element per identificar els individus i a reduir els noms de bateig, així com a establir un nou santoral. S'observa una diferència molt notable entre els homes i les dones. Entre els primers, la majoria són noms dobles i complexos, es comptabilitzen 147 noms diferents entre 2.500 individus (ràtio de 16,7 homes per nom), i són els més corrents Pere, Joan, Domingo i Jaume. Entre les dones, dominen les identificacions amb una relació de parentesc respecte d'un home (muller de, germana de, filla de), s'han trobat 120 noms entre els 220 d'identificats, i el més usual és el de Maria, seguits pels de Sancha i Elvira. L'autor conclou que entre els colons que es van establir a Oriola a partir de la segona meitat del segle XIII, la «revolució antroponímica» es va implantar només de forma parcial.

Aureli SILVESTRE (Universitat de València): *De Barcelona a València? Bases per a la recerca dels orígens geogràfics del primer patriciat urbà a València.*

Manquen estudis sobre l'origen real dels nous pobladors del Regne de València i de com es van constituir els grups socials, i més encara sobre la formació del patriciat de la ciutat de València. En aquesta comunicació, l'autor intenta establir una possible connexió entre els prohoms de la ciutat de Barcelona, una classe dirigent ben coneguda i identificada (ciudadans honrats), molt vinculada al comerç i la banca i amb clares atribucions polítiques, i els membres que van constituir el patriciat de la ciutat de València. Dit d'una altra manera, els prohoms valencians del tres-cents eren d'origen barceloní? Per fer-ho, ha treballat sobre un suport documental ampli i divers, com la *Crònica* de Jaume I, el *Llibre del Repartiment*, les sèries de pergamins de la catedral de València i els diplomes de l'ACA sobre València. Si bé es troben individus procedents de Barcelona entre els prohoms valencians dels primers anys posteriors a la conquesta, molts d'ells van vendre els patrimonis que havien rebut en el procés de repartiment i no van romandre a València a partir d'aleshores.

L'autor arriba a la conclusió que l'ocupació dels més alts estrats socials i polítics de la València colonial no va respondre a una estratègia construïda pel patriciat de Barcelona. Els membres que van resultar recompensats en el repartiment no van arrelar a València, llevat d'alguna excepció, com els Despuig. La resta van preferir rendibilitzar la conquesta amb la venda dels patrimonis rebuts, com ho feren els Grony. Així, la implicació dels grans prohoms de Barcelona en la construcció de la València feudal va ser, més aviat, feble. El nou patriciat urbà de València està sobretot relacionat amb el

procés de conquesta territorial i amb l'empresa de repoblament, molt més complexa del que s'esperava.

Ivan MARTÍNEZ ARAQUE (Universitat de València): *Immigració i mobilitat poblacional en la Ribera del Xúquer (segles XIII-XV)*.

La conquesta de les comarques del sud del Xúquer va atreure molts colons de procedència diversa, però, en especial, de Catalunya i Aragó, durant la segona meitat del segle XIII i tot el segle XIV, atrets per la disponibilitat de terres de conreu. Els que treballaven en les obres del pont d'Alzira eren catalans en un 59%, i aragonesos en un 26%. Sembla que aquesta tendència va canviar de signe al segle XV, quan el Regne de València va acollir importants contingents migratoris procedents de Castella. Amb tot, els processos de colonització van generar un nou espai agrari amb una nova xarxa de nuclis de poblament concentrats i van tenir un paper destacat en l'especialització manufacturera i mercantil. En aquesta comunicació, l'autor estudia aquests processos a la Ribera del Xúquer a partir de la documentació conservada en els arxius municipals (censos fiscals i registres notariais). En reduir l'escala de l'anàlisi a l'àmbit local, aconsegueix resultats molt més acurats i detallats i, sobretot, reals, indispensables per corregir i matisar recerques d'abast molt més general.

Aquest gran moviment de colonització («migració de llarg radi», com diu l'autor) no es va limitar a un assentament estable dels immigrants així que arribaven de les seves àrees de procedència, sinó que es va produir un segon procés molt actiu de redistribució dels colons en el territori d'acollida. Aquesta gran mobilitat es va produir en l'àmbit dels mateixos termes municipals, dins la mateixa comarca i també entre espais més allunyats, d'una vila a una altra. En molts casos, el darrer destí fou la mateixa ciutat de València. Tot sovint, els canvis de residència obeïen als incentius que les autoritats locals oferien a persones amb oficis especialitzats, com ferrers, pintors, fusters, teixidors, o amb una formació superior, com metges o mestres. També hi ha casos de canvis en l'ocupació laboral en la vida d'un mateix individu.

L'autor també estudia la formació de xarxes socials de la família emigrada, que podien ser de parentela, solidaritat o dependència. Alguns trasllats estan vinculats amb el que s'anomena *el cicle de la vida*, com per exemple, la transferència d'infants i joves, ja perquè havien quedat orfes, ja per dificultats derivades del desarrelament dels pares. També el matrimoni podia ser un element important en els canvis de residència.

L'autor conclou que els moviments migratoris que van caracteritzar les comunitats rurals de la Ribera del Xúquer obeïen a un conjunt de factors vinculats a les condicions socioeconòmiques. L'edat, el cicle vital, etc., i no necessàriament foren conseqüència d'una situació extrema practicada pels sectors més pobres i marginals de la societat.

Joaquim APARICI MARTÍ (Universitat de València): *Emigrar en temps de crisi. Del Maestrat - Els Ports a la Plana (s. xv)*.

En aquesta comunicació, l'autor estudia l'emigració que va tenir lloc des de les comarques del nord de Castelló vers les comarques de la plana, en especial la ciutat de Castelló i, en menor mesura, Vila-real, durant el segle xv. A les comarques del Maestrat i dels Ports la pràctica agrícola es va veure fortament limitada per les dificultats que imposava el medi físic, per la qual cosa es va optar per una estratègia productiva que s'adaptava molt millor a les condicions geogràfiques de l'indret: la ramaderia. La seva pràctica, a més, va impulsar un actiu comerç de la llana i, de retruc, va afavorir l'emergència de centres manufacturadors tèxtils, el més important dels quals fou Castelló. Durant el segle xv, sobretot a la segona meitat, la crisi econòmica i la influència de la guerra que afectava Catalunya (Joan II contra la Generalitat) van provocar l'emigració de molts dels seus pobladors —pastors, llauradors, artesans, mercaders— vers una àrea relativament propera, la Plana de Castelló, que es consolidava com un important centre de producció manufacturera (cuero, tèxtil, vidre, ceràmica) i constituïa un pol d'atracció per a la població rural dels contorns.

L'autor troba tots aquests factors en les àrees estudiades, tant en les emissores de població com en les receptores. Consta com les comarques més septentrionals van experimentar un retrocés demogràfic progressiu al llarg de l'etapa, que podia arribar a nivells de fins al 50 i el 75% en alguns llocs determinats. També les repercussions de la crisi: retrocés de l'ocupació del sòl a causa de l'abandonament de terres, amb el consegüent descens de la producció agrícola i de la captura de renda senyorial. Com sempre, la situació va afectar els sectors més desfavorits de la societat. Així, molta gent va optar per emigrar.

A partir dels llibres d'aveïnament i dels registres fiscals, l'autor estudia els casos de Castelló i Vila-real com a centres receptors d'emigrants, però adverteix que el caràcter fragmentari de les fonts només permet veure tendències. A Castelló, l'any 1470 hi ha un 45% de llinatges nous respecte de l'any 1400. Molts dels nous vinguts mostren perfils professionals definits relacionats amb l'artesanat. No era infreqüent que els consells municipals donessin ajudes a gent que pogués aportar experiència professional en sectors deficitaris de mà d'obra especialitzada: els oferien facilitats per aconseguir un habitatge o els podien eximir d'alguns impostos. València també va ser un punt de destí dels emigrants de les comarques septentrionals, però sembla un nucli escollit per a l'emigració més elitista. Bona part dels emigrants de Castelló que triaren València com a destí eren mercaders. També s'estudia la formació de les xarxes de parentesc i veïnatge, segons l'origen dels emigrants, per tal d'afavorir les condicions de vida i la integració en els llocs de destí. De tota manera, l'abast real de la població immigrant era més elevat que el que mostren les fonts oficials: sovint, els elements més marginals de la societat hi eren enregistrats.

Xavier SOLDEVILA I TEMPORAL (Universitat de Girona): *Entre la Corona d'Aragó i Occitània: moviments migratoris a l'Empordà (1300-1350)*.

L'autor d'aquesta comunicació analitza els moviments migratoris que van afectar la comarca de l'Empordà a la primera meitat del segle XIV. Destaca poderosament el fet que durant aquest període, de forma gairebé simultània, es va produir un procés emigratori cap a Mallorca i València i un corrent immigratori procedent de les àrees més properes al Lluenguadoc, segons revela una abundant documentació notarial procedent de les poblacions empordaneses.

Així, gairebé un segle després de la conquesta de Mallorca i València, l'Empordà seguia transferint-hi colons. Es desconeixen els ressorts que impulsaven aquestes dinàmiques i el perfil social que caracteritzava els emigrants. Tot fa pensar que els emigrants procedents del Rosselló i el Lluenguadoc ocuparen els graons més baixos de les capes populars en la societat empordanesa que els acollia.

L'autor adverteix que, com passa sempre en els estudis procedents de les fonts anomenades *preestadístiques*, les informacions recollides només mostren unes tendències i permeten intuir fenòmens. En aquest cas, però, es tracta de tendències i fenòmens relatius a uns processos molt ben definits. Hi havia uns precedents seculars i, sobretot, foren els precedents d'uns processos migratoris d'un gran abast un segle més tard.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL, Ramon d' (1980). *Els primers comtes catalans*. Barcelona.
- BARBERO, Abilio (1966). «La integración social de los *hispani* del Pirineo Oriental al reino carolingio». A: *Mélanges offerts a René Crozet*, 1, p. 67-75.
- BARCELÓ, Miquel (2001). «Immigration berbère et établissements paysans à Ibiza (902-1235). À la recherche de la logique de la construction d'une nouvelle société». A: *Castrum 7. Zones côtières littorales dans le monde méditerranéen au Moyen Âge: défense, peuplement, mise en valeur*. Roma-Madrid, p. 291-321.
- (1995). «Els Ayt Iraten i els altres: immigració i assentaments berbers a Sharq al-Andalus». A: FRANKOVICH, R. i BOLDRINI, E. (ed.). *Acculturazione e mutamenti. Prospettive nell'archeologia medievale del Mediterraneo*. Florència, p. 29-52.
- GUICHARD, Pierre (1976). *Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*. Barcelona.
- TORRÓ, Josep; VIRGILI, Antoni; MAS, Antoni; SOTO, Ricard; KIRCHNER, Helena; RETAMERO, Fèlix; GUINOT, Enric (2004). «L'expansió feudal catalana». A: *L'Avenç*, núm. 290 (abril), p. 21-52 [dossier].

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 1

El sistema antroponímic del *Llibre del Repartiment d'Oriola*

Santiago Ponsoda López de Atalaya
Universitat d'Alacant

El que presentem a continuació es una anàlisi dels noms dels individus que apareixen al *Llibre del Repartiment d'Oriola* per tal de poder observar quin va ser el sistema antroponímic majoritari entre la població que arribà a Oriola durant la segona meitat del segle XIII i començaments del segle XIV.¹ Així doncs, també hem tractat d'establir el comportament dels oriolans pel que fa als noms de bateig. Aquesta aproximació als primers colons cristians d'Oriola és el resultat parcial d'un treball d'investigació encaminat a identificar cadascun dels homes i dones que són enregistrats als repartiments de terres amb el propòsit de conèixer el seu origen i quines són les pautes i models referents als sistemes d'identificació que utilitzaven. Açò respon, en part, a la necessitat, ja esmentada per Torres Fontes i Veas Arteseros en el seu article «La procedencia de los repobladores en el repartimiento de Orihuela», d'aprofundir en la investigació d'aquests individus per tal de poder precisar amb una major exactitud quina és la seua procedència.² Però, a més a més, ens resulta fonamental per poder conèixer quina va ser aquella gent que va constituir, junt amb musulmans i jueus, una nova societat.

¹ La font utilitzada per al nostre estudi ha estat la versió transcrita i editada pel professor J. Torres Fontes, la qual rep el nom de *Repartimiento de Orihuela*. Múrcia, 1988.

² J. TORRES FONTES i F. VEAS ARTESEROS (1986). «La procedencia de los repobladores en el repartimiento de Orihuela». A: *Miscelánea Medieval Murciana*, vol. XIII. Múrcia, p. 27.

Per tal de comprendre quines van ser les directrius repobladores d'Oriola després de l'annexió cristiana, cal fer una petita aproximació als esdeveniments politicomilitars que condicionaren l'assentament dels nous habitants. En aquest sentit, podem parlar de tres fets destacats: l'annexió castellana del Regne de Múrcia en 1243, la revolta mudèjar de 1264, i la conquesta del territori murcià per part de la corona catalanoaragonesa entre 1296 i 1304-1305.

La incorporació del Regne de Múrcia a l'òrbita cristiana cal incloure-la dins l'expansionisme dut a terme pels regnes cristians en detriment dels territoris en poder dels musulmans. En aquest sentit, hem d'assenyalar que les terres murcianes esdevingueren un punt de trobada dels interessos tant de Castella com de la Corona d'Aragó. Així doncs, hem de fixar el 1243 com la data en la qual la pressió exercida tant per la Corona d'Aragó com per Granada i Castella va fer que el regne musulmà de Múrcia se sotmetera al vassallatge i obediència del monarca castellà Ferran III. Un fet, aquest, que va ser corroborat un any després entre les dues potències cristianes, ja que en 1244 les corones d'Aragó i de Castella van delimitar les seues àrees d'expansió territorial en l'anomenat *tractat d'Almirra*, i el regne de Múrcia, i per tant Oriola, quedà dins de l'àmbit castellà. Però s'ha de destacar que aquesta subordinació a Castella per part dels murcians no va ser admesa per totes les localitats, i així, en el cas d'Oriola, aquesta no va acceptar en un primer moment la dominació castellana.³ D'aquesta manera, les autoritats locals es van negar a lliurar la plaça, cosa que va obligar l'infant Alfons a assetjar la població i, posteriorment, prendre-la per les armes. Aquest fet va condicionar, en part, el poblament posterior, ja que la població musulmana va ser expulsada o, com a mínim, allunyada.⁴

Una vegada ocupat tot el Regne per part de l'infant castellà, aquest va veure la necessitat d'assentar pobladors cristians per consolidar el domini castellà dels nous territoris. Però aquest pensament va xocar amb la realitat: realitzar una acció colonitzadora no afavoria en res el poder, perquè a la falta de contingent humà s'hi sumava el poc atractiu del territori i l'existència d'una gran massa mudèjar. Tot i això, durant l'estada d'Alfons X al Regne de Múrcia els anys 1254 i 1257 es veuen mostres de voler dur a terme aquesta política, ja que s'estableixen pobladors cristians en terres pertanyents al monarca.⁵ Malgrat aquests esforços per atraure habitants cristians al nou territori annexionat, la població musulmana continuà sent la majoritària, i no fou fins després de la revolta mudèjar que es produí un important assentament de colons cristians.

Com acabem d'assenyalar, la revolta mudèjar va suposar un punt d'inflexió pel que fa al poblament cristià del Regne de Múrcia, i per tant d'Oriola.⁶ Així, durant la

³ J. M. DEL ESTAL (1996). *Orihuela de villa a ciudad*. Alacant, p. 17.

⁴ E. BELENGUER CEBRIÀ (2007). *Jaume I i el seu regnat*. Lleida, p. 280.

⁵ J. TORRES FONTES i F. VEAS ARTESEROS. «La procedencia de los repobladores ...», p. 13-27.

⁶ J. TORRES FONTES (1987). *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*. Múrcia.

primavera d'aquest any es va produir un alçament musulmà en els territoris castellans d'Andalusia i Múrcia a causa, fonamentalment, d'un empobriment en les condicions de vida de la població mudèjar. Castella va aconseguir sufocar la rebel·lió en terres andaluses, però no així en les murcianes, per la qual cosa es va veure obligada a demanar ajut a Jaume I, el qual en pocs mesos va aconseguir pacificar tot el regne murcià.⁷ Acte seguit, el monarca aragonès, abans de retornar el Regne a mans castellanès, va dur a terme un repartiment de terres que va donar lloc que hi haguera un fort assentament d'individus d'origen catalanoaragonès. S'ha de destacar que, a Oriola, la rebel·lió mudèjar no va aconseguir triomfar, gràcies a la resistència armada dels cristians, la qual cosa va condicionar en gran part la distribució de terres, ja que no hi havia cap compromís ni limitació en el moment de disposar de les propietats dels vençuts.

El tercer dels esdeveniments que hem de tenir en compte és l'annexió per part de la Corona d'Aragó del Regne de Múrcia entre 1296 i 1304-1305.⁸ L'interès aragonès pel territori murcià venia de llarg, ja que en 1151, gràcies a l'acord de Tudellén, el dret de conquesta pertanyia a la Corona d'Aragó, encara que tractats posteriors, com el de Cazola, en 1179, i Almirra, en 1244, modificaren aquest aspecte en favor de Castella. La intervenció aragonesa durant la revolta mudèjar va posar de manifest de nou l'interès per les terres murcianes, i tot i que Jaume I va retornar el Regne, es van crear forts interessos catalanoaragonesos.⁹ Però no va ser fins a dècades posteriors que, amb Jaume II, Aragó decidí intervenir militarment a Múrcia amb el propòsit d'annexionar-se aquest territori.

La situació que travessava Castella a causa del conflicte entre el monarca castellà i els infants De la Cerda va donar peu a Jaume II a actuar militarment en virtut de la concessió, per part d'Alfons de la Cerda, del Regne de Múrcia al monarca aragonès a canvi del suport a la seua causa.¹⁰ L'ocupació pels aragonesos de les terres murcianes va començar en abril de 1296 i no va resultar fàcil, tot i el que poden donar a pensar algunes cròniques, les quals fan referència a la gran quantitat de pobladors d'origen catalanoaragonès que hi residien.¹¹ En aquest sentit, M.T. Ferrer i Mallol afirma que les viles murcianes no es van lliurar de forma directa i que van arribar a oferir resis-

⁷ M.T. FERRER I MALLOL (2005). *Entre la paz y la guerra. La Corona Catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*. Barcelona, p. 18.

⁸ Per tal d'aprofundir en el coneixement d'aquest conflicte, cal consultar l'obra de J.M. DEL ESTAL (1982). *Conquista y anexión de las tierras de Alicante, Elche, Orihuela y Guardamar al Reino de Valencia por Jaime II de Aragón (1296-1306)*. Alacant; així com també M.T. FERRER I MALLOL (2005). *Entre la paz y la guerra...* Barcelona.

⁹ J.B. VILAR (1976). *Los siglos XIV y XV en Orihuela. Historia de la Ciudad de Orihuela*, vol. III. Múrcia, p. 242.

¹⁰ M.T. FERRER I MALLOL. *Entre la paz y la guerra...*, p. 32.

¹¹ Aquest aspecte es pot veure tant en la crònica catalana de Ramon Muntaner com en la castellana *Crónica del rey don Fernando Cuarto. Crónicas de los reyes de Castilla, colección ordenada por Cayetano Rosell* (1953), I, Madrid, p. 91-17

tència, encara que lleu.¹² Un fet, aquest, que es corrobora en el cas d'Oriola, la qual es va entregar el 10 de maig de 1296, després d'un setge molt breu que només va durar deu dies.¹³

L'any 1304 va ser la data en la qual es va posar fi a l'ocupació militar del Regne de Múrcia per part d'Aragó gràcies a la firma del tractat de Torrellas, pel qual el territori murcià queda repartit entre Castella, que es quedava amb la part sud del Regne i la capital, i Aragó, la qual mantenia sota el seu poder la zona nord i, per tant, la vila d'Oriola.¹⁴ Aquest tractat va haver de ser rectificat a causa dels problemes d'indefinició territorial, i així, un any després, en 1305, es va tornar a signar un nou acord a Elx. A partir d'aquests pactes, Oriola va passar a formar part de la Corona d'Aragó.

ELS REPARTIMENTS ORIOLANS

El *Llibre del Repartiment d'Oriola* és una font de caràcter oficial que recull les cinc distribucions de terres realitzades després de la revolta mudèjar de 1264 pels monarques castellans i la duta a terme per Jaume II. El còdex conservat no és l'original, sinó una transcripció posterior datada cap a mitjan segle XIV. S'hi inclouen els individus afavorits amb terres a la vila i el seu terme, i és un document clau per poder conèixer el procés seguit en l'empresa colonitzadora a partir del moment de la conquesta de la vila i en les dècades posteriors.

Pel que fa al poblament cristià d'Oriola després de l'annexió de la vila, ja hem assenyalat abans com en un primer moment la presència de cristians va ser molt feble i, probablement, es reduïa a un contingent armat i a alguns pocs individus.¹⁵ Així doncs, tot indica que no es va produir cap repartiment de terres en els moments posteriors a l'annexió de la vila, i que per tant la població musulmana continuava sent majoritària. En aquest sentit, podem dir que no fou fins la revolta mudèjar de 1264 que s'inicià un vertader procés de cristianització del territori.

Durant l'actuació militar de Jaume I en terres murcianes, encaminada a sufocar la rebel·lió musulmana, el monarca aragonès realitzà un repartiment de terres abans de retornar el regne a Alfons X. Acte seguit, el rei castellà va derogar les distribucions realitzades per Jaume I, tot i que en el cas d'Oriola sí que van ser respectades en part, perquè no suposaven una extensió de territori molt gran i també perquè molts dels beneficiats encara residien a la vila. Així doncs, Alfons X va ordenar un nou repartiment,

¹² M.T. FERRER I MALLOL. *Entre la paz y la guerra...*, p. 56.

¹³ J.M. DEL ESTAL. *Conquista y anexión...*, p. 189.

¹⁴ E. GUINOT (1995). *Els límits del regne. El procés de formació territorial del País Valencià Medieval (1238-1500)*. València, p. 105.

¹⁵ J. TORRES FONTES (1988). *Repartimiento de Orihuela*. Múrcia, p. XLV.

la data del qual es devia situar abans del 15 de juliol de 1266.¹⁶ Aquesta partició de terres no figura completa al *Llibre del Repartiment*, encara que Torres Fontes ha aconseguit identificar un gran quantitat d'individus afavorits amb lots de terra a partir de les referències trobades en els repartiments posteriors.¹⁷ S'ha de destacar el fet que en aquesta distribució de terres ja es va aplicar el model de donació que també caracteritzà els posteriors, el qual estava determinat per la creació de petites heretats.

Respecte al segon dels repartiments, aquest va tenir lloc entre el 15 de juliol de 1266 i l'abril de 1268. Un dels principals objectius, segons indica Torres Fontes, va ser la fixació de les donacions i una ordenació de la terra a repartir. A més a més, cal assenyalar que la distribució de terres es va centrar en les zones pròximes a la vila. Per contra, en el tercer repartiment, la data del qual no es coneix amb exactitud, el *concejo* oriolà va manar que es fera una revisió dels lots concedits anteriorment, la qual cosa va suposar la recuperació de moltes terres, ja que en aquesta assignació de lots es comencen a constatar les primeres absències de colons.¹⁸ Aquest fet, el de l'absentisme, va condicionar en gran mesura la següent repartició de terres, que va començar en 1272 i es va allargar fins 1275. Així doncs, el monarca va realitzar disposicions encaminades a resoldre l'assumpte dels absents, per la qual cosa es va confeccionar un llistat de les donacions que no havien estat ocupades i d'altres béns susceptibles de ser lliurats a nous pobladors. L'última repartició sota domini castellà es va realitzar durant el regnat de Sanç IV i va tenir lloc entre 1288 i 1296. Les donacions d'aquest període van estar condicionades pel fet que les terres més pròximes a la vila i les més fèrtils ja havien estat concedides, per la qual cosa els nous colons s'assentaran en terres considerades fins aleshores menys atractives.

La conquesta aragonesa del Regne de Múrcia va suposar un nou repartiment de terres. L'inici d'aquestes donacions se situa en 1296, durant la guerra, un fet aquest que cal destacar perquè va suposar l'abandonament de la vila per part dels partidaris de Castella, així com també la confiscació de béns.¹⁹ La concessió de lots de terra es va allargar fins 1314, i va suposar l'assentament d'una gran quantitat de pobladors catalanoaragonesos.

A més a més, cal destacar la troballa feta pel professor J.A. Barrio Barrio, que recentment ha descobert un nou repartiment de terres a Oriola realitzat en 1330. En aquest

¹⁶ En aquesta data, tal com assenyala J.M. FONT RIUS (1965) en l'article «El repartimiento de Orihuela (Notas para el estudio de la repoblación levantina)». A: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. I. Barcelona, p. 423, hi ha una carta d'Alfons X, recollida ja per Gisbert, en la qual el monarca confirma la feina feta pels partidors assignats per ell mateix per al repartiment de la vila.

¹⁷ J. TORRES FONTES. *Repartimiento...*, p. LXI.

¹⁸ La data d'inici d'aquest repartiment, Torres Fontes la situa entre finals de 1268 i començaments de 1269, mentre que el final degué ser cap al segon semestre de 1272.

¹⁹ M.T. FERRER I MALLOL (2001). «Repartiment de terres a Oriola després de la conquesta de Jaume II». A: *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, vol. 22. Barcelona, p. 511.

cas es tracta d'una distribució de terres a la zona coneguda com Camp de la Matança i Benferri, i que apunta a un procés de regularització de la propietat i de consolidació d'habitants en un lloc estratègic per a la defensa del territori.²⁰

EL SISTEMA ANTROPONÍMIC

El següent estudi es divideix, tal com hem esmentat abans, en dos parts: la concernent als models d'identificació i la referida als noms de bateig. Així doncs, s'ha realitzat també una segona divisió entre homes i dones amb l'objectiu de poder treballar millor les dades i oferir, al mateix temps, uns resultats més aclaridors.

Respecte a l'anàlisi dels sistemes d'identificació, cal fer una menció especial a allò que la professora Monique Bourin va denominar «revolució antroponímica».²¹ Aquesta es va produir en gran part dels territoris europeus entre els segles XI i XII i va suposar un canvi en la forma en què es denominaven les persones respecte a l'etapa anterior. En aquest sentit s'ha de dir que, abans que es produïra aquesta «revolució», la introducció del cristianisme a Roma va donar lloc a una modificació del model de denominació existent, basat en l'ús de diversos noms per designar un mateix individu, ja que van aparèixer nous noms i es va simplificar el sistema antroponímic, el qual va evolucionar cap al nom simple.²² Així doncs, enfront d'aquest model, cap al segle XI es va iniciar aquesta «revolució» que va tenir com a característica principal l'aparició d'un segon element per tal d'identificar les persones i d'aquesta manera solucionar els problemes d'individualització que el nom simple comportava. Un altre aspecte que cal destacar és que a partir d'aquest moment es produí una reducció dels noms de bateig, al mateix temps que l'aparició d'un nou santoral cap al segle X va donar com a resultat la popularització de noms que fins aquells moments eren quasi inexistent o molt marginals.²³

Pel que fa a les gents que arriben a Oriola després de l'annexió cristiana, s'ha de dir que la seua procedència és diversa: Catalunya, Castella, Aragó, i Navarra, entre d'altres.²⁴ En aquests territoris també es va produir la «revolució antroponímica», encara que amb ritmes diferenciats i amb característiques pròpies. A més, s'ha de destacar el fet que la velocitat d'evolució entre homes i dones tampoc és el mateix. En aquest sentit, To

²⁰ J.A. BARRIO BARRIO (2006). «Un repartimiento inédito, el repartimiento de Orihuela de 1330». A: *VI Estudios de Frontera. Población y poblamiento. Homenaje a Manuel González Jiménez*. Jaén, p. 72-92.

²¹ M. BOURIN (coord.) (1989-1992). *Genèse médiévale de l'Anthroponymie moderne*, 2 vol. Tours.

²² En aquest apartat seguim en molts casos la informació proporcionada per F. de B. MOLL (1982) en la seua obra *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears)*. Palma de Mallorca, p. 16-20.

²³ E. GUINOT (2004). «Sobre prenom i cognoms: l'antroponímia medieval, eina d'anàlisi històrica». A: *Memòria: curs 2002-2003*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 280-301.

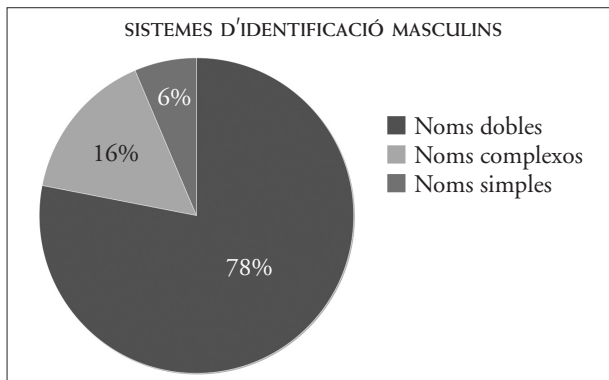
²⁴ J. TORRES FONTES i F. VEAS ARTESEROS. «La procedència de los repobladores...», p. 13-27.

Figueras assenyala, per a Catalunya, que en les dones l'aparició del nom doble, característica principal de la «revolució», és més feble i tardana respecte dels homes.²⁵

En aquesta anàlisi hem tractat de comprovar si, a partir de les dades ofertes pels llistats de pobladors, les dues característiques principals de la «revolució antroponímica», nom doble i reducció de l'estoc de noms, es podien observar en els individus nouvinguts, tant entre les dones com entre els homes.

Quant als models d'identificació individual, hem dut a terme una separació entre homes i dones. Així doncs, hem pogut identificar 3.202 persones, de les quals 2.796 eren homes i 406 dones. En el cas dels individus masculins, hem tractat de diferenciar els diferents models d'identificació existents per tal d'establir quines són les pautes predominants.

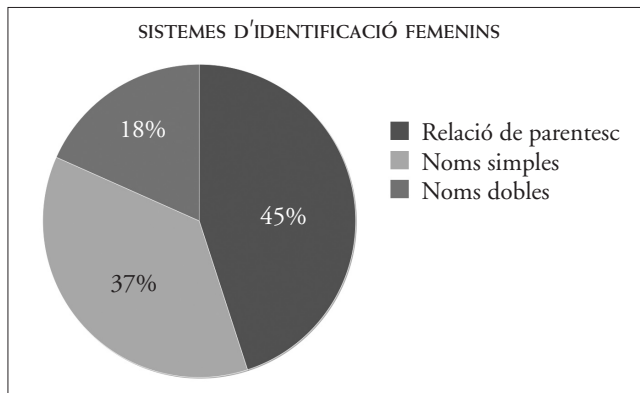
Per als homes, les dades resultants se'ns presenten majoritàriament favorables als noms dobles, ja que aquests sumen 2.185 casos en els quals els individus afegeixen un element al seu nom per tal de facilitar la seua identificació. Seguidament, són els noms complexos, amb 432 entrades, el model més utilitzat. Hem d'assenyalar que aquest últim tipus no deixa de ser una evolució del nom doble, perquè s'afegeix un segon element al cognom per tractar de singularitzar encara més l'individu. Finalment, podem observar com el nom simple, del qual només n'hem obtingut 179 registres, es troba en una situació minoritària respecte dels dos models anteriors. Cal precisar que, entre els homes inclosos dins aquest últim grup, hi ha casos en què junt amb el nom personal apareixen altres elements que fan una funció clarament identificativa, encara que no arriben a tenir la categoria de cognom. Així, Enego el Seller, Martin el Cojo, Matheu el Calvo de Segorbe o Matheu el Gordo són exemples d'individus en què es pot observar clarament allò descrit anteriorment, i en els quals probablement aquests elements distintius podrien, amb el temps, arribar a esdevenir veritables cognoms. En termes proporcionals, les dades ofertes quedarien representades de la següent manera:

²⁵ Ll. TO FIGUERAS (1995). «Antroponimia de los condados catalanes (Barcelona, Girona, Osona, siglos X-XIII)». A: *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Valladolid, p. 371-394.

En el cas de les dones, els sistemes d'identificació varien respecte dels dels homes. Tot i que entre les dones trobem els mateixos models de denominació que en els homes, podem afirmar que apareix un altre sistema que hem denominat *de relació de parentesc*. Aquest sistema es caracteritza perquè no es fa cap menció al nom propi de la dona, la qual sempre es presenta vinculada a un nom familiar masculí, encara que de vegades també apareix relacionada amb un parent femení. Així doncs, la dona és enregistrada als llistats analitzats com *muller de, viuda de, mare de, filla de, tia de, neboda de, germana de, sogra de o cunyada de*.

El nombre total de dones enregistrades és de 406, una xifra molt més baixa que la dels homes, que representa un 12,61% del total dels individus que apareixen als repartiments. En aquest cas, el sistema majoritari és el de les dones presentades amb el model de relació de parentesc, amb 181 registres, enfront del segon grup, que és el nom simple, el qual compta amb 148 entrades. En tercer lloc tenim els noms dobles, 74 casos, en contraposició als homes, en què aquest model representa el model més estès. Per últim, tan sols trobem tres registres de noms complexos. Aquestes dades queden representades en percentatges de la següent manera:

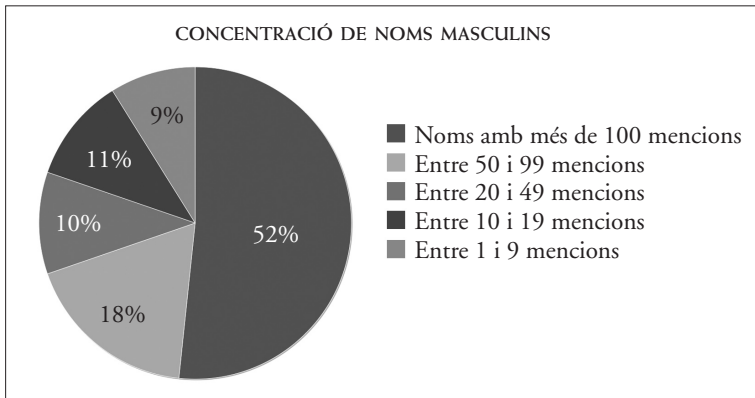

El segon dels aspectes tractats en aquest estudi és el referit als noms de bateig, és a dir, els noms propis, tant de les dones com dels homes. Cal dir que en el cas dels noms, el *Llibre del Repartiment d'Oriola* presenta certes deficiències. En l'àmbit lingüístic, podem observar, tant en els repartiments escrits en castellà com en el redactat en català, traduccions dels noms de bateig que no ens permeten identificar la forma originària, fins i tot en ocasions trobem individus que apareixen anomenats tant en castellà com en català.²⁶ D'altra banda, trobem una diferència en la correspondència de dades entre

²⁶ Alguns exemples d'açò que comentem són: Francisco/Francesch Balester, Alfonso/Alfons Figuera, Andrés/Andreu Monsi, Bernardo/Bernat Vidal i Pero/Pere Riquena, entre d'altres. Aquestes traduccions afecten també els cognoms: Gil de Concha/Cuencha, Francischo/Francesch i Romeo/Romeu.

el nombre d'individus comptabilitzats i la quantitat de noms recollits, perquè per a les 3.202 persones individualitzades, tenim 2.694 noms de bateig. Açò es deu al fet que, junt a les dones que es troben enregistrades amb el sistema de relació de parentesc, també hi ha un grup important d'homes, els noms dels quals no es poden conèixer amb precisió, ja que només hi ha escrita la primera lletra i no estan desenvolupats.

Respecte als noms de bateig dels homes, hem identificat el nom de 2.469 individus, que representen el 88,30% del total dels enregistrats i que es reparteixen entre 147 formes nominals. Per tant, respecte a la concentració de noms, cal dir que, si fem una comparació amb dades d'èpoques anteriors, tindrem com a resultat una densitat bastant elevada, ja que obtenim un ràtio de 16,7 homes per a cada nom.²⁷ Per tal de poder comprendre millor les dades ofertes, hem establert cinc grups segons la quantitat de noms enregistrats, tal com es pot observar en el següent gràfic:

El primer grup està compost pels noms que superen les cent mencions. En aquest cas només comptem set entrades, que suposen en conjunt més de la meitat dels noms. Si bé s'ha de dir que, dins d'aquest conjunt, trobem diferències destacades, ja que enfront de Pere/Pero, que té 400 registres, tenim Jacme/Jayme/Jaume, que suma un total de 101 registres. Entre aquests dos valors apareixen cinc noms més: Johan/Johanect, 228; Domingo, 174; Bernat, 164; Guillem, 104, i Martin, 102. Si exceptuem els cas

²⁷ Moreu-Rey ens ofereix alguns exemples de la relació numèrica entre individus i noms a partir del treball desenvolupat per Paul Aebischer, que es va centrar en tres períodes cronològics: 970-979, 1070-1079 i 1170-1175, sobre les dades ofertes pel *Cartulari de Sant Cugat*. El primer ens mostra clarament com abans de la «revolució antroponímica» existeix una proporció bastant allunyada de la que hem obtingut en el nostre estudi, ja que adjudica un nom per a cada 1,3 individus, la qual cosa ens ajuda a comprendre la transcendència dels nostres resultats. E. MOREU-REY (1991). *Antroponímia. Historia dels nostres prenomes, cognoms i renoms*. Barcelona, p. 21.

de Bernat i Guillem, els quals posseeixen una forta tradició catalana, les altres formes es troben entre les d'ús majoritari en els principals punts d'origen dels nouvinguts.²⁸

En contraposició al grup anterior, podem observar com l'últim conjunt suposa només un 9% del total d'individus enregistrats amb un nom de bateig. Però hem de destacar que aquí es recull una xifra bastant elevada de noms, 105, que representen el 71% del total de formes nominals que apareixen.²⁹ Dins d'aquest grup podem observar la presència de diferències en l'evolució de certs noms, ja que comptem amb formes que en els territoris d'origen dels nouvinguts es troben en clara decadència, com és el cas d'Alvar, Velasco o Durand.³⁰ Però, d'altra banda, hi ha noms com Anthoni, que, tot i presentar un xifra molt baixa, es tracta d'una forma de recent aparició i que amb el temps arribarà a tenir un ús més estès.³¹

La suma de la resta de grups arriba al 40% de les mencions, que es corresponen amb 35 noms de bateig. Si parlem en conjunt d'aquest recull de noms, podem observar com només sis noms representen el 18% del total. Són aquells que compten amb més de 50 mencions, entre els quals trobem formes que van des de les 99 entrades, com és el cas de Berenguer, fins a Ferrando/Ferran o Sancho/Sanç, que presenten 50 registres cadascun. Entre aquest dos extrems tenim Miguel/Michel, 77; Ramon, 61; Garçia, 59, i Bartholomeu/Bartholomeo/Berthomeu, 54. Cal destacar que, d'entre tots aquests noms, el més destacat, Berenguer, és un dels més difosos a les terres catalanes. Pel que fa a la resta de noms, tant els que s'inclouen en el grup que tenen entre 39 i 21 mencions com els que van de 17 a 10, representen el 10 i l'11% del total, respectivament.³²

Quant a les dones, la quantitat de noms que apareix dista molt de les dades obtingudes per als homes, ja que tan sols tenim 220 entrades amb nom de bateig, la qual cosa suposa el 54,18% del total de dones enregistrades. Aquesta informació s'allunya

²⁸ P. MARTÍNEZ SOPENA (coord.) (1995). *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Valladolid.

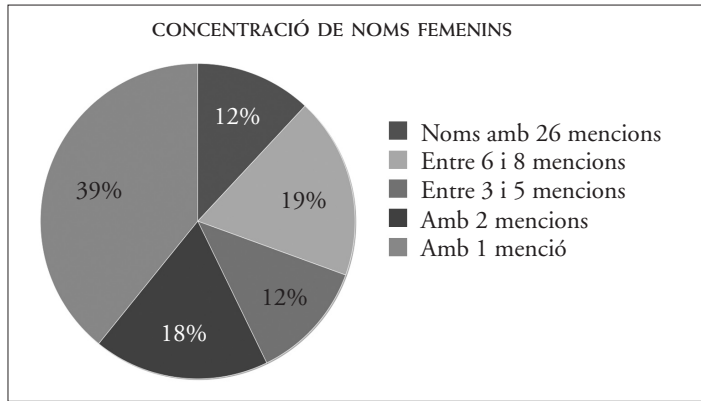
²⁹ A causa del nombre elevat de noms que componen aquest grup, hem decidit no incloure'l al text per raons d'espai.

³⁰ En aquest sentit, es poden consultar tres articles que s'inclouen en l'obra *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Un és de Ll. TO FIGUERAS. «Antroponimia de los condados catalanes (Barcelona, Girona, Osona, siglos x-xiii)», p. 371-394; el segon és de J.A. GARCÍA DE CORTÁZAR, C. Díez HERRERA. i E. PEÑA BOCA, i es titula «Antroponimia de Burgos y su alfoz en los siglos x a xii», p. 231-259. Dels mateixos autors, es pot veure «Antroponimia y sociedad del Cantábrico al Ebro en los siglos IX a XII», p. 205-230.

³¹ S. PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA (2007). «Els noms dels alacantins». A: *Canelobre. Revista del Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert*, núm. 52, dossier monogràfic *Vivir en la Edad Media. Sociedad y cultura material en las tierras alicantinas*. Alacant, p. 29-41.

³² Els noms que pertanyen a aquests dos grups són: Pasqual (39), Arnau/Arnalt (35), Xemen/Exemen (30), Ivannes (30), Gil (28), Gonçalbo/Gonzalo (27), Ferrer (26), Ruy/Roy (24), Rodrigo/Rodrerich/Roderico (21), Romeu/Romeo (17), Lope/Lop (17), Andreu/Andrés (17), Alfonso/Alfons (17) Simon (15), Nicolau/Nicolas (15), Matheu (15), Lorens/Lorenzo (15), Enego/Yenego (15), Pons (14), Fortuny (14), Estevan (14) Beneyto (13), Beltran (13), Marcho (12), Thomas (11), Guerau (11), Àlvar/Álvaro (11) i Francesch/Francisco (10).

bastant de l'aconseguida per als individus masculins, però també hi trobem una altra característica diferenciadora, com és l'existència d'un estoc nominal molt més ampli, ja que hem comptabilitzat 120 noms diferents. Aquesta xifra no és gaire menor que la que ofereixen els noms de bateig masculins, tanmateix, sí que observem, per a les dones, una concentració de noms bastant més feble, ja que per a cada nom correspon 1,83 dones.

Com es pot observar al gràfic, hem establert cinc grups diferenciats segons la quantitat de mencions que apareixen referides a cada nom. El resultat, per tant, és evident, ja que tan sols un nom registra més de vuit mencions. Aquest és el cas de Maria, que compta amb 26 entrades, en contraposició al grup format pels noms que només tenen un registre, que sumen un total de 86 persones. Maria, per tant, es tracta del nom més usual. S'ha de destacar el fet que és un nom que apareix a tots els territoris d'on provenen els colons. Aquest aspecte cal relacionar-lo, en gran part, amb l'augment que va tenir el culte marià des del segle XII a tot Europa, la qual cosa va donar lloc a una profusió iconogràfica i de construccions de santuaris dedicats a la devoció per la Verge Maria que va contribuir a la popularització d'aquest nom.

A molta distància del nom anterior, pel que fa al seu ús, trobem un conjunt de noms que oscil·len entre les sis i les vuit mencions. És el cas de Sancha i Elvira, que tenen vuit registres cadascun; Urracha, amb set casos, i Toda, Teresa i Guilla/Guilalmona, que compten amb sis entrades. Aquí veiem una gran varietat respecte a la procedència d'aquests noms, perquè mentre que Sancha pot tenir un origen tant aragonès com castellà i navarrès, igual que Toda, Urracha i Teresa són més característics de la tradició castellana. En canvi el nom de Guilla/Guilalmona ens revela un possible origen català.

A més de la dispersió de noms existents entre les dones analitzades, hem pogut observar altres elements que caracteritzen els noms de bateig femenins. Així doncs, podem comprovar l'existència d'un fenomen de forta tradició aragonesa i catalana, com és la feminització dels noms d'home. Trobem exemples d'açò en les formes Salvadora,

Pasquala i Berenguera, entre d'altres. A més a més, hem constatat la presència d'una altra característica de l'antroponímia catalana, com és l'ús de sufixos, tant augmentatius com diminutius, que dona lloc a la creació de noms com Dolçeta o Pasqualecta.³³ Per finalitzar, podem també assenyalar que alguns noms personals es formen a partir de topònims, com és el cas de Barzalona o Terragona.

A la llum de les dades ofertes, podem afirmar, pel que respecta als sistemes d'identificació, que la «revolució antroponímica» no va arribar, per al període d'estudi, a la seua plenitud entre els colons que arribaren a Oriola. Tanmateix, cal matisar aquesta afirmació, ja que en el cas dels homes sí que hi ha una forta implantació del nom doble i del complex, i el nom simple és molt minoritari. En contraposició, entre les dones aquesta «revolució antroponímica» no s'acompleix plenament, ja que el nom doble ocupa l'última posició pel que fa als sistemes d'identificació femenins. En aquest sentit, el fet que el model de denominació majoritari siga el de relació de parentesc no deixa de reflectir d'alguna manera la situació de la majoria de les dones durant l'època medieval, les quals es trobaven sotmeses en molts casos a una figura masculina, principalment el marit o el pare i, en absència d'aquests, qualsevol altre parent masculí. No podem pensar que aquestes dones no tingueren un nom de bateig, però sí que, probablement, aquesta dependència de la dona respecte de l'home siga la causa que va donar lloc a la impossibilitat que moltes dones aconseguiren fixar un segon element identificatiu al seu nom.

D'altra banda, en el segon dels aspectes de la «revolució antroponímica» que hem analitzat, els noms de bateig, observem un cas semblant a l'anterior. Així, entre els homes sí que trobem una concentració de noms bastant elevada al voltant d'un conjunt de pocs noms, cosa que no succeeix entre les dones, les quals, llevat del nom de Maria, presenten una gran dispersió nominal.

Aquestes diferències entre homes i dones ens porten a afirmar que la implantació de les característiques de la «revolució» presenta un desenvolupament divergent, no en referència als orígens territorials dels nouvinguts, sinó respecte al gènere. Seria, per tant, interessant la realització d'estudis antroponímics d'èpoques posteriors que ens permeteren, d'una banda, contemplar fins a quin punt les dones arriben a assolir en els segles posteriors les característiques de la «revolució antroponímica», i de l'altra, en el cas dels homes, observar quina és l'evolució tant dels sistemes d'identificació com dels noms de bateig. Tot açò es podria completar amb un exhaustiu estudi que incloguera també una anàlisi del tipus i l'origen dels cognoms, ja que ens permetria precisar la procedència dels colons i, per tant, tenir una visió més ampla del contingent humà que va arribar a Oriola en els primers temps de l'annexió cristiana.

³³ E. PIQUER FERRER (2001). «La presència de les dones en el *Llibre del Repartiment de València*: aproximació a l'antroponímia femenina de les terres valencianes al segle XIII». A: *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València, p. 152.

BIBLIOGRAFIA

- BARRIO BARRIO, J.A. (2006). «Un repartimiento inédito, el repartimiento de Orihuela de 1330». A: *VI Estudios de Frontera. Población y poblamiento. Homenaje a Manuel González Jiménez*. Jaén, p. 72-92.
- BELENGUER CEBRIÀ, E. (2007). *Jaume I i el seu regnat*. Lleida, p. 280.
- BOURIN, M. (coord.) (1989-1992). *Genèse médiévale de l'Anthroponymie moderne*, 2 vol. Tours.
- CABEZUELO PLIEGO, J.V. (2004). «La governació d'Oriola en el pas del domini castellà al catalanoaragonès». A: *L'Avenç. Revista d'Història i Cultura*, núm. 292. Barcelona, p. 1745-1748.
- Crónica del rey don Fernando Cuarto. Crónicas de los reyes de Castilla, colección ordenada por Cayetano Rosell* (1953), I. Madrid, p. 91-170.
- ESTAL, J.M. del (1996). *Orihuela de villa a ciudad*. Alacant.
- (1982). *Conquista y anexión de las tierras de Alicante, Elche, Orihuela y Guardamar al Reino de Valencia por Jaime II de Aragón (1296-1308)*. Alacant.
- (1981). «Conquista y repoblación de Orihuela y Alicante por Alfonso X el Sabio». Separata de la *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, núm. 33. Alacant, p. 65-102.
- FERRER I MALLOL, M.T. (1989). «Notes sobre la conquesta del regne de Múrcia per Jaume II (1296-1304)». A: *Homenatge a la memòria del Prof. Emilio Sáez. Aplec d'estudis del seus deixebles i col·laboradors*. Barcelona, p. 27-44.
- (2001). «Repartiment de terres a Oriola després de la conquesta de Jaume II». A: *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, vol. 22. Barcelona, p. 509-535.
- (2005). *Entre la paz y la guerra. La Corona Catalano-aragonesa y Castilla en la Baja Edad Media*. Barcelona.
- FONT RIUS, J.M. (1965). «El repartimiento de Orihuela (Notas para el estudio de la repoblación levantina)». A: *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, vol. I. Barcelona, p. 418-430.
- GARCÍA DE CORTÁZAR, J.A.; DÍEZ HERRERA, C. i PEÑA BOCA, E. (1995). «Antroponimia de Burgos y su alfoz en los siglos X a XII». A: *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Valladolid, p. 231-259.
- (1995). «Antroponimia y sociedad del Cantábrico al Ebro en los siglos IX a XII». A: *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Valladolid, p. 205-230.
- GUINOT, E. (1995). *Els límits del regne. El procés de formació territorial del País Valencià Medieval (1238-1500)*. València.

- (1999). *Els fundadors del Regne de València*, 2 vol. València.
- (2004). «Sobre prenom i cognoms: l'antroponímia medieval, eina d'anàlisi històrica». A: *Memòria: curs 2002-2003*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- LALIENA CORBERA, C. (1995). «Los sistemas antroponímicos en Aragón durante los siglos XI y XII». A: *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Valladolid, p. 297-326.
- MARTÍNEZ SOPENA, P. (coord.) (1995). *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Valladolid.
- MOLL, F. de B. (1988). *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears)*. Palma de Mallorca.
- MOREU-REY, E. (1991). *Antroponímia. Historia dels nostres prenom, cognoms i renoms*. Barcelona.
- MUNTANER, R. (1979) [A cura de Marina Gustà]. *Crònica*. Barcelona: Edicions 62.
- PIQUER FERRER, E. (2001). «La presència de les dones en el *Llibre del Repartiment de València*: aproximació a l'antroponímia femenina de les terres valencianes al segle XIII». A: *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València, p. 145-154.
- PONSODA LÓPEZ DE ATALAYA, S. (2007). «Els noms dels alacantins». A: *Canelobre. Revista del Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert*, núm. 52, dossier monogràfic *Vivir en la Edad Media. Sociedad y cultura material en las tierras alicantinas*. Alacant, p. 29-41.
- TO FIGUERAS, Ll. (1995). «Antroponimia de los condados catalanes (Barcelona, Girona, Osona, siglos X-XIII)». A: *Antroponimia y Sociedad. Sistemas de identificación hispano-cristianos en los siglos IX-XIII*. Valladolid, p. 371-394.
- TORRES FONTES, J. (1987). *La reconquista de Murcia en 1266 por Jaime I de Aragón*. Múrcia.
- (1988). *Repartimiento de Orihuela*. Múrcia.
- TORRES FONTES, J. i VEAS ARTESEROS, F. (1986). «La procedencia de los repobladores en el repartimiento de Orihuela». A: *Miscelánea Medieval Murciana*. Múrcia, p. 13-27.
- VILAR, J.B. (1976). *Orihuela musulmana. Historia de la Ciudad de Orihuela*, vol. II, Múrcia.
- (1976). *Los siglos XIV y XV en Orihuela. Historia de la Ciudad de Orihuela*, vol. III. Múrcia.

De Barcelona a València? Bases per a la recerca dels orígens geogràfics del primer patriciat urbà a València

Aureli Silvestre
Universitat de València

La història del repoblament específic de la ciutat de València per al segle XIII encara està per fer. Aquesta afirmació, que a primera vista podria semblar agosarada, fins i tot provocadora, pensem que es pot assentar en diferents premisses. És cert que els estudis sobre el repoblament al País Valencià han estat abundants els últims anys. A part de les miscel·lànies i articles específics, la celebració de congressos centrats al dos-cents valencià o les anàlisis, monografies i debats que han tractat algunes de les fonts més importants per conèixer l'assentament dels nouvinguts cristians a les comarques valencianes, especialment el *Llibre del Repartiment*, encara trobem a faltar estudis més profunds que se centren en la manera com s'efectuà, realment, el poblament de la ciutat de València. Encara més, manquen estudis que puguen aportar solucions respecte a alguns dels grans temes pendents, entre els quals hi ha l'origen efectiu dels nous pobladors, l'organització del repartiment a la ciutat i el seu terme o el de la conformació dels nous grups socials. És sobre aquest últim punt que centrarem la nostra proposta. Centrarem la mirada, però, en un dels grups socials que serien més determinants per a la configuració de la nova ciutat cristiana, des del bastiment institucional de la ciutat, passant per les activitats econòmiques que li aportarien una major projecció territorial o, fins i tot, els que li donaran, amb el temps, una nova fisonomia, arribant al punt d'escometre les futures grans transformacions urbanes: el dels prohoms.

Aquest grup social, el dels dirigents urbans, amb el pas del temps va anar arreplegant diferents denominacions. Nosaltres ens decantem preferentment per la de *prohoms*, amb tots els matisos necessaris. Les condicions d'extensió que ens marca el present article ens han obligat a centrar-nos en un punt molt concret, el d'aportar alguns elements que aclarisquen l'origen territorial d'aquest nou grup social. L'enfocament de la nostra aportació serà el de determinar un origen territorial concret, el de la ciutat de Barcelona. Al llarg de les següents línies establim un esquema metodològic, una guia, que ens pugua determinar un possible trànsit o trasllat de Barcelona a València de part de la seua elit social i política, i el seu assentament posterior per conformar, amb el pas dels anys, l'exclusiu grup dels ciutadans de València. En aquest punt es fa necessari aportar un matís. Segons el nostre parer, entenem *ciudadà* no des d'un punt de vista genèric, sinó en el seu sentit històric; és a dir, com aquella categoria social que implicava uns drets, encara que també unes obligacions. Pensem que aquesta metodologia de treball podria ser aplicada també a altres ciutats o localitats de la resta de la Corona catalano-aragonesa, encara que no siga l'objectiu del present treball.

La tria de Barcelona com a punt d'arrencada de la futura prohomia valenciana està condicionada per diferents aspectes. En primer lloc, per un fet innegable: Barcelona era, a la primera meitat del segle XIII, la ciutat més gran de la Corona i la que presentava una classe dirigent més clarament definida. Aquesta situació d'avantatge ha determinat altres condicionaments, com el de concentrar un major nombre d'estudis sobre la seua oligarquia urbana.¹

De Barcelona, però, tampoc no comptem amb llistats específics dels seus prohoms, i pensem que la nostra primera obligació era intentar establir una nòmina, el més extensa possible, dels seus més alts dirigents urbans. Amb tot, abans de res era necessari delimitar el grup social, els integrants del qual més tard intentarem rastrejar a València. Aquesta solució ens l'aporta en bona mesura Stephen S. Bensch en el seu treball sobre els dirigents de la Barcelona del tres-cents.² El que l'historiador nord-americà determina és que el que caracteritzava el primer patriciat urbà de Barcelona era que comptava, justament, amb uns perfils institucionals i jurídics difusos. Per aquesta raó, els grups familiars més destacats, i que l'autor anomena *prohoms*, depenien de fer valdre totes les oportunitats institucionals i socials per construir, i també perpetuar, una preeminència social jurídicament no reglamentada. Amb el temps, principalment a partir del 1200, aquests prohoms començaren a ser gradualment diferenciats de la resta de la població

¹ En aquest sentit és obligat remetre a diferents estudis. El primer és el llibre de Stephen P. Bensch (2000). *Barcelona i els seus dirigents. 1096-1291*. Barcelona: Proa. En segon lloc hi ha la col·lecció d'articles de la professora Carme Batlle centrats en diferents qüestions relatives a la burgesia barcelonina del dos-cents, com les seues formes de vida, organització social o activitats econòmiques. En tot cas, anirem desenvolupant aquest gruix bibliogràfic al llarg de tot l'article.

² S.P. BENSCH (2000). *Barcelona i els seus dirigents. 1096-1291*. Barcelona: Proa, p. 158-174.

urbana en el trànsit d'una centúria, fins que, a inicis del segle XIV, els integrants de l'elit urbana de la ciutat foren coneguts com «ciudadans honrats».³ És a dir, que en no comptar amb una nòmina definida dels patricis urbans, un cens, hem hagut de fer nosaltres aquesta tria, tot sabent la gran complexitat que suposava.

Abans de començar a fer la selecció, se'ns presentaven diferents variables que calia tenir en consideració: des de l'activitat econòmica, les activitats i comportaments socials, formar-ne part o integrar diferents serveis a la Corona, fins a la seua participació a les institucions polítiques urbanes. Del buidatge d'alguns dels treballs publicats i que hem ressenyat adés,⁴ hem extret un llistat amb 107 cognoms susceptibles de pertànyer a famílies patrícies de Barcelona entre el 1200 i el 1280, del total de 715 referències documentades als diferents articles i treballs. D'aquestes, en alguns casos només es referencien activitats econòmiques lligades al comerç o a la banca, mentre que, en altres, estan relacionades amb activitats comercials, com les de draper, prohoms de mar o, simplement, pel fet de ser propietaris d'obradors o tenir heretats destacades a la ciutat. Algunes de les referències poden, a més a més, assenyalar un mateix personatge.⁵ Aquests problemes, que necessiten estudis més particulars, motivaren el fet de partir d'una variable amb la qual establir una tria més precisa, que finalment és la que ens va obligar a seleccionar aquelles famílies que, en un moment o altre, entre el 1200 i el 1275 havien ocupat algun càrrec dins el consell de Barcelona. Aquesta selecció es justificava en el fet que, d'entre totes, ens semblava la més precisa o justificada. No debades, la possibilitat de participar políticament al consell de la ciutat era, segura-

³ BENSCH (2000), p. 165. El pas gradual pel qual els prohoms foren distingits de la resta de la població, l'autor l'inicia el 1203, a partir del privilegi que el rei Pere I va enviar als «prohoms, als residents de Barcelona», una fórmula que el 1231 Jaume I amplià, en un privilegi comercial, als «prohoms, als ciudadans i els residents de Barcelona». Amb el temps, per tant, aquest terme, el dels *prohoms*, va determinar no tant un grup social ben considerat socialment, sinó una elit que comptava amb un estatus superior. Aquest trànsit fou determinant per constituir, més tard, un grup social més específic, el del patriciat.

⁴ Els treballs buidats han estat, a més del de Bensch, els articles de Carme BATLLE (1989). «Barcelona en el siglo XIII: la mentalidad burguesa». A: *Mayurqa*, núm. 22, *Homenaje a Álvaro Santamaría*, vol. I. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, p. 57-68; Carme BATLLE (1982-83). «La casa burguesa en la Barcelona del siglo XIII». A: *La societat barcelonina a la Baixa Edat Mitjana. Acta Medievalia*, Annex I. Barcelona; Carme BATLLE i Joan Josep BUSQUETA (1986). «Las familias de la alta burguesía en el municipio de Barcelona (siglo XIII)». A: *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 16, p. 81-92; Carme BATLLE i Lluïsa RAMOS (1981). «Contribució a la història dels oficis de Barcelona: Els carnisers del segle XIII». A: *Quaderns d'Estudis Medievales*, núm. 5, p. 310-318; Carme BATLLE (1989). «Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: Els Grony». A: *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, p. 285-310; Carme BATLLE (1987). «Las relaciones comerciales de Barcelona con la España musulmana a fines del siglo XII e inicio del XIII». A: *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 6. Departamento de Historia Medieval. Universidad de Alicante, p. 107-133; Carme BATLLE i Marta PALOMARES (1991). «La història de la dona a la Barcelona del segle XIII, segons els testaments». A: *Universitas Tarraconensis*, x. Tarragona, p. 13-31; Carme BATLLE (1987). *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval (s. XIII)*. Barcelona: Rafael Dalmau.

⁵ En el cas del cognom Adarró, per exemple, hi ha huit referències, de les quals almenys tres indiquen una mateixa persona.

ment, el tret més definitori de pertànyer, o no, a l'exclusiu grup de patricis urbans a la Barcelona del segle XIII.

Per establir aquesta selecció, a més dels treballs buidats, comptem amb una font més precisa (el llibre d'Esteve Gilabert Bruniquer), on es concreten els integrants de les magistratures medievals de Barcelona.⁶ De tota aquesta selecció vàrem extreure, finalment, un llistat que ha estat el que hem confrontat amb les fonts valencianes del segle XIII.

En aquest punt, pensem que val la pena fer una reflexió. La tria de llinatges proposada no és, per tant, quantitativa, sinó qualitativa. A l'hora de fer-la érem conscients que retallant-la tant corriem el risc de deixar al marge algunes famílies que, possiblement, després podrien haver tingut un paper determinat en la constitució del patriciat urbà de València del moment. Per aquest motiu, en el buidatge d'algunes de les fonts sí que s'han completat totes, com explicarem més endavant. Amb aquest mètode, però, el que pretenem és intentar establir un patró general de comportament amb la mirada posada, però, en un grup molt més concret. El llistat de cognoms que ha centrat més la nostra atenció l'integren vint-i-quatre casos: els Durfort, Adarró, Guerau, Romeu, Llull, Burguet, Grony, Lacera, Mataró, Burgès, Eimeric, Ponç, Ferrer, De Riera, Averçó, Mallol, Andreu, De Vic, De Sarrià, De Palau, Moneder, Oliver, De Sala i Despuig. Tenint en compte que per a l'elaboració d'aquest repertori s'han consultat diferents treballs i fonts històriques i que els cognoms podien tenir diferents variants, hem optat per uniformitzar-los amb el criteri que Enric Guinot aplica a l'índex del seu llibre *Els fundadors del Regne de València*. Amb tot, a l'hora de fer la recerca als índexs dels repertoris, aquesta s'ha fet aplicant les diferents variants que podia presentar cada nom.⁷

A més d'aquests vint-i-quatre, la recerca s'ha ampliat al conjunt del centenar llarg que nosaltres hem identificat com pertanyents a prohoms barcelonesos des de la primera meitat fins al tercer quart del segle XIII.⁸ En aquest cas, però, el buidatge més extens

⁶ Esteve GILABERT BRUNIQUER (1912-1916). *Ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la ciutat de Barcelona*, vol. I. Barcelona.

⁷ Cognoms com Çamarina, els hem buscat també amb l'opció Samarina o Sa Marina; Dorca com D'Orca; Lacera com La Cera; Sarriera com Sa Riera o Riera; Sala com Sasala, per posar només alguns exemples.

⁸ El total de cognoms és el següent: Albareda, Alaman (Alamany), Adarró, Andreu, Arlet, Averçó, Aymerich (Eimeric), Babot, Banyeres, Barraller, Belloch, Blanes, Bonacós, Bonet, Borotí, Bosquet, Bou, Burgès, Burget, Bussot, Calders, Çamarina (Samarina), Carbonell, Cardona, Castellasol, Castellfort, Cavaller, Centelles, Cespina (S'Espina), Copons, Descantó, Desmàs, Despuig, Desroure, Desterca, Dorca, Duran, Durfort, Dusay, Espiells, Ferrer, Finestres, Fiveller (Fivaller), Guerau, Gayart, Gerara, Gerard (Gerart), Grony, Lacera (La Cera), Landos, Lissach (Llissach), Llull, Mallol, Manresa, Marcús, Marí, Marimon, Marquet, Mataró, Medina, Mercer, Monader, Monjuich, Montcada, Moya (Moia), Oliver, Ombau, Palet, Parer, Pareta, Pellisser (Pellicer), Perfet, Planes, Polinyà, Ponç (Pons), Pont, Pruner, Prunera, Pumerez, Regomir, Ricart (Ricard), Rich, Riera, Ripoll, Romeu, Ros, Sabater, Saborit, Sala (Sasala), Salcet, Sanaija (Sanahüja), Sant Feliu, Sarrià, Sarriera (Riera), Sesfonts, Simó, Sitjar, Sunyer, Sunyol, Tició, Titó, Torrelles, Vallvidrera, Vic (Vich), Viladecols, Vilafranca, Vilajoan i Vilaseca.

només l'hem efectuat amb dos fonts: el *Llibre dels Feys* i el *Llibre del Repartiment*. Pensem que una bona línia d'investigació seria ampliar el buidatge del llistat a la resta de referències que tenim per a tot el segle XIII.

Pel que fa a les fonts que hem contrastat, aquestes estan directament relacionades amb la conquesta de la ciutat i de la resta del Regne de València. Amb tot, hem centrat la mirada preferentment al cap i casal del regne, ja que aquest és, en definitiva, l'espai concret del nostre estudi.

Sobre les fonts, és adient, en primer lloc, advertir de la seua heterogeneïtat i el diferent tractament que hi hem hagut d'aplicar. En alguns casos han estat consultades en la seua versió completa, com en el cas de la *Crònica de Jaume I* o del *Llibre del Repartiment*. En altres casos, com les col·leccions de pergamins de la catedral de València o la documentació valenciana continguda als registres de cancelleria de l'ACA, que han estat publicats, hem optat, per evidents motius de temps i d'espai, per fer la recerca en els seus índexs toponímics. La diferent tipologia de cada font i del tractament que se li ha donat, pensem que ens obliguen a fer una anàlisi diferenciada de cadascuna. Així, començarem per explicar els resultats del buidatge de la *Crònica de Jaume I*, per passar posteriorment al *Llibre del Repartiment* i finalitzar amb les col·leccions de pergamins de la seu de València i els Registres de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i d'altres arxius estatals i locals, que per diferents motius tenim inventariats.

La *Crònica de Jaume I* ens podria aportar les primeres dades. El *Llibre dels Feys* relata el llarg regnat de Jaume I. Bona part d'aquesta biografia relata la conquesta de Mallorca i de les terres valencianes. Els diferents formats de publicació de la crònica, de l'imprès al digital,⁹ donaven l'oportunitat de contrastar en els seus índexs el llistat de cognoms de prohoms barcelonesos. Aquesta font històrica, però, resulta bastant controvertida per la manera en què va ser escrita, segurament dictada a una segona persona i amb molta posterioritat als fets narrats. Podríem pensar que l'excessiva dependència de la pròpia memòria del rei per relatar els fets del seu regnat podria restar-li part del valor. Amb tot, creiem que la font és del tot vàlida per constatar el paper que alguns dels prohoms de Barcelona pogueren tindre en els fets narrats. Al llarg de tota la crònica, però, només hem localitzat cinc cognoms que coincideixen amb els de patricis de la Ciutat Comtal. En alguns casos podem certificar que, efectivament, s'hi corresponien, mentre que en altres això resulta més dubtós.¹⁰ Malauradament, cap d'aquestes referèn-

⁹ En aquest cas, la consulta s'ha fet sobre l'edició de Marian Aguiló i Fuster, de 1874 i penjada a Internet. Pel fet de tractar-se d'una edició antiga, en què la transcripció no ha estat actualitzada, hem hagut de contrastar les diferents possibilitats de cada cognom.

¹⁰ Els personatges citats són Ponç de Copons, abat del monestir de Poblet, que coincideix amb un Eimeric de Copons; Bernat Durfort, batlle de Barcelona, i Berenguer de Finestres, que apareix relacionat amb el setge de Balaguer. En el cas de Guillem Sa Sala (o La Sala), aquest també surt en el context d'aquell setge, encara que la nostra referència com a conseller de Barcelona és de 1261.

cies estan associades, ni tan sols per coincidir pels anys, amb el període de la conquesta del Regne de València, mentre que sí que ho estan amb la de Mallorca.¹¹

La segona de les fonts consultades ha estat el *Llibre del Repartiment*,¹² que, com el cas anterior, el de la *Crònica de Jaume I*, necessita algunes explicacions que la contextualitzen en el nostre objectiu prosopogràfic.¹³ Aquestes consideracions són, fonamentalment, de dos tipus: la primera, que el *Llibre del Repartiment* no és, com en moltes ocasions s'ha considerat, un llibre del repoblament, sinó un registre del repartiment del botí, el nou regne, incorporat a la corona, entre aquells que participaren en l'empresa militar, i en el qual algunes de les concessions reials registrades no arribaren mai a fer-se efectives. En altres casos, les donacions no van ser copiades al registre. Aquesta relació directa amb la conquesta militar, a més a més, limita molt la seua cronologia (entre els anys 1237 i 1252) i el seu marc territorial (principalment l'Horta i la ciutat de València i algunes viles de les comarques centrals del País Valencià, fonamentalment la ciutat de Xàtiva, que correspon al segon dels relligats i que va ser conseqüència directa de l'ordre d'expulsió dels musulmans dictada després de sufocada la revolta de 1247-1249).

La segona de les objeccions ha estat que no es tracta d'una font històrica homogènia, sinó d'un conjunt de quaderns que, per diferents raons (segurament, la primera, per garantir el seu estat de conservació), van ser relligats en una mateixa enquadrernació molts anys més tard. Això ens fa pressuposar que presumiblement existiren altres quaderns que es pogueren perdre abans de la seua recopilació.

En qualsevol cas, i malgrat totes les cauteles apuntades, aquesta font no deixa de presentar-se com fonamental en el nostre objectiu, ja que es tracta d'una bona fotografia del moment concret del repartiment. En el nostre espai d'atenció preferent, el de la ciutat de València i el seu *hinterland* urbà, el de la conquesta de la ciutat i la planificació del seu repartiment, correspon al primer dels volums, que està datat entre el 1237 i el 1239. El tercer dels relligats, per la seua part, és un llistat dels edificis de la ciutat amb la indicació dels seus antics i nous propietaris.¹⁴ Aquest tercer volum s'elaborà a l'abril

¹¹ Els únics membres del patriciat de Barcelona que hi apareixen són: Berenguer Durfort, aleshores batlle de Barcelona, que destacà en la campanya de Mallorca; i, en un altre cas, la referència fins i tot resulta confusa: la de Pere Grony, que el rei destaca com a autor d'un parlament a les Corts de Barcelona de 1228 oferint ple suport, en nom del seu grup social, al projecte colonial del monarca. Stephen S. Bensch, però, creu que aquesta intervenció no pogué fer-la el susdit Pere Grony, per tal com en un document del 1227 la seua vídua es fa càrrec dels seus fills. En tot cas, com apunta l'autor californià, és probable que la memòria traïra el rei en tractar-se aquest Grony d'una figura molt preeminent a la Barcelona d'aquells anys. BENSCH. *Barcelona i els seus dirigents...*, p. 253.

¹² L'edició que hem consultat ha estat la dirigida per Antoni FERRANDO (1979). *Llibre del Repartiment de València*. València: Vicent Garcia Editores.

¹³ Aquestes consideracions són les que apunta el professor Enric Guinot en el seu llibre sobre els primers repobladors cristians del País Valencià. Enric GUINOT. *Els fundadors...*, p. 82-88.

¹⁴ Antoni FERRANDO. *Llibre...*, p. XVI-XVIII.

del 1239.¹⁵ La tipologia del *Llibre del Repartiment* és bàsicament doble: en primer lloc, una successió de llistats on consten les donacions, en alguns casos amb les seues característiques detallades, el seu beneficiari i, també en alguns casos, les especificacions del cens que havia de satisfer. En altres ocasions, com en el tercer volum, simplement s'identifica el beneficiari, seguit del nom i cognom de l'antic propietari. Aquests llistats estan organitzats de diferents maneres: unificats en tractar-se d'instal·lacions com obradors, molins o taules de carnisseria i peixateria; o de diferent manera per als barris que havien estat repartits entre els consells que havien participat en el setge de la ciutat. En qualsevol cas, i tot i les dificultats que les característiques de la tipologia d'aquest document podrien presentar per a altres estudis, en el nostre cas pensem que s'adapten bastant bé als objectius de constatar la presència, o no, de membres del patriciat barcelonès a València per als moments previs, contemporanis i fins i tot immediatament posteriors a la conquesta de la ciutat.

Com hem explicat adés, les característiques generals d'aquesta font concreta, i les de la seua edició en particular, ens donaven la possibilitat d'ampliar la recerca més enllà dels vint-i-quatre llinatges inicials, que es poden ampliar als que, per les seues activitats, podien pertànyer a l'oligarquia urbana barcelonesa. Al total del *Llibre del Repartiment*, això és, ampliant la recerca més enllà de València, la seua horta i les alqueries i llocs que la integraven, hi hem trobat referències de 62 dels 109 cognoms seleccionats, és a dir, poc més de la meitat.¹⁶ En alguns d'aquests casos, però, resulta difícil determinar quantes d'aquestes persones podien correspondre realment als llinatges patricis de la Ciutat Comtal. El dubte se'ns genera bé perquè corresponen a un topònim, com seria el cas de Cardona, Vic o Montcada; bé perquè referencien un ofici o activitat professional, com passa amb Mercer o Escrivà; i més encara quan molts beneficiaris comparteixen un mateix cognom, com en el cas de Ferrer, Pellicer o Sabater, però que pot ser ampliat a altres situacions, com les dels Andreu, Carbonell o Pons. Pel que fa a algunes de les donacions, a més, resulta difícil creure, per les seues característiques, que correspongessin a un personatge poderós o preminent.¹⁷

Si ens circumscriuim al llistat de cognoms seleccionats, del total de 24 llinatges en tenim referències en 16 casos.¹⁸ En tots els casos, es reben donacions a la ciutat. Cinc

¹⁵ Enric GUINOT. *Els fundadors...*, p. 84.

¹⁶ Els 45 cognoms dels quals no hem trobat cap referència són: Adarró, Bonacós, Borotí, Burgés, Bussot, Samarina, Castellasol, Castellfort, Descantó, Desroure, Desterca, Dusay, Finestres, Gerara, Gerard, Landos, Lissach, Llull, Manresa, Marí, Marimon, Marquet, Mataró, Medina, Monader, Montjuich, Ombau, Palet, Parer, Pareta, Polinyà, Pumerez, Regomir, Rich, Riera (Sariera), Saborit, Salcet, Sant Feliu, Sesfonts, Sitjar, Sunyol, Tició, Titó, Viladecols i Vilajoan.

¹⁷ Aquest és el cas de la donació que rep Ramon Sala, junt a un grup de repobladors, que consta d'una casa a l'Atzacac de Lacobreria.

¹⁸ Aquests casos són els dels Durfort, Guerau, Romeu, Burguet, Grony, Lacera, Eimeric, Pons, Ferrer, Averçó, Mallol, Andreu, Vic, Palau, Oliver, Sala i Despuig.

d'aquests cognoms que es manifesten beneficiats són més fàcilment identificables com pertanyents a famílies patrícies de Barcelona. Aquests són els dels Eimeric, Burguet, Durfort, Grony i Lacera. En quatre dels cinc casos, a més a més, la quantitat de les donacions sembla destacable.¹⁹ Tot i aquestes donacions, el mateix *Llibre del Repartiment* ja ens adverteix que algunes no comportaren necessàriament que els beneficiaris acabaren assentant-se, bé perquè el beneficiari no va arribar a prendre possessió de la donació, bé perquè es va desfer d'ella al cap de poc de temps.²⁰ Podem considerar com una opció bastant factible que molts dels beneficiaris participaren en l'actiu mercat de compravenda d'immobles que es va generar a la ciutat poc després de la seua conquesta i repartiment, i més encara si pensem que aquesta era una activitat molt practicada pel patriciat barcelonès al seu lloc d'origen.

D'aquesta manera, i finalitzat el buidatge, ens trobem amb una situació en què la possibilitat de la presència dels prohoms de Barcelona a la València acabada de conquerir és real, però molt limitada. Amb una certa seguretat només podríem parlar de poc més d'un quart del total dels catalogats, i de més de la meitat del total possibles. A més a més, dels que tenim inventariats i creiem identificar plenament com integrants de l'oligarquia de la Ciutat Comtal, es dóna la situació que alguns d'ells tampoc no romanen a la ciutat del Túria al cap de pocs anys de la seua presa.

Amb tot, i tenint present que el nostre objectiu final era verificar fins a quin grau es va produir l'arrelament a València de membres d'aquests famílies, el tractament de la informació aportada pel *Llibre del Repartiment* mancaria de sentir si aquestes referències o absències no foren complementades amb el buidatge d'altra documentació relacionada amb els anys i les dècades posteriors. Per realitzar aquesta tasca, afortunadament, els investigadors interessats en el dos-cents valencià podem comptar amb magnífics catàlegs documentals. En el cas dels Registres de Cancelleria de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que començaren a elaborar-se des de mitjan segle XIII, podem consultar el que Martínez Ferrando va publicar sobre la documentació valenciana del regnat de Jaume I.²¹ La

¹⁹ Així, i centrant-nos en aquests casos concrets, podem vore com Guillem Burguet rep cases, un hort i sis jовades a la partida d'Autell de València; Berenguer Burguet també rep cases a la partida de Barcelona; Berenguer Durfort huit jовades a Oteil, cases i un hort i cases també a la partida de Barcelona; Jaume Grony cases dins la donació col·lectiva al barri d'Abencalbo i al barri de Jayç Çenada i a la carrera de l'Olivera. Guillem de Lacera, per la seua part, rep algunes cases a la partida de Santa Anna.

²⁰ És el cas de la que va rebre Guillem Burguet, i que el rei revocà perquè aquest no es va presentar en el terme acordat: «P. de Çarachs, G. Sencay, Dertusenses, III jовatas in Autel, que fuerunt G. Burgeti, /et domos/ (quintum domino rege... revocat quia) G. non venit termino populatoribus Valentie assignato pro duabus maçmutinis iucefenis ad Natale censualibus. VI kalendas juli». A: Antoni FERRANDO. *El Llibre...*, p. 153. En un altre cas és Ramon Durfort, les cases del qual apareixen al tercer dels volums del llibre ocupades per una altra persona: «...Ar de Bernet, domos Amet Varatxuga ubi stabat R. Duyfof». A: Antoni FERRANDO. *El Llibre...*, p. 318.

²¹ Jesús E. MARTÍNEZ FERRANDO (1934). *Catálogo de la documentación relativa al antiguo Reino de Valencia contenida en los registros de la Cancillería Real*. Madrid.

consulta d'aquest repertori es pot completar, a més, amb el treball d'edició i publicació que el professor Robert I. Burns va fer dels cinc-cents primers documents relacionats amb València d'aquesta col·lecció de registres.²²

En un altre cas de col·lecció de documents valuosa i molt útil, la dels pergamins de la catedral de València, també disposem de catàleg, l'elaborat pel canonge Elías Olmos²³ a mitjan segle passat, que cobreix des de l'època medieval fins a l'època contemporània. A més de la informació aportada des d'aquests repertoris, el gruix de la documentació consultada l'hem completat amb les referències trobades en publicacions disperses o cedides per altres investigadors.²⁴ El conjunt l'ha fet, en total, un fons particular integrat per més de 2.500 registres només per al regnat de Jaume I.

En el cas d'aquestes fonts, i a diferència dels fons anteriorment consultats, no hem diferenciat entre cadascun d'aquests tipus documentals. El buidatge s'ha fet sobre la mateixa col·lecció. La justificació d'aquesta opció és que, a diferència, per exemple, del *Llibre del Repartiment*, tant els documents copiats als llibres registres de l'ACA com els pergamins de la seu de València mantenen una tipologia documental bastant similar, encara que els seus continguts puguen presentar algunes diferències. La documentació dels registres de l'Arxiu Reial sol coincidir amb les donacions de la Corona, que continuaren produint-se més enllà de la dècada dels cinquanta del dos-cents; la documentació eclesiàstica, per la seua banda, sovint fa referència, a més, també a les concessions del rei, al trasllat de documentació notarial per tractes entre particulars, herències i testaments o donacions a la pròpia seu. Pel que fa als pergamins de la catedral de València, aquests fins i tot es remunten als anys previs a la conquesta de València.²⁵ En definitiva, es tracta d'un gruix documental especialment valuós per continuar amb el nostre objectiu de seguir la petjada a les grans famílies patrícies de Barcelona al cap i casal del Regne de València.

En aquest sentit, doncs, el rastre de cognoms localitzats a València s'ha reduït a dotze: Guerau, Romeu, Grony, Eimeric, Pons, Ferrer, Andreu, Vic, Oliver, Sala, Despuig i Burgès. Si els comparem amb els trobats al *Llibre del Repartiment*, només en sis casos podríem no vore cap mena de continuïtat, almenys durant la resta del regnat de Jaume I.²⁶ Hem de partir de la premissa, és clar, que el fet que no apareguen a la

²² Robert I. BURNS (1995). *Els fonaments del regne croat de València. Rebel·lió i recuperació, 1257-1263. Diplomatar del regne croat de València. Els documents registrats del seu conqueridor, Jaume I, 1257-1276. II: Documents 1-500*. València: Eliseu Climent.

²³ Elías OLMOS Y CANALDA (1961). *Inventario de los pergaminos del Archivo Catedral de Valencia*. València.

²⁴ En aquest sentit, han estat especialment útils les referències cedides pel professor Enric Guinot a partir dels seus propis treballs de recerca a l'Arxiu Històric Nacional i altres arxius locals.

²⁵ De fet, un dels primers documents regestats en aquest catàleg és la donació reial de 1233 a Arnau de Font d'unes cases a València amb terres a Burjassot i Beniferri.

²⁶ Aquest seria el cas dels Durfort, Burguet, Lacera, Averçó, Mallol i Palau.

documentació no vol dir que no hi romangueren, sinó exclusivament que no gaudim de cap més testimoni de la seua presència. D'entre els que sí que hi figuren, en el cas dels Ferrer tenim el mateix problema que al *Llibre del Repartiment*, que és un cognom poc útil per a la feina d'identificació, encara que en un dels documents, de 1265, sí que identifica el seu portador, Pere, com un «comerciant de teles de València».²⁷ El mateix passa amb Pons, un cognom bastant freqüent, encara que a la documentació potser sí que podríem identificar un Ferran Ponç com el propietari d'una heretat a Campanar²⁸ com el mateix Ferran Pons que rep, només vuit anys abans, al repartiment de la ciutat, les «excelents cases d'Ezmeyl Alchurri».

Dels que sí que podem identificar amb major claredat hi ha els Grony, que compten amb un representant, Jaume, que figura resolent un plet, conjuntament amb altres personalitats de la ciutat.²⁹ Sabem, però, que aquest Jaume Grony realment no degué residir a València, ja que un document del mateix any el situa com a beneficiari d'una donació de tres alqueries, encara que sense l'obligació de residir personalment,³⁰ i un altre directament el cita com a ciutadà de Barcelona.³¹ Aquest Jaume Grony, però, possiblement pertanyera a la mateixa família dels que van ser beneficiaris en el repartiment de la ciutat. Almenys hi comparteix nom, encara que, pel temps transcorregut, trenta anys, és difícil que es tractara de la mateixa persona. Un altre Grony, Eximen, el mateix 1270 hi apareix, però de manera indirecta, com a víctima d'un crim.³²

De la resta de llinatges tenim unes referències magres i també poc fiables. Hi ha un Berenguer de Guerau com a propietari d'un obrador el 1269;³³ un Guillem Romeu com a testimoni en una de les primeres donacions a València el mateix any de la conquesta,³⁴ i en una altra de 1261.³⁵ Dels Eimeric, Andreu, falconer reial, rep, el 1271, una de les torres de la muralla de la ciutat.³⁶ Ferran Andreu figura com a propietari d'unes fanecades de terra a l'Olleria de València el 1253.³⁷ Dels Vic tenim bastants referències, però també, una vegada més, el problema que es tracta d'un cognom bastant usual; amb tot, hi ha una Maria de Vic com a propietària de cases al barri de Barcelona, el 1243,³⁸ un

²⁷ ACA. Reg. 14, f. 69v.

²⁸ ACV. Perg. 1808.

²⁹ ACA. Reg. 16, f. 227v.

³⁰ Les donacions són les d'Albalat, a Alteya, i Benafraim i Murta, al terme de Xaló. ACA. Reg. 16, f. 199v.

³¹ ACA. Reg. 21, f. 44.

³² ACA. Reg. 16, f. 226.

³³ ACA. Reg. 16, f. 180v-181.

³⁴ ACV. Perg. 1305.

³⁵ ACV. Perg. 2909.

³⁶ ACA. Reg. 16, f. 244v.

³⁷ AHN. Ordes Militars. Montesa. Pergamins. Carpetà 515, núm. 184-P.

³⁸ ACV. Perg. 1522.

Guillem de Vic en plet contra un altre veí el 1258,³⁹ una Berenguera de Vic el 1265 com a beneficiària d'una mesquita junt a l'església del Temple,⁴⁰ un clergue anomenat Guillem de Vic,⁴¹ un Ramon de Vic que rep un solar al barri de la Boatella el 1270,⁴² i Galcerà de Vic, que la documentació assenyalava com a veí de València.⁴³ El mateix Galcerà figura com a testimoni en la donació entre vius que Arnau de Romaní fa de l'alqueria de Beniarrés el 1276⁴⁴ a la seua dona. Pel que fa als Oliver, Bernat és citat el 1266 com a comprador d'un tros de terra a l'horta de la ciutat,⁴⁵ Sanç Oliver com a propietari d'un solar el 1268,⁴⁶ i Pere com a beneficiari d'un tros de vinya a la partida de Coltelles, cedit a ell pel Capítol de la Catedral a canvi d'un cens.⁴⁷ Dels Sala, Berenguer és propietari d'una vinya a Campanar el 1253.⁴⁸ Per últim, pel que fa als Despuig, d'aquests hi ha un bon grapat de referències. Per començar, el 1242 veiem com el Capítol de la Seu i el seu bisbe cedeixen a Pere Despuig el terç delme de les seues possessions a l'horta de la ciutat.⁴⁹ Segurament el mateix Pere hi és com a testimoni catorze anys més tard, i junt a altres persones, d'una venda entre dos importants ciutadans.⁵⁰ En anys posteriors, Pere continuà figurant com a testimoni en aquesta mena de documents, per la qual cosa li podem presumir una certa rellevància. El mateix any, Joan Despuig comprà unes cases i un hort annex a la zona de la Boatella. Aquest mateix Joan figura com a apotecari.⁵¹ El 1268 Jaume Despuig rep un establiment junt al pont de Lleida. Al document figura com a testimoni un altre Despuig, Guillem, possiblement un parent.⁵²

Com podem veure, es tracta de referències soltes i que fins i tot poden ser discutibles, però que ens donen la idea que alguns d'aquests personatges, especialment els Despuig, podien tindre un cert pes social a dins la ciutat, pel fet de figurar com a testimonis en operacions d'envergadura, com a propietaris o simplement participant de la compra i venda d'immobles i terres. No sembla haver-hi referències clares, per contra, a nous establiments per part d'aquestes cognoms a la ciutat al llarg de tots aquests anys.

En definitiva, pensem que sí que es poden extraure algunes conclusions, tenint presents tots els problemes derivats de la manera de tractar aquest fons documental, i

³⁹ ACA. Reg. 10, f. 52v-53.

⁴⁰ ACV. Ll. 6002:25.

⁴¹ AHN. Ordes Militars. Montesa. Pergamins. Carpeta 518, núm. 300-P.

⁴² ACV. Perg. 1228.

⁴³ ACA. Reg. 16, f. 214v.

⁴⁴ AHN. Ordes Militars. Montesa. Carpeta 519, núm. 366-P.

⁴⁵ ACV. Perg. 5991.

⁴⁶ AHN. Clero. Merced. El Puig. Pergamins. Carpeta 3193, núm. 13-P.

⁴⁷ ACV. Perg. 6500.

⁴⁸ AHN. Ordes Militars. Montesa. Pergamins. Carpeta 515, núm. 173-P.

⁴⁹ ACV. Perg. 2428.

⁵⁰ AHN. Clero. Valldigna. Pergamins. Carpeta 3361, núm. 3-P.

⁵¹ ACV. Perg. 5979.

⁵² AHN. Clero. Saïdia. Pergamins. Carpeta 3214, núm. 9-P.

que es resumeixen a grans trets en: el fet de comptar amb un llistat buidat de manera sistemàtica però que no arriba ni tan sols al quart del total del més del centenar de cognoms possibles; i el tractament d'un fons ample, però desigual, que presenta alguns problemes de continuïtat cronològica i de contingut.

La primera d'aquestes conclusions és que, malgrat documentar-se la presència de membres del patriciat urbà barcelonès a la ciutat de València en el moment precís de la conquesta i els anys immediatament posteriors, la permanència d'aquests durant els anys següents es fa bastant més dubtosa. La principal raó d'aquesta tesi és la manca d'una presència constant en els documents conservats d'eixos anys. És cert, però, que aquesta tendència la podrien trencar alguns casos puntuals. Ens referim fonamentalment als Despuig, un exemple de llinatge que s'identifica clarament com a membre de l'oligarquia urbana barcelonesa, que més tard rep abundants donacions al repartiment de València i continua estant present en aquesta ciutat les dècades posteriors. Aquest, però, no deixa de ser un cas excepcional. En qualsevol cas, l'objectiu primer del nostre treball era (més enllà de documentar biografies particulars) intentar establir patrons de comportament més generals i saber fins a quin punt va arribar la implicació dels grans prohoms de Barcelona en la tasca de poblament i construcció de la nova València cristiana. Després de la recerca feta, podem dir/concloure que aquesta va ser bastant minsa. En realitat, com hem vist adés, hi ha altres mostres que segurament deuen ser més paradigmàtiques del compromís real adquirit pels membres d'aquesta classe amb la corona per al bastiment del nou regne. Un seria la dels Grony, un cas clar en què, després de rebre abundoses donacions, desapareixen de la documentació els trenta anys posteriors a la presa de la ciutat, i que no tornen a aparèixer fins a la dècada dels setanta, i a més com a veïns de Barcelona. En altres casos, la desaparició és total.

Amb tots aquests antecedents, doncs, les bases del primer patriciat a València no es poden cercar directament d'entre el barcelonès. Amb això tampoc no volem suggerir que els pobladors cristians no provingueren d'aquesta ciutat. Hi ha treballs sobre antroponímia que han demostrat que sí que cal buscar les bases repobladores a la València del dos-cents a les comarques catalanes, i en especial a Barcelona.⁵³ El que costa més certificar, però, és la possibilitat del trasllat automàtic de l'oligarquia d'un lloc cap a un altre. Així doncs, pensem que caldria obrir noves vies d'investigació que orientaren la recerca dels orígens dels primers prohoms urbans a la ciutat del Guadalaviar en els esdeveniments del mateix desenvolupament de la societat nouvinguda cristiana. Segurament, les característiques de formació del nou patriciat del cap i casal del Regne de València van estar més fermament condicionades per un procés de conquesta territorial que encara es va allargar algunes dècades més, i per una empresa de repoblament més difícil del que el mateix rei en Jaume hagués pogut preveure en un primer moment.

⁵³ Enric GUINOT. *Els fundadors...*, p. 157.

Immigració i mobilitat poblacional a la Ribera del Xúquer en la Baixa Edat Mitjana

Ivan Martínez Araque
Universitat de València

D'intersticis. És potser un dels trets de què més ha parlat la investigació darrerament sobre el tema de les migracions també en l'Edat Mitjana. En efecte, estem davant d'un camp obert que no sempre s'ha abordat en tota la seua complexitat. A tall d'exemple, en el cas valencià, un dels aspectes interessants que han introduït els estudis d'història social i econòmica té a veure amb la difusió de noves tècniques, les quals es troben estretament relacionades amb l'arribada de gentes de diferents contrades.

Per un costat, els colons que s'establiren en el nou regne al llarg dels segles XIII i XIV van aprofitar una part de l'estructura hidràulica anterior, però el sistema feudal implantat, les relacions socials que s'imposaren, la van dotar d'un altre sentit, d'un altre significat, ben distint.¹ El paisatge, doncs, de les dècades posteriors en bona part dels territoris conquerits fou ja diferent: començant pels mateixos conreus, amb l'extensió dels camps de cereals, de la vinya o dels porcs en els àmbits rurals.² Però també va tindre

¹ E. GUINOT (2007). «El repartiment feudal de l'Horta de València al segle XIII: jerarquització social i reordenació del paisatge rural». A: E. GUINOT i J. TORRÓ (ed.). *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó*. València: PUV, p. 115-199; J. TORRÓ (2003). «Arqueologia de la conquesta. Registre material, substitució de poblacions i transformació de l'espai rural valencià (segles XIII-XIV)». A: M. BARCELÓ *et al.* (ed.). *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València: PUV, p. 153-200.

² Els estudis del món agrari des dels anys vuitanta van ser profundament rics. Una síntesi recent de tots aquests aspectes a J.M. SALRACH (coord.) (2004). *Història agrària dels Països Catalans*, vol. II. Barcelona: Universitats dels Països Catalans.

un paper destacat en l'especialització regional la presència de mercaders forans, com ara els toscans en el comerç de llanes de les comarques septentrionals a les darreries del segle XIV, o els alemanys en la inversió dels trapigs i comercialització del sucre a la Safor de finals del quatre-cents.

Altrament, si hom ha parlat per a l'Occident europeu de grans reconversions industrials en els últims segles medievals, uns fenòmens no gaire distints van tindre lloc llavors en el País Valencià. L'assentament d'artesans en els centres urbans suposà l'adopció dels models tècnics que s'havien estès per les seues àrees d'origen: així, la producció de draps de llana en els primers decennis imitava els grossos teixits de Lleida; tanmateix, ja a primeries del segle XIV el consell municipal va pensionar artesans occitans per potenciar l'elaboració de teles «de França», que fou un producte destacat de la indústria drapera a València.³ Un cas realment cridaner va ser el del sector seder, el del vellut. A partir de la segona meitat del segle XV s'assistí a una arribada massiva de mercaders i artesans genovesos que van posar en funcionament aquesta indústria, que esdevingué crucial temps després.⁴

Així doncs, d'una atenció preferent cap a elits mercantils foranes, sobretot presents en el cap i casal, els estudis s'han eixamplat i han posat l'èmfasi en altres migracions, anònimes, que van coadjuvar a provocar uns canvis que afectaren sectors econòmics sencers.⁵

PUNTS DE PARTIDA

Al marge de les tendències imperants en bona part de la historiografia, el ben cert és que les investigacions sobre demografia històrica sofreixen un cert esgotament.⁶ Per a l'època medieval, a més a més, cal tindre en compte l'escassetesa de documents que permetisquen una anàlisi quantitativa minuciosa. Com en altres indrets, al País Valencià bàsicament s'han tingut en compte les úniques fonts que fan possible una visió de conjunt, com ara els recomptes fiscals, ja siguen municipals o certs subsidis de la corona.⁷

³ J. BORDES (2006). *Artesanado industrial textil y artesanado en Valencia. De la conquista a la crisis (1238-1350)*. València: Fundació Bancaixa.

⁴ Fins a un miler d'immigrants ha pogut documentar G. NAVARRO (1999). *Los orígenes de la sedería valenciana (siglos XV-XVI)*. València: Ajuntament de València.

⁵ J. APARICI, D. IGUAL i G. NAVARRO (2000). «Los inmigrantes y sus formas de inserción social en el sistema urbano del reino de Valencia (siglos XIV-XVI)». A: *Revista d'Història Medieval*, núm. 10, p. 161-199, tracten d'arreglar alguns dels estudis sobre els diferents tipus de migracions que es donaren a València durant els últims segles medievals.

⁶ Un balanç crític a D.S. REHEN (2000). «La investigación en demografía histórica: pasado, presente y futuro». A: *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica* (II), p. 15-78. Contestat en el mateix volum per J.M. Pérez, p. 105-122.

⁷ Objecte de gran polèmica de vegades, que fins i tot ha abraçat les xifres ofertes per a la València del Segle d'Or: A. RUBIO VELA (1995). «La población de Valencia en la Edad Media». A: *Hispania*, núm. 190, p. 495-

El problema més punyent, però, per a la variable demogràfica de les migracions és la manca d'una sèrie documental apropiada que abaste tot aquest procés, ni tan sols per a l'època moderna, malgrat comptar amb informació parroquial.

A aquests obstacles sobre la representativitat de les fonts medievals, cal sumar-hi les divergències que han tingut lloc entre els historiadors, referides especialment a models teòrics i conceptualitzacions al voltant dels moviments de població. Si bé existeix un cert acord quant a les tendències europees sobre les grans migracions que van caracteritzar l'expansió del sistema feudal, les quals es van prolongar entre els segles x i xiv,⁸ el debat, però, ha sorgit arran del paper assignat a la resta de moviments que van caracteritzar els períodes posteriors, sobretot els de curt i mitjà radi.⁹ En efecte, a banda de les migracions camp-ciutat, tractades massa vegades com un fenomen quasi ahistòric, una de les aportacions de primer ordre de la història rural francesa, en relació amb la imatge dominant d'immobilisme de les societats preindustrials, fou la de constatar l'enorme mobilitat de la població també en el camp.¹⁰

A propòsit de totes aquestes qüestions, en fi, alguns autors han creat un dualisme un poc problemàtic entre migració, referida a aquella que provoca un desarrelament o vinculada a llargues distàncies, i mobilitat geogràfica, referida a moviments habituals, tot i que a voltes presenten algunes motivacions i característiques comunes.¹¹ En qualsevol cas, aquestes disjuntives, tant metodològiques com teòriques, reflecteixen en propietat les complexitats que impliquen les migracions. Sota una definició sobre aquest moviment de població un xic genèrica que addueix a individus o grups que canvien de residència amb un caràcter definitiu o temporal, en realitat ensopeguem

525, article que fou objectat per E. CRUSELLES (2000). «La población de la ciudad de Valencia en los siglos XIV y XV». A: *RHM*, núm. 10, p. 45-84. Per a la comarca de la Ribera, els estudis han estat significatius: sobre el morabatí, P. LÓPEZ ELUM (1985). «La población de Alzira en el siglo XV». A: *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XVI* (II). Madrid: Universidad Complutense, p. 1635-1644; sobre la peita, T. PERIS (1985). «Anàlisi crítica i guia metodològica dels cappatrons de la peita de l'Arxiu Municipal d'Alzira». A: *Al-Gezira* (1), p. 113-147, i, sobretot, A. FURIÓ (1986). *El camperolat valencià en l'Edat Mitjana. Demografia i Economia Rural en la Ribera (segles XIII-XVI)*. València, tesi doctoral.

⁸ R. BARTLETT (2003). *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 959-1350*. València: PUV.

⁹ R. FOSSIER (1994) ha parlat d'una «migration conquérante» enfrontada a una «migration contracté»: «Aspects des migrations en Europe occidentale à la fin du Moyen Âge (XIIIe-XVe siècles)». A: S. CAVACIOCCHI (ed.). *Le migrazioni in Europa, secc. XIII-XVIII*. Florència, p. 47-63. Per a G. PINTO (1989) aquesta darrera s'aguditzà en les últimes dècades medievals: «Gli stranieri nelle realtà locale dell'Italia bassomedievale: alcuni percorsi tematici». A: G. ROSSETTI (ed.). *Dentro la città. Stranieri e realtà urbane nell'Europa dei secoli XII-XVII*. Nàpols, p. 23-32.

¹⁰ L. FONTAINE (1996). «Gli studi sulla mobilità in Europa nell'età moderna: problemi e prospettive di ricerca». A: *Quaderni Storici*, núm. 93, p. 739-756.

¹¹ Ch. DÛPAQUIER (1994). «Macro-migrations en Europe (XVIIe-XVIIIe siècles)». A: *Le migrazioni in Europa...*, p. 91-120. També ho prefereix la historiadora M. ASENJO (2003). «Demografía. El factor humano en las ciudades a fines de la Edad Media». A: *Las ciudades urbanas en la España medieval. XXIX Semana de Estudios Medievales*. Pamplona: Gobierno de Navarra, p. 97-150.

amb comportaments que obeeixen a una multitud de causes i que sovint interactuen a un mateix temps.¹² I, dissortadament, els documents solen ometre-les.

Per la nostra part, aquest treball se centra en aquells moviments de població quasi silenciosos, quotidians, que tingueren lloc en el si de les comunitats rurals o en la petita esfera de les viles en la comarca de la Ribera del Xúquer i que també patiren evolucions o canvis durant els segles XIII al XV, i pretén assenyalar la variada tipologia que presenten.

LA IMMIGRACIÓ COLONIAL

Per als primers moviments colonitzadors que tingueren lloc en el nou Regne, una de les poques fonts de què es disposa és el *Llibre del Repartiment*, usat no poques vegades d'una forma una mica acrítica,¹³ o les cartes de poblament atorgades pels senyors, on es detallaven les condicions dels nous assentaments.¹⁴ Pel que fa al repartiment en si, es refereix a anotacions d'algunes de les donacions que atorgà la monarquia: així, per a la vila d'Alzira, un dels primers enclavaments al sud del Xúquer que es va ocupar, se'n troben unes 200, referides fonamentalment als anys 1242-1244 i 1248-1249. Ací destaquen les lliurades a colles armades, *sociis*, navarreses i aragoneses, en recompensa per la seua col·laboració en l'assetjament de la veïna medina de Xàtiva. Però el problema és que moltes d'aquestes dotacions de terres o cases, unes 300, foren fetes de forma col·lectiva i, és clar, no sempre es feren efectives, o bé aquelles canviaren immediatament de mans gràcies a un incipient mercat dels béns immobles.¹⁵ A més a més, no s'han conservat els registres dels repartiments realitzats pels soguejadors o pels agents locals que, sobre el terreny, van distribuir tant eixes donacions com altres que tenien competència d'efectuar.

Fóra com fóra, es tractava només de les primeres passes d'un procés molt més ampli que seguí la conquesta del Regne. Recentment, la historiografia ha posat de relleu que, lluny de comptar amb un esquema previ, la colonització del territori hagué d'adaptar-se

¹² C.A. CORSINI (1994). «Implicazioni ed interdipendenze: strutture demografico-sociali e migrazioni». A: *Le migrazioni in Europa...*, p. 91-120.

¹³ M.D. CABANES i R. FERRER (1979). *Llibre del Repartiment del Regne de València*, 3 vol. Saragossa; encara que n'hi ha diverses transcripcions disponibles.

¹⁴ Un estudi sobre la carta pobla de l'Alcúdia a E. GUINOT *et al.* (2001). *Carta de poblament de l'Alcúdia (1252). Transcripció i estudi*. L'Alcúdia: Ajuntament de l'Alcúdia. Sobre l'establiment de la senyoria de Llombai a M. ARDIT (2004). *Creixement econòmic i conflicte social. La Foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*. Catarroja; i sobre l'orde de l'Hospital a Sueca a A. FURIÓ (1982). *Camperols del País Valencià. Sueca, una comunitat rural a la tardor de l'Edat Mitjana*. València: Diputació de València.

¹⁵ J. TORRÓ (2007). «Guerra, repartiment i colonització al regne de València (1248-1249)». A: *Repartiments medievals a la Corona d'Aragó*, p. 201-276.

a les circumstàncies que anaren sorgint.¹⁶ El que no significa que, allà on es va poder i en funció de la conjuntura, no es fera de forma sistemàtica i seguint unes determinades pautes en el desplegament del sistema feudal.

Una de les manifestacions més visibles fou la transformació profunda de l'organització del territori: de comptar amb més de dos centenars d'alqueries a la comarca abans de la invasió, passaren a haver-n'hi la meitat; de més d'una setantena només en el terme d'Alzira, a poc més d'una quinzena a les acaballes del segle XV, per les exigències d'una major concentració poblacional implícita en les noves relacions socials. O bé la desaparició d'una gran part de la població musulmana a la Ribera Baixa, del seu arraonament a la Ribera Alta en les valls altes dels rius, lluny dels eixos principals de comunicacions, i en les terres menys fèrtils, i el seu confinament a la moreria d'Alzira.

La manca d'una documentació d'importància local aleshores o de les senyories que s'hi establiren fa realment difícil resseguir els protagonistes d'aquest degoteig constant, o de vegades accelerat, de nouvinguts. Cap al 1333 disposem per a Alzira d'un llistat molt parcial d'alguns dels seus habitants. Parlem d'un llibre de comptes presentat a la universitat de la vila respecte a les obres de reparació d'una de les arcades del pont que enllaçava l'orient de l'illa fluvial amb el raval, al camí cap a Xàtiva.¹⁷ Hi consten uns 370 treballadors en el desenvolupament d'aquelles tasques, normalment llogats a la mateixa localitat de forma esporàdica per al carregament dels materials. I es tracta d'individus que apareixen molt de tant en tant, en el millor dels casos, en uns altres tipus de fonts coetànies.¹⁸

L'anàlisi dels cognoms que quedaren reflectits, vora els 200, podria ser un dels indicadors de la provenença d'alguns d'aquests pobladors, a falta d'una documentació millor. D'aquells, 66 considerem que s'adscriuen a un origen toponímic, tant de viles, llocs o llogarets, com de noms propis d'accidents geogràfics. És el grup que presenta menors problemes d'interpretació i que podria ser menys alterat pels escriptors —en assimilar al català o al llatí els malnoms, noms propis, professions, etc. d'altres llengües—. ¹⁹ Partim, a més, de la base que, tot i que no es pot establir una connexió directa entre aquests cognoms i els llocs d'origen dels individus, l'adopció de l'antroponímia

¹⁶ E. GUINOT (2004). «La implantació de la societat feudal al País Valencià del segle XIII: la gènesi de les senyories i l'establiment de les terres». A: F. SABATÉ i J. FARRÉ (coord.). *El temps i l'espai del feudalisme*. Lleida. J. TORRÓ (2006). *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València: PUV.

¹⁷ El text ha estat transcrit per A. MARTÍNEZ i J.A. MARTÍNEZ (1994). «Llibre de l'obra dels ponts d'Al-Gezira». A: *Al-Gezira*, núm. 8, p. 81-177.

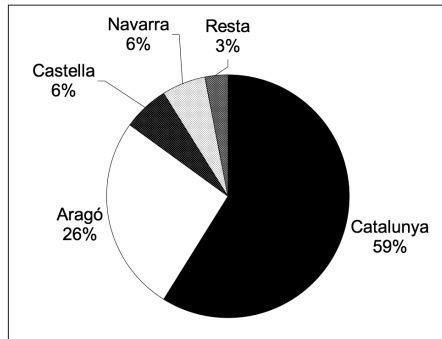
¹⁸ Un estudi del seu contingut l'hem realitzat en el nostre treball d'investigació: I. MARTÍNEZ ARAQUE (2008). *En els orígens de la indústria rural. Artesanat i manufactura a Alzira i la Ribera (segles XIII-XV)*. València: Universitat de València.

¹⁹ Prenem aquesta metodologia d'E. GUINOT (1999). *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua a la València medieval*, 2 vol. València.

actual es produí entre els segles x i XII i, per tant, les possibilitats de barreja aleshores eren més menudes que en èpoques posteriors.

D'aquesta manera, el 59% d'aquells cognoms fa referència a topònims provinents de Catalunya, fonamentalment de la zona oriental, el 26% d'Aragó —d'un total de 17, 5 provindrien de zones de parla catalana o de la Ribagorça—, sols 4 són navarresos i uns altres 4 castellans, i de la resta de països la proporció és molt menor (fig. a).²⁰ Es tracta d'uns percentatges molt similars als que dona E. Guinot l'any 1400 per a aquesta vila o per a la capital valenciana a les darreries del tres-cents.²¹ És a dir, tenim una xicoteta mostra de la possible composició del gruix de la immigració colonial abans que aquesta s'aturara a mitjan segle XIV, i que alterà substancialment, en aquesta àrea, la composició antroponímica —de cognoms navarresos i aragonesos— en temps de les primeres ocupacions.

Fig. a) Procedència dels cognoms toponímics presents en el Llibre de l'obra dels ponts d'Alzira (1333)

Un dels motius que pogueren servir d'al·licient per a la vinguda d'importants contingents d'immigrants fou l'àmplia disposició de terres a finals del segle XIII i primeries del XIV. De fet, en la nostra zona d'estudi, s'obrí en la riba esquerra del riu Xúquer la Séquia Reial el 1258, es va ampliar de la xarxa de reg islàmica i es procedí a les dessecacions

²⁰ Si bé cal dir que no sempre abunda en les regions d'origen una proporció semblant de cognoms que prengueren el nom d'espais físics, com ara a Navarra o la Rioja, J.Á. GARCÍA DE CORTÁZAR (1991). «Antroponimia en Navarra y Rioja en los siglos X al XII». A: *Estudios de Historia Medieval. Homenaje a Luis Suárez*. Valladolid: Universidad de Valladolid.

²¹ M. RODRIGO i A. RUBIO (1997). *Antroponimia valenciana del segle XIV. Nòmimes de la ciutat de València (1368-1369 i 1373)*. València-Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.

de marjals.²² A això s'hi han de sumar les condicions favorables quant a la disposició dels béns immobles per part de les famílies, per mitjà de l'alou o censos emfitèutics, o la relativament baixa fiscalitat. A partir de les dècades finals del dos-cents s'assisteix a una potenciació d'altres sectors econòmics amb l'objectiu de traure un millor profit rendista per part dels poders feudals.²³

Tanmateix, aquestes condicions ja no foren tan generals a partir de la segona meitat del segle XIV i, d'altra banda, s'assistí a una caiguda demogràfica en les terres d'aquella migració dels països del nord. Paral·lelament, uns altres fenòmens migratoris, que es donaven abans de forma simultània, cobraren un gran protagonisme en el si de les comunitats rurals i de les viles d'aquesta i d'altres comarques.

MIGRACIONS HABITUALS

Amb molta freqüència, s'han fet servir per a l'estudi dels moviments de població cap a un determinat lloc les llistes de veïnatsges de les autoritats municipals.²⁴ A Alzira es conserven uns pocs noms per a inicis del segle XV sota l'epígraf d'aveïnaments. Però ací els escrivans no foren gaire escrupolosos i es mesclen fins i tot amb els desaveïnaments, és a dir, aquells que havien deixat el terme i havien de pagar una taxa als recaptadors.²⁵ Tanmateix, aquest tipus de fonts, així com les dades que aporten, no es poden prendre tan lleugerament.

Un bon exemple d'açò el podem trobar en el sector lligat a la ramaderia. Els pastors, o els que solament es dedicaven a menar ramat, els quals podien passar llargues estades en llocs d'hivernada o estiuada, apareixen rarament en aquesta mena de textos. Si més no, els bestiaris ocasionaven enfrontaments entre les autoritats municipals, senyors, camperols... En canvi, si fem una ullada als aveïnaments de gents originàries de la Ribera a la capital del Regne, destaquen sobretot professions lligades a la propietat en si dels caps de bestiar, com carnisseres, cabanyers o paraires.²⁶ I és que els veïns de

²² A. FURIÓ i L.P. MARTÍNEZ (2000). «De la hidràulica andalusí a la feudal: continuïtat i ruptura. L'Horta del Cent a l'Alzira medieval». A. FURIÓ i A. LAIRÓN (ed.). *L'espai de l'aigua. Xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer en la perspectiva històrica*. València: Ajuntament d'Alzira / Universitat de València, p. 19-73.

²³ A Alzira es compten més d'una seixantena de tallers i botigues el 1263, uns vint anys després de la conquesta, R.I. BURNS (2001). *Diplomatarium of the Crusader Kingdom of Valencia. The registered charters of its conqueror Jaume I, 1257-1276*, vol. 3. Princeton, doc. 514.

²⁴ Tenim la transcripció dels aveïnaments per a la ciutat de València a cura de M.D. CABANES (2000). *Aveïnaments (València, s. XIV)*. València. Alguns treballs, insuficients, sobre la qüestió a F. ROCA TRAVER (1976). *La immigració a la València Medieval*. Castelló; Antonio UBIETO (1978). *La immigración en la Valencia medieval*. Saragossa; o J.A. BARRIO (1998). «La inmigración en Orihuela entre 1421 y 1428». A: *La población valenciana. Pasado, presente y futuro*, vol. 1. Alacant: Diputació d'Alacant, p. 171-186.

²⁵ Arxiu Municipal d'Alzira, Hisenda, Contribucions, sign. 230/2.

²⁶ D'un total de 117 aveïnaments entre 1370 i 1420, sols en 59 es consigna una ocupació i, d'aquests, fins a 20 fan esment d'aquelles professions.

València, a fi de garantir l'abastament de l'urbs, comptaven amb importants privilegis pel que feia a les pastures a tot el Regne, coneguts com *emprius*, i a la regió del sud d'Aragó; per tant, es feia interessant per als que residien al seu terme de comptar amb aquella confirmació jurídica.²⁷

Particularment, una de les problemàtiques que ofereix la documentació medieval és la distinció entre habitant i veí. Mentre que el primer era aquell que solament era considerat com a mer resident, la segona accepció feia referència, almenys teòricament, als homes adults que gaudien dels drets atorgats al lloc, com determinades franquícies o a l'hora de ser proveïts d'algun càrrec públic, i també de les obligacions, havien de fer front a diferents tributs, i són aquests últims, en suma, els que vénen reflectits en bona part dels censos fiscals.²⁸ A la pràctica, òbviament, ni de bon tros tots els que s'assentaven pagaven per la seua inscripció, llevat dels que els convenia realment obtenir aquesta mena de carta de ciutadania.²⁹

En els registres de comptes del consell d'Alzira trobem reclamacions pels impagaments d'antics residents, que vivien després en termes veïns com de Polinyà o Fortaleny, a la baronia de Corbera, o Alberic.³⁰ En la documentació notarial també es palesa l'adquisició de noves terres o cases per part d'algunes famílies, normalment pròximes als llocs que habitaven. Aquesta era una circumstància que es trobava en relació amb un actiu mercat immobiliari, animat a la segona meitat del segle XIV de forma notable amb el carregament de censals, a manera d'un préstec hipotecari assequible a mitjà termini, que va provocar una gran circulació dels deutes.³¹ Dins del terme d'Alzira es troben aquest tipus de moviments habituals en un radi d'uns 10 o 15 km, i sembla que arreu la condició de senyoria o de reialenc no fou decisiva, atès l'alt grau de la difusió de l'emfiteusi o de l'alou en l'àrea central riberenca. En algun cas, trobem certs avantatges fiscals per afavorir el poblament, com en el despoblat de Pranxet, dins la

²⁷ A. RUBIO (1999). «El ganado de Valencia y los pastos del reino. El avituallamiento urbano bajomedieval como factor de conflictividad». A: *Butlletí de la Societat Castellana de Cultura*, LXXV, p. 651-686; I. MARTÍNEZ ARAQUE (2008). «El mercat de la carn. Bèsties, monopolis i carnisers a la Ribera (segles XIII-XV)». A: *XII Assemblea d'Història de la Ribera*. Guadassuar [en premsa].

²⁸ J.Á. SESMA (2003). «La población urbana en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)». A: *Las sociedades urbanas en la España medieval...*, p. 151-193.

²⁹ E. CRUSELLES (2000). «La población en la ciudad de Valencia...».

³⁰ Ajustament de comptes continguts en els manuals de consells, AMA, *Llibre dels actes dels jurats e concell*, 03/1-10.

³¹ Sobre el mercat de les terres, aquest mugué en la quinzena de 1369-1384 uns 34.000 sous segons A. FURIÓ (1995). «El mercado de la tierra en el País Valenciano a finales de la Edad Media». A: *Hispania*, 191, p. 887-919. Per a unes dates semblants, només el mercat immobiliari urbà relacionat amb l'artesanat, uns 26.000 sous: I. MARTÍNEZ ARAQUE (2006). «La casa, el taller, la botiga. Al voltant de l'habitatge de les famílies artesanes a Alzira (segles XIII-XV)». A: *XI Assemblea d'Història de la Ribera*. Corbera [en premsa].

contribució general d'Alzira, el senyor del qual va obtindre de la vila certes exempcions durant deu anys perquè hi acudiren mudèjars.³²

Aquesta petita migració tenia sovint un caràcter temporal. El matrimoni Llorenç estigué com a parcer prop de Cullera el 1379, i es traslladà a l'explotació que tenia un ric notari alzireny durant un curt període de temps.³³ En efecte, podien obeir aquestes mudances a raó de canvis de l'ocupació laboral en la vida d'un mateix individu. Abans del 1400, Pere Montaner era teixidor a Carcaixent, i posteriorment el trobarem anomenat com a manyà a Alzira.³⁴ Fet i fet, no hem de pensar només en una immigració de desposseïts cap a zones on el mercat de treball gaudia d'una major oferta, com foren les viles o les ciutats. Pere Company, habitant d'Alcoi, tingué la suficient solvència per comprar un hostel al raval de l'Alquenència i romandre a Alzira des del 1379, establi-ment que arribà a ser heretat per sa filla, Simona, més tard.³⁵

A grans trets, es denota la tendència a una migració, pel que fa als professionals del sector de la manufactura o del comerç, o aquells que van haver d'exercir una ocupació vinculada a aquells, envers un centre urbà o, de forma esglaonada, cap a la capital.³⁶ Els Jaca eren uns camperols que tenien dues branques el 1405, una a Cogullada i una altra a Alzira; mentre que algun d'ells va restar a la vila, Joan fou especier a València, i Bernat, carnisser també a la capital. Encara que, a voltes, podia obeir aquesta circumstància a motius concrets i només durant un cert temps. Joan Alboreda, un destacat fuster d'Alzira, es traslladà durant uns anys a Gandia el 1389, un lloc important de negociació de troncs de fusta per a aquella vila, i poc després hi retornà.³⁷

En les migracions de més llarg radi, s'evidencien també les xarxes socials de la família, que podien ser de parentela, de solidaritat o de dependència. Després del pogrom del 1391, el convers Pere Aimar casà la seua filla amb Miquel Gençor, un altre neòfit de Lliria.³⁸ O igualment per contactes amb gents que havien emigrat primer. El serraller Juan Ferrández de Toledo vengué el 1413 a Pedro Sánchez, també oriünd de Castella, un tros de mallol en el terme d'Alzira, i no fou l'únic tracte que féu amb altres paisans.³⁹ Els canals d'informació podien ser diversos, llavors. Quant als intercanvis de les co-

³² AMA, *Llibre dels actes*, 03/5 (17 de maig de 1399).

³³ AMA, *Protocolos notariales*, 040/3 (31 de juliol de 1379).

³⁴ Alguns d'aquests exemples de famílies citades es poden consultar en el nostre estudi prosopogràfic: I. MARTÍNEZ ARAQUE (2008). *En els orígens de la indústria rural...*

³⁵ AMA, *Protocolos notariales*, 040/3 (20 d'abril de 1379).

³⁶ Per a la Ribera ja apuntà aquestes circumstàncies, tant la de curt radi com aquesta de mitjà, A. FURIÓ. *El camperolat valencià...* En la zona septentrional del país, durant el primer terç del segle xv, amb la davallada del negoci llaner fonamentalment, s'aprecia aquest fenomen de forma molt notable: una primera migració de les comarques dels Ports o el Maestrat cap a la Plana i, en segon terme, des d'ací cap a València.

³⁷ AMA, *Protocolos notariales*, 040/16 (7 de gener de 1416).

³⁸ *Ibidem*, 040/12, 9.11.1405. Sobre els jueus a Alzira: A. FURIÓ (1993). «Diners i crèdit. Els jueus d'Alzira en la segona meitat del segle xiv». A: *RHM*, 4, p. 127-160.

³⁹ AMA, *Protocolos notariales*, 040/15 (13 de desembre de 1413).

marques centrals valencianes amb l'orient castellà, aquests eren veritablement intensos, amb el tràfec al menut o l'engròs de vitualles o unes altres mercaderies a un costat i l'altre de la frontera. El 1396 Juan Gutiérrez rebé una carta de recomanació dels jurats de la vila d'Alzira perquè poguera comercial amb el seu oli i no fóra emparat per ningú com a castellà.⁴⁰ Com a apunt, fem notar que els castellans foren els forasters que més abundaven en la comarca durant aquests anys, i destacaren també a València.

Molts dels trasllats freqüents per part d'alguns elements de les famílies s'han interpretat com a *migrations dans la vie*, o relacionades amb el cicle vital (fig. b).⁴¹ En el cas dels infants, podien ser posats des de molt tendra edat sota una tutela diferent de la dels pares. El matrimoni dels Cirera de la Safor, malalts el 1379, deixà les seues dues filles, Caterina, d'any i mig, i Violant, de 29 mesos d'edat, a Arnau Valls i Mateua d'Alzira i els pregaren que, en cas que aquells moriren, les col·locaren en matrimoni.⁴² Certament, els canvis dràstics en determinats moments podien alterar completament els ressorts familiars. Nicolaua, vídua del veí de Xàtiva Jaume Cetina, hagué de retornar a l'Alcúdia el 1412.⁴³

Així, després de la mort dels camperols Ferrer i Mateu Murista, de l'alqueria de Cogullada, la vídua del primer, Francesca, fou casada en segones noces amb el notari Berenguer Fuster el 1383, el qual fou notari a Alzira i es féu càrrec dels cinc menuts dels primers, entre ells, Ferrer Murista, que també esdevingué notari i un personatge influent. I no era inusual que, en cas de morts prematures dels pares, els tutors posaren els orfes com a servents o aprenents en altres famílies. Pere Font, habitant del raval de Barralbeb d'Alzira el 1379, fou tutor de Pere Abella i l'afermà a un argenter de València durant els nou anys següents.⁴⁴

De fet, els membres de l'elit rural o vilatana comptaven amb un elevat nombre de criats o servents, fills posats en afermament per altres famílies. L'apotecari alzireny Jaume Falcó tenia al seu càrrec el 1381 Maria, filla d'un matrimoni de Pardines, i Jauma, de Campanar, barata d'ensenyar-los l'ofici, vestir-les, calçar-les, alimentar-les i una certa quantitat de soldada.⁴⁵ El contracte d'afermament suposava per a certes unitats familiars desprendre's d'alguns dels seus membres, cosa que els permetia reduir certs costos —singularment la dot de les joves— i transmetre'ls com a mà d'obra

⁴⁰ *Ibidem*, *Llibres dels actes*, 03/3 (12 de juliol de 1396).

⁴¹ Hem reelaborat l'esquema proposat per Ch. D'ÛPAQUIER. «Macro-migrations en Europe...», p. 87.

⁴² AMA, *Protocols notarial*, 040/3 (3 d'agost de 1379).

⁴³ Arxiu del Regne de València, *Protocols notarial*, sign. 3007 (19 d'abril de 1412).

⁴⁴ AMA, *Protocols notarial*, 040/3 (9 d'agost de 1379).

⁴⁵ *Ibidem*, 040/4 (15 de gener de 1381). A Carcaixent, o Oriola, a inicis del segle XVII, mercès als registres parroquials, s'ha pogut afirmar que el 38% de les famílies tenien criats, normalment un o dos, i en el cas de l'oligarquia uns quants més: J.M. FERNÁNDEZ (1994). «Familia y criados en el Antiguo Régimen: Carcaixent (1604-1609)». A: *IV Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*, vol. II. Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, p. 563-572.

barata des d'una edat molt tendra fins entrada quasi l'edat adulta.⁴⁶ Ha sigut un tema que s'ha tractat bastant en el si de la historiografia, i últimament s'ha assenyalat que els contractes d'aprenentatge esdevenen un àmbit en què es poden copsar alguns dels sectors més dinàmics que demanaven un major nombre de capital humà.⁴⁷ A més a més, constituïa aquesta institució un component més per tal d'estretir les relacions socials de les famílies d'immigrants, com un mecanisme d'inserció. Miguel Martín, qui fóra habitant d'El Pedernoso i ara d'Alzira, afermà la seua filla Maria a un dels membres més potents de l'oligarquia, Antoni Martorell, *in famulam vel discipulam vestram*, durant sis anys el 1413.⁴⁸

El matrimoni era un altre element que provocava un canvi de residència d'algun dels cònjuges cap a una altra contrada, i podia succeir que fóra tant de curt radi, com el realitzat entre les famílies Ligoalbe de Guadassuar i Castellar de Carlet, com de mitjà, com el convingut entre el fill del teixidor de València Joan Falgas i la filla de l'alcudienec Bonanat Magraner.⁴⁹ Bona mostra d'açò la trobem en els descendents de Tomàs Garcia, habitant a Cogullada: mentre que l'hereu Arnau comprà el 1368 les terres que quedaven de la família en el lloc, Margarida havia estat esposada a Carcaixent, i l'altra filla, Elisenda, era casada amb un sastre de Xàtiva.⁵⁰

Aquestes pautes i comportaments s'inscrivien efectivament dins les lògiques econòmiques de les famílies i de la seua reproducció social. Si atenem les dades que ens ofereixen les dotes dels artesans de la Ribera, prop d'una trentena per a aquestos anys, podem situar, a grans trets, tres grans nivells: d'una banda, un terç compta amb menys de 1.000 sous, era aquell en què s'emparentaren entre si els menestrals dels estrats inferiors, o bé amb el camperolat del terme; en el ventall entre 1.000 i 2.000 sous predominen els matrimonis entre els mateixos oficis de la vila; mentre que una minoria, que supera les darreres xifres, es troba relacionada amb altres artesans d'altres viles, prohoms de les alqueries o amb professions més prestigioses —«liberals» o mercantils—. Allò important, doncs, no era la perpetuació de l'ofici ni l'arrelament de la fillada en un lloc, almenys no de tots els seus membres, sinó mantindre en cada recanvi generacional un estatus social semblant o immediatament superior.

Tot i el genèric règim igualitari en la successió, no és estrany de trobar-nos la venda de part del patrimoni familiar d'uns germans que havien migrat a d'altres que gaudien d'un millor assentament en el lloc d'origen i podien així recompondre les explotacions. Antoni Barxet, habitant de Massarrojos, vengué al seu germà Bernat i a un altre de

⁴⁶ A. FURIÓ, A.J. MIRA i P. VICIANO (1994). «L'entrada en la vida dels joves en el món rural valencià a finals de l'Edat Mitjana». A: *RHM*, núm. 5, p. 75-106.

⁴⁷ G. NAVARRO (1993). «Aprendices textiles en la Valencia medieval. Los contratos del padre de huérfanos Tomàs Oller (1461-1468)». A: *II Congreso de Jóvenes Historiadores y Geógrafos*. València: CSIC, p. 141-147.

⁴⁸ AMA, *Protocolos notariales*, 040/15 (13 de desembre de 1413).

⁴⁹ *Ibidem*, 040/6 (5 de maig de 1399). ARV, *Protocolos notariales* (20 de febrer de 1405).

⁵⁰ AMA, *Protocolos notariales*, 040/2 (20 de gener de 1369).

Polinyà una casa el 1409.⁵¹ Hi ha nombrosos testimonis que ens parlen de transaccions intrafamiliars, bo i residir els seus components en llocs diferents.

Fig. b) Migracions i cicles de vida

<i>Edat</i>	<i>Causas de la migració</i>
Infantesa	Alletament Trasllat amb adults Institucions caritatives
Joventut	Afermament Peregrinació
Vida adulta	Mendicitat Matrimoni
Viudetat	Ocupació Retorn al lloc de partença

ÈMIGRANTS I IMMIGRANTS

Al marge de tots aquests tipus d'emigració i immigració, hi havia altres oficis particularment cobejats per les autoritats locals, pel seu alt grau d'especialització. En el cas alzireny, se cercaven professionals de la construcció amb la suficient capacitat tècnica i organitzativa per a la realització d'algunes obres singulars.⁵² El 1401 el consell subvencionà les obres del monestir de la Murta i s'encomanaren aquestes a Jaume Ferrer i sa muller «per tal que lo dit moro vengués ab son domicili estar en aquesta vila e usàs de menestralia».⁵³ També particularment es contractaven pintors forasters per als retaules de capelles de l'elit. O bé el municipi mirava d'oferir uns determinats serveis a la comunitat, especialment adreçats a l'oligarquia vilatana: es pensionava un metge per part de la universitat —ací destacaren els castellans—, o un regent de l'escola de gramàtica.⁵⁴ En ocasions, es donava alguna subvenció amb un cert caràcter pietós a clergues que hi acudien per escriure algun llibre, es concedia alguna beca d'estudis o s'oferien ajuts a pelegrins.⁵⁵ En una altra escala, el consell de l'Alcúdia subvencionava

⁵¹ AMA, *Protocolos notariales*, 040/21 (25 de novembre de 1409).

⁵² Sobre aquesta elit de professionals, que requerien desplaçaments també per a la seua formació: A. SERRA (1999). «El mestre de les obres de la ciutat de València». A: F. FITÉ i J. YARZA (ed.). *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó*. Lleida: Universitat de Lleida, p. 399-417.

⁵³ AMA, *Llibres dels actes*, 03/7 (28 d'abril de 1401).

⁵⁴ C. FERRAGUD (2006). «Medicina i societat a Alzira durant la baixa Edat Mitjana». A: *X Assemblea d'Història de la Ribera*. Antella: Ajuntament d'Antella, p. 89-102.

⁵⁵ A la cort papal d'Avinyó, però després es cancel·là: AMA, *Llibres dels actes*, 03/4 (20 de juliol de 1397).

l'arribada d'un ferrer a la localitat el 1413, una activitat essencial per a les tasques del camp.⁵⁶

D'altra banda, el consell d'Alzira mantenia un hospital que, per a l'època, tenia un vessant caritatiu i assistencial per atendre els rodamons i desemparats.⁵⁷ Però, junt a les donacions als bacins dels pobres, una part destacable de les ordenances i disposicions municipals descrivien un món menyspreable vinculat als hostals, les tavernes, el bordell, plens de blasfèmia i aldarulls.⁵⁸ Per a les classes dominants cada volta més aquests pobres, entre ells una part dels immigrants que aplegaven a les urbs, s'assimilaren a la delinqüència o eren vistos com un perill.⁵⁹

Malauradament, d'aquest i d'altres sectors baixos de la societat, d'aquells que no més tenien la força dels seus braços, les mencions són fugisseres i no disposem tampoc per a la nostra zona d'estudi de la documentació judicial que ens poguera indicar quelcom més. Això no obstant, s'han documentat, entrat el segle XV i al segle XVI, colles itinerants de castellans o de mudèjars que es llogaven com a bracers en temps de les collites.⁶⁰ En el 1372, el consell d'Alzira ordenava que els acords es feren a la plaça major i prohibia que els jornalers treballaren de nit, en aquest sentit sovintegen la seua relació amb furts en les normatives.⁶¹ També es necessitava personal a sou per a altres tasques de transformació alimentària o en uns altres sectors. El 1367 la vila prohibia, justament al gener i quan més intensa era aquesta activitat, que els dies de guardar les almàsseres d'oli estiguessen en funcionament.⁶² Al capdavant, les autoritats s'entremeteren més aviat poc en la regulació econòmica d'aquest tipus d'immigrants i solien ser disposicions de caire moral, si més no eren tolerats pel seu component a l'hora d'evitar una pujada dels salaris.⁶³

⁵⁶ ARV, *Protocols notarials*, 3007 (15 de novembre de 1413).

⁵⁷ En els inventaris d'alguns dels béns que tenien en custòdia els administradors, s'assenyala que hi havia uns quinze llits i una alletadora a sou: AMA, *Llibres dels actes*, 03/4 (29 d'agost de 1397). Sobre l'hospital municipal de Santa Llúcia: J.R. WEBSTER (1992). «Aportaciones para la historia de la Alzira medieval». A: *Al-Gezira*, núm. 7, p. 97-109.

⁵⁸ A. RUBIO (1988). *El procés de Sueca. La mala vida en una comunitat del Tres-cents*. Alzira: Ajuntament de Sueca.

⁵⁹ Fins i tot el franciscà Eiximenis veia aquesta massa submergida d'aquest mode: «car com gran part del dit poble no sia natural [...], per tal lo fa pijor regir, car és abans escomogut e, aitant com menys ha a perdre, és pus dispost a fer avalor». R. NARBONA (1992). *Pueblo, poder y sexo. Valencia medieval (1306-1340)*. València: Diputació de València, p. 38-46.

⁶⁰ A.J. MIRA (1996). «La contratación de la producción artesanal y de la mano de obra mudéjar por el consell de Sueca a principios del siglo XVI». A: *VI Simposio Internacional de Mudejarismo*. Terol, p. 365-372.

⁶¹ Les ordenances d'Alzira han estat transcrits a cura d'A. LAIRÓN (2001). *Libre de diverses statuts e ordinations fets per lo consell de la vila de Algezira*. València: PUV, doc. 73.

⁶² *Ibidem*, doc. 52.

⁶³ G. PINTO (1991). «I lavoratori salariati nell'Italia bassomedievale: mercato del lavoro e livelli di vita». A: C. DOLAN (ed.). *Travail et travailleurs en Europe au Moyen Âge et au début des temps modernes*. Toronto, p. 47-62.

Coneixem per mitjà de la documentació notarial tan sols alguns dels contractes laborals que es formalitzaren, però, a diferència d'unes altres transaccions, aquests es realitzaren normalment de paraula. Alguns d'aquests difereixen poc en la seua forma de l'afermament, tret de la fixació d'un curt termini i el pagament d'un salari, i podien romandre a ca l'amo. Fou el cas de Joan Roig, que fou contractat per un any en l'obrador d'un paraire d'Alzira el 1403.⁶⁴

Els treballadors que provenien de fora per dur a terme algunes de les tasques poc qualificades s'allotjaven sovint en habitatges de lloguer o en els diversos hostals de la vila. El 1400, l'hostaler Castelló reclamava al cardador de Terol García Gonzalbo un munt de 35 sous per les vint-i-quatre nits que van pernoctar ell i la seua família, a més de les pintes i cardes que li prestà.⁶⁵ En uns altres casos, tanmateix, eren realitzades aquestes activitats mal remunerades per membres de famílies de la vila o del terme, que les veien com una via complementària d'ingressos, atesa la gran diversitat econòmica que trobem fins i tot en els elements més punyents de la comunitat.⁶⁶

UNA MOBILITAT QUE TRAVESSA LA SOCIETAT

L'aproximació a un fenomen com la immigració en el seu sentit ampli, amb múltiples cares i amb una enorme complexitat en les comunitats rurals com hem tractat de mostrar, no pot ser realitzada més que mitjançant un gran nombre de fonts. De la mateixa manera, s'ha d'intentar analitzar les trajectòries dels individus i els grups, de qui arribà novellament, de qui marxà o qui decidí romandre, com l'única forma de comprendre les estratègies seguides.

Això no obstant, hem procurat realitzar una aproximació quantitativa, en què trobem més de 260 migrants a les acaballes del segle XIV i començaments del XV, a partir de tota la documentació citada i amb el benentès que són dades molt parcials, ja que es conserven més fonts per a Alzira o València que per a altres llocs. Senzillament, el que s'ha volgut mostrar són algunes de les tendències que s'hi donaren de forma solapada: una migració de curt radi; una altra de mitjà cap als principals nuclis urbans, i una de llarg recorregut en què destacaren els veïns castellans, i que tingué un dels centres principals d'acollida en la capital (fig. c).

Unes migracions, ja foren individuals o familiars, adés temporals o ara definitives, que, val a dir, depengueren de tot un seguit de factors, lligats a les condicions socio-

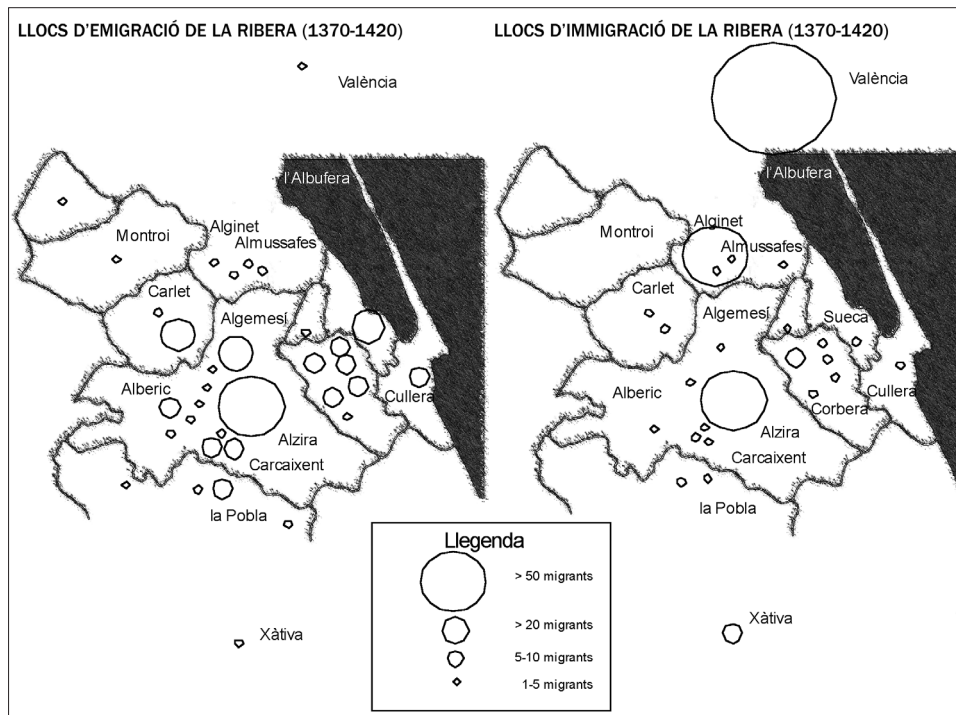
⁶⁴ AMA, *Protocolos notariales*, 040/12 (9 d'agost de 1403).

⁶⁵ *Ibidem*, 040/22 (21 de desembre de 1400).

⁶⁶ A. FURIÓ (2008). «Les variacions del consum pagès. Salariis reals, ingressos familiars i nivells de vida al món rural valencià». A: *Col·loqui Internacional: pautes de consum i nivells de vida en el món rural medieval*. València: Universitat de València [en premsa]; o Ch. DYER (1998). «La historia de los niveles de vida en Inglaterra, 1200-1800. Problemas y enfoques». A: *Historia Agraria*, núm. 16, p. 101-117.

econòmiques, l'edat o el cicle vital, el gènere, determinades pautes socials i esquemes culturals. Ara bé, no foren sols fruit d'una situació extrema i referida a aquells sectors més vulnerables que es veien més abocats al desarrelament.⁶⁷ En les regions septentrionals i centrals del país, de fet, destacà una elevadíssima mobilitat de la població, amb uns recanvis de cognoms que arribaven a més del 50% al cap d'unes poques dècades. Ben mirat, fou una possibilitat, una variable més, inserida en la mobilitat ocupacional i en la mobilitat socioeconòmica de la societat medieval valenciana, una alternativa dins la reproducció familiar i que es trobava condicionada també per les relacions socials de qui les va protagonitzar.

Figura c) Llocs d'eixida i llocs d'arribada de migrants a la Ribera documentats per als anys 1370-1420

⁶⁷ Coincidim ací plenament en la interpretació de J. DE VRIES (1987). *La urbanización de Europa, 1500-1800*. Barcelona, p. 238-322.

Emigrar en temps de crisi. Del Maestrat-els Ports a la Plana (s. XV)

Joaquim Aparici Martí
Universitat de València

1. INTRODUCCIÓ

Avui en dia el fenomen migratori és una constant a les notícies o la vida quotidiana. Romanesos, subsaharians, magrebins, hispans, xinesos, etc. formen part de la societat espanyola des dels darrers anys. Tal volta no estem massa acostumats a aquesta situació, a veure'ls diàriament entre nosaltres. Als futbolistes sí. Sols hem de recordar el noms dels holandesos, brasilers o argentins que juguen en primera divisió. Eixa seria l'elit de la migració. Bons sous, bona casa, bona presència. I papers (o contractes milionaris). Però els de les pateres o els que no tenen papers... Fan pena o por? Ells no són l'elit. Però també són persones que han marxat del seu lloc d'origen (per causa de la guerra, la persecució ideològica, la fam o les malalties) cercant una eixida millor, la possibilitat de tenir un futur, una vida digna. La diferència entre uns i altres és abismal. Però tots, a diferent escala i perspectiva, formen part del procés migratori. Eixa situació actual és molt semblant a la dels segles medievals, quan les elevades taxes d'urbanització a Europa en general, i al nostre territori en particular, deixen nombrosos testimonis escrits respecte a l'elaboració de registres de forasters en els llibres d'aveïnaments o actes municipals. El desig de les autoritats per controlar i fiscalitzar l'arribada indiscriminada d'immigrants, tant per impedir el trencament entre poblament rural i urbà com per seleccionar la instal·lació en la ciutat de grups socialment elevats i considerats (notaris, mercaders, artesans qualificats), en un intent

d'evitar la formació de bosses de poblament marginal, deixa en l'aire altres situacions com la dels joves afermats, els treballadors temporals, o la gent sense treball o domicili fix que cada vegada més seran marcats, per una visió del conjunt social, com possibles focus de conflicte.¹

Parlar de migracions implica parlar de demografia i context econòmic general. L'apropament a la demografia medieval de les terres castellenques compta amb un nombre important d'articles que ens parlen, bé per pobles o per comarques, de la relativitat de les xifres globals, de les epidèmies i mortaldats, o dels moviments migratoris que els afecten. Són de sobres coneguts els treballs sobre els pobles del Maestrat i els Ports,² la zona de l'Alt Palància,³ la Plana de Castelló i Vila-real,⁴ la zona de la

¹ R. COMBA, G. PICCINI i G. PINTO (ed.) (1984). *Strutture familiari, epidemie, migrazioni nell'Italia medievale, Atti del Convegno Internazionale Problemi di storia demografica nell'Italia medievale*. Nàpols: Edizioni Scientifiche Italiane; DIVERSOS AUTORS (1988). *Forestieri e stranieri nelle città basso-medievali. Atti del Seminario Internazionale di Studio Bagno a Ripoli*. Florència: Salimbeni; D. MENJOT i J.L. PINOL (ed.) (1996). *Les immigrants dans le ville. Insertion, integration, discrimination (XIIe-XXe siècles)*. París: L'Harmattan.

² Sobre el conjunt de poblacions de la zona nord castellenca, vegeu E. GUINOT (1988). «Demografia medieval del nord del P. Valencià». A: *Estudis sobre la població del P. Valencià. Actes de les I Jornades*, p. 229-249. Existeix també un treball monogràfic sobre Sant Mateu fet per M.D. CABANES (1973). «Un siglo de demografía medieval: S. Mateo, 1373-1499». A: *Estudios de Edad Media de la C. de Aragón*, vol. 9, p. 371-434. També podeu consultar una visió sobre els artesans emigrats cap a Castelló a J. APARICI, D. IGUAL i G. NAVARRO (1994). «Emigrants del Maestrat i dels Ports a Castelló de la Plana (s. XIV-XVI)». A: *Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 47, p. 63-78.

³ F. ARROYO (1969). «Estructura demográfica de Segorbe y su comarca en el siglo XV». A: *Hispania*, núm. 112, p. 287-313, estudia la població de Sogorb, però també analitza la demografia de tota la comarca. A aquest estudi cal afegir-hi dos aportacions particulars sobre la presència d'immigrants d'origen biscaí a Xèrica, a J. APARICI (1997a). «De cubas y vinos. Los maestros vizcaínos del Alto Palancia en el siglo XV». A: *BSCC*, núm. 73, p. 177-196, i sobre l'origen dels contractes d'afermament en la zona, a J. APARICI (1997b). «Aprender un oficio y servir. Perspectivas laborales para los jóvenes del Alto Palancia en el siglo XV». A: *BSCC*, núm. 73, p. 485-505.

⁴ Una anàlisi sobre l'estructura demogràfica de les principals poblacions de la Plana a R. FERRER (1975). «La Plana, su estructura demográfica en el s. XV». A: *Hispania*, núm. 5, p. 67-91. Sobre la immigració a Castelló, vegeu J. SÁNCHEZ ADELL (1976). «La inmigración en Castellón de la Plana durante los siglos XV, XVI y XVII». A: *Cuadernos de Geografía*, núm. 29, p. 67-100. Sobre la mobilitat i renovació de la població a Castelló mitjançant el fenomen onomàstic, vegeu J. SÁNCHEZ ADELL (1978). «Onomástica y movilidad de la población en la villa de Castellón de la Plana (s. XIV-XVIII)». A: *Saitabi*, núm. 28, p. 33-67, i C. DOMINGO (1982). «Evolución y movilidad de la población en la Plana. Nuevos datos para los siglos XV-XVIII». A: *Saitabi*, núm. 32, p. 185-202. Per al mateix cas a Vila-real, vegeu R. FERRER (2005). «Onomástica i mobilitat de la població de Vila-real (s. XV-XVI)». A: *BSCC*, núm. 82, p. 352-369. Onda també disposa d'un estudi demogràfic quantitatiu a E. VARONA (1986). «La población de Onda en cifras (1373-1511)». A: *Miralcamp*, núm. 2, p. 123-133, igual que Almassora: D. IGUAL (1997). «Mobilitat poblacional i activitat econòmica a l'Almassora medieval». A: *La Murà, Revista del Museu Municipal d'Almassora*, núm. 1, p. 51-72. Sobre la migració específica d'artesans del fang a la zona, vegeu J. APARICI (2001). «Emigración y trabajo en el s. XV. Los artesanos del barro en la Plana». A: *VI Congrés d'Història i Filologia de la Plana*, p. 299-322, i sobre la migració de mudèjars des de Borriol a Castelló, J. SÁNCHEZ ADELL (1984). «Repoblación de Castellón de la Plana con moros de Borriol en el siglo XV». A: *IX Congrés d'Història de la C. d'Aragó*. Nàpols, p. 173-187.

Plana de l'Arc,⁵ o aquells altres de caràcter més genèric.⁶ La utilització de les fonts fiscals (llibres de peita i morabatins principalment) permet una certa aproximació, adequada però també parcial, ja que els focs fiscals no representen tot el conjunt de la població (sols els que tenen un determinat nivell de renda), i existeix el problema de la transformació numèrica de foc fiscal en habitants reals. També la utilització dels llibres d'aveïnaments permet una ràpida recollida de dades sobre la presència dels nouvinguts. Amb tot, una consulta de fonts heterogènies (protocols notarials, actes del justícia, etc.) permetria completar molt més les referències demogràfiques dels indrets estudiats, i mostrar-nos l'oligarquia que quedava exempta de pagaments, però també eixa població que sura (pobres, captaires, assalariats, etc.) i que no apareix en cap altre registre creat a l'efecte de la comptabilitat de persones o riquesa, però que viu i conviu en el lloc triat.

A aquests estudis indicats en les notes anteriors volem afegir-hi ara noves dades de caràcter demogràfic, però sobre la perspectiva del moviment migratori des dels pobles del nord del Regne de València, zona del Maestrat i els Ports durant el segle xv, especialment en direcció a la Plana castel·lonenca (viles de Castelló i Vila-real). Per dur a terme la recerca dels immigrants arribats i procedents de la zona d'estudi, cal consultar en primer lloc els llibres d'aveïnaments. Normalment, tots els pobles disposaven d'aquests llibres per anotar i tenir constància dels nouvinguts. Era una forma oficial de control i fiscalització. Però, malauradament, les pèrdues arxivístiques al llarg dels segles han fet desaparèixer molta documentació. A l'Arxiu Històric Municipal de Castelló es conserva un únic llibre de veïns novells que aplega dades des de 1439 fins a 1567. El buidatge d'aquest volum per a una cronologia de 1439-1491 m'ha permès obtenir resultats sobre 106 persones procedents de la zona d'estudi. Afortunadament, l'afany controlador de les institucions municipals feia que també es prenguéssin nota dels nouvinguts en altres registres fiscals. I això permet completar la sèrie dels nous veïns amb les anotacions consignades als darrers fulls dels *Llibres de Compres i Vendes* de 1432 i 1433, i omplir el buit que quedava a inicis del segle xv (amb 19 persones), i amb el de 1455-1460, que aporta un nom més (vegeu Quadre 1). Darrerament, als *Manuels de Consells* es troben alguns documents que ens mostren les ajudes donades pel govern local per a l'atracció de professionals (5 persones), que eren considerats necessaris per la vila, i que provenien de geografies diverses, entre les quals es troben el Maestrat i els Ports.⁷

⁵ J. APARICI. «Els emigrants de la Plana de l'Arc (1371-1531)». A: *XII Jornades Culturals a la Plana de l'Arc*. Vilafamés [en premsa].

⁶ Es tracta de la recopilació de dades sobre el cens de 1510 feta per R. GARCIA CÁRCEL (1976). «El censo de 1510 y la población valenciana de la primera mitad del siglo XVI». A: *Saitabi*, núm. 26, p. 171-188.

⁷ AHMCs, *Llibre d'Aveïnaments*, sign. VII.6.2, núm. 1; *Llibres de Compres i Vendes*, I.4.1.2, núm. 1 (1432-33), núm. 2 (1455), núm. 3 (1460-69), núm. 4 (1484-89).

2. UNA ZONA EN RECONVERSIÓ

El procés migratori resulta ser un factor important a l'hora d'estudiar l'evolució demogràfica d'un territori, ja que és l'element autocorrector amb relació al moviment natural de la població (naixements i defuncions). I cal tenir present que açò no afectava per igual les diverses zones del territori valencià, i per això mateix aquest fenomen de la migració cal situar-lo en el context general de crisi, econòmica i demogràfica, que va assolir el nostre territori al llarg del segle xv. Amb tot, l'element més cridaner en primera instància és la important davallada en el nombre d'habitants. Però en el fet de la seua existència i en la magnitud de la situació coincideixen altres indicadors, com el nivell d'ocupació del sòl, el volum de la producció agrària, el retrocés del comerç de llanes, etc.

A les terres de l'actual província de Castelló s'observa ja a finals del segle xiv i inicis del xv una lenta davallada de la població, però no amb caràcter general catastròfic, sinó progressiu. És entre 1429 i 1462 que la disminució fou general, i arribà en alguns indrets, com la Plana de Castelló, a pèrdues del 50% dels efectius humans. Als Ports, el Maestrat i els pobles de l'Orde de Montesa situats més al nord, aquest procés s'accentuà per la guerra civil catalana que devastà la zona entre 1463 i 1469, conflicte que afavorí la migració i la despoblació del nord del territori. M.D. Cabanes en fa al·lusió directa en el seu estudi demogràfic sobre Sant Mateu, indicant que en 1463 «lo loch de Rosell, lo qual és en lo Maestrat, com lo hajen cremat los rebelles de la magestat del senyor rey e per conseguint no y habita nengun poblador. E axí mateix [...] dels lochs de la Tinença de Benifaça [...] no y ha pogut haver manifest algú com per causa de la guerra dels dits rebelles de Cathalunya los pobladors dels dits lochs havien desemparat aquells com cascun jorn los vinguesen a robar e apresonar[...]. Més encara, un altre document mostra no sols el despoblament, sinó també un possible traspàs forçat dels recursos humans obligats a anar cap a terres del nord, en assenyalar que «els catalans havien robat tots los dits lochs e se'n havien portat la gent dels dits lochs e tinença que'n no y dexaren nengú, els se'n emportaven al riu de la Cènia [...]», unint a tot açò, per augmentar encara més el buidament poblacional de la zona, la «mortaldat que era en lo dit any».⁸ Als Ports i a la Tinença de Benifassà, la població total existent el 1469 no arriba al 25% de la del 1373-85. A Sant Mateu la caiguda arriba al 70%. A la zona interior muntanyenca també es calcula un 50% com a mitjana en les pèrdues demogràfiques. Tan sols Vinaròs o Benicarló, a la zona litoral, pareixen escapar a aquesta tendència.⁹

⁸ M.D. CABANES (1973). *Op. cit.*, p. 409-410. Indica que el document prové de l'ARV, Mestre Racional 10875, f. 12v-15r.

⁹ C. RABASSA (1993). «Evolución demográfica y tendencias económicas». A: *Historia de Castellón*, vol. 1, p. 221-226.

Aquesta situació de penúria també s'observa amb l'evolució de les rendes, per exemple en el cas dels Ports de Morella. A partir del 1455, el batlle no pot recaptar alguns tributs que rebia el monarca «per la pobresa, despoblació e ruyna de les dites vila e aldees», fins que el 1461 el mateix rei Joan II, després d'estar a Morella, s'adona directament del problema i els perdona part del deute acumulat, al mateix temps que els redueix la peita reial dels 16.000 als 9.000 sous. Amb tot, el deute continuarà creixent i acumulant-se fins als 100.000 sous consignats cap al 1482.¹⁰

La davallada demogràfica porta aparellat l'abandonament de terres, amb el despoïment d'alguns indrets de menor entitat, cas de Fredes, Coratxà o Bel, i el retrocés generalitzat de l'espai conreat. El cas concret de Culla, estudiat per C. Rabassa, també ens permet observar aquest fenomen. Com indica l'autor, abans del 1450 ell detecta uns alts nivells de riquesa moble (bestiar, mercaderies, censos) que fins i tot superaven els de riquesa immoble (terres i edificis), reflex d'una conjuntura caracteritzada per la inserció activa d'aquest nucli de l'interior muntanyenc en un mercat d'abast fins i tot internacional gràcies al mercat de la llana. La caiguda de la riquesa moble en un 60% entre 1450 i 1468 denota la fallida de les activitats mercantils que havien proporcionat la riquesa de la zona durant el període anterior. També la riquesa immoble es ressent de la crisi, però en una proporció menor, al voltant del 30%. La comparació entre les dades consignades als padrons de béns de 1431 i 1504 permet veure que s'ha abandonat poc més d'una quarta part de l'extensió de terres rompudes. Retrocés de l'espai, però també possibilitat d'utilització de les millors terres. Tanmateix, el retrocés no afecta per igual tots els sectors. Així, els masos, amb una explotació agrària més completa i eficaç, construïda sobre el complex agrari i silvopastoril, serien causa d'un manteniment important. Paral·lelament s'observa la intensificació de la dedicació cerealística dels camps de Culla, ja que es veu l'enfonsament dels sectors que podríem considerar de certa especialització, cas de la vinya o els horts, cultius que es redueixen de forma considerable, el primer fins al 50% del parcel·lari i el segon fins al 80%. Agricultura molt menys diversificada i més centrada en la producció de subsistències. Però també s'observa un augment de l'espai destinat a l'aprofitament ramader, que el 1504 representa quasi una quarta part de la riquesa agrícola total del terme, mentre que el 1431 no arribava al 15% i es concentrava en unes poques mans, les de l'oligarquia local.

Fins a mitjan segle XVI no es percep una recuperació suficient i parcial, limitada a la població i a l'ocupació de la terra. La riquesa moble, que denotava el predomini d'un nombrós i puixant grup de rics mercaders i ramaders que dominaven i dinamitzaven la vida d'aquestes comunitats rurals durant la primera meitat del segle XV,¹¹ ja no es

¹⁰ C. RABASSA (1993). *Op. cit.*, p. 226.

¹¹ M. MILLAN BOIX (1971). «Contacto mercantil de Morella y sus aldeas con el mercader toscano Francesco di Marco Datini, de Prato (1393-1410)». A: *I Congrés d'Història del P. Valencià*, p. 639-664; C. RABASSA (1996). *Conjuntura econòmica i desenvolupament comercial als Ports de Morella, segles XIV-XV*, 2 vol. Tesi doctoral inèdita,

recuperarà de la davallada, i la localitat passarà d'una economia dinàmica orientada al mercat, gràcies a l'estímul exterior de la demanda de llana, a un model posterior centrat en una pobra agricultura muntanyenca de subsistència que ja no té res a veure amb les activitats mercantils anteriors. Tota aquesta conjuntura d'expansió que pareix canviar a mitjan segle xv es percep per la coincidència de diversos fets que feren que l'activitat exportadora de llana quedara ràpidament tallada, provocant eixe estancament econòmic. La substitució a la Toscana i la Llombardia de la llana del Maestrat per llana castellana, o els enfrontaments militars entre el rei Alfons el Magnànim i Florència entre 1447 i 1455 foren part important en aquest procés.¹²

A més, la davallada demogràfica experimentada per Culla entre 1431 i 1504 es calcula al voltant del 40%. Açò s'uneix al fet que el descens demogràfic s'ha traduït en una minva considerable entre els sectors més desfavorits, els petits i mitjans propietaris, mentre que entre el camperolat benestant i ric es manté el mateix nombre de famílies, la qual cosa suposa que percentualment el seu pes s'ha incrementat considerablement. Ens trobem així davant una estructura de possessió del sòl més polaritzada i amb la consolidació d'un important grup de terratinents locals.

3. LES PERSONES

A l'hora de treballar el tema de les migracions, hem hagut que superar alguns handicaps. Tal volta el principal consisteix en el fet que, a través de la metodologia de treball que hem emprat, podem observar exclusivament l'arribada i la integració dels emigrants que provenen de la zona d'estudi en els nuclis de la Plana, ja que hem utilitzat aquests arxius locals i tenim, per tant, un visió unilateral. Però, malauradament, no podem observar el fenomen contrari: aquells que arriben a la zona del Maestrat i els Ports provenint d'altres llocs i que poden reomplir l'espai buit deixat pels que han marxat, en una espècie de reordenació demogràfica del territori que sembla una constant històrica, conjugant pèrdues i guanys, emigració i immigració, en una mena de joc constant en què cal tenir en compte les àrees d'influència immediata i els llocs d'atracció llunyana.¹³ Tampoc podem apropar-nos al volum general d'emigració

Universitat de València; C. RABASSA (2006). «La manufactura tèxtil en l'àmbit rural dels Ports de Morella (s. XIV-XV)». A: *Millars Espai i Història*, núm. 29, p. 151-173.

¹² C. RABASSA (2005). «Estructura agrària de Culla, 1431-1504». A: *BSCC*, núm. 81, p. 485-521; E. GUINOT (1992-1993). «La ramaderia al Maestrat medieval: entre l'expansió i la crisi». A: *Estudis Castellonencs*, núm. 5, p. 255-274.

¹³ Aquests pobles també reberen gent provinent de Castelló. En 1462 es demanava manament executori de 10 dies contra Anthoni Colom, «olim vehí nostre [de Castelló] e de present vehí vostre [d'Alcalà]». AHMCs, lletres just. núm. 16 (5 de gener de 1462). També es produïa el trasbalsament de gent jove mitjançant els afermaments. March Marzà, llaurador de Castelló, s'obliga a pagar a Pere Foner, de Vinaròs present, 35 sous, que són part dels 63 sous «que lo dit Forner li havia bestret en paga prorata de la soldada que son fill Pere Marçà

d'una d'aquestes localitats en concret i veure l'efecte que produeix en l'economia o l'ideari social del lloc, ni observar al seu torn les zones cap on es dirigeix la diàspora dels seus antics veïns, amb l'excepció feta a l'estudi d'M.D. Cabanes sobre la vila de Sant Mateu.¹⁴ Cal dir també que la ciutat de València fou el nucli d'atracció més important del Regne, i que cap a la capital es dirigiren nombroses persones de la zona dels Ports i el Maestrat.¹⁵

Amb aquestes precisions, passem a veure la situació a la Plana de Castelló. L'aveïnament oficial és l'acte jurídic pel qual una persona deixava oficialment el seu anterior lloc de residència i passava a formar part de la universitat que l'acollia, la qual cosa feia amb un jurament davant l'autoritat en què definia la seua voluntat de tenir el seu capmajor i contribuir amb els impostos comuns com tots els veïns, acompanyat en el moment del jurament pels fermances i els testimonis. La durada d'aquest aveïnament era variable, 5, 7 o 10 anys, i es podia consignar un nou aveïnament a la fi del primer període.¹⁶ Tanmateix, també és cert que en ocasions el nou veí podia cancel·lar l'acte per poder marxar a un altre indret, on es faria novament veí. Cal tenir present que una migració no té per què ser definitiva, i que una persona que arriba a Castelló pot utilitzar aquesta vila com a punt intermediari per a una nova migració, algun temps més tard, cap a una altra destinació, especialment la ciutat de València.

guanyava en casa sua, en virtut de hun afermament rebut per lo discret en Berenguer Thomàs, notari» (9 de desembre de 1510). AHMCs, act. com. just. núm. 33 (4 de maig de 1515).

¹⁴ M.D. CABANES (1973). *Op. cit.*, p. 417. Entre 1379 i 1421 localitza 64 emigrants de Sant Mateu, la destinació dels quals té dues àrees d'atracció molt concretes: la ciutat de València i els mateixos pobles del Maestrat i els Ports. València i l'Horta (18) i, entre els pobles propers, la Salsadella (7), Albocàsser (2), Ares (2), Vallivana (2), Peníscola (2), Traiguera, Molinell, la Jana, les Coves i Alcalà (1). Altres destinacions foren: sense especificar (10), Tortosa (3), Barcelona (2), Castelló (2), Xerta (2), Almassora, Ulldecona, Onda, Borriana, Benitasbó, i a les galeres (1).

¹⁵ Per al cas de València, vegeu les dades publicades a L. PILES ROS (1978). *La població de València a través de los «Llibres de Avehinament», 1400-1449*. L'autor arreuplega 1.327 entrades de nous veïns, dels quals 54 són de la zona ara en estudi: Atzeneta (1 manyà), Albocàsser (2 mercaders, 2 blanquers, 1 pastor, 2 sense especificar), Alcalà de Xivert (1 llaurador, 1 vídua, 1 mercader), Ares (2 pareires, 1 pastor), Benassal (1 vídua, 1 pastor), Benicarló (1 mercader), Bel·loch del Maestrat de Montesa (1 pareire), Castellfort del Port de Morella (1 sastre), Catí (1 sabater), Morella (6 mercaders, 2 indeterminats, 2 pellicers, 1 notari), Ortells del terme de Morella (1 ferrer, 1 indeterminat), Peníscola (1 mercader), Portell aldea de Morella (1 cabanyer), Salsadella (1 llaurador), Sant Mateu (3 indeterminat, 1 carnisser, 2 pelaires, 1 mercader, 1 teixidor, 1 colteller, 1 sastre), Traiguera (2 llauradors), Vilafranca aldea de Morella (1 cabanyer, 1 indeterminat), Vinaròs (1 llaurador, 1 mariner) i Vistabella del Maestrat (1 pareire, 1 llaurador).

¹⁶ Antoni Colomer de Benassal efectua l'acte d'aveïnament el 18 de desembre de 1424, i «promet mudar sa casa e capmajor d'ací a VIII mesos». També Bernat Vaquer, de Sant Mateu, a l'acte del 6 d'agost de 1424 prometia mudar el domicili des d'eixe dia fins al Nadal proper. Anys després, finalitzat el període del primer termini, Vaquer torna a aveïnar-se una segona vegada, el 5 de gener de 1429.

Quadre 1. Aveïnaments oficials a Castelló de la Plana

<i>Data</i>	<i>Nom</i> ¹⁷	<i>Ofici</i>	<i>Procedència</i>	<i>Fermança</i>	<i>Anys</i>
1423-05-22	Pere Pastor*	-	Albocàsser	Bernat Sala, notari	5
1423-12-04	Pere Melià*	-	Vilar de Canes	Bernat Sala	5
1424-03-26	Jaume Fulleda*	Teixidor	Vistabella	Pere Miçança	5
1424-05-18	Antoni Exulbrí*	-	Benassal	Arnau Perez, fuster	5
1424-08-06	Bernat Vaquer*	-	Sant Mateu	Bernat Fuster, vaquer	5
1424-09-20	Antoni Linya*	-	Vilar de Canes	Pere Gomar	5
1424-12-18	Antoni Colomer*	-	Benassal	Antoni Valentí	5
1427-09-29	Joan Miquel*	-	Alcalà	Béns	5
1427-09-29	Berenguer Palau*	-	Alcalà	Béns	5
1427-09-29	Jaume Baldira*	-	Alcalà	Béns	5
1427-10-03	Guillem Salvador*	-	Alcalà	Béns	5
1428-12-23	Pere Ferrer*	Sabater	Salsadella	Bernat Ferrer, pe- llicer	10
1429-01-05	Bernat Vaquer*	-	Sant Mateu	Miquel Radio	10
1429-01-24	Jaume Amill*	-	Vilar de Canes	Lorenç Alquècer	10
1429-05-04	Diego Andrés*	-	Atzeneta	-	5
1430-12-07	Berenguer de Mompalau*	-	Culla	-	10

¹⁷ Els que apareixen consignats amb un asterisc procedeixen dels diversos *Llibres de Compres i Vendes* de l'AHMCs.

EMIGRAR EN TEMPS DE CRISI. DEL MAESTRAT-ELS PORTS A LA PLANA (s. xv)

1431-02-06	Bernat Torner*	-	Ares del Maestrat de Montesa	Béns	10
1431-05-07	Jaume Saranyana*	-	Culla	Joan Navarro, notari	10
1431-05-19	Joan Miquel*	-	Alcalà	Ambert Moliner	5
1433-01-09	Pere Misansa*	Paraire	Vistabella	Bertomeu Mozcaró	10
1448-05-08	Berenguer Cucala	Jurista	Sant Mateu	Nicolau Batle	5
1448-12-24	Miquel Segarra	-	Ares	Pere Misança	3
1449-01-25	Jaume Maturino, Berthomeu Bru, Mateu Santmartí	-	Portell	-	10
1449-10-24	Jaume Prunyonosa	-	Benicarló	Pere Mirales	5
1450-04-28	Antoni Ferrer	-	Sant Mateu	Berenguer Cuqualo, notari	5
1450-05-12	Joan Gil	Notari	Ares	Jaume Guardiola	5
1450-08-03	Gabriel Prunyonosa	-	Castellfort	Jaume Tàrega	5
1450-10-10	Francesca, vídua primer d'Ambert Moliner, després de Pere Forner	Vídua	Albocàsser	Ella mateix	5
1450-11-11	Antoni Matamoros	-	Sant Mateu	Joan Matamoros	5
1451-02-03	Domingo Palomar	-	Benassal	Pere Mas, escrivent	5
1451-02-06	Pere Sistret	-	Sant Mateu	Nicolau Batle	5

JOAQUIM APARICI MARTÍ

1451-03-30	Llorenç Rossinyol i Bartomeu Roqueta	-	Ares	Bartomeu i Joan Perez, fuster	5
1451-04-07	Tristany Ivanyes	-	Salsadella	Joan Ivanyes, mercader	5
1451-06-10	Dolcina, vídua de Guillem Piquó	Vídua	Albocàsser	Ella mateix	-
1451-06-22	Bernat Balaguer	-	Peníscola	Miquel Adzuara	10
1451-08-12	Martí Marullis	Notari	Albocàsser	Nicolau Batle	5
1451-10-06	Joan Vela	-	Vistabella	Guillem Punyet major	5
1452-05-17	Martí Amill	-	Albocàsser	Pere Mas, escriptent	5
1452-06-10	Francesc Scuder	Jurista	Morella	Joan Miró, donzell	5
1452-07-15	Joan Çabater	-	Catí	Nicolau Batle	5
1452-07-26	Guillem Ferrer	Teixidor	Bel·loch	Rodrigo Çanou, notari	5
1452-08-23	Pere Scuder	Llaurador	Traiguera	Antoni Valentí, hostaler	5
1452-09-12	Joan Ferrer	Llaurador	Benassal	Pere Mas, escriptent	5
1452-09-19	Antoni Paraire	-	Albocàsser	Joan Miquel, llaurador	5
1452-09-22	Joan Guerau	-	Albocàsser	Joan Valentí, notari	5
1452-11-27	Pere Vicent	Sastre	Atzeneta	Guillem Marquo	5
1452-12-16	Bernat Esteller	-	Traiguera	Bartomeu Mas, sabater	5

EMIGRAR EN TEMPS DE CRISI. DEL MAESTRAT-ELS PORTS A LA PLANA (s. xv)

1453-01-03	Ramon Migavila	-	Rossell del Maestrat	Miquel Arrufat	5
1453-02-23	Antoni Carcasa	-	Sant Mateu	Pere Sistret, sabater	5
1453-05-12	Pere Homedes	Hostaler	Traiguera	Bernat Mas, sabater	5
1453-09-19	Antoni Ayoro	Llaurador	Alcalà de Xivert	Joan Andreu	5
1454-03-02	Mafomat Ezquoll, Hica Ezcoll Abenhafer ¹⁸	-	Alcalà	Francesc Berbegal, notari	5
1454-10-15	Domingo La Cort	-	Alcalà	Daniel Gombau	5
1454-10-29	Gabriel Noç	Corder	Morella	Bernat Mas, sabater	5
1455/1460	Guillem Sanxo*	Flaquer	Cervera	-	-
1455-07-18	Guillem Albella	-	Bel-loch	Miquel Tomàs i Joan Melià	5
1455-08-08	Pere Avinent	Teixidor	Alcalà de Xivert	Manel Caxa, justícia	5
1455-09-02	Domingo Cantavella	-	Atzeneta	Miquel Gascó	5
1455-10-08	Domingo Segarra	-	Vistabella	Ramon Canet, carnisser	5
1455-10-11	Joan Cuch	-	Albocàsser	Gabriel Feliu	5
1455-11-19	Pere Rabades	-	Vistabella	Pere Nicolau major	5
1456-01-26	Ramon Sala	-	Atzeneta	Pere Vicent, sastre	5
1456-05-08	Guillem Colom	-	Alcalà	Bertomeu Penarroga	5
1456-05-20	Jaume Bot	-	Alcalà	Antoni Penaraja	5

¹⁸ A pesar del fermança, Mafomat Ezquoll obliga al seu torn 10 fanecades de terra situades a la partida d'Almalafa.

JOAQUIM APARICI MARTÍ

1456-05-20	Baltasar Amelan	-	Alcalà	Jaume Alberich	5
1456-05-21	Ramon Andreu	-	Bel-loch	Jaume Passamon	5
1456-06-12	Bernat Rius	Llaurador	Alcalà	Domingo Marqu sabater i Domingo La Cord, paraire	5
1456-06-14	Bernat Avinent	-	Alcalà	Pere Avinent	5
1456-06-18	Joan Valls	Mercader	Sant Mateu	Gabriel Feliu	5
1456-10-28	Mateu Borell	-	Alcalà	Bertomeu Godes	5
1456-11-16	Jaume Abri	-	Alcalà de Xivert	Pere Fuster llaurador	5
1456-11-23	Uguet Spàrech	Albarder	Albocàsser	Nicolau Batle, jurista	5
1456-12-11	Arnau Becer?	Llaurador	Castellfort	Berenguer Castell, mercader	5
1457-02-18	Guillem Sancho	-	Cervera del Maestrat	Antoni Pelegrí major	5
1457-02-19	Antoni Català	Pellicer	Morella	Gabriel Noç, corder	5
1457-02-21	Gabriel Prunyonosa	-	Castellfort	-	5
1457-05-11	Francesc Martí	-	Cervera del Maestrat	Antoni Pelegrí major	5
1457-07-05	Guillem Martí	.	Cervera del Maestrat	Francesc Martí, el seu fill	5
1457-11-02	Jaume Colom	-	Alcalà	Antoni Penaroja, sabater	5
1457-12-01	Antoni Prunyonosa	-	Càlig	Miquel Sorio, llaurador	5

EMIGRAR EN TEMPS DE CRISI. DEL MAESTRAT-ELS PORTS A LA PLANA (s. xv)

1457-12-19	Francesc i Antoni Colom, germans fills de Guillem	-	Alcalà	Un a l'altre	5
1458-02-07	Antoni Balaguer	Ferrer	Alcalà	Pere Fuster	5
1458-04-01	Vicent Roig	-	Cervera del Maestrat	Antoni Pelegrí major	5
1458-05-19	Antoni Querol	-	Traiguera	Joan Miró, blanquer	5
1458-05-30	Pere Pabia	Llaurador	Salsadella	Pere Anglés, llaurador	5
1458-11-15	Antoni Vicent	Llaurador	Atzeneta	Pere Vicent, sastre germà seu	5
1459-03-08	Joan Arrufat	Teixidor	La Jana	Pasqual Miró, sabater	5
1459-07-05	Pere Martí	Llaurador	Alcalà	Joan Comes, llaurador	10
1460-10-03	Oliver Fillol	-	Benassal	Joan Arrufat, teixidor	10
1460-11-12	Andreu Miçança	Sastre	Benassal	Pasqual Miró fill de Bertomeu	5
1460-12-01	Gabriel Ebri	Llaurador	Alcalà de Xivert	Muller de Bernat Soler	5
1460-12-02	Guillem Monferrer	Llaurador	Vistabella	Ponç de Mompalau i Pasqual Miró	5
1461-04-30	Gabriel Martí	Llaurador	Alcalà de Xivert	Lorenç Alquècer major	5
1461-05-23	Antoni Mezquita	Paraire	Vistabella	Joan Peris, paraire	5
1462-06-18	Miquel Gascó	Llaurador	Benassal	Joan Valentí, notari	5
1463-04-13	Sancho d'Estepa	Llaurador	Vistabella	Jaume Rovira	5

JOAQUIM APARICI MARTÍ

1463-04-28	Alí Benrexit alias Ebri	-	Xivert	Juceff Sampol	5
1463-08-16	Antoni Celador	Teixidor	Atzeneta	Pere Vicent, sastre	5
1463-08-17	Domingo Anglès	Corder	Peníscola	Joan Arrufat, teixidor	5
1463-08-19	Jaume Melià	Llaurador	Vilar de Canes	Melià, carnisser de Vila-real de present a Castelló	5
1463-08-22	Bernat Sala	Llaurador	Atzeneta	Pasqual Vicent	5
1463-08-29	Joan Olzina	Sabater	Albocàsser	Pasqual Miró fill de Bertomeu	5
1463-09-05	Jaume Fabregat	-	Bel-loch	-	-
1464-04-11	Jaume Johan	Teixidor	Morella	Joan Guillem, cunyat seu	5
1464-05-11	Mafomat Ferer	-	Xivert	Mafomat Fando	-
1464-08-13	Azmet Sbatla	-	Alcalà	Ja és hereter	-
1468-06-09	Antoni Català	Botiguer	Morella o del lloc de Forcall	Guillem Capcir	10
1470-06-12	Jaume Sala	Sabater	Atzeneta	Bernat Sala	5
1470-07-27	Miquel Johan	-	Atzeneta	Guillem Palau, mer- cader	5
1470-12-07	Joan Tàrrega	Mestre de vila	Çorita de Morella	Pere Martí	5
1471-03-11	Guiamó Balaguer	-	Atzeneta	Jaume Gatell	5
1472-04-21	Joan Domingo	-	Culla	Pasqual Miró fill de Bertomeu	5

EMIGRAR EN TEMPS DE CRISI. DEL MAESTRAT-ELS PORTS A LA PLANA (s. xv)

1472-11-16	Pasquala vídua de Pere Johan	Vídua	Atzeneta	-	5
1473-11-08	Joan Borga	-	Atzeneta	Miquel Gascó	5
1475-05-02	Na Gràcia, mare de Joan Prats	-	Vistabella	Mateu Miralles, doctor en lleis	5
1476-08-17	Jaume Joan	Moliner	Atzeneta	Domingo Marçà	5
1481-02-06	Dolcina vídua de Pere Cabestany, i el seu fill Jaume Cabestany	Vídua i fill	Benassal	Joan Valentí, notari	5
1484-02-20	Gabriel Lopiz	Mestre ballester	Catí	Llorenç Gascó notari i Joan Mas sabater	5
1484-10-15	Bernat Pastor	-	Sant Mateu	Joan Valentí, notari	5
1486-04-01	Bernat Çaera	-	Sant Mateu	-	-
1491-11-04	Joan Pabia	-	Salsadella	-	5

Font: AHMC, *Llibre d'Aveïnaments i Llibres de Compres i Vendes*. Vegeu nota 7.

Els llocs d'origen d'aquestes 126 persones diferents consignades com a immigrants a la vila de Castelló són els següents: Albocàsser (10), Alcalà i Xivert (27), Ares (5), Atzeneta (13), Bel-loch (4), Benassal (9), Benicarló (1), Càlig (1), Castellfort (3), Catí (2), Cervera (5), Culla (3), la Jana (1), Morella (4), Morella o Forcall (1), Peníscola (2), Portell (3), Rossell (1), Salsadella (4), Sant Mateu (9), Traiguera (4), Vilar de Canes (4), Vistabella (9) i Sorita (1).

A banda d'aquest tipus de registre documental, els consells municipals també utilitzaren el sistema de les ajudes per afavorir l'assentament de nous veïns, especialment si eren artesans o l'ofici que representaven es considerava el suficientment necessari i útil per a la població. Se'ls oferien facilitats de lloguer d'habitatge i diners, o també exempció en alguns impostos. A Castelló, l'any 1383, el consell municipal ordena al síndic que pague a Vicent d'Arnielles, tintorer, «lo qual s'es feyt vehí de Castelló e ha

promés mudar son domicili del loch de Sent Matheu a la dita vila dins XV dies, els 5 florins promesos pel consell en adjutori del dit mudament. El 1431 es feu un albarà per lloguer de hun obrador o alberch de hun any que la vila li ha promés pagar an Guillem, ballester de Morella, per hun any qui se'n és vengut a star e obrar en la dita vila». El 1437 el consell acordava contractar «un bon hom fuster de Sent Matheu», oferint-li un aveïnament per 10 anys amb 2 o 3 florins per pagar el lloguer i franquícia en la mòlta; el consell indicava que no hi havia fusters a la vila. També el 1457 s'indicava que, si la vila «preste vint reals an Francesc Balaguer ferrer del loch de Alcalà, que ell e sa muller se'n vendran a star en la dita vila de Castelló e ell se farà vehí de aquella e parará son obrador de ferrer e darà de aquells vint reals fermaça a la dita vila de tornar-los hi». Amb tot, curiosament, també podia donar-se el cas contrari, i el consell municipal negava l'ajuda. El 1374, Bernat Esteve, «manyà de Morella, qui volgués venir ací per obrar del ofici seu e de fer-se vehí de la dita vila, e demanàs que provisio li fos donada [...]», però lo consell «acordàs que no li fos res donat que prou ere a aquell que.s provehís en la dita vila».¹⁹

Fins ací podem indicar que aquests eren els aveïnaments «oficials», controlats o gestionats pels estaments del poder local. Tanmateix, i com ja hem assenyalat, la recerca en fonts heterogènies pot ajudar a completar molt el plànol de la migració, especialment els protocols notariais i els registres de justícia. A Lleida, per exemple, Y. Enjuanes obté un important llistat de forasters per al segle xv en la població gràcies als llibres de crims, en què davant el justícia de la localitat apareixen els individus inculpats o com a testimoni. Bé és cert que es tracta de gent de pas, nòmades, persones que cerquen treball, captaires, o tal volta fins i tot delinqüents. No són veïns i habitants de la població, però allò important és que, per un dia, o per cent, estan presents a la localitat. A Mallorca, O. Vaquer revisà uns 450 protocols notariais de l'arxiu del Regne de Mallorca, amb la suficient paciència d'annotar un a un els noms de 577 immigrants que arribaren a la ciutat insular (sense incloure-hi els esclaus i mercaders).²⁰ A Castelló, malauradament,

¹⁹ AHMCs, correu municipal intercalat en el *Llibre de Compres i Vendes* del 1432 (28 d'octubre de 1398). MC, núm. 11 (14 de novembre de 1431), núm. 11 (24 de febrer de 1437), núm. 15 (22 de desembre de 1457), núm. 1 (25 de novembre de 1374).

²⁰ Y. ENJUANES (2003). «Aproximació a l'estudi dels forasters a la Lleida de la primera meitat del s. xv». A: *XVIII Congrés d'Història de la C. d'Aragó*, vol. II, p. 134-150. A Lleida, per exemple, es localitza Jaume i Joaquim Juny, naturals del lloc de Sant Mateu del Regne de València (11 de novembre de 1428, 15 de febrer de 1429); Salvador Gifré, natural de la vila de Morella (5 d'abril de 1429); Salvador Gafe, natural del lloc de Forcall (11 d'agost de 1446), o Joan Torres, natural de la vila de Morella (10 d'octubre de 1458). A Mallorca, per exemple, es localitza Elisabet Castellar, de Morella (1468); el prevere Jaume Febrer, de Vinaròs (1524), o Joanot Vich, aprenent de teixidor de Sant Mateu (1473). O. VAQUER (1995). «Immigrants a Mallorca a la segona meitat del segle xv». A: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 51, p. 125-140. Com a exemple paradoxal del que diem, podem indicar que en la ciutat de València, entre 1450 i 1510, sols consta als llibres oficials d'aveïnaments la presència de 28 italians entre lligurs, toscans, vènets i llombards. I que, paral·lelament, la confrontació dels estudis duts a terme per D. Igual i G. Navarro ha permès l'elaboració d'un cens prosopogràfic amb més de 713

no disposem de protocols notarial per al segle xv, però sí que existeix una important sèrie de llibres del justícia que ens ofereix dades complementàries molt interessants. Cal fer ací un menut matís i considerar allò assenyalat per G. Pinto: «Se il notarile offre in genere un quadro dell'economia e della società sbilanciato verso l'alto, verso gli strati sociali medi e superiori, gli atti giudiziari in cui compaiono una miriade di protagonisti (gli inquisiti, le parti lese, i testimoni) offrono invece uno spaccato della società spesso ai livelli più bassi, rendono possibile il recupero delle presenze dei forestieri di più umile condizione».²¹

A Castelló, els llibres de justícia també permeten veure capes elevades de la societat, no tant en els aspectes conflictius, sinó gràcies als llibres específics de les obligacions comercials dutes a terme davant d'aquest funcionari i els reconeixements dels deutes. Però la sèrie s'amplia amb llibres de subhastes, de lletres del justícia, d'actes comuns, pena del quart, etc. Doncs bé, l'apropament a aquests llibres ens ha permès veure encara un poc més eixa realitat que sura en la vila de Castelló, amb persones que han deixat un menut rastre en aquest altre tipus de documentació i que ens permet veure com pul·lulaven o habitaven en la localitat, aspecte que corrobora com el fenomen migratori és molt més ampli d'allò que recullen les fonts fiscals i oficials. És el cas, per exemple, del sabater d'Alcalà Joan Ebri;²² de la filla de Bernat Tomàs, d'Atzeneta (1459);²³ de Joan Alcayra, de Vistabella; del mosso Joan Avinent, d'Alcalà; de Guillem Scuder, de Vilafranca; de Francesc Pau, natural de Cervera del Maestrat (1466);²⁴

immigrants originaris d'eixa mateixa geografia, autoidentificats com a tals en diversos registres documentals valencians (fonamentalment protocols notarial), per al mateix període cronològic. G. NAVARRO, D. IGUAL i J. APARICI (1999). «Los inmigrantes y sus formas de inserción social en el sistema urbano del reino de Valencia (s. XIV-XVI)». A: *Revista d'Història Medieval*, núm. 10, p. 161-199.

²¹ G. PINTO (1988). «Forestieri e stranieri nell'Italia comunale: considerazioni sulle fonti documentarie». A: *Forestieri e stranieri nelle città basso-medievali*, p. 25-30.

²² Pau i treva entre els sabaters Pere Sistret, Pere Penarroga i l'ara habitant de Castelló, abans d'Alcalà, Joan Ebri. AHMCs, just. núm. 15, act. com (9 d'octubre de 1454).

²³ El 15 de juny de 1459 Bernat Thomàs, veí d'Atzeneta, denuncià Johanot Castell i Miquel Arrufat, de Castelló, «per causa de la moça del dit en Arrufat, e filla del dit en Thomàs, prenent lo dit en Thomàs que lo dit Johanot la hauria forçada e ussat ab aquella carnalment [...]», però finalment s'arribà a un acord entre les parts (AHMCs, MC núm. 15, f. 12r).

²⁴ El 4 de març de 1466, el justícia de Vistabella envia una carta al de Castelló demanant-li que faça un manament executori en 10 dies contra Joan Alcayra, «vehí nostre de present habitant en la vila de Castelló», per 13 ss i 6 dd restants de la peita de 10 lliures que deu a Vistabella. Dies després, el 15 de març de 1466, davant el justícia de Castelló compareixen Macià Ferrer, «perayre» de Castelló, i Johan Avinent, d'Alcalà, mosso seu. El conflicte és el següent: Johan mantingué una brega contra el «perayre» Guillem Marco, resultà ferit i no podia treballar. Macià li pagà igualment el jornal, i 3 ss al cirurgià Berthomeu Guardiola «per curar les dites nafres», i jurà que no li demanaria «res ne metre en compte de sa soldada [...] per lo temps que vagà per causa de les nafres». Però pareix que sí que li ho ha descomptat, i el mosso demana testimonis per recuperar el jornal. El 19 d'abril de 1466, el justícia de Vilafranca envia una carta al de Castelló demanant-li manament executori de 10 dies contra Guillem Scuder, «vehí olim del present loch e vehí e habitador vostre», per a que pague un deute de 20 ss, part del preu d'un teler de draps de llana. El 12 de juliol d'eixe any, hi ha una carta del justícia de Castelló

de Salvador Ergules, natural de Morella (1480);²⁵ del carnisser Joan Palazí, de Sant Mateu (1484);²⁶ de Pere Brusca, natural de la vila de Morella; de Jaume Bernat, de Benicarló; de Bernat Della, canterer de Traiguera (1493);²⁷ del llaurador Pere Segarra, de Benicarló (1504);²⁸ i dels germans Joan i Jaume Ferrando i d'Antoni Piquer, tots tres d'Olocau (1527).²⁹

D'altra banda, en el cas de Vila-real, on no s'ha conservat cap llibre d'aveïnaments, hem utilitzat les riques sèries de *Manuals de Consells* (1382-1530) i *Llibres de Peita* (1435-1526) existents a l'Arxiu Municipal. Així i tot, sols hem localitzat un total de 18 noms entre aveïnaments i ajudes municipals, als quals afegim una altra referència localitzada en un protocol notarial.³⁰ Els llocs de procedència són: Albocàsser (1), Alcalà (2), Atzeneta (7), Canet (1), Catí (1), Forcall (1), Rossell (1), Sant Mateu (4) i Serratella (1).

Així, el 18 de juliol de 1406, Honorat Oliver, saig, rep 55 sous promesos pel consell de la vila en préstec «per a ops de portar la sua roba de Sent Matheu a Vilareal, com los dits jurats l'aguessen affermat per servir de sagonia e ésser carceller». També allí tenia aquest ofici. Anys després, el 14 de gener de 1424, és Joan Pineda, també de Sant Mateu, qui és afermat com a saig i trompeta pels jurats de Vila-real.³¹ El 22 d'agost de 1414, els jurats de Vila-real escriuen al d'Atzeneta per informar-lo de l'aveïnament a la vila de Domingo Pere, «vehí nostre e habitador de aquesta vila», i demanar-li que no li cobren la peita en aquell lloc.³² El 6 de setembre de 1418 s'arriba a un acord per

per a tots els justícies del Regne, indicant que Francesch Pau, natural de Cervera del Maestrat però habitant a Castelló, ha estat denunciat per Gabriel Aymar, ferrer de Castelló, per haver-li robat certes armes, de les quals s'ha trobat un «martinet de balesta» a casa de Nicholau Alfonso, «ballester» veí de Sant Mateu (AHMCs, lletres just. núm. 16).

²⁵ El 3 de gener de 1480 Salvador Ergules, «natural de Morella e a present de Castelló», jura davant del justícia no fer mal al corder castellonenc, originari de Morella, Gabriel Noç (AHMCs, act. com. just. núm. 18).

²⁶ El 6 de setembre de 1484 hi ha una carta del justícia de Sant Mateu al de Castelló, instada contra Joan Palazí, carnisser, «vehí nostre e a present habitant en aqueixa vila», pel deute encara pendent del preu de l'arrendament de la carnisseria de Sant Mateu (AHMCs, lletres just. núm. 19).

²⁷ El 15 de febrer de 1493, Pere Brusqua, natural de la vila de Morella i habitant de present en la vila de Castelló, jura per missatge de la cort del justícia. Dies després, el 20 de maig, Jaume Bernat, «olim vehí» de Benicarló, de present habitant en Castelló, signa pau i treva amb el sastre de Burriana Gabriel Eximeno. El 12 de juliol de 1493, Bernat Della declarava haver comprat a Garcia de Sanyes «una cantereria e hun garroferal ab un ragollar franch» per 35 lliures (AHMC, actes comuns. Procés Cort Justícia núm. 2).

²⁸ El 16 de novembre de 1504, Pere Segarra, llaurador «olim de Benicarló e de present de Castelló», s'obliga a pagar a Miquel Castell 130 ss preu d'un rossí que li comprà (AHMCs, oblig. just. núm. 33).

²⁹ El 25 de maig de 1527, davant del justícia de Castelló s'estableix pau i treva entre els germans Johan i Jaume Ferrando, veïns d'Olocau i habitants de present a Castelló, i Anthoni Piquer, veí d'Olocau i habitant a Castelló (AHMCs, act. com. just. núm. 40).

³⁰ AHMVLr, MC núm. 1 a 64 (1382-1530), Peita núm. 1061 a 1081 (1435-1526), prot. not. núm. 1734 (any 1427).

³¹ AMVLr, MC núm. 5, f. 2v. Claveria 236, f. 9r. El segon cas a MC núm. 12, f. 36v.

³² AMVLr, MC núm. 10, f. 4v.

afermar Guillem Caix, estudiant de Sant Mateu, per temps d'un any i salari de 100 sous, «per a tenir en la dita vila studi o scola per als scolans o estudiants, e per a sonar encara en la sglèsia de la dita vila los òrguens de aquella los dies dels dichmenges e festes».³³ Darrerament sabem que el procurador de n'Antoni Cubells, senyor de Bellaguarda (alqueria del terme de Vila-real), estableix unes cases i hort a cens de 3 sous, i un altre tros de terra a la quinta part de la collita, a Salvador Castelló, abans veí d'Atzeneta i ara de Bellaguarda, el 29 d'agost de 1427. O que l'1 de juny de 1465, Francesc Melià, habitant a Vila-real però abans veí d'Alcalà, assegura les taules de cabró, ovella i corder per temps d'un any, donant per fermança Pere Melià.³⁴

En els darrers fulls dels *Llibres de Peita* s'escrivia el nom d'aquelles persones que eren veïns per avinença, cosa que ens permet completar el llistat dels nouvinguts amb els següents noms: el 1464, Bartomeu Blanquafort, notari, «olim vehí» de Forcall; el 1467, Joan Agut, d'Atzeneta; el 1474, Antoni de Ferreres, d'Atzeneta; Joan Sabastià, de Forcall, i Guillem Matamoros, de Sant Mateu; el 1482, Felip Maestre, «vehí qui era de la Serratella del Maestrat de Montesa»; el 1492, el tender Joan Marco, «vehí que solia esser de Catí»; el 1499, Lois Sancho, «vehí que solia esser de Atzeneta»; el 1508, Domingo Bordell, d'Alcalà de Xivert i Joan Miga, de Rossell; o el 1531, Antoni Fuster, d'Albocàsser; Jaume Beltran, d'Atzeneta, i Gabriel Urgellés, de Canet del Maestrat.³⁵

4. PERFILS SOCIALS BÀSICS

El teixit social de la vila d'acollida podia sofrir transformacions d'importància considerable si rebia molts immigrants, però els pobles d'eixida també podien patir greus conseqüències si l'emigració era continuada o amb unes determinades característiques socioprofessionals. Castelló durant el segle xv es va transformant en un important nucli de producció artesana, amb uns vectors clars en referència a la producció de cuiros fins mitjan centúria, i a la producció tèxtil per a la resta de segle. La importància de la seua producció queda també palesa per l'atracció que exerceix sobre els artesans dels pobles dels voltants i dels llocs més allunyats. Vila-real destaca menys, però la seua activitat tèxtil dona capil·laritat a la comarca de la Plana.³⁶

³³ AMVlr, MC núm. 10 bis, f. 11v.

³⁴ AMVlr, Prot. núm. 1734. El segon cas a MC núm. 27, f. 28v.

³⁵ AMVlr, Peita núm. 1067 (any 1464, f. 58r); núm. 1068 (any 1467, f. 60v); núm. 1072 (any 1474, f. 55v); núm. 1074 (any 1482, f. 76v); núm. 1075 (any 1492, f. 73v); núm. 1079 (any 1499, f. 80r); núm. 1077 (any 1508, f. 58r); núm. 1082 (any 1531, f. 42v-43r).

³⁶ P. IRADIEL, D. IGUAL, G. NAVARRO i J. APARICI (1995). *Oficios artesanales y comercio en Castelló de la Plana (1371-1527)*. Ed. Dávalos-Flétcher; J. APARICI (1996). *Producció manufacturera i comerç a Vila-real (1360-1529)*. Ajuntament de Vila-real.

A més, a Castelló, d'un total de 255 llinatges familiars documentats en la peita de 1468, el 45% són nous amb relació a la peita de 1398. A Vila-real, entre el llistat del morabatí de 1415 i el de 1445 es detecta un 16,76% de noves nissagues familiars. Però entre el de 1481 i el cens de 1510 s'ascendeix fins a un 41,41%.³⁷

En tot aquest procés cal tenir present el fet de l'existència de la «conca de transvasament de població». València, com a capital del Regne, és el punt de referència final per a molts emigrants. Allí arriba gent de totes les terres valencianes, però també de la península i estrangers. Si l'observació és més local, cada zona té un *hinterland* més o menys ampli d'atracció de l'activitat econòmica (comercial i creditícia), i al seu torn, d'atracció sobre la població. A falta d'altres estudis, fa la sensació que la zona del Maestrat i els Ports vessava els seus recursos humans, a més de cap a la capital del Regne, cap a la vila de Castelló. Aquests nuclis urbans, gràcies a la seua estructura social i econòmica molt més diversificada, eren receptors d'immigrants i oferien una capacitat d'absorció àmplia que pal·liava les seues pròpies pèrdues. Mentrestant, en els nuclis d'emigració de menor entitat demogràfica, on la població estava dedicada de forma majoritària al sector primari ramader i agrícola, com hem vist en el cas de Culla, resultava més factible la reconversió dels seus habitants per aconseguir l'auto-subsistència en el treball agrari, cosa que provocava possiblement, i de forma paral·lela, una migració de «certa qualitat». Resulta molt cridaner que, per exemple a València, on el dinamisme del comerç i l'artesania era elevat, entre el 1400 i el 1450 arribaren 11 mercaders, 6 d'ells des de Morella, segurament en un procés d'ascens en l'escala social.³⁸ I que curiosament a Castelló, per a tot el segle xv sols hi arriba un mercader de Sant Mateu, i la resta eren majoritàriament llauradors (15) i artesans (5 teixidors, 3 sabaters, 2 corders, 1 flaquer, 2 paraires, 1 pellicer, 2 sastres, 1 albarder, 1 ferrer, 1 mestre d'obra, 1 ballester i 1 moliner). Tal volta València estava en el cim elevat de la idea d'ascens social i Castelló estava a sota. I tal volta els habitants menys afavorits per la situació, com els menuts i mitjans propietaris, però també els artesans que veien minvada la seua capacitat de treball i comercialització, veien en Castelló el lloc ideal per promocionar-se.

Alguns d'ells s'aprofiten de l'existència d'una xarxa, més o menys atapeïda, de connexions que permeten l'arribada i la primera integració del nouvingut, i eviten en certa manera la concreció d'un possible conflicte social o de convivència en la inicial arribada. Sol tractar-se de xarxes creades pels integrants d'un mateix ofici, d'una

³⁷ Per a Castelló, J. SÁNCHEZ ADELL (1978), *Op. cit.* Per a Vila-real, R. FERRER (2005). *Op. cit.* Un exemple semblant el trobem al Perigús francès. Dels 732 artesans localitzats entre els segles xiv i xv, 264 (36,1%) no residiran a la població més d'un any, i 114 (15,6%) ho faran sols entre un i deu anys (renovació del 51,7% dels artesans). Vegeu J.M. YANTE (1990). «L'emploi, concept contemporain et réalités médiévales». A: *Le travail au Moyen Âge. Une approche interdisciplinaire*, p. 349-378.

³⁸ E. GUINOT (1992-93). *Op. cit.*, p. 267.

mateixa família o, simplement, d'una mateixa geografia d'origen. L'11 de maig de 1457 Francesc Martí, de Cervera del Maestrat, s'aveïna a Castelló. Uns dies després, el 5 de juliol, serà fermança de l'aveïnament del seu pare, Guillem Martí. El 8 de maig de 1456 es produeix l'aveïnament de Guillem Colom, d'Alcalà. L'any següent, el 19 de desembre de 1457, s'aveïnaren els seus dos fills, Francesc i Antoni. També l'11 d'abril de 1464 s'aveïna el teixidor de Morella Jaume Joan, i n'és fermança el seu cunyat Joan Guillem, que ja vivia a Castelló.

Com hem pogut observar, llauradors, artesans, aprenents, captaires, mercaders, preveres, rodmons, escrivans, notaris, vídues, etc. apareixen en la documentació medieval d'una vila com a anteriors habitants d'un determinat lloc, proper o llunyà. Apareixen en l'acte d'aveïnament o com a estadants (*comorans*) de pas a la població, etc., actuant davant d'un notari comprant o venent cert producte, o davant del justícia per alguna causa sorgida a la població que, de moment, els acull. En moltes ocasions es tracta de notícies molt puntuals, i la persona desapareix novament de la documentació. Ja no en sabem res més. Gabriel Prunyonosa, de Castellfort, aveïnat el 21 de febrer de 1457, indicava el marge de l'acte que havia mort. El mateix passa amb Joan Borga, d'Atzeneta, aveïnat el 8 de novembre de 1473; o amb na Gràcia, mare de Joan Prats, de Vistabella, aveïnada el 2 de maig de 1475, i cancel·lat perquè ha mort. Amb altres podem intentar l'apropament a la seua vida. Però que aquestes persones queden o marxén és qüestió de les estratègies de promoció socioeconòmica que activen i poden desenvolupar, i de les possibilitats que els són ofertes en el nou lloc al qual acaben d'arribar, i és possible el triomf en l'intent, però també el fracàs. Alguns són simplement joves afermats que passen la seua joventut treballant, com Caterina, filla de Guillem Scuder el menor, veí d'Ares, que afermava el 5 d'abril de 1487 la seua filla amb Antoni Català, de Castelló, per 5 anys i soldada de 8 lliures i els vestits acostumats.³⁹ Altres individus seran ràpidament absorbits pel mercat laboral i aconseguiran mantenir un patrimoni suficient per viure, però poc més, com el sabater de la Salsadella Pere Ferrer.⁴⁰ Uns pocs, amb més èxit, es transformaran en mirall per a la resta. Propietaris d'un bon grapat de béns immobles, acullen joves afermats, diversifiquen la seua iniciativa en altres camps productius i participen en càrrecs municipals, el que els permetrà formar part

³⁹ AHMCs, lletres del justícia núm. 26 (text inserit en carta del 29 de maig de 1505).

⁴⁰ Pere Ferrer, sabater de la Salsadella, aveïnat a Castelló el 3 d'octubre de 1427. Declaració de béns a la peita de 1462, 1468 per a la parròquia de Sant Agustí. El 1455 s'obliga a pagar a Pasqual Godes, llaurador de Castelló, 33 sous per 1 quartó de garroferal. El 1456 són inscrits alguns béns de la casa per fer front a un deute de 13 ss i 6 dd: un «artibanch, una stora de junch, hun coffre, hun torn». El 1466 s'obligava a pagar a Jaume Rovira 8 ss i 3 dd per preu de 3 pells, i altres 10 ss per cuiros al blanquer Antoni Navarro. Declara béns per a la parròquia de Sant Agustí el 1462 per valor de poc més de 3 lliures i mitja. Un alberg, 10 fanecades de terra i vinya, 1 quartó de garroferes, 4 fanecades i mitja de raudor. El 1468 el valor es manté declarant el mateix. AHMC, just. núm. 15, oblig (18 d'agost de 1455) i act. com. (4 d'agost de 1456); act. com. núm. 16 (15 i 26 de febrer de 1466). Peita, any 1462, f. 241r; any 1468, f. 181v.

de l'oligarquia local, com el sastre d'Atzeneta Pere Vicent, que serà veedor de l'ofici,⁴¹ o el botiguer de Morella-Forcall Antoni Català, administrador de la botiga de la sal i jurat en diverses ocasions.⁴²

⁴¹ Pere Vicent, sastre d'Atzeneta, aveïnat a Castelló el 27 de novembre del 1452. Entre 1456 i 1475 és fermança en diversos aveïnaments de gent d'Atzeneta, entre ells el del seu propi germà, Antoni Vicent. Declara béns per a la parròquia de Santa Maria a les peïtes de 1462, 1468, 1473 i 1479. El 1462 declara un alberg, un corralet derrocat, 2 quartons i 2 fanecades i mitja de terra, i 1 quartó meitat vinya i meitat mallol al secà. A banda, declara una truja. El valor total és de 13 lliures i mitja i poc més. El 1468 el valor augmenta fins a les 17 lliures. Manté l'alberg i el corralet, però s'incrementa el nombre de parcel·les: 22 fanecades de terra, mig quartó de terra, 7 fanecades de vinya, un quartó de mallol, un altre d'eriàs, mig quartó de vinya i un quartó de garroferes. A partir del 1473 el seu patrimoni disminueix i el valor total arriba a poc més de les 11 lliures. Declara l'alberg i sols 20 fanecades de terra a l'horta. El 1479 ho declara la seua muller, i pareix que ha recuperat part del patrimoni, ja que declara 2 albergs, 2 corralets, 6 fanecades de vinya, 11 fanecades de terra i 2 quartons de garroferal. El valor ascendeix fins a les 14 lliures i mitja. Vicent figura com a veedor de l'ofici davant del mostassaf el 1470, i segons acta municipal era propietari d'una bassa de treballar el lli. AHMCs, Peita any 1462, f. 11r; any 1468, f. 9v; any 1473, f. 15r; any 1479, f. 8v. *Llibre d'Ordinacions de la vila de Castelló*, f. 184v. MC núm. 18 (12 de setembre de 1473).

⁴² Antoni Català, botiguer de Morella o Forcall, aveïnat a Castelló el 9 de juny de 1468. Prompte participa activament en la vida econòmica de la vila en ser el 1471 l'encarregat de la botiga de la sal. El 1479 declara propietats en peïta, indicant que posseeix 2 albergs, diverses fanecades de vinya i garroferes, 8 lliures en censals sobre un individu conegut com *El Mallorquí*, i 30 lliures sobre un molí draper. Aquest any el volum declarat en peïta ascendeix a poc més de 18 lliures. El 1487 té afermada Caterina, filla de Guillem Scuder, el menor, veï d'Ares. A banda, una inscripció de béns de la seua casa i botiga datada al febrer de 1505 estructura un hàbitat molt definit, amb abundància de roba i elements de decoració. Però s'indica que ja és mort i tot queda en comanda de la seua vídua, Gostança. El 1506 els béns declarats són molt menors, tal volta per l'efecte de la divisió de les parts entre vídua i fills. Una caseta, 8 fanecades d'hort, un garroferal i moble de la botiga. El valor total s'ha reduït a la meitat, 9 lliures i mitja. L'any 1476 i 1479 figurava com a jurat de la vila. AHMCs, MC núm. 18 (18 de febrer de 1471), Peita any 1479, f. 125r; any 1506, f. 16r. Justícia núm. 26, lletres (text inserit en carta de 29 de maig de 1505), justícia núm. 26, act. com (19 de febrer de 1505). MC núm. 19 (23 de juny de 1476; 6 de juny de 1479).

Entre la Corona d'Aragó i Occitània: moviments migratoris a l'Empordà (1300-1350)

Xavier Soldevila i Temporal
Universitat de Girona

1. INTRODUCCIÓ

En la història demogràfica catalana, el moviment repobrador cap a Mallorca i València al segle XIII i l'arribada d'immigrants occitans a partir de finals del segle XV són fets ben coneguts i assumits per tothom. La present comunicació pretén resseguir els moviments migratoris durant algunes de les dècades que queden oscil·lant entre una i altra data, concretament la primera meitat del segle XIV, a la regió de l'Empordà, al litoral nord-est català. És interessant realitzar una aproximació d'aquesta mena perquè tot sembla indicar que, paradoxalment o no, durant aquests anys a les terres empordaneses es va donar, de forma gairebé simultània, un procés emigratori cap a Mallorca i València i un corrent immigratori procedent de les zones més properes del Rosselló i del Llenguadoc. Un i altre processos són resseguibles a través de l'abundantíssima documentació notarial procedent de diferents localitats empordaneses —Castelló d'Empúries, Sant Feliu de Guíxols o Torroella de Montgrí, entre d'altres—. Per exemple, és freqüent trobar-hi procures atorgades pels immigrants occitans per alienar béns o cobrar herències als seus llocs d'origen o, a l'inrevés, les operacions fetes a l'Empordà pels procuradors dels empordanesos establerts a Mallorca o València.

Es tracta, evidentment, d'una font no estadística que, per tant, ni permet comptabilitzar xifres brutes ni establir cap mena de percentatge demogràfic, però que, com

a mínim, permet intuir uns fenòmens que, com s'exposava més amunt, són evidents per a altres períodes històrics.

2. ELS MOVIMENTS MIGRATORIS A LES TERRES EMPORDANESES A PRINCIPIS DEL SEGLE XIV

Ja fa uns anys que alguns estudis puntuals, fets a través tant de documentació empordanesa com mallorquina, han evidenciat l'existència d'un moviment repoblador protagonitzat per catalans de l'Empordà cap a les Illes Balears, sobretot cap a Mallorca.¹ No hi ha dubte que la cronologia d'aquest procés pot allargar-se ben bé fins a la quarta dècada del segle XIV. Durant la dècada de 1330 és freqüent identificar personatges, originaris de poblacions empordaneses però establerts a Mallorca, que arranaven afers diversos —deutes, dots, venda de béns o herències— amb els seus parents —sovint germans, però també pares— que havien restat a les terres catalanes originals. El 1332, per exemple, un home «oriünd de Castelló i ara ciutadà de Mallorca» reclamava els diners que, des de feia anys, li devia el comte d'Empúries; i, el mateix any, una dona de Castelló d'Empúries encarregava a un procurador que rebés els béns del germà d'ella, ja difunt, i que també era definit com «ciutadà de Mallorca».² Tot i que més escasses, per a aquestes mateixes dècades també hi ha notícies d'empordanesos establerts a terres valencianes. Abans del 1329, per exemple, un home d'Ullà i tres de Gualta varen acordar establir-se al lloc de Benidorm, bé que els darrers sembla que se'n varen fer enrere; i el 1333 una vídua castellonenca encarregava a un valencià que cobrés allò a ella degut per un matrimoni originari de Castelló d'Empúries però establert a València.³

Per a la gent del Rosselló i del Lluenguadoc, el contacte amb les terres empordaneses —i, molt notablement, del comtat d'Empúries— a principis del segle XIV no era, en absolut, una novetat. En donen testimoni, en primer lloc, els abundants tractes comercials entre totes aquestes zones. Així, era freqüent que mercaders de Perpinyà, Narbona o Carcassona acudissin a les viles empordaneses a vendre-hi draps de qualitat i a comprar productes d'origen agrari, com cereals, vi, oli o fruita seca.⁴ I, en segon lloc, tampoc pot oblidar-se que l'Empordà s'integrava en les grans línies de transhumància per les

¹ Antoni MAS I FORNERS (1994). «El procés repoblador de Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi». A: *Bulletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. núm. 50. Ciutat de Mallorca; i Xavier SOLDEVILA (2001). «L'emigració baixempordanesa a les illes Balears a l'edat mitjana. El cas de la plana del Baix Ter (1290-1348)». A: *Llibre de la Festa Major*. Torroella de Montgrí.

² AHG, Notarial, Castelló d'Empúries, vol. 2040 (31-X i 20-XI-1332).

³ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol. 567 (29-XI-1329), i Castelló d'Empúries, vol. 147 (11-X-1333).

⁴ Un espaser de Castelló d'Empúries comprava coltells a dos venedors de Carcassona; un comerciant de Peralada canviava moneda amb un de Narbona; i un mercader de Ripoll anava a Castelló d'Empúries per comprar a dos comerciants de Perpinyà «draps de llana de França», a AHG, Notarial, Castelló d'Empúries, vol. 148 (13 i

quals cada any circulaven ramats de milers d'ovelles. Els animals que passaven l'hivern a les terres empordaneses provenien de les pastures d'estiu situades a ambdós vessants dels Pirineus i, així, era seguint aquests ramats que a principis del segle XIV arribaven a Torroella de Montgrí i al comtat d'Empúries els pastors cataritzants perseguits per la inquisició de Carcassona.⁵

Amb aquests precedents, és comprensible que l'establiment a les terres empordaneses de gent vinguda del Rosselló i de terres occitanes durant la primera meitat del segle XIV fos habitual. Així, als registres notariais castellanencs dels anys 1332, 1333 i 1334 és freqüent identificar-los atorgant diferents tipus de contractes: el 1332, un home oriünd de Narbona lliurava el seu fill per un any a dos tintorers de Castelló d'Empúries, a fi que l'ensinistressin en l'art de tenyir draps; un any després era un individu vingut de Quillan que s'asservia a favor d'un cavaller de Castelló d'Empúries; i, el 1334, un home de Fitor arranjava els afers que tenia amb un castellanenc.⁶ En ocasions, és possible establir un lligam entre els nouvinguts i les activitats ramaderes: el 1333 hi ha notícia d'un pastor, originari de Mentet, establert a la capital emporitana; l'any següent era un home procedent d'un lloc incert del bisbat de Narbona que assumia la cura del bestiar d'un propietari castellanenc; i, els anys 1341 i 1342, a Torroella de Montgrí hi havia pastors vinguts de Vingrau i d'En, a l'Alt Conflent.⁷ Els pocs indicis disponibles, a més, apunten que els matrimonis entre aquests immigrants amb gent de l'Empordà tampoc eren estranys: ja el 1298 un home de Trullàs es casava amb una veïna de Torroella de Montgrí, i el 1333 s'identifica una dona de Lledó casada amb un home vingut de Narbona.⁸

Gràcies a les notícies que sobre dots i herències proporcionen aquestes referències a matrimonis, podem constatar, a més, que la posició social dels immigrants occitans en la societat empordanesa era d'una considerable modèstia. Així, tota l'herència que rebia la dona de Torroella de Montgrí que el 1298 es casava amb l'immigrant de Trullàs es limitava a un alberg, una vinya, un hort i sis ovelles; i el dot d'una noia de Castelló d'Empúries casada el 1333 amb un home de Vinçà no passava de la petita suma de 200 sous.⁹

24-IV-1332) i vol. 58 (23-III-1334). Pel que fa als productes agraris, exemples del seu comerç es poden trobar a Xavier SOLDEVILA (2004). *Alimentació i abastament al Baix Empordà medieval. Segles XIII-XIV*. Girona.

⁵ Jean DUVERNOY (ed.) (1978). *Le registre d'Inquisition de Jacques Fournier (Évêque de Pamiers) 1318-1325*. L'Haia, p. 952.

⁶ AHG, Notarial, Castelló d'Empúries, vol. 415 (11-VIII-1332); vol. 147 (9-X-1333) i vol. 58 (11-II-1334).

⁷ AHG, Notarial, Castelló d'Empúries, vol. 2040 (30-I-1333); vol. 58 (20-I-1334), i Xavier SOLDEVILA (2005). «La immigració pirinenca a la comarca de Torroella de Montgrí (1270-1348)». A: *II Congrés Internacional d'Història dels Pirineus*. Girona, p. 397-401.

⁸ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol. 1 (22-X-1298), i Castelló d'Empúries, vol. 2040 (20-I-1333).

⁹ AHG, Notarial, Torroella de Montgrí, vol. 1 (22-X-1298), i Castelló d'Empúries, vol. 147 (5-X-1333).

3. CONCLUSIONS

Les aportacions que aquesta comunicació presenta són, evidentment, escasses i amb prou feines passen de ser una llista d'exemples més o menys coincidents. És clar que recerques posteriors permetran ampliar aquest corpus de testimonis i primfilar molt més el que fins ara no són altra cosa que impressions. Amb tot, un parell de qüestions semblen clares.

En primer lloc, la continuïtat durant les primeres dècades del segle del procés repobrador de terres mallorquines i valencianes, iniciat quasi cent anys abans amb la conquesta d'aquests territoris. Una continuïtat en la qual, és clar, els habitants de l'Empordà tenien un paper destacat. Un dels temes que futures investigacions haurien d'aclarir és si existia algun perfil social que caracteritzés la majoria dels emigrants empordanesos que s'establien a Mallorca i a València.

I, en segon lloc, no pot passar-se per alt l'arribada a l'Empordà, també ja a les primeres dècades del tres-cents, d'immigrants oriünds del Rosselló i del Llenguadoc. La simultaneïtat dels dos processos no té per què ser paradoxal. Novament cal invocar recerques futures, però, ara per ara, no sembla agosarat concloure que aquests immigrants ocupaven, dins la societat empordanesa que els acollia, els graons més baixos de les classes populars. I, en qualsevol cas, és important retenir l'existència d'aquest moviment migratori, atesa la importància que prendrà en els segles posteriors. O, dit d'una altra manera, potser no cal esperar els estralls de les pestes medievals o les guerres de religió del regne de França per datar l'inici de l'arribada a Catalunya d'immigrants occitans.

ÀMBIT 2
DE L'EXPULSIÓ DELS
JUEUS I MORISCOS A LES
IMMIGRACIONS FRANCESES
DE L'ÈPOCA MODERNA

PONÈNCIA

Moviments migratoris després de l'expulsió dels moriscos

Manuel Ardit Lucas
Universitat de València

RESUM

Són diverses les qüestions que planteja l'estudi de la repoblació posterior a l'expulsió dels moriscos del País Valencià l'any 1609. No coneixem amb precisió el nombre de repobladors ni el ritme cronològic amb què es van assentar. Tampoc no coneixem amb exactitud la seua procedència, malgrat que tots els indicis assenyalen que van venir majoritàriament del mateix País Valencià, amb l'excepció d'una important immigració mallorquina a les dues Marines, especialment l'Alta, i una destacable presència d'aragonesos, castellans i murcians a les comarques frontereres respectives. Una qüestió important, albirada ja per alguns contemporanis i assenyalada en els anys cinquanta del segle xx per l'historiador argentí Tulio Halperín Donghi, és si la repoblació va reproduir el model agrari i poblacional dels moriscos o n'instaurà un altre de nou, característic dels repobladors cristians feudals, molt allunyat del model andalusí. La ponència intenta establir l'estat de la qüestió de tots aquests plantejaments, utilitzant documentació demogràfica, de l'evolució de la producció agrària i de l'estructura de la propietat i del parcel·lari anterior i posterior a l'expulsió.

En els darrers mesos de 1609 i a començaments de 1610 el País Valencià va perdre, a conseqüència del decret de foragitament dels moriscos de 4 d'agost de 1609 i la crida del marquès de Caracena, aleshores virrei de València, de 22 de setembre d'aquell mateix any, un terç de la seua població. Les xifres són inexactes, però prou segures.

Podem estimar la població del Regne de València en vespres de l'expulsió en 405.000 habitants, dels quals 130.000 eren moriscos. Si acceptem aquestes xifres aproximades, el País Valencià va perdre, en pocs mesos, el 32,1% dels seus efectius poblacionals. Immediatament —i no utilitze aquesta paraula en sentit figurat, ja que en molts pobles valencians, com Cocentaina, quan eixien els expulsats per un extrem de la moreria, al mateix temps entraven per l'altre els aspirants a ocupar-lo— va començar el procés repobrador.

Són moltes les qüestions que planteja l'estudi dels moviments migratoris que es van posar en marxa a conseqüència de l'expulsió dels moriscos valencians i, a més a més, no sempre han estat analitzades de forma correcta. Entre d'altres s'hauria de destacar la qüestió del seu nombre, és a dir, els efectius humans que es van mobilitzar per tal de repoblar el país, i a quin ritme ho van fer. Una altra és la qüestió del seu origen i, en especial, si els immigrants van procedir predominantment del mateix País Valencià o van venir de fora de les seues fronteres. Aquestes dues qüestions principals en plantegen d'altres que han de ser aclarides per tal de comprendre aquell formidable moviment migratori.

ELS EFECTIUS DEMOGRÀFICS DE LA REPOBLACIÓ POSTMORISCA

Un plantejament simplista, i probablement també ingenu, suposaria que per tal de substituir els 130.000 moriscos expulsats haurien calgut 130.000 cristians de natura. Òbviament, aquest plantejament implicava que els repobladors havien de procedir de fora del País Valencià, ja que, en cas contrari, no s'hauria tractat d'una autèntica «re població», sinó d'una reestructuració espacial interna de la població valenciana. Així ho pensaren molts contemporanis, i també alguns historiadors actuals. Es van dissenyar plans ambiciosos que preveien l'assentament d'una nombrosa població procedent de diversos indrets de la monarquia hispànica o dels seus dominis europeus, i també procedents d'altres monarquies. Com veurem més endavant, les coses no van ser exactament així.

Coneixem molt deficientment els efectius demogràfics del País Valencià durant el segle XVII i començaments del XVIII, però podem fer algunes aproximacions raonables. Si partim de les xifres anteriors, de 405.000 habitants l'any 1609, abans de l'expulsió, i de 130.000 moriscos desapareguts, és a dir, expulsats o morts en les rebel·lions de la Vall de Laguar i la Mola de Cortes, o en la de vegades llarga espera als ports d'embarcament, cap a finals de 1610 el País Valencià devia tenir 275.000 habitants. No es podria, doncs, considerar plenament «repoblat» fins que no hagués recuperat els 405.000 habitants del setembre de 1609.

La qüestió és més complexa del que sembla, ja que el país podria haver recuperat la seua població anterior a l'expulsió gràcies al seu creixement vegetatiu, però aquest fenomen no hauria estat una autèntica «re població». De tota manera, podem seguir

considerant provisionalment l'evolució de la població valenciana al llarg del segle XVII i les primeres dècades del XVIII. L'any 1646, anterior a la gran pesta de 1648-1652, la població valenciana era aproximadament de 320.000 habitants, és a dir, que no havia recuperat, ni de lluny, els seus efectius anteriors a l'expulsió. Les diferents apreciacions que se n'han fet són prou concordants. Jo mateix, utilitzant una àmplia mostra de sèries parroquials i un mètode molt sofisticat, la projecció inversa, vaig calcular per a 1646 una població de 318.700 habitants.¹ Joan Serafi Bernat i Miquel-Àngel Badenes, usant una metodologia completament distinta, la correcció del cens de 1646 mitjançant una prova de concordança de bateigs, amb una mostra parroquial també molt àmplia, han estimat per a aquesta mateixa data una població de 317.348 habitants, sorprenentment pròxima a l'anterior.² El següent recompte demogràfic complet del País Valencià, molt posterior en el temps, és el deficientíssim veïnatge de Campoflorido de 1712-1713. He estimat la població valenciana en aquesta data, inconvenientment situada després de la catàstrofe demogràfica que suposà per al País Valencià la Guerra de Successió, en 438.800 habitants.³ Bernat i Badenes l'estimen en 410.492 habitants, i en aquest cas la diferència amb el meu càlcul és una mica major, encara que no excessiva.⁴

Òbviament, en aquesta data la ferida demogràfica de l'expulsió ja havia estat guarida, però més d'un segle després de l'expulsió. Aquesta recuperació podria haver estat possible amb el creixement vegetatiu de la mateixa població valenciana, sense aportacions migratòries. Però, com ja ha estat dit, el veïnatge de Campoflorido, una vegada corregides les seues xifres, incorpora les nombroses pèrdues de la Guerra de Successió, de manera que és molt possible que la recuperació de la població de 1609 s'hagués aconseguit abans. Per tal d'esbrinar aquesta qüestió, les dades censals no són d'utilitat, ja que l'únic recompte demogràfic situat entre 1646 i 1712, el cens de 1692, és incomplet. Per tal d'aclarir aquesta qüestió utilitzaré les xifres de la projecció inversa de la població valenciana, que semblen prou fiables. Es reproduïxen a la Taula 1.

¹ Manuel ARDIT (1991). «Un ensayo de proyección inversa de la población valenciana (1610-1899)». A: *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, IX, 3, p. 27-47 (la xifra al·ludida és a la p. 43).

² Joan Serafi BERNAT i MARTÍ i Miquel-Àngel BADENES MARTÍN (1994). *Crecimiento de la población valenciana (1609-1857)*. València: Edicions Alfons el Magnànim, p. 98. Els autors, una vegada corregides les xifres censals de 1646, calculen una població, expressada en veïns, de 77.402; si multipliquem aquesta xifra pel coeficient de 4,1 habitants per veí, proposat pels mateixos autors sobre la base de la Matricula Cadastral de 1842, obtenim els 317.348 habitants citats.

³ M. ARDIT. «Un ensayo de proyección inversa...», p. 43.

⁴ J. S. BERNAT i M.A. BADENES. *Crecimiento de la población...*, p. 98.

Taula 1. La població valenciana en el segle XVII segons la projecció inversa

<i>Any</i>	<i>Població</i>
1612	276.400
1622	292.800
1632	308.000
1642	321.700
1652	310.700
1662	329.300
1672	344.300
1682	361.700
1692	397.500
1702	418.000

Font: M. ARDIT (1991). «Un ensayo de proyección inversa de la población valenciana (1610-1899)». A: *Boletín de la Asociación de Demografía Histórica*, IX, 3, p. 39-40.

Efectivament, segons la projecció inversa, l'any 1702 el País Valencià tenia més habitants que el 1712, de manera que la població anterior a l'expulsió dels moriscos s'havia atès una mica abans. El mètode de la projecció inversa utilitzat fa estimacions per quinquennis, i l'any 1697, central del quinquenni 1695-1699, ja s'havien superat els 405.00 habitants de l'any 1609. És molt probable, doncs, que aquesta població ja s'hagués atès l'any 1695, aproximadament. De tota manera, aquesta és una data molt tardana, 86 anys després de l'expulsió. Hauríem de concloure, doncs, que la repoblació fou un fracàs, almenys tal com l'havien previst els més optimistes el 1609.

L'ESTRUCTURA DEL POBLAMENT MORISC I CRISTIÀ

Les coses són, però, una mica més complexes. L'historiador argentí Tulio Halperín Donghi, que ha fet probablement algunes de les reflexions més intel·ligents sobre els moriscos valencians i el procés repoblador, ja ho va advertir els anys 1955 i 1957, que és quan va eixir a la llum la seua investigació als *Cuadernos de Historia de España*, que publicava a l'exili de Buenos Aires Claudio Sánchez Albornoz. L'obra, de difícil consulta, fou a penes coneguda pels historiadors valencians fins que va ser publicada en forma de llibre a València l'any 1980. Segons l'historiador argentí, la repoblació fou evidentment un fracàs, però ho fou sobretot per a aquells que s'havien format una idea més aviat simplista, per a aquells que pensaven que del que es tractava era de posar una casa cristiana on abans n'hi havia hagut una de morisca. Però el que no comprenien els optimistes del segle XVII és que allò era inviable. Halperín va escriure:

La distribución de la población en la Valencia cristiano-morisca estaba directamente vinculada a la división de esa Valencia en dos grupos nacionales que eran a la vez grupos sociales: no dependía tan sólo de la capacidad de la tierra para sostener a grupos humanos más o menos densos. Esa distribución era ya inalcanzable luego de la expulsión; lo que puede preguntarse, y no se preguntaban quienes, por ejemplo, se lamentaban que los 1.200 moriscos de la Vall de Guadalest hubiesen sido reemplazados por sólo 120 cristianos viejos, es si la restauración de esa forma de distribución demográfica era deseable, o ventajosa.⁵

Halperín Donghi va considerar que els moriscos i els cristians valencians eren dos grups «nacionals» i socials diferents, entenen per «nacionals» que eren culturalment diferents, en sentit antropològic, especialment pel que fa a la seua manera dissenyar el paisatge i d'explotar la terra. Per això la repoblació del territori morisc no podia consistir a posar una casa cristiana on abans n'hi havia hagut una de morisca. El model de poblament era distint, com també ho era el model agrari i el nivell d'exigència vital. D'alguna manera, Halperín estava traduint el vell tòpic del segle XVI que insistentment repetia que «una casa de cristiano viejo ha menester para su sustentación tanto como dos casas de moriscos».⁶ L'exemple de la Vall de Guadalest que posa no implica necessàriament que l'estructura productiva s'hagués pogut recuperar amb tan sols 120 cristians de natura, però sí probablement amb una població inferior a l'antiga morisca de 1.200 habitants. Si seguíssem el vell tòpic reproduït adés, potser la repoblació s'hauria pogut completar amb tan sols 65.000 cristians, que haurien substituït els antics 130.000 moriscos.⁷ Tractaré aquesta problemàtica en un apartat posterior, però de tota manera aquell plantejament de la repoblació situava la discussió sobre unes bases absolutament diferents. Com afirmava l'historiador argentí, el vell esquema de població i producció morisca no tan sols era indesitjable, sinó que a més a més era impossible. Els nous pobladors de «nació» cristiana s'enfrontaven al paisatge i a la terra d'una forma distinta.

Amb la repoblació es va perdre la vella estructura del poblament morisc. Molts antics nuclis de població no es van repoblar i restaren abandonats per sempre més. Molts altres no van recuperar mai, ni tan sols en l'actualitat, la seua xifra de població morisca. No

⁵ Tulio HALPERÍN DONGHI (1980). *Un conflicto nacional: moriscos y cristianos viejos en Valencia*. València: Edicions Alfons el Magnànim, la citació és de la p. 267. Aquest llibre ha estat reeditat l'any 2008 per la Universitat de València, però les meues citacions es referiran sempre a l'edició de 1980.

⁶ Text reproduït per Pasqual BORONAT (1901). *Los moriscos españoles y su expulsión. Estudio histórico-crítico*, 2 vol. València: Francisco Vives Mora; la citació és del volum 1, p. 596-597. Podrien adduir-se molts altres exemples d'aquest tòpic.

⁷ Així ho va pensar la Junta de Població a començaments del segle XVII, quan escrigué que «por ser tan grande el número de moriscos [...] y contentarse ellos con la mitad menos de tierra que los cristianos viejos [...] se tiene por muy buena la población que llegue a la mitad de las casas que estaban pobladas en cada lugar de moriscos», text reproduït per James CASEY (1987). «Què deu el País Valencià als canvis en el poblament rural del segle XVII?». A: *Revista de Catalunya*, núm. 5, p. 84-100. La citació és de la p. 86.

es tractava, doncs, de substituir un morisc per un cristià, sinó de dissenyar un paisatge distint, amb una estructura del poblament i productiva distinta. No coneixem bé els nuclis definitivament abandonats, els despoblats per sempre més, de manera que, de moment, ens haurem de fiar de la vella apreciació de l'arbitrista Jeroni Ibanyes de Salt, que els xifrava en 200.⁸ A banda d'això, és probablement més important estudiar la reestructuració del poblament que va tenir lloc després de l'expulsió.

Per tal d'analitzar aquest fenomen a tot el País Valencià, he distribuït la població en tres moments cronològics: l'any de l'expulsió, 1609, utilitzant l'anomenat *cens del marquès de Caracena*, i els dos censos complets posteriors: el veïnatge de Campoflorido, de 1712-1713, i el cens de Floridablanca, de 1787. Ho he fet en nou unitats territorials o macrocomarques, per tal de fer l'anàlisi més senzilla, i a dintre de cada macrocomarca he distingit entre localitats morisques —exmorisques en el cas dels censos de 1713 i 1787— i de cristians de natura, calculant, per a cadascuna d'aquestes unitats, el percentatge de la població respecte de la població total. Com que el càlcul es fa a dintre de cada recompte de població, això evita haver de fer qualsevol tipus de conversió o correcció de les xifres. Els censos de 1609 i de 1712-1713 proporcionen xifres de veïns, i el de 1787 d'habitants; el veïnatge de 1712-1713 és molt defectiu. Això implica que les xifres de població absoluta d'aquest darrer any són incorrectes, però no les proporcions relatives si suposem, com és probable, que els errors es distribueixen de forma aleatòria. Els resultats es mostren a la Taula 2.

Taula 2. Canvis en la distribució espacial de la població valenciana

	1609 (veïns)		1713 (veïns)		1787 (habitants)	
	Localitats morisques	Localitats cristianes	Localitats morisques	Localitats cristianes	Localitats morisques	Localitats cristianes
Planes Meridionals	33,62%	66,38%	27,13%	72,87%	27,20%	72,80%
Muntanyes Meridionals	34,18%	65,82%	22,08%	77,92%	24,21%	75,79%
Marines	62,29%	37,71%	49,42%	50,58%	44,81%	55,19%
Hortes	45,56%	54,44%	34,43%	65,57%	32,91%	67,09%
Planes Centrals	12,32%	87,68%	12,62%	87,28%	9,57%	90,43%
Planes Septentrionals	16,26%	83,74%	12,05%	87,95%	14,45%	85,55%

⁸ Eduardo ASENSIO SALVADÓ (1954). «El arbitrista Jerónimo Ibáñez de Salt y su programa de recuperación de la economía valenciana en 1638». A: *Estudios de Historia Moderna*, núm. 4, p. 227-272, esp. p. 236.

MOVIMENTS MIGRATORIS DESPRÉS DE L'EXPULSIÓ DELS MORISCOS

Terres Altas	-	100%	-	100%	-	100%
Muntanyes Septentrionals	39,66%	60,34%	24,83%	75,17%	27,77%	72,23%
Muntanyes Centrals	78,60%	21,40%	71,77%	28,23%	73,32%	26,68%
Total	32,35%	67,65%	23,98%	76,02%	24,97%	75,03%

Font: M. ARDIT (1987). «Expulsió dels moriscos i creixement agrari al País Valencià». A: *Afers*, 4-5, p. 273-316.⁹

Com es desprèn d'una lectura atenta de la taula, totes les àrees morisques van perdre població relativa després de l'expulsió, i tan sols una, les Planes Centrals, on la població morisca era petita, va trigar a fer-ho fins l'any 1787. Al País Valencià en el seu conjunt, la població de les localitats morisques, que representava un terç de la població el 1609 (exactament el 32,35%), va passar a ser d'un quart, entorn del 25%, amb una diferència molt petita entre 1713 i 1787. El fet que els resultats d'un cens molt deficient, com el de 1713, i un altre de gran qualitat, com el de Floridablanca de 1787, siguen tan semblants, corrobora l'assumpció, feta anteriorment, que els errors del cens de 1713 es distribueixen de forma aleatòria. La hipòtesi de Halperín que el procés de repoblació fou molt més que això, ja que va implicar un canvi radical en el model de poblament, sembla corroborada.

Una lectura desagregada mostra, però, matisos importants. En algunes macrocomarques la davallada de la població de les localitats morisques fou petita, malgrat que la interpretació no és sempre la mateixa. El petit descens de les Planes Meridionals sembla indicar que en aquesta àrea els moriscos no eren arraconats en àrees especialment desfavorides. Resultats semblants trobaríem en territoris més petits si haguéssim fet l'anàlisi de forma més desagregada. Es tracta dels territoris on es troben en abundància les elits econòmiques morisques. El cas de les Muntanyes Centrals, en què el descens de població relativa fou també petit, és diferent, ja que aquí exerceix una considerable influència el fet que l'única localitat cristiana de la Foia de Bunyol fos la deprimida Setaigües. Totes les altres regions experimentaren davallades superiors a la mitjana del País Valencià, sobretot aquelles zones en què els moriscos ocupaven les estretes valls muntanyenques, com les Marines, on la baixada és del 17%, i les Muntanyes

⁹ Els conjunts territorials s'han definit així: Planes Meridionals (Baix Segura, Baix Vinalopó, Vinalopó Mitjà, Valls del Vinalopó i Alacantí), Muntanyes Meridionals (Comtat, Alcoià, i Vall d'Albaida), Marines (Marina Baixa i Marina Alta), Hortes Meridionals (Safor, Ribera Baixa, Ribera Alta i Costera), Planes Centrals (Horta, Camp de Túria i Camp de Morvedre), Planes Septentrionals (Plana Baixa, Plana Alta, Alcalatén i Baix Maestrat), Terres Altas (Alt Maestrat i Ports), Muntanyes Septentrionals (Alt Millars, Alt Palància i Serrans) i Muntanyes Centrals (Foia de Bunyol, Vall de Cofrents i Canal de Navarrés).

Septentrionals, on és del 12%. Però resulta sorprenent que continuem trobant davallades fortes a les contrades tòpiques de la prosperitat morisca, com les Hortes (12%). Si desagreguem aquesta macrocomarca, seguim trobant baixades fortes a la Safor (17%) i a la Ribera Alta (12%), i en trobem tan sols de menors a la pròspera comarca de la Costera i a la Ribera Baixa, on la població morisca era petita.

Conclouré aquest apartat amb un paràgraf de Halperín Donghi:

Casi dos siglos después de la expulsión, en sus andanzas por tierras de Valencia, en el alto Espadán y en otros rincones montañosos, Cavanilles encontró lugares abandonados, aldeas de las que sólo sobrevivía el recuerdo, vivo testimonio de las ruinas y las desolaciones provocadas por el alejamiento de los moriscos. Pero esas heridas que en los rincones de la montaña permanecían abiertas aún dos siglos después de la expulsión (y siguen estándolo aún hoy: en esta Valencia actual, de población fabulosamente densa, más de una aldea que fue morisca tiene menos habitantes que en 1609), esas heridas en otras comarcas valencianas cicatrizaron en pocos años. Han terminado, en cambio, ya para siempre, esos pululantes recovecos de la montaña donde se agolpaba una población que no encontraba salida.¹⁰

PRODUCCIÓ I PROPIETAT AGRÀRIA

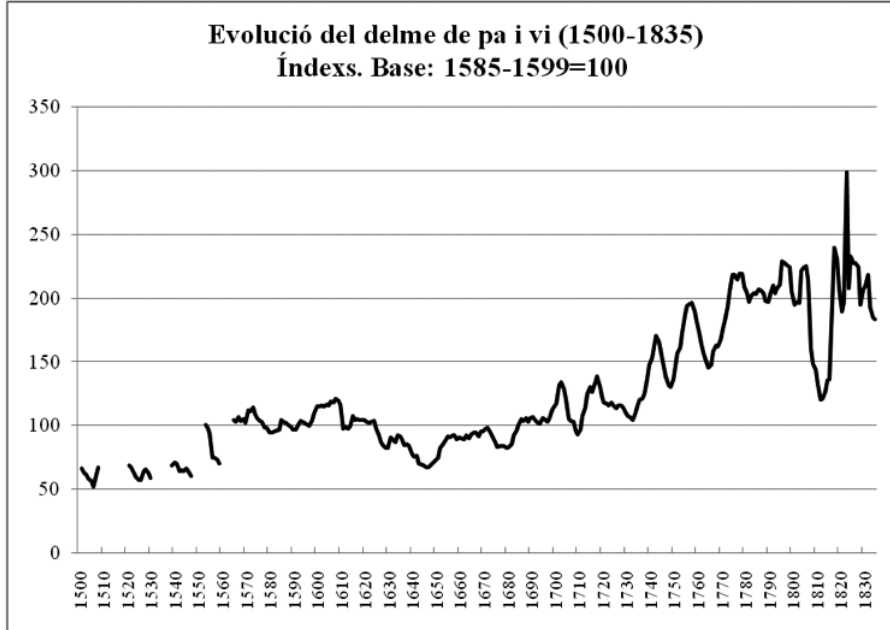
Tal com hem plantejat la qüestió, el que s'hauria d'analitzar no és la recuperació de la població, sinó de la producció agrària, atès que hem suposat que la productivitat dels cristians de natura repobladors era, en termes generals, més alta. L'estudi de la producció agrària durant l'Antic Règim és difícil, ja que no se'n feien estadístiques. Per aquesta raó els historiadors solen utilitzar com a indicador el delme eclesiàstic. Utilitzaré, com ja he fet en altres publicacions, el delme major, o delme de pa i vi, de l'arquebisbat de València. L'antic regne de València estava dividit, amb l'excepció puntual de dues localitats que pertanyien al bisbat de Saragossa (Betxí i Olocau del Rei), en quatre bisbats: Oriola, València, Sogorb i Tortosa. L'arquebisbat de València s'estenia per la major part del territori, raó per la qual podem considerar aquestes dades suficientment representatives. La seu valenciana recaptava diferents tipus de delmes, dels quals el més important era l'anomenat *de pa i vi*, que gravava primordialment els cereals i el vi, però també en ocasions tots els productes sotmesos a aquesta contribució. Tan sols en alguns territoris hi havia alguns delmes particulars, com els anomenats *de paner* (que gravaven els productes hortícoles) o els *de fulla de morera*. El de carnatge o ramat i el de peix no han estat utilitzats en aquesta investigació. Es tractava d'un delme arrendat i no recaptat en espècie, circumstància que implica algunes limitacions. Com que el delme s'arrendava, normalment per períodes quadriennals, en subhasta pública, la seva quantia reflecteix més les expectatives de producció que no pas la producció real

¹⁰ T. HALPERÍN. *Un conflicto nacional...*, p. 275.

en el període, ja que els postors feien les seves puges basant-se en els resultats anteriors i la forma com pensaven que evolucionaria la producció en el quadrienni posterior. No obstant això, a llarg termini, l'evolució de la producció que es dedueix del delme és prou correcta, malgrat que presenta un cert retard.

No hi ha garantia absoluta de que siga així, però sembla que la deducció decimal es va mantenir constant al llarg del període estudiat, malgrat que variava lleugerament segons les zones. L'arquebisbat de València tenia dividit el seu territori en una sèrie de districtes anomenats *delmaris*, que molt sovint, sobretot al segle XVIII, amb l'increment de la producció agrària i la consegüent dificultat de recaptació, es van dividir en subdelmaris, que van rebre el nom de *filloles*. Aquests subdelmaris s'han integrat sempre en el delmari primitiu, per tant, les sèries resultants corresponen al mateix territori. Seguint la metodologia habitual en aquest tipus d'estudis, he deflactat les sèries de cada delmari amb els preus del blat. Amb el producte decimal deflactat he elaborat una sèrie, corresponent a tot el País Valencià, de números-índex sobre el període base 1585-1599, prou estable i anterior a l'expulsió dels moriscos. La sèrie agregada que he construït és la mitjana aritmètica de les sèries individuals que la componen i es reproduïx en el Gràfic 1.

Gràfic 1

Font: M. ARDIT. «Expulsió dels moriscos i creixement agrari...».

La sèrie desautoritza la interpretació de Halperín Donghi, almenys en una primera anàlisi. En els deu anys anteriors a l'expulsió, els índexs dels arrendaments del delme de pa i vi van oscil·lar entorn al valor 117, que no es va recuperar fins a començaments del segle XVIII. No obstant això, aquells van ser uns anys prou excepcionals, com s'observa en el gràfic, i potser seria més convenient adoptar com a índex de partida el mateix que s'ha pres com a base, és a dir 100, que fou el vigent a finals del segle XVI. En aquest cas, la recuperació hauria estat prou ràpida, ja que aquest índex ja s'havia assolit, i fins i tot ultrapassat, entre 1615 i 1625. La davallada fou posterior, i la sèrie decimal va assolir el seu valor més baix el 1646, i es recuperà posteriorment i tornà a atènyer el valor 100 el 1685, és a dir, aproximadament quan hem suposat que es va recuperar també la població.

La sèrie és d'interpretació molt difícil i hauria de ser sotmesa a discussió. Per un costat, resulta estrany que els efectes de l'expulsió dels moriscos sobre la producció agrària valenciana es manifestassen tan tard, gairebé quinze anys més endavant. És cert que, com s'ha dit anteriorment, els delmes arrendats reflecteixen més aviat les expectatives de producció agrària que aquesta mateixa. Els arrendaments subscrits el mateix any 1609 van tenir una vigència triennial o quadriennial, com era costum de l'arquebisbat de València. Probablement molts arrendataris de delmes es van arruïnar en haver de mantenir uns preus que ells havien pactat sense saber que els moriscos serien expulsats. Però, en tot cas, aquest fenomen s'hauria manifestat durant tres o quatre anys, i no quinze. Hi ha una interpretació alternativa que faria entrar en escena el creixement dels conreus comercials que no s'integraven en el delme de pa i vi. Recordem que aquest delme reflecteix fonamentalment la producció dels cereals i de la vinya. Un dels conreus expansius més importants fou la morera, que experimentà un fort creixement al segle XVII i que delmava de forma molt irregular i conflictiva, i s'integrava de vegades en un delme distint, anomenat *de fulla*. Si aquests conreus en expansió no eren integrats en el delme major, aquest seria, doncs, un indicador deficient de l'evolució de la producció agrària.

Així i tot, em sembla improbable que l'estranya evolució dels delmes responga exclusivament als canvis de conreus. Tampoc sembla, com ja s'ha dit, que pugui explicar-se tan sols per l'expulsió dels moriscos. És probable que una de les causes fossin les dificultats que arrossegà la repoblació i, sobretot, la seua irregularitat durant la primera meitat del segle XVII. Probablement també van influir-hi altres factors que no hem sabut valorar o que desconeixem. De tota manera, una anàlisi desagregada, per comarques o macrocomarques, aporta algunes pistes. En alguns casos he pogut separar, a dintre de cada comarca, les localitats morisques (exmorisques després de 1609) i les cristianes, però no sempre. La interpretació de les sèries és difícil, i sembla que no sempre s'ha de fer utilitzant els mateixos arguments. A la macrocomarca que hem anomenat Muntanyes Meridionals (comarques del Comtat, l'Alcoià i la Vall d'Albaida), tant el delme de les localitats cristianes com el de morisques va davallar després de l'expulsió, però molt més

el de les primeres, i ambdues s'igualaren des de 1665 aproximadament. El nivell previ a l'expulsió no es va recuperar fins a començaments del segle XVIII, malgrat que ja s'havia assolit un nivell considerable des dels anys seixanta del sis-cents. Pense que aquest lleuger retard sí que podria explicar-se pels canvis de conreus. S'hauria de tenir en compte, a més a més, que les localitats exmorisques van recuperar la producció agrària anterior a l'expulsió amb una població relativa un 10% inferior a la que tenien el 1609. Tenim en compte que els números-índexs reflecteixen valors relatius i no absoluts.

En les Marines (Marina Alta i Marina Baixa) s'observa el mateix fenomen que a les Muntanyes Meridionals, és a dir, un descens de la producció agrària de les localitats morisques molt superior al de les cristianes. Ambdues sèries no conflueixen fins als anys setanta del segle XVII, però el nivell previ a l'expulsió no es va recuperar fins ben entrat el segle XVIII, en els anys quaranta del set-cents. En aquest cas s'hauria de valorar que la recuperació de la producció agrària anterior a 1609 es va aconseguir amb un descens de la població relativa del 17%.

A les comarques de la Safor i la Costera, de les més dinàmiques del País Valencià, no ha estat possible separar sèries cristianes i morisques, ja que la configuració dels delmaris ho impedia. El seu comportament és molt semblant, amb alguns matisos. En ambdues comarques la caiguda de la producció agrària posterior a l'expulsió fou menor que a les unitats territorials analitzades fins ara, i els nivells previs ja s'havien recuperat cap el 1690, és a dir, molt abans que a les Muntanyes Meridionals o les Marines. En el cas de la Safor, comarca amb abundant població morisca, el descens relatiu de la població de les localitats que havien sigut morisques fou d'un 17%, circumstància que potser aconsellaria avançar la recuperació fins als anys setanta del XVII.

A les Riberes (Ribera Alta i Ribera Baixa) la població morisca no era important, especialment a la Ribera Baixa. Potser això explique que el delme de les localitats morisques es mantinga a sota del de les cristianes durant tot el període, és a dir, fins el 1835. Les localitats cristianes van recuperar el nivell anterior a 1609 cap el 1690, però les morisques trigaren molt més, fins el 1735 aproximadament, encara que amb una població relativa un 10% inferior. Com que en aquestes comarques el creixement de la producció agrària es basà fonamentalment en el conreu de l'arròs, poc o gens cultivat als pobles moriscos, potser això explique el desfasament.

A la macrocomarca que he anomenat Hortes Centrals (l'Horta i el Camp de Morvedre), l'evolució és molt singular. S'ha de tenir en consideració que a l'Horta tan sols hi havia dues poblacions morisques (Alcàsser i Picassent), de manera que tot el pes de les localitats morisques descansa en els pobles interiors del Camp de Morvedre. En aquest cas, els delmaris cristians van créixer poc en comparació amb els moriscos, probablement per les dificultats de creixement d'una agricultura que ja havia assolit nivells molt alts. En canvi, les antigues localitats morisques tenien grans possibilitats de creixement agrari mitjançant l'extensió dels conreus, cosa que aconseguiren amb una població relativa un 12% inferior a la de 1609. En aquest cas, les localitats cristianes a

penes van notar els efectes de l'expulsió, però les morisques no es van recuperar fins a començaments del segle XVIII, i després arribaren a quadruplicar o fins i tot quintuplicar la seua producció agrària al llarg del set-cents.

A les Planes Centrals (la Foia de Bunyol i el Camp de Túria) s'observa el fenomen contrari, ja que les localitats cristianes van créixer molt més que les morisques. Les localitats cristianes a penes van notar els efectes de l'expulsió, no van davallar gaire malgrat que no van recuperar els seus nivells anterior a 1609 fins a començaments del segle XVIII.

La comarca de l'Alt Millars i la macrocomarca de les Muntanyes Centrals (Vall de Cofrents i Canal de Navarrés) eren de densa població morisca, però van experimentar evolucions de la producció agrària força diferents. La primera es va recuperar molt aviat, cap al 1660, mentre que la segona no va retrobar els nivells previs a l'expulsió fins a finals del segle XVIII, concretament cap al 1770.

Com hem vist, doncs, els comportaments van ser molt diversos, cosa que suggereix diferents models d'evolució agrària i de repoblació. Tornarem a això més endavant, però analitzarem abans la possible influència que van poder tenir en la repoblació els canvis de conreus i de l'estructura de la propietat.

La modificació dels conreus després de l'expulsió dels moriscos és un fenomen que coneixem de forma molt deficient. De fet, tan sols s'ha estudiat en un territori, el marquesat de Llombai, i seria agosarat estendre els resultats de la investigació a tot el País Valencià. No obstant això, els canvis que s'hi van produir van ser espectaculars, com es pot veure a la Taula 3.

Taula 3. Conreus d'horta del marquesat de Llombai (1581 i 1699)

<i>Conreus</i>	<i>1581</i>		<i>1699</i>	
	<i>Superfície</i>	<i>%</i>	<i>Superfície</i>	<i>%</i>
Cereals	1.825	86,8	1.589	32,5
Morera	110	5,2	2.834	58,1
Vinya	81	3,8	255	5,2
Figuera	56	2,6	-	-
Olivera	25	1,2	178	3,6
Garrofer	7	0,4	28	0,6

Font: Manuel ARDIT (2004). *Creixement econòmic i conflicte social. La foia de Llombai entre els segles XIII i XIX*. Catarroja-Barcelona: Afers, p. 70 i 115. La superfície està expressada en fanecades.

La taula és suficientment expressiva perquè calga cap comentari. L'única objecció que se li podria fer és que la data de 1699 és molt allunyada de l'expulsió, però no disposem d'una altra font anterior i, de tota manera, documenta de forma ben eloqüent

la nova estructura productiva que van instaurar els repobladors. Els conreus de secà dels quals tenim dades el 1699 no estan, però, documentats adequadament el 1581. De tota manera, fa l'efecte que els moriscos atenien de manera molt deficient el secà. Els cristians repobladors van traslladar a aquest espai el conreu del cereal, que els moriscos cultivaven preferentment en regadiu.

Més convincents són els canvis que es van produir en l'estructura de la propietat, ja que estan millor documentats. Aquest fenomen ha estat ben estudiat a la comarca de la Safor, concretament a l'horta de Gandia, tant la regada pel riu Vernissa com pel riu d'Alcoi o Serpis. Entre 1593 i 1630 l'estructura de la propietat agrària va canviar de forma espectacular. Amb l'excepció de Benirredrà, a totes les localitats la propietat mitjana va augmentar entre un 50 i un 500%, segons els pobles.¹¹ A la comarca del Baix Segura (concretament a Redovà, Albatera, Coix i la Granja de Rocamora) no ha estat estudiada la propietat agrària posterior a l'expulsió, però sí en el període anterior, i destaca el minifundisme morisc i una estructura de la propietat molt poc diferenciada, en alguns casos gairebé igualitària, fenomen estrany i difícil d'explicar. Aquest fet contrasta amb la de les localitats cristianes de la comarca (Oriola, Callosa de Segura, Almoradí, Catral i Guardamar de Segura), en les quals la propietat mitjana era molt superior i l'estructura social força més diferenciada.¹²

Aquest mateix fenomen també ha estat observat, malgrat que no de forma tan nítida, en el marquesat de Llombai entre 1581 i 1699, junt als canvis en els conreus examinats abans. Si a finals del segle XVI els propietaris amb menys de 10 fanecades eren el 62%, el 1699 aquesta proporció havia baixat al 36%.¹³ Fets semblants també han estat assenyalats en altres localitats valencianes, encara que amb proves no tan contundents.¹⁴

LA REPOBLACIÓ I ELS REPOBLADORS

Els testimoniatges indirectes que hem examinat fins ara suggereixen que la repoblació no es va portar a terme com molts contemporanis de començaments del segle XVII havien suposat. Ni fou ràpida, ni va reproduir el mateix model de poblament i

¹¹ Adelina BATALLER (1960). «La expulsión de los moriscos y su repercusión en la propiedad y la población en la zona de riegos del Vernisa». A: *Saitabi*, núm. 10, p. 81-100; Santiago LA PARRA (1992). *Los Borja y los moriscos (repobladores y «treatenientes») en la huerta de Gandia tras la expulsión de 1609*. València: Diputació Provincial.

¹² David BERNABÉ GIL (1987). «La Vega Baja del Segura en vísperas de la expulsión de los moriscos: estructura de la propiedad de la tierra». A: *Estructuras y regímenes de tenencia de la tierra en España*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, p. 61-74.

¹³ Manuel ARDIT. *Creixement econòmic i conflicte social...*, p. 68-70 i 110-115.

¹⁴ Els historiadors medievalistes han observat també el minifundisme andalusí. Vegeu Ferran ESQUILACHE MARTÍ. «Sobre la rigidez de los sistemas hidráulicos y la evolución del parcelario en las huertas de moriscos. El caso de la huerta de Alèdua». A: *IX Simposio sobre mudejarismo* [en premsa].

agrari que abans havia estat vigent a les localitats morisques despoblades, almenys no de forma majoritària. Tampoc sembla que fos regular, és a dir, que seguís el mateix model a tot arreu, sinó que es va adaptar a les circumstàncies locals, tant d'oferta de terra i repobladors potencials com de demanda, incloent en aquesta les condicions concedides pels senyors, ja que quasi totes les localitats morisques eren senyoriales. A més a més, fou variable en el temps: molts dels primers repobladors, alguns dels quals no eren de fet repobladors, sinó aspirants a terratinents, cosa que es va corregir aviat per les disposicions que va adoptar el regent del Consell d'Aragó, Salvador Fontanet, van desaparèixer aviat; es produïren diferents onades migratòries fins que es va aconseguir una població mitjanament estable, cosa que en algunes localitats va trigar molt de temps a produir-se. La majoria van procedir del mateix País Valencià i no de l'exterior, de forma que l'operació fou en gran mesura una reestructuració espacial de la població valenciana, amb aportacions externes no gaire grans. Això explicaria bastant bé la seua lentitud.

La qüestió de l'origen dels repobladors va rebre un impuls considerable amb la investigació que als anys seixanta del segle xx, promoguda pel doctor Joan Reglà, va portar a terme Joan Ramon Torres Morera. Aquest investigador va arribar a la conclusió que els repobladors procedents de l'exterior van representar com a màxim una proporció del 5,8%.¹⁵ Torres Morera va utilitzar en el seu estudi una mostra de cartes de població, en les quals no sempre consta l'origen dels repobladors, i va assumir que aquests eren valencians quan no s'especificava la seua procedència. La mostra era petita i la metodologia qüestionable. Anys endavant, Primitiu Pla, partint del seu estudi del comtat de Cocentaina, va proposar una xifra més alta de repobladors exteriors, concretament del 9,5%.¹⁶ Jo mateix he proposat una taxa migratòria lleugerament més alta, del 10%, ja que el creixement demogràfic observat al País Valencià durant la primera meitat del segle xvii és difícilment explicable pel sol creixement vegetatiu.¹⁷

En tot cas, el que resulta clar a hores d'ara és que, a tot el País Valencià, la immigració procedent de l'exterior fou petita, però no fou així a tot arreu. Ha quedat demostrada la importància de la immigració mallorquina a les Marines Alta i Baixa, on probablement va assolir una proporció molt superior al 10%.¹⁸ Hi ha indicis que a les localitats frontereres, com les de l'Alt Millars, la Vall de Cofrents o el Baix Segura, els immigrants aragonesos, castellans o murcians també van superar amb escreix aquesta

¹⁵ J.R. TORRES MORERA (1966). «Repoblación del reino de Valencia después de la expulsión de los moriscos». A: *Saitabi*, núm. 16, p. 121-148; *Repoblación del reino de Valencia después de la expulsión de los moriscos*. València: Universitat de València.

¹⁶ P. PLA ALBEROLA (1988). «Los movimientos migratorios en el condado de Cocentaina tras la expulsión de los moriscos». A: *Estudis sobre la població del País Valencià*, i. València, p. 301-314.

¹⁷ M. ARDIT. «Un ensayo de proyección inversa...», p. 39.

¹⁸ ANTONI MAS I FORNERS i JOAN-LLUÍS MONJO i MASCARÓ (2002). *Per poblar lo regne de Valentia... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle xvii*. Palma de Mallorca: Els Camins de la Quimera.

proporció.¹⁹ Però ens continua faltant una estimació segura de la magnitud de la immigració procedent de l'exterior per a tot el País Valencià.

José Manuel Pérez Garcia i jo mateix vàrem concloure fa anys que la repoblació es va nodrir fonamentalment d'immigrants procedents del mateix País Valencià, partint de fonts diferents i amb una metodologia distinta. Utilitzant les visites pastorals de l'arquebisbat de València de 1617 i 1622, publicades per Milagros Cárcel Ortí, vàrem confeccionar una mostra de poblacions cristianes de natura i morisques, tot i analitzant la seua evolució entre les dues dates indicades. La conclusió a què vàrem arribar és que les poblacions cristianes varen experimentar una important sagnia demogràfica que es va saldar en benefici de les antigament morisques. En el període tan curt que transcorre entre 1617 i 1622, els nuclis cristians de la mostra varen perdre 22.559 habitants, i tan sols una petita proporció seria imputable a la mortalitat ordinària, ja que no va haver-hi crisis demogràfiques importants en el període. En canvi, les poblacions morisques varen guanyar 18.943 habitants, una xifra molt pròxima a l'anterior, considerant el caràcter aproximatiu dels càlculs. Aquesta coincidència corroboraria el caràcter fonamentalment endogen del procés repoblador, tot i que limitat a la mostra i al període analitzats.²⁰

Per tal d'analitzar correctament aquesta problemàtica, encara en bona mesura irresoleta, s'hauria d'utilitzar una àmplia mostra de cartes de població, ara per ara encara no disponible, i una altra, treta dels arxius parroquials, en la qual conste l'origen dels casats en un període ampli, que potser hauria de cobrir fins als anys vuitanta del segle XVII. Una metodologia així tan sols s'ha aplicat als pobles de les dues Marines estudiats per Antoni Mas i Joan-Lluís Monjo, en un estudi que ja he citat i que es pot considerar modèlic. No insistiré en aquesta temàtica perquè és objecte d'una altra ponència presentada en aquest Congrés pel doctor Antoni Mas. Les cartes de població són una font indispensable, però insuficient. Molts dels pobladors que hi apareixen no van romandre a les localitats, bé perquè van acabar abandonant-les o perquè realment no eren repobladors. En uns primers moments algunes persones pròximes al poder nobiliari, com per exemple servidors dels ducs de Gandia, van obtenir terres i cases a pobles en els quals ni tan sols van pensar a establir-se. Aquesta situació va ser corregida, com ja ha estat dit, per les disposicions del regent Fontanet. A més a més, el procés repoblador va ultrapassar amb escreix els primers moments en què es van concedir o acordar les cartes de població. Per això són necessaris també els arxius parroquials.

¹⁹ Pel que fa a la comarca de l'Alt Millars, concretament les localitats de Toga, Cirat, Pandiel i el Tormo, vegeu Juan CORBALÁN DE CELIS (2007). «Las dificultades para la repoblación en el Alto Mijares. Carta de nueva población de Cirat, Pandiel y El Tormo». A: Joan Serafí BERNAT i MARTÍ i Francisco José GUERRERO CAROT (ed.). *Las comarcas de interior: una perspectiva demográfica*. Sogorb: ICAP, p. 79-90.

²⁰ José Manuel PÉREZ GARCÍA i Manuel ARDIT LUCAS (1988). «Bases del crecimiento de la población valenciana en la Edad Moderna». A: *Estudios sobre la población del País Valencià*, 1. València, p. 199-228, esp. p. 204-209.

Un estudi així, que combina les cartes de població i la informació proporcionada per l'arxiu parroquial, tan sols ha estat fet, independentment de la investigació de Mas i Monjo, que jo sàpiga, en el meu estudi del marquesat de Llombai. Aquest territori era gairebé exclusivament morisc, ja que abans de 1609 tan sols vivia una petita minoria cristiana a Llombai, i els altres pobles, Catadau, Alfarb i Alèdua, eren totalment moriscos. Coneixem l'origen dels repobladors de Catadau i Alfarb, ja que aquesta circumstància no consta en la carta de Llombai, i Alèdua no es va repoblar. En la carta de població de Catadau se citen 42 pobladors, i en la d'Alfarb 33. Dels 75 nous pobladors d'aquestes dues localitats, 60 procedien del País Valencià, i la majoria d'aquests, exactament 54, de la mateixa comarca de la Ribera Alta i de les pròximes de la Ribera Baixa i l'Horta. El 80% dels repobladors procedien, doncs, del mateix País Valencià. Del 20% restant, un 11% venia de territoris espanyols, i tan sols un 9% d'altres monarquies, concretament de França i de Portugal, malgrat que aquest país aleshores estava integrat en la monarquia hispànica. Aquests estrangers no hi van romandre gaire temps, ja que no estan documentats en l'arxiu parroquial. Igual s'esdevé amb molts altres, cosa que revela el caràcter provisional que va tenir aquesta primera repoblació.

Els immigrants posteriors, parcialment documentats en l'arxiu parroquial de Llombai, que en aquest moment abraçava tot el territori del marquesat, van tenir un origen semblant. Els esposos documentats en el període 1621-1650, 76 en total, procedien també majoritàriament del País Valencià, i molt especialment de les Riberes Alta i Baixa i de l'Horta. En total, els immigrants valencians són un 86% del total. Lluny de minvar, la procedència valenciana dels pobladors es va acusar a partir dels anys vint del sis-cents. En aquest període, els altres súbdits del rei d'Espanya van ser un 12%, i els estrangers, sempre francesos, un 2%.

Si ampliem el període d'anàlisi, les coses no canvien en absolut. En el període 1621-1725, que en part coincideix amb l'anterior, però que ja no es pot considerar estrictament de repoblació, els esposos documentats van procedir en un 86% del mateix País Valencià, en un 12% de la resta d'Espanya, i en un 2% de l'estranger. És a dir, les mateixes proporcions del període 1621-1650. Sembla que l'origen dels immigrants del marquesat de Llombai tenia un caràcter molt estructural. Efectivament, en el període 1726-1814 els immigrants valencians van assolir la mateixa proporció del 86%, augmentaren una mica els peninsulars, fins al 13%, i disminuïren els estrangers, l'1%.²¹

És probable que aquest territori no siga representatiu de tot el País Valencià, en el qual suposem que es van donar circumstàncies diverses, però deu ser-ho més que les excepcionals Marines Alta i Baixa, que són les úniques comarques ben estudiades fins ara.

²¹ M. ARDIT. *Creixement econòmic i conflicte social...*, p. 82-87 i 156-161.

PONÈNCIA

Pagesos per als senyors: l'emigració del Regne de Mallorca al Regne de València en el segle XVII¹

Antoni Mas i Forners

Universitat de les Illes Balears

La primera part del títol d'aquesta ponència, *Pagesos per als senyors*, podria resumir —o això pens— les característiques bàsiques del flux migratori que des de les Illes Balears —fonamentalment Mallorca— es dirigí cap al Regne de València després de l'expulsió dels moriscs. Això, tant per les característiques del procés (una migració fomentada i dirigida per senyors valencians afectats per l'expulsió dels moriscs amb la voluntat de repoblar els seus dominis) com per la composició d'aquest (fonamentalment famílies, tot i que no mancaren els homes sols). Aqueixes característiques el particularitzen respecte d'altres processos migratoris, com el que es dirigí des d'Occitània cap a Catalunya en la mateixa època. Tot plegat és el que intentaré argumentar en les planes que segueixen.

¹ Aquest treball és el resultat de la recerca conjunta que duc a terme amb Joan Lluís Monjo i Mascaró i Josep Mas i Martí. El contingut d'aquestes planes és directament tributari de les recerques que fem plegats; vull agrair-los, per tant, la seva gentilesa quan m'han fet avinent la seva voluntat que jo signàs tot sol aqueixes planes, en què es reflecteixen tant les seves paraules com la seva feina d'anys. Ho consider una mostra sincera de l'amistat que ens uneix i que ens anima a continuar envant, tot i la distància geogràfica que ens separa, una recerca que forma part de la història comuna dels nostres pobles (Tàrbena i Xaló, a la comarca valenciana de la Marina, i Santa Margalida, a Mallorca).

L'IMPACTE DE L'EXPULSIÓ DELS MORISCS EN LA SOCIETAT VALENCIANA

Hi ha un cert consens a afirmar que l'expulsió dels moriscs del 1609² suposà la pèrdua de prop d'un terç de la població del Regne de València. Així doncs, l'expulsió provocà una minva sobtada dels ingressos del fisc reial i, sobretot, de les rendes feudals que ingressaven els senyors que tenien feus habitats majoritàriament o totalment per moriscs. Així doncs, tant als uns com als altres els era urgent procedir al repoblament dels seus dominis. Tanmateix, les característiques de la demografia cristiana del Regne de València —amb un creixement molt dèbil— impedia ocupar ràpidament la totalitat dels territoris abans poblats pels moriscs. Els senyors valencians procediren ràpidament a la recolonització dels seus dominis mitjançant la concessió de cartes pobles o nous establiments, que provocaren moviments de població important dins el Regne de València. Però a les zones muntanyoses del sud del país, més poc aptes per als usos agraris —i en principi menys atractives per als cristians de natura valencians—, bona part dels colons procediren de fora del Regne, sobretot de Mallorca.³ Els illencs, a bona part de les poblacions de la Marina, es convertiren en el col·lectiu repoblador —o colonitzador— absolutament majoritari. Per explicar per què s'esdevengué així, caldrà fer referència a quina era la situació que es vivia a Mallorca aquells mateixos anys.

MALLORCA A LES DARRERIES DEL SEGLE XVI I ELS INICIS DEL SEGLE XVII

Els diferents estudis sobre la distribució de la terra de darreries del segle XVI —majoritàriament basats en els cadastres (estims) del 1578— mostren que les grans explotacions (possessions) ocupaven el gruix de la superfície dels diferents municipis de la Part Forana. En tots els municipis de què es disposa de treballs sobre aquest aspecte (Felanitx, Manacor, Muro i Santa Margalida), les grans tinences suposaven més del 90% de l'extensió total de cada un. Tots els indicis i referències que es coneixen sobre altres municipis indiquen que aquesta era la tònica de tota la ruralia mallorquina de l'època. Segurament, les grans tinences ocupaven, en el conjunt de la ruralia, una extensió superior al 80% de la seva superfície, si aquesta no era, com s'ha vist, superior al 90% (vegeu la taula). L'anterior i l'extremada polarització en la distribució de la possessió de la terra a cada terme, i també dins les mateixes comunitats rurals, explica que la majoria de les seves famílies pageses tenguessin patrimonis insuficients per a la subsistència. Concretament, el 60,1% dels posseïdors de Campos, el 57,1% dels de Felanitx, el 57,5% dels de Manacor, el 49,3% dels de Muro i els 60,9% dels de Santa Margalida tenien béns amb una valoració igual o inferior a 200 lliures, que solien

² Vegeu-ne una visió de síntesi a Antoni FURIÓ (1995), p. 311.

³ Antoni FURIÓ (1995), p. 311-324.

consistir en una casa i en una o dues —com a molt— parcel·les de terra.⁴ La polarització era encara més accentuada a Pollença i Alcúdia, viles on el 57,4 i el 71,9% dels posseïdors —respectivament— tenia béns valorats entre 0 i 100 lliures.⁵

Parcel·lació a diferents termes de la Part Forana (1578)⁶

<i>Terme</i>	<i>Extensió (km²)</i>	<i>Total tinences</i>	<i>Nombre parcel·les</i>	<i>% total tinences</i>	<i>Extensió (hectàrees)</i>	<i>% extensió terme</i>
Felanitx	169,5	992	833	84,0	1.027,8	6,0
Manacor	342,3	1.035	927	89,6	924,8	2,8
Muro	90,5	1.015	954	94,0	874,4	9,7
Santa Margalida	115,1	423	365	86,3	387,1	3,4

Per a la majoria d'aquests posseïdors, el conreu de les seves terres devia resultar insuficient per assolir la subsistència, atesos l'entitat del seu patrimoni, els rendiments mitjans de la terra i els càlculs de consum de cereals per a aquesta època. Tot plegat impedia l'autoreproducció de la gran majoria de la població de la ruralia, al marge de les grans explotacions, on es concentrava el gruix de l'oferta de treball —ja fos temporal o fixa, com els missatges i de terres en arrendament, fonamentalment petites parcel·les cedides en forma de rotes.

Aqueixa situació s'agreujà pel continu creixement de la població que seguí la Germania, que va provocar la subdivisió continuada de les tinences pageses.⁷ El 1573, segons es desprèn de la recaptació del morabatí, es recuperaren, per primera vegada, els nivells demogràfics assolits en la primera meitat del segle XIV (el 1329).⁸ Aquest creixement, si atenem estudis centrats en altres fonts, com talles, estims i registres parroquials, degué ésser molt superior al que reflecteix la recaptació d'aqueix impost i, d'altra banda, les fonts mostren com la tendència a l'augment de la població es mantenia a les darreries del segle XVI i als inicis de la següent centúria. Així es desprèn, per exemple, de l'evolució del nombre de contribuents als estims de diferents poblacions. A Santa Margalida, el nombre de contribuents s'hauria quintuplicat respecte del 1459;

⁴ BARCELÓ (1998), MAS (1997), VAQUER (1978, 1987 i 1991).

⁵ MAYOL (2001), p. 68.

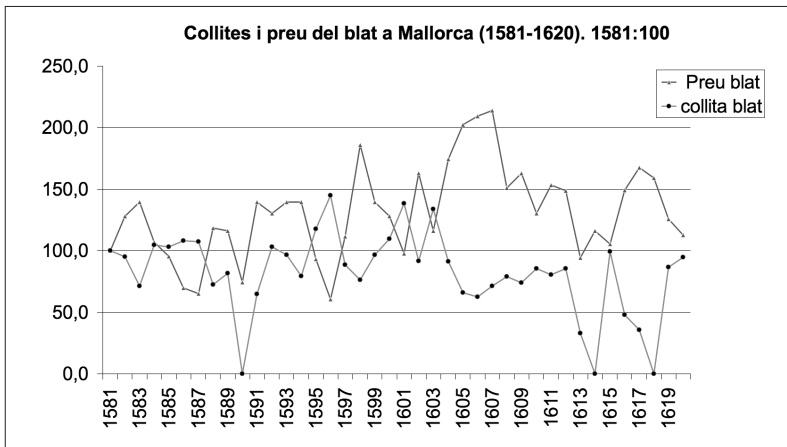
⁶ Elaboració pròpia a partir de BARCELÓ (1998), MAS (1997) i VAQUER (1978, 1987 i 1991).

⁷ Sobre la conjuntura agrària a Mallorca durant els segles XVI i XVII, vegeu els estudis de Juan VIDAL (1987), JOVER (1998) i VAQUER (1987).

⁸ SEVILLANO (1974). L'illa hauria assolit, a darreries del segle, una població d'entre 85.000 i 90.000 habitants. JUAN (1991), p. 244.

a Manacor, s'hauria duplicat entre el 1511 i el 1581; allò mateix esdevengué a Pollença entre el 1501 i el 1608, i a Alcúdia entre 1500 i 1600.⁹

L'augment de la població se sustentava en la intensificació del treball a les parcel·les posseïdes per la petita pagesia i, sobretot, per l'eixampla de l'àrea de conreu a les possessions i, també, per l'arrendament de trossos de garriga (rotes) de les possessions i de les comunes als estrats més pobres de la pagesia. La naturalesa primordialment extensiva d'aqueixa expansió, que suposà la rompuda i el conreu de terres marginals, fins aleshores dedicats a les pastures, aviat causà la caiguda dels rendiments, la minva del producte per càpita i, en el primer decenni del segle XVII, la detenció del creixement de la producció cerealícola, que en alguns casos, com fou el d'Alcúdia, ja s'hauria produït a les darreries del segle XVI.¹⁰ A més a més, cal tenir en compte que, regularment, la producció de cereals de l'illa era insuficient per al consum de la població, la qual cosa en feia imprescindible la importació. Aquesta manca afectava tant la Ciutat —un dels principals centres de consum— com les viles, ja que bona part de les collites n'era detreta directament mitjançant els delmes i altres drets feudals —rendes a part de fruits, com la tasca— i els arrendaments de les possessions. Això feia que els municipis de la Part Forana es veiessin forçats a adquirir blat per al consum dels seus veïnats i, fins i tot, per a la sembra. Per tant, en els primers decennis del segle XVII, quan la producció de cereals iniciava el seu declivi, amb un raig-i-roll de males anyades que tengué el seu cim el 1613, la població mantenia la seva tendència a l'alça i els preus dels blats s'havien incrementat de manera significativa, la situació devia ésser especialment crítica.

Font: elaboració pròpia a partir de VAQUER (1987).

⁹ MAS (1997) i buidatge personal de la talla del 1613 de l'Arxiu Municipal de Santa Margalida, núm. reg. 1813; PUJOL (1992), MAYOL (2001), DEYÀ; MAS; ROSSELLÓ (2002), VAQUER (1978, 1987 i 1991).

¹⁰ DEYÀ; MAS; ROSSELLÓ (2002).

Tot plegat explica que en el darrer quart del segle XVI ja es documentin moviments migratoris d'una certa entitat, que tenien Ciutadella¹¹ i Sardenya —i, en aqueixa illa, sobretot la ciutat de Càller— com a principals destinacions. En Francesc Serra de Gayeta ja documentà els preparatius de 18 veïnats de Pollença i les seves famílies —en total, entre els uns i els altres, 75 persones— que a l'octubre del 1599, «tenint proposit i deleberatio de partir-nos de Mallorca a la insigne i preclara ciutat de Caller de la illa de Sardenya», contractaven al Port d'Alcúdia el seu viatge cap a aquella ciutat.¹² I, un any més tard, un testimoni d'un procés localitzat per n'Onofre Vaquer afirmava que aquell any, «en la ciutat de Caller [...] se moriren més de cent homes de Felanig».¹³ A més, en la població sarda de Villamar existeix, segons reporta el mateix autor, un barri mallorquí (*quartiere maiorchino*) on el segle XVII es documenta la presència de mallorquins.¹⁴ El 1600 mateix, Felip III es queixava que el virrei de Mallorca no l'hagués informat que, per mor de la situació que es vivia a l'illa,

muchos de la parte forana [la ruralia de l'illa] apretados de la necesidad en que se las ha puesto el mal gobierno que ha avido en esse Reyno en el repartimiento de los trigos y en la administración del dinero de la consignación se han ydo a bivir a Cerdeña y a otras y que con aver sido de estos de algunos mesos acá en número de más de mil y quinientas personas ay más de otras cinco mil que quieren hazer lo mismo.

(JUAN, 2008, p. 340)

Aqueixa situació formava part de l'agenda diària del virrei de Mallorca en el moment de l'expulsió dels moriscs, el valencià Joan de Vilaragut, senyor de la baronia d'Olocau.¹⁵ El virrei coneixia perfectament —de fet, ell mateix n'estava afectat als seus dominis— la sagnia demogràfica provocada per l'expulsió dels moriscs i la urgència de procedir a la repoblació. Així doncs, no resulta gens estrany que el virrei actués de pont entre les autoritats mallorquines i els senyors feudals de les comarques del Marquesat i la Marina, que havien perdut 2/3 parts dels seus efectius,¹⁶ a fi d'atreure-hi pobladors des de Mallorca. El virrei va organitzar, possiblement de manera conjunta amb els senyors feudals de la Marina, la captació i el transport de pobladors mallorquins cap al seus dominis (COSTA, 1977-78, p. 80-81). Respecte d'això, resulta ben il·lustratiu que s'hagi pogut documentar que, el mateix virrei, a Mallorca estant, organitzà (20

¹¹ Que s'hagué de repoblar després del saqueig turc del 1578. Sobre això, vegeu SASTRE (1986).

¹² SERRA DE GAYETA (1982), p. 265-267.

¹³ Tot i que es podria tractar, almanco en part, d'una migració temporal, com proposa el mateix Onofre Vaquer —un altre dels testimonis del procés declarava que «stant en Felanig vingueren molts homes i dones qui se'n eran anats a Càller»—, el fet és que el mateix autor ha documentat als llibres sacramentals d'aquella població sarda nombrosos mallorquins, com també matrimonis entre mallorquins i felanitxers. VAQUER (2001), p. 256-257.

¹⁴ VAQUER (2001), p. 257.

¹⁵ JUAN (1996), p. 168-171.

¹⁶ COSTA (1977-78), p. 80-81.

d'agost de 1610) l'assentament de quatre pagesos mallorquins al seus dominis d'Olocau mitjançant la redacció d'una carta pobla (LLORET, 2003).

De fet, el virrei es convertí en l'organitzador, amb l'oposició dels jurats del Regne, de la migració cap al Regne de València, molt poc temps després de l'expulsió dels moriscs. Tal com indica Josep Juan (2008, p. 344-348),¹⁷ és possible que la seva vinculació amb el duc de Lerma —i marquès de Dénia— tengués a veure amb una de les principals destinacions de la migració mallorquina: el marquesat de Dénia (i, per extensió, tota la resta de la comarca de la Marina i part de la del Comtat). És més que probable que Joan de Vilaragut comptàs amb la col·laboració d'altres senyors feudals (el duc de Gandia, el marquès d'Aitona, el baró d'Íxer), que posteriorment poblaren els seus dominis amb colons mallorquins. En tot cas, cal remarcar que el procés migratori fou objecte de l'oposició dels jurats del Regne de Mallorca, que denunciaren l'actuació del virrei. Així, denunciaren (14/oct./1609) que el virrei

donà [...] orde [...] que anassen en las vilas de Porreras, Petra y Menacor per a procurar persuadir alls habitants de dites viles que ab se casa, família y infants se desvezinan d'est regne de Magestad y vagen a poblar terras de particulars de les quals ninguna utilitat dita se Magestad ne reporta y que ya n'han arribats alguns par a capitular ab V. Ilma. Señoria.

Els jurats del Regne pretenien (22/oct./1609) que «ningú se despoble de Mallorca», tot argüint els perjudicis que això causaria al regne i al patrimoni del rei:

Se ha de despoblar es Regne de vostra Magestad que seria la gran destructió sua y de la hazienda y patrimoni de vostra magestad [...] de est son regne que està tan esposat a perill d'enemics.

El virrei, però, comptà amb uns aliats decidits, els síndics de la Part Forana, que feren costat (15/oct./1609) a l'organització del procés migratori. Els esmentats síndics exposaven que «moltes personas y pobladors d'aquest regne se'n volen anar per poblar-se en lo regne de València», i defensaven que no s'hi posàs cap impediment, tot argüint que

basta V. S. haver vist la necessitat y treballs que petexen los pobladors los quals no poden remediar la major part de l'any puix la major part de l'any no troben jornal per poder viura [...] y puis nro. Señor ha uberta la porta per a tants pobres qui no poden remediar [...] no deu permetre V. S. Il·lma donar lloc a tals impediments antes bé affavorir-los y animar-los en les embercations puis aportats a poder treballar se evitaran alguns peccats de què estan costrets per les necessitats se segueixen en lo present Regne.

¹⁷ Vull agrair molt especialment al professor Josep Juan Vidal que m'hagi donat a conèixer el seu treball, que permet aclarir una qüestió fins ara irresolta: com s'organitzà el procés migratori cap a València. Tret que no s'indiqui el contrari, les referències documentals que apareixen en aqueixes planes sobre la intervenció de Vilaragut en el procés procedeixen d'aquest treball.

Mentre la polèmica encara prenia amb força, alguns migrants ja s'havien desplaçat a València a fer el primer reconeixement del terreny: el 22 d'octubre de 1609 s'afirma que «han ja embarcats alguns per anar a regonèxer les terres y lochs ahont volen poblar-se». Prop d'un any més tard, ja es documenten les primeres referències (30/agost/1609) a la intensitat del procés migratori. En aqueixa data, els jurats demanaren que «ningunes casades ni singulars persones vagen a poblar-se en altre part», atès que «a causa de l'extirpatió dels moriscos [...] molts habitants del present regne han mudat son domicili y desveïnat d'aquell y va la cosa tan augment que V. S. Ab sa mà forta atallant o és cert que lo dany anirà sempre creixent». La preocupació dels jurats es fa evident quan el 22 de setembre de 1610 s'ordena l'elaboració d'un cens dels migrants. En l'ordre s'indicava que «per quant per part dels mag[ní]ff[ic]s jurats del present regne nos és astat [...] [representat] ab suplicació per lo síndich de dita Universitat [...] que mols abitadós de acaxes vil·las se van despoblant d'ellas y del present regne an Vallència y altres parts»; d'altra banda, es manava als batles que «quiscun de vosaltres en son bal·liu quantes persones en son bal·liu així òmens com dones y mijons se'n són anats de acaxes vil·las fora del present regne per poblar-se en València o an altres parts acusant-nos del nombre de hòmens desseparadement axí dels òmens y mijons».

Joan de Vilaragut morí pocs mesos després, al desembre del 1610. El seu substitut, durant nou mesos, de manera interina, fou el mallorquí Pere-Ramon Safortesa, aleshores procurador reial, que fou substituït de manera definitiva en el càrrec pel valencià Carles Coloma (JUAN, 1996, p. 168-171). Probablement tots dos degueren facilitar que els senyors valencians continuassen captant nous colons a les Balears per poblar els seus dominis. Així sembla indicar-ho, en el cas d'en Ramon Safortesa, que aquest fou el senyor feudal més important d'una de les poblacions mallorquines més afectades per l'emigració, Santa Margalida. Segons Josep Obrador, el duc de Gandia, senyor d'extensos dominis a la comarca de la Marina, hauria destacat en l'operació de captació de colons mallorquins, i hauria estat secundat per altres senyors feudals de l'indret, com la marquesa d'Aitona, senyora de Tàrbena (OBRADOR, 1952, p. 172).

Dissortadament, no hem pogut localitzar cap referència de com s'organitzà el transport i l'embarcament dels colons. Però el fet és que a l'agost del 1610 ja es documenten colons mallorquins residents a València,¹⁸ i que al mes següent les fonts mallorquines ja es fan ressò de la importància dels moviments migratoris. Així i tot, sembla que almanco part dels migrants tengueren temps de preparar el viatge. Així sembla indicar-ho que apareguen documentats venent els seus béns poc temps abans de partir cap a València, o nomenant procuradors per tal que administrassen els seus béns o perquè n'alienassen una part. El 28 de juliol de 1610, Mateu Albanell (posteriorment establert a Xaló) va vendre una sort de terra, segurament poc abans de partir cap al regne de València.

¹⁸ VICENS (1987).

El 20 d'agost del mateix any els artanencs Jordi Ginard i la seva esposa Joana feien constar la seva voluntat d'emigrar a la ciutat de València —segurament cal entendre al Regne— juntament amb els seus fills («volentes ad Civitatem Valentiae nos transmigrare una cum filiis et tota domo nostra et bonis»), i nomenaven procurador el seu nebot Antoni Català per tal que alienàs les cases que posseïen dins la vila d'Artà. El 6 d'octubre de 1610 la Cúria del batle de Lluçmajor feia saber que Joan Noguera «se'n sia anat en València i age venut les dites cinquanta ovellas» (FONT, 1982, p. 421).

D'altra banda, les fonts mallorquines contemporànies fan esment explícit a la importància del procés migratori. El 22 de setembre de 1610, en una reunió del reverend comú de la població de Muro s'afirmava que en «est temps tothom se'n va a la població de València i les cases vindran a valer no res» (FIOL; ROSSELLÓ; PAYERAS, 1991, p. 177). L'11 d'octubre de 1611, en una sessió del Gran i General Consell del Regne, s'afirmava que «per poblar lo regne de València ha buydat molt la gent de Mallorca y se'n buyden» (FONT, 1982, p. 420). Al cap de dos anys, el 1613, les autoritats mallorquines ja consideraven preocupants les magnituds del procés migratori, probablement agreujat per la carestia d'aquell any. En una de les reunions del Gran i General Consell s'exposava que

estes temporades [...] [han estades] tan stèryls que molts d'habitadors són forçats buydar aquest Regne y mudar-se ab ses mullers y infants en altres terres de què se han seguit los inconvenients tan notoris de pèrdues axí de persones mortes com captivades.

(JUAN, 1991, p. 245).

La captura dels vaixells mallorquins i la seva submissió a la captivitat no era només un recurs retòric de les autoritats. Així es pot apreciar en el procés instruït contra el capità anglès Guillem Garret, a hores d'ara una de les escasses referències directes a com es desenvolupava un viatge dels repobladors mallorquins cap a València. El 26 de novembre de 1611 l'esmentat Garret havia segrestat la tripulació (27 turcs i magribins, 11 jueus i 63 moros granadins) i la càrrega d'un viatge que s'havia iniciat amb el trajecte Alger-Tetuan. Formaven part de la mercaderia segrestada 20 captius cristians que els pirates duïen a vendre a Tetuan —el capità desvià el trajecte cap a Alacant i, com a compensació per haver rescatat els captius, demanava el favor pel seu delictes. El que és interessant és que els captius cristians eren mallorquins que s'havien embarcat per desplaçar-se a la repoblació de València:

El cap[itá]n justifica esta pressa con lo siguiente, lo uno con el servicio q[ue] dize hizo a Dios en rescatar 18 ó 20 captivos christianos, la mayor parte déllos mugeres y niños mallorquines q[ue] avían sido presos por cossarios yendo de Mallorca a Valen[ci]a a poblar.

Per les edats i el sexe d'aquests malaurats viatgers («20 christianos: dos hombres, cinco mugeres y 13 niños de diferentes edades») i per les dades de l'apresament, podem imaginar que es tractava d'una remesa d'emigrats que, si havien estat capturats en la seva totalitat, devien ser familiars de colons ja desplaçats, atès el predomini de les dones i dels infants, tot i que part podien ser famílies desplaçades més tardanament cap a València.

La referència anterior, com també l'exposat fins ara, pot servir per exemplificar que la migració mallorquina fou, bàsicament, un moviment dirigit dels senyors valencians amb una finalitat molt clara: recolonitzar els seus feus. Això segurament explica la composició dels migrants —el predomini de les famílies nuclears o extenses—, que s'assentassen majoritàriament en bloc, la seva procedència majoritària —localitats de la part forana o ruralia— i els oficis que exercien la majoria abans d'establir-se al Regne de València —les activitats agropecuàries—, aspectes als quals es farà referència més envant; abans, però, caldrà referir-se a la metodologia emprada per a la identificació dels immigrants illencs.

UNA PROPOSTA D'IDENTIFICACIÓ DELS COLONS MALLORQUINS

La importància que assolí la migració mallorquina és un fet relativament controvertit —de fet, ha estat qüestionada—, ja que, ben sovint, les fonts valencianes no indiquen directament quin és l'origen dels colons. D'altra banda, les conclusions de l'historiador valencià Jaume Torres Morera (1969), segons el qual la gran majoria (el 94,2%) dels repobladors de les terres abandonades com a conseqüència de l'expulsió dels moriscs eren valencians, permetien suposar que l'aportació insular no passava de ser un fenomen isolat, reduït només a Tàrbena i a la Vall de Gallinera (i, com a molt, a qualche altre indret més, com l'Atzúvia, on es coneixien referències de l'origen insular dels seus primers pobladors).

Aqueixa idea va romandre fins que Josep Costa (1977, 1977-1978) va mostrar que l'àrea repoblada majoritàriament o parcialment per mallorquins comprenia bona part del Marquesat de Dénia —la Marina septentrional—, diverses localitats de la Marina meridional, del Comtat i de la Safor, com també altres comarques. A més de Tàrbena i la Vall de Gallinera, Costa assenyalava l'existència d'altres indrets repoblats en la seva pràctica totalitat per mallorquins —amb aportacions d'Eivissa—¹⁹ des dels primers moments que seguïren a l'expulsió; era el cas, per exemple, de Llíber i la Vall d'Alaguar. A més, mostrava la presència significativa de mallorquins en poblacions de cristians vells i, també, com dominis repoblats inicialment amb gent d'altres orígens foren abandonats amb posterioritat i llavors reocupats per mallorquins.

Tanmateix, la importància de l'assentament illenc ha estat qüestionada per diferents autors, com Joaquim Cuevas. En paraules seves, «según Costa Mas, la repoblación ma-

¹⁹ Hem descrit aquest procés migratori com mallorquí i no balear per dos motius. El primer, que l'emigració eivissenca i menorquina suposà un percentatge molt reduït del total; el segon, que els descendents dels illencs, en els pobles on han mantengut el record de la procedència —els de Tàrbena, Pedreguer, Lorxa, la totalitat dels petits pobles de la Vall de Gallinera i part dels de la Vall de Seta— sempre han estat considerats i s'autoanomenen *mallorquins*.

llorquina fue absolutamente mayoritaria en la comarca, hecho que nosotros creemos demostrar como inexacto».

Així i tot, matisava aqueixes asseveracions afirmant que

la hipótesis lanzada a favor de una repoblación básicamente regnícola de Torres Morera, si bien entendemos que en la medida que vayan floreciendo estudios locales al respecto se va a ir matizando de una manera más completa, nos parece correcta en su conjunto, pese a que la comarca de la Marina presenta las particularidades propias de una población mallorquina que —seguramente— no se presentará en ninguna otra zona del País Valenciano.

(CUEVAS, 1991, p. 56)

Aquest autor distingeix (p. 96-97), a la Marina septentrional, les zones de repoblació majoritàriament mallorquina (la Vall de Gallinera, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo i la Vall de Xaló), les de repoblació majoritàriament autòctona (Orba, la Vall de Pego, Ondara, la Rectoria, Murla, Parcent, Alcanalí i Senija), les de repoblació presumiblement mixta (la Vall d'Alcalà i Benidoleig), i les de repoblació no desxifrada (els Poblets, el Verger, Beniarbeig, Gata i Pedreguer).

Probablement, les reserves i els retrets a les tesis de Costa es basen en les fonts emprades per aquest darrer autor quan mancaven documents de l'època. Aqueix autor, a més dels llibres sacramentals —desapareguts o incomplets en moltes localitats—, féu servir l'onomàstica com a indicador de l'origen dels colons, i considerà que el disseny d'aquesta (per la presència de cognoms que considerava mallorquins) podia ser indicatiu dels resultats finals de la repoblació. El mètode, certament, podia provocar més d'una equivocació, per l'existència de nombrosos llinatges coincidents a Mallorca i al Regne de València.

Malgrat tot, cal fer esment que els resultats de la recerca de Costa resulten —a tenor dels treballs en què he participat— bàsicament correctes (ja que la major part de la població, per exemple, de Pedreguer, dels Poblets i dels pobles de la Rectoria procedia, en efecte, de Mallorca). D'altra banda, els estudis sobre l'àrea de distribució de les petjades lingüístiques deixades pel parlar de Mallorca també semblen confirmar les tesis de Josep Costa. Segons Vicent Beltran,

la zona prototípicament més mallorquinitzant correspon a una vintena de pobles, que van des de les valls interiors de Gallinera, Ebo i Alaguar, amb Castells de Serrella, a Gata, Pedreguer, Jesús Pobre i la Rectoria, passant per Xaló, Llíber i la Llosa; Tàrbena n'esdevé el nexa d'unió. La resta de pobles²⁰ han desdibuixat una mica la pròpia mallorquinitat amb el temps i s'han aproximat al valencià de les comarques veïnes, malgrat conservar

²⁰ Es refereix a la Marina septentrional, a més de diferents poblacions immediatament veïnes de la Marina septentrional i del Comtat.

encara un grapat de característiques illenques que els proporcionen la condició de parlars de transició.

(BELTRAN, 1999, p. 185)

Tanmateix, cal insistir en el fet que una identificació onomàstica mecànica pot induir —i hi indueix— a equivocacions, per mor de la coincidència de bona part de l'estoc onomàstic mallorquí i valencià (aquells llinatges que anomenam, potser impròpiament, *homòfons*), gens estranya, d'altra banda, entre dues poblacions amb el mateix origen bàsic (el català). Vegem-ne diferents exemples.

A la carta pobla atorgada a Almoines (Safor)²¹ hi ha almenys 11 cognoms que a simple vista es podrien considerar balears (i que, de fet, han estat documentats com originaris de Mallorca o Eivissa en pobles ben propers, com ara a la comarca de la Marina o en el Comtat). Però ja el mateix document indica l'origen valencià de la gran majoria dels portadors d'aqueixs llinatges: Morant procedia del mateix lloc d'Almoines; Pasqual, de la Font d'en Carròs (Safor); Costa i Rovira, de Gandia (Safor); Blanquer, Cabrera, Carrió, Durà i Garcia, de Calp (Marina); Pastor, de Benigànim (Vall d'Albaida). L'únic mallorquí que apareix en el document es deia Aulet, un cognom que només s'ha localitzat entre els pobladors siscentistes d'Altea.

Entre els habitants documentats a Gata a la segona carta pobla (1645) i al cens de la Generalitat (1646), n'hi havia que duïen els cognoms Durà, Febrer, Mulet, Pastor, Pons, Serra, Soler, Tur i Vives; tots apareixen documentats en pobles de l'entorn abans de 1609 i, d'altra banda, també són portats per illencs assentats a la comarca. Tanmateix, la procedència dels portadors del cognom Mulet a Lluçmajor i no a Dénia (d'on eren també característics).²² Els llinatges Malonda i Vives, habituals al Regne de València, també els portaven repobladors naturals del poble mallorquí de Santa Margalida establerts, respectivament, a Beniaia i a Xaló.²³ A Murla, una de les escasses poblacions amb predomini de cristians vells dins la Marina, en un cens del 1603²⁴ apareixen documentats els llinatges Cabrera, Llambies, Marí, Puig i Sancho. Alguns anys després, i no gaire lluny, a les localitats veïnes, es documenten colons mallorquins amb aqueixs mateixos llinatges: Cabrera a Ondara (procedent de Manacor); Llambies a Tàrbena (procedent d'Artà); Puig a la Vall d'Ebo (procedent de Campos) i a Llíber (procedent de Lluçmajor), i Giner, Marí i Sancho a Fageca (procedents d'Alaró, Petra i Alcúdia). A la carta de població de Benidoleig (1611) es documenten, dins el mateix document, un colon mallorquí amb llinatge Serra i un colon de la contrada (de Pego) amb el mateix cognom.

²¹ SANCHÍS i GIL (1987), p. 114.

²² FONT (1982), p. 423.

²³ El llinatge Malonda ha estat documentat com originari de Santa Margalida a Beniaia per Josep Costa (1977-1978, p. 88). Antoni Vives, fill de Joan Vives de la Torreta, natural de Santa Margalida, residia al Regne de València, a la vila de Xaló (ARM, PN 5008, f. 130).

²⁴ GINER (1995), p. 265.

Tot l'exposat fins ara, però, no vol dir que l'onomàstica, en absència d'altres fonts, no siga un recurs útil o que, en més d'un cas, no siga l'únic a l'abast. Això ha obligat a depurar, en aquests casos, les eines d'estudi i a establir un criteri d'identificació.

La font bàsica que s'ha emprat per conèixer l'origen dels colons han estat els llibres sacramentals dels arxius parroquials, atès que en els diferents tipus documentals resulta freqüent que es faça constar explícitament l'origen de les persones que hi apareixen consignades. Però el més habitual és que l'origen no es registri o que es faça de forma imprecisa. Per tant, ha estat necessari completar aqueixa informació amb l'encreuament de dades procedents de fonts mallorquines (talles, estims, protocols notariais, documents sacramentals) i valencianes (cartes de població, relacions de veïnats, documents sacramentals). Aquest procediment ha permès comprovar que colons dels quals no s'assenyala l'origen a les fonts valencianes són mallorquins o, també, quina n'era la procedència concreta, en aquells casos que la font valenciana només indica que el colon era natural de Mallorca. D'altra banda, s'ha establert un criteri per considerar que altres colons (dels quals no s'assenyala l'origen, o només s'indica que són mallorquins) eren molt probablement mallorquins o naturals d'una determinada població de Mallorca. Aquest criteri per establir una proposta d'identificació ha consistit a fixar quatre condicions, de les quals els colons n'havien de complir almanco dues, per aquest ordre d'importància: *a*) que portassen una combinació de nom i prenom existents a una població mallorquina afectada per la immigració a les darrerries del segle XVI i els inicis del segle XVII; *b*) que duguessen un llinatge que, dins el conjunt de l'onomàstica dels colons, haja estat documentat únicament com a originari d'una determinada població, o quan la seva associació amb el prenom que acompanyen fos molt poc habitual i que haja estat documentada en les fonts mallorquines; *c*) que residissen a contrades afectades considerablement per l'emigració mallorquina (Xaló, Tàrbena, Benimassot, Tollos...); *d*) en el cas que estassen casats, que el cognom del cònjuge fos també habitual a la població d'origen, cosa que suposa eliminar dels càlculs els matrimonis contrets amb dones d'altres pobles —els matrimonis se solien celebrar a la població on residia la núvia. D'altra banda, hem considerat d'origen mallorquí o balear aquells pobladors que porten un cognom format a les illes, o que n'era molt característic, si no ha estat documentat al Regne de València des de l'època medieval i sí que ho ha estat a Mallorca. Es tracta, per exemple, dels llinatges Benimelis, Femenia, i Llodrà —cognoms toponímics formats a l'illa durant el segle XIII—, o Fluixà i Quecles —que presenten alteracions formals produïdes a Mallorca—.

Aquesta és una tasca lenta i complicada, que cal dur a terme per a cada colon, però que és l'única manera de proposar un origen concret amb una certa fiabilitat. Per la mateixa raó, s'ha deixat de banda un bon nombre de colons o habitants de les comarques receptores de la migració mallorquina, que podrien ésser illencs i/o originaris de determinades poblacions, però per als quals, ara com ara, no es pot proposar aqueixa identificació amb prou fonament. És, també, una recerca encara en curs; cal encara

el buidatge, i la posterior sistematització, d'una bona partida de fonts mallorquines i valencianes, entre les quals es compten arxius parroquials valencians on hi ha notícia que s'ha documentat la presència mallorquins.

UNA MIGRACIÓ PAGESA

S'han pogut localitzar poques referències sobre l'extracció social dels emigrants, cosa que fa pensar que la gran majoria tenien patrimonis d'escassa consideració o que, fins i tot, no en posseïen. La gran majoria dels colons procedien de la Part Forana de Mallorca, de més d'una trentena de poblacions mallorquines (de fet, de la gran majoria de localitats illenques: Alaró, Alcúdia, Algaida, Andratx, Artà, Binissalem, Calvià, Campanet, Campos, Capdepera, Ciutat de Mallorca, l'alqueria de Sant Jordi —al terme de la ciutat—, Deià, Estellencs, Felanitx, Inca, Llubí, Lluçmajor, Manacor, Marratxí, Montuïri, Muro, Petra, Pollença, Porreres, Puigpunyent, sa Pobla, Sant Joan, Santa Margalida, Santanyí, Selva, Sencelles, Sineu i Sóller), i, en menor quantia, de les illes d'Eivissa i de Menorca. Cal fer esment, tanmateix, que destaquen numèricament els procedents d'Artà, Lluçmajor, Manacor, Pollença i Santa Margalida. El predomini dels originaris de la ruralia de l'illa s'explica, pensam, pel caràcter agrari de la colonització. De fet, diverses cartes pobles fan menció explícita que els seus signataris eren pagesos; per exemple: «agricultores omnes naturales regni Majorice» (l'Atzúvia), «omnes agricultores proçeres novi visini et habitatores dicti loci» (Benidoleig), o «omnes agricultoribus insulae Majoricae oriundi» (Tàrbena). Malgrat això, es documenten mallorquins i descendents de mallorquins exercint un bon esplet d'oficis. Els documentats en dates més primerenques ja devien exercir aquests oficis a Mallorca; altres els degueren aprendre al Regne de València.

POBLES «MALLORQUINS» I POBLACIONS «MALLORQUINITZADES»

a) Els pobles «mallorquins»

Un dels indicis més febaents del caràcter dirigit de la migració mallorquina és que, des dels inicis de la repoblació (o colonització), els mallorquins siguin la gran majoria dels signataris de les cartes pobles i dels acceptadors de terres en establiment en diferents poblacions, concentrades a la Marina i el Comtat. Els primers establiments on predominen els colons mallorquins de què hi ha constància se situen a la Vall d'Alaguar, l'Atzúvia, la Vall d'Ebo, la Vall de Gallinera, Llíber i Tàrbena. De fet, en les cartes de població de la majoria d'aquestes localitats es fa una referència explícita a l'origen mallorquí de la totalitat dels seus repobladors. A Tàrbena, en la primera carta pobla, atorgada per la marquesa d'Aitona el 25 de desembre de 1610, s'afirma que els beneficiaris eren «omnes agricultoribus insulae Majoricae oriundi»; a la carta de població de la Vall de Gallinera i de la Vall d'Ebo (datada el 10 de juny de 1611, atorgada pel duc

de Gandia), s'afirma que els nous pobladors d'aquestes valls eren «omnes oriundi ex insula balearis». A la de la Vall d'Alaguar (datada el 14 de juny de 1611) es llegeix que els repobladors eren «omnes agricolae, ex insula Maioricarum oriundi». A la de l'Atzúvia (datada el 28 d'agost de 1611), hom llegeix que eren «agricultores omnes naturales Regni Mayorice». I, encara que no s'indiqui textualment —la identificació s'ha dut a terme amb fonts sacramentals—, hom observa, des del 1611, el predomini absolut dels colons mallorquins a Llíber, integrat jurisdiccionalment a la vall de Xaló.

b) Les poblacions de colonització «mixta»

A més de les anteriors, també cal fer esment a aquelles poblacions de colonització «mixta», és a dir, les que comptaven, des dels anys de les cartes pobles, amb un contingent de repobladors d'origen insular mesclat amb colons d'altres orígens, com valencians i castellans, amb percentatges que varien d'una població a l'altra. D'aquestes, destaquen pel seu percentatge mitjà d'insulars Benidoleig i Tollos. Amb xifres menors, entre el 10 i el 40% i el 10% dels seus efectius, es compten Fageca, Gata, la part alta de la Vall de Guadalest, Parcent, Pedreguer i Xaló.

c) Les poblacions «mallorquinitzades»

Però l'emigració mallorquina a les comarques del Comtat i de la Marina no es reduí a l'assentament de colons amb motiu de la concessió de les cartes pobles, la majoria de les quals foren redactades abans del 1612, tot i que hi va rebre l'embranchida fonamental. Durant tota la primera meitat del segle —i en molta menor mesura, en la segona— continuaren arribant mallorquins al Regne de València. La majoria d'aquests immigrants s'assentaren a les comunitats amb una presència majoritària o notable de mallorquins. En aquests casos, hom ha pogut detectar l'existència de veritables xarxes migratòries, que s'establien per la presència, a l'indret d'assentament, de parents, o també d'altres colons procedents de la mateixa població d'origen. Ho il·lustrarem amb dos exemples. En Francesc Server i na Joana Alòs, naturals de Santa Margalida, es casaren en aquella població el 1615, on nasqueren almanco dos fills. Hom desco-neix quan es desplaçaren a València, però el 1633 en Francesc Server ja consta com «absent del present Regna» [de Mallorca]. El 1643 ell, la seva esposa Joana i la seva filla Catalina apareixen com a residents a la Vall de Xaló, on s'havien establert molts colons procedents de la mateixa localitat mallorquina. D'altra banda, en un document notarial del 1668, el sabater Jaume Rotger, de la vila de Pollença, feia constar la seva intenció d'abandonar Mallorca i de dirigir-se a Massalavés, al Regne de València, on habitaven altres pollencins, possiblement parents seus, ja que també tenien el mateix cognom i un era també sabater.

La perduració del procés migratori i els desplaçament dels colons mallorquins per les comarques del sud del Regne de València expliquen que durant la primera meitat del

segle XVII s'observi, a partir de diferents fonts (sacramentals, notariales, l'onomàstica del cens de 1646), un increment en el percentatge de la presència d'illencs en la majoria de les poblacions estudiades. Així doncs, la repoblació s'hi consolidà gràcies a l'arribada de colons nascuts a les Illes. En aquestes poblacions, la població d'origen mallorquí augmentà de manera significativa i, en algunes, passà a ser predominant. En algunes localitats (com Benigembla, Benimassot, Famorca, Orba, Sagra i Sanet-Negrals) la presència de mallorquins és posterior a la redacció de les cartes de població. En altres poblacions l'arribada de mallorquins s'afegeix a una colonització on els illencs ja eren presents —encara que, en alguns casos, només fos de manera testimonial—, de manera que el percentatge d'illencs augmentà de manera molt notable. És el cas, entre d'altres, de Benidoleig, Fageca, Gata, l'alta Vall de Guadalest, Pedreguer i Xaló.

En aquests casos hom pot parlar d'un procés de «mallorquinització», és a dir, de l'augment, dins el total de la nòmina de pobladors, dels colons d'origen mallorquí,²⁵ que en alguns casos arribaren a constituir la majoria de la població. Aquest procés s'explica per les dificultats amb què ensopegava la colonització a les terres més muntanyoses o, en general, les menys aptes per als usos agraris. Segons Manuel Ardit,

la repoblació es dugué a terme, d'alguna manera, seguint la llei de l'oferta i la demanda. La qualitat de la terra, la seua situació, les urgències dels senyors i diferents circumstàncies d'aquesta mena influïren en les exigències, facilitant o dificultant el procés de repoblació.

(ARDIT, 1993, p. 209)

Això provocà que molts dels colons d'origen valencià abandonassen les terres que havien rebut i que aquestes, en bona part, fossen ocupades pels mallorquins. Així ho indicava Josep Costa referint-se al Marquesat:

En gran parte, los repobladores de origen peninsular —la mayoría procedentes del Marquesat i comarcas vecinas— no echaron raíces, sino que, atosigados por las imposiciones señoriales, al poco tiempo regresaron al lugar de origen o partieron en pos de cláusulas más soportables. Los sustituyen, en la mayoría de casos, los payeses mallorquines, que fueron la «mano de obra barata» que, empujada por la necesidad y ante la difícil alternativa del regreso a las islas, tuvo que claudicar ante los señores territoriales.

(COSTA, 1977, p. 80-81)

Però, més que el problema del retorn a les Illes —la immigració illenca continuava amb força—, la qüestió era una altra. Tot i que els drets senyorials eren, almanco, tan feixucs com els de Mallorca, el patrimoni amb què foren dotats els colons mallorquins era molt superior al que tenien a l'illa, tot i les diferències sobre la qualitat de la terra que es poguessen donar. Un exemple de la mobilitat dels colons el poden constituir

²⁵ O insular, si tenim en compte també les aportacions més minoritàries d'eivissencs i de menorquins.

en Miquel Monjo i n'Antonina Femenia, un matrimoni mallorquí procedent de Santa Margalida. Casats el 1609 en aquella població, apareixen documentats per primera vegada al Regne de València en el llibre de bateigs de Pego, que ens indica que residien a la Vall d'Ebo (4 d'abril de 1611), però, gràcies al document de la nova població de la Vall de Guadalest, de 22 d'abril de 1611, sabem que traslladaren la seva residència a l'Abdet (Vall de Guadalest). L'arxiu parroquial de Beniardà permet localitzar-los encara en aqueixa vall el 1613. Posteriorment, per una partida de matrimoni de Benimassot, sabem que al 1628 s'havien establert a la vall de Seta.

Aquest fenomen resulta clarament apreciable a la Vall de Guadalest.²⁶ Hom pot apreciar com els documents de repartiments —que seguien la carta pobla— mostren un poblament efectiu amb diferències respecte a la nòmina de beneficiaris de les cartes de població, atès que s'observa un increment del nombre de cognoms «mallorquins». El percentatge de mallorquins augmenta en la part més elevada i aspra de la vall. Així doncs, es pot observar la dicotomia entre la part baixa (marquesat de Guadalest), fonamentalment amb repobladors d'origen valencià, i la part alta (baronia de Confrides, amb Beniardà), amb un predomini de l'aportació insular. Segons Primitivo Pla,

en la carta pobla no se mencionan los lugares más escéntricos de la baronía de Confrides, en el extremo occidental del valle. Los establecimientos, en cambio, hablan de 29 colonos, entre los cuales predominan los apellidos de clara raigambre insular que no aparecen en los lugares del marquesado: Florit, Font, Pont, Prat[s], Sales, Seguí, Serralta. Dos posibles mallorquines (Strader y Torondell), que tampoco figuran en la carta pobla, son establecimientos de Beniardà [...]. Se trataría de una inmigración quizá llegada tras la firma de la carta pobla, en principio arrinconada en la baronía de Confrides y que se extendería hasta la parroquia de Beniardá con la renuncia a sus establecimientos por parte de sus antiguos colonos.

(PLA, 1984, p. 156-158)

Aquesta tendència a l'augment de la presència d'illencs es confirma a partir de l'estudi de la documentació sacramental de la parròquia de Beniardà, en què el 58% dels pares dels confirmats el 1643 era d'origen mallorquí.

És especialment notori també el cas de «mallorquinització» dels pobles de la Rectoria.²⁷ Allà, els repobladors de Sagra i Sanet —que pertanyien a la comanda de Santiago— procedien de diversos pobles del Regne de València i de Castella (COSTA, 1977, p. 78; TORRES, 1969, p. 64), i els dels Negrals de la veïna vila de Pego. Una trentena d'anys

²⁶ Vall muntanyenca de la Marina Baixa constituïda actualment pels municipis de Confrides (amb el llogaret de l'Abdet), Beniardà, Benifato, Benimantell i el Castell de Guadalest. Els repobladors mallorquins s'assentaren als nuclis més elevats: als termes de Confrides i Beniardà (on hi havia Confrides, l'Abdet, Beniardà, més els actuals despoblats de Florent i Alfofra).

²⁷ Subcomarca integrada per Benimeli, el Ràfol d'Almúnia, Sagra, Sanet-Negrals i Tormos, pobles de la Marina septentrional.

després, hom pot observar un canvi important en els llinatges dels habitants d'aquesta subcomarca, caracteritzada pel predomini de l'onomàstica típicament insular. Aquest procés de «mallorquinització» també afectà la Vall de Seta, Xaló i Pedreguer, poblacions on els pobladors mallorquins eren minoritaris en els assentaments més primerencs.

En el primer cas, la Vall de Seta, aquesta «mallorquinització» va propiciar l'aparició d'algunes comunitats, amb una població poc important, compostes gairebé de forma exclusiva per originaris de les Illes.²⁸ A 3 dels 5 pobles que formen l'actual vall, a la comarca del Comtat (Famorca, Fageca i Tollos), es pot apreciar una gran diferència entre els assentaments de les cartes de població i/o documents d'establiments de 1611 i els llistats de la població dels mateixos llocs cap a la darrerria del segle. Si el 1611 apareix registrada una població d'origen mixt, en canvi, el 1660, el total de la població du llinatges d'origen mallorquí. Cal assenyalar que ja als *Quinque libri* d'aquestes poblacions s'afirma que la gran majoria dels habitants dels dits pobles són originaris de Mallorca. La vila de Pedreguer és també un bon exemple del procés de mallorquinització: el 1646, el percentatge d'illencs devia ser, com a mínim —hi ha un bon esplet de llinatges d'identificació problemàtica—, del 60% del total. D'altra banda, set dels onze signataris de la carta pobla de Benidoleig (1611) eren «mallorquinus» o de l'«insule de Mallorca». El 1646, el percentatge d'illencs era semblant (el 73,3%), malgrat el canvi onomàstic que s'observa fins aquesta data, sempre a favor dels balears. La vall de Xaló,²⁹ de la qual ens hem ocupat amb més detall en altres estudis (MAS i MONJO, 2001b), és un cas singular dins el procés de mallorquinització, ja que s'hi consolidà una comunitat en què més de la meitat de la població tenia les arrels en un mateix lloc de Mallorca, la vila de Santa Margalida. Ací també s'aprecia una notable diferència en les llistes dels colons de la carta pobla (1611) i del cens de 1646. Sembla que dels 35 colons que se citen a la carta de població de 1611, la majoria —19 (el 54,2%)— eren d'origen valencià; de la resta, 11 (31%) devien procedir de Mallorca (se n'hi poden afegir dos més en què l'origen mallorquí és només possible), hi ha un colon eivissenc i dos de castellans. El 1646 s'havien produït canvis molt importants en la distribució per orígens de la població. Xaló havia passat a ser una població d'origen majoritàriament insular: almanco 60 caps de família (el 70%) eren d'aquest origen. A més, contràriament a la desaparició del gruix dels cognoms valencians o d'altres orígens, cal fer esment en l'estabilitat dels cognoms mallorquins, dels quals només en desaparegueren tres. Però el més destacable és que aproximadament 43 caps de família del cens de 1646 (poc més de la meitat) eren originaris d'una sola població, Santa Margalida. La situació que s'esdevé a Xaló potser pot donar-nos indicis de les pautes que regiren les redistribucions en el procés d'assentament: el predomini dels colons originaris d'aquesta vila segurament es convertí

²⁸ Com esdevingué també, per exemple, a Castells, la Vall d'Alaguar, la Vall d'Ebo i Beniaia (dins de la Vall d'Alcalà).

²⁹ Sense comptar-hi Llíber, poblat des dels primers moments per mallorquins.

en un factor d'atracció de nous colons d'aqueix mateix origen, instal·lats prèviament a pobles de la contrada (Llíber i Tàrbena), i dels arribats d'aqueixa població mallorquina en dates més tardanes.

Però hi ha indrets en els quals, per la manca de documentació més primerenca, es fa més difícil determinar si foren poblats inicialment amb mallorquins, majoritàriament o només parcialment, o si foren poblacions «mallorquinitzades», com Castells i Lorxa. Aquesta darrera població,³⁰ amb la totalitat de caps de família d'origen mallorquí en el cens de 1646, és dels pobles més mallorquinitzats de la zona. Encara ara, els seus habitants són anomenats *mallorquins*. A la Vall d'Alcalà³¹ el percentatge total dels caps de família d'origen mallorquí del cens de 1646 és del 39%. Així i tot, les diferències dins les diferents poblacions de la Vall eren notables: a Beniaia el percentatge d'illencs muntava al 88,8%; en canvi, a Alcalà de la Jovada, el cap de la Vall, s'hi localitzava una població d'origen majoritàriament valencià. Als Poblets³² els documents sacramentals han desaparegut. Però al segle XIX, l'historiador Vicent Boix es referia a

els Llochs, cuyos primeros pobladores después de la expulsión de los moriscos fueron mallorquines; yo mismo tuve el gusto de leer sus nombres en el comienzo de los libros parroquiales.

(BOIX, 1865, p. 16; COSTA, 1977, p. 78)

Les poblacions de cristians vells de la comarca se situaven en el litoral i en les seves proximitats, amb uns pocs esquitxos interiors. Algunes, com Callosa d'en Sarrià, Murla, Ondara, Polop i Pego, comptaven, abans de 1609, amb una part de la població morisca, concentrada en ravals i alqueries, que també va ser expulsada i posteriorment substituïda per cristians. S'observa també aquí una entrada —o un pas— d'illencs. En aquest cas, l'aportació balear sol ésser molt poc important en termes relatius i pot considerar-se «de rebot» (SEGURA, 1975, p. 30), és a dir, integrada per colons que s'havien assentat inicialment en altres poblacions valencianes.

UNA MIGRACIÓ FAMILIAR

Un dels principals trets de la migració mallorquina cap a aquestes comarques, que constituïren la destinació primordial dels migrants illencs al Regne de València, és el predomini absolut dels grups familiars. Això la diferència netament de la migració occitana cap a Catalunya. En aquest darrer cas, es tracta d'una immigració amb un

³⁰ Municipi de la Vall de Perputxent, a la comarca del Comtat.

³¹ Municipi muntanyenc de la Marina Alta format pels nuclis d'Alcalà de la Jovada i Beniaia, que comptava al segle XVII també amb Benissili.

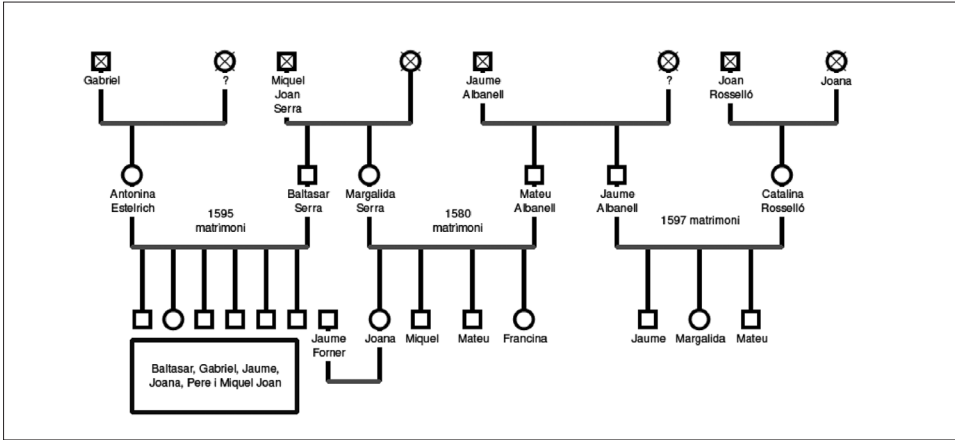
³² Nom popular del municipi format pels tres pobles de la Marina Alta: Setla, Mira-rosa i Mirafior; també antigament designat *els Llocs*.

predomini absolut dels migrants masculins i fadrins, bona part dels quals es casaren a Catalunya.³³ Aquesta és també una diferència entre la migració occitana al Principat i la mallorquina, almanco en els casos que hem estudiat més a fons (Marina-Comtat). Els mallorquins, com detallarem més envant, sembla que preferien els matrimonis amb altres mallorquins o amb descendents de mallorquins o, fins i tot, amb gent procedent del seu mateix poble. La documentació a l'abast ens ha permès de reconstruir fins i tot la composició i, a grans trets, la trajectòria vital de part d'aquestes famílies. Vegem-ne dos exemples, que poden servir per il·lustrar les afirmacions precedents. El matrimoni format per en Joan Maçanet i na Joana Joan, de la vila d'Artà, s'establí a Fomorca (Vall de Seta) en una data propera a 1613. Hom sap, gràcies al primer llibre de matrimonis de l'Arxiu Parroquial de Fageca, que quan arribaren a València tenien almanco dos filles: na Joana (que es casà amb el manacorí Cristòfol Benimelis, 1613) i n'Antònia (que es casà amb el manacorí Joan Benimelis, 1617), i que tengueren una filla a Fomorca (na Rafela, nascuda el 1614). En Joan Maçanet, ja vidu, es tornà a casar el 1620, i prengué per muller la també vídua i mallorquina Joana Febrer (que fins aqueix moment vivia a Barxeta, casada amb en Miquel Bonet). En Llorenç Perelló «d'en Miquel» i na Margalida Pastor «d'en Martí» nasqueren a Santa Margalida. Es casaren en aqueixa vila el 25 de novembre de 1617. Devers 1620 ja estaven establerts a Xaló; les seves filles, Catalina i Margalida, havien nascut a Mallorca; sembla que els seus altres fills, en Joan, n'Isabet-Joan i en Miquel, ja nasqueren al Regne de València. Na Catalina es casà a Xaló amb en Pere Font (1627) i, després d'enviudar, amb n'Antoni Ferrà (1635) —tots dos nascuts també a Santa Margalida—, na Margalida es casà a Xaló amb l'oriolà Andrés Saló (1630), però en Miquel i en Joan ho feren amb dones d'origen mallorquí: el primer es casà a Benitaia (Vall de Gallinera) amb na Clara Mengual (1638), el segon, a Benidoleig, amb na Bàrbara Far (1642).

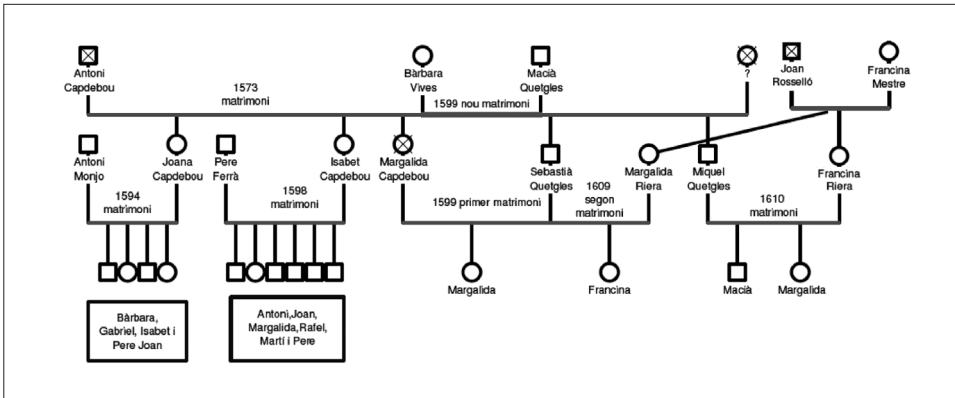
La documentació també permet resseguir l'assentament de famílies emparentades a la mateixa població valenciana, o a la seva rodalia, fins al punt que, de vegades, es pot documentar l'assentament a la mateixa població, de vegades en cronologies diverses, de grups familiars «amplis» —germans, cosins, oncles—, o també de famílies diferents vinculades per matrimonis entre els seus mateixos membres, tant per via masculina com femenina. Així, per exemple, mitjançant l'estudi conjunt de la documentació dels arxius municipals de Santa Margalida (Mallorca) i Xaló (la Marina Alta), s'ha pogut reconstruir acceptablement la genealogia i les relacions entre diversos grups familiars de Santa Margalida assentats a Xaló; d'una banda, entre les famílies Serra i Albanell; de l'altra, entre les famílies Capdebous i Quetgles, establertes abans de la migració cap a València, que semblen l'explicació més plausible al seu assentament conjunt a Xaló.

³³ Sobre aquest tema, encara ara és de consulta obligada l'obra clàssica de Jordi NADAL i Emili GIRALT (1960), recentment traduïda al català (2000). Vegeu també, per exemple, els treballs de GUAL (1991), p. 35 i de RAFAT (1993), p. 47.

Les famílies Serra i Albanell

Les famílies Capdebou i Quetgles

Abans havia fet referència al predomini absolut dels matrimonis, sobretot joves, sobre el total de colons mallorquins en les poblacions «mallorquines» i «mallorquinitzades». Una mostra n'és la freqüència, en les primeres dècades que seguiren a l'expulsió dels moriscs, de la fórmula de cònjuges mallorquins als llibres sacramentals. Per exemple, a la parròquia de Fageca, en el període 1611-1622 es dugueren a terme 36 bateigs, la gran majoria dels quals —33— eren fills de dotze matrimonis que apareixen identificats com «cònjuges mallorquins» (els dos matrimonis restants són mallorquins casats al Regne de València).

Però també coneixem exemples, més poc nombrosos, de colons que partiren de l'illa de manera completament aïllada, als quals no se'ls coneixen parents ni persones del mateix poble d'origen que emigrassen amb ells. És el cas, per exemple, del pollencí Bartomeu Campamar «de Bóquer», fill de n'Antoni Campamar i de na Margalida Pont, del qual tenim constància per fonts mallorquines que ja el 1628 vivia a València, i que es casà a Xaló amb la mallorquina Catalina Montaner.

ALTRES DESTINACIONS DE L'EMIGRACIÓ MALLORQUINA

La immigració mallorquina no es va circumscriure únicament a les comarques precedents. Hem pogut documentar la presència —significativa en alguns casos, gairebé anecdòtica en altres— d'emigrants mallorquins en altres contrades, generalment no gaire llunyanes del nucli de la Marina-el Comtat. A la Safor la presència de colons mallorquins, tot i ser lluny d'assolir les magnituds del Marquesat, resulta important en algunes poblacions. Santiago la Parra ja observà que una de les característiques més peculiars de la repoblació de la Safor era la participació significativa de mallorquins i genovesos (LA PARRA, 1992, p. 86). A la Vallidigna,³⁴ encara que el gruix dels repobladors procedia de localitats properes als llocs moriscs reocupats, sovint de la mateixa subcomarca (CISCAR, 1997, p. 285-288), els illencs eren el col·lectiu més nombrós dels nous pobladors arribats des de fora del Regne. Un 20% del total dels repobladors procedia de Mallorca o Eivissa (CASIMIRO-SANSALONI, 1998, p. 16). Segons Eugenio Ciscar Pallarés,

entre los no valencianos pero españoles, hay que destacar de forma especial al abultado número de «mallorquins», cuya importancia y presencia en el mundo de la repoblación se ha reducido quizá con exceso a la comarca de la Marina.

(CISCAR, 1997, p. 285-288)

³⁴ Subcomarca que s'inclou dins de la comarca de la Safor, i que està formada actualment pels municipis de Simat, Benifairó i Tavernes.

Hom ha pogut localitzar també la presència, en magnituds molt menors, d'immigrants illencs a la Vall d'Albaida, a la Canal de Navarrés i a la Costera. En aquesta darrera comarca cal destacar que 11 dels 19 signataris de la carta pobla de Barxeta, concedida el 1617 (MATEU LLOPIS, 1966, p. 27), eren mallorquins. Tanmateix, l'estudi de l'onomàstica del cens de 1646 mostra una disminució significativa de la presència de la població d'origen balear. En aquest cas, hom pot parlar d'un procés de «desmallorquinització». Un procés semblant s'esdevingué a Sumacàrcer (Ribera Alta), on els mallorquins, majoritaris en els primers assentaments, havien abandonat aquesta població abans de 1626 (PONS, 1998, p. 43, 45-48). A la Ribera també es documenta la presència d'immigrants mallorquins, en part arribats des d'altres poblacions valencianes, però també directament des de Mallorca. La immigració illenca hi és apreciable, per exemple, a la vila d'Algemesí, a la Ribera Alta (SEGURA, 1975, p. 48). En aquest cas, es tracta d'una immigració fonamentalment masculina, procedent sobretot d'altres centres de colonització. També cal destacar la presència —tot i que poc significativa— d'immigrants mallorquins a la Baronia d'Olocau (Camp del Túria), on s'assentaren (1610) quatre famílies mallorquines (LLORET, 2003), i el poblament majoritàriament mallorquí, inicial almanco, de la Foia de Bunyol. En Vicente Pérez explica que

acudieron 81 pobladores nuevos (33 a Buñol y 16 a cada uno de los tres pueblos restantes) procedentes de Mallorca con cuya descendencia y la de una ulterior repoblación se ha integrado el fondo racial de los habitantes de la Hoya.

(PÉREZ, 1974, p. 88)

Finalment, cal fer esment que diferents estudis han identificat la presència —això sí, aïllada, i de vegades gairebé anecdòtica— de mallorquins en contrades molt allunyades d'aquestes comarques, com a la Vall d'Uixó (Plana Baixa) o Monòver (Vall del Vinalopó) i, fins i tot, fora del Regne de València, al sud de Catalunya (Tivissa i Miravet) i a Múrcia.

En resum, en aqueixes comarques la migració mallorquina seguí unes pautes una mica diferents de les de la Marina i el Comtat. En alguns casos (per exemple, a l'Alcudiola-Massalali, Barxeta, Olocau o Sumacàrcer) es documenta un assentament primerenc i en bloc, que pot ser atribuït a l'acció colonitzadora dels senyors valencians. En una bona part sembla que la presència de mallorquins es degué al desplaçament dels colons que amb anterioritat s'havien assentat en altres poblacions, especialment de la Marina i el Comtat. També seria possible que una part fossen fills de colons assentats en aquests darrers indrets. No cal menystenir, però, la possibilitat que una fracció encara no determinada d'aquests immigrants mallorquins s'hi hagués desplaçat directament des de Mallorca. En tot cas, ambdues migracions afavoriren l'establiment de veritables cadenes migratòries en el si de les comarques del sud valencià i, també, entre Mallorca i València, a les quals ja hem fet referència.

EL SENTIMENT DE GRUP

Que la migració mallorquina fos un procés dirigit pels senyors, almanco en el seu estadi inicial, explica l'assentament en bloc dels colons mallorquins en una bona partida de poblacions, on constituïen la gran majoria dels efectius demogràfics. Això va permetre que els illencs poguessen mantenir, almanco en la primera meitat del segle XVII, una ferma solidaritat de grup. Així ho fan pensar les estratègies matrimonials seguides per la població mallorquina (la preferència pels enllaços amb altres illencs) i la tendència dels mallorquins a concentrar-se en determinades poblacions, aquelles que ja havien estat colonitzades majoritàriament amb mallorquins i aquelles que s'anaven «mallorquinitzant». De fet, aquest fenomen podia anar més enllà, i propiciar la formació de localitats on la majoria dels colons procedien d'una localitat o comarca mallorquina. La majoria dels pobladors de la Vall d'Alaguar procedia d'Artà, però també hi eren nombrosos els originaris de pobles confrontants amb aquella vila mallorquina, com Manacor i Petra. També resulta significatiu, tot i ser menys important numèricament, el predomini dels colons de Pollença a l'alta Vall de Guadalest. Ja el 1611, la gran majoria dels pobladors de Llíber procedia de la vila de Llucmajor. La presència de nadius d'aquella vila s'incrementà, durant la primera meitat del segle, amb les aportacions de llucmajorers assentats anteriorment en altres indrets de València i, segurament, arribats directament des de Mallorca. El mateix esdevengué a la resta de la vall. Aquesta, l'actual municipi de Xaló, el 1611 havia estat poblada majoritàriament per valencians, però vuit colons (el 27,6%) eren originaris de Santa Margalida. El 1646 eren 43 veïns (el 52,4% del total) els que procedien d'aquella població. Significativament, a l'església parroquial de Xaló es dedicà una capella a Santa Margalida.

L'altra manifestació de la solidaritat de grup a què hem fet referència són les estratègies matrimonials desenvolupades pels immigrants mallorquins i per les primeres generacions dels seus descendents, que es concretaren, a les comarques «mallorquines» i «mallorquinitzades», en la tendència majoritària a establir enllaços matrimonials amb altres mallorquins i, també, amb persones procedents de la mateixa vila mallorquina. Cal destacar, així mateix, l'acusat índex d'endogàmia que presenten bona part de les comunitats estudiades (que també podia ser afavorit per les dificultats per a la comunicació). Cal aclarir que per endogàmia no entenem només el casament entre persones de la mateixa població, sinó entre persones del mateix origen (el mallorquí, en aquest cas), que, com veurem, podien residir a indrets molt allunyats. Hi és igualment destacable l'escàs nombre d'enllaços amb autòctons, encara que residissen a la mateixa població o en d'altres de properes. Els enllaços amb autòctons només són importants relativament fora de la Marina i el Comtat, on els immigrants mallorquins eren majoritàriament masculins i només constituïen un element minoritari —o testimonial— del total de la població.

A Tàrbena, parròquia on la gran majoria de la població procedia de Mallorca, hem estudiat els matrimonis del període 1620-1645. De 42 matrimonis registrats, la

majoria (26, el 61,9%) són entre gent del mateix poble, i 16 (el 38%) són amb gent d'altres indrets. D'aquests darrers, 13 foren amb persones del mateix origen mallorquí; i 3 amb persones d'altres orígens. En suma, els matrimonis entre illencs o persones d'aqueixa procedència fan un total de 35 enllaços (el 83,3% del total). A la Vall de Xaló la situació és bastant similar, com es desprèn d'una mostra extreta dels matrimonis registrats en el període 1620-1644. Hem estudiat 93 matrimonis en què almanco un cònjuge és d'origen mallorquí; entre aquests, més de la meitat (59, el 56,9%) se celebraren entre mallorquins habitants de la mateixa vall, i 21 (el 22,5%) amb cònjuges habitants d'un altre poble, però també d'origen mallorquí. Els 80 matrimonis entre mallorquins i els seus descendents són una gran majoria (80, el 86%), enfront de només 13 matrimonis (el 13,9%) amb no-mallorquins. Resulta prou significatiu que aquest comportament tengués una doble vessant, ja que en el mateix període hi ha 12 matrimonis entre persones d'origen no-mallorquí —valencians, castellans—, que es casen entre ells o amb gent no-mallorquina dels pobles propers. El cas del Raval d'Oliva, en canvi, resulta prou diferent. En aqueix barri els illencs eren només una minoria dels nous pobladors; mantenir-hi la cohesió del grup resultava més difícil. En el període comprès entre el 1615 i el 1647 hi hem localitzat 23 matrimonis en què hi ha un cònjuge d'origen insular —mallorquí, eivissenc (expressat explícitament o deduït per nosaltres). D'aquests, només n'hi ha 6 que són entre illencs (el 26%); la resta, un total de 17, són mixtos (el 73,9%).

Un altre indicatiu del sentiment de grup és la gran distància que, en algunes ocasions, hi havia entre les residències dels cònjuges. Així s'esdevé, per exemple, en l'enllaç d'en Gabriel Marí, que habitava a Barxeta (Pla de Xàtiva), amb na Tonina Maçanet, resident a Famorca (Vall de Seta):

A 24 de octubre 1622 yo, mo[ssén] Pino desposí a Grabiél Marí, llaurador fill de Juan Marí y de Tonina Ribes, natural de la vila de Petra de Mallorca y abitador en lo lloc de Barcheta, ab Tonina Masanet, viuda relicta de Juan Benimelis, la qual enviudà en Famorca.

Més significatiu encara resulta que entre els matrimonis entre mallorquins residents a diferents poblacions valencianes no siguen estranys els contrets entre persones nascudes o originàries del mateix poble mallorquí. Per exemple, els descendents de Santa Margalida, establerts massivament a Xaló, es casen amb margalidans —o descendents de margalidans— de Castells, la Vall d'Ebo, Benimassot, Senija o l'Atzúvia; els llucmajorers de Llíber, amb llucmajorers de Pedreguer, Gata o la Vall d'Alaguar; els pollencins de la Vall de Guadalest, amb pollencins de Tàrbena; els manacorins de Tollos, amb manacorins de Fageca... Ho pot exemplificar, entre moltes d'altres, aquesta partida de matrimoni, del 1620, entre persones nades de Llucmajor:

Desposí per paraules de present a Juan Pugol, fill de Guillem y Juana Riera, natural de la vila de Llucmajor, regne de Mallorca, resident en lo lloc del Aguár, de una, ab

Margalida Pugsriver, donzella, filla de Antoni Pugsriver, natural de dita vila y resident en lo lloc de Llíber, vall de Xaló, de altra, los quals actu continuo oiren missa y reberen les benediccions nupcials. Testimonis: Miquel Mas, Tem Pujol y Guillem Pujol y altres. Andreu Torrella, r[ecto]r.

El sentiment de grup, segurament, es reforçava pels viatges dels colons cap a Mallorca. En alguns casos, aquests viatges tenien com a motiu el retorn definitiu a l'illa, però més freqüentment, o això és el que es desprèn de les mostres localitzades, tenien com a finalitat administrar o alienar els escassos béns que hi conservaven. Per exemple, el 1633, n'Antoni Gelabert, resident a vila d'Albalat de la Ribera, féu acte de presència a la seva vila nativa (Pollença) en qualitat de procurador del seu germà Mateu i, el 1669, en Joan Roger, adolescent fill de Mateu Roger difunt «dit de la Gerreria», natural de la vila de Pollença però habitador al Regne de València, es desplaçà personalment a aquella vila mallorquina com a procurador de n'Agustina Gelabert, vídua de Bartomeu Roger, un altre pollencí establert a València. Però la gestió del patrimoni mallorquí es podia fer des de València mateix: el 1639, a Xaló estant, en Miquel Monjo, habitant a la vall de Xaló («agricola Vallis de Xalo Regni Valentiae»), feia donació a na Joana Monjo, filla del seu germà, Joan Monjo, ambdós residents a la vila de Santa Margalida, d'un tros de terra i d'una casa situats en aquella població. La còpia de l'instrument fou remesa a Mallorca, on va ser rebuda pels parents d'en Miquel Monjo.

Però, com ja havíem indicat, en alguns casos el retorn dels emigrants va ser definitiu. Aqueix és el cas de n'Antoni Vives de la Torreta i na Margalida Monjo, casats a Santa Margalida el 28 de juliol de 1609. El 1618 ja s'havien establert a València, ja que aquell any n'Antoni Vives havia fet donació a la seva germana Joana dels béns que li pertocaven de l'herència de son pare. Vint anys més tard, el 1638, el matrimoni ja havia retornat a Mallorca. Però al Regne de València hi restava el seu fill Joan, habitador al «llogaret dit Famerca³⁵ en la vall de Xeta». Com mostren aquests viatges, les relacions entre els mallorquins establerts a València i les primeres generacions dels seus descendents devien ésser molt freqüents, com ho mostra que un pare pogués conèixer, a Mallorca estant, la defunció del seu fill al Regne de València:

FfG. Molines menor. Morí en València lo año 1620 FfG. Molines, fill de Ffg., i lo dit son pare amore paternitatis i per rahó de legítima li a ffundades tres misses baixes perpètuas.

Un altre vessant d'aquest sentiment de grup és la conflictivitat entre immigrants de diversos orígens, que, per al cas dels illencs, només hem pogut localitzar entre els genovesos i els mallorquins establerts a Miramar. Certament, es tracta d'una referència aïllada, però que resulta prou eloqüent pels termes en què és expressada documental-

³⁵ Llegiu *Famorca*.

ment. El 1614 els genovesos de Miramar adreçaren una carta al procurador de Gandia en què afirmaven que

los genoveses de Miramar no nos quexamos de que ayamos padecido trabaxos en el largo camino, ni de que a dalgunos de nosotros se nos ayan muerto hijos por los caminos. Y puede estar V.P. sierto que lo tenemos todo a dicha, y muy grande ganansia, a trueque de aver llegado a ser vasallos y mínimos criados de Sus Excelencias. De lo que nos quexamos, y pretendemos tener agravio, es de dos cosas: la primera, de estar faltos de tierra y sin ningún socorro; la otra, es el avernos puesto entre quatro o sinco casas de majorquines, que además de ser dichas casas de continuo mesones de gente muy ruín, también majorquina, y además desto nos tratan muy mal de palabras (a quién amenasan de matar, a otros de dar de palos). Y puede V.P. muy bien creer que si no fuera por nuestro bayle (que nos da a nosotros mucho la mano) ya no uviera quedado ningún genovés en Miramar.

(LA PARRA, 1992, p. 93)

CONFLICTIVITAT I BANDOLERISME ENTRE ELS POBLADORS MALLORQUINS

La conflictivitat descrita en el text anterior no tenia res d' excepcional, com tampoc ho resultava, entre els colons mallorquins i els seus descendents, el recurs a la violència. Així es pot comprovar per la implicació dels colons mallorquins en les colles de bandolers d'aquestes comarques i per l'elevat índex de morts violentes que hem pogut localitzar en algunes comunitats. Almanco de vegades, sembla que els bandolers ja ho eren a Mallorca. En paraules de Jaume Serra,

quan un bandoler es veia perseguit, intentava deixar l'illa momentàniament. Podia passar a qualsevol indret de la Mediterrània. D'aquesta manera es detecten bandolers mallorquins a Catalunya, València o Itàlia, igual que s'hi troben comissaris que n'intentaven la captura i l'extradició.

(SERRA, 1997, p. 20)

De fet, la identificació primerenca de bandolers entre els colons mallorquins sembla confirmar que es tractava de bandolers illencs emigrats a València. D'en Joan Roca, establert a Tàrbena el 1612, s'afirma que «se n-és anat de Tàrbena i és bandoler i diuen se n-a pasat a Mallorca», i el mateix any es fa referència a «bandolers de Mallorca», concretament a n'Antelm Pujol, en «Mustela, son criat; en companyia dels quals venien sinc hòmens més molt armats». Cal tenir present, a més, que el Regne de València era una de les destinacions que les autoritats mallorquines solien fixar en els guiatges o salconduits que concedien als bandolers i bandejats de l'illa. Això explica que les accions violentes i les venjances que enfrontaven els bandolers mallorquins es poguessen consumir en el Regne de València: el 1623 s'atribuïa l'assassinat del mallorquí Antoni Torandell, mort de punyalades i d'una arcabussada a València, a un bandoler mallorquí, en Miquel Domingo, *Manescal*. Però, malgrat la presència inequívoca de bandolers que

ja tenien aquesta condició a Mallorca, sembla que la majoria dels bandolers mallorquins —o de nissaga mallorquina— ho esdevingueren al Regne de València, integrant-se en els bàndols ja existents. En Santiago la Parra ho descriu així:

Molts d'aquests pobladors nous (mallorquins, valencians de les comarques alacantines, francesos en més petit nombre, aragonesos...), mai no faran arrels a les noves terres i engrossiran les colles de bandolers rurals. Per una altra, i paral·lelament, s'anirà produint un fenomen de concentració de la propietat agrària en mans de nous terratinents (ciutadans, advocats...), que [...] acabaran per convertir-se en «caps de màfia».

(LA PARRA, 1983, p. 9)

Però el bandolerisme, de fet, no era res pus que una manifestació del caràcter bel·licós de la comunitat mallorquina immigrada, en la qual la violència semblava un fet quotidià i les morts per causa no natural sovintejaren d'una manera significativa durant el segle XVII. A la vall de Tàrbena, amb 37 cases en el cens de 1646, en el període comprès entre el 1620 i el 1686 es registraren un total de 12 morts violentes. A Xaló, que el 1646 comptava amb 84 caps de família, s'hi registraren un total de 6 morts violentes entre el 1621 i el 1654.

QUANTS D'EMIGRANTS?

Segons Josep Juan (1991, p. 245), la població de Mallorca va minvar de manera significativa en el primer terç del segle XVII. En paraules d'aquest autor,

sabemos que los efectivos demográficos de la isla [entre 85.000 i 90.000 persones a les darreries del segle XVI, segons el mateix J. Juan] mermaron a inicios del siglo XVII —concretamente en un 28% entre 1606 y 1626 según las necesidades de trigo insular— consecuencia de los efectos de enfermedades y subsistencias sufridas durante el primer tercio de la centuria, emigraciones y levas militares.

A parer nostre, una fracció significativa d'aquesta minva —certament important— es podria deure a l'emigració cap a València. Tanmateix, quantificar, tot i que siga de manera aproximada, el nombre d'illencs desplaçats al Regne de València ara com ara resulta impossible, ateses les llacunes de la documentació, sovint degudes a la mateixa desaparició física d'aquesta. Les estimacions s'hauran de referir a àmbits geogràfics i moments molt concrets. Així, la suma dels colons mallorquins que apareixen en les cartes pobles de les valls de Gallinera i Ebo (74 colons), Laguar (25) l'Adzúvia (6) Llíber (24), Xaló (11), Benidoleig (7) i a la primera carta pobla de Tàrbena (17) fa un total de 164. Si es multiplica per cinc aqueix nombre —cal tenir en compte que es tracta d'una migració fonamentalment familiar, nodrida bàsicament de matrimonis joves

amb fills— s'obté una xifra de 820 persones.³⁶ Una xifra que no abasta, ni de lluny, la totalitat de poblacions, i que es refereix només als inicis de la repoblació —que, com s'ha exposat anteriorment, es perllongà més enllà de la redacció de les cartes pobles.

Una altra via de recerca és l'estudi conjunt de les fonts mallorquines i valencianes. Així, les referències a la migració procedent de Llucmajor, basades únicament en fonts mallorquines, permeten a aqueix autor afirmar que Llucmajor

pudo aportar al movimiento repoblador unas 70 familias, lo que hace un total de unos 280 individuos. Equivaldría en su extrapolación, a un 5 por 100 de la población llucmajorera.³⁷

Sobre l'anterior, cal fer esment que aleshores Font no coneixia els treballs de Costa, que havia localitzat 41 persones nadiues de Llucmajor entre Xaló i Llíber (Font només n'havia localitzades 4), com també la presència de llucmajorers a localitats no ressenyades per Font, el qual, per la seva part, en documentava de residents a localitats no documentades per Costa.³⁸ Certament, es podria retreure que aqueixos casos no resulten representatius, ja que Llucmajor fou una de les poblacions mallorquines més afectades per la migració, però la mateixa intensitat que hi assolí és una mostra clara i llampant de la importància del procés migratori cap a València.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- ALCOVER, Antoni Maria (1918). «Dietari de l'eixida p'el Reyne de València i Catalunya occidental». A: *Bolletí de la Llengua Catalana*, x, p. 172-176.
- ARDIT LUCAS, Manuel (1993). *Els homes i la terra del País Valencià (segles XVI-XVIII)*. Barcelona.
- BARCELÓ RAMIS, Guillem (1998). «Aproximació a l'estudi socioeconòmic d'un districte senyorial a Mallorca: Muro 1578». A: *Revista d'Història Econòmica*. Mallorca, p. 39-64.
- BELTRAN CALVO, Vicent (1999). «Els parlars mallorquinitzants de la Marina». A: *Caplletra*, núm. 26, p. 171-191.
- BOIX, Vicent (1865). *Vida y escritos de la venerable Sra. María de Jesús, fundadora del convento de religiosas agustinas descalzas de la villa de Jávea*. Dénia.

³⁶ No hem aplicat aqueix coeficient de manera arbitrària: la relació de famílies de Santa Margalida mancades de queviures que apareixen en les *Denunciations de formens y altre gra y persones de dita vila* (ARM, AU, caps CXII) —un total de 227— i el nombre total de persones —1.215— és de 5,35.

³⁷ FONT (1982), p. 420.

³⁸ Segons Bartomeu Font, «muchos documentos citan las localidades de establecimiento en dominios señoriales, además de la propia metrópoli, como Pedreguer, Llíber, Senitja, Gata, Biniali, Sanet, Denia, Oltra, Altea, Gallinera, Xaló, Oliva, Benissa, etc.». Bartomeu FONT (1982). *Historia...*, p. 420.

- CASIMIRO CAMPOS, Josep-Carles i SANSALONI MARTÍ, Encarna (1998). «L'expulsió dels moriscos i les cartes pobles del Senyoriu de Santa Maria de Valldigna (1609-1648)». A: *L'Avenc. Revista d'investigació i assaig de la Valldigna*, núm. 4, p. 13-21.
- CISCAR PALLARÈS, Eugenio (1997). *La Valldigna, siglos XVI y XVII. Cambio y continuidad en el campo valenciano*. València.
- COSTA MAS, Josep (1977). *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico*. València.
- (1977-1978). «La repoblació mallorquina en la Marina Alta i el seu entorn en el segle XVII». A: *Trabajos de Geografía*, núm. 34. [Mallorca], p. 87-91.
- CUEVAS CASAÑA, Joaquim (1991). *La población valenciana en la Edad Moderna. La Marina en los siglos XVI, XVII, XVIII*. Alacant.
- DEXÀ, Miquel Josep; MAS, Antoni i ROSSELLÓ, Ramon (2002). *Història d'Alcúdia. El segle XVI*. Alcúdia.
- FERRER FLÓREZ, Miguel (1974). *Población y propiedad en la cordillera septentrional de Mallorca (evolución histórica)*. Mallorca.
- FIOL, Pere; ROSSELLÓ, Ramon i PAYERAS, Damià (1991). *Història de Muro*, vol. IV, 1516-1715. Mallorca.
- FONT OBRADOR, Bartomeu (1982). *Historia de Lluçmajor*, vol. IV, *El siglo XVII*. Mallorca.
- FURIÓ DIEGO, Antoni (1995). *Història del País Valencià*. València.
- GINER GUERRI, Severino (1995). *Historia de Murla*. Alacant: Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- GUAL VILÀ, Valentí (1991). «Gavatxos», gascons, francesos. *La immigració occitana a la Catalunya moderna (el cas de la Conca de Barberà)*. Barcelona.
- JOVER AVELLÀ, Gabriel (1998). «Nobleza terrateniente y crecimiento agrario. Mallorca en la segunda mitad del siglo XVI». A: *Felipe II y el Mediterráneo*. València.
- JUAN VIDAL, Josep (1987). «Aproximación a la coyuntura agraria mallorquina en el siglo XVI». A: *Studia histórica. Historia Moderna*, vol. v. Salamanca, p. 27-139.
- (1991). «Evolución demográfica en Mallorca bajo los Austrias». A: *La evolución demográfica bajo los Austrias*. Alacant, p. 241-248.
- (1996). *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca*. Mallorca.
- (2008). «Gobierno del reino de Mallorca». A: *La monarquía de Felipe III: los reinos*, vol. IV. Madrid, p. 332-389.
- LAPARRA LÓPEZ, Santiago (1983). «Bandolers a la Safor». A: *Ullal*. València, p. 5-17.
- (1992). *Los Borja y los moriscos*. València.

- LLORET, Paz (2003). «Los intentos repobladores del señor de Olocau después de la expulsión de los moriscos». A: *Estudis. Revista de Historia Moderna*. València, p. 345-365.
- MAS I FORNERS, Antoni (1997). *Desposseïció pagesa, creixement i concentració de la població: Santa Margalida, 1459-1595*. Treball de tercer cicle. Universitat de les Illes Balears.
- MAS I FORNERS, Antoni i MONJO I MASCARÓ, Joan-Lluís (2000). «Repobladors mallorquins al Sud del País Valencià després de l'expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió». A: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 56. [Mallorca], p. 275-296.
- (2001a): «Repobladors mallorquins a la Marina Alta i Baixa del País Valencià (segle XVII). El cas de Manacor». A: *I Jornades d'estudis locals de Manacor (5 i 6 de maig 2000)*. Manacor, p. 209-217.
- (2001b). «Sobre l'origen dels repobladors de Llíber al segle XVII». A: *Revista Festes de Llíber*. Llíber.
- (2002a). «La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida». A: *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalana*. València, p. 119-144.
- (2002b). *Per poblar lo regne de València. L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*. Mallorca.
- (2003). «Els llinatges de creació mallorquina com a eina de l'estudi de l'onomàstica del País Valencià». A: *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. València, p. 523-551.
- (2004). «Tothom se'n va a la població de València. L'emigració mallorquina al Regne de València en el segle XVII». A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, xv. [Barcelona], p. 89-112.
- MAS I FORNERS, Antoni; MONJO I MASCARÓ, Joan-Lluís i MAS I MARTÍ, Josep (2006). *Llíber i Llucmajor, les arrels històriques d'un agermanament*. València.
- (2007). *Santa Margalida i Tàrbena. El fonaments històrics de l'agermanament*. Santa Margalida.
- (2009). *Santa Margalida i Xaló. El fonaments històrics de l'agermanament*. Santa Margalida.
- MAS I MARTÍ, Josep i NOGUERA I MENGUAL, Jaume (2007). *La terra i la gent del Xaló repoblat*. València.
- MATEU LLOPIS, Felipe (1966). «Sobre el régimen señorial en los lugares de repoblación del Reino de Valencia en el siglo XVII. Los "Capítols del Lloch de Barcheta" (1617)». A: *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, xxvii. València, p. 57-82.

- MAYOL I LLOMPART, Antoni (2001). *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI. Aproximació a través dels llibres de taxa i estim.* Alcúdia.
- MOLL, Francesc de Borja (1946). «Els mallorquins de la Vall de Gallinera». A: *Boletín del Reino de Mallorca*, I. València, p. 4-5.
- NADAL, Jordi i GIRALT, Emili (2000). *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII.* Barcelona.
- PÉREZ SOLER, Vicente (1974). *La Hoya de Buñol: la tierra y el hombre.* València.
- PLA ALBEROLA, Primitivo J. (1984). *La población del marquesado de Guadalest en el siglo XVII.* Alacant.
- PONS PONS, Valentín (1998). *El señorío de Sumacàrcer en el siglo XVII: la expulsión de los moriscos y la repoblación cristiana.* Sumacàrcer.
- RAFAT SELGA, Francesc (1993). *Masos, safrà, occitans i pesta negra. Estudis d'història de la Catalunya central.* Manresa.
- SANCHÍS COSTA, José i GIL PERICÀS, Francisco (1987). *Rasgos históricos de Almoines.* Almoines: Publicacions de l'Ajuntament d'Almoines.
- SASTRE, Florenci (1986). «Repobladors de Menorca després del saqueig de Ciutadella». A: *Societat d'Onomàstica. Bolletí Interior*, xxvi (desembre), p. 22-28.
- SEGURA DE LAGO, Joan (1975). *Llinatges d'un poble valencià. Algemesí. Estudi històric i demogràfic (1433-1850).* València.
- SERRA I BARCELÓ, Jaume (1997). *Els bandolers a Mallorca (ss. XVI-XVII).* Mallorca.
- SERRA DE GAYETA, Francesc (1982). «Una expedició de pollencins a l'illa de Sardenya l'any 1599». A: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, núm. 39. [Mallorca], p. 265-267.
- SEVILLANO COLOM, Francesc (1974). «La demografia de Mallorca a través del impuesto del morabatí: siglos XIV, XV i XVI». A: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, xxxiv. [Mallorca], p. 233-273.
- TORRES MORERA, Juan Ramón (1969). *Repoblación del reino de Valencia tras la expulsión de los moriscos.* València.
- VAQUER BENNÀSSAR, Onofre (1978). *Aspectes socio-econòmics de Manacor al segle XVI.* Mallorca.
- (1987). *Una sociedad del antiguo régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI.* Palma.
- (1991). *Història de Manacor. El segle XVI.* Mallorca.
- (2001). «Migracions a Felanitx als inicis de l'edat moderna». A: *I Jornades d'Estudis Locals de Felanitx.* Felanitx, p. 253-322.

- VENY CLAR, Joan. (1972). «El llegat lingüístic mallorquí a Tàrbena (Alacant)». A: *Lluc*, núm. 614. [Mallorca], p. 18-20.
- VICENS, Josep (1986). «Els mallorquins a les parròquies de Pego, Alcalà i Patró (I)». A: *Festes de Pego*. Pego.
- (1987). «Els mallorquins a les parròquies de Pego, Alcalà i Patró (II)». A: *Festes de Pego*. Pego.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2

De l'expulsió dels jueus i moriscos a les immigracions franceses de l'època moderna

Òscar Jané Checa
Centre d'Estudis Ribagorçans
Universitat de Barcelona

El tema de les migracions, forçades o no —si és que no sempre ho són!—, a l'època moderna és d'allò més interessant i apassionant pel que representa des d'un punt de vista humà, però també social i polític. Totes les mancances, les radicalitats i les apostes fetes des dels governs s'hi poden veure reflectides. La passió despertada és evident. Si no, només cal observar el nombre de comunicacions presentades en aquest àmbit i el que darrerament s'està abordant des d'algunes línies de recerca pel que fa als tres casos aquí plantejats: jueus, moriscos i francesos.

Hom podia pensar que, a les portes del 400è aniversari de l'expulsió dels moriscos del Principat de Catalunya (1610), per exemple, aquesta línia investigadora seria la predominant; i no parlem del tema pel que fa a València o altres indrets. Curiosament, però, en aquest Congrés, la majoria ha triat un altre camí, sense donar peu a un cert equilibri entre els tres moviments migratoris. Estem davant de nou comunicacions elaborades per dotze persones, de les quals només una dona, i gairebé totes se centren de manera exclusiva en el tema de la «immigració francesa». Només dos treballs introdueixen puntualment altres aspectes o abracen un altre tipus d'immigració. Alhora, cal remarcar que cinc comunicacions són treballs de recerca històrica, mentre que els altres quatre són estudis historiogràfics, a voltes bibliogràfics, i potser essencialment documentals.

Una presentació d'aquest tipus és complexa, però aprofitem per fer una tria segons el que sembla més palpable o interessant a l'hora de permetre entendre les principals línies de recerca i les seves conclusions. Es fa difícil, però, agrupar-les per idees tenint en compte que totes les comunicacions són temàticament similars. Es podria fer una primera tria geogracopolítica, ja que sis tracten el Principat de Catalunya, dues aborden Aragó i una sola el País Valencià. Des d'un punt de vista estrictament geogràfic, en canvi, és a dir, focalitzant més encara sobre allò local, en deduïm quatre grups i un de general:

1. Torrent de Cinca i Benavarri: Franja alta i mitjana.
2. Maresme i Begues (Baix Llobregat): costa nord i sud de Barcelona.
3. Xert i Tarragona-Tortosa-Montblanc: sud del Principat i nord del País Valencià.
4. Sant Cugat i Terrassa: Vallès; comarques interiors.
5. Un estudi general que abraça gran part del territori.

D'entrada sobta la projecció comarcal dels treballs en allò que definim com *local*. Aturem-nos un moment en aquesta idea dels estudis comarcals o de la denominació d'aquests a partir d'una terminologia contemporània. Tot i la importància dels centres d'estudis locals i comarcals, i tot allò que han aportat en el coneixement de la recerca del país, a vegades, els treballs que s'hi projecten —a títol col·lectiu o individual— s'acoten massa respecte a una àrea comarcal artificial, és a dir, que no existia en altres èpoques. Algunes comarques tenen o han conservat un sentit lògic històric, d'altres s'han construït a partir de la seva denominació contemporània, però han provocat projeccions territorials errònies sobre el passat. En són exemples el Vallès Occidental, creat el 1988, o bé el Baix Cinca o Benavarri respecte a la seva referenciació a la «província» —o fins i tot vila!— d'Oscà, quan aquesta es trobava ben lluny dels territoris estudiats al segle XVII. Aquest és un problema massa recurrent, sovint promogut des de les mateixes institucions a cop de subvenció i de justificació de les despeses d'aquestes per part de l'Administració. Així doncs, es dona el cas ja actualment de poder trobar una història de l'Alt Empordà i una altra del Baix Empordà... On és, doncs, la lògica històrica en un país que es reclama de dret i tradicions històriques?

Centrem-nos ara en aspectes més generals, però que formen part de l'interès del conjunt dels treballs, així com també del de la historiografia dels darrers anys. Ens referim al problema o dilema, si és així, de la denominació d'aquesta immigració: francesa o occitana? Podríem cloure de manera comuna el tema sobre el concepte de *francesa*, però llavors no representaria els orígens absoluts ni un territori concret; *immigració occitana* no deixa de ser un camí per simplificar, per aproximar-se millor a la realitat dels orígens, però resta clar que és una «invenció» i que mai en aquella època és va fer referència a «Occitània» com a tal. A més a més, aquesta seria només una visió catalanocentrada, ja que cap altra historiografia no parla d'«occitans». Hi ha, doncs, en la utilització d'aquest darrer concepte el perill d'anacronisme, sobre el qual

la historiografia catalana ha apostat en els darrers anys. Amb això no volem dir que no calgui fer una tria, sinó, en qualsevol cas, que cal ser curosos amb tots els conceptes que es puguin desprendre d'aquesta immigració amb relació a llur nacionalitat. Així doncs, no seria del tot coherent ni fidel a la realitat parlar de *nació occitana* o de *nació francesa* en referència al lloc de procedència. De la mateixa manera que un *picard* no és un *occità*, ni pertany al conjunt de la immigració occitana del moment, és a dir, sobretot en els segles XVI i XVII. És cert que haver de denominar tots i cadascuns dels immigrants per la seva nacionalitat més concreta pot fer més complex el treball, però... què cal fer amb aquells denominats o que hauríem d'anomenar *de nació gascona* o *de nació llenguadociana*? De la mateixa manera, altres elements que apareixen en els treballs poden sobtar, com ara que una persona de Perpinyà sigui considerada francesa o occitana en aquella època...

Tot això només prova que la recerca d'un consens aquí com a fora de la nostra historiografia és important, sobretot per la fidelitat dels conceptes; també és important que aquestes recerques vagin més enllà i historiografies com la francesa assumeixin algun d'aquests temes. Sembla, però, que l'única manera és publicar en aquell país o en d'altres, ja que el veí nòrdic acostuma a posar una barrera terminològica sobre tot allò que no és fàcilment entès o consensuat en el seu idioma.

D'altra banda, en algun moment algun treball parla de la manca d'interès actual per aquest àmbit d'estudi, essencialment sobre el tema de la immigració francesa i/o occitana. Ara bé, si tenim en compte el nombre de comunicacions i la diversitat territorial, podríem afirmar tot el contrari, és a dir, l'interès segueix ben present i viu. Es repeteixen, això sí, algunes idees i referències, com ara el pilar primerenc de l'obra de Jordi Nadal i Emili Giralt (*La population catalane de 1553 à 1717: l'immigration française et les autres facteurs de son développement*. París: SEVPEN, 1960) o la influència de congressos realitzats als anys noranta (com el «IV Congrès d'Història Moderna de Catalunya, 1998», publicat a la revista *Pedralbes*, 18). Potser, i així ho entenem, la crítica i l'observació que emanen d'una d'aquestes comunicacions fa referència a la societat en general. És cert que en una època com l'actual, on les migracions són predominants —potser com durant tot el segle XX— i accelerades, potser caldria eixamplar i divulgar l'estudi de la immigració francesa a Catalunya, trencar amb el tòpic de l'emigrant de sud a nord i entendre que hi va haver altres situacions, i de manera massiva. Es proposa així obrir la tipologia dels estudis i apostar per una major imaginació, de manera que les institucions necessàries apostessin per aquests treballs. Potser el simple estudi o coneixement dels cognoms de la gent de Catalunya en general seria prou motiu de sorpresa en veure que majoritàriament el seu origen remuntaria a terres occitanes...

Què ha canviat, però, en els mètodes i les conclusions sobre aquesta recerca en els darrers 48 anys, és a dir, des de la publicació del llibre de Nadal i Giralt? En general, només es treballa la immigració francesa/occitana des d'aquí. Es tenen sobretot en compte encara els aspectes més demogràfics i quantitius, potser seguint massa de

prop una metodologia necessària però clàssica; els aspectes qualitatiu i socials queden al marge prou sovint. I és que només dos dels treballs que aquí es presenten toquen tímidament altres temes relacionats, com ara l'àmbit jurídic o el notarial. Per últim, els treballs són bones radiografies per zones, però manca encara un estudi general que aplegui totes les zones de manera coherent i no només el Principat, com aquí s'ha presentat. Altrament, s'hi podrien afegir molts altres conceptes que no apareixen en les darreres dècades, com els de fronteres/ponts socials, polítiques i religioses, entre d'altres, establertes o sobresortides arran d'aquesta immigració. Evidentment, recomanem la contraposició de les troballes demogràfiques i quantitatives amb altres fonts, com les ja citades de protocols o judicials, per tal d'obtenir una visió més de conjunt sobre la vida local en general, sobre les actituds locals o foranes, i encara més enllà. Al mateix temps, en els estudis locals massa focalitzats per les seves troballes, es deixa de banda l'aspecte comparatiu comarcal, regional o local, que ajudaria a entendre l'excepcionalitat o no de les recerques. Fins i tot és recomanable contrastar amb altres treballs que no semblin idèntics en la natura o amb aquells que s'hagin dut a terme a l'estranger, en l'ocurrència a França; no tant per observar variacions demogràfiques, que també, sinó per situar l'interès social, econòmic, comercial i la prosopografia general.

Des del nostre punt de vista, doncs, seria un requeriment general intentar diversificar els tipus de fonts, obrir-se a tot allò que es fa a prop i més lluny, i contrastar amb dades i recerques que no siguin específicament demogràfiques, ni d'impacte sobre tot allò que tingui a veure amb la immigració. En definitiva, el tema és ja prou interessant i dóna per a molt més: cal ampliar els interessos i les visions al voltant del tema de la immigració —ja que essencialment és el tema que més apareix en aquests treballs—.

Altrament, existeixen similituds entre tots els treballs, com a mínim en les seves formes i resultats. Segurament ja en coneixíem moltes, o es podien intuir, però al llarg d'aquestes comunicacions es confirmen, tant en llocs com en àmbits diferents: immigració masculina i jove; si es casen, s'integren segurament en una generació; arrelen més en el món pagès; i, en les darreres recerques sobre el tema de la immigració, existeix la convicció que el nombre de «francesos» era molt superior al que es coneix a partir del treball de Nadal i Giralt. Cap investigació exposa, en canvi, la influència i les conseqüències d'aquesta arribada massiva heterogènia per a la població autòctona i les diferents reaccions i actuacions, si van tenir lloc.

Tot i que la principal repetició d'aquestes comunicacions és la temàtica de la immigració «francesa», la qual cosa és positiva i un altaveu dels interessos, però... llàstima alhora, ja que dels tres tipus de migracions plantejats en aquest àmbit, els treballs aposten només per un, que de fet és l'únic element «arribant» i no pas «expulsat» o «sortint». Existeix igualment, però, una emigració i alguns moviments de població interns o pseudocomarcals respecte dels segles XVII i XVIII, que encara estan mal o poc estudiats i que apareixen de puntetes en algun estudi aquí presentat.

Per què es dona el fenomen de la immigració francesa? Aquesta és una qüestió novament recurrent en la historiografia del tema i que novament apareix en aquestes comunicacions, de manera breu, sempre lligada a l'aspecte econòmic. Ara bé, altres elements podrien ésser presos en consideració en aquest sentit: el «sobrepès» demogràfic de les zones de França; les mancances alimentàries i personals; els efectes de les guerres de Religió a França a finals del segle XVI (les èpoques de major nombre d'arribades coincideixen amb els moments cabdals de les guerres; vegeu, per exemple, el nombre de gascons i altres comunitats veïnes que apareixen en les societats pirinenques catalanes); les relacions pirinenques com a millors zones d'integració i, alhora, de conflicte, tenint en compte el període àlgid de bandolerisme, en què els bandolers gascons, entre d'altres, van ser molt presents; la importància del Concili de Trento (localment, en les mentalitats, com en la quantificació en els registres). Tanmateix, pensem que cal acabar amb els mites i expressions com «malgrat la immigració francesa... bona integració», o bé «van ser abans francesos per la sang que...» al Rosselló. Precisament en aquest darrer cas, cal remarcar els errors comesos per la historiografia i que encara perduren, pel que hem vist, potser per costum, potser per exercir mirades massa contemporànies... I és que el Rosselló és annexat a França el 1659 pel tractat dels Pirineus. D'alguna manera, aquest «pas a França» ha provocat oblits i deixadeses en els estudis històrics demogràfics de Catalunya, quan a més a més la immigració occitana és massiva en aquest territori català. La historiografia té tendència a ometre el Rosselló i les altres comarques del nord per ser «franceses» al segle XXI, tot i que segurament és una de les que major informació sociodemogràfica i política pot atorgar-nos, com bé ho demostren els treballs de Joan Peytaví en aquest sentit.

El treball de relació d'aquestes comunicacions venia acompanyat d'un breu resum i un comentari dels textos presentats. Com que les comunicacions segueixen, només emetrem les idees que van sorgir, de manera que puguin ser preses en compte tant pels lectors com pels mateixos autors, en cas que els serveixi per a debatre o discutir, tenint en compte, malauradament, la minsa presència dels seus autors durant l'encontre a València, és a dir, el teatre ideal per intercanviar i créixer junts amb les aportacions i crítiques col·lectives. Finalment, hem decidit ajuntar els treballs en tres grups temàtics per simplificar la comprensió de l'explicació: en primer lloc, un bloc bibliograficohistorigràfic (els treballs de Güell-Grau i Millàs); en segon lloc, un bloc demogràfic elaborat amb fonts tradicionals (Capdevila, Miquel, Mesguer-Carbó, Ajates i Salleras); i, per últim, un bloc amb fonts «noves» (Mata-Hispano-Company i Almazán).

Dins el primer bloc, doncs, el treball de Carles Millàs cerca donar un estat de la qüestió sobre la immigració occitana de l'època moderna a Catalunya en general. Comenta «l'escassa receptivitat de l'estudi de la immigració francesa», la qual cosa, malgrat l'interès mostrat pels historiadors, com veiem en aquest congrés, és certa. Explica com hi ha encara moltes mancances en les obres de referència i esmenta l'impacte que aquesta immigració assoleix en algunes poblacions, en superar el 25% poblacional, i diu que

això no pot ser menystingut. Esmenta en aquest sentit un aspecte autocrític col·lectiu: la dificultat per arribar a divulgar el tema, ja que els estudis són massa quantitius i demogràfics i, per tant, poden arribar a ser poc atractius. Seria bo, doncs, arribar a un públic més ampli a través d'obres de divulgació, del descobriment dels cognoms catalans, etc. Potser en aquesta comunicació, que s'adiu a una visió global, es troben a faltar certes zones de Catalunya i de la resta de territoris, com València o les Illes, per exemple, de cara a tenir una visió més de conjunt de l'impacte, o bé, sobretot, la referència als quatre volums de la tesi de Joan Peytaví sobre la immigració occitana, publicada també en format de llibre específic de dos volums (*Catalans i occitans a la Catalunya moderna...* Fundació Vives Casajuana, 2005), tenint en compte, com hem comentat abans, que l'estudi rossellonès pot donar moltes formes de resposta per a Catalunya en general. Es tracta, doncs, d'un treball documental i historiogràfic en la línia de les recerques de l'autor en els darrers anys, com bé esmenta ell mateix en la introducció.

Pel que fa al treball de Josep M. Grau i Manel Güell, es tracta, com indica el títol mateix, d'un treball bibliogràfic que fa referència al sud de Catalunya, o, dit d'una altra manera, com ells mateixos esmenten, a la Catalunya Nova. Tot i que justifiquen el perquè d'aquesta comunicació, resulta excessivament bibliogràfica i animem els seus autors a desenvolupar i atorgar una visió més historiogràfica, si és el que volen, estirant potser un fil conductor o a través d'un interès concret desenvolupat a títol d'exemple. De cara a l'estudi de les migracions, evoquen l'existència avui dia de revistes locals disperses, però també de noves eines, com ara el *web*, els congressos temàtics com aquest, els estudis de recerca sistemàtics, etc. El treball és dels pocs que fan emergir bibliografia sobre altres temes que no sigui la immigració francesa, és a dir, per exemple: moriscos, jueus i gitanos. Alhora, tot i que la font demogràfica tradicional és privilegiada, els seus autors destaquen la font notarial per les informacions que aporta. De fet, la treballen, i comenten que és més aviat quantitativa..., si bé creiem que la informació notarial és, sobretot, qualitativa. Cert és, però, que les fonts notariales són més complicades i necessiten una feina més sistemàtica i llarga en el temps. El treball clou amb un llistat de llibres per temes i autors, i per tant no hi ha cap conclusió. Potser ens hauria agradat situar aquesta visió local dins d'una de conjunt de país, per tal de situar el nivell de les recerques evocades, és a dir, si són majors, menors o similars, així com la seva qualitat, si tenen els mateixos criteris o si repeteixen mancances. És, però, un bon estri per a tot investigador que no coneix bé el territori i que vol iniciar-se en aquests temes.

El segon bloc ve iniciat pel treball d'Alexandra Capdevila. L'autora comença la seva explicació amb una evidència: la immigració francesa a Catalunya es va reduint fins al segle XVIII, a diferència de la resta d'Espanya. Per què? Quines són les raons polítiques, econòmiques i socials d'aquest descens? La comunicació apropa la visió del lector al cas de la immigració francesa al Baix Maresme i fa una crítica de la validesa de les fonts emprades. Parla del territori d'acollida com d'«Eldorado Català», tot i que no es pot menystenir

l'atracció de la immigració cap a altres territoris, com l'aragonès, on, a Saragossa per exemple, els francesos arriben a assolir més del 10% de la població. Es redobla la idea en aquest estudi que els francesos que arriben s'instal·len i no estan de pas. L'autora evoca quatre fonts principals per al seu estudi al Maresme: llibres de matrimonis, partides de defuncions, llibres d'esposalles i la Matricula de francesos de 1637. D'alguna manera, si bé l'autora reafirma les dades generals de la immigració, demostra que el nombre d'arribants és molt superior al que es coneixia fins ara en aquestes localitats, que, a més a més, són aquelles que Nadal i Giralte coneixien bé.

Per la seva banda, Domènec Miquel estudia la immigració francesa a Sant Cugat del Vallès. És un cas interessant, tenint en compte la visió que es té avui dia d'aquesta població. A l'època moderna era una zona eminentment rural, on els masos estaven dispersos i on la integració dels francesos per aquestes mateixes raons podia ser major. L'autor ens situa en el context de l'època i, sobretot, en la complexa qüestió dels lligams parroquials. Entre totes les parròquies, segons Miquel, els habitants no superen els 560. Són, a més a més, unes localitats que estaran molt tocades per la pesta i per la guerra. A través de l'estudi de la immigració podem veure també un estudi de la reorganització de la vila, així com la contribució d'aquests occitans..., tot i que no tots ho són.

Desplaçant-nos cap al sud, Josep Meseguer-Carbó analitza el tema de les migracions a Xert (nord del País Valencià) durant els segles XVI i XVII. Aquesta comunicació prova de focalitzar-se sobre totes les migracions que van tenir lloc a la vila i zones veïnes, i no només sobre les franceses. És un treball que se centra també en els aspectes més demogràfics: saber quin és el pes de la immigració a Xert i conèixer-ne la procedència. La metodologia emprada és així la de l'estudi dels registres dels *Quinque libri*, tot i que, tal com el mateix autor comenta, a partir de còpies transcrites... Resulten interessants, però, les hipòtesis obertes al voltant de la immigració local, comarcal, de la Corona d'Aragó i «exòtica» (de fora), tal com diu l'autor. És a dir, té en compte tots els moviments migratoris de manera concèntrica, i per tant superposa formes i modes d'integració, i en desvela els mitjans segons la seva procedència. Les conclusions són, en canvi, provisionals, tal com deixa entreveure ell mateix.

Abel Ajates aporta, per la seva banda, una comunicació sobre les migracions a Benavarri. Aquesta vila és la capital del Comtat de la Ribagorça (Aragó i Catalunya, però oficialment a Aragó en aquell període). L'estudi d'aquest territori hauria de ser una motivació per si mateix, tenint en compte el poc nombre de treballs que se'n fan i la riquesa documental existent tant en els arxius locals, parroquials-municipals-comarcals, com en els de la Corona d'Aragó o els estatals, per exemple. La situació geogràfica i contextual d'un treball d'aquesta mena per a un lloc com aquest necessita, però, tota una sèrie de precaucions com les que esmentàvem al principi. Si fem un mapa físic i mental a partir de la comarcalització actual (tant catalana com aragonesa) o de les províncies establertes al segle XIX, és evident que les relacions polítiques i socials, és a dir, humanes, d'una vila com Benavarri poden semblar ben diferents de les que

tindríem si partíssim de la realitat de l'època en què era la capital del Comtat de la Ribagorça, en territori aragonès, però vessada sempre cap a Lleida i Catalunya per les interrelacions humanes i econòmiques. El treball parteix d'alguns resultats previs, com el treball de Christine Langé (*La inmigración francesa en Aragón: siglo XVI y primera mitad del XVII*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1993), però mostra noves realitats a partir d'una nova recerca feta exclusivament a partir dels llibres de matrimonis de l'Arxiu Parroquial de Benavarri. Indica com la dècada amb més matrimonis mixtos és la de 1631-1640, justament abans de l'esclat de la revolució catalana de 1640. L'autor remarca també els dos moments crítics de la vila: els anys de guerra civil a la Ribagorça i d'intromissió de la Monarquia en els afers locals durant els anys 1580-92, i la dècada de 1650, quan la Ribagorça va esdevenir un passadís militar durant el tram final de la Guerra dels Segadors. Potser seria recomanable que en la comparativa establerta de la gent vinguda de Catalunya i França com a forans hi fos inclosa també la gent d'Aragó, ja que les migracions locals eren les més importants, és dir, les internes de la Ribagorça i aquelles vingudes de la més que veïna Catalunya. És esperançadora i interessant una de les propostes finals, en què l'autor evoca una continuació de les recerques en mode comparatiu per tal de conèixer millor el mercat i el moviment migratori i matrimonial, però també el comportament de les elits locals i el seu joc durant els períodes bèl·lics.

El darrer treball d'aquest bloc és el de Joaquim Salleras sobre les migracions a Torrent de Cinca, a la Franja del Baix Cinca, al tombant del segle XVI al XVII. Com en el treball d'Ajates, l'adscripció territorial contemporània a Osca d'aquesta vila, i per tant la mirada sociodemogràfica, pot comportar certes errades històriques. En qualsevol cas, l'autor està força atent a les problemàtiques locals i a les fonts d'arxiu existents en funció del canvi de diòcesi (Barbastro per Lleida) i el traspàs de competències entre el 1995 i el 1998. Així, ens situa les fonts en funció de l'espai territorial i en fa una petita anàlisi contextual. Malauradament, cal tenir en compte, per no perdre el fil conductor del seu treball sobre la immigració principalment, les errades, segurament per les presses, com ara situar el llibre que empra del 1592, en funció de la que anomena «Guerra de Catalunya contra Joan II», és a dir a finals del segle XIV. De la mateixa manera que utilitza la mateixa denominació més endavant en el treball per al 1640. Per tant, seria bo polir aquests aspectes històrics i terminològics per avaluar millor els resultats i, sobretot, perquè el lector no caigui en lectures errònies. Altrament, el quadre elaborat per al període 1592-1650 dóna una mica de llum sobre les immigracions, tot i que sobta veure en «altres» els «immigrants» de Perpinyà... i no pas dins el quadre de «Catalunya». I més encara si es té en compte que el marc cronològic arriba fins el 1650 (l'annexió del Rosselló es fa el 1659). De la mateixa manera, caldria comprendre —llàstima de la manca de debat durant el congrés per aclarir els temes per la no-assistència de molts autors— a què es refereix l'autor quan esmenta el «bisbat del Rosselló». Suposem que fa al·lusió al bisbat d'Elna-Perpinyà... però llavors succeeix el mateix que abans. I, per

tant, no pot sumar-se aquesta suposada «immigració nord-catalana» a l'«occitana» o «francesa» o «altra» (fora de Catalunya), si, a més a més, el Rosselló és un dels territoris que més immigració occitana rep. En definitiva, hi ha bones línies de recerca, però manca desenvolupar-les, com per exemple l'interessant apèndix B, que seria més llegible en format de quadre, o bé situar més el treball primer en un context més proper. Això no treu que la recerca sobre aquesta zona és imprescindible i molt important.

Per acabar, dos treballs en un tercer bloc. En primer lloc, la comunicació de Víctor Mata, Marià Hispano i Albert Company sobre la immigració occitana a Begues els segles XVI i XVII. En aquest cas, el treball se centra en el fons notarial de l'Arxiu Parroquial de Sant Cristòfor de Begues, la qual cosa indica d'entrada l'obtenció de dades diferents de les tradicionals —que, d'altra banda, sempre són necessàries—. El treball s'emmarca, i així ho expliquen, en les tasques de catalogació d'aquest arxiu parroquial. Els autors situen el perquè del procés migratori i també la situació de la població de Begues entre el Garraf, el Penedès i el Llobregat. Cal remarcar, d'entrada, que la «nació occitana» evocada en el text no fou tal, i que potser convindria més parlar de «nació gascona, llenguadociana, etc.», la qual cosa ja va ser recollida pels seus autors durant el debat. És interessant descobrir, a partir d'aquestes fonts, que més del 50% dels matrimonis en algun període són formats per gent de fora, essencialment homes. A partir d'un estat de la qüestió projectat des del treball de Jaume Codina per al Baix Llobregat, o d'altres com els de Xabier Gual, Valentí Gual i Carles Millàs, els autors fan una observació, una recerca i una anàlisi contrastant-los amb les dades de què disposen. La importància dels documents que són al seu abast i que empren en aquesta recerca rau en el fet que donen dades noves, complementàries i diferents de les que es poden obtenir per altres vies. Els fons notariais són encara poc o mal usats en aquesta tasca sociodemogràfica. En conclusió, ens fan saber que el nombre d'immigrants és finalment molt superior al que es coneixia fins ara, i que segurament n'hi haurà més encara que apareixeran en noves recerques. Potser fóra bo seguir estudiant en aquesta via tot comparant amb els resultats d'altres contrades per veure si el cas de Begues fou o no excepcional no només localment, sinó també en l'àmbit nacional.

Finalment, un altre estudi que té en compte altres fonts. És el treball d'Ismael Almazán sobre la immigració occitana i les actituds col·lectives al Vallès dels segles XVI i XVII. Aquesta comunicació podria semblar d'entrada que toca un espai més reduït, però conté una originalitat, com és el treball i la recerca en els arxius judicials. Malgrat la feina que representa —l'autor parla de l'anàlisi de 1.976 processos—, perquè més enllà de les dades personals, hi ha tot allò relatiu als testimonis i representacions encreuades, la prospecció en aquest tipus de fonts és molt interessant i aporta, com en el cas del protocols, noves informacions, o com a mínim complementàries. Gràcies, doncs, a aquest tipus d'estudi es poden conèixer millor els comportaments locals respecte a la immigració francesa, per exemple. Es repeteix el mateix que en altres resultats, és a dir, que en un món més rural la integració és millor o, en tot cas, més ràpida que en l'àmbit

urbà. A voltes costa entendre allà on vol arribar l'autor en la seva explicació, però en les conclusions evoca els espais més adients per a la integració, com ara les confraries. Tenint en compte el tipus de fonts analitzades, hauria estat interessant trobar alguna reflexió comparativa amb altres viles o territoris analitzats en aquest sentit, com ara el llibre de Teresa Ibars (*La delinqüència a la Lleida del Barroc*. Lleida: Pagès, 1994).

En qualsevol cas, aquestes comunicacions evoquen la bona salut de l'interès que des de terres de parla catalana —en el seu àmbit acadèmic i de recerca local— es té encara i sempre pel fenomen migratori en l'època moderna, un període durant el qual, malgrat les guerres, les epidèmies i les crisis econòmiques, la immigració sempre va tenir un paper rellevant. Potser caldrà veure si, durant els propers mesos o anys, els altres fenòmens, com l'expulsió dels jueus i dels moriscos, reben una atenció tan destacada o si, en cas que així sigui, només ho serà per raons de celebracions històriques. Sigui com sigui, l'estudi de la immigració occitana/francesa ha superat modes, però necessita totes les visions i els camps d'estudi, de manera complementària, i sobretot que els investigadors que ho fan des del seu territori puguin després comparar les dades amb les de la resta del país i fins i tot amb els estudis en origen, i que no forçosament parlen de demografia, però sí de comerç, de societats, de religió o d'altres aspectes que han atret l'interès de la historiografia francesa en els darrers temps.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 2

Un estat de la qüestió sobre la immigració occitana a la Catalunya dels segles XVI i XVII¹

Carles Millàs i Castellví
Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat
Universitat Autònoma de Barcelona

A la *Primera Conferència Europea de la Comisió Internacional de Demografia Històrica*, Eiras (1993:76) destacava el paper de l'emigració francesa en la repoblació de l'antiga Corona de Aragó, malgrat que matisava que es tractava, en general, «de homes solters que emigren muy jóvenes, con intención de pasar varios años en España, y que hacen el viaje de España varias veces en su vida». Salas (1988), tot i que en reconeixia una emigració temporal, subratllava l'assentament dels francesos, no tan sols a la Corona d'Aragó, sinó també a Andalusia. I, anteriorment, Nadal i Giralt (1960) destacaven la transcendència i generalització d'aquest corrent migratori, específicament al Principat. Per a la historiografia francesa, hom no tracta d'un moviment continu i general, sinó d'una sèrie de corrents migratoris independents els uns dels altres, generalment provinents de la França de parla occitana i, sovint, de caràcter pendular (AMALRIC, 2003). Emigració temporal o definitiva? La imatge d'una emigració «temporal» a les terres hispàniques ha estat la tesi defensada per alguns historiadors francesos (POSSOU, 1993; POITRINEAU, 1985; PERREL, 1964 o GRANIER, 1971) per contradir l'obra de Nadal i

¹ Aquesta comunicació és una actualització d'un capítol del llibre *Els altres catalans dels segles XVI-XVII. La immigració francesa al Baix Llobregat en temps dels Àustria*. Barcelona, 2005.

Giralt (1960), en la qual es revelava que el nombre de francesos arrelats a Catalunya representà una bona aportació per a la recuperació d'una població molt afectada per la pesta i la guerra civil baixmedieval. La presència francesa a Catalunya —amb un predomini de joves no especialitzats que s'acaben casant i establint-se— no encaixa, doncs, amb el model migratori establert per a aquest corrent a la resta de l'Estat —amb un predomini d'immigrants temporals i qualificats—. Tampoc pot demostrar-se taxativament la immigració temporal.²

D'altra banda, Nadal i Giralt (1960) destacaren el volum migratori com a motor econòmic i demogràfic català dels segles XVI i XVII. Salas (1988) posa en dubte els valors plantejats pels coetanis, malgrat que reconeix la magnitud del fenomen durant l'edat moderna. García (1985) coincideix amb Nadal (1983) que, des de finals del segle XV fins al segle XVII, el corrent migratori fou més important que la disminució de la mortalitat i l'augment de la natalitat. En canvi, Gual (1991) qüestiona el rol de motor demogràfic a l'interior de Catalunya. És significatiu el percentatge d'immigrants definitius? Aquesta pregunta potser mai no es podrà respondre; amb tot, això no ens eximeix de quantificar els immigrants francesos documentats en els nostres arxius i d'aprofundir en aspectes qualitius de la migració.

Una tercera idea, també suggerida per Nadal i Giralt (1960), és l'estudi de la professió dels nouvinguts. Es tracta d'una població especialitzada o d'una població no qualificada? Si bé per al cas castellà de l'alta edat moderna és evident un predomini de la immigració especialitzada —forners, comerciants, artesans...—, a Catalunya i València dominaren els no especialitzats —pagesos, pastors, treballadors sense especificar...—, i a Aragó s'ha establert un cert equilibri entre ambdós (VICENS, 1959; SALAS, 1988; TRILLAT, 1955; GIRARD, 1932...).

Aquesta diversitat geogràficoprofessional pot estar estretament relacionada tant amb la procedència en origen —quarta hipòtesi suggerida per Nadal i Giralt (1960)— com amb l'assentament en el destí. Salas (1988) insisteix en aquest aspecte i afirma que els emigrants des del Prepirineu i el Pirineu francès, majoritàriament pagesos, s'instal·laren a Catalunya; en canvi, els emigrants de les zones més septentrionals, generalment amb treballs especialitzats, es deixaren veure a les terres interiors de la Península. Quant a l'assentament en el destí, mentre que els emigrants de l'interior i del sud de França s'instal·laren en el món rural, principalment català i valencià, els emigrants septentrionals ho feren a les ciutats (ALCOUFFE, 1966; GIRALT, 1956-1959; SALAS, 1988...). En el seu estudi, Nadal i Giralt (1960) ens suggereixen les causes que varen motivar

² En el cas concret del Baix Llobregat s'han constatat diversos immigrants francesos que no varen contraure matrimoni en aquestes parròquies. Podria tractar-se d'emigrants temporals, però les fonts consultades —manuels parroquials, actes del consell, llibres d'arrendaments...— ens fan suposar que s'establiren en aquestes contrades. Capdevila (2004) ha constatat que el 35% dels francesos documentats en el seu estudi de Vilassar anaven i venien de França a Catalunya.

l'èxode de francesos al nostre país i les possibles raons de la seva arribada. Des del punt de partida, les explicacions que s'han donat són de quatre tipus: les causes religioses —el conflicte entre hugonots i catòlics i la devoció a la Mare de Déu de Montserrat—; els arguments demogràfics —el tradicional moviment migratori nord-sud, la superpoblació d'algunes terres del Pirineu...—; les motivacions socials —els vincles dinàstics entre Catalunya i la França meridional, el bandolerisme...—, i els mòbils econòmics —la manca d'una ocupació laboral o, potser, l'existència d'un hereu universal que obligava els seus germans a emigrar (NADAL i GIRALT, 1960; SALAS, 1988; LANGÉ, 1990; GUAL, 1991; VILALTA, 1999; AMALRIC, 2003...)—. Des del punt d'arribada, els mòbils poden variar segons el destí peninsular, però es poden destacar, principalment, tres consideracions: els aspectes demogràfics —el buit deixat per la pesta negra i la guerra civil catalana del segle xv, que actuà osmòticament entre dues regions geogràficament molt properes, o, per al cas aragonès, el pes de la tradició migratòria—; les raons econòmiques —la situació favorable al creixement gràcies a l'atracció que generaven els sous a la Corona de Castella, l'existència de nombrosos masos rònecs i terres sense conrear al Principat, la recuperació urbana de les ciutats catalanes gràcies a las mesures proteccionistes de Ferran II o, fins i tot, els intercanvis comercials entre Bearn i Aragó—, i, també, els arguments socials —la possibilitat d'actuar de bandolers— (NADAL i GIRALT, 1960; SALAS, 1988; GUAL, 1991...).

Finalment, Nadal i Giralt (1960) suggereixen un nou camp d'estudi de la immigració francesa: la periodificació de l'arribada al Principat. L'arribada dels francesos també marca clares divergències entre els diferents territoris de l'Estat. L'evolució cronològica a la Catalunya dels segles xvi i xvii presenta un primer període ascendent fins a mitjan cinc-cents, un fort creixement des de mitjans d'aquesta centúria fins a les acaballes de la segona dècada del sis-cents i una caiguda important a partir de 1620 (NADAL i GIRALT, 1960). És evident que aquesta cronologia pot posar-se en dubte no només per al propi cas català (DANTÍ, 1995; VILALTA, 1999...), sinó que en altres territoris estatals s'han marcat altres períodes àlgids: a Aragó, el període de màxima immigració es concentraria entre 1560 i 1635 (SALAS, 1988); a València, durant el segle xvi (POITRINEAU, 1985), i a Madrid, entre 1617 i 1631 (ALCOUFFE, 1966).

En definitiva, l'emigració francesa a Catalunya durant l'alta edat moderna —caracteritzada per l'establiment dels immigrants, un predomini de professions no especialitzades i una major concentració d'aquests en el món rural— no encaixa amb el patró migratori que es dona en altres territoris de l'Estat —on predominen una immigració estacional, l'atracció de les ciutats i una població especialitzada—; a més a més, s'hauria de matisar l'impacte d'aquesta immigració per tres raons: als pobles petits i estrictament rurals l'evolució era reduïda; els percentatges més alts d'immigrants es concentren a la zona litoral i prelitoral, on desenvolupaven activitats econòmiques diversificades —manufactures, comerç, agricultura...—, i, en tercer lloc, hi ha una major atracció

vers les ciutats i les viles grans, on se'ls ofereix una major diversitat professional i, també, més dinamisme econòmic (DANTÍ, 1995; GUAL, GUAL i MILLÀS, 1998...).

L'interès per la presència de francesos cal buscar-la en els mateixos coetanis: Pere Gil, Francesc Soler, Esteban de Corbera... Però és des de mitjan segle xx que els estudis sobre aquesta immigració a Catalunya adquireixen un major interès.³ Els camps d'estudi han estat molt diversos. Des d'un punt de vista social, podria esmentar-se l'obra pionera de Sanabre (1949), que destacà l'animadversió cap als francesos, però que ha estat qüestionada per un reguitzell d'estudis que han defensat la integració i l'arrelament social dels occitans (SIMON, 1998 i 2004; TEIXIDÓ, 1998; VILAMALA, 1998...). No menys interessants són els estudis que subratllen el paper social i religiós dels nouvinguts residents a Catalunya (PLANES, 1992; CABRUJA, 1998...) i aquells treballs que han centrat llur interès en el rol dels francesos entre els fills de la misèria (CODINA, 1993; TORRES, 1993 i 2002; SÁNCHEZ, 2003...) o davant del tribunal de

³ Per al conjunt del territori català disposem de 251 escrits —21 estudis sense data o inèdits i 230 de publicats— redactats entre 1945 i 2004 que recullen, esmenten o fan referència a la presència francesa a la Catalunya dels segles XVI i XVII. A més d'aquestes referències, en disposem d'altres dels tres darrers anys. Aquest important volum de textos inclou tant obres generals com monografies històriques, locals o comarcals de temes molt diversos: història, demografia, religiositat, dret... Possiblement hi ha més treballs, especialment locals, en els quals es presenten dades d'aquest moviment migratori. No obstant això, és una mostra prou significativa de la transcendència i l'interès que ha generat entre els estudiosos de Catalunya.

<i>Període</i>	<i>Treballs, estudis...</i>	<i>%</i>
Abans 1949	3	1,24
1950-1954	3	1,24
1955-1959	8	3,32
1960-1964	3	1,24
1965-1969	3	1,24
1970-1974	6	2,49
1975-1979	4	1,66
1980-1984	21	8,71
1985-1989	36	14,94
1990-1994	68	28,22
1995-1999	39	16,18
2000-2004	38	15,77
2005-2007	9	3,73
Total	241	100

És versemblant constatar que aquesta relació d'escrits recollida a la bibliografia no coincideix plenament amb la tesi de Castells (1984, p. 65), almenys pel que fa a la immigració, ja que en l'estudi d'aquest corrent migratori el màxim interès s'assoleix en el quinquenni 1990-1994.

la Santa Inquisició (MONTER, 1988; SALES, 1989). També s'ha estudiat la immigració francesa des d'un vessant etnològic, onomàstic i antropològic (CODINA, 1985 i 1988; GUAL, 1997; AZAMÀ *et al.*, 1997; CORREDOR, 2000...). Des d'un punt de vista econòmic, s'ha remarcat el paper dels francesos com a treballadors no especialitzats per als segles XVI i XVII, que contrasta amb l'especialització del segle XVIII (NADAL i GIRALT, 1960; GIRALT, 1956-1959), aspecte que solen recolzar altres estudis tant a escala local com comarcal (GUAL, 1991; DANTÍ, 1988; CODINA, 1985). Des del punt de vista demogràfic, Nadal (1957: 880) ha destacat la importància dels marits francesos com «un factor de primer orden que pesaría decisivamente en la recuperación del potencial humano catalán»; fet que ha estat referendat en alguns treballs catalans (CODINA, 1992, 1999a i 1999b; TORRAS, 1987...), però que s'ha qüestionat en altres estudis (GUAL, 1991; DANTÍ, 1988; MILLÀS, 1996...). I, fins i tot, recentment, s'han obert dos camps d'estudi més sobre la presència francesa a les nostres terres —la perspectiva jurídica i legislativa (TORRES, 2002; COLLS, 2002; VILALTA, 2003) i la possible relació entre la immigració francesa i la descoberta d'Amèrica (LLADÓ; BILBENY, 2000)— i s'ha recuperat el vessant més polític i ideològic (JANÉ, 2001, 2003 i 2004). Finalment, caldria recordar les obres de síntesi i historiogràfiques que han destacat la immigració occitana (GUAL, 1995; SIMON, 1998 i 2004; TORRAS, 2000...).

També s'ha incidit en les migracions franceses a la resta dels territoris de la Península Ibèrica, tant des d'Espanya com des de França. En el primer cas, cal destacar els interessants treballs, tant monogràfics de la regió aragonesa com de síntesi, de Salas, que documenta una alta proporció d'immigrants francesos en els registres matrimonials de Barbastre (1980, 1986, 1988, 1993 i 1999); Rabasco (1975) o Sánchez-Montes (1989) per a la immigració francesa a Granada o, entre d'altres, Casanova *et al.* (1987 i 1988) i Lorenzo (2003) per al País Valencià, que destaquen, respectivament, l'escassa representació francesa entre els marits de Bellreguard i la Safor i l'activitat laboral de la presència occitana a la capital del Túria a la segona meitat del XVII. Quant a la visió historiogràfica francesa, que al principi defensava la mobilitat temporal, poden esmentar-se la interessant visió de conjunt i l'abundància de referències bibliogràfiques d'Amalric (1993 i 2003); els estudis de Poitreneau (1976 i 1985), que destaquen l'especialització dels emigrants francesos o, si es vol, el menyspreu que es dona a aquesta immigració en la monumental *Histoire de la population française* de Dupâquier (1988).

Pel que fa a les fonts utilitzades per conèixer la incidència d'aquesta immigració internacional a Catalunya, podem distingir, a grans trets, entre les fonts civils i les eclesiàstiques. Entre les primeres, cal destacar la matrícula de francesos establerts el 1637 al litoral català, els registres de malalts de l'Hospital General de la Santa Creu de Barcelona, els manuals i les actes municipals, els capítols matrimonials, els testaments i altres llibres notariais. Entre les fonts eclesiàstiques, entre d'altres, els sacramentaris

—noces, òbits i baptismes—, les visites pastorals, les llibretes de compliment pasqual, els expedients matrimonials i els llibres de confraries.⁴

Aquest repàs a l'estat de la qüestió no vol menystenir l'escassa receptivitat que l'estudi de la immigració francesa ha tingut. D'una banda, no s'ha destacat tot el que es mereix en algunes obres generals catalanes,⁵ cosa que contrasta amb l'interès mostrat, recentment, a França —recollit a *Les Français en Espagne à l'époque moderne (XVIe.-XVIIIe. siècle)*— o en l'àmbit estatal —per exemple, la realització del Seminario de Demografía Histórica (1988), la Primera Conferencia Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica (1993), el congrés Felipe II y el Mediterráneo (1998), el IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya (1998), el I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna» (2003) o el VII Congreso de la ADEH (2004)—, on hi ha hagut interessants comunicacions que han fet esment a la immigració occitana a Catalunya. D'altra banda, la repercussió de la immigració francesa durant els segles XVI i XVII a Catalunya pot servir de model per entendre l'impacte de les noves immigracions exteriors actuals.⁶ I, fins i tot, en referència a l'abast territorial dels estudis realitzats al Principat, hi ha un predomini de treballs locals en contraposició a les investigacions d'àmbit comarcal.⁷

⁴ Però, sens dubte, i per al cas de la diòcesi de Barcelona, una bona font complementària per consultar aquesta immigració és la sèrie d'esposalles de l'Arxiu Capítular de Barcelona, que permet conèixer, entre altres aspectes, la presència francesa via matrimonial al bisbat de Barcelona des de finals del segle XV en endavant.

⁵ GARCÍA CÁRCCEL (1985), vol. I, p. 206, només dedica un únic paràgraf a la immigració francesa a Catalunya; en canvi, SALES (1989), p. 103-1269, catorze pàgines, i hi destaca la seva aportació en aspectes lingüístics, jurídics, demogràfics... Fins i tot alguns manuals universitaris també documenten la immigració francesa a Catalunya: MARTÍNEZ *et al.* (1992); MOLAS *et al.* (1993). Així mateix, la recent *Història de Catalunya* dirigida per BALCELLS (2004) també dedica un capítol a la immigració occitana. Emperò, obres clàssiques de la historiografia catalana no l'esmenten pas.

⁶ Segons TORRES (2002) p. 348: «[...] esta inmigración francesa en la Cataluña de los siglos XVI y XVII suscitó un género de prevenciones y actuaciones que no pueden dejar de resultarnos familiares o incongruentemente cercanas: algo como el *déjà vu* a la inversa». L'augment significatiu dels naixements catalans dels darrers anys es pot explicar per la procreació de la generació del *baby boom*, però també per la presència d'immigrants estrangers que s'han casat amb naturals del país o amb altres estrangers residents al Principat.

⁷ S'han estudiat poques comarques catalanes —el Vallès Oriental (DANTÍ, 1988), la Conca de Barberà (GUAL, 1991), el Solsonès, la Segarra, l'Alt Urgell i el Baix Urgell (BACH, 1995), el Berguedà (SOCA, 2003), Osona (VILAMALA, 1998), l'Alt Penedès i el Baix Penedès (MASSANELL, 1991), el Baix Llobregat (GUAL i MILLÀS, 1998; GUAL, GUAL i MILLÀS, 1999; MILLÀS, 2005)...—, mentre que s'han comptabilitzat més de cinquanta parròquies estudiades individualment i investigacions que inclouen diverses poblacions —la zona del delta del Llobregat (CODINA, 1985 i 1988), dos estudis parcials del Vallès Occidental (CANYAMERES, 1994; SÁNCHEZ, 2003), el clàssic estudi de Nadal i Giralt sobre cinc municipis del litoral català (1960), i algunes localitats de l'Alt Empordà (PLANAS, treball inèdit) i el Baix Empordà (CORREDOR, 2000)—.

BIBLIOGRAFIA

- AGUADÉ, J. (1988). «La població de Vilabella als segles XVI i XVII (1566-1640). La immigració francesa». A: *Actes de la XXXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, vol. II. Valls, p. 11-27.
- ALBAREDA, C. (1972). «Els francesos de Monistrol». A. *Art i Esplai*, núm. 25, p. 20.
- ALBERCH, R. i SIMON, A. (1982). «L'evolució demogràfica de Girona en els segles XVI i XVII a través dels registres parroquials». A: *Estudi General*, núm. 2, p. 11-31.
- ALCOBERRO, A. (1987). «Entre segadors i vigatans: l'ocupació francesa de 1694-98». A: *L'Avenç*, núm. 109, p. 40-46.
- (1991). *Pirates i bandolers als segles XVI i XVII*. Barcelona.
- ALCOUFFE, D. (1966). «Contribution à la connaissance des émigrés français de Madrid au XVIIe. siècle». A: *Mélanges de la Casa de Velázquez*, tom II, p. 179-197.
- ALMAZÁN, I. (1990). «El recurso a la fuerza. Formas de violencia en el Vallès Occidental durante el siglo XVI». A: *Historia Social*, núm. 6, p. 89-103.
- (1992). «Els immigrants francesos al Vallès Occidental: el profit i la por». A: *Terme*, núm. 7, p. 31-39.
- AMALRIC, J.-P. (1993). «Les migrations françaises en Espagne à l'époque moderne (XVIIe-XVIIIe. siècles)». A: *I Conferencia Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*, vol. I. Santiago de Compostela, p. 327-346.
- (2003). «Franceses en tierras de España: una presencia mediadora en el Antiguo Régimen». A: *I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna»*, tom I. Málaga, p. 23-37.
- AMELANG, J.S. (1986). *La formación de una clase dirigente: Barcelona, 1490-1714*. Barcelona.
- ANSON, C. (1977). *Demografía y sociedad urbana en la Zaragoza del siglo XVII*. Saragossa.
- ARDIT, M. (1988). «Creixement demogràfic d'una població d'Antic Règim. El Marquesat de Llombai entre 1620 i 1705». A: *Estudis sobre la població del País Valencià. Actes de les I Jornades d'Estudi sobre la població del País Valencià. València-Alacant, 20-22 de març de 1986*, vol. I. València, p. 331-343.
- ARRANZ, M. (1970). *La inmigración en la Barcelona del siglo XVIII*. Tesi de llicenciatura. Barcelona: UB.
- AYATS, A. (1990). «La revolta dels angelets i els arxius militars francesos». A: *L'Avenç*, núm. 133, p. 16 i següents.

- AZAMÀ, E. *et al.* (1997). «Migracions internes i externs als segles XVII i XVIII a Bompàs i Sant Llorenç de Salanca». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, vol. LXIX, p. 265-275.
- BACH, A. (1992). «Immigrants francesos a Catalunya 1500-1639 (Segarra, Solsonès, l'Urgell, Urgellet)». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, vol. L-LI, p. 14-33.
- (1995). «La immigració francesa al Solsonès, la Segarra, l'Alt i el Baix Urgell (1500-1639)». A: *Miscel·lània de les terres de Lleida al segle XVI*. Lleida, p. 19-47.
- (2002). *Montmajor i el seu Comú*. Solsona.
- BALANCY, E. (1990). «Les immigrés français devant le tribunal de l'Inquisition de Barcelone (1552-1692)». A: *Les Français en Espagne à l'époque moderne (XVIe.-XVIIIe. siècle)*. París, p. 45-69.
- BALANZA, F. *Informació mecanografiada d'una recerca en curs a partir del buidatge del «Llibre de matrimonis (1599-1648) de Martorell»*. Treball inèdit.
- BATLLE, C. (1981). «Notes sobre l'aportació francesa a la demografia de la Seu d'Urgell (1150-1348)». A: *Urgèlia*, núm. iv, p. 261-292.
- BELENGUER, E. (1996). *Cataluña: de la Unión de Coronas a la Unión de Armas (1479-1626)*. Madrid.
- (2000). *Una aproximación a la Cataluña de Carlos V*. En línia: www.storia.unima.it [11/12/2003].
- BENAU, J.M. *et al.* (1987). *Història de Terrassa*. Terrassa.
- BENCOMO, C. *et al.* (1986). *Aproximació a la història de Rubí*. Rubí.
- BERNAT, J.S. (2004). *La serie anual de bautismos valencianos*. En línia: www.ugr.es [02/09/2004].
- BETRÁN, J.L. (1990a). «Sociedad y peste en la Barcelona de 1651». A: *Manuscrits*, núm. 8, p. 255-282.
- (1990b). «Pobreza y marginación en la Barcelona de los siglos XVI y XVII». A: *Historia Social*, núm. 8, p. 101-121.
- (1994). «Medicina popular y peste en la Barcelona de 1589: el proceso de mestre Bernat Rigaldia». A: SERRANO, E. (ed.). *Muerte, religiosidad y cultura popular, siglos XVI-XVII*. Saragossa, p. 279-302.
- (1996). *La peste en la Barcelona de los Austrias*. Lleida.
- BILBENY, J. (2000). «Els occitans a Sant Martí d'Arenys a la primera meitat del segle XVI (1514-1550)». A: *Fulls Arenyencs de Cultura*, p. 1-24.
- BLANCO, J.P. i SANTILLANA, M. (2004). *Mercado matrimonial, migraciones y movilidad social en Extremadura, s. XVI-XVIII*. En línia: www.ugr.es [01/04/2004].

- BLÁZQUEZ, J. (1990). *La Inquisición en Cataluña*. Toledo.
- BOLÓS, J. (1980). *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XV*. Barcelona: Dalmau.
- BONDIA, R. i SOLANS, C. (1991). *Terra i homes a Begues (Poble mil·lenari)*. Begues.
- BOSCH, A. (1992). *Annales de la vila de Sabadell desde el año 987 hasta el de 1770*, vol. I i II. Sabadell.
- BUSQUETS, J. (1994). *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*. Barcelona.
- BUSQUETS, J. i SIMON, A. (1993). *Girona al segle XVII*. Girona.
- BUYREU, J. (1997). «La nupcialitat a Torredembarra, 1586-1714». A: *Estudis Altafullencs*, núm. 22, p. 11-38.
- (2005). *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna. Entre el greuge i la pragmàtica (1542-1564)*. Barcelona.
- CABRÉ, A. (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona.
- CABRUJA, E. (1998). «Una confraria d'estrangers en la Catalunya del segle XVII: Igualada». A: *Pedralbes*, núm. 18-1, vol. I, p. 173-180.
- CANYAMERES, E. (1994). «La immigració francesa al Vallès Occidental (segles XVI i XVII): quatre exemples locals, Sabadell, Sant Cugat del Vallès, Sant Julià d'Altaura i Sentmenat». A: *Arraona*, núm. 15, p. 9-25.
- CAPDEVILA, M.A. (2001). «Gavatxos, gascons i francesos. L'allau francesa a la comarca del Maresme als segles XVI i XVII». A: *XVII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró, p. 107-113.
- (2003). *Pagesos, mariners i comerciants a la Catalunya litoral. El Maresme a l'època moderna*. Tesi doctoral. Barcelona: UB. En línia: www.mcu.es//Teseo [31/01/2007].
- (2004a). «A la recerca d'Eldorado català. La immigració francesa a Vilassar, s. XVI-XVII». A: *Ipsa Arca*, núm. 6, p. 30-45.
- (2004b). «La immigració francesa: un factor decisiu de la recuperació demogràfica de la comarca del Maresme a l'època moderna». A: *EHA*, núm. 17, p. 231-242.
- CARBAJO, M.F. (1987). *La población de la villa de Madrid. Desde finales del siglo XVI hasta mediados del siglo XX*. Madrid.
- CARBONELL, M. (1989). *L'arquitectura classicista a Catalunya (1545-1659)*, 2 vol. Tesi doctoral. Barcelona: UB.
- CARBONELL, V. (1990). «Apunts de la història d'Olivella». A: *Quaderns de Cultura Local*, p. 64-65.
- CASANOVA, V. et al. (1987). *L'antic règim demogràfic a una comunitat rural: Bellreguard (1609-1919)*. Bellreguard (la Safor).

- CASANOVA, V. *et al.* (1988). «Aproximació a la demografia històrica d'una comunitat rural: Bellreguard (la Safor), 1624-1699». A: *Estudis sobre la població del País Valencià. Actes de les I Jornades d'Estudi sobre la població del País Valencià. València-Alacant, 20-22 de març de 1986*, vol. i. València, p. 251-263.
- CASELLAS, E. *Nupcialitat a la parròquia de Sant Pere de Torelló entre els anys 1578 i 1628*. Treball inèdit.
- CASTELLS, F. *Estudi sobre l'arribada d'occitans a Argentona*. Treball inèdit.
- CASTELLS, N. (1984). «Els moviments migratoris en la Catalunya moderna: el cas de la immigració envers la ciutat de Girona (1473-1576)». A: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. i. Barcelona, p. 65-74.
- CAVALLÉ, J. (1989). *Quan les cases volien ser palaus. La població d'Alcover, 1553-1625*. Alcover.
- CHIMISIANAS, A. (2004). *Immigrants francesos a Tiana l'any 1637*. En línia: www.lycos.es/chimisianas/francesos.htm [11/11/2004].
- COBOS, J.M. (2006). *Pagesos, paraires i teixidors al Llobregat montserratí*. Barcelona.
- CODINA, J. (1966). *La gent del fang (el Prat, 965-1965)*. Granollers.
- (1971). *El Delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*. Esplugues de Llobregat.
- (1984). «Causes de la revolució demogràfica al segle XVIII: el cas d'una vila catalana». A: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. i. Barcelona, p. 128.
- (1985). «La immigració francesa al Delta del Llobregat (1400-1700)». A: *XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. El Prat, p. 226-371.
- (1987-1988). *Els pagesos de Provençana (984-1807). Societat i economia a l'Hospitalet pre-industrial*, 3 vol. Barcelona.
- (1988). «Els noms dels "gavatxos"». A: *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*. Barcelona, p. 73-82.
- (1990). *Els santboians de 1490. Com es vivia fa 500 anys a la vila de Sant Boi de Llobregat*. Barcelona.
- (1992). «Un projecte nacional urgent: l'estudi de l'abast de la immigració francesa a Catalunya durant l'Edat Moderna». A: *Revista de Catalunya*, núm. 59, p. 26-56.
- (1993). *Bàndols i bandolers al Baix Llobregat (1580-1630)*. Barcelona.
- (1997). *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat (segles XIV-XIX)*. Barcelona.
- (1999a). «Introducció històrica a les migracions del Baix Llobregat». A: *Materials del Baix Llobregat*, núm. 5, p. 17-28.

- (1999b). «Catalans de segona: Contribució a l'estudi de la immigració francesa durant l'Edat Moderna». A: *Treballs de Geografia*, núm. 49, p. 203-215.
- (2000). *Les famílies santboianes (segles XIV-XIX)*. Barcelona.
- CODINA, J. i FERNÁNDEZ, J. (1991). «Una baronia feudal en l'Edat Moderna: Corbera de Llobregat, 1566-1734». A: *Estudis d'història de Corbera de Llobregat*. Barcelona, p. 21-189.
- COLLS, J. (2002). «Immigració francesa i repressió a la Catalunya del segle XVI: alguns exemples del Comtat d'Empúries». A: *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 35, p. 199-223.
- CORREDOR, A.M. (2000). «La vida dels francesos residents a la costa del Baix Empordà el 1637». A: *Estudis del Baix Empordà*, núm. 19, p. 79-100.
- CORTÉS, M.A. (1999). «Demografia històrica». A: *L'Erol*, núm. 63, p. 15.
- CUADRADA, C. (2003). «Barcelona (s. XIV-XV): migracions, demografia i economia». A: *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. I. Barcelona-Lleida, p. 323-332.
- DANTÍ, J. (1981). *Granollers i comarca als segles XVI i XVII: evolució demogràfica i econòmica*. Granollers.
- (1982). «Granollers i la comarca als segles XVI i XVII: evolució econòmica i demogràfica». A: *Revista Catalana de Geografia*, núm. 18, p. 133-137.
- (1988). *Terra i població al Vallès Oriental. Època Moderna. El creixement demogràfic i econòmic als segles XVI i XVII*. Santa Eulàlia de Ronçana.
- (1990). *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*. Barcelona.
- (1994). «Redreçament econòmic i moviment pagès al darrer terç del segle XVII». A: *L'Avenç*, núm. 184, p. 16-19.
- (1997). «La població: creixement i oscil·lacions». A: *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. 4. Barcelona, p. 72-87.
- DOMÈNECH, G. (1999). «Artistes i artesans a Girona (segles XVI-XVII): una aproximació sociològica». A: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XL, p. 95-121.
- DOMÍNGUEZ, A. (1961). *Los extranjeros en la vida española durante el siglo XVII*. Madrid.
- (1985). «Viatjant per la Catalunya del segle XVI». A: *L'Avenç*, núm. 39, p. 50-53.
- ELLIOTT, J.H. (1989). *La revolta catalana 1598-1640. Un estudi sobre la decadència d'Espanya*. Barcelona [la primera edició, en anglès, és de 1963].
- ENJUANES, Y. (2003). «Aproximació a l'estudi dels forasters a la Lleida de la primera meitat del segle XV». A: *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II. Barcelona-Lleida, p. 133-150.

- EIRAS, A. (1993). «Migraciones internas y medium-distance en España en la edad moderna». A: *I Conferencia Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*. Separata. Santiago de Compostel·la, p. 61-96.
- ESPARZA, M.; GARCÍA-MORO, C. i HERNÁNDEZ, M. (2007). «Consanguinidad por isonimia y pares repetidos en el Delta del Ebro». A: *VIII Congreso de la Asociación de Demografía Histórica. 30 mayo, 1 y 2 de junio 2007*, 17 p. Maó (Menorca). En línia: www.adeh.es [20/06/2007].
- FABREGAT, E. (2004). «Bateigs i enterraments: creixement demogràfic al Baix Ebre i Montsià als segles XVIII i XIX». A: *Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre*, núm. 8, p. 15-68.
- FARGAS, M.A. (1990). «Movimientos migratorios del siglo XVI: la oleada de inmigrantes franceses y su integración en la Barcelona del siglo XVI». A: *1490: En el umbral de la modernidad. El Mediterráneo europeo y las ciudades en el tránsito de los siglos XV y XVI*, vol. II. València, p. 785-795.
- FAYARD, J. i LARQUE, C. (1968). «Hôtels madrilènes et démographie urbaine au XVIIe. siècle». A: *Mélanges de la Casa Velásquez*, IV, p. 229-258.
- FERNÁNDEZ, I. *Immigració occitana a Corbera de Llobregat*. Treball inèdit.
- FERRER, L.. (2007). *Hereus, pubilles i cavallers: el sistema de l'hereu a Catalunya*. Catarroja.
- FLORENSA, N. (1996). *El Consell de Cent. Barcelona a la Guerra dels Segadors*. Barcelona.
- FORN, F. (1995). «La llavor nordpirinenca». A: *Arennios*, núm. 26, p. 12-14.
- GARCÍA, A. (1998). *Barcelona y Cataluña, 1550-1640. Un siglo decisivo*. Madrid.
- GARCÍA, A. i GUÀRDIA, M. (1989a). «Canvis i permanències de l'herència espacial medieval: de la ciutat de la Ribera a la ciutat de la Rambla». A: *Actes del II Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, vol. 2. Barcelona.
- (1989b). *La construcció d'una ciutat: Mataró, 1500-1900*. Mataró.
- (1992). «Estructura urbana». A: SOBREQÜÉS, J. (dir.). *Història de Barcelona*, vol. IV. Barcelona, p. 43-101.
- GARCÍA, R. (1985). *Historia de Cataluña. Siglos XVI y XVII*, 2 vol. Barcelona.
- GIRALT, E. (1956-1959). «La colonia mercantil francesa de Barcelona a mediados del siglo XVIII». A: *Estudios de Historia Moderna*, tom VI, p. 217-278.
- GIRARD, A. (1932). *Le commerce français à Séville et Cadix au temps des Habsbourg. Contribution à l'étude du commerce étranger en Espagne aux XVIIe. et XVIIIe. siècles*. París-Bordeus.

- GÓMEZ, J.I. (2003). «Las colonias mercantiles extranjeras en Aragón en el Antiguo Régimen». A: *I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna»*, tom I. Màlaga, p. 365-377.
- GOYTISOLO, J.A. (1999). «Catalunya, crisol de culturas o elogio del mestizaje humano y cultural». A: *La Factoría*, núm. 9. En línia: www.lafactoriaweb.com [11/12/2003].
- GRANIER, R. (1971). «Une agence d'émigration vers l'Espagne dans le Bas-Rouergue au XVIIIe siècle». A: *Actes du 94e Congrès National des Sociétés Savantes. Section d'Histoire Moderne et Contemporaine (Pau, 1969)*. París, p. 99-114.
- GRAS, M. i GUAL, V. (1993). «Francesos i occitans en el fons de l'Arxiu Capitular de Barcelona». A: *L'Avenç*, núm. 168, p. 14-17.
- GRAU, J.M.T. i PUIG, R. (2004b). «Notes sobre la població de Sarral (segles XVII-XIX)». A: *Recull de Treballs*, núm. 3, p. 97-112.
- GUAL, F.X. i MILLÀS, C. (1999a). «La immigració francesa al Baix Llobregat: segles XVI-XVII». A: *Materials del Baix Llobregat*, núm. 5, p. 29-36.
- (1999b). *La població del Baix Llobregat a l'època dels Àustria*. Barcelona.
- (2002). *Olesa de Montserrat en època dels Àustria. Demografia i societat*. Barcelona.
- (2004). *Movimientos migratorios en el Baix Llobregat en época moderna (1565-1714)*. En línia: www.ugr.es [01/09/2004].
- *La immigració francesa a Castellbisbal, segle XVII*. Treball inèdit.
- GUAL, V. (1988). *Vida i mort a la Conca de Barberà a l'Edat Moderna (Rocafort de Queralt s. XVI-XVIII)*. Tarragona.
- (1989a). «Francesos a Santa Coloma (I)». A: *La Segarra*, núm. 117, p. 18-19.
- (1989b). «Francesos a Santa Coloma (II)». A: *La Segarra*, núm. 118, p. 14-15.
- (1989c). «Francesos a l'Alt Gaià (s. XVI-XVII) (I)». A: *La Segarra*, núm. 124, p. 26-27.
- (1990a). «Francesos a l'Alt Gaià (s. XVI-XVII) (II)». A: *La Segarra*, núm. 125, p. 22-23.
- (1990b). «Francesos a la Plataforma Segarrenca (I)». A: *La Segarra*, núm. 126, p. 20.
- (1990c). «Francesos a la Plataforma Segarrenca (II)». A: *La Segarra*, núm. 127, p. 15.
- (1990d). «Presència occitana a Barberà (segles XVI-XVII)». A: *Llum*, núm. 62, p. 30-31.
- (1990e). «Immigració occitana a Vilaverd (segles XVI-XVII)». A: *Parla*, núm. 8, p. 8-13.

- (1990f). «Quan els occitans eren munió... Vimbodí (segles XVI-XVIII) (I)». A: *Vimbodí*, núm. 52, p. 14-17.
- (1990g). «Quan els occitans eren munió... Vimbodí (segles XVI-XVIII) (II)». A: *Vimbodí*, núm. 53, p. 11-12.
- (1990k). «Ampliació de la nòmina de francesos vimbodinencs. Els altres estrangers». A: *Vimbodí*, núm. 54-55, p. 8-9.
- (1991). «*Gavatxos*», *gascons*, *francesos*. *La immigració occitana a la Catalunya Moderna*. (El cas de la Conca de Barberà). Barcelona.
- (1991b). «Occitans al registre de defuncions. Àrea colomina (s. XVI-XVII) (I)». A: *La Segarra*, núm. 138, p. 20.
- (1991c). «Occitans al registre de defuncions. Àrea colomina (s. XVI-XVII) (II)». A: *La Segarra*, núm. 145, p. 18-19.
- (1991d). «Francesos a Santa Coloma de Queralt (1651-1700)». A: *La Segarra*, núm. 145, p. 18-19.
- (1992). «Els prenomes del francesos casats a Santa Coloma (1565-1700)». A: *La Segarra*, núm. 153, p. 23.
- (1993a). «Los movimientos migratorios vía matrimonial. El caso de Solivella (Conca de Barberà-Cataluña), 1685-1800». A: *I Conferencia Europea Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*, vol. II. Santiago de Compostel·la, p. 563-574.
- (1993b). *La família moderna a la Conca de Barberà*. Tarragona.
- (1994). «La immigració occitana a Sarral el darrer vicenni del segle XVI». A: *El Baluard*, núm. 69, 24-25.
- (1995a). *Homes i estacions*. Montblanc.
- (1995b). «Demografia en els segles XVI i XVII. Els occitans». A: HURTADO, V. *et al.* *Atles d'Història de Catalunya*. Barcelona, tema 67.
- (1997). «Els prenomes dels francesos casats a la Conca de Barberà durant l'Edat Moderna». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, vol. LII, p. 8-10.
- (1998). «Corrents migratoris a la Mediterrània». A: BELENGUER, E. (ed.). *Felipe II y el Mediterráneo*, vol. I. Madrid, p. 65-77.
- (2001a). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (I)». A: *La Segarra*, núm. 260, p. 31.
- (2001b). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (II)». A: *La Segarra*, núm. 261, p. 26.
- (2001c). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (III)». A: *La Segarra*, núm. 262, p. 30.

- (2001d). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (iv)». A: *La Segarra*, núm. 263, p. 26.
- (2001e). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (v)». A: *La Segarra*, núm. 264, p. 37.
- (2001f). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (vi)». A: *La Segarra*, núm. 265, p. 24.
- (2001g). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (vii)». A: *La Segarra*, núm. 266, p. 25.
- (2001h). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (viii)». A: *La Segarra*, núm. 267, p. 26.
- (2001i). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (ix)». A: *La Segarra*, núm. 268, p. 28.
- (2001j). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (x)». A: *La Segarra*, núm. 279, p. 19.
- (2001k). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (xi)». A: *La Segarra*, núm. 280, p. 35.
- (2005). «Les xarxes urbanes a través dels llibres de matrimonis». A: DANTÍ, J. (coord.). *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*. Barcelona, p. 141-161.
- GUAL, V.; GUAL, F.X. i MILLÀS, C. (1998). «La immigració francesa a Catalunya: el cas del Baix Llobregat (segles XVI i XVII)». A: *Pedralbes*, núm. 18-1, p. 133-148.
- GURRÍA, P.A. (2004). *Dinámicas demográficas de La Rioja a partir de las series de Bautismos, 1580-1900*. En línia: www.ugr.es [02/09/2004].
- IGLÉSIES, J. (1949). «Mateu Aimerich, S.I. (1715-1799) i la seva "Historia Geográfica y Natural de Cataluña" seguit de la transcripció del volum dedicat al regne Animal segons el manuscrit inèdit del Palau Reial de Madrid». A: *Quaderns de Geografia*, II, p. 320.
- (1975). *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*, 2 vol. Barcelona.
- JANÉ, Ò. (2001). «Aspectes de la relació identitària de Catalunya amb França a l'època de Lluís XIV». A: *Manuscrits*, núm. 19, p. 103-136.
- (2003a). «El Rosellón tras el Tratado de los Pirineos: un caso de neoextranjería (1659-1700)». A: *I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna»*, tom II. Màlaga, p. 451-464.
- (2003b). *França i Catalunya al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna*. Tesi doctoral. Bellaterra: UAB.
- JUNYENT, E. (1980). *La ciutat de Vic i la seva història*. Barcelona.

- JURADO, S. *Petita aproximació a la immigració francesa de la vila de Cubelles, 1598-1660*. Treball inèdit.
- KAMEN, H. (1995). «La política lingüística a Catalunya a l'època moderna». A: *L'Avenç*, núm. 189, p. 30-51.
- (1997). «Més enllà de la Inquisició: un canvi de perspectives». A: *L'Avenç*, núm. 210, p. 24-27.
- LACARTA, E. i SALCEDO, R. *Occitans a Olesa (1599-1699)*. Treball inèdit.
- LALINDE, J. (1956). *La institución virreinal en Cataluña (1471-1716)*. Barcelona.
- LANGÉ, C. (1993). *La inmigración francesa en Aragón (siglo XVI y primera mitad del XVII)*. Saragossa.
- LARQUIE, C. (1990). «Les Français à Madrid au XVII siècle». A: *Les français en Espagne à l'époque moderne (XVIe.-XVIIe. siècles)*. París, p. 84-109.
- LEMEUNIER, G. (1993). «Les migrations à courte et moyenne distance dans les provinces de Murcie et d'Albacete, 1500-1900. Rapport provisoire». A: *I Conferencia Europea Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*, vol. II. Santiago de Compostel·la, p. 247-254.
- LLADÓ, J. *Immigració occitana, s. XVI-XVII, a Sant Andreu de la Barca*. Treball inèdit.
- *Buidatge i resultats d'occitans en llibres de noces a la vila d'Anglesola (l'Urgell) de 1565 a 1600*. Treball inèdit.
- *Immigració occitana i descobriment d'Amèrica*. Treball inèdit.
- *Matrimonis amb marit occità al Solsonès*. Treball inèdit.
- *Puig-reig: llibre de matrimonis, 1599-1692*. Treball inèdit.
- *Religiositat o estratègies d'inserció social dels immigrants occitans a l'època moderna a Sant Andreu de la Barca*. Treball inèdit.
- LLOBET, J.M. (1989). «La immigració francesa a Cervera segons els capítols matrimonials conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de la ciutat (1501-1700)». A: *Espacio, tiempo y forma*, sèrie IV, *Historia Moderna*, vol. 2, p. 45-62.
- LÓPEZ, A. i MONREAL, M.R. (2000). «Matrimonis a Sant Vicenç dels Horts. 1654-1854, dos-cents anys d'història». A: *Quaderns d'Arxiu*, núm. 3.
- LORENZO, J. (2003). «Franceses en Valencia en 1674». A: *I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna»*, tom I. Màlaga, p. 457-468.
- MADURELL, J.M. i RUBIÓ, J. (1955). *Documentos para la historia de la imprenta y la librería de Barcelona*. Barcelona.
- MANENT, A. (2003). «Les onades d'occitans a Catalunya». A: *Avui*, 14-10-2003, p. 20-21.

- MARFANY, J. (2004). «“Casar-se en edat proporcionada”: edat al matrimoni i estratègies matrimonials a Igualada, 1680-1829». A: *Miscel·lània Aqualatensia*, núm. 11, p. 13-45.
- MARTÍN, A. (2003). «La colectividad francesa en El Ferrol del siglo XVIII». A: *I Coloquio Internacional «Los Franceses en la España Moderna»*, tom I. Màlaga, p. 469-480.
- MARTÍNEZ, E. *et al.* (1992). *La España Moderna*. Madrid.
- MARTÍNEZ, M.À. (1987). *La població de Vilanova i la Geltrú en el segle XVIII (estudi demogràfic)*. Vilanova i la Geltrú.
- MASDÉU, R. (1992). *Demografia de Sant Just Desvern. s. XVI-XVII*. Tesina de llicenciatura. Bellaterra: UAB.
- MASSANELL, A. (1980). «Dades esparses dels immigrants francesos a Vilafranca al segle XVII». A: *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 3, p. 61-89.
- (1984). *De la Vilafranca del 1634*. Vilafranca del Penedès.
- (1988). «Dades dels primers immigrants occitans a Vilafranca (1455 a 1553)». A: *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 11, p. 219-244.
- (1990). «Dades de la primera immigració occitana a Vilafranca a la segona meitat del segle XVI». A: *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 13, p. 221-248.
- (1991). «Immigrants francesos al Penedès (segles XVI i XVII)». A: *Olerdulae*, núm. 1-4, p. 55-89.
- MATEU, J. (1982). *La pagesia urgellenca abans del Canal*. Barcelona.
- MILLÀS, C. (1993). *Estudi demogràfic de la parròquia del Papiol (1565-1799)*. Castellbisbal.
- (1996). «La immigració francesa al Papiol: 1566-1700». A: *Materials del Baix Llobregat*, núm. 2, p. 85-93.
- (2005). *Els altres catalans dels segles XVI-XVII. La immigració francesa al Baix Llobregat en temps dels Àustria*. Barcelona.
- MOLAS, P. *et al.* (1993). *Manual de historia moderna*. Barcelona.
- MOLINÉ, E. (1988-1989). «Els sacerdots francesos al bisbat d'Urgell (s. XIV-XVII)». A: *Urgellia*, vol. IX.
- MONTAÑA, D. i PUJOL, J. (1999). «L'evolució del poblament». A: *Gironella. Notes històriques*. Gironella, p. 38-39.
- MONTEMAYOR, J. (1990). «Les Français à Tolède au XVIIIe. siècle». A: *Les Français en Espagne à l'époque moderne (XVIIe.-XVIIIe. siècle)*. París, p. 71-84.
- MONTER, W. (1988). «Els immigrants francesos i la Inquisició de Barcelona, 1550-1650». A: *L'Avenç*, núm. 120, p. 10-14.
- (1992). *La otra Inquisición*. Barcelona.

- MOREU-REY, E. (1949). «L'émigration française à Barcelone pendant la révolution». A: *Bulletin de l'Institut Français en Espagne*, núm. 32.
- (1959). *Els immigrants francesos a Barcelona (segles XVI al XVIII)*. Barcelona.
- MUÑOZ, F. (1990). *Creixement demogràfic. Mortalitat i nupcialitat al Penedès (segles XVII-XIX)*. Tesi doctoral. Bellaterra: UAB.
- NADAL, J. (1983). *Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XVI al XVIII*. Barcelona.
- NADAL, J. (1956). «El “redreç” demogràfic de Catalunya en el siglo XVI». A: *Actas del IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Madrid, p. 875-880.
- (1978a). «La població catalana als s. XVI i XVII». A: *Història de Catalunya*, vol. IV. Barcelona, p. 48-63.
- (1978b). *La población española (siglos XVI-XX)*. Barcelona.
- (1983). «La població». A: NADAL, J. i WOLFF, Ph. *Història de Catalunya*. Vilassar de Mar, p. 65-94.
- (1992). *Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de historia demográfica*. Barcelona.
- NADAL, J. i GIRALT, E. (1953). «Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717». A: *Estudios de Historia Moderna*, tom III, p. 237-284.
- (1960). *La population catalane de 1553 à 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. París [recentment s'ha editat en català: *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic, 2000, amb pròleg de J. Torres, p. 11-18].
- (1966). *La immigració francesa a Mataró durant el segle XVII*. Mataró [pròleg de R. d'Abadal titulat «La immigració francesa en el segle XVI i l'aparició de les cases pairals catalanes»], p. 7-17.
- NICOLAU, R. (1993). «Las migraciones internas y de media distancia en Cataluña, 1500-1900». A: *I Conferencia Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*, vol. II. Santiago de Compostel·la, p. 217-226.
- (1999). «Un punt de vista sobre els treballs d'en Jordi Nadal d'història de la població». A: *L'Avenç*, núm. 241, p. 33-37.
- OLIVÉ, F. (1989). *Valls de la crisi del segle XVI a la recuperació econòmica del segle XVIII. La ciutat, la comarca: un estudi de la terra i de la seva gent, al llarg de l'Antic Règim*. Tesi doctoral. Barcelona: UB.
- OLIVERAS, F. *St. Boi, 1625-1660. Una població catalana enmig de les crisis del segle XVII*. Treball inèdit.
- ORRIOLS, L. (1993). *Manuscrits del bé i del mal. Arxius Vigatans, segles XVI-XVI*. Vic.

- PALOS, J.L. (1982). «La lluita contra els jueus, els protestants i l'heretgia moral. El tribunal del Sant Ofici a Barcelona (segle XVI)». A: *L'Avenç*, núm. 47, p. 21-31.
- (1983). «El protestantisme a Catalunya». A: *L'Avenç*, núm. 58, p. 182-187.
- PEÑA, L. (2002). «El derecho de Extranjería en los Ordenamientos Constitucionales». A: *Isegoria*, núm. 26. En línia: www.ifs.csic.es [11/12/2003].
- PEÑA, M. (1992). «Lectura, Inquisición y sociedad en el antiguo régimen». A: *Historia Social*, núm. 14.
- PÉREZ, J. *La immigració francesa a Calonge (1576-1637)*. Treball inèdit.
- PERREL, J. (1963). «Introduction à une étude sur l'émigration corrézienne vers l'Espagne sous l'ancien régime». A: *Bulletin de la Société des Lettres, Sciences et Arts de la Corrèze*, p. 92-101.
- (1964). «Les limousins en Espagne aux XVIIe., XVIIIe. et XVIIIe. siècles: les émigrants». A: *Bulletin de la Société des Lettres, Sciences et Arts de la Corrèze*, p. 31-40.
- PEYTAU, J. (1997). «Antroponímia i immigració a la Catalunya-Nord moderna: l'exemple de l'Alt Vallespir». A: *Bulletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, vol. LXIX, p. 207-225.
- PLA, C. *La immigració occitana a Malgrat de Mar, 1589-1700*. Treball inèdit.
- PLADEVALL, A. (1987). *Centelles. Aproximació a la seva història*. Centelles.
- PLADEVALL, A. et al. (1974). *Síntesi històrica de Taradell*. Taradell.
- PLANAS, M. *La població de l'Alt Empordà en l'Antic Règim Demogràfic*. Treball inèdit.
- PLANES, J.M. (1982). «Metodologia i demografia històrica: Tàrraga, segles XVII i XVIII». A: *Pedralbes*, núm. 2, p. 251-292.
- (1987). *Demografia i societat de Tàrraga durant l'Antic Règim*. Tesi doctoral. Barcelona: UB.
- PLANES, R. (1992). «Les ordinations de la confraria dels immigrants francesos de Solsona (1536)». A: *Miscel·lània d'homenatge a Josep Lladonosa*. Lleida, p. 495-500.
- POITRINEAU, A. (1976). «La inmigración francesa en el reino de Valencia (siglos XVI-XIX)». A: *Moneda y Crédito*, núm. 137, p. 103-133.
- (1985). *Les Espagnols de l'Auvergne et du Limousin du XVIIe. au XIXe. siècle*. Orlhac.
- (1990). «Le migrant, l'Espagne et le notaire». A: *Les Français en Espagne à l'époque moderne (XVIIe.-XVIIIe. siècle)*. París, p. 139-153.
- POUJADE, P. (1998). «Les relacions transpirinenques a la Catalunya Moderna: els tractats de "Lligues i Patzeries"». A: *Pedralbes*, núm. 18-1, p. 189-199.
- POUSSOU, J.P. (1988). «Mobilité et migrations». A: DUPÂQUIER, J. (dir.). *Historie de la population française*, tom II. París, p. 99-143.

- (1993). «Les migrations internes et à moyenne distance en France à l'époque moderne et au XIX siècle». A: *Primera Conferencia Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*. Separata. Santiago de Compostel·la, p. 1-20.
- PUIGARNAU, A. (1995). «Heretgia protestant i immigració francesa amb motiu de les reformes a Castella-Lleó en temps de Felip II». A: *Miscel·lània de les terres de Lleida al segle XVI*. Lleida, p. 369-376.
- PUJADES, J. (1975-1976). *Dietari*, 4 vol. Barcelona [ed. a cura de J.M. Casas].
- RABASCO, J.M. (1975). «La inmigración a Granada, 1665-1700: fuentes para su estudio». A: *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, vol. III. Santiago de Compostel·la, p. 347-360.
- RAFAT, F. (1981). «Demografia de Rajadell al segle XVI». A: *Miscel·lània Estudis Bagencs*, núm. 4, p. 123-134.
- (1993). *Masos, safrà, occitans i pesta negra*. Manresa.
- RECAÑO, J. (1985). «L'impacte de Barcelona en la configuració demoespacial del Baix Llobregat (1718-1860)». A: *La Sentiu*, núm. 9, p. 39-47.
- (1995). «Les primeres fases de la transició demogràfica al Baix Llobregat i a L'Hospitalet (1787-1936)». A: CALVO, À. (coord.). *El pas de la societat agrària a industrial al Baix Llobregat. Agricultura intensiva i industrialització*. Barcelona, p. 45-106.
- RECASENS, J.M. (1969). «Datos para el estudio de la inmigración en Tarragona entre 1575 y 1639». A: *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, núm. 19, p. 47-56.
- REGLÀ, J. (1956a). *Felip II i Catalunya*. Barcelona.
- (1956b). *Els virreis de Catalunya*. Barcelona.
- REPARAZ, G. de (1982). *La Plana de Vic*. Vic.
- RIERA, A. i SERRA, R. (1989). «La dona i el matrimoni». A: *L'Erol*, núm. 26, p. 22-23.
- RIERA, J.M. (1987). *Documents de la història de Corbera de Llobregat*. Corbera de Llobregat.
- RÍOS, J. (1995). «Situació i geografia comarcal». A: *Atlas comarcal de Catalunya. Baix Llobregat*. Barcelona, p. 15-47.
- RODRÍGUEZ, I. (1993). «La emigración hacia Málaga en el siglo XVII (1653-1700)». A: *Primera Conferencia Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*, vol. II. Santiago de Compostel·la, p. 761-784.
- (2003). «Corrientes migratorias extranjeras con destino a Málaga en el siglo XVII. Análisis de la incidencia francesa». A: *I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna»*, tom I. Màlaga, p. 583-596.

- (2004). *Movimientos geográficos de población en la España Moderna. La elección de un lugar periférico como Málaga*. En línia: www.ugr.es [01/04/2004].
- ROMERO, E. (1982). «La ciutat de Lleida en el segle XVII. Dinàmica local i conflictes polítics». A: *L'Avenç*, núm. 55, p. XVI-XVII.
- ROSELL, G. *La immigració francesa a Sant Sadurn d'Anoia: 1567-1646*. Treball inèdit.
- ROURA, L. (1996). «Un petit món en una província». El concepte de nació referit a la Catalunya del segle XVII». A: *L'Avenç*, núm. 199, p. 7-11.
- ROVIRA, S.J. (1991). *Tamarit*. Altafulla.
- (1998). «Els marxants occitans de Reus (1607-1620)». A: *Pedralbes*, núm. 18-1, p. 181-188.
- SAAVEDRA, P. (1998). «Cambios demográficos y sociales en la España mediterránea durante el reinado de Felipe II». A: BELENGUER, E. (ed.). *Felipe II y el Mediterráneo*, vol. I. Madrid, p. 41-64.
- SALAS, J.A. (1980). *La población de Barbastro en los siglos XVI y XVII*. Saragossa.
- (1985-1986). «La inmigración francesa en Aragón en la Edad Moderna». A: *Estudios*, p. 51-77.
- (1988). «Movimientos migratorios en la España de la Edad Moderna». A: *Boletín...*, núm. VI-2, p. 29-53.
- (1993). «Migraciones internas y medium-distance en Aragón, 1500-1900». A: *Primera Conferencia Europea de la Comisión Internacional de Demografía Histórica*, vol. II. Santiago de Compostel·la, p. 189-216.
- (1999). «Migraciones y fenómeno urbano en la sociedad preindustrial (España, siglos XVI-XIX)». A: *IV Congreso de la Asociación de Demografía Histórica. Bilbao, 20-22 de septiembre de 1995*, vol. I. Bilbao, p. 15-50.
- (2003a). «Leyes de inmigración y flujos migratorios en la España Moderna». A: *I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna»*, tom II. Màlaga, p. 681-698.
- (2003b). «Buscando vivir en la ciudad: trayectorias de inmigrantes franceses en los siglos XVII y XVIII». A: *Boletín...*, núm. I, p. 141-165.
- SALES, N. (1983). «Miquelets catalans i protestants del Lenguadoc». A: *L'Avenç*, núm. 56, p. 15-23.
- (1984). *Senyors bandolers, miquelets i botiflers. Estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)*. Barcelona.
- (1987a). «Naturalitzacions catalanes dels segles XVI-XVIII». A: *L'Avenç*, núm. 100, p. 32-36.

- (1987b). «Existí un bandolerisme català del barroc?». A: *L'Avenç*, núm. 100, p. 56-62.
- (1987c). «Naturals i alienígenes. Un cop d'ull a algunes naturalitzacions dels segles xv a xviii». A: *Studie in honorum Prof. Martí de Riquer*. Barcelona, p. 675-705.
- (1991). «Els segles de la decadència (segles xvi-xviii)». A: VILAR, P. (coord.). *Història de Catalunya*, vol. iv. Barcelona, p. 103-113 [primera edició 1989].
- SANABRE, J. (1949). «Una proposta de Igualada contra el domini de los franceses en el siglo xvii». A: *Miscel·lània Aqualatensia*, núm. 1, p. 117-120.
- SÁNCHEZ, M. (2003). «La immigració occitana al Vallès meridional (1550-1640)». A: *Terme*, núm. 18, p. 117-128.
- SÁNCHEZ-MONTES, F. (1989). *La población granadina del siglo xvii*. Granada.
- SANTAMARÍA, D. (1989). *L'art a Girona, 1600-1615. Recerca documental i estudi analític*. Tesina de llicenciatura. Barcelona: UB.
- SERRA, I. *El llibre de matrimonis de Sta. Maria dels Turers (Banyoles) durant el període 1588-1638*. Treball inèdit.
- SERRA, R. (1990). «Inici de l'època moderna. Segles xvi i xvii». A: *Borredà*, p. 134-137.
- SERRAÏMA, E. (1954). «Hugonotes y bandidos en el Pirineo catalán. La actuación de San José de Calasanz en Urgel (1587-1589)». A: *Estudios de Historia Moderna*, vol. iv, p. 207-224.
- SIMON, A. (1998). «El creixement poblacional català del segle xvi i la immigració francesa». A: BELENGUER, E. (ed.). *Felipe II y el Mediterráneo*, vol. i. Madrid, p. 79-98.
- (1984). «Girona a comienzos del ochocientos. Inmigración y crecimiento demográfico». A: *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. i. Barcelona, p. 133-139.
- (1985). «El bandolerisme català: una aproximació sociològica». A: *L'Avenç*, núm. 82, p. 56-58.
- (1992). «La població catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització». A: *Manuscrits*, núm. 10, p. 217-258.
- (2004). «El redreçament demogràfic del "llarg" segle xvi. El paper de la immigració occitana». A: BALCELLS, A. (dir.). *Història de Catalunya*. Barcelona, p. 356-371.
- SIMON, A. i ANDREU, J. (1992). «Evolució demogràfica (segles xvi-xvii)». A: SOBREQUÉS, J. (ed.). *Història de Barcelona*, vol. iv. Barcelona, p. 155-159.
- SIMON, A. i VILA, P.A. (1998). *Cròniques del Rosselló. Segles xvi-xvii*. Barcelona.

- SOCA, I. (2003). «La immigració occitana al Berguedà (1580-1650). Notes per a una aproximació percentual». A: *5è Congrés d'Història Moderna de Catalunya, (15-19 desembre de 2003). Identitats, conflictes i representacions*. Barcelona [en premsa].
- SOLÀ-MORALES, J.M. (1970). «La immigració francesa a Olot (Girona) als segles XVI i XVII». A: *Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon*. Montpellier, p. 221-280.
- SOLDEVILA, F. (1963). *Història de Catalunya*. Barcelona.
- SOLSONA, F. (1970). «Els francesos de Sant Pol de Mar al segle XVII». A: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Girona.
- TEIXIDÓ, J. (1998). «La immigració francesa a Figuerola del Camp (1566-1640) i la seva confraria». A: *Pedralbes*, núm. 18-1, p. 149-162.
- TORRAS, J.M. (1987). «Demografia i societat a Igualada durant els s. XVI i XVII». A: *Miscel·lània Aqualatensia*, núm. 4, p. 87-109.
- TORRELLA, F. (1952). «Vida económico-social de un gremio textil en una villa catalana de los siglos XV y XVI». A: *Hispania*, XLVIII.
- TORRENT, P. (1994). «La immigració occitana a Arenys de Munt (1566-1700)». A: *Arenys*, núm. 25, p. 22-23.
- TORRENTS, À. (1992). «Actitudes públicas, actitudes privadas, 1610-1935». A: *Boletín...*, núm. 1, p. 7-30.
- TORRES, X. (1991). *Els bandolers (s. XVI-XVII)*. Vic.
- (1999). «Bandolerisme catalan et protestantisme français (XVIIe.-XVIIIe. siècles). Image et réalité». A: *Tolérance et solidarités dans les pays Pyrénéens. Actes du colloque tenu à Foix, 18-IX-1998*. Foix, p. 391-441.
- (2002). «Los sin papeles y los otros. Inmigraciones francesas en Catalunya (siglos XVI-XVII)». A: PIMENTEL, M. *Mediterráneo económico, 1. Colección Estudios Socioeconómicos. Procesos migratorios, economía y personas*. Almería, p. 347-361.
- (2003). «Faïda y bandolerismo en la Cataluña de los siglos XVI y XVII». A: *Diritto Storia*, núm. 2. En línia: www.dirittostoria.it [11/12/2003].
- (2006). *La Guerra dels Segadors*. Vic.
- TRILLAT, M. (1955). «L'Émigration de la Haute-Auvergne en Espagne du XVIIIe. au XXe. siècle». A: *Revue de la Haute-Auvergne*, XXXIV, I, p. 257-294.
- VALLS, F. (1990). «Creixement agrari i diferenciació social pagesa a la comarca de l'Anoia entre començaments del segle XVI i mitjans del XVII». A: *Pedralbes*, núm. 10, p. 99-136.
- VALLS, M. (2006). «Demografia i onomàstica: distribució geogràfica dels fogatges de 1497 y 1553». A: *Papers de Demografia*, núm. 206, 15 pàgines. En línia: www.ced.uab.es [25/10/07].

- VAQUER, O. (2003). «Immigrants a la ciutat de Mallorca, 1448-1598». A: *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II. Barcelona-Lleida, p. 445-456.
- VICENS, J. (1959). *Manual de historia económica de España*. Barcelona.
- VIDAL, J. (1992). *En temps dels Àustries (segles XVI i XVII)*. Barcelona.
- VILALTA, M.J. (1992). *Població, família i treball a la Lleida del segle XVI*. Tesi doctoral. Barcelona: UB.
- (1999). «Las migraciones como motor del crecimiento demográfico en la Catalunya Interior en los inicios de la modernidad (Lleida, 1547-1600)». A: *Actas del Congreso Internacional de la Población. V Congreso de la ADEH*, vol. III. Logronyo, p. 281-295.
- (2003). «Franceses en la Lleida moderna. Posibilidades para trabajar, dificultades de inserción». A: *I Coloquio Internacional «Los Extranjeros en la España Moderna»*, tom I. Màlaga, p. 695-705.
- (2006). «La atracción de los iguales. Sociedad, migraciones y alianzas matrimoniales en la Lleida del siglo XVI». A: SALAS, J.A. (ed.). *Migraciones y movilidad social en el Valle del Ebro (s. XVI-XVIII)*. Zarautz, p. 13-38.
- VILAMALA, J. (1998). «Els francesos a la Plana de Vic. Del tractat de Cateau-Cambresis (1559) al tractat dels Pirineus (1659)». A: *Pedralbes*, núm. 18-1, p. 163-172.
- VILAR, P. (1987). *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, 4 vol. Barcelona.
- VILARRUBIA, R. *Forasters a la Guerra de Successió. La immigració a Santa Maria del Pi, Barcelona (1690-1720)*. Treball inèdit.
- VIRELLA, A. (1989). «Presència de gascons a la costa del Penedès al segle XVI». A: *Miscel·lània Penedesenca*, núm. 12, p. 7-30.
- VIVES, P. i COMAS, J.M. (1984). «La immigració francesa a Vila-rodona (s. XVI-XVII)». A: *Quaderns de Vilaniu*, núm. 5, p. 149-155.
- VIZCARRA, J. (1991). *L'epidèmia de pesta a Igualada l'any 1589*. Barcelona.
- ZUCCHITELLO, M. (1982). *Homes, vaixells i mercaderies de Tossa al Grau de València (1459-1703)*. Tossa de Mar.

Bibliografia dels moviments migratoris en les vegueries i corregiments de Montblanc, Tarragona i Tortosa a l'època moderna (s. XVI-XVIII)

Josep M. Grau Pujol

Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

Manel Güell

Reial Societat Arqueològica Tarraconense

Els moviments migratoris han estat una constant al llarg de la història, i a la Catalunya Nova han merescut l'interès d'alguns investigadors. Els moviments migratoris configuren un fenomen creixent en les darreres dècades, tot coincidint amb l'arribada de diferents contingents humans que han fet canviar notablement la nostra societat. Històricament, els trasllats de població han estat continus, i les possibilitats del seu estudi són múltiples, ja sigui per la varietat de fonts documentals o per les interdisciplinarietats que implica. També a efectes pràctics i a instàncies de les administracions s'han potenciat els estudis de caràcter geogràfic i antropològic, per tal de preveure els impactes sobre els serveis sanitaris i educatius, l'urbanisme, etc. Un departament, el d'Antropologia de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, ha creat una línia de recerca dedicada a les migracions i els conflictes ètnics; un altre, el de Geografia, aborda l'anàlisi territorial i la mobilitat.

Un dels aspectes positius en l'avenç de la historiografia sobre moviments migratoris, nacionals o estrangers, és la celebració de jornades monogràfiques coincidint amb aniversaris concrets, o la preparació de monografies temàtiques com la *Història dels altres*, publicada pel Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver el 2002, a cura de Daniel Piñol Alabart. La dispersió d'articles de revistes és molt elevada, i a banda

dels repertoris bibliogràfics habituals i les bases de dades de la Xarxa, es fan cada cop més necessàries les digitalitzacions de revistes i l'accés de consulta en línia, com els internautes poden comprovar als portals Racó o Dialnet.

La nostra intenció amb aquest article és presentar la bibliografia apareguda sobre les migracions a les vegueries (posteriorment reconvertides en corregiments) de Montblanc, Tarragona i Tortosa a l'època moderna. A tal efecte, hem estructurat les referències en blocs temàtics: el primer bloc inclou les minories ètniques, en especial els moriscos i els gitanos; el segon intenta compilar els treballs apareguts segons la causa dels desplaçaments, d'una banda, l'econòmica, i de l'altra, la dinàmica bèl·lica. El marc cronològic que ens proposem ens obliga a deixar de banda episodis migratoris anteriors en el temps, com l'expulsió dels jueus o les arribades d'altres col·lectius abans del segle XV, episodis que han estudiat diversos especialistes, com Jaume Riera, Antoni Carreras, Ezequiel Gort o Ramon Miravall.¹

Dins el que es poden considerar minories ètniques presents a les Terres de l'Ebre, destaquen els moriscos. Les comarques més estudiades han estat la Ribera i el Baix Ebre, i els autors: Carmel Biarnés, Pascual Ortega i Josep Serrano, seguits d'Artur Cot, Josep Massip i Joan-Hilari Muñoz.

L'existència d'arxius a Tortosa i a Barcelona (ACA, Ordes religiosomilitars) ha afavorit la recerca. Un dels objectius dels historiadors ha estat trobar censos de la població morisca a les Terres de l'Ebre, sigui a través d'informes fets a instància del bisbe de Tortosa (1615), sigui a través de documentació de caràcter senyorial, com són els capbreus, conservats a Madrid (AHN. Ordes Militars, Batllia de Miravet) o a Barcelona (ACA. Ordes Militars, Castellania d'Amposta), sense oblidar els registres del Consell d'Aragó i de la Casa de l'Ardiaca (Arxiu Històric Municipal de Barcelona); un dels documents més importants és la carta de poblament de Miravet (1615).

La segona ètnia minoritària existent al sud de Catalunya és la gitana. La seva presència al Camp de Tarragona i a la Conca de Barberà l'han investigada Roser Puig Tàrrach i Josep M. Grau, concretament a Reus, la Selva del Camp i Montblanc.

Tot i l'existència de censos generals a Barcelona i Madrid, sobre la població gitana als corregiments de Tarragona i Tortosa, les fonts locals són més escasses i la recerca s'ha d'orientar al seguiment dels cognoms més habituals i al poblament concentrat en un barri o determinats indrets, a més de les professions. Llavors, cal repassar detingu-

¹ Només a tall d'exemple, podem citar alguns autors: Antoni CARRERAS CASANOVAS (1992). «Britànics en la comunitat del Monestir de Santes Creus del segle XIIè». A: *Setmana Santa 1992. Tarragona*. Tarragona: Associació d'Antics Alumnes del Col·legi La Salle, p. 41-43; Montserrat FLORES JUANPERE (2004). «Els sards de les mines de Falset al segle XIV». A: *Cros Ric*, 2. Bellmunt del Priorat [Disponible a la Xarxa a: *Carrutxa*]; Ezequiel GORT (1999). *Occitans i càtars a Montsant i Muntanyes de Prades. Segles XII-XIV*. Albarca (amb reedicions del 2006 i 2007); Ramon MIRAVALL (1980). *Immigració britànica a Tortosa. Segle XII*. Barcelona: Rafael Dalmau (Episodis de la Història, p. 243-244), 78 p.; Jaume RIERA MELIS (1999). «L'expulsió dels jueus de Tortosa». A: *Recerca*, 3. ACTE, Tortosa, p. 25-49.

dament padrons, llesves militars (documentació municipal) i manuals notarials, a més, és clar, dels registres parroquials. En aquesta mena de recerques torna a destacar Roser Puig Tàrrach, una de les investigadores que més s'hi ha dedicat, encara que limitada al Camp de Tarragona i la Conca de Barberà.

L'arribada d'occitans a tota la geografia catalana és un episodi estel·lar dins de la historiografia de migracions d'època moderna. L'evolució de la història de les mentalitats en la visió dels francesos, especialment en temps de guerra, és un aspecte en què cal aprofundir; l'existència de dietaris, memòries, actes municipals o correspondència resulta bàsica per fer-ho.² L'arribada dels occitans els segles XVI-XVII a la Conca de Barberà, l'ha treballat profusament Valentí Gual Vilà, professor d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, amb resultats que ha publicat de forma fragmentària en revistes locals com *La Segarra*, *Vimbodí*, *Vilaverd Parla*, *El Baluard*, etc., però també en miscel·lànies de centres d'estudis, com l'*Aplec de Treballs* del CECB, i en monografies.

Al Camp de Tarragona, destaca la capital, amb aportacions de Josep M. Recasens i Roser Lozano. A Reus, hi ha les de Salvador-J. Rovira i Montserrat Cailà. Altres poblacions ateses són Vilabella i Vila-rodona, i compten amb algun treball comarques properes com el Penedès o la Segarra. No és així, en canvi, pel que fa a les comarques de l'Ebre o el Priorat.

La principal font documental per esbrinar la presència de francesos a les vegueries meridionals catalanes els segles XVI-XVII són els llibres sacramentals, tant els conservats a les parròquies respectives com els concentrats a Tarragona (AHAT). La sèrie més utilitzada és la dels matrimonis, en la qual sol constar el lloc de procedència dels cònjuges i la seva filiació. Són volums seriatos que permeten elaborar estadístiques de tota mena: d'edat, de sexe, d'espai geogràfic, de noms i cognoms, d'oficis, etc. Els llibres d'òbits i de baptismes poden complementar magníficament els primers o mirar de suplir la seva funció quan en una determinada parròquia no s'han conservat els registres de nocces.

Més quantitativa és la font notarial: capítols matrimonials, testaments, compravendes, proccures (poders), èpoques (rebutos), creació de censals, etc., la importància de la qual creix exponencialment al nivell dels llibres sacramentals no conservats. D'igual manera, els fons judicials de naturalesa senyorial, durant els segles que ens ocupen, poden constituir una font inestimablement útil quan manquen les altres. Aquesta documentació en concret ens apropa als conflictes dels forasters i dels autòctons, en especial a la delinqüència i la lluita per la supervivència. L'autor més reeixit en aquest aspecte torna a ser Valentí Gual, que, a banda d'algunes aportacions sobre cúries i

² Vegeu: Antoni SIMÓN I TARRÉS. «“Catalans” i “francesos” a l'Edat Moderna. Guerres, identitats i contrai-identitats. Algunes consideracions». A: *Pedralbes*, 18-II (1998 = *Catalunya i Europa a l'Edat Moderna*. IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Barcelona, 14-18 de desembre de 1998), p. 391-401.

processos baronials, ha catalogat i regestat els processos de la baronia pobletana,³ i també Carles Maristany.⁴

L'atenció als estrangers que arrelaren a les nostres comarques no provinents del sud de França, és a dir, procedents de la resta d'Europa o del Mediterrani, ha estat minsa. El seguiment d'italians està per fer, igual que el d'anglesos, irlandesos o alemanys. Els casos puntuals que s'han publicat ho evidencien.

Dins el que són les migracions de caràcter laboral, mereix atenció la mobilitat dels aprenents que cerquen formar-se en un ofici manual a la ciutat. Manuel Arranz fou el pioner d'aquesta via historiogràfica, per Barcelona;⁵ seguí les seves passes, per Reus, Roser Puig i Tàrrach. Un ofici que ha estat especialment resseguit pel que fa als trasllats dels seus practicants ha estat el de notari, pels perjudicis que causava entre la població d'una localitat que els registres notariais protocol·litzats poguessin marxar fora en un moment determinat. El tema ha estat investigat a Tarragona i a Valls. Un altre ofici amb una més que presumible mobilitat potencial és el d'escultor o daurador; tot i que els titulars podien tenir com a base un taller en una determinada localitat, la dispersió geogràfica dels encàrrecs feia que els trasllats fossin constants. En aquest sentit, també els mestres de cases eren susceptibles d'una gran mobilitat, ja que atenien la construcció, arreu del país, de grans edificis, esglésies, palaus, etc. Tot i els estudis existents, encara resten per investigar comarques com el Priorat o les Terres de l'Ebre; el mateix Camp de Tarragona podria donar molt més de si.

Les migracions per causes econòmiques a l'edat moderna s'han centrat entorn de centres urbans amb una important presència d'activitats preindustrials.⁶ Reus n'ha estat un bon exemple, de la mà de Jordi Andreu i d'altres; també la Riba, nucli especialitzat en la fabricació de paper. A la capital del Baix Camp, l'abundància de fonts documentals, com el registre de malalts o de defuncions de l'Hospital, ha permès contrastar dades històriques amb els llibres sacramentals de la Prioral de Sant Pere. Un cop més,

³ Valentí GUAL VILÀ (1993). «L'Administració de la justícia senyorial. Els llibres de Cort». A: *Pedralbes*, 13-II (1993 = *Les institucions catalanes (segles XV-XVIII)*). Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Barcelona, p. 289-296; Valentí GUAL VILÀ (1996). «Sobre llibres de cort. Les Piles, edat moderna». A: *Recull*, núm. 4. Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra, p. 79-88; Valentí GUAL I VILÀ (2000). *L'exercici de la justícia eclesiàstica: Poblet, segles XV-XVII*. Barcelona: Rafael Dalmau (Episodis de la Història, 324); Valentí GUAL VILÀ (2003). *Justícia i Terra. La documentació de l'Arxiu de Poblet (Armari II)*. Valls: Cossetània Edicions, 941 p.; Valentí GUAL VILÀ (2007). *Poblet, senyor feudal. La documentació de l'armari III*. Valls: Cossetània Edicions, 1.117 p.

⁴ Carles MARISTANY I TÍO (2005). *Més a prop del dimoni que de Déu. Delinqüència i justícia a Reus als s. XVI-XVII*. Reus: Edicions del Centre de Lectura (Assaig, 95), 223 p.

⁵ Manuel ARRANZ i Ramon GRAU (1970). «Problemas de inmigración y asimilación en la Barcelona del siglo XVIII». A: *Revista de Geografía*, núm. 4, p. 71-80.

⁶ Vegeu el cas de Mataró: Carme ROS NAVARRO (2005). «Les estratègies familiars i la mobilitat social dels menestrals a Catalunya en els segles XVII-XIX: el cas de Mataró». A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 16, p. 171-190.

la Conca de Barberà lidera el rànquing de treballs en aquest àmbit, els quals poden centrar-se en migracions dins la comarca o intercomarcals, sempre entre zones veïnes i properes, com l'Urgell, el Camp de Tarragona i, sobretot, viles com Valls, Alcover, la Riba, la Selva, etc. Per Tarragona ciutat s'han de tenir en compte les aportacions de Josep M. Recasens i Roser Lozano.

1. MINORIES ÈTNIQUES

1.1. Moriscos: expulsió i repoblacions

COT I MIRÓ, Artur (1999). «Els cristians nous de García el 1610». A: *Miscel·lània del CERE*, núm. 13. [Móra d'Ebre], p. 51-62.

L'expulsió dels moriscos. Conseqüències en el món islàmic i el món cristià. 380è aniversari de l'expulsió dels moriscos (1994). Congrés internacional, Sant Carles de la Ràpita, 5-9 de novembre de 1990. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (Actes de Congressos, 4).

MASSIP, Josep (1994). «Els moriscos de Tortosa i la Ribera d'Ebre a l'Arxiu de Tortosa». A: *L'expulsió dels moriscos. Conseqüències en el món islàmic i en el món cristià*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 225-234.

MUÑOZ I SEBASTIÀ, Joan Hilari (1999). «Actitud dels moriscos de la Ribera davant el decret d'expulsió. El cas dels Gusquí de Benissanet». A: *Miscel·lània del CERE*, núm. 13. [Móra d'Ebre], p. 143-147.

ORTEGA PÉREZ, Pascual (1993). «La repoblación de la Ribera de Ebro (Cataluña) después de la expulsión de los moriscos». A: *Zaghwan*. Centre d'Études et de Recherches Ottomanes, morisques de documentation et d'Information (Ceromdi), p. 525-555. [= Actes du Ve Symposium International d'Études morisques sur le Ve Centenaire de la Chute de Grenade, 1492-1992].

— (1986). «Alguns aspectes de la repoblació de Miravet (Ribera d'Ebre) després de l'expulsió dels moriscos: 1610-1623». A: *Pedralbes*, núm. 6. UB, p. 39-70.

— (2003). «Els moriscos a les Terres de l'Ebre català». A: *Història dels altres. Exclusió social i marginació a les comarques tarragonines (segles XIII-XX)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, p. 71-86.

— (2003). *La repoblació de Miravet (Ribera d'Ebre) després de l'expulsió dels moriscos. 1610-1623. Edició de les cartes de poblament de Benissanet (1611), Ascó (1615), i Miravet (1623)*. Tarragona: Arola Editors, 203 p.

SERRANO I DAURA, Josep (1993). «Notes sobre els moriscos als dominis de l'orde de l'Hospital a la Ribera d'Ebre». A: *Quaderns d'Història Tarraconense*, XII, p. 9-65.

— (1993). «Usos i pràctiques socials i religioses dels moriscos d'Ascó, Benissanet i Miravet (1610)». A: *Miscel·lània del CERE*, núm. 9. [Móra d'Ebre], p. 31-42.

1.2. Els gitanos

- GÓMEZ VOZMEDIANO, Miguel Fernando (2005). «La historiografía sobre los gitanos en el Mundo Ibérico (s. xv-xx). Notas para un balance». A: *Revista de Historiografía*, núm. 2, p. 110-120.
- GRAU I PUJOL, Josep M (1995). «Notes sobre la comunitat gitana de Reus al segle XVIII». A: *Kesse*, núm. 17 (juny). [Tarragona], p.11-13.
- GRAU I PUJOL, Josep M. i PUIG I TÀRRECH, Roser (1993). «Els Gitanos a la Selva del Camp. s. XVIII-XIX». A: *El Pont Alt*, núm. 59 (novembre). [La Selva del Camp], p. 18.
- PUIG I TÀRRECH, Roser (1991). «Els Gitanos a Montblanc en els segles XVIII-XIX. A: *Recull Ignasi Mallol i Casanoves*. Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental «Margalló del Balcó», p.139-144.
- (2003). «La minoria gitana del Camp de Tarragona a l'Antic Règim». A: *Història dels altres. Exclusió social i marginació a les comarques tarragonines (segles XIII-XX)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, p. 101-126 [Disponible a la xarxa a: *Carrutxa*].
- SÁNCHEZ ORTEGA, M. Helena (1976). *Documentación selecta sobre la situación de los gitanos españoles en el siglo XVIII*. Madrid: Editora Nacional (Biblioteca de Visionarios, Heterodoxos y Marginados, núm. 14).

2. ESTRANGERS

2.1. Occitans i francesos

- AGUADÉ I SORDÉ, Jaume (1989). «La població de Vilabella als segles XVI i XVII. 1566-1640. La immigració francesa». A: *XXXV Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya*, vol. II. Valls: IEV, p. 11-28.
- ANDREU I RABASSÓ, Rosa Maria (1993). «Una altra mostra de l'emigració francesa al nostre poble l'any 1634. Llibre del Comú, anys 1629-1639». A: *Joc Vell i Voltes*, núm. 114 (tardor). [Vilabella], p. 7.
- CAIÀ GUITART, Montserrat i ESCUDERO, Jean Paul (1997). «Occitans a Reus al segle XVII». A: *Vent de Serè*, núm. 4. [Alforja], p. 11-12.
- CANYAMERES I RAMONEDA, Esteve (1993). «La immigració francesa dels segles XVI i XVII. El rerafons historiogràfic». A: *Missiva DT.SCGHSV*, núm. 4 (novembre-desembre). [Tarragona], p. 4-7.
- CAVALLÉ BUSQUETS, Joan (1989). *Quan les cases volien ser palaus. La població d'Alcover, 1553-1625*. Alcover: Centre d'Estudis Alcoverencs, p. 125 i 126-133.

- GUAL I VILÀ, Valentí (1989). «Francesos a Santa Coloma (I)». A: *La Segarra*, núm 117 (maig). [Santa Coloma de Queralt], p. 18-19,
- (1989). «Francesos a Santa Coloma (II)». A: *La Segarra*, núm 118 (juny). [Santa Coloma de Queralt], p. 14.15
- (1989). «Francesos a l'Alt Gaià (s. XVI-XVII) (I)». A: *La Segarra*, núm. 124 (desembre). [Santa Coloma de Queralt], p. 26-27.
- (1990). «Francesos a l'Alt Gaià (s. XVI-XVII) (II)». A: *La Segarra*, núm. 125 (gener). [Santa Coloma de Queralt], p. 22-23.
- (1990). «Francesos a la Plataforma Segarrenca (I)». A: *La Segarra*, núm. 126 (febrer). [Santa Coloma de Queralt], p. 20.
- (1990). «Francesos a la Plataforma Segarrenca (II)». A: *La Segarra*, núm. 127 (març). [Santa Coloma de Queralt], p. 15.
- (1990). «Immigració occitana a Vilaverd (s. XVI-XVII)». A: *Vilaverd Parla*, núm. 8, p. 7-13.
- (1990). «Presència occitana a Barberà (s. XVI-XVII)». A: *Llum*, núm. 62. [Barberà de la Conca], p. 30-31.
- (1990). «Quan els occitans eren munió... Vimbodí, s. XVI-XVII (I)». A: *Vimbodí*, núm. 52, p. 14-17.
- (1990). «Quan els occitans eren munió... Vimbodí, s. XVI-XVII (II)». A: *Vimbodí*, núm. 53, p. 11-12.
- (1990). «Ampliació de la nòmina de francesos vimbodinencs. Els altres estrangers». A: *Vimbodí*, núm. 54-55 (juliol-agost), p. 8-9.
- (1991). «*Gavatxos*», *gascons*, *francesos*. *La immigració occitana a la Catalunya Moderna (El cas de la Conca de Barberà)*. Barcelona: Rafael Dalmau (Episodis de la Història, núm. 286).
- (1991). «Occitans al registre de defuncions. Àrea colomina (s. XVI-XVII) (I)». A: *La Segarra*, núm. 137 (gener). [Santa Coloma de Queralt], p. 20.
- (1991). «Occitans al registre de defuncions. Àrea colomina (s. XVI-XVII) (II)». A: *La Segarra*, núm. 138 (febrer). [Santa Coloma de Queralt], p. 18-19.
- (1991). «Francesos a Santa Coloma de Queralt (1565-1700)». A: *La Segarra*, núm. 145 (setembre). [Santa Coloma de Queralt], p. 18-19.
- (1992). *Els Batlles de Vilaverd. De Tarba a ciutadans honrats de Barcelona*. Tarragona: Delegació de Tarragona de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia i Vexil·lologia (Publicacions «Paratge Tarragoní», núm. 6), 27 p.
- (1992). «Els prenomes dels francesos casats a Santa Coloma (1565-1700)». A: *La Segarra*, núm. 153 (maig). [Santa Coloma de Queralt], p. 23.

- (1993). «Francesos i occitans en el fons de l'Arxiu Capítular de Barcelona». A: *L'Avenç*, núm. 168, p. 14-17.
- (1993). «Los movimientos migratorios vía matrimonial. El caso de Solivella (Conca de Barberá, Cataluña), 1685-1800». A: *I Conferencia Internacional de Demografía Histórica. Conferencia Europea sobre migraciones internas*, II. Santiago de Compostel·la, p. 563-574.
- (1993). «Els prenomes dels francesos casats a la Conca de Barberà durant l'Edat Moderna». A: *Societat d'Onomàstica. Butlletí interior*, núm. 52 (març). [Barcelona], p. 8-10.
- (1994). «La immigració occitana a Sarral el darrer vicenni del segle XVI». A: *El Baluard*, núm. 69 (maig-juny). [Sarral], p. 24-25.
- (1995). «Demografia en els segles XVI i XVII. Els occitans». A: *Atles d'Història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, tema 67.
- (1998). «La immigració francesa a Catalunya. El cas del Baix Llobregat (segles XVI-XVII)». A: *Pedralbes*, 18/I, p. 133-148 (= Actes del IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya).
- (1999). «Occitans lladres de bestiar i moneders falsos. Bandolers i fautors. Montblanc i rodal a l'alta edat moderna». A: *Aplec de Treballs*, núm. 17. [Montblanc: CECB], p. 33-48 [Disponible a la Xarxa a: *Racó*].
- (2001). «Francesos i occitans a Santa Coloma. Dades complementàries (I)». A: *La Segarra*. [Santa Coloma de Queralt], núm. 260 (abril), p. 31; (II), id., núm. 261 (maig), p. 26; (III), id., núm. 262 (juny), p. 30; (IV), id., núm. 263 (juliol), p. 26; (V) id., núm. 264 (agost), p. 37; (VI) id., núm. 265 (setembre), p. 24; (VII) id., núm. 266 (octubre), p. 25; (VIII) id., núm. 267 (novembre), p. 26; (IX), id., núm. 268 (desembre), p. 28.
- (2002). «Francesos a Santa Coloma. Dades complementàries (I)». A: *La Segarra*, núm. 279 (novembre). [Santa Coloma de Queralt], p. 19; i (II), id., núm. 280 (desembre), p. 35.
- LOZANO DÍAZ, Roser (1995). *La població de Tarragona al segle XVII*. Tarragona: Publicacions del Cercle d'Estudis Històrics i Socials «Guillem Oliver» del Camp de Tarragona, p. 95-129.
- NADAL OLLER, Jordi i GIRALT RAVENTÓS, Emili (1960). *La population Catalane de 1553 a 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*. París: SEVPEN.
- (2000). *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic: Eumo Editorial.

- RECASENS I COMES, Josep M. (1971). «Datos para el estudio de la inmigración en Tarragona entre 1575 y 1639». A: *Revista Técnica de la Propiedad Urbana de Tarragona*, núm. 21, p. 61-69.
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. (1998). «Els marxants occitans de Reus (1607-1620)». A: *Pedralbes*, núm. 18-I, p.181-187 [= Catalunya i Europa a l'Edat Moderna. IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Actes].
- TEIXIDÓ I MONTALÀ, Jaume (1998). «La immigració francesa a Figuerola del Camp (1566-1640) i la seva confraria». A: *Pedralbes*, núm. 18-I, p. 149-162 [= Catalunya i Europa a l'Edat Moderna. IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Barcelona, 14-18 de desembre de 1998].
- VIVES I VIVES, Pilar i COMAS I PIÉ, Josep (1984). «La immigració francesa a Vila-rodon. Segles XVI-XVII». A: *Quaderns de Vilaniu*, núm. 5 (maig). [Valls], p. 140-155.

3. TIPOLOGIA

3.1. Mobilitat de caràcter econòmic

- ANDREU SUGRANYES, Jordi (1986). «La dinàmica de la població reusenca durant la crisi de l'antic règim. Creixement vegetatiu i immigració. 1787-1820». A: *La Història i els joves historiadors. 1es. Jornades de Joves Historiadors Catalans. Barcelona, 1984*. Barcelona: Edicions de La Magrana - Institut Municipal d'Història, p. 243-246.
- (1986). *Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'antic règim*. Reus: Centre de Lectura (Assaig, núm. 21).
- ANGUERA, Pere i MÈLICH, Jordi (1979). «Immigració i matrimonis a Reus entre 1700 i 1711. Notes per a una revisió de la història demogràfica». A: *Primer Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Tarragona: Diputació de Tarragona, p. 65-71 [Reeditat (1999). A: *Societat, sociabilitat i ideologia a l'àrea reusenca*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs, p. 49-52].
- GRAU, Josep M. i PUIG, Roser (1987). «Algunes notes sobre la immigració a la Riba durant el segle XVIII». A: *El Brugent. Portaveu del poble de la Riba*, núm. 56 (octubre), p. 13-14.
- (1988). «Els emigrants sarralencs a finals del Set-cents». A: *El Baluard*, núm. 35. [Sarral], p. 24-25.
- (2005). «Una mostra del flux migratori de la Baixa Segarra i la Conca de Barberà vers Valls (segle XVIII)». A: *Recull*, núm. 9. [Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra], p. 77-88.
- (2005). «Aportació de mà d'obra de la Conca de Barberà a la capital econòmica del Camp de Tarragona a l'inici de l'època contemporània». A: *Aplec de Treballs*, núm. 23. [Montblanc], p. 97-122 [Disponible en xarxa a: *Racó*].

- GRAU I PUJOL, Josep M. (1990). *Població i lluita contra la mort a Montblanc. S. XVIII*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV - Diputació de Tarragona (Secció d'Arqueologia i Història, 83), 182 p. (p. 66-102).
- (1999). «Josep Alemany i Bonai, notari de Lleida. 1736-1741». A: *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 12. [Tàrrrega], p. 159-163.
- (2003). «L'actuació a Valls del notari tarraconí Eudald Bigaray i Fàbregues (1786-1792). Quan la mobilitat professional provoca dispersió documental». A: *Historia et Documenta*, núm. 7. [Valls: AHCV], p. 81-91.
- (2003). «Relacions humanes entre Alcover i Montblanc en la segona meitat del segle XVIII». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 104, p. 13-15.
- (2004). «Immigració al Montblanc setcentista (1774-1794)». A: *Aplec de Treballs*, núm. 22. [Montblanc], p. 31-52 [Disponible en xarxa a: *Racó*].
- (2004). «Notes sobre la població de Sarral (segles XVIII-XIX)». A: *Recull de Treballs*, núm. 3. [Sarral], p. 97-112.
- (2005). «Entorns econòmics i socials a la segona meitat del segle XVIII». A: ROQUER SOLER, Santiago i NAVARRO MIRALLES, Lluís (dir.). *Valls i la seva història*, IV, *Segles XVI-XVIII: conflictes, canvis i desenvolupament*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, p. 138-155.
- GUAL VILÀ, Valentí (1991). «La immigració via matrimoni: procedència geogràfica dels nuvis forans a Pontils (1586-1767)». A: *La Segarra*, núm. 140 (abril). [Santa Coloma de Queralt], p. 22.
- (1992). «La immigració urgellenca via noces a la Conca de Barberà durant l'Edat Moderna». A: *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 9. [Tàrrrega], p. 79-88.
- (1993). *La família moderna a la Conca de Barberà*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV - Diputació de Tarragona, p. 64-116.
- (1993) «La immigració dels paperers a la Riba durant la baixa edat moderna a través del registre parroquial». A: *Miscel·lània Ribetana*, núm. 4. El Brugent, p. 247-301.
- (1995). «La immigració via noces a Pira durant el segle XVIII». A: *L'Anguera. Revista d'informació local de Pira*, núm. 14 (abril), p. 270-272.
- (2001). «Nuvis d'Alcover casats a Vilaverd i la Riba (1586-1700)». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 94, p. 18-20.
- MAS I ARRONDO, Carlos (1991). *Els Castellarnau. Del Pallars a Tarragona*. Tarragona: Delegació de Tarragona de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia i Vexil·lologia (Publicacions «Paratge Tarraconí», núm. 4).
- PUIG I TÀRRECH, Roser (2004). «Nota sobre la immigració alcoverenca a Valls (1769-1784)». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 108, p. 4-6.

- (2007). «Mobilitat demogràfica de la Conca de Barberà i Baixa Segarra via Reus (segle XVIII)». A: *Recull*, núm. 10. [Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra], p. 119-138.
- RAGA CANALDA, Antonio (1993). «Nupcialitat, immigració i alfabetització a Ulldecona. Segle XVIII». A: *Rails*, núm. 1 (primavera). [Ulldecona], p. 76-97 [Disponible en Xarxa a: *Racó*].
- RECASENS I COMES, Josep Maria (1969). «Datos para el estudio de la inmigración en Tarragona entre 1575 y 1639». A: *Revista Técnica de la Propiedad Urbana*, núm. 19 (juliol-desembre). Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de la Provincia de Tarragona, p. 47-56.
- VAQUER, Onofre (2003). «Immigrants a la ciutat de Mallorca, 1448-1598». A: *XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 445-455.

3.2. L'aprenentatge

- ARRANZ I HERRERO, Manuel (1981). «Aprenents de la Conca de Barberà al sector barcelonès de la construcció. S. XVII-XVIII». A: *Aplec de Treballs*, núm. 3. [Montblanc], p. 253-267 [Disponible en Xarxa a: *Racó*].
- PUIG I TÀRRECH, Roser (1992). *Els aprenents de Reus al final del segle XVIII. 1773-1793*. Reus: Edicions del Centre de Lectura (Assaig, 40).
- (1994). «Els aprenents de la Conca de Barberà al Reus del segle XVIII (1773-1793)». A: *Recull*, núm. 2. [Santa Coloma de Queralt: Associació Cultural Baixa Segarra], p. 189-197.
- (2002). «Aprenents alcoverencs al Reus de finals del segle XVIII (1773-1793)». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 97-100, p. 8-11.

3.3. Nous poblaments

- ITARTE I VERICAT, Francesc (1996). «Alba: el projecte fracassat d'una nova població al terme d'Ulldecona». A: *Rails*, núm. 7 (primavera). [Ulldecona], p. 93-98.
- PITARCH LÓPEZ, Josep (1993). *La colonització del delta de l'Ebre i la seva reglamentació en el darrer terç del s. XVIII*. Sant Carles de la Ràpita: Institut d'Estudis Rapitencs - Ajuntament, Patronat Municipal d'Acció Cultural.

3.4. Mobilitats per causa de les guerres

- ALCOBERRO, Agustí i GRAU I PUJOL, Josep M.T. (2007). *La Guerra de Successió a la Conca de Barberà. Conferències que van tenir lloc a Montblanc els dies 24 i 27 d'octubre*

JOSEP M. GRAU I MANEL GÜELL

de 2006 amb motiu dels 300 anys de l'inici de la Guerra de Successió. Montblanc: Consell Comarcal de la Conca de Barberà, 38 p.

VINAIXA I MIRÓ, Ramon (1992). *Els O'Callaghan de Benissanet. Una família noble irlandesa del segle XVIII.* Tarragona: Delegació de Tarragona de la Societat Catalana de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia i Vexil·lologia (Publicacions «Paratge Tarragoní», núm. 5).

La immigració francesa al Baix Maresme els segles XVI i XVII. Una aproximació crítica a la validesa de les fonts documentals

Alexandra Capdevila Muntadas
Universitat de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

L'any 1767, Mateu Aymerich constata que «los Franceses no gustan de establecerse en Cataluña quando otras provincias de España, Italia y Alemania abundan tanto de comerciantes Franceses».¹ Sens dubte, tal com assenyalava Jaume Torras, el comentari d'aquest jesuïta hauria estat impensable una centúria abans, l'any 1635, quan la declaració de guerra per part de Lluís XIII va provocar que el govern espanyol s'interessés pels francesos que residien en aquest territori.² Aquesta mateixa referència hauria estat igualment inimaginable en el decurs del segle XVI, quan, a causa de la intensitat del flux immigratori ultrapirinenc cap a terres catalanes, el bisbe de Barcelona va ordenar la incoació d'expedients d'informació sobre l'estat civil de tots els nuvis que no fossin naturals de la parròquia on es volien esposar amb l'objectiu d'evitar possibles bigàmies.³

Disposem de nombrosos escrits que testimonien la rellevància i la intensitat d'aquesta allau d'immigrants cap a «Eldorado Català». Així, per exemple, l'any 1620 Francesc

¹ J. IGLÉSIES. «Mateu Aymerich...».

² J. NADAL i E. GIRALT. *Immigració i redreç demogràfic*, p. 12.

³ J. CODINA. *Contractes de matrimoni*, p. 4.

Soler afirmava, en referir-se a les cases estrangeres establertes al Principat de Catalunya, que «de franceses hay a millares y no hay parte alguna de Cataluña donde no se encuentren». ⁴ Uns anys més tard, les declaracions de les autoritats barcelonines corroboraven les impressions de Soler. Així, el 1639 s'estimava que al Principat hi vivien «moltíssims milenars de francesos» disseminats per tota la geografia catalana. ⁵

Amb tot, una de les singularitats del cas català respecte de la resta de la Península va residir en el fet que una part d'aquests nousvinguts es van casar i van arrelar al país, tal com ho reflecteixen les partides de matrimonis, els llibres d'esposalles dipositats a l'Arxiu Capitular de la ciutat de Barcelona i la Matrícula de francesos de 1637. ⁶ Precisament aquest fenomen evidència que l'allau occitana cap a terres catalanes no encaixa amb el patró migratori espanyol, ja que aquest últim es caracteritzava pel caràcter temporal dels seus desplaçaments, el pes de les grans urbs com a principal focus d'atracció dels immigrants i l'escassa significació estadística dels casos d'arrelament a l'àrea de destinació.

Sens dubte, la publicació l'any 1960 ⁷ d'un llibre sobre la immigració francesa a Catalunya i un altre l'any 1966 ⁸ sobre la immigració francesa a Mataró, per part dels professors Emili Giralt i Jordi Nadal, no solament va marcar una fita historiogràfica, sinó que també va obrir una nova línia de recerca. En aquest sentit, els seus estudis s'han distingit per oferir una metodologia de treball per aproximar-se a la realitat social del flux migratori francès. En bona mesura, la major part dels articles i monografies locals que s'han aproximat a aquesta temàtica han seguit les directrius metodològiques establertes per Giralt i Nadal.

Precisament, per mitjà de les seves investigacions aquests historiadors van establir que l'espectacular recuperació demogràfica del Principat després de la crisi baixmedieval seria atribuïble al flux migratori francès, ja que sense l'arribada d'aquests homes joves

⁴ J. CARRERA PUJAL. *Historia Política y Económica de Cataluña*, vol. I, p. 386.

⁵ J. NADAL i E. GIRALT. *La immigració*, p. 100.

⁶ Disposem d'alguns treballs sobre la immigració francesa en altres regions peninsulars. Sense intenció de ser exhaustius, podem citar: D. ALCOUFFE. «Contribution à la connaissance des émigrés français de Madrid au XVII siècle». A: *Mélange de la Casa de Velázquez*, p. 179-197; J.P. AMALRIC. «Les migrations françaises en Espagne à l'époque moderne». A: A. EIRAS ROEL; O. REY CASTELAO. *Les migrations internes et à moyenne distance en Europe, 1500-1900*, p. 413-430; R. BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO (1993). «Las migraciones internas y medium-distance en el País Valenciano durante la Edad Moderna». A: *Pre-actas del Congreso Migraciones internas et mediú-distance en Europe, 1500-1900*, vol. II. Santiago de Compostel-la, p. 227-246; J.M. RABASCO. «La inmigración a Granada, 1665-1700. Fuentes para su estudio». A: *Actas de las I Jornadas de Metodología Aplicada de las Ciencias Históricas*, vol. III, p. 347-360; J.A. SALAS (1985-1986). «La inmigración francesa en Aragón en la Edad Moderna». A: *Estudios*, p. 55-59; F. SÁNCHEZ MONTES (1989). *La población granadina en el siglo XVII*. Granada: Ayuntamiento, p. 128-134; M. TRILLAT (1995). «L'émigration de la Haute Auvergne en Espagne du XVII au XX siècle». A: *Revue de la Haute Auvergne*, núm XXXIV, p. 257-294; DIVERSOS AUTORS (1990). *Les Français en Espagne à l'époque moderne*.

⁷ J. NADAL i E. GIRALT. *La population catalane*.

⁸ J. NADAL i E. GIRALT. *La immigració francesa a Mataró*.

en edat de treballar i de procrear Catalunya no hauria pogut superar els efectes de les pestes.⁹

Una aproximació a les dades subministrades pels recomptes i censos de població de la comarca del Maresme —regió costanera situada a les proximitats de la capital catalana— revela que entre 1553 i 1708 aquesta demarcació va experimentar un creixement demogràfic al voltant del 166%. Tanmateix, aquest percentatge adquireix una major significació si tenim present que en aquest mateix període Catalunya —amb excepció de l'anomenada *Catalunya Nord*— va obtenir un increment del 38%.

Al marge del seu extraordinari creixement demogràfic, la comarca objecte d'estudi es va caracteritzar per la seva significativa diversitat econòmica. Així, al seu interior es van conjuminar harmoniosament l'arrelament del monocultiu vitivinícola en aquelles localitats més agràries i el desenvolupament de l'activitat comercial i marinera en aquelles poblacions ubicades a la costa.¹⁰

Així doncs, en el marc d'aquest Congrés sobre els processos migratoris a les terres de parla catalana, focalitzarem la nostra atenció en l'estudi del corrent migratori francès en set poblacions enclavades en l'anomenat *Baix Maresme* i econòmicament agrícoles. Precisament la confrontació dels recomptes de població disponibles —el de 1553 i el de 1717— reflecteix que el creixement demogràfic experimentat en aquestes poblacions va oscil·lar entre el 38,70% d'Alella i el 142,60% de Vilassar.¹¹ Resta plantejar-nos si el creixement tan espectacular experimentat per algunes d'aquestes localitats com Cabrera, Vilassar o Teià, que van superar el 100%, pot ser atribuïble a l'allau occitana o bé a la mateixa dinàmica interna de cada població.

Per tal de comptabilitzar la presència francesa al Maresme focalitzarem el nostre estudi en el buidatge de la informació proporcionada pels llibres de matrimonis, que ens mostraran el percentatge de francesos que van maridar i que en conseqüència van arrelar a la comarca; les partides de defuncions, que ens reflectiran la proporció d'estrangers casats i solters que van trobar la mort en aquesta zona; el llibre d'esposalles de l'Arxiu de la Catedral, que ens informará de les parelles que per poder casar-se en alguna de les parròquies de la diòcesi de Barcelona havien pagat la taxa a la catedral de Barcelona, i finalment la Matrícula de francesos de 1637, creada amb finalitats militars en el marc de les hostilitats entre França i Espanya, que aplegava tant el col·lectiu temporer com el permanent.¹²

⁹ J. NADAL i E. GIRALT. *La population catalane*.

¹⁰ Així ho vàrem poder constatar a la nostra tesi doctoral. A. CAPDEVILA MUNTADAS. *Pagesos, mariners i comerciants*.

¹¹ J. IGLÉSIES FORT. *La població del Maresme*.

¹² La documentació emprada prové dels següents arxius: Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB): Parròquia d'Alella, Llibre de matrimonis i Llibre de defuncions; Parròquia d'Argentona, Llibre de matrimonis i de defuncions; Parròquia de Premià de Dalt, Llibre de matrimonis i Llibre de defuncions; Parròquia de Teià, Llibre de matrimonis i Llibre de defuncions; Arxiu Parroquial de Cabrera de Mar (APC), Llibre de matrimonis i Llibre

Sens dubte, tota aquesta amalgama de fonts ens ha de permetre, d'una banda, valorar el paper d'aquests forasters en la recuperació demogràfica del conjunt de poblacions de la mostra durant els segles XVI i XVII i, de l'altra, analitzar de manera crítica la fiabilitat o no de les fonts que tradicionalment s'han emprat per a l'estudi d'aquest corrent immigratori.

2. LA CRONOLOGIA DE LES ARRIBADES I L'ABAST DE LA IMMIGRACIÓ FRANCESA A PARTIR DE LES PARTIDES DE MATRIMONIS

Resseguint l'esquema dissenyat per Jordi Nadal i Emili Giralt, hem establert tres etapes cronològiques: finals del segle XVI-1620; 1621-1660 i 1661-1700. Així doncs, a partir de les dades subministrades pels llibres de casaments d'Alella, Argentona, Cabrera, Llanerres, Premià, Teià i Vilassar constatem que entre aproximadament l'11,6% i el 198,8% dels enllaços celebrats entre finals del segle XVI i principis del segle XVII estan integrats per un nuvi d'origen francès. Tant a Cabrera com a Alella, Argentona i Premià els percentatges de matrimonis conformats per un francès es van caracteritzar per ser bastant homogenis, ja que es van situar entre el 12 i el 15%. En canvi, a Teià la proporció de forasters que va passar per la vicaria va ser més important, ja que representaven el 19% de les nocces celebrades a la localitat. Per la seva banda, a Llanerres la proporció de francesos en les partides de casament no superava el 8,4%.

En la segona etapa (1621-1660) els percentatges no van ser tan homogenis. Si a Alella i Teià s'estima que entre el 18 i el 19% dels cònjuges procedien del país veí, a Llanerres se situava entorn del 6%. D'altra banda, si Premià i Llanerres compartien la mateixa pauta recessiva mencionada per la bibliografia, a Alella i Vilassar es va produir el fenomen contrari: un increment del nombre d'esposalles respecte del període anterior. En canvi, a la resta de localitats (Argentona, Teià i Cabrera) s'aprecia una tendència a l'estancament o a la baixa.

En l'última fase (1661-1700), la presència francesa va ser molt residual, ja que el percentatge d'unions conformades per un estranger es va situar entre el 4 i el 10%. En aquesta ocasió, la totalitat de les poblacions analitzades va experimentar acusats descensos. Possiblement els més significatius van correspondre a Vilassar i Teià, atès que van passar del 15 i el 18% entre 1621 i 1660 a un escàs 4 i 6% respectivament en el decurs de la segona meitat del segle XVII.

Des d'una perspectiva de llarga durada, l'anàlisi de la presència francesa a les partides de matrimonis ens revela que, si la majoria de les poblacions van seguir a grans trets

de defuncions; Arxiu Parroquial de Llanerres (APLL), Llibre de matrimonis i Llibre de defuncions; Arxiu Parroquial de Vilassar de Dalt (APV), Llibre de matrimonis i Llibre de defuncions; ACA, Consell d'Aragó, lligall 551, quadern 1; Arxiu Capitular Barcelona (ACB), Llibre d'esposalles núm. 76-80.

una tendència decreixent, Alella i Vilassar van experimentar un augment significatiu entre 1620 i 1660. Resulta molt significatiu aquest ascens, ja que durant aquest període —especialment convuls a Catalunya a causa de la «revolta dels Segadors»— va anar arrelant el sentiment antifrancès en el si de la societat catalana. Precisament per això, possiblement la proporció de francesos a les partides de casament podria haver estat major, ja que en ocasions tant el rector com el nuvi tendien a amagar les seves arrels foranes per tal d'evitar problemes.

Tot amb tot, tal com van assenyalar Nadal i Giralt caldria plantejar-se quin valor pot oferir-nos l'índex de marits francesos com a expressió del contingent d'immigrants d'aquest origen establerts a la localitat.¹³ En aquest cas, en tractar-se de persones arribades al país en edat infantil, considerem —resseguint els postulats de Nadal i Giralt— que la relació entre l'un i altre és d'identitat, de manera que al percentatge de cònjuges francesos n'hi correspondria un de similar d'homes francesos establerts a la parròquia. D'aquesta manera, podríem atribuir als registres matrimonials el valor extraordinari d'única font capaç de quantificar numèricament els francesos incorporats a la demografia de Catalunya. Per tant, a tenor dels percentatges obtinguts en els llibres de matrimonis, la proporció de gent estrangera instal·lada a les poblacions analitzades entre les acaballes del segle XVI i el 1620 devia oscil·lar entre el 8 i el 19% de la població total masculina. Tanmateix, aquesta proporció degué ser força més elevada en el període immediatament anterior, si considerem que aparentment tot sembla indicar que en els anys transcorreguts entre 1540 i 1600 la immigració francesa va arribar a la seva cota màxima.

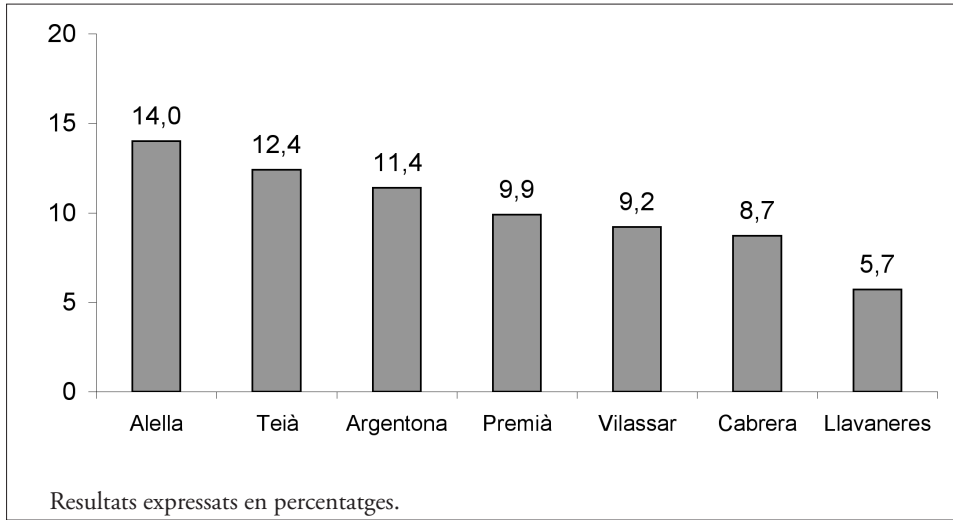
Respecte al percentatge global de nuvis d'origen francès en el conjunt de la mostra al llarg dels segles XVI i XVII, tot apunta que aquest col·lectiu va arrelar preferentment a Teià, Argentona i Alella. Significativament, el contrast d'aquestes dades amb les apreciades per la bibliografia de la comarca reflecteix un lleuger predomini dels francesos en aquelles localitats més agràries i més pròximes a Barcelona, en contrast amb aquelles econòmicament més mercantils i més allunyades de la capital catalana.

Així, a tall d'exemple, les poblacions que van ultrapassar el 10% de nuvis d'origen francès eren viles profundament agrícoles, com Alella, Argentona, Teià o Premià. En canvi, en aquelles zones més mercantils el percentatge es va situar entre el 6 i el 4%; aquest és el cas de Canet i Arenys de Mar.¹⁴ L'afluència francesa cap a Mataró va ser molt important a causa, en gran mesura, de la seva condició de capital de la seva àrea d'influència, i de l'existència d'un important nucli menestral i comercial. Malgrat tot, determinades poblacions com Alella, Argentona i Teià van ultrapassar els nivells de l'antiga Iluro.

¹³ J. NADAL i E. GIRALT. *La immigració*, p. 101-102.

¹⁴ A. CAPDEVILA MUNTADAS. «Gavatxos, gascons i francesos...», p. 107-114; «La immigració francesa, un factor decisiu...», p. 231-242.

Gràfic 1. Percentatge de francesos casats (s. XVI-XVII)

L'encreuament del percentatge de matrimonis amb marit francès amb el nombre de focs o cases enregistrades en els recomptes de població reflecteix que aquest col·lectiu va tendir a establir-se preferentment en aquelles localitats agrícoles i menys densament poblades. Així doncs, a tenor de totes les dades de què disposem sobre el conjunt de la comarca del Maresme, les poblacions que van concentrar un major percentatge de forasters francesos van ser fonamentalment Alella i Teià. Precisament aquestes localitats eren les que menys població posseïen en el recompte de 1553 i en el cens de 1708. Així doncs, els francesos buscaven bàsicament viles demogràficament petites, econòmicament agrícoles i pròximes a Barcelona.

Tanmateix, aquesta predilecció dels immigrants envers aquells nuclis menys poblats i econòmicament agraris contrasta amb la tendència descrita per la bibliografia. Així, en una comunicació presentada al IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Valentí Gual, Carles Millàs i F. Xabier Gual van recopilar tots els estudis existents sobre la immigració francesa a Catalunya.¹⁵ El contrast entre els diferents treballs evidencia que els percentatges més elevats de francesos es van situar a Barcelona, Igualada, Lleida, Sant Sadurn d'Anoia, Valls i el delta del Llobregat.

Si confrontem els resultats obtinguts al Maresme amb els d'altres comarques agrícoles i pròximes geogràficament apreciem que al Vallès Oriental la proporció de sang francesa va ser menor. Jaume Dantí va obtenir un percentatge del 8,8% de mitjana

¹⁵ F.X. GUAL REMÍREZ; V. GUAL VILÀ i C. MILLÀS CASTELLVÍ. «La immigració francesa a Catalunya...», p. 143.

entre el 1575 i el 1629 en set poblacions del Vallès Oriental (Cànoves, Sant Celoni, Santa Agnès, Bigues, l'Ametlla, Vilamajor i Lliçà d'Amunt), i del 4,8% del 1630 al 1700 a les localitats de Cànoves, Campins, Vallgorguina, Santa Agnès, Bigues, l'Ametlla i Vilamajor.¹⁶ En canvi, al Maresme, entre finals del segle XVI i el 1620 els francesos van representar el 12,8% de mitjana de les set poblacions objecte d'estudi, i entre 1620 i 1700 el 9,55%.

Al Baix Llobregat, Gual i Millàs van detectar un 11% de francesos entre 1565 i 1699.¹⁷ Al Maresme, el percentatge va ser sensiblement inferior, ja que es va situar entorn del 10%. Amb relació a la distribució dels immigrants en el conjunt de la comarca, Gual i Millàs van apreciar una major presència de francesos a les viles més grans, a les localitats emplaçades a l'àrea litoral i pròxima a Barcelona i amb una economia més diversificada. Aquests criteris contrasten amb els apreciats al Maresme. Malgrat compartir amb el Maresme l'atracció per les localitats properes a la Ciutat Comtal, els francesos del delta del Llobregat seguiren unes pautes diferents de les del Maresme.

3. LA CRONOLOGIA DE LES ARRIBADES I L'ABAST DE LA IMMIGRACIÓ FRANCESA A PARTIR DE LES PARTIDES DE DEFUNCIÓ

Amb l'objectiu de mitigar el risc de subenregistrament dels llibres de matrimonis, hem procedit a calcular el nombre de francesos presents a les partides de defunció. En aquest cas, la documentació hauria de caracteritzar-se per ressenyar tant els forasters casats com els solters. Amb tot, sospitem que el rector anotava l'origen francès del difunt únicament en aquells casos en què es tractava d'un rodamón o d'un immigrant solter. De fet, en el transcurs del buidatge ha estat freqüent localitzar partides de defunció de treballadors temporers i de vagabunds que van morir als graners de la zona. Així, en una acta de defunció datada l'any 1680 s'anota la mort d'un pobre francès al paller de Pere Valls de Teià.¹⁸

En canvi, tot indica que el rector no acostumava a fer constar l'origen forà del difunt quan aquest havia establert lligams familiars a la zona. Un dels exemples més significatius correspon a Bernat Maristany, pescador francès de Teià. Si en el llibre de casaments de l'any 1654 s'indicava que era oriünd del bisbat pirinenc de Rius,¹⁹ a la partida de defunció de l'any 1695 no s'apunta la seva procedència estrangera i se'l considera de la localitat.²⁰ D'aquesta manera, el fet d'haver contret esposalles amb una dona catalana esdevenia un dels principals mecanismes per acabar essent considerat del país.

¹⁶ J. DANTÍ RIU. *Terra i població*, p. 137-141.

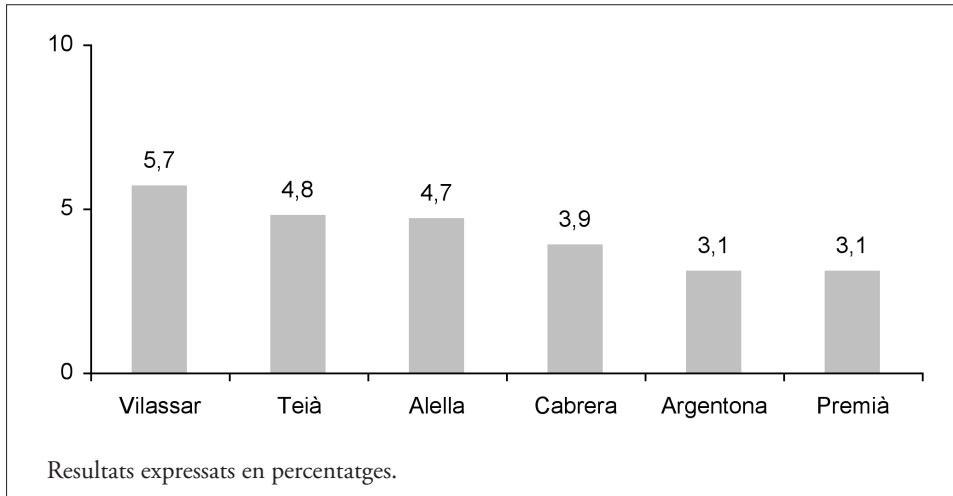
¹⁷ F.X. GUAL REMÍREZ i C. MILLÀS CASTELLVÍ. *Olesa de Montserrat*, p. 162-186.

¹⁸ ADB, Llibre de defuncions de Teià (1580-1700).

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

Gràfic 2. Proporció de francesos morts segons el Llibre de defuncions (s. XVI-XVII)

A l'hora de calcular la presència francesa als llibres d'òbits hem seguit la mateixa cronologia de les partides de casament, és a dir: finals del segle XVI-1620; 1621-1660 i 1661-1700. Lamentablement, aquesta documentació presenta llacunes importants en algunes poblacions. Per exemple, a Argentona disposem de registre des de l'any 1574 fins al 1624, posteriorment consignem importants buits documentals. Tot i disposar de llibres de defuncions des de l'any 1607 a Premià, durant el període comprès entre 1646 i 1654 no localitzem cap defunció. Aquestes omissions, ocasionades no solament per l'absència de dades, sinó també pel mal estat del document, plantegen en algunes localitats serioses dificultats a l'hora de fer un adequat seguiment de la proporció de francesos morts.

Malgrat aquests esculls, l'anàlisi de la proporció de francesos difunts als segles XVI i XVII confirma que tant Alella com Teià es van erigir en els principals nuclis d'atracció d'aquests immigrants. Així, el percentatge d'estrangers registrats als llibres de defuncions d'Alella i Teià va ser de gairebé el 5%. Per contra, a la resta de localitats es van situar entorn del 2 i el 3%.

El contrast de la proporció de forasters difunts entre els diferents enclavaments del Baix Maresme corrobora els resultats apreciats a les actes de casament. Així, els francesos van sovintejar preferentment en aquelles demarcacions més agrícoles i properes a Barcelona, com Alella, Vilassar i Teià.

Finalment, l'anàlisi de l'evolució dels francesos inscrits en les partides de defuncions s'enquadra a grans trets en la tendència recessiva consignada en les actes de matrimonis. Així doncs, en una bona part de les poblacions de la mostra la presència francesa va decaure progressivament a mesura que s'aproximava el 1700. Amb tot, a Premià va

predominar un cert estancament des de l'any 1621 fins al 1700. No obstant això, en altres zones de la comarca va preponderar un lleuger ascens al llarg dels anys centrals del segle XVII; aquest és el cas de Cabrera, Vilassar i Llanereres.²¹

4. LA CRONOLOGIA DE LES ARRIBADES I L'ABAST DE LA IMMIGRACIÓ FRANCESA SEGONS LA MATRÍCULA DE Francesos DE 1637

Si en els apartats precedents hem analitzat la proporció de francesos en les partides de matrimoni i de defunció d'Alèlla, Argentona, Cabrera, Llanereres, Premià, Teià i Vilassar, en aquest cas ens aproximarem a les dades proporcionades per la Matrícula de 1637. Cal recordar l'origen d'aquesta nòmina. En el marc de les hostilitats entre França i la Monarquia Hispànica, es va ordenar l'elaboració d'una minuciosa matrícula. En aquest document, havien de figurar-hi tots els francesos establerts a la costa catalana —des de Salses fins a Tortosa—, els quals havien de declarar el seu nom, edat, procedència, nivell de riquesa, ofici, anys de residència a Catalunya i a la localitat, estat civil, nacionalitat de l'esposa, nombre de fills i parents residents al Principat. El funcionari encarregat d'elaborar l'enquesta des de Malgrat fins a Tarragona, tret de Barcelona, va ser el doctor José Eva, que era assessor de la Capitanía General de Catalunya, i va comptar amb el suport d'un notari de cada municipi.

Probablement, l'estudi de la cronologia de les arribades d'aquests forasters a partir d'aquesta matrícula és la més ajustada a la realitat, ja que no hem d'oblidar que en aquest qüestionari es preguntava als francesos residents a la costa catalana quants anys feia que vivien al Principat.

Des de Blanes fins al Camp de Tarragona la matrícula de 1637 va comptabilitzar 1.592 forasters francesos, dels quals el 67% residia a la comarca del Maresme. La preponderància del Maresme s'explica pel fet que aquest recompte va tenir lloc justament en els mesos de més feina al camp. Precisament durant aquest període nombrosos immigrants francesos acostumaven a travessar els Pirineus per anar a treballar al camp i col·laborar en la recollida de la collita.

Parafraçant Soulet, tant els forasters que es dirigien al Maresme com a la resta del Principat o de la Península es distingien per treballar al camp:

Ils vont travailler en Espagne, à la culture des terres, des vignes, des jardins et des verges; ils y fauchent les prez, font les récoltes des bleds, des vins et des huiles; surtout ils sont excellens ouvriers pour bûcher et remuer la terre et ils s'y occupent aussi à faire ou à réparer les fossez que l'on fait ordinairement pour la clôture des terres.²²

²¹ A. CAPDEVILA MUNTADAS. *Pagesos, mariners i comerciants*.

²² J.F. SOULET. *La vie quotidienne dans les Pyrénées*, p. 162.

En uns termes similars s'expressava l'intendent de Moulins en un informe, en el qual precisava que, entre els habitants de La Marche:

On croit qu'il en sort bien 6.000 tous les ans pour aller en Espagne et en Catalogne, faire [...] generalement tout ce que l'orgueil et la peresse de ces gens-là ne leur permet pas de faire.²³

Lògicament, Mataró es va erigir en la població que va aplegar un major nombre d'estrangers —uns 233 francesos—, a causa de la seva condició de centre neuràlgic de la comarca. Sens dubte, la intensa activitat econòmica que s'hi desenvolupava constituí un focus d'atracció per als treballadors de l'altra banda dels Pirineus. Al marge del predomini de Mataró, cal mencionar la importància quantitativa de la colònia francesa d'Argentona i Alella.

El contrast d'aquests resultats amb les dades extretes dels llibres parroquials confirma que tant Alella com Argentona es van erigir en un important focus d'atracció. Així les coses, a Alella la proporció de francesos casats, morts i matriculats va ser netament superior a la de la resta de poblacions de la regió. En el cas d'Argentona, l'existència d'un buit documental en les partides de defunció impedeix que es pugui calcular el pes dels estrangers que van trobar la mort a la vila. Amb tot, tant les partides de casament com la Matrícula de 1637 reflecteixen un predomini d'aquest contingent d'immigrants en aquesta població. En el cas d'Argentona, disposem d'un llistat de població de l'any 1630. Si procedim a calcular la proporció de francesos matriculats sobre el conjunt de la població, obtenim que a Argentona el 15,6% dels habitants procedia de l'altra banda dels Pirineus. Per fer-nos una idea aproximada de la importància d'aquest percentatge assenyalarem que, segons dades extretes d'Idescat, l'any 2007 la proporció d'immigrants residents a Catalunya era de l'11,9%.²⁴

L'anàlisi de la distribució dels francesos matriculats corrobora els resultats obtinguts en les partides de matrimoni. Tot indica que aquest col·lectiu va arrelar en aquelles demarcacions més agràries i més pròximes a Barcelona. De fet, el càlcul de la proporció de francesos en l'anomenat Alt i Baix Maresme mostra un predomini de les poblacions situades de Caldes d'Estrac cap avall.

No obstant això, a l'hora d'analitzar aquesta nòmina hom es planteja fins a quin punt la Matrícula de 1637 va aconseguir reunir la totalitat dels forasters residents a la costa catalana. Cal precisar que el temps transcorregut entre la publicació de la cèdula que ordenava l'elaboració d'aquest cens i la seva confecció efectiva podria haver facilitat la fugida d'aquells francesos que desitgessin fer-ho. Tanmateix, davant aquest interrogant resulta interessant reproduir les paraules de Nadal i Giralt. Així doncs, aquests historiadors aprecien algunes contradiccions en el moment d'enfrontar-se amb la necessitat

²³ J. NADAL i E. GIRALT. *Immigració i redreç*, p. 216.

²⁴ <http://www.idescat.cat/dequavi/Dequavi?TC=444&V0=1&V1=8 11-8-08>.

de ponderar exactament el possible volum d'omissions del document.²⁵ Així les coses, Nadal i Giralt es plantegen si cal confiar en les paraules expressades pel virrei al maig de 1637, segons les quals «ha causado esto en los franceses tal cuydado que se van la mayor parte dellos a Francia», o caldria atendre's a les dades proporcionades pel mateix registre, que redueixen l'abast de la regressió a unes proporciones mínimes.

Davant aquest dilema, Nadal i Giralt²⁶ van estimar que solament hauria tingut lloc la fugida d'estrangers entre aquells que eren solters i podien ser susceptibles de patir l'embarcament de béns i aquells que no havien arrelat en el territori. Amb tot, cal assenyalar que, a més dels fugitius, hi va haver una altra categoria d'immigrant francès que no es va inscriure en el cens. Concretament ens referim a l'elit, és a dir, els grans negociants que, gràcies a la seva influència i al seus diners, van aconseguir que els seus béns no fossin embargats.

L'anàlisi de la cronologia de les arribades de francesos matriculats ens revela una tendència ascendent a mesura que hom s'aproxima al 1637. La menor presència de nouvinguts arribats a finals del segle XVI s'explicaria pel fet que, si eren temporers, ho haurien deixat de ser, i, en el cas que s'haguessin establert, haurien optat per amagar el seu origen en considerar-se del país. Malgrat tot, a la matrícula sovintegen els forasters que feia més de mig segle que residien al Principat. A tall d'exemple, assenyalem el cas de Joan Viader, oriünd del bisbat de Lombez i veí de Premià, que sobresortia per ser el francès de la mostra objecte d'estudi que feia més anys que vivia a Catalunya. Havia travessat els Pirineus a l'edat de catorze anys i en el decurs d'aquests setanta anys s'havia casat amb una catalana, havia tingut descendència i fins i tot havia aconseguit la tinença d'una casa i quatre peces de terra. Sens dubte, el cas de Viader constitueix un dels exemples més significatius d'immigrant perfectament arrelat al país d'acollida.²⁷

A diferència de Viader, n'hi havia d'altres que feia menys d'un any que vivien al Principat. Per exemple, Bertran Manent, natural de Comenge, feia set mesos que residia en terres catalanes.²⁸ Malgrat tenir esposa a França, s'havia desplaçat a Teià, on tenia un germà, per poder col·laborar en les tasques del camp. La importància numèrica dels forasters acabats d'arribar cal atribuir-la al període de temps en què va ser realitzada la Matrícula al Maresme. Així, en contrast amb altres àrees, en aquesta regió el registre de francesos es va confeccionar entre el 26 d'abril i el 16 de maig. En el decurs d'aquestes setmanes els treballadors temporers acostumaven a baixar a terres catalanes per participar en les tasques agrícoles.

En definitiva, segons les dades extretes de la Matrícula de 1637, la màxima afluència de francesos cap a terres catalanes hauria tingut lloc entre 1611 i 1637. Aquesta

²⁵ J. NADAL i E. GIRALT. *Immigració...*, p. 89.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ ACA, Consell d'Aragó, lligall 551, quadern 1, f. 158 i ss.

²⁸ *Ibidem*, f. 149 i ss.

cronologia contrasta amb la mencionada per la bibliografia que va establir a partir de l'any 1620 l'inici del retrocés de l'allau francesa. Així doncs, tot indica que, en el cas d'aquest document, l'arribada de sang ultrapirinenca hauria prosseguit durant un cert temps amb un volum encara important.

5. A MODE DE CONCLUSIÓ. EL PAPER DE LA IMMIGRACIÓ FRANCESA EN LA RECUPERACIÓ DEMOGRÀFICA DEL MARESME I LA VALIDESA DE LES FONTS D'ANÀLISI

En els seus treballs, Jordi Nadal i Emili Giralt van considerar que, sense l'arribada d'aquests forasters, Catalunya no hauria aconseguit recuperar-se de les importants pèrdues humanes ocasionades per les pestes de la Baixa Edat Mitjana. A la introducció ja vàrem precisar que el Maresme es va erigir en una de les demarcacions catalanes que més va créixer entre 1553 i 1708. Resta plantejar-se si el flux francès va ser el responsable d'aquest creixement tan espectacular.

Sens dubte, les partides de matrimonis constitueixen la millor font documental per calcular la influència dels immigrants francesos en la recuperació demogràfica d'una àrea determinada. Cal no perdre de vista que en aquestes partides únicament es precisava aquella proporció de forasters que s'havien esposat a la parròquia i que, per tant, havien contribuït al creixement demogràfic de la població.

L'encreuament de la proporció de francesos casats a la comarca amb el creixement percentual dels anys 1553 i 1700 resulta molt significatiu. Així, Alella, Teià i Argentona van ser les poblacions que van aplegar una major proporció de nuvis d'origen francès. En canvi, una bona part d'aquestes localitats va experimentar una recuperació més moderada. Aquest fenomen va ser especialment evident a Alella. Tot i que aquesta localitat va aglutinar el percentatge més important de francesos de la comarca, va sobresortir per ser la població que menys va créixer en els segles XVI i XVII.

Al marge de la influència de Mataró, tot indica que els francesos van arrelar en aquelles localitats agrícoles demogràficament més reduïdes i més properes a la capital del Principat. Amb relació a la seva aportació en la represa demogràfica, la mitjana de francesos casats en les set poblacions objecte d'estudi es va situar en el 10,2%, és a dir, que un de cada deu nuvis de la comarca havia nascut a l'altra banda dels Pirineus. No obstant, cal remarcar l'aportació decisiva de les localitats de Premià, Teià, Argentona i Alella, que van aplegar uns nivells força elevats. D'aquestes, solament Argentona va destacar per experimentar una recuperació demogràfica i concentrar un percentatge de nuvis francesos que sobrepassava la mitjana. En aquest cas, ens atreviríem a determinar que aquest flux hauria pogut incidir en la seva recuperació demogràfica.

Amb tot, sospitem que l'espectacular expansió demogràfica del Maresme cal atribuir-la a una multiplicitat de factors: una natalitat elevada, unes crisis de mortalitat moderades i poc recurrents i l'arribada d'immigrants d'altres punts de la geografia ca-

talana. Tot i la possible influència d'aquest reguitzell d'elements, no s'ha de menystenir tampoc l'aportació de sang ultrapirinenca.

Tanmateix, un dubte plana a l'hora d'intentar comptabilitzar el nombre de francesos establerts en una localitat. Fins a quin punt les partides de casament apleguen la totalitat de nuvis francesos esposats a les parròquies? L'encreuament dels francesos localitzats a les partides de matrimoni amb els enregistrats en els llibres d'esposalles de la dècada dels anys trenta del segle XVII dipositats a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona evidencia notòries absències.²⁹ D'una banda, detectem francesos en el llibre d'esposalles que no surten al llibre de matrimonis de la parròquia, aquest és el cas de Joan Garau Pere de Llavaneres, que teòricament va pagar la taxa per casar-se amb Elisabet Costa al desembre de 1638. En principi, una vegada s'havia pagat aquest tribut els nuvis s'acostumaven a casar al cap d'un parell o tres de dies. Altres absències significatives són les de Joan Rocho o Pere Vastorro per Alella. De la mateixa manera, cal ressaltar l'absència de francesos en el llibre d'esposalles de la catedral, i que per contra surten enregistrats a les partides de casament. Aquest és el cas d'Antoni Bonet, Pere Gerbisa i Joan Vequer, que es van esposar l'any 1634 a la parròquia d'Alella i que en canvi no figuren al llibre d'esposalles dipositat a l'Arxiu de la Catedral. Tot plegat planteja certes reserves amb relació a la fiabilitat de la documentació objecte d'anàlisi.

Probablement aquests forasters establiren lligams a la població després d'anys de residència al Principat. No cal oblidar que una bona part dels immigrants arribats a Catalunya destacaven per la seva extraordinària joventut. En molts casos, quan s'establiren en una localitat, ja feia molt temps que havien marxat de França. Per aquest motiu, quan aquests forasters maridaven amb catalanes, el rector ja no feia constar el seu origen francès, ja que o bé se l'acabava considerant de la localitat si ja feia anys que hi residia, o bé s'anotava que procedia de l'última població catalana on havia residit. Una altra explicació que cal tenir en compte és que alguns dels francesos inscrits al llibre d'esposalles de la catedral no surten a les partides de casament perquè el casament no s'arribà a celebrar o perquè se celebrà en una altra població.

Per tant, la impressió que es percep una vegada s'analitza tota aquesta amalgama de fonts documentals tan heterogènies (llibres de matrimonis, defuncions, llibres d'esposalles i Matricula de 1637) és que el corrent migratori francès fou superior al que els registres ens indiquen. Corroborava aquesta impressió la fundació de confraries gestionades per francesos, la proliferació de carrers amb el topònim de França o la creació de cementiris destinats a aquest col·lectiu. García Espuche³⁰ va localitzar a Vilanova un cementiri anomenat «dels gavatxos» a la segona meitat del segle XVI i la fundació d'una confraria denominada «dels forasters» el 1575. Al Maresme, tenim notícia de

²⁹ També ho va apreciar MILLÀS CASTELLVÍ. *Els altres catalans*.

³⁰ A. GARCÍA ESPUCHE. *Un siglo decisivo*, p. 64.

l'existència de confraries gestionades per francesos a Canet i a Vilassar, i de sepultures reservades a francesos a Llavaneres i Cabrera. Per tant, l'allau francesa podria haver estat quantitativament més rellevant del que les fonts reflecteixen.

BIBLIOGRAFIA

- CAPDEVILA MUNTADAS, A. (2000). «Gavatxos, gascons i francesos. L'allau francesa a la comarca del Maresme als segles XVI i XVII». A: *XVII Sessió d'Estudis Mataronins*. Mataró: Museu Arxiu de Santa Maria, p. 107-114.
- (2003). «La Matricula de 1637. Una radiografia dels francesos residents al Maresme». A: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLIV, p. 233-246.
- (2004). «La immigració francesa, un factor decisiu de la recuperació demogràfica de la comarca del Maresme a l'època moderna?». A: *Revista d'Estudis d'Història Agrària*, núm. 17 (Homenatge al Dr. Emili Giralt). [Barcelona], p. 231-242.
- (2004). *Pagesos, mariners i comerciants a la Catalunya litoral. El Maresme a l'època moderna*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- (2005). *Quan els immigrants venien del nord. L'allau francesa a la comarca del Maresme*. II Beca d'investigació del Masnou. Treball inèdit.
- CARRERA PUJAL, J. (1946). *Historia Política y Económica de Cataluña*, vol. I. Barcelona.
- CODINA, J. (1997). *Contractes de matrimoni al Delta del Llobregat (segles XVI a XIX)*. Barcelona.
- DANTÍ RIU, J. (1988). *Terra i població al Vallès Oriental: època moderna. El creixement demogràfic i econòmic als segles XVI i XVII*. Santa Eulàlia de Ronçana.
- GARCÍA ESPUCHE, A. (1998). *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña. 1550-1640*. Madrid.
- GUAL REMÍREZ, F.X.; GUAL VILÀ, V. i MILLÀS CASTELLVÍ, C. (1998). «La immigració francesa a Catalunya. El cas del Baix Llobregat (segles XVI i XVII)». A: *Actes IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. I. Barcelona.
- GUAL REMÍREZ, F.X. i MILLÀS CASTELLVÍ, C. (2002). *Olesa de Montserrat en època dels Àustria*. Barcelona.
- IGLÉSIES, J. (1949). «Mateu Aymerich, S. I. (1715-1799) i la seva "Història Geogràfica y Natural de Cataluña" seguit de la transcripció del volum dedicat al regne Animal segons el manuscrit inèdit del Palau Reial de Madrid». A: *Quaderns de Geografia*, núm. II.
- IGLÉSIES FORT, J. (1971). *La població del Maresme a la llum dels censos generals*. Mataró.

- MILLÀS CASTEL·LVÍ, C. (2005). *Els altres catalans dels segles XVI i XVII*. Barcelona.
- NADAL, J. i GIRALT, E. (1960). *La population catalane de 1553 à 1717. L'emigration française et les autres facteurs de son développement*. París.
- (1966). *La immigració francesa a Mataró durant el segle XVII*. Mataró.
- (2000). *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI-XVII*. Vic.
- SOULET, J.F. (1974). *La vie quotidienne dans les Pyrénées sous l'Ancien Régime du XVI au XVIII siècle*. París.

La immigració francesa a Sant Cugat del Vallès. Segles XVI-XVII.

Noves aportacions

Domènec Miquel i Serra
Grup d'Estudis Locals de Sant Cugat del Vallès

INTRODUCCIÓ

La recent creació de bases de dades digitals a partir dels llibres sacramentals de la parròquia de Sant Pere d'Octavià ha permès realitzar una nova aproximació més detallada al fenomen de la immigració occitana a la vila de Sant Cugat del Vallès, tot i que encara manca incorporar-hi els bateigs i matrimonis entre 1685 i 1700. Semblantment, per tenir una visió completa del terme caldria afegir-hi les dades de la parròquia rural de Sant Cebrià de Valldoreix, que en aquella època ja havia absorbit i convertit Santa Maria de Campanyà en sufragània. Tanmateix, és fàcil comprovar que moltes de les masies de l'àmbit territorial d'aquesta darrera optaven per realitzar les seves celebracions sacramentals a la vila, entre altres raons perquè els resultava més propera i la concentració humana facilitava una major assistència de familiars i veïns. Per idèntiques circumstàncies, i com a exemple, els habitants del Molí dels Bessons solien portar els seus morts a Rubí, malgrat que fossin teòrics parroquians de Valldoreix i enregistressin les defuncions als llibres d'òbits de Sant Pere d'Octavià, i els de can Fetjó dels Orons tenien com a dita «De vius a Cerdanyola, de morts a Sant Cugat». Cal tenir en compte que l'actual terme no es forma definitivament fins la segona meitat del segle XIX, de manera que en aquesta època hi ha masies que, tot i ser jurisdicció civil de la vila, estan adscrites a les parròquies veïnes de Vallvidrera, el Papiol, Rubí i Sant Feliu de Vilamilans. D'altra banda, mai s'ha realitzat cap estudi sistemàtic de

l'escripció pública de Sant Cugat pel que fa a capítols matrimonials, testaments ni la resta de documentació, la qual sens dubte aportaria moltes dades aclaridores. Per tant, el que es presenta en aquesta comunicació té un valor estrictament provisional que haurà de ser corregit i ampliat per noves recerques.

Fins el present, l'únic treball referit al tema i a la vila de Sant Cugat del Vallès és el que realitzà i publicà en versió resumida a la revista *Arraona* (1994) Esteve Canyameres,¹ amb una certa voluntat d'estudi comarcal, ja que abasta les poblacions de Sabadell, Sentmenat, Sant Cugat (en realitat Sant Pere d'Octavià), la parròquia rural de Sant Julià d'Altura, llavors del terme de Terrassa, i sobretot estudia els capítols matrimonials de l'escripció de Sabadell, d'àmbit supralocal. Pel que fa a la present vila, presenta un llistat de 240 immigrants francesos localitzats en els esmentats llibres sacramentals de la parròquia de Sant Pere d'Octavià. Les bases de dades elaborades permeten una major precisió i en descobreixen 144 més, essencialment persones que figuren en un lloc secundari dels registres, padrins de bateigs o testimonis de casaments.² L'increment és del 60%, quantitat significativa que justifica una revisió general del tema.

CARACTERÍSTIQUES DE LA VILA

Pot resultar sorprenent que la parròquia de la vila de Sant Cugat del Vallès porti el nom de Sant Pere d'Octavià i no el del màrtir que identifica la població. Com acostuma a passar en altres monestirs benedictins, el temple destinat a atendre les necessitats espirituals dels seus pagesos se situa sota l'advocació de l'apòstol. Octavià és el topònim primigeni del lloc on es basteix el monestir i la vila, que en el segle XII serà suplantat pel nom del patró del cenobi i de la comarca.

Sant Cugat del Vallès, doncs, era una vila baronial dependent del monestir que l'identifica i que ensems era senyor eminent de la totalitat del territori de la parròquia de Sant Pere i de la major part de la circumscripció de Valldoreix. Aquesta circumstància la diferencia notablement de Sabadell i Terrassa, ambdues de condició reial, i fins i tot de les veïnes Rubí, Cerdanyola o Sentmenat, que, tot i ser poblacions de jurisdicció baronial, pertanyien a la noblesa civil. La presència de la comunitat benedictina demanava una sèrie de serveis extraordinaris, especialment pel que fa al

¹ Esteve CANYAMERES I RAMONEDA (1994). «La immigració francesa al Vallès Occidental (s. XVI-XVII). Quatre exemples locals: Sabadell, Sant Cugat del Vallès, Sant Julià d'Altura i Sentmenat». A: *Arraona. Revista d'Història*, núm. 15. Sabadell.

² Existeixen petites discrepàncies entre el llistat d'immigrants que adjunta Canyameres i l'obtingut de la base de dades. És possible que la seva informació respecte de l'origen francès de certes persones provingui de fonts notariales que cita, no dels llibres parroquials. En resta pendent la comprovació, que podria fer augmentar el nombre total d'immigrants i superar els 400.

vestit i el calçat, el culte i la litúrgia i els treballs de construcció, ja fos obra nova o una simple reparació dels edificis existents. Fou justament a la segona meitat del segle XVI que es bastí la nova façana del claustre i el pis superior del claustre, alhora que se n'habilitaren les naus laterals com a cel·les individuals, substituint el vell dormitori comunal. Tot això implicava una major presència de sastres, sabaters, teixidors, mestres de cases, fusters i ferrers de la que corresponia a una simple vila pagesa. Alhora, els alts càrrecs monàstics, que en aquesta època ja viuen en cases pròpies, tenen necessitat de criats domèstics i del que eufemísticament s'anomenen *escuders*, homes armats que els acompanyen en les seves gires de cobrament de rendes feudals pels diferents dominis que administren: el Vallès, el Montseny, el Baix Llobregat, el Penedès i l'Anoia. Un bon exemple és el cas de Bartomeu Barbat, cavaller occità al servei del paborde major, que morí el 1644. Quant a les terres que explotaven directament, evidentment no eren pas treballades per uns monjos que, per poder ingressar al monestir, havien de demostrar que els seus quatre avis eren nobles. Per tant, el cenobi també genera una necessitat de pagesos assalariats, hortolans, simples bracers, alguns dels quals són homes casats que viuen a la vila amb la seva família, mentre que d'altres, solters, tenen la seva habitació dins el recinte claustral. La presència del monestir, doncs, esdevé un factor suplementari d'atracció que se suma als que podien tenir altres poblacions semblants del Vallès.

L'organització política de la vila canvia l'any 1596, quan el rei Felip II concedeix el privilegi d'insaculació. El Consell Municipal estava format per representants del nucli urbà, de la part rural sense importar la parròquia, i de la Quadra de Canals, que, tot i pertànyer al monestir, tenia l'abat com a senyor, mentre que de la vila i la resta del terme ho era el paborde major. No s'ha de confondre l'actual Valldoreix ni aquella parròquia amb la citada Quadra.³ En primer lloc, perquè el territori de Sant Cebrià era molt més extens, i, en segon lloc, perquè una part de Canals eclesiàsticament estava adscrita al Papiol. És cert que l'abat, baró de Canals, nomenava batlle propi per aquest territori, però també ho feien els Palou, i després els Erill, a la Quadra de Vilanova. Els uns i els altres, però, estaven vinculats al batlle del paborde i a l'organització municipal de la vila.

³ Sovint es cau en l'anacronisme de transportar l'esperit autònom de l'organització política de l'actual entitat municipal descentralitzada a temps anteriors, o de voler veure la Quadra de Canals com un precedent. També havia existit una Batllia de Valldoreix al segle XII, dependent del monestir, que no tenia res a veure amb Canals.

EL CONTEXT DEMOGRÀFIC

Fogatge de 1553

	<i>Focs</i>	<i>Habitants</i>
Vila de Sant Cugat	53	248
Capellans i monjos amb càrrec	10	20
Part forana de Sant Pere d'Octavià	25	112
Parròquia forana de Sant Cebrià de Valldoreix	22	99
Parròquia forana de Santa Maria de Companyà	8	36
Parròquia forana de Sant Medir	6	27
Total	124	558

Habitants: s'adopta l'estàndard de 4,5 habitants per foc, generalment admès per a l'època, llevat de per a monjos i capellans, que és de 2, el titular i un criat.

El fogatge de 1553 ens dibuixa la situació de la vila a mitjan segle XVI, poc després de les primeres arribades d'immigrants occitans. Manquen les masies, que, tot i ser dins el terme jurisdiccional, estaven situades en altres parròquies: les de Canals, que eren a la parròquia de Santa Eulàlia del Papiol (can Montmany, mas Canyelles, can Barba...); les de Vallvidrera (can Cortès, can Cases...); les de Rubí (mas Çafont, mas Molins, mas Soler...) i les de Sant Feliu de Vilamilans (can Ferran sobirà i jussà...).⁴ Tot plegat fa que els focs del terme se situïn entorn de 135, amb una població estimada entre els 600 i els 625 habitants, tenint en compte els criats i mossos al servei dels capellans i monjos amb càrrec, i que al llistat cal afegir-hi 15 monjos claustrals més exempts de pagar el fogatge. Seria, doncs, la tercera població del Vallès, després de Terrassa, amb 293 focs, i de Caldes de Montbui, amb 197, i se situaria per davant de Sabadell, que en tenia 118.

L'evolució demogràfica de la parròquia de Sant Pere d'Octavià a la segona meitat del segle XVI (1551-1600) fou la següent:

⁴ En aquesta època, les demarcacions eclesiàstiques i les civils no es corresponen amb exactitud. Can Montmany, per exemple, era parròquia del Papiol, però pertanyia a la Quadra del Castell de Canals, no pas al castell del Papiol. El mateix es pot dir de Rubí. Tampoc les masies citades que eren parròquia de Sant Feliu de Vilamilans pertanyien a la universitat forana de Terrassa, sinó al terme castral d'Octavià.

LA IMMIGRACIÓ FRANCESA A SANT CUGAT DEL VALLÈS. SEGLES XVI-XVII. NOVES APORTACIONS

1551-1600	Homes	%	Dones	%	S/d	%	Total
Bateigs	584	50,00	560	47,95	24	205	1.168
Òbits	340	39,48	265	30,77	256	29,73	861
Diferència	+244		+295		-232		+ 307

El concepte «sense dades» engloba infants morts poc després del bateig, enregistrats simplement com «fill de (nom del pare)». En els òbits, en general es consignen com albat, sense nom ni indicació de sexe, tots els menors de 13 anys. La taula ens permet observar com, malgrat els dos episodis epidèmics de 1572 i 1591-92, el balanç demogràfic vegetatiu de la població és positiu, de manera que, sumant l'excedent a la xifra de 1553, l'any 1600 es pot avaluar un mínim de 900 habitants, sense valorar les aportacions de les altres parròquies, que pel seu caràcter rural devien ser poc apreciables. Aquest any hi havia, almenys, 12 francesos establerts a la vila i altres quatre temporers. La seva contribució al creixement local, doncs, s'ha de considerar simbòlica, ateses les xifres absolutes, però no tant si es té en compte que els primers eren casats i tenien una descendència força nombrosa: 10 fills el teixidor Jaume Savau i el sabater Ramon Cuarassa. La mitjana de fills dels matrimonis de francesos en aquests 50 anys era de 4. A la taula superior també s'observa un desequilibri en el repartiment per sexes: hi havia un excés de dones, que podia actuar com a reclam per la incorporació de marits forasters, i molt més si aquelles eren possessores de terres que necessitaven un home per ser conreades.

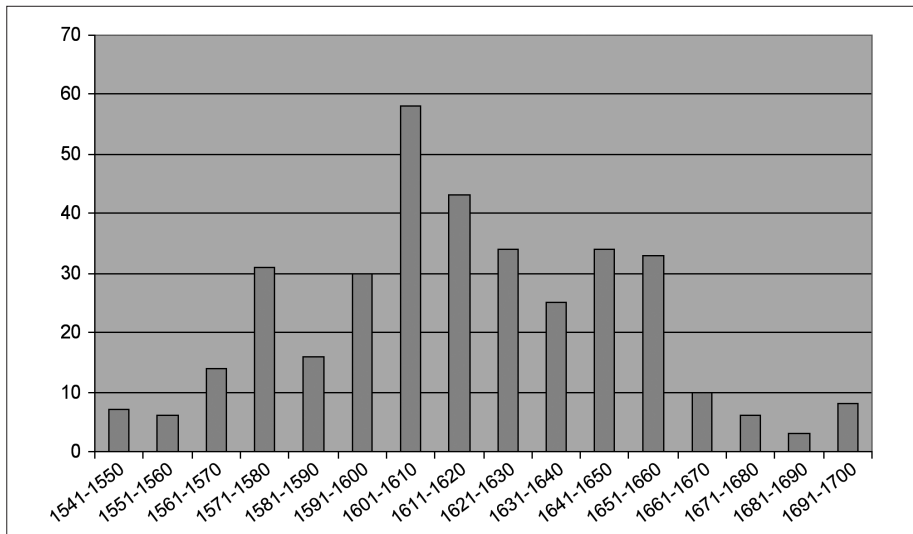
CRONOLOGIA, PROCEDÈNCIA I OFICIS DE LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A SANT CUGAT

La primera citació d'un immigrant occità trobada en els llibres parroquials de Sant Pere d'Octavià és la mort, a causa d'una greu malaltia, del serrador francès Mateu Rei, l'any 1545. L'òbit és el tipus de menció única més abundosa, arriba quasi al 50% del total al segle XVI. El problema és que sols indica el moment de la desaparició del subjecte, no pas la seva arribada, la qual evidentment va ser anterior, sense poder precisar si de dies o d'anys. Així i tot, l'agregació per dècades de les primeres mencions permet traçar una corba que coincideix amb les fases del moviment migratori proposades per Nadal i Giralt (1960).⁵ Entre 1545 i 1700 s'han localitzat un global de 384 individus francesos, xifra que encara pot incrementar-se un xic quan les bases de dades es completin. Fou una immigració essencialment masculina, ja que sols apareixen 12 dones

⁵ J. NADAL i E. GIRALT (1960). *La population catalane de 1553 à 1717*. París.

al segle XVI i 9 al XVII. És possible que fossin més, però les que s'havien casat en el lloc d'origen no han deixat rastre registral. La corba es mostra ascendent fins arribar a 1610, sense tenir en compte la caiguda de 1580-90,⁶ de manera que la dècada amb més mencions, 58, és la de 1601 a 1610, data a partir de la qual s'inicia la davallada, encara que hi ha una recuperació coincidint amb la Guerra de Separació i la governació francesa de Catalunya.

Primeres dades d'immigrants francesos

El tipus de dades recollides en els llibres sacramentals se sintetitzen en:

Primera citació d'immigrants francesos en els llibres sacramentals d'Octavià

<i>Tipus</i>		<i>S. XVI</i>	<i>S. XVII</i>	<i>Total</i>	<i>%</i>	<i>%</i>
Matrimoni	Citació única	7	29	36	9,37	20,57
	Dues o més citacions	2	41	43	11,20	

⁶ El més versemblant és que la disminució de primeres notícies es degui molt més a la manca d'anotacions registrals que a una baixa d'arribades. Cal tenir present que el primer llibre de casaments sistemàtic no comença fins el 1597.

LA IMMIGRACIÓ FRANCESA A SANT CUGAT DEL VALLÈS. SEGLES XVI-XVII. NOVES APORTACIONS

Naixement de fills/es	Citació única	11	2	13	3,39	7,29
	Dues o més citacions	14	1	15	3,90	
Padrí/ina	Citació única	21	48	69	17,97	29,69
	Dues o més citacions	8	37	45	11,72	
Testimoni casament	Citació única	1	4	5	1,30	1,30
	Dues o més citacions	0	0	0	0	
Defunció	Citació única	52	105	157	40,89	41,15
	Dues o més citacions	1	0	1	0,26	
Total		117	267	384	100,00	100,00

La citació única d'un personatge presenta la dificultat de vincular-lo només de forma circumstancial a la vila, sense cap indici sobre el lapse de temps que hi va romandre. En el cas de padrins i de testimonis de casament ni tan sols es té la certesa que fossin veïns, ja que la menció «francès» obvia detallar la seva població de residència, com es fa amb els forans catalans. Pel que fa als òbits, sovint tampoc es pot establir si era un simple transeünt, sense incidència demogràfica, o un habitant de la vila. Tal és el cas d'alguns morts a l'hostal, com Pere d'Oms (1653), o de viatgers assassinats pels bandolers de Collserola, com Francesc Bocal, cirurgià (1603). També el de venedors ambulants, com el marxant Joan Pompiru, dit *lo Quintal* (1626), o el d'un home que portava vidre al monestir i morí víctima de la pesta (1652). A voltes la citació única s'acompanya d'una petita informació que estableix una relació del personatge amb la vila: «XX, mosso d'en Sebastià Vilallonga» (1560), o «Joan Rocha, lo gavatx d'en Major» (1609). El vincle laboral permet deduir una presència més o menys llarga, com també en aquells que eren coneguts per un renom popular: «*Braç de ferro*, mosso de Mn. Moles» (1571), o «Pierris Duran, *l'Espellissat*» (1603). Les citacions múltiples són bàsicament de casats, referides al naixement dels fills, i dibuixen una estada perllongada, ben sovint fins a la pròpia mort. La permanència més llarga és la de Bertran Duran, de 57 anys (1577-1636), seguida per la del sabater Ramon Cuarassa, de 53 (1584-1638). Ambdós devien superar els 70 anys quan moren. En conjunt, doncs, trobem:

DOMÈNEC MIQUEL I SERRA

<i>Tipus</i>	<i>S. XVI</i>	<i>%</i>	<i>S. XVII</i>	<i>%</i>	<i>Total</i>	<i>%</i>
Citació única	73	63,25	154	57,70	227	59,12
Citació única referenciada	18	15,39	34	13,44	52	13,54
Dues o més citacions	25	21,36	80	28,86	105	27,34
Total	117	100,00	267	100,00	384	100,00

Hi ha matrimonis de curta durada, frustrats per alguna malaltia o un part difícil. Apareixen dos casos extrems: l'any 1606, el pareire Jaume Perull es casa amb Jerònima Cuarassa estant al llit molt malalt, i mor dies després. Se'n desconeix el motiu, però en tot cas no era regularitzar un embaràs. El segon fou el 1651: el soldat Josep Codina, ferit greument en una cama, és casat *in articulo mortis* amb una noia de Piera. D'algunes parelles no es troben més notícies després del primer o el segon fill, i cal pensar que marxaren de la vila, fenomen que també es produeix ocasionalment si mor la muller. Tal és el cas del serrador Bertran Cabanyes, casat i amb un fill el 1624. No manquen els personatges, solters o casats, que mostren la seva integració social exercint de padrins: Joan Selvi va ser-ho dues vegades abans de casar-se i tenir una filla (1560 i 1566); Marçal Boixeda, casat amb una vídua i sense fills propis, n'exercí cinc vegades (1589-1617); el bergant Joan Pere Cases, en aparença solter, ho fou tres vegades (1612-1618). Aquestes dates extremes avalen uns períodes d'estada mínima que fàcilment podien haver estat més grans. Sintetitzem les mitjanes en la següent taula:

	<i>S. XVI</i>	<i>Anys</i>	<i>S. XVII</i>	<i>Anys</i>	<i>Total</i>	<i>Anys</i>
Homes casats que moren a la vila	16	28,43	37	17,83	53	20,70
Homes casats que no moren a la vila	12	16,92	21	7,19	33	10,75
Altres amb temporalitat (padrins)	8	16,37	17	9,59	25	11,76

Anys: mitjana de temps entre la primera i la darrera menció de l'immigrant francès. Permanència mínima a la vila.

El terme mitjà de permanència obtingut entre els francesos casats que moren a la vila permet avaluar una esperança de vida entorn dels 50 anys per als homes de la segona meitat del segle XVI, que en el XVII disminuí fins als 40, a conseqüència de la gran pesta de 1652, per la qual finaren 230 vilatans, cosa que provocà una forta regressió demogràfica. Pel que fa als casats sense indicació d'òbit, caldria poder distingir entre els que emigraren (hi ha 8 exemples d'estada inferior als 2 anys, tots ells del segle XVII) i els que simplement moriren en un altre indret, a l'Hospital de Barcelona, per exemple, la defunció dels quals no consta en no haver-se celebrat cap sufragi a la parròquia. Fem aquesta precisió perquè en 5 casos la permanència és superior als 20 anys, amb un màxim de 38, que indica una edat madura poc propícia per emigrar, si no era per anar a passar els darrers anys a casa d'un fill que visqués en una altra població. La llarga estada mitjana dels padrins sense anotació d'òbit suggereix una forta estabilitat d'alguns treballadors, almenys d'aquells que assumiren compromisos socials. Tanmateix, no es pot oblidar que s'està estudiant una mostra que sols representa entorn del 30% del conjunt dels francesos.

Pel que fa a la simultaneïtat d'individus en un mateix any, al segle XVI se situa per sota de la quinzena, mentre que al segle XVII la sobrepassa i assoleix la vintena. Curiosament, el màxim es troba l'any 1636, en plena fase de decreixement de primeres notícies. Hi ha un segon pic l'any 1652, coincidint amb l'ocupació del monestir per les tropes franceses, però en realitat té poc a veure amb la dinàmica de la immigració, ja que bona part dels registres són soldats que moren a la vila, alguns d'ells executats per robatori. És interessant fer notar com l'epidèmia de pesta aflora el nom de les seves víctimes, entre elles treballadors temporers la presència dels quals, d'altra forma, restaria ignorada. De les xifres obtingudes en els gràfics de simultaneïtat es dedueix que la presència de francesos a la vila fou continuada, almenys des de 1560, encara que relativament baixa, sense arribar a representar més del 2,5% del conjunt de la població del terme en cap moment dels segles XVI i XVII. Malgrat això, cal ressaltar que alguns d'ells són l'origen de nissagues locals que arriben fins al present. A partir de la gran pesta de 1652, les famílies amb el pare immigrant occità es redueixen a tres, tot i que esporàdicament es troben notícies d'altres personatges francesos que moren a la vila.

La procedència dels immigrants presenta problemes de localització, ja que domers i vicaris en general optaven per un poc comprometedor «natural del regne de França», «francès» o, simplement, «stranger». El total de personatges dels quals s'especifica el bisbat d'origen és de 122. El repartiment per grans àrees i períodes és el següent:

<i>Bisbats</i>	<i>1551-1600</i>	<i>1601-1650</i>	<i>1650-1700</i>	<i>Total</i>
Pirineus i Prepirineus	13	41	14	68
Conca de la Garona i Llenguadoc	9	26	5	40
Terres altes i massís central	6	7	1	14
Totals	28	74	20	122

A diferència del que passa en el conjunt del Vallès, a Sant Cugat no s'observa el desplaçament nord-sud de les zones d'emigració, sinó que la dominant sempre és l'àrea pirinenca i el bisbat de Comenge, amb un total de 48 efectius, seguit pel d'Agen, amb 12. Cal veure, però, que es tracta d'una conclusió poc fiable, atès que els que informen del lloc d'origen sols representen el 31,77% del total. Molt més difícil és relacionar l'ofici amb el lloc de procedència, ja que només 55 individus (14,32%) proporcionen ambdues dades simultàniament, 21 d'ells del bisbat de Comenge. A grans trets, es pot dir que en procedeix la majoria de treballadors no qualificats, mentre que els pagesos i professionals són originaris de la conca de la Garona i les terres altes. Hi ha 122 individus més que anoten l'ofici, però no el lloc d'origen. Del conjunt resultant de 177 individus es constata que 57, quasi una tercera part, figuren com a treballadors sense qualificar, ja sigui amb l'epítet de «bergant», «mosso», «brasser» o «treballador». Cal afegir-hi alguns especialistes: 6 bouers, 5 pastors, 8 forners, 3 criats, 1 hortolà i 1 nunci del monestir. Hi ha 15 pagesos, denominació que implica algun grau de possessió de terra, ja per ells mateixos o com a usufructuaris dels béns de l'esposa, o també per contractes de masoveria. Els restants poden ser considerats oficis liberals; destaca el sector de la construcció, amb 10 mestres de cases, 2 picapedrers, 13 serradors, 1 fuster, 1 ferrer i 1 rajoler; el tèxtil, amb 6 teixidors de lli i 3 de llana, 6 paraires, 3 sastres i 1 escardassador, i el del calçat, amb 7 sabaters, 1 escloper i 1 espardenyer. També hi ha 8 moliners, que semblen tenir els molins en arrendament a curt termini, 4 marxants, 2 traginers, 2 vidriers proveïdors del monestir, el barber de la morberia durant la pesta, i 6 pobres i 9 soldats que moriren a la vila circumstancialment.

LA INTEGRACIÓ SOCIAL DELS IMMIGRANTS

El matrimoni i la formació d'una família fou el mecanisme d'inserció social més comú. Tanmateix, per accedir-hi calia disposar de mitjans suficients per poder mantenir-la, ja fos amb la pràctica d'un ofici o amb la possessió i el conreu d'un mínim de terra. Això implicava que els immigrants havien de comptar amb una certa quantitat

de diners per gaudir d'un habitatge propi, on els primers situarien també la seva botiga o taller, mentre que els segons havien d'arrendar, establir o subestablir la terra. Pel que fa als darrers, el casament amb una dona local, donzella o vídua, podia esdevenir una bona solució per a ambdues parts: la muller tenia un marit que li conreava la terra i l'immigrat es convertia en cap de casa. Com en tantes altres poblacions, existí un cert nombre de matrimonis basats en aquest interès mutu i simbiòtic. Quant als treballadors sense qualificar, la majoria sembla que van romandre solters, fet que dificulta seguir-ne el rastre, alhora que la seva condició d'assalariats els portà a una major mobilitat, de manera que la seva permanència a la vila sovint fou temporal. Malgrat això, alguns d'ells, pocs, van casar-se i van romandre vinculats a una masia, on ell feia de mossò i la muller de criada, o visqueren en una casa llogada a la vila. Uns tercers marxaren a la recerca de millors oportunitats.

En general, l'origen francès només es fa constar en el registre d'esposalles i desapareix en les successives anotacions de naixements de fills, fins i tot en l'òbit. Explícitament, consta «d'aquesta parròquia», i reben el mateix tracte que els locals pel fet d'haver esdevingut caps de casa i habitar de manera estable a la demarcació eclesiàstica. Tanmateix, no queda clar si gaudien de la plenitud de drets polítics i podien accedir al Consell municipal i als seus càrrecs, o els que ho assoliren foren els seus fills o néts, com succeí en altres indrets del país.⁷ Als solters, sobretot si treballaven per compte aliè, la ressenya de la condició d'immigrant els solia seguir fins la mort, encara que també podia anar acompanyada de la citada expressió de «parroquians». Un bon exemple és Pere Joan Cases, tres vegades padrí, dues de fills de dos occitans i un de la vila, a qui el vicari de torn fa constar sempre la seva condició de bergant i francès, a desgrat de la reiteració del seu públic compromís cristià.

Per ara, desconeixem quin va ser el comportament matrimonial de la vila al segle XVI, però es pot suposar que no devia ser gaire diferent del trobat en el següent període.

Matrimonis a St. Pere Octavià 1597-1684	477	100,00%
Matrimonis exogàmics (1 o 2 cònjuges forasters)	277	58,07%

El costum de cercar parella fora de la vila arriba pràcticament al 60%. Però també existeix una certa reciprocitat i, al costat de la importació de marits, hi ha una exportació de mullers. Quan els membres d'una parella casada a la vila no presenten cap registre posterior, ni l'òbit, cal pensar que la noia marxa a viure a la població de l'espòs, com a voltes es comprova en la documentació notarial. Per al conjunt del període, el resultat

⁷ Caldria estudiar els llibres de la Cúria baronial, dispersats en diferents arxius.

és de 166 matrimonis amb un o els dos cònjuges forans, que romanen, enfront dels 111 dels quals no es té altra notícia. Això indica una tendència neta a la immigració que contribueix al creixement demogràfic. Però l'habitud de celebrar el sagrament a la parròquia de la núvia fa que sigui molt difícil quantificar el nombre de xicots que també marxaren. En principi, doncs, aquesta tradició exogàmica de la vila tendí a afavorir els casaments amb immigrants, molt més si es té en compte que, com hem dit, existia un excedent demogràfic femení. El conjunt de matrimonis celebrats a Sant Pere d'Octavià amb un o els dos cònjuges francesos representa el 17,61% del total i el 30,32% dels exogàmics.

Matrimonis de francesos a Sant Pere d'Octavià en el període de 1597 a 1684

<i>Tipus de matrimoni</i>	<i>Roman</i>	<i>Marxa</i>	<i>Total</i>	<i>%</i>
Donzelles locals casades amb francesos	22	12	34	40,47
Vídues locals casades amb francesos	3		3	3,57
Donzelles catalanes casades amb francesos	5	7	12	14,29
Vídues catalanes casades amb francesos	8	4	12	14,29
Donzelles filles de francesos casades amb francès	7	3	10	11,90
Vídues filles de francesos, casades amb francesos	2		2	2,38
Donzella francesa casada amb home local	1		1	1,19
Donzella francesa casada amb home català		1	1	1,19

LA IMMIGRACIÓ FRANCESA A SANT CUGAT DEL VALLÈS. SEGLES XVI-XVII. NOVES APORTACIONS

Donzelles franceses casades amb francesos	5	3	8	9,52
Vídues franceses casades amb francesos	1		1	1,19
Total	54	30	84	99,99

Locals: filles de pares santcugatencs. Catalanes: residents a la vila nascudes en altres indrets de Catalunya.

La meitat de les donzelles locals amb edat coneguda es van casar abans dels 20 anys, amb independència que els seus pares fossin vius o morts. És possible que l'orfenesa influís en algun cas concret, però no sembla decisiva per a un matrimoni primerenc. Les edats extremes de les núvies són els 14 i els 40 anys, i quan es casà aquesta darrera en feia 16 que se li havia mort el pare. La mitjana se situa en 22,45 anys, i puja a 23,32 si es tenen en compte les filles de francesos. Cap d'elles pertany a les famílies benestants de la vila. Quant als matrimonis de vídues, algunes de joves tingueren nombrosa descendència posterior, mentre que a les més grans l'evolució biològica els ho impedí. Tot i així, l'existència de fills menors i la possessió de terres que havien de ser conreades justificava la necessitat de trobar un marit, i, davant la manca d'homes locals, els immigrants representaren una bona opció simbiòtica. La segona raó també és vàlida per a algunes fadrines locals que es casaren amb més de 35 anys, després de la mort del pare.

No tots els immigrants francesos tenien el mateix nivell econòmic. Alguns dels homes amb ofici que arribaren disposaven dels diners suficients per assolir que el monestir els establís, com a horts, antigues cases enrunades. Els capbreus de 1619 i 1662 expliquen que els retornaren a la condició urbana i els subestabliren al seu torn, cobrant censos molt superiors als que pagaven al paborde. L'adquisició de l'estatus rendista, juntament amb el fet de ser caps de casa, casats i amb fills, propicià la seva integració social. El sabater Ramon Cuarassa, per exemple, tenia un bouer francès a les seves ordres, fet que ens indica que les seves activitats econòmiques anaven molt més enllà de les d'un senzill menestral. Molt diferent fou l'acceptació d'un simple bergant solter, que es llogà com a mosso d'una masia. No es pot obviar, però, que alguns d'ells amb llarga permanència acabaren integrant-se en les famílies a les quals servien, en qualitat de padrins o de testimonis de casament d'algun fill. Gassiot Ogon, solter, forner del monestir, vivia a l'hostal d'en Pau Sala, fou padrí d'una de les seves filles i enterrat en el vas d'aquesta família quan morí. Però aquesta és una acceptació dins l'àmbit privat, no públic. També la figura de padrí resta reclosa dins les relacions personals, reforçant vincles d'amistat i de solidaritat, però sense transcendència social. Esporàdicament, alguns d'aquests solters acceptaren apadrinar un infant venturer.

Com en tota emigració, els que arribaren més tard utilitzaren les xarxes de parentiu, amistat, professió o procedència per cercar l'empara dels que ja feia temps que s'havien establert. Alguns joves fadrins es posaren sota la protecció d'un mestre d'ofici i el succeïren, previ matrimoni amb la filla, però això també ho feia la gent del país. Enfront dels 9 casaments amb franceses i els 12 amb filles de francesos, trobem els 37 amb dones locals i els 24 amb dones catalanes. La tendència al matrimoni mixt sembla un clar camí d'integració social, i l'endogàmia d'origen sols representa el 25%. És versemblant que part dels esposoris entre francesos haguessin estat concertats abans de la seva vinguda.

La denominació «bergant» no va més enllà dels primers anys del segle XVII, que se substituï per la de «treballador» o «mosso». Possiblement la causa té a veure amb la violència de l'època i el bandolerisme de Collserola, que no dubta a assaltar masies de la plana, on moren alguns d'aquests assalariats. Segurament és llavors quan el mot adquireix la connotació pejorativa que ha perviscut. Hi ha, però, una excepció en un padrí, l'any 1618. En cap moment la parròquia utilitza el mot *gavatx* com a indicador d'origen, si bé en tres casos forma part del renom popular d'alguns individus, dos el 1609 i un el 1653, tots ells treballadors. Semblantment apareixen 3 gascons, 1 bigordà i 1 picard, aquest darrer un mestre de cases mort el 1692. En general els renoms fan referència a qualitats personals: «peu lleuger», «llebre», «tortuga», «braç de ferro», «milhomes», «lo roí»; a trets distintius: «lo roig» (pel cabell); a edat: «lo garçó»; a especials habilitats: «dallador», «pelacabrits». El monestir, amb el seu hospital i les diàries distribucions d'almoines, fa que la presència de pobres sigui relativament abundosa, tot i que només deixaren rastre documental els 6 que moriren a la vila. La formació intel·lectual dels monjos evità les fantasioses acusacions de bruixeria que es troben en altres bandes del Vallès.

CONCLUSIONS

Les noves bases de dades han permès ampliar el nombre d'immigrants francesos relacionats amb la parròquia de Sant Pere d'Octavià, que han passat de 240 a 384. Es constata que fou una immigració essencialment masculina, esdevinguda en temps de creixement demogràfic vegetatiu de la vila. És molt difícil saber quants arribaren ja casats, sobretot al segle XVI, encara que aparentment la majoria eren solters. La tradició exogàmica i un excés de dones a la població degué afavorir els matrimonis mixtos, que representen 3 de cada 4 en què intervé un cònjuge francès. Una vegada esposats, se'ls considera membres de la parròquia i desapareix tota menció d'origen, fet que no succeeix amb els solters. Una altra important diferència és que, mentre que els casats viuen majoritàriament al nucli urbà, bona part dels treballadors no qualificats i fadrins es lloguen com a mossos a les masies de l'àrea rural del terme, i deixen molt poc rastre de la seva presència. Des d'una òptica demogràfica també es comprova que l'aportació

que suposa la importació de marits en part es contraresta amb una exportació de mullers, tot i que la tendència és netament favorable a les incorporacions. La contribució occitana al creixement de la població fou limitada quant al nombre d'individus presents, que en cap moment representà més del 2,5% del total de la població. Tanmateix, cal diferenciar entre els treballadors temporers i els homes d'ofici, que s'estableixen i arriben a ser entorn del 8% dels caps de casa de la vila i terme, amb una mitjana de 4 fills durant la segona meitat del segle XVI. La figura del padrí de fonts els serveix en una primera instància per a traçar vincles de solidaritat de grup, i més endavant per afermar la seva integració social amb les famílies benestants locals. En els mossos solters, el títol de *padrí* pot esdevenir la manifestació de l'estima que els té la família per la qual treballen i símbol de la seva integració en ella. Un i altre fet, però, pertanyen a l'esfera de les relacions privades. Caldria un estudi dels llibres de cúria per determinar si assoliren càrrecs en el Consell municipal, però en tot cas cap immigrant ostenta el títol d'«honorable» que els acompanya.

Migracions i reproducció social en una comunitat rural valenciana. Les migracions a Xert (1563-1720)

Josep Meseguer-Carbó

A la família del mas de Vistalegre,
i a la de la Deveseta de Catí, tots immigrants.
A tots els del barri, als d'Enroig,
també immigrants dels masos.

1. INTRODUCCIÓ¹

La comunicació que presentem en el marc del VII Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana s'interessa per les migracions que viu la comunitat de Xert, una comunitat rural del nord del País Valencià, des de ben entrada la segona meitat del segle XVI fins a inicis del segle XVIII. El treball focalitzarà els esforços en dos objectius bàsics: 1) determinar el percentatge d'immigracions que rep la comunitat, i 2) la procedència geogràfica dels immigrants.

Aquest treball, amb altres que sorgiran gràcies al suport econòmic d'una beca d'investigació lingüística de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), és possible

¹ Agraïsc la col·laboració de l'amic Vicent Royo Pérez, becari adscrit al departament d'Història Medieval de la Universitat de València amb la beca V segles, perquè sense els seus consells aquest article hauria sigut impossible. Ara bé, les errades només són atribuïbles a l'autor.

gràcies a la documentació que ens ha facilitat el rector de la parròquia de Xert, mossèn Rafael García Castillo. Abans, evidentment, la tasca de custòdia ha estat en mans de tots els rectors de la parròquia, però volia esmentar-ne especialment dos: mossèn Tomàs Pallarés Carceller, que l'any 1998 va recuperar la documentació que possibilita aquest treball, i mossèn Josep Arasa Barberà, que va copiar part dels *Quinque libri* xertolins i molta documentació més. Josep Arasa Barberà, tot i que Xert no li ha reconegut mai la tasca fins ara, és ben conegut al seu poble, i mostra d'això és el carrer que versa el seu nom i les nombroses cròniques que s'escriuen al voltant de la seues còpies; així, trobem, per exemple, una xicoteta biografia de Màrius Pont Fandos (1998: 83-84), en la qual escriu que:

Josep Arasa Barberà, conegut com a «mossèn Pepe», va nèixer a Santa Bàrbara el 27 de maig de 1874. Després de fer la carrera eclesiàstica al seminari conciliar de Tortosa, va ser ordenat sacerdot el 19 de desembre de 1896. L'últim dia d'aquell mateix any va fer en una missa de les capelles laterals de l'església parroquial [...] del seu poble nadiu [...]. Va ser successivament ecònom de Bel (juliol 1897), vicari de Sant Rafel del Riu (desembre de 1898), coadjutor d'Ulldecona (juny 1899) i coadjutor de Xert (juny 1903). Finalment, l'agost de 1905 va ser nomenat pel bisbe Pere Rocamora coadjutor de la parròquia de Santa Bàrbara, d'on ja no es va moure fins el dia de la seua mort, el 28 d'agost de 1936, en què, com a conseqüència de la persecució religiosa que s'havia desencadenat pocs dies abans, va ser detingut i assassinat d'un tret, vora la carretera d'Ulldecona a Vinaròs.

Més avant, constata la seua vocació d'historiador en dir que:

Mossèn Pepe, més enllà de la dedicació pastoral, va ser també un investigador i un recopilador tenaç, que compilava totes les informacions que recollia en pulcres pàgines manuscrites [...] que romanen inèdites. Pels pobles per on va passar com a capellà no va parar de fer recopilacions històriques, centrades normalment en fets locals i/o dades religioses, com les nòmines dels capellans d'Ulldecona o una història de Xert. Fins i tot va estar treballant en la confecció d'una història de l'episcopat de Tortosa.

Aquesta història de Xert a què fa referència Pont Fandos no és més que una còpia d'una pseudohistòria basada en un dels mites per excel·lència de la creació dels costums agrícoles i ramaders dels valencians, que és la cultura i el món àrab; no obstant, es completa extraordinàriament bé amb la còpia d'un grapat important de documentació eclesiàstica que abasta des de visites pastorals fins a beneficis eclesiàstics que majoritàriament aprofita mossèn Miquel Segarra Roca per escriure —potser hauríem de dir *editar*— la *Historia Eclesiàstica de Chert*.

Tal com s'apunta que la formació eclesiàstica de mossèn Josep Arasa Barberà succeeix al seminari conciliar de Tortosa, la diòcesi de Tortosa és el marc espacial en què s'emmarca la parròquia d'estudi, cosa que s'ha de tindre ben present perquè ha mantingut distàncies diverses entre les diòcesis valencianes, catalanes o aragoneses veïnes en cada moment. A més a més, s'ha de tindre ben present que la diòcesi de Tortosa

ha tingut una extensió geogràfica que actualment no manté; Xert, juntament amb les parròquies de la comarca de Morella i la meitat de les parròquies del Maestrat històric de Montesa, continua pertanyent a la diòcesi de Tortosa, contràriament a l'altra meitat del Maestrat, geogràficament més al sud, que s'ha adscrit des de finals de la dècada dels seixanta a la diòcesi de nova planta de Castelló-Sogorb.

2. METODOLOGIA. ELS REGISTRES DE CASAMENTS, UNA FONT PER A L'ESTUDI DE LES MIGRACIONS

De tots els documents que ens han arribat a la parròquia de Xert, només un ens permet estudiar les migracions de l'etapa que ara abordem. Es tracta del *Índice cronológico de los matrimonios celebrados en la iglesia parroquial de Chert (1563-1888)*, que copia mossèn Josep Arasa Barberà. La classificació d'aquest índex, com l'anomena el copista, manté l'ordre cronològic de la celebració del matrimoni i manté el número que ocupa dins del volum a què pertany. En aquest sentit, cal recordar que Arasa indica en l'apartat «Resumen de los Matrimonios que constan en los libros parroquiales» que, a inicis del segle xx, hi han cinc toms que recullen tres mil matrimonis: el primer, de 1563 a 1615; el segon, de 1657 a 1747; el tercer, de 1748 a 1810, i torna a repetir que hi ha un tercer de 1811 a 1851, segurament perquè devia estar partit en dues parts; el quart tom, de 1852 a 1880, i el cinquè, de 1880 a 1888. A més, en cada matrimoni que recull anota la informació següent: cognom del marit, nom del marit, nom del pare, nom i cognom de la mare, i procedència del marit i del pare o de la mare si s'escau; després, apareix la muller amb el nom i el cognom, el nom del pare, el nom i el cognom de la mare, la procedència de la muller i del pare o de la mare si s'escau; finalment, apareix la data de celebració de les noces. Tot i l'esforç d'Arasa per corregir i esmenar errades, el mateix *Quinque libri* conté buits informatius importants, per exemple, no sempre es recull la procedència dels cònjuges quan provenen d'una partida rural de Xert, i, a més, ell també descuida copiar alguna informació, siga la procedència geogràfica o siga l'estat civil dels que es casen, cosa que hem descobert en poder contrastar el tom tercer dels *Quinque libri* originals, que abasta de 1748 a 1810. Amb tot, però, la font de què partim no deixa de ser de primer ordre per a l'estudi que pretenem.

Com hem dit, l'índex ens aporta informació de la procedència geogràfica dels cònjuges que celebren el matrimoni i la procedència dels seus pares quan no és la mateixa en una generació que en l'altra, ara bé, només aprofitarem la informació de la generació jove, perquè d'aquesta manera no perdem el fil temporal. En primer lloc, aquesta informació la podem tractar en períodes temporals d'aproximadament vint anys, per tal de determinar el percentatge de població immigrada entre els matrimonis totals celebrats a la parròquia de Xert; aquest tractament ens permet distingir entre si el cònjuge immigrant és el marit, és la muller, o bé són tots dos els que tenen una procedència geogràfica externa a l'àmbit més estrictament local. A més, en segon lloc,

la mateixa fragmentació temporal aproximada de vint anys ens permet estudiar la procedència geogràfica més habitual, cosa que potser ens desvetlla alguna de les línies mestres de la mobilitat a l'edat moderna del Maestrat. Finalment, cal insistir que quan hem parlat dels períodes temporals d'estudi hem determinat que aproximadament són de vint anys, i aquesta precisió, «aproximadament», és necessària perquè per als segles XVI i XVII és impossible fer una altra divisió que no siga la dels períodes 1563-1578, 1587-1598, 1600-1615 i 1657-1700, en canvi, sí que és possible aplicar la divisió als segles XVIII i XIX, que tenen totes les dades completes.

3. ELS MATRIMONIS DE LA PARRÒQUIA DE XERT (1563-1720)

3.1. Veïns i forasters en les celebracions matrimonials de Xert

El veïns de la comunitat, quan celebren una unió matrimonial, segurament es casen amb la certesa que la família amb la qual s'uneixen contribuirà en bona mesura a la continuïtat de la descendència i dels béns materials i espirituals familiars, per tant, es tracta d'un acte de primer ordre que determinarà el futur de tota la família i que no es pot deixar deslligat i abandonat a l'atzar, sinó que és preferible conduir-lo del ramal fins al mateix altar. Això és el que ens demostren els casaments de totes aquelles famílies que detectem que a partir de l'any 1670 es distingeixen amb la partícula *don* davant del nom; per exemple, els Feliu o els Mas de Castelló de la Plana s'emparenten amb els Calduch; els Armengot de Sagunt amb els Feliu, i els Feliu es vinculen amb els Mas, fins que torna a començar el cicle. Tot i que aquesta és l'actuació de l'elit local, les famílies sense *don* segurament no deixaven per a última hora una elecció de tanta importància, però volem destacar que els matrimonis d'aquestes famílies formades per treballadors del camp, pastors, sastres, teixidors o guàrdies són els que predominen en les dades que tot seguit analitzarem.

El nombre de matrimonis que se celebren a la parròquia de Xert entre la segona meitat del segle XVI i el primer quart del segle XVIII, tot i que es detecten períodes d'estancament o de retrocés relatiu, no deixa d'augmentar d'acord amb el context de represa demogràfica iniciada a mitjan segle XVI per les terres del nord valencià després de la forta crisi econòmica i demogràfica del segle anterior. En el període 1563-1578 (amb 16 anys de dades) comptabilitzem la celebració de 93 matrimonis, mentre que en el període 1587-1598 (amb 12 anys) en comptabilitzem 56; plantejat d'aquesta manera pareix que, en el segon quart del segle XVI, davalla el nombre de matrimonis, però aquestes dades les hem de prendre en termes relatius, perquè és un període en què les dades estan incompletes. Al segle XVII, el nombre de matrimonis augmenta considerablement fins a 120 en el període 1600-1615 (amb 15 anys de dades), i fins a 171 en el període 1657-1680 (amb 24 anys). En el darrer quart del segle XVII disminueix el nombre de celebracions matrimonials a 155, i en el primer quart del segle XVIII es manté en 152.

El percentatge d'individus que rep de fora la comunitat de Xert és important al llarg dels tres segles de l'edat moderna que estudiem; i no podem menystenir que, des de la segona meitat del segle XVI fins al primer quart del segle XVIII, el percentatge d'immigrants tendeix a augmentar, fins i tot quan hem dit que el nombre de celebracions matrimonials s'estanca. Els percentatge de matrimonis amb algun cònjuge provinent d'una comunitat diferent a la de Xert mai no és inferior al 20% en el primer període (1563-1578). En el període posterior (1587-1598), el percentatge augmenta fins al 32%. En els períodes 1600-1615 i 1657-1680 es dibuixa una disminució percentual progressiva fins al 26 i el 23% respectivament, que prepara l'augment extraordinari del nombre d'immigrants en els matrimonis xertolins del període posterior. Com dèiem, en el darrer quart del segle XVII, el percentatge augmenta quasi fins al 40% i, en el primer quart del nou segle, s'estabilitza el percentatge de matrimonis amb un cònjuge vingut d'una altra comunitat en un 35% i sembla que, d'acord amb dades que encara no tenim extractades completament, a la segona meitat del segle aquesta estabilització es trenca en favor d'un augment important.

La mobilitat, siga l'arribada d'individus per tal de casar-se a la parròquia de Xert o siga el desplaçament per casar-se a una altra parròquia, és important, però segurament no suposava riscos per a cap de les famílies, perquè devien conèixer bé la família a la qual s'unien per tal de no perdre ni un gra de poder econòmic. Ara bé, el sexe del cònjuge immigrant sí que pot fer perdre el cognom d'una de les famílies i fer-ne aparèixer un de nou en una altra comunitat parroquial. En aquest sentit, hem comprovat que els cònjuges de sexe masculí de fora de Xert són majoritaris en tots els períodes temporals estimats, per tant, hi ha un percentatge elevat de cognoms nous provinents d'individus immigrants que, en cas que aquell matrimoni tinga descendència, transcendirà a la primera generació com a mínim. Pel que fa a la quota de dones foranes casades amb xertolins, es manté aproximadament en una proporció de la meitat fins al període 1600-1615, però, amb l'augment considerable dels casaments del període posterior, la proporció de dones que entren en el joc de la mobilitat descendeix notablement, fins al punt que, en l'esmentat període, 1657-1680, i en el següent, 1681-1700, les dones no representen més del 20% de la immigració, i eixa xifra s'estabilitza a l'alça en el període 1701-1720, quan la quota arriba al 30% i es prepara per a un augment notable a mitjan segle XVIII, que amb les dades que tenim per analitzar només podem constatar qualitativament.

3.2. La procedència geogràfica dels immigrants

La procedència dels immigrants en alguns dels períodes estudiats arriba a diversificar-se fins a vint-i-cinc focus de partida diferents, cosa que se'ns presenta com una complicació a l'hora de tractar la informació; és per això que, en aquest punt, hem considerat treballar amb etiquetes de procedència geogràfica més genèriques, com ara immigració local, immigració comarcal, immigració de la Corona d'Aragó i immi-

gració exòtica. Ara bé, aquestes etiquetes les hem hagut d'ajustar perquè descrigueren millor la realitat; així, en la procedència comarcal dels immigrants hem distingit entre aquells que provenen dels llocs del Maestrat històric de Montesa i els que provenen de la comarca de Morella, amb la Tinença de Benifassà inclosa, i quan els immigrants provenien de ciutats de la Corona d'Aragó hem distingit entre immigració valenciana, immigració catalana i immigració aragonesa. Ara bé, s'ha de tindre ben present que la majoria d'aquesta immigració continua pervenint de la mateixa històrica diòcesi de Tortosa que arribava fins a terres de frontera aragoneses. A més, també hem considerat la possibilitat de dividir l'etiqueta d'*immigració exòtica* —terme emprat per a referir-nos a la de procedència més llunyana i que suposava un contrast lingüístic i cultural important per a la gent que habitava la comunitat—, i l'hem fragmentat en *immigració francesa* i *immigració externa a la Corona d'Aragó*, perquè hem cregut que la immigració francesa tenia una continuïtat prou important per tindre-la present de manera diferenciada de la que provenia d'altres indrets peninsulars.

La immigració que hem anomenat *local* predomina, perquè el percentatge de matrimonis sense cònjuges forans a la vila és del 60 o del 80%, depenent del període temporal a què ens referim. De tota manera, amb aquesta denominació volem destacar aquells cònjuges que apareixen com a provinents d'una partida rural del terme de Xert —siga la Barcella, el Juncar, el Regall, la Clapissa, el mas de l'Om, el mas Blanc o les Eres—, que són nuclis urbans allunyats del nucli de població més important; amb tot, aquest tipus d'informació només la trobem fins al primer volum dels *Quinque libri*, que abasta fins el 1615 i no deixa de ser informació anecdòtica i esperable en la resta de celebracions matrimonials.

La mobilitat comarcal, interna al Maestrat de Montesa, és la més important per a la comunitat de Xert, perquè representa més del 50% dels individus migrats, tant en el cas dels hòmens com en el cas de les dones. No obstant això, no podem oblidar la situació geogràfica de Xert, a cavall del Maestrat històric i la comarca de Morella, amb la veïna Tinença de Benifassà, cosa que justifica que aquesta siga la segona procedència geogràfica més important, amb una aportació de més del 20% dels individus immigrants.

Els individus provinents de més enllà de la comarca del Maestrat o de la comarca de Morella però de dins la Corona d'Aragó no superen el 15%, ni en el cas dels hòmens ni en el de les dones. Pel que fa a hòmens, la quota d'immigració més important és la valenciana, que arriba fins al 7,5%, mentre que, pel que fa a dones, la immigració aragonesa destaca tres punts per sobre, amb un 5,6%, tot i que no deixa de ser anecdòtica. La immigració catalana, en ambdós casos, és igualment anecdòtica.

En la immigració que hem anomenat *exòtica*, hem reservat un espai per a la immigració francesa, perquè detectem una continuïtat extraordinària en cònjuges provinents de França durant més d'un segle, sense que se'ns detalle el lloc de procedència exacte. Aquesta immigració anotada com a francesa probablement és d'occitans, com s'ha

demostrat per a les comarques de Catalunya (GUAL, 1991), però ens hauria de fer repensar que alguna força molt important devia atraure aquells hòmens per arribar al Maestrat, perquè pràcticament no arribava cap individu de la zona central de Catalunya, i menys encara de la zona nord. Per la seua banda, la immigració provinent de fora de les fronteres de la Corona d'Aragó comença a moure's entre finals del segle XVII i inicis del XVIII, i suposem que aquesta mobilitat augmentarà progressivament amb les dades que ens aportaran la resta de períodes dels segles XVIII i XIX.

4. CONCLUSIONS PROVISIONALS

La documentació que hem treballat ens permet presentar un parell de conclusions provisionals, algunes de les quals possiblement podrem constatar-les amb la consecució del treball general, mentre que unes altres quedaran obertes per a properes investigacions. Així, pel que fa al primer objectiu que ens havíem marcat, establir el percentatge d'immigracions que rep la comunitat, hem arribat a les conclusions següents:

a) el percentatge d'immigrants entre la segona meitat del segle XVI i el primer quart del segle XVIII tendeix a augmentar, fins i tot quan el nombre de celebracions matrimonials s'estanca,

b) el percentatge de matrimonis amb algun cònjuge provinent d'una comunitat diferent a la de Xert mai no és inferior al 20%,

c) el percentatge de matrimonis amb algun cònjuge provinent d'una comunitat diferent a la de Xert té el màxim percentual en el 40% del darrer quart del segle XVII, que s'estabilitza al primer quart del segle XVIII i torna a augmentar de nou al llarg del segle,

d) i els individus immigrants són majoritàriament hòmens, i les dones no representen més del 30% en tot el període estudiat.

En segon lloc, pel que fa al segon objectiu que ens havíem marcat, determinar la procedència geogràfica dels immigrants, hem establert les conclusions següents:

a) no més del 10% dels individus immigrants provenen d'una immigració local que existeix des d'un punt a un altre del terme i que en la documentació no es pot resseguir, ja que si fóra possible probablement augmentaria fins al 60-80% del nombre de casaments,

b) més del 50% dels individus immigrants provenen de les viles del Maestrat de Montesa,

c) més del 20% dels individus immigrants provenen de la comarca de Morella i de la Tinença de Benifassà,

d) menys del 15% dels individus immigrants són valencians, catalans o aragonesos, majoritàriament pertanyents a viles de la històrica diòcesi de Tortosa i,

e) encara que anecdòtica, la immigració francesa és continuada durant més d'un segle (4 hòmens del 1566 al 1670).

5. BIBLIOGRAFIA

Fonts d'arxiu

ARASA BARBERÀ, Josep (1903-1905). *Índice cronológico de los Matrimonios celebrados en la iglesia parroquial de Chert (1563-1888)*. Arxiu Parroquial de Xert.

Revistes

FONT FANDOS, Màrius (2002). «Les notes històriques de mossèn Josep Arasa Barberà sobre la parroquia de Santa Bàrbara». A: *Centre d'Estudis Planers*, núm. 5, p. 83-95.

Llibres

GUAL VILÀ, Valentí (19912). «*Gavatxos*», *gascons, francesos. La immigració occitana a la Catalunya moderna (el cas de la Conca de Barberà)*. Barcelona: Rafael Dalmau.

6. QUADRES

Quadre 1. Percentatge de matrimonis amb cònjuge immigrant

<i>Període</i>	<i>Matrimonis</i>	<i>Marit immigrant</i>	<i>Muller immigrada</i>	<i>Matrimoni immigrant</i>	<i>% matrimonis amb algun cònjuge immigrant</i>
1563-1578	93	14	4	-	19,3
1587-1598	56	10	7	1	32,1
1600-1615	120	19	11	1	25,8
1657-1680	171	31	6	2	22,8
1681-1700	155	50	9	2	39,3
1701-1720	152	42	12	-	35,5

Quadre 2. Quantificació de la immigració d'acord amb la zona de procedència

Hòmens

<i>Període</i>	<i>Immigració local</i>	<i>Immigració del Maestrat històric de Montesa</i>	<i>Immigració de Morella i la Tinença</i>	<i>Immigració valenciana</i>	<i>Immigració catalana</i>	<i>Immigració aragonesa</i>	<i>Immigració francesa</i>	<i>Immigració externa a la Corona d'Aragó</i>
1563-1578	3	5	5	0	0	0	1	0
1587-1598	2	7	0	0	0	0	1	0
1600-1615	1	10	1	3	1	3	1	0
1657-1680	0	19	8	4	1	0	1	0
1681-1700	0	29	13	6	1	3	0	0
1701-1720	0	29	10	0	2	1	0	1
Total	6	99	37	13	5	7	4	1

Dones

<i>Període</i>	<i>Immigració local</i>	<i>Immigració del Maestrat històric de Montesa</i>	<i>Immigració de Morella i la Tinença</i>	<i>Immigració valenciana</i>	<i>Immigració catalana</i>	<i>Immigració aragonesa</i>	<i>Immigració francesa</i>	<i>Immigració externa a la Corona d'Aragó</i>
1563-1578	1	3	0	0	0	0	0	0
1587-1598	1	3	2	0	0	0	0	0
1600-1615	3	6	3	0	0	0	0	0
1657-1680	0	2	3	1	1	1	0	0

JOSEP MESEGUER-CARBÓ

1681-1700	0	4	4	0	1	1	0	1
1701-1720	0	10	1	0	0	1	0	0
Total	5	28	13	1	2	3	0	1

7. APÈNDIX DOCUMENTAL

1563-1578

1) La immigració local

La Barcella (h1569)

El Juncar (d1572), (h1573)

El Regall (h1577)

2) La immigració del Maestrat històric de Montesa

Canet (d1565), (d1577), (d1557), (h1578)

Cervera (h1568)

La Salzedella (h1569), (h1575)

Traiguera (h1578)

3) La immigració de Morella i de la Tinença de Benifassà

Forcall (h1567)

Morella (h1569)

Vallibona (h1573), (h1575), (h1578)

4) La immigració francesa

«Nat[ural] de Francia» (h1566)

1587-1598

1) La migració local

Les eres (h1594) i el Mas Blanch (d1594)

[Mas de] l'om (h1594)

2) La migració del Maestrat històric de Montesa

Sant Mateu (h1587), (h1590)

La Jana (h1590), (d1590-1591?), (h1597), (d1598)

La Salzedella (h1592)

Cervera (h1592)

El Carrascal (d1597)

Vilanova [Vilanova d'Alcolea ?] (h1598)

3) La migració de Morella i de la Tinença de Benifassà

Catí (d1593),(h1595)

Vallibona (d1595)

La Llàcoba (d1598)

4) La immigració francesa

«Francés» (h1589)

1600-1615

1) La migració local

La Clapissa (d1601)

El Regall (d1610)

La Barcella (h1611) i el Juncar (d1611)

2) La migració del Maestrat històric de Montesa

La Jana (h1601)

Traiguera (h1601), (d1606), (d1608)

Canet (d1601), (h1602), (d1609?)

Sant Mateu (h1602), (h1602), (h1602), (h1606)

Tírig (d1602)

Rossell (h1602)

La Salzedella (h1610)

Cervera (h1614)

3) La migració de Morella i de la Tinença de Benifassà

Morella (d1603), (d1612)

Catí (d1608), (h1611)

Ares (d1602)

4) La immigració francesa

«Francés» (h1611)

5) La immigració valenciana

Almassora (h1602) (h1602)

Castelló de Plana (h1608)

6) La immigració catalana

Alcanar (h1614)

7) La immigració aragonesa

Maella (h1602)

Penya-roja de Tastavins (h1607)

Luco (h1610)

1657-1680

- 1) La migració local (desapareix la informació)
- 2) La migració del Maestrat històric de Montesa
Rossell (h1660), (h1665), (h1666), (h1675)
Canet (h1665), (h1669)
Sant Jordi (h1668), (h1673), (d1674), (h1677), (h1680)
Sant Mateu (h1668), (h1676), (h1677), (h1680)
Les Coves de Vinromà (h1670), (h1674), (d1677)
Benicarló (h1671), (h1680)
Traiguera (h1680)
- 3) La migració de Morella i de la Tinença de Benifassà
Vallibona (h1658), (h1664), (h1664), (h1667), (h1668), (d1670)
Ortells (h1660)
Catí (d1665)
Forcall (h1666)
Morella (d1671), (h1672)
- 4) La immigració francesa
«Francia» (h1670)
- 5) La immigració valenciana
Benlloch (h1658)
Castelló de la Plana (h1675), (d1677)
Morvedre [Sagunt] (h1671), (h1677)
- 6) La immigració catalana
Ulldecona (h1668)
Sanatüja (d1670)
- 7) La immigració aragonesa
Cantavella (d1678)

1681-1700

- 1) La migració local
- 2) La migració del Maestrat històric de Montesa
Sant Mateu (d1682)
Sant Jordi (d1683), (h1690), (d1692)
Sant Mateu (h1684), (h1685), (h1686), (h1686), (h1686), (h1687), (h1688), (h1692),
(h1692), (h1695), (d1697), (h1698), (h1700)
Rossell (h1685), (h1688), (h1683), (h1696)

Albocàsser (h1689)

Canet (h1689), (h1692), (h1699)

La Salzedella (h1691), (h1695), (h1695), (h1696), (h1696)

Benicarló (h1692)

Les Coves (h1695)

3) La migració de Morella i de la Tinença de Benifassà

Vallibona (h1685), (h1692), (d1695), (d1696)

Castellfort (d1685)

Morella (h1686), (h1694), (h1695)

Catí (h1686), (h1687), (h1688), (h1691), (h1692), (h1692), (d1693), (h1698),
(h1698)

Ares (h1698)

4) La immigració francesa

5) La immigració valenciana

Torreblanca (h1681)

La Serratella (h1681)

Castelló de la Plana (h1686), (h1695)

Carcaixent (h1682)

Xàtiva (h1700)

6) La immigració catalana

La Galera (d1681)

Xerta (h1694)

7) La immigració aragonesa

Barbastre (h1688)

Fortanete (d1692)

Roures [Vall de roures ?] (h1694)

Pena-roja de Tastavins (h1700)

8) La immigració externa a la Corona d'Aragó

Granada (d1688)

1701-1720

1) La migració local

2) La migració del Maestrat històric de Montesa

Traiguera (h1702), (h1704), (h1706)

Sant Mateu (h1702), (h1703), (h1708), (h1708), (h1715), (h1715), (h1719)

Canet (h1704), (h1705), (d1714), (d1716), (d1718), (d1719), (d1719), (d1719),
(d1720)

Albocàsser (h1705), (h1709)

Rossell (h1706)

Càlig (h1707)

La Salzedella (h1711), (h1714), (h1716)

La Jana (h1713), (h1717), (h1718), (h1718), (h1719)

Alcalà de Xivert (h1715)

Peníscola (d1715), (h1715)

Vinaròs (d1717)

Sant Jordi (h1717)

Cervera (h1718)

Tírig (d1719), (h1719)

3) La migració de Morella i de la Tinença de Benifassà

Catí (h1701), (h1701), (h1718), (h1718), (h1719)

Morella (h1714), (h1715), (h1716), (h1719)

El Boixar (h1717)

Forcall (d1718)

4) La immigració francesa

5) La immigració valenciana

6) La immigració catalana

Ulldecona (h1709), (h1716)

7) La immigració aragonesa

Iglesuela (d1702)

8) La immigració externa a la Corona d'Aragó

Aguilar [Còrdova?, Lleida, Osca, Càceres, Astúries] (h1715)

Migracions a Benavarri en l'època moderna: segles XVI al XVIII

Abel Ajates

La present comunicació pretén reflectir l'evolució de les migracions poblacionals que han tingut lloc durant l'època moderna en una localitat de rellevància de l'antic comtat de Ribagorça, concretament a la seva capital, Benavarri, tenint sempre en compte l'important paper que, per a la gènesi de les xarxes migratòries, té la ubicació geogràfica d'aquesta vila aragonesa, molt propera tant a França com a Catalunya. Aquesta comunicació neix de l'estudi sobre les xarxes migratòries a l'època moderna que es realitza gràcies a un ajut de l'Institut Ramon Muntaner per mitjà del Centre d'Estudis Ribagorçans, als quals volem agrair des d'aquí el seu suport.

El nostre text s'emmarcarà, cronològicament, en la franja que va de 1567 a 1720. El primer any correspon al primer any conservat, que es troba ja sencer, en la seva totalitat, tot i que la sèrie s'inicia el 1563. El darrer any, 1720, situa el marc del mercat poblacional d'aquesta localitat fins uns anys després de la guerra de Successió al tron espanyol.

Es important tenir en compte que les migracions que es mostraran en aquestes ratlles seran les que trobem dins dels registres matrimonials i que, per tant, sempre farem referència solament al mercat matrimonial de la vila de Benavarri. M'interessa remarcar això perquè en els registres matrimonials no podem trobar tots els fluxos migratoris que hi hagué a Benavarri a l'època moderna: què degué passar amb aquelles persones que, vingudes d'altres localitats, aragoneses o no, ja estaven casades o es casaren fora però

vivien en aquesta població? La resposta a aquesta pregunta queda per a un moment posterior, en què barrejarem les dades dels llibres de matrimonis amb els de batejos i, per què no?, amb els de defuncions, així com amb altres fonts.

És important, a la vegada, remarcar que parlem de «mercat matrimonial», i si és així és perquè els intercanvis matrimonials registrats a Benavarri no indiquen una emigració cap a aquesta localitat, una emigració que en ocasions ja s'ha produït, ja que en molts casos se'ns assenyalen per a determinades persones una descendència, o naturalesa d'origen, diferent del veïnat de la capital del comtat, o d'altres localitats. Així, els matrimonis, les fonts, reflecteixen processos migratoris, gent que va a viure a Benavarri, tot i que sigui temporalment, i que es casen en aquesta població, gent que ve de lluny, o de l'àrea del comtat: de Sagarras, Purroi, Areny, etc. Però els registres matrimonials també mostren les xarxes teixides pel mercat matrimonial a la recerca de contraents, gent d'altres localitats que acudeix a Benavarri, sobretot homes, ja que la majoria de les dones que es casen són de Benavarri, i hi ha més varietat de procedència en els homes. Aquesta gent, amb les excepcions dels que ja s'han desplaçat a viure a Benavarri, sols hi van a la recerca de parella, per ampliar les seves xarxes familiars i de contactes, i, normalment, tornaran a viure a les seves localitats d'origen, per la qual cosa moltes dones de Benavarri viuen una emigració de tipus matrimonial vers les cases i les famílies dels seus marits. Distingim aquests tipus de moviments d'aquells imposats per les conjuntures socials i econòmiques, que provoquen un desplaçament que també queda registrat a les fonts eclesiàstiques pels diferents ritus a què les persones es veuen abocades en aquestes societats: bodes, naixements, morts.

D'aquesta manera, el mercat matrimonial reflecteix, en definitiva, les xarxes d'intercanvi i de relacions, així com estratègies familiars i personals sobre la base del matrimoni, potser un dels contractes més estables i importants per a les societats de l'Antic Règim, ja que reforça autèntics projectes socials i econòmics de vida, tant per a les elits com per a altres estrats de les societats en les quals es va emmarcar el nostre estudi.

S'ha de dir, així mateix, que ens ocuparem sobretot d'assenyalar l'emigració que trobem de catalans i francesos dins aquesta destacada localitat de la Ribagorça. Però això no significa que no s'assenyalin altres fites migratòries, en ocasions molt vinculades als diferents contextos històrics, que també reflecteixen les fonts que utilitzem. Així, diversos contingents de soldats es mostren a través dels registres matrimonials tant a mitjans del segle XVII, durant la Guerra dels Segadors, com a principis del segle XVIII, durant la Guerra de Successió al tron espanyol.

Per acabar, vull assenyalar que, per a la realització del present estudi, la meua font principal han estat els *Quinque libri* de l'Arxiu Parroquial de Benavarri, concretament el primer volum (Arxiu Parroquial de Benavarri, *Be 033 Libro de Casamientos 1566-1730*).

En referència a les fonts documentals, cal dir que ens hi hem de mostrar cautelosos. Diversos són els motius que ens empenyen a la prudència, per exemple, el fet que durant

bona part del principi del segle XVII molts capellans obviessin les procedències o les filiacions dels contraents. És per això que el valor d'algunes dades no s'ha de prendre en termes absoluts, encara que tampoc convé dubtar-ne, simplement veure-les com a xifres orientatives, a manera de generalitats, en què les variants no deuen ser gaire grans. A més a més, per a aquells casos en els quals ens trobem davant de francesos o catalans, el rector acostuma a assenyalar aquesta procedència, normalment amb un simple «francés», «catalán» o «descendiente de franceses».

1. L'EVOLUCIÓ DELS MATRIMONIS DE BENAVERRI

En els més de cent setanta anys que hi ha de 1566 a 1730, l'evolució del nombre de matrimonis que tenen lloc a la parròquia de Benavarri és ascendent, tot i que és cert que amb els seus corresponents alts i baixos, com es pot comprovar en el següent quadre. En certa manera, l'augment en el nombre de matrimonis és el reflex del creixement poblacional que en aquesta etapa de la història experimenta Benavarri.

Quadre 1. Mitjana de matrimonis a Benavarri per dècades¹

<i>Dècades</i>	<i>Mitjana</i>
1567-1570 ²	13,25
1571-1580	10,3
1581-1590	11,4
1591-1600	13,4
1601-1610	11,9
1611-1620	12,5
1621-1630	14,2
1631-1640	20,1
1641-1650	16,5
1651-1660	13,8
1661-1670	14,9
1671-1680	15,4
1681-1690	11,7
1691-1700	17,7

¹ Informació elaborada a partir de l'Arxiu Parroquial de Benavarri: *APB, Be 033, Quinque libri, Matrimonios, 1563-1730*.

² Pels motius explicats, en la cronologia d'aquest estudi la dècada dels seixanta no es troba sencera, i la mitjana correspon als quatre anys entre 1567 i 1570, ambdós inclosos.

1701-1710	16,5
1711-1720	15,9
Mitjana 1566-1730	14,38

Al quadre es pot observar un augment en la mitjana de matrimonis des de 1567 fins a la dècada anterior a la Guerra dels Segadors. En aquest mateix període de finals del segle XVI trobem una etapa convulsa que es reflecteix de manera negativa en el nombre de registres matrimonials, episodi que queda emmarcat en els anys setanta i vuitanta de finals del cinc-cents, i que correspon a un moment crític per a l'emigració francesa, almenys per a aquella que es registra a les fonts matrimonials, segons s'observa en les dades proporcionades per Christine Langé.³ Com es veurà més endavant, són els mateixos indicis que es reflecteixen en les dades que mostro sobre aquest període, i que corroboren les teories de la citada autora.

Així, coincidint amb aquest període d'agitacions, i segons Christine Langé, els matrimonis de francesos a Benavarri desapareixen els anys vuitanta, després de patir ja un descens en el darrer lustre dels setanta. Els anys setanta i vuitanta són crítics pel conflicte i la «guerra civil» al comtat de la Ribagorça.⁴ Cert és que hi ha un marcat contrast si mirem el nombre exacte de matrimonis registrats per anys. El següent quadre ens serveix d'exemple.

Quadre 2. Nombre de matrimonis per any de la dècada dels setanta i vuitanta del segle XVI

1571	1572	1573	1574	1575	1576	1577	1578	1579	1580
17	16	10	11	10	10	4	9	9	7
1581	1582	1583	1584	1585	1586	1587	1588	1589	1590
15	12	10	12	14	17	9	3	11	11

Es pot veure que hi ha dos anys per dècada que indiquen claríssimament una tendència a la baixa. Corresponen a 1577 i 1580 en la primera dècada i a 1587 i 1588 en la segona. Però coses semblants succeeixen en altres dècades, fins i tot en les millors, com pot ésser la dècada dels anys trenta, amb una mitjana de poc més de vint matrimonis l'any i en la qual el 1632 es mostra com un any extraordinari, en què trobem

³ LANGÉ, Ch (1993). *La inmigración francesa en Aragón: siglo XVI y primera mitad del XVII*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 50.

⁴ Per a més informació sobre aquelles dates, vegeu G. COLAS LATORRE i J.A. SALAS AUSÉNS (1982). *Aragón en el siglo XVI. Alteraciones sociales y conflictos políticos*. Saragossa: Departamento de Historia Moderna, Universidad de Zaragoza, p. 126 i s.

un total de 46 matrimonis, una xifra excepcional que no es torna a repetir en tot el temps estudiat. En aquesta mateixa etapa, la mitjana se situa entre 16 i 20 matrimonis, a excepció de 1635, en què en trobem 8.

D'aquesta manera, podem resumir que ens trobem davant un ascens del nombre de matrimonis fins a la Guerra dels Segadors, amb dues dècades de descens després de 1640, una nova remuntada de la nupcialitat fins a principis del segle XVIII i una nova recaiguda amb la Guerra de Successió al tron espanyol, que, com l'anterior, també afecta aquesta comarca. En tot aquest període, l'evolució no tan sols és positiva o negativa, també canvia la procedència dels immigrants, a causa de les diferents pàtries d'alguns dels soldats. No obstant això, cal assenyalar que no deixa de ser curiós que la dècada dels vuitanta mostri unes mitjanes de matrimonis molt inferiors a la majoria de les del sis-cents, tan sols comparables a la primera dècada d'aquest segle o a la dècada dels setanta del segle XVI. Es devien reflectir en els matrimonis d'aquella etapa els desequilibris poblacionals causats per les alteracions demogràfiques del període de la Guerra dels Segadors o s'ha de buscar l'explicació d'aquestes xifres en altres causes? És una pregunta que esperem respondre en el futur gràcies a l'estudi sobre la demografia de la vila que projectem.

Cal assenyalar que, any rere any, el gruix dels percentatges mostra una clara majoria de matrimonis entre persones de Benavarrí o residents en aquesta localitat. Arribem a trobar anys en què els matrimonis de Benavarrí arriben al 100% del total. Tot i això, de manera puntual també trobem el fenomen contrari: un any en què no hi ha cap matrimoni entre gent de la vila ribagorçana. Per valorar millor la importància dels matrimonis dins la mateixa vila, en el següent quadre es poden observar els percentatges matrimonials per dècades. Com s'ha comentat en la primera part d'aquest treball, les fonts no són sempre explícites sobre la procedència dels esposos. En algunes ocasions en què no s'assenyala he interpretat que això indica naturalitat o veïnatge de Benavarrí, en altres no. Del que no hi ha dubte és que al llarg dels anys augmenta el percentatge de matrimonis entre persones de la mateixa vila. Potser cal pensar que si els clergues encarregats del registre parroquial haguessin estat més curosos, hauríem obtingut uns resultats una mica diferents, una mica matisats. Tot i això, i com es comentarà, això no hauria alterat, ni de bon tros, el fet que la majoria de les bodes se celebressin entre la gent dels voltants.

Tot i això, i com s'observa a partir de mitjan segle XVII, coincidint també amb una major exactitud en el registre, el percentatge de matrimonis dins de la localitat descendeix. Tot i que no apareix en les dades dels quadres, cal dir que dins la localitat de Benavarrí és més gran la presència del sexe femení, i el masculí és més variat, i, per tant, el que més es mou.

Quadre 3. Matrimonis entre persones de Benavarri i percentatge sobre el total

<i>Dècades</i>	<i>Matrimonis</i>	<i>Matrimonis entre persones de Benavarri</i>	<i>Percentatges</i>
1567-1570	53	23	43,39%
1571-1580	103	63	61,16%
1581-1590	114	97	85,08%
1591-1600	134	115	85,82%
1601-1610	119	72	60,50%
1611-1620	125	98	78,40%
1621-1630	142	105	73,94%
1631-1640	201	133	66,16%
1641-1650	165	89	53,93%
1651-1660	138	81	58,69%
1661-1670	149	62	41,61%
1671-1680	154	77	50,00%
1681-1690	117	38	32,47%
1691-1700	177	67	37,85%
1701-1710	165	75	45,45%
1711-1720	159	88	55,34%
Mitjana 1566-1730	2.215	1.283	57,92%

Aquestes dades, tot i que es mostren per dècades, ens seran de gran ajuda a l'hora de comparar-les amb les de l'immigració francesa o catalana d'aquest període, així com amb les d'altres contingents poblacionals tant peninsulars com europeus. A continuació procedirem a fer aquesta comparativa amb les persones vingudes tant de Catalunya com de França, i a valorar la seva influència en el mercat matrimonial de la vila, tot i que sigui tan sols numèricament.

2. LES PRIMERES DADES SOBRE ELS IMMIGRANTS A BENAVERRI

Aquesta comunicació és fruit d'un treball de recerca que es va iniciar amb la hipòtesi que la proximitat de dos territoris com el Regne de França i el Principat de Catalunya devia deixar constància en les xarxes migratòries que exercien la seva influència sobre aquesta part de la Ribagorça, de la qual Benavarri, per la seva importància, era un remarcable exemple. És hora que analitzem aquestes migracions, tot i que només sigui amb les dades ofertes pel present tempteig del mercat matrimonial.

Quadre 4. Percentatges de matrimonis de francesos respecte de matrimonis entre gent de Benavarri

<i>Dècades</i>	<i>Percentatges de matrimonis entre gent de Benavarri</i>	<i>Percentatges de matrimonis entre francesos</i>	<i>Percentatges de matrimonis mixtos entre francès i aragonesa</i>	<i>Percentatges de matrimonis mixtos entre aragonès i francesa</i>
1567-1570	43,39%	1,88%	9,43%	0,00%
1571-1580	61,16%	3,88%	2,91%	0,97%
1581-1590	85,08%	0,00%	0,87%	0,87%
1591-1600	85,82%	0,00%	3,73%	0,00%
1601-1610	60,50%	0,00%	8,40%	0,84%
1611-1620	78,40%	0,80%	0,80%	0,00%
1621-1630	73,94%	0,00%	2,11%	0,00%
1631-1640	66,16%	0,00%	5,47%	0,49%
1641-1650	45,45%	0,00%	0,60%	0,00%
1651-1660	58,69%	0,00%	2,17%	0,00%
1661-1670	41,61%	0,00%	6,79%	0,00%
1671-1680	50,00%	0,00%	2,59%	0,00%
1681-1690	32,47%	0,00%	3,41%	0,00%
1691-1700	37,85%	0,00%	3,38%	0,00%
1701-1710	45,45%	1,21%	1,21%	1,21%
1711-1720	55,34%	0,62%	0,62%	0,62%
Mitjana 1566-1730	57,92%	0,58%	3,70%	0,31%

Com es pot veure, la presència de francesos a Benavarri és pràcticament constant. Com ja hem comentat anteriorment, sabem que hi ha diversos períodes en què trobar francesos pot resultar complex. Una d'aquestes etapes ja es va reflectir en les dades ofertes per Christine Langé. Un altre període de gran decaiguda de francesos a Benavarri coincideix amb la guerra de 1640, i arriba fins el 1659. Tot i això, en la dècada dels cinquanta veiem un augment dels matrimonis de francesos, principalment mixtos entre un francès i una aragonesa, una situació similar a la que succeeix a la ciutat de Barbastre, on els matrimonis de francesos descendeixen a la meitat durant la dècada dels quaranta i tornen a augmentar en les dècades posteriors, però sense tornar als

percentatges anteriors a la guerra, superiors al 10%, fins als anys 1691-1700.⁵ Segons les dades del professor Salas, també cal dir que la immigració francesa és més important per a la ciutat de Barbastro que per a la vila de Benavarri.

A la segona meitat del segle XVII la presència de francesos es normalitza, compta amb una dècada positiva als anys setanta i es redueix novament a principis del segle XVIII, amb la Guerra de Successió al tron espanyol. Els autors ens diuen que, en aquesta mateixa zona, per exemple a Estadella i l'Alt Aragó, el nombre de francesos creix al segle XVIII i desapareix ja pràcticament al segle XIX.⁶

Assenyalaré, i per això no és casual la confecció de quadres, que hi ha una major xarxa migratòria masculina. Així, la majoria dels matrimonis mixtos són entre un francès i una donzella de Benavarri o de la zona d'influència de Benavarri. Només en la primera dècada del segle XVIII els matrimonis entre aragonesos i franceses passen de l'1%. En general són molt escassos o inexistents; així com no hi ha dècada en la qual no aparegui un matrimoni francoaragonès, n'hi ha moltes en què no n'hi ha cap d'aragonesofrancès. El mateix succeeix en el cas dels matrimonis entre francesos a la vila objecte d'estudi: de les disset dècades estudiades en el marc cronològic proposat, només cinc mostren matrimonis entre francesos en aquesta població, i curiosament quatre d'aquestes dècades es troben als límits temporals de l'estudi.

En el següent quadre podem comparar els percentatges de l'emigració catalana a Benavarri, així com el seu valor respecte de l'emigració francesa. Podem avançar que, tot i que pot semblar lògica una major presència de catalans, aquesta no es produeix. Tant és així que el nombre de catalans és inferior percentualment al de francesos, almenys pel que fa a l'estudi del mercat matrimonial. Possiblement les presents dades es corregirien amb un estudi d'altres registres, dins els mateixos *Quinque libri*.

⁵ J.A. SALAS AUSÉNS (1981). *La población en Barbastro en los siglos XVI y XVII*. Saragossa: Institución Fernando el Católico, p. 241.

⁶ Es poden consultar, entre d'altres, R. LÓPEZ BATALLA (1987). *La población de Estadilla (Huesca) en el siglo XVIII: estudio de demografía histórica*. Osa: IEA. També l'article d'E. JARQUE MARTÍNEZ i J.A. SALAS AUSÉNS (2005). «Pequeños comerciantes y buhoneros franceses en Aragón a fines del siglo XVIII». A: J.M. MINOVEZ i P. POUJADE. *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées (XIII-XIX siècles) / Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus (segles XIII-XIX)*, vol. 1. CNRS, Université de Toulouse / Le Mirail, p. 229-244. Destaca l'obra general de G. PÉREZ SARRIÓN (1999). *Aragón en el setecientos. Crecimiento económico, cambio social y cultura, 1700-1808*. Lleida: Milenio.

Quadre 5. Percentatges de matrimonis de catalans respecte de matrimonis entre gent de Benavarri

<i>Dècades</i>	<i>Percentatges de matrimonis entre gent de Benavarri</i>	<i>Percentatges de matrimonis entre catalans</i>	<i>Percentatges de matrimonis mixtos català-aragonesa</i>	<i>Percentatges de matrimonis mixtos aragonès-catalana</i>
1567-1570	43,39%	7,54%	3,77%	7,54%
1571-1580	61,16%	0,00%	1,94%	0,00%
1581-1590	85,08%	0,00%	0,87%	0,87%
1591-1600	85,82%	0,00%	2,23%	0,74%
1601-1610	60,50%	0,00%	0,84%	1,68%
1611-1620	78,40%	0,00%	0,00%	0,00%
1621-1630	73,94%	0,00%	0,00%	0,00%
1631-1640	66,16%	0,49%	1,49%	0,49%
1641-1650	45,45%	0,00%	1,81%	0,00%
1651-1660	58,69%	0,72%	0,72%	1,44%
1661-1670	41,61%	0,00%	1,34%	0,67%
1671-1680	50,00%	0,00%	1,94%	0,64%
1681-1690	32,47%	0,00%	2,56%	2,56%
1691-1700	37,85%	1,12%	2,82%	1,12%
1701-1710	45,45%	0,00%	1,21%	1,81%
1711-1720	55,34%	0,00%	0,62%	0,00%
Mitjana 1566-1730	57,92%	0,18%	1,58%	0,94%

La població catalana que es casa a Benavarri és majoritàriament masculina. Potser per la proximitat, com a contrast, hi ha més matrimonis mixtos entre aragonesos, gent de Benavarri o de la zona, i catalanes que amb franceses. Això pot deure's al fet que els moviments migratoris per a llargues distàncies estan «reservats» als homes, mentre que, en el cas de les catalanes, la proximitat de moltes de les zones d'origen amb Benavarri, així com les simples estratègies matrimonials, motiven el vincle.

La presència de catalans és bastant continuada, tot i que no gaire alta. Paradoxalment, i en contraposició als francesos, la dècada dels quaranta del segle XVII no és una etapa dolenta, al contrari, és un període de reaparició després de les dues primeres dècades del segle sense presència. Es nota més el descens en el nombre de catalanes, per exemple, a començaments del segle XVIII. La presència a finals del sis-cents és de les millors del

període, s'arriba quasi al 3% de matrimonis mixtos entre 1691 i 1700, però és inferior al nombre de francesos, dels quals les millors xifres arriben quasi al 7% i al 3,5%.

Els matrimonis entre catalans dins de la mateixa vila es troben més repartits en el temps, però són menys que els dels francesos, tot i que, com hem dit, aquests es troben més concentrats a principis i a finals del període. També es pot veure que, com en el cas dels catalans, les unions matrimonials es produeixen en un major nombre amb individus de Benavarri o dels voltants.

Finalment, cal assenyalar, tot i que sigui *a grosso modo*, que les procedències d'aquests contingents poblacionals en molts casos són assenyalades només amb una referència genèrica, del tipus «francès» o «Principat de Catalunya», que mostra la proximitat dels llocs d'origen.

Quadre 6. Nombre total de contraents i nombre total de contraents catalans i francesos

<i>Total contraents</i>	<i>Contraents francesos</i>	<i>Contraents catalans</i>
4.430	96	61

Dels noranta-sis francesos que es casen a Benavarri, un bon nombre procedeix del bisbat de Comenge, just al nord de la Ribagorça aragonesa. Però també de Tarba, Oloron i Bordeus. No obstant això, la dada que més se'ns ofereix és la de la simple vinculació amb França. També en ocasions trobem referències a zones d'origen amb similituds amb les zones pirinenques i prepirinenques aragoneses, en aquest cas amb la Ribagorça: occità, gascó, del Llenguadoc, territoris amb unes característiques que podrien afavorir una major integració.⁷

El mateix succeeix en el cas català —la proximitat és innegable—; es mostra una gran presència de gent de Lleida, Àger i Tremp, entre altres ciutats i àrees. Cal destacar també d'alguna forma, i com per a altres coses, que la conca de la Noguera Ribagorçana seria un lloc d'accés des d'Areny de Noguera i el Pont de Montanyana cap a l'àrea d'influència de Benavarri i d'aquesta zona de la Ribagorça. Tot i això, per al cas de les migracions del Principat de Catalunya a l'època moderna, no s'ha de menystenir la presència de gent de Barcelona o del mateix Rosselló; concretament, al cap de poc d'haver esclatat la Guerra dels Segadors, un home del citat comtat es casà a Benavarri amb una donzella d'Aitona.

⁷ Ò. JANÉ CHECA (2004). «Algunes reflexions sobre les relacions francoribagorçanes a l'època moderna». A: F. CLOSA i J.M. MARTÍNEZ (ed.). *Relacions històriques entre Aragó i Catalunya. Visions interdisciplinars / Relaciones históricas entre Aragón y Cataluña. Visiones interdisciplinarias*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida / Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 21-36. La citació és a la p. 24.

3. ELS VOLTANTS DE BENAVERRI I ALTRES FITES MIGRATÒRIES

La localitat de Benavarri marca una zona d'influència al seu voltant en la qual es produeixen la majoria dels intercanvis poblacionals. Aquesta àrea d'influència sembla anar dels confins meridionals del comtat fins a la Vall de Lierp, per sobre de la qual es deixa notar la influència de Camp, Castelló de Sos i Benasc. És cert que d'aquella zona septentrional del comtat no hi ha referències poblacionals, i es produeixen més intercanvis amb la zona de Graus. Sens dubte és la major zona d'influència aquella que va, de sud a nord, d'Estopanyà a la Pobra de Roda, i, d'oest a est, de Castarlenes a Tolba, incloent-hi la molt citada Lluçars. M'ha resultat molt curiós no trobar referències a Benasc entre els matrimonis, i sí a Graus o Barbastre, així com a Montsó o Osca, que serien territoris amb els quals també s'establí un contacte, tot i que òbviament puntual.

M'agradaria assenyalar que dins del terme de Benavarri destaca la presència de l'hàbitat dispers. Són nombroses les mencions que fan referència a cases o masos que pertanyen al terme municipal d'algunes de les viles o llocs que s'emmarquen dins la zona d'influència de la localitat objecte d'estudi.

D'altra banda, des de mitjan segle XVII comencen a aparèixer procedències més diverses dins el Regne d'Aragó, i no es fan tan estranyes les referències a llocs de l'arquebisbat de Saragossa, com Terol, entre d'altres. Així, trobem gent de Calataiud, Belchite, Lécera, Osera, Terol i la mateixa Saragossa. A vegades, i especialment a mitjan segle XVII, és gent vinculada a les guerres i als moviments de tropes, tal com succeeix amb els primers castellans. D'aquesta manera, durant la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió a la corona espanyola, destaca la presència de gent de les dues Castelles, de gallecs, portuguesos, italians i valencians, especialment a principis del segle XVIII, i juntament amb aquestes nacionalitats apareixen alemanys i flamencs.

No obstant això, i com a nota curiosa, cal destacar que a finals del segle XVII, concretament des de mitjan, es produeix la comentada incorporació d'aragonesos de les actuals províncies de Saragossa i Terol al «mercado matrimonial» de Benavarri. És com si amb la Guerra del Segadors i els moviments de tropes, i potser les mancances al camp aragonès, s'haguessin mobilitzat altres contingents socials que abans no es trobaven per aquestes contrades.

4. CONCLUSIONS

Per acabar aquesta petita comunicació sobre el reflex de les migracions al mercat matrimonial de Benavarri, especialment de les migracions de catalans i francesos, m'agradaria remarcar els següents punts:

Primer: Benavarri presenta un important mercat matrimonial intern i amb la zona del voltant, que arriba a àmplies cotes. O, dit d'una altra manera, el mercat matrimo-

nial de Benavarri i la seva regió és bastant autosuficient, i presenta una major mobilitat masculina que femenina, que s'observa en un major nombre d'homes de fora de Benavarri enfront d'un major nombre de dones de la vila.

Segon: dins d'aquesta autosuficiència, una assignatura pendent és l'estudi del comportament de les elits, que és un objectiu futur.

Tercer: hi ha una presència francesa i catalana, condicionada per la conjuntura, sobretot la bèl·lica, que procedeix principalment de zones properes a Aragó. En el cas francès, són territoris amb unes similituds socials, geogràfiques, lingüístiques, dialectals.

Quart: dins d'aquestes xarxes migratòries de francesos i catalans, majoritàriament masculines, provoquen incidències negatives, en la dècada dels quaranta del segle XVII, la Guerra dels Segadors, i a començaments del segle XVIII, la Guerra de Successió espanyola.

Cinquè: les guerres, a finals del segle XVII, reforcen la presència d'aragonesos que no són d'Osca, així com l'arribada de població flotant, soldats, de diverses regions d'Europa: Itàlia, França, Flandes, Alemanya, Portugal, Castella, etc.

Sisè: queda combinar l'estudi del mercat matrimonial, que ha d'ampliar-se, amb altres fonts, com batejos, defuncions, actes municipals, etc., per poder acabar de prendre el pols al funcionament de la vila de Benavarri.

BIBLIOGRAFIA

- BARRULL, C. i JANÉ, Ò. (2005). «Xarxes comercials del Pirineu: la Conca de la Noguera Ribagorçana (s. XVII-XVIII)». A: MINOVEZ, J.M. i POUJADE, P. *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées (XIII-XIX siècles) / Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus (segles XIII-XIX)*, vol. 1. CNRS, Université de Toulouse / Le Mirail, p. 213-228.
- COLAS LATORRE, G. i SALAS AUSÉNS, J.A. (1982). *Aragón en el siglo XVI, alteraciones sociales y conflictos políticos*. Saragossa: Departamento de Historia Moderna, Universidad de Zaragoza.
- JANÉ CHECA, Ò. (2004). «Algunes reflexions sobre les relacions francoribagorçanes a l'època moderna». A: CLOSA, F. i MARTÍNEZ, J.M. (ed.). *Relacions històriques entre Aragó i Catalunya. Visions interdisciplinars / Relaciones históricas entre Aragón y Cataluña. Visiones interdisciplinarias*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida / Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 21-36.
- JARQUE MARTÍNEZ, E. i SALAS AUSÉNS, J.A. (2007). *La vida en la historia de Cosuenda, siglos XVI-XIX*. Saragossa: Institución Fernando el Católico (Historias Municipales, 7).
- (2005). «Pequeños comerciantes y buhoneros franceses en Aragón a fines del siglo XVIII». A: MINOVEZ, J.M. i POUJADE, P. *Circulation des marchandises et réseaux*

commerciaux dans les Pyrénées (XIII-XIX siècles) / Circulació de mercaderies i xarxes comercials als Pirineus (segles XIII-XIX), vol. 1. CNRS, Université de Toulouse / Le Mirail, p. 229-244.

LANGÉ, Ch. (1993). *La inmigración francesa en Aragón: siglo XVI y primera mitad del XVII*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.

LÓPEZ BATALLA, R. (1987). *La población de Estadilla (Huesca) en el siglo XVIII: estudio de demografía histórica*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.

NADAL, J. (1992). *Bautismos, desposorios y entierros. Estudios de historia demográfica*. Barcelona: Ariel Historia.

PÉREZ SARRIÓN, G. (1999). *Aragón en el setecientos. Crecimiento económico, cambio social y cultura, 1700-1808*. Lleida: Milenio.

SALAS AUSÉNS, J.A. (1981). *La población en Barbastro en los siglos XVI y XVII*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.

Migracions a Torrent de Cinca (Baix Cinca-Osca) entre 1592 i 1650

Joaquim Salleras Clarió

INTRODUCCIÓ

Amb el nostre interès per consultar els llibres parroquials de localitats del Baix Cinca, conservats molt delmats després del daltabaix de la Guerra Civil de 1936, amb la quasi total desaparició de tots ells, vam arribar a les localitats de la comarca i a l'Arxiu Diocesà de Lleida en 1992. No obstant això, la segregació ocorreguda en aquesta diòcesi de Lleida l'any 1995 (efectiva en 1998 per al Baix Cinca), amb el traspàs de més d'un centenar de localitats a la nova diòcesi de Barbastre-Montsó, va originar també un trasllat de documentació, conservada fins aleshores a l'Arxiu Diocesà de Lleida. El nostre objectiu era doble: localitzar la ubicació exacta dels documents de Torrent de Cinca (Osca) —aquells que havíem tingut ocasió de veure a la ciutat de Lleida en 1992— i, en segon lloc, iniciar una aproximació a la demografia del Baix Cinca a partir dels llibres parroquials conservats.¹ La resta de localitats de l'actual comarca no gaudien de la mateixa sort, perquè de la documentació custodiada a Barbastre solament vam constatar la presència dels llibres parroquials de Torrent de Cinca.

¹ La comarca del Bajo Cinca-Baix Cinca s'ha consolidat recentment (Llei 8/11-XII-1996) amb les localitats següents: Fraga, Vilella, Saidí, Torrent de Cinca, Mequinensa, Candanos, Ontinyena, Xalamera, Ossó de Cinca, Almudáfar, Vallobar i Bellver de Cinca. Solament les cinc primeres conserven una parla dialectal catalana.

Iniciada per fi la consulta dels llibres de Torrent de Cinca, vam comprovar que l'acta més antiga corresponia a l'any 1592 —faltaven fulls anteriors—, i que finalitzaven en el segle XVIII, concretament en 1748. Els llibres i les dates posteriors al citat any 1748 es conserven a la mateixa localitat de Torrent de Cinca. Aquella consulta ens guardava una sorpresa: els primers folis dels llibres més antics estaven escrits en llengua catalana. De tots és sabut que el català va acabar imposant-se en tota la vida i gestió humana de la Franja Oriental Aragonesa, i que a partir de la Guerra de Catalunya contra Joan II canvià bruscament al castellà.

EL MEDI FÍSIC

L'actual municipi de Torrent de Cinca es troba a la riba dreta del riu que dona nom al topònim. Limita al nord amb Fraga, a l'est amb el riu Cinca, i fa frontera amb Catalunya, a l'oest amb els plans de Cardell i Buriat, i al sud amb Mequinensa (Saragossa). A l'altre costat del riu, o siga, a l'est, es troben localitats catalanes que històricament s'han vinculat amb Torrent, com són Seròs, Aitona, Massalcoreig,² i la Granja d'Escarp.

La seva orografia està determinada per la llera del Cinca poc abans de la seva confluència amb el Segre. Uns quilòmetres aigües avall, ja en el terme de Mequinensa, ambdós rius s'uneixen a l'Ebre. La part més antiga de la localitat és la propera a l'església dedicada a l'advocació de la Magdalena, reformada en els anys quaranta del segle XX. Antigament la població es trobava adossada al seu castell, avui en ruïnes, que corona un monticle a l'oest. Remuntant el barranc o torrentera sobre el qual s'assenta la localitat, s'ascendeix a l'ermita de Sant Salvador, que a mitjan segle XV van ocupar i convertir en monestir els frares de l'orde de la Santíssima Trinitat. Sota l'actual urbanisme es va assentar una localitat medieval, on no han d'obviar-se els assentaments romans propers, com el localitzat al Castellet de Sant Martí, al barranc proper de Valldecós.

Fins a avui no disposàvem de dades demogràfiques contrastables. És més, els fogatges medievals relatius a Torrent de Cinca són poc fiables. Pel que fa a la població, són coneguts els cobraments dels maravedís de 1397, 1409 i 1495. Per exemple, per a l'any 1495 dona l'escàs recompte de 17 focs.³

LES FONTS

Les fonts principals per al nostre propòsit han estat exclusivament els dos primers volums dels llibres parroquials, sobre els quals no existeixen estudis previs. Ambdós es

² Massalcoreig: les grafies més antigues diuen *Çamalcoreig*.

³ Antonio SERRANO MONTALVO. *La población de Aragón según el fogaje de 1495*, p. 314

MIGRACIONS A TORRENT DE CINCA (BAIX CINCA-OSCA) ENTRE 1592 I 1650

troben en l'actual Arxiu Diocesà de Barbastre. A causa de l'extraordinari nombre de volums conservats sobre Torrent de Cinca (vegeu apèndix), vam decidir centrar-nos solament en els dos primers, que comprenen un període històric vital per a aquesta zona, la Guerra de Catalunya:

- Llibre núm. 1, de bateigs, matrimonis, defuncions (1592 a 1647)
- Llibre núm. 2, de bateigs, matrimonis, defuncions (1648 a 1695)

Ambdós toms es troben en molt bon estat de conservació, amb cobertes de pergamí. Pot comprovar-se que són pergamins reaprofitats, escrits en la seva part interior, sense que n'hàgim pogut conèixer el contingut o la temàtica. Per deixar constància de la llengua emprada en els primers anys en aquests llibres parroquials, oferim les primeríssimes actes que hi figuren respecte als matrimonis, baptismes i defuncions, en aquest mateix ordre:

A 22 de giner any sobredit, yo Jacme Joan Navarro, rector de Torrent, doní la misa de benedictio a Monsarrat Guardiola de Torrent, y Catalina Font, del loch de Mayals, bisbat de Tortosa, precehit les monitions y la relatio del señor Rector de Mayals y en tot guardan la disposició del Sagrat Concili de «Coram deo populo», y per mi mosen Jacme Joan Navarro Rector de Torrent.

(Arxiu Diocesà de Barbastre (ADB), *Libro 1 de Torrente de Cinca*, fol. 83)

A 28 de juny de 92 fonch batejat Jaume Joan, fill de Jaume Joan⁴ Gallinat y de Maria sa muller; foren sos padrins Salvador Royo y Gracia Domenech; y per mi mosen Jaume Joan Navarro, Rector.

(ADB, *Libro 1 de Torrente de Cinca*, fol. 2)

[Llibre dels morts de Torrent. Començament l'any 1592] Primo a 21 de juny 1592 morí Joan Riber; rebé tots los sacraments de Sta. Mare Iglesia; deu testament. Dexà tota sa hazenda la mitat per sa ànima y l'altra mitat donà a nostra Señora del Roser. (stà pagada per la ànima).

(ADB, *Libro 1 de Torrente de Cinca*, fol. 141)

NATURALES O VEÏNATGE DELS CONTRAENTS

Capficats en l'estudi de nupcialitat a la localitat de Torrent de Cinca, se'ns feia necessari conèixer diversos aspectes, com les freqüències i els percentatges per anys i períodes,

⁴ Segueix el nom *Tarragó* ratllat.

anàlisis dels censos conservats dels anys 1612⁵ i 1653,⁶ el moviment estacional i la seva relació amb la vida econòmica, l'estat civil dels contraents, la naturalesa o veïnatge dels contraents, els llinatges vigents en aqueix període, estudi particular de la immigració francesa, i altres aspectes socials extrets d'aquestes actes (com els matrimonis desfets, l'estatus social dels contraents, la recomposició de matrimonis, els cicles de reemplaçament humà, els índexs de masculinitat o feminitat, les influències de les grans catàstrofes en la supervivència...). Així que, una vegada destacada la freqüència de matrimonis per dècades —informació que correspon als citats llibres amb l'epígraf «Llibre dels casats de la parrochial de Torrent del any 1592», fol. 114 i 147v—, per al llibre primer, vam prendre la informació corresponent al llibre segon, de similars característiques.

<i>Període</i>	<i>Freqüències</i>	<i>% per dècades</i>
1592-1600	34	173%
1601-1610	23	117%
1611-1620	36	183%
1621-1630	28	142%
1631-1640	43	218%
1641-1650	33	168%
	197	

Segons aquestes dades, els començaments del segle xvii representen un increment de les noces, amb el punt àlgid en les albors de la Guerra de Catalunya, o la dècada de 1631-1640. Sorpren de les dades treballades que no constin unions matrimonials els anys 1639, 1640, 1641 i 1642; potser no es van registrar, o més probablement no es van celebrar. Possiblement per la incidència de la Guerra de Catalunya.

Un gràfic de freqüències mòbils —prenent freqüències de set anys correlatius— ens ofereix l'esquema anterior, que presenta tres importants punts d'inflexió: 1609, 1625 i 1640, que semblen coincidir amb tres moments de crisi: expulsions morisques, lleves i guerres de Catalunya.

Centrats en el tema de les migracions que s'observen en els citats llibres parroquials, i abreujant la nostra informació, oferim un quadre que relaciona la situació de veïnatge dels nuvis amb l'any de les seves noces, expressat en quatre columnes (hi hem mantingut les grafies originals). En la primera es mostren els matrimonis en què ambdós contraents són veïns i residents a Torrent de Cinca i, per tant, parroquians de l'església de la Magdalena; són molt pocs, i podem afirmar que els matrimonis entre

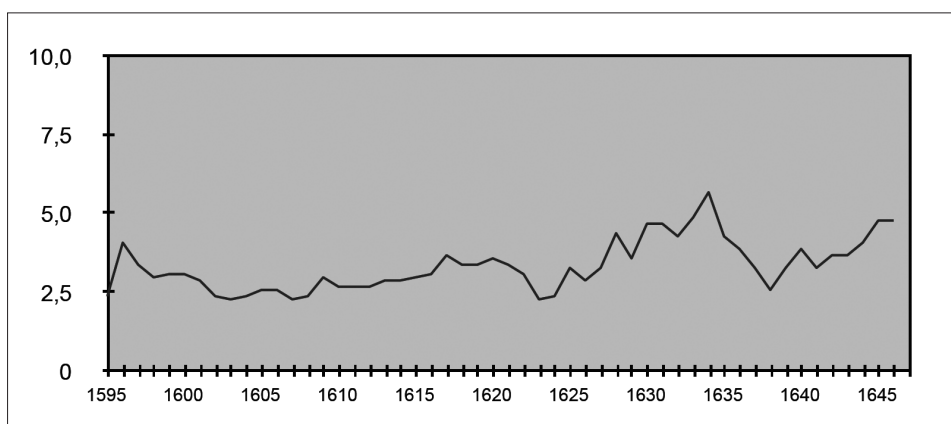
⁵ APT, *Libro Cuarto de los confessados del año 1612*.

⁶ APT, *Libro Cuarto de los confessados del año 1653*.

MIGRACIONS A TORRENT DE CINCA (BAIX CINCA-OSCA) ENTRE 1592 I 1650

veïns d'aquesta localitat van ser quasi nuls. En la segona columna hi ha els homes que van contraure matrimoni amb dones naturals d'altres localitats; en la tercera, els forans que van contraure matrimoni amb veïnes de Torrent, i, finalment, en la quarta, els matrimonis entre forasters o de naturalesa forana, però celebrats en aquesta localitat. No hem d'oblidar que en els matrimonis religiosos el baró solia contraure l'enllaç en la parròquia de la núvia, per a després dur-la de la casa dels seus pares a la seva pròpia, moltes vegades al seu veïnatge de procedència, on posseïa patrimoni. Aquesta circumstància, com és lògic, no queda reflectida en els llibres parroquials, per la qual cosa només podrà comprovar-se amb altres fonts.

Matrimonis a Torrent de Cinca (1592-1650)

<i>Any</i>	<i>Torrent-Torrent</i>	<i>Torrent-Foraster</i>	<i>Foraster-Torrent</i>	<i>Foraster-Foraster</i>
1592	un	Mayals	Samalcoreig	-
1593	tres	-	Miquerença França Casp	-
1594	-	Miquerença	Santa Lecina	-
1595	-	-	Samalcoreig	-
1597	-	Flix Candasnos	Bujaraloz Villa Real	-
1598	-	-	Mequinença	-
1599	-	-	-	Granade- Aitona
1601	-	-	Arbeca	-
1602	-	Almatret	-	-
1608	-	-	La Almolda	-

JOAQUIM SALLERAS CLARIÓ

1609	-	-	Rafals	-
1611	-	-	Binéfar	-
1612	-	-	Fayó	-
1614	-	-	Miquerença	-
1617	-	-	Vilanova del Segrià	-
1618	-	-	Perpiñà Samalco Velilla de C.	-
1619	-	Huesca	Fraga	-
1620	-	Fornillos	Vilanova del Segrià	-
1622	-	-	La Granja	-
1623	-	-	Fraga	-
1626	-	-	Francés	-
1629	-	Huesca	Tarba Mequinença	-
1630	-	-	Bujaraloz	-
1631	-	-	-	Candas- Fornillo
1632	-	-	Tarba Mique Torres Almolda	-
1633	-	-	-	-
1634	-	-	Massalc França	-
1635	-	-	Sevilla	-
1636	-	Massalc Ager	Massalcor França	-
1637	-	Flix	Granja Alfajarín Barbastro	-
1638	-	Velilla Zaidín	Torres de Segre	-
1643	-	-	Bujaral Candasnos Binéfar	Massalc-Granja

MIGRACIONS A TORRENT DE CINCA (BAIX CINCA-OSCA) ENTRE 1592 I 1650

1644	-	Granja Serós	Fraga Massal Mallorca	Crem-Cremona Pamplona-Soria
1645	-	Massalcoreig	-	Tarrag-Barbastr
1646	-	-	-	Massal-Serós Serós. La Granja
1648	-	Serós	Benasque	-
1649	-	Massalcoreig	Massalcoreig	-

Si agrupem les localitats de procedència dels contraents per regions veïnes, obtenim el següent quadre, que reflecteix una trentena de localitats lligades per la seva relació matrimonial. N'extraïem unes primeres conclusions:

Origen dels contraents mascles a Torrent de Cinca (període 1592-1650)

<i>Aragó</i>	<i>Catalunya</i>	<i>Altres veïnatges</i>
Miquerença ⁷	Massalcoreig	«Francia»
Caspe	Arbeca	Villa Real
Santa Lecina	Granadella	Perpiñá
Ráfales	Fayó	Tarba
Bujaraloz	Vilanova del Segrià	Sevilla
La Almolda	La Granja	Pamplona
Binéfar	Torres de Segre	Cremona (Itàlia)
Velilla de Cinca	Serós	Mallorca
Vallderroues	Tarragona	
Fraga	Ager	
Candasnos		
Alfajarín		
Barbastro		
Benasc		

És a dir, del moviment migratori que representa el veïnatge dels contraents, podem observar que destaquen especialment les localitats de Serós, la Granja d'Escarp i Massalcoreig, les tres en l'àrea catalana, més pròximes a Torrent que les de Fraga o Mequinença. Podríem dir que la mobilitat humana va ser una constant reflectida en

⁷ Miquerença: les grafies més antigues de la documentació diuen *Miquenença*.

els matrimonis d'aquest període i per a aquesta localitat. També que el nombre de localitats aragoneses són més abundoses, encara que menys coincidents. La freqüència es produeix especialment en les localitats més pròximes, sense tenir presents les fronteres regionals. Aquesta fusió humana amb veïns de l'àrea catalana creiem que es va veure afavorida per la presència d'una barca que creuava el Cinca enfront de Massalcoreig (Lleida), a dos quilòmetres escassos de Torrent de Cinca, en el punt que el riu pateix un estrenyiment a l'inici de la partida de Torralba. Aquest pas és usat des de fa més de dos mil anys per a travessar el riu, i sembla que era una ruta ja utilitzada pels ibers i més tard reutilitzada per al pas de la via romana que enllaçava Ilerda-Celsa i que passava per Torralba, Cardell i Candasnos.

No podem ressaltar grans diferències socials entre els matrimonis estudiats, entre els quals la professió més freqüent és la de pagès. Els llocs més allunyats per a Aragó corresponen a Benasc i Vall-de-roures, mentre que per a Catalunya són Tarragona i Àger, al nord del comtat d'Urgell, proper a la frontera francesa.

Un dels matrimonis correspon al d'un oficial militar italià que va voler que la seva promesa es desplaçés fins a aquesta localitat per celebrar el seu enllaç: procedien de Cremona. També ha de ressaltar-se la presència de treballadors francesos en la localitat de Torrent, coincidint amb les dates d'immigració en el territori català i zones limítrofes d'Aragó ja estudiades pel professor J.A. Salas Ausens per a la ciutat de Barbastre o pel professor Valentí Gual per a la comarca de la Conca del Barberà.⁸

Onze són els matrimonis celebrats a Torrent de Cinca amb llinatges procedents de territori francès. Aquesta migració sembla deguda a temporers i obrers especialitzats que cercaven cada any ocupació a Espanya, i molt concretament als territoris de la Corona d'Aragó. En tots els casos registrats van casar-se amb donzelles, amb excepció de la vídua Isabel Guerau, que pel seu cognom sembla també d'ascendència francesa, encara que resident a Torrent.

<i>Període</i>	<i>Matrimonis amb francesos</i>	<i>Total de matrimonis</i>	<i>Percentatge</i>
1593-1636	11	141	7,8%

Després de l'any 1636 desapareix tot rastre de possibles enllaços matrimonials amb gascons. Encara que tornaran a presentar una freqüència major després de l'any 1682, tornaran desaparèixer amb l'inici de la Guerra de Successió —l'últim francès en aquesta documentació consta el 8 de desembre de l'any 1704.

⁸ Valentí GUAL VILÀ (1991). *Gavatxos, gascons, francesos. La immigració occitana a la Catalunya moderna (el cas de la Conca de Barberà)*. Barcelona: Dalmau (Episodis de la Història, núm. 286); José Antonio SALAS AUSÉNS (2004). «Migraciones francesas en España, siglos XVI-XIX». A: *La inmigración en España: actas del coloquio, Santiago de Compostela, 6-7 de noviembre de 2003*, p. 77-102.

El període assenyalat, fins a mitjan segle XVII, pot considerar-se una etapa de reculada en els matrimonis amb francesos, sobretot en els últims anys. També som del parer que, a més d'altres circumstàncies que van afavorir aquest tipus de migració —econòmiques, persecucions a França, qualificació de la mà d'obra temporera francesa, o causes més específiques com la superpoblació dels Prepirineus i Pirineus (de forma especial els bisbats de Tarba, Comenge, Pàmies, Coserans i Rosselló)—, s'hi van unir altres causes conjunturals, com la fugida humana davant les guerres de religió a França o la falta de mà d'obra a la Corona d'Aragó com a conseqüència de les pestes del final del segle XIV i la decadència del XV. A totes aquestes causes se n'hi han d'afegir, al nostre judici, unes altres, com la similitud de les llengües usades i uns mateixos costums religiosos i socials.

Crida l'atenció la tan repetida afirmació que, a la Catalunya Nova, «en un de cada sis matrimonis el baró era un francès» (GUAL, 11). Per al nostre cas, i per al període de 1593 a 1636, hem arrellegat 11 exemples de 141 matrimonis, la qual cosa manifesta una freqüència menor, és a dir, un de cada catorze matrimonis, que representa un percentatge proper al 8% dels celebrats a Torrent de Cinca.

APÈNDIX

a) Documents relatius a la parroquial de Santa Magdalena de Torrent de Cinca (Osca)

Documents A (actualment a la parròquia de Torrent de Cinca):

1. Libro de Decretos (1784-1974).
2. Hijas de María: Libro de Secretaría (1957).
3. Libro en el que prosiguen las cuentas [sic] de la cofradía del glorioso San Antonio Abad (1796-1953).
4. Constituciones de la cofradía del Rosario del lugar de Torrente (1775-1858).
5. Libro 2, de cuentas del culto de la parroquia de Santa Magdalena del pueblo de Torrente de Cinca (1857-1940).
6. Libro donde se continúan las cuentas de la Sachristia del lugar de Torrente de Cinca. Empieza en el año 1797 con las cuentas del año antecedente (1796-1985).
7. Libro nº 2, de los confirmados del año 1952-2002.
8. Culto (1797-1983).
9. Diario de Obras. Amortizaciones, créditos, donativos y cáritas (1960-1973).
10. Libro de Actas de la obra parroquial de Ejercicios Espirituales, Sección femenina, abierto en la festividad de la Exaltación de la Santa Cruz (1959-1960).
11. Libro de Actas del centro del Salvador de los Jóvenes de Torrente de Cinca, del obispado de Lérida y provincia de Huesca, abierto el dieciocho de octubre de mil novecientos cincuenta y nueve (1959).

12. Restauración de la iglesia parroquial de Torrente de Cinca. Año 1948.
13. Documentos de la Parroquia. (Carpeta que contiene: catastral del templo parroquial y casa parroquial. Documento de propiedad de bienes inmuebles parroquiales. Relación de los bienes patrimoniales de parroquia. Contrato del local parroquial para aulas escolares. Documentos notariales. Lista de cofradías en 1910. Edicto de visita del obispo Pedro Cirilo Uriz).
14. Ermita de San Salvador (Carpeta que contiene: Documentos de cesión de la ermita a la parroquia. Facturas de obras 1964 en la ermita).
15. Obras de la parroquia (Carpeta que contiene: Altar mayor. Restauración de la iglesia: documentos. Proyecto Casa rectoral (1960). Obras de 1965. Obras de 1984).
16. Relación de Cuentas de Culto (Carpeta que contiene: Cofradía de San Antonio Abad, 1929; Apostolado de la Oración, 1929. Asociación Hijas de María, 1929-1939. Cofradía del Dulce Nombre de Jesús, 1929-1939. El Culto, 1920-1935).
17. Asamblea conjunta de obispos y Sacerdotes (Carpeta que contiene el encuentro celebrado en Lérida los días 5, 6 y 7 de julio de 1971).
18. Liber de Statu Animarum (1891-1909).
19. Libro de confirmados del año 1865 a 1945.
20. Libro nº 12, de Matrimonios del año 1865.
21. Libro nº 13, de Matrimonios del año 1868 a 1905.
22. Libro nº 14, de Matrimonios del año 1906 a 1984.
23. Índice de Matrimonios 1748-1945 (contiene también índice de bautismos de 1865 a 1945).
24. Libro nº 15, de Matrimonios del año 1985 a 2003 (abierto).
25. Libro nº 12, de Bautismos de la Yglesia parroquial de la Magdalena del lugar de Torrente de Cinca, enero del año 1865 a 1879.
26. Libro nº 13, de Bautismos (1880 a 1886).
27. Libro nº 14, de Bautismos (1887- julio de 1896).
28. Libro nº 15, de Bautismos de la iglesia parroquial de Torrente de Cinca, diócesis de Lérida, empieza en agosto de 1896 a 1925.
29. Libro nº 16, de Bautismos de la iglesia parroquial de Torrente de Cinca. Año 1925 a 1956.
30. Libro nº 17, de Bautismos de la iglesia parroquial de Torrente de Cinca. Año 1956 a 2003 (abierto).
31. Contiene borradores de índice de defunciones por orden alfabético (1748-1907).
32. Libro nº 11, de Defunciones (1852-1864).
33. Libro nº 13, de Defunciones (1883-1894).
34. Libro nº 14, de Defunciones (1898-1931).
35. Libro nº 15, de Defunciones (1932-1983).
36. Libro nº 16, de Defunciones (1983-2003). Abierto.

Documents B (Archivo del Obispado de Barbastro, 2003):

- Libro nº 1, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1592 a 1647).
Libro nº 2, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1648 a 1695).
Libro nº 3, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1696 a 1738).
Libro nº 4, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1748 a 1788).
Libro nº 5, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1785 a 1803).
Libro nº 6, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1803 a 1816).
Libro nº 7, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1817 a 1823).
Libro nº 8, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1824 a 1837).
Libro nº 9, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1837 a 1850).
Libro nº 10, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1834 a 1851).
Libro nº 11, de Bautismos, Matrimonios, defunciones (1852 a 1864).
Libro de la Cofradía de los Moços [sic] de la Sangre de Cristo (1681-1718).
Libro de las Fundaciones Pías, ss. XVII-XVII.
Libro de las Fundaciones Pías s. XVIII-XIX.
Extracto [sic] del libro del Pío legado que hay fundado en el lugar de Torrente por doña Mariana Soler, viuda del doctor en medicina Joan Navarro, para casar doncellas y graduar estudiantes.
Pío legado de Doña Mariana Soler. Matrimonio de la Almolda.

b) Contraents a Torrent de Cinca, de naturalesa forana (1592-1650)

L'interès en aquest període per ressaltar la naturalesa dels contraents radica en l'afluència d'emigració francesa, temàtica que està sense estudiar a la Comarca del Baix Cinca, i que es perd en 1637 en el cas de Torrent de Cinca. Un altre tema d'interès és la presència de contraents de sexe masculí i soldats, participants en la Guerra de Catalunya (1639-1644). Hem mantingut les grafies originals.

1592

Monsarrat Guardiola y Catalina Font (ésta de **Mayals**).
Pere Galicia (de **Samalcoreig**) con Hisabel Florenza.

1593

Joan Cavaller (de **Miquenenca**) con Esperanca Guardiola.
Pere Andreu (de **Miquinenca**) con Hisabel Claravalls.
Phelip (de **nació francesa**) con Madalena Verges.
Domingo (de **Casp**) con Salvadora Samora.

1594

Joan de Roda, barber (de **Santa Lecina**), con Hisabel Barrafón.
Jaime Guasch con Hisabel Betriana (de **Mequinenca**).

1595

Domingo Pallares (de **Samalcoreix**) con Hisabel Olivera.

1597

Gerónimo Samper (de **Bujaraloz**) con Madalena Navarro.

Jaime Oliver, viudo, con Esperanza Godia (de **Flix**).

Antoni Blanch con Madalena Conchel (de **Candasnos**).

Tomás de la Be (de **Vila Real**) con María Anino.

1598

Pere Soro (de **Mequinenca**) con Hisabel Guardiola.

1599

Pere Oriol (de **La Granadella**) con Joana Verdolet (de **Aitona**).

1601

Antoni Torner, viudo (de **Arbeca**), con Hisabel Navarro.

1602

Miquel Navarro con Madalena Oliver (de **Almatret**).

1608

Matías Olona (de **La Almolda**), fill de Pedro y María Solanes, con Catalina Aguilar.

1609

Miguel Betrià (de **Rafals**), viudo, con María Navarro, viuda.

1611

Baltasar Raymat (de **Binéfar**) con Marciana Navarro.

1612

Mateo Colera (de **Fayó**) con Dorotea Aguilar.

1614

Matias Mas (de **Mequinenza**) con Hisabel Joana Riu.

1617

Joan Pasqual (de **Vilanova del Segrià**) con Esperança Navarro.

1618

Francisco Alberto (de **Perpiñá**) con Hisabel Guerau, viuda de Joan Blanch.

MIGRACIONES A TORRENT DE CINCA (BAIX CINCA-OSCA) ENTRE 1592 I 1650

Joan Moliner (de **Samalcoreig**) con Esperança Vermejo.
Pere Texedor (de **Vililla**) con Moserrada Tomasa.

1619

Nicola Galiciaa (de **Fraga**) con Esperança Visa.
Joan Fullola con Catalina Carlarat (de **Huesca**).

1620

Guillem Espills (de **Villanova de Segrià**) con María Navarro.
Sebastià Busson con Madalena Montells (de **Fornillos**).

1622

Mateo Barbarroja (de **La Granja**) con Hisabel Joana Gallinat.

1623

Miguel Cabrera (de **Fraga**) con Petrona Navarro.
Agustí Cabrera (de **Fraga**) con María Joana Navarro.

1626

Juan Guarí (de **nación francesa**) con Catalina Navarro.

1628

Juan Moliner (de **Masalcoreig**) con Hisabel Joana Fullola.
Miguel Foss (de **Vallderoures**) con Hisabel Joana Blanc.

1629

Miquel Juan Navarro (de Caino, obispado de **Tarba**, França) con María Joana Aguilar,
hija de Agustín y Madalena Calavera.
Juan Blanc con Micaela Torner (del obispado de **Huesca**).
Pedro Juan Blanc, hijo de Juan y Madalena Conchell, con Juana Fuenclara, hija de
Pedro (del obispado de **Huesca**).
Pedro Batrià, hijo de Miguel Joan y de Isabel Cavaller (todos de **Mequinenza**), con
Pasquala Soro.

1630

Gregorio Samper, hijo de Jerónimo y Madalena Navarro (todos de **Bujaraloz**), con
Felipa Ledesma, hija de Gaspar y Felipa Pasqual.

1631

Jayme Antón (de **Candasnos**) con Isabel Montell (de **Fornillos**, dicócesis de
Barbastro).

1632

Jusepe Grau (de **Mequinenza**), hijo de Gaspar y Ana Vique, con Isabel Joana Aguilar, hija de Jayme y Madalena Blanc.

Joan de Bacola (de Ansón, obispado de **Tarba**, Francia) con Quiteria Correger.

Jaime Gaya. Mancebo (de **Tarba**, Francia) con Madalena Aguilar, doncella.

Philippe Pérez mancebo (de **Torres de Segre**) con Isabel Joana Navarro.

Pedro de Xaria (de **la Almolda**) con Francisca Navarro.

1634

Miguel Joan Moliner (de **Masalcoreig**) con Agustina Nofre.

Juan Gebrusos (de **Francia**) con Catalina Batallera.

Juan Puig (de **Tarba**, Francia) con Joana Tarragona.

1635

Juan Castillo (de **Sevilla**) con Esperanza Simona, doncella.

1636

Miguel Juan Dusaguas con Isabel Juana Franes, doncella, (ésta de **Masalcoreig**).

Juan Ollé, mozo (de **Francia**), con María Casaña.

Gaspar Juan Monjo (de **Masalcoreig**) con Cecilia Blanc.

Baltasar Bataller con María Juana (de Vall Buena de Buscant, arciprestazgo de **Ager**).

1637

Pedro Juan Jover (de **la Granja**) con Gracia Rubiat.

Juan Clemente Sánchez (de **Alfajarín**) con Juana Tarragó (de **Flix**).

Pedro Giralt (de Laxclo, obispado de **Barbastro**) con Cecilia Correger.

1638

Jaime Gallinat, hijo de Jaime y de Isabel Juana Arbonés, con Mariana Pomar, doncella (de **Velilla**), hija de Juan y Mariana Fornés.

Lucas Riu, presente en el lugar, hijo de Tomas y Joana Solares, con Isabel Juana Oliet (de **Zaidín**).

Roman Zamora (de **Torres de Segre**) con Inés Calavera.

1643

Juan Alquézar (de **Bujaraloz**) con Mariana Dosaguas.

Bartolomé Castellçó (de **Masalcoreig**) con Isabel Juana Fuentes (de la Granja).

Juan Escolar (de **Candasnos**) con Jerónima Balaguer.

Juan de la casa, mancebo (de **Binéfar**), con Olaria Arcos, viuda de Gaspar Gómez.

1644

Bernat Fonz, mancebo (de **la Granja**), con Magdalena Berxer.

Miguel Millanes, viudo, con Gracia Barrafón (de **Fraga**).

Jusepe Sicondo (de **Pamplona**), hijo de Pedro y Feliciano Gil, con Margarita Madrano (de **Soria**), hija de Juan y Madalena Morales.

Andrés Frorino, soldado, hijo de Bautista y Acangeta Volta (de **Cremona**, Italia), con Violante Policrasta, doncella, hija de Guillermo y Rufinna de l'Eva (de **Cremona**, Nápoles)

Miguel Juana Moliner, viudo, hijo de Juana y de Isabel Cavos (de **Masalcoreig**), con Esperanza Pérez, doncella, hija de Francisco y de Esperanza Solanes, cirujano de Torrente.

Pedro Juny, mancebo, hijo de Pedro y Eulona Bonrelli (de **Mallorca**), con Teresa Sarcadell, doncella, hija de Gabriel y de Isabel Mallol (de **Serós**), vecinos de la presente.

1645

Pedro Arbonés, viudo de Madalena Llobera, hijo de Juan y de Madalena Guinovart, labradores, difuntos (de Santa Matías de Mascle, **Tarragona**), con Isabel Pueyo, viuda de Bernardo Choper, hija de Francisco y María Albera (de Planella, **Barbastro**).

Miguel Millanas [sic], viudo de Paula Barrafón (de **Fraga**), hijo de Juan y María Salas (éstos de Torrente), con Petronila Bragos, viuda de Tomas Onofre, hija de Matías y de Isabel Joana Bragos (de **Fraga**), todos vecinos de la presente.

Antonio Blanc, viudo de Josefa Aguilar, con Madalena Oriol, doncella, hija de Pablo y Madalena Oriol (de **Masalcoreig**).

1646

Josep Verger, mancebo, hijo de Gaspar y Joana Vilanova (de **Masalcoreig**), con Esperanza Grgadell, viuda de Pasqual Bataller, hijo de Gabriel y de Isabel Gardadell (de **Serós**).

Domingo Roca, viudo, hijo de Ramón y María (todos de **Serós**), con Mariagna Miquet, doncella, hija de Pedro y Bárbara Casals (de **la Granja**).

1648

Manuel Bataller, mancebo, hijo de Pasqual y Luisa Calavera, con Teresa Gardadell, viuda (de **Serós**), hija de Gabriel y de Isabel Almayora (ambos de **Serós**).

Miguel Pallaruelo, viudo, hijo de Juan y de Catalina Cabas (ambos de la Vall de **Benasque**), con Pascuala Fonz, viuda, hija de Juana y Esperanza Barrafón.

1649

Gaspar Vidal, mancebo, hijo de Miguel y Esperanza Coscó (de **Masalcoreig**), con Hipólita Vissa, doncella, hija de Domingo y Mariagna Fullola.

Pedro Betrián, viudo, hijo de Juana y Joana Caballer, con Teodora Pons, viuda, hija de Pedro y Madalena Navarro (de **Masalcoreig**).

La immigració occitana a Begues a través del fons notarial eclesiàstic de l'Arxiu Parroquial de Sant Cristòfor de Begues. Segles XVI-XVII

Víctor Mata i Ventura
Marià Hispano i Vilaseca
Albert Company i Vengut
Dos Punts Documentació i Cultura, SL
Centre d'Estudis Beguetans

1. INTENCIONS I PROPOSTA

Les tasques de catalogació de l'Arxiu Històric Parroquial de Begues, en endavant AHPB, realitzades per iniciativa del Centre d'Estudis Beguetans han comportat la descripció de tots els documents dels fons que custodia, la majoria compresos entre els segles XVI i XX. La lectura i descripció dels documents, així com la indexació dels descriptors onomàstics, geogràfics i d'entitats han fet possible la constatació d'una gran mobilitat de persones a Begues, ja sigui de pobles veïns de la comarca, de la resta de Catalunya, o de les contrades més llunyanes del nord i del sud de les nostres fronteres culturals i lingüístiques. Del nord, la immigració fou exclusivament occitana i es produí dels segles XVI al XVII. Del sud fou bàsicament extremeña i andalusa, i va ser el resultat dels processos migratoris de mitjan segle XX.

Durant el procés d'organització arxivística de l'AHPB, va sobtar-nos el fet de trobar abundants traces documentals de persones d'altres contrades que es casaven, testaven o morien a Begues. Especialment en els segles XVI i XVII més de la meitat dels homes que feien capítols matrimonials, pas previ a contraure matrimoni, amb dones beguetanes

eren de fora del municipi. L'impacte més important, però, fou la gran quantitat d'occitans, i en menor mesura d'occitanes, que la documentació mostra. Com a membres del Centre d'Estudis Beguetans, arxivers, historiadors i veïns de Begues no podíem deixar passar l'oportunitat de donar a conèixer la importància de la immigració occitana en la formació de moltes de les antigues famílies beguetanes. De tota manera, el present estudi s'ha de considerar com una primera aportació del que ha d'ésser un estudi demogràfic més ampli, que abrasi el desenvolupament de la població de Begues fins al segle xx, la qual cosa aportarà, d'una banda, dades versemblants sobre les característiques, tendències i comportament de la població en l'esdevenir històric, i, de l'altra, un coneixement de les aportacions humanes produïdes per aquestes migracions. Tot plegat ha de propiciar una reflexió del que ha estat la formació i el creixement dels pobladors de Begues i una valoració mesurada dels actuals processos migratoris.

Begues és un poble tradicionalment rural ubicat a l'extrem sud del Baix Llobregat, es troba situat dins del massís de Garraf, un conjunt muntanyós que pertany a la serralada litoral i que està clarament delimitat per la vall del riu Llobregat, la depressió del Penedès i el mar Mediterrani. Dins d'aquest massís, el nucli urbà de Begues s'ubica en un altiplà que separa el massís de Garraf pròpiament dit de la serra de l'Ordal. L'altiplà bascula suaument cap a ponent, des dels 400 metres d'altitud de la Collada fins als 350 metres del Pou del Glaç. Els municipis amb els que limita són: al nord, Vallirana; a l'oest, Olesa de Bonesvalls i Olivella; al sud, Sitges, i a l'est, Gavà, Sant Climent i Torrelles de Llobregat. Tot i que geogràficament Begues pertany al Garraf i vinícolament pertany al Penedès, administrativament es troba dins la comarca del Baix Llobregat, fet que es deu a raons històriques lligades a la pertinença de Begues a la baronia d'Eramprunyà. El terme municipal de Begues ocupa un territori estratègic al sud de la ciutat de Barcelona, i forma part de l'entorn geogràfic de l'àrea metropolitana de Barcelona.

Fins ben entrada la dècada dels vuitanta del segle xx, la població va restar estabilitzada vora els 1.000 habitants. A l'estiu, per l'afluència d'estiuejants, augmentava fins a 3.000 o 4.000. En la dècada dels noranta, com en molts altres municipis catalans, es produí un creixement demogràfic motivat per canvis econòmics, socials i de costums que donà pas a una febre constructora desmesurada que ha afectat fins fa pocs mesos el pla de Begues. Per aquestes i altres raons, avui en dia Begues compta amb 7.000 habitants.

Entre els antics veïns de Begues és molt comú sentir a dir: «quan vaig al poble a comprar no conec ningú», «abans sí que ens coneixíem tots», «com més serem més riurem», etc. Molts dels veïns autòctons de Begues ho són des de fa segles, cognoms

com Tèrmens, Romagosa,¹ Sadurní, Vinyes, Surribes, Grau, Mercer, Martí, Vendrell, Paucirerol, Rigol... ja existien al segle XVI, i alguns fins i tot abans, la qual cosa ha creat un imaginari d'immobilitat, solament trencat per l'anada i vinguda estacional dels estiuejants que van arribar a partir de les primeres dècades del segle XX, però sobretot dels anys seixanta. Per cert, molts d'aquests estiuejants s'han anat integrant en el poble i avui en dia són part de la comunitat.

2. ESTUDIS DEMOGRÀFICS: ESTAT DE LA QÜESTIÓ A BEGUES

Si bé els estudis demogràfics realitzats per Jaume Codina Vilà sobre el Baix Llobregat i l'obra escrita per Jordi Nadal Oller i Emili Giralt Raventós, els anys seixanta del segle passat, bàsicament sobre la costa catalana, no tractaven directament sobre Begues, són obres ineludibles i de referència per a qualsevol estudi sobre immigració occitana d'arreu del país.²

Els estudis de demografia històrica fets sobre el territori de Begues fins l'actualitat s'han realitzat en l'àmbit comarcal i nacional. F. Xabier Gual Remírez i Carles Millàs Castellví³ analitzen la població del Baix Llobregat entre els segles XVI i XVIII poble per poble, utilitzant com a font historiogràfica els llibres de baptisme i els obituaris parroquials. Pel que fa a Begues, centren el seu estudi des de l'any 1564 fins al 1714. Comptabilitzen els naixements i les defuncions; estableixen els períodes màxims de mortalitat en èpoques d'epidèmia, crisi de subsistència i guerra; identifiquen les oscil·lacions de població en el període que va de 1368 a 1787, utilitzant fonts pròpies i alienes, i fan servir altres estudis demogràfics, com els gràfics de població del segle XVII elaborats per Bondia i Solans a partir de les llibretes de compliment pasqual de Begues (1610-1626).

Les dades conegudes sobre immigració occitana a Begues es deuen a diversos autors. D'una banda, ha estat comptabilitzada per Maria Rosa Bondia i Conxita Solans en les seves dues obres dels anys 1994 i 1999 dedicades a elaborar una història general

¹ Romagosa és un llinatge d'origen occità que s'instal·la a Catalunya al segle XII, a Cervelló i a Olesa de Bonesvalls arriben al segle XIII, i a Begues a principis del segle XVI. Per ampliar dades consulteu l'obra de Vicente MEDINA VICIOSO (2004). *Can Romagosa de Begues*. Esplugues de Llobregat.

² De Jaume CODINA I VILÀ sobre la immigració occitana al Baix Llobregat, vegeu, per exemple: «La immigració francesa al Delta del Llobregat (1400-1700)». A: *XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. El Prat, p. 226-371; «Els noms dels "gavatxos"». A: *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*. Barcelona, p. 73-82; «Catalans de Segona: contribució a l'estudi de la immigració francesa durant l'Edat Moderna». A: *Treballs de Geografia*, núm. 49, p. 203-215. De Jordi NADAL OLLER i Emili GIRALT vegeu la traducció en català (2000) d'*Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic, i «Ensayo metodológico para el estudio de la población catalana de 1553 a 1717». A: *Estudios de Historia Moderna*, vol. 3, p. 237-284.

³ F. Xabier GUAL REMÍREZ i Carles MILLÀS CASTELLVÍ (1999). *La població del Baix Llobregat a l'Època dels Àustria*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, p. 204.

de Begues.⁴ Fan servir com a font d'anàlisi els registres matrimonials de l'AHPB, datats entre els anys 1584 i 1645. Identifiquen 7 occitans entre els anys 1585 i 1633 i comuniquen l'existència d'altres. Deixen constància d'un episodi de bandolerisme provocat per bandolers occitans, ocorregut en alguns masos de Begues. A elles devem la identificació de l'existència d'un vas per a estrangers dins el cementiri de Begues.

L'estudi portat a terme per F. Xabier Gual Remírez, Valentí Gual Vilà i Carles Millàs Castellví,⁵ confeccionat sobre diversos municipis del Baix Llobregat, també pren com a font historiogràfica els registres matrimonials de l'AHPB. Pel que fa a Begues, quantifiquen 317 noces entre 1580 i 1669, i en 13 hi intervenen marits francesos. Conclouen que als pobles petits del Baix Llobregat, com Begues, la immigració és inferior que a la resta de municipis de la comarca.

L'obra més recent que s'ha publicat és de l'any 2005, i l'ha elaborat Carles Millàs Castellví.⁶ És una síntesi compiladora dels resultats obtinguts per altres investigadors i per ell mateix sobre el tema de la immigració occitana a Catalunya, en especial al Baix Llobregat. Deixa constància de les fonts d'estudi més emprades pels investigadors: registres de matrimoni, capítols matrimonials, testaments, llibretes de compliment pasqual, llibres de baptisme, i altres. Estudia minuciosament Olesa de Montserrat a partir de registres de matrimoni i capítols matrimonials. De Begues, fins el 1645 utilitza les dades que tenia disponibles dels treballs de Bondia i Solans, i a partir d'aquesta data fins al 1700, recursos propis. Fa servir els registres matrimonials de l'AHPB compresos entre 1645 i 1699 i obté resultats semblants als altres estudis mencionats: identifica 6 occitans entre 1645 i 1699. Amb les dades recollides, arriba a una sèrie de conclusions sobre lloc d'origen, procedència, tipus d'immigrants estrangers no occitans, etc. Recopila una gran quantitat de dades de pobles del Baix Llobregat i una àmplia bibliografia relacionada amb la demografia a l'edat moderna, en especial amb la immigració occitana.

En síntesi, els resultats extrets de l'anàlisi de les dades obtingudes en la recerca d'immigrants occitans a partir del buidatge dels registres matrimonials de l'AHPB donen com a resultat 13 occitans clarament identificats en el període 1585-1669. Si tenim en compte els 317 matrimonis que es produeixen a Begues en aquest període, s'obté un percentatge aproximat del 4,1% de matrimonis francesos. El percentatge mitjà del conjunt de municipis del Baix Llobregat tractats és de l'11%.

⁴ Maria Rosa BONDIA DOMPER i Concepció SOLANS RODA (2001). *Begues*. Col·lecció La Creu de Terme, 14. Valls, p. 119; i (1994). *Terra i homes a Begues, poble mil·lenari*. Begues.

⁵ F. Xabier GUAL REMÍREZ, Valentí GUAL VILÀ i Carles MILLÀS CASTELLVÍ (1998). «La immigració occitana a Catalunya: el cas del Baix Llobregat (segles XVI i XVII)». A: *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 1, núm. 18, p. 133-148.

⁶ Carles MILLÀS i CASTELLVÍ (2005). *Els altres catalans dels segles XVI i XVII*. Col·lecció Llorenç Sans d'Estudis del Baix Llobregat, núm. 15. Barcelona, p. 164.

3. LES FONTS DOCUMENTALS DE L'AHPB PER A L'ESTUDI DE LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES

L'Arxiu Històric de la Parròquia de Begues conté diversos fons documentals, entre els quals destaca el fons generat i rebut per la parròquia de Sant Cristòfor de Begues des del segle xv fins a l'actualitat. Encara no fa un any era un arxiu sense catalogar, per la qual cosa els documents i la informació que contenia eren de difícil accés. L'organització arxivística i la posterior digitalització de tots els documents de l'arxiu ha facilitat la identificació de les diferents sèries documentals i la descripció i indexació del contingut dels documents.⁷ Tot plegat ha comportat la identificació de milers de persones i centenars de topònims i entitats. Aquesta abundància de dades, que podríem qualificar d'"explosió informativa", ha fet possible l'estudi que presentem.

La diversitat documental i la riquesa quantitativa i qualitativa de l'AHPB ha fet viable treballar amb el fons notarial de la rectoria de Begues i amb els llibres d'òbits corresponents a l'administració sacramental de la parròquia. En concret, les sèries documentals utilitzades del fons parroquial de l'AHPB són les següents:⁸ A03.03.02. Capítols matrimonials (1510-1700); A03.03.01. Testamentaria (1490-1700); A03.03.03. Manuals notariais (1421-1700) i A03.01.04. Llibres d'òbits (1566-1700). Fins ara, els estudis sobre demografia històrica general s'havien basat en A03.01.01. Registres de batejos i A03.01.04. Registres d'òbits. Per a la recerca d'occitans: A03.01.04. Llibretes de compliment pasqual i A03.01.03.01. Registres de matrimoni.

Les raons d'escollir el fons notarial són diverses. La principal és que durant les tasques de catalogació de l'AHPB, observàrem l'existència de referències de molts occitans. La segona és que les tipologies notariais proveeixen de dades de filiació dels seus protagonistes, del seu ofici i estat civil, de la seva pròpia procedència i la dels seus progenitors (població, bisbats corresponents o nacionalitat), però també de dades sobre altres familiars, marmessors, legataris i testimonis dels actes notariais on participen. La tercera es basa en la qualitat de la documentació, car són documents de caire econòmic dels quals és possible extreure informació sobre l'estatus social i financer dels atorgants, el seu patrimoni moble i immoble, les seves preferències votives, la seva activitat laboral, les relacions amb la població autòctona, el grau d'integració en la societat d'acollida... Els registres d'òbits ofereixen una informació apta per localitzar les persones que morien solteres, les que no testaven, i les que per carència econòmica i/o social no podien portar a terme cap projecte de vida ni deixar cap llegat a tercers. O, dit d'una altra manera, els que la documentació identifica com pobres mendicants.

⁷ VÍCTOR MATA I VENTURA. «Organització i digitalització de l'Arxiu de la Parròquia de Sant Cristòfor de Begues». A: *Actes de la I Trobada d'Estudiosos de la Baronia d'Eramprunyà*. Gavà, 2008 [en premsa].

⁸ La cronologia que es fa constar entre parèntesis indica l'any de començament de la sèrie documental i l'any en què acabem l'estudi. La majoria contenen documents posteriors a l'any 1700.

Capítols matrimonials

La recerca de dades es realitza sobre la sèrie A03.03.02. Capítols matrimonials del fons de la parròquia de Sant Cristòfor de Begues de l'AHPB: UC 2237: 1510-1587; UC 2238: 1592-1665; UC 2239: 1597-1633; UC 2240: 1627-1650; UC 2241: 1665-1686 i documents solts des del 1565 fins el 1800.

El dret català exigeix escriptura notarial per fixar el règim econòmic matrimonial. Cada capítol matrimonial es compon d'una sèrie de pactes que convenen les dues parts per contraure matrimoni. Regula la situació econòmica de la futura parella, hi apareixen els noms dels pares i contraents, així com la signatura dels testimonis, i s'estableixen els pactes de lliurament de dot per part dels pares o altres parents de la núvia, consistents en una quantitat de diner comptant i l'aixovar. El nuvi aporta l'escreix de compensació, sempre que la núvia es casí verge, les vídues no hi tenen dret. Sovint s'afegeixen pactes successoris sobre l'herència dels béns dels cònjuges o dels pares, l'usdefruit vidual, amb dret d'ús i habitació a casa del marit, a favor de l'esposa si sobreviu a aquest. També es troben pactes de manutenció dels fills de primers matrimonis de la núvia. Finalment, són habituals les èpoques de pagament del dot.

Testaments

La recerca de dades es realitza sobre la sèrie A03.03.01. Testaments del fons de la parròquia de Sant Cristòfor de Begues de l'AHPB: UC 1549: 1490-1597; UC 1550: 1597-1632; UC 1551: 1622-1685 i documents solts des del 1526 fins el 1800.

D'acord amb Tomàs Montagut, el testament és un acte solemne i d'última voluntat, en el qual es designa hereu i es poden dictar altres disposicions de caràcter personal i patrimonial.⁹ L'estructura principal del testament es basa en: identificació, parentiu i ofici del causant; invocacions religioses; nomenament d'executors testamentaris; causa de l'execució testamentària; ordenació de la sepultura i de les misses per sufragi de l'ànima; institució d'hereu i altres llegats. Són habituals les substitucions fideïcomissàries que graven el primer hereu. El testament és un instrument jurídic que tenia caràcter cautelar a fi d'evitar possibles dispersions del patrimoni en cas de premoriència sense descendents, i solia ser utilitzat, sobretot, des de la fi de l'època medieval, per la classe propietària de la terra. És habitual que els testaments continguin memorials de deutes contrets o pendents de cobrar.

⁹ Tomàs DE MONTAGUT I ESTRAGUÉS, Víctor FERRO I POMÀ i Josep SERRANO DAURA (2001). *Història del Dret Català*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya (Col·lecció Manuals, 41), p. 240.

Òbits

La recerca de dades es realitza sobre la sèrie A03.01.04. Òbits de la parròquia de Sant Cristòfor de Begues de l'AHPB: UC 164: 1566-1577; UC 165: 1583-1653; UC 166: 1653-1719 i UC 167: 1720-1807.

Fan relació de les defuncions d'adults i albat esdevingudes en el terme de la parròquia de Sant Cristòfor de Begues. Els registres inclouen les dades nominals del difunt, filiació, origen geogràfic, ofici i en alguns casos les dades del testament, les despeses afegides per dret de creu, ús de capelles, dret de campanes o deute de parroquiatge, ciris i candeles, laudes, novenes, aniversaris de cap d'any, etc. També les despeses dels oficials de capellà, vicari, preveres..., i les derivades del dinar que s'oferia als oficials en acabar la cerimònia. Sovint es fan constar altres dades, com la causa de la mort i el lloc on s'esdevé el decés. La profusió de cerimònies (novenes, cap d'any, tres oficis amb nocturns, laudes de difunts...), que inclouen despeses semblants a les d'enterrament, fan d'aquesta tipologia documental un punt d'informació de l'estatus econòmic i social dels finats. No cal dir que els més pobres solament eren «soterrats per amor a Déu». És un tipus documental que té l'inconvenient de no establir amb claredat la procedència dels finats. Sovint els occitans són anomenats «estrangers» o «forasters», denominació que inclou també els catalans.

Manuels notarials

Els manuals relligats amb escriptures diverses de l'AHPB no s'han buidat exhaustivament. Solament s'han tingut en compte els documents solts de l'AHPB (138 documents compresos entre els anys 1421 i 1720), per la qual cosa resta encara una bona part de la documentació sense processar: 9 manuals notarials amb centenars de documents relligats que abasten un període cronològic que va de 1553 a 1759 i que ocupen 1.869 fulls escrits a doble cara. Els manuals notarials descriuen l'activitat econòmica, personal i social dels beguetans en l'àmbit d'una rectoria rural com la de Sant Cristòfor de Begues. També testimonien els actes de consells de la universitat de Begues, els instruments crediticis que generava, procures... Els llibres notarials que es conserven a l'AHPB contenen instruments de diverses tipologies documentals: èpoques, empenyoraments, contractes d'establiment diversos entre els propietaris de la terra i la mà d'obra camperola, emfitèutics, inventaris i encants, actes de reconeixement de deutes o pagaments, concòrdies, sentències arbitrals de caràcter privat, contractes agropecuaris, contractes de compravenda de béns rurals, debitoris, contractes per fer determinades tasques al camp, arrendaments, etc.¹⁰

¹⁰ Vegeu l'estudi elaborat per Jordi GUNZBERG (2000). «L'instrument notarial a l'època moderna (segles XVI-XVII). A: *Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català*. Col·lecció Estudis 23. Barcelona, p. 33-34.

4. ANÀLISI DE RESULTATS

4.1. Mètode de treball

Per tal d'afavorir la consulta i la integració de resultats hem adoptat la periodificació cronològica emprada en l'estudi de Carles Millàs i Castellví.¹¹ D'acord amb això, tots els recomptes s'han fet en períodes cronològics de 20 anys a partir del 1565 fins el 1700, malgrat que les referències obtingudes en el nostre estudi abracen el període 1510-1686. Hem pres dades que considerem provades documentalment, per la qual cosa al final del treball es mostra un llistat de les persones amb especificació de les signatures sistemàtiques dels documents. S'ha tingut especial cura a evitar les repeticions i s'han rebutjat les dades dubtoses. Per tal de facilitar la identificació del nom i cognom d'una mateixa persona, que la documentació presenta en més d'una grafia, hem adoptat la més aproximada als usos lingüístics i comprensió actuals. S'han eliminat dels llistats els soldats enterrats a Begues, ja que malgrat ser estrangers no formaven part de la comunitat del poble. No hem tingut en compte les persones que han sofert algun accident de viatge per Begues.¹² Els albatos tampoc han estat considerats, la seva condició de recent nascuts o de curta edat els fa desestimables de formar part activa de la comunitat, però sí que hem pres les dades dels seus pares. Finalment, les persones identificades com «estrangers» en els llibres d'òbits han estat considerades aptes per a l'estudi, sempre que el seu cognom fos manifestament occità. S'han encreuat les seves referències amb les extretes d'altres documents processats, la qual cosa ha afavorit l'enriquiment d'informació. Dins la categorització d'«estranger» s'han desestimat les persones sense cognom i de les quals no consta cap nom, excepte de les que se'n coneix el lloc de procedència.

4.2. Els períodes migratoris

La periodificació de l'arribada d'immigrants occitans a Begues segueix la tendència que és vàlida, a grans trets, per al territori del Baix Llobregat i la major part de Catalunya, sobretot la costanera i prelitoral.¹³ De la primera fase, dita *ascendent*, que va de 1490 a 1540, es disposa de menys informació que de les següents. El balanç migratori és poc conegut per la manca de documentació disponible, en especial als arxius parroquials. L'AHPB segueix la tònica expressada, solament es conserven dos documents, un de 1510 i un altre de 1539. Els llibres notariaus que es conserven a l'AHPB i que

¹¹ *Ibidem*, nota 6, p. 3.

¹² Tres pastors aragonesos van morir per efecte d'un llamp mentre menaven el ramat cap a Olesa de Bonesvalls. La notícia explicita que havien d'anar a Barcelona, però ho impedia el setge a la ciutat que feien els francesos. UC 166, A03.01.04. Registres d'òbits, 1653-1719, p. 117 revers.

¹³ Seguim els criteris de periodificació d'arribada immigratòria apuntats per Jordi NADAL i Emili GIRALT (2000). *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic, p. 121-129.

s'utilitzen majoritàriament en aquest treball comencen a donar informació seriada a partir dels anys quaranta del segle XVI. De tota manera, el gruix documental no és prou important fins dues dècades més tard. Això es deu a les normatives emanades del Concili de Trento (1564), que disposaven i manaven als rectors formar i arxivar degudament els llibres sacramentals i d'administració parroquial.¹⁴ La següent fase, anomenada *de plenitud*, compresa entre els anys 1540 i 1620, coincideix a grans trets amb la tendència observada a Begues, en relació amb la creixent arribada d'homes i, en menor mesura, dones. A Begues el major percentatge s'aconsegueix al tombant dels segles XVI i XVII, a la segona dècada del segle XVII comença una lleu davallada. El tercer període de declivi immigratori abraça un arc cronològic molt ample, 1620-1700, del qual es conserva abundant documentació. Aquesta fase a Begues es caracteritza per una davallada constant fins el 1640, seguida d'una forta caiguda. A partir dels anys cinquanta es contemplen alts i baixos fins a la total desaparició d'occitans l'any 1686. Nadal i Giralt, per al conjunt català, diferencien l'etapa en dos períodes, el primer, 1620-1640, està marcat per un gran declivi immigratori, seguit d'una certa represa en la dècada dels cinquanta i, coincidint amb el Tractat dels Pirineus (1659), la immigració es talla definitivament. Després es produiran tan sols arribades d'occitans d'oficis artesanals especialitzats.

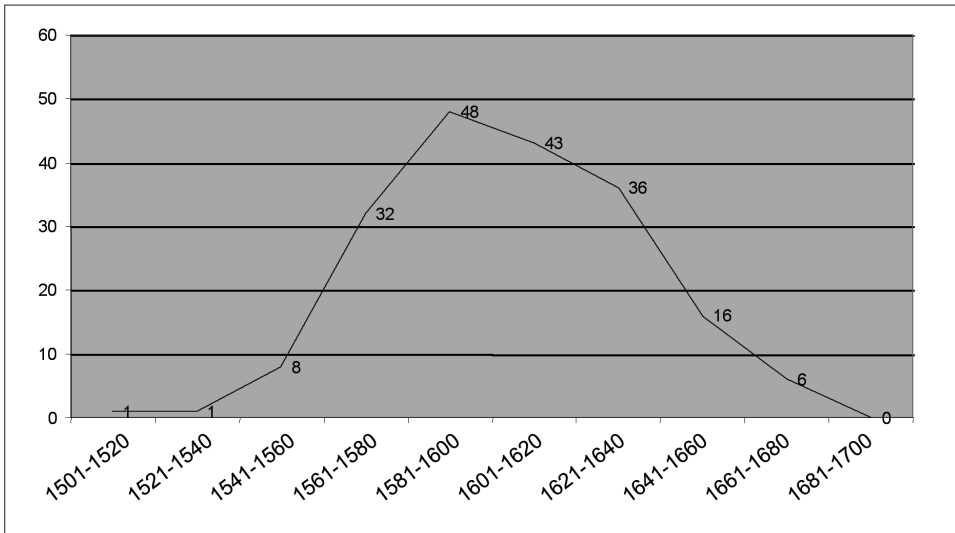
4.3. Nombre d'immigrants

El nombre total d'occitans i altres estrangers localitzats en la documentació és de 202 persones entre els anys 1510 i 1686. Si comptem tots els estrangers que han estat exclosos per diferents causes: soldats, manca de dades (nom i/o cognoms) i temporalitat no provada, el resultat puja a 217. Moltes vegades les mencions les trobem en més d'una tipologia a la vegada, per la qual cosa hem processat les dades per excloure les repeticions. Les dades d'occitans obtingudes en el buidatge del conjunt de tipologies pugen a 240. En el gràfic 1 s'observa que entre 1561 i 1640 es produeix la màxima aflluència d'occitans a Begues.

Els gràfics 2, 3 i 4 són clarificadors del percentatge d'occitans processat a partir de les tipologies documentals tractades. No hem format gràfic de manuals notariais, car aquesta tipologia solament ha estat tractada parcialment. En 137 instruments notariais buidats, hem identificat 8 occitans, que significa un percentatge del 5,83% del total.

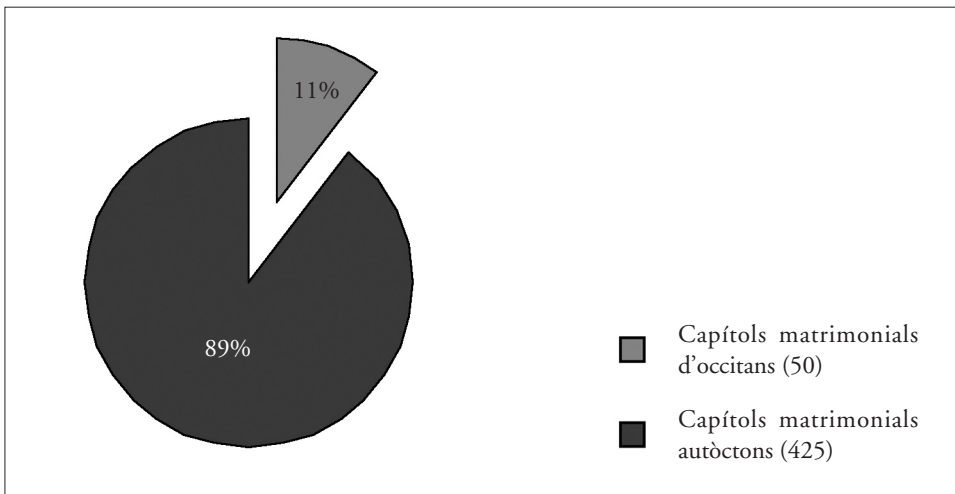
¹⁴ La visita pastoral de 1492 que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Barcelona dona notícia de l'existència d'un manual notarial, avui en dia perdut. Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, vol. 22, f. 113v.

Gràfic 1. Nombre d'occitans a Begues (1501-1700)

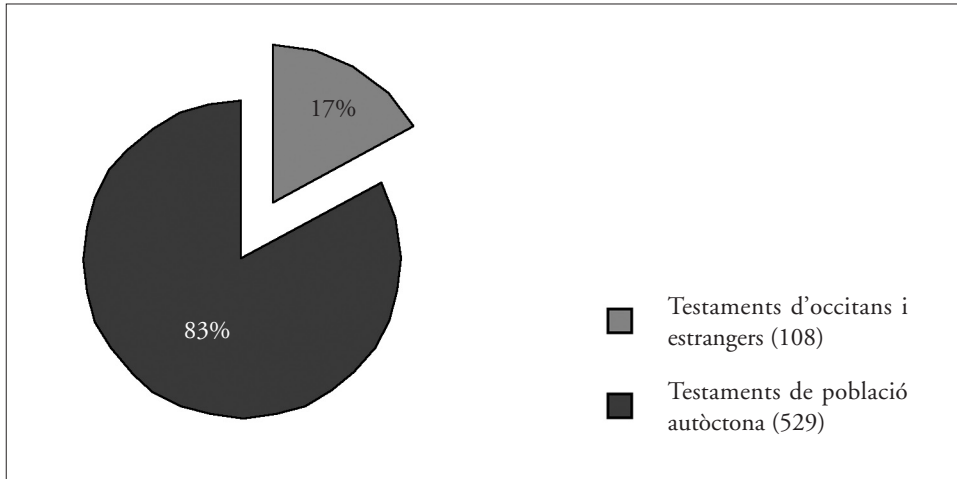
Elaboració pròpia.

Gràfic 2. Percentatge de capítols matrimonials en què intervenen occitans i/o occitanes a Begues (1501-1700)

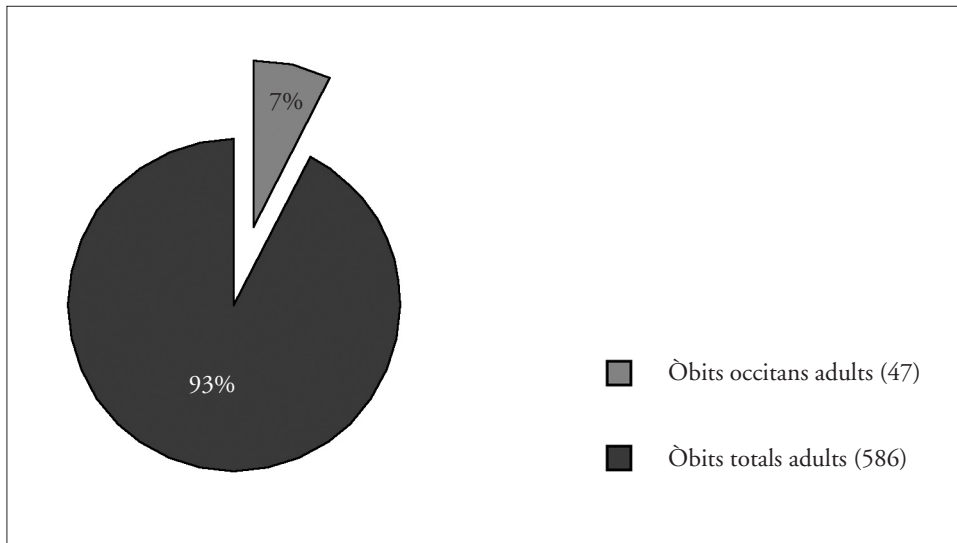
Elaboració pròpia.

Gràfic 3. Percentatge de testaments d'occitans a Begues (1501-1700)

Elaboració pròpia.

Gràfic 4. Percentatge d'òbits occitans adults a Begues (1501-1700)

Elaboració pròpia.

Si comparem les dades obtingudes de Begues amb el conjunt de les existents en altres municipis del Baix Llobregat, observem uns resultats sorprenents. De tota manera, davant l'evidència i tenint en compte que la documentació existeix i es pot comprovar, assajarem uns comentaris. Fins ara Sant Boi de Llobregat era conegut com el paradigma de la immigració occitana a la comarca del Baix Llobregat. Si confrontem les dades de Begues amb les de Sant Boi (vegeu taules 1, 2 i 3) es pot comprovar que a Begues senzillament hi havia més percentatge d'occitans.

Les dades de població censada s'han de considerar orientatives, durant l'Antic Règim no es feien recomptes de població amb finalitat estadística. La taula de població censada es fa constar per tal de donar una idea aproximada de les diferències poblacionals entre els pobles més grans del Baix Llobregat, Sant Boi de Llobregat i Olesa de Montserrat, i dos pobles petits de la comarca, Begues i Torrelles de Llobregat. Mentre que el diferencial de població en el període 1497-1716 entre Begues i Sant Boi és de 7,9 vegades a favor de Sant Boi, en el període d'immigració occitana, 1553-1593, és 6,9 vegades més gran a Sant Boi que a Begues. En el període del qual es coneixen dades immigratòries 1565-1600, Begues tenia una mitjana aproximada de 113 habitants i una mitjana de 43 occitans, que equival al 38%. Per al mateix període i condicions, Sant Boi de Llobregat disposava d'una mitjana poblacional de 750 habitants i una mitjana de 57 occitans i occitanes, equivalent al 7,6%. Les diferències amb Olesa de Montserrat encara són més importants. I si comparem Begues amb un poble de població similar, com Torrelles de Llobregat, els percentatges són abismals.

A partir dels gràfics realitzats amb les tres sèries documentals buidades: testaments, capítols i òbits, es percep que de 475 contractes matrimonials, pas previ a la celebració de matrimoni, 50 van ser d'occitans i occitanes, que inclouen els contractes entre occità i beguetana-catalana¹⁵ i occità-occitana. No s'han identificat contractes entre beguetà i occitana. S'observen 3 casos de capítols matrimonials entre occità i occitana. Els testaments reflecteixen un índex similar, dels 637 testaments atorgats a la notaria de Begues, 108 van ser disposats per occitans i occitanes. L'anàlisi dels òbits en el període 1566-1714 estableix 896 defuncions, de les quals 633 eren d'adults i 263 d'albats, els corresponents a occitans adults són 47, i 8 són albats fills d'occitans.

Taula 1. Evolució de la població censada

<i>Cronologia</i>	<i>Sant Boi de Ll.</i>	<i>Begues</i>	<i>Olesa de M.</i>	<i>Torrelles de Ll.</i>
1497	735	85	285	70
1553	900	100	445	80

¹⁵ Entenem que són catalanes les dones que els documents identifiquen com veïnes d'un altre municipi de Catalunya. En aquest treball no les hem mostrat per separat.

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

1595	600	125	S/D	S/D
1626	S/D	200	S/D	S/D
1708	1.230	130	1.055	85
1716	1.441	169	1.715	178

Fonts: Xabier Gual, Carles Millàs (1999), Bondia i Solans i altres fonts.

Taula 2. Occitans al Baix Llobregat

<i>Cronologia</i>	<i>Sant Boi de Ll.</i>	<i>Begues</i>	<i>Olesa de M.</i>	<i>Torrelles de Ll.</i>
1510-1564	S/D	10	S/D	S/D
1565-1580	13	32	S/D	7
1581-1600	44	48	8	3
1601-1620	50	43	41	4
1621-1640	40	36	26	9
1641-1660	46	16	22	2
1661-1680	14	6	9	S/D
1681-1700	9	0	6	S/D
1701-1714	3	S/D	2	S/D
Total	219	194	114	25

Fonts: Sant Boi, Olesa i Torrelles: Xabier Gual, Carles Millàs. Begues: elaboració pròpia.

Taula 3. Occitanes al Baix Llobregat

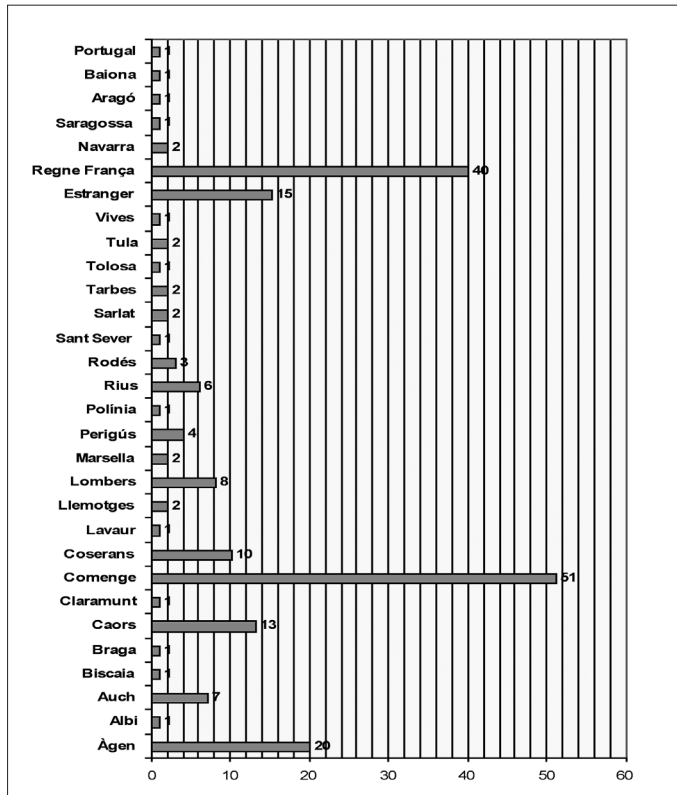
<i>Cronologia</i>	<i>Sant Boi de Ll.</i>	<i>Begues</i>	<i>Olesa de M.</i>	<i>Torrelles de Ll.</i>
1510-1564	S/D	1	S/D	S/D
1565-1580	S/D	1	S/D	S/D
1581-1600	10	1	1	S/D
1601-1620	3	5	6	S/D
1621-1640	1	4	4	1
1641-1660	2	S/D	1	S/D
1661-1680	S/D	1	1	S/D
1681-1700	S/D	S/D	2	S/D
1701-1714	S/D	S/D	S/D	S/D
Total	16	12	15	1

Fonts: Sant Boi, Olesa i Torrelles: Xabier Gual, Carles Millàs. Begues: elaboració pròpia.

4.4. Procedència occitana i altres nacionalitats

Les arribades d'immigrants occitans a Begues corresponen a persones del bisbat de Comenge (51), de llarg el territori d'origen que proporciona més població a Begues. Tot seguit, destaquen les procedències indeterminades representades amb la denominació «regne de França» (40), i l'encara més abstracte d'«estrangers», que inclou «forasters» (15), d'aquesta categoria comptabilitzem com occitans els susceptibles de ser-ho pel seu cognom. Per sota en aportació d'immigrants queden els bisbats d'Agen (20), Caors (13), Coserans (10), Lombers (8), Auch (7), Rius (6) i Perigús (4). Així doncs, són majoria els occitans vinguts dels Pirineus i Prepirineus (Comenge, Coserans), davant els del Llenguadoc i la conca de la Garona (Agen, Auch, Lombers, Tolosa...) i els de les terres altes i massissos (Caors, Perigús, Rodés, Sarlat, Tula...). Els municipis i/o parròquies d'origen s'han relacionat en el llistat final, malgrat que la forma expressada en la documentació és bastant imprecisa, a causa de la pronúncia occitana i la catalanització a la qual són sotmesos els topònims pel rector de torn.

Gràfic 5. Procedència d'estrangers a Begues (1501-1700)

Elaboració pròpia.

Taula 4. Procedència de la immigració per zones geogràfiques i bisbats

<i>Llenguadoc i Conca de la Garona. Total: 38</i>	Agen	20
	Auch	7
	Lombers	8
	Tolosa	1
	Albi	1
	Lavaur	1
<i>Terres altes i massissos. Total: 27</i>	Caors	13
	Claramunt	1
	Llemotges	2
	Perigús	4
	Rodés	3
	Sarlat	2
	Tula	2
<i>Pirineus i Prepirineus. Total: 69</i>	Comenge	51
	Coserans	10
	Rius	6
	Tarba	2
<i>Altres bisbats. Total: 5</i>	Marsella	2
	Polínia	1
	Sant Sever	1
	Vives	1

Elaboració pròpia.

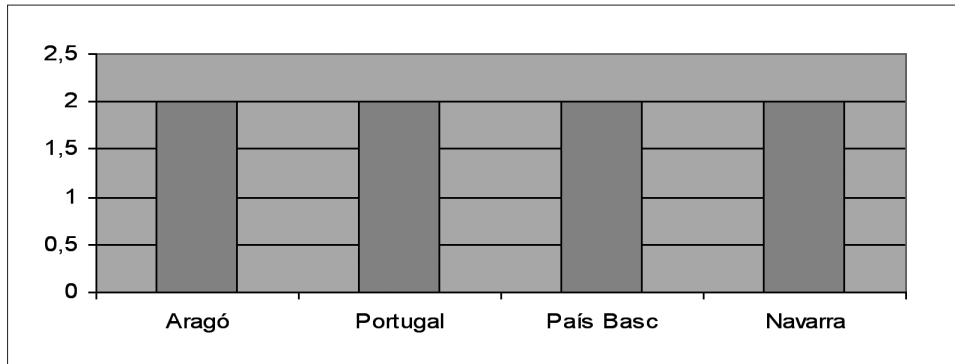
Més del 50% de la immigració occitana a Begues prové del vessant nord dels Pirineus i Prepirineus. Per a la realització de la taula 4 no s'han tingut en compte les procedències indeterminades, com «regne de França» i «estrangers occitans».

Estrangers d'altres procedències

Segons es comprova en els resultats exposats més amunt, una majoria aclaparadora d'estrangers de Begues procedeix del migdia francès, la qual cosa està en consonància amb la gran quantitat d'immigració rebuda a Catalunya els segles XVI i XVII. Altres estudis fets sobre el territori català així ho testimonien. De tota manera, cal tenir en compte les persones arribades d'altres territoris de la Península Ibèrica. A Begues, a diferència d'altres indrets de Catalunya, no s'han identificat altres procedències euro-

pees: alemanys, flamencs, italians, grecs.¹⁶ Es coneix, però, l'arribada de 2 bascos, 2 portuguesos, 2 aragonesos i 2 navarresos. De tota manera, si hi sumem altres estrangers desestimats, com els soldats (irlandesos, portuguesos, castellans i francesos) que transitaven o s'instal·laven a Begues en temps de conflicte, els passavolants i captaires comprovats i els estrangers no identificats per manca de nom i nació, la suma puja a més del doble.

Gràfic 6. Estrangers no occitans a Begues (1501-1700)

Elaboració pròpia.

4.5. Oficis

L'ocupació de la població estrangera a Begues estava dedicada al sector primari, la feina de pagès era la principal ocupació professional, la qual cosa denota el fort component rural del territori. A això, cal sumar-hi els oficis de bracer i mosso, relacionats amb feines agrícoles. És significatiu l'ofici de pastor; a Begues, el sector ramader tradicionalment hi ha tingut presència. Els abundants boscos, a més de proporcionar llenya i carbó, eren el lloc adequat per a la pastura de ramats. L'existència de preveres i altres oficis religiosos no comptabilitzats dins els sectors productius denota una manca d'oficiants autòctons per atendre els actes religiosos. Un altre ofici que mostra una certa activitat és el de mestre de cases. L'església parroquial de Sant Cristòfor de Begues s'acabà de construir el 1578 a sobre mateix de l'antic temple. Sabem que en la seva construcció hi van participar mestres de cases occitans, que no han estat comptabilitzats en aquest estudi.¹⁷ De menor importància són els oficis artesanals del sector secundari: sabater, ferrer, sastre...

¹⁶ Vegeu Jordi NADAL i Emili GIRALT. *Immigració i redreç demogràfic...*, p. 242.

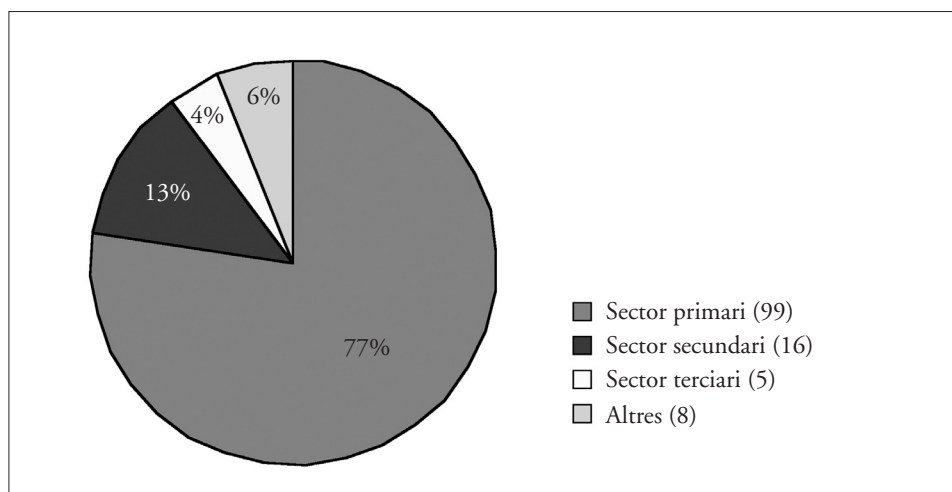
¹⁷ AHPB, A03.03.03. Manuals notariais, UC: 2346, f. 45-54.

Taula 5

Sector	Professió	Nombre
Sector primari. Total: 101	Pagès	80
	Pastor	10
	Carboner	4
	Mosso	3
	Bover	2
Sector secundari. Total: 16	Mestre de cases	5
	Sabater	4
	Ferrer	3
	Sastre	2
	Moliner	1
	Teixidor de lli	1
Sector terciari. Total: 5	Treballador	4
	Revenedor	1
Altres. Total: 8	Prevere	5
	Pobre	2
	Religiós	1

Elaboració pròpia.

Gràfic 7. Oficis dels occitans a Begues per sectors productius (1501-1700)

Elaboració pròpia.

5. VALORACIONS

Més enllà de les dades demogràfiques, l'anàlisi de la documentació tractada permet extreure informació sobre aspectes de caràcter econòmic i social del fenomen immigratori ultrapirinenc, mitjançant el processament de dades personals obtingudes dels documents notariais. La riquesa que aporten els capítols matrimonials, testaments, inventaris i encants, i actes notariais diversos no es troba en els registres sacramentals, que per definició són documents que relacionen les dades d'una manera més reduïda. La seva funció no és tant exposar informació sobre actes jurídics com relacionar els protagonistes d'aquests actes.

D'una primera lectura dels documents treballats exposem algunes valoracions sobre la sociabilitat i la integració dels occitans localitzats a Begues. La integració dels nouvinguts a Begues no va ser diferent d'altres pobles i viles del país. La gran quantitat de matrimonis entre occità i beguetana denota que la societat del moment admetia i/o necessitava la consumació de matrimonis mixtos, l'11% de capítols matrimonials en què intervenen occitans així ho testimonia.¹⁸ També s'han localitzat matrimonis entre occitans i occitanes, però en menor nombre, car la insuficiència de dones occitanes casadores obligava els fadrins a cercar núvia entre les autòctones.

Sembla que la discriminació no la marcava tant la condició d'estrangeria com l'estatus social i econòmic de les persones. L'única vegada que es detecta un malnom referit a la condició d'estranger és amb Domènec Camps, *Gavatxillo*. Potser és més colpidor el recel que mostren els beguetans vers els nouvinguts: en la visita pastoral de 1492 demanaven al bisbe que posés fi a l'absentisme dels rectors i el sotsarrendament de la rectoria a vicaris occitans, com era el cas d'Hug de Meymó. El bisbat de Barcelona va concedir la petició a través d'un decret.¹⁹

Altres indicis que assenyalen el grau d'integració dels occitans són, per exemple, la inclusió de memorials de deutes i la realització de petits llegats que mostren la pobra economia de la majoria d'immigrants occitans. A través dels seus llegats testamentaris es pot copsar el grau de relació endogàmica. Les atorgacions d'hereu universal a mem-

¹⁸ A principis del segle XVI Catalunya era un país despoblat. Les successives epidèmies de pesta i la Guerra Civil (1462-1472) entre Joan II i la Generalitat van produir un sever buit demogràfic. Begues i el seu territori van resultar molt afectats en la conflagració, la qual cosa provocà el despoblament del terme. L'any 1380 Begues comptava amb 66 focs, equivalents a 330 persones. El 1497 la població era de 85 habitants, compresos en 17 focs, 58 anys més tard el fogatge fet pels barons d'Eramprunyà establia 20 focs, aproximadament 100 habitants.

¹⁹ Josep CAMPANY GUILLÓT (2006) reproduïx el decret en la seva obra *L'antiga església de Sant Cristòfor de Begues: aproximació històrica*. Gavà [inèdit]: «In Christi nomine, Amen. Cosa nothòrie sie que vui que contam vuit de setembre any mil CCCC L XXXX IIII, està en veritat que ningun rector de dita rectoria de Sanct Chrisòfol de Begues no puga metre capella, ni tenir en dicta rectoria francès, ni estranger, sinó que sia capella della terra, lo qual sentència an gunyada los prohoms de Begues, debant lo senior bisbe de gràtia. Que dit rector no puga posar en dita rectoria, sinó a consentiment de dits prohoms de esta parròchia de Sanct Christòfol de Begues, la qual sentència jura y ferma y loha». Arxiu Diocesà de Barcelona, Visites Pastorals, vol. 22, f. 113v.

bres de famílies benestants de Begues són atribuïbles a relacions properes —laborals o de veïnatge—, provocades per la manca de familiars directes. En aquests casos, el nomenament d'hereu universal a favor de l'Església o l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona era una solució freqüent. Els occitans amb més béns que disposaven de família nomenaven hereus els seus fills o altres familiars propers, la qual cosa assenyala el grau d'integració en la societat d'acollida. Algunes vegades es localitzen deixes testamentàries a parents residents a Occitània, la qual cosa reforça les solidaritats territorials.²⁰ El fet de disposar de testimonis, marmessors o tutors autòctons de Begues és una altra prova d'assimilació social del testador. Al mateix temps, la presència entre els testimonis de l'acte d'un altre personatge amb el mateix cognom és indicatiu de la naturalesa familiar del corrent migratori. De l'anàlisi dels noms i cognoms d'occitans i occitanes de Begues es desprèn l'existència de tretze grups amb vincles de parentiu.²¹

La vida dels occitans no era fàcil, la migradesa de recursos i d'oportunitats a què es veien abocats era sovint causa d'exclusió social i econòmica. Les morts per malaltia són difícils de detectar, però les de mort violenta s'expressen en els obituaris. La relació entre òbit i testament permet enllaçar aspectes que costarien d'identificar en altres tipologies documentals. Així doncs, els testaments relacionen el lloc on els testadors atorgaven les darreres voluntats. Per això tenim notícia que els occitans més pobres vivien a les dependències de les cases dels propietaris de Begues, on estaven empleats de treballador, mosso, bover, bracer, pastor o pagès. També coneixem el lloc on sovint morien: en pallisses, corrals, graners, a sota l'escala o en una barraca. La desprotecció i la poca seguretat que donaven aquests llocs, sovint aïllats, propiciaven morts violentes per robatori, assalt... Els llibres d'òbits detallen aquest tipus de morts: és el cas d'Antoni Larotxa, que vivia a mas Costa, que morí d'una pedrada al cap (1604); Gaspar Mendes, mort d'una escopetada dins la casa de can Grau del Coll (1641); Joan Tarrida, mort d'un cop de destrat al cap (1601); Joan Arinyó (1592) i Joan Forcada (1610), morts per un cop de pedrenyal, el darrer a la muntanya, dins la barraca on dormia. Fonts documentals d'altres arxius citen també episodis de violència protagonitzats per occitans, sobretot en l'àmbit del bandolerisme. Tenim constància d'un episodi de bandidatge, identificat per Jaume Codina, ocorregut en sengles masos de Begues.

El clima d'inseguretat de l'època, representat pel bandolerisme,²² pirateria, pillatge nobiliari i invasors estrangers, era l'excusa de l'estat absolutista per organitzar exèrcits

²⁰ L'estudi de les fonts documentals franceses és indispensable per cloure degudament els estudis migratoris.

²¹ S'han identificat les següents famílies: Pons, 1578-1660; Puig, 1628; Danjach, 1577; Bailach, 1625-1652; Lafront, 1560-1617; Lafont, 1572-1580; Calveró, 1625; Camps, 1596-1645; Lobens, 1536-1647; Catllar, 1598-1607; Fontanet, 1608 i Macià, 1572-1602.

²² J. CODINA (1993) identifica el bandolerisme del Baix Llobregat com un fenomen protagonitzat per capes populars, diferent del bandolerisme nobiliari més freqüent a la Catalunya central. Ho sintetitza amb la frase: «pagès de dia, bandoler de nit». Vegeu: *Bàndols i bandolers al Baix Llobregat (1580-1630)*. Barcelona.

professionals de repressió i desplegar-los sobre el territori que suposadament havien de defensar, són els coneguts *al·lotjaments militars*. Begues no n'era una excepció, els llibres d'òbits relacionen soldats morts per escopetades en accions militars o de vigilància en el període 1641-1677.²³ La violència social es fa palesa en el ritual de celebració de duels: el batlle de Begues prohibeix que Bernat Fuert, occità de Comenges, i Gabriel Badia, pagès de Begues, celebrin un duel de nit (1637).²⁴ Els actes eren violents i de revenja fins al punt d'esbotzar les portes de la botiga del blat de Begues, habilitada com a presó, per assassinar un detingut (1641).²⁵

No tots els occitans que residien a Begues morien pobres, alguns prosperaven econòmicament i arribaven a ser propietaris, és el cas de la família Carreres de mas Costa, l'actual ca n'Enfruns, que fins i tot disposava de treballadors occitans, com Antoni Larotxa. Altres prosperaven mitjançant l'exercici d'oficis artesanals o professionals com sastre, teixidor de lli, mestre de cases, ferrer, sabater, moliner o prevere. Així ho mostren els capítols matrimonials, testaments i manuals notarials de l'AHPB. De la llibreta de compliment pasqual de 1610 transcrita per Bondia i Solans²⁶ es dedueix que alguns occitans identificats en aquest treball són esmentats com a caps de casa: Catllar (sastre), Molins (ferrer), Trobat (mestre de cases). D'altra banda, es pot comprovar l'ascens social dels occitans mitjançant el buidatge dels seus llegats testamentaris, les misses d'aniversari, els dots matrimonials, l'escreix aportat pel marit, el pagament del cerimonial de l'enterrament, etc.

Les descripcions del pagament de despeses ocasionades en les cerimònies lligades a l'enterrament són una font d'informació important per copsar signes d'assimilació. Les persones considerades no parroquianes eren sepultades en el lloc o fossar dels forasters, amb el benentès que «foraster» era tot aquella persona catalana o estrangera que no havia residit durant un any i un dia a Begues. La documentació del segle XVII en dona abundants notícies. D'acord amb Jaume Codina, l'acceptació social de l'immigrat depèn de la seva condició juridicoparroquial, si és ja un veí o parroquià més o si és un foraster. Els primers gaudeixen d'una sèrie de drets que els segons no tenen. Per exemple, ser enterrats individualment. Un altre signe d'integració és el pagament del dret

²³ Vegeu l'obra de Josep CAMPMANY GUILLOT (1993) sobre diferents episodis bèl·lics i de revolta a la baronia d'Eramprunyà i Begues: «L'aixecament dels barretines a la baronia d'Eramprunyà: el protagonisme de Begues». A: *L'aixecament dels barretines a Eramprunyà* [inèdit]; *Gavà i la baronia d'Eramprunyà en la guerra dels Segadors*. Gavà; *Castelldefels, temps d'història* [en premsa].

²⁴ Treva signada entre Gabriel Badia, pagès de Begues, i Bernat Fuert, pastor, estranger i veí de Begues, per la qual queda limitat l'acte de batre's en duel, privat només a la llum del dia, però no de nit, sota pena de 25 ducats i vigilància del batlle de Begues, Jaume Sadurní. AHPB, A03.03.03. Manuals notarials, UC: 2433, Begues (21/06/1637).

²⁵ Josep Albinyana, barber de Barcelona, morí assassinat de nit dins la botiga del blat de la plaça on estava pres. Textualment: «Matarant-lo de nit espatlant les portes». AHPB, A03.01.04. Òbits, UC: 165, Begues (14/05/1641).

²⁶ Vegeu la transcripció en l'apèndix documental de *Begues...* (2001), p. 111-115.

de parroquiatge, mitjançant el qual s'estableix la facultat de ser considerat parroquià. La documentació indica els occitans que pagaven parroquiatge d'estranger per manca d'una residència continuada i, en cas de dubte, s'obria un període investigació.

Finalment comprovem la inestabilitat de residència de les persones i els freqüents canvis de veïnatge de la població de Begues en general, també entre els beguetans d'origen occità. Part de les persones identificades fent testaments i capítols matrimonials no es localitzen en el registre d'òbits. D'acord amb Jaume Codina,²⁷ part del que assevera per Sant Boi de Llobregat és extrapolable a Begues. En aquest sentit, les llistes de població santboianes, conservades en bona part des de 1583, mostren el canvi i el tràfec constants de personal assalariat, format majoritàriament per joves solters i famílies de jornalers.

6. CONCLUSIONS

És evident que les dades que aportem en aquesta comunicació sorprenen pel nombre total d'immigrants en una petita població ubicada entre les muntanyes del Garraf. Però també per la qualitat, car la majoria de dades dels documents notariais són de caire personal, com els testaments, o de caire marcadament econòmic, com els capítols matrimonials i els manuals notariais. El fet de poder identificar amb tanta precisió el corrent migratori a Begues està lligat, sens dubte, a una bona organització de les fonts documentals. D'acord amb el geògraf Josep Iglésies, una de les causes de l'ocultació demogràfica, que ell quantifica en un 30 o 40% del total de població, pot ser una mala utilització de les fonts. Nosaltres afegim també que una organització arxivística inexistente o deficient pot desembocar en greus oblit. Seguint Iglésies, cal considerar perduts els occitans i pobres que no han estat mai quantificats en cap fogatge. Nosaltres ho complementem amb els que no són reflectits en cap altre document sacramental, notarial, municipal, baronial... En tot cas, podríem matisar aquesta asseveració comptant els pobres mendicants dels registres d'òbits, aquells que són soterrats per amor a Déu i dels quals moltes vegades no es coneix ni el nom, però sí la seva condició d'estrangers.

Una vegada organitzat l'arxiu, cal valorar amb propietat les tipologies documentals més adequades per a l'estudi en qüestió. Així doncs, dels documents que contenen informació sobre demografia, la documentació notarial en general és la que abraça un període cronològic més ample i ofereix unes dades quantitativament més abundants i qualitativament millors. A través de la consulta d'altres treballs sobre immigració

²⁷ Jaume CODINA I VILÀ (2000). «Catalans de segona. Aproximació a la immigració francesa del delta del Llobregat». A: *V Curs d'Història d'El Prat*. Amics del Prat.

occitana es verifica que en poques ocasions es buiden fons d'arxiu de tipus notarial: testaments, capítols matrimonials i manuals notariais en general.

Al marge de les consideracions de caràcter arxivístic, fem aportació d'altres consideracions de caire demogràfic que enriqueixen anteriors estudis. Per exemple, les tesis que assignaven a Begues l'existència de 13 immigrants en el període 1580-1669; en el mateix espai cronològic, i com a resultat parcial del nostre estudi, s'identifiquen 155 occitans i 6 no occitans. Tot i que la periodicitat utilitzada va de 1501 a 1700, les dades obtingudes corresponen al període 1510-1686, i mostren els resultats següents: 202 estrangers, que inclouen 194 occitans i 8 no occitans procedents de diversos indrets de la Península Ibèrica. En aquest sentit, en contra del que es pensava fins ara, es comprova l'existència de 51 immigrants procedents del bisbat de Comenge; els resultats d'anteriors estudis no en comptabilitzaven cap. De la mateixa manera, es verifica l'existència de 12 dones occitanes a Begues. A diferència dels resultats que estableixen la inexistència d'immigració d'altres nacionalitats, s'han identificat 8 parroquians estrangers no occitans: 2 bascos, 2 portuguesos, 2 aragonesos i 2 navarresos.

El fet és que a través de la documentació es trenquen altres tòpics que asseguren que els pobles de muntanya i/o petits del Baix Llobregat gairebé no van tenir immigració occitana, i que aquesta es va dirigir als pobles de la plana deltaica o a poblacions grans de la comarca. En aquest context, Sant Boi de Llobregat, que ostentava el percentatge rècord d'immigrants occitans a la comarca del Baix Llobregat, el perd davant un municipi com Begues, que en termes absoluts de població, durant el període 1510-1714, és una mitjana set vegades més petita. Això implica problemes en la presa de dades derivats del mal ús de les fons d'arxiu, del poc coneixement de les tipologies documentals, de la poca professionalitat dels historiadors...

7. NOVES PERSPECTIVES D'ESTUDI

Per tal de pal·liar la migrada presència documental del primer període, 1500-1540, les properes actuacions han de passar per la recerca de dades en altres arxius i fons documentals. Per exemple, els registres d'esposalles de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, els malalts registrats a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona, els fogatges i capbreus de l'Arxiu de la Baronia d'Eramprunyà o les visites pastorals del bisbat de Barcelona, sense oblidar la consulta de les fons documentals en els llocs d'origen dels occitans identificats.

D'altra banda, cal incidir en la immigració occitana, de majoria gascona, produïda al segle xv. Coneixem l'existència d'occitans a finals d'aquest segle identificats en les visites pastorals del bisbat de Barcelona. La resta de períodes, 1541-1600 i 1601-1714, s'han de tractar més a fons, mitjançant l'exploració d'altres fons documentals de l'AHPB i d'altres arxius, amb la finalitat de recolzar la investigació feta fins ara. En aquest sentit, creiem que encara resta molta feina per fer, i que aquesta ha de determinar

amb exactitud altres qüestions de la immigració occitana a Begues, i per extensió al Baix Llobregat: el grau d'integració dels occitans a partir de la seva participació en les confraries i associacions pietoses de Begues, l'efecte de la sobrepoblació d'immigrants al tombant del segle XVI i XVII i les mesures repressores preses per les autoritats, el posicionament de les autoritats públiques respecte a la immigració, la participació occitana en el govern municipal, la incidència de la pesta en el flux migratori i en l'aportació de població, etc.

De l'anàlisi sistemàtica de la documentació, en un futur, es podran establir amb més precisió aspectes apuntats en les conclusions referides més amunt: vida privada, religiosa, econòmica i causes de l'emigració. Però també la pertinença, ofici i marc jurídic del progenitors que no han estat inclosos en la llista d'immigrants comprovables. Del buidatge dels manuals notariais sorgiran multitud de dades, ja que solament s'ha tractat una petita part dels documents. Resten per buidar almenys un miler d'actes notariais de l'AHPB, la qual cosa obre grans expectatives per aclarir aspectes sobre l'activitat dels occitans en la societat beguetana i la participació que van tenir en l'economia comarcal.

8. APÈNDIX DOCUMENTAL 1. OCCITANS A BEGUES EN EL PERÍODE 1501-1700

<i>Cognom</i>	<i>Nom</i>	<i>Ofici</i>	<i>Procedència</i>	<i>Documentació</i>	<i>Cronologia</i>	<i>Uni. cata.</i>
Aiguavera, <i>Rocallisa</i>	Nicolau	treballador	B. Comenge	Òbits	1636.09.22	1 16/17
		pagès		Testamentària	1636.07.13	110 11/14
Alaball	Francesc	pagès	B. Perigús (Sant Feliu de Perigús)	Capítols mat. (marmessor)	1637.11.08	60 20/37
				Capítols mat.	1646.02.04	33 29/67
				Òbits	1673.11.05	3 19/49
				Testamentària	1673.10.15	11 10/131
Alaball	Pere	pagès	B. Perigús (Sant Feliu de Perigús)	Capítols mat.	1637.11.08	60 20/37

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Albaia	Pere	pagès	B. Comenge (Mont Estruch)	Capítols Mat	1596.07.26	43 1/52
Arinyó	Joan	pagès	B. Auch (Acuelles)	Òbits	1592.05.25	12 9/13
				Testamentària	1583.08.05	23 31/66
Arinyó	Tomàs	pagès	B. Lomers	Testamentària	1592.05.21	1597/
Artigues	Joan	treballador	B. Comenge (Salies)	Òbits	1652.05.07	1 7/26
		pagès		Testamentària	1645.02.03	26 17/59
Arús	Bernat		R. França	Testamentària	1595.08.28	11 97/132
Bailach	Jaume	pagès	B. Rius (El Mont)	Capítols mat.	1625.01.15	24 55/91
				Testamentària	1652.09.02	18 75/82
Bailach	Pere	pagès	B. Rius	Testamentària	1621.02.28	18 37/41
Baró	Miquel	bover	B. Comenge (Taurinyà)	Òbits	1637.03.07	165/ 87 vers
				Testamentària	1637.03.04	70 1/2
Bartomeu	Pere	pagès	B. Agen	Testamentària	1603.11.30	86 1/9
Basset	Guillem	sabater	B. Claramunt (Sant Pau d'Anglars)	Testamentària	1623.03.28	16 2/3
Bassoles	Antoni	pagès	R. França (Sant Pere de Cassanyes)	Capítols mat.	1602.02.24	131 12/17
Bernadet	Joan		R. França	Testamentària (creditor)	1577.10.17	12 97/121
Bernadí	Antoni		B. Tula (Tevosa)	Capítols mat.	1510.03.03	2237

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

Bigne	Guillem		B. Agen	Testamen- tària (testi- moni)	1572.08.04	13 80/113
Bigues	Guillem		R. França	Testamen- tària (testi- moni)	1566.11.27	70 9/22
				Testamen- tària	1580.06.11	1579/
Boguer	Joan		B. Comenge (Barosa)	Testamen- tària	1564.01.25	46 31/33
Bonanat	Francesc		Estranger	Òbits	1585.03.23	165/ 4 vers
Bordes	Joan	pagès	B. Sant Sever (Montclar)	Testamen- tària	1612.02.02	28 19/27
Bòria	Arnau	pagès	B. Comenge (Sant Martí d'Estevall)	Òbits	1626.09.04	165/ 63 vers
				Testamen- tària (testi- moni)	1576.10.01	36 37/42
				Testamen- tària	1601.09.14	129 1/6
Brossa	Pere		R. França	Testamen- tària (creditor)	1575.10.17	12 97/121
Brunet	Joan	pagès	R.França (Miranda)	Òbits	1636.09.23	1 16/17
				Testamen- tària	1636.09.19	86 1/6
Burgans	Joan		R. França	Testamen- tària (creditor)	1576.10.17	12 97/121
Calau, de	Joan		B. Lavaur	Testamen- tària	1549.06.29	1549
Calveró	Bernat	pagès	B. Coserans (Estaràs)	Capítols mat.	1601.08.10	186 7/12

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Calveró	Bernat	pagès	B. Coserans (Santa Aralla)	Testamen- tària	1625.08.17	1635/
				Testamen- tària	1625.08.17	15 40/49
				Testamen- tària	1626.08.12	517
Calveró	Joan		B. Coserans	Testamen- tària	1625.08.17	1635/
Camps	Esteve	pagès	B. Agen (Sant Pere de Mont Valent)	Capítols mat.	1594.02.11	44 37/50
Camps	Joan	sastre	B. Comenge	Capítols mat.	1596.03.03	89 12/25
Camps, <i>Gavatxillo</i>	Domingo	pagès	B. Comenge (la Lena)	Testamen- tària	1645.01.22	26 43/58
				Òbits	1645.02.07	165/ 111 vers
Capdevila	Mateu		B. Comenge (Sant Xauich)	Testamen- tària	1622.02.05	16 23/47
Capell	Joan	sabater	B. Caors (Sosay-rachs)	Testamen- tària (testi- moni)	1575.05.25	13 106/111
Carreres	Joan	pagès	B. Coserans (Hospita-let)	Capítols mat.	1595.11.26	101 15/22
Carreres	Joan	pagès	B. Comenge	Testamen- tària	1596.03.27	1605/
Carreres	Antoni	pagès	R. França [Cous o Tous]	Testamen- tària	1615.08.05	23 11/13
Cases	Antoni	ferrer	R. França	Testamen- tària (testi- moni)	1574.04.18	13 67/114
Castellar	Pere		Estranger	Testamen- tària (deutor)	1621.07.27	1633/

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

Castells	Llúcia		B. Rius (Santa Creu de les Monges)	Capítols mat.	1607.09.02	60 19/37
Catllar	Guillem	sastre	B. Caors (Conenres)	Capítols mat. (testimoni)	1582.04.22	29 33/76
				Capítols mat.	1598.03.05	559 3/4
				Òbits	1621.03.13	3
				Testamentària (testimoni)	1570.02.13	59 15/26
				Testamentària	1619.11.03	20 2/3
Catllar	Pere		B. Caors	Òbits	1607.02.07	4 17/37
Cause	Esteve		B. Agen (Mont Valent)	Testamentària	1585.10.07	1588/
Ceres	Joan	pastor	B. Comenge (Cassanyes)	Manuals	1617.02.17	2411/
				Testamentària	1597.06.26	1606/
				Testamentària	1611.12.18	29 13/53
Ceres	Bertran	pagès	R. França	Testamentària	1629.07.15	1638/
Claveria	Margarida		B. Rius	Capítols mat.	1606.03.07	69 31/32
Coder	Antònia		B. Sarlat (Clàdex)	Capítols mat.	1580.01.20	31 67/70
Colomer	Joan		B. Comenge (Rocafort)	Testamentària	1609.02.18	36 19/21
Comes	Joan	pagès	B. Comenge (Lana)	Testamentària	1616.10.06	22 1/7
Cortada	Lluís		B. Coserans	Testamentària (testimoni)	[segle xvii]	1615/

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Cortina	Domènec	pagès	B. Lombers (Castilló)	Òbits	1632.04.23	2 7/79
				Testamen- tària	1627.07.05	1636/
				Testamen- tària	1628.07.01	14 47/52
Costa, de la	Bernat	pagès	B. Rius	Testamen- tària	1614.10.09	24 38/63
Croses	Bernat	treballador	R. França	Capítols mat.	1562.02.09	131 10/17
Culla	Joan	pagès	B. Marsella (Marsella)	Capítols mat. (testi- moni)	1560.07.14	117 14/19
Cums, de	Bernat		B. Tarba (Sant Joan Bertran)	Testamen- tària	1548.01.01	18 37/84
Danjach	Bernat	pastor	B. Comenge (Arrabu- rulla, parròquia de Xeny)	Testamen- tària	[1576]	1613/
Danjach	Guillem		B. Comenge (Arrabu- rulla, parròquia de Xeny)	Òbits	1577.01.10	7 5/11
				Testamen- tària (legatari)	[1576]	1613/
Danjach	Joan		B. Comenge (Arrabu- rulla, parròquia de Xeny)	Òbits	1577.01.10	7 5/11
				Testamen- tària	1576.10.01	36 37/42
Dardena	Antoni	pagès	B. Tolosa (Cavessa)	Capítols mat.	1654.10.24	106 4/7
Dexens	Jaume	pagès	B. Comenge	Òbits	1657.10.17	166/ 11 vers
				Testamen- tària	1657.09.23	14 13/36
Domenjó	Arnau	pagès	R. França	Manuals	1601.02.24	2394/

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

Domingo	Ramon		B. Comenge (Térmens)	Capítols mat.	1620.06.21	28 55/78
Eslésies	Domènec	pagès	B. Coserans (Clavenc)	Capítols mat.	1620.08.12	30 19/74
Faura	Pere	pagès	B. Agen (Vilareial de Genés)	Capítols mat.	1613.07.28	41 25/54
Ferran	Joan	pagès	B. Comenge (Sant Martí de Xen)	Capítols mat.	1596.03.25	47 28/47
		pastor		Testamentària	1609.08.12	37 33/41
Figueres	Joan	pagès	B. Comenge (Sant Joan Salem)	Capítols mat.	1611.06.16	44 39/50
				Òbits	1659.10.23	9 13/17
				Testamentària	1659.05.26	13 95/112
				Testamentària	1659.09.03	13 82/113
Flota	Marc Antoni	ferrer	B. Marsella (Sant Zacaries)	Capítols mat.	1646.01.23	34 6/13
				Òbits	1652.03.15	1 12/43
Folquer	Eulàlia		Estrangera	Òbits	1593.09.04	165
Font	Joan	pagès	B. Llemotges (Mansats)	Capítols mat.	1560.07.14	117 14/19
Font	Joan	pagès	B. Lomers (La Mesane)	Capítols mat.	1603.05.25	86 3/26
Font	Joan	pagès	B. Lomers	Testamentària	1617.01.27	1630/
Fontanet	Francesc		B. Agen	Testamentària (marmessor)	1608.04.26	1627/
Fontanet	Joan		B. Agen	Testamentària	1608.04.26	1627/

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Fontanet	Caterina		B. Agen	Testamen- tària (legatària)	1608.04.26	1627/
Fontanet	Ramon		B. Agen	Testamen- tària (mar- messor)	1608.04.26	1627/
Fontanet	Joana		B. Agen	Testamen- tària (legatària)	1608.04.26	1627/
Forcada	Joan		Estranger	Òbits	1610.02.17	4 1/8
Forment	Domènec	pagès	B. Comenge (Sant Lari)	Capítols mat.	1591.09.15	72 5/31
				Capítols mat.	1596.05.22	55 37/40
Fort	Gerald	carboner	Estranger	Òbits	1575.08.31	9 1/9
Fuert	Bernat	pastor	B. Comenge (Sant Pere Saleix)	Manuals	1637.06.21	2433/
				Testamen- tària	1636.10.09	1647/
Fuert	Ramon		B. Comenge	Testamen- tària (legatari)	1636.10.09	1647/
Gallart Bellver	Pere	pastor	B. Comenge (Estinach)	Òbits	1639.03.05	1 23/32
				Testamen- tària	1638.12.10	48 15/32
Galtés	Joan	pagès	B. Agen (Sant Romàs)	Testamen- tària	1616.11.01	21 59/71
				Testamen- tària	1617.11.07	1631/
Garriga	Antoni	pagès, mosso de Ponç Sadurní, batlle de Begues	R. França	Testamen- tària	1574.02.18	13 41/116

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

Gassó	Joan	mestre de cases	B. Auch (Roca Laura)	Capítols mat.	1582.04.22	29 33/76
				Capítols mat.	1588.06.07	45 32/49
				Testamen- tària	1617.11.19	21 19/36
Gassó	Àngela		B. Auch	Testamen- tària	1629.07.28	14 24/109
Gavaldà	Càssia		B. Comenge	Manuale	1539.11.18	2358/
Girbau	Bernat		B. Sarlat (Capdrot)	Òbits	1590.07.01	20 5/8
				Testamen- tària	1587.07.28	1590/
Godall	Joan	prevere de França	R. França	Testamen- tària	1566.03.07	73 16/21
Gostencs	Joan	treballador	B. Polínia (Puig de França)	Capítols mat.	1654.08.24	117 15/19
Grangic	Bernat		B. Caors	Capítols mat.	1582.04.25	26 79/83
Grimalt	Joan	mestre de cases	B. Vives (Sant Malani)	Capítols mat.	1650.05.24	28
Guillem	Joan		R. França	Testamen- tària (testi- moni)	1574.08.18	1576/
Guiló	Joan	pagès	R. França	Testamen- tària	1657.03.27	1689/
Joli	Antoni	pagès	B. Comenge (Sales)	Testamen- tària	1621.03.01	18 56/83
Jover	Pere	pagès	B. Comenge (Bellfoix)	Capítols mat.	1593.03.30	57 14/39
La Res, de	Bernat		R. França	Testamen- tària	1595.08.28	11 97/132

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Lacosta Delpaix	Felip		B. Perigús (parròquia de Sant Felip)	Testamentària	1621.07.27	1633/
Lafont	Joan	carboner	B. Caors (Gaionat)	Capítols mat.	1580.01.20	31 67/70
				Òbits	1581.01.14	164/ 14 vers
Lafont	Esteve		R. França	Òbits	1590.09.01	18 1/3
				Testamentària (testimoni)	1575.09.10	12 109/120
Lafont	Pere	pagès	B. Comenge (Estadent)	Capítols mat.	1591.10.23	67 26/33
Laguarda	Joan	pagès	B. Caors (Martell)	Capítols mat.	1581.12.28	29 62/75
Larotxa	Antoni		Estranger	Òbits	1604.10.23	5 5/32
Lladeria	Pere		B. Llemotges	Manuals	1584.05.10	2383/
Llobet	Gaspar		R. França	Testamentària	1574.08.18	1576/
Llopis	Genar	pastor	R. França	Testamentària (testimoni)	1559.07.18	51 19/30
Llosa	Joan	pagès	B. Comenge	Capítols mat. (testimoni)	1562.02.09	86 1/26
Lluís	Joan		B. Comenge	Testamentària	1552.03.10	1566/
Lobens	Joan	treballador	B. Lomers (Salvaterra)	Òbits	1647.02.19	165/ 115 vers
				Testamentària	1636.08.31	1646/
Londros	Joan	pagès	B. Lomers (Mesanch)	Testamentària	1584.09.09	1585/
Macià	Joan		B. Rius	Capítols mat.	1572.03.09	106 11/21

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

Macià	Joan		B. Comenge (Castilló)	Testamentària	1602.08.22	1619/
Macià	Bertrana		B. Coserans [Castilló]	Testamentària (legatària)	1602.08.22	1619/
Macià	Arnau		R. França	Testamentària (marmessor)	1602.08.22	1619/
Manyà	Joan	pastor	B. Caors	Testamentària	1580.06.10	32 45/47
				Testamentària	1580.06.11	1579/
Manyà	Bernat	pastor	B. Caors	Testamentària	1583.09.26	1584/
Marau	Joan		B. Comenge	Testamentària	1650.01.28	1569/
Margarit	Miquel	pagès	B. Rodés (Vilafranca)	Capítols mat.	1594.08.22	49 32/45
Marí	Jaume		B. Albi	Testamentària	1637.09.22	1652/
Mateu	Joan		R. França (Marso-lans)	Testamentària	1583.07.02	1583/
Matheu	Joan	mestre de cases	B. Auch (Rocafort)	Capítols mat.	1613.07.25	39 55/56
Mauri	Antoni	pagès	R. França	Òbits	1570.07.28	18 2/9
				Testamentària	1570.07.15	53 12/29
Maymó Anta	Pere	carboner	B. Caors (Freixenet)	Òbits	1585.07.18	33
				Testamentària	1583.07.18	28 37/54
Molins	Joan	ferrer	B. Caors (Alobeiac)	Testamentària	1604.04.03	70 5/11
Montaner	Jaume	pagès	Foraster	Òbits	1674.09.14	3 5/26

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Morgue	Joan	pagès	B. Rodés (Sant Mauri)	Testamen- tària (testi- moni)	1577.09.20	36 1/43
				Testamen- tària	1583.09.05	1584/
Natus	Antoni	pagès	B. Tarba (Bellmont)	Testamen- tària	1610.08.08	34 4/9
Nogués	Joan	pagès	B. Lombers	Testamen- tària	1591.05.10	22 53/68
Oms	Joan	pagès	B. Comenge	Capítols mat.	1605.02.01	72 7/31
Pach	Joan	pagès	B. Coserans (Bonach)	Òbits	1674.01.12	3 8/25
				Testamen- tària	1674.01.09	11 44/137
				Testamen- tària	1674.01.09	2949/
Pagès	Joan	pastor	B. Comenge (Bartra)	Òbits	1575.08.01	165/ 19 vers
				Testamen- tària	1575.12.16	38 29/40
Pagès	Robert		B. Agen (parròquia de Sant Robert)	Testamen- tària	1584.09.09	1585/
Pagès	Jaume de Xens		B. Comenge	Testamen- tària	1637.07.03	1659/
Pajet	Bernat	pagès	B. Auch (Mesens)	Testamen- tària	1601.04.01	140 10/11
Panich	Joan	mestre de cases	B. Tula (Tula)	Capítols mat.	1640.07.15	47 31/47
Pere	Bernat	pagès	B. Coserans (Santa Aralla)	Capítols mat.	1607.09.30	67 28/33
				Testamen- tària	1604.12.03	59 8/13
Peres	Àngela		Forastera	Òbits	1673.10.04	166/ 48 vers
Petit	Joan		R. França	Manuals	1555.08.07	2363/

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONDS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

Pinyol	Pere		B. Comenge	Testamentària (testimoni)	1572.08.04	13 80/113
Pinyol	Bernat		R. França	Testamentària	1584.09.09	1585/
Pons	Antoni	pagès	B. Coserans (Tevosa)	Capítols mat.	1660.02.04	53 2/7
Pons	Joan	pagès	R. França	Testamentària (testimoni)	1578.02.01	35 9/44
				Testamentària	1585.10.07	1588/
Pons	Pere	pagès	B. Comenge	Òbits	1645.02.02	1 18/37
				Testamentària	1642.03.15	1663/
Portes	Esteve	pagès	B. Comenge (Estadens)	Capítols mat.	1633.12.06	93 1/3
Prats	Joan		R. França	Òbits	1667.03.03	166/ 31 vers
				Testamentària	1667.03.02	12 51/125
Priró	Arnau	pagès	B. Auch (Santa Auraça)	Testamentària	1621.08.11	18 19/42
Puentis	Martí		R. França	Testamentària (testimoni)	1589.05.07	1592/
Puig	Guillem	pagès	B. Agen (Sant Damià)	Testamentària	1628.04.30	1637/
				Capítols mat.	1616.12.27	32 63/68
Puig	Guillem		B. Agen	Testamentària (legatari)	1628.04.30	1637/
Puig	Joan		B. Agen	Testamentària (legatari)	1628.04.30	1637/

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Puig	Joan Pau		B. Agen	Testamen- tària (legatari)	1628.04.30	1637/
Puig	Magdalena		B. Agen	Testamen- tària (legatària)	1628.04.30	1637/
Puig	Maria		B. Agen	Testamen- tària (lle- gatària)	1628.04.30	1637/
Puig, del	Guillem	pagès	B. Comenge	Testamen- tària	1611.08.28	30 20/51
Puió	Arnau	treballador	Estranger	Òbits	1628.06.19	2 29/68
Pujol	Martí	prevere i vicari d'Olesa de Bonesvalls	R. França	Testamen- tària	1570.07.15	53 12/29
Rafi	Antoni	prevere	R. França	Testamen- tària (testi- moni)	1570.03.07	57 10/27
Rafi	Gaspar	pagès	B. Caors (Lenti- llach)	Òbits	1577.09.23	164/ 22 vers
				Testamen- tària	1577.09.20	36 1/43
				Testamen- tària (testi- moni)	1570.07.03	57 10/27
Roca	Bertran	pagès	B. Comenge (La Roca)	Capítols mat.	1607.09.02	60 19/37
Rossell	Joan		R. França (Sant Gaudens)	Testamen- tària (testi- moni)	[1576]	1613/
S/N	Andreu	carboner	B. Agen (Salvaterra)	Òbits	1594.07.18	9 1/6
S/N	Guillem	mosso de Salvador Petit	Estranger	Òbits	1570.11.26	10 1/4
S/N	Esteve, <i>Balash</i>	mosso d'en Campamar	Estranger	Òbits	1593.02.21	165/ 21 vers

LA IMMIGRACIÓ OCCITANA A BEGUES A TRAVÉS DEL FONS NOTARIAL ECLESIASTIC DE...

Sagalés	Gabriel	pastor de Jaume Romagosa	R. França (Uraca)	Testamen- tària	1637.07.27	62 1/25
				Testamen- tària	1637.07.27	1650/
Saguarda	Esteve	pagès	B. Caors (Martell)	Testamen- tària	1585.06.19	29 12/53
Salvany	Dimes	sabater	R. França	Testamen- tària (testi- moni)	1587.11.20	12 1/129
Santor	Domènec	pagès	B. Auch (Sant Miquel)	Capítols mat.	1600.06.10	248 7/9
Saurina	Bertomeu	sabater	R. França	Testamen- tària (testi- moni)	1587.11.20	12 1/129
Seguí	Joan	pagès	B. Caors	Testamen- tària	1546.01.21	1561/
				Testamen- tària	1597.09.01	1607/
Seró	Antoni	prevere	R. França	Testamen- tària (testi- moni)	1574.01.24	41 32/37
Seró	Bernat	prevere i vicari de Begues	R. França	Testamen- tària	1574.02.18	13 28/117
Serradell	Andreu	pagès	B. Comenge	Testamen- tària	1605.05.12	48 7/16
Sobrevila, <i>Virrei</i>	Joan		Estranger	Òbits	1615.05.23	165/ p.51
Soler	Domènec	moliner	B. Comenge (Sant Bertran de Comenge)	Capítols mat.	1595.04.17	63 32/35
Tallada	Jaume	pagès	B. Rodés (Cusach)	Capítols mat.	1581.04.21	30 17/74
Tarrida	Joan	pagès	B. Comenge (Montqua- llart)	Capítols mat.	1606.03.07	69 31/32
				Òbits	1626.03.21	2 13/21

VÍCTOR MATA, MARIÀ HISPANO I ALBERT COMPANYY

Tarrida	Pau	pagès	Foraster	Òbits	1674.03.03	3 8/25
Torra	Bertran	pagès	B. Comenge	Capítols mat. (testimoni)	1560.07.14	117 14/19
Totxe	Jaume	teixidor de lli	R. França	Manuale	[segle xvii]	2562/
Traver	Domènec		B. Comenge	Testamentària	[segle xvii]	1612/
Trey, del	Joan	mestre de cases	B. Comenge	Testamentària	1589.01.29	2386/
Tries	Joan	mosso	B. Comenge (Estadens)	Òbits	1638.04.17	1 71/94
				Testamentària	1638.04.14	51 7/10
Trius	Antoni		R. França	Manuale	1584.05.10	2383/
Trobat	Bertomeu	pagès	R. França	Capítols mat.	1562.02.09	86 1/26
Trobat	Elisabet		R. França	Testamentària	1637.09.19	59 17/26
Vergés	Pau	bover	Estranger	Òbits	1657.10.24	13 5/6
Via Morer	Domènec	pagès	B. Lomers (Castilló)	Testamentària	1587.08.18	1591/
Vic, del	Joan	pagès	B. Agen (Montant)	Testamentària	1581.07.03	11 64/135
Vila	Pere	revededor	B. Comenge (Puentis)	Capítols mat.	1623.01.10	26 3/86
				Testamentària	1610.08.13	32 46/47
Vinyals	Bernat		B. Comenge (Andius)	Òbits	1604.10.26	6 1/9
				Testamentària	1601.10.14	110 5/7
Vinyals	Antoni	pagès	B. Comenge	Testamentària	1593.10.24	1600/
Vinyes	Ramon	pagès	B. Comenge	Testamentària	1636.07.08	119 4/13
Volta	Guillem		Estranger	Òbits	1597.03.25	165/ 19 vers

Xalau	Marc	pobre mendicant	B. Perigús (Sarlat)	Òbits	1611.11.06	165/ 42 vers
				Testamentària	1607.08.05	1626/

9. APÈNDIX DOCUMENTAL 2. ESTRANGERS NO OCCITANS A BEGUES EN EL PERÍODE 1501-1700

<i>Cognom</i>	<i>Nom</i>	<i>Ofici</i>	<i>Procedència</i>	<i>Documentació</i>	<i>Cronologia</i>	<i>Uni. cata.</i>
Aberta	Josep	religiós franciscà	Aragó (Saragossa)	Òbits	1661.02.04	3 20/21
Casanoves	Francesc		B. Biscaia	Testamentària	1658.06.05	14 1/10
Cassandres	Francesc		B. Baiona (Sant Martí de Biscaia)	Òbits	1658.07.07	11 6/7
Garcés	Joan	pagès	Arq. Saragossa (La Fresneda)	Testamentària	1595.02.15	20 49/75
Mendes	Gaspar		Nat. Portugal	Òbits	1641.02.27	165/ 99 vers
Pires	Francisco	pagès	B. Braga (Santa Cristina)	Capítols mat.	1643.05.12	38 18/29
Rueda	Bernat	pagès	R. Navarra (Pomons)	Capítols mat.	1585.11.20	26 79/83
S/N	S/N	pobre pescador	R. Navarra	Òbits	1686.12.07	166/ p.87

Immigració occitana i actituds col·lectives al Vallès Occidental dels segles XVI i XVII

Ismael Almazán Fernández
Centre d'Estudis Històrics de Terrassa

L'arribada i integració de grups humans a les societats d'acollida constitueix sempre un procés, i tots els processos tenen una evident dimensió històrica. L'estudi de les actituds col·lectives a les societats receptores troba sovint antecedents que es poden relacionar amb l'actualitat de manera molt pregona. El Vallès Occidental ha conegut al llarg de la seva història fortes «onades» migratòries. La seva població s'ha anat formant per aportacions de francs i ceretans a l'alta edat mitjana, de pirinencs i occitans des de la baixa edat mitjana fins al segle XVII, per migracions internes de comarques catalanes més rurals cap a les més industrials al XVIII i XIX, per la gran arribada d'emigrants del sud i l'oest de la Península al segle XX i per l'actual procés de migracions intercontinentals al segle XXI. En totes aquestes experiències, les actituds populars han barrejat integració i xenofòbia no només en el moment de l'arribada, sinó al llarg de generacions.

Encara que ha cridat l'atenció dels historiadors per la seva importància als segles XVI i XVII, el fenomen de la immigració francesa a la Península venia de molt abans¹ i es va mantenir molt després,² encara que amb característiques una mica o força

¹ Vegeu Elisabet CABRUJA VALLÉS (1988). «Una confraria d'estrangers en la Catalunya del s. XVII, Igualada». A: *Pedralbes*, núm. 18-1, Actes IV Congrés Història Moderna de Catalunya, p. 173-180.

² Tal com assenyalen Valentí GUAL per a Tarragona, Rose DOROUX per a Madrid-Toledo en el s. XVIII o Abel POTRINEAU per a València (1976). «La inmigración francesa en el reino de Valencia (siglos XVI-XIX)». A: *Moneda y Crédito*, núm. 137, p. 103-133.

diferents en cada període. Això, de tota manera, no era privatiu del Principat, ni tan sols de la Corona d'Aragó, sinó que responia a un flux multiseccular de desplaçament de població del nord dels Pirineus cap a la Península Ibèrica, amb àmplia presència també al Regne de Castella.³

De tota manera, podem dir que, al contrari de la presència més aviat pobladora dels francs durant l'edat mitjana i del flux continu d'artesans i comerciants que es va viure a certes regions peninsulars durant els segles XVIII i XIX, la riuada d'occitans que es va fer present gairebé a totes les localitats catalanes durant el principi de l'època moderna es caracteritza per haver arribat al nostre país com a pura mà d'obra disponible per a les necessitats de l'economia, la qual cosa la fa bastant pròxima a altres fenòmens migratoris més actuals.

Després del treball quasi pioner de Nadal i Giralt, ha anat disminuint considerablement la importància donada a la mà d'obra rural en relació amb la presència d'artesans transpirenencs en aquestes migracions. Ja els esmentats autors avisaven que el moment de l'any en què s'havia elaborat la seva principal font d'informació, la matrícula de 1637, exagerava la presència d'aquest tipus d'immigrants. De tota manera, cal no confondre mai la professió amb l'estatus social, ja que les condicions del seu exercici poden obrir un ventall molt ampli entre els col·legues d'un mateix ofici, i bé coneixem la forta estratificació del món laboral durant el període.

Si les investigacions sobre aquest moviment migratori escassegen més del que seria desitjable, el cert és que en les darreres dues dècades s'ha avançat en el seu coneixement. Malgrat això, les fonts utilitzades plantegen un seguit de problemes de difícil solució. Tradicionalment s'han fet servir els registres parroquials, particularment els processos matrimonials i altres fonts demogràfiques, com ara els llibres de bateigs i d'òbits, juntament amb memòries, cartes personals —però no dels protagonistes, que difícilment dominaven la lletra—, llibres de viatges i crides dels virreis; també els registres dels hospitals i la ja esmentada matrícula de 1635. En canvi, fora d'alguns treballs escadussers, coneixem pitjor el que passava a les zones d'origen d'aquest moviment, i no s'han treballat prou els registres notariais ni les fonts administratives. En definitiva, tenim dades sovint més quantitatives que qualitatives.

Això ens ha permès acostar-nos amb bastant fidelitat als ritmes de les migracions, i avui dia no es pot dubtar que l'arribada d'aquests immigrants va concentrar-se particularment en la segona meitat del segle XVI i les primeres dècades del segle XVII, que s'estroncà poc abans de la Guerra dels Segadors i es reprengué, amb molta menys intensitat, un cop passada la contesa. Coneixem pitjor les actituds al voltant del corrent migratori, tant per part dels seus protagonistes com de la societat d'acollida. En els treballs publicats més recentment, predomina la sensació que aquesta onada migratòria

³ Vegeu Bartolomé BENNASSAR (1983). *La España del siglo de oro*. Barcelona: Crítica, p. 97 i s.

es va integrar amb relativa facilitat i va prendre ràpidament els usos i costums de la seva nova terra. Al IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Antoni Simon afirmava que «a Catalunya, els nouvinguts francesos van poder passar ràpidament d'immigrants a immigrants, assolint amb promptitud els referents i les escales de valors de la població autòctona». ⁴ I Jordi Vilamala afegia que «els francesos amb feines qualificades exercien els seus oficis sense gaires problemes en els pobles econòmicament més dinàmics, i que es casaven amb filles de famílies d'ocupacions semblants a les seves [...]. Resumint, doncs, en el primer període (1559-1620) les relacions entre catalans i francesos són pacífiques». ⁵ Fins i tot podem trobar una certa contradicció quan Salvador-J. Rovira ens indica que «després d'uns anys d'anar i venir acabaven per establir-se definitivament en el país, barrejant-se amb la població autòctona i essent assimilats amb rapidesa, en part gràcies a l'afinitat de llengua i costums amb els catalans [un dels arguments més repetits per tots els autors que defensen aquesta ràpida integració]», i després assenyala dins el mateix article que «el menysteniment, la marginació social més o menys acusada i els signes de xenofòbia manifestats pels reusencs “de tota la vida” fan pensar que una altra de les causes que incidiren en la poca acceptació dels occitans per part dels vilatans venia de la seva manera d'actuar (dinàmica, competitiva i d'una alta qualificació professional), que feia posar en guàrdia i a la defensiva els naturals del país, ja que aquests els veien com uns clars competidors». ⁶

Però no tots els indicis que tenim apunten en aquesta direcció. Sabem, per exemple, que una certa quantitat d'aquests occitans arrelaren al país mitjançant el matrimoni, però també sabem que, per gran que fos, el nombre d'aquests matrimonis estava molt per sota dels nivells d'arribada d'immigrants ⁷ i que, en paraules de Jaume Teixidó, «fins i tot podem diferenciar dos grups de francesos. El primer, molt migrat, són persones que arrelen a la població i en la vida del país; cal remarcar que aquests immigrants no són classificats com a occitans quan se'ls inscriu en el llibre d'òbits, fet que demostra la seva integració. Un segon grup, molt nombrós, està constituït per pastors i mossos; la majoria resta pocs anys en el lloc, la major part, que seria una immigració més marginal i no integrada». ⁸

⁴ Antoni SIMON i TARRÈS (1998). «Catalans” i “francesos” a l'edat Moderna. Guerres, identitats i contrai-identitats: algunes consideracions». A: *Pedralbes*, núm. 1, Actes IV Congrés Història Moderna de Catalunya, p. 395.

⁵ Jordi VILAMALA SALVANS. «Els francesos a la Plana de Vic del Tractat de Cateau-Cambresis (1559) al tractat dels Pirineus (1659)». A: *Ibidem*, p. 166-167.

⁶ Salvador-J. ROVIRA GÓMEZ (1998). «Els marxants occitans de Reus (1607-1620)». A: *Pedralbes*, núm. 18-II, Actes IV Congrés Història Moderna de Catalunya, p. 181 i 187.

⁷ Valentí GUAL i VILÀ (1991). «*Gavatxos*», *gascons i francesos. La immigració occitana a la Catalunya Moderna (el cas de la Conca de Barberà)*. Barcelona: Dalmau, p. 45.

⁸ Jaume TEIXIDÓ i MONTALÀ (1998). «La immigració francesa a Figuerola del Camp (1566-1640) i la seva confraria». A: *Pedralbes*, núm. 18-II, Actes IV Congrés Història Moderna de Catalunya, p. 161.

A més a més, aquests matrimonis es produeixen tot sovint després de períodes molt llargs d'establiment a Catalunya, i és freqüent, a causa de l'aclaparant majoria de joves mascles entre els immigrants i la manca de dones franceses, que els francesos esposin una vídua⁹ o també filles d'altres immigrants. I quan mariden ho fan amb aportacions de la dona com a dot sensiblement inferiors a les que es marquen en els matrimonis entre catalans;¹⁰ tot plegat fa pensar ràpidament que aquesta opció es considerava a l'època clarament subordinada a la dels naturals del territori.

Que aquesta posició subordinada es mantingué al llarg de molt temps, ens ho diuen els llibres d'òbits, en els quals es registren persones que, ni de bon tros, havien aconseguit sortir de la misèria o d'un nivell poc superior a la pobresa.¹¹ En realitat, la buidor de Catalunya en aquelles dates era relativa, en la mesura que el país demanava una mà d'obra barata, molt per sota, en el seu lloc d'origen, dels salaris que s'estaven pagant aleshores, però amb greus desajustos entre oferta i demanda de feina. Si no fos així, no s'explicaria un fenomen social de tanta importància com el bandolerisme, o el fet que sempre, encara que en quantitats molt més petites, hi va haver una migració de catalans cap a altres terres.¹²

Coneixem també l'actuació de la Inquisició, que si va destacar a Catalunya per alguna cosa va ser per l'aferissada persecució als immigrants francesos. «Els procediments contra els “luterans” van ser sobretot una cacera de francesos [...] aquest procés no va ser més exclusivament xenofòbic enlloc com a Barcelona», deia William Monter, el millor coneixedor d'aquest tema.¹³ Evidentment, aquestes actuacions no eren només el resultat dels prejudicis, sinó que es vinculaven a tota una confluència de causes. Com que els Privilegis de Catalunya permetien, si més no, dificultar la tasca dels inquisidors i moure plets contra el Tribunal, els ingressos d'aquest, que —recorrem-ho— vivia de les causes i confiscacions, es van veure substancialment reduïts, i, amb els diners, la seva mateixa capacitat d'actuació. Com van dir uns membres del

⁹ Valentí GUAL i Mercè GRAS (1993). «Francesos i occitans en el fons de l'Arxiu Capitular de Barcelona». A: *L'Avenç*, núm. 168, p. 16.

¹⁰ Jordi VILAMALA SALVANS (1998). «Els francesos a la Plana de Vic del Tractat de Cateau-Cambresis (1559) al tractat dels Pirineus (1659)». A: *Pedralbes*, núm. 18-II, Actes IV Congrés Història Moderna de Catalunya, p. 167.

¹¹ «El registre de defuncions forneix una informació que apunta la marginalitat dels francesos arribats a la Conca: força pastors. I molts amb ben poca cosa per perdre. Un caràcter de població afegida al pòsit humà resident al país, “menytinguts per la societat catalana, sense recursos i sovint sense treballs [...] amb una vida molt inestable i errant, a mig camí entre el vagabundeig, la criminalitat i el negoci de marxant”». Valentí GUAL i VILÀ (1991). «*Gavatxos*», *gascons i francesos. La immigració occitana a la Catalunya Moderna (el cas de la Conca de Barberà*. Barcelona: Dalmau, p. 27.

¹² Emilia SALVADOR ESTEBAN i Rafael BENÍTEZ (1998). «La inmigración catalana en Valencia según las fuentes del Hospital General (1557-1849)». A: *Pedralbes*, núm. 18-I, Actes IV Congrés Història Moderna de Catalunya, p. 121-132.

¹³ William MONTER (1988). «Els immigrants francesos i la Inquisició a Barcelona 1550-1650». A: *L'Avenç*, núm. 120, p. 12.

Tribunal de Barcelona a la Suprema madrilenya, «V.S. nos perdona el trabajo, porque como toque a catalanes no ay pensar que se ha de hazer justicia con ellos».¹⁴ Els diputats catalans, també van intervenir per dificultar —impedir, a la pràctica— que cap acusat fos executat per la Inquisició a Catalunya, i per això les penes de mort gairebé sempre es commutaven per la de galeres. Llavors, l'atenció dels inquisidors es va centrar fonamentalment en els estrangers:

En el periodo comprendido entre los años 1540 y 1550 [el Tribunal de Barcelona] ejecutó a diez catalanes (un converso y nueve personas condenadas, bien por homicidio, o por brujería) y solamente a un extranjero, un italiano convertido en pirata mahometano. Pero desde 1552 hasta 1627, el tribunal de Barcelona lleva a cabo una serie de autos de fe en los cuales mueren cuarenta y tres personas. Entre las víctimas se encuentran un ermitaño andaluz [...], cuatro italianos y treinta y siete franceses. Sólo había un catalán en este grupo, y es también el único que fue ejecutado en este tribunal acusado de zoofilia [...]. Si los brazos del Santo Oficio de Barcelona parecían cortos y su fuerza escasa, ésta [...] era, sin embargo, suficientemente fuerte como para poder estrangular a los inmigrantes franceses en Cataluña.¹⁵

El resultat d'aquesta forma d'entesa va ser prou reeixit, i quan les institucions castellanes varen desaparèixer de Catalunya després de 1640, només es va mantenir la Inquisició sota control de la corona francesa. Això no va deixar de tenir efecte i va fer encara més palès el discriminatori comportament de les dècades anteriors:

En 1647 la Inquisición celebró el último auto de fe, bajo presidencia de Condé. El ejecutado por homosexualidad era un artesano local. Los dos únicos herejes enviados a galeras eran catalanes y dos hugonotes fueron sentenciados a dos años de prisión.¹⁶

També els poders laics prenen mesures contra els francesos, si no constants, fins a cert punt freqüents, d'acord amb les circumstàncies bèl·liques i la por de la infiltració d'hugonots francesos.¹⁷ L'estès fenomen del bandolerisme, en el qual les actituds de la noblesa tant tenien a veure, va ser explicat per molts com el resultat de la presència dels hugonots occitans, mirant fins i tot d'aprofitar el problema per atreure l'atenció de la Cort Reial. Les crides prohibint als francesos portar armes, o exigint la seva matriculació, o fins i tot ordenant que se'ls fes treballar a les drassanes del port de Barcelona, i tot això sota penes molt dures, es repetiren sovint al llarg dels segles XVI i XVII, encara que no van configurar una legislació discriminatòria o lesiva permanent, com no ho eren tampoc les ordres de la monarquia en altres àmbits.

¹⁴ William MONTER (1992). *La otra Inquisición*. Barcelona: Crítica, p. 137.

¹⁵ *Ibidem*, p. 131.

¹⁶ William MONTER (1988). «Els immigrants francesos i la Inquisició a Barcelona 1550-1650». A: *L'Avenç*, núm. 120, p. 14.

¹⁷ Josep COLLS I COMAS (2002). «Immigració francesa i repressió a la Catalunya del segle XVI: alguns exemples del comtat d'Empúries». A: *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 35, p. 212.

Tenim llavors una porta oberta a l'entrada nombrosa de població estrangera, però sempre sota l'ull malfiat dels governants. Més enllà de l'impacte demogràfic que aquesta immigració va poder tenir a Catalunya —i que ha estat darrerament relativitzat—, a nosaltres ens preocupa saber alguna cosa de les actituds populars, de com es van anar configurant unes certes imatges d'aquests immigrants, que sembla que no eren gaire positives, ja que el mateix Antoni Simon, que considera les guerres com el motor principal de cristal·lització de les mentalitats nacionals, afirma també que «l'arrelament del sentiment antifrancès és, en bona part, coetani a l'arribada a terres catalanes del gran corrent immigratori de gent del nord dels Pirineus».¹⁸

És per conèixer aquesta altra dimensió de la realitat per la qual cosa resulta molt útil el recurs a la documentació judicial. Hi podem veure tant algunes actituds de la població envers els seus veïns i la del poder local i l'aplicació que feia de la legislació, com copsar, de vegades, les mateixes paraules dels immigrants. Hem treballat sobre un total de 1.976 processos, procedents fonamentalment de les batllies de Terrassa i Sabadell, encara que també es poden robar rastres de causes de les batllies de Matadepera, Ullastrell i altres petites localitats veïnes. En tot aquest fons hem pogut detectar, fins ara, la presència de 499 francesos, una xifra important, i més si tenim present que hi figuren el seu nom, l'edat, la procedència, la professió i altres circumstàncies personals, encara que de tots ells no tenim dades completes.

Els occitans que varen arribar al Vallès Occidental segueixen les pautes de tots els moviments migratoris d'aquestes característiques, similars a les de les altres parts de Catalunya. Una migració d'homes sols, sembla que en una gran proporció joves —encara que això sigui difícil de dir amb seguretat, ja que no s'indica el temps que feia que eren al Principat— i en la seva majoria amb poca qualificació professional. La simple denominació com a «treballadors» supera amb escreix el 50% de les definicions laborals que podem trobar, i encara hi ha un altre 10% assenyalat com a «pastors» o «bovers». No resulta estrany no trobar les xifres de persones dedicades al servei domèstic que ofereixen les dades de Barcelona o València, ja que en aquestes localitats petites i mitjanes no abundaven els nobles ni les persones benestants. La poca gent d'ofici que trobem s'ocupava de feines humils. Es podria pensar que la nostra documentació en això presenta un cert biaix, en la mesura que les persones millor assentades podien no aparèixer davant la justícia, però no és precisament el cas pel que fa als catalans d'origen: pagesos propietaris, paraires o teixidors contínuament se'ns presenten com a acusadors, víctimes, acusats o simples testimonis. En canvi, pel que fa als francesos tenim una gran abundància de mercers, venedors ambulants o rodavons, categories en les quals els catalans pràcticament desapareixen. Fora d'això, molt poca cosa: un vidrier, un mestre

¹⁸ Antoni SIMON I TARRÉS (1998). «“Catalans” i “francesos” a l'edat Moderna. Guerres, identitats i contraidentitats: algunes consideracions». A: *Pedralbes*, núm. 18-II, Actes IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya, p. 392.

de cant, un cirurgià... i uns quants preveres, que substituïen prebendats catalans i que no semblava que portessin una vida edificant d'acord al seu estament, ja que en els processos es diu que tenen el costum de jugar, portar armes de foc i viure en adulteri. Però són només quatre, i en tots els casos els trobem a la primera meitat del segle XVI.¹⁹

El ritme d'arribada és similar al de la major part de Catalunya. Més de la meitat dels casos es concentren a la segona part del segle XVI, mentre que disminueixen als primers decennis del XVII i es fan molt escadussers més enllà de 1630. I això no pot ser causat per un problema de documentació, ja que el fons més abundant de processos correspon precisament a la part del segle XVII anterior a la Guerra dels Segadors, la qual cosa ens indica una disminució bastant ràpida del flux migratori, per sobre fins i tot del que podem veure en altres contrades. Pel que fa a l'origen, trobem gairebé sempre una forta concentració en poques diòcesis franceses; això ens permet intuir desplaçaments mitjançant xarxes de parentiu i relació local, corrents a totes les grans migracions econòmiques. En aquest cas, quan en sabem l'origen, els podem situar a Comenge —Pirineus—, Caors i Sarlat —Massís Central— i, particularment, Agen, a la conca del Garona, en un 27% dels casos. Amb això es trencaria el predomini de la població pirinenca que esmenta un gran nombre de recerques comarcals.

Però el que ens interessa especialment en aquesta comunicació és el paper que tenen els immigrants davant les corts de justícia i en quina mesura podem extreure conclusions de les conductes observades en occitans i catalans. Entre els primers trobem acusats i víctimes, però amb trets diferencials en un i altre cas. Quan els francesos figuren com a acusadors —generalment víctimes—, es tracta de delictes violents —en proporció molt important, un 40% dels casos on apareixen esmentats els francesos—, mentre que si apareixen com a acusats, encara que també podem trobar exemples de violència, el més freqüent és que siguin robatoris o altres delictes relacionats amb la propietat. Tenim, doncs, una població que pateix diverses formes de violència però que, en canvi, l'exerceix en una mesura inferior a la mitjana, i que es veu temptada pels béns d'altri. Això ja ens marca una posició social subordinada i una mena de rebuig i/o control social exercit en contra seva.

Certament, la manca o la migradesa de les xarxes de relació social, la mobilitat continuada de molts immigrants i la mena d'oficis que solien exercir els exposava amb certa facilitat a la violència. Un esmolador occità, Joan Felip, del qual no se'ns faciliten més dades, denunciava el 1623 que havia esmolat una daga a un grup d'homes que es van negar a pagar-li, que més endavant se'ls va trobar al camí i que el van portar a la força a un bosc, on li robaren tres ducats i li pegaren.²⁰ Molt semblant és la denúncia d'un tal Guillem Parisse, resident a Rubí, que es va veure involucrat en una baralla quan

¹⁹ AHCT. Batllia. Processos (11 de març de 1530, 26 d'octubre de 1546, 19 de gener de 1548).

²⁰ AHCT. Batllia. Processos (6 d'abril de 1623).

guardava un ramat de moltons i va ser ferit per l'amo de la vinya on pasturaven —un cas molt freqüent a la documentació— després d'una baralla amb dagues i bastons.²¹ També els trobem sovint com a víctimes de baralles relacionades amb els enfrontaments dels seus amos, com en el procés en què es va acusar Bartomeu Oriach i Jacint Julià de disparar contra diversos treballadors francesos per un conflicte de terres.²² Siguin els agressors delinqüents o propietaris de terres, els fets palesen la fràgil situació personal d'aquests immigrants.

Diverses altres circumstàncies podien afavorir encara més l'ús de la violència o també els robatoris, sigui per part de catalans o dels mateixos companys d'emigració. Sovint es veuen involucrats en enfrontaments per culpa del joc, una passió que compartien amb bona part de la societat, però que es feia particularment virulenta entre els treballadors. Guillem Gres fou colpejat quan al vespre sortia de la casa de Joan Perull de Riusech per tres segadors que treballaven pel mateix Perull, a causa d'uns deutes de joc.²³ Mossèn Joan, un prevere francès que habitava a Terrassa, fou portat a l'hospital —on no hi anaven més que els transeünts o els pobres— per morir tot sol, i quan ho va fer els hospitalers es van quedar amb tots els seus diners, tal com van denunciar els mateixos administradors de l'hospital.²⁴

Normalment, és ben diferent. Són els francesos els que es veuen involucrats en robatoris i furts. Contràriament al que estenia la referència continuada al bandolerisme i els hugonots, els robatoris són habitualment per coses molt petites, i gairebé no es mencionen els francesos en els abundants processos per malifetes dels bandolers. Es tracta de blat, roba, petites quantitats de diners, fruits del camp, llenya. Una delinqüència molt més vinculada a la precarietat i la supervivència quotidiana que a la voluntat de fer fortuna per mitjans poc escrupolosos. Hi ha petits furts en esglésies —la cera—,²⁵ als hostals,²⁶ però en aquesta petita delinqüència trobem de tant en tant el robatori a casa dels mateixos amos, encara que això no devia ser el cas dels treballadors més integrats a les explotacions, sinó dels passavolants, els que havien estat acomiadats o els que volien venjar-se.²⁷

De tota manera també hi ha delictes violents protagonitzats per francesos, però més difícils de trobar. A part de la violència contra altres membres del mateix grup, que ara esmentarem, els francesos també es podien mostrar agressius o fins i tot treballar a

²¹ AHCT. Batllia. Processos (22 d'octubre de 1623).

²² AHS. Fons de la Cort del batlle de Sabadell AMH2430/15.

²³ AHCT. Batllia. Processos (17 de gener de 1531).

²⁴ AHCT. Batllia. Processos (26 d'octubre de 1546).

²⁵ AHCT. Batllia. Processos (10 de juny de 1578).

²⁶ AHCT. Batllia. Processos (26 d'abril de 1639).

²⁷ Vegeu com a exemple el cas de Pere Dauberranera, gascó, que fou contractat per deu sous al mes però més endavant fou acomiadat per manca d'experiència prèvia a les feines del camp. L'endemà trencà les finestres i s'emportà roba, una destreal i algunes altres coses. AHCT. Batllia. Processos (23 de gener de 1533).

sou per fer servei a les violències d'un altre, però en cap cas això constitueix un model majoritari del seu comportament delictiu.

El punt on podem veure amb nitidesa quina era la consideració social que mereixien els nouvinguts és la violència verbal. Per poc que s'escalfin les coses, o quan només actua la voluntat d'ofendre, els insults i el record de la seva condició d'immigrants apareixien de seguida. La paraula *gavaix*, apareguda a Catalunya i estesa a la Península durant el segle XVI, designava al principi els naturals d'una determinada zona —de manera bastant confusa—, però ràpidament es va convertir en un terme despectiu. El més important és que en els processos apareix sempre associat a altres adjectius, com ara «belitre», «borratxo», «embriach», «lladre», «traydor», «infame», «puta», «bagassa» o «asse». Encara que sembli àmplia, la veritat és que la seqüència és bastant curta, la qual cosa ens indica que no es tractava de paraules improvisades, sinó de la translació a les disputes personals d'un concepte social sobre aquesta mena de persones. I això es pot perllongar en el temps i més enllà del moment d'aconseguir una certa estabilitat social. Esteve Burgada, un dels pocs paraïres d'aquest col·lectiu que hem localitzat, denunciava el 1608 a Sabadell que Pere Sol, sabater, va cridar al seu pare perquè sortís de casa i llavors el va injuriar dient-li «gavaix embriach» i va donar un cop de bastó a la mà del fill.²⁸ Paraules semblants solien precedir aquest tipus d'agressions violentes i actuaven com un element que distanciava i preparava el terreny per justificar l'agressió.

La criminalitat interna del grup també sol anar vinculada a la violència, exercida de la mateixa manera que contra els grups socials que presenten amb els occitans afinitats de caire laboral —treballadors—, d'edat —els altres joves—, o d'instabilitat —els rodmons—, encara que siguin catalans. Fins i tot podia ésser una violència intrafamiliar, amb totes les característiques del cas, com quan Guillem Narbona, fill d'immigrants, de 36 o 37 anys, va començar a donar a bastonades a la seva filla, ja casada, i la seva madrastra fins a deixar-les a terra envoltades de sang.²⁹ Un cas més corrent és el d'Antoni Tarascó i Antoni Font, bracers. Quan treballaven junts, com havien fet altres vegades, el primer va llançar repetidament aigua sobre la cara del segon després de la migdiada. Els van separar després d'una primera baralla, però llavors van agafar pedres i van acabar ferint-se de certa consideració.³⁰

Tenim, per tant, una delinqüència de característiques ben definides. Correspon al comportament habitual dels estrats inferiors de la societat i constitueix una altra prova de l'adscripció dels occitans a aquest grup. Ara ens interessa també fixar-nos en quina és la resposta de la justícia i en quina mesura reforça o no la situació i la consideració social dels immigrants. Hem de tenir present que les jurisdiccions inferiors de justícia a Catalunya estaven sotmeses als procediments de l'Audiència i a les garanties legals tal

²⁸ AHS. Fons de la Cort del Batlle, AMH 2413/16.

²⁹ AHCT. Batllia. Processos (22 de maig de 1631).

³⁰ AHCT. Batllia. Processos (13 de febrer de 1524).

com eren enteses a l'època, però que eren administrades per persones pertanyents als estrats mitjans de la societat, llecs en dret i que transmetien bastant fidelment l'escala de valors de la seva classe i el seu entorn social.

No tenim constància de com va acabar la major part dels processos, per simple interrupció en la instrucció del procés, però això no vol dir de vegades desestimació o ineficàcia, ja que hem trobat als llibres de cort o en altres fonts que podien arribar a tenir una solució legal. Ens haurem de conformar, de tota manera, amb la minoria de processos que recullen la conclusió del cas. La pena per excel·lència a l'Espanya dels Àustries sembla que fou la de galeres, que substituïa, per necessitat de la Corona, la pena de mort o la reclusió a perpetuïtat. Malgrat la urgent manca de braços per la lluita a la Mediterrània, l'aplicació d'aquest càstig al Vallès sembla escassa i molt condicionada. Comptem una vintena de casos a totes les jurisdiccions, i només en un cas el condemnat era nadiu de la localitat en la qual el jutjaven: Joan Font, pagès de Terrassa, per un delictes de falsificació de moneda.³¹ Tots els altres condemnats són estrangers i, en la seva gran majoria, francesos. El cas més greu, una condemna a galeres a perpetuïtat, correspon a Guillem Perbelli, un jove treballador francès sorprès en pràctiques de bestialisme amb una vaca.³² En canvi, un altre francès, ben conegut com a violador, proxeneta, jugador i delinqüent, quadriller però amb residència estable a Terrassa, se'n va sortir amb només tres anys. En realitat, quasi totes les condemnes a galeres ho van ser per robatori, de vegades de coses ben petites: diners, fruits de l'horta, blat, roba..., i corresponen als anys de paroxisme de la crisi, entre 1610 i 1620, quan una societat de béns més aviat escassos es va veure sacsejada per una onada de petita i gran delinqüència que situava la por als forasters al centre de l'acció policial —de les unions contra lladres i bandolers— i de la justícia.

En definitiva, una ràpida ullada a les jurisdiccions vallesanes ens confirma que, malgrat la possibilitat d'integrar-se —amb certa lentitud— i de tenir espais de sociabilitat reconeguts —com ara les confraries—, l'actitud més plausible de la societat catalana va ser el recel, el control i la necessitat imperiosa de remarcar una certa superioritat sobre els nouvinguts, posicions gens estranyes a qualsevol societat que hagi vist l'arribada d'un important volum de població forana en poc temps. Aquesta mena de pressió havia de ser gran, si volem explicar conductes com les dels fills dels immigrants al Rosselló, que, diuen, rebutjaven l'origen dels seus pares i, en els conflictes, es posicionaven en contra dels francesos.³³ Segurament la societat catalana oferia elements d'atracció, però el rebuig també hi va tenir, i molt important, el seu paper.

³¹ AHCT. Batllia. Processos (8 de maig de 1642).

³² AHCT. Batllia. Processos (21 de febrer de 1562).

³³ Antoni SIMON I TARRÉS (1998). «“Catalans” i “francesos” a l'edat Moderna. Guerres, identitats i contraidentitats: algunes consideracions». A. *Pedralbes*, núm. 18-II, Actes IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya, p. 394.

ÀMBIT 3
LES MIGRACIONS
CONTEMPORÀNIES

PONÈNCIA

Les Illes Balears: de terres d'emigrants a territoris d'immigració

Pere A. Salvà Tomàs

Universitat de les Illes Balears

1. LES ILLES BALEARS: DE L'EMIGRACIÓ A LA IMMIGRACIÓ

La dècada dels anys cinquanta del passat segle xx representa l'inici d'un període d'importants canvis socials, econòmics i territorials a les Illes Balears. Entre ells destaca el pas d'unes illes d'emigrants, vigents fins al decenni 1956-1960, a un territori amb una forta atracció immigratòria. El factor impulsor d'aquesta conversió de les Balears a una de les més significatives àrees immigratòries de l'Estat espanyol fou el desenvolupament del turisme de masses, que s'enlairà de manera força important des dels inicis de la dècada dels anys seixanta del segle passat.

La nova etapa balear de caire immigratori subsegueix a una llarga etapa emigratòria, que, com a conseqüència d'un important augment de la població a la segona meitat del segle XIX, va implicar com a única sortida a la fam i la supervivència una important emigració cap a l'exterior de les Illes. La inadequació entre els ritmes de creixement de la població balear i els llocs de feina disponibles en aquells moments creà una situació favorable a l'emigració, situació que es va veure agreujada encara més per altres esdeveniments de caire polític (pèrdua de les colònies, tancament dels mercats americans) i/o crisis econòmiques (invasió de la fil·loxera...). Aquesta etapa emigratòria balear fou especialment intensa en els darrers trenta anys del segle XIX i els primers dos decennis del segle XX, si bé es manté amb distintes fluctuacions i intensitats fins el quinquenni 1951-1955. Aquests fluxos emigratoris, formats bàsicament per

una població d'homes joves, generaren un desequilibri de sexes, especialment notable a les edats dels adults joves. A causa del descens de l'oferta d'homes fadrins, en les variables del mercat matrimonial es registrà un augment del celibat femení definitiu i/o fadrinatge femení obligat, que afectà una alta proporció de la població femenina en edat fèrtil. L'escassetat d'homes i/o la ruptura de parelles per l'absència del cap de família, així com un retard en l'edat del matrimoni, en el cas de realitzar-se, formen part dels processos que conjuntament expliquen la situació geodemogràfica dels anys previs a l'inici del desenvolupament turístic, conjuntura aleshores representada per un procés d'envelliment per la dràstica disminució del nombre de naixements i per la fugida dels adults joves. La situació a mitjan segle xx pot definir-se com la d'un model de comportament demogràfic representatiu d'una societat insular definida per les estructures envellides, per la manca d'incorporació de joves a causa de la disminució del nombre de naixements i la caiguda de les taxes de natalitat. L'emigració va actuar, per tant, com a mecanisme regulador de l'alta natalitat.

Les circumstàncies econòmiques i socials registrades en els darrers trenta anys del segle XIX incidiren sobre la prosperitat econòmica que repercuteix sobre el creixement de la població absoluta, que, fins i tot, arribà a registrar una disminució pels impactes de l'emigració. Si el 1887 hi havia 312.593 habitants, aquests es reduïren a 306.926 el 1897, i a 311.649 el 1900. L'emigració s'articulà en dos grans corrents: el transoceànic, que es dirigia a l'Amèrica Llatina, i el mediterrani, especialment amb destinació a Algèria. L'emigració transoceànica va a Argentina, Xile i països del Carib. Tots aquests països es converteixen en terres de promissió per als agricultors desertitzats. La idea d'emigrar es converteix en la psicosis del pagès. Aquests fets es mantindran en els dos primers decennis del segle XX, que encara registren emigracions importants, sols interrompudes per la I Guerra Mundial. A partir de 1921 els índexs migratoris baixen d'intensitat, si bé encara es manté globalment la tendència emigratòria, que s'estén fins al quinquenni 1951-1955.

La progressiva conversió de les Balears en una àrea d'alta especialització turística va crear una necessitat de construcció intensiva d'infraestructures d'allotjament, habitatges i/o obres públiques. D'altra banda, els sectors d'hoteleria i complementaris incrementaren l'oferta de llocs de feina. Conjuntament, va implicar una potencialització de les Balears com un territori amb un mercat de treball que al llarg dels darrers 50 anys ha gaudit d'un alt índex d'atracció. En una primera fase, l'atracció s'exerceix sobre la mateixa població balear, molt especialment la mallorquina. A conseqüència d'aquest fet, sorgeix un moviment migratori de tipus intermunicipal, des de municipis de l'interior de l'illa de Mallorca cap a noves àrees turístiques i/o urbanes. Aquest fenomen implicà un autèntic èxode rural que va actuar sobre els excedents del món rural que van ser traspassats als sectors de l'hoteleria, la construcció i els serveis en general. En una segona fase aquesta atracció s'eixampla a les altres illes, la qual cosa provoca el

sorgiment d'una mobilitat interinsular, especialment significativa des de les illes de Menorca, Eivissa i Formentera cap a Mallorca.

En els anys que segueixen, el constant creixement del turisme de masses, molt especialment en el cas de Mallorca, amb una trajectòria més primerenca que les altres Illes, possibilita un desenvolupament econòmic continuat, del qual deriven noves necessitats de mà d'obra que ja no poden ser cobertes pels autòctons illencs. Aquesta circumstància implica una ampliació de l'àrea d'atracció cap a altres regions espanyoles, cosa que provoca l'inici d'una intensa etapa immigratòria de persones que, provinents d'altres comunitats autònomes d'Espanya, s'estableixen a les Illes Balears.

2. EL SORGIMENT I LA CONSOLIDACIÓ DELS CORRENTS IMMIGRATORIS DES D'ALTRES COMUNITATS AUTÒNOMES ESPANYOLES

D'aquesta manera, des dels anys seixanta s'intensifica l'arribada d'un important contingent de nous migrants que provenen de distints indrets de l'Estat espanyol. Representen un col·lectiu de persones que són atretes per un potent mercat laboral i que fugen de les fràgils condicions econòmiques i socials d'àrees rurals deprimides, majoritàriament de les regions andalusa i castellanomanxega. Aquesta arribada de nous immigrants va implicar importants efectes sobre la situació geodemogràfica de les Balears, i incidí en l'augment de la població absoluta i el seu rejuveniment a causa, d'una banda, de l'agregació d'adults joves, i de l'altra, de l'increment del nombre de naixements. En aquesta primera fase immigratòria de les Balears s'hi poden distingir dues etapes bàsiques en el procés d'instal·lació definitiva a les Balears. En els anys inicials de la dècada dels seixanta domina clarament un tipus d'immigració temporal, que sols resideix a les Illes durant les temporades altes de màxima intensitat del turisme i retorna als seus domicilis habituals a les temporades baixes. Un cicle semblant registren els treballadors immigrants en el sector de la construcció, si bé poden variar les estacions d'estada. En una segona etapa, des de mitjan dècada dels seixanta, aquests moviments migratoris es tornen definitius. S'estableixen de manera permanent a les Illes, generalment en àrees properes a les regions turístiques, fet que implica importants efectes sobre la població resident preturística.

La població de 1955 assoleix la xifra de 424.626 habitants, que vint anys després, el 1975, es transformen en 597.715, la qual cosa implica un augment del 40%. Els contingents immigratoris foren formats quasi exclusivament per immigrants amb un domini d'edats entre els 20 i els 45 anys, fet que tingué gran influència sobre el creixement natural de la població balear, que es trobava en una etapa d'una certa desnatalitat. L'establiment definitiu d'aquesta immigració d'adults joves implica gaudir d'una situació de tipus conjuntural, per la qual es concentra a les Illes un important segment de població que es troba en els grups d'edats d'alta fertilitat potencial. El resultat posterior d'aquestes incorporacions fou un redreçament positiu del nombre

de naixements, fet que és conseqüència de diversos factors i/o situacions que actuen conjuntament:

a) L'arribada de l'esmentat important nombre de parelles immigrants d'edats adultes joves (20-45 anys).

b) La reagrupació de parelles, ja constituïdes abans de la migració dels homes, que implica una mobilitat de dones des dels llocs d'origen dels migrants prèviament arribats.

c) La constitució de noves parelles, que es realitza a través de dos àmbits diferents del mercat matrimonial:

d) La unió amb homes/dones originaris i/o residents als espais de sortida dels immigrants arribats a les Balears.

e) La unió amb dones residents a les àrees receptores d'immigrants, que, tal com s'ha esmentat anteriorment, assolien alts nivells de fadrinatge femení a causa de les anteriors etapes emigratòries de les Illes. L'arribada d'immigrants fadrins significa un augment de la disponibilitat d'homes per intentar equilibrar el mercat matrimonial, la qual cosa implica que la nupcialitat es converteix en un factor bàsic per analitzar el comportament demogràfic d'aquestes dècades. D'aquesta manera, l'arribada d'homes fadrins permet aquests enllaços entre els nous arribats i la població autòctona preturística.

Aquests primers anys d'immigració es detecten posicions de la població resident respecte a la consideració d'aquests nous arribats que fins i tot es poden considerar problemàtiques d'exclusió social. Es detecten en alguns indrets tensions amb distints col·lectius que deriven cap a actuacions despectives envers «els forasters». Entre 1950 i 2008 es passa de 33.514 habitants nascuts en altres indrets de l'Estat espanyol a una nova xifra de 247.391 nascuts en altres comunitats autònomes espanyoles. Aquestes dades impliquen passar del 7,94% el 1950 al 23,10% el 2008. Els seus màxims índexs d'increment intercensal corresponen a dos períodes ben significatius dels quinquennis 1961-1965 i 1971-1975.

A finals de la dècada dels anys seixanta els fluxos migratoris arribats a les Illes Balears es diversifiquen, tant pel seu origen com per les motivacions per migrar cap les Illes. Els anys setanta comença la primera barreja d'immigrants procedents d'altres regions espanyoles amb altres procedents de països de l'estranger, majoritàriament de l'Europa industrialment avançada, que intensifiquen la seva presència a partir de la dècada dels anys setanta del passat segle xx. Aquesta primera onada d'immigrants estrangers representa un model migratori tipus «Nova Florida», basat en el consum i no en la producció, ja que les seves motivacions són de tipus residencial, no laboral. Provoca la iniciació d'un procés d'inversions de capitals estrangers dirigit cap al sector immobiliari que incideix tant sobre habitatges ubicats en urbanitzacions residencials com sobre petites finques situades a la muntanya i en pobles de l'interior. Majoritàriament, està format per rendistes, prejubilats i/o jubilats d'edats madures i velles que cerquen territoris refugi on passar els darrers anys de les seves vides. El quinquenni 1981-1986

representa, emperò, una inflexió en els saldos migratoris, i es registra una important reducció de les seves xifres absolutes. La desacceleració econòmica d'aquests anys i la disminució del nombre de turistes són símptomes de refredament, ja que s'entra en un període de crisis cícliques del turisme a les Illes Balears. Aquest fet es pot comprovar pel descens del saldo migratori entre 1981 i 1986, si bé la tendència del saldo migratori de les Balears torna a redreçar-se a partir del quinquenni següent, 1986-1991. En el quinquenni 1996-2001 esclata el que podem denominar *tercer boom migratori*. Es registra el saldo migratori més important de la recent història demogràfica balear, i se superen els 111.178 migrants, esdeveniment que serà decisiu en el creixement absolut de la població balear en aquest darrer quinquenni analitzat. El 31,66% d'aquest saldo migratori correspon a la immigració procedent d'altres comunitats autònomes espanyoles. Aquesta immigració registra un nou ressorgiment, que si bé no experimenta els increments de l'època dels anys 1961-1970 suposa assolir un total de 247.391 empadronats el 2008 que han nascut en comunitats autònomes distintes a la de les Illes Balears. Ha canviat el perfil del migrant en comparació als arribats a les dècades dels anys cinquanta, seixanta i setanta. D'un perfil d'immigrant rural d'aquestes dates s'ha passat a un perfil definit per una immigració de tipus interurbà, més qualificada i molt més dinàmica, que es mou segons l'atracció del dinamisme econòmic de les àrees de destinació, i són moltes vegades migrants de segona i/o tercera etapa.

Entre els empadronats nascuts en altres comunitats autònomes espanyoles destaca el 2008 l'alta presència de persones nascudes a Andalusia, que conformen gairebé el 35,11% del total dels immigrants espanyols. Són seguits, si bé amb pesos prou inferiors, pels originaris de Catalunya, Castella-la Manxa, la Comunitat Valenciana, Madrid, Castella i Lleó i Extremadura. Quatre províncies destaquen entre les esmentades comunitats: Granada, Jaén, Barcelona i Albacete.

3. LA IMMIGRACIÓ D'ESTRANGERS A LES ILLES BALEARS

3.1. Un model migratori d'estrangers basat en un joc de dualitats

El fenomen migratori d'estrangers arribats a les Illes Balears es pot sintetitzar a través d'un model migratori basat en un seguit de jocs de dualitats de diferent significat econòmic i social:

a) Per les direccions dels fluxos migratoris. Cal distingir dos corrents bàsics: el flux nord-sud i el flux sud-nord, la qual cosa es pot resumir a través de l'expressió de la migració de rics i pobres.

b) Per les diferents motivacions per migrar: fluxos migratoris de motivació residencial i fluxos migratoris de motivació laboral.

c) Per la qualificació de les ocupacions en què treballen a les Illes: migració laboral qualificada i migració laboral menys qualificada.

d) Per la situació legal en què es troben els migrants: migrants regularitzats i migrants no regularitzats o «sense papers». Aquesta situació és clau per a un important segment dels nousvinguts estrangers, ja que un immigrant «sense papers» o indocumentat és un «mort civil», són persones que no són ciutadans, sinó sols usuaris de serveis.

e) Per la situació enfront de la població resident a les Illes Balears, que es pot sintetitzar en les situacions de complementarietat vs. competència. Una significativa part del col·lectiu dels migrants representa una situació de complementarietat. Bàsicament, els migrants de motivació laboral-econòmica del sud representen un paper de complementarietat, ja que treballen en aquelles ocupacions que els residents rebutgen. L'altra part dels migrants representa una situació de competència. Es tracta de manera generalitzada dels migrants del nord, els procedents de l'Europa industrialitzada, generalment més qualificats, que competeixen en el mateix segment d'ocupacions que la població resident.

3.2. D'un model migratori d'estrangers tipus «Nova Florida» a un nou complex model tipus «Nova Califòrnia»

L'evolució de la immigració d'estrangers arribats a les Illes Balears en l'etapa del turisme de masses es pot explicar per l'evolució i la substitució dels models migratoris definits per les motivacions dominants dels migrants en el seu procés de decisió de migrar des dels seus llocs d'origen. Aquesta evolució s'explica per la substitució del model migratori de «Nova Florida», que s'implanta els anys setanta del segle xx, per un nou model més complex que denominam de «Nova Califòrnia», que s'instaura a partir de mitjan dècada dels anys noranta del segle xx. El fenomen de «Nova Florida» constitueix un model migratori en el qual domina la motivació residencial no-laboral dels migrants. Bàsicament està format per fluxos de migrants d'edats adultes madures i grans, majoritàriament rendistes i retirats que tenen com a motivació bàsica la recerca d'espais residencials on ubicar les seves residències. El model «Nova Florida» representa d'aquesta manera un model migratori residencial basat en el consum i no en la producció. La recerca de tranquil·litat, oci o descans és una de les seves bases més importants. El flux dels migrants estrangers de la fase de «Nova Florida» s'inicià de manera significativa a partir dels anys setanta. La seva intensificació s'ha de relacionar amb la imatge percebuda de les Balears a través de les visites turístiques, que incideix sobre la decisió d'eleger les Illes Balears com a lloc de residència per part d'un important col·lectiu de rendistes i retirats, que en una primera fase empraren els actuals habitatges de segones residències. Aquest flux migratori residencial es va intensificant els anys vuitanta, i molt especialment a la dècada dels anys noranta.

La composició de la immigració estrangera canvià de manera important en la dècada dels anys noranta del passat segle xx. Comença una nova fase immigratòria que denominam de tipus «Nova Califòrnia», que representa un nou model migratori que té importants conseqüències en la mobilitat humana, en la conversió de les Illes Balears en

un espai d'alt creixement econòmic i en l'increment de l'ocupació i l'alt dinamisme en les inversions. Aquests factors provoquen d'una banda una important demanda d'ocupacions qualificades, tant de tècnics com d'executius i empresaris, al mateix temps que conformen les Illes Balears com un territori amb importants déficits de mà d'obra per a ocupacions menys qualificades. El resultat final és una composició d'una immigració estrangera molt diversificada, en la qual incideix el sorgiment de noves diàspores, que es mouen a la recerca de nous mercats laborals.

3.3. Del predomini dels comunitaris europeus a la importància dels immigrants extracomunitaris

Segons el Padró Municipal de Població de l'1 de gener de 2008 el contingent d'estrangers empadronats assoleix la xifra de 222.331 persones, xifra que representa el 20,75% de la població total de les Illes Balears. L'increment de la presència d'estrangers a les Illes s'accelerà a partir de la segona meitat de la dècada dels anys noranta del passat segle xx. Aquest col·lectiu d'immigrants estrangers representa el 68,34% de l'afluència immigratòria dels darrers dotze anys. Entre els estrangers residents a les Balears dominen els originaris dels diversos països europeus comunitaris, que representen el 50,97% del total. El predomini d'anys enrere de residents de la Unió Europea registra una progressiva reducció des de mitjan dècada dels noranta del segle xx, com a conseqüència de l'important increment de l'arribada d'immigrants africans. La distribució per nacionalitats ens mostra que la suma dels immigrants de les quinze nacionalitats més nombroses concentra el 80% del total dels estrangers. Destaca el clar predomini dels residents d'origen alemany, que representen el 14,90% del total dels estrangers, presència que s'incrementa molt especialment a partir del 1986. El segon lloc és ocupat actualment pels residents estrangers originaris del Regne Unit, que assoleixen el 9,91% del total dels estrangers. Aquest col·lectiu ha anat reculant, com també el seu pes relatiu, especialment si es compara amb la proporció que tenien en la dècada dels anys setanta. Molt a prop es troben els originaris del Marroc, amb un percentatge del 9,21%, mentre que entre els restants principals països emissors d'estrangers destaquen Itàlia (6,36%), Equador (6,05%) i Argentina (5,53%). Els altres països del grup esmentat registren percentatges inferiors al 5%, i destaquen, per l'ordre d'importància, els immigrants procedents de Romania, Colòmbia, Bolívia, Bulgària, Uruguai, Brasil, Polònia i Xina. Els esmentats increments del nombre de residents estrangers a les Illes Balears impliquen que sigui la comunitat autònoma amb el percentatge més alt de totes les comunitats autònomes espanyoles, malgrat que la concentració més gran d'estrangers en xifres absolutes es registra a les comunitats autònomes de Madrid, Catalunya i la Comunitat Valenciana.

La distribució espacial dels residents estrangers per illes mostra la seva preferència per l'illa de Mallorca, on el 2007 es concentrava el 77,92% del total dels residents

estrangers. Per la seva banda, a l'illa d'Eivissa s'hi concentra el 13,64%, mentre que Menorca atreu el 7,20% i Formentera el restant 1,24% dels residents estrangers.

Pel que fa a la distribució dels migrants estrangers per sexes, es mostren importants contrastos segons els continents i/o grans àrees d'origen. Globalment, el 2008 dominen els homes en el conjunt dels residents estrangers a les Balears, que arriben al 52,05% del total dels estrangers. Aquest fet és conseqüència de la major arribada d'homes tant en el contingent procedent dels nous països europeus comunitaris (Bulgària i Romania) com en el grup de països extracomunitaris. La composició per sexes dels immigrants procedents de la UE-27 mostra una distribució en la qual el 50,97% del total són homes. Per tant, s'ha superat el domini femení d'èpoques anteriors que es relacionava, d'una banda, amb l'alt índex de feminització que es registra en la majoria de les ocupacions dels immigrants laborals europeus, que de manera molt freqüent s'ocupaven en el sector turístic i/o complementari. De l'altra, també es donava una major presència de dones d'edats madures i grans, de 55 anys i més, entre els immigrants residencials no-laborals pels efectes diferencials entre ambdós sexes en l'esperança de vida. El 2008 el domini femení sols és molt notable en el cas dels immigrants que provenen de diferents països d'Amèrica i de l'Europa no comunitària. En el grup d'immigrants provinents d'Amèrica, el 52,99% són dones. En aquest cas s'ha relacionat amb una immigració laboral femenina dedicada a serveis personals i/o domèstics. Aquestes esmentades composicions per sexes relatives als estrangers d'Amèrica i de l'Europa no comunitària es capgiren completament en el cas de la immigració procedent de països africans i asiàtics, en la qual dominen els homes. Destaca el pes molt significatiu de la immigració estrangera originària de l'Àfrica, en la qual els homes assoleixen el 67,50% del total. En el cas dels asiàtics, els homes representen el 59,92%.

D'altra banda, en l'anàlisi dels perfils dels grups d'edats de la immigració estrangera a les Balears es detecten diferències segons les àrees de procedència i les tipologies dels residents segons les motivacions de la migració. Bàsicament, es poden establir dos grans perfils bàsics, que contraposen les estructures per edats que registren els residents provinents de països desenvolupats i els migrants que conformen el corrent sud-nord, provinent de països extracomunitaris. El perfil global dels migrants residents a les Illes Balears presenta una corba en la qual els màxims es troben entre els 25 i els 39 anys, a la frontera entre adults joves i adults madurs. És la compensació entre el pes dels europeus i el dels restants països extracomunitaris, en els quals dominen les persones d'edats adultes joves. El perfil per edats que representa els immigrants procedents de la Unió Europea-27 es conforma per una corba en la qual dominen els adults madurs i les persones grans, ja que l'edat mitjana supera els 45 anys. A pesar d'aquesta afirmació, es pot observar que el perfil d'aquests immigrants europeus presenta dos màxims. El primer, entre els 30 i els 44 anys, correspon al progressiu augment de l'arribada de migrants europeus qualificats assalariats i de menys qualificats de la darrera integració de Bulgària i Romania. El segon es pot observar entre els 55 i els 64 anys, una part dels

quals formen part del contingent de migrants internacionals de retir, i l'altra part són majoritàriament empresaris que han establert negoci a les Illes. El 2007 el 25,95% dels residents procedents de la Unió Europea-27 tenen 55 anys o més, el 24,10% entre 40 i 54 anys, i el 30,36% entre 25 i 39 anys. Per la seva banda, els grups d'edats entre 15 i 24 anys representen el 9,40%, i els joves de menys de 15 anys assoleixen un 10,20%, i experimenten una petita pujada a causa de l'arribada de parelles estrangeres adultes joves amb fills de curtes edats. El primer grup correspon a un important contingent de persones d'edats adultes madures i grans entre les quals dominen els residents de tipus no-laboral de motivació basada en l'oci, el descans i el retir. Aquest grup, compost per retirats, rendistes, pensionistes i prejubilats, conforma el que denominam la *migració internacional de retir*, si bé també inclou grups d'empresaris, especialment en els grups d'edats més joves. Per la seva banda, en el grup de 40 a 54 anys destaca una immigració empresarial constituïda per empresaris, agents immobiliaris, directius d'empreses de serveis i/o professionals que desenvolupen les seves activitats a través del teletreball. Els integrants dels grups d'edats dels 25 als 39 anys corresponen essencialment als integrants d'una immigració laboral d'assalariats, generalment qualificada, si bé cal assenyalar els efectes dels nous immigrants laborals arribats de Bulgària i Romania, ara integrats a la UE-27.

El perfil adult jove apareix clarament reflectit a la corba dels grups d'edats dels immigrants africans, asiàtics i llatinoamericans. És indicatiu d'una immigració de tipus laboral d'edats actives joves. El màxim registrat es troba en el grup d'edats de 25-29 anys i 30-34 anys, que concentren el 60% dels migrants dels grups d'edats entre els 20 i els 39 anys, tant en el cas dels procedents del continent africà com de l'àrea asiàtica i llatinoamericana. Un nombre important d'immigrants d'aquest contingent de persones es troba en una situació no regularitzada. En el cas dels africans i els asiàtics destaca el pes dels joves d'edats inferiors als 15 anys, fet que s'ha de relacionar, d'una banda, amb els processos de reunificació familiar, amb l'aportació de fills, i, de l'altra, amb l'increment dels naixements de fills de mares africanes.

3.4. La distribució dels migrants estrangers per grans àrees de procedència

3.4.1. La immigració des d'Europa: de l'exclusivitat residencial a la complexitat de tipologies amb una important presència d'immigrants laborals qualificats

El estrangers procedents de la UE-27, segons el Padró Municipal de 2008, assoleixen la xifra de 113.330 ciutadans, que representen poc més de la meitat del total dels estrangers. Cal diferenciar entre aquells residents de motivació econòmica laboral dels que viuen a les Illes per motius no laborals lligats a l'oci, descans i/o retir. Entre aquests darrers destaca la migració internacional de retir (MIR, *Retirement International Migration*), formada per rendistes, pensionistes, prejubilats i retirats i/o jubilats, que poden ser residents

permanents i/o temporals de llarga estada. Es localitzen tant en noves urbanitzacions residencials com en els nuclis de població tradicional i/o àrees rurals. En el darrer cas, representen la formació en el territori de les Illes Balears de fluxos ciutat-camp amb origen a les principals ciutats europees. El segment de la població europea de 55 anys i més que ha escollit les Balears com a lloc de residència amb motivacions residencials no-laborals està format per unes 40.770 persones. Cal ressaltar l'alta interrelació entre l'evolució de les Balears com a destinació turística i l'evolució en els grups d'edats dels turistes que ens visiten. Gran part dels actuals residents estrangers de 55 anys i més declaren que en anys anteriors visitaren les Illes com a turistes.

D'altra banda, el mercat laboral que genera el turisme i els sectors complementaris ha propiciat l'arribada a les Illes Balears d'un important nombre d'immigrants estrangers amb origen a l'Europa comunitària, atrets per l'alta potencialitat de negocis i la demanda de serveis. En general, és una població que s'ocupa en tasques de certa qualificació professional. Aquest col·lectiu es compon bàsicament per grups de treballadors de llarga duració en diverses empreses, moltes vegades en relació amb executius estrangers i/o professions liberals, d'una banda, i de l'altra per una immigració laboral d'empresaris composta per executius que han establert els seus negocis a les Illes Balears. Globalment conformen un alt nombre de petits i mitjans empresaris, entre els quals destaquen propietaris de bars, *pubs*, clubs i/o restaurants, propietaris d'empreses immobiliàries, directius d'indústries de serveis als estrangers, directores de serveis complementaris, botigues comercials i companyies administratives diverses, entre d'altres. Finalment, l'ampliació de la Unió Europea a 27 països ha suposat que des del gener del 2007 en formin part els països de Bulgària i Romania, la qual cosa implica l'agregació d'una població estrangera resident de 18.266 estrangers el 2008.

Pel que fa als estrangers procedents de països europeus extracomunitaris, inicialment caldria establir una diferència entre els immigrants procedents de països d'economia desenvolupada d'aquells que presenten una situació econòmica menys desenvolupada. En el primer cas, hi ha els residents estrangers procedents de Suïssa, que d'una manera majoritària són de motivació residencial. La resta de països europeus extracomunitaris del segon grup tenen poca importància percentual. Bàsicament, són països de l'est d'Europa que en els darrers anys han començat a tenir una certa presència a les Illes, possiblement ofuscada en part pel domini dels residents de la Unió Europea-27. Es tracta d'una immigració que presenta alts índexs de migrants no regularitzats, que s'ocupen en el mercat laboral informal i que realitzen tasques moltes vegades poc qualificades, no d'acord amb la seva qualificació professional en els seus països d'origen. Moltes vegades no poden certificar aquesta qualificació per la manca de reconeixement dels seus títols per part de l'Estat espanyol.

3.4.2. *La immigració extracomunitària*

Són el immigrants laborals procedents d'àmbits extraeuropeus els que en les darreres dècades han experimentat importants increments. Destaca el volum de nouvinguts des de diferents països de l'Àfrica, l'Amèrica Llatina i Àsia. Aquests fluxos d'immigrants estrangers de direcció sud-nord inicialment foren liderats per una immigració d'origen africà, que de manera significativa procedia del Magrib. El període de bonança econòmica que registren les Illes Balears des del 1994 converteix aquest territori en un espai de crida de migrants que obeeix a diversos factors i motivacions, entre els quals destaquen la intensitat de l'activitat turística de les Illes, la necessitat de mà d'obra en el sector de l'agricultura intensiva i la important demanda de treballadors en el sector de la construcció.

Globalment aquests factors han implicat un augment de la presència de treballadors que es troben en diverses situacions; domina bàsicament el grup que es troba en situació no regulada. Són els immigrants que es troben en una situació de major feblesa, sobre els quals poden impactar les conseqüències d'un alentiment de l'economia, que implicaria processos d'atur sobre aquesta població immigrada, que podria quedar al marge del món laboral, en situacions d'exclusió social i fins i tot podria provocar retorns forçats i/o no desitjats. El conjunt d'aquests immigrants extraeuropeus representa el 46,69% del total dels estrangers. El col·lectiu dominant entre els immigrants extraeuropeus correspon actualment al col·lectiu originari de diversos països llatinoamericans.

El contingent d'immigrants africans empadronats el 2008 és de 30.027 persones, de les quals el 71,9% procedeix dels tres països del Magrib. La gran majoria són originaris del Marroc (el 68,19% de tots els africans). El segon lloc en importància entre els africans és ocupat pels immigrants originaris del Senegal, als quals segueixen els provinents de Nigèria.

El col·lectiu dels migrants procedents de diferents països llatinoamericans té una distribució més complexa. El 91,30% són originaris de països de l'Amèrica del Sud, i el 7,21% de l'Amèrica Central i el Carib. Ambdós col·lectius sumen globalment 65.859 persones. Una cinquena part són originàries de l'Equador (20,41%). Els segueixen els procedents de l'Argentina (18,66%), seguits pels procedents de Colòmbia i Bolívia. Globalment, aquests quatre països concentren les dues terceres parts del total del col·lectiu llatinoamericà. Finalment, la immigració d'origen asiàtic és representada per 6.726 persones, entre les quals dominen les originàries de la Xina.

3.4.3. *Les implicacions de la immigració a les Illes Balears*

Des de la perspectiva social, els col·lectius de migrants laborals es troben en una situació que implica fenòmens d'amuntegament urbà, processos d'instabilitat laboral, precarietat, vulnerabilitat i desprotecció. L'arribada d'aquests grups de migrants possiblement ha implicat una relativa millora de les seves condicions de vida en relació amb

la seva situació en els països d'origen, però les actituds socials de la societat receptora poden derivar cap a situacions d'indefensió, marginalitat i/o discriminació. Aquestes situacions afecten de manera més greu el col·lectiu d'immigrants no regulats, envers els quals sorgeixen problemes de convivència que impliquen actituds racistes i/o xenòfobes. Si l'actitud dels immigrants deriva cap a una resocialització, amb una adaptació al nou model d'estil de vida que troben a les Illes Balears, es poden considerar fenòmens positius, dels quals resulten processos d'enriquiment cultural en un marc de tolerància i universalisme i de vivència en un entorn més obert, especialment en el cas de les dones. Des de la perspectiva de la coexistència, cal tenir en compte que la presència d'aquest grup de migrants pot ser percebuda com un factor d'incidència sobre l'augment de la competència pels recursos, l'assistència social, l'habitatge, la sanitat i/o l'educació.

La situació és prou diferent en el cas dels migrants estrangers procedents de països d'economia desenvolupada. En el cas dels migrants de tipus residencial d'oci, descans i/o retir, consideren les Illes com un refugi on passar els darrers anys de la seva vida. Aquest procés immigratori de tipus residencial no-laboral presenta altres tipus d'implicacions territorials i socioculturals, prou diferenciades de les del corrent sud-nord. Entre els impactes territorials destaquen els efectes sobre els canvis en el model d'ús del sòl, la seva incidència sobre el mercat immobiliari, l'augment de la demanda d'habitatges en àrees urbanes i rurals, l'increment del procés d'especulació i/o els impactes sobre els preus de les terres rurals i el valor de l'habitatge urbà. Entre les conseqüències socio-culturals, es poden assenyalar els impactes relacionats amb el sorgiment de mecanismes tipus «gueto» o d'enclavament ètnic de nacionalitats, que poden provocar situacions definides pel sorgiment d'enclavaments residencials. La reacció d'aquests col·lectius de residents al fet de sentir-se estranys a l'arribada a les Balears implica reedificar un conjunt de xarxes de tipus social que no contribueix gaire a una situació d'integració i/o apropament cultural. Les esmentades xarxes socials tenen un paper important a l'hora de superar el sentiment d'arribada a una destinació, des de la seva perspectiva estranya, fet que intenten superar a través de la proliferació d'activitats que són canalitzades a través d'associacions, clubs i/o altres tipus d'entitats a les quals l'accessibilitat està generalment limitada a persones de la mateixa nacionalitat.

Entre els problemes per accedir als serveis bàsics dels efectes de la intensificació de l'arribada de nous immigrants estrangers, destaquen aquells que es refereixen a la demografia. El primer es refereix a la incidència de la immigració sobre les piràmides de població, que experimenten un cert rejuveniment a causa de l'augment dels naixements i de l'agregació d'un important contingent d'adults joves. Les Illes Balears s'han convertit en un territori de persones adultes (15-64 anys), que representen el 71,49% del total de la població balear. Aquesta acumulació d'adults és el resultat de l'agregació del nou contingent d'immigrants a la important generació de persones nascudes en la fase del *baby boom* balear, que actualment es troba entre els 27 i els 39 anys. Els fluxos immigratoris incideixen bàsicament en els grups d'edats adultes joves, entre els 25 i els 45 anys, i

donen lloc a una forma piramidal en la qual es pot observar un important creixement dels paràmetres que representen aquests grups d'edats. L'altra incidència directa de la immigració dels estrangers és l'augment del nombre de naixements que registren les Illes Balears des del 1997. En aquesta circumstància, hi tenen un pes important els processos de reunificació familiar i de formació de noves parelles mixtes entre estrangers i persones de nacionalitat espanyola. Aquest fet és clarament visible en els darrers anys, a través de l'augment dels percentatges de fills nascuts de mare estrangera. L'aportació de les dones estrangeres el 2006 representa el 26% del total dels naixements a les Illes Balears. Aquest percentatge representa un gran increment, especialment si es compara amb el pes dels fills de mare estrangera nascuts el 1996, que fou del 6,58%. Aquesta xifra augmenta de manera progressiva al llarg dels següents anys: el 7,32% el 1997, el 10,77% el 2000, el 17,73% el 2002, el 21,43% el 2004 i el 24,08% el 2005. L'actual xifra assolida és prou superior a la mitjana d'Espanya, i representa el 3,83% del total dels naixements de mare estrangera de tot Espanya. L'actual distribució dels fills nascuts de mares estrangeres presenta un domini dels nascuts de mares dels diferents països de l'Amèrica Llatina, que concentraren el 2005 el 39% dels naixements, seguida per l'aportació de les mares europees, que fou del 30,33%. Per la seva banda, els fills de mares africanes representaren el 26,17%.

El 2008 es pot afirmar que l'eix principal de motivació de les migracions estrangeres a les Illes Balears és majoritàriament de caràcter econòmic, a excepció del col·lectiu de motivació residencial, compost bàsicament per europeus comunitaris d'edats madures i grans. Aquest fet queda clar si s'observa l'evolució dels estrangers afiliats a la Seguretat Social en els darrers anys, que presenta dues característiques: una relativa a l'augment del pes dels afiliats estrangers en relació amb l'afiliació global, i l'altra a la superació dels afiliats extracomunitaris sobre els comunitaris.

L'increment de l'arribada de nous immigrants ha implicat, així mateix, un important increment de l'alumnat immigrant estranger. D'un índex de l'1,57% assolit en el curs 1996-1997 s'ha passat, en el curs del 2006-2007, a quasi un 14% d'alumnes estrangers sobre el total d'alumnes a l'ensenyança no universitària de les Illes Balears. La importància del nombre de residents estrangers es tradueix també en un increment del nombre d'usuaris de la sanitat pública de les Illes Balears, que representa un dels indicadors de pressió que pot exercir el fenomen de la migració com a usuari dels serveis públics de la salut. Els recursos humans del sistema públic de salut de les Balears no han augmentat conforme a l'increment de l'arribada de nous immigrants que utilitzen els seus serveis. Això deriva en situacions d'estrès i pressió en l'àmbit de la infermeria.

4. CONCLUSIONS

Els moviments migratoris han convertit les Balears en un exemple de mobilitat humana complexa, resultat de les diferents onades immigratòries que han anat arri-

bant des de l'inici de la irrupció del turisme de masses a finals de la dècada dels anys cinquanta del passat segle xx. Els canvis socials soferts a les Illes s'han desenvolupat d'una manera molt ràpida, la qual cosa implica una sensació de desestructuració social. El fenomen immigratori s'ha desenvolupat conforme a diferents models migratoris que s'han anat alternant en els darrers 40 anys. Les Illes Balears passen de ser territoris d'emigrants a espais d'immigració. Però els trets d'aquesta immigració han canviat i en l'actualitat registra noves manifestacions. La tradicional etapa d'una immigració peninsular espanyola ha estat superada per nous models migratoris, en els quals cada dia té més importància la presència d'una immigració estrangera. En les darreres dècades aquesta immigració presenta, a més, canvis en els tipus, orígens i motivacions. D'una exclusiva immigració residencial d'uropeus de tipus d'oci, descans i retir (fenomen «Nova Florida»), arribada des de la dècada dels anys setanta, s'ha derivat cap a un altre tipus, en el qual cada vegada més destaca la presència d'immigrants laborals d'origen europeu i extraeuropeu. La seva atracció s'ha de relacionar amb el mercat laboral, influït pels efectes del desenvolupament turístic i la presència d'un important contingent de residents estrangers no-laborals. És la manifestació d'un fenomen de «Nova Califòrnia». La presència d'immigrants estrangers de tipus estiuiejant obeeix d'altra banda a motivacions no laborals. Perceben les Illes Balears com un refugi residencial.

BIBLIOGRAFIA

- RODRÍGUEZ, V.; SALVÀ, P. i WILLIAMS, A.M. (2001). «Northern Europeans and the Mediterranean: a new California or a new Florida». A: KING, R.; MAS, P. i MANSVELT BECK, J. (ed.). *Geography, Environment and Development in the Mediterranean*. Brighton: Sussex Academic Press, p. 176-195.
- SALVÀ TOMÀS, Pere (1996). «The Balearic Islands: a new “California” for the European people». A: *28th International Union Congress*. L'Haia.
- (1998). «La Méditerranée, frontière entre le Sud et le Nord: les nouveaux courants de migration de l'Afrique méditerranéenne sur le littoral méditerranéen». A: *Conseil de l'Europe, Conférence Méditerranéenne sur la population, les migrations et le développement*. Estrasburg, p. 261-271.
- (2001). «Tourism and Retirement Communities in the Balearic Islands (Spain)». A: *2001 AAG Annual Meeting*. Nova York: AAG, 14 p.
- (2002). «Foreign immigration and tourism development in Spain's Balearic Islands». A: HALL, M. i WILLIAMS, A.M. (ed.). *Tourism and Migration: New relationships between production and consumption*. Dordrecht-Londres: Kluwer Academic Publishers, p. 119-134.
- (2002). «The complex human mobility flows in the Mediterranean Region: The case of the Balearic Islands as phenomenon typ “New California”». A: MONTANARI

- (ed.). *Human Mobility in a Borderless World*. Roma: Società Geografica Italiana, p. 243-258.
- (2002). «La Mediterrània Occidental: Un espai de cruilla de gran mobilitat demogr fica intercontinental». A: *Simposi Internacional «Europa-Mediterrània. Polítiques d'immigració»*. Barcelona: Institut de la Mediterrània, 15 p.
- (2002). «Tourist Development and Foreigner Immigration in Balearic Islands». A: *REMI. Revue Européenne des Migrations Internationales*, (18) 1. Universit  de Poitiers, p. 87-101.
- (2002). «The Mediterranean Regions as a crossroad space of intercontinental human mobility. The Balearic Islands case». A: *Human Mobility a Bordesless World session. 98th AAG Annual Meeting*. Los Angeles: AAG, 15 p.
- (2002). «Les Illes Balears: Un espai de cruilla de fluxos immigratoris». A: *Llengua i  s*, núm. 24. Barcelona: Departament de Normalització Ling stica / Generalitat de Catalunya, p. 4-11.
- (2002). «Las Islas Baleares como espacio mediterráneo de encrucijada de la inmigraci  de extranjeros: De un fenómeno tipo “Nueva Florida” a un modelo migratorio de “Nueva California”». A: GARC  CASTAÑO, F.J. i LÓPEZ, C.M. (ed.). *La inmigraci  en España. Contextos y alternativas*, vol. II. Laboratorio de Estudios Interculturales, Universidad de Granada, p. 265-274.
- (2003). «La inmigraci  en Baleares: De un fenómeno tipo “Nueva Florida” a un modelo migratorio de “Nueva California”». A: AUBARELL, G. (dir.). *Perspectivas de la inmigraci  en España. Una aproximació desde el territorio*. Barcelona: Icaria Editorial, p. 129-154.
- (2003). «The Mediterranean Region as aa crossroads of intercontinental human mobility: the Balearic Islands case». A: ISHIKAWA, Y. i MONTANARI, A. (ed.). *The new geography of human mobility. Inequality trends*. Roma: Home of Geography / IGU / Societ  Geografica Italiana, p. 7-19.
- (2005). «Les Illes del turisme de masses com un espai de cridada per a immigrants d'altres comunitats autònomes espanyoles». A: SERRA BUSQUETS, S. i PONS BOSCH, J. (ed.). *Història de la immigració de l'Estat Espanyol a les Illes Balears*. Palma: UIB, p. 31-42.
- SALV  TOM S, Pere (coord.); ALBERTÍ HUGUET, P.; BONNÍN CORT S, C. i SP NOLA LÓPEZ, M.A. (2005). *Una aproximació a la immigració d'estrangers a les Illes Balears*. Palma: Sa Nostra.

Quadre 1. Evolució del nombre de persones nascudes en altres comunitats autònomes espanyoles. Illes Balears

<i>Any</i>	<i>Nombre</i>	<i>% població total</i>
1940	26.609	6,53
1950	33.546	7,94
1960	51.339	11,69
1965	67.412	13,70
1970	103.335	19,38
1975	129.735	22,12
1981	153.789	23,45
1986	170.913	25,13
1991	187.069	26,37
1996	199.096	26,18
2001	240.955	27,42
2005	245.031	24,99
2006	245.617	24,53
2007	246.728	23,94
2008	247.391	23,10

Font: INE, IBAE.

Quadre 2. Evolució de la població estrangera i el seu pes sobre la població total. Illes Balears. 1996-2007

<i>Anys padròl/cens</i>	<i>Població total</i>	<i>Nombre d'estrangers</i>	<i>% estrangers/total</i>
1996	760.379	32.102	4,22
1998	796.483	38.098	4,78
1999	821.820	45.017	5,48
2000	845.630	54.729	6,47
2001	878.627	73.614	8,37
2002	916.968	99.744	10,87
2003	947.361	126.505	13,35
2004	955.045	131.423	13,76
2005	983.131	156.270	15,89
2006	1.001.062	167.751	16,76

LES ILLES BALEARS: DE TERRES D'EMIGRANTS A TERRITORS D'IMMIGRACIÓ

2007	1.030.650	190.170	18,45
2008	1.071.221	222.331	20,75

Font: Elaboració personal a partir de l'INE/IBAE.

Quadre 3. Distribució dels estrangers residents a les Illes Balears per principals àrees de procedència. 2008

	<i>Total estrangers</i>	<i>%</i>
UE-27	113.330	50,97
Europa no comunitària	5.202	2,34
Total Europa	118.532	53,31
Àfrica	30.027	13,51
Amèrica	60.857	30,07
Àsia	6.726	3,03
Oceania	190	0,08
Total	222.331	100,00

PONÈNCIA

Els processos migratoris a la Catalunya contemporània¹

Andreu Domingo

Centre d'Estudis Demogràfics
Universitat Autònoma de Barcelona

1. LES MIGRACIONS I EL SISTEMA CATALÀ DE REPRODUCCIÓ

El 1989 la demògrafa Anna Cabré encunyava el terme «Sistema Català de Reproducció» per descriure la singular història demogràfica de Catalunya durant el segle xx. Aquest sistema havia estat, de forma resumida, la particular manera de mantenir un creixement demogràfic sostingut amb una fecunditat relativament baixa provadament durant tot un segle, gràcies a l'aportació sistemàtica de contingents migratoris, i que probablement es podia remuntar a mitjans del segle xvii amb l'arribada de les migracions franceses (NADAL i GIRALT, 2000). La definició es troba a la seva tesi doctoral dirigida pel doctor Jordi Nadal, una síntesi de la qual seria publicada deu anys més tard (CABRÉ, 1999). L'autora s'havia proposat ni més ni menys que fer un pols amb el que fins aleshores havia estat la figura més insigne de la demografia a Catalunya, l'economista i estadístic Josep Antoni Vandellós i Solà (1899-1950). L'objectiu de la demògrafa era desmentir els postulats defensats a l'obra de referència *Catalunya, poble decadent* (1935), principalment pel que es referia al concepte de reproducció. És

¹ Aquest treball forma part del projecte *Comportamientos sociodemográficos e integración social de la población inmigrada y de sus descendientes en España (CSO2008-04778/SOCl) Plan I+D 2008-2011*, subvencionat pel Plan Nacional I+D+i del Ministerio de Educación y Ciencia.

així com a la tesi es verifica que, malgrat la baixíssima fecunditat de les catalanes, en absència de migracions la població no només s'hauria mantingut (i no minvat, com sostenia Vandellós), sinó que hauria experimentat un cert creixement, per bé que molt lleu, que hauria portat els 1.996.382 habitants del 1901 als 2.360.000 el 1980. Es tractava d'il·lustrar amb l'oportuníssim cas català la descoberta del demògraf francès Louis Henry sobre el concepte de reproducció en demografia (HENRY, 1965). Com aquest havia demostrat, perquè es mantingués o creixés una població no era imprescindible que els naixements fossin constants o creixents, ni confiar en la immigració, ni tan sols que la taxa de reproducció superés la unitat, que cada mare tingués una filla que arribés a la maternitat. L'aparent misteri resolt per Louis Henry descansava en el tercer fenomen demogràfic per excel·lència: la mortalitat. El que calia era que els anys viscuts per les filles superés el total d'anys viscuts per les mares, i per acomplir aquest requisit s'havia de comptar tant amb la fecunditat com amb la mortalitat. Les millores experimentades en la mortalitat, concretament en l'esperança de vida de les generacions femenines, haurien estat suficients per perpetuar la població de Catalunya, en contra de les catastrofistes previsions de J.A. Vandellós, fet que l'estadístic figuerenc havia passat per alt.

La necessària reconstrucció històrica de la demografia de les generacions catalanes acabarà inevitablement posant de relleu la posició de pal de paller de la immigració en la història demogràfica de Catalunya amb totes les seves implicacions teòriques, però també en el seu vessant divulgatiu. Com la mateixa autora reconeix al pròleg del seu llibre, potser el que més ha quallat del seu treball, i s'ha popularitzat, és el corollari que es pot extreure de l'experiència migratòria durant els primers vuitanta anys del segle xx: que el 60% de la població que residia a Catalunya el 1980 era fruit directe o indirecte de la immigració. Tal vegada l'aportació més valuosa de la tesi de la Dra. Anna Cabré ha estat demostrar empíricament que la immigració ha format part del sistema reproductiu de Catalunya, com a mínim durant tot el segle xx. Com ella mateixa subratlla, el fet més remarcable no és tant l'extraordinari nivell de la immigració a Catalunya, que la fa comparable al que havia succeït a d'altres països tradicionalment receptors d'immigració, com l'Argentina o els Estats Units, sinó el caràcter endogen de les migracions que es produïren durant tot el segle, a excepció de l'onada dels anys seixanta, en la qual els elements exògens serien predominants. Aquesta troballa li permet especular tant amb l'origen històric força anterior d'aquest paper com amb la relació causal que es podria establir entre la baixa fecunditat i la immigració, invertint la percepció comunament acceptada que la segona és producte de la primera, sense que s'exclouin, però, relacions en tots dos sentits.

El paper fonamental de la immigració a Catalunya havia ja estat reconegut pel propi Josep Antoni Vandellós, que el mateix any 1935 publicava *La immigració a Catalunya*, mereixedora del premi Patxot i Ferrer en la convocatòria de 1934, i que tant pesà en el pensament polític català sobre aquest fenomen. La interpretació que en feia era,

però, molt diferent, per no dir-ne diametralment oposada. Aquesta segona obra de Vandellós complementava la seva tesi, en la qual la desnaturalització de Catalunya, deguda a la constant immigració provocada per la baixa fecunditat, era el gran perill que amenaçava el país, ja que inevitablement desembocaria en una «Catalunya sense catalans» si no es prenién mesures urgents. L'historiador Jordi Nadal, al pròleg de la reedició de *Catalunya, poble decadent*, en el cinquantè aniversari de la seva publicació (1985), va traçar de forma clara i contundent la genealogia del treball de Vandellós, que empeltava amb la teoria cíclica de la història d'Oswald Spengler. A més de l'evidència que el títol de l'estudi vandellosià aportava, fent-se ressò de l'obra de Spengler *La decadència d'Occident*, publicada entre 1920 i 1922, la línia ascendent anava del català al seu mentor, el també estadista i demògraf Corrado Gini. El reconegut estadístic italià havia donat contingut polític a la teoria cíclica de la població, recollida en l'obra *Nascita, evoluzione e morte delle nazioni: la teoria ciclica delle popolazioni e i vari sistemi di politica demografica* (1930), seguint els suggeriments de Benito Mussolini, i que serviria de brúixola a la política demogràfica del règim feixista italià, basada en l'encoratjament de la nupcialitat i la fecunditat i les limitacions a l'emigració. Al seu torn, el dictador feixista, després d'un inicial coqueteig amb el maltusianisme com a eina per lluitar contra la pobresa (WEINDLING, 1988), havia capgirat per complet el seu discurs adoptant un natalisme bel·ligerant que animà els seus discursos, alguns d'ells amb títols tan eloqüents com «El nombre és la força» del 1927. L'estadístic alemany Richard Korherr havia estat la llum que havia fet caure del cavall maltusià el dictador feixista, tant és així que aquest va demanar a l'autor germànic permís per traduir la seva obra més preeminent, de l'any 1927, que va ser publicada en italià l'any següent amb el títol *Regresso delle nascite: morte dei popoli*, amb un inflammat prefaci del dictador. L'obra de Richard Korherr, inspirador tant de la política demogràfica feixista com de la nazi, havia posat de relleu el paper de la natalitat en la teoria biologicista de l'evolució de les nacions encoratjada pel seu admirat Oswald Spengler, fet demostrat tant pels arguments utilitzats com per la relació epistolar entre ambdues personalitats.

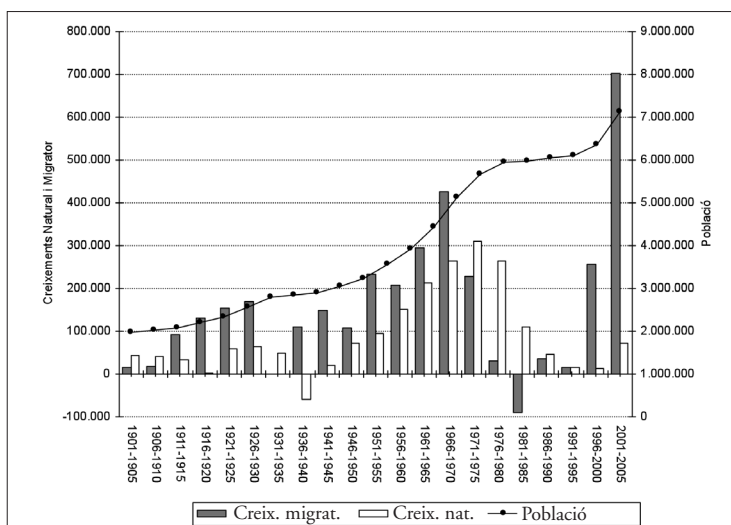
El concepte de *reproducció* comprèn la reproducció demogràfica, és a dir, la reproducció biològica d'una població, el balanç entre la fecunditat i la mortalitat i, com hem vist, també l'agregació de la migració (i de la fecunditat associada als migrants), però igualment la reproducció social. Cal advertir, malgrat tot, que la proposta eugenista de Vandellós en matèria migratòria el mena als antípodes dels contemporanis defensors del racisme d'Estat. L'escassetat de l'oferta de mà d'obra producte de l'endèmica «decadència demogràfica» (és a dir, de la baixa fecunditat) l'obliga no només a no oposar-se a l'arribada de migrants, sinó a afavorir-la. En comptes del cultiu de la puresa racial, molt a desgrat seu, proclama la necessitat de barreja entre la població autòctona i la immigrada. Sintetitza d'aquesta manera una de les contradiccions cabdals de la burgesia catalana: la por i el menysteniment per una immigració que ella mateixa ha fet (i pren per) imprescindible.

2. LES DUES PRIMERES ONADES: LES MIGRACIONS PRECEDENTS DE LA RESTA D'ESPANYA

Tot i l'episodi immigratori francès del segle XVII, no és fins als darrers decennis del segle XIX que Catalunya esdevé clarament una societat d'immigració i culmina la seva transició migratòria. Una ullada als saldos migratoris quinquennals des de 1901 estimats a partir de les dades censals (Gràfic 1) ens permet veure que aquest procés secular no ha estat uniforme, sinó que es dibuixen tres onades consecutives clarament diferenciades: les dues primeres, de 1901 a 1930 i de 1951 a 1975, procedents de la resta d'Espanya, i la tercera, de 1996 a 2005, de caràcter internacional. Tan significatives com l'evolució creixent dels saldos migratoris positius ho són les seves davallades i interrupcions, deguda, la primera, de 1930 a 1950, als efectes negatius de la depressió econòmica dels anys trenta, als quals s'afegiren de forma determinant la Guerra Civil (1936-39) i la immediata postguerra, i la segona, a la crisi econòmica de mitjan anys setanta, les repercussions de la qual s'estenen des del 1976 fins el 1995. L'evolució a batzegades dels moviments migratoris, supeditats a l'alternança cíclica de l'economia, acompanyada en les dues primeres onades pel creixement vegetatiu, al qual també contribuïren de forma decisiva, explica el ritme sacsejat de l'evolució del volum de la població a Catalunya, tot i la tendència sostinguda a l'alça.

La primera onada: 1901-1930

Gràfic 1. Creixement natural, creixement migratori quinquennal i població total. Catalunya, 1901-2005

Font: elaboració pròpia a partir de les dades de Censos, Padrons i Moviment Natural de la Població (INE).

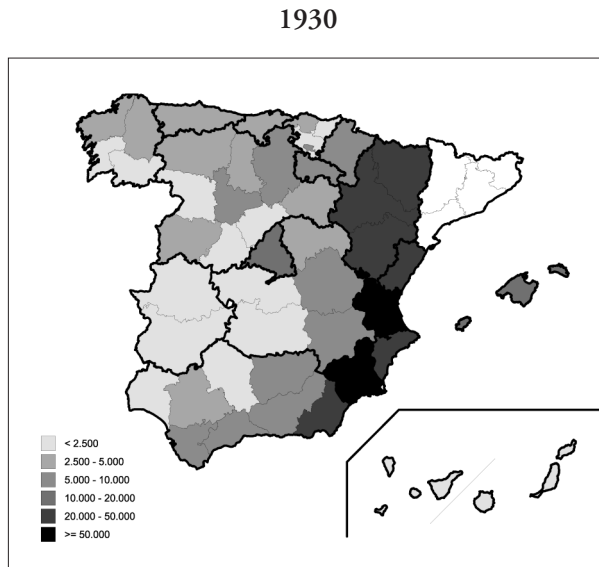
Les raons per l'arribada dels fluxos inicials al segle XX a Catalunya han estat clarament explicades pel demògraf Joaquín Arango: l'escassetat de mà d'obra en fou la principal, i encara matisa, no tant pel vigor de la demanda econòmica, sinó per la feblesa de l'oferta de mà d'obra (ARANGO, 2007). El descens de la fecunditat a Catalunya, que conjuntament amb el de França va marcar una fita mundial per la seva precocitat temporal, n'és, doncs, tan responsable com la intensificació de l'activitat industrial. Amb una mortalitat encara elevada, singularment a la ciutat de Barcelona, el creixement vegetatiu segueix essent molt baix, sistemàticament superat a partir del quinquenni 1911-1915 per l'addició del saldo migratori, que va multiplicar per cinc els efectius del quinquenni anterior, passant dels 17.847 del 1906-1910 als 92.574, fet que ens autoritza a parlar de *boom* migratori. Aquesta explosió arriba al seu punt àlgid en el quinquenni 1926-1930, amb un saldo de 167.062 efectius, la qual cosa va suposar el 72% del creixement total.

Aquesta migració primerenca se sobreposa als corrents migratoris interns que alimentaren el creixement barceloní amb anterioritat, i acabà per substituir-los. El motor del creixement sostingut que dóna impuls a l'esclat migratori en la seva etapa inicial és la conjuntura favorable que la neutralitat espanyola a la Primera Guerra Mundial (1914-1918) va representar per a Catalunya. L'aparent absència del rastre de contracció en el creixement migratori un cop acabat el conflicte bèl·lic per als quinquennis 1916-1920 i 1921-1925, a part dels biaixos deguts a l'absència de dades —recordem que estem treballant amb estimacions a partir de les dades decennals extretes dels censos—, ha estat explicada pel Dr. Joaquín Arango pels efectes estimulants de la demanda generada per la mateixa immigració, especialment en sectors com els de la construcció o els serveis, que es nodriren de l'increment tant del nombre de persones precedents com del de noves llars que se succeí. Si comparem l'evolució dels creixements migratori i natural, veurem com el quinquenni 1916-1920 es veu afectat per l'elevadíssima mortalitat provocada per la pandèmia de grip, que va reduir el creixement vegetatiu a només 2.060 efectius i va fer que el saldo migratori fos el responsable del 99% del creixement total de la població. La recuperació del creixement vegetatiu seguirà, malgrat tot, per sota dels efectius incorporats per la migració, en part alimentats pels fluxos immigratoris atrets per l'Exposició Universal de 1929 i les obres de la construcció del metro a Barcelona, durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera. El saldo migratori, però, que no deixa de ser la resultant de les entrades i les sortides, ens amaga la veritable magnitud dels fluxos, a la qual cosa haurem d'afegir la ignorància sobre les característiques sociodemogràfiques en la seva composició. En aquest sentit, s'ha assenyalat que part del creixement que inclina la balança del costat positiu estava format per les migracions de retorn d'antics emigrats catalans a l'Argentina i França (i a la seva aleshores colònia d'Algèria), afectades per la crisi econòmica que patiren prèviament i paral·lelament a la Primera Guerra Mundial (ARANGO, 2007: 31). La hipòtesi estaria corroborada perquè aquestes dues nacionalitats encapçalaven el 1930 el nombre d'estrangers censats a

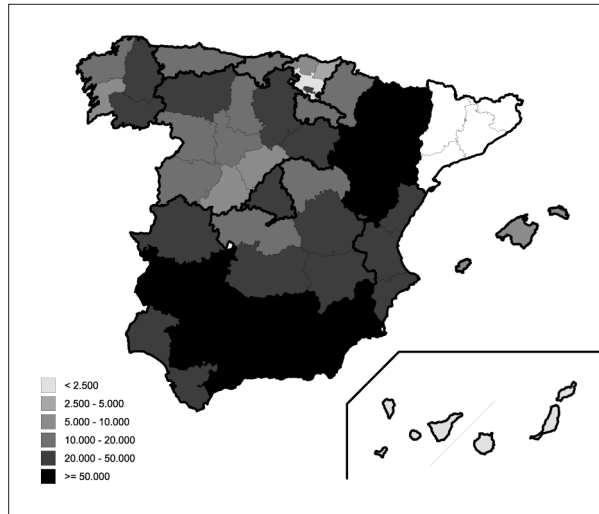
Catalunya, amb 12.324 francesos i 4.168 argentins, el 33% i l'11%, respectivament, de la colònia de ciutadans estrangers aleshores.

La distribució territorial de la immigració va ser heterogènia tant des de la perspectiva del seu origen com de la seva distribució en la destinació. La ciutat de Barcelona i les comarques de la seva àrea d'influència (Barcelonès, Vallès Occidental, Baix Llobregat, Maresme i Vallès Oriental) foren els punts d'atracció sobresortints, cosa que agreujà la tan infamada macrocefàlia barcelonina, apuntada com un dels grans mals de la demografia catalana per Vandellós (1935b). Per apropar-nos a l'origen territorial dels fluxos migratoris durant aquesta primera onada migratòria, podem examinar la composició de la població censada a Catalunya el 1930 per la província de naixement (Mapa 1), quan el 18% dels 2.791.292 censats havien nascut fora de Catalunya. Les províncies més representades corresponen a les del litoral mediterrani i Aragó: encapçalen el llistat els 73.826 murcians, seguits pels valencians, amb 50.707 persones, i els castellanencs, amb 49.274, que representaven el 14,5%, el 10% i el 9,7% de la població nascuda a la resta d'Espanya. La presència d'aquesta població corresponia als fluxos de principis de segle, però ja en aquests anys reflecteix la importància de fluxos emergents, com el procedent de la província d'Almeria, que amb 37.544 persones apareixia en sisè lloc de la classificació, i que en ser un dels fluxos recents amb més força als anys trenta ocupava bona part de la discussió de l'obra sobre la immigració de Vandellós.

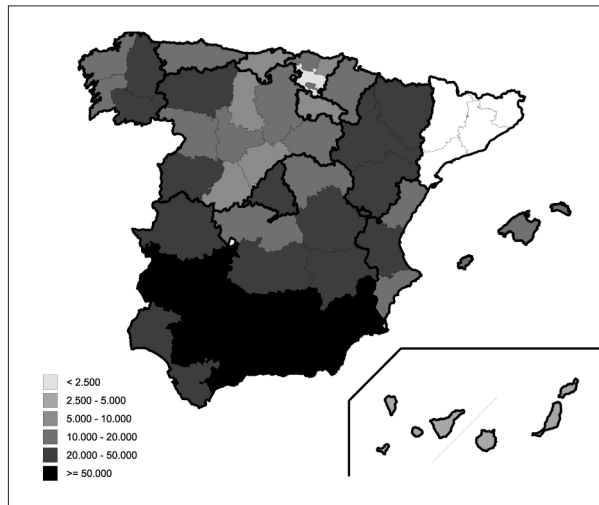
Mapa 1. Població censada a Catalunya nascuda a la resta d'Espanya, segons província de naixement

1970

2007

Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1930 i 1970 i el padró continu de 2007 (INE).

La segona onada: 1951-1975

La integració econòmica de les diferents províncies espanyoles a partir del Pla d'Estabilització de 1959, i la represa de l'èxode rural un cop acabada la guerra, aguditzada per les condicions de penúria de la postguerra, expliquen l'inici d'aquesta segona onada

migratòria que ocuparà la segona meitat del segle XX (PUJADAS, 2007). Tornant a observar els components del creixement de la població representats al gràfic 1, ens adonem que en aquest període l'increment del saldo migratori registra nivells mai assolits fins aleshores, acompanyats d'un augment també espectacular del creixement vegetatiu, a causa del *baby boom* al qual també contribuïren de forma decisiva els nous nadius. D'un saldo migratori positiu de 232.288 efectius en el quinquenni 1951-1955, que representava el 71% de tot el creixement, passem a un saldo màxim per al període 1966-1970 que, malgrat multiplicar-se per 1,4 respecte a l'anterior quinquenni i arribar als 425.831 efectius, redueix el seu pes en el creixement total fins al 61,8%. La conjunció entre una elevada natalitat i immigració, que fan augmentar tant el saldo vegetatiu com el migratori, acaba produint un creixement total de 689.160 efectius en un sol quinquenni, i s'assoleix la taxa de creixement quinquennal més important de tot el segle, del 2,93%. El quinquenni 1971-1975 experimenta una davallada significativa, es redueix gairebé a la meitat el saldo migratori, que passa a ser de 227.481 efectius, compensats des de la perspectiva del creixement total per l'increment del creixement natural, que arribà al màxim del segle, amb 310.345 efectius. Com a conseqüència d'aquest ritme de creixement accelerat, en els vint-i-cinc anys que van de 1951 a 1976, la població de Catalunya passa dels 3,2 milions d'habitants als 5,6 milions, el que vol dir un increment anual de 100.000 persones per any.

El mapa 1 corresponent a la província d'origen de la població nascuda fora de Catalunya el 1970 representa força bé com aquesta immigració massiva va significar l'extensió del camp migratori català. Catalunya tenia aleshores 5.079.140 habitants, i la població nascuda a la resta d'Espanya, amb 1.860.719 censats i un 36,6% del total, aconseguia el màxim pes en la població de Catalunya. El creixement del volum de la població s'acompanya a parts iguals per la seva diversificació en les províncies d'origen i per la seva difusió dins el territori català. Aquesta dispersió, però, no és completa, de manera que la persistència de la concentració de la població immigrada, juntament amb la despoblació i l'envelliment (especialment de les comarques pirinenques i l'àrea prepirinenca, però també ampliant-se a comarques de la plana de Lleida, les comarques vitivinícoles tarragonines o els eixos fluvials abans protagonistes de creixement industrial), acaba presentant un panorama de fort desequilibri poblacional en el territori, i accentua la tradicional concentració de la població a Catalunya (PUJADAS, 2007).

En aquells moments, les noves migracions procedents d'Andalusia, que substituïren i superarien els antics fluxos migratoris més propers territorialment (Aragó, País Valencià i Múrcia), feien que tres províncies andaluses ocupessin els tres primers llocs, per ordre: Granada, Jaén i Còrdova, amb una població entre les 166.327 persones de la primera i les 144.631 de la darrera. A aquestes tres províncies, les seguien Badajoz i Sevilla, abans de trobar-nos amb població també resultant d'antics fluxos, com els d'Almeria. La major varietat d'orígens explica que, en termes percentuals, les tres primeres províncies només se situïn cadascuna d'elles al voltant del 8% de la població

nascuda fora de Catalunya. Per comunitats autònomes, però, a part d'Andalusia, prenen una especial rellevància Extremadura i Castella la Nova.

La dràstica disminució del saldo migratori per als quinquennis situats entre 1976 i 1995, que coincidiren amb la crisi econòmica, no significà la desaparició dels fluxos procedents d'Espanya durant aquests anys, però sí la selecció i la variació de les característiques sociodemogràfiques dels migrants, per l'esgotament del model migratori rural/urbà que componia el gruix dels moviments migratoris precedents, i deixà pas a una representació territorial de les regions més desenvolupades i un pes més notori de professionals i directius en els escassos fluxos d'aquest període (RECAÑO VALVERDE i SOLANA SOLANA, 1998). Aquests fluxos foren contrarestats per les sortides, amb una especial preponderància del retorn, moviments que hem d'advertir que, malgrat caracteritzar-se per una concentració en les edats properes a la jubilació per part dels nascuts a la resta d'Espanya, també comptà amb grups de joves, alguns d'ells ja nascuts a Catalunya.

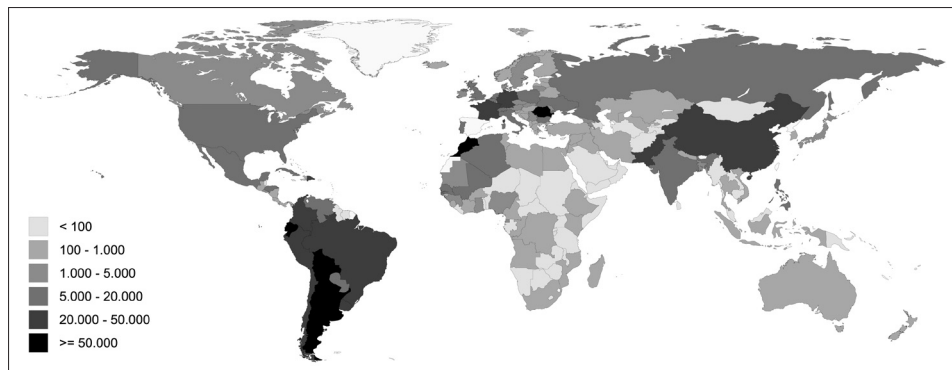
3. LA TERCERA ONADA: LES MIGRACIONS INTERNACIONALS

Si el moviment d'immigració extracatalana dels tres primers quarts del segle xx no fou més que «la continuació més enllà de l'Ebre de l'èxode rural català coetani a la davallada de la fecunditat», com afirmava a les conclusions d'*El sistema català de reproducció* la Dra. Anna Cabré (1999: 213), la migració internacional que ha protagonitzat el canvi de mil·lenni no ha implicat res més (ni menys) que el desbordament de les fronteres estatals del camp migratori català. La tercera i darrera onada migratòria ha fet créixer la població de sis milions d'habitants en què Catalunya s'havia estancat durant més de vint anys fins als 7.354.441 que assolía segons les darreres dades provisionals del padró continu a 1 de gener de 2008.

Amb una primera ullada als components del creixement de la població ens adonem de seguida que des de mitjan anys noranta es verifica una significativa inflexió en l'evolució demogràfica, determinada per la recuperació del saldo migratori. Abans, però, cal cridar l'atenció sobre l'estancament ja esmentat: la població que el 1975 era de 5.660.393 habitants i el 1981 de 5.959.530 habitants, el 1996, vint anys més tard, segueix sent de 6.090.040 persones. Aquest estancament, que es pot prendre per tan excepcional com el període de creixement que el va precedir, s'explica per una progressiva disminució del component tant vegetatiu com migratori, amb fins i tot un saldo migratori negatiu en el primer quinquenni, 1981-1985, de gairebé 90.000 persones (PUJADAS i MENDIZÀBAL, 1992). El saldo migratori apareix com el factor central de la recuperació, i arriba a les 702.000 persones entre 2001 i 2005, superant d'aquesta manera el del darrer quinquenni dels anys seixanta, quan les onades migratòries del segle xx van ser més nombroses, que ascendia a 426.000 persones. No obstant, cal remarcar que la taxa de creixement, que arriba al 2,32%, encara es troba per sota dels

nivells dels quinquennis dels anys seixanta (amb un 2,46% el primer i un 2,93% el segon). Quant a l'impacte dels saldos migratoris en termes relatius, és a dir, si posem en contacte el saldo migratori corresponent amb la població inicial del període considerat, els nivells del darrer quinquenni superen el que va succeir durant els anys seixanta, amb un 11% el 2001-2006, per sobre del 9,6% del quinquenni 1966-1970 o del 7,5% del quinquenni 1961-1965, però encara estan per sota de l'impacte que va significar en els decennis dels cinquanta (13,6%) o dels anys vint (13,7%). De la mateixa manera que la reducció dels saldos migratoris de les dècades precedents està lligada a la crisi econòmica, haurem de considerar que la represa dels moviments immigratoris a Catalunya, que ha fet créixer els saldos, es relaciona amb el cicle favorable de la conjuntura, i que en el futur seguirà marcat per aquesta primacia del factor econòmic en la determinació dels saldos migratoris (CABRÉ i DOMINGO, 2007). Per últim, cal destacar com, a diferència de períodes anteriors, el creixement migratori és l'indiscutible protagonista del creixement de la població: en el quinquenni 2001-2006 representa el 90,8% del creixement total.

Mapa 2. Població resident a Catalunya nascuda a l'estranger, per país de naixement, 2007

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del padró continu de 2007 (INE).

Malgrat que la presència de colònies d'estrangers durant el segle xx ha estat constant, aquests mai varen representar més de l'1% del total de la població fins que no vam travessar la dècada dels vuitanta del segle xx, i no és fins a l'any 2000 que la migració que es rep d'espanyols procedents de la resta d'Espanya no es veu superada pels fluxos d'estrangers. En nombres absoluts, això significa que en els quaranta anys que van de 1930 a 1970 els estrangers se situaren sempre al voltant de les 37.000 persones (37.579 censades el 1930 i 37.416 el 1970), molt distants dels 1.066.070 empadronats el 2007. Força significativa resulta també la diversificació dels orígens: si el 1930 entre

les colònies estrangeres comptàvem 52 nacionalitats diferents, des d'un mínim de 2 ciutadans finesos fins al màxim francès dels 12.324 ja esmentat, el 2007 en trobem de 169 estats, dels quals 58 tenien més de 1.000 persones, amb un màxim marroquí de 183.791 empadronats. En el mapa 2 podem veure la distribució per nombres absoluts de la població nascuda a l'estranger el 2007, que representava el 14,8% de la població total. Fixant-nos només en el tram màxim, és a dir, els que superen les 50.000 persones, com acabem de dir, la població nascuda al Marroc ostenta el primer lloc, i dobra el segon origen més representat, que és l'equatorià, amb 83.164 persones, a les quals segueixen els nascuts a l'Argentina, amb 64.836 persones, els de Romania, amb 61.799, i els de Bolívia, que ocupen el cinquè lloc amb 51.515 persones.

Tot i que la població immigrada de nacionalitat estrangera es concentri essencialment en els municipis metropolitans i costaners, a més de les capitals comarcals, a diferència del que va passar amb les anteriors onades migratòries procedents de la resta d'Espanya, la distribució de la darrera onada substancialment internacional s'ha estès amb molta rapidesa per tot el territori català. El 2007 només a 24 dels 946 municipis catalans no hi havia cap estranger empadronat, xifra que es reduïa a 13 si comptàvem els nascuts a l'estranger. Així, malgrat que per nacionalitats persisteixen pautes de segregació i concentració molt marcades, en el seu conjunt la nova immigració ha influït en la minva d'anteriors desequilibris territorials. També ha aconseguit revertir la tendència al buidatge de les ciutats centrals que s'aguditzà durant el període de crisi, i a més palesar el despoblament de comarques rurals (DOMINGO, 2007). És clar que la seva presència tant en nombres absoluts com relatius varia de forma remarcable. Barcelona, amb 245.999 estrangers (el 15,4% del total de barcelonins), és òbviament el municipi que major quantitat de persones de nacionalitat estrangera concentra, seguida d'altres municipis de l'Àrea Metropolitana, com l'Hospitalet de Llobregat (amb 50.068 i el 19,9% del total) o Badalona (26.607, i el 12,3%). En canvi, en termes relatius trobem que petits municipis com Castelló d'Empúries (46,9%) o Guissona (38,5%) reclamen una especial atenció. El més significatiu, potser, és la diversitat no només geogràfica, sinó de l'activitat laboral que en cada municipi explica l'arribada i l'assentament de la població estrangera. Així, en el cas de la vila empordanesa, la indústria turística, la construcció i els serveis ajuden a comprendre l'altíssima proporció en la qual participen migrants arribats d'arreu del món (els marroquins són la primera nacionalitat, amb el 21%), mentre que en el cas del municipi lleidatà la indústria de transformació alimentària n'és la causa predominant, i presenta una concentració superior d'orígens, en especial dels països de l'Est (el 67,8% de la població estrangera de Guissona; Ucraïna és la primera nacionalitat, amb el 28% del total). Aquest exemple es podria repetir per tota la geografia catalana, i és que el territori ha actuat de filtre, tant per l'activitat que s'hi desenvolupa, i, en conseqüència, amb una oferta de treball específica de vegades estretament relacionada amb el nínxol laboral ocupat per alguna nacionalitat en concret, com pel preu de l'habitatge i l'oferta de lloguer. Aquesta és la clau de la distribució dins de cada municipi o a escala metropolitana. També

a diferència del que s'esdevingué en les anteriors onades migratòries, l'arribada a ciutats centrals saturades ha fet gairebé inexistent el fenomen del barraquisme, que sens dubte va constituir un dels pitjors flagells dels anteriors processos migratoris, encara que ha reviscolat el de la sobreocupació de l'habitatge i el dels rellogats en les pitjors condicions. En aquest sentit, caldria considerar que, mentre que la població pot guanyar amb els processos de mobilitat social ascendent, sigui quin sigui el seu origen o nacionalitat, el territori demana una especial atenció.

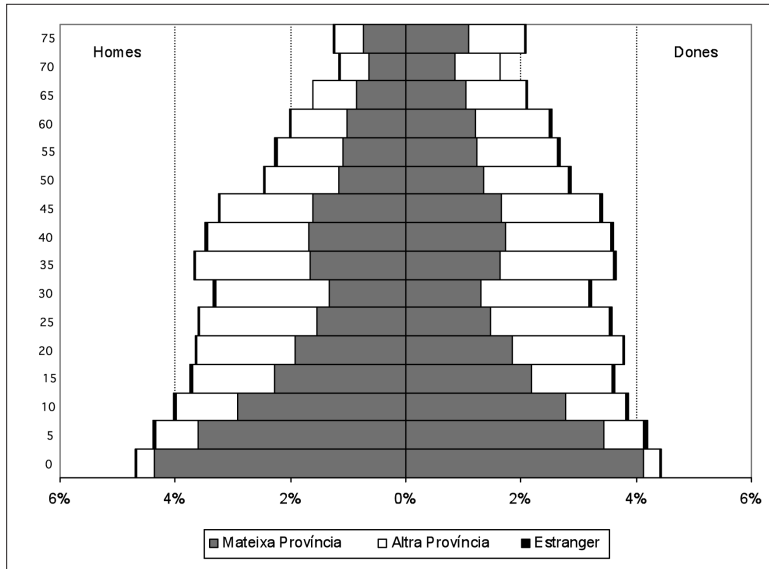
4. ESTRUCTURA I NATURALESA DE LA POBLACIÓ EL 2007

Abans de concloure aquesta succinta panoràmica de les migracions contemporànies a Catalunya, ens agradaria comentar quins efectes han tingut sobre la seva estructura per sexe i edat, i en la composició de la població actual per naturalesa. En primer lloc, com ja sabem, la immigració ha contribuït al creixement de la població de Catalunya d'una forma fonamental, directament pels efectius migratoris aportats, i indirectament per l'increment de la natalitat. Aquest ritme de creixement ha fet que Catalunya mantingués el seu pes dins la població mundial durant l'explosió demogràfica que es va produir al tercer terç del segle xx, amb l'1‰ de la població mundial, com ja va remarcar en el seu moment la Dra. Anna Cabré (1999), i que a hores d'ara els seus 7,4 milions d'habitants mantinguin un pes de l'1,11‰ en el total dels 6.705 milions estimats com a habitants del planeta a mitjan 2008 (Population Reference Bureau, 2008).

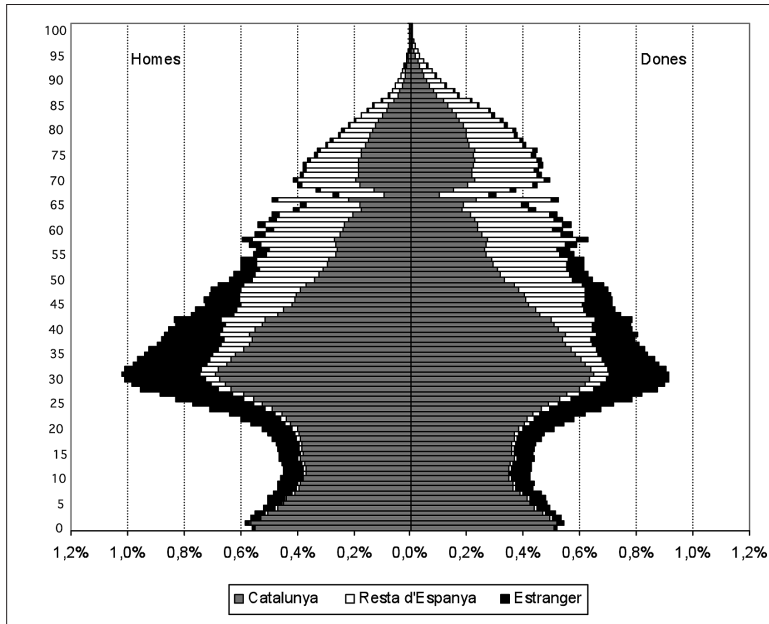
Però els efectes de les migracions no s'han deixat sentir només en el volum. Pel que fa a l'estructura per edat, les dues primeres onades varen corregir i retardar l'envelliment de la població per la base, tant per l'arribada de joves i infants com pels efectes sobre la natalitat, en especial la segona onada, que es produí sobre una piràmide de població afectada pels estralls de la guerra (en la mortalitat i en la fecunditat). D'aquesta manera, la proporció de menors de 15 anys, que el 1950 havia davallat al 19,7%, va augmentar a més de la quarta part l'any 1970 (25,6%), encara que, gràcies a l'allargament de l'esperança de vida, el nombre de persones majors de 64 anys no deixés de créixer i arribés al 9,8% en el mateix cens de 1970. Amb la davallada inusitada de la fecunditat i l'aturada dels moviments migratoris que es produí a partir de mitjan anys setanta, l'estructura de la població de Catalunya es caracteritzà per un veloç ritme d'envelliment, tant per la base, on les generacions significativament menors se succeïen, com per la cúspide, on l'allargament de l'esperança de vida també molt accentuat concorria en el creixement del pes de la població anciana. El *boom* migratori internacional de començaments del segle XXI ha ajudat a alentir aquest procés; d'aquesta manera, si en el cens de 2001 el percentatge de menors havia disminuït fins al 13,7%, en el padró continu de 2007 ha augmentat fins al 14,5%, mentre que la progressió creixent en el nombre de persones grans minva per primer cop des de l'arrencada del segle xx, i ha passat del 17,9% de 2001 al 16,4% de 2007.

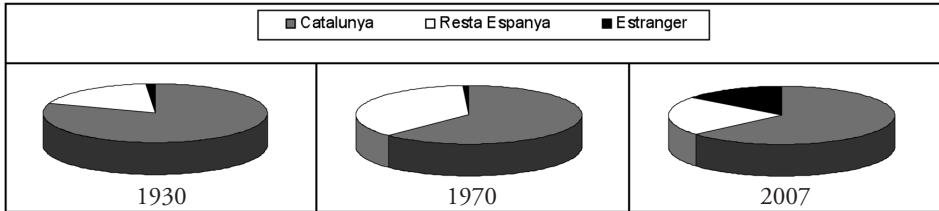
Gràfic 2. Piràmides de població i distribució de la població per naturalesa. Catalunya, 1970 i 2007

Piràmide de població resident a Catalunya el 1970

Piràmide de població resident a Catalunya el 2007

Font: elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de 1930 i 1970 i el padró continu de 2007 (INE).

Quant a la incidència de l'estructura per edats de la població en els moviments migratoris, cal subratllar que no és la manca relativa de joves en relació amb el mercat de treball o l'excés de vells o la baixíssima fecunditat el que explica les migracions, com s'ha popularitzat des de la publicació de l'informe de la Divisió de Població de Nacions Unides *Replacement migration: is it a solution to declining and ageing populations* (2001), que parla de «les migracions de reemplaçament». Val la pena recalcar aquest fet, en un moment en què s'ha acceptat acríticament una mena de transposició de la teoria econòmica neoclàssica sobre l'efecte detonant del diferencial salarial com a causa de les migracions al diferencial demogràfic. L'evolució de la població no es regula per principis osmòtics o anivelladors. En primer lloc, cal recordar que actualment s'estan produint corrents migratoris intensos amb països amb estructures demogràfiques i nivells de fecunditat similars, com per exemple entre els països de l'Est i els de la Unió Europea, en què els primers tenen una fecunditat tant o més baixa que els segons i ambdós tenen estructures dominades per l'envelliment, mentre que en el pol oposat els fluxos dintre del continent africà es donen entre països amb fecunditats relativament altes i estructures joves (WEINER i TETELBAUM, 2001). En segon lloc, tot i que si veiem en termes relatius el pes de la població estrangera en les generacions 1976-1980 i 1981-1985, que corresponen a les generacions buides, el percentatge de població estrangera arriba a un màxim que depassa el 25% (Taula 1), com ja hem destacat en altres ocasions, els nouvinguts a Catalunya, com a tot Espanya, s'estaven integrant en un mercat de treball dominat per les generacions plenes (DOMINGO i GIL, 2007a i 2007b). De fet, en nombres absoluts, els migrats nascuts a l'estranger pertanyents a les generacions 1975, 1976 i 1977 representen el màxim, amb 34.968, 36.238 i 36.512 persones, que s'afegeixen a les generacions més nombroses mai nascudes a Catalunya. Si segueixen els corrents migratoris en els propers anys, efectivament coincidiran amb les generacions buides, però si empitjoren les condicions econòmiques, el previsible estroncament d'aquests fluxos posarà en evidència la manca de relació causal entre les migracions i la grandària de les generacions. Fins i tot, independentment de la conjuntura negativa de la crisi, també es podria defensar que l'entrada de les generacions buides, a diferència del que va succeir a principis de segle, quan la demanda de mà d'obra es concentrava en el sector industrial, pot suposar una certa contracció de la demanda ara protagonitzada

pels sectors serveis i de la construcció. Bàsicament, l'entrada de les generacions buides, a més de l'escassetat relativa i creixent de joves en el mercat de treball, sobretot significa la reducció en el potencial increment en el nombre de noves llars.

Abans de concloure, volem veure de forma succinta l'impacte de la immigració massiva en la naturalesa de la població. No s'ha pogut introduir en aquest treball la dimensió temporal, que sens dubte és cabdal per entendre no la naturalesa, sinó la naturalització de la població immigrada a Catalunya, procés que va de la mà de l'assentament (PASCUAL DE SANS i CARDELÚS, 1998). El que hem fet (Taula 1 i gràfic 3) és reproduir el percentatge de la població empadronada l'1 de gener de 2007 per lloc de naixement (nascuda a Catalunya, a la resta d'Espanya o a l'estranger) i per grups generacionals quinquennals. I és que l'edat i el sexe hi tenen molt a dir a l'hora d'entendre no només la diferent distribució per orígens, sinó també com les relacions interculturals comporten també relacions intergeneracionals. En tot cas, la naturalesa de la població en un moment determinat resumeix també la història de les migracions prèvies, les dels segles XX i XXI.

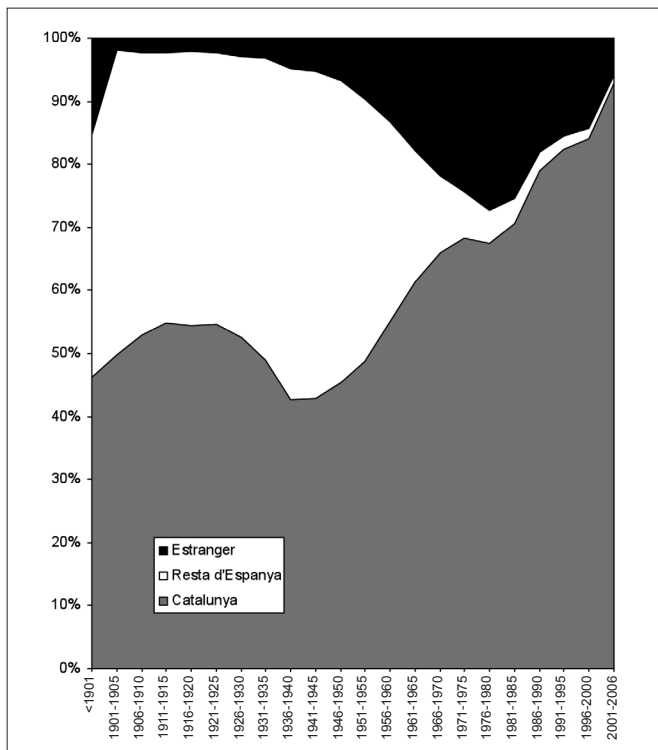
Vist des de la perspectiva generacional, el màxim dels nascuts a Catalunya el 2007 el registrava la generació més jove, els nascuts entre 2001 i 2006, que eren 425.907 infants, entre els quals el percentatge de nascuts de pares estrangers és elevat (durant el 2001 i el 2006 els percentatges de fills de pare o mare estranger oscil·laren entre el 13,0 i el 25,2%), independentment de la seva nacionalitat (el 67,1% dels infants entre 0 i 5 anys nascuts a Catalunya són estrangers) o de l'origen o nacionalitat dels progenitors. Són aquestes generacions les que registren mínims de persones nascudes a la resta d'Espanya (5.755), el pes de les quals disminueix a menor edat, producte de l'aturada dels corrents migratoris massius procedents de la resta d'Espanya i de l'envelliment de les persones migrades durant els anys seixanta.

Taula 1 i gràfic 3. Distribució en percentatges de la població per naturalesa i generació. Catalunya, 2007

<i>Any</i>	<i>Nascuts a</i>		
	<i>Catalunya</i>	<i>Resta d'Espanya</i>	<i>Estranger</i>
<1901	46,2%	38,5%	15,4%
1901-1905	49,8%	48,3%	1,9%
1906-1910	53,0%	44,7%	2,3%
1911-1915	54,9%	42,7%	2,4%
1916-1920	54,4%	43,5%	2,2%
1921-1925	54,6%	43,1%	2,3%
1926-1930	52,4%	44,7%	2,9%
1931-1935	48,9%	47,9%	3,2%

ANDREU DOMINGO

1936-1940	42,6%	52,6%	4,8%
1941-1945	42,9%	51,8%	5,3%
1946-1950	45,4%	47,9%	6,8%
1951-1955	48,8%	41,5%	9,7%
1956-1960	55,0%	31,7%	13,3%
1961-1965	61,4%	20,8%	17,8%
1966-1970	66,0%	12,2%	21,9%
1971-1975	68,3%	7,3%	24,4%
1976-1980	67,5%	5,2%	27,3%
1981-1985	70,5%	4,1%	25,4%
1986-1990	79,0%	3,0%	18,0%
1991-1995	82,3%	2,1%	15,5%
1996-2000	84,0%	1,8%	14,2%
2001-2006	93,0%	1,3%	5,8%

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del padró continu del 2007 (INE).

En el pol oposat, entre les generacions que menys percentatge tenen apareixen les generacions de 1936-1940 i 1941-1945, és a dir, els que tenien entre 66 i 70 anys i entre 60 i 65, dels quals només el 42,6% i el 42,9% són nascuts a Catalunya, mentre que més de la meitat dels efectius han nascut a la resta d'Espanya (el 52,6 i el 51,8%, respectivament), amb percentatges al voltant del 5% de nascuts a l'estranger. És la primera de les generacions buides produïdes per la davallada de la fecunditat i la mortalitat causades per la Guerra Civil, en què el pes de les persones nascudes a la resta d'Espanya es deu als corrents migratoris de la darrera onada del segle xx. En conseqüència d'això, la presència d'andalusos és molt rellevant (gairebé la meitat de tots els nascuts a la resta d'Espanya en aquestes generacions). Entre els nascuts a l'estranger, quasi la meitat són europeus (el 46% en la primera generació i el 40% en la segona), entre els quals es troben força representats els migrants de la UE que arriben a Espanya per motius residencials, durant la seva jubilació. El màxim per als nascuts a l'estranger es produeix, com ja hem esmentat, per a les generacions 1976-1980 i 1981-1985, la quarta part de les quals ha nascut a l'estranger, i són els joves nascuts a l'Amèrica Llatina els que tenen més pes, amb valors ratllant el 40% de tots els nascuts a l'estranger. En tot cas, no s'hauria de confondre la naturalesa de la població, ni el seu lloc d'origen, ni la seva nacionalitat amb la identitat nacional, la identitat no és matèria estadística.

5. IMMIGRACIÓ, DESNATURALITZACIÓ I INTEGRACIÓ

Quan la demògrafa Anna Cabré va finalitzar la seva tesi, recordem que era el 1989, amb les darreres dades disponibles corresponents a 1986, és a dir, amb una Catalunya que es caracteritzava pel seu estancament demogràfic, i en la qual el saldo migratori havia arribat a ser negatiu per primer cop en tot el segle xx, tenia la consciència d'estar descrivint un fenomen que arribava a la seva fi. Aleshores l'autora inferia que el nombre excessiu de l'onada migratòria dels anys seixanta havia estat el responsable de la crisi del «Sistema Català de Reproducció», en depassar els mecanismes tradicionals d'integració cultural —fonamentalment la capacitat de promoure la mobilitat social— associats al sistema demogràfic. Posava en dubte la seva continuïtat i no amagava el seu pessimisme cap al futur. En la publicació de 1999 seguia defensant que només veia tres sortides: l'emigració, la fi de la promoció social o una improbable nova allau immigratòria de proporcions desmesurades i d'efectes negatius a llarg termini, si teníem en compte que plouria sobre el terreny ja mullat de la degradació mediambiental, de la «destrucció cultural i de la desnaturalització del país» que l'excés migratori podia haver provocat (1999: 218-219). La mateixa autora, vuit anys més tard s'autoesmena i atribueix la seva mirada pessimista a «la foscor econòmica de la dècada que la precedia», referint-se al període corresponent a la lectura de la tesi doctoral (CABRÉ, 2007: 16). I aquí la demògrafa l'encertava de ple, no sols a l'hora de reconèixer les arrels del seu momentani miratge, sinó també d'identificar la causa de la crisi d'un sistema demogràfic com el

cataloga, que compta amb la immigració per a la seva reproducció biològica i social: la manca de mobilitat social ascendent. Al meu parer no va ser l'excés d'oferta de l'extraordinària onada migratòria dels anys seixanta el que va fer trontollar l'anomenat «Sistema Català de Reproducció», sinó la crisi econòmica que s'encetà a mitjan anys setanta, amb els seus devastadors efectes sobre l'ocupació i l'imaginari social de les generacions d'adolescents i joves, amb una presència molt significativa de fills dels nouvinguts. Si la integració pot ser entesa també com «l'apropiació d'espais socials ascendants» per part dels que han migrat, com he defensat des de fa temps (DOMINGO, 1996), els obstacles a la promoció social haurien de considerar-se una de les majors traves a la continuïtat del Sistema Català de Reproducció.

Amb la darrera onada immigratòria, aquest cop procedent de l'estranger, el debat sobre l'amenaça de la desnaturalització ha tornat a revifar, amb components singulars causats tant per les característiques sociodemogràfiques noves dels fluxos actuals i la situació també diferent de l'estructura social i política que els acull com pel context global en què aquests moviments humans es produeixen. El nus de la qüestió, però, segueix essent el mateix: la relació entre la reproducció biològica i la reproducció social d'una societat determinada, en aquest cas la catalana. El que Anna Cabré va definir com «Sistema Català de Reproducció» s'ha estès al comú dels països desenvolupats. Com a mínim, com assenyalava el demògraf holandès Dirk van de Kaa, pare de l'anomenada «Teoria de la Segona Transició Demogràfica», que intenta explicar els canvis demogràfics experimentats des de les darreries dels anys seixanta fins ara: el creixement accelerat de les migracions en els països desenvolupats ha fet que el saldo migratori esdevingui el component amb més pes en l'increment de la població, quasi sempre per damunt del creixement vegetatiu, afectat per una molt baixa fecunditat, i aposta per l'extensió i la perdurabilitat d'aquesta tendència en el futur (VAN DE KAA, 1999). La constatació d'aquest fenomen ha fet decidir la Dra. Anna Cabré a adoptar el terme «Sistema Complex de Reproducció» (2007) per parlar en general del que ja havia descrit històricament per a Catalunya.

Com a síntesi del balanç migratori de la primera onada del segle xx, el demògraf Joaquín Arango assenyalava que la migració havia estat beneficiosa per a Catalunya perquè contribuïa a la creació de riquesa alhora que atenuava les caigudes cícliques de l'economia, però que també ho havia estat per a les regions emigratòries, en afegir la pressió demogràfica sobre un sistema productiu incapaç de sostenir-la. Jo afegiria que, a més, va magnificar el cicle expansiu. El mateix es podria dir de la segona onada i possiblement la tercera. Ahir com avui, és l'economia la que segueix tenint la darrera paraula, per damunt de l'estructura per edats, una conjuntura especialment favorable és a l'arrel de l'explosió immigratòria enregistrada durant aquest nou mil·lenni, de la mateixa manera que ho serà en l'evolució dels propers anys, sens dubte marcats per l'efecte de la recessió econòmica. En comptes de carregar els neulers sobre la demografia, caldria preguntar-se sobre la capacitat de l'economia de mantenir la mobilitat social

ascendent (tant dels migrats com dels autòctons). En comptes d'assenyalar l'evolució demogràfica com la culpable de tots els mals i tornar a ploriquejar de forma capciosa sobre el comportament demogràfic dels ciutadans i les ciutadanes, sovint dels joves i les dones catalans, caldria estar atents al model econòmic de creixement. Aquells que no deixen de remugar sobre el paper de les generacions buides en l'atracció de migrants, i per tant sobre la responsabilitat del descens previ de la fecunditat, haurien de respondre com afrontar una recessió amb l'afluència de generacions plenes al mercat de treball, o com és possible que quan s'afanyen a entrar aquestes generacions menys nombroses, el més previsible és una dràstica davallada dels fluxos migratoris, tot i comptar amb els corrents d'arrossegament corresponents al reagrupament familiar.

Com no ho va ser als anys trenta, quan Vandellós advertia del perill que arribés «el dia que l'element foraster superés l'autòcton perquè els qui s'anomenarien catalans ho faran de nom però no de raça» (1935b: 39), tampoc a inicis del segle XXI és la controvèrsia sobre la immigració i la reproducció social, o si voleu sobre la identitat en temps de migracions, un debat que només es produeix a Catalunya. La prevenció de la substitució ètnica (en l'univers eufemístic del políticament correcte «l'ètnia» ha substituït «la raça») que es pot produir en els països europeus arran de la immigració (més o menys massiva) en un context de baixa fecunditat, ha portat alguns demògrafs a parlar de Tercera Transició Demogràfica (COLEMAN, 2006). El dilema entre el comportament demogràfic dels individus i les suposades necessitats col·lectives de la població —Vandellós n'hauria dit *la Pàtria*— sol desplaçar-se a la dimensió temporal. En aquest cas, com en d'altres, el futur amenaçat per la desaparició d'una cultura producte de la substitució ètnica de la seva població es construeix sobre la base d'un passat nostàlgic, que només persisteix en la memòria (i per tant en la imaginació de qui rememora i enuncia), barrejant moltes vegades les pors de la substitució ètnica amb les pors del reemplaçament generacional (alimentant els prejudicis sobre l'edat) o, clarament, les pors de classe. Al pròleg d'*Els altres catalans*, Francesc Candel, ara fa més de quaranta anys, el 1964 per ser exactes, referint-se a la puresa de la raça i a la comptabilitat generacional a l'hora de classificar els immigrants, deia que «Els vertiginosos temps moderns escombren moltes coses, les més estúpides en general» (CANDEL, 1966: 16). En els temps postmoderns, es veu que els vents bufen en sentit contrari.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARANGO, Joaquín (2007). «Les primeres migracions del segle XX a Catalunya». A: *Nadala 2007, Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*, p, 19-33.
- CABRÉ, Anna (1989). *La reproducció de les generacions catalanes 1856-1960*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Jordi Nadal. Universitat Autònoma de Barcelona [mimeo].
- (1999). *El sistema català de reproducció*. Barcelona: Proa.

- (2007). «Les onades migratòries en el sistema català de reproducció». A: *Nadala 2007, Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*, p. 11-17.
- CABRÉ, Anna i DOMINGO, Andreu (2007). «Demografia i immigració, 1991-2005». A: *Anuari*. Barcelona: BBVA / Departament d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya, p. 103-126.
- CANDEL, Francesc (1964). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62 [s'ha utilitzat la novena edició, de 1966].
- COLEMAN, David (2006). «Immigration and ethnic change in low-fertility countries, A Third demographic transition». A: *Population and Development Review*, vol. 32, núm. 3, p. 401-446.
- DOMINGO, Andreu (1996). «La integración como el proceso de apropiación de espacios sociales ascendentes». A: KAPLAN MARCUSAN, Adirana (coord.). *Procesos migratorios y relaciones interétnicas. VII Simposio del VII Congreso de Antropología Social, Zaragoza, 1996*. Saragossa: Instituto Aragonés de Antropología / Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español.
- (2007). «El segle XXI i la internacionalització de les onades migratòries». A: *Nadala 2007. Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*. Barcelona: Fundació Lluís Carulla, p. 49-61.
- DOMINGO, A. i GIL, F. (2007a). «Desigualdad y complementariedad en el mercado de trabajo: autóctonos e inmigrantes en Italia y España». A: *Revista Italiana di Economia, Demografia e Statistica*, p. 75-100.
- (2007b). «Immigration et évolution de la structure de la main d'œuvre au Sud de l'Union Européenne». A: *Populatio*, núm. 4, p. 825-845.
- HENRY, Louis (1965). «Reflexions sur les taux de reproduction». A: *Population*, núm. 1, p. 53-76.
- KORHERR, Richard (1928). *Regressi delle Nascite: Morte dei Popoli*. Roma: Libreria Littorio [amb prefaci de Benito Mussolini].
- NADAL, Jordi (1985). «Pròleg». A: VANDELLÓS, Josep A. *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Edicions 62, p. 5-22.
- NADAL, Jordi i GIRALT, Emili (2000). *Immigració i redreç demogràfic. Els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic: Eumo Editorial.
- PASCUAL DE SANS, Àngels i CARDELÚS, Jordi (1998). «Migracions a Catalunya: entre la mobilitat i l'assentament». A: GINER, S. (dir.). *La societat catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estadística de Catalunya, p. 189-199.

- POPULATION DIVISION (2001). *Replacement migration: is it a solution to declining and ageing populations?* Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nations.
- POPULATION REFERENCE BUREAU (2008). *2008 World Population Data Sheet*. Population Reference Bureau, www.prb.org.
- PUJADAS, Isabel (2007). «Les migracions dels anys seixanta a Catalunya». A: *Nadala 2007, Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània*, p, 35-47.
- PUJADAS, Isabel i MENDIZÀBAL, Enric (1992). *La població de Catalunya en el període 1975-1986: de l'explosió demogràfica al creixement zero*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de planificació i Acció Territorial.
- RECAÑO VALVERDE, Joaquín i SOLANA SOLANA, Miguel (1998). «Migració residencial entre Catalunya i la resta d'Espanya». A: GINER, S. (dir.). *La societat catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Institut d'Estadística de Catalunya, p. 221-241.
- SPENGLER, Oswald (1921). *Der Ubergang des Abenlandes*. Munic: Beck.
- VAN DE KAA, Dirk J. (1999). «Without Maps and Compass? Toward a New European Transition Project». A: *European Journal of Population*, núm. 15, p. 309-316.
- VANDELLÓS I SOLÀ, Josep Antoni (1935). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Biblioteca Catalana d'Autors Independents.
- (1935b). *La immigració a Catalunya*. Barcelona: Altès.
- WEINDLING, Paul (1988). «Fascism and population in comparative European perspective». A: *Population and Development Review*, vol. 14, Sup. TITTELBAUM, Michael S. i WINTER, Jay (ed.). «Population and Resources in Western Intellectual Traditions», p. 102-121.
- WEINER, Myron i TITTELBAUM, Michael S. (2001). *Political Demography, Demographic Engineering*. Nova York-Oxford: Berghahn Books.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3

Les migracions contemporànies

Andrés Piqueras

Universitat de Castelló

I.

Han estat un fet indiosincràsic dels Països Catalans o de les terres de parla catalana, en termes generals, les migracions internes orientades des de l'interior cap a la costa, o el que és el mateix, una certa concentració litoral de la població. Com sigui que si parlem de població migrant ho fem fonamentalment de la seva condició de força de treball (es tracta d'una població amb major taxa d'activitat i en edat laboral en major proporció que la local o autòctona —els immigrants són laboralment més actius que la població d'origen autòcton, la qual cosa resulta ben lògica, atès que ha estat justament l'accés a una ocupació el motiu fonamental de la seva migració—), aquesta ha experimentat una concentració encara major que l'autòctona, en cercar les oportunitats de vida ofertes a la franja costanera pel desenvolupament industrial, primer, i després pel turístic i dels subsectors i branques d'activitat relacionats amb el turisme, com la construcció i l'hostaleria.

Però aquest és només un dels punts que Llorenç Casanova i Marta Serra, en el seu treball «Migracions internes als Països Catalans. Perspectiva comarcal, 1988-2006», han il·lustrat, i han explicat com l'emigració cap al litoral ha concernit tradicionalment les zones més rurals, les comarques lleidatanes i de la Franja, així com l'interior del País Valencià i els Pirineus. Tanmateix, en la dècada dels noranta es va produir un nou model migratori, vinculat a la descentralització econòmica, «en què la indústria

tendeix a diversificar-se a la perifèria de les grans ciutats i el sector terciari es consolida com el sector dominant de l'economia». Els canvis de condicionaments migratoris lligats a la flexibilitat del mercat laboral, la descentralització de l'activitat econòmica (entenem que amb un predomini de la terciarització d'aquesta) i les peculiaritats d'un creixent mercat de l'habitatge acabaran per consolidar entre el segle xx i el XXI algunes significatives modificacions de tendències migratòries internes.

Després de fer referència a les característiques principals d'aqueix nou model migratori (predomini de la mobilitat de curta distància, protagonisme dels joves-adults en la suburbanització, mobilitat espacial diversificada front a l'anterior model unidireccional, augment de l'edat mitjana de l'emigració intraprovincial i consolidació de sistemes funcionals d'àrees urbanes amb una major intensitat migratòria), així com a les dificultats de tindre cabdal coneixement d'alguns dels aspectes migratoris a causa dels diferents elements d'estudi utilitzats als tres estats en què estan compreses les terres de parla catalana (per exemple, l'Estat francès no fa servir fonts per departaments i considera «estrangers» la resta de catalans que resideixen al Rosselló, mentre que Andorra utilitza mesures pròpies), els autors exhibeixen els seus indicadors: el saldo migratori, l'índex d'efectivitat migratòria (que expressa quanta població guanya o perd una comarca en relació amb el total de població que mobilitza) i l'Spatial Focus (que registra l'increment de la dispersió o desconcentració dels fluxos migratoris interns, i que als Països Catalans és fonamentalment causat per la població de nacionalitat estrangera, i en concret pel caràcter temporal de la intensitat de les seves migracions internes). Igualment recorren a la capacitat d'autocontenció (capacitat d'una comarca per retenir el total d'emigracions que s'hi realitzen) o d'autocompliment (percentatge total d'immigració de la mateixa comarca).

A les acaballes dels anys vuitanta la població estrangera sense nacionalitat espanyola suposava menys de l'1% en els territoris catalans de l'Estat espanyol. El 2006 aqueix percentatge pujava entre el 12 i el 16%, segons la regió. El total de població s'havia incrementat en aqueix temps d'11 milions a 13.416.000 persones.

La població estrangera s'ha convertit durant aquest lapse de temps en la principal protagonista de l'increment de la mobilitat migratòria interna (presenta unes pautes migratòries que tripliquen les de la població espanyola), sobretot en la seva primera fase d'inserció en el territori. La reagrupació familiar i l'estructura de població més jove contribueixen també a açò.

Però, tenint en compte això, existeix una notable diferència pel que fa a la polarització migratòria entre Catalunya i el País Valencià, ja que, mentre que en el primer cas aquesta és molt reduïda (en alguns períodes només perd el Barcelonès), al País Valencià és manifestament alta, de manera que els anys 1988-1990 el 41% de les comarques valencianes perdien població (encara que després aqueix percentatge descendí fins al 30%). I si tant Barcelona com València perden població amb al canvi de dinàmica migratòria, la primera ciutat ho fa en favor de la resta de Catalunya, mentre que la segona

irradia població només a les comarques del seu entorn. Totes les comarques d'elevada efectivitat migratòria són catalanes, excepte la valenciana del Camp de Túria.

Per la seva banda, les Illes Balears, i Mallorca en concret, presenten majors percentatges d'autocontenció i autocompliment.

Potser, a l'hora d'explicar les diferències, els autors tenen raó en parlar d'un específic «sistema migratori català», amb una expansió dels espais urbans, una millora de les comunicacions entre nuclis poblacionals, un increment dels espais d'integració funcional i una multidireccionalitat dels fluxos migratoris.

II.

Si ens centrem en el cas valencià, el primer que trobem és que la concentració litoral de la població és especialment alta, fruit d'un secular moviment migratori de l'interior cap a la franja costanera. Encara més acusada és aquesta concentració per a la població estrangera, ja que, com s'ha dit, respon més a la condició de força de treball (la taxa d'activitat de la població d'origen estranger —76,3%— al començament del segle XXI resulta significativament superior a la de la població autòctona —55,1%—) que es mou darrere de les oportunitats laborals (en el cas de Castelló, el 95% de la població estrangera habita a les tres comarques litorals. A la província d'Alacant eixa concentració és només un poc menor: el 93% el 2005).

Aquesta dinàmica evidencia el canvi que es va produir entre l'actual lògica d'immigració (fonamentalment laboral) i la més tradicional, en la qual coexistien diferents motivacions, inclosa la lligada a la jubilació.

Pel que fa a les activitats en què treballa la força laboral immigrant, l'EPA ens dibuixa un mapa ben clar: els sectors amb més presència relativa d'immigrants són la construcció (particularment) i l'agricultura, mentre que la seva presència en els serveis, i sobretot en la indústria, és menor. Encara que hi ha una segmentació, si més no relativa, que es produeix entre els diferents col·lectius d'immigrants, en funció del seu origen geogràfic, respecte dels sectors on s'ubiquen. Açò encaixa amb el fet que, en la localització sectorial de les ocupacions dels immigrants, les tendències en el mercat laboral valencià siguen idèntiques a les de l'espanyol, ja que són l'agricultura, la construcció, l'hostaleria i l'anomenat *servei domèstic* les activitats que en concentren la major part, mentre que la indústria i la resta dels serveis tenen una menor presència relativa de mà d'obra immigrant. La qual cosa es correspon amb la major irregularitat existent en aquelles primeres activitats, ja que, d'altra banda, la irregularitat és una condició remarcable de la major part de la força de treball migrant al país. D'igual manera, la condició d'assalariat temporal presenta una incidència molt intensa entre estos treballadors, com a resultat de les activitats on treballen majoritàriament, altament precaritzades. Això està causat pel fet que s'han incorporat al mercat valencià de treball en els darrers anys, quan la pràctica totalitat de les noves ocupacions han estat temporals (entre el

88,8 i el 90,4% entre 2001 i 2006) i, evidentment, per la seva condició de segment secundari i particularment feble en el mercat laboral (freqüentment agreujada per la seua situació irregular de residència).

Tot aquest conjunt de condicions estan, de bon segur, en la base explicativa del que Xavier Amat i Tomàs Pérez descriuen a «Les noves immigracions internacionals a la conurbació d'Elda-Petrer», en què a través del seguiment de les noves migracions amb una finalitat de permanència del darrer decenni inscrites en els padrons municipals, ja siguin d'assentament domèstic o laboral, en aquelles dues ciutats interiors del País Valencià, es constaten les condicions descrites.

La immigració d'estrangers a la conurbació d'Elda-Petrer és un fenomen recent i relativament consolidat, caracteritzat per una moderada arribada de població immigrada des de les darreries del segle xx.

El 2007 el nombre d'habitants estrangers empadronats a la conurbació d'Elda-Petrer era de 4.669 sobre una població total de 88.775 habitants, el que significa un 5,3% de la població, molt lluny, com els mateixos autors apunten, del 15% del País Valencià o el 21,4% de la província d'Alacant (la província amb major percentatge d'estrangers de l'Estat espanyol). «Tot i això, les peculiaritats de la immigració estrangera a la conurbació s'han de relacionar amb la seva complexitat en el conjunt dels municipis del Vinalopó, on el fenomen ha estat ràpid en el temps i dispar en l'espai, i ha generat un assentament de la població estrangera a la comarca desigual i excessivament territorialitzat en funció de les característiques socioeconòmiques prèvies en els diferents pobles i ciutats».

Així, la població immigrada estrangera representa el 6,3% a Elda i el 3,6% a Petrer, i en tots dos casos es tracta de localitats en què la població estrangera presenta una de les taxes més baixes de les terres de parla catalana.

L'anàlisi comparativa d'aquestes ciutats amb altres casos propers on la tendència migratòria ha estat més o menys diferent, com ara Crevillent, Novelda i Santa Pola, pot facilitar la comprensió d'unes xifres tan relativament baixes, especialment en relacionar les dinàmiques migratòries amb l'especialització econòmica d'aquests municipis (basada en els índexs industrial, comercial i turístic establerts per l'*Anuari Econòmic* de La Caixa). De tal comparació, Xavier Amat i Tomás Pérez en treuen conclusions preliminars, que recolzen factors ja apuntats, com ara que:

- Els municipis amb una orientació turística atreuen un major nombre d'immigrants estrangers, establerts com a mà d'obra en la venda ambulants (magrebins), els serveis i l'hostaleria (l'latinoamericans o europeus de l'Est) o com a turistes-residents procedents de l'Europa occidental. És el cas de Santa Pola, amb un 23% de població estrangera.

- En ciutats com Novelda (7,9% de població estrangera), amb una estructura econòmica diversificada però condicionada per un sector productiu (el marbre), s'ha produït una concentració moderada d'immigrants, els quals s'hi han establert probablement de manera casual. Aquest és el cas més semblant a la conurbació.

– Elda i Petrer, ciutats on tradicionalment ha predominat una economia industrial especialitzada en un sector (calçat), han acollit tímidament població immigrada, la major part de la qual no s'ha incorporat a l'activitat industrial tradicional.

Potser als autors els ha restat explicar, llavors, perquè «ambdues ciutats experimenten un elevat creixement migratori que, no obstant això, és molt diferent entre l'una i l'altra. A Elda quatre de cada cinc nousvinguts és estranger, xifra que s'inverteix en el cas de Petrer».

– Les motivacions principals de les migracions són laborals. Aproximadament el 50% dels immigrants són colombians i equatorians que es constitueixen com a força laboral. A més d'ells, arriben magrebins, xinesos i europeus de l'Est amb la mateixa finalitat.

– Sols al voltant d'un de cada deu nousvinguts en edat activa ha ingressat en el treball formal al calçat, per la qual cosa no podríem justificar de cap manera l'evolució recent de l'atur a les ciutats sabateres amb l'arribada d'immigrants estrangers.

– L'edat mitjana dels immigrants és de 31,2 anys, per tant, es tracta de persones joves, normalment matrimonis, els fills dels quals naixen espanyols o romanen al seu país a l'espera de la reagrupació familiar.

III.

Però no tot va ser immigració, ni de bon tros, a la història del País Valencià. Les recurrents migracions internes, de les terres de secà a les comarques arrosseres de la costa, com a part del moviment secular del camp a les ciutats pròximes i de l'interior al litoral, en contraposar-se a la modernització de les tècniques productives, van produir l'expulsió de població del camp, que va fer créixer les files de l'emigració exterior al segle XIX, atès l'encara relativament escàs desenvolupament industrial capaç d'absorbir-la.

Mentre que les comarques del Maestrat i del Baix Segura experimentaven una important emigració cap als nuclis urbans de les comarques litorals centrals —situats fonamentalment entre la ciutat de Castelló de la Plana, al nord, i Dénia, al sud—, van ser en general les comarques més meridionals les que van encapçalar l'emigració exterior, com a conseqüència de la combinació de les sequeres amb l'ampliació del reg a la Manxa i Múrcia, la qual cosa limitava encara més la disponibilitat d'aigua.

En conjunt, l'emigració valenciana, a més de la ja esmentada interna del mateix país, es va dividir entre la d'escala espanyola, dirigida aleshores fonamentalment a la capital de l'Estat, i l'externa, a Amèrica i, sobretot, a Algèria després dels inicis de la colonització francesa. Aquesta va ser la destinació preferida dels llauradors de les comarques del sud, però no l'única. Així, per exemple, quasi el 93% de l'emigració externa total de la província d'Alacant, i el 57% de la de València, per al bienni 1888-1890, es va encaminar cap a aquell país nord-africà. El seu caràcter va ser sobretot temporer. La facilitat i el

baix cost del viatge, els contactes fluids entre ambdues ribes, la similitud de clima i del sòl i, per consegüent, de les labors agrícoles, en van ser alguns dels motius.

La passada connotació emigratòria d'aqueixes comarques alacantines per al cas de la Marina Alta, a cavall entre el segle XIX i el XX, és el que Josep Costa ens exemplifica en el seu treball «Els processos migratoris des de la Marina Alta cap a Algèria i les Amèriques (ca. 1878-1936)».

L'autor recull com a factor *push* principal les males condicions econòmiques que travessava el jornalero i, fins i tot, el petit propietari agrícola no autosuficient, de manera quasi permanent, però aguditzades en determinades conjuntures crítiques. Són aquests agricultors els que aporten el gruix de les expedicions. «L'informe emès el 1881 per la Societat Econòmica d'Amics del País d'Alacant insisteix en la constant sequera que agosta els camps, la pèrdua de les collites, la ruïna i misèria del llaurador, la pressió del fisc i el cercle d'usures que envolta el llaurador necessitat de crèdit com les causes determinants de la repulsió».

La pagesia es veu cada vegada més amenaçada per la pressió demogràfica, que va minimitzant la propietat de la terra per particions hereditàries i generalitzant els treballs a compte d'altri. Es camina cap a una sobrepoblació *de facto*, entenent per *sobrepoblació*, seguint el geògraf Max Derruau, «quan les ofertes d'ocupació no segueixen el ritme que permetrà mantenir el nivell de vida d'una població en creixement». Atesa la manca d'indústria i d'altres horitzons de riquesa, tan sols quedava l'opció d'emigrar.

L'emigració va ser moderada fins el 1890, en coincidència amb la favorable situació de l'agricultura comercial. Però la segona crisi de l'exportació de panses va provocar un greu desequilibri entre població i recursos, que es va traduir en un intens èxode entre 1890 i 1910.

A la segona meitat del segle XIX, l'èxode de jornaleros i petits propietaris es va orientar cap a Algèria, una destinació que l'autor qualifica com de salaris alts i amb treball fora de l'estació de les collites del migjorn valencià. «El primer impuls el van donar la crisi de la pansa i les sequeres de 1841-1844. Allà, la sega de gra i la plantació de vinyes van demanar molta mà d'obra. La proximitat i barator del viatge van coadjuvar a sustentar una emigració en primer lloc "oreneta", i més tard definitiva, que culminà entre 1884 i 1914».

Des de 1890, no obstant, es massificà l'emigració cap a l'Argentina, que Costa descriu com de caràcter definitiu i a escala familiar, «dirigit sobretot cap a Cuyo, un "mediterrani" semiàrid, però amb una agricultura similar a l'alacantina. Així mateix, des de 1916 van acudir als Estats Units molts homes joves que es van ocupar en treballs durs del sector industrial i de les obres públiques».

Costa assenyala que els emigrants de la Marina alacantina s'assentaven en qualitat de jornaleros, una vegada havien firmat contractes de treball amb una durada que oscil·lava entre els tres i els set anys. En la majoria dels casos reeixien a adaptar-se, aconseguien adquirir terres i assolien uns mitjans de vida decorosos, de manera que l'emigració, inicialment polianual, va adquirir un caràcter permanent.

El moviment cap a l'Argentina es va nodrir de persones procedents de diferents punts de la comarca. Com a llocs emissors destacaven els pobles de les valls de Xaló i de Pop, situats en la conca mitjana del riu Xaló o Gorgos. En l'actualitat, diu Josep Costa, després del pas d'unes quantes generacions, es calcula que resideixen a San Juan tants habitants o més que són oriünds del municipi de Xaló com població té censada aquesta vila. Altres nuclis d'aportació remarcable van ser els del Girona mitjà, especialment Orba i Benidoleig. De la franja litoral del Marquesat, van eixir especialment de Dénia, Gata de Gorgos, Pego, Ondara, Beniarbeig i els Poblets.

El principal receptor, després de l'Argentina i a considerable distància, va ser els Estats Units d'Amèrica (el Canadà va acollir alguns efectius, pocs). L'illa de Cuba, sota protectorat nord-americà, va ser durant algun temps el trampolí intermediari per a introduir-se a l'Amèrica del Nord. Aquesta emigració es plantejà seriosament a mitjan Primera Guerra Mundial en molts llocs de la comarca, entre els quals cal destacar Orba, la vall de Pop, Xaló, Benidoleig, Pedreguer i Pego. La iniciaren grups nombrosos d'homes joves que van partir entre el 1916 i el 1920 i, una vegada allí, van passar a exercir treballs durs que els autòctons rebutjaven (en fàbriques de productes químics, tenyit de tèxtils, foses metàl·liques, de peons de carretera i similars).

La crisi econòmica desfermada en aquell país el 1920-1921 va provocar que tornaren part dels emigrats. Però molts altres s'hi van quedar i van constituir, amb el tan esmentat «efecte crida», un focus d'atracció per a nous desplaçaments des de la Marina Alta. Arran del *crack* del 1929 i després del conflicte bèl·lic, hi va haver un dilatat parentesi, però a partir més o menys del 1955 l'emigració als EUA es reprengué durant uns quants anys, tot i que ja amb menys força.

Així mateix, acaba apuntant Costa, posteriorment a la Guerra Civil espanyola, es van registrar eixides cap a Veneçuela.

IV.

Per la seva part, Gabriel Gilabert i Antoni Pascual, a «L'emigració a l'Algèria francesa a partir de les fonts documentals de l'Arxiu Municipal de Dénia», fan una revisió concreta d'eixides de les principals localitats portuàries de la Marina Alta alacantina.

Així, a través de l'Arxiu Municipal de Dénia, i concretament del fons de l'Ajudantia de Marina, en el qual hi ha informació dels ports de Xàbia i Dénia, conclouen que el port de Xàbia era fonamental en el transport de passatgers cap a Algèria, sobretot durant l'any 1882, prou més que Dénia o Altea. L'any 1883, la situació canvia, entre altres coses per l'augment d'importància del port d'Altea, que atraurà els passatgers del sud de la comarca.

Després del seu estudi els autors sostenen que «s'ha comprovat una realitat històrica: la importància de l'emigració, temporal i definitiva, dels habitants de la Marina Alta cap a les possessions franceses d'Algèria. Els viatges es feien fins a mitjan anys vint del

segle passat des dels ports de Xàbia i Dénia, amb línies regulars a la ciutat d'Alger. Posteriorment al 1925, es realitzaven des del port d'Alacant i dirigits a Orà i Alger».

Gilabert i Pascual especifiquen, a més a més, que en l'emigració definitiva, com és lògic, hi ha una gran presència de famílies (malgrat que no emigren al mateix temps), mentre que la temporal és gairebé exclusivament de jornalers, però també de moltes dones que anaven a treballar de criades. Així, malgrat el predomini d'hòmens, la presència femenina va ser molt important, d'entre un 30% i un 40% del total.

Aquesta emigració va ser immediatament posterior a la invasió francesa d'Algèria i es va desenvolupar amb intensitat creixent fins a la Primera Guerra Mundial, i continuà després d'aquest conflicte fins a la Guerra Civil espanyola (però, segons els autors, ja els anys cinquanta del segle xx només es produeix un intent fracassat de reeditar l'anterior emigració temporal).

En l'àmbit comarcal, Calp en un primer moment, i posteriorment els pobles de l'interior (Xaló, Alcanalí, Parcent...), són els que aporten més població a aquest moviment migratori.

V.

Hom no deixa de trobar semblances mediterrànies, malgrat l'especificitat de cada zona, en el treball de Miquel Àngel Limón «Les tres onades emigratòries en la història de la història», pel que respecta a l'illa de Menorca.

Limón proposa dos factors bàsics de la identitat del poble menorquí: el primer, l'acumulat de successives dominacions i colonitzacions de l'illa, des de la més remota antiguitat, que ha acabat «hegemonitzat» d'alguna manera pel poblament dut a terme pel regne medieval de la Corona Catalanoaragonesa (fou aleshores que Menorca va rebre una llengua, el català, una nova planta jurídicopolítica per a l'organització social, un considerable enfilall d'usos i costums i, també, una religió —la catòlica—, amb les peculiaritats pròpies subsistents). El segon factor és el dels moviments migratoris de doble direcció, és a dir: adés d'entrada de contingents humans, adés de sortida a la recerca d'horitzons amb més possibilitats.

És aquest segon factor el que detalla en tres fases. La que l'autor descriu com *primera emigració*, a Florida, a la segona meitat del segle xviii, que en aquell moment es tractava d'un procés migratori de colònia anglesa a colònia anglesa, ja que algun nou terratinent britànic de la colònia americana va cercar i trobar a Menorca gent disposada a establir-se a l'altre costat de l'Atlàntic.

La segona onada emigratòria es donà a partir de l'any 1830, amb destí, aquí també, a la colònia francesa d'Algèria, recentment conquerida (procés cruament afavorit per dos fets d'extrema gravetat que es concitarien a la primera vintena del segle: d'una banda, l'anomenada Revolta de l'Any 10, i de l'altra, la depressió econòmica de 1820).

Diu Limón que Algèria «acabaria transformant-se en una mena de vàlvula d'escapament social i econòmic per als menorquins en moments de crisi laboral o de greu estancament. De fet, mantingué aquesta funció “reguladora”, amb major o menor intermitència, pràcticament al llarg de tot el segle XIX».

L'etapa culminant d'aquesta emigració s'esdevingué al voltant de l'any 1836, ja que només els dos primers mesos sortiren de Menorca uns 1.700 emigrants amb destinació a la capital algeriana (uns 5.000 emigrants en setze anys per a una població que a penes arribava als 35.000 habitants és més que significatiu).

El tercer cas sintetitza un dels elements més significatius del moviment migratori dels menorquins cap a terres de l'Amèrica del Sud. En un sol indret, la ciutat argentina de Córdoba, les xarxes migratòries —que l'autor va adjudicar també a l'«efecte crida»— van provar la seva efectivitat i hi provocaren una massiva concentració de ciutadellencs. «Tot i que és prou exacte dir que l'ona migratòria dels menorquins, entre la segona meitat del segle XIX, s'estengué per bona part de les terres americanes de parla hispana, la presència en massa de ciutadellencs a Córdoba n'és un fenomen peculiar. I açò fins al punt de comptar-se un contingent que va superar les 3.000 persones a principi del segle XX. Una de les expressions supremes d'aquest predomini és la fundació, l'any 1908, de la societat de socors mutus anomenada la Protectora Menorquina».

Aquesta emigració americana es combinà amb la que tenia com a destinació Algèria, però a poc a poc l'anà substituint.

Afirma l'autor que la taxa acumulativa de creixement de la població menorquina fou del 0,34% durant el període 1851-1900, i de l'1,20% durant les sis primeres dècades del segle XX. Només s'arribà a un ferm creixement demogràfic a partir de 1960, amb una taxa de l'1,44% per al període 1960-1970, que fou l'etapa en què les emigracions menorquines a l'exterior quedaren del tot frenades, almenys com a fenomen social de masses.

Però, com el mateix Miquel Angel Limón reconeix, el fenomen migratori té dues cares: l'anada i el retorn de l'emigrant. Hom troba a faltar, llavors, una certa anàlisi d'aquest retorn migratori i del vessant immigratori en general.

VI.

Analitzem ara un seguit d'estudis que, al nostre entendre, il·lustren moltes de les condicions migratòries que s'han especificat dalt. Els estudis concerneixen aquesta vegada Catalunya, i molt concretament la més immediata àrea d'influència de la capital barcelonina.

Així, per exemple, a «La immigració contemporània a Santa Margarida i els Monjos del 1919 al 2008», Daniel Sancho declara que el seu treball pretén explicar com el municipi de Santa Margarida i els Monjos ha esdevingut en menys de cent anys terra

d'acollida d'immigrants en diferents períodes vinculats a la industrialització del municipi.

Al començament descriu el que va ser, el 1919, la primera importació de força de treball migrant o migració de substitució de força de treball (les direccions de les dues fàbriques de ciment del poble cercaren treballadors a Múrcia per tal de realitzar la feina dels vaguistes autòctons), que sol provocar en la força de treball local una impressió d'esquirolisme, tal com també en aquest cas ens assegura Daniel Sancho, i enfronta ambdues forces de treball i fa molt difícil la integració de la novvinguda, com igualment exemplifica l'autor.

Després relata el procés de creixement poblacional a Santa Margarida i els Monjos, vinculat a la vinguda d'immigrants procedents d'arreu d'Espanya al municipi, que s'insereix en «l'allau immigratòria que Catalunya patí els anys 1960 i 1970».

Afegeix Sancho que en els darrers anys s'han produït nous corrents migratoris en el conjunt de l'Estat espanyol a causa d'allò que ell denomina «la bonança econòmica d'ençà de mitjan anys noranta del segle xx», i que haguera hagut d'explicar realment de què es tractava —o almenys desglossar per períodes aquests dos últims decennis—, ja que és un argument que torna a repetir-se com a causa immigratòria a partir de l'any 2000, tant per a Catalunya com per a Espanya.

L'any 2004, sosté l'autor, la procedència de la població estrangera ja començà a ser més variada, però sempre fou majoritària l'arribada del Marroc, per la repercussió de la pretesa «bonança» en un increment general de la construcció, però també palès localment, amb la construcció de nous polígons residencials i el creixement i l'ampliació de les empreses més grans del municipi.

VII.

Cristina Gando, Ángel Gonzalo, Jordi Gumà i Antonio López fan una aproximació als moviments migratoris de Sant Just Desvern a «300 anys de migracions a Sant Just Desvern», i intenten conèixer a fons quins són els diversos factors que han afectat el fenomen migratori i, per tant, l'actual estructura poblacional d'aquesta localitat.

Per això parteixen de l'anàlisi de variables com edat, sexe, ocupació professional, nivell acadèmic, procedència, origen..., que segons afirmen han acompanyat els esdeveniments de caràcter socioeconòmic que ha sofert la vila de Sant Just i que ha configurat el que és ara aquest municipi, tot i tenir en compte que els canvis poblacionals els ha protagonitzat principalment la població immigrant. De manera que no només Sant Just Desvern, sinó també «tota la comarca del Baix Llobregat ha estat al llarg de la història i és, ara, receptora d'immigrants de procedència diversa amb uns trets culturals propis que han configurat la seva realitat social. La comarca, alhora, ha servit de lloc de pas entre Barcelona i altres zones més llunyanes del municipi».

Fan la següent periodització:

Segles XVIII i XIX

Aquesta etapa es caracteritza per una consolidació i un desenvolupament agrícola a Catalunya. Tot i que la dedicació agrícola és d'autoconsum, cap a finals de segle s'observa una especialització tècnica dels cultius.

Període 1857-1936

A mitjan segle XIX, Sant Just Desvern és un municipi amb una societat majoritàriament agrària. Va ser amb el començament del nou segle que Sant Just va encetar la seva transformació de societat agrària a societat urbana.

Amb l'annexió dels municipis del Pla de Barcelona, la ciutat creixé en habitants i habitatges, i la indústria tenia cada vegada més dificultats per trobar espai dins la ciutat. Així doncs, aparegueren noves localitzacions industrials en indrets apartats de la ciutat, però a una distància propera. El sòl de Sant Just començà un procés de revalorització continu i moltes hectàrees de camp van ser envaïdes pel creixement del tram urbà.

Les activitats professionals lligades a la construcció començaren a créixer fruit de les noves urbanitzacions a la ciutat i de les obres d'infraestructura que es realitzaven al municipi.

Durant la primera dècada del segle XX es van instal·lar a Sant Just Desvern els primers establiments amb clara vocació industrial. En el cens de 1910 destaca el lleuger augment del pes en la distribució de persones nascudes fora de Sant Just Desvern, i la col·locació de Barcelona en la primera posició de la llista dels municipis amb més població a Sant Just Desvern. En el cens de 1920 es nota l'arribada d'un important nombre de persones procedents de comarques de tot Catalunya i del litoral mediterrani.

Entre el 1915 i el 1930 Sant Just no és una excepció a la intensificació de la immigració als municipis de l'àrea de Barcelona, i veu també com arriba un flux molt important de persones procedents d'altres localitats de Catalunya i del litoral mediterrani principalment (a partir del 1910 el saldo migratori arriba a nivells mai vistos en la història de Sant Just Desvern. El flux migratori es dispara durant la dècada dels anys vint. Entre 1920 i 1930 el saldo migratori és de prop de 1.000 persones. Això permet que entre 1910 i 1930 el total de població es multipliqui per 2).

La migració de curta distància continuà sent la majoritària durant tot el període, però el pes d'aquesta sobre el total de la població no nascuda a Sant Just Desvern patí un important descens. Si el 1900 prop del 60% de la població no nascuda a Sant Just era natural de les comarques del Barcelonès o del Baix Llobregat, el 1930 només ho era el 35% de la població no natural del municipi.

Durant els últims anys de la dècada de 1910 començaren a arribar persones procedents dels camps catalans. Amb el canvi de dècada, aquest flux s'intensificà i aparegueren nous orígens, com la comarca de la Ribera d'Ebre.

També durant els primers anys de la dècada dels vint arribaren persones procedents de fora de Catalunya. Les primeres províncies en enviar gent cap a Sant Just Desvern foren les que estan més a prop, és a dir les d'Aragó, Guadalajara i Castelló.

A partir de 1925 començaren a arribar grans fluxos d'immigrants procedents de províncies més allunyades situades al litoral mediterrani. És la immigració popularment coneguda com «murciana», i que es donà a tota l'àrea de Barcelona.

L'explosió immigratòria durant les dècades centrals del segle XX

Els anys centrals del segle XX constitueixen un període de grans canvis demogràfics a Sant Just Desvern. Més aviat, és l'època en què s'han produït els fets més significatius de la història del municipi. No obstant, aquests canvis no són exclusius de Sant Just, sinó que s'emmarquen dins el conjunt de Catalunya com a país immigrant, però sobretot dins la Regió Metropolitana de Barcelona. En aquest període, la població de Sant Just Desvern es va multiplicar per 3,5.

La dinàmica migratòria de les últimes dècades

Aquest període és el que ha donat com a resultat l'actual estructura poblacional del municipi i, per tant, la que actualment es percep en el dia a dia de Sant Just. I aquí és on els autors ens il·lustren per al seu cas d'estudi sobre els canvis en el patró migratori intern a les terres de parla catalana i especialment a Catalunya.

Els autors diuen que l'augment en el nombre de persones que marxen de Sant Just Desvern és continu, però que cal destacar que a partir de l'any 1992 aquest creixement es fa més intens. Entre les hipòtesis que contempen hi ha la pressió de l'habitatge, ja que «en l'actualitat la situació a Sant Just Desvern està propera a la saturació del sòl urbanitzable, fet que, unit a la tipologia d'habitatge, ha provocat que els preus en aquest sector siguin dels més elevats de tot Catalunya, i aquesta és la dificultat més gran amb què es troben les persones joves que arriben a l'edat d'independitzar-se». Això, unit a l'arribada a edats en què es dona el procés d'emancipació de les generacions plenes del conegut *baby boom*, conclouen que ha provocat que la intensitat del fenomen de l'emigració hagi augmentat a Sant Just Desvern.

La piràmide de població confirma la hipòtesi anterior sobre la joventut de les persones que marxen del municipi, ja que les edats que tenen un percentatge més alt sobre el total de les persones que marxen són les que van dels 20 als 34 anys.

Les persones que marxen, tret d'algun any puntual, generalment són més dones que homes. El motiu d'aquesta diferència no és altre que el major nombre de dones que no pas d'homes al municipi.

En la influència dels fenòmens demogràfics en la població actual, Gandoy, Gonzalo, Gumà i López al·ludeixen al fet que Sant Just Desvern perd progressivament gent jove, i que per contra rep gent adulta, fet que provoca el progressiu envelliment de la

població, tant per l'edat de les persones que arriben com per la pèrdua de persones que potencialment poden ser pares, just a l'inici de la seva edat reproductiva.

Però el més important potser és la seva última conclusió: «podem dir que Sant Just Desvern sempre ha mantingut un flux d'entrada i sortida amb els municipis del seu voltant, mentre que s'ha mantingut una mica al marge de les tendències generals en migracions que hi havia a Catalunya, ja que, tot i l'arribada de persones de províncies de fora de Catalunya, aquest col·lectiu no ha tingut un pes tan important dins la població del municipi, segurament a causa del seu caire poc industrial».

VIII.

Molt adient a les dinàmiques explicatòries que estem realitzant en aquesta relatoria és el treball de Jordi Bayona i Fernando Gil, «La diversificació de les dinàmiques migratòries a la metròpolis barcelonina: immigració estrangera i suburbanització», comunicació en la qual s'analitzen els efectes demogràfics i territorials de les migracions a la Regió Metropolitana de Barcelona (RMB), i que centra l'atenció en els darrers deu anys, que coincideixen amb el període de major creixement dels fluxos migratoris internacionals. En l'estudi s'han utilitzat diverses fonts estadístiques: 1) el padró continu de població de 1998 en endavant; 2) les Estadístiques de Variacions Residencials (EVR) 1998-2006, i 3) el Moviment Natural de la Població (MNP).

Amb la incorporació de 600.000 nous residents, majoritàriament estrangers, la RMB supera la situació d'estancament de la seva població que la caracteritzava entre 1981 i 1996. La dimensió i la composició de la població catalana, de manera similar a l'espanyola o a la d'altres països del sud d'Europa, ha experimentat en els darrers deu anys canvis espectaculars per la incorporació de gairebé un milió de nous residents estrangers.

A Catalunya, l'increment assolit per la immigració exterior es reflectia l'any 2007 amb el 13,5% de residents de nacionalitat estrangera i el 14,8% de nascuts a l'estranger. Òbviament, els autors assenyalen que l'arribada d'uns fluxos migratoris d'aquesta magnitud ha modificat nombrosos paràmetres demogràfics, amb un impacte territorial diferenciat. Es frenen, així, processos d'envelliment i de despoblació en certes àrees rurals, tot i que en altres continuen amb la mateixa intensitat, però també això mateix succeeix en àrees centrals, com són alguns centres urbans històrics, alhora que es realimenten les dinàmiques d'urbanització imperants generades a les grans ciutats.

Els darrers anys (1998-2007), que són els que tracta la comunicació, es veuen tres de les dinàmiques que la incorporació de la immigració internacional poden haver afectat més directament: el creixement de la població i la seva distribució territorial; l'impacte sobre la mobilitat residencial, i, finalment, les conseqüències en l'estructura per sexe i edat de la població.

Fins els anys més recents, la població de nacionalitat estrangera a la RMB es mantenia en unes xifres força baixes: tan sols 47.591 estrangers en el cens de 1991 i 66.758 en

el padró de 1996, l'1,1% i l'1,6% de la població respectivament (tot i que segurament amb un possible subregistre). En el cens de 2001 ja s'observa un important creixement, amb 214.028 residents i el 4,9%, evolució que experimenta una notable acceleració des de llavors, supera el mig milió d'estrangers el 2005 i assoleix les 621.666 persones i el 12,8% de la població el gener de 2007, amb les darreres dades publicades del padró continu de població. En aquest creixement destaca el paper que hi desenvolupa la ciutat de Barcelona. L'any 1998 ni Barcelona ni els municipis del seu entorn immediat destacaven precisament pel percentatge d'estrangers. En els anys de major intensitat migratòria, en canvi, tant Barcelona com els municipis adjacents són els que atreuen el major nombre de migrants, en una evolució en què la ciutat central està actuant de porta d'entrada dels estrangers a Catalunya.

Desglossant aquest creixement, s'observa de forma nítida com el saldo migratori és el principal component de l'evolució, ja que el saldo natural (positiu en 87.441 persones, resultant de 431.085 naixements i de 343.644 defuncions) únicament aporta una petita part d'aquesta evolució.

Aquesta primera aproximació ja ens informa de l'existència de dinàmiques diferents, i que bàsicament es plasmen en dos tipus d'evolució: Barcelona i els municipis situats a menys de 10 quilòmetres de la ciutat central, que perden població amb nacionalitat espanyola i guanyen residents estrangers; i la resta de municipis, on ambdues poblacions incrementen els seus efectius. D'aquesta manera, Barcelona perd un 8% de la població inicial amb nacionalitat espanyola, i els municipis adjacents fins un 12% (perden, entre l'una i els altres, fins a 218.027 residents).

Al contrari, els municipis situats per sobre d'aquesta distància guanyen, conjuntament, 274.941 residents amb nacionalitat espanyola. Si bé en els municipis situats entre 10 i 20 quilòmetres de la ciutat central el creixement dels estrangers segueix essent més important, per sobre d'aquesta distància són els residents amb nacionalitat espanyola els que es configuren com el principal element de creixement, sobretot en els municipis situats entre 30 i 40 quilòmetres de Barcelona.

En certa mesura, es pot afirmar que la incorporació de població de nacionalitat estrangera atenua i fins i tot amaga el procés de desconcentració de la ciutat central, i, al mateix temps, pot retroalimentar aquest procés.

Quant a la modificació en l'estructura per edat i sexe, potser la menys clarament explicada, especialment pel que fa al segon factor, a penes tractat malgrat la declaració dels autors. Aquests, al final, per respondre la seva pròpia pregunta (la immigració internacional és un fre a l'envelliment?) ens deixen amb una certa foscor en les seves últimes paraules: «Les diferents dinàmiques residencials es reflecteixen, finalment, en l'estructura per edats de la població per nacionalitats, en la qual Barcelona i els municipis situats a 30-40 quilòmetres del centre representen els casos extrems pel que fa a la distribució per edats d'uns i altres».

IX.

A «Immigració i parròquies de l'Hospitalet», Jaume Botey tracta un tema molt poc estudiat: el paper de les parròquies davant dels processos migratoris en una determinada població.

Per a això, diu l'autor que cal situar-se en la cultura i l'antropologia de la població immigrada dels anys cinquanta-setanta, majoritàriament procedent d'Andalusia, que ell veu com «una societat rural tancada i de repressió franquista, d'una pràctica religiosa que en molts casos era l'eix de la vida social, d'una fe fonamentalment sacramental i ritual, de control social clerical i marcada per la religiositat popular», característiques que, d'altra banda, i al nostre entendre, no diferien gaire de les de les de les ruralies de la resta de l'Estat.

En qualsevol cas, i com que a partir dels anys cinquanta del segle xx es produeix la industrialització del Baix Llobregat i de la Zona Franca i, consegüentment, llur creixement demogràfic (l'Hospitalet passa de 70.000 a 300.000 habitants), i Barcelona envaïx hortes i camps com una taca d'oli, ràpidament creixen els nous barris, sovint en forma de barraquisme, i l'Església s'hi farà present i assumirà bona part de la feina assistencial.

Les parròquies neixen amb els nous barris i en la majoria dels casos prenen la iniciativa d'aglutinar els veïns. De fet es convertiran, segons Botey, en el primer espai de referència i acollida. En les seves paraules, «en el món nou, l'immigrat necessita referents, entendre els nous codis, autoritats morals per refiar-se, teixir una nova xarxa de relacions etc., i en molts casos tot això ho troba a la parròquia. Les parròquies complien la funció d'un primer espai de relació entre la gent, fossin o no practicants. Per a molts la religiositat era com un ressort indispensable per mantenir la resistència psicològica davant la inseguretats o l'agressivitat d'un món ple d'incerteses».

A més del servei religiós, en general els immigrants van trobar també a les parròquies un centre de vida civil organitzada, com la promoció d'escoles d'adults, grups d'esplai, grups de dones, conferències, etc., i fins i tot algunes van ser promotores de la vida reivindicativa i política del barri. Era una nova manera d'encarnació que demanaven les circumstàncies, i impulsaven, per exemple, la creació d'associacions de veïns.

Així va ser fins que a finals dels anys vuitanta les parròquies van deixar de ser el punt de referència civil, cultural i polític que aglutinava aquestes preocupacions de la població, ja que el canvi sociopolític va fer que les reivindicacions veïnals i la participació política tingueren ja els seus canals propis; mentre que diferents associacions i ONG de la societat civil van assumir algunes de les altres labors parroquials.

L'autor acaba reflexionant sobre els nous reptes parroquials d'acollida davant els nous fenòmens migratoris, que si pogueren ser més evidents amb els immigrants procedents de països de religió majoritàriament catòlica, com per exemple els llatinoamericans o fins i tot altres procedents d'alguns dels països de l'Est, podrien ser-ho igualment amb els d'altres confessions, i especialment amb els musulmans, acollint, ajudant a compartir, facilitant i fins i tot deixant espais de culte?

X.

Més arrere en la història se situen els següents treballs, com ara el de Josep M. Grau i Pujol i Eugeni Perea i Simón, «Migracions interiors al Camp de Tarragona en la transició al món contemporani: el cas de Riudoms i Reus».

Els autors realitzen un seguiment dels moviments poblacionals corresponents al període de transició de l'Antic Règim a l'època contemporània —amb dades extremes de 1783 i 1839—, prenent com a model demogràfic els casos de Riudoms i Reus, en aquell moment poblacions de primer rang en el Camp de Tarragona. Per açò es basen en el padró de l'any 1820, confeccionat durant el Trienni Liberal, que aporta dades sobre l'origen geogràfic dels habitants i que, per tant, permet visualitzar l'efecte imant de Reus sobre el seu entorn geogràfic, concretament sobre la vila de Riudoms.

A partir de l'esmentat padró els autors analitzen les nissagues emigrants (en total comptabilitzen una quarantena de cognoms distints en el traspàs de residència de Riudoms a Reus), professions per sectors econòmics (els tres sectors estaven representats en les migracions), allò que ells anomenen «reproducció social» (al parer per referir-se a la conservació de les professions en el lloc de destí, i que sembla haver tingut dificultats si tenim en compte les seves paraules: «però la classificació laboral que originàriament hom pot haver desenvolupat no sempre es podrà mantenir en la nova integració laboral, en els tallers o empreses de destinació»), els llocs d'origen de les mullers dels emigrants casats i l'activitat laboral de la dona.

Pel que fa a aquest últim aspecte els autors acaben dient que «dins el moviment migratori de les zones rurals envers la ciutat, el pes de les dones és majoritari. Si a Riudoms el 1820 suposa el 57%, a la Conca de Barberà en el mateix flux i any és el 64,4%. En la majoria d'ocasions no consta la seva ocupació, sobretot si eren casades; les solteres o vídues podien treballar en el servei domèstic, el comerç (revededores), de cosidores o de bugaderes».

XI.

Per la seva part, Llorenç Ferrer i Alòs, a «Les emigracions hivernals a Catalunya al segle XIX. Un aspecte del mercat de treball en el món rural», s'ocupa d'explicar com les circumstàncies derivades de la forma com s'obtenien els recursos són les que expliquen les característiques i les especificitats del mercat de treball en el món rural.

La comunicació vol mostrar un dels aspectes d'aquest mercat de treball rural: les emigracions temporals de la gent de muntanya cap a la plana en els mesos d'hivern quan no hi havia feina en els seus punts d'origen per fer determinades activitats, al segle XIX. Per possibilitar aquest fenomen migratori es combinaven, segons l'autor, dos interessos: la gent de muntanya necessitava un ingrés complementari per fer front a les

escasses possibilitats de les terres a l'hivern, i la gent de la plana podia explotar recursos naturals o adquirir productes que només es produïen a la muntanya.

A través del percentatge de persones absents en els diferents municipis el 31 de desembre de 1887 i de 1900, arriba a la conclusió que els pobles de les comarques del Pirineu lleidatà presenten percentatges d'absències que se situen entre el 10 i el 25% d'homes (Vall d'Aran, Cerdanya, Alta Ribagorça, Pallars Sobirà, nord del Pallars Jussà, nord del Berguedà i nord del Ripollès). També alguns pobles del Montseny s'afegeixen a aquest moviment.

Així mateix, i a partir del mateix procediment, diu Ferrer i Alòs que, excepte al Pallars Jussà, a la resta dels Pirineus els homes emigraven durant l'hivern més que les dones, mentre que a comarques com la Noguera, el Pla d'Urgell, les Garrigues, el Priorat, la Terra Alta i l'Alt Penedès (comarques en què l'emigració hivernal era molt poc significativa) el saldo era lleugerament favorable a les dones.

Les taxes de masculinitat tan elevades a les zones de muntanya indiquen que l'emigració femenina tendia a ser més definitiva i es traslladava a les comarques costaneres, les ciutats o on hi havia fàbriques.

Segons els censos de població, existia una emigració hivernal dels pobles de muntanya, on el clima era més fred i abundava la neu, cap a les comarques de la plana de Catalunya, però també de França i Aragó. Segurament hi havia algunes altres àrees no tant de muntanya que també hi participaven, però amb menys intensitat.

Les migracions eren tant en colla com de forma solitària, i solien donar-se a començaments d'octubre i duraven fins a l'abril, precisament quan hi havia menys feina a la muntanya. Sembla que hi havia un grup que anava a «demanar caritat» —diverses descripcions hi fan referència—, però la major part eren persones que coneixien bé una determinada transformació dels recursos naturals.

L'altra forma que prenia aquesta migració era anar a vendre els productes que es fabricaven durant l'any. Dins la incertesa que envolta un estudi d'aquestes característiques, Ferrer i Alòs acaba dient que «segurament aquestes migracions hivernals podien esdevenir definitives».

XII.

Martine Berthelot, a «Migracions contemporànies. El cas dels jueus als països de llengua catalana: Rosselló, Principat, País Valencià, Illes Balears, Principat d'Andorra», se centra en l'època moderna i contemporània de l'anomenat *retorn* del jueus —de la seva arribada progressiva des del segle XIX— i de la seva reimplantació en les terres de parla catalana, diferenciades en tres zones principals: una que correspon a l'Estat espanyol, amb el Principat de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears; la segona que és el Rosselló, a l'Estat francès, i finalment el Principat d'Andorra.

Després de precisar què entén per *comunitat jueva*, l'autora fa el seu recorregut històric pels diferents territoris, i diu que «primer, reapareixen de forma molt individual, esporàdica i discretíssima a principis del segle XIX, en el marc d'activitats econòmiques de tipus nomadístic; reparició que, més tard, esdevé arribada decidida i implantació, i que es va confirmant al llarg del segle XIX —sobretot durant la segona meitat— a l'entorn d'activitats i interessos econòmics vinculats amb el comerç, el crèdit i la banca, o bé amb el capitalisme naixent. Però és sobretot al segle XX, per raons principalment polítiques, que abandonen els seus països d'origen —entre els quals els països del Magrib— i s'instal·len tant a Barcelona, València, Alacant o Palma de Mallorca com a Andorra o Perpinyà».

En aquest últim territori, des de l'any 1493 (entrada dels Reis Catòlics a Perpinyà i aplicació als jueus rossellonesos del decret d'expulsió) fins a l'any 1659 (annexió del Rosselló al reialme de França), els jueus hi són oficialment absents. La situació s'estabilitza, però, i en la segona meitat del segle XVII alguns mercaders itinerants d'Avinyó comencen a arribar al Llenguadoc i a vendre gènere o mules a les fires locals de Tolosa a Narbona.

El gran canvi es farà a partir del anys seixanta amb l'arribada dels *sépharades* d'Algèria com a conseqüència de la independència d'aquest país. La majoria s'instal·la a París i rodalia, Tolosa, Lió, Marsella, i a tot el litoral mediterrani, de Niça a Perpinyà.

Actualment, la comunitat jueva de Perpinyà compta, si fa no fa, amb un miler de persones. Es beneficia d'una doble política ciutadana iniciada per la vila de Perpinyà: una, orientada cap al diàleg interreligiós, i l'altra, cap a la recuperació i la promoció patrimonial de l'antic barri jueu. Val a dir que, en la seva construcció identitària de principis de segle XXI, *Perpinyà la catalana* ha de comptar també, al costat dels altres col·lectius ètnics o religiosos (musulmans, protestants...), amb els jueus.

Pel que fa al Pincipat, els primers israelites que arribaren a Barcelona procedien de l'alta burgesia europea i dels nuclis de la finança i del capitalisme internacional. Encara que poc interessats personalment en la vida tradicional jueva, utilitzaren el seu estatus per a intervenir en els poders públics espanyols i catalans i ajudar els seus col·legionaris més tradicionals a obtenir autoritzacions diverses, en especial, l'adquisició d'un cementiri.

Els primers estatuts d'una comunitat a Espanya foren elaborats a Barcelona per suïssos, alemanys, francesos i turcs a finals de l'any 1918. Aquell acte va ser el punt de partida decisiu en la reimplantació comunitària dels jueus a Catalunya (i, més en general, a la Península Ibèrica), reimplantació que es va nodrir de diverses onades d'arribada durant tot el segle XX.

D'on i quan van venir? Globalment, Berthelot estableix sis onades principals. Els anys 1914-1932 arriben els sefardites de Llevant, de Turquia principalment. Els anys de la II República Espanyola, els alemanys i els polonesos. Durant la dècada dels quaranta, arriben primer els fugitius del nazisme i, més tard, els hongaresos, romanesos i búlgars. La gran immigració jueva, procedent de l'antic protectorat espanyol del Marroc, arriba

entre 1955 i 1975. Entre 1975 i 1990 arriben els sud-americans, sobretot els argentins. I a finals del segle xx arriben els jueus originaris dels països de l'Est.

No totes les famílies es quedaren. Així que, avui dia, el conjunt de la població jueva no representa més de 4.000 o 5.000 persones.

Pel que fa a les comunitats de València, Alacant, Benidorm, Elx i Palma de Mallorca, van aparèixer amb l'arribada dels sefardites del Marroc, que trobaren en aquestes ciutats del litoral català unes condicions ecològiques bastant semblants a les del Marroc. Més tard s'hi van establir jueus jubilats anglesos i nord-americans o nord-europeus. Tot i així, són petites comunitats amb un nombre de membres que no supera el centenar.

La comunitat jueva del Principat d'Andorra és certament la més petita d'Europa, amb un centenar escàs de persones, i, oficialment, és una de les més recents, puix que els seus estatuts van ser reconeguts pel govern andorrà l'any 1997. L'aïllament (no només geogràfic) del Principat d'Andorra, combinat amb un monolitisme religiós molt fort, va condicionar l'absència de minories religioses fins fa pocs anys, en tot cas oficialment, si ens referim al cas del col·lectiu jueu. I encara avui la comunitat jueva hi té un estatut cultural i no pas religiós, tal com ho demostra el nom mateix: Associació Cultural Israelita de les Valls - ACIV.

La implantació a la ciutat d'Andorra la Vella de les primeríssimes famílies jueves provinents del Marroc (antic protectorat francès i espanyol) es remunta a la dècada dels anys seixanta.

Com a comunitats, és a dir col·lectivament, els jueus són considerats per les legislacions dels països europeus i occidentals una minoria religiosa. En el conjunt dels territoris de parla catalana hi ha avui unes tretze o catorze comunitats i associacions de diverses obediències.

Aquest pluralisme i dinamisme en el si del judaisme és, segons l'autora, «un dels criteris paradigmàtics de la perfecta integració del col·lectiu jueu en la societat catalana global, ja que l'obertura i la reivindicació d'un judaisme plural (que, en realitat, és una fragmentació del judaisme institucional) només és possible en un entorn democràtic i favorable. En el cas contrari, el conjunt de la comunitat s'arreglega o bé es disgrega».

XIII.

Núria Sauch, a «L'exili carlista del juny de 1840: l'emigració de les forces de Ramon Cabrera», ens acosta a una altre tipus d'emigració, la d'origen bèl·lic intern a l'Estat espanyol, i a les terres de parla catalana en concret.

El seu estudi exemplifica una volta més com França va constituir durant el segle XIX un important centre de destí i d'asil per als emigrats polítics i militars peninsulars. Com ella mateix diu, «en un segle convuls, marcat pels canvis de govern i les guerres que van enfrontar liberals i absolutistes, les fornades de refugiats es van succeir a tenor dels canvis polítics».

La fi de la Primera Guerra Carlista va comportar que els vençuts, els carlistes, traspassessin la frontera i sortissin del país. Als militars amb grau se'ls va destinar principalment a Tula, Garait i Lo Puèi, situats entre el centre i el sud-est francès. El contingent dels eclesiàstics, gran actiu del carlisme en qualitat de combatents i dirigents del moviment, va ser ubicat en la pràctica totalitat a Besançon, més al nord-est. Alguns dels oficials anaven acompanyats de la seva família, i és significatiu el nombre de personal de servei que va passar la frontera amb ells.

El cas de la tropa fou totalment diferent. Es va intentar des del mateix moment de la seua entrada que s'allistessin a l'exèrcit francès per ser destinats a Alger, però sembla que no va tenir l'efecte desitjat per les autoritats franceses, ja que pocs foren els que acceptaren marxar. Contingents de soldats van ser traslladats als dipòsits del sud-est francès i ubicats preferentment a les poblacions veïnes de Montpeller i Carcassona, seguides per Grenoble i Valença.

Si bé una part important va tornar a casa gràcies a l'indult concedit a partir de la tardor de 1840, la premsa del moment indica que el 1844 encara hi havia un important nombre de soldats malvivint en determinades ciutats del sud francès davant la indiferència d'uns i d'altres.

XIV.

Josep M. Grau i Manel Güell s'han preocupat de recollir a «Bibliografia dels moviments migratoris a la província de Tarragona en l'època contemporània (s. XIX-XX)» bona part de la bibliografia existent per al cas, i l'han desglossat en tres apartats generals: minories ètniques (pel que fa als gitanos), mobilitat econòmica, i guerres: deportats, desplaçats, exiliats i refugiats.

La primera divisió se centra en els gitanos. La segona es divideix en: Migracions interiors: l'atracció de la ciutat industrial; Migracions exteriors: Amèrica; Les colònies industrials; Despoblament rural; Migracions durant el franquisme, i Actualitat. I la tercera comprèn tres apartats: Guerra del Francès (1808-1814); Carlinades, i Guerra Civil Espanyola (1936-1939).

Els autors adverteixen que, entre les dificultats del estudis migratoris contemporanis, s'observen dos enfocaments principals que no s'entrecreuen entre si: d'una banda, l'anàlisi de «macrodades» recollides per òrgans estatals o provincials, amb moltes xifres absolutes i molt generals, i, de l'altra, «microdades» provinents d'arxius locals que ofereixen una visió més detallada, però limitada a una zona territorial determinada, sigui un terme municipal, una comarca o uns espais amb característiques comunes (socials, culturals, comercials, geogràfiques —costa/interior, pla/muntanya—, etc.).

Potser és per això que reserven al final un apartat bibliogràfic per als propis fons i la metodologia d'estudi d'aquesta temàtica.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 3

Migracions internes als Països Catalans. Perspectiva comarcal, 1988-2006¹

Llorenç Casanova Fernàndez
Marta Serra Serra

*Centre d'Estudis Demogràfics / Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona*

1. INTRODUCCIÓ

Les migracions constitueixen en l'actualitat un dels elements principals per entendre la dinàmica de la població i la seva redistribució pel territori. Per aquest motiu, és objectiu d'aquesta comunicació estudiar les migracions internes als Països Catalans des d'una òptica de conjunt, definint les dinàmiques migratòries comarcals, que permeten delimitar àmbits supracomarcals. L'anàlisi comarcal permet aprofundir en els aspectes demoespacionals de la migració interna als Països Catalans, i delimitar els pols centrals en l'articulació de l'estructura migratòria, ja que els fluxos no són indiferents respecte del territori i s'estableixen relacions preferencials entre comarques.

D'altra banda, les fonts estadístiques disponibles delimiten l'àmbit conceptual de treball del fenomen migratori, ja que els municipis són la unitat administrativa bàsica emprada indistintament per a l'estudi de qualsevol fenomen espacial. D'aquesta manera, es considera una migració el desplaçament de l'individu fora de les fronteres administratives municipals.

¹ Aquest article s'ha desenvolupat dins el projecte *La movilidad geográfica de la población extranjera en España: factores sociodemográficos y territoriales (SEJ2007-61662/GEOG)*, finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia. Secretaría de Estado de Universidades e Investigación. Plan Nacional I+D+i 2004-2007, del qual és investigador principal Joaquín Recaño Valverde.

El present article pretén ser una primera aproximació a les migracions internes als Països Catalans, seguint el llegat deixat per diferents investigadors de la demografia i la geografia sobre les migracions a Catalunya, entre els quals podem comptar amb Cabré, Módenes, Recaño, Pujadas, A. Pascual o J. Pascual, entre molts d'altres.

El treball s'estructura en tres grans apartats. El primer, de contextualització de les migracions en el territori tractat, els Països Catalans. El segon, en què es fa un repàs de les fonts de dades disponibles per tractar el fenomen de les migracions en el conjunt del territori esmentat, així com de la metodologia utilitzada. Finalment, es presenten alguns dels resultats que s'obtenen de les dades.

2. CONTEXTUALITZACIÓ

Les migracions constitueixen només una petita part del conjunt de moviments en l'espai generats per les persones, però són també les que tenen majors repercussions en l'estructura demogràfica de les poblacions i en la seva distribució espacial. En aquest sentit, el fenomen migratori ha estat una constant en les comunitats humanes, les quals no es distribueixen homogèniament pel territori.

Els Països Catalans, per la seva ubicació geogràfica i pel seu desenvolupament econòmic i social, han estat i són centres receptors i emissors de migracions. Segons la zona geogràfica a què ens referim, podem parlar d'espais predominants d'emigració o d'immigració. Així doncs, les zones més rurals del país, com són les comarques lleidatanes i de la Franja, la zona interior del País Valencià i els Pirineus, han patit, al llarg d'aquest segle, una fuga constant de població que ha comportat una lenta despoblació d'aquestes comarques. Pel que fa a la Catalunya Nord, els moviments migratoris també es produeixen en gran mesura, però amb l'especificitat que la immigració que reben és majoritàriament de la tercera edat de la resta de l'Estat francès. Andorra manté, des dels anys seixanta, una dinàmica expansionista, amb desplaçaments procedents dels Països Catalans i d'altres indrets.

Als Països Catalans, hem de parlar d'una forta immigració que es concentra sobretot a les àrees industrials i metropolitanes de les ciutats. Una de les primeres onades migratòries que ha definit la societat catalana actual es va produir pels volts dels anys seixanta-setanta, amb l'arribada de grans contingents humans provinents de l'Estat espanyol, fet que comportà una gran concentració demogràfica al voltant de les ciutats de Barcelona, Tarragona, València i Alacant, així com una més reduïda, però no menys important, presència al voltant de les ciutats mitjanes.

En els darrers temps també s'està produint una forta immigració provinent, majoritàriament, dels països en vies de desenvolupament, que fugin de la depauperació dels seus països a la recerca de millors condicions de vida. Cal destacar la immigració provinent dels països del Magrib, Àsia i l'Europa de l'Est, així com també del centre d'Àfrica i de l'Amèrica del Sud, que augmenta en intensitat. Com tota migració

(exceptuant-ne alguns casos), es caracteritza per una baixa condició social i un nivell cultural i acadèmic baix.

Pel que fa al marc històric recent, la conjuntura econòmica condiciona un nou model migratori. Els diferents estudis que s'han realitzat sobre les migracions internes a l'Estat espanyol durant els anys noranta mostren la consolidació del model de curta distància en detriment de la mobilitat de llarga distància, ja sigui interregional o interprovincial.

La dècada dels noranta i els primers anys del nou segle presenten en el context econòmic tres etapes diferenciades. Un primer període, fins el 1991, en el qual s'arrossega la bonança econòmica, un cop superada la crisi del petroli dels setanta, que deixà darrere seu una reestructuració industrial. Una segona fase, recessiva, entre 1992 i 1995; i finalment, una nova fase de creixement econòmic que durà fins el 2006, sobre la base d'un mercat de treball precaritzat i altament flexible.

La consolidació del nou model migratori es produeix en un context de descentralització econòmica, en què la indústria tendeix a diversificar-se a la perifèria de les grans ciutats i el sector terciari es consolida com el sector dominant de l'economia. Aquesta conjuntura específica és explicativa del model migratori que caracteritza la dècada dels noranta, que presenta les següents característiques (RECAÑO, 2004):

– Predomini de la mobilitat de curta distància per sobre de la de llarga distància. Es consolida la tendència a la desconcentració urbana iniciada en el període anterior.

– El paper protagonista de la suburbanització correspon al grup de joves-adults, ja sigui per les dificultats de trobar un habitatge assequible a la seva capacitat econòmica o perquè comencen a valorar per sobre d'altres factors la qualitat de l'entorn.

– La configuració d'un model de mobilitat espacial amb una estructura diversificada (els anys vuitanta representen un període de transició des del model unidireccional cap a un model més complex d'interrelació territorial).

– Augment de l'edat mitjana de la migració intraprovincial, estretament lligat a l'augment de l'edat d'entrada al matrimoni (via principal d'emancipació residencial a l'Estat).

– Les zones amb major grau d'urbanització presenten percentatges més alts en la intensitat migratòria, la qual cosa demostra la consolidació de sistemes funcionals d'àrees urbanes.

Entre els eixos de creixement migratori destaca la zona costanera del Mediterrani, excepte el Barcelonès, amb àrees turístiques ja consolidades (GARCÍA COLL, 2005), com la costa Brava (àrea de Girona) i la costa Daurada (àrea de Tarragona). Aquestes zones atrauen tant població jove, que busca oportunitats laborals en el sector serveis, com població a l'entorn de l'edat de jubilació, però també emergeixen com a zones d'atracció per a la població estrangera. Igualment, la zona dels Pirineus, especialment les localitats de turisme blanc i de segona residència, també es consolida com a zona d'atracció migratòria (tendència iniciada a la dècada dels vuitanta, però estesa durant

aquest període), especialment les comarques de la Cerdanya, el Pallars Sobirà i la Vall d'Aran (MÓDENES i RECAÑO, 2003).

Existeixen diferents factors que expliquen l'augment al llarg de la dècada dels vuitanta i dels noranta del nou model de mobilitat migratòria (RECAÑO, 2004):

– L'arribada a l'edat d'emancipació residencial de les generacions del *baby boom* (nascudes entre 1960 i 1975).

– L'extensió de la classe mitjana amb l'arribada de la transició política i l'estat del benestar genera un col·lectiu que busca major qualitat de vida en les seves residències.

– La constant millora del transport privat i, en menor mesura, del transport públic permet desvincular els centres de treball i de residència (procés de deslocalització).

– Procés de descentralització de les activitats econòmiques, en què la indústria tendeix a diversificar-se i a localitzar-se a la perifèria de les grans ciutats i contribueix al creixement de població de les àrees perifèriques (GARCÍA COLL, 2005). Migració residencial i creixement industrial es presenten com a processos complementaris.

– Consolidació del sector serveis com a àmbit dominant de l'economia (en detriment del sector industrial que propiciava la mobilitat interregional).

– Recuperació del sector agrari, gràcies als fons de cohesió europea i a la política agrària de l'Estat, així com a la nova agricultura intensiva. Aquest llarg procés d'homogeneïtzació econòmica entre l'àmbit rural i urbà del conjunt de l'Estat dona com a resultat un reequilibri territorial entre les diferents regions.

3. FONTS DE DADES

Actualment existeixen més fonts d'informació sobre el fenomen migratori (ja siguin fluxos o estocs) i amb major detall analític, encara que la quantificació de les migracions continua presentant notables problemes.

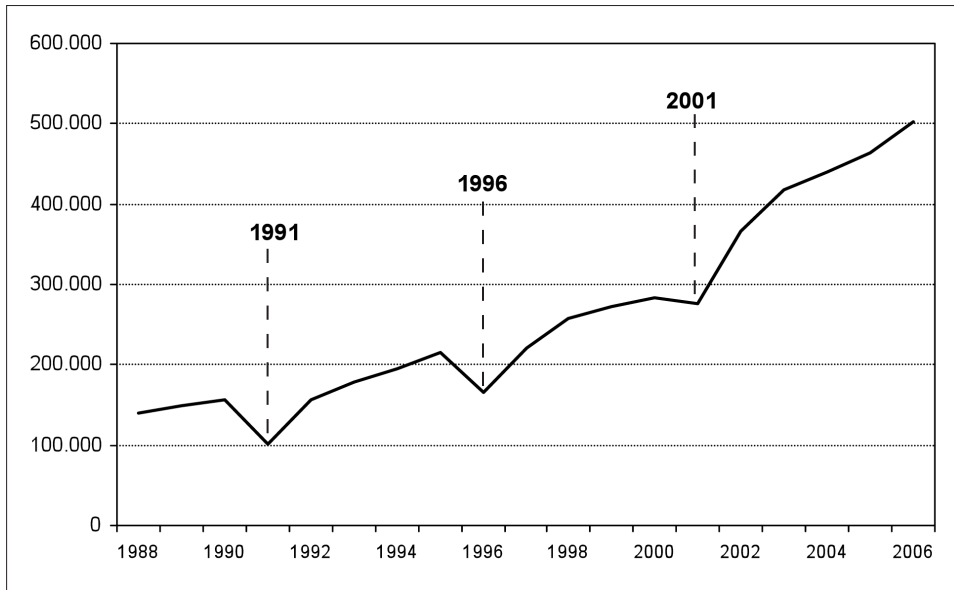
Cal aclarir també que les fonts de dades de què disposem no ens permeten treballar sobre el conjunt dels Països Catalans de forma sistemàtica. Les fonts són clarament diferents entre l'Estat espanyol, Andorra i l'Estat francès. Pel que fa a l'Estat francès, la desagregació territorial de dades que utilitza l'INSEE² acostuma a ser per unitats administratives més grans que els departaments. Si volem vincular la mobilitat nord-catalana a la resta dels Països Catalans, la tasca esdevé impossible, tant a partir de les dades de l'Estat francès com de les proporcionades per l'Estat espanyol, ja que no permeten identificar els residents als Països Catalans que no vénen del mateix estat, els consideren estrangers, sense possibilitats d'esbrinar-ne la regió d'origen.

Pel que fa al cas d'Andorra, tot i que en ser un estat independent gaudeix d'estadístiques pròpies, aquestes també es diferencien en la forma de les que podem trobar

² Institut National de la Statistique et des Études Économiques.

als estats francès i espanyol. Per tant, les fonts de dades ens obliguen, en aquest treball d'aproximació, a estrènyer l'estudi a una part dels Països Catalans, que és la que es troba a l'Estat espanyol.

Gràfic 1. Impacte de les renovacions censals i padronals en l'EVR sobre el volum de les migracions internes als Països Catalans (1988-2006)

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

Pel que fa a les fonts de dades que ofereix l'INE,³ l'Estadística de Variacions Residencials (EVR) recull les altes (immigracions) i les baixes (emigracions) dels registres padronals municipals des de 1962, i es converteix en l'única font de mesura de fluxos existent a l'Estat.⁴ Aquesta font, però, no es troba lliure de defectes, encara que l'EVR en principi representa un registre complet i actualitzat de les migracions en el territori, i un dels inconvenients fa referència a la no-obligatorietat de declaració del canvi de residència, de manera que existeix un subregistre de les migracions que es produeixen en la reali-

³ Instituto Nacional de Estadística.

⁴ L'avantatge evident d'aquest tipus de registre és que identifica els esdeveniments durant el període de referència i permet no haver de recórrer als instruments d'estimació indirecta, com els saldos migratoris. L'EVR permet, per tant, una major cobertura de la que ofereixen els recomptes poblacionals, que recullen únicament migrants, però no migracions.

tat. Un segon inconvenient és la no-correspondència entre la declaració del canvi de residència i el canvi efectiu.⁵ Les diferents lleis d'estrangeria també han afavorit, a partir d'un determinat període, el sobreregistrament de la població provinent de l'estranger. Cal tenir present igualment que, si bé l'EVR pot presentar problemes de subregistre (o sobreregistre), és un bon indicador de la direccionalitat dels fluxos migratoris.

L'EVR, al llarg de la seva història, ha presentat problemes de cobertura en diferents anys (en especial en els anys de renovació padronal o censal).⁶ L'EVR, però, ha estat objecte de millora al llarg de la seva curta existència i constitueix la font d'informació més precisa sobre moviments migratoris a data d'avui.

La publicació per part de l'INE de les microdades exhaustives de les EVR, disponibles des de 1988, és sens dubte un avenç significatiu per a l'estudi del fenomen migratori, ja que permet fer un seguiment individualitzat del fenomen. Per al present treball s'ha emprat, doncs, una explotació de les microdades de l'EVR del període 1988-2006 per als municipis dels Països Catalans, en base comarcal.

4. METODOLOGIA

El període d'estudi del present treball abasta els anys compresos entre el 1988 i el 2006, S'han establert, però, quatre períodes: 1988-1990, 1992-1995, 1997-2000 i, finalment, 2002-2006. En aquesta periodització s'han obviat els anys de renovació padronal i censal pels problemes de subregistre ja mencionats. La periodització ha tingut en compte els cicles de l'economia espanyola: d'expansió els anys 1988-1990, 1997-2000 i 2002-2006, i de contracció els de 1992 a 1995. A pesar que el període 1997-2006 correspon a una etapa de cicle creixent, la darrera etapa (2002-2006) està marcada per l'elevat influx de la població de nacionalitat estrangera sobre el sistema de mobilitat català. Els moviments migratoris estan fortament relacionats amb la conjuntura econòmica del moment: la contracció econòmica té un clar efecte d'estancament migratori de la població (disminució de les expectatives i oportunitats que alimenten les sortides), mentre que el desenvolupament econòmic propicia dinàmiques migratòries, ja que el sistema de mobilitat està plenament vinculat amb el desenvolupament econòmic i social del país.

Una de les mesures que s'han utilitzat per estudiar el fenomen migratori en els territoris catalans ha estat el saldo migratori o balanç migratori, ja que és un bon instrument per conèixer de manera simple la migració neta d'un territori. La seva expressió matemàtica és:

⁵ En moltes ocasions el registre no es realitza fins que no hi ha una necessitat administrativa, o per a l'obtenció d'algun servei.

⁶ Per aprofundir sobre el tema, vegeu: X. FRANCH (2006). *Els espais migratoris a Espanya, 1988-2001. Una aproximació municipal*. Memòria de recerca. Universitat Autònoma de Barcelona, Centre d'Estudis Demogràfics [mimeo].

$$SM = I_k - E_k$$

I: immigració E: emigració k: unitat territorial de referència

Els altres indicadors utilitzats són els següents:

– *Índex d'efectivitat migratòria*:⁷ és un indicador senzill i sintètic que permet la comparació espacial i temporal de les migracions entre diferents unitats administratives. Aquest índex posa en relació la migració neta o saldo migratori d'una unitat administrativa amb la mobilitat total de la mateixa comarca. El signe del resultat ens permet conèixer el caràcter d'una comarca: atractiva, en cas de ser positiu, i expulsora, en cas de ser negatiu; i la intensitat del fenomen, en un ventall que oscil·la entre el +1 i el -1. Així, l'objectiu d'aplicar aquest indicador és detectar els canvis o continuïtats en els processos migratoris comarcals del conjunt dels Països Catalans.

$$IEM = \frac{I_k - E_k}{I_k + E_k}$$

L'índex d'efectivitat migratòria (IEF) permet mesurar la intensitat del flux net migratori en ell mateix i indica l'aportació de la migració neta en la migració total, de manera que expressa quanta població guanya o perd una comarca en relació amb el total de població que mobilitza. Així podem conèixer l'efectivitat dels moviments que tenen lloc en un territori o una àrea determinada.

– També resulta interessant conèixer la capacitat d'*autocontenció* i *autoompliment* de cada comarca en els períodes estudiats. Per aquest motiu també s'ha calculat el percentatge d'autocontenció (que respon a la capacitat d'una comarca per retenir el total d'emigracions que s'hi realitzen) i d'autoompliment, és a dir, el percentatge total de la immigració de la mateixa comarca.

– *Spatial Focus*:⁸ l'indicador de focalització espacial ens permet mesurar el grau de dispersió o concentració geogràfica d'un sistema migratori basat en la mitjana dels

⁷ Per aprofundir sobre la utilitat d'aquest indicador, vegeu: PUJADAS, GARCÍA COLL i PUGA (1994). «Los índices de efectividad migratoria y la evolución de las migraciones interiores en España (1971-1990)». A: A.C. JUSTICIA SEGOVIA (coord.), *Perfiles actuales de la geografía cuantitativa en España*. Málaga: Departamento de Geografía de la Universidad de Málaga, p. 265-284.

⁸ Aquest indicador va ser desenvolupat per ROGERS i RAIMER (1998). Una aplicació en el cas espanyol es pot veure a RECAÑO (2006).

coeficients de variació de files i columnes de la matriu origen-destinació dels fluxos migratoris. La interpretació d'aquest indicador de sistema es fa en funció del seu valor comparat: si augmenta, representa un creixement de la dispersió dels fluxos pel territori, i si disminueix, indica una concentració d'aquests fluxos.

$$Spatialfocus = \sum_{\substack{i,j \\ i=j}}^n \frac{\delta_{i,j}}{\bar{X}_{i,j}}$$

5. ANÀLISI DE RESULTATS

5.1. Introducció. Evolució de les migracions als Països Catalans

En el període 1988-1990 el nombre de moviments migratoris dins del territori català s'acosta als 450.000, i aquesta xifra ascendeix fins als 2.200.000 moviments en el quinquenni 2002-2006. Els factors demogràfics que expliquen aquest augment del nombre de migracions internes en els darrers anys són els següents (MÓDENEZ, 2007):

- D'una banda, el creixement de la població. Durant el període estudiat, el conjunt del territori passa dels aproximadament 11 milions d'habitants el 1988 als 13.416.000 habitants el 2007, un increment relatiu pròxim al 22%, amb un augment de més de 2 milions d'habitants en quasi dos decennis.

- L'impacte demogràfic generat per la immigració estrangera. Si a finals de la dècada dels vuitanta el percentatge de població estrangera als territoris catalans de l'Estat espanyol no arribava a l'1%, el 2006 el percentatge de població estrangera se situava entre el 12 i el 16%, segons la regió de referència.

- L'increment de la mobilitat dels individus. En un període en què la demanda d'habitatge és superior a l'oferta, el resultat lògic és una competència creixent per la recerca d'habitatge, la qual cosa es tradueix en un increment de la mobilitat, sobretot en l'edat d'emancipació. La falta d'habitatge en el mateix municipi de residència genera dinàmiques migratòries «forçoses» en alguns casos per a la població.

5.2. Naturalesa de la població. La mobilitat interna de la població estrangera

Un dels fenòmens demogràfics més destacats de la passada dècada fou l'arribada de població estrangera al conjunt de l'Estat, però amb especial intensitat al territori català.⁹ Durant els anys noranta s'inicià un procés ja conegut per la resta de països de

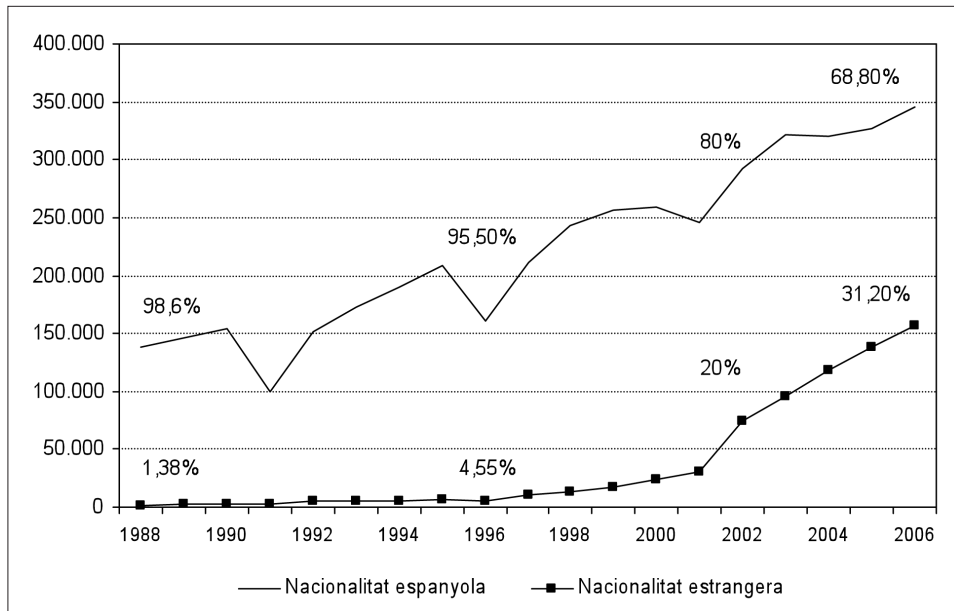
⁹ La definició de *població estrangera* fa referència al conjunt d'individus de nacionalitat estrangera, amb independència del seu país d'origen i del període d'assentament.

l'Europa Occidental: l'arribada de població estrangera procedent bàsicament de països empobrits. Una menció especial mereix la població estrangera procedent de països rics, les dinàmiques de la qual tendeixen a assimilar-se a les de la població autòctona, i se situen principalment en espais urbans o suburbans de la costa. Per això, no hem de pensar que el conjunt de la població estrangera, amb orígens extremadament diferenciats entre ells, té comportaments demogràfics i migratoris homogenis.

Actualment, la població estrangera s'ha convertit en un dels principals protagonistes de l'increment de la mobilitat migratòria interna, i arriba a presentar pautes migratòries que tripliquen les de la població espanyola (RECAÑO, 2002 i GARCÍA COLL, 2005). Aquest fenomen és atribuïble a (RECAÑO, 2004):

- Augment del volum de població estrangera en el territori.
- Forta mobilitat dels estrangers, sobretot en la seva primera fase d'inserció en el territori. La capitalitat és un factor d'atracció inicial davant el desconeixement del territori, i una font d'oportunitats laborals, amb una elevada accessibilitat a través de la xarxa de transport públic.
- Processos de reagrupament familiar.
- Un altre factor que contribueix a la major mobilitat per part de la població estrangera és la seva estructura de població, que és més jove que la població autòctona.

Gràfic 2. Composició dels fluxos migratoris interns segons nacionalitat

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

Existeix una preferència dels estrangers per les zones costaneres amb un fort desenvolupament del sector serveis. D'una banda, els jubilats europeus que busquen en el clima mediterrani un espai de confort i qualitat de vida, i de l'altra, els estrangers procedents de països empobrits en edat activa que treballen en el sector de la construcció o del turisme. Si més no, aquestes zones actuen com a factor inicial d'atracció; posteriorment, es redistribueixen en altres zones.

Els moviments migratoris interns efectuats per la població de nacionalitat estrangera presenten un creixement accelerat des de 1988, amb especial intensitat a partir de 2002. El pes de les migracions internes dels estrangers arriba a assolir el 2006 un pes superior al 30% sobre el conjunt de migracions internes, mentre que per exemple el volum de població estrangera no arribava al 13% de la població total de Catalunya en aquest mateix any.

5.3. El sistema migratori català

L'indicador de sistema o *Spatial Focusing*, que ens permet mesurar el grau de dispersió o concentració geogràfica d'un sistema migratori (vegeu apartat de metodologia), ha seguit una evolució creixent al llarg del període 1988-2006. Podem afirmar, doncs, que s'ha produït una tendència a la dispersió o desconcentració dels fluxos migratoris interns als Països Catalans. Cal apuntar, però, que a partir de 1997 sembla consolidar-se una tendència a l'estabilització dels fluxos en el territori fins el 2001. A partir d'aquesta data, l'augment numèric de l'indicador assenyala un nou procés de dispersió territorial dels fluxos, condicionats pel nou model creat a través del comportament de la població estrangera.

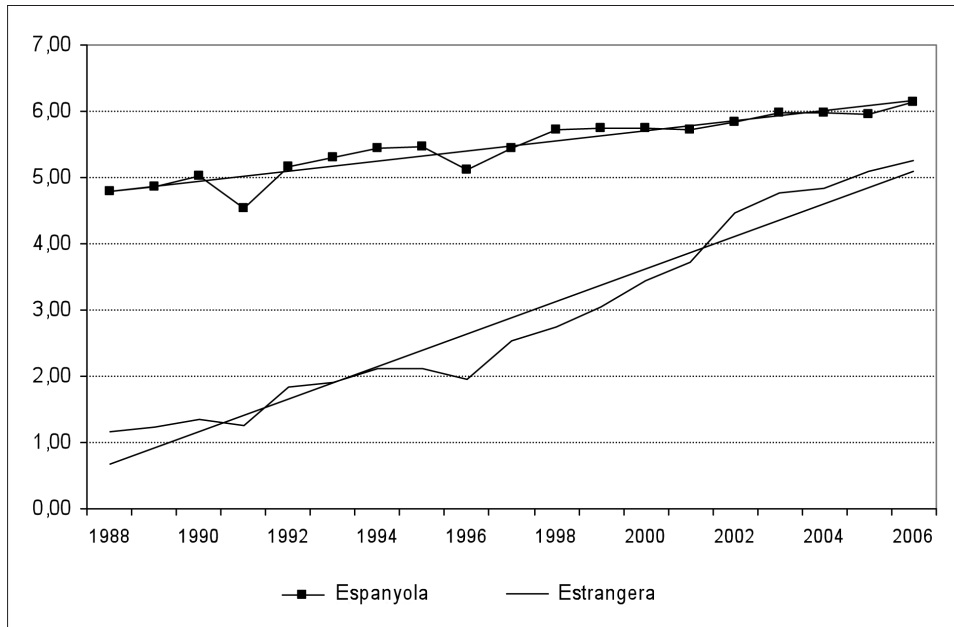
Taula 1. Indicador espacial de dispersió (*Spatial Focusing*) del sistema migratori intern als Països Catalans

1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
4,80	4,87	5,04	4,56	5,18	5,35	5,49	5,51	5,14	5,51
1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
5,77	5,80	5,82	5,84	6,01	6,19	6,16	6,22	6,40	

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

Per evitar, però, l'efecte directe de la població estrangera en el territori sobre aquest indicador s'ha calculat el valor de l'indicador de sistema per a cada grup de població en funció de la nacionalitat (vegeu gràfic 3). D'aquesta manera, obtenim una aproximació més acurada de l'estructura del sistema migratori intern als Països Catalans.

Gràfic 3. Indicador espacial de dispersió (*Spatial Focus*) del sistema migratori intern als Països Catalans segons nacionalitat

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

Existeix un nivell d'estabilitat mitjà (encara que amb tendència al creixement) en el sistema migratori intercomarcal de la població de nacionalitat espanyola. Aquest lleuger ascens en la desconcentració dels fluxos per part d'aquest grup de població és atribuïble als processos de suburbanització existent en el territori, amb l'especialització per part de determinats municipis d'una oferta residencial considerable.

Però sobretot destaca el fort component de dispersió existent en el sistema migratori intercomarcal de la població de nacionalitat estrangera. La més alta intensitat dels desplaçaments de la població d'origen estranger es complementa amb un sistema migratori que tendeix a la dispersió pel territori, procés que, d'altra banda, respon als processos d'assentament de la immigració estrangera i que ens fa pensar en el caràcter temporal de la intensitat de les seves migracions internes.

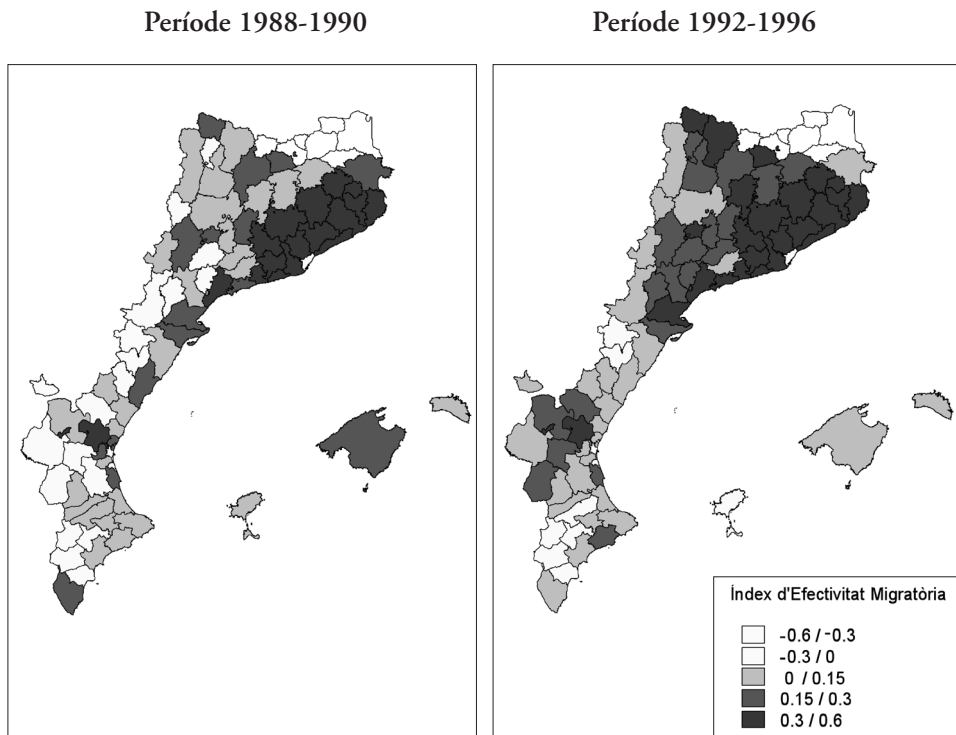
D'altra banda, el procés de dispersió en el sistema migratori del país té el seu reflex en les distàncies recorregudes en els moviments interns. Els factors condicionants o els motius pels quals es genera el desplaçament són diferents en funció de l'espai recorregut. De manera sintètica i generalitzada, podem afirmar que, com més curta és la distància, major és el pes de les motivacions residencials. En cas contrari, com major és la distància, més pes tenen els factors causals de tipus econòmic o laboral.

En el cas català, les migracions intercomarcals (mitjana i llarga distància) representen aproximadament el 60% dels moviments interns generats als Països Catalans, i les migracions intracomarcals representen el model dominant de migració, estabilitzat durant el període d'anàlisi (1988-2006) entorn del 40%.

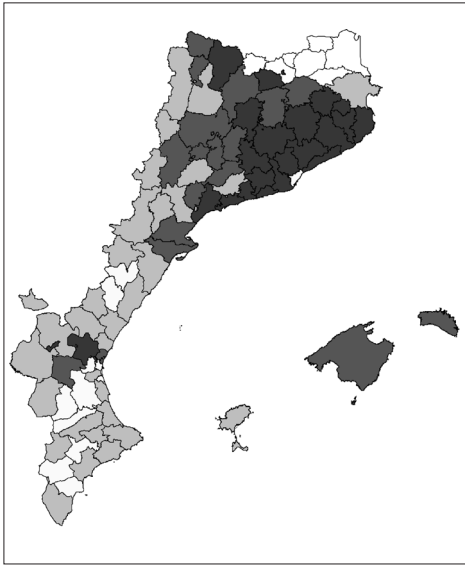
5.4. L'impacte territorial de les migracions internes a través de l'índex d'efectivitat migratòria

Per definir l'impacte de les dinàmiques migratòries de les comarques catalanes, en un context de mobilitat i desenvolupament territorial creixent, s'ha calculat l'índex d'efectivitat migratòria per als quatre períodes objecte d'estudi. Aquest indicador ens ajudarà a identificar les zones i comarques més dinàmiques del territori català en l'actualitat. Entre els factors dels cicles econòmics cal destacar l'evolució del mercat de l'habitatge (i la posterior segregació social del territori que se'n deriva), el desenvolupament de les vies de comunicació (factor determinant del temps de desplaçament) i el desenvolupament de l'economia dintre de cada unitat comarcal.

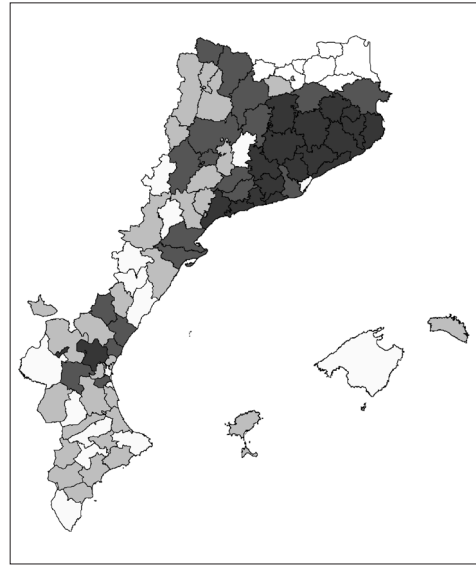
Figura 1. Índex d'efectivitat migratòria per al conjunt de comarques catalanes i per períodes

Període 1997-2000

Període 2002-2006

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

L'indicador mostra notables diferències entre les comarques del Principat i del País Valencià. Els valors comarcals a Catalunya són, per norma general, moderats o elevats (aproximadament el 90% de les comarques s'ubica en l'interval de valors positiu), amb guanys nets de població significatius per a algunes de les comarques catalanes en relació amb el total de població que mobilitzen. Per contra, el País Valencià presenta un resultat altament heterogeni: en el primer període (1988-1990), el 41% de les comarques valencianes presenta valors negatius, és a dir, que hi va haver un decreixement net de la població (o una efectivitat negativa del 41%). Aquesta efectivitat negativa es va veure sensiblement reduïda en períodes posteriors, i s'ubicà en el 30% de les comarques del País Valencià.

En el cas de Catalunya, no trobem un model de polarització concentrat en poques zones de recepció i moltes zones d'emissió. Es continua, doncs, en termes generals, amb el model migratori iniciat els anys vuitanta, però es redueix el nombre d'entitats comarcals amb un índex negatiu, i en alguns períodes només el té el Barcelonès. El valor mitjà de l'índex per al conjunt de comarques dels Països Catalans durant el primer període se situa en el 0,125: la comarca mitjana va veure com el 12,5% dels seus moviments migratoris es traduïen en un increment de població, amb un important component de dispersió migratòria. Aquesta mitjana obté el seu valor màxim en el període de crisi econòmica del 1992-1995 (període en què es redueixen les sortides comarcals), i disminueix en els períodes restants fins assolir el 0,15 entre 2002 i 2006.

Si bé els models de Catalunya i el País Valencià difereixen en la seva heterogeneïtat en l'efectivitat migratòria, coincideixen plenament en l'elevada efectivitat negativa de les seves dues principals capitals, situades al Barcelonès i a la ciutat de València. Aquestes dues ciutats presenten una intensitat elevada en el seu comportament expulsor, i en el cas del Barcelonès és la comarca que alimenta la resta del territori del Principat. El valor de l'índex comarcal del Barcelonès en els tres primers períodes assolía valors pròxims al $-0,50$, que expressat en percentatge significa que, de tots els moviments migratoris registrats que tenien per origen o destinació la comarca (circumscriuint-nos sempre a l'àmbit català), el 50% es va traduir en un decreixement net de la població (o una efectivitat negativa del 50%). Aquesta tendència, però, es veu reduïda amb el temps, i ja en el darrer període se situa en un $-0,27$, una reducció atribuïble a les dinàmiques de la població estrangera. La ciutat de València, per la seva banda, segueix també una evolució descendent de la negativitat efectiva de la seva migració, fins a situar-se en el $-0,23$ en el període 2002-2006. Aquesta efectivitat negativa de València, però (i a diferència del cas barcelonès), no es tradueix directament en tot el territori valencià, sinó que només unes poques comarques de l'entorn immediat se'n veuen beneficiades.

Del conjunt de comarques amb valors negatius, podem establir-ne dos subgrups. D'una banda, la comarca central de l'àrea metropolitana de Barcelona i la ciutat de València, amb una tònica general i persistida en el temps de l'expulsió de la població, símptoma inequívoc del procés de suburbanització i de la continuïtat dels efectes estructurals de saturació urbana d'aquestes ciutats. Un segon grup de comarques ubicades a les terres de Ponent i l'interior del País Valencià: Ports, Alt Maestrat, Canal de Navarrés, i en la majoria de períodes les comarques del Vinalopó. Moltes d'aquestes comarques responen a models d'agricultura de secà. Aquesta tendència ens indica la persistència de factors estructurals que van provocar l'èxode rural en etapes anteriors, que no poden absorbir les demandes d'ocupació o les aspiracions personals de la població resident. Trobem, per tant, dos processos migratoris antagònics, però coincidents en el temps present: la suburbanització de l'espai metropolità en paral·lel a una situació equiparable a un cert despoblament rural.

A l'extrem contrari s'ubiquen les comarques amb elevada efectivitat migratòria, totes elles, a excepció del Camp de Túria, de Catalunya. Més enllà de les comarques de la primera línia de la costa del Principat (amb un fort desenvolupament turístic), les comarques de l'entorn metropolità (el Garraf, el Maresme, el Baix Llobregat, l'Alt i el Baix Penedès, la Selva, l'Anoia, els dos Vallès, Osona o el Bages) presenten valors quasi sempre superiors al 0,4 (és a dir, que més del 40% del seu flux repercuteix en un increment positiu de la població). El caràcter d'atracció positiva de les comarques del País Valencià és en aquest sentit molt més discret, les comarques costaneres no exerceixen un rol tan marcadament atractiu com succeeix en el cas de les comarques del Principat (en el darrer període, l'efectivitat de la Plana Alta és negativa, de manera que l'atracció de l'àrea del litoral no pot prevaldre sobre el despoblament de les zones rurals d'interior).

En el conjunt de comarques catalanes, el nivell de correlació de l'índex d'efectivitat migratòria entre els quatre períodes és força elevat (amb valors pròxims a 1 o correlació perfecta), la qual cosa significa que l'estructura territorial no varia significativament, encara que l'índex d'efectivitat presenta canvis d'intensitat en aquests intervals de temps. Podem deduir, amb tot, l'existència de desenvolupaments econòmics no homogenis en el conjunt de les comarques catalanes, a pesar de situar-nos en la major part del període estudiat en una conjuntura econòmica en fase d'expansió. Lluny, però, del model tradicional migratori anterior, apareixen en el territori nous pols d'atracció per l'interior i el prelitoral català.

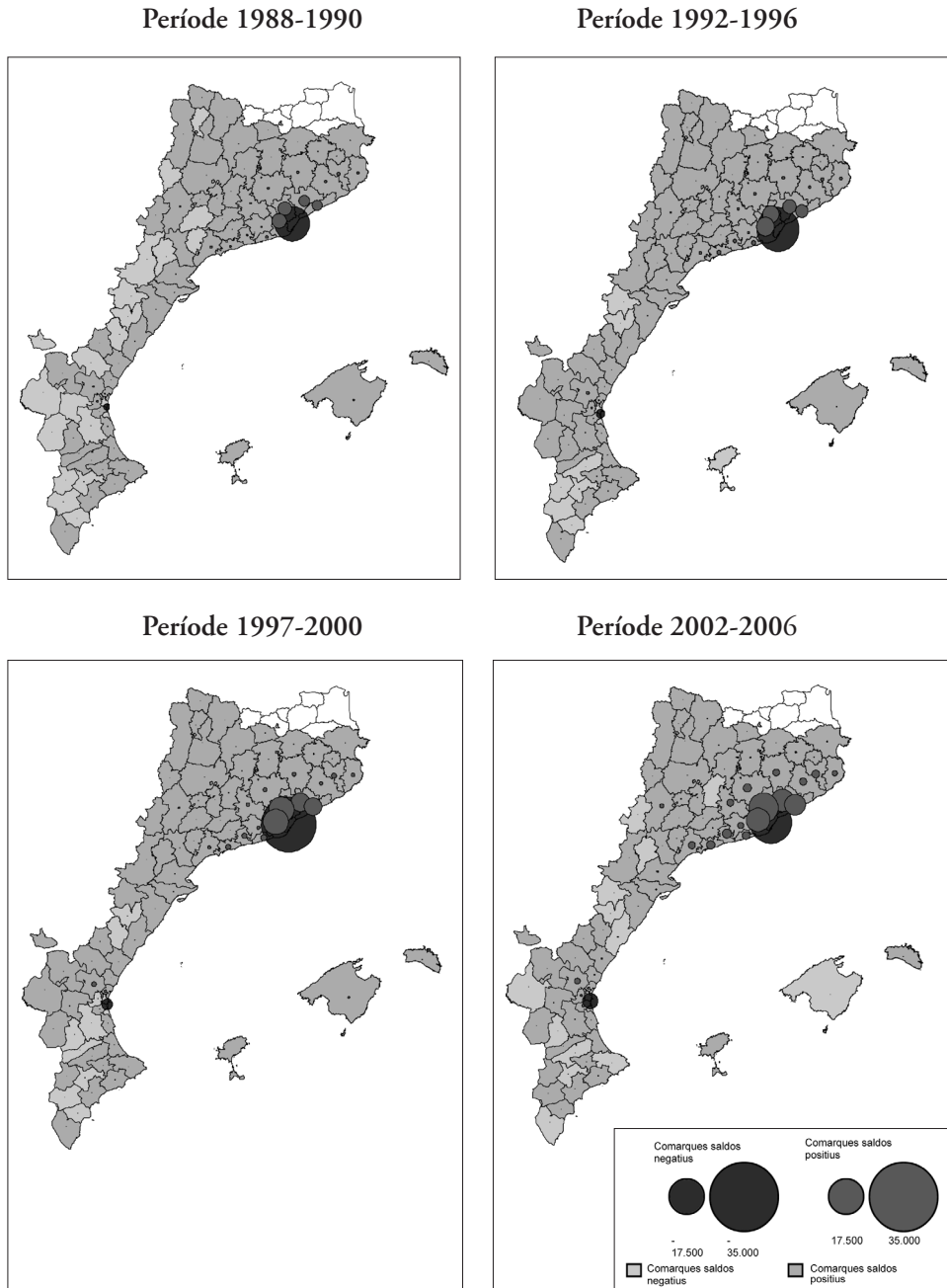
En l'àmbit territorial, doncs, les migracions internes als territoris catalans durant aquest període presenten característiques que comencen a definir una nova dinàmica. L'impacte més gran de les migracions (o major efectivitat migratòria) ja no té lloc on les transformacions econòmiques i funcionals han estat més evidents, ja siguin les àrees costaneres, determinades zones de la cadena pirinenca amb fort desenvolupament turístic o els centres metropolitans. La flexibilització del mercat de treball, la descentralització de l'activitat econòmica i el mercat de l'habitatge semblen actuar a partir del nou segle d'eixos reguladors dels fluxos migratoris sobre el territori. Assistim, doncs, a un nou procés de transformació territorial i funcional del territori. Existeix, a més, una complexitat creixent en la definició del sistema migratori català per la ràpida i creixent transformació del conjunt del territori: expansió dels espais urbans, millora de les comunicacions entre nuclis de població, augment dels espais d'integració funcional i multidireccionalitat dels fluxos migratoris (CASANOVA, 2007).

5.5. Evolució de la migració neta per comarques. Els saldos migratoris

La primera mesura per valorar l'evolució comarcal de la migració interior és el balanç migratori o la migració neta del sistema comarcal català, que sorgeix del comportament emigratori de la població resident i de les immigracions. És a través del saldo migratori intern que es pot conèixer el funcionament del sistema migratori català i les dinàmiques pròpies que li corresponen.

De fet, tal com s'observa en els mapes adjunts (Figura 2), són els mateixos resultats de l'indicador avaluat anteriorment (índex d'efectivitat migratòria), amb la diferència que ens permeten visualitzar millor alguns dels processos que s'esdevenen en el territori català, especialment els de desconcentració metropolitana del Barcelonès i de la ciutat de València i les seves repercussions en les comarques de l'entorn. Les comarques capital presenten una intensitat molt negativa en el seu desenvolupament del balanç migratori intern que és present en tots els períodes de temps considerats. Aquesta tendència clarament negativa del Barcelonès és ja present des dels anys vuitanta (pel que fa al saldo migratori intern català), a causa de l'alta densitat de població i la saturació urbana.

Figura 2. Distribució dels saldos migratoris comarcals mitjans per períodes

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

En el cas de Catalunya, i en contraposició a aquesta modalitat comarcal de pèrdua neta de població, trobem una sèrie de comarques que mostren saldos migratoris interns en ascens. Entre aquestes comarques trobem: l'Alt Penedès, el Bages, l'Alt Camp, l'Anoia, el Baix Penedès, el Garraf, Osona o la Selva. Totes elles, però, presenten una característica geogràfica comuna, i és que se situen entorn de l'àrea metropolitana de Barcelona (el que es coneix com *segona corona*) i constitueixen àrees de creixement metropolità. El saldos migratoris interns positius i en ascens ens indiquen que, efectivament, existeix una tendència descentralitzadora, que també implica les comarques de l'entorn immediat del Barcelonès, com el Baix Llobregat, el Maresme, i els dos Vallès. Així doncs, les línies del litoral i el prelitoral del Principat de Catalunya (amb excepció del Barcelonès) constitueixen espais geogràfics de creixement. Altres comarques, com el Baix Camp, el Tarragonès, el Gironès o el Baix Empordà, que també presenten una evolució creixent del seu saldo, se situen a l'entorn d'altres comarques amb capital provincial (en el cas del Baix i l'Alt Camp, de Tarragona, i en el cas del Baix Empordà i la Selva, de Girona).

Pel que fa al País Valencià, encara que la ciutat central de València presenta una dinàmica migratòria anàloga al Barcelonès, aquesta no es tradueix de la mateixa manera sobre la resta de les comarques de l'entorn. El model clarament gravitacional de Catalunya no es reproduïx a València. Únicament les comarques de l'entorn immediat de la ciutat (l'Horta Nord, Oest i Sud) sembla que es beneficien de la condició expulsora de la seva capital. No existeix, però, un marc d'expansió territorial (com la segona corona metropolitana a Barcelona), a excepció del Camp de Túria, comarca que amb el temps veu com s'amplien els seus guanys en la balança migratòria. Així doncs, el procés d'extensió metropolitana existent al territori del Principat és encara incipient en terres valencianes, amb una capital, però, que avança vers la descongestió demogràfica amb major intensitat a mesura que avança el temps.

Per la seva banda, les Illes presenten poca variabilitat (només Mallorca en el darrer període i Eivissa en l'interval 1997-2000 presenten saldos negatius). El seu balanç migratori, ja sigui positiu o negatiu, és poc significatiu pel seu alt percentatge d'autoompliment i autocontenció (com es veurà a continuació).

5.6. Les dinàmiques migratòries intracomarcals. Autocontenció i autoompliment

Per tal d'aproximar-nos a la realitat de la dinàmica migratòria que es genera dintre de cada comarca, resulta interessant conèixer la seva capacitat d'autocontenció i autoompliment en els períodes estudiats. L'autocontenció respon a la capacitat d'una comarca per retenir el total d'emigracions que s'hi realitzen, mentre que l'autoompliment és el percentatge total de la immigració provinent de la pròpia comarca (figures 3 i 4).

Les Illes Balears en general i Mallorca en concret són, en tots els períodes d'anàlisi, les regions amb el percentatge més alt d'autocontenció i autoompliment. Mallorca, però també la resta d'illes de les Balears i Pitiüses, mostra una idiosincràsia pròpia en

la mobilitat migratòria atribuïble a la seva insularitat; és, per tant, on es mostra una menor dependència de l'exterior per explicar els seus moviments migratoris, ja que més del 75% d'aquests són generats dins la mateixa illa. Però altres comarques peninsulars també presenten alts percentatges en la seva capacitat d'autocontenció o autoompliment, i demostren així una major capacitat de retenció intracomarcal o d'atracció dins la mateixa comarca. Entre aquestes comarques cal citar Osona, el Vinalopó Mitjà, el Baix Segura i l'Alt Empordà, amb nivells d'autocontenció superiors al 60%, i el Vinalopó Mitjà, el Baix Segura, la Marina Baixa, l'Alt Empordà, l'Alacantí o la Safor, amb percentatges d'autoompliment que solen superar el 50%.

Pel que fa als percentatges amb valors mínims, podem comptabilitzar l'Alta Ribagorça, l'Alt Millars, els Ports, la Vall de Cofrents, la Terra Alta, el Racó, els Serrans, les Garrigues, l'Alcalatén, l'Alcoià i el Barcelonès (en el període 1988-2000), que són les comarques amb menor autocontenció (inferior al 20%). Pel que fa a l'autoompliment, l'Alta Ribagorça, l'Alt Millars, els Ports, la Vall de Cofrents, la Terra Alta, el Racó, els Serrans, les Garrigues, l'Alcalatén, el Priorat, el Pallars Jussà, la Conca de Barberà, el Camp de Túria i el Baix Penedès no superen el 20% d'autoompliment. Aquestes comarques són, doncs, les que necessiten un marc extern per donar sentit a la seva mobilitat.

Taula 2. Incidència dels moviments interns regionals. Autocontenció i autoompliment

<i>Període</i>	<i>Autocontenció</i>				<i>Autoompliment</i>			
	<i>88-90</i>	<i>92-95</i>	<i>97-00</i>	<i>02-06</i>	<i>88-90</i>	<i>92-95</i>	<i>97-00</i>	<i>02-06</i>
Catalunya	94,62	95,73	95,95	95,02	96,07	96,75	97,04	95,84
Franja de Ponent	24,73	24,98	26,18	21,19	26,82	23,41	26,29	22,74
Illes Balears i Pitiüses	79,32	83,82	85,88	80,07	73,02	80,78	78,36	78,48
País Valencià	91,47	93,64	93,53	92,48	90,62	92,39	93,29	91,21

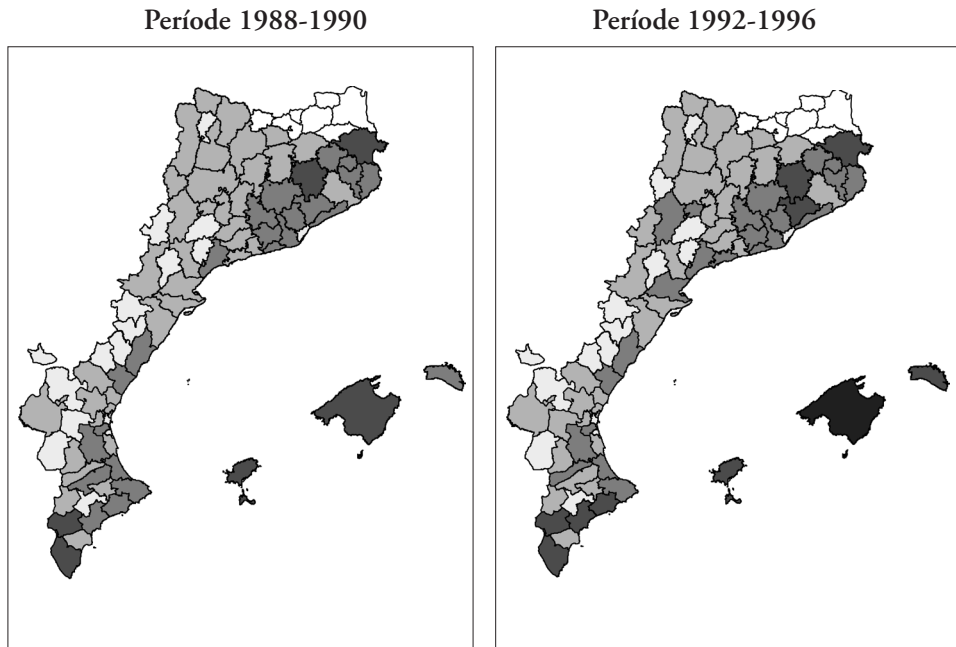
Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

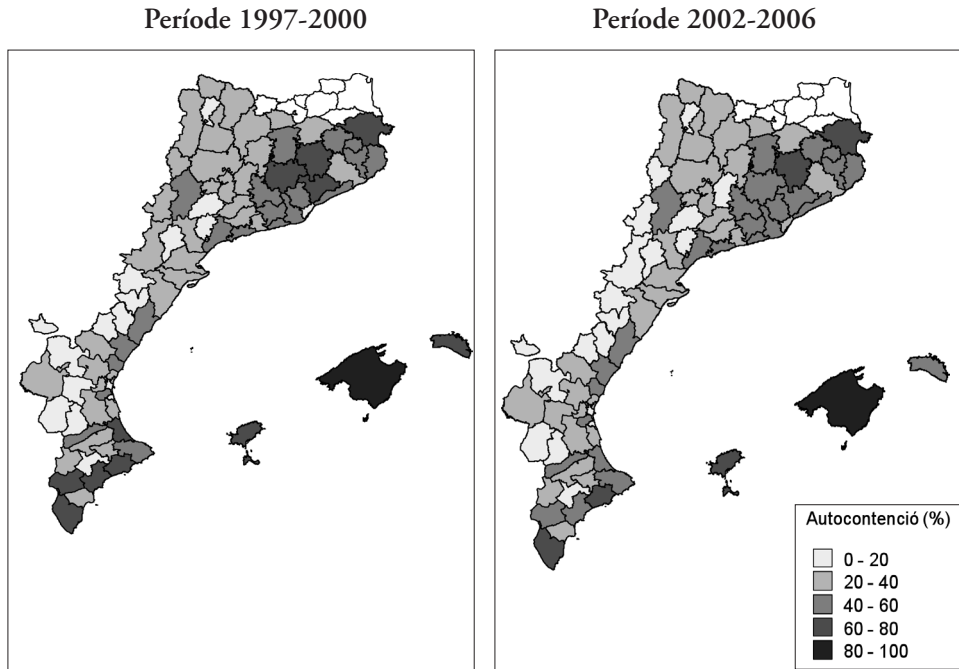
Així, el nivell d'obertura comarcal depèn de l'existència d'un nucli o nuclis centrals urbans amb capacitat d'atracció de la migració comarcal. Aquest factor es veu afavorit si la distància respecte de la regió metropolitana de Barcelona o de la ciutat de València és suficientment gran. Això explica, per exemple, el cas d'Osona o de l'Alt Empordà.

D'altra banda, l'obertura s'amplia en aquelles comarques on el pes de la capital o els centres urbans no és capaç d'articular la pròpia comarca, i s'estableixen lligams amb altres centres externs. En són exemples comarcals la Terra Alta, l'Alta Ribagorça, el Priorat, les Garrigues, l'Alt Millars, els Serrans o els Ports. Són comarques amb trets rurals d'interior. El Barcelonès, igualment, és la comarca urbana amb menor capacitat d'autocontenció: només entre el 18 i el 27% dels que canvien de municipi es queden en un altre municipi de la comarca. En sentit contrari, la immigració al Barcelonès procedent de la resta del país representa entre el 55 i el 65% aproximadament de les entrades als seus municipis.

Ampliada la unitat administrativa de referència (de comarques a regions) en els càlculs d'autocontenció i autoompliment, els resultats posen de manifest que més del 90% dels moviments generats a Catalunya i el País Valencià tenen per destinació o per origen la mateixa regió, de manera que es retroalimenten els seus fluxos. Aquesta és una dada significativa, ja que ens indica un elevat percentatge d'endogàmia en la pròpia mobilitat, que contrasta amb la realitat existent a la Franja de Ponent i, en menor mesura, a les Illes. El cas de la Franja és el més evident d'una regió que necessita els fluxos externs per explicar la seva mobilitat, ja que només entre el 21 i el 27% dels moviments generats tenen per origen o destinació la mateixa regió.

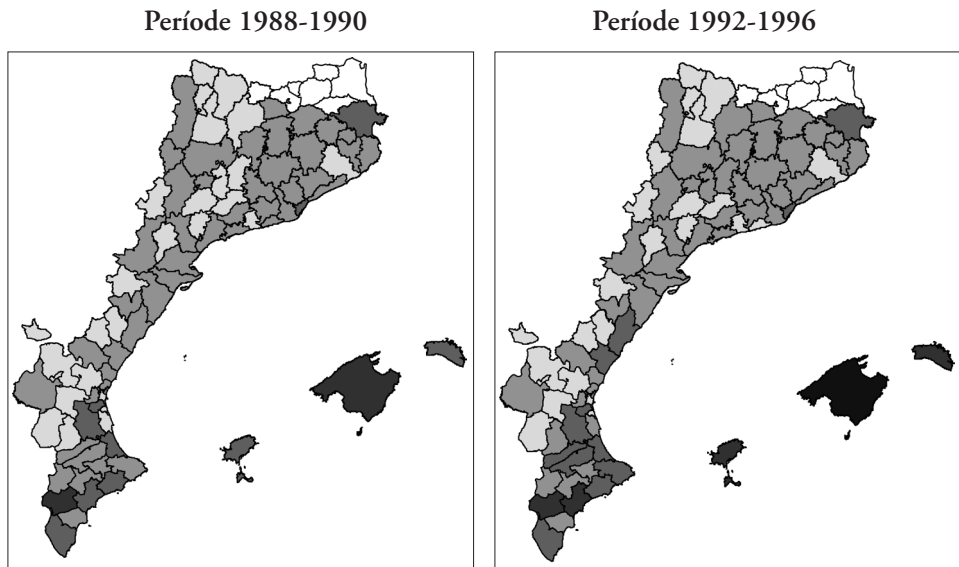
Figura 3. Incidència dels moviments interns comarcals en l'emigració (autocontenció). Evolució temporal per períodes

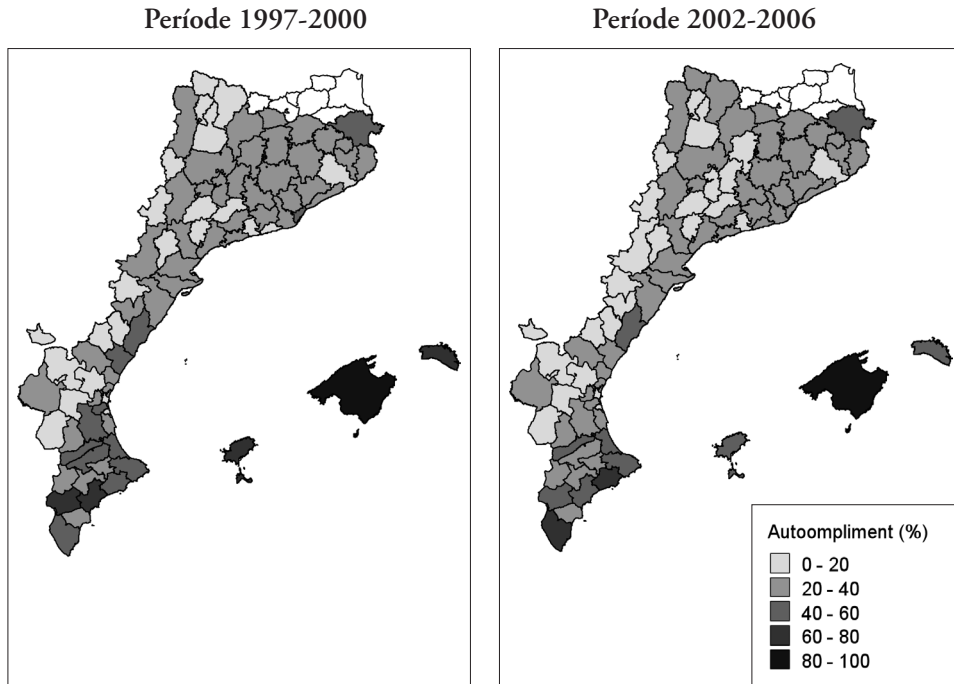

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

Figura 4. Incidència dels moviments interns comarcals en la immigració (autoompliment). Evolució temporal per períodes

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

5.7. Selectivitat de la migració interna. Grups d'edat

Els joves adults (20-34 anys) representen el grup d'edat amb major propensió a la migració, ja que és precisament en aquesta franja del curs de vida quan tenen lloc una sèrie d'esdeveniments vitals que propicien el canvi de residència.

Un dels principals papers protagonistes que tenen els joves durant la dècada dels noranta és el de la mobilitat residencial dins l'àrea metropolitana de Barcelona i València. Són dues les principals causes que propicien aquest tipus de desplaçament. D'una banda, la saturació del centre metropolità (que té la seva màxima expressió en la ciutat de Barcelona), que recau directament en l'elevat preu dels pisos; de l'altra, el règim de tinença dominant de l'habitatge: el de propietat. Aquests dos fenòmens actuen com a factors d'expulsió de la població jove dels municipis centrals metropolitans en el seu procés d'emancipació residencial o de formació d'una nova llar. Aquesta nova dinàmica representa un nou ús del territori, que implica un augment de la mobilitat.

Hi ha encara un altre factor determinant en les dinàmiques migratòries dels joves catalans: el mercat de treball (o les oportunitats laborals) que el territori pot oferir a aquest col·lectiu. La bona dinàmica econòmica de les zones costaneres es converteix en un factor d'atracció i retenció de joves, que se situa en percentatges superiors a la mitjana catalana (LÓPEZ GAY, 2003). De la mateixa manera, a les zones rurals on s'ha

produït un major desenvolupament econòmic, incentivat pel fort desenvolupament turístic, també podem trobar un alt percentatge de joves.

En els mapes adjunts (Figura 5) es representen les diferents modalitats de mobilitat (intracomarcal, emigració extracomarcal i immigració extracomarcal) per als diferents territoris dels Països Catalans en funció de la tipologia de grups d'edat: dels 0 als 19 anys (migracions d'arrossegament), dels 20 als 34 anys (màxims exponents en desplaçaments), dels 35 als 54 anys (estabilització en el curs de vida), dels 55 als 69 anys (interval d'edat entorn de la jubilació, que augmenta notablement la mobilitat) i, finalment els de més de 69 anys (70 i més), quan les necessitats vitals propicien en moltes ocasions desplaçaments en el territori (dependència).

En aquest sentit és la Franja de Ponent la que presenta els percentatges més elevats en la mobilitat d'aquest darrer grup d'edat. També són significatives en aquest territori les entrades (immigracions de la resta dels Països Catalans) per part del grup d'edat dels 55 als 69 anys (entre el 10 i el 15%, segons període), que responen segurament a una migració de retorn en l'etapa de jubilació.

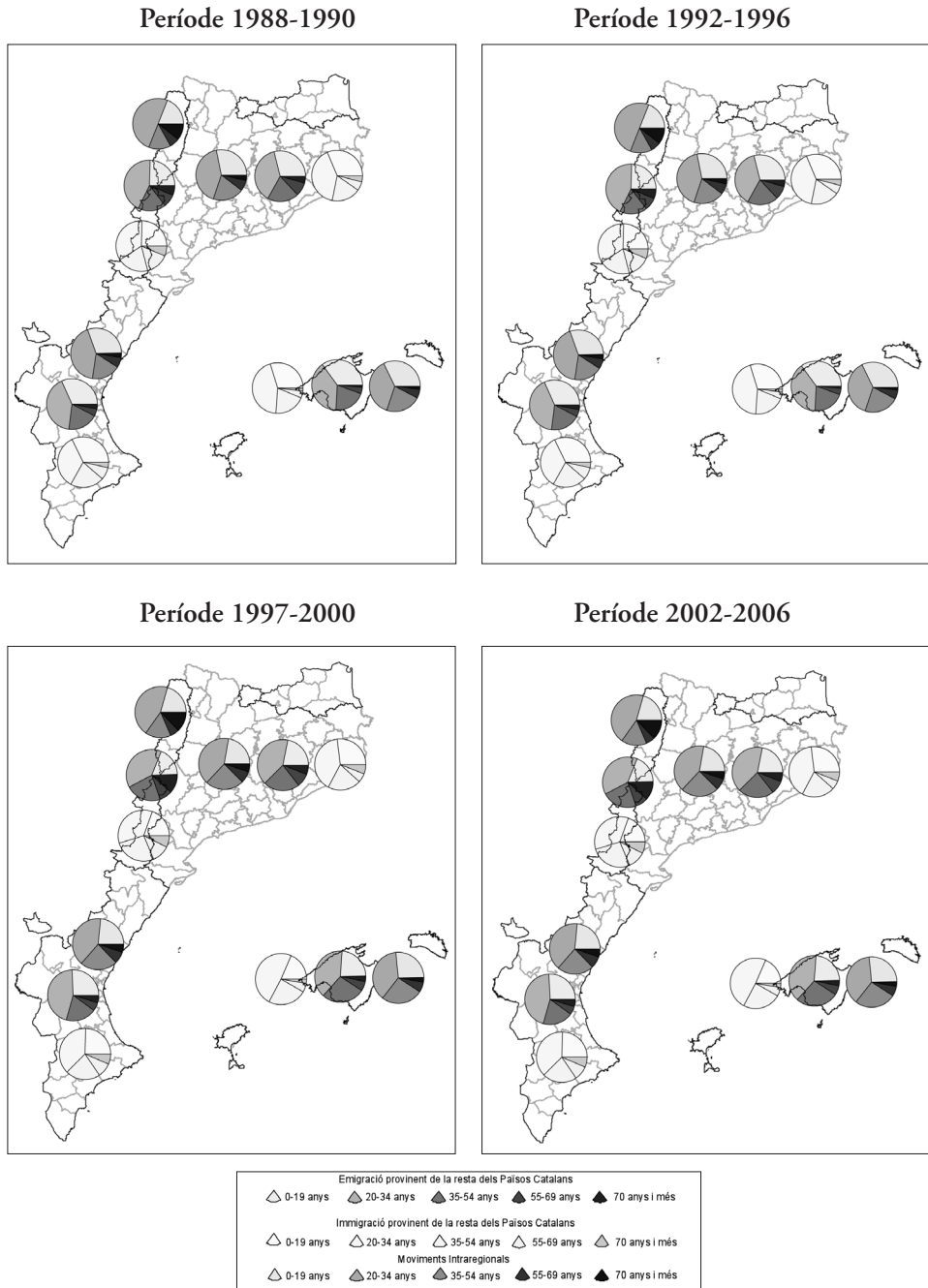
Més enllà que el grup de joves-adults és el que més es mou en totes les regions i períodes, existeix una evolució temporal pel que fa als grups d'edat i les migracions que ens indica canvis significatius en el comportament de la mobilitat en el curs de vida de les persones (vegeu la Taula 3). El primer grup d'edat (0-19 anys) veu reduït el seu pes en l'evolució temporal de les migracions, la qual cosa pot atribuir-se a dues causes: d'una banda, la reducció del pes demogràfic en l'estructura de la població d'aquest grup d'edat, però, també, el retard en la formació de la parella i l'emancipació residencial del grup de 20 a 34 anys (que és el grup que «arrossega» els infants i els joves en la seva mobilitat). Més encara si tenim en compte que la mobilitat d'aquest grup d'edat augmenta de manera generalitzada en el temps, així com el pes sobre la mobilitat total del grup de 35 a 54 anys.

Taula 3. Percentatge de mobilitat per grup de població. Evolució per períodes. Mitjana dels Països Catalans

	<i>Intracomarcal</i>				<i>Immigració resta dels PC</i>				<i>Emigració resta dels PC</i>			
	<i>88-90</i>	<i>92-95</i>	<i>97-00</i>	<i>02-06</i>	<i>88-90</i>	<i>92-95</i>	<i>97-00</i>	<i>02-06</i>	<i>88-90</i>	<i>92-95</i>	<i>97-00</i>	<i>02-06</i>
<i>0-19</i>	27,51	25,48	23,12	20,85	29,52	26,73	22,31	15,83	30,05	27,40	22,60	15,60
<i>20-34</i>	42,82	41,84	41,05	41,77	38,52	38,86	40,64	48,48	40,42	40,23	41,13	49,40
<i>35-54</i>	18,61	20,91	22,74	26,80	19,76	20,61	23,52	25,15	19,40	19,36	22,97	24,53
<i>55-69</i>	6,34	6,76	6,72	5,79	8,13	8,71	7,90	6,41	6,35	7,08	6,92	5,50
<i>70 i més</i>	4,72	5,00	6,36	4,78	4,06	5,09	5,63	4,12	3,78	5,93	6,38	4,97
<i>(0-34)</i>	70,33	67,32	64,17	62,62	68,04	65,59	62,94	64,31	70,47	67,63	63,73	65,00

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE)

Figura 5. Mobilitat segons grups d'edat a les regions dels Països Catalans

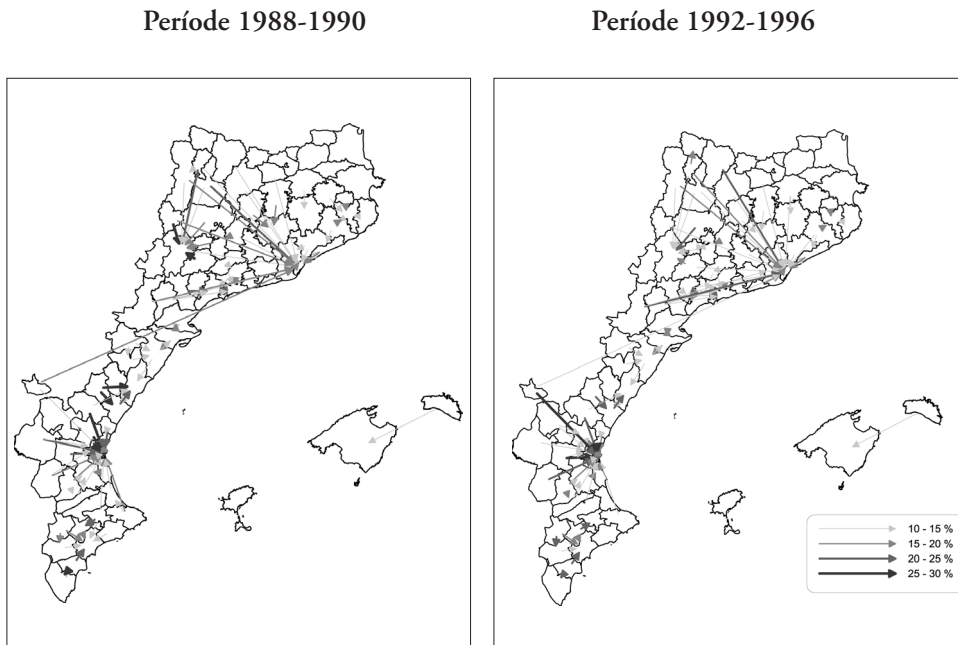

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

5.8. El model migratori espacial dels Països Catalans: la direccionalitat dels fluxos per comarques

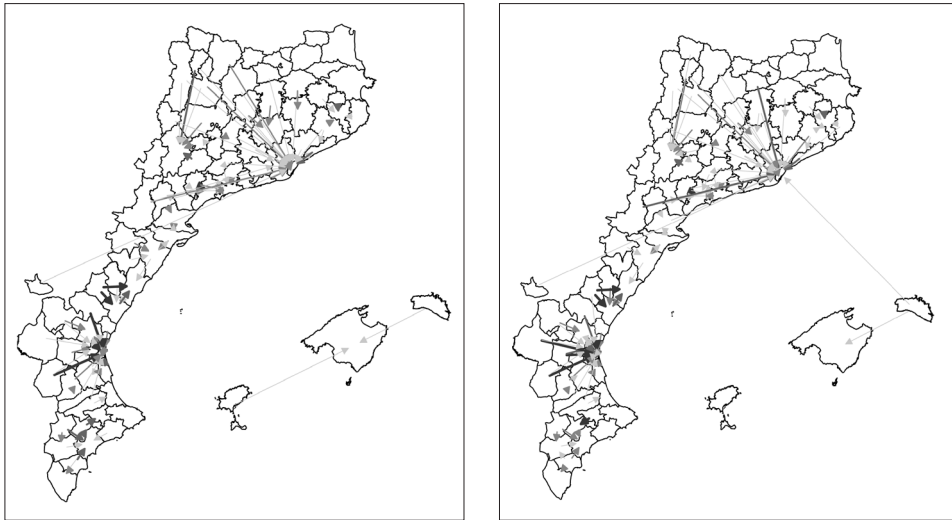
Fins al moment s'ha analitzat el comportament migratori per comarques, però, més enllà d'aquest, les dades ens permeten conèixer també les relacions espacials dels fluxos migratoris comarcals al conjunt dels Països Catalans. La direccionalitat dels fluxos migratoris interns és l'element principal que permetrà conèixer la redistribució de la població en el territori català. Es fa, per tant, imprescindible fer una anàlisi acurada i exhaustiva sobre les relacions establertes entre els orígens i les destinacions comarcals de les migracions. D'aquesta manera podrem establir àrees de cohesió territorial més enllà de les fronteres comarcals i analitzar el pes de les capitals provincials sobre el conjunt del territori. L'anàlisi d'aquest apartat correspon, doncs, a les migracions de mitjana i llarga distància, o moviments intercomarcals, que suposadament responen a motivacions diferents que els moviments intracomarcals (o de curta distància).

Figura 6. Fluxos d'emigració intercomarcals significatius

Període 1997-2000

Període 2002-2006

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

A partir dels mapes de fluxos intercomarcals en percentatges de sortides (emigracions), podem visualitzar tant la direccionalitat dels moviments com els pols d'atracció comarcals principals, ja que ens permeten identificar les polaritats immigratòries¹⁰ (Figura 6).

El primer que podem veure és la forta atracció que exerceixen les dues ciutats més importants dels Països Catalans: Barcelona i València, tot i que amb algunes diferències. Aquests pols d'atracció permeten també definir unes zones emigratòries de les quals procedeixen les poblacions que s'hi desplacen. En el cas de Barcelona, el radi d'atracció és molt més gran, i cobreix fins al nord-oest del Principat (el Ripollès, el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà, l'Alt Urgell o l'Alta Ribagorça), però també algunes comarques més llunyanes, com el Matarranya i el Racó d'Ademús. Pel que fa a València, el radi d'atracció és molt més limitat geogràficament, ja que se centra en les comarques limítrofes i interiors més properes: l'Horta Nord, Sud i Oest i el Camp de Túria.

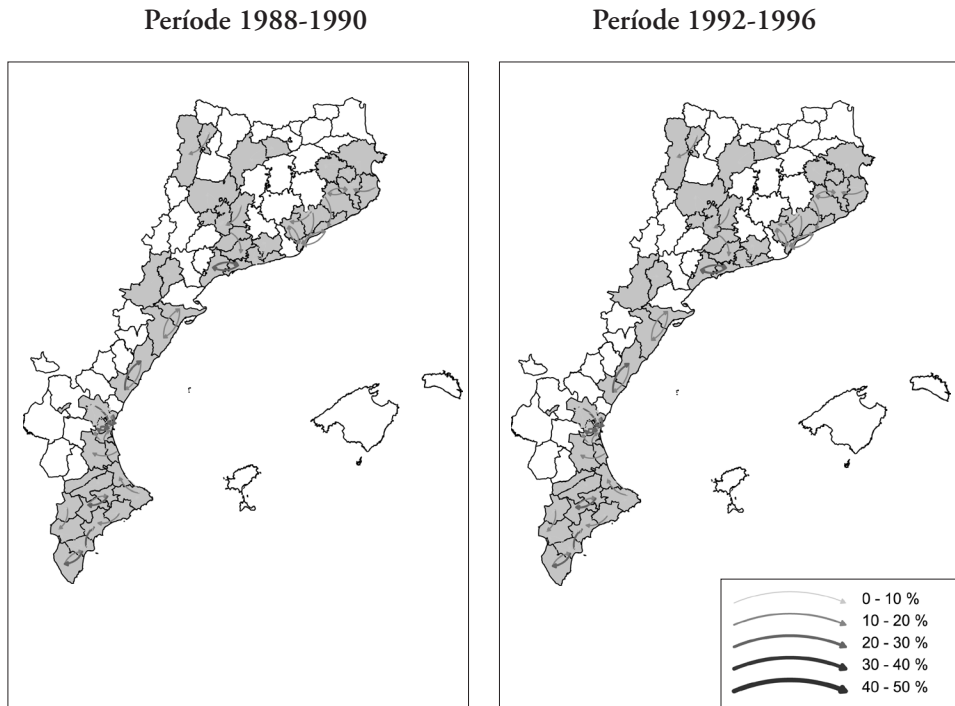
D'altra banda, tot i que en menor mesura, apareixen altres pols d'atracció menor. El Segrià atrau població de les següents comarques: les Garrigues, el Pla d'Urgell, l'Urgell, la Noguera, la Llitera, el Pallars Jussà, el Pallars Sobirà i l'Alta Ribagorça, i interfereix així en l'atracció que té Barcelona sobre algunes d'aquestes comarques. La Plana Alta, però també l'Alt Maestrat i la Plana Baixa en menor mesura, són pols d'atracció per

¹⁰ Només s'han representat els fluxos de sortida comarcals que superen el 10% del total d'emigracions.

a les seves comarques limítrofes, i també és dóna el cas per a l'Alacantí. Tot i això, en el cas d'aquestes comarques valencianes, l'atracció no és unidireccional, ja que les comarques que són pol d'atracció estan envoltades de comarques que, al seu torn, també atreuen població de les comarques més llunyanes, i s'estableix així una xarxa descentralitzada. Aquesta situació també la retrobem, tot i que amb un entramat de moviments més complex, al Camp de Tarragona, amb les comarques de l'Alt Camp, el Baix Camp, el Tarragonès i el Priorat. Altres pols d'atracció menors són el Gironès (influència sobre les comarques de la Selva, el Baix Empordà i el Pla de l'Estany) o el Bages (el Berguedà i el Solsonès).

Pel que fa a l'evolució temporal dels fluxos entre comarques, cal remarcar alguns pols d'atracció que apareixen i desapareixen al llarg dels períodes esmentats: la Vall d'Aran per a la comarca de l'Alta Ribagorça, o, encara, l'atracció de Mallorca per Eivissa de forma intermitent, i de Menorca de manera més continuada, tot i que aquesta última en el darrer període estudiat (2002-2006) també sembla rendir-se al poder d'atracció de Barcelona.

Figura 7. Fluxos d'emigració significatius per a ambdues comarques

Període 1997-2000

Període 2002-2006

Font: elaboració pròpia a partir de les microdades de l'Estadística de Variacions Residencials (INE).

Els mapes que mostren els fluxos d'emigració significatius per a ambdues comarques aporten un element interessant, en la mesura que sols representen les comarques que es relacionen entre si. És a dir, no mostren sols els pols d'atracció i els punts d'emissió de població, sinó en quina mesura les diferents comarques es relacionen entre elles com a espais d'intercanvi de població. Aquests mapes ens permeten no només parlar de grans àrees migratòries, sinó també de cohesió territorial quan els fluxos migratoris entre dues comarques són significatius¹¹ (Figura 7).

Les àrees de cohesió que apareixen són força nombroses, però les que tenen uns percentatges més elevats són les que relacionen València ciutat i les seves comarques limítrofes (cosa que s'explica, en part, pel fet que hem considerat la ciutat com una única comarca), el Barcelonès amb una part de l'àrea metropolitana (el Vallès Oriental, el Vallès Occidental i el Maresme), la Plana Alta i la Plana Baixa, el Baix Camp i el Tarragonès, l'Alcoià i el Comtat, i el Baix Vinalopó amb el Baix Segura i l'Alacantí. De la mateixa manera, tot i que amb percentatges de relació menys elevats, la comarca de l'Urgell es troba al centre d'un espai de cohesió que inclou les comarques de la Noguera, la Segarra i el Pla d'Urgell. També és el cas del Gironès, que, tal com anunciaven els

¹¹ S'entén per significatius quan els fluxos d'emigració entre comarques són mútuament superiors al 5% del total d'emissions.

mapes anteriors, és un espai de cohesió central de les comarques de l'Alt Empordà, el Baix Empordà, el Pla de l'Estany, la Garrotxa i la Selva.

Finalment, també existeixen algunes relacions bidireccionals de menor importància entre comarques, com el Comtat i la Safor; l'Alta Ribagorça i la Ribagorça; el Matarranya i la Terra Alta; l'Alt Penedès, el Baix Penedès i el Garraf i, en general, entre totes les comarques del sud del País Valencià.

Volem remarcar, però, que en el cas de les Illes Balears, tot i que en els mapes anteriors apareixien alguns elements que podien fer pensar que Mallorca era mínimament atractiva per a la resta d'Illes Balears, els mapes de cohesió territorial en cap cas reafirmen una relació bidireccional de mobilitat entre aquestes.

Existeixen, doncs, relacions directes entre els centres o pols centrals i la perifèria; relacions entre subcentres o pols menors i la seva rodalia, i relacions transversals entre diferents subcentres o entre un subcentre i una altra rodalia. Aquestes relacions no radials (cèntriques) es desenvolupen cada vegada més pel territori, amb la integració de nous espais funcionals. Les ciutats intermèdies, doncs, tenen un paper destacat en els espais de cohesió territorial en el conjunt dels Països Catalans.

6. CONCLUSIONS

Aquest estudi ha permès efectuar un repàs de les tendències de les migracions internes als Països Catalans entre els anys 1988 i 2006. D'altra banda, l'anàlisi comarcal i regional de la matriu de dades creada (EVR) ha permès aprofundir en els aspectes demoespacionals de la migració interna dels Països Catalans, excepte Andorra i la Catalunya del Nord.

Més enllà de les realitats metropolitanes de Barcelona i València i les àrees immediates d'influència, l'anàlisi comarcal ha dibuixat altres pols centrals en l'articulació de l'estructura migratòria als Països Catalans.

A través de la nostra anàlisi s'ha pogut mostrar:

1. L'important paper de la migració interior als Països Catalans com a factor explicatiu de la redistribució de la població pel territori, i la seva intensificació durant el període.

2. L'anàlisi de la distribució espacial de les migracions internes entre comarques ens permet identificar espais de cohesió migratòria i, per extensió, funcionals. La majoria se situen entorn de les capitalitats provincials, però conviuen amb espais menors que defineixen el sistema migratori català.

3. El patró migratori per edats. L'elevada intensitat del fenomen en el grup de joves-adults és indicativa que la mobilitat migratòria interna als Països Catalans és preferentment residencial.

4. La continuïtat del procés de desconcentració de Barcelona i de la ciutat de València. La dinàmica migratòria interna ens porta a identificar la continuïtat dels processos de desconcentració urbana de l'àrea metropolitana cap a espais cada vegada

més allunyats. Paral·lelament, perviu una dinàmica pròpia de l'Antic Règim migratori: l'emigració de certs espais rurals tradicionals.

5. El protagonisme creixent de la població estrangera en la mobilitat interior.

6. L'existència de dinàmiques heterogènies en el si dels Països Catalans, amb diferents cronologies i intensitats.

Queden, però, encara moltes qüestions per resoldre en la nostra anàlisi i nous plantejaments per afrontar en un futur. Una explotació conjunta de l'EVR i del padró continu de població ens permetria aprofundir en els coneixements territorials i demogràfics que impliquen les migracions. D'altra banda, caldria treballar per poder unificar les diferents estadístiques produïdes pels diferents estats per on s'estenen els Països Catalans, a fi de poder desenvolupar una estadística pròpia per a aquest país.

BIBLIOGRAFIA

- AJENJO, M.; ARRIBAS, R.; BLANES, A.; MENDIZÁBAL, E. i MÓDENES, J.A. (1998). «Els moviments migratoris». A: *La població de Catalunya 1986-1991 (Perspectives Territorials*, núm. 7). Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, p. 47-60.
- BAYONA, J. (2006). *Factors sociodemogràfics de la distribució espacial de la població de nacionalitat estrangera a Barcelona*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Geografia [mimeo].
- CABRÉ, A. i PUJADAS, I. (1982). «Reconeixement territorial de Catalunya». A: *Perspectives Territorials*, núm. 6 i 7. Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- CABRÉ, A.; MORENO, J. i PUJADAS, I. (1985). «Cambio migratorio y reconversión territorial en España». A: *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 32, p. 43-66.
- CABRÉ, A. (dir.); MÓDENES, J.A. i PASCUAL, J. (1993). *Les migracions internes a Catalunya. Informe I. Anàlisi territorial de la intensitat i de les taxes migratòries a partir de les estadístiques de variacions residencials, 1982-1990*. Centre d'Estudis Demogràfics [mimeo].
- (1994). *Les migracions internes a Catalunya. Informe II. Característiques dels migrants i estructura territorial dels fluxos migratoris en la dècada dels vuitanta*. Centre d'Estudis Demogràfics [mimeo].
- CASANOVA, L. (2007). *Les migracions internes a Catalunya: una aproximació comarcal (1996-2005)*. Memòria de recerca de tercer cicle del Doctorat en Demografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, dirigida pel Dr. Joaquín Recaño Ververde. Bellaterra (Barcelona) [mimeo].

- CASTAÑER, M. (1994). «Una nova dimensió de la xarxa de ciutats a Catalunya. Les àrees de cohesió». A: *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 25, p. 63-77.
- FRANCH, X. (2006). *Els espais migratoris a Espanya, 1988-2001. Una aproximació municipal*. Memòria de recerca, Universitat Autònoma de Barcelona, Centre d'Estudis Demogràfics [mimeo].
- GARCÍA COLL, A. (2005). «Migraciones interiores y transformaciones territoriales». A: *Papeles de Economía Española*, núm. 104, p. 76-91.
- HIERRO, M. (2005). «Concentración poblacional y dispersión territorial y migratoria en España, 1986-2003». A: *Documento de Trabajo DT 2005-4*.
- LÓPEZ GAY, A. (2003). «Distribució territorial i dinàmiques migratòries de la població jove a Catalunya». A: *Recerca sobre joventut a Catalunya. Ponències presentades en l'Àrea d'investigació del 3r Congrés de la Joventut de Catalunya*. Barcelona: Observatori Català de la Joventut / Secretaria General de Joventut, p. 281-290.
- MÓDENES, J.A. (2007). *Una visión demográfica de la movilidad residencial reciente en España*. En línia a: <http://www.ced.uab.es/jamodenes/lineas/migraciones.htm>. [gener].
- MÓDENES, J.A. i PASCUAL, J. (1998). «Les migracions interiors a Catalunya. Intensitat, selectivitat i estructura espacial de fluxos migratoris». A: GINER, S. (ed.). *La Societat Catalana*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, p. 201-219.
- PLANE, D.A. i ROGERSON, P.A. (1994). *The Geographical Analysis of Population with Applications to Planning and Business*. Londres: John Wiley and Sons.
- PUJADAS, I i MENDIZÀBAL, E. (1991). «Els moviments migratoris». A: *La població de Catalunya 1975-1986. De l'explosió demogràfica al creixement zero (Perspectives Territorials*, núm. 1). Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, p. 51-71.
- PUJADAS, I.; GARCIA, A. i PUGA, M.D. (1994). «Los índices de efectividad migratoria y la evolución de las migraciones interiores en España (1971-1990)». A: JUSTICIA SEGOVIA, A.C. (coord.). *Perfiles actuales de la geografía cuantitativa en España*. Málaga: Departamento de Geografía de la Universidad de Málaga, p. 265-284.
- (1995). «Migraciones interiores en España: Tendencias recientes y perspectivas de futuro (1971-2001)». A: *Revista de Geografía*, núm. 3, p. 1-150 [monogràfic].
- RECAÑO, J. (1994). «Movimientos migratorios». A: VINUESA (ed.). *Demografía. Análisis y proyecciones*. Madrid: Síntesis, p. 125-184.
- (2002). «La movilidad geográfica de la población extranjera en España: un fenómeno emergente». A: *Cuadernos de Geografía*, núm. 72, p. 135-156.

- (2004). «Migraciones internas y distribución espacial de la población española». A: *Informe sobre la situación demográfica en España 2004*. Fundación Fernando Abril Martorell.
- RECAÑO, J. i CABRÉ, A. (2003). «Migraciones interregionales y ciclos economicos en España (1988-2001)». A: *Papeles de Geografía*, núm. 37, p. 179-197.
- VIDAL, T. i RECAÑO J. (1996). «La mobilitat interior als Països Catalans». A: CARRERAS, C. (dir.). *Geografia General dels Països Catalans*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, p. 50-64.

Les noves immigracions internacionals a la conurbació d'Elda-Petrer

Xavier Amat Montesinos

Tomàs Pérez Medina

Centre d'Estudis Locals del Vinalopó

Elda i Petrer són dos ciutats de les Valls del Vinalopó que formen una densa i singular conurbació de gairebé 90.000 habitants. Es diu que la conurbació d'Elda-Petrer és la cinquena ciutat valenciana, però en els darrers anys l'abundós creixement demogràfic d'algunes ciutats mitjanes (Oriola, Torrevella, Benidorm, Gandia, Torrent i Sagunt) les acosta a eixa posició. Són ciutats mitjanes que compten amb elevats percentatges d'estrangers, la qual cosa pot explicar llur explosió demogràfica. Així, per exemple, més del 50% de la població de Torrevella i el 23% de la de Gandia són immigrants internacionals recents. Tot seguit veurem que la conurbació d'Elda-Petrer dona minses xifres per a les noves immigracions d'estrangers.

El volum de la població de Petrer i Elda ha passat per diverses etapes, relacionades amb els canvis econòmics i socials del segle xx. Al llarg de l'última centúria, Elda i Petrer han passat de ser pobles abandonats per les seues famílies a ser imants que atreïen immigrants del camp o, més recentment, nous immigrants internacionals. El creixement urbà i poblacional d'Elda va sobrepassar els seus límits administratius i es va formar el barri de la Frontera, al terme de Petrer, amb una població totalment immigrant entre els anys 1955 i 1975, que fou el primer pas de l'actual conurbació.

Figura 1. Evolució demogràfica d'algunes ciutats del Vinalopó entre 1920 i 2007

	1920	1940	1960	1980	2001	2007
Elda	8.078	20.050	28.151	52.185	51.816	55.289
Petrer	4.120	5.606	10.615	20.361	29.567	33.486
Asp	7.927	7.812	10.279	15.094	16.687	19.246
Monòver	10.377	9.933	10.393	11.111	11.916	12.923
Villena	16.544	19.065	21.934	28.278	33.094	34.523

Font: Censos de població i padrons municipals d'habitants dels anys corresponents.

Però el que analitzem en la present comunicació són les noves migracions del darrer decenni, amb una finalitat de permanència, inscrites en els padrons municipals i d'assentament domèstic o laboral. Entenem per noves immigracions internacionals les originàries de pobles sud-americans, africans, asiàtics o europeus. La immigració d'estrangers a la conurbació d'Elda-Petrer és un fenomen recent i relativament consolidat, caracteritzat per una moderada arribada de població immigrada des de les darreries del segle xx. El 2007, el nombre d'habitants estrangers empadronats a la conurbació és de 4.669 sobre una població total de 88.775 habitants, açò és un 5,3% de la població, que encara queda molt lluny del 15% del País Valencià o el 21,4% de la província d'Alacant. Si descendim d'escala, en el context comarcal del migjorn valencià les dades corroboren una distribució zonal i sectorial de les noves immigracions internacionals en què la proporció de nousvinguts a la conurbació s'allunya encara de les veïnes Montfort, Novelda i Monòver, o de les dinàmiques Elx, Crevillent i Santa Pola. Tot i això, les peculiaritats de la immigració estrangera a la conurbació s'han de relacionar amb la seva complexitat en el conjunt dels municipis del Vinalopó, on el fenomen ha estat ràpid en el temps i dispar en l'espai, i ha generat un assentament de la població estrangera a la comarca desigual i excessivament territorialitzat en funció de les característiques socioeconòmiques prèvies en els diferents pobles i ciutats.

Figura 2. Estrangers l'any 2007 en una mostra de municipis del Vinalopó

	<i>Població total</i>	<i>Estrangers</i>	<i>% estrangers</i>
El Fondó dels Frares	1.231	650	52,80
Santa Pola	29.221	6.707	22,95
Montfort	6.497	824	12,68
Crevillent	28.172	3.217	11,42
Elx	222.422	23.732	10,67
Monòver	12.923	1.181	9,14

LES NOVES IMMIGRACIONS INTERNACIONALS A LA CONURBACIÓ D'ELDA-PETRER

Novelda	26.525	2.095	7,90
Villena	34.523	2.590	7,50
Elda	55.289	3.471	6,28
Petrer	33.486	1.198	3,58

Font: Padró municipal d'habitants de l'any 2007, INE.

1. LES NOVES IMMIGRACIONS AL VINALOPÓ: UNA EVOLUCIÓ RÀPIDA I UNA DISTRIBUCIÓ DESIGUAL

Fins el 1999 tan sols van arribar a Petrer, segons les dades oficials del padró local, 68 persones estrangeres, i l'any següent van ser 43 els nouvinguts. A inicis del tercer mil·lenni, 253 immigrants internacionals vivien a Petrer, els quals representaven el 0'86% de tota la població petrerina. Elda comptava amb 705 estrangers, l'1,36% de la població. L'arribada nombrosa de nouvinguts internacionals es concentra en el tercer mil·lenni, però les xifres de Petrer i Elda són exigües, baixes, comparades amb les actuals, com s'observa a la figura 3. Els percentatges de la conurbació d'Elda-Petrer són els més pobres de la mostra triada de les comarques del Vinalopó, però també cal destacar que el recent procés migratori internacional a les nostres comarques del migjorn valencià dona xifres inferiors a les d'altres comarques valencianes o de tot el País Valencià.

Figura 3. Evolució de la població estrangera, 2001-2007

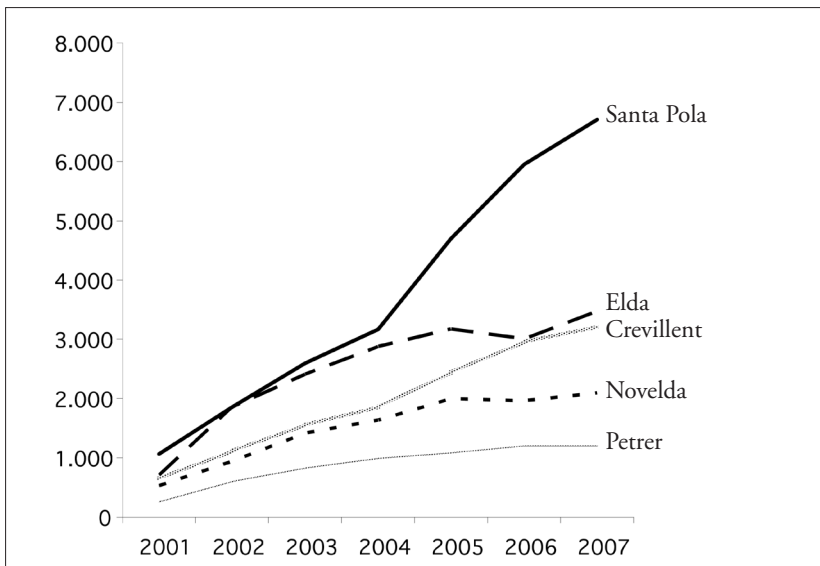
	País Valencià		Elda		Petrer		Crevillent		Novelda		Santa Pola	
	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007	2001	2007
Població total	4.202.608	4.885.029	51.816	55.289	29.567	33.486	25.101	28.172	24.111	26.525	19.720	29.221
Índex de creixement	100	116,24	100	106,70	100	113,25	100	112,23	100	110,01	100	148,18
Estrangers	199.574	732.102	705	3.471	253	1.198	651	3.217	530	2.095	1.065	6.707
Índex de creixement	100	366,83	100	492,34	100	473,52	100	494,16	100	395,28	100	629,77

Percentatge de població estrangera	4,75	14,99	1,36	6,28	0,86	3,58	2,59	11,42	2,20	7,90	5,40	22,95
------------------------------------	------	-------	------	------	------	------	------	-------	------	------	------	-------

Font: Padró municipal d'habitants dels anys 2001 i 2007, IVE. Elaboració pròpia.

Els immigrants estrangers empadronats al conjunt de les localitats del Vinalopó són 50.860 l'any 2007, que representen el 10,13% de la població total. Aquesta xifra, moderadament inferior a l'oferta pel còmput del País Valencià, presenta interessants variacions en el territori intracomarcal com a resposta a unes condicions socioeconòmiques i una lògica migratòria diferenciada en cadascun dels municipis. Efectivament, els vincles entre la immigració de comerciants xinesos o magrebins a Crevillent amb els treballadors o usuaris del sector turístic a Santa Pola, o entre els jornalers de Novelda i Montfort i els turistes-residents dels Fondons són pràcticament inexistent i responen a unes lògiques migratòries diferenciades i concretes. En qualsevol cas, en el moment actual els immigrants estrangers ocupen un paper important en l'evolució demogràfica, econòmica i urbanística d'aquests municipis, i la tendència deriva cap a un creixement encara superior de la població immigrada.

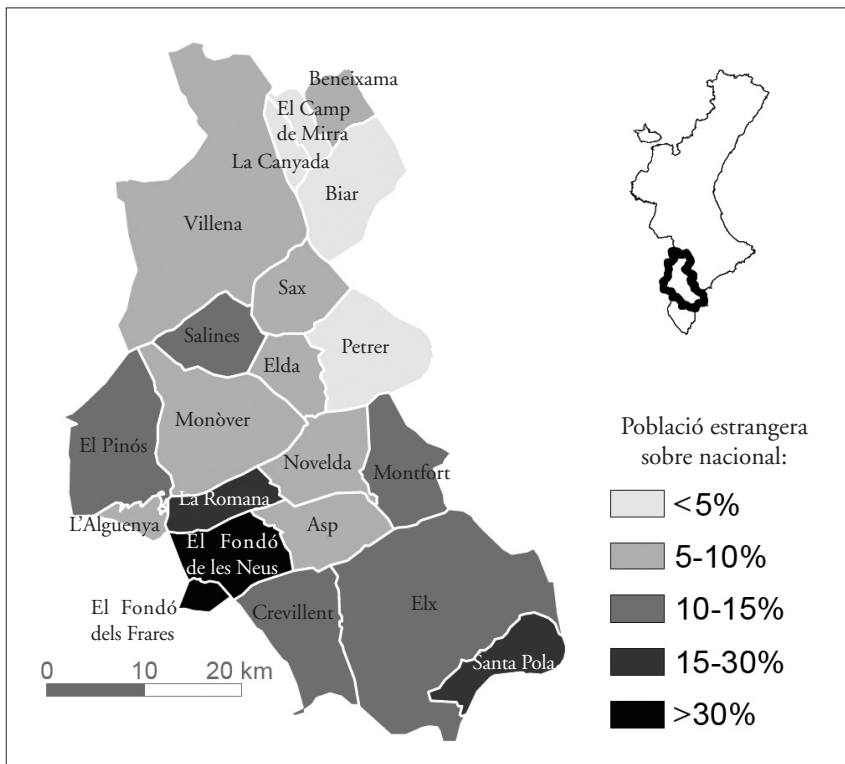
Figura 4. Evolució de la població estrangera als municipis analitzats

Font: Padró municipal d'habitants dels anys corresponents, IVE. Elaboració pròpia.

A les comarques del Vinalopó observem una distribució zonal de la immigració internacional. L'arribada més primerenca d'estrangers permanents la trobem al litoral. Així, a la ciutat de Santa Pola hi vivien 400 estrangers empadronats l'any 1996 (el 2,3% de la població total), l'any 2001 eren el 5,4%, i l'any 2007 els estrangers assentats ja representaven el 23%: gairebé un de cada quatre habitants de la ciutat turística de Santa Pola han nascut a l'estranger. Podem asseverar que el procés immigratori internacional s'inicià pels pobles costaners i les urbanitzacions annexes fa poc més d'un decenni, i a partir d'aquí s'expandí cap a l'interior del Vinalopó, i assolí xifres elevades en alguns indrets rurals, abandonats prèviament per l'èxode rural del tardofranquisme, com són els casos comarcals dels municipis del Fondó de les Neus i de la Romana o de caserius i pedanies dels termes de Monòver i el Pinós. Els percentatges més baixos, inferiors al 5% d'immigrants internacionals de tota la població municipal de l'any 2007, els trobem a l'interior comarcal, on destaquen Petrer, Biar, la Canyada i el Camp de Mirra. Ha sigut una immigració ràpida, concentrada en pocs anys i amb vies d'expansió i assentament que circulen del litoral cap a l'interior.

Figura 5. Distribució de la població estrangera als municipis del Vinalopó, 2007

Font: Padró municipal d'habitants de l'any 2007, IVE. Elaboració pròpia.

A les ciutats d'Elda i Petrer el col·lectiu de població immigrada l'any 2007 és de 3.471 i 1.198 habitants, respectivament. Si bé aquesta xifra suposa el 9,2% del total d'immigrants internacionals a les terres del Vinalopó, la importància relativa dels estrangers a l'interior de la conurbació és poc significativa en comparació amb altres municipis. Així, la població immigrada estrangera és el 6,3% a Elda i el 3,6% a Petrer, i en els dos casos es tracta de localitats on la població estrangera presenta una de les taxes més baixes de les terres de parla catalana.

Per profunditzar en la comprensió d'unes xifres tan reduïdes com aquestes, s'ha vist necessària l'anàlisi comparativa de les ciutats de la conurbació amb altres casos propers on la tendència migratòria ha estat més o menys diferent, com ara Crevillent, Novelda i Santa Pola. Sembla que la hipòtesi de partida relaciona les dinàmiques migratòries amb l'especialització econòmica d'aquests municipis.¹ D'aquesta manera, podem treure les següents conclusions preliminars:

– Els municipis amb una orientació turística atreuen un major nombre d'immigrants estrangers, establerts com a mà d'obra en la venda ambulants (magrebins), els serveis i l'hostaleria (llatins o europeus de l'est), o com a turistes-residents procedents de l'Europa occidental. És el cas de Santa Pola, amb el 23% de població estrangera.

– Crevillent (11,4% d'estrangers) és l'exemple de ciutat industrial on s'ha establert un important col·lectiu de comerciants majoristes (xinesos) i minoristes (magrebins), en un lloc de pas consolidat al corredor mediterrani.

– En ciutats com ara Novelda (7,9% de població estrangera), amb una estructura econòmica diversificada però condicionada per un sector productiu (el marbre), s'ha produït una concentració moderada d'immigrants, els quals s'hi han establert probablement de manera casual. Aquest és el cas més semblant a la conurbació.

– Elda i Petrer, ciutats on tradicionalment ha predominat una economia industrial especialitzada en un sector (calçat), han acollit tímidament població immigrada, la major part de la qual no s'ha incorporat a l'activitat industrial tradicional.

Figura 6. Població estrangera i caracterització econòmica dels municipis analitzats, 2008

<i>Municipi</i>	<i>Percentatge de població estrangera</i>	<i>Índex industrial</i>	<i>Índex comercial</i>	<i>Índex turístic</i>
Elda	6,28%	98	117	22
Petrer	3,58%	43	86	2

¹ La caracterització econòmica ha estat basada en els índexs industrial, comercial i turístic establerts per l'Anuari Econòmic de La Caixa. Aquests índexs representen el pes relatiu en tants per cent mil de cada activitat a un municipi respecte a tot l'estat espanyol en base al Impost d'Activitats Econòmiques.

LES NOVES IMMIGRACIONS INTERNACIONALS A LA CONURBACIÓ D'ELDA-PETRETER

Crevillent	11,42%	96	85	6
Novelda	7,90%	122	80	3
Santa Pola	22,95%	21	40	57

Font : Padró municipal d'habitants de l'any 2007 i *Anuari Econòmic d'Espanya 2008*, IVE i La Caixa.

La importància relativa de la població immigrada a la conurbació descendeix si tenim en compte el seu pes en el creixement demogràfic recent a les ciutats analitzades. En el període 2001-2007, mentre es produeix l'augment poblacional a totes les ciutats, s'albira un vincle més intens entre creixement demogràfic i migratori a Crevillent, Novelda i Santa Pola, on el contingent immigrant de partida és ja més important, i on pràcticament tres quartes part de l'increment corresponen als habitants de nacionalitat estrangera. Paral·lelament, a Elda i Petrer, que el 2001 ja evidenciaven unes xifres més reduïdes de població estrangera, creix majoritàriament el nombre de població amb nacionalitat espanyola (CUTILLAS, 2008: 158), com a resultat d'un intens ritme en les variacions residencials entre ambdues ciutats, o entre aquestes i altres poblacions espanyoles.

2. LES MIGRACIONS RECENTS D'ESTRANGERS A LA CONURBACIÓ D'ELDA-PETRETER

La configuració d'una societat d'immigració en allò que alguns autors han denominat *laboratori espanyol* (NAÏR, 2006: 125) des de fa vint anys i, especialment, des de finals de la dècada dels noranta, va implicar que nombroses ciutats espanyoles engoliren sense perjudicis immigrants estrangers, interpretats com a mà d'obra jove i barata. En aquesta tessitura bona part d'aquestes ciutats han experimentat un extraordinari creixement d'habitants, representat pel paper desenvolupat per les migracions recents d'estrangers. En el cas d'Elda-Petret aquesta evolució no és tan nítida, i s'observen notables discordances entre la conurbació i altres ciutats, i sobretot, a l'interior de la conurbació mateix.

La immigració d'estrangers a la conurbació ha estat caracteritzada per una dinàmica prudent de creixement des de dos punts de vista. D'una banda, s'observa com, en termes relatius, la població immigrada de nacionalitat estrangera ha evolucionat de manera positiva, però moderadament en relació amb la situació de municipis veïns. D'altra banda, s'aprecia com en el conjunt de la conurbació el creixement migratori continua sent molt elevat, però, no obstant això, es tracta d'un augment que s'ha de vincular a les variacions residencials de població amb nacionalitat espanyola, les quals beneficien fonamentalment Petrer. En el següent apartat tractarem d'aproximar-nos a la situació de la població de nacionalitat estrangera a la conurbació en relació amb aquestes dues tendències, que, ara per ara, podrien considerar-se anormals en el context de les terres de parla catalana.

2.1. Evolució demogràfica recent

La conurbació d'Elda-Petrer ha suportat un creixement demogràfic del 9,1% en els darrers anys, i ha passat d'una població de 81.383 habitants el 2001 a 88.775 habitants el 2007. Aquest creixement s'ha de relacionar amb l'evolució demogràfica generalitzada de les terres del migjorn valencià, encara que en el nostre cas haurien d'incorporar-s'hi alguns matisos, com per exemple que l'augment poblacional no s'ha de vincular exclusivament a l'arribada d'immigrants internacionals.

Figura 7. Variació anual mitjana de la població² a Elda i Petrer, 2001-2007

<i>Període 2001-2007</i>	<i>Taxa de variació 2001-2007</i>	<i>Taxa anual mitjana de variació</i>	<i>Taxa anual mitjana de variació deguda al saldo natural</i>	<i>Taxa anual mitjana de variació deguda al saldo migratori</i>
Elda	6,7%	1,09%	0,12%	0,98%
Petrer	13,25%	2,10%	0,71%	1,44%
Conurbació	9,08%	1,46%	0,33%	1,14%

Font: Padró municipal d'habitants de 2001 a 2007, IVE. Elaboració pròpia.

El creixement que ha experimentat la conurbació des del 2001 ha estat de l'ordre de l'1,5% anual, i els *inputs* poblacionals tenen relació directa amb el creixement vegetatiu i el migratori. Del primer, cal ressaltar el cas de Petrer, on, amb un 0,7% de creixement anual, podríem afirmar l'existència d'una tendència positiva en les taxes de natalitat. En qualsevol cas, l'augment demogràfic més interessant té a veure amb les dinàmiques migratòries, les quals tenen un comportament especialment diferenciat a Elda i Petrer.

Efectivament, si el creixement poblacional en el conjunt de les dues ciutats es deu a una immigració a parts iguals d'habitants amb nacionalitat espanyola i estrangera, les diferències són evidents si comparem Elda amb Petrer. Mentre que a Elda quasi el 80% dels nous nadius són estrangers, a Petrer tan sols un de cada quatre nous ciutadans no és de nacionalitat espanyola, per tant, hi ha un contrast molt accentuat entre dues ciutats aparentment complementàries i amb una mateixa funcionalitat. En aquest sentit, cal fer referència a la qüestió urbana per tractar d'explicar aquestes divergències.

² La taxa anual de variació representa l'evolució mitjana d'una població en un període concret. També pot utilitzar-se per identificar l'augment o el descens teòric que la població total experimentaria si tan sols es produís una variació deguda al saldo natural o al saldo migratori.

Figura 8. Increment demogràfic absolut degut al saldo migratori al període 2001-2007

<i>Període 2001-2007</i>	<i>Increment demogràfic absolut degut al saldo migratori</i>	<i>Increment absolut d'espanyols</i>	<i>%</i>	<i>Increment absolut d'estrangers</i>	<i>%</i>
Elda	3.473	707	20,36	2.766	79,64
Petrer	3.919	2.974	75,89	945	24,11
Conurbació	7.392	3.681	49,80	3.711	50,20

Font: Padró municipal d'habitants de 2001 a 2007, IVE. Elaboració pròpia.

2.2. Distribució espacial dels nous immigrants

Possiblement, les majors disparitats recentment produïdes a la conurbació s'associen al desenvolupament urbanístic d'una i altra ciutat. Elda ha vist prou limitada la seua expansió a falta de sòl i a causa d'una fugida nombrosa de ciutadans a la cerca d'un habitatge nou cap a altres ciutats, fonamentalment Petrer. D'aquesta manera, Petrer ha absorbit bona part de la població eldera que sobretot buscava el seu primer habitatge, és a dir, la població jove. Aquest fet explica d'alguna manera les elevades taxes de natalitat petrerina, però, sobretot, les elevades xifres de variació residencial i d'immigració des d'Elda cap a Petrer. Així, per exemple, 3.466 elders s'empadronaren a Petrer entre 1996 i 2000, xifra que suposà l'11% de la població petrerina a les darreries del segle XX (PÉREZ I ESTEBAN, 2002: 39). Paral·lelament i indirectament, els nous immigrants internacionals s'han vist sotmesos a aquest fenomen. Si considerem que els nouvinguts estrangers arriben per motivacions laborals, cal pensar que busquen els emplaçaments més assequibles, de manera que tendeixen a localitzar-se en sectors urbans ja consolidats que van sent abandonats pels habitants locals desplaçats als nous sectors urbans de Petrer.

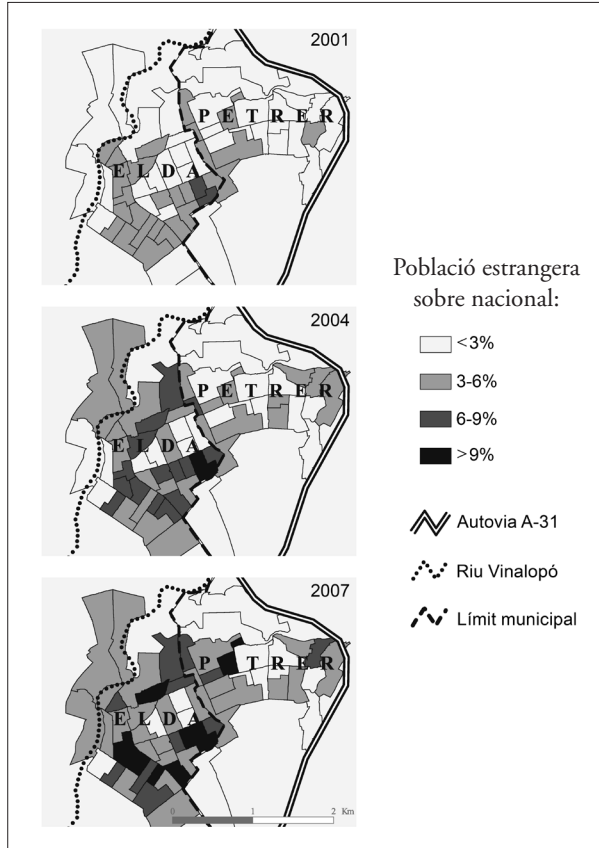
Els nous ciutadans estrangers opten per emplaçar-se als barris històrics o a la segona corona urbana, zones que es construïren per absorbir la immigració laboral nacional del segle passat i que ara han estat progressivament abandonades (CUTILLAS, 2008: 160). Es tracta de zones que es desenvoluparen majoritàriament a Elda i que, com s'observa a la figura 9, són les zones que més immigrants estrangers concentren. Les àrees urbanes elderes que des del 2001 agrupen major nombre d'immigrants són la part del centre històric corresponent a La Prosperidad, els barris perifèrics que envolten el centre d'Elda (FICIA, plaça de bous, Cruz Roja, San Francisco, Las Trescientas) i la Nueva Fraternidad i els seus voltants. Aquests barris concentren normalment més d'un 9% d'estrangers amb relació a la seua població total. A Petrer, les zones de concentració

són menys visibles, i es limiten al centre històric, el barri de la Creu i pràcticament tota la franja fronterera amb Elda.

En contraposició a aquestos barris, la proporció d'estrangers es redueix considerablement a la zona del centre d'Elda, així com al barri d'El Progreso o la zona de nova construcció al voltant de l'avinguda de Ronda. A Petrer, aquesta situació s'experimenta al barri del centre i la plaça d'Espanya, l'Altico i el Campet. A totes aquestes zones urbanes el percentatge d'estrangers cau per sota del 3%.

En definitiva, en el conjunt de la conurbació els immigrants estrangers resideixen en els sectors urbans ja consolidats que no coincideixen amb les noves àrees urbanitzades ni amb el centre funcional i econòmic més actiu (CUTILLAS, 2006: 113), segons les tendències observades des de l'any 2001.

Figura 9. Evolució i distribució de la població estrangera a les seccions censals d'Elda i Petrer, 2001-2007

Font: Cens de població de 2001 i padró municipal d'habitants dels anys corresponents, INE i IVE. Elaboració pròpia.

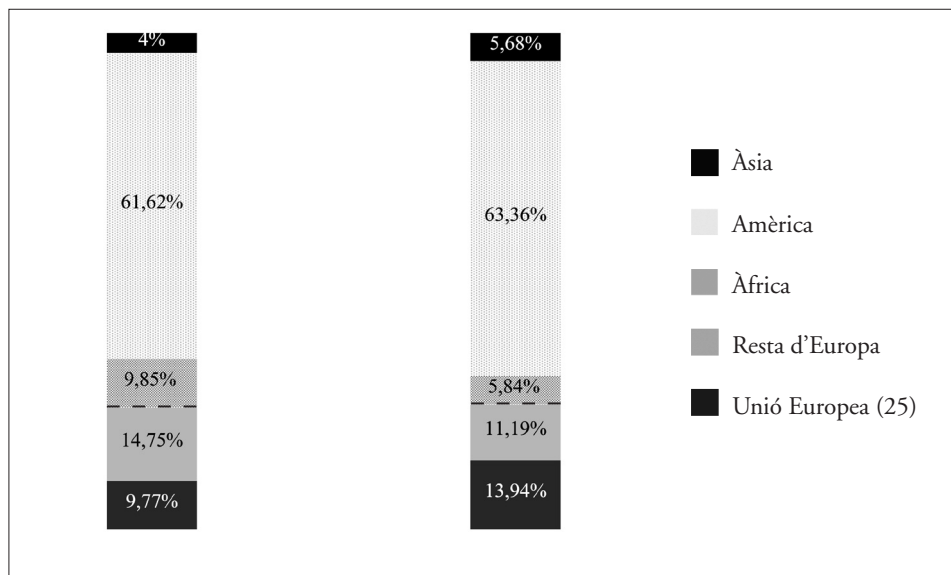
2.3. Algunes qüestions bàsiques sobre el perfil dels estrangers a la conurbació

Finalment, cal fer referència a algunes qüestions com la procedència, l'edat o l'orientació laboral dels nouvinguts a la conurbació, amb la finalitat de reafirmar o defugir alguns dels mites i realitats sobre la qüestió migratòria a Elda i Petrer.

Els nous habitants procedeixen fonamentalment de països amb un nivell de desenvolupament econòmic inferior a l'espanyol. Entre els pobles d'origen destaquen, amb una elevadíssima concentració a la conurbació, els colombians (1.588) i els equatorians (519), o, en altres paraules, un de cada dos immigrants estrangers a Elda i Petrer tenen aquesta procedència. Un col·lectiu cada cop més important és el de romanesos (335), així com el de marroquins (246), amb la particularitat que mostren preferència per instal·lar-se als barris elders. Els immigrants de l'Europa occidental són una minoria en ambdues ciutats, i en qualsevol cas hi ha una moderada presència d'italians (106) i francesos (75).

D'altra banda, en el període 2001-2007 s'ha observat una tendència a la diversificació de les nacionalitats assentades a la conurbació, però amb pautes diferenciades per a cada cas. Així, els colombians i els equatorians, tot i ser els ciutadans majoritaris, presenten augments inferiors i, des del 2004, regressius. Contràriament, els romanesos, xinesos o altres ciutadans de l'Amèrica Llatina evolucionen positivament i afavoreixen la diversitat de procedències a la conurbació.

Figura 10. Procedència dels estrangers, 2007

Font: Padró municipal d'habitants de l'any 2007, IVE. Elaboració pròpia.

Els nouvinguts tenen un perfil clarament jove, i en aquest context cal mencionar que el 2006 l'edat mitjana dels estrangers que resideixen a Elda és de 31,2 anys, enfront dels 40,8 anys dels espanyols (CUTILLAS, 2008: 160). Aquesta xifra delata els motius pels quals els estrangers han decidit instal·lar-se a la conurbació, que són evidentment laborals. La preponderància segons l'edat correspon als adults en edat activa, i molt especialment als adults joves, per tant, hi ha una clara correspondència amb el perfil dels immigrants que han estat arribant al País Valencià els darrers quinze anys. L'edat mitjana i la distribució segons el sexe dels immigrants manifesta el predomini d'arribada de matrimonis joves, els fills dels quals o bé tenen la nacionalitat espanyola perquè han nascut ací, o bé romanen als seus països d'origen a l'espera de la reagrupació familiar o del retorn dels seus pares.

Figura 11. Distribució per edat i sexe dels nouvinguts estrangers, 2007

		<i>Estrangers</i>	<i>Menys de 16 anys</i>	<i>De 16 a 64 anys</i>	<i>65 anys i més</i>
Elda	Homes	1.838	322	1.485	31
	Dones	1.633	263	1.339	31
Petrer	Homes	595	98	483	14
	Dones	603	89	501	13
Total		4.669	772	3.808	89

Font: Padró municipal d'habitants de l'any 2007, IVE.

Al voltant del debat sobre la immigració ha sorgit amb força el factor de la inserció sociolaboral com a element clau que justifica les migracions i legitima la necessitat d'estrangers entre nosaltres (GÓMEZ, 2003: 65). Ara per ara, la immigració ha estat sotmesa a nombrosos comentaris i fal·làcies relacionades amb la precària situació de l'ocupació i l'activitat econòmica a la conurbació. La crisi del calçat que flagel·la estrepitosament l'estabilitat socioeconòmica d'Elda i Petrer en els darrers anys —i que s'ha d'associar a causes molt més profundes i complexes de les que habitualment es discuteixen en els fòrums públics— s'ha atribuït a la qüestió migratòria sense cap fonament.

A hores d'ara, resulta encara difícil aproximar-nos a la situació laboral dels nouvinguts a la conurbació, per la ràpida evolució d'aquest aspecte i per les elevades xifres d'ocultació al respecte. Per això es fa necessària la consulta a estudis sectorials del calçat, com l'elaborat per la Universitat d'Alacant l'any 2004. Segons aquest informe, l'accés dels immigrants estrangers al sector productiu predominant a la conurbació era poc significatiu, i foren pocs els treballadors immigrants que s'integraren en les fàbriques legals (YBARRA, SAN MIGUEL, HURTADO i SANTAMARÍA, 2004: 120). Per als nouvinguts, l'accés a l'economia formal no resulta fàcil, fins i tot quan alguns d'ells, sobretot en el cas dels colombians, són treballadors qualificats amb una llarga experiència en el calçat.

De fet, Elda i Petrer, com Elx, no han estat destinacions casuals per a alguns d'aquests treballadors, sinó que vingueren aquí buscant oportunitats de treball en el sector del calçat (YBARRA, SAN MIGUEL, HURTADO i SANTAMARÍA, 2004: 121).

Amb aquestes condicions, l'orientació laboral de molts d'aquests treballadors ha estat en el treball domèstic prioritàriament, seguit de la construcció, l'hostaleria, les activitats agràries o la venda ambulants en el cas d'Elda-Petret, activitats tradicionalment menyspreades per la població autòctona. Sols al voltant d'un de cada deu nousvinguts en edat activa ha ingressat en el treball formal al calçat, per la qual cosa no podríem justificar de cap manera l'evolució recent de l'atur a les ciutats sabateres per l'arribada d'immigrants estrangers.

CONCLUSIONS

La caracterització de les noves immigracions internacionals a la conurbació d'Elda-Petret i la seua contextualització a les comarques del migjorn valencià ens permet treure algunes consideracions finals. En el conjunt comarcal s'observen algunes tendències:

– La distribució dels immigrants estrangers està molt territorialitzada i experimenta una evolució des dels pobles costaners cap a l'interior. En aquest procés, Elda i Petret resten encara postergades.

– Les característiques econòmiques dels municipis del Vinalopó semblen influir en l'evolució de les migracions, així, els enclavaments agraris, turístics o comercials (Santa Pola, Crevillent, Montfort, els Fondons, etc.) experimenten una pujada més important que les ciutats industrials (Elda-Petret, Novelda, Villena, etc.).

De manera específica, a l'interior de la conurbació destaquen algunes qüestions:

– El creixement migratori internacional ha estat progressiu però moderat. El 2007 el 5,3% de la població és estrangera, la qual cosa suposa una de les relacions d'estrangers més baixes del País Valencià.

– Ambdues ciutats experimenten un elevat creixement migratori que, no obstant això, és molt diferent entre l'una i l'altra. A Elda quatre de cada cinc nousvinguts és estranger, xifra que s'inverteix en el cas de Petret.

– Els nousvinguts s'instal·len als emplaçaments urbans més assequibles de la conurbació, açò és els centres històrics i les segones corones urbanes d'Elda i Petret.

– Les motivacions principals de les migracions són laborals. Aproximadament el 50% dels immigrants són colombians i equatorians que es constitueixen com a força laboral. A més d'ells, arriben magrebins, xinesos i europeus de l'Est amb la mateixa finalitat.

– L'edat mitjana dels immigrants és de 31,2 anys, per tant, es tracta de persones joves, normalment matrimonis, els fills dels quals naixen espanyols o romanen al seu país a l'espera de la reagrupació familiar.

– Una minoria dels immigrants són treballadors qualificats en el calçat (activitat econòmica tradicionalment predominant a la conurbació) que busquen feina a les fàbriques d'Elda i Petrer. Un conjunt més ampli dels nouvinguts podrien ser immigrants casuals que es dediquen al treball domèstic, la construcció o l'hostaleria.

BIBLIOGRAFIA

- CUTILLAS ORGILÉS, E. (2006). «Configuración y futuro de la conurbación de Elda-Petrer (Alicante)». A: *Investigaciones Geográficas*, núm. 39, p. 95-118.
- (2008). «Características sociodemográficas de la inmigración extranjera reciente en los cascos antiguos de Elda y Petrer (Alicante) en su contexto conurbano». A: VALERO ESCANDELL, J.R. (ed.). *La inmigración en los centros históricos*. Universidad de Alicante, Departamento de Geografía Humana, p. 151-167.
- ESTEBAN DE LA RUBIA, C. i PÉREZ MEDINA, T. (2002). *Habitants de Petrer. Estudi demogràfic d'una ciutat*. Quaderns Didàctics. Ajuntament de Petrer.
- GÓMEZ GIL, C. (2004). *La inmigración en Alicante y Algunas de sus paradojas*. Universidad de Alicante.
- NAÏR, S. (2006). *Y vendrán... las migraciones en tiempos hostiles*. Ed. Bronce.
- YBARRA, J.-A.; SAN MIGUEL, B.; HURTADO, J. i SANTAMARÍA, M.J. (2004). *El calzado en el Vinalopó, entre la continuidad y la ruptura*. IDELSA / Ayuntamiento de Elche / Ajuntament de Petrer.

Els processos migratoris des de la Marina Alta cap a Algèria i les Amèriques (ca. 1878-1936)

Josep Costa Mas
Universitat d'Alacant

La pansa valenciana tingué una època de gran esplendor a causa del fort creixement de la demanda exterior, i a la Marina Alta hi va haver un procés d'especialització i el salt cap a una economia agrocomercial oberta. Però la pansa conegué dues fortes crisis, el 1840 i el 1890...

Coincidint amb el final de l'època daurada del comerç de les panses, la comarca va arribar a un màxim de població en el cens de 1887, però l'increment de l'èxode migratori la va sumir en un prolongat període d'estancament, i fins i tot de retrocés demogràfic.

L'emigració va ser moderada fins el 1890, coincidint amb la favorable situació de l'agricultura comercial. Però la segona crisi de l'exportació de panses va provocar un greu desequilibri entre població i recursos que es va traduir en un intens èxode entre 1890 i 1910. Després, entre 1911 i 1940, la guerra europea, la recuperació econòmica i el tancament de fronteres pel conflicte civil es van traduir en un saldo global lleugerament positiu.

En la segona meitat del segle XIX, l'èxode de jornalers i petits propietaris es va orientar cap a Algèria, una destinació amb salaris alts i treball fora de l'estació de les nostres collites. El primer impuls el van donar la crisi de la pansa i les sequeres de 1841-1844. Allà, la sega de gra i la plantació de vinyes van demanar molta mà d'obra.

La proximitat i barator del viatge van coadjuvar a sustentar una emigració en primer lloc «oreneta», i més tard definitiva, que culminà entre 1884 i 1914.

Des de 1890 es massificà el corrent cap a l'Argentina, de caràcter definitiu i a escala familiar, dirigit sobretot cap a Cuyo, un «mediterrani» semiàrid, però amb una agricultura similar a la nostra. Així mateix, des de 1916 van acudir als Estats Units molts homes joves que es van ocupar en treballs durs del sector industrial i de les obres públiques.

EL CORRENT CAP A ALGÈRIA: UNA TÍPICA MIGRACIÓ ORENETA

El corrent migratori més important de la comarca durant la segona meitat del segle XIX va tenir per destinació aquesta colònia francesa del nord d'Àfrica, es va perllongar fins ben entrat el segle actual i va conèixer el període més intens del 1884 al 1914, aproximadament. La primera data coincideix amb el fort increment de la població comarcal durant els quinquennis precedents i amb l'inici de greus problemes per a la viticultura i per a la collita de panses. La darrera està marcada per l'esclat de la Primera Guerra Mundial.

Seguint l'esquema de Haddon, matisat per Donald J. Bogue, escau analitzar les motivacions i circumstàncies que van conduir a la necessitat d'emigrar i a l'elecció d'Algèria com a meta principal, destriant els factors *push* o de repulsió en el punt d'origen, els factors *pull* o d'atracció en el lloc de destinació i els obstacles interposats (*intervening obstacles*) que van poder frenar la tendència al desplaçament.

El factor *push* principal són les males condicions econòmiques per les quals travessa el jornaler i, fins i tot, el petit propietari agrícola no autosuficient, de manera quasi permanent, però aguditzades en determinades conjuntures crítiques. Són aquests agricultors els que aporten el gruix de les expedicions. L'informe emès el 1881 per la Societat Econòmica d'Amics del País d'Alacant insisteix en la constant sequera que agosta els camps, la pèrdua de les collites, la ruïna i misèria del llaurador, la pressió del fisc i el cercle d'usures que envolta el llaurador necessitat de crèdit com les causes determinants de la repulsió.

La pagesia es veu cada vegada més amenaçada per la pressió demogràfica, que va minimitzant la propietat de la terra per particions hereditàries i generalitzant els treballs a compte d'altri. Es camina cap a una sobrepoblació *de facto*. Per exemple, en un municipi prou montuós com és Xaló, els 3.318 habitants de fet que l'habitaven segons el cens del 1860 implicaven una densitat de 96 habitants per quilòmetre quadrat respecte de la superfície del terme —mentre que la província tan sols tenia de mitjana 66 h/km² en la mateix data—, però si ens cenyim només a les terres aptes per al cultiu, unes 1.200 ha en tot el terme, la densitat per superfície agrícola ascendia a 266 h/km², raó que contribueix a explicar-nos que els minvats recursos de la seua agricultura de secà foren insuficients per a la subsistència de tots els pobladors. Segons el geògraf Max

Derruau, «hay superpoblación cuando las ofertas de empleo no siguen el ritmo que permitirá mantener el nivel de vida de una población en crecimiento». Atesa la manca d'indústria i d'altres horitzons de riquesa, tan sols quedava l'opció d'emigrar.

Les masses de bracers i propietaris de petits terrenys no marxen animats per riqueses quimèriques; «huyen —segons l'informe del 1881— sencillamente del hambre y van donde con menos sacrificios pueden sustraerse a sus efectos». La subjecció a la llei de l'oferta i la demanda els aboca durant les èpoques hivernals a jornals molt reduïts (de 4 a 5 rals, o menys, cap al 1880), si no directament a l'atur. Per contra, durant l'estiu i al començament de la tardor, coincidint amb la verema, la pansificació i altres tasques, succeïa que tant la capacitat d'ocupació com els salaris augmentaven considerablement. Aquest cúmul de circumstàncies configuraven un sòlid puntal per establir un fort corrent emigratori de temporada.

L'EMIGRACIÓ A LA REPÚBLICA ARGENTINA

El corrent cap al país de la Plata, encara que al començament es va plantejar amb la voluntat de ser d'anada i tornada, va desembocar principalment en una acció definitiva, pobladora i colonitzadora de certs territoris, fins llavors escassos d'habitants, a través de desplaçaments de grups familiars més que de moviments de caràcter individual.

L'emigració cap a l'Argentina —i països limítrofs— va ser, segons sembla, iniciativa d'uns quants jornalers agrícoles de les valls de Xaló i de Pop, a la part interior de la comarca, a mitjan dècada dels vuitanta del segle XIX. A la premsa del juny del 1889 és notícia:

El día 16 de los corrientes salieron del puerto de Barcelona en dirección a la República Argentina unos veinte emigrantes, de los vecinos pueblos de Jalón y Llíber, después de haberlo hecho ya con anterioridad otras familias de los referidos pueblos. Del de Parcent, se han dirigido también algunas a la República de Chile y en todos los pueblos del antiguo Valle de Pop se están organizando para el próximo otoño numerosas expediciones, y preparando una desbandada general de braceros [...] no en busca de fantásticas riquezas, sino huyendo del hambre que acecha en nuestra comarca.

El Dianense, núm. 52, Dènia, 23 de juny del 1889

Cap al 1890, doncs, comença un intens corrent que perdura a gran ritme fins el 1936, en què la guerra l'interromp. Després de finalitzar el conflicte seguiran les eixides, però de manera molt més restringida, i seran equilibrades, aproximadament, per aquells que han tornat en aquest últim període.

La immensa majoria dels que travessaven l'Atlàntic s'establien a la ciutat i província argentina de San Juan i, de manera secundària, a la ciutat i província de Mendoza. Totes dues zones, situades al peu dels Andes, es caracteritzen per un clima estepari, amb poques precipitacions a l'hivern i un estiu extraordinàriament càlid i sec. Són les úniques regions argentines amb un clima que es pot definir com *pseudomediterrani*

continentalitzat, circumstància que sens dubte va facilitar molt l'adaptació dels nous colons. Quan arriben les primeres calors, un fort vent, denominat *zonda* en aquesta regió, estableix les condicions en què es desenvolupa l'agricultura. Es deu a allò que, als Alps, es coneix com l'*efecte föhn*; en aquesta zona geogràfica, l'aire que bufa del nord travessa la serralada, descarrega la humitat que porta i baixa reescalfat cap al sud; a San Juan i Mendoza procedeix de l'oest (Pacífic), va carregat d'humitat, precipita en el vessant xilè i descendeix sec i abrasador pel vessant argentí. Fon massivament el gel acumulat als Andes durant l'hivern i provoca corrents cabalosos d'aigua de desglaç, que en part es perden en els llacs salats endorreics de la plana i en part són aprofitats mitjançant preses artificials i unes quantes prospeccions hipogees que han permès posar en marxa regadius o, com a mínim, esbandir el risc de sequeres anormalment prolongades. D'aquesta manera, es va aconseguir convertir la zona en un oasi en el qual es reguen cultius típicament «mediterranis», preferentment els que abunden als secans de les nostres terres, com l'olivera i la vinya. A una altitud mitjana de 600 metres, un clima suficientment temperat permet la pràctica de la vitivinicultura; el paisatge agrari més característic de la regió el dibuixen les extenses finques de ceps alts, organitzats en parres i en règim de regadiu, que proporcionen la base per elaborar una gran varietat de vins; temps arrere eren vins de taula, però ara també se n'obtenen de fins i licorosos.

Altres punts de la geografia argentina van acollir un nombre més reduït de colons provinents de la Marina Alta i comarques veïnes. Es tracta de les regions de Córdoba, La Rioja, Neuquén i Río Negro. Tampoc falten els que van acabar establint-se a la capital, Buenos Aires.

Els nostres emigrants s'assentaven en qualitat de jornalers una vegada havien firmat contractes de treball amb una durada que oscil·lava entre tres i set anys. En la majoria dels casos reeixien a adaptar-se, aconseguien adquirir terres i assolien uns mitjans de vida decorosos, de manera que l'emigració, inicialment polianual, va adquirir el caràcter de permanent.

El moviment cap a l'Argentina es va nodrir de persones procedents de diferents punts de la comarca. Com a llocs emissors destacaven els pobles de les valls de Xaló i de Pop, situats a la conca mitjana de riu Xaló o Gorgos. En l'actualitat, després del pas d'unes quantes generacions, es calcula que resideixen a San Juan tants habitants o més que són oriünds del municipi de Xaló com població té censada aquesta vila. Altres nuclis d'aportació remarcable van ser els del Girona mitjà, especialment Orba i Benidoleig, i, a la franja litoral del Marquesat, van eixir especialment de Dénia, Gata de Gorgos, Pegó, Ondara, Beniarbeig i els Poblets.

ALTRES DESTINACIONS A ULTRAMAR: ELS ESTATS UNITS D'AMÈRICA

Altres països receptors de l'antiga emigració transoceànica, encara que tots a gran distància de la República Argentina, van ser els Estats Units, Canadà, Cuba, Puerto Rico, Brasil i Perú. Així mateix, posteriorment a la Guerra Civil espanyola, es van registrar eixides cap a Veneçuela.

El principal receptor, després de l'Argentina i a considerable distància, van ser els Estats Units d'Amèrica (el Canadà va acollir alguns efectius, pocs). L'illa de Cuba, sota protectorat nord-americà, va ser durant algun temps el trampolí intermediari per introduir-se a l'Amèrica del Nord. Aquesta emigració es plantejà seriosament a mitjan Primera Guerra Mundial en molts llocs de la comarca, entre els quals cal destacar Orba, la vall de Pop, Xaló, Benidoleig, Pedreguer i Pego. La iniciaren grups nombrosos d'homes joves que van partir entre el 1916 i el 1920 i, una vegada allí, van passar a exercir treballs durs que els autòctons rebutjaven (fàbriques de productes químics, tenyit de tèxtils, foses metàl·liques, de peons de carretera i similars). La crisi econòmica desfermada en aquell país el 1920-1921 va provocar que tornaren part dels emigrats. Però molts altres s'hi van quedar i van constituir, amb el seu efecte crida, un focus d'atracció per a nous desplaçaments des de la Marina Alta. Arran del *crack* del 1929 i després del conflicte bèl·lic, hi va haver un dilatat parèntesi, però a partir més o menys del 1955 l'emigració als EUA es reprengué durant uns quants anys, tot i que ja amb menys força.

Majoritàriament aquest corrent va ser protagonitzat per individus joves que viatjaven sols i que sovint formaven allí les seues famílies, casant-se preferentment amb dones d'origen italià, segons ens van informar oralment diversos jubilats retornats que vam tenir l'ocasió d'entrevistar a Benigembla, Murla, Parcent i Orba. Pràcticament tots es van establir a l'estat de Connecticut (Nova Anglaterra), especialment en petites ciutats amb indústria química i tèxtil, com Shelton, Brisport, New-Britain i Wallingfort. Solien trobar faena en el tenyit de les teles, tasca àrdua que els autòctons rebutjaven, ja que obligava a la manipulació d'àcids i productes químics en condicions insalubres. Les dones es col·locaven com a teixidores. Sempre que podien, viatjaven anualment a la vall de Pop i a Orba per passar-hi les vacances d'estiu, i a partir del final de la dècada de 1960 molts hi han tornat de manera definitiva, sobretot matrimonis d'edat avançada que perceben unes jubilacions que els permeten viure folgadoament ací, mentre que als Estats Units resulten esquifides. En alguna ocasió el retorn té transcendència en l'economia local, com és el cas d'un petit complex de xalets residencials construït a Orba per uns «americans» procedents de Wallingfort.

Quant a la resta del continent, recordarem que l'emigració espanyola a l'Argentina durant la postguerra va arribar al punt màxim cap al 1950, i posteriorment el corrent es va desviar cap al Brasil i Veneçuela; aquest últim país es va convertir en el primer receptor des del 1954, en plena arrancada cap al seu *boom* petrolífer (vegeu GARCÍA FERNÁNDEZ, 1965, p. 257-261).

L'EMIGRACIÓ A ALGÈRIA

Una altra possibilitat l'oferia Algèria, país que apareixia com la millor «alternativa practicable», ja que reunia uns quants factors d'atracció adequats que la premsa de Dénia resumia el 1889 en els termes següents:

Sabido es la marcada costumbre de emigrar al África francesa; [...] esto fue debido a la proximidad y también a poder hacerlo en épocas en que se ganaban buenos salarios y casi siempre fuera de la estación de nuestras cosechas.

El Dianense, núm. 44, Dénia, 28 d'abril de 1889

El primer factor *pull* eren els salaris elevats; l'emigrant no es dirigeix cap a altres punts del territori espanyol perquè necessita guanyar «no un jornal cualquiera como en su país, sino un salario tal que, aparte de cubrir sus necesidades, les permita atender a la subsistencia de la familia», i això és el que troba a Algèria, on, per torna, hi ha una població de parla i costums semblants (colons europeus).

A més, el camp algerià presentava forts dèficits de mà d'obra durant unes èpoques que casaven quasi perfectament amb les d'excedents de peons agrícoles a les comarques valencianes; en una primera etapa, aquests obrers s'ocupaven principalment de la sega de cereals, es desplaçaven a l'abril o maig, i hi tornaven durant l'estiu i, subsidiàriament, treballaven en algun altre tipus d'explotació, com la de l'espart, que van començar a arrebregar els espanyols a l'Atlas oranès i que el 1881 ocupava batallons sencers a les planes estepàries de l'interior d'Algèria, ja que la fibra comprimida en bales o paques era objecte d'exportació a Anglaterra o França. Després, a partir del 1880 aproximadament, començà la implantació a gran escala de la vinya algeriana a fi d'evitar a la metròpoli l'onerosa importació de vins, fet que originà una gran demanda de mà d'obra; llavors, especialment a les zones panseres del Marquesat, els emigrants eixien al final de la tardor i es quedaven allà del desembre al febrer, durant la poda de la vinya, encara que molts hi continuaven fins a la mateixa verema, activitat que, encara durant llarg temps, van simultaniejar amb la sega de cereals.

Els obstacles intermedis eren inexistents; les condicions determinaven un gradient molt favorable al moviment, a causa de la proximitat geogràfica i el cost considerablement econòmic del viatge. El 1881 es consigna que no hi ha emigració a altres províncies espanyoles perquè el viatge és «costoso y largo», mentre que el d'Àfrica és «barato y breve», a penes exigeix despeses, ja que «épocas se han conocido [...] como la primavera del año 1877, en que por un franco, y a las veces gratuitamente, se transportaba a los emigrantes», el nombre dels quals compensava a bastament les despeses de l'expedició, a part que els vapors solien ser mixtos, de càrrega i de passatge. Al principi, els bracers del Marquesat havien de comptar amb les despeses del desplaçament a Alacant, però prompte els vapors recalaren regularment a Xàbia i Dénia; ja des de l'any 1882 una línia Alacant-Algèria, que compta amb el vapor *Buenaventura*, estableix una escala regular a

Xàbia, circumstància que dóna una certa animació a congregar periòdicament a la seua rada la bigarrada munió d'emigrants, procedents sobretot dels pobles de l'interior.

Al començament de segle s'estableix una aferrissada pugna entre dos armadors: la companyia J. J. Sitges Frères d'Alger, que amb el vapor *Sitges Hermanos* efectuava un servei cada deu dies entre Alger, Dénia, Alacant i viceversa, i la Compañía Levantina de Navegación, que, amb el vapor *Algeria* (de passatge i càrrega), també feia un viatge regular cada deu dies entre Alger, Dénia, Gandia i Barcelona; els dos vaixells desplaçaven unes 800 tones i transportaven uns 400 o 500 passatgers a cada viatge. Al gener del 1915 encara s'anuncien els dos competidors en la premsa deniera. Les partides són simultànies (tan sols hi ha un interval d'una hora): Alger-Dénia, els dies 5, 15 i 25 de cada mes, i Dénia-Alger, els dies 3, 13 i 23. Aquesta coincidència en la carrera va originar una competició sense igual, fins a l'extrem que mentre l'*Algeria* arribava a abaratir el passatge a només tres pessetes, els diners justos per cobrir impostos i gabelles, el *Sitges*, per la seua banda, l'oferia gratis i obsequiava, a més, amb cafè o xocolata.

El moviment va ser dirigit per uns caps de quadrilla, cap o caps de grup, espanyols, que s'encarregaven de reclutar grups de bracers i conduir-los a un treball contractat prèviament. Aquestes quadrilles, que, amb formes més corporatives, proliferaren en altres comarques alacantines, subsistiren fins fa poc a la vall de Pego, organitzades per al trasplantament i la sega d'arròs, tant *in situ* com en punts més allunyats (la Ribera, el Migdia francès).

Totes aquestes circumstàncies coadjuven a perpetuar el costum del viatge anual d'anada i tornada en una autèntica migració oreneta. Tot i això, amb el temps, aquest vaivé estacional continuat tendirà lògicament a convertir-se en emigració definitiva, i part dels habituals fixaran la residència a l'Àfrica, i més quan, a partir de començaments de segle, s'intensifica la migració de dones, siguen casades, que es col·loquen com a dides o nodrisses («anar a criar a Alger»), siguen fadrines, que es lloguen com a serventes domèstiques.

EVOLUCIÓ DE L'EMIGRACIÓ A ALGÈRIA

És difícil datar el començament del flux migratori. S'ha constatat que, per a la província d'Alacant, l'arrencada es devia produir per les fortes sequeres de 1840-1842, precedides per les revoltes carlines, que empenyeren el camperol cap a l'Àfrica francesa. Plausiblement, al Marquesat, l'enlairament va ser impulsat per la primera crisi pansera, que tragué el cap per aquestes mateixes dates; en aquells dies, el nombre d'emigrants encara devia ser, és clar, prou modest.

Des d'ara, cada crisi agrària, i especialment les relacionades amb l'economia pansera, estarà acompanyada d'una recrudescència de l'emigració.

Cap a l'any 1850 aparegué l'òidi, plaga criptogàmica coneguda amb el nom de *negra del raïm*. Com que s'ignorava el tractament per ensofrada, les vinyes van patir grans

danys i les zones muntanyenques colonitzades per aquest conreu es van convertir en ermots. Això influí, certament, en el procés migratori.

El 1875, el Consell de Pego recapitulà sobre la doble crisi, econòmica i política, causant del despoblament de la vila, la qual, arran de la substitució de l'oliverar i la vinya per a vi pel moscatell (incitada per l'auge de la pansa), i perduda ja la seua principal riquesa amb la ruïna de la collita de la seda, «tuvo que gastar capitales de que carecía, viendo frustrados sus cálculos rentísticos, [...] y como consecuencia de esto y del estado lastimoso y deplorable de nuestras tiendas intestinas, infinidad de brazos fueron arrancados a la agricultura por haber emigrado muchos a la Argelia en busca del jornal de que carecían y otros para pelear [...] contra esas hordas del carlismo».

L'11 de juny de 1881 va tenir lloc un succés tràgic que semblava anunciar un tomb en el procés migratori: l'atac del moro Bu Amama a la zona de Saïda va desencadenar una matança en un dels centres de colonització espanyola més importants de l'Oranès. A conseqüència d'aquest fet, el govern espanyol va nomenar, per Reial Decret de 18 de juliol de 1881, una comissió encarregada d'estudiar els mitjans de contenir l'emigració. La Societat Econòmica d'Amics del País d'Alacant, a l'interrogatori sobre les causes de l'emigració i els mitjans que es podien utilitzar per a evitar-la de finals d'aquell any, exposa —basant-se en el moviment de passatgers del port d'Alacant— que el drama de Saïda «no ha influido en el aumento de reimpatriados, comparado con el año anterior», i pel que fa al nombre d'eixides, bé que una miqueta inferiors, «no presenta gran diferencia con los años anteriores», i conclou: «Es probable, por tanto, que la emigración continúe y hasta aumente, sin que Saida haya pesado, sino de una manera transitoria para contener ese movimiento ya habitual». En efecte, segons hem esmentat, el 1880 marca l'enlairament de les plantacions de vinyers a la colònia francesa, fet que genera una major demanda de braços, ben pagats, que releguen a l'oblit els successos de Saïda; d'altra banda, el Govern no va fer res, respecte dels informes emesos, per pal·liar l'emigració.

Ja hem esmentat que del 1884 al 1914 té lloc el major moviment migratori de la comarca. N'hi ha prou de recordar que en el període 1888-1897 perd el 14,3% dels seus efectius, i el 14,1% en el període 1901-1910, pèrdues degudes exclusivament a la migració neta negativa, sempre un poc més elevada a les valls (en aquests resultats s'hi compten tots els desplaçaments, tant interiors com cap a altres països).

L'any 1884 va ser pèssim per a l'economia camperola; «a la pérdida casi total de las cosechas y a los onerosos gravámenes que pesan sobre el contribuyente, debemos añadir el retraimiento de capitales, que en años anteriores entretenían a los jornaleros en mejoras de la propiedad rural»; això causà una forta migració cap a Algèria durant aquella mateixa tardor, a pesar que —segons l'articulista— la colònia estava envaïda pel còlera (*El Progreso. Periódico Democrático de la Marina*, Xàbia, 27 de novembre de 1884). Epidèmia i conjuntura crítica del camp es conjuminaren un any després al Marquesat.

Al començament del 1889, la premsa torna a insistir en la nombrosa emigració cap a l'Àfrica: «por dos años consecutivos (1887 y 1888) las lluvias del verano han averiado gran parte de las cosechas de algunos pueblos», però ja no és tan sols la meteorologia, ja que «en todos se siente la depreciación de la pasa en los mercados consumidores» (*El Dianense*, núm. 32, Dénia, 3 de febrer de 1889). S'hi insisteix l'any següent: «La situación económica de la Marina es desastrosa; asusta el número de fincas que se subastan por débitos a Hacienda; el agente ejecutivo de esta zona [...] no deja ni a sol ni a sombra a los contribuyentes morosos [...], que agobiados por tanta gabela no pueden ni cubrir sus primeras necesidades.» (*El Liberal*, núm. 27, Dénia, 16 de febrer de 1890).

Aquell any de 1890 marcà definitivament el *crack* de la pansa. Un «persistente temporal de lluvias» planteja a l'Ajuntament de Dénia «la cuestión de las subsistencias de la clase jornalera de esta ciudad», el qual disposa donar ocupació a més de 300 bracers i distribuir almoines per mitigar la fam. (*El Liberal*, núm. 29, Dénia, 2 de març de 1890).

Les sequeres pertinaces i altres calamitats meteorològiques amb què s'obri el nou segle i, sobretot, l'expansió de la fil·loxera a partir del 1904 provocaren una intensificació de les eixides en la dècada que precedí la Primera Guerra Mundial. «Nuestros pueblos van a quedar asolados [...] y nuestros campos yermos por no haber quien los cave»; a aquest pas «los vapores que de diez en diez días hacen escala en Alicante, Altea y Jávea, van a dejar sin habitantes a la comarca. Vapor hubo que se llevó más de mil emigrantes. La cifra total deber ser aterradora. Porque son dos o tres líneas de vapores que hacen ese tráfico despiadado.» (*Exportación de Pasa Valenciana*, núm. 1068, Dénia, 31 d'octubre de 1906).

En efecte, des de l'inici del conflicte, l'administració francesa posa traves al desplaçament. Al juliol del 1915, l'agència consular de França a Dénia fa públics els nous requisits per a l'entrada a Algèria: els jornalers i treballadors en general necessiten una carta o contracte de treball del patró de l'explotació agrícola, visat per l'alcalde o comisari de policia del districte de destinació, i el passaport de l'autoritat competent (expedit pel cònsol francès; els obrers abonen la meitat dels drets, 10,30 pessetes) (*Exportación de Pasa Valenciana*, Dénia, 12 d'agost de 1915). El 15 de juliol, reunida a Pedreguer una nodrida representació de les forces vives del districte davant la greu crisi comarcal, s'exposa el «malestar inquietante» que sura entre la classe obrera en atur, a causa de l'escassetat de jornals al camp, perjudicada per «los gastos de documentación, registros y gabelas» previs a l'embarcament, es reclama que «se facilite la emigración de obreros al extranjero dándoles la documentación gratuita, y que se facilite a los Cónsules que repatrién a los emigrantes sin medios», i a més es demana que «el Estado afiance los contratos de trabajo en el extranjero» (*Exportación de Pasa Valenciana*, Dénia, 22 de juliol i 26 d'agost de 1915). Poc temps després es tancaren del tot les portes algerianes.

El flux es reprengué al final del conflicte i, encara que cada vegada més esllanguit, es perllongà —excepte les interrupcions de la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial— fins a la recrudescència de la lluita per la independència algeriana; aleshores, i fins el 1962, la majoria dels que s'hi havien establert i els seus descendents emprengueren el camí de retorn, la meta del qual fou principalment París o la França mediterrània, si bé un important contingent s'establí a Alacant capital i a les comarques d'origen. Ací es dedicaren al comerç o a l'hostaleria, si bé hi hagué alguns *pied-noirs* a Dénia i el Verger que conreen la taronja en explotacions de magnitud modesta (SEVA LLINARES, p. 123 i s.); en algun cas, que destaca per ser l'excepció, algun repatriat arribà a consolidar una gran indústria, com Magdalenas Ortiz, de Dénia.

Cal remarcar que, arran de la intervenció i consolidació de la potència gal·la al Marroc, aquest país es va convertir en un nou destinatari de la migració oreneta del Marquesat, dirigida sobretot a Casablanca, especialment després de la Primera Guerra Mundial.

La migració oreneta era un pal·liatiu, però no un remei; com assenyala Max Sorre (p. 157 i s.), les migracions «seguidas de retorno» porten alguns diners, però no aporten alleujament, com es creu; encara que eleven, això sí, l'«umbral de la sobrecarga demográfica», i contribueixen d'aquesta manera a retardar el moment de les partides definitives cap a la mateixa Algèria, l'Argentina i altres països americans. Quan pujava el nivell de sobrecàrrega, el corrent estacional actuava com una vàlvula d'escapament de la misèria —sense que la comarca d'origen perdera aquella mà d'obra, encara indispensable— al mateix temps que contribuïa decisivament a atenuar els conflictes laborals i conservar l'ordre social establert. No debades, la premsa de Dénia clamava irada contra les mesures franceses que dificultaven aquest trànsit a partir del 1915: l'aixeta amenaçava de tancar-se.

BIBLIOGRAFIA

- BOGUE, Donald J. (1969). *Principles of Demography*. Nova York: John Wiley and Sons, Inc.
- COSTA MAS, José (1974). «Producción y comercio de las pasas de Dénia». A: *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. iv. València: Universidad de Valencia, p. 11-21.
- (1977). *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico*. Departamento de Geografía de Valencia y Alicante, Universidad de Valencia.
- DERRUAU, Max (1966). *Tratado de Geografía Humana*. Barcelona: Vicens Vives.
- El Dianense*.
- El Eco de la Marina*.
- Exportación de Pasa Valenciana*.

ELS PROCESSOS MIGRATORIS DES DE LA MARINA ALTA CAP A ALGÈRIA I LES AMÈRIQUES

GARCÍA FERNÁNDEZ, Jesús (1965). *La emigración exterior de España*. Barcelona: Ariel.

MADOZ, PASCUAL (1846 i s.). *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid: Impr. D.P. Madoz.

SEVA LLINARES, Anton (1968). *Alacant, trenta mil pied-noirs*. València: Tres i Quatre.

SORRE, Max (1967). *El hombre en la tierra*. Barcelona: Labor.

L'emigració a l'Algèria francesa a partir de les fonts documentals de l'Arxiu Municipal de Dénia

Gabriel Gilabert Marqués
Antoni Pascual Bolufer

1. INTRODUCCIÓ

L'any 2005 l'Ajuntament del Poble Nou de Benitatxell va concedir als autors una beca d'investigació anomenada «Premi d'Investigació Puig Llorença» per estudiar l'emigració local a l'Algèria francesa durant els segles XIX i XX i fins a la descolonització d'aquest territori. Fruit de la investigació, aquest és un treball inèdit¹ en què s'ha superat el marc local per realitzar una anàlisi de la Marina Alta.

Les fonts necessàries per a l'estudi han estat, d'una banda, l'Arxiu de la Delegació Provincial de l'INE a la ciutat d'Alacant (INEPA),² i, de l'altra, com a font principal, l'Arxiu Municipal de Dénia, el qual conserva un fons documental, el de l'Ajudantia

¹ Està previst que el treball es publiqui durant la primavera-estiu de l'any 2009.

² Després del desastre de Saïda es creà un servei especial dedicat a l'estadística d'emigració i immigració espanyola. Aquest servei recull dades de ports, consolats i ajuntaments, i l'any 1888 inicia els Anuaris hui recollits al fons històric de l'Institut Nacional d'Estadística (INE). En la primera publicació (1888) ja es fa un recull en què resta certificada la importància de la població espanyola a Algèria. Dels 332.485 espanyols que viuen a l'estranger, 114.320 ho fan a l'Algèria francesa. A més, les dos províncies amb més emigrants l'any 1884 i 1885 són Almeria (10.629) i Alacant (8.709), que superen les províncies gallegues i les illes Canàries, en plena fase d'emigració cap a Amèrica. La diferència és que, mentre que molts dels emigrants del sud-est peninsular tornen al cap d'uns mesos a les seues terres (emigració temporal), els de les costes atlàntiques fan emigracions de més llarga durada o definitives.

de Marina, que permet l'estudi del moviment migratori existent entre la Marina Alta i Algèria. En aquest fons hi ha informació dels ports de Xàbia i Dènia durant un període de més de quaranta anys, concretament entre 1881 i 1926, si bé la documentació no permet un estudi exhaustiu de tots els anys per igual. Aprofundir en les causes, efectes i conseqüències d'un corrent migratori tan important no és l'objectiu d'aquesta comunicació, sinó que ens centrarem en les informacions recollides sobre els dos ports esmentats abans.

L'estudi d'aquestes fonts ens confirma la importància d'aquest corrent migratori abans de la Primera Guerra Mundial des dels ports de la Marina Alta (Xàbia i Dènia), la seua estacionalitat en cas dels temporers, o els efectes d'esdeveniments polítics, com els fets de Saïda (1881),³ en el retorn d'emigrants que fugien de l'enfrontament amb els nadius musulmans. També en algunes fonts es pot comprovar la localitat d'origen, la franja d'edat, el sexe i l'ofici d'aquests treballadors que cercaven millorar el seu destí amb la marxa a altres terres, temporalment o de forma definitiva fins a esdevenir *pied-noirs*, els algerianofrancesos que a la zona de l'Oranesat eren en bona part d'ascendència valenciana i que van fugir a partir del començament de la guerra d'independència algeriana (1956) i sobretot a partir del 1962, després de l'abandonament forçós dels francesos d'Algèria.

Quanta gent de la Marina Alta va marxar a l'Orà? Quantificar això d'una forma exacta és gairebé impossible, ja que s'hauria de delimitar la població que marxà per poble, i no sempre apareix cada persona amb el seu nom i cognoms i la població de procedència en els arxius. Només l'accés combinat a fonts franceses i espanyoles podria solucionar la qüestió. Però, per aproximar-nos-hi, la font principal, com ja s'ha assenyalat, és l'Arxiu Municipal de Dènia, i concretament el fons de l'Ajudantia de Marina, en el qual hi ha informació dels ports de Xàbia i Dènia. Paradoxalment, la informació dels embarcaments i desembarcaments d'aquests dos ports només s'encreua en els anys d'informació recollida a l'INEPA. La resta dels anys no es produeix aquest encreuament, és a dir, l'any amb informació dels vaixells que arriben al port de Xàbia no apareix la de Dènia, i a l'inrevés. Això impedeix una comparació efectiva entre els dos ports.

³ El 1881 van tenir lloc els fets de Saïda, poble en el qual la revolta d'un cabdill musulmà va provocar la matança de la població europea, en bona part d'origen valencià. Els emigrants espanyols van retirar-se cap a Orà i no pocs van retornar ràpidament, com van poder, cap a la Península. Aquest desastre, però, va ser el cant de cigne de la resistència autòctona a la penetració francesa. Cap a finals dels anys vuitanta del segle XIX tot el territori estava ocupat i gairebé pacificat per França.

2. EL PORT DE XÀBIA

En els lligalls consultats de l'Ajudantia de Marina del port de Xàbia, dependent de Dénia, hi ha, d'una banda, els llistats corresponents a diversos anys de la dècada dels vuitanta del segle XIX, concretament els anys 1882, 1883 i 1885,⁴ en el quals la informació és força completa, sobretot en els embarcats, i, de l'altra, els lligalls corresponents a un seguit d'anys de la primera dècada del segle XX en els quals només hi ha constància dels noms dels passatgers que embarquen i desembarquen en les línies que recorren la ruta Alger-Alacant-Altea-Xàbia-Dénia. En qualsevol cas, una primera informació vàlida és que el transport es dirigia cap a la ciutat d'Alger, la capital de la colònia francesa.

<i>Port de Xàbia</i>	<i>Passatgers</i>	
	<i>Eixides</i>	<i>Entrades</i>
1882	320	686
1883	218	564
1885	141	79
1901	632	39
1904	591	0
1906	190	0
1907	1.185	1.729
1908	839	1.089
1909	566	0
1915	0	148

Les sèries no estan completes, excepte els anys 1882 i 1883, però permeten vore la importància del port de Xàbia. Els vaixells atracaven resguardats pel cap de Sant Antoni, i, amb barques, els treballadors i treballadores, sols, en famílies o en quadrilles, anaven embarcant o desembarcant amb paciència als vapors *Buenaventura*, *Sitges*, *Cartagena* o *Norden*, entre d'altres.

2.1. Els anys 1882-1883

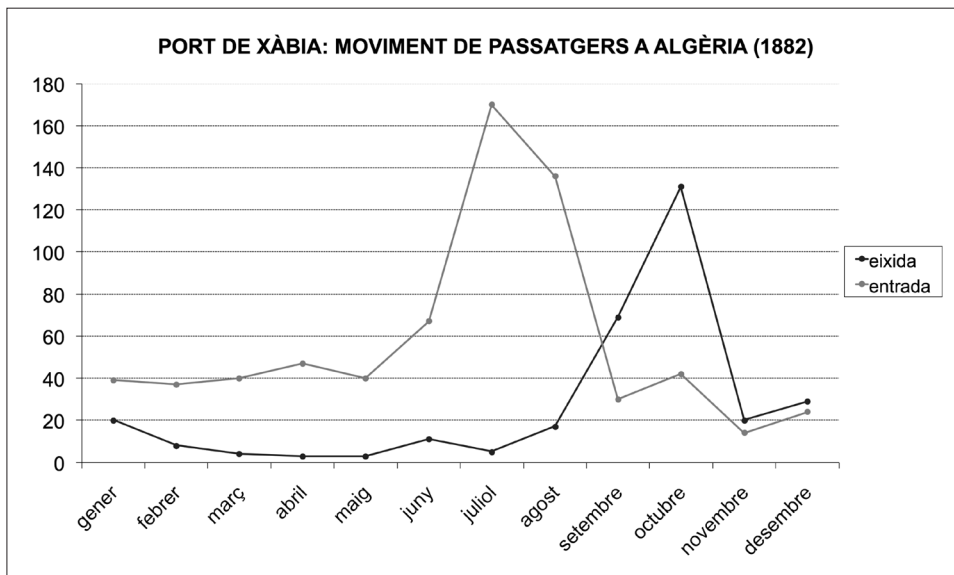
Les primeres referències documentals apareixen amb posterioritat als fets de Saïda, com s'ha assenyalat abans. A l'INEPA, enmig de les capes de pols, hi ha els documents

⁴ Els anys 1882 i 1883 corresponen a la informació procedent de l'INEPA, lligalls 11-17, mentre que el 1885 s'extreu del Fons de l'Ajudantia de Marina de l'AMD, sign. 1229-21.

relatius al moviment de passatgers dels ports de la província d'Alacant. La importància d'aquest fons, sobretot per als anys del segle XIX, és indiscutible: permet comprovar els viatgers que anaven o retornaven de l'Algèria francesa. Els noms no apareixen, només és un resum, però, a banda del nombre total, podem saber el sexe, la professió i la nacionalitat dels passatgers. Ara bé, d'aquestes informacions, la menys fiable és la de la professió, ja que, als jornalers o les mestresses, per exemple, els col·loquen en un sac de calaix sense declarar.

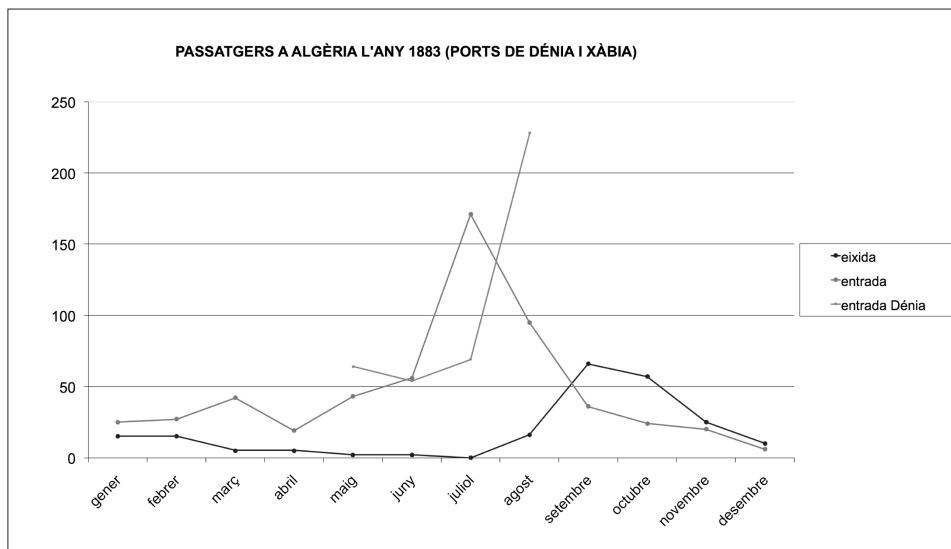
Malgrat aquests problemes, aporta força informació. La primera és que el port de Xàbia era fonamental en el transport de passatgers a Algèria, sobretot durant l'any 1882, prou més que Dènia o Altea. Aquesta importància es constata clarament en el gràfic relatiu a l'any 1882, en què hi ha un intercanvi constant gràcies als viatges que realitza el vapor *Buenaventura* entre Xàbia i Alger. En aquest mateix any, al port de Dènia només arriben dos jornalers procedents d'Orà en l'embarcació a vela *Concepció*, i en marxa un en el *Primera Comunió*. A Altea, el moviment és superior, amb 26 embarcaments, tots al *Buenaventura*, mentre que no hi desembarca cap passatger.

El vapor *Buenaventura* realitzava entre tres i quatre viatges mensuals entre els ports de Xàbia i Alger, amb escales a Altea i Alacant. Els moments de màxima càrrega de viatgers corresponen a l'estiu, pel retorn dels jornalers després de la recollida de l'espart o la sega dels cereals, mentre que a la tardor és quan més gent marxa per les diferents campanyes agrícoles.

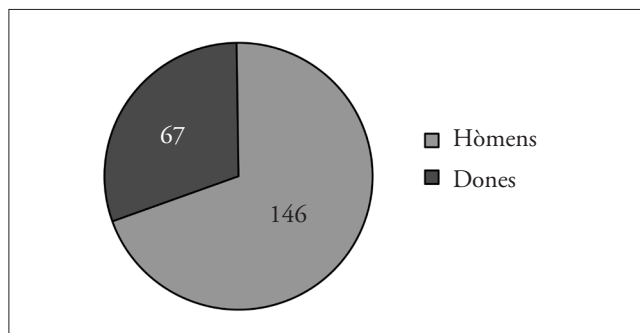
L'EMIGRACIÓ A L'ÀLGÈRIA FRANCESA A PARTIR DE LES FONTS DOCUMENTALS DE L'ÀRXIU...

L'any 1883, la situació canvia sobretot per l'augment d'importància del port d'Altea, que atreu els passatgers del sud de la comarca, i per l'arribada al port de Dénia del vapor *Fe* en el període de màxim trànsit, l'inici de l'estiu, entre la colònia francesa i els ports de la Marina.

La no-coincidència entre els passatgers que arriben i els que marxen a favor dels primers pot deure's a diferents causes. La primera seria la reacció lògica de molts emigrants que retornen, sobretot l'any 1882, per posar-se a cobert de l'amenaça dels musulmans revoltats contra la colonització francesa. No s'ha d'oblidar que els fets de Saïda havien esdevingut l'any 1881 i havien provocat la fugida de molts peninsulars. Un altre factor seria l'existència d'una emigració oculta que recerca estalviar-se els tràmits, o els costos monetaris, del viatge d'anada.

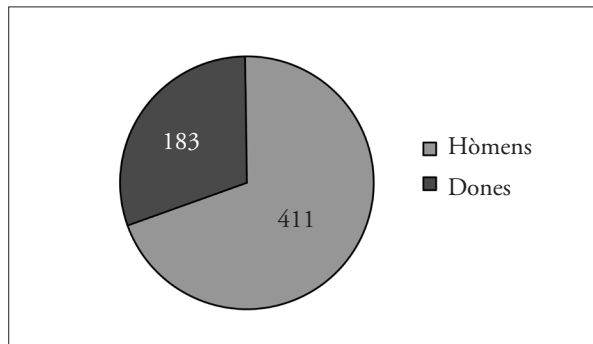
Passatgers que viatgen a Algèria per sexes (port de Xàbia, 1882)

Si els vapors només anaven a Alger, les embarcacions de vela es dirigien fonamentalment a Orà i a Philippeville, i en el seu trajecte també transportaven viatgers, però en un nombre molt més reduït.

Respecte a la relació d'emigrants per sexes, es pot comprovar una constant que es repetirà en tots els gràfics. L'emigració femenina sempre assoleix xifres d'entre el 30 i el 40% del total.

Passatgers que retornen d'Algèria (port de Xàbia, 1883)

2.2. L'any 1885

El primer any del qual hi ha informació a l'Arxiu Municipal de Dènia és el 1885. En aquest llistat es pot comprovar com les xifres dels passatgers encara no són tan nombroses com els anys anteriors, possiblement per la manca de part de documentació. Els pobles de la majoria dels emigrants corresponen a la Marina Alta, si bé també embarquen jornalers i famílies de la Safor. El vaixell que realitza la ruta continua sent el vapor *Buenaventura*, comandat pel capità Francisco Pérez. Altres naus, llaüts o balandres com la *Joaquina* o la *Lorenza* es dediquen al comerç amb el nord d'Algèria, concretament amb el port de Philippeville, sense gairebé passatgers.

<i>Passatgers embarcats al port de Xàbia (1885)</i>	
Benissa	14
Parcent	12
Vall Laguar	12
Alcanalí	9
Benigembla	9
Pedreguer	9
Gata	7

L'EMIGRACIÓ A L'ÀLGÈRIA FRANCESA A PARTIR DE LES FONTS DOCUMENTALS DE L'ÀRRIU...

Xaló	7
Orba	6
Sanet i Negrals	6
Vall d'Alcalà	6
Dénia	5
Murla	5
Xàbia	5
Oliva	3
Bellreguard	2
El Verger	2
Poble Nou de Benitatxell	2
Rafelcofer	2
Ròtova	2
Teulada	2
Alger	1
Ondara	1
Senitja	1
Villalonga	1
Sense poble	10

En el cas dels embarcats es consigna el seu origen, fet que ha permès la realització d'una taula en què es pot comprovar com la població d'on més gent s'embarca és Benissa, seguida de Parcent i la Vall de Laguar, Pedreguer, Benigembla i Alcanalí. És a dir, fonamentalment pobles de l'interior comarcal. Altres pobles que per proximitat també es desplaçaven al port de Xàbia són els de la comarca de la Safor, com Ròtova, Villalonga o Bellreguard.

La major part eren jornalers fadrins o casats, més en aquesta segona situació civil, que marxaven bé temporalment per completar els seus ingressos, bé de forma definitiva a la recerca d'un nou futur. Però també hi havia famílies, com la de Vicente Mora Poquet, de 48 anys, veí de Parcent, que va agafar el vaixell *Bonaventura* el 8 de desembre de 1885 amb la seua esposa⁵ i sis fills. Possiblement aquesta família recercava un nou lloc on instal·lar-se i fugir de la pobresa existent entre els jornalers de la Marina Alta. Hi ha altres grups familiars, com els de Rosa Femenia Fornés i els seus tres fills, de Dénia, o

⁵ Com moltes dones del segle XIX, en viatjar amb el seu espòs perd la seua singularitat i no n'apareix ni el nom.

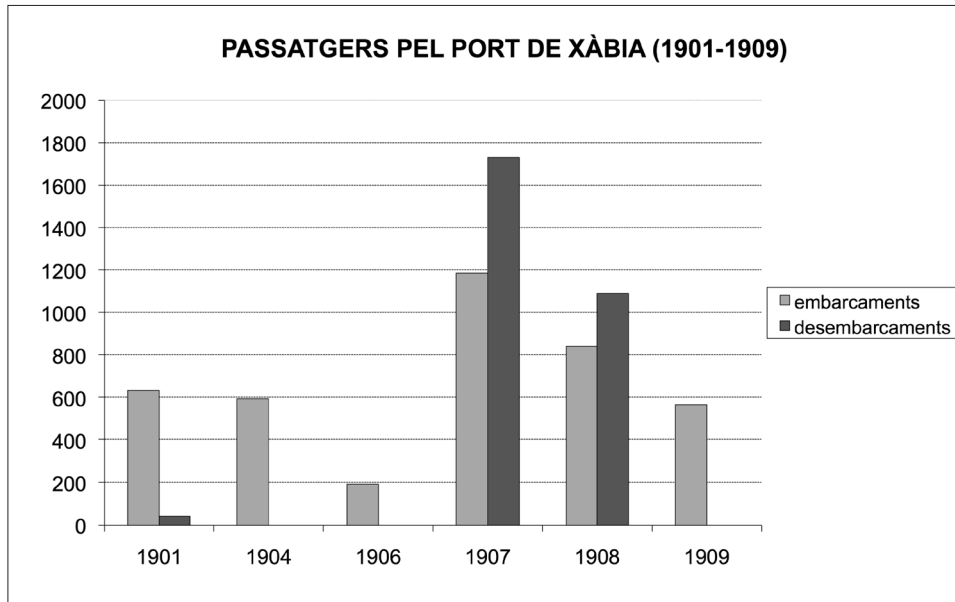
una altra família, aquesta de la Vall d'Alcalà, formada per Francisco Cervera Llorens, la seua esposa i dues filles que viatgen en el mateix vaixell.

Aquestes famílies no sempre aconseguen l'èxit esperat. De fet, un exemple clar es troba el mateix any 1885, quan torna d'Alger Francisco Aguilar, sa mare, l'esposa i tres fills, que desembarquen a Xàbia el 3 d'agost.

Aquest any, el 1885, es constata l'existència de José Català Garcia, un habitant del Poble Nou de Benitatxell, casat, de 44 anys, que realitza dos viatges des de Xàbia en el vapor *Bonaventura*: el primer l'11 de febrer, i el segon el 8 de desembre. Entre l'un i altre va retornar a la Marina Alta, però no hi ha constatació de la data. En resum, José Català va ser un exemple dels temporers que no dubtaren a fer diferents viatges entre Algèria i la Península a la recerca d'uns guanys que no podien obtenir a la seua terra.

2.3. 1901-1909⁶

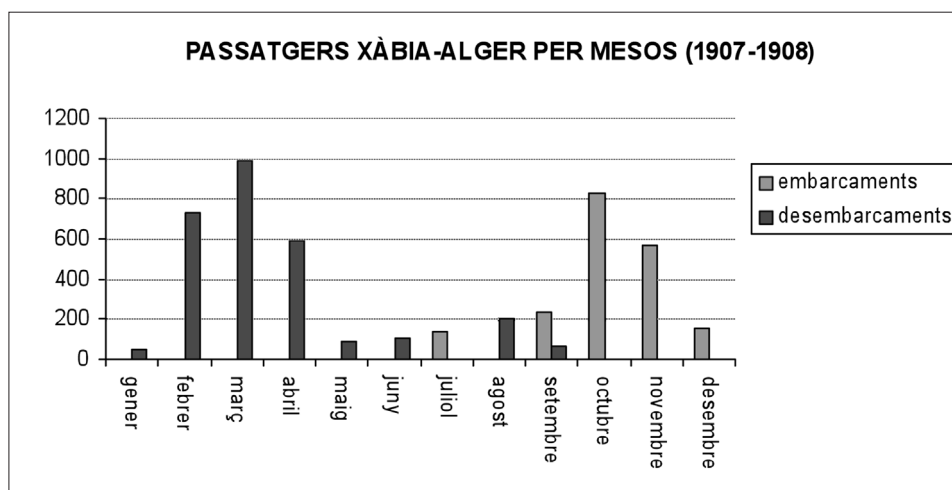
La informació que ens aporten les dades d'aquests anys permet veure perfectament la consolidació d'una ruta fonamental per a l'emigració, temporal o definitiva, dels habitants de les nostres comarques. Els factors causants ja s'han explicat abans, només recordem una vegada més la crisi de la pansa, l'augment demogràfic, la proximitat, l'atracció de majors salaris o, simplement, la dita coneguda de «no canviar la sendera vella per la novella».

⁶ AMD, signatures 1292-22, 1307-2, 1307-4 i 1307-5.

Cal recordar que les sèries no estan completes,⁷ és a dir, les xifres són superiors, excepte possiblement els anys 1907 i 1908. Els desembarcats no consten els anys 1904, 1906 i 1909, i només de forma testimonial l'any 1901.

Malgrat aquestes mancances, es poden extreure conclusions clares. La primera és, com ja s'ha esmentat, la importància del port de Xàbia en aquesta ruta. La segona, com el nombre d'emigrants assoleix xifres superiors als 500 individus durant aquest decenni, però molts no acabaran amb èxit l'aventura i potser aquest és el motiu pel qual els anys 1907 i 1908 hi ha més retorns que eixides cap Algèria.

A més, si veiem l'evolució per mesos de la suma dels anys amb registres més complets, 1907 i 1908, comprovem l'estacionalitat de la majoria dels viatges corresponents ja a la temporada dels jornalers dedicats a la poda dels ceps. Aquests jornalers marxen a l'inici de la tardor i tornen després de la Canela,⁸ per continuar els jornals ja treballant als pobles d'origen.

L'única dada que tenim de la continuïtat dels viatges entre Alger i Xàbia és quan, enmig dels papers referents al port de Dènia, apareix la referència d'un desembarcament al port de Xàbia de 148 passatgers el mes de maig de l'any 1915, coincidint amb una àmplia tornada d'emigrants d'origen peninsular que es veuen amenaçats per estar en un territori que participa en la Primera Guerra Mundial.

⁷ Si es comparen les xifres dels embarcaments amb el llibre de visats del viceconsolat francès de Xàbia (Font: Fundació Cirne de Xàbia) per als anys 1901 i 1904, aquestes segones són sensiblement superiors, per la qual cosa es pot entendre l'afirmació de la manca de llistats d'embarcament.

⁸ Cal assenyalar, per a tots aquells menors de 30 anys i que no han tingut el dubtós privilegi d'una educació catòlica, que la Canela és una festa religiosa que se celebra el dia 2 de febrer, el dia abans de Sant Blai.

3. EL PORT DE DÉNIA⁹

L'arxiu de l'Ajuntament de Marina del port de Dénia aporta també informació sobre els viatges a Alger. Cronològicament, abraça anys posteriors al de Xàbia, concretament s'inicia l'any 1910 i conclou amb la darrera referència a passatgers desembarcats el 1926. A diferència del de Xàbia, les sèries són més completes, sobretot els primers anys. Això permet una anàlisi més acurada de les xifres.

3.1. 1910-1914

Aquests anys corresponen als anteriors a la Gran Guerra, i són els darrers del gran *boom* migratori que provoca l'eixida de l'excedent demogràfic de la nostra comarca cap a destins tan propers com el nord d'Algèria o tan llunyans com Cuba, Argentina o els Estats Units.¹⁰

<i>Port de Dénia</i>	<i>Passatgers</i>	
	<i>Eixides</i>	<i>Entrades</i>
1910	3.215	1.784
1911	3.069	2.074
1912	4.973	3.911
1913	1.898	2.911
1914	4.101	5.028
1915	1.295	1.998
1916	255	0
1922	157	68
1923	76	0
1925	0	694
1926	0	151

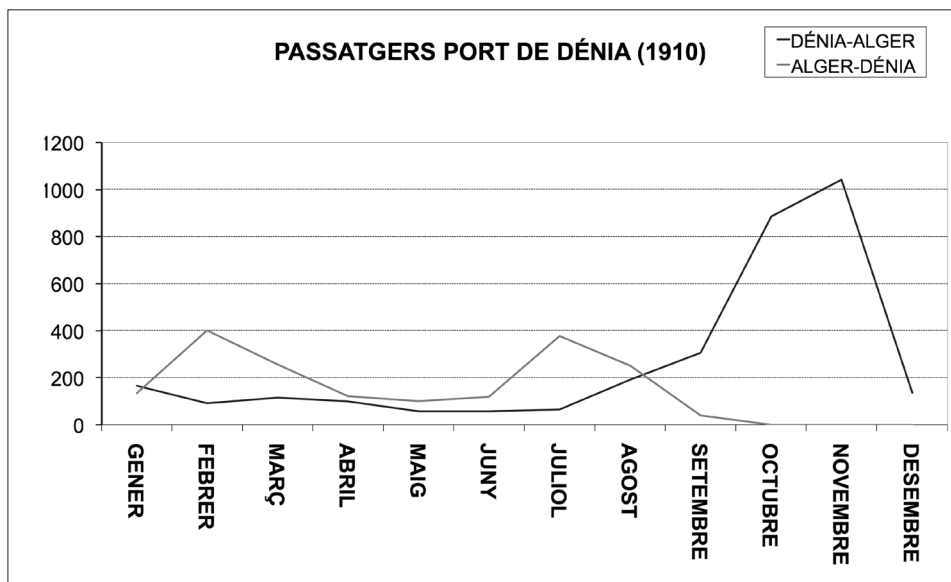
Les xifres d'embarcats i desembarcats són força elevades; destaquen els anys 1912, amb gairebé 5.000 emigrants, i 1914, amb més de 4.000.¹¹ L'any 1914 els retorns són molt elevats, però s'ha de tenir present que ja s'ha iniciat la Primera Guerra Mundial i

⁹ AMD, signatures 1283-3, 1293-8, 1923-14, 1294-5, 1296-4, 1296-11, 1297-5, 1297-10, 1298-2, 1299-2, 1299-6, 1300-3, 1300-8, 1301-8, 1302-4, 1302-9 i 1303-3.

¹⁰ Després de la Primera Guerra Mundial continuaran marxant els emigrants a la recerca d'una vida millor, però ja trobaran més problemes a l'hora d'instal·lar-se als territoris on viatgen. La crisi dels anys trenta confirmarà aquesta política migratòria recessiva de molts estats nous.

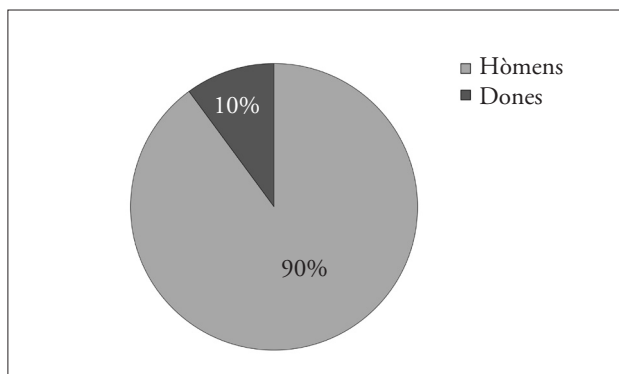
¹¹ L'any 1913 presenta 1.898 eixides, però s'ha de precisar que manquen les dades referides als mesos de juny, juliol, agost i setembre. Sobretot aquest darrer era un mes amb moltes eixides cap el nord d'Àfrica.

molts emigrants tenen por de vore's immersos en aquesta guerra i abandonen les terres franceses per tornar als seus pobles d'origen, o posteriorment marxen cap a França a treballar davant la demanda cada vegada major de mà d'obra per a les fàbriques buides de joves treballadors que s'han convertit en la carn de canó que els generals francesos utilitzen a les trinxeres del nord-est del seu territori.

Els embarcaments i desembarcaments durant l'any segueixen la pauta ja coneguda i explicada per al cas del port de Xàbia. Si bé gairebé tot l'any hi ha viatgers, són els períodes de trànsit dels jornalers aquells que marquen els màxims, com es veu en l'anterior gràfic de l'any 1910, especialment a la tardor.

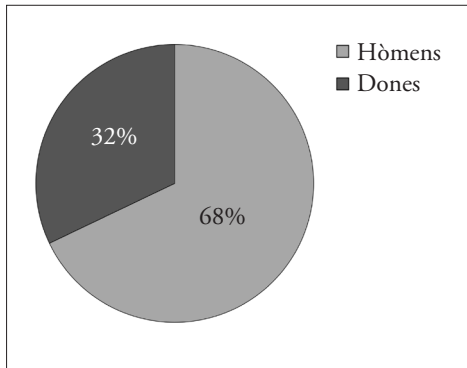
Relació de passatgers per sexe (Alger-Dénia, març 1914)

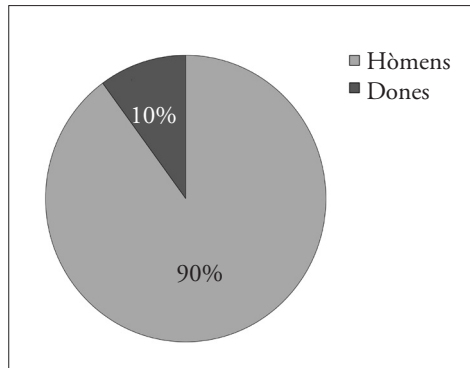
Si utilitzem el mateix any 1910 com a guia per entendre les diferents variants de la població que fluctua entre els dos territoris gràcies als viatges realitzats pels vaixells entre Dénia i Alger, podem veure com la presència de dones és molt important, gairebé assoleix un 30% tant entre els passatgers que marxen cap a l'Alger com entre aquells que retornen.

Relació de passatgers per sexe

Dénia-Alger, juny 1914

Alger-Dénia, març 1914

Ara bé, aquesta relació canvia depenent dels mesos, no és igual un període que podríem assenyalar com comú en el trànsit, per exemple el de juny de 1914, amb més del 30% de presència femenina, que un mes en el qual els jornalers agrícoles viatgen o tornen d'Algèria, aquesta segona situació és aquella que s'esdevé en el primer gràfic, del mes de març de 1914, en el qual les dones només assoleixen el 10% del total.

No sempre els vaixells anaven carregats de jornalers, molts d'ells anaven buits de passatgers, com és el cas d'aquest viatge del vapor *Sitges*, en el qual no embarca ningú de Dénia cap a Alger el 26 de gener de 1914. També és cert que deu dies abans, el 15 de gener de 1914, el llistat de passatgers era més nombrós.

3.2. 1915-1926¹²

Durant aquest anys l'emigració cap a Algèria va sofrir greus problemes. En primer lloc, i com s'ha comentat abans en el punt referent a les xifres de l'emigració de tot l'Estat, hi ha els efectes de la Primera Guerra Mundial, que ja el 1915 provoca una reducció important dels viatgers entre la Marina Alta i Alger, agreujada per les limitacions que

¹² A més, hi ha les mancances pròpies d'una informació incompleta als documents conservats a l'Arxiu Municipal de Dénia.

el govern francès aprova respecte als emigrants a Algèria i culminada pel bloqueig dels submarins alemanys. Tampoc s'hauria d'oblidar que és un període d'expansió econòmica a Espanya i de demanda de mà d'obra forana a França. En segon lloc, ja durant el 1918 hi ha els efectes de l'anomenada *grip espanyola* i els intents, fracassats, d'impedir la seua propagació a partir d'una «quarantena» dels habitants d'aquest estat.

A banda d'aquests problemes, també assistim al canvi en les característiques del viatge. Des del 1915 ja funciona el trenet de la Marina, la qual cosa permet a les quadrilles de jornalers arribar a la capital provincial i, des d'allí, embarcar-se. Malgrat això, des de principis dels anys vint apareix el vaixell *Mercedes*, que realitza la ruta Dénia-Alacant-Alger, i en el primer viatge de juliol del 1922 incloïa una escala a Gandia. A partir de 1926 ja no hi ha constància de passatgers que utilitzen el port de Dénia.

Els viatges ja no seran tan nombrosos, ja que els vaixells que eixiran d'Alacant aniran directament a Orà i atrauran molts jornalers, però continuen essent el camí més directe cap a la capital algeriana. Una conseqüència és la feminització d'un passatge replet de dones que recerquen feina de criades a Alger. Un exemple clar és el viatge que el 20 d'octubre de l'any 1922 realitza el vapor *Mercedes*, en què, dels 26 passatgers, 22 són dones procedents majoritàriament de Castells, Benigembla i Murla. Fins i tot hi ha la presència de tres germanes de Castells, Isabel, Francisca i Isabel Cardenal Tomàs, que viatgen juntes, la primera vídua i les altres dues solteres.

La presència de famílies també és important, així, el 6 d'octubre de l'any 1922, una vídua d'Orba de 34 anys torna a Alger amb els seus tres fills, un xic de 10 anys i dues xiquetes de 7 i 4 anys. S'afirma que és un retorn a Alger perquè és en aquesta ciutat on havien nascut els seus fills; una interpretació és que havia realitzat el viatge per solucionar problemes d'herències abans de retornar a la seua casa a la capital algeriana. Un altre cas és el de la família de Benidoleig formada per Casimiro Pérez Sendra, jornalero de 40 anys, Elisa Ballester Tur, mestressa de 32 anys, i la seua filla Margarita, de 12, que viatgen en aquest mateix vapor un mes després, el 7 de novembre. També es pot fer esment del grup familiar de Dénia en el qual, a banda del pare, Pedro Bordes Montañer, i la mare, Amalia Sanpedro, hi ha els seus quatre fills, José, Pedro, María i Amalia, al març del 1923.

Més que testimonial és la presència de dones vídues en aquests vaixells, de Dénia, Xàbia, Pedreguer, Pego, Sanet, Murla... , les quals possiblement tenien més possibilitats de sobreviure millor lluny de les societats tancades dels seus pobles d'origen, amb l'esperança de la feina i un possible nou company, sense necessitat de dols rigorosos i esquellades sonades. La vídua que en principi no devia tenir aquests objectius en iniciar el viatge és una dona de Benissa que s'embarca a l'edat de 84 anys.

En darrer lloc, i com a curiositat, s'ha de destacar que el port de Dénia no només s'utilitzava per a jornaleros i criades, també hi havia fusters, com José Vidal, de la Vall de Laguar; sabaters, com Jaume Andrés Sala, de Teulada; metges, com Antonio Pascual Muñoz, de Massanassa, o comerciants, com Alfredo Soulcombridge [*sic*], de Liverpool.

Ara bé, els professionals que marquen clarament la diferència són els dèsset artistes d'una companyia de València que el 27 de maig de 1923 s'embarquen a Dénia cap a Alger per oferir el seu repertori a la colònia espanyola que vivia en aquests territoris.

4. CONCLUSIONS

S'ha comprovat una realitat històrica: la importància de l'emigració, temporal i definitiva, dels habitants de la Marina Alta cap a les possessions franceses d'Algèria. Els viatges es feien fins a mitjan anys vint del segle passat des dels ports de Xàbia i Dénia, amb línies regulars a la ciutat d'Alger. Posteriorment al 1925, es realitzaven des del port d'Alacant i dirigits a Orà i Alger.

Hi ha dos tipus de migració, la definitiva i la temporal. En la primera hi ha una gran presència de famílies,¹³ mentre que la segona respon gairebé exclusivament a jornalers, però també a moltes dones que anaven a treballar de criades. Així, malgrat el predomini d'hòmens, la presència femenina va ser molt important, d'entre un 30 i un 40% del total.

La migració va ser immediatament posterior a la invasió francesa i es va desenvolupar amb intensitat creixent fins a la Primera Guerra Mundial, i després d'aquest conflicte continuà fins a la Guerra Civil espanyola. El dels anys cinquanta del segle xx només és un intent fracassat de reeditar l'emigració temporal.

En l'àmbit comarcal, Calp en un primer moment, i posteriorment els pobles de l'interior (Xaló, Alcanalí, Parcent...), són els que aporten més població a aquest moviment migratori. Els habitants del Poble Nou de Benitatxell, poble on se centrava el treball, participen activament en aquest corrent migratori, d'una forma molt més important del que es recorda en la memòria oral.

5. BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

5.1. Llibres

BALLESTER, T.; ESPINÓS, A. i MORENO, F. (ed.) (1993). *La premsa a la Marina Alta (1840-1990)*. Xàbia: Institut de Cultura «Juan Gil-Albert».

BONMATÍ ANTÓN, J.F. (1988). «Evolución de las causas de la emigración de alicantinos a Argelia durante el siglo XIX». A: DIVERSOS AUTORS. *Estudis sobre la població al País Valencià*, vol. II. València: Edicions Alfons el Magnànim.

— (1989). *La emigración alicantina a Argelia*. Alacant: Universitat d'Alacant.

¹³ No necessàriament emigren tots alhora, el patró de l'emigració de l'home adult per obrir camí i portar després la resta de la família també era present, i corroborat pels autors a partir de fonts orals.

- (1999). «La emigración a Argelia». A: DIVERSOS AUTORS. *Historia de la Marina Alta*, vol. II. Alacant: Editorial Prensa Alicantina.
- CALVO PUIG, J. (2003). *Agricultura, industria y comercio en la Dénia del siglo XIX*. Sant Vicent del Raspeig: ECU.
- (2004). *Evolución política de Dénia a lo largo del siglo XIX y el inicio del siglo XX*. Sant Vicent del Raspeig: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- (2006). *Documentos para la historia de Dénia en el siglo XIX*, vol. I, *Descripciones, política y demografía*. Oliva.
- COSTA MAS, J. (1977). *El marquesat de Dénia. Estudio geográfico*. València: Universitat de València.
- FIELDHOUSE, D.K. (1984). *Los imperios coloniales desde el siglo XVIII*. Madrid: Siglo XXI.
- FURIÓ, A. (1995). *Història del País Valencià*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- GILABERT, G. (2005). *La llegenda de Manuel Garcia*. València: Edicions del Bullent.
- GILABERT, S. i ANDRÉS, J. (2002). *Toponímia del Poble Nou de Benitatxell*. València: Edicions del Bullent.
- LLOMPART CATALÀ, R. (1990). «Prófugos y desertores en la segunda mitad del siglo XIX: ensayo previo de acercamiento al tema». A: *II Congrés d'Estudis de la Marina Alta*. Alacant.
- MILLAN, J. (1990). «L'economia i la societat valencianes, 1830-1914. Les transformacions d'un capitalisme perifèric». A: *Història del País Valencià*, vol. v. Barcelona: Edicions 62.
- PEDRÓS MARTÍNEZ, J.B. i GARCIA MORANT, V. (1976). *Historia del Poble Nou de Benitachell*. Ondara.
- ROSSELLÓ VERGER, V. (1995). *Geografia del País Valencià*. València: Edicions Alfons el Magnànim.
- SEMPERE SOUVANNAVONG, J.D. (1997). *Los pied-noirs en Alicante*. Alacant: Publicaciones de la Universidad de Alicante.
- SEVA LLINARES, A. (1968). *Alacant, 30.000 pied-noirs*. València: Edicions 62.
- VICENTI, E. (1908). *Estudio sobre emigración: guías especiales para América y Argelia*. Madrid: Hijos de M.G. Hernández.
- VILAR RAMIREZ, J.B. (1989). *Los españoles en la Argelia francesa (1830-1914)*. Múrcia: CSIC / Universidad de Murcia.
- VILAR, J.B. i VILAR, M.J. (1999). *La emigración española al Norte de África*. Madrid: Arco-libros.

5.2. Arxius i hemeroteques

Arxiu Municipal de Dénia (AMD).

Arxiu Fundació Cirne, Xàbia.

Delegació de l'Institut Nacional d'Estadística a la Província d'Alacant (INEPA).

Hemeroteca de la Universitat de València (HUV).

Les tres onades emigratòries en la història de la història

Miquel Àngel Limón Pons

Institut Menorquí d'Estudis

1. MIRADA PANORÀMICA A LA HISTÒRIA INSULAR

Menorca, tot i ser un territori de tot just 702 km² de superfície i 80.000 habitants censats, presenta una història realment densa, llarga i complexa. La quantitat ingent de segles que les seves pàgines acumulen pot considerar-se la clau que ens permet arribar a una certa afirmació de principi, açò és: la identitat del poble de Menorca és avui el fruit acumulat i indefectible de les successives dominacions i colonitzacions que n'han anat jalonant la cronologia, des de la més remota antiguitat fins als nostres dies. I, tanmateix, el tret principal, el veritable nervi identitari determinant, conservat al llarg dels darrers set segles (exactament des de 1287), és el que es deriva del poblament, dut a terme pel poderós regne medieval de la Corona Catalanoaragonesa. És aleshores que l'illa va rebre una llengua —el català—, una nova planta juridicopolítica per escometre l'organització social, un considerable enfilall d'usos i costums i, no menys, una religió (la catòlica). Tot plegat havia de fixar les peculiaritats pròpies subsistents (tot i que evolucionades) fins al dia d'avui.

Un segon factor es considera igualment definitiu per acostar-nos a una versemblant radiografia, íntima i essencial, de Menorca i del seu perfil com a poble. No és, de cap manera, exclusiu i privatiu de l'illa, però actuarà amb enorme transcendència. Estem al·ludint al factor dels moviments migratoris de doble direcció; és a dir: adés d'entrada de contingents humans, adés de sortida a la recerca d'horitzons afalagadors. No hi ha

cap dubte: d'ençà de les èpoques prehistòriques més fosques, documentalment parlant, l'illa ha actuat de territori per a l'ocupació humana. En un grau o l'altre, s'han projectat damunt de l'illa de Menorca la majoria dels pobles primitius, els pobles navegants que traçaven rutes mercants per l'àrea occidental del Mediterrani, o bé que aspiraven a una certa expansió i ocupació colonial. Tots els pobles i civilitzacions remots han transitat per les aigües de l'arxipèlag balear, i han deixat les corresponents petjades materials sobre Menorca, en un o altre grau i amb una importància cultural d'un o d'altre pes específic. I, tot i així, el primer poblament humà conegut —i estable— sobre la geografia de l'illa resulta ésser un dels més tardans de les Balears. Es pensa que els primers rastres materials de l'home sobre l'illa devien produir-se fa devers 4.000 o 4.500 anys. La prehistòria ha deixat testimonis ben característics, principalment a través de l'anomenada *època talaiòtica*. Potser l'element més definitori i exclusiu de Menorca del període històric són els recintes de taula, compostos per un espai tancat en amfiteatre, en el centre del qual s'erigeix una colossal taula gegant de pedra; al seu voltant, els membres del poblament prehistòric sembla que celebraven determinats ritus del cicle anual lligats a l'any agrícola, i d'altres manifestacions de caire diví. Ulteriorment, l'illa ha estat ocupada pràcticament per tots els pobles que han dominat, en tot o en part, el continent europeu en un o altre moment: grecs, fenicis, romans, vàndals, àrabs, etc. És a dir, tot el reguitzell de les antigues cultures mediterrànies. Però no hi ha cap dubte que l'ocupació clau, absolutament crucial, de la història insular és la que es produí en la Baixa Edat Mitjana, més exactament el 1287, amb la conquesta cristiana duta a terme per les tropes del rei de la Corona d'Aragó i Catalunya, Alfons III, *el Liberal*. I afirmam la supremacia d'aquest episodi pel fet palès que la base social, cultural, lingüística i religiosa que des d'aleshores s'imposarà a Menorca és la mateixa que encara subsisteix en els nostres dies, i gràcies a la qual podem parlar d'una personalitat molt ben definida —diferent de la resta castellana del conjunt de l'Estat espanyol. El perfil històric, idè, i la personalitat del poble de Menorca enfonsen les arrels —encara avui ben vives— en aquest fet decisiu. La nova Menorca, sorgida de la conquesta catalanoaragonesa, es mantingué, sense gairebé canvis substancials, des dels anys finals del segle XIII fins a l'any 1835, pel que fa a l'estructura social a base d'estaments i a l'estructura jurídica i administrativa a base d'una ordenació territorial en quatre municipis i cinc universitats, una d'elles amb jurisdicció sobre el conjunt de l'illa. I que quedi clar que el terme *universitat*, que s'empra aquí, no es refereix a cap forma d'organisme docent, sinó al nom que rebien els governs municipals i el govern polític insular. És la Menorca de l'Antic Règim. Especial rastre va deixar, ja durant els darrers anys d'aquest règim, l'ocupació colonial de l'illa per part dels anglesos, en el context de la guerra de Successió a la corona espanyola, l'any 1700, de veritable abast internacional. Pretextant el pronunciament de Menorca a favor de la causa del pretendent Carles d'Àustria al tron espanyol vacant, el poder naval britànic va irrompre sobre l'illa l'any 1708. Però, com va demostrar-se tot d'una, allò no era més que una excusa per apropiat-se d'un territori vital per als seus

interessos estratègics al Mediterrani. L'ocupació adquirí carta jurídica en el tractat de pau d'Utrecht (14 d'abril de 1713), segons el qual, entre altres estipulacions, Espanya renunciava, per a ella i per a tots els reis successius de la dinastia Borbó, als territoris de Menorca i Gibraltar. Amb açò, començava per a la petita illa menorquina l'anomenat *segle de les dominacions*. Entre els anys 1708 i 1802, Menorca va haver de conèixer tres ocupacions angleses (1708-1756, 1763-1782 i 1798-1802), una de nacionalitat francesa (1756-1763) i una d'intermèdia a càrrec dels espanyols, entre 1782 i 1798. El fet va revestir una importància excepcional en el marc de l'Europa il·lustrada, i en gran mesura situarà la sort històrica de l'illa de Menorca en uns paràmetres de transformació econòmica (sobretot a la zona de Maó i el seu *hinterland* d'influència), de trànsit d'una societat rígidament estamental a una altra de classes amb la irrupció de la burgesia mercantil com a principal motor de modernització; i, alhora, d'una certa transformació general del model de propietat i tinença de la terra. En definitiva, va suposar l'obertura d'una porta d'ingrés a la modernització d'allò més pregona. Tanmateix, la identitat pròpia de Menorca va entrar, un cop acabat el segle de les dominacions estrangeres, en una etapa d'uniformitat amb el conjunt de l'Estat. El segle XIX, que suposa el període en què aparegueren les doctrines polítiques lliberals, hauria de representar, paradoxalment, l'etapa de la pèrdua de la personalitat històrica distintiva, incloses les múltiples pressions administratives i legals que el poder polític de la nació central exercí sobre el territori insular per tal d'eliminar la llengua catalana de la faç pública de la vida menorquina, així com el desenvolupament dels plans de setge i assimilació en tots els ordres: l'ensenyament, les tribunes, les institucions de qualsevol signe i naturalesa, o les pàgines de la premsa, etc., a favor de la somniada uniformitat borbònica —de signe castellà— de tots els territoris i regions de l'Estat. És l'etapa en què es perdran les corporacions dels segles privatis, i en el curs de la qual, a canvi, per disposició centralista, es creen els ajuntaments com a nova realitat jurídica municipal de caire uniforme arreu d'Espanya. És la mateixa època en què Espanya es reorganitza administrativament en províncies, cosa que, a les Balears, donà lloc a la fundació de l'anomenada Diputació Provincial, radicada a Palma de Mallorca. Aquesta corporació acomplia funcions de coordinació administrativa de caràcter supramunicipal i, a la vegada, interinsular. Açò no obstant, sempre fou mal vista pels menorquins, que desitjaren sistemàticament desempallegar-se del que titllaven de *jou mallorquí*. Així, idò, la Diputació Provincial no havia d'arribar mai a ser una institució administrativa realment volguda i estimada per la classe política ni pels ciutadans de la balear menor, com sí que ho foren les antigues corporacions locals de l'Antic Règim, conegudes, com ja hem dit, amb el nom d'*universitats*.

Amb aquest balanç va transcórrer el segle XIX, per aparèixer, tot seguit, el no menys convuls segle XX. Entre dictadures (la de 1923, de Primo de Rivera, i la de Franco, de 1939) i els intents republicans frustrats, podem assenyalar que, de fet, tres quartes parts de la darrera centúria van discórrer, per a la història identitària de l'illa de Menorca,

enmig d'una atonia força remarcable —per no parlar, amb tota la rotunditat, de regressió històrica. El segell distintiu, si de cas, quedaria determinat, açò sí, per unes importants transformacions del model econòmic. L'illa passaria d'una primitiva societat industrialitzada (tot i que de base agrària) a guanyar, en els anys centrals del segle, un plausible equilibri intersectorial, molt ben combinat entre agricultura, indústria manufacturera i sector terciari o turístic i de serveis. A final de segle, malgrat tot, la idíl·lica ordenació econòmica tripartida acabaria convertida en una economia dominantment turística de què la construcció n'haurà fet de motor, per no dir de locomotora de l'aparell econòmic illenc. Però vet aquí que l'adveniment del sistema democràtic parlamentari, un cop aprovada la Constitució espanyola de 1978, també suposaria la recuperació dels drets institucionals històrics. És a dir, Menorca de bell nou comptaria amb institucions d'autonomia i descentralització. El fet es va concretar en la fundació del Consell Insular de Menorca, després de les primeres eleccions locals lliures, celebrades a l'abril de 1979. Aquest nou organisme, a més d'actuar de corporació de règim local, estava destinat a ser el veritable òrgan polític autònom i de govern per a l'illa de Menorca, en tant que institució jurídicopolítica de la Comunitat Autònoma de les Balears, tal com l'actual Estatut d'Autonomia el defineix.

Inserits com a fites específiques en aquesta cronologia bàsica, que queda aquí apuntada, Menorca, en efecte, ha estat terra de moviments migratoris successius: a vegades amb caràcter centrípet (o sigui, atraient masses migratòries, com avui s'esdevé), i altres vegades amb caràcter centrífug, açò és, despatxant emigrants als llocs més dispersos de la terra. Tot i que l'aparença de l'actual nivell de vida i de l'alt progrés de què gaudeix podria semblar el contrari, també Menorca s'ha vist obligada a practicar la migració activa. En altres paraules: el fet de ser ella mateixa terra d'emigrants que es veuen forçats a abandonar arrels i llar pròpia. En el curs de la llarga història moderna i contemporània, trobam tres moments d'una marcadíssima condició emigratòria. Vegem-los.

2. PRIMER CAS: EMIGRACIÓ A TERRES DE LA FLORIDA

El primer cas en importància migratòria que registren els annals de Menorca es va produir l'any 1768. Aleshores l'illa era una colònia anglesa. Com ens narra l'historiador Jaume Sastre Moll:

La guerra dels Set Anys entre França-Espanya i Gran Bretanya finalitzà amb el tractat de París, l'any 1763, data que marca la fi de la primera dominació espanyola a la Florida i l'inici de la Britànica, atès que Espanya cedí la península i territoris d'EEUU a Gran Bretanya, però recuperava l'illa de Cuba, centre comercial del Carib, presa pels anglesos durant la guerra. França, l'altra perdedora, lliurà a la Corona britànica l'illa de Menorca, Canadà i el territori que controlava al nord del riu Mississipí, exceptuant la ciutat d'Orleans. La retirada d'Espanya de la Florida suposava l'evacuació, en un any i mig, de tots els negocis a la zona, tant particulars com els de la Corona i de l'Església,

mesura que suposà serioses dificultats per a molts. A fi de pal·liar les pèrdues, la Corona oferí terres a Cuba als espanyols residents a la Florida per compensar-los en part de les pèrdues econòmiques. Tot sembla indicar que, abans de 1764, unes 3.100 persones abandonaren la Florida, la majoria d'ascendència hispana. El buit poblacional que es produí després de l'evacuació dels espanyols no fou compensat del tot amb la aportació militar anglesa. A més, el Govern britànic tenia intenció de fer rendibles les terres recentment incorporades; per tot açò, el 7 d'octubre de 1763, es féu una proclama que feia rendibles les bases d'una política colonial, amb la finalitat d'atreure nous pobladors. En aquesta, el Govern britànic cedia 20.000 acres de terreny, a manera individual, per a l'explotació, amb una sèrie de condicions: la terra havia d'estar poblada en el temps de deu anys per una persona cada cent acres, i si el territori no era ocupat al cap de tres anys, o si el territori no ho era al cap de deu, la concessió podia ser revocada. Sembla que la proclama va tenir bona acceptació, ja que entre 1764 i 1765, el Govern britànic féu 690 concessions, tot i que molt poques arribaren a colonitzar-se. Una d'aquestes concessions fou atorgada a un metge escocès, Andrew Turnbull.¹

Aquest personatge, més aviat sinistre per diverses raons, va concebre el projecte d'establir una colònia a la part oriental de la Florida, al sud de la costa de Los Mosquitos, per produir-hi cotó, cànem i altres espècies de conreus industrials. L'autoritat anglesa li havia concedit un total de 100.000 acres. Així, va reclutar la mà d'obra en diversos punts dels mars grecs, una zona en la qual havia tingut moltes i diverses relacions, ja que no debades era casat amb una filla d'un grec d'Esmirna (Turquia). De fet, volgué denominar New Smyrna l'assentament que havia concebut per al Nou Món, en honor a la pàtria d'origen de la muller. Amb el beneplàcit anglès, Turnbull va arribar a Menorca l'any 1767, amb la doble idea de fixar-hi el centre naval d'operacions per al reclutament, atès que Menorca era aleshores terra britànica, i a la vegada per captar-ne colons autòctons menorquins, com més millor. Des d'aquest punt, conta l'historiador Sastre:

Realitzà tres viatges pel Mediterrani: el juny de 1767, a Livorno, on reclutà un centenar d'italians; el juliol, a Turquia i Grècia, i l'agost-setembre de nou a Grècia. Fet i fet, aconseguí de reunir unes mil persones, nombre que augmentà amb el casament d'uns quants italians amb noies menorquines. A aquest contingent grec-italià, s'hi afegiren altres 110 famílies menorquines, resultant un total de 1.400 persones [...].

La situació econòmica dels insulars reclutats, com es pot imaginar, era de pobresa i de clara debilitat econòmica. El comboi acabà integrat per vuit embarcacions que salparen el 31 de març de 1768, via Gibraltar. Novament embarcat rumb a la Florida, el primer contingent arribà a les costes de Saint Augustine (la capital d'aquella província americana) el 26 de juny de 1768:

¹ Vegeu Jaume SASTRE (1991). *Menorquines en la Florida*, col·lecció Balears i Amèrica, 3. Palma, p. 5-7.

La colònia de Nova Esmirna estava situada a unes 75 milles al sud de Sant Agustí [...] La terra, a desgrat de l'excel·lent descripció que en feia A. Turnbull, era un trist ermàs, voltat d'extensos pantans d'aigua salada, terra arenosa i sota el flagell de la malària produïda per la picada dels nombrosos mosquits que havien donat nom a la zona.²

La penosa realitat fou que els colons acabaren sentint-se explotats i enganyats. No hi hagué les promeses terres fèrtils, ni les expectatives de prosperitat tingueren mai possibilitats d'aconseguir-se. L'engany va saldar-se amb protestes i una rebel·lió generalitzada. Aleshores una part important del contingent menorquí va assentar-se a Saint Augustine. Allí, encara avui, és possible de trobar-hi cognoms insulars, així com la conservació de determinats costums populars i cançons tradicionals literalment incrustades en la cultura anglesa dominant a la zona. Un grup escultòric de grans dimensions recorda, en bronze, la peripècia de la primera emigració significativa de la història menorquina. En el conjunt artístic, finançat pel mecenes Fernando Rubió Tudurí l'abril de 1975, s'hi representa el sacerdot Pere Camps, guia espiritual dels emigrants, als quals volgué acompanyar en l'aventura transoceànica. El monument, idò, ens els mostra envoltat de fillets i d'adults que s'acullen a la seva espiritual empara.

3. SEGON CAS: UNA MENORCA ALGERIANA

El retorn de l'illa de Menorca a la sobirania espanyola (Pau d'Amiens, 1802) havia de resultar difícil i problemàtica. No tan sols perquè va suposar l'escac i mat als furs i privilegis històrics davant el nou ordre centralista de la dinastia borbònica i, en general, l'adaptació al procés de castellanització de la societat insular, sinó perquè el període també es distingiria negativament a causa de les noves crisis que l'illa hagué d'afrontar. En la primera vintena del segle es donaren cita dos fets d'extremada gravetat: d'una banda, l'anomenada *Revolta de l'Any 10*, i, de l'altra, la depressió econòmica de 1820. En conjunt no resulta gens estrany que, ben aviat, a partir de l'any 1830, se suscités una fabulosa onada migratòria amb destí a la colònia francesa d'Algèria, de recent conquesta, al nord del continent africà, en el vessant mediterrani.

Davant una pura i simple aversió menorquina als reclutaments militars per anar a la guerra, el febrer de 1810 esclatà una revolta en el si de la societat insular. Aquells anys Espanya necessitava soldats per afrontar la Guerra del Francès (1808-1814). Davant el sorteig extraordinari de reclutament, es va viure als carrers un fort avalot amb epicentres a Alaior i Maó, llocs on els joves atacaren els arxius públics i destruïren part del mobiliari de les cases consistorials. En finalitzar els agres aldarulls, va ser enviat des de Mallorca per dirimir responsabilitats el jurisconsult Isidor Antillón i Marzo, un patriota lliberal i historiador nat a Santa Eulàlia del Campo (Terol) el 1778, que morí a la Península en

² SASTRE. *Ibidem*, p. 10 i 12.

mans dels absolutistes l'any 1814. L'expedient instruït va finalitzar amb l'ajusticiament d'aquell que era considerat el capitost, Joan Mercadal, de sobrenom *La Broma*. A més, es va condemnar els pobles de Maó i Alaior a una multa de 50.000 lliures, tot i que, després d'anys de súpliques i gestions, fou rebaixada a la meitat. Un rebuig semblant va provocar un nou allistament, l'any 1820, ara destinat als fronts oberts a l'Amèrica del Sud, immersa aleshores en diversos processos d'independència nacional respecte d'Espanya. En aquesta ocasió, els joves, en lloc d'aixecar-se en actes violents, eludiren els reclutaments tot protagonitzant un episodi de comèdia: concertaren a corre-cuita bodes en massa. Refereix l'historiador Fernando Martí que els amenaçats pel servei d'armes s'apressaren a contreure núpcies, de vegades amb la primera núbil que passava a la vora, atès que els cap de família estaven exclosos de la crida a files:

Hi hagué diumenges en què es proclamaven des del púlpit de la parròquia fins a vuitanta pròxims enllaços. L'any 1820 va quedar per a la història de Menorca amb el qualificatiu d'*Any des Casaments*. A Maó hi hagué aleshores 140 matrimonis, en comptes del nombre ordinari que oscil·lava entorn del seixanta; a Ciutadella 113, en comptes de cinquanta; a Alaior 114, quan regularment n'hi havia 25...

A més a més, l'any 1820, l'economia va sofrir un sotrac demolidor. L'Estat, per tal d'assegurar la defensa a ultrança del gra castellà, decretà la prohibició d'exportar grans estrangers, mitjançant una reial ordre de 6 de setembre. Resulta que, aquests anys, Menorca sostenia una lucrativa activitat mercant en el negoci de la reexportació de cereals. Fou una importantíssima activitat econòmica d'una florent burgesia mercantil que es dedicava a armar vaixells amb què recorrien els ports mediterranis d'un cap a l'altre. Fins i tot hi hagué diverses expedicions a Odessa, la ciutat ucraïnesa a la riba del mar Mort, que gaudí de la declaració de port franc per al comerç entre els anys 1818 i 1858. Els navegants menorquins transportaven les càrregues a la Península Ibèrica i les reintroduïen en el mercat espanyol. Sobretot per a la zona oriental de Menorca, la mesura proteccionista a favor de la producció cerealista castellana va significar un cop baix al progrés insular. Es retallava així una font considerable de riquesa social.

Amb semblant panorama de clara depressió generalitzada, el camí de l'emigració es va perfilar com l'únic possible per a importants capes socials de Menorca. La conjectura propícia aparegué a partir de l'any 1830, quan França decidí desplegar una acció colonial sobre Algèria, finida amb l'annexió del país nord-africà a la metròpoli gal·la. Consumada aquell any la conquesta per part del mariscal Bourmont, el govern de França va preparar de seguida un atractiu pla de colonització. Atès que el port de Maó havia servit de recalada constant per al moviment marítim desplegat pels francesos entre Marsella i Toló i les costes algerianes, la població insular va seguir de molt a prop els esdeveniments militars, i tot seguit es mobilitzà al voltant dels plans colonials. Des d'aleshores, Algèria acabaria transformant-se en una mena de vàlvula d'escapament social i econòmic per als menorquins en moments de crisi laboral o de greu estancament. De fet, mantingué aquesta funció «reguladora», amb major o menor intermitència,

pràcticament al llarg de tot el segle XIX. L'etapa culminant de les successives onades s'esdevingué al voltant de l'any 1836, ja que només els dos primers mesos sortiren de Menorca una quantitat aproximada de 1.700 emigrants amb destinació a la capital algeriana. Però, com s'ha dit, el degotís es mantingué obert en el curs de totes les dècades compreses entre els anys trenta i el final de la centúria. Observeu que, entre 1834 i 1850, només del port de Ciutadella (que és del que es conserva documentació consular completa) emigraren 4.324 persones, segons el recompte que han realitzat els estudiosos del fenomen Joan Gomila i Josep Sastre.³ Un moviment d'aquest volum (uns 5.000 emigrants en setze anys) dóna una idea cabal de la dimensió del problema, per a una població que a penes estava a tocar dels 35.000 habitants. I, malgrat tot, no podem menystenir altres contingents que, en aquell mateix període, sortiren cap a altres destins. Miquel Àngel Casanovas subratlla el detall amb aquestes paraules:

Tot i que la major onada migratòria va sortir amb destí a Algèria, no s'ha d'infravalorar l'emigració cap a altres àrees. L'any 1836 sortiren 75 persones de Menorca amb passaport a Amèrica (8 a Montevideo, 9 als Estats Units: 6 a Nova Orleans i 3 a Nova York), 25 a Cuba (dels quals 18 a l'Havana i 6 a Matanzas) i a diversos punts del Mediterrani (Marsella, Alexandria, Gènova i Gibraltar). El perfil de l'emigrant [conclou] era el d'homes (55,3%) solters (64%), de edat activa entre 15 i 59 anys (62,9%). Per professions predominen els jornalers i pagesos: el 72,8% procedia del sector agrari, però també és important el nombre de menestrals, entre els quals cal citar 57 sabaters, 34 fusters i 12 sastres.⁴

Com ha considerat l'experta demògrafa Maria Lluïsa Dubon Petrus, la història de la primera meitat del segle XIX, a Menorca, no pot explicar-se correctament sense examinar-la a la llum del fenomen migratori, sobretot pel que fa a la seva dinàmica poblacional. En el curs de la centúria, una quarta part de la població insular acabà (amb retorn o sense) emigrada a Algèria, país en què els diversos contingents fundaren una ciutat de nova planta anomenada Fort-de-l'Eau (l'actual Bordj-el-Kiffan). Fou aquest un nucli veïnal i urbà de pura identitat menorquina, fins al punt que les cases foren construïdes amb pedres de marès extretes de les pedreres menorquines. Alhora que aquests materials servien de llast en els vaixells que feien la ruta migratòria, eren després emprats per a edificar habitatges. No cal dir que aquell important nucli menorquí en terres algerianes romangué durant moltíssim temps com enclavament de costums menorquins, inclosa la preservació de la llengua menorquina, que, per via de contacte amb el francès, acabà convertida en un *patuès*, paraula que empram avui per referir-nos a una certa degeneració dialectal que havia adoptat el menorquí en el seu contacte amb la llengua oficial francesa. Els efectes migratoris de l'episodi algerià

³ Vegeu Fernando MARTÍ CAMPS (1972). *Historia de Menorca*. Barcelona, p. 229.

⁴ Vegeu M.À. CASASNOVAS (2006). *Història econòmica de Menorca*. Editorial Moll, p. 212.

sobre els balanços de població es demostren en l'evolució dels censos. L'any 1826, just abans de la conquesta de la colònia francesa, el recompte era de 37.559 habitants, i caigué fins a 33.396 l'any 1838, amb l'ocupació d'Algèria ja consumada. L'any 1844 va baixar més encara, i se situà en 30.170; el 1851 hi havia 31.621 habitants; el 1853, 31.571, i el 1857, 35.109. Els nivells de població neta de 1826 no se superaren fins al 1877, any en què el cens va situar-se a tocar dels 40.000, exactament 39.173 habitants. No hi ha cap dubte que els moviments migratoris amb destí principal a Algèria expliquen, en bona mesura, aquests saldos poblacionals de les dècades centrals del segle XIX. Amb el pas del temps, la complexa i nodrida xarxa dels descendents dels primers colons de Menorca acabà escampada pel sud de França (en les regions del Rosselló i el Llenguadoc), després de la independència nacional d'Algèria, el 1962. Les associacions d'antics *pied-noirs* menorquines que, en els nostres dies, es troben establertes en la franja meridional francesa finançaren l'erecció d'un monument al·legòric a l'emigració. Fou l'any 1994, i volgueren emplaçar-lo en una esplanada dels voltants del santuari de la Mare de Déu del Toro, al centre geogràfic de l'illa de Menorca, fabricat en pedra de Santanyí (Mallorca) pels cisells de l'escultora Leticia Lara, una artista francesa resident a Ciutadella. L'obra mostra el clàssic gest de l'emigració, que en la tradició escultòrica sol simbolitzar-se en la figura d'una dona (a vegades d'una mare), dreta, a punt de fer una passa endavant, mentre manté la mirada a l'horitzó i els cabells volen estirats enrere per l'efecte del vent a la cara.

4. TERCER CAS: CIUTADELLA ES TRASLLADA A LA CÓRDOBA ARGENTINA

Amb una expressió com la que es recull per encapçalar aquest quart i darrer epígraf volem simbolitzar un dels elements més significatius del moviment migratori dels menorquins sobre terres de l'Amèrica del Sud. Provem de ressaltar la importància extraordinària del que avui s'ha denominat *efecte crida*, i que aleshores es va traduir en una massiva concentració de ciutadellencs a Córdoba, la ciutat situada a les regions centrals d'Argentina. Tot i que és prou exacte dir que l'ona migratòria dels menorquins, entre la segona meitat del segle XIX, s'estengué per bona part de les terres americanes de parla hispana, la presència en massa de ciutadellencs a Córdoba n'és un fenomen peculiar. I açò fins al punt de comptar-se un contingent que va superar les 3.000 persones a principi del segle XX. Una de les expressions supremes d'aquest predomini és la fundació, l'any 1908, de la societat de socors mutus anomenada la Protectora Menorquina. Vegem, tot seguit, una reconstrucció sintètica de l'emigració insular a l'altra banda de l'oceà Atlàntic.

Complint-se amb indefectible exactitud el principi axiomàtic que assegura que les onades migratòries es realitzen sempre menades per la depressió del mercat de treball i de l'economia d'un país, també els menorquins ho compleixen, ara i sempre. Ja ho van fer en les etapes que hem reconstruït fins aquí, en la de 1768 a la Florida i en la

dels anys centrals del segle XIX en territori algerià. I, com no podria ser d'altra manera, es reproduirà també en els episodis sud-americans, ja en finalitzar el vuit-cents i, tot seguit, en començar el segle següent. L'etapa pitjor va coincidir, a efectes de depressió obrera, amb la darrera guerra d'independència nacional de Cuba respecte d'Espanya (1895-1898). Durant aquells anys, l'economia insular havia entrat de ple en una etapa industrialitzadora, dedicada a la producció manufacturera del calçat. En general, el primer mercat menorquí s'havia establert, precisament, a l'illa de Cuba, que absorbia pràcticament la totalitat de la producció.

Sense entrar ara en prolises disquisicions sobre la gènesi de la industrialització a Menorca, les seves característiques i les seves més rellevants dades macroeconòmiques, podem constatar que, cap a la fi del regnat d'Alfons XII (1875-1885), la indústria del calçat d'exportació havia atès un progrés força remarcable. I així, les localitats de Maó, Ciutadella i Alaior ja fabricaven a gran escala, fins al punt de poder assegurar, si més no per al cas de Ciutadella, que aquesta indústria «ocupava les dues terceres parts dels braços útils de la població», en paraules de Joan Benejam Saura, un historiador local coetani dels fets:

Tothom [assegura en el seu manual d'història] es feia sabater. Els joves pagesos abandonaven les eines de conreu per engrapar l'alena, i mentre els camps quedaven despoblats, es creaven nous tallers on la joventut d'ambdós sexes se sentia atreta; i encara que no sempre, el mercat de l'illa de Cuba, l'únic que s'ha anat explotant, presentés el seu aspecte rioler, no per açò es deixava de fabricar en la confiança de temps millors.⁵

Però la crisi industrial i pagesa dels anys noranta ha de resultar demolidora per a l'economia insular. Benejam escriurà l'any 1896, assistint als esdeveniments com a testimoni directe:

S'inicià [la crisi] fa més de tres anys amb la limitació del treball en la construcció de calçat, cosa que va donar marge perquè totes les altres indústries n'experimentessin els tristos resultats. La classe obrera, en sentir-se malmenada, dugué a terme unes quantes manifestacions pacífiques de queixa, especialment la manifestació que es realitzà a Ciutadella el 24 de febrer de 1896, en què un gran nombre d'operaris i jornalers del camp es reuniren a la Plaça del Born i des d'allà partiren en bon ordre i seny per recórrer uns quants carrers de la ciutat, fins que s'aturaren davant les cases consistorials; un cop allà, pujà una comissió dels manifestants per formular unes peticions a l'Ajuntament. Aquesta corporació havia esgotat tot els recursos, ocupant 200 jornalers en obres públiques, però per manca de suport de les classes poderoses, al cap d'un cert temps, va haver de suspendre els treballs. L'emigració que ja s'havia iniciat abans, es féu aleshores més remarcable, veient-se com desfilaven amb els ulls plens de llàgrimes, algunes famílies i moltes persones, alguns anant cap a les apartades regions del sud d'Amèrica i molts a

⁵ Joan BENEJAM SAURA (1987). *Historia de Menorca*. Ciutadella: Tipografia de Salvador Fàbregues, p. 216.

l'Algèria. En el port de Ciutadella és on s'ha anat observant de manera més creixent el moviment d'emigració, perquè és allà on és més considerable el nombre de velers que emprenen tot sovint els seus viatges a Barcelona i a Algèria, i perquè a Ciutadella és on s'ha fet més sensible la crisi en la fabricació del calçat i en els treballs del camp. A Maó, el nombre d'emigrants ha estat més reduït, perquè compta amb una classe obrera amb més recursos per a guanyar-se la subsistència.⁶

Aquesta descripció d'aires vuitcentistes queda del tot confirmada per les recents investigacions analítiques de l'historiador Miquel Àngel Casasnovas, expert en història econòmica. En el seu magne estudi *Història econòmica de Menorca, 1300-2000* ens conta que, en la segona meitat del segle XIX, la taxa acumulativa de creixement de la població menorquina fou del 0,34% durant el període 1851-1900, i de l'1,20% durant les sis primeres dècades del segle XX. Només s'arriba a un ferm creixement demogràfic a partir de 1960, amb una taxa de l'1,44% per al període 1960-1970, que fou l'etapa en què les emigracions menorquines a l'exterior quedaren del tot frenades, almenys com a fenomen social de masses.

La baixa del període 1860-1877 [diu Casasnovas] pot relacionar-se amb la crisi derivada del Sexenni Democràtic [1868-1874] la paralització de les obres de la fortalesa militar de la Mola i la crisi de la indústria del calçat impulsaren l'emigració entre els anys 1869-1875. La recuperació industrial durant els anys vuitanta i primers anys noranta conduirà a un nou creixement que serà avortat per l'emigració provocada per la guerra d'independència cubana. El mateix s'esdevindria ja entrat el segle XX: fort impuls demogràfic en la primera dècada, anul·lat per les dificultats ocasionades per la crisi [bancària menorquina] de 1911 i la Primera Guerra Mundial.⁷

En efecte, la guerra d'independència nacional cubana féu esclatar una crisi de subsistència de proporcions dramàtiques per a les masses obreres, en especial les de Ciutadella. Devers l'any 1890, el recompte de fàbriques era de l'ordre de 110. 62 a la zona de Maó, 26 a Ciutadella i 22 a Alaior, les quals, en conjunt, proporcionaven ocupació a 3.082 treballadors, dels quals 533 pertanyien al grup de la mà d'obra femenina. La convulsió dels mercats cubans posà la indústria al caire de l'abisme, i, tot i que la crisi —com diu Casasnovas— no significà la desaparició d'aquest sector industrial, sí que provocà nombroses fallides empresarials, amb un rastre abundant de damnificats econòmics. D'aquí que menés a una fase àlgida d'emigració, bona part de la qual es dirigí a les regions sud-americanes:

Malgrat la modernització econòmica, continuava el degotís d'emigrants, accentuat en els períodes de crisi, com per exemple, la fallida colonial o el crac de 1911. La població insular creixia molt lentament, quan no quedava estancada. Així, l'any 1910, Menorca

⁶ BENEJAM. *Ibidem*, p. 231 i 232.

⁷ CASASNOVAS. *Ibidem*, p. 260.

arribarà als 42.000 habitants, però aquesta xifra romangué pràcticament invariable fins a 1960. L'emigració amb direcció a la península, Algèria i, especialment, a Amèrica —Antilles i Mèxic, entre altres països, però sobretot la zona del Mar de Plata (Argentina i Uruguai)— es conjugaren amb una fecunditat especialment baixa. A diferència del que s'esdevingué en el segle XVIII i començament del XIX, Ciutadella fou la població que, a partir de 1860, tingué un creixement demogràfic més accentuat. Açò féu possible l'eixamplament [de la trama urbana] [...] i l'expansió radial, seguint els principals camins d'accés a la ciutat.⁸

En conseqüència, els menorquins (i amb ells els ciutadellencs) començaren a arribar a les terres sud-americanes a la segona meitat del segle XIX, combinant aquest destí migratori, en part, amb Algèria. Però la preferència del primer sobre el segon anà prenent cos a mesura que avançava el final de la centúria. S'ha pogut precisar que les primeres arribades de ciutadellencs a Córdoba, al nord de l'Argentina, s'esdevingueren a partir dels anys 1886 i 1887. Es prolongarà aquest flux, de manera més o menys continuada, fins a les primeres dècades del segle XX. Arribà a representar el 78% de l'emigració balear sobre aquella ciutat cordovesa. I, com han assenyalat amb gran evidència Ofèlia Piaretto i Mabel Gallinari, si en aquest cas notem una forta imitació del lloc de destí elegit pels emigrants és que han funcionat els mecanismes d'informació de parentiu i amistosa, i també s'hi poden suposar certes expectatives favorables a nivell d'ocupació a l'arribada:

Així mateix, els nombrosos sabaters de Ciutadella de Menorca pogueren haver tingut ofertes d'ocupació o bé informació sobre la demanda de la mà d'obra de la important indústria de calçat de la ciutat. A més, a principi de segle [XX] arriben de Ciutadella els germans Seguí, amos posteriorment de la principal fleca de Córdoba, circumstància que també es pot relacionar amb l'aflluència de nombrosos treballadors, forners d'ofici, d'aquesta població per la mateixa època.⁹

En les etapes de màxima presència ciutadellenca, s'estima que arribaren a concentrar-se a la ciutat de Córdoba de l'ordre de 3.000 persones, entre emigrants de la primera generació i els seus descendents. Es tracta d'un contingent humà que incorporà a la vida cordobesa tot el torrent dels seus valors, l'amor a la família i els records de la tradició ciutadellenca més representativa. Així, es mantingueren vius l'amor a la música, la lectura, el teatre i les festes populars de Sant Joan. No deixa de ser simptomàtic el detall següent, que ens parla del predomini cordobès de l'emigració ciutadellenca a l'Argentina. Tot i mantenir la residència a Buenos Aires, l'impressor Antoni Cusach Truyol, natural de Ciutadella, fundà l'any 1921 una revista titulada *El Menorquín*. Deliberadament l'abocà sobre la colònia de Córdoba, cercant molt particularment

⁸ M.À. CASASNOVAS. *Història de Menorca*. Editorial Moll, p. 419-420.

⁹ Ofèlia PIARETTO i Mabel GALLIARI. «La inserción social de los inmigrantes en la ciudad de Córdoba». A: *Inmigración española en la Argentina*. Buenos Aires: Seminario de 1990, p. 131-158.

aquest mercat de lectors. En efecte, a més de constituir les seves pàgines una plausible síntesi illenca d'història, literatura, folklore, biografia, efemèrides, etc., referides a Menorca en general, l'editor procurava inserir abundant informació de les activitats dels residents a Córdoba, buscant molt particularment aquest mercat de lectors. Per exemple, la vida artística de l'Orfeón Ciudadela, el mestre del qual era Bartomeu Orpí; de l'agrupació d'art dramàtic i líric; de la Sociedad de Socorros Mutuos, inspirada en la Industrial de Francisco Neto, creada a Ciutadella l'any 1872 per a suport de l'obrer, i altres continguts marcadament ciutadellencs-cordobesos.

Però, ja se sap, el fenomen migratori té dues cares: l'anada i el retorn de l'emigrant. Tot i que aquesta doble direccionalitat no s'acompleix en tots els casos, el fet que succeeixi parla clarament de determinats principis íntims que governen les migracions. Emigrar representa, primer, el desig d'una vida millor, més pròspera i digna, amb esperances i respecte a certes condicions de llibertat personal i de benestar. Però resulta alhora que tal desig es conserva unit al somni de la tornada als orígens. El procés que hom considera ideal és primer emigrar, i després tornar enriquit a una terra d'origen transformada, durant l'absència, en una pàtria millorada en tots els ordres: econòmics, morals i polítics, si mai calia.

L'emigració menorquina a l'Amèrica del Sud ha donat molts i diversos exemples d'aquest esquema, com també del contrari, és a dir, l'emigració sense retorn i amb absolut oblit de les arrels.

Idò bé: capbussant-se en la història de l'emigració americana, què succeïa l'any en què els menorquins de Córdoba fundaven la Protectora, com a símbol de consolidació a terres llunyanes? Doncs succeïa que un indià, originari de Ciutadella, iniciava el camí del retorn a la pàtria. El 23 de maig de 1908, el diari republicà de Maó *La Voz de Menorca* inseria per als seus lectors una gasetilla del tenor següent: «En el vapor Manuel Calvo arriba a Barcelona Antoni Vila Juaneda, president del Centro Balear de la Habana, acompanyat de la seva distingida família, que fixaran per un quant temps la residència a Barcelona. [...] En el mateix vapor torna també a Espanya el dependent de la coneguda pelleteria de l'Havana, La Marina D. Domingo Moll Mercadal, natural de Ciutadella».¹⁰ Són cara i creu. El primer venia amb una gran fortuna a la butxaca, i, el segon, amb una recalcitrant modèstia patrimonial, tot i que és cert que també acabà dirigint una important fàbrica de calçat a la seva localitat natal (Calzados Domingo Moll). De fet, mentre que del nom de Domingo Moll ja gairebé no se'n recorda ningú, d'Antoni Vila n'ha quedat un superb rastre de memòria pública, gràcies a un comportament d'enorme generositat a favor dels seus paisans, ja que finançà del seu peculi personal múltiples obres públiques per a Ciutadella. Acabà elevat als «altars»

¹⁰ Vegeu *La Voz de Menorca* del dissabte 23 de maig de 1908, núm. 485.

civils, com a fill il·lustre de la seva ciutat natal, el 28 de juliol de 1915, al cap de dos mesos del seu traspàs a Barcelona.¹¹

No hi ha dubte: Moll i Vila són la cara i la creu de les emigracions menorquines; unes emigracions que causaren llàgrimes i somriures en quantitat diferent, però que, en tot cas, donen la mesura del coratge que habita el cor dels éssers humans.

¹¹ Vegeu (2003). *Fills Il·lustres de Ciutadella de Menorca*, p. 175 i s.

La immigració contemporània a Santa Margarida i els Monjos del 1919 al 2008¹

Daniel Sancho París
Institut d'Estudis Penedesencs

INTRODUCCIÓ

Els processos immigratoris a la Catalunya del segle xx i xxi han estat constants per diferents motius i en diferents onades migratòries. El que en aquesta comunicació es pretén explicar és com el municipi de Santa Margarida i els Monjos ha esdevingut en menys de cent anys terra d'acollida d'immigrants en diferents períodes vinculats amb la industrialització del municipi. Han estat tres grans vingudes de població, les dues primeres procedents d'arreu d'Espanya, i la darrera de població estrangera.

EL CONFLICTE DE LES FÀBRICQUES DE CIMENT

El primer gran procés immigratori del segle xx a Santa Margarida i els Monjos prové d'un fet molt singular: una vaga el 1919 a les fàbriques de ciment del poble fa que s'empri mà d'obra portada de fora.

Durant els primers anys del nou segle els salaris s'havien incrementat de manera considerable, però la conjuntura internacional d'ençà de l'inici de la Primera Guerra

¹ Aquest petit estudi s'insereix en un projecte més gran dels resultats del qual aquí en donem una primera pinzellada. Hem d'agrair a l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos les facilitats donades.

Mundial va provocar que baixessin a causa de la pujada de l'índex dels preus de consum, que va ser major que l'increment dels salaris.² Tot plegat va provocar que els obrers, a Catalunya, per obtenir millors salarials i laborals, fessin pressió mitjançant les vagues.

És en aquest marc general en què a les dues fàbriques de ciment de Santa Margarida i els Monjos convocaren una vaga durant una setmana per reivindicar l'increment d'una pesseta en el jornal (de quatre a cinc pessetes) i la reducció de mitja hora de la jornada laboral per tal de reduir-la a nou hores. El 16 de juny de 1919 va començar la vaga a la fàbrica Cementos y Cales Freixa i a la fàbrica Miret, totes dues dedicades a la fabricació del ciment. A la primera, la vaga va ser seguida per 170 treballadors d'un total de 200. A la fàbrica Miret, 107 treballadors van secundar la vaga, d'un total de 115 obrers.³

L'enfrontament laboral va ser dur, els treballadors no van rebaixar les seves previsions i els dirigents de l'empresa tampoc no ho van fer. És per això que la direcció, moguda pels seus interessos econòmics, cercà treballadors a Múrcia perquè fessin la feina dels vaguistes. Aquest fet va provocar un fort malestar al poble, que va fer «el buit» als nouvinguts. És aleshores que trobem la primera gran immigració contemporània als Monjos.

Així, la divisió i la tensió al poble anà creixent de tal manera que els anomenats *esquirols* no podien anar a comprar a les botigues del poble, ni anar al ball al centre social del poble, la Societat la Margaridoia. Alguns botiguers, com el de cal Masdeu, van vendre productes alimentaris als nouvinguts, cosa que en aquell moment els provocà molts maldecaps. Però, en els primers temps de la Guerra Civil, el fet d'haver ajudat els treballadors molt propers als sectors d'esquerres, vinculats a partir del 19 de juliol de 1936 al Comitè de Milícies del poble, va salvar la família Masdeu de ser assassinada per ser considerada de dretes.

A l'entrada del poble dels Monjos pel cantó de Vilafranca, els propietaris de les fàbriques van construir un nou local social, El Xiringuito, per tal que els nous obrers de les fàbriques hi anessin a ballar i a esbargir-se. De retruc, també hi van anar els propietaris locals.

Els nous treballadors procedents de Múrcia van ocupar els llocs de treball dels obrers locals rebent com a jornal cinc pessetes, que era la quantitat que demanaven els treballadors i que l'empresari de la fàbrica Freixa es negava a lliurar. Aquest conflicte laboral va durar fins ben entrat l'any 1920.⁴

² Manuel RISQUES (dir.) (1999). *Història de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Pòrtic, p. 207.

³ Ramon ARNABAT MATA (1993). *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos. De la fil·loxera a la Guerra Civil. 1890-1940*. Santa Margarida i els Monjos: Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos, p. 184-185.

⁴ Ramon ARNABAT MATA (1993). *La gent i el seu temps...*, p. 186.

El creixement poblacional durant aquests anys el podem veure identificat a la següent taula de població:⁵

<i>Anys</i>	<i>Habitants</i>
1900	1.333
1910	1.348
1920	1.690
1930	2.078

Les dades que ens reflecteix aquesta taula fan evident que l'existència de les dues fàbriques de ciment al municipi ha estat motor de creixement poblacional. Malauradament, no disposem de dades de població per destriar la nouvinguda d'altres punts d'Espanya de la local, però ens podem imaginar que era elevada, sobretot entre els anys 1910 i 1930, quan la població creix en 730 persones, en els temps de les vagues de les fàbriques i la vinguda al municipi de treballadors forans *esquirols*, considerats així pels habitants de Santa Margarida i els Monjos.

EL CREIXEMENT INDUSTRIAL I URBANÍSTIC ELS ANYS SEIXANTA I SETANTA

El procés de creixement poblacional a Santa Margarida i els Monjos vinculat a la vinguda d'immigrants procedents d'arreu d'Espanya al municipi s'insereix en l'allau immigratòria que Catalunya patí els anys 1960 i 1970.

En aquells temps, Catalunya veí com gent procedent d'Andalusia, Múrcia i Castella deixava la seva terra d'origen i marxava de casa buscant un futur millor per a ells i per a la seva família, deixant enrere unes terres i unes condicions pròpies de subdesenvolupament. I no tan sols van trobar millores econòmiques, sinó que, de retruc, van millorar socialment.⁶

És durant les dues dècades de 1960 i 1970 que es construeixen als Monjos nous sectors o polígons residencials motivats pel creixement industrial que abans hem citat. El planejament urbanístic de Santa Margarida i els Monjos s'havia d'emmarcar en el Plan General de Ordenación de la Provincia de Barcelona, redactat per la Delegación Provincial del Ministerio de la Vivienda i publicat a Barcelona el 1959.⁷

I així va ser que entre el 1964 i 1966 es redactà el Pla General d'Ordenació del Terme Municipal, realitzat per l'arquitecte Josep Bernat Torrens, per tal d'organitzar el

⁵ Idescat. Institut d'Estadística de Catalunya. Santa Margarida i els Monjos.

⁶ Francisco MARTÍNEZ (2006). «L'arribada dels immigrants. Les dures condicions de vida dels nouvinguts al Principat, en el treball i en els barris». A: *El franquisme a Catalunya (1939-1977)*, 3. *La immigració, el desenvolupament i la resistència cultural (1959-1968)*. Barcelona: Edicions 62, p. 164-165.

⁷ AMSMM. Expedient d'aprovació i Pla General d'Ordenació Urbana. 1964-1966. UI. 1191.

terme municipal amb la finalitat de qualificar el seu valor i de fer una millora urbana. El Pla General, segons l'arquitecte, tenia la finalitat de:

[...] encauzando en su conjunto el desarrollo del término, lo cual debe considerarse de primordial necesidad y aún de urgencia, dado el incremento que está tomando esta población, principalmente en el orden industrial.

En aquestes paraules se'ns presenta d'una manera molt clara quina era la realitat de creixement industrial del 1964 en un petit municipi penedesenc de 1.608 habitants.⁸

Fou durant aquests anys que les empreses existents al municipi apostaren per incrementar la seva producció i, també, a la vegada, el seu edifici industrial. Així, l'any 1964 s'autoritza la construcció de la fàbrica de pinsos Gallina Blanca Purina SA (s'autoritza en terrenys rústics en derivar-se la indústria de l'agricultura),⁹ el projecte d'ampliació de la fàbrica Cementos y Cales Freixa¹⁰ (la mateixa empresa que 45 anys abans havia provocat la primera immigració contemporània a Santa Margarida i els Monjos), el projecte de fàbrica de cartonatges de Digesa - Unión de Industrias Tauro SA,¹¹ la fàbrica de destil·lació d'alcohol d'Alcoholera Catalana SA¹² i Celulosas del Nervión SA,¹³ entre d'altres.

Els anys setanta va tornar a haver-hi un increment industrial al municipi i decidiren instal·lar-s'hi o créixer: Cementos y Cales Freixa¹⁴ una altra vegada; Corinsa;¹⁵ Modulbeton SA;¹⁶ Productos Co-Bo SA;¹⁷ i Synres Ibero Holandesa SA,¹⁸ entre d'altres. Tot plegat va relacionat amb la urbanització del polígon industrial Casa Nova, promogut per l'empresa Prominca SA¹⁹ el 1972. Aquest espai industrial i les successives ampliacions estan relacionats amb la construcció de l'autopista pel terme municipal, que millorà enormement les comunicacions per carretera.

⁸ AMSMM. Expedient d'aprovació i Pla General d'Ordenació Urbana. 1964-1966. UI. 1191.

⁹ AMSMM. Projecte de nova fàbrica sol·licitada per Gallina Blanca Purina SA. 1963-1965. UI. 1040.

¹⁰ AMSMM. Projecte i memòria per a l'ampliació de fàbrica sol·licitada per Cementos y Cales Freixa. 1964-1965. UI. 799.

¹¹ AMSMM. Plànols del projecte de fàbrica de cartonatges presentat per Digesa - Unión de Industrias Tauro SA. 1965. UI. 1041.

¹² AMSMM. Plànols del projecte de fàbrica de destil·lació d'alcohol presentat per Alcoholera Catalana SA. 1964. UI 909.

¹³ ASMM. Expedient de llicència d'obres per construcció sol·licitada per Celulosas del Nervión SA. 1969. UI 911.

¹⁴ AMSMM. Projecte d'ampliació i fàbrica sol·licitada per Cementos y Cales Freixa. 1979. UI. 1049.

¹⁵ ASMM. Expedient per llicències d'activitats (Corinsa). 1971. UI 1044.

¹⁶ ASMM. Expedient de llicència d'activitats (Modulbeton SA). 1972-1976. 814.

¹⁷ ASMM. Expedient per llicència d'activitats (Productos Co-Bo SA). 1973. UI 1047.

¹⁸ ASMM. Expedient per llicència d'activitats (Synres Ibero Holandesa SA). 1975. UI 1050.

¹⁹ ASMM. Projecte d'urbanització del Polígon Industrial Casa Nova promogut per Prominca SA (1a fase). 1972. UI. 1208.

És aleshores, l'any 1964, que l'Ajuntament demana al govern de l'Estat una ajuda per construir un grup escolar de sis cursos i un parvulari amb capacitat per a uns 220 alumnes, amb els corresponents habitatges, dependències i instal·lacions adequades, ja que les antigues escoles no eren adients per impartir la docència. Així, l'Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos:

se compromete a facilitar los terrenos y a entregar la aportación municipal que corresponda en relación al número de habitantes del término.²⁰

El Ple municipal va justificar la petició de la construcció de l'escola amb les raons que amb anterioritat hem tractat en el moment de la redacció del Pla de General d'Ordenació del Terme Municipal. Les actes del Ple del 9 d'abril de 1964 així ho recullen:

Resultando que en esta capitalidad de Monjos las Escuelas primarias existentes no reúnen las condiciones técnico-higiénicas necesarias, ni son suficientes sus locales para atender debidamente a la población escolar, en aumento constante debido al incremento de población industrial que se registra en esta municipalidad, lo que en un plazo no lejano producirá un problema de enseñanza.

Aquestes paraules, expressades per unanimitat en el Ple, demostren i posen una altra vegada de manifest la necessitat de millorar les condicions, en aquest cas escolars, del poble per l'increment de la població per motius de creixement industrial.²¹

Després de la inspecció per part de Rosario Seijas, inspectora de zona de la Inspecció Provincial de Enseñanza Primaria, el 18 de novembre de 1965 s'anuncià que l'empresa Compañía Agrícola Penyafort SA, propietària d'uns terrenys a la zona residencial Mas Catarro, en cedia una part per poder construir-hi les escoles. La cessió per part d'una empresa procedia de la manca de terrenys propis de l'Ajuntament, ja que els que oferia no eren prou grans per encabir-hi l'escola. A més, l'ens municipal no tenia disponibilitat econòmica per comprar terrenys en una zona adient per a la construcció del grup escolar. Per part del Govern Civil s'exposà que seria millor, i el consistori ho acceptà, que:

De conformidad a las sugerencias y recomendaciones, antes reseñadas, se interesa solicitar la variación de la construcción escolar que inicialmente fue instada con carácter local, para el núcleo de Monjos, ampliándola a concentración comprensiva de ocho escuelas,²² con viviendas, dependencias y campo deportivo.²³

Així, es va procedir a la construcció del nou grup escolar a la zona de Mas Catarro, que, en la seva inauguració, uns anys més tard, fou denominat Escola Doctor Samaranch.

²⁰ AMSMM. Expedient de les obres de construcció de Grup Escolar a Mas Catarro. UI. 455.

²¹ AMSMM. Expedient de les obres de construcció de Grup Escolar a Mas Catarro. UI. 455.

²² Es refereix a aules.

²³ AMSMM. Expedient de les obres de construcció de Grup Escolar a Mas Catarro. UI. 455.

El creixement de població durant aquests anys és evident, segons les dades de la següent taula:²⁴

<i>Anys</i>	<i>Habitants</i>
1960	2.068
1965	2.227
1970	2.450
1975	2.807

Aquest quadre reflecteix un creixement de 739 persones en 15 anys, una dada elevada per a un municipi petit, però normal d'acord amb el creixement industrial i urbanístic del poble.

L'Associació de Veïns Penyafel va editar el llibret *La situación urbanística en Santa Margarida i Monjos*, en el qual posava de manifest aquest creixement poblacional vinculat a les indústries i l'urbanisme:

Este incremento en los últimos años ha sido debido a la implantación industrial que ha permitido mantener el nivel de ocupación existente y crear nuevos puestos de trabajo, si bien de una manera lenta y teniendo en cuenta que en las industrias de Els Monjos trabajan personas de otros Municipios vecinos. Este crecimiento lento ha permitido, no obstante, que no se hayan consumado más desastres urbanísticos, porque no ha habido demanda de suelo o bien porque se ha producido una cierta negativa a las operaciones más especulativas, como es el caso del bloque de Mas Catarro.²⁵

En aquest mateix llibret es criticava la construcció del bloc de pisos de la zona de Mas Catarro, un bloc d'onze plantes més baixos que simbolitzava l'inici i, per sort, el final d'un creixement urbanístic propi de les zones de Bellvitge o dels polígons residencials barcelonins de l'època de Porcioles. Així expressa l'Associació el fet de l'existència d'aquest bloc:

La calificación de estos terrenos con un aprovechamiento altamente especulativo, coincide en que sus propietarios eran personas relacionadas con la gestión municipal, que distribuyeron arbitrariamente las posibilidades de edificación. Incluso en contra de la normativa del Plan General de Ordenación Provincial, que solamente permitía en estas zonas residenciales intensivas, una edificación de planta baja y ocho pisos, que de todas maneras nos parece excesiva y la consideramos fuera de lugar.²⁶

²⁴ Idescat. Institut d'Estadística de Catalunya. Santa Margarida i els Monjos.

²⁵ ASOCIACIÓN DE VECINOS PENYAFEL (març 1979). *La situación urbanística en Santa Margarida i Monjos*, p. 8

²⁶ *Ibidem*, p. 15-16.

NOUS TEMPS, NOUS IMMIGRANTS. DE MITJAN ANYS NORANTA AL 2008

En els darrers anys s'han produït nous corrents migratoris a Espanya per la bonança econòmica d'ençà de mitjan anys noranta del segle xx. Aquesta nova onada migratòria a Catalunya, Espanya i Santa Margarida i els Monjos procedeix de països africans i sud-americans.

A Santa Margarida i els Monjos, el creixement industrial i urbanístic controlat i, a la vegada, moderat ha fet que el municipi també incrementés notablement la població, passant de 4.261 habitants el 31 de desembre de 1996 a 6.951 habitants el 13 d'agost de 2008.²⁷ Durant aquest temps la població de nacionalitat espanyola ha crescut, evidentment, però la gent d'altres països també ha deixat empremta. D'aquesta manera, l'any 1996 la població espanyola representava el 98,40% del total de la població; actualment, el 2008, representa el 82,35%.

Si comprovem el nombre de població estrangera que hi havia el 1996, era de 68 persones, 37 de les quals eren del Marroc i 8 de Portugal, que eren els dos països amb més població immigrant. L'any 2000, al municipi hi ha 298 persones de nacionalitat estrangera, que representen el 6,10% de la població i que en la seva majoria, 217, procedeixen del Marroc (que representen el 4,44% de la població); el segon país amb més població és Argentina, amb 16 persones (el 0,33% del total de la població), seguit de Portugal, amb 11 habitants. L'any 2004 la població estrangera ja començà a tenir més varietat en la seva procedència, però sempre ha estat majoria l'arribada del Marroc. D'aquesta manera, els diferents països queden representats així:

<i>País</i>	<i>Habitants</i>	<i>% de la població total</i>
Marroc	516	8,71%
Argentina	66	1,11%
Ucraïna	33	0,56%
Itàlia	25	0,42%
Romania	25	0,42%
Portugal	14	0,24%
França	11	0,19%

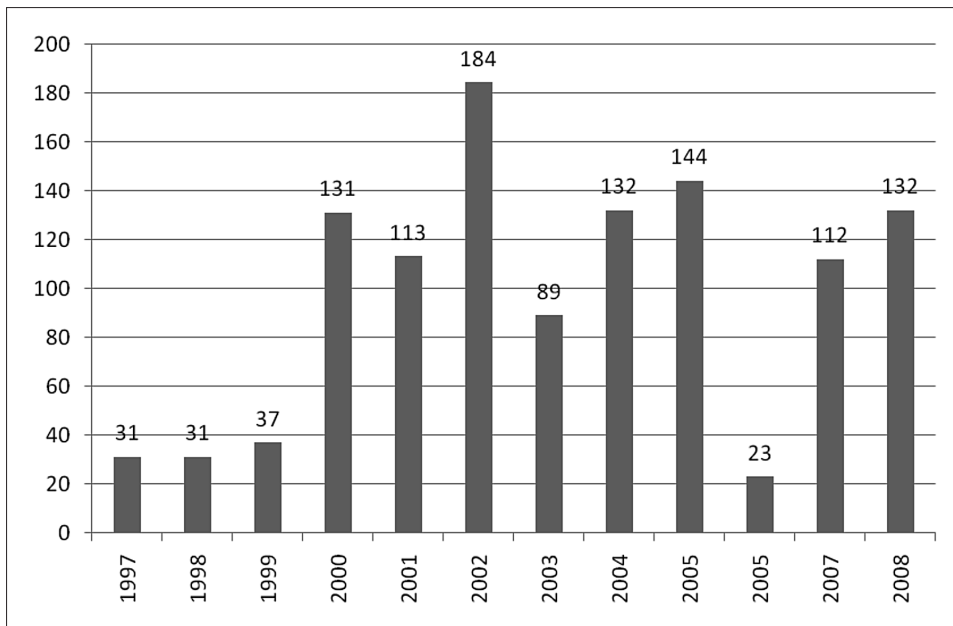
També seguint aquestes anàlisis, podem comprovar que el 2008 la població immigrant correspon al 17,65% del total de la població de Santa Margarida i els Monjos. És molt destacada la dada que ens indica que la població marroquina és el 10,93% de la població total, amb 760 habitants d'un total de 6.951 persones. Els altres països

²⁷ A partir d'ara, quan ens referim als anys, les dades corresponen a 31 de desembre, excepte si parlem de l'any 2008, en què les dades són actualitzades el 13 d'agost.

representats en un menor grau, però també important, són: Argentina (69 habitants), Equador (43), Perú (43), Ucraïna (38), Romania (35), Itàlia (26), Polònia (24), Portugal (22) i Colòmbia (21), com els més destacats.

El creixement important de població estrangera començà a ser important a partir de l'any 2000. Fins aquell moment, els nouvinguts immigrants eren al voltant de 30 persones. És a partir d'aquell any que el nombre d'estrangers creix més d'un centenar de persones cada any, molt variable, això sí, amb dues davallades considerables els anys 2003, que només arribaren 89 persones, i l'any 2006, en què ho feren només 23, 121 persones menys que l'any anterior. Tot plegat es pot comprovar en el següent gràfic:

Nombre de nous immigrants per anys

Els motius principals d'aquest increment, a partir de l'any 2000, els podem trobar en la bonança econòmica a Catalunya i a Espanya, que repercuteix en un increment de la construcció a nivell general, però també a nivell local, que es fa palesa amb la construcció de nous polígons residencials i el creixement i l'ampliació de les empreses més grans que hi ha al municipi.

A tall d'anècdota, cal dir que bona part dels nous veïns residents a Santa Margarida i els Monjos s'instal·len al bloc de pisos de Mas Catarro, el mateix espai, però amb diferents residents, on s'instal·laren els vinguts en l'onada migratòria de finals dels anys seixanta i principis dels setanta.

Els temps passen i els inicis industrialitzadors d'un municipi dedicat bàsicament a l'agricultura i a l'extracció de pedra i la fabricació de ciment s'han traduït, en l'actualitat, en un municipi amb un elevat nombre d'indústries, que, al llarg dels gairebé 90 anys que han passat des de la primera onada immigratòria al municipi, ha crescut de manera elevada i considerable, sobretot durant els anys seixanta i setanta i d'ençà de l'any 2000 fins a l'actualitat.

ARXIUS

Arxiu Municipal de Santa Margarida i els Monjos (AMSMM).

Biblioteca Municipal de Santa Margarida i els Monjos.

Biblioteca Popular Torras i Bages de Vilafranca del Penedès.

BIBLIOGRAFIA

ARNABAT MATA, Ramon (1993). *La gent i el seu temps. Història de Santa Margarida i els Monjos. De la fil·loxera a la Guerra Civil. 1890-1940*. Santa Margarida i els Monjos: Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos.

ASOCIACIÓN DE VECINOS PENYAFEL (març 1979). *La situación urbanística en Santa Margarida i Monjos*.

INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. Idescat. Santa Margarida i els Monjos.

MARTÍNEZ, Francisco (2006). «L'arribada dels immigrants. Les dures condicions de vida dels nouvinguts al Principat, en el treball i en els barris». A: *El franquisme a Catalunya (1939-1977)*, 3. *La immigració, el desarrollismo i la resistència cultural (1959-1968)*. Barcelona: Edicions 62.

RISQUES, Manuel (dir.) (1999). *Història de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Pòrtic.

SANCHO PARÍS, Daniel (2007). *A l'ombra del vesper. 1936-1939. Records de la guerra civil a Santa Margarida i els Monjos*. Santa Margarida i els Monjos: Ajuntament de Santa Margarida i els Monjos.

300 anys de migracions a Sant Just Desvern

Cristina Gandoy Vilardebó
Àngel Gonzalo Martí
Jordi Gumà Lao
Antonio López Gay
Centre d'Estudis Santjustencs

1. PRESENTACIÓ

El present estudi proposa l'anàlisi des d'un punt de vista demogràfic dels moviments migratoris de la població de Sant Just Desvern durant els segles XVIII, XIX i XX. Aquesta investigació respon a la proposta del Centre d'Estudis Santjustencs (CES), en conveni amb l'Ajuntament de Sant Just Desvern, amb relació a la convocatòria d'una beca d'estudi d'investigació sobre els fluxos migratoris en els darrers 300 anys.

Cal dir, però, que la realització d'aquest estudi per part dels investigadors rau en l'interès pel coneixement d'aquest tema en què encara hi ha molt a fer i en què és difícil l'aprofundiment en els processos migratoris, donada la manca de fonts bibliogràfiques per a l'obtenció de dades recents o històriques sobre aquest fenomen migratori, concretament a la població de Sant Just Desvern.

L'estudi dels moviments migratoris a Sant Just Desvern ens permet conèixer a fons quins són els diversos factors que han afectat el fenomen migratori i, per tant, l'actual estructura poblacional de Sant Just Desvern. En aquesta investigació partim de l'anàlisi de variables com edat, sexe, ocupació professional, nivell acadèmic, procedència, origen..., aspectes que afecten tant l'emigració com la immigració, i que alhora han acompanyat els esdeveniments de caràcter socioeconòmic que ha sofert la vila de Sant Just i que han configurat el que és ara aquest municipi.

L'estudi ha estat configurat a partir de la divisió d'unes etapes que, si més no, estan més condicionades per les fonts bibliogràfiques analitzades que no pas per una cronologia històrica o socioeconòmica. Els resultats obtinguts pretenen donar una aproximació demogràfica merament descriptiva de les dinàmiques poblacionals durant aquests 300 anys a Sant Just Desvern, sense aprofundir en els aspectes històrics que acompanyen aquests fenòmens, ja que aquesta no és la pretensió de la següent investigació.

S'intenta establir un marc de referència per al municipi, encaminat a posteriors estudis que aprofundeixin més en els esdeveniments que ha sofert la vila i la comarca del Baix Llobregat, i que sigui una aportació més per a l'ampliació del fons bibliogràfic existent actualment.

2. HISTÒRIA DEMOGRÀFICA EN ELS SEGLES XVIII I XIX

Aquesta etapa es presenta a Sant Just Desvern com una «època d'expansió tant demogràfica com econòmica». Hi ha un evident creixement de població que alhora s'evidencia per l'arribada de contingents d'altres municipis de la rodalia. Però aquesta evolució de la població no s'estableix de forma regular. Tot i així, el gran augment de població es fa palès a partir de 1787. És important destacar, però, que durant aquest final de segle apareixen crisis que fan trontollar una mica l'evolució ascendent de la població santjustenca: podem parlar de crisi alimentària el 1764, i d'epidèmies el 1772, el 1783, el 1791, el 1792 i el 1797.

La natalitat durant aquest període té un comportament bastant irregular. Es manté durant el primer període del segle XVIII, i a partir de 1760 es produeix un lleuger augment, pràcticament fins el 1800. S'observa, però, una lleugera davallada des del 1787 fins el 1842, a partir d'aquest any torna a augmentar lleugerament.

També fins el 1800 aproximadament la mortalitat és molt elevada, coincidint amb una sèrie de crisis que hi influeixen. Cal tenir en compte, però, durant aquesta etapa, una sèrie d'esdeveniments que modifiquen la dinàmica poblacional: «1706, 1714 (Guerra de Successió); 1736, 1746 i 1790 (epidèmies); 1755, 1772, 1783, 1791 i 1797 (brusques hecatombes infantils, la major part de caràcter epidèmic), i per manca d'aliments el 1764, en el qual hi hagué una crisi d'origen meteorològic».

Això es veu reflectit també en els canvis produïts en aquest període en el saldo migratori, que esdevé negatiu, fins el 1830 aproximadament, i és aleshores quan es produeix un augment de la immigració, que fa variar el saldo migratori a positiu. És quasi a l'últim període d'aquesta etapa, al voltant de 1840-1857, que el saldo esdevé pràcticament zero.

És per això que es produeixen aquests desnivells en el creixement total de la població, que va disminuint pràcticament fins el 1842, i no és fins a l'últim període que es produeix un augment sobtat en el creixement demogràfic, que coincideix possiblement amb el final de les grans crisis epidèmiques i les guerres que afecten la comarca.

Tot i així, els canvis poblacionals els ha protagonitzat principalment la població immigrant. No només Sant Just Desvern, sinó també tota la comarca del Baix Llobregat ha estat al llarg de la història i és, ara, receptora d'immigrants de procedència diversa amb uns trets culturals propis que ha configurat la seva realitat social. La comarca, alhora, ha servit de lloc de pas entre Barcelona i altres zones més llunyanes del municipi.

Aquesta etapa també es caracteritza per una consolidació i un desenvolupament agrícola a Catalunya. Tot i que la dedicació agrícola és d'autoconsum, cap a finals de segle s'observa una especialització tècnica dels cultius. Aquesta especialització agrícola es pot observar també en les professions dels santjustencs, eminentment treballadors de la terra, pagesos o masovers.

3. DINÀMICA MIGRATÒRIA DE SANT JUST DESVERN DURANT EL PERÍODE 1857-1936

L'objectiu d'aquest capítol no és realitzar una profunda descripció de la realitat i els esdeveniments històrics que es van viure a la ciutat de Sant Just Desvern durant el període 1857-1936, sinó aproximar-se d'una manera global als principals aspectes econòmics, socials i territorials que van caracteritzar el període analitzat. Aquest apropament a la realitat de l'època ens permetrà contextualitzar i entendre els processos migratoris que hi hagué a la ciutat entre 1857 i 1936.

Les dates que s'han fixat com a inici i final del període, 1857 i 1936, responen sobretot a aspectes històrics i metodològics. D'una banda, la segona meitat del segle XIX es configura com un període de grans transformacions en la societat catalana. Les innovacions tecnològiques, amb la consolidació del vapor i l'aparició de l'electricitat, i el desenvolupament d'una societat amb major estabilitat econòmica, política i social marquen la segona meitat del segle XIX a les comarques catalanes. A part d'aquesta justificació històrica, s'ha triat el 1857 com a començament d'aquest període per raons metodològiques.

Fins ara s'ha analitzat la dinàmica migratòria de Sant Just Desvern a partir de registres parroquials, sobretot a partir dels registres de matrimonis. A partir de 1857 es disposa d'una nova font que permet enfocar l'estudi de la població de Sant Just des d'una altra perspectiva. L'any 1857 s'elabora el primer cens de característiques modernes a Espanya. Fins aquest moment, sí que es realitzaven recomptes de la població, però sovint es quedaven en això, en recomptes, i passaven per alt les característiques dels individus.

Variables com el lloc de naixement, l'edat, l'estat civil i la professió només començaran a aparèixer de forma sistemàtica a partir del cens de 1857. Tot i això, i com es veurà al llarg del capítol, el primer cens que s'ha analitzat en aquest capítol és el de 1860, ja que el cens de 1857 ofereix encara algunes mancances en determinades variables.

D'altra banda, són dobles les raons que justifiquen l'establiment de l'any 1936 com a final del període: per un costat, s'inicia la Guerra Civil espanyola, un conflicte que tindrà enormes repercussions en la vida i en la societat espanyola, i, per l'altre, ja es pot donar per finalitzat el procés de transformació a Sant Just Desvern de la societat agrària anterior a una incipient societat industrial. L'inici de la Guerra Civil espanyola coincideix també amb l'acabament de la primera gran onada immigratòria a Sant Just Desvern.

A mitjan segle XIX, Sant Just Desvern és un municipi amb una societat majoritàriament agrària. La producció agrícola estava destinada bàsicament a l'autoabastament, però la seva localització, a pocs quilòmetres de Barcelona i d'altres nuclis comercials importants, li permetia tenir una xarxa comercial moderadament desenvolupada. L'excedent de la seva producció es podia portar a vendre sense gaires dificultats a la ciutat de Barcelona, a la vegada que els santjustencs que s'hi desplaçaven es podien nodrir d'altres productes que no trobaven al seu municipi.

Fins a les darreries del segle XIX la realitat de Sant Just Desvern no pateix canvis estructurals. Durant aquests anys, l'agricultura continua sent el motor econòmic, amb el conreu de la vinya com a principal protagonista. Les terres dedicades a aquest conreu ocupaven gairebé la meitat de la superfície cultivable de Sant Just Desvern. L'altra meitat de superfície es distribuïa en altres conreus, principalment cereals, llegums, arbres fruiters, oliveres i garrofers.

Tot i la major presència de professions vinculades directament al sector primari, també eren presents al municipi altres ocupacions de caire comercial i artesà. Les dimensions de la població de Sant Just i de ciutats veïnes, així com la localització del municipi com a lloc de pas per a les persones que es desplaçaven a Barcelona, permetien certa promoció per als que es dedicaven a oficis artesanals i comercials.

L'evolució més o menys estable en la forma de vida dels santjustencs durant la segona meitat del segle XIX contrasta amb els grans canvis que es van viure al Pla de Barcelona durant aquests anys. La indústria es va desenvolupar de forma molt ràpida a tot el Pla de Barcelona, amb clares conseqüències en la realitat social i econòmica de la capital catalana.

L'enderrocament de les muralles de la ciutat a mitjan dècada dels cinquanta ja mostrava que alguna cosa estava passant; l'activitat industrial es va desenvolupar amb rapidesa a molts punts del Pla barceloní: Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar, Gràcia, Sants. La ciutat i els municipis del Pla es van convertir en autèntics pols d'atracció de mà d'obra. L'enorme creixement de la població entre 1857 i 1897 va ser molt significatiu, en aquests 40 anys la ciutat i els municipis que s'agregaren el 1897 van passar de tenir poc més de 200.000 habitants a tenir-ne més de 500.000.

Com s'ha comentat, la ciutat de Sant Just Desvern es mantenia al marge del desenvolupament industrial dels municipis del Pla, i només notava la seva influència en aspectes comercials i agrícoles. Tot i que les influències de la industrialització del Pla

de Barcelona no tenien repercussions importants en el territori de Sant Just, sí que en van tenir en la seva població. Com es veurà més endavant, en el període 1887-1900 molta població va marxar de Sant Just, molt probablement cap als municipis industrials del Pla de Barcelona.

Va ser amb el començament del nou segle que Sant Just va encetar la seva transformació de societat agrària a societat urbana. Després d'una darrera dècada de segle XIX amb un important component emigratori al municipi de Sant Just Desvern, el segle XX començà amb grans millores en la xarxa de transport amb la ciutat de Barcelona.

Amb l'annexió dels municipis del Pla de Barcelona, la ciutat creixia en habitants i habitatges, i la indústria tenia cada vegada més dificultats per trobar espai dins de la ciutat. Així doncs, apareixien noves localitzacions industrials en indrets apartats de la ciutat però a una distància propera. El sòl de Sant Just començà un procés de revalorització continu, i moltes hectàrees de camp foren envaïdes pel creixement del tram urbà.

Les activitats professionals lligades a la construcció començaren a créixer fruit de les noves urbanitzacions a la ciutat i de les obres d'infraestructura que es realitzaven al municipi. Moltes persones veien en aquest sector una sortida a la complicada situació que es vivia als camps. Unes altres ja havien optat per incorporar-se a l'activitat industrial en altres municipis propers.

Durant la primera dècada del segle XX es van instal·lar a Sant Just Desvern els primers establiments amb clara vocació industrial; un bon exemple d'aquestes indústries és l'empresa Pastas Alimenticias Gaig, que es va ubicar a la carretera Reial. Al llarg dels primers anys de segle també es van començar a construir diverses bòbiles i forns per a la construcció.

El desenvolupament d'aquesta incipient activitat industrial va continuar amb l'obertura d'una gran indústria als terrenys on avui es localitza el Walden-7, la cimentera Portland Sanson. L'empresa començà la seva activitat al voltant de l'any 1920, i veurem al llarg de l'estudi que les repercussions de la seva obertura són molt evidents en la immigració.

L'activitat industrial es va consolidar a Sant Just Desvern amb l'obertura d'aquests establiments, però la ciutat mai va perdre el seu caràcter residencial. L'activitat industrial es va desenvolupar amb força, però sempre de manera moderada i bastant apartada del tram urbà. Finalment, i com s'ha pogut observar al llarg dels anys, la vocació residencial de la ciutat ha superat l'energia amb què es va desenvolupar l'activitat industrial durant les primeres dècades del segle XX.

4. EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE SANT JUST ENTRE 1857 I 1936

Durant la primera meitat del segle XIX es va viure un lent però significatiu augment de la població. De les 600 persones que segons el cens de Floridablanca vivien a Sant

Just a les darreries del segle XVIII es va passar a les 792 que hi vivien segons un recompte oficial i administratiu de Sant Just Desvern. Aquest ritme moderat de creixement tingué continuïtat durant la segona meitat del segle XIX.

El 1857, data en què es va realitzar el primer cens de característiques modernes a tots els municipis espanyols, la població de Sant Just Desvern s'apropava ja al miler d'habitants, concretament 961, mentre que en el cens que es va realitzar tres anys més tard, el 1860, el total de població era de 966. La xifra del miler d'habitants es va superar entre el 1860 i el 1867; en aquesta darrera data, la població era de 1.022.

Entre els censos de població de 1867 i 1887 la vila continua amb un ritme de creixement de població lent però constant; en aquests vint anys, la població del municipi creix en unes 120 persones, i se situa el 1887 en 1.148 habitants. Aquest creixement moderat es va aturar durant la darrera dècada del segle XIX, principalment com a conseqüència d'un elevat flux emigratori.

Cal apuntar en aquest moment una primera aportació que ha realitzat la nostra investigació. En els llibres oficials consta que la població de Sant Just el 1877 era de 804 persones, mentre que la nostra recerca, full per full, en el cens d'habitants de 1877, ens ha permès constatar que la xifra real era de 1.058 persones.

El comportament de les variables «naturals», és a dir, naixements i defuncions, és el típic de societats transicionals que caminen cap a un model demogràfic modern. Tant la taxa bruta de mortalitat com la de natalitat se situen en uns nivells alts, sempre superiors al 20%. La taxa de natalitat arriba, però, a uns nivells més alts, la qual cosa significa que el creixement natural del període és positiu.

El nombre de naixements no tan sols compensa el nombre de morts, sempre mirant-ho des d'una òptica demogràfica transversal, sinó que, a més, el supera i provoca un creixement de la població. Així doncs, la mateixa dinàmica demogràfica «natural» del municipi durant la segona meitat del segle XIX ja permetia guanyar en els efectius de població.

Com s'ha dit anteriorment, per calcular el saldo migratori del període s'ha utilitzat una metodologia indirecta. És per això que s'ha de ser prudent a l'hora d'interpretar l'evolució del saldo migratori, ja que estem incorporant a aquest saldo totes les limitacions derivades de les mancances de les fonts d'informació (mortalitats i naixements sense registrar en els registres parroquials, població sense empadronar...). Tot i això, arribats a uns certs nivells d'intensitat del saldo migratori, i tenint en compte que durant el període analitzat no va haver-hi cap episodi especialment catastròfic que provoqués un subregistre de les dades parroquials, podem donar força confiança al saldo migratori calculat.

Durant el període 1857-1887 el saldo migratori se situa en uns valors propers a 0. Això no implica que en aquest període no marxés ni arribés ningú, sinó que el nombre de sortides estava equilibrat amb el d'arribades. Tal com es veurà durant el desenvolupament d'aquesta segona part de l'estudi, hi ha un nombre important de persones

que arriben procedents d'altres municipis, per la qual cosa s'ha de pensar en un flux emigratori equivalent a l'immigratori.

Avançant alguns dels resultats que es veuran després, comentarem que el flux d'entrada a Sant Just procedeix majoritàriament dels municipis més propers; s'ha de pensar sobretot en moviments residencials lligats al matrimoni, o en una certa promoció professional d'individus especialitzats en determinats oficis. Tot i que menor, també és important l'arribada de població procedent d'orígens més llunyans. Les comarques de l'Alt Penedès, l'Anoia i alguns municipis del Camp de Tarragona es configuren com importants llocs de procedència de la població nascuda fora de Sant Just Desvern. En aquests casos, és una població que marxa dels seus llocs d'origen per les importants crisis agrícoles que s'esdevenen en determinades comarques del país.

Precisament, l'explicació del saldo migratori negatiu del municipi de Sant Just del període 1887-1900 es troba sobretot lligada a motius relacionats amb l'agricultura. A partir de l'any 1879 la plaga agrícola de la fil·loxera entra a l'Empordà procedent de França, i uns anys més tard penetra ja a les comarques de la província de Barcelona. Va ser una plaga amb importants conseqüències socials i econòmiques, i una d'elles va ser la «fugida» de molta població de zones agrícoles cap a zones industrials, on es demandava molta mà d'obra.

Tot i que a Sant Just Desvern la crisi de la fil·loxera no va ser especialment catastròfica, la proximitat del municipi amb la ciutat de Barcelona i altres localitats industrialitzades del Pla va fer que moltes famílies no s'ho pensessin gaire abans de marxar. Diversos autors han trobat, també, que en molts municipis del Baix Llobregat durant la darrera dècada de segle XIX hi ha un important flux emigratori amb destinació a Amèrica. Amb tot, el municipi de Sant Just perd, entre 1887 i 1900, unes 150 persones a causa de l'emigració. El descens de la població durant el període no va ser tan important, ja que el creixement natural fou positiu.

Amb una darrera dècada del segle XIX caracteritzada per un important flux emigratori, comença el segle XX, amb la dificultat que suposa aturar el flux emigratori cap a les zones industrials. Ja durant la primer dècada de segle es va aconseguir aturar aquesta realitat emigratòria, mercès sobretot a la transformació en societat urbana que es va començar a viure al municipi. Les primeres indústries s'instal·laren a la corona barcelonina, i això convertí la ciutat, primer, en localitat d'on els ciutadans no volien marxar, i, segon, en ciutat atractiva per als que sí que havien de marxar de les seves localitats d'origen.

A la vegada, amb el canvi de segle, el comportament de les variables demogràfiques avança en el seu camí cap a un model posttransicional. Les taxes brutes de mortalitat i natalitat han baixat lleugerament, i se situen en nivells molt similars, la qual cosa provoca que el creixement natural sigui cada vegada més proper a 0.

A partir de 1915 el municipi té un esperit cada vegada més urbà. S'instal·len a Sant Just diversos establiments industrials, entre els quals destaca per la seva dimensió

i les seves conseqüències socials i econòmiques la cimentera Portland Sanson. Aquest desenvolupament urbà i industrial del municipi converteix la vila en una destinació molt atractiva per als que marxen de les seves localitats d'origen.

El desenvolupament de la xarxa de transports permet que les distàncies es retallin, i la gent arriba cada vegada de punts més llunyans. Primer arriben dels camps catalans, però a partir de 1920 és molt notable l'arribada de població procedent del litoral mediterrani. El resultat de tot això és que entre el 1910 i el 1930 la població de Sant Just es multiplica per dos; es passa dels 1.193 habitants del 1910 als 2.328 del 1930. En tot cas, això serà objecte d'estudi dels capítols que es presenten a continuació.

Aquest punt no ha estat més que una primera aproximació al comportament migratori de la ciutat. A continuació es realitzarà un estudi detallat dels moviments migratoris, centrat sobretot en la immigració. Aquest interès en la immigració està totalment condicionat per les característiques de les fonts d'informació. L'única eina que permet l'estudi de la població de l'època és el cens, i aquest ofereix enormes limitacions en l'estudi dels moviments de sortida. Recordem que el cens és una radiografia de la població en un determinat moment, per la qual cosa només podrem conèixer les característiques de les persones que, havent nascut en un altre municipi, han arribat a Sant Just Desvern. Com que les persones que han marxat ja no són al municipi, no en podem saber res.

5. EL PERÍODE 1857-1900: CREIXEMENT MODERAT DE LA POBLACIÓ

Segons el buidatge de dades realitzat per l'elaboració d'aquest estudi, la població de Sant Just Desvern era de 966 habitants l'any 1860. D'aquests 966 individus, 161 havien nascut fora del terme municipal de Sant Just Desvern, xifra que representa un 17% de la població. Com ja s'ha dit, l'estudi dels censos ens ofereix una perspectiva demogràfica transversal, només ens diu qui hi ha en un moment determinat. És a dir, els anys d'arribada de la població immigrant han pogut ser ben diversos. Tot i això, a tots els censos estudiats hi consta la variable any d'arribada, fet que ens permet analitzar la immigració des d'una òptica un xic més longitudinal. Malgrat tot, no tots els individus omplien l'any d'arribada i sovint els hem hagut d'estimar a partir de l'edat dels fills. En altres casos ha estat impossible estimar l'any d'arribada dels individus.

Pel que fa a la procedència de la població no nascuda a Sant Just Desvern, hi ha un clar predomini de la població nascuda als municipis limítrofs. Destaca la presència d'Esplugues de Llobregat com a principal municipi de procedència. Prop del 65% de la població nascuda fora de Sant Just Desvern havia nascut en municipis situats a menys de 20 quilòmetres de distància en línia recta. La majoria dels moviments migratoris es realitzaren, doncs, a curta distància.

Els principals motius que expliquen aquests moviments a curta distància són el matrimoni i la relocalització familiar. Les dones tenen una distància de procedència

més curta que la dels homes; la majoria d'elles es mouen per motius de matrimoni, és a dir, canvien la seva residència per anar a viure al municipi del seu home.

Existeix també un important flux immigratori de persones nascudes a les comarques de l'Anoia i l'Alt Penedès, sobretot dels municipis que ressegueix l'N-II; aquests individus es mouen més per raons laborals. Existeix també un minoritari, però considerable, conjunt de població procedent de comarques més allunyades. Destaquen sobretot les comarques del Camp de Tarragona, una zona que durant la segona meitat de segle viu greus crisis agrícoles.

El recompte censal de l'any 1867 és el primer en què la població de Sant Just Desvern sobrepassa el límit dels 1.000 habitants, i se situa en un total de 1.022 persones. D'aquestes, 197, un 19% del total, no han nascut al municipi de Sant Just. Aquesta xifra és lleugerament superior a la que hi havia l'any 1860.

La procedència més habitual dels individus no nascuts a Sant Just Desvern continua sent la dels municipis més propers. És significativa la consolidació d'Esplugues de Llobregat en el primer lloc de la llista de municipis amb més representació a Sant Just Desvern. Si el 1860 21 persones d'Esplugues de Llobregat residien a Sant Just Desvern, el 1867 n'hi residien 37. Realment entre el 1860 i el 1867 va haver-hi un fort flux immigratori procedent d'Esplugues de Llobregat.

Les altres procedències clàssiques, municipis de la resta del Baix Llobregat, el Barcelonès, l'Alt Penedès i l'Anoia, consoliden la seva aportació relativa al total de població no nascuda a Sant Just Desvern. Amb aquesta tendència a l'estabilitat en els orígens dels individus, poques diferències en l'evolució de la distància mitjana de naixement podem trobar respecte al cens de 1860.

El perfil sociodemogràfic de la població no nascuda a Sant Just que viu a Sant Just continua sent molt similar a l'anterior. La majoria són d'edat adulta i es dediquen a l'agricultura.

Prop del 40% de la població no nascuda a Sant Just Desvern que es va comptabilitzar en el cens de 1860 no són al municipi 7 anys després. Òbviament, part d'aquesta població haurà mort, però no tota, ja que el percentatge més gran de població que s'ha mogut el trobem en la franja d'edat adulta-jove. També es pot veure que la població menys estable a Sant Just Desvern és la que prové d'una distància més llunyana.

Entre el 1877 i el 1887 la població de Sant Just creix en 36 persones, i se situa en 1.058 persones. Durant aquest període, el saldo migratori és de 6 persones. Això no significa inexistència de moviments migratoris, sinó que, tal com passa durant la major part dels anys entre 1857 i 1887, els fluxos d'entrada i de sortida tenen una intensitat molt similar. El 1877 el percentatge de població nascuda fora de Sant Just Desvern és del 21%, xifra que torna a superar el percentatge de població no nascuda al municipi que hi havia deu anys abans.

La distribució de la població segons el lloc de naixement continua presentant unes pautes molt similars a les dels censos anteriors: els municipis propers continuen sent

els principals orígens de la població, seguits en segon terme pels municipis de l'Alt Penedès i l'Anoia. El perfil sociodemogràfic de les persones no nascudes a Sant Just Desvern continua similar al dels censos anteriors. Adults de tots dos sexes i amb professions essencialment agrícoles.

Entre el 1877 i el 1887 la població de Sant Just Desvern creix prop de cent persones, gràcies sobretot a un creixement natural força elevat. El saldo migratori del període és també positiu, però molt baix. Així doncs, continua l'equilibri entre els fluxos d'entrada i de sortida del municipi. Com s'ha dit al llarg de l'estudi, un saldo migratori 0 no implica absència de moviments migratoris.

Una bona prova per demostrar aquest aspecte la podem trobar en l'any d'arribada de les persones no nascudes a Sant Just. El 1887 hi havia més de 100 persones que havien arribat d'un altre municipi entre l'any 1880 i el 1887. Per tant, devia haver-hi com a mínim 100 persones més que van abandonar la ciutat entre aquests anys. De les 1.148 persones censades a Sant Just Desvern l'any 1887, 255 havien nascut fora del municipi. La xifra representa un 22% de la població total de la ciutat, índex molt similar al que hi havia deu anys abans, el 1877.

La distribució de la població segons el seu municipi de naixement ha patit lleus canvis en la seva composició. El municipi on ha nascut més població continua sent Esplugues de Llobregat, però el descens que ha patit en la seva representació és força notable. De 50 persones ha passat a 30 persones. Aquest fet no succeeix només amb el municipi d'Esplugues de Llobregat. Si el 1877 el 56% de la població havia nascut a menys de 10 quilòmetres de distància de Sant Just, el 1887 aquest percentatge havia baixat fins el 48%.

Probablement, per explicar aquest descens en el nombre de persones de la rodalia present a Sant Just hauríem d'introduir la presència de Barcelona en les nostres reflexions. La ciutat està vivint un intens procés d'industrialització que provoca que hi hagi una creixent demanda de mà d'obra. A la vegada, l'agricultura no està en els seus millors moments a causa de l'aparició de contínues plagues. Tots aquests motius provoquen que part de la població triï la ciutat com a destinació en comptes d'una vila agrícola.

Paradoxalment, la ciutat de Barcelona es consolida com un dels orígens més importants. Entre el 1880 i el 1887 arriba a Sant Just Desvern més població procedent del Barcelonès que no pas del Baix Llobregat. Podríem trobar diversos aspectes que poden justificar aquesta immigració barcelonina. D'una banda, la població de partida és més gran, i per tant és més possible que arribi un nombre elevat de persones. També és possible que, en perdre superfície agrícola en favor de la industrial, persones que treballaven en el sector primari haguessin de traslladar-se a municipis agrícoles.

Una tercera explicació estaria lligada amb la millora de les comunicacions amb els municipis del Pla de Barcelona. Tot i que encara no hi ha servei de tramvies, sí que existeixen altres serveis de tartanes que connecten Sant Just amb el municipi de Sants. Aquest, a la seva vegada, sí que té un bon sistema de transport amb el centre

de Barcelona. Una darrera consideració pot estar lligada amb el començament de l'especialització residencial que caracteritza el Sant Just Desvern actual. Probablement alguna família procedent de Barcelona anà a Sant Just cercant una qualitat de vida que no trobava a la que començava a ser una gran ciutat.

En aquest cens de 1887 també s'haurien de començar a notar els efectes de la penetració de la fil·loxera a Catalunya. Així doncs, a part dels orígens clàssics comencen a arribar persones d'altres indrets de Catalunya, que fan pujar la distància mitjana respecte del lloc de naixement.

6. EL CENS DE 1900

El segle XIX acaba amb una lleugera tendència de pèrdua de població. Entre el 1887 i el 1900 Sant Just perd uns 25 habitants. A primer cop d'ull podria semblar que és un descens molt petit; efectivament, el descens és molt lleu, però la situació és més important del que sembla si s'analitza el comportament del creixement natural i del migratori. Si al municipi no s'hi haguessin viscut moviments migratoris, la població hauria d'haver crescut en més de 150 persones, ja que el nombre de naixements va ser molt superior al de defuncions. La realitat no va ser aquesta, i els moviments emigratoris van fer que la població del municipi perdés efectius en comptes de guanyar-ne. El saldo migratori del període és d'aproximadament 175 persones menys.

La situació de saldo migratori negatiu de Sant Just no era pas excepcional; la majoria dels municipis veïns també van viure una situació molt similar. La principal causant d'aquesta realitat emigratòria va ser l'arribada de la fil·loxera a les comarques de la conca sud del Llobregat. Tot i que segons alguns autors aquesta plaga no va ser especialment dura a Sant Just Desvern, sí que va deixar notar els seus efectes en el comportament dels habitants del municipi.

A la fil·loxera cal afegir-hi altres motius que probablement van accelerar la sortida de molts habitants de Sant Just. Per exemple, si no hagués existit un nucli industrial tan proper i amb tanta demanda de mà d'obra com Barcelona, probablement a la gent li hauria costat molt més prendre la decisió de marxar del seu municipi. Així doncs, és clara la figura de la ciutat de Barcelona com una alternativa a la difícil situació del camp.

Tot i l'existència d'aquest nombrós flux de sortida i la difícil situació al camp, també arriben al poble persones de fora del municipi. La tendència que s'apuntava 13 anys abans amb la davallada de persones procedents d'Esplugues de Llobregat acaba consolidant-se, i el 1900 el principal lloc de naixement de les persones no naturals de Sant Just és Sant Feliu de Llobregat.

És curiós veure el canvi de perspectiva que provocà el desenvolupament de la societat urbana i industrial que es començava a viure. Abans els municipis d'Esplugues i Sant Just Desvern es «miraven» entre ells. Amb la societat industrial, tots miren cap a

Barcelona, Esplugues deixa de «mirar» els veïns de Sant Just Desvern que li queden al darrere, i en canvi els santfeliuencs, en realitzar la seva mirada cap a Barcelona, troben en el seu camí la ciutat de Sant Just Desvern.

El primer lloc en la llista de procedències l'ocupa Sant Feliu si no comptem encara com Barcelona tots els seus agregats. Si ja comptabilitzem tots els municipis que s'hi van agregar el 1897, Barcelona ocupa la primera posició. Deixant al marge l'arribada de fluxos immigratoris de curta distància, també arriben a la vila persones procedents de llocs més llunyans. Entre el 1885 i el 1900 és bastant nombrosa l'arribada de persones procedents de comarques on la fil·loxera va provocar més danys. L'Alt Penedès, l'Anoia i les comarques del Camp de Tarragona envien un important efectiu de persones a Sant Just Desvern.

Les dones continuen venint de més a prop que els homes, a causa dels efectes de la mobilitat derivada del matrimoni. També continua com a principal ocupació l'agricultura, la majoria dels que provenen de les comarques del Camp de Tarragona, de l'Anoia i de l'Alt Penedès són agricultors.

7. PERÍODE 1900-1936: DESENVOLUPAMENT DE LA SOCIETAT URBANA I INDUSTRIAL

En el cens de 1910 destaca el lleuger augment del pes en la distribució de persones nascudes fora de Sant Just Desvern i la col·locació de Barcelona en la primera posició de la llista dels municipis amb més població a Sant Just Desvern. En el cens de 1920 es nota l'arribada d'un important nombre de persones procedents de comarques de tot Catalunya i del litoral mediterrani. Tot i començar a ser d'un volum considerable, encara ha d'arribar el període en què arribarà més gent procedent de fora de Sant Just Desvern: la primera gran onada immigratòria.

Entre el 1915 i el 1930 la immigració s'intensifica als municipis de l'àrea de Barcelona. Sant Just no n'és una excepció, i veu també com arriba un flux molt important de persones procedents d'altres localitats de Catalunya i del litoral mediterrani principalment.

Les característiques de Sant Just, a mig camí entre un nucli dedicat totalment a la indústria i un poble dedicat a l'agricultura, la converteixen en un lloc ideal per als que no volen dedicar-se de moment a la indústria i busquen feina al camp. És força sorprenent que el 55% de la població que prové de fora de Catalunya treballi en l'agricultura.

Els primers anys del segle xx es caracteritzen per una ruptura amb la tendència emigratòria dels últims anys del segle xix. El saldo migratori de la primera dècada del segle xx és de només 4 persones. Pot semblar una xifra baixa, però es partia d'una situació emigratòria. Les principals causes responsables d'aquest reequilibri entre la immigració i l'emigració les podem trobar en la recuperació de les crisis que s'havien

viscut al camp durant els darrers anys de segle i en la progressiva transformació de la societat agrària en societat urbana.

A partir del 1910 el saldo migratori arriba a nivells mai vistos en la història de Sant Just Desvern. El flux immigratori es dispara durant la dècada dels anys vint. Entre 1920 i 1930 el saldo migratori és de prop de 1.000 persones. Això permet que entre 1910 i 1930 el total de població es multipliqui per dos. Òbviament, el percentatge de població nascuda fora de Sant Just Desvern és cada cop més elevat. Per primera vegada en la història de Sant Just, en el cens de 1930 el total de persones que no han nascut a Sant Just Desvern supera les persones naturals del municipi.

La migració de curta distància continua sent la majoritària durant tot el període, però el pes d'aquesta sobre el total de la població no nascuda a Sant Just Desvern patirà un important descens. Si el 1900 prop del 60% de la població no nascuda a Sant Just era natural de les comarques del Barcelonès o del Baix Llobregat, el 1930 només ho és un 35% de la població no natural del municipi.

Aquest descens està provocat sobretot pel descens relatiu de les persones nascudes a la comarca del Baix Llobregat. També altres llocs clàssics de procedència, com l'Anoia o l'Alt Penedès, perden molt de pes dintre de la població que no ha nascut a Sant Just Desvern. El descens en el pes relatiu d'aquestes localitats està provocat pel gran augment en xifres absolutes de població que procedeix d'altres indrets de Catalunya i d'altres províncies d'Espanya.

La tendència que s'apuntava durant la darrera dècada del segle XIX, amb l'arribada d'un major nombre de persones procedents d'altres comarques catalanes, té continuïtat durant el primer terç del segle XX. Les comarques agrícoles de Tarragona i Lleida són les que més població expulsen. Com s'ha dit, és a partir de 1915 que la immigració és especialment intensa. Es poden distingir diverses etapes segons la procedència dels immigrants.

Durant els últims anys de la dècada de 1910 comencen a arribar persones procedents dels camps catalans. Amb el canvi de dècada, aquest flux s'intensifica i apareixen nous orígens, com la comarca de la Ribera d'Ebre. El 1920 no vivia a Sant Just ningú d'aquesta comarca, i 10 anys més tard, el 1930, hi viuen més de 60 persones naturals d'aquesta comarca tarragonina.

També durant els primers anys de la dècada dels vint comencen a arribar persones procedents de fora de Catalunya. Les primeres províncies a enviar gent cap a Sant Just Desvern són les que estan més a prop, és a dir les d'Aragó, Guadalajara i Castelló.

A partir de 1925 comencen a arribar grans fluxos d'immigrants procedents de províncies més allunyades i que se situen al litoral mediterrani. És la immigració popularment coneguda com *murciana*, que es donà a tota l'àrea de Barcelona. A més de Múrcia, també hi ha un col·lectiu molt important de gent procedent d'Almeria. Amb aquests nous fluxos, les distàncies mitjanes recorregudes pels nous immigrants puguen a un ritme molt elevat.

8. L'EXPLOSIÓ IMMIGRATÒRIA DURANT LES DÈCADES CENTRALS DEL SEGLE XX

En aquest capítol s'observarà l'evolució de la població al llarg dels anys centrals del segle xx a partir de l'anàlisi de fonts d'informació d'estoc o de moment, en què la data de referència de tota la població és un moment puntual, com són els padrons (1945, 1955 i 1975), i a partir de l'estudi dels fluxos a través de les altes i les baixes des de 1946 aportades a l'Ajuntament pels residents, els que van arribar i les sol·licituds dels que marxaven a viure fora.

La relació de les variables tractades en cada un dels padrons dependrà de la forma com s'han obtingut les dades. El primer padró, el de 1945, s'ha treballat a partir de l'explotació que l'Ada Ramos publicà en el seu article de la *Miscel·lània d'Estudis Santjustencs*. D'altra banda, el padró de 1955 s'ha extret directament de la pròpia font dipositada a l'Arxiu de Sant Just Desvern, la qual cosa ha proporcionat una anàlisi més exhaustiva de les variables sociodemogràfiques de la població immigrada.

L'últim dels padrons tractats en aquest capítol s'ha extret de taules ja creades en documentació del mateix Arxiu Municipal, en què es detallaven de forma molt resumida per part de les persones immigrades tan sols algunes variables, com el lloc de naixement per províncies o països i per sexe de les persones, fet que ha condicionat bastant l'estudi posterior d'aquest any.

En els padrons hem incorporat, sempre que disposàvem de les dades, uns mapes provincials per a Espanya i comarcals per a Catalunya, per als quals s'ha mantingut el mateix interval en la llegenda per fer més visibles els canvis produïts al llarg d'aquests anys. En sentit contrari, els intervals utilitzats han provocat que es desestimí la comparació amb els mapes dels censos del capítol anterior, a causa de la gran diferència en el volum de població entre el primer i l'últim mapa, però d'aquesta forma sí que es poden apreciar les diferències per períodes.

El gran problema de no disposar de les dades detallades per a tots els censos i padrons s'ha solucionat, en part, a partir de la font estadística dels fluxos, les altes i baixes padronals. A més, amb aquest tipus de font es coneix la procedència del migrant, d'on emigra per últim cop en el cas que ho hagi fet alguna vegada: si ha vingut directament des del seu municipi de naixement o prové d'altres llocs més propers a Sant Just.

Pel que fa a les altes, s'han comptabilitzat des de les baixes dels altres ajuntaments aportades pels nouvinguts a Sant Just Desvern, però no sempre hi ha havia aquesta documentació, i s'han trobat altres justificants de diversos tipus, com partides de naixements o fotocòpies dels passaports per als estrangers.

Els anys centrals del segle xx són un període de grans canvis demogràfics a Sant Just Desvern. Més aviat, és l'època en què s'han produït els fets més significatius de la història del municipi. Això no obstant, aquests canvis no van ser exclusius de Sant

Just, sinó que s'emmarcaren dins el conjunt de Catalunya com a país immigrantor, però sobretot a la Regió Metropolitana de Barcelona.

En aquest període, la població de Sant Just Desvern es va multiplicar per 3,5. L'evolució no va ser lineal, i tot i l'augment que es va anar produint de forma continuada van existir uns moments de major creixement al llarg de la segona meitat dels anys cinquanta i durant els anys centrals de la dècada dels seixanta. Tenint en compte que el padró de 1940, igual que succeeix a la resta d'Espanya, és poc fiable, i si ens centrem en les dades anuals de la població de dret, s'observa que tot l'increment de població del període estudiat en aquest capítol s'ha produït a partir de 1950, és a dir, en només 25 anys.

Aquest increment tan espectacular només té una explicació, l'elevada immigració que es va produir durant aquests anys. Encara que no s'ha d'oblidar el creixement natural, la seva proporció en l'evolució demogràfica del municipi va ser molt reduïda, i no va ser fins a finals dels anys seixanta que el saldo vegetatiu, arran de les immigracions dels anys anteriors, va esdevenir una causa important del creixement demogràfic.

Com a objectiu que és del treball, les migracions en els últims 300 anys, el fenomen de la immigració no és exclusiu només d'aquests anys, però sí la intensitat amb la qual es produí. Cal recordar, com ja s'ha explicat en el capítol anterior, que a la dècada dels anys vint va arribar a Sant Just Desvern la primera onada moderna d'immigrants, coneguda popularment com *immigració murciana*.

La diferència del creixement anual entre els anys varia des de la més espectacular, amb un 33% l'any 1955, fins a alguns valors negatius, la majoria dels quals possiblement no ho fossin en realitat per un subregistre de les entrades. Tot i que aquestes xifres siguin bastant pròximes als valors reals, s'ha de tenir en compte que els anys de censos i padrons acostumen a descobrir els subregistres d'anys anteriors, amb la qual cosa els valors dels anys acabats en 0 i 5 no serien tan extrems, però sí que reflecteixen la tendència del període.

Al llarg dels anys, a Sant Just Desvern hi ha hagut més població de fet que de dret, la qual cosa indica que hi vivien habitualment més persones de les empadronades. El motiu d'aquest fet, de ben segur, eren les cases d'estiu que la burgesia barcelonina es va construir a començaments de segle i que amb el pas del temps esdevingueren els seus habitatges principals, encara que continuaven enregistrats al padró de Barcelona.

9. ELS PADRONS DES DE 1945

En el padró de 1945 la població total de Sant Just Desvern era de 2.738 persones, de les quals 1.609 eren immigrants, que representaven el 58,7% del total de la població del municipi. És a dir, abans de la gran onada immigratòria la gent del municipi tan sols superava el 40%.

El total d'immigrants es divideix de la següent manera: 1.029 persones d'altres municipis de Catalunya i 584 persones nascudes a la resta d'Espanya i l'estranger. Si desglossem les migracions internes de Catalunya, les predominants són les de la província on s'emmarca Sant Just, és a dir, Barcelona, amb el 48,1% del total de migrants, el 9,5% són de Tarragona, el 3,1% de Girona i el 2,9% de Lleida.

En el padró de 1955 la gent segueix arribant a Sant Just de forma continuada. El padró anterior ja recollia una dada molt significativa, més del 50% de les persones eren nascudes fora del municipi. Aquesta xifra, i com ha evolucionat al llarg d'aquesta dècada, té més interès perquè el 1955 és l'inici de l'arribada de la major onada immigratòria a Sant Just Desvern i l'any amb el creixement anual més elevat de tot el període i de tota la història de la ciutat.

L'any 1955 hi havia enregistrades 4.572 persones, de les quals 3.258 havien nascut fora de Sant Just Desvern. Això és el 71,26% de la població, pràcticament el 20% més que deu anys abans. Una xifra important en aquests moments, però que tan sols representava el 23,9% del total de la immigració que arribaria a assolir el 1986, quan s'arribà al màxim percentatge de tots els municipis del Baix Llobregat.

Les migracions a llarga distància acostumen a tenir un perfil determinat: joves d'edats entre els 18 i els 30 anys i majoritàriament de sexe masculí. Tot i que bona part de la immigració procedeix de la mateixa província, es pot dir que la immigració d'altres províncies molt llunyanes és molt elevada. En canvi, al nostre municipi, l'estructura per edats de totes les persones, així com només de les persones immigrades de fora de Catalunya, té una distribució més homogènia entre sexes i entre edats, i és una mica més elevada que les migracions habituals.

Aquesta distribució no és una excepcionalitat de Sant Just Desvern, sinó del conjunt de la Regió Metropolitana de Barcelona, producte de la continuada arribada d'immigrants durant molts anys per la situació econòmica dels seus llocs d'origen, que afectava tota la població, per la qual cosa esdevenia una migració molt més àmplia en els grups d'edat.

La localització dels immigrants a Sant Just a partir del cens no es pot establir per la manca de dades per districtes, però sí que es podrà observar per a les persones que arribaren a finals dels seixanta i principis dels setanta en l'apartat de les altes.

A banda del lloc d'origen, les dades del padró han possibilitat conèixer les professions que exercien els immigrants en el moment del recompte. De les dades extretes, la majoria de les persones treballaven de jornalers, peons, treballadors tèxtils, mecànics, al comerç, de serventes i de paletes. Aquestes dades no tenen en compte les mestresses de casa, que representen el 68% de les dones immigrades, la qual cosa indica una estructura de la divisió del treball en les llars familiars. Cal especificar que aquestes feines són generals i que, per tant, tampoc no es poden comparar amb oficis particulars, com poden ser els de sabater, perruquer, pintor, forner, vigilant...

Igualment, s'han segregat els oficis en funció del lloc de naixement dels immigrants, entre originaris de Catalunya i de la resta d'Espanya. En aquesta divisió s'hi han trobat força diferències, com per exemple que els primers són comerciants, jornalers, estudiants, treballadors tèxtils, mecànics i agricultors, mentre que els segons són jornalers, peons, mecànics, serventes, treballadors tèxtils i aprenents. L'existència d'aquestes desigualtats en el treball prové de les característiques socials dels llocs de naixement. Si desglossem els treballs pel gènere de les persones, trobem una forta especialització dels oficis; les poques dones que treballen es dediquen al sector tèxtil o, senzillament, són minyones.

En el padró de 1975 les dades recollides són bastant concises, ja que l'extensió (5 fulls per llar familiar) va establir que se seleccionés la informació a partir d'unes taules resum informatitzades que es troben a l'Arxiu Municipal.

La primera observació és la diferència en el total de població entre aquesta font i el mateix padró. Possiblement es deu a una data diferent de referència padronal, una de les dues ha de tenir incloses les últimes modificacions. De tota manera, es considera suficient per poder donar la naturalesa de les persones per províncies i estats. Per primer cop, la immigració comença a ser significativa en alguns països.

Aquest any, la població de Sant Just segons aquesta font ascendia a 9.871 habitants, dels quals 4.765 eren homes i 5.106 dones. Els que no eren fills de Sant Just Desvern eren 8.358, que representaven el 84,67% del total, un cop ja superat tot el gran procés migratori dels anys seixanta. Procedien predominantment de Barcelona ciutat, els quals sumaven un total de 3.140 persones.

El gran volum de persones que apareixen en el cens de 1975 com nascudes a Barcelona deixa entendre que s'hi inclouïen els fills de persones que vivien a Sant Just Desvern però que havien nascut en algun hospital de Barcelona. Això va fer que estiméssim quin percentatge representaven aquests nadons per apropar-nos una mica més a la realitat, ja que fins a començaments dels anys vuitanta era obligatori inscriure el fill a la població on naixia, independentment del lloc de residència dels pares.

Després de revisar una mostra de 1.115 persones sobre el total de 9.688 habitants de Sant Just, es van trobar 135 infants de menys d'un any que el mateix any arribaven a la nostra població. Tot i que és probable que n'hi hagi alguns que pertanyin a famílies que s'havien traslladat de Barcelona a Sant Just el mateix any del naixement del nadó, creiem que són escassos, i, per tant, considerem que el 12,10% de les persones de Barcelona ho són per una qüestió de localització dels centres sanitaris.

L'onada de migracions dels anys seixanta s'ha convertit en la de més llarg recorregut, ja que eren persones que provenien de les províncies més allunyades. Entre aquestes destaquen Badajoz, Granada i Jaén, amb més de 300 persones cadascuna, però sobretot mereix especial atenció la primera, perquè el 1955 partia amb una xifra de 9 persones que vivien a Sant Just, i vint anys més tard eren 400. Tot i no tenir xifres municipals, es coneix el fet a través de les altes (baixes dels altres municipis) aportades d'una gran

immigració per part d'alguns pobles de la província extremeña, com Hornachos i Cabeza la Vaca.

Els anys compresos entre finals dels cinquanta i mitjan seixanta són els de major creixement demogràfic, per la intensificació de les immigracions. Durant els 35 anys del període analitzat, Barcelona havia estat la província amb major proporció d'immigrants a Sant Just Desvern, i amb diferència respecte de les altres. El 1945 la resta de la gent provenia de l'arc mediterrani, però en especial de Tarragona, Almeria i Múrcia. Aquest any destaca, dins l'àmbit català, el nombre important de persones nascudes a la Ribera d'Ebre, l'Alt Penedès i l'Alt Camp.

Deu anys més tard, la immigració continua provenint del sud-est d'Espanya, però augmenten altres províncies, com Jaén i Granada, alguna de les quals representa fins i tot més que les altres províncies catalanes. Pel que fa a les professions, les que comporten més ocupació per als immigrants són les de jornalier, peó, mecànic, minyona, paleta, en el sector tèxtil i en el comerç, i existeix una diferenciació entre els nascuts fora de Catalunya i els autòctons.

El 1975 les primeres províncies d'immigrants eren Badajoz i Granada, i en aquell moment les províncies andaluses ja eren les que més immigrants aportaven al nostre municipi. A partir d'aleshores comença a ser significativa la immigració estrangera.

Respecte a les altes entre 1967 i 1974, s'observa una reducció de la immigració provinent d'altres províncies, però un increment de les migracions de curta distància, sobretot dels municipis de l'entorn. I, per la seva banda, els municipis cap a on més marxen els residents de Sant Just són els limítrofs, sobretot Esplugues i Sant Feliu, que cada any guanya més persones, i en menor mesura Barcelona, Sant Joan Despí i l'Hospitalet, mentre que a finals dels anys seixanta els destins principals són Barcelona i l'Hospitalet.

10. LA DINÀMICA MIGRATÒRIA DE LES ÚLTIMES DÈCADES A SANT JUST DESVERN

En aquest últim capítol es descriuran de la manera més acurada possible les característiques de les migracions que s'han produït al municipi en l'últim quart de segle. Aquest període és el que ha donat com a resultat l'actual estructura poblacional del municipi, i, per tant, la que actualment es percep en el dia a dia de Sant Just.

Durant aquest període, el municipi ha passat de pertànyer en afers administratius a la comarca del Barcelonès a la del Baix Llobregat. Tot i això, les relacions tant poblacionals com territorials es continuen produint sobretot amb Barcelona, per la seva importància com a capital i per la proximitat geogràfica, facilitada per les comunicacions. Cal comentar que Sant Just Desvern entra dintre de la xarxa de transport públic de l'Àrea Metropolitana.

Aquestes relacions amb Barcelona es tradueixen, com es veurà en el següent capítol, en un continu intercanvi de població entre els dos municipis, motivat per raons diferents, segons quina sigui la destinació.

Tot i que Sant Just Desvern al llarg d'aquest últim quart de segle no ha patit un creixement numèric de població tan gran com els altres municipis que l'envolten, s'ha arribat a una situació en l'actualitat de saturació del sòl urbanitzable, fet que ha estat una de les principals característiques que ha afectat el comportament de les migracions en els últims anys. Aquest factor ha afectat sobretot el preu de l'habitatge, i l'ha fet pujar de manera desmesurada.

Com es podrà veure, Sant Just Desvern manté el seu comportament diferencial respecte de les tendències generals de la resta de Catalunya, ja que, com veurem, les característiques de les persones que arriben no s'ajusten a aquest model general.

Els resultats d'aquest apartat es mostraran en tres parts. Primer es descriuran les característiques de la població que marxa de Sant Just Desvern, les emigracions, i els seus principals llocs de destinació. Després es descriurà aquella gent que arriba a Sant Just Desvern, les immigracions, i els seus principals llocs d'origen. I per últim es farà una petita síntesi de com han afectat aquests dos factors l'estructura poblacional del municipi.

Dins aquest apartat descriurem les característiques de les persones que, per diferents raons, marxen del municipi. A partir d'aquestes característiques s'intentarà trobar hipòtesis sobre les raons d'aquestes persones per abandonar Sant Just Desvern.

Com en tot estudi de caire demogràfic, les fonts d'on s'han extret les dades condicionen molt el tipus de resultats que es poden obtenir. En el nostre cas, els forts canvis polítics i administratius que ha patit l'Estat al llarg d'aquest període han afectat les fonts estadístiques que s'han utilitzat per a la realització d'aquest estudi.

El format dels fulls de baixes provoca que per a la segona meitat de la dècada dels setanta només es disposi de les freqüències i les destinacions de les persones que marxen de Sant Just Desvern. Per a la dècada dels vuitanta, en canvi, ja es pot realitzar una anàlisi més detallada, ja que tenim informacions com el sexe, l'edat i l'estat civil, però no es pot comptar amb una sèrie continuada d'anys, per la poca fiabilitat de les dades, sobretot en els anys en què s'ha realitzat alguna mena de recompte estadístic (cens o padró).

Un altre comentari és la no-utilització de dades procedents d'anys en què hi ha hagut alguna mena de recompte estadístic, sigui cens o padró, ja que està demostrat que acostumen a ser esbiaixades, entre altres motius per la data del procés, que mai és a principis o finals d'any. L'únic cas en què s'han utilitzat aquestes dades és per a l'Índex Sintètic de Mobilitat (ISM), ja que en el seu càlcul s'han d'utilitzar les dades sobre la població, que precisament només s'han trobat per als anys en què hi ha hagut alguna mena de recompte estadístic, i tenim l'avantatge que totes dues dades tenen la mateixa data de referència.

L'augment en el nombre de persones que marxen de Sant Just Desvern és continu, però cal destacar que a partir de l'any 1992 aquest creixement es fa més intens. Una de les hipòtesis que podrien justificar aquest fet és l'arribada de les generacions plenes del conegut *baby boom*, període de gran fecunditat generalitzat. També es dóna la circumstància a partir d'aquest any que el destí preferit passa a ser Barcelona, que té moltes més possibilitats d'absorbir població procedent de petits municipis, com és el cas de Sant Just.

Un cop vista aquesta tendència creixent en el nombre d'emigrants del municipi al llarg del període 1975-1999, es mostrarà aquesta tendència de manera comparativa per sexes, per veure si hi ha un comportament diferenciat. A causa de les fonts, aquesta comparativa només es pot realitzar per al període 1980-1999.

Les persones que marxen, tret d'algun any puntual, generalment són més dones que homes. El motiu d'aquesta diferència no és altre que el major nombre de dones al municipi que no pas d'homes.

A partir de la dècada dels noranta es produeix un canvi de tendència, i es passa d'uns nivells d'emigració que es poden considerar sostenibles per a l'evolució futura de la població de Sant Just Desvern a uns valors superiors, que, depenent del comportament de la immigració que arriba al municipi, poden ser l'inici del decreixement del volum poblacional.

Les raons que segurament han provocat aquest increment en la intensitat de la marxa de persones del municipi han estat sobretot relacionades amb l'habitatge, ja que en l'actualitat la situació a Sant Just Desvern està propera a la saturació del sòl urbanitzable, fet que, unit a la tipologia d'habitatge, ha provocat que els preus en aquest sector siguin dels més elevats de tot Catalunya, i aquesta és la dificultat més gran amb què es troben les persones joves que arriben a l'edat d'independitzar-se.

Això, unit a l'arribada a aquestes edats en què es produeix el procés d'emancipació de les generacions plenes del conegut popularment *baby boom*, ha provocat que la intensitat del fenomen de l'emigració hagi augmentat a Sant Just Desvern.

Un cop analitzada la intensitat de les emigracions al municipi, descriurem la tipologia de persones que opten per marxar cap a altres viles. Aquest apartat ens permetrà confirmar la hipòtesi anterior sobre la joventut de les persones que marxen, i alhora veure també si hi ha diferències entre els dos sexes segons l'edat en el seu comportament.

Per poder estudiar aquest apartat i allunyar-nos de les conclusions errònies a les quals ens pot portar l'aleatorietat puntual d'algun dels anys que formen part d'aquest capítol de l'estudi, el que hem fet ha estat sumar totes les dades de les persones de Sant Just Desvern que han marxat en el període 1980-1999 (per als anys anteriors no es té la informació per edats), exclouent aquells anys en els quals hi ha hagut alguna mena de recompte estadístic, per crear una població fictícia, de la qual se n'ha estudiat l'estructura poblacional.

La piràmide de població confirma la hipòtesi anterior sobre la joventut de les persones que marxen del municipi, ja que les edats que tenen un percentatge més alt sobre el total de les persones que marxen són les que van dels 20 als 34 anys. És tal la seva importància que la suma dels tres grups d'edat representa el 36,6% del total d'homes que marxen, mentre que per a les dones representa el 39,5% del total. Les motivacions que provoquen que les persones que es troben dins d'aquest interval d'edats hagin de marxar de Sant Just Desvern són les anteriorment citades, com l'alt preu de l'habitatge.

Dels grups d'edat anteriors als 20 anys no es pot treure gaire informació, ja que es tracta més d'una emigració provocada per la decisió dels pares que d'una decisió personal. Aquests grups d'edat representen sobre el total el 24,3% per als homes i el 22,9% per a les dones.

De les edats superiors als 35 anys, hi ha un descens continu de l'emigració a mesura que augmenta aquesta edat, provocat entre altres causes pel menor nombre de persones que pertanyen a aquests grups d'edat per causes biològiques. El pes que tenen sobre cada sexe és del 39,1% per als homes i del 37,6% per a les dones. La motivació que pot impulsar aquestes persones a marxar és diversa: des del canvi de residència provocat per motius laborals fins al canvi per motius de millora de les condicions de vida.

Però per a les edats més grans, una de les motivacions més importants és la tornada als municipis d'origen per part de les persones que van arribar al municipi amb la immigració que es va produir en dècades anteriors, que, com ja s'ha dit, a Sant Just Desvern no va ser tan important com en altres municipis de Catalunya. Un altre motiu també és el canvi de residència per motius de salut.

En canvi, per a les edats joves, s'observa com les dones prenen la decisió de marxar abans que no pas els homes, ja que el percentatge per al grup d'edat entre 20 i 24 anys és superior en les dones, però s'equiparen en els següents grups d'edat. Els motius d'aquesta diferència són diversos, i van des de la cada cop més important entrada de les dones en el món laboral fins al fet fins ara generalitzat que les dones tenen tendència a formar parella estable en edats més joves que els homes.

Finalment, per al cas de les edats més madures s'observa com en els primers grups d'edat el percentatge és superior per als homes, però a mesura que passem a les edats més grans aquesta relació s'inverteix i el percentatge és superior per a les dones. El motiu d'aquest fet sembla que és sobretot l'esperança de vida superior de les dones.

Els municipis preferits per les persones de Sant Just Desvern a l'hora de canviar de municipi són els més propers, com Esplugues, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí i Barcelona. També s'observa que en tots els anys apareixen persones que prenen com a destinació províncies de fora de Catalunya. Entre aquestes províncies de fora de Catalunya destaquen les que pertanyen a Andalusia, Aragó, Madrid i Galícia. Per justificar aquests moviments, hem de pensar en l'emigració de retorn.

La decisió de marxar a municipis molt propers a Sant Just Desvern segurament és provocada pel desig de no allunyar-se gaire del cercle social de cadascú i de seguir beneficiant-se dels serveis derivats de la proximitat a Barcelona, però tenint en compte que el preu de l'habitatge en aquests municipis és més econòmic.

Els primers anys el destí preferit es va alternant entre Esplugues i Sant Feliu de Llobregat, i a la dècada dels vuitanta aquesta alternança és entre Esplugues i Barcelona. Però a partir de l'any 1994 el primer lloc és ocupat cada any per Barcelona. L'explicació d'aquest fet és la progressiva saturació residencial de municipis com Esplugues i Sant Feliu de Llobregat, mentre que la ciutat de Barcelona continua sent una destinació amb gran poder d'atracció.

Podem observar com el districte preferit de Barcelona el 1999 per les persones de Sant Just Desvern és l'Eixample, segurament a causa de la seva gran diversitat d'oferta d'habitatges, seguit per les Corts i Sarrià-Sant Gervasi, que són dos dels districtes amb un preu de l'habitatge més alt, i per tant això és un símptoma del poder adquisitiu d'aquestes persones.

La decisió de venir a viure a Sant Just Desvern sembla que es produeix en famílies ja formades. Això es pot comprovar sobretot mitjançant l'estudi de les edats de les persones que arriben al municipi, ja que depèn de quines siguin les edats predominants en les persones que arriben es pot intuir si vénen parelles establertes o no. Aquesta és l'única solució, ja que no comptem amb la informació sobre l'estat civil de les persones que arriben.

Per poder fer l'estudi de les edats de les persones que opten per venir a viure a Sant Just Desvern, el que hem fet és sumar totes les dades dels anys per als quals tenim la informació sobre l'edat (del 1988 al 1999, excloent el 1991 i el 1996), per tal d'eliminar els efectes aleatoris que es poden produir en només un any.

Si comparem l'estructura de les persones que arriben al municipi amb la de les persones que marxen, observem com els pesos dels grups d'edat joves (entre 20 i 34 anys) són molt similars. Per als emigrants és del 36,6% per als homes i del 39,5% per a les dones, mentre que per als immigrants és del 36,2% per als homes i del 38,16% per a les dones.

Tot i això, en els últims cinc anys es comença a observar com les diferències en aquest sentit comencen a fer-se lleugerament més grans: les persones que marxen són més joves que no pas les que arriben.

Els orígens de les persones que arriben a Sant Just Desvern es troben molt més concentrats que les destinacions dels emigrants. Aquest fet segurament es produeix pel preu de l'habitatge al municipi, que provoca que no estigui a l'abast de tothom i que, per tant, sigui més restringit que no pas les possibilitats que tenen les persones que marxen del municipi, amb un gran ventall d'opcions.

L'origen que sempre ocupa el primer lloc en nombre de persones que arriben al llarg de tots aquests anys és Barcelona, gràcies a la combinació entre la gran població

que pot venir a Sant Just Desvern, ja que és el municipi més gran de Catalunya, i la proximitat geogràfica que existeix entre els dos municipis, que facilita a les persones que es traslladen mantenir el seu ritme normal de vida.

Tot i això, hi ha quatre municipis, que són Cornellà, Sant Feliu, l'Hospitalet i Esplugues, entre els quals destaca aquest últim, que també estan molt presents en els orígens dels immigrants, i que si comparem la seva població amb la de Barcelona podem afirmar que és major el percentatge de persones d'aquests municipis que trien Sant Just Desvern que no pas el percentatge de persones de Barcelona, tot i que aquest és el municipi del qual prové el major nombre d'immigrants. Es tracta de quatre municipis també molt propers geogràficament a Sant Just Desvern.

De les províncies de fora de Catalunya, podem destacar Madrid, ja que té presència quasi tots els anys entre els deu orígens més freqüents.

La majoria de persones que arriben de fora de l'Estat ho fan de països de la Unió Europea, i destaquen les persones arribades d'Alemanya. Aquestes persones acostumen a ser alts executius d'empreses multinacionals, que fins i tot s'han concentrat en una de les zones del municipi amb un nivell de renda més alt.

La importància d'aquest col·lectiu ha provocat que es construeixi una escola que segueix el model educatiu alemany, alhora que s'hi fan la major part de les classes en aquest idioma. Per tant, s'observa com aquestes persones, tot i estar vivint actualment al municipi, no sembla que tinguin intenció de quedar-s'hi, i per això no s'acaben d'integrar en la vida normal de la vila.

11. INFLUÈNCIA DELS FENÒMENS DEMOGRÀFICS EN LA POBLACIÓ ACTUAL

Un cop vistes les evolucions que han sofert tant les emigracions com les immigracions, passem a mostrar quins efectes han tingut aquests fenòmens en la població actual de Sant Just Desvern.

Per realitzar aquesta descripció, comptem amb les dades utilitzades anteriorment, i a més a més tenim les dades resultants dels padrons de 1991 i 1996, amb els llocs de naixement de tota la població.

El primer pas és mostrar l'evolució del conegut saldo migratori, que no és més que el balanç que s'ha produït cada any entre les persones que han marxat i les que han arribat. Dit d'una altra manera, és la resta entre les immigracions i les emigracions.

Podem veure les contínues oscil·lacions que ha patit aquest saldo al llarg de l'últim quart de segle. Tot i això, sempre ha estat positiu, menys l'any 1988 i l'últim any. El resultat per a l'any 1988 sembla provocat per uns fets puntuals, i és molt poc important, però el valor per a l'any 1999 sembla que és el resultat d'una tendència continuada en els últims anys cap al descens, que s'ha traduït finalment en un valor negatiu.

Si tenim en compte que un dels factors que provoquen el creixement de les poblacions és la migració, podem dir que si els altres factors, que són els d'origen natural

(naixements i defuncions) no compensen aquest descens, la població de Sant Just Desvern patirà un descens en els propers anys.

Cal comentar, abans de tot, que al llarg de l'època franquista els nens nascuts es registraven en el municipi on es trobava l'hospital on s'efectuava el part. Això implica que, com que en aquella època les dones de Sant Just Desvern havien d'anar a donar a llum a Barcelona, algunes de les persones que apareixen com nascudes a Barcelona ciutat realment han nascut a Sant Just Desvern. Tot i això, aquest fenomen no és gaire important per a aquests dos anys, ja que el lloc de naixement l'omple cada persona de manera individual quan omple el qüestionari del padró.

El primer fet que cal destacar és el descens en el percentatge de persones nascudes a Sant Just Desvern en el període de temps que va d'un padró a l'altre. Aquesta circumstància pot deure's a dos motius. Un possible motiu seria l'arribada d'un gran nombre de persones vingudes de fora, però, com hem mostrat abans, no és el cas. I un segon motiu, que sembla el més probable, és la marxa de persones nascudes a Sant Just Desvern, que segurament és el major grup dins les persones que al llarg d'aquest període de temps han marxat del municipi.

De tots els grups que apareixen, els únics que incrementen el seu percentatge respecte del total de la població del municipi són el de persones nascudes a Barcelona i el de persones nascudes a l'estranger. Tots els altres han disminuït el seu pes sobre el total de la població. Aquest fet no té per què estar provocat pels moviments d'aquests grups, ja que estem parlant de percentatges, i el sol canvi d'un dels grups afecta els valors dels altres.

També s'observa l'increment del percentatge de persones nascudes a la província de Madrid, fruit segurament del que s'ha comentat anteriorment a l'apartat de les immigracions, que aquesta era la província d'on arribaven més persones de fora de Catalunya de manera continuada al llarg d'aquest període. Aquest fet segurament es deu a motius laborals, ja que Madrid, juntament amb Barcelona, és un dels motors econòmics més importants de l'Estat.

Finalment, tot sembla indicar que Sant Just Desvern perd progressivament gent jove, i que per contra rep gent adulta, fet que provoca el progressiu envelliment de la població, tant per l'edat de les persones que arriben com per la pèrdua de persones que potencialment poden ser pares, just a l'inici de la seva edat reproductiva. Això, unit a la progressiva saturació del sòl urbanitzable al municipi, pot provocar que en propers anys la població de Sant Just Desvern s'estanqui, i que fins i tot arribi a un punt en què decreixi.

12. CONCLUSIONS

Aquest estudi ha servit per a mostrar d'una manera al més acurada possible el comportament d'un dels fenòmens més difícils de descriure dins l'àmbit demogràfic,

la migració, que per la seva banda està dividida en emigració (persones que marxen del municipi) i immigració (persones que arriben al municipi).

Les dificultats més grans han sorgit per l'ambició del mateix estudi d'agafar un període tan gran com són tres segles, en els quals hi ha hagut una sèrie de canvis lògics tant en el comportament que s'ha intentat descriure com en els mitjans de registre en els quals ens hem basat per poder treballar i oferir els resultats que s'han descrit al llarg dels diferents apartats d'aquest estudi.

Abans de qualsevol registre estadístic, les dades relacionades amb el comportament de les poblacions eren recollides pels registres parroquials, dels quals s'ocupava el sacerdot que en cada moment històric s'encarregava de l'església del municipi, i per tant les dades que hem extret estaven condicionades a la cura d'aquest sacerdot en el moment de registrar-les.

No és fins a la segona meitat del segle XIX que no es té la possibilitat de comptar amb les dades que ens ofereixen els censos i els padrons. Tot i que és una font més fiable i més fàcil de treballar que no pas el registre parroquial, no ens ofereix una informació directa del fenomen que era el nostre objectiu: els moviments de les persones.

Aleshores, el que s'ha hagut de fer és analitzar les dades sobre els municipis d'origen de les persones, però això no ens ha permès l'estudi de les destinacions de les persones que marxaven del municipi. A més a més, al llarg del temps, els criteris i preguntes dels qüestionaris dels recomptes estadístics han anat variant contínuament. Finalment, a la segona meitat del segle XX apareixen els fulls d'altres i baixes, que ens aporten la informació per a una anàlisi més acurada del fenomen.

La situació de Sant Just Desvern a principis del període del nostre estudi, o, el que és el mateix, a principis del segle XVIII, és la d'un municipi agrícola, com la majoria en aquella època, que pateix petits canvis en el volum de la seva població.

Les mesures sanitàries i els successos bèl·lics provocaven que la mortalitat fos molt alta, i això condicionava molt les possibilitats de les persones a l'hora de traslladar-se d'un municipi a un altre. El que s'observa gràcies a l'explotació de les dades del registre parroquial és la proximitat entre els municipis que intercanvien població amb Sant Just Desvern, ja que els mitjans de transport no ofereixen la possibilitat de grans moviments.

Les persones que arribaven al municipi ho feien sobretot de les comarques del Barcelonès i del Baix Llobregat. Els motius d'aquests moviments eren majoritàriament dos: matrimonials o la recerca de treball. Una de les diferències més apreciables és la distància segons el motiu, ja que aquelles persones que es desplaçaven per motius matrimonials recorrien distàncies més curtes, comparades amb aquelles que venien a la recerca de treball. Les feines que cercaven estaven relacionades amb les tasques del camp.

Les persones que marxaven del municipi també ho feien a municipis molt propers, però majoritàriament tornaven abans de morir, segurament per motius familiars. El

balanç entre immigracions i emigracions va ser quasi igual si mirem el total del període, tot i petits alts i baixos.

Aquesta va ser la pauta general al municipi fins arribar a la segona meitat del segle XIX, en què les pautes de les immigracions quasi no van canviar, però sí les de les emigracions. Els orígens i els motius de les persones immigrants que arribaven a Sant Just Desvern eren quasi els mateixos, només canviava la major distància recorreguda per les persones que arribaven al municipi, ja que va arribar de manera progressiva tot un contingent de persones procedents de les comarques més agrícoles a la recerca de feines relacionades amb el camp. Entre aquestes comarques destaquen l'Anoia, l'Alt Penedès i les del Camp tarragoní.

On sí que hi va haver un canvi important va ser en les emigracions, ja que la industrialització de Barcelona, unida a la proximitat amb Sant Just Desvern, va donar com a resultat un gran nombre de persones que va emigrar cap a la capital. Aquest fet va provocar que el saldo migratori fos molt proper a zero, menys en l'última dècada, en què va ser negatiu, i molt important.

No és fins a començaments del segle XX, quan Sant Just Desvern comença a transformar-se de societat agrícola a industrial, que no s'inverteix el signe del saldo migratori, i de manera progressiva arriba a ser un dels motius del primer gran creixement de població del municipi.

Un dels fets més importants que hi va haver com a conseqüència d'aquesta industrialització va ser la instal·lació de la fàbrica de ciment Portland Samson, que va potenciar el creixement econòmic de la zona. Cal destacar també que gran part de la immigració que va arribar a Sant Just Desvern durant la dècada dels anys vint ho va fer per treballar de jornalers en el sector primari.

Les persones que arribaven ho feien tant de les comarques més properes, com en el període anterior, com de comarques més al sud de Catalunya, on va destacar la Ribera d'Ebre. És justament al llarg d'aquella època, i fins a la Guerra Civil, que comença a arribar al municipi un important contingent de persones procedents de fora de Catalunya, i sobretot de la costa mediterrània: de les províncies de Castelló, València i Múrcia.

Però la Guerra Civil i la posterior postguerra van resultar ser un parèntesi en el creixement del municipi, que no va recuperar aquest creixement fins a la segona meitat de la dècada dels cinquanta, quan van tornar a venir persones dels municipis del Baix Llobregat, el Barcelonès, l'Alt Camp, l'Alt Penedès i la Ribera d'Ebre.

En el cas de la província de Tarragona, l'origen de les persones que arribaven es concentrava a Ascó, Riba-roja d'Ebre i Aiguamúrcia. I pel que fa a les províncies de fora de Catalunya les principals eren Múrcia i Almeria, afavorides també pels millors mitjans de transport.

La tendència d'aquests anys concentrà l'arribada de persones de Catalunya als municipis més propers, com Esplugues, Sant Feliu i Barcelona. En canvi, les provín-

cies de fora de Catalunya guanyaren pes dintre de les immigracions, i se n'hi afegiren d'altres, com per exemple Jaén. Aquest fou el segon període de màxim creixement de la població de Sant Just Desvern.

Aquest creixement durà fins a finals de la dècada dels seixanta, quan el ritme d'immigració baixà progressivament. En aquest període trobem que les persones de Sant Just Desvern continuen amb la tendència d'anar-se'n als municipis més propers geogràficament.

El descens del ritme de la immigració durà fins a principis de la dècada del noranta, però dues dècades abans, a mitjan dècada dels setanta, el model d'immigració de fora de Catalunya canvià: la província de Madrid passà a tenir cada cop més pes, alhora que les esmentades anteriorment perdien cada cop més importància. També començaren a arribar persones de fora de l'Estat, fenomen que continua en l'actualitat, i el pes d'aquest col·lectiu, format sobretot per persones procedents d'Alemanya, en el municipi ha augmentat progressivament.

El que es manté inalterable és l'intercanvi de persones amb els municipis més propers, com sempre al llarg d'aquests quasi tres segles, tant pel que fa a l'immigració com a l'emigració, tot i que les últimes tendències semblen indicar que aquest intercanvi actualment és més important de sortida que no pas d'entrada.

Per tant, i a mode de conclusió, podem dir que Sant Just Desvern sempre ha mantingut un flux d'entrada i sortida amb els municipis del seu voltant, mentre que s'ha mantingut una mica al marge de les tendències generals en migracions que hi havia a Catalunya, ja que, tot i l'arribada de persones de províncies de fora de Catalunya, aquest col·lectiu no ha tingut un pes tan important dins la població del municipi, segurament a causa del seu caire poc industrial.

La diversificació de les dinàmiques migratòries a la metròpolis barcelonina: immigració estrangera i suburbanització¹

Jordi Bayona i Carrasco
Fernando Gil Alonso
Centre d'Estudis Demogràfics

RESUM

En aquesta comunicació s'analitzen els efectes demogràfics i territorials de les migracions a la Regió Metropolitana de Barcelona (RMB), centrant l'atenció en els darrers deu anys, que coincideixen amb el període de major creixement dels fluxos migratoris internacionals. Amb la incorporació de 600.000 nous residents, majoritàriament estrangers, la RMB supera la situació d'estancament de la seva població que la caracteritzava entre 1981 i 1996. Aquest període, tot i el nul creixement de la població, s'havia distingit per forts moviments migratoris interns fruit de la desconcentració de la ciutat central. Des de 1996, tot i la prolongació d'aquest primer procés, assoleix una major

¹ Aquesta comunicació s'ha elaborat en el marc del projecte R+D *Análisis demográfico de las necesidades de vivienda en España, 2005-2015 (SEJ2007-60119/GEOG)*, dirigit pel Dr. Juan Antonio Módenes i finançat pel Ministerio de Educación y Ciencia a través del Plan Nacional de Investigación Científica. Jordi Bayona és investigador del Centre d'Estudis Demogràfics (CED) i membre del grup d'investigació consolidat Grup d'Estudis de Demografia i Migracions del CED, finançat per la Generalitat de Catalunya (ref.: 2005SGR00930) i dirigit pel Dr. Andreu Domingo. Fernando Gil és coordinador del mateix grup d'investigació consolidat i investigador del mateix centre en el marc del programa Juan de la Cierva (JCI2005-526) del Ministerio de Educación y Ciencia, cofinançat pel Fons Social Europeu.

notorietat la incorporació de nous residents estrangers, i es produeixen al mateix temps dos processos de forta intensitat (suburbanització i arribada d'immigració estrangera), amb diferents implicacions en el territori. L'atenció, per tant, se centrarà en tres de les dinàmiques afectades directament per l'arribada de la immigració internacional: el creixement i la distribució de la població a la RMB, el seu impacte sobre la mobilitat residencial i les dinàmiques de suburbanització, i les conseqüències d'aquests canvis sobre l'estructura per sexe i edat de la població dels diferents àmbits metropolitans.

1. INTRODUCCIÓ

La dimensió i la composició de la població catalana, de manera similar a l'espanyola o la d'altres països del sud d'Europa, ha experimentat en els darrers deu anys canvis espectaculars per la incorporació de gairebé un milió de nous residents estrangers (DOMINGO I GIL, 2007). En el cas d'Espanya, ha passat de ser un dels països comunitaris amb menor incidència de la immigració estrangera (1,6% l'any 1998) a situar-se com a líder en aquest indicador (10% el 2007), després de rebre en aquests deu darrers anys els fluxos migratoris internacionals més intensos en el context europeu (RIBAS-MATEOS, 2004; VIDAL *et al.*, 2006). A Catalunya, els nombres observats són fins i tot majors, i assolí l'any 2007 el 13,5% de residents amb nacionalitat estrangera i el 14,8% de nascuts a l'estranger (que les dades provisionals de 2008 eleven a 14,9% i 16,3%, respectivament). Com deixen entreveure aquestes primeres xifres, l'arribada d'uns fluxos migratoris d'aquesta magnitud ha modificat nombrosos paràmetres demogràfics, amb un impacte territorial diferenciat. Es frenen, així, processos d'envelliment i de despoblació en certes àrees rurals, tot i que en altres continuen amb la mateixa intensitat (BAYONA *et al.*, 2008), però també això mateix succeeix en àrees centrals, com són alguns centres urbans històrics, alhora que es realimenten les dinàmiques d'urbanització imperants generades a les grans ciutats.

En aquesta comunicació s'explorarà l'efecte de la immigració internacional rebuda en els darrers anys (1998-2007) per la Regió Metropolitana de Barcelona (RMB). S'estudien tres de les dinàmiques que la incorporació de la immigració internacional poden haver afectat més directament, com són el creixement de la població i la seva distribució territorial; l'impacte sobre la mobilitat residencial; i, finalment, les conseqüències en l'estructura per sexe i edat de la població. Per això, s'han utilitzat diverses fonts estadístiques: 1) el padró continu de població de 1998 en endavant i amb l'1 de gener com a data de referència, d'on extraïem les característiques demogràfiques de la població (sexe i edat), segons la nacionalitat, per cada any considerat; 2) les Estadístiques de Variacions Residencials (EVR) per al període 1998-2006, utilitzades per el càlcul de la mobilitat dins la RMB, i 3) el Moviment Natural de la Població (MNP), que ens informa del creixement natural (naixements i defuncions).

2. LA IMMIGRACIÓ INTERNACIONAL A LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA, 1998-2007

Després de l'intens creixement de les dècades dels seixanta i setanta, en què la RMB augmenta en 1,7 milions el seu nombre de residents, principalment per la immigració amb origen a regions espanyoles (LÓPEZ, 2007), els anys compresos entre 1981 i 1996 es caracteritzen per un inusual estancament, i arriba a decreïxer fins i tot en deu mil habitants. D'unes pèrdues migratòries de 156.286 persones entre 1981 i 1996, i d'un creixement natural menor (145.447 persones) en resultava un saldo negatiu de 10.829 residents. Al conjunt de Catalunya, tot i que la dinàmica és similar, no s'arriba a perdre població, i s'experimenta un lleuger creixement de 135.000 habitants. Així, el pes de la RMB dins el conjunt català baixava del 71% de 1981 al 69% de 1996 (CABRÉ i MÓDENES, 1997). Però el principal procés dels anys vuitanta i inicis dels noranta pel que fa als canvis de la població s'ha de buscar en els processos de desconcentració urbana, que tenen en la ciutat de Barcelona el principal exemple (tot i que no l'únic). Barcelona entre 1981 i 1996 perd fins a 250.000 habitants, la majoria en direcció cap a la seva regió metropolitana.

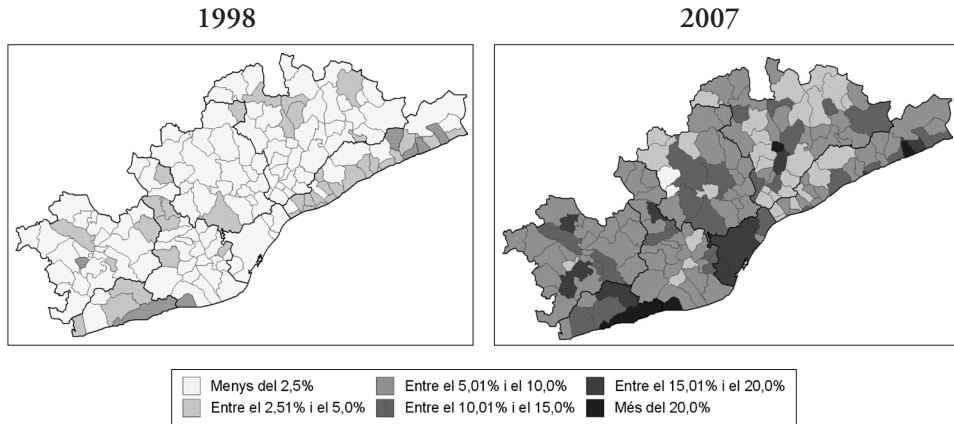
La RMB, entre 1981 i 1996, es trobava estancada al voltant dels 4,25 milions d'habitants, tot i que aquest suposat estancament amagava forts canvis residencials interns, des de la ciutat central, Barcelona, i altres grans nuclis de població, cap a les corones més exteriors i la resta de Catalunya, al mateix temps que la mobilitat residencial augmentava progressivament (PUJADAS, 2005; MÓDENES, 1998). Aquestes dinàmiques expliquen que la majoria de treballs acadèmics produïts fins el 2001 estiguin centrats en la dinàmica redistributiva de la població dins la mateixa RMB. És en aquest context que l'arribada de la immigració internacional, primer de forma lenta, però des de 1998 de manera accelerada, provoca la ruptura de la situació d'equilibri, alhora que inverteix el signe de l'evolució de la població de la ciutat central i significa un creixement del conjunt de la regió metropolitana.

La població de nacionalitat estrangera, 1998-2007: evolució i característiques

Fins als anys més recents, la població de nacionalitat estrangera a la RMB es mantenia en unes xifres força baixes: tan sols 47.591 estrangers en el cens de 1991 i 66.758 en el padró de 1996, l'1,1% i l'1,6% de la població respectivament (tot i que segurament amb un possible subregistre). En el cens de 2001 ja s'observa un important creixement, amb 214.028 residents i el 4,9%, evolució que experimenta una notable acceleració des de llavors, supera el mig milió d'estrangers el 2005 i assoleix les 621.666 persones i el 12,8% de la població el gener de 2007, amb les darreres dades publicades del padró continu de població.

En aquest creixement destaca el paper que hi desenvolupa la ciutat de Barcelona. L'any 1998 ni Barcelona ni els municipis del seu entorn immediat destacaven precisament pel percentatge d'estrangers (Figura 1). En els anys de major intensitat migratòria, en canvi, tant Barcelona com els municipis adjacents són els que atreuen el major nombre de migrants, en una evolució en què la ciutat central actua com a porta d'entrada dels estrangers a Catalunya (BAYONA, 2007). Tornant al 1998, únicament alguns municipis del Maresme i el Garraf (on coincidien al mateix temps immigrants europeus comunitaris i africans) mostraven proporcions significatives de residents estrangers (amb un màxim del 6,6% a Sant Pol de Mar), mentre que en alguns municipis la immigració internacional era pràcticament inexistent (és el cas de Badia del Vallès, amb el 0,1%). L'any 2007, en canvi, s'observa un creixement de la immigració a tots els municipis de la RMB, i s'assoleix el màxim a Calella, amb el 23,1%.

Figura 1. Proporció de residents estrangers als municipis de la RMB, 1998 i 2007

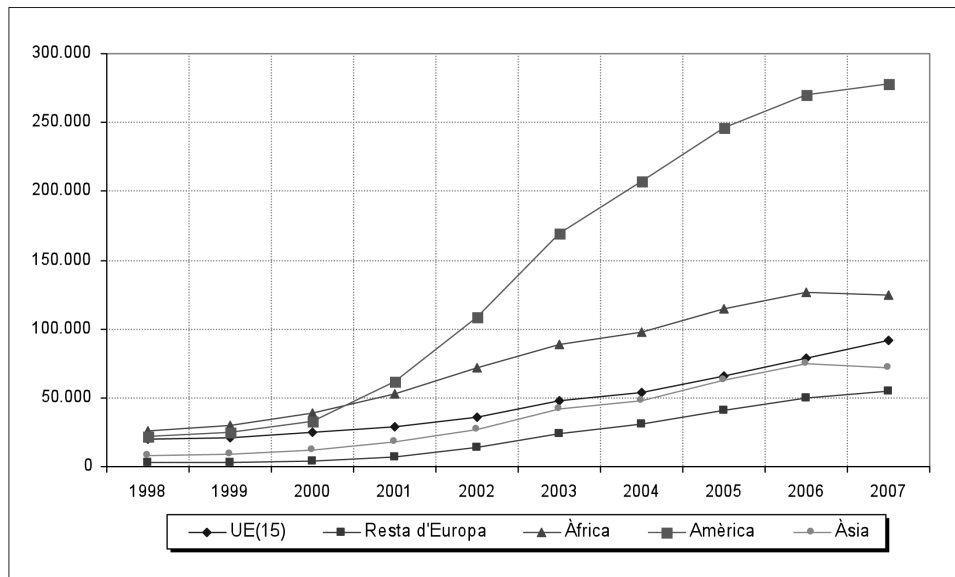
Font: Padró continu, 1998 i 2007, a 1 de gener (Idescat).

En la composició de la població estrangera de la RMB, i de forma encara més clara en la de Barcelona, s'observen certes peculiaritats lligades al fet urbà. Així, i en comparació amb allò que s'observa per al conjunt de Catalunya, la RMB es caracteritza per una població nombrosa de nacionalitats americanes (un 44,7% dels estrangers, per un 22,7% a la resta de Catalunya), i per la importància dels asiàtics (11,5% contra el 4,6%, respectivament). Al contrari, el pes dels africans (20,1% i 36,5%) o els europeus que no pertanyen als països de l'antiga UE(15) (8,8% i 22,2%) és força inferior. Si la comparació es realitza amb la ciutat de Barcelona, les diferències són encara més acusades, ja que creix el pes dels americans (el 48%) i els asiàtics (15,8%), però també dels europeus comunitaris (20,1%), fet relacionat amb la internacionalització de la ciutat. En canvi, a Barcelona tan sols el 7,5% i el 8,4% de la població estrangera és

africana o de la resta d'Europa. En aquests percentatges pren especial rellevància la relació amb l'activitat: són més nombrosos aquells empleats majoritàriament en els serveis (BAYONA i DOMINGO, 2005), però també el calendari de la seva arribada per a algunes nacionalitats (el pes dels marroquins a Barcelona, per exemple, a inicis dels anys vuitanta era important).

La composició per nacionalitats de la població estrangera a la RMB ha experimentat canvis notables des de 1998, en funció del calendari d'arribada dels diferents col·lectius implicats (Figura 2). Si els africans (en bona part marroquins) eren els més nombrosos, l'acceleració dels fluxos de nacionalitats llatinoamericanes, coincidint amb el que alguns autors han anomenat *llatinoamericanització dels fluxos migratoris a Espanya* (IZQUIERDO, 2002), ha fet que aquests assolixin el major protagonisme, superant els 280.000 residents. En els darrers anys, han estat els europeus (tant comunitaris com no) els que han experimentat majors crescudes (tot i que en aquest cas no han de renovar la seva inscripció padronal, com ho fan des de 2005 la resta d'estrangers extracomunitaris amb permís de residència temporal).

Figura 2. Evolució de la població de nacionalitat estrangera a la RMB segons nacionalitats, 1998-2007

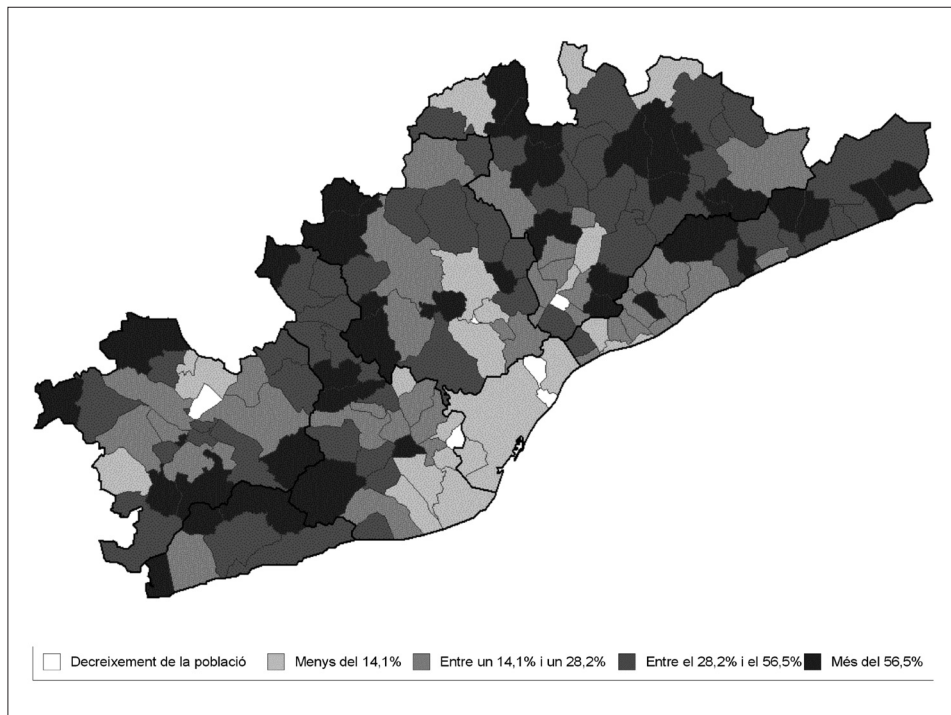

Font: Padró continu, 1998-2007, a 1 de gener (Idescat).

El creixement municipal entre 1998 i 2007

Tant per a Barcelona com per a la Regió Metropolitana i el conjunt de Catalunya, aquests darrers deu anys poden ser caracteritzats per la represa de la immigració com a font del creixement de la població. Concretament, la RMB ha vist com gairebé tots els seus municipis experimenten creixements, tot i que aquest sigui moderat a Barcelona i la primera corona metropolitana i sigui força més significatiu en els municipis més allunyats (Figura 3). Barcelona recupera en aquests nou anys més de 100.000 residents, que representen un creixement del 6,4%, fet especialment rellevant quan es parteix de vint anys previs de pèrdua continuada de població. L'actual creixement, en relació amb el que s'observà durant tot el segle xx, representa la internacionalització de la dinàmica demogràfica secular de la ciutat, en què la immigració, provinent d'altres zones catalanes primer, i d'altres províncies espanyoles més tard, és el factor determinant de l'evolució de la població de la ciutat (DOMINGO *et al.*, 2004).

Figura 3. Creixement de la població en els municipis de la RMB, 1998-2007

Font: Padró continu, 1998-2007, a 1 de gener (Idescat).

Entre 1998 i 2007, anys que centren la present contribució, l'augment de població de la RMB és de 600.686 persones, un 14,5% sobre una població inicial de 4,25 milions. Desglossant aquest creixement, s'observa de forma nítida com el saldo migratori és el principal component de l'evolució, ja que el saldo natural (positiu en 87.441 persones, resultant de 431.085 naixements i 343.644 defuncions) únicament aporta una petita part en aquesta evolució. D'aquesta manera, el saldo migratori ascendeix a 513.245 nous residents per aquest motiu, i és el responsable directe del 85,4% del creixement. En un canvi de perspectiva, i prenent com a referència la nacionalitat, el nombre d'estrangers entre 1998 i 2007 creix en 543.772, que representen el 90,5% del creixement total, xifra que, a més a més, s'hauria de considerar com un mínim, ja que aquí no es té en compte l'efecte de les possibles nacionalitzacions. El major pes dels estrangers per sobre dels migrants es deu directament a l'increment dels nascuts amb nacionalitat estrangera.

L'impacte de l'arribada dels fluxos migratoris internacionals és, per tant, evident en l'evolució del total de població, tant a la RMB com a Barcelona. A continuació, en canvi, ens centrarem a analitzar amb major detall quin ha estat l'impacte en les dinàmiques de mobilitat, així com en l'assentament residencial diferenciat d'uns i altres, dinàmiques que ens mostraran tant les diferències socioeconòmiques del territori com l'especialització laboral de la població de nacionalitat estrangera.

3. L'IMPACTE DE LA IMMIGRACIÓ EN LES DINÀMIQUES D'ASSENTAMENT I MOBILITAT

Per observar l'impacte diferenciat de la immigració internacional en el territori hem optat per aproximar-nos al creixement de la població utilitzant la distància a Barcelona (calculant-la a partir dels centres geogràfics dels municipis), que ens permetrà observar tendències divergents i alhora reafirmar el paper de Barcelona com a espai d'entrada inicial dels fluxos migratoris en el conjunt de la RMB. S'han utilitzat les dades del padró continu de població entre l'1 de gener de 1998 i 2007 (Taula 1), diferenciant la població segons la seva nacionalitat. Aquesta primera aproximació, tot i la seva simplicitat, ja ens informa de l'existència de dinàmiques diferents, que bàsicament es plasmen en dos tipus d'evolució: Barcelona i els municipis situats a menys de 10 quilòmetres de la ciutat central, que perden població amb nacionalitat espanyola i guanyen residents estrangers, i la resta de municipis, on ambdues poblacions incrementen els seus efectius. D'aquesta manera, Barcelona perd un 8% de la població inicial amb nacionalitat espanyola, i els municipis adjacents fins a un 12% (perden, entre l'una i els altres, fins a 218.027 residents). Al contrari, els municipis situats per sobre d'aquesta distància guanyen, conjuntament, 274.941 residents amb nacionalitat espanyola.

Si bé en els municipis situats entre 10 i 20 quilòmetres de la ciutat central el creixement dels estrangers segueix essent més important, per sobre d'aquesta distància

són els residents amb nacionalitat espanyola els que es configuren com el principal element de creixement, sobretot en els municipis situats a entre 30 i 40 quilòmetres. El creixement dels residents estrangers és, en canvi, generalitzat, sigui quina sigui la distància considerada. Destaca, per sobre dels altres, el creixement de la capital, ja que en xifres absolutes rep gairebé 214.00 nous residents, i el dels municipis a menys de 10 quilòmetres, que multipliquen per 12 el nombre d'estrangers de 1998.

Taula 1. Variació absoluta i relativa de la població segons nacionalitat i distància a Barcelona, RMB, 1998-2007

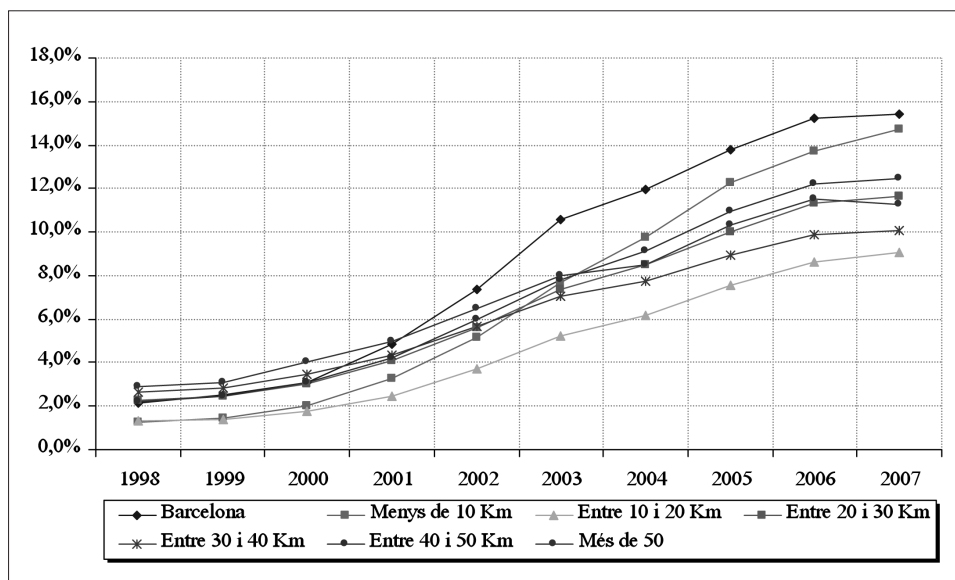
	<i>Absoluts (total)</i>	<i>Relatiu (total)</i>	<i>Absoluts (pobl. nac. espanyola)</i>	<i>Relatiu (pobl. nac. espanyola)</i>	<i>Absoluts (pobl.nac. estrangera)</i>	<i>Relatiu (pobl. nac. estrangera)</i>
Barcelona	95.774	6,4	-118.118	-8,1	213.892	666,2
Menys de 10 km	15.950	1,9	-99.909	-12,0	115.859	1.115,6
Entre 10 i 20 km	166.337	18,4	81.234	9,1	85.103	725,3
Entre 20 i 30 km	164.894	26,3	86.707	14,2	78.187	552,9
Entre 30 i 40 km	78.479	44,1	57.328	33,1	21.151	453,9
Entre 40 i 50 km	56.217	36,4	33.461	22,2	22.756	665,2
Més de 50 km	23.035	45,7	16.211	33,1	6.824	471,6
RMB	600.686	14,1	56.914	1,4	543.772	698,1

Font: Padró continu, 1998-2007, a 1 de gener (Idescat).

En conclusió, d'aquestes primeres xifres es desprèn la continuació de les tendències de desconcentració i suburbanització, i perd pes relatiu dins el conjunt de la RMB el municipi de Barcelona i els de la primera corona, a favor d'aquells municipis situats a major distància. La desconcentració s'accentua, fins i tot, entre la població amb nacionalitat espanyola; en canvi, els estrangers segueixen una pauta oposada, amb majors creixements a les àrees centrals. En certa mesura, es pot afirmar que la incorporació de població de nacionalitat estrangera atenua i fins i tot amaga el procés de desconcentració de la ciutat central (LÓPEZ, 2007), i la seva incorporació pot, al mateix temps, retroalimentar aquest procés.

L'evolució de la proporció d'estrangers en funció de la distància de Barcelona pot ser explicada en part per aquestes tendències contraposades (Figura 4). Les majors proporcions l'any 2007 s'observen a Barcelona i els municipis més propers, que al mateix temps que guanyen població estrangera perden població amb nacionalitat espanyola. Tot i això, cal destacar com uns i altres no es trobaven l'any 1998 entre els percentatges més elevats, i que fins i tot en el cas dels municipis més pròxims a Barcelona els seus percentatges eren els més baixos. La pèrdua de 100.000 espanyols i l'arribada de 115.000 estrangers ha revertit la situació inicial. Aquesta evolució s'explica pel fet que en els anys de majors fluxos migratoris Barcelona ha actuat com a porta d'entrada a la RMB (i, per tant, a Catalunya) de la major part d'immigrants, sobretot per a algunes nacionalitats, de les quals la concentració a Barcelona és força elevada en uns primers estadis d'incorporació al país. A causa d'aquest procés, el pes dels estrangers que viuen a Barcelona i els municipis més propers (que experimenten un fort creixement a remolc de la ciutat central pel fet de compartir un mateix mercat de l'habitatge, que supera els límits municipals) creix del 54,6% l'any 1998 al 59,9% el 2007, percentatge que s'havia situat en el 62,5% l'any 2003, en ple període de major creixement. El descens en què està immers en l'actualitat significa que també els estrangers estan entrant en el procés de suburbanització.

Figura 4. Evolució de la proporció de residents estrangers en funció de la distància de Barcelona, RMB, 1998-2007

Font: Padró continu, 1998-2007, a 1 de gener (Idescat).

Mobilitat residencial interna i externa: el paper central de Barcelona

L'Estadística de Variacions Residencials (EVR) teòricament recull totes les altes i baixes padronals per canvis de residència (tant dintre d'Espanya com amb l'exterior). A la pràctica, donades les dificultats de l'EVR en la mesura dels fluxos amb l'estranger, a causa sobretot del subregistre de les sortides cap a l'exterior (DEVOLDER *et al.*, 2006) i fins l'any 2004 de l'enregistrament com a altes per omissió de les altes que venien directament de l'estranger per part d'alguns ajuntaments (BAYONA, 2006), això no és possible. Per això, s'ha preferit elaborar els saldos migratoris a partir de la diferència entre l'evolució de la població i el saldo natural per distància de Barcelona (Taula 2). També s'ha calculat quina part d'aquest saldo migratori s'origina dins la mateixa RMB, a partir de la mobilitat residencial, que sí que s'ha obtingut a partir de l'EVR i que segons alguns autors té una millor cobertura (RECAÑO, 2002).

Destaca, en primer lloc, el saldo natural negatiu de la ciutat central (Taula 2). En canvi, en la resta d'àmbits aquest valor és sempre positiu, i altament significatiu en els municipis situats entre 10 i 30 quilòmetres de Barcelona. El saldo migratori té, en canvi, un comportament diferent. És sempre positiu, a excepció dels municipis situats a menys de 10 quilòmetres de Barcelona, on se situa en xifres lleugerament negatives (amb un descens de 602 residents per emigració). En aquest cas, el creixement experimentat es deu gairebé únicament a la diferència entre naixements i defuncions. Al contrari, el saldo migratori és el responsable de tot el creixement de Barcelona (que, si no, perdria població), i de percentatges entre un 70% (en els municipis situats entre 10 i 20 km) i un 93,4% (entre 40 i 50 km) en la resta d'àrees considerades.

La diferència entre el saldo migratori total i l'intern ens permet realitzar una aproximació al càlcul del saldo migratori extern a la RMB. En aquest cas, la distribució mostra com Barcelona ciutat recull fins a un 55% del saldo migratori positiu amb l'exterior de la RMB. Aquesta xifra reafirma el seu poder d'atracció, especialment en uns anys on el fenomen més important ha estat el de la immigració internacional, i en què Barcelona ha actuat després com a centre distribuïdor d'immigrants cap a la resta de la RMB. També mostren un saldo intern negatiu els municipis situats a menys de 10 quilòmetres de Barcelona, que és gairebé compensat totalment per l'arribada d'immigrants exteriors. Al mateix temps, s'observa la gran importància de la mobilitat residencial dins l'àrea d'estudi, que s'alimenta de les sortides de Barcelona i dels seus municipis més pròxims i que és la responsable de més de la meitat del creixement en els municipis situats a més de 10 quilòmetres de la ciutat central. Tot i això, es pot sospitar que aquestes migracions internes amaguen dinàmiques diferents entre els fluxos de població amb nacionalitat espanyola i els de població estrangera, i la distinció pot ajudar a interpretar les pautes de reconfiguració territorial i el diferent ús del territori per part d'uns i altres.

Taula 2. Saldo migratori intern per nacionalitat i distància a Barcelona, RMB, 1998-2006

	<i>Saldo natural</i>	<i>Creixement població</i>	<i>Saldo migratori</i>	<i>SM intern</i>	<i>SM extern a la RMB</i>
Barcelona	-24.693	95.774	120.467	-163.717	284.184
Menys de 10 km	16.552	15.950	-602	-62.383	61.781
Entre 10 i 20 km	48.905	166.337	117.432	65.735	51.697
Entre 20 i 30 km	32.494	164.894	132.400	67.121	65.279
Entre 30 i 40 km	8.596	78.479	69.883	49.381	20.502
Entre 40 i 50 km	3.723	56.217	52.494	29.230	23.264
Més de 50 km	1.865	23.035	21.170	14.633	6.537
	87.442	600.686	513.244	0	513.244

Font: Moviment natural de la població, 1998-2006; Padró continu, 1998-2007 (Idescat).

El pes creixent dels estrangers en la mobilitat residencial metropolitana

La importància de la població estrangera en la mobilitat residencial ha centrat l'atenció recent de nombrosos estudis, en els quals s'apunta el seu pes creixent, tant en el conjunt de mobilitat dins Espanya (RECAÑO, 2002; PUMARES, 2005; RECAÑO i DOMINGO, 2006) com també en les grans àrees metropolitanas (BAYONA i LÓPEZ, 2006; BUENO *et al.*, 2007). Si la mobilitat dins la mateixa RMB es configurà durant els anys 1981-1996 com el principal element de reconfiguració territorial de la població, aquesta tendència s'ha accentuat recentment. L'Estadística de Variacions Residencials registra fins a 1.157.041 moviments entre municipis de la RMB entre 1998 i 2006, 220.201 dels quals són protagonitzats per estrangers. Aquests representen una cinquena part del total de la mobilitat (el 19%), tot i que el 1998 únicament eren el 4,5%, i no és fins l'any 2002 que comencen a ser significatius (el 18%). Des de llavors, el pes dels moviments d'estrangers augmenta progressivament fins a assolir un 32,8% l'any 2006, és a dir, un de cada tres moviments dins la RMB el protagonitza un estranger. En aquests nou anys el nombre de desplaçaments ha crescut un 60% (dels 100.115 de 1998 als 159.811 de 2006), tot i que entre els espanyols aquest augment sigui de

menor envergadura (de 95.622 a 107.391) que entre els estrangers, que multipliquen per dotze el nombre de desplaçaments (de 4.493 a 52.420).

Per municipis, el pes de la població estrangera en la mobilitat metropolitana arriba a quotes molt elevades. En l'últim any analitzat, 2006, i entre els municipis amb major nombre de sortides, s'assoleix un 47% a l'Hospitalet, un 44,6% a Santa Coloma, un 43% a Badalona (els tres són municipis de la 1a corona) i un 41,3% a la ciutat de Barcelona. Aquests valors són també elevats en altres municipis pròxims, com Esplugues o Cornellà (un 39%), i assoleixen també percentatges significatius, tot i que menors, en altres grans ciutats de la RMB, com Sabadell (28%), Terrassa (23%), Mataró (29%) o Granollers (32%). En les arribades, aquestes proporcions són fins i tot més elevades: un 68% dels migrants intrametropolitans a Santa Coloma de Gramenet són estrangers, i un 65% a l'Hospitalet. A Barcelona aquesta xifra és del 45%, i és de l'ordre del 30% a les grans ciutats més allunyades (Sabadell, Terrassa o Granollers). D'aquests valors se'n despren la importància de la mobilitat residencial dels estrangers dins la mobilitat total de la RMB. En aquest punt caldria preguntar-se si aquesta mobilitat segueix les pautes que presenten els espanyols, o bé si, al contrari, apareixen noves pautes de relocalització.

Considerant únicament la mobilitat dins la RMB, i calculant els saldos migratoris segons la distància de Barcelona (Taula 3), es pot observar com tant Barcelona com els municipis situats a menys de 10 quilòmetres perden població per emigració intrametropolitana, en ser el total d'altres per canvi de municipi dins la mateixa RMB inferior al de baixes. En el primer cas això afecta tant espanyols com estrangers, en el segon cas s'observa diferent signe, amb una pèrdua d'espanyols que no arriba a ser contrarestada per l'increment d'estrangers. En la resta de situacions, el signe és positiu en ambdós casos, tot i que el protagonitzat pels espanyols és major.

Taula 3. Saldo migratori intern per nacionalitat i distància de Barcelona, Regió Metropolitana de Barcelona, 1998-2006

	<i>Creixement població nac. espanyola</i>	<i>Creixement població nac. estrangera</i>	<i>Creixement població total</i>
Barcelona	-129.485	-34.232	-163.717
Menys de 10 km	-80.106	17.723	-62.383
Entre 10 i 20 km	57.041	8.694	65.735
Entre 20 i 30 km	62.998	4.123	67.121
Entre 30 i 40 km	47.942	1.439	49.381
Entre 40 i 50 km	27.621	1.609	29.230
Més de 50 km	13.989	644	14.633

Font: Estadística de Variacions Residencials, 1998-2007 (INE).

En altres paraules, es confirma que Barcelona, a més de ser la porta d'entrada de la immigració internacional, és el principal focus de desconcentració i suburbanització, ja que expulsa tant residents espanyols com estrangers a la resta de la RMB. Els estrangers es dirigeixen als municipis més propers, sobretot als situats a menys de 10 quilòmetres, que de fet són els màxims receptors d'estrangers «expulsats» de la ciutat central (en el que seria una clara extensió del mercat residencial de la capital). Aquests —més els que arriben directament de fora de la RMB— compensen parcialment la sortida d'autòctons, que, junt amb els procedents de Barcelona, s'assenten en els municipis situats a més de 10 quilòmetres del centre urbà, que tenen un saldo migratori intra-RMB positiu tant d'estrangers com, de forma més significativa, d'autòctons.

4. L'IMPACTE EN L'ESTRUCTURA PER SEXE I EDAT: LA IMMIGRACIÓ INTERNACIONAL ÉS UN FRE A L'ENVELLIMENT?

L'envelliment, fruit del continu allargament de l'esperança de vida i del decreixement de la fecunditat, es veu en alguns municipis frenat per l'arribada d'immigrants estrangers, ja que aquests presenten una estructura per edats molt jove com a resposta a una migració de tipus laboral. A més, en aquest mateix àmbit municipal, cal tenir presents els efectes de la mobilitat residencial, que amb moviments centrífugs des del centre fins a la perifèria, i amb la població de nacionalitat espanyola com la principal protagonista (també jove, i amb una mobilitat relacionada amb la formació d'una nova llar), actua també de forma important sobre l'estructura per edats dels municipis més allunyats del centre metropolità.

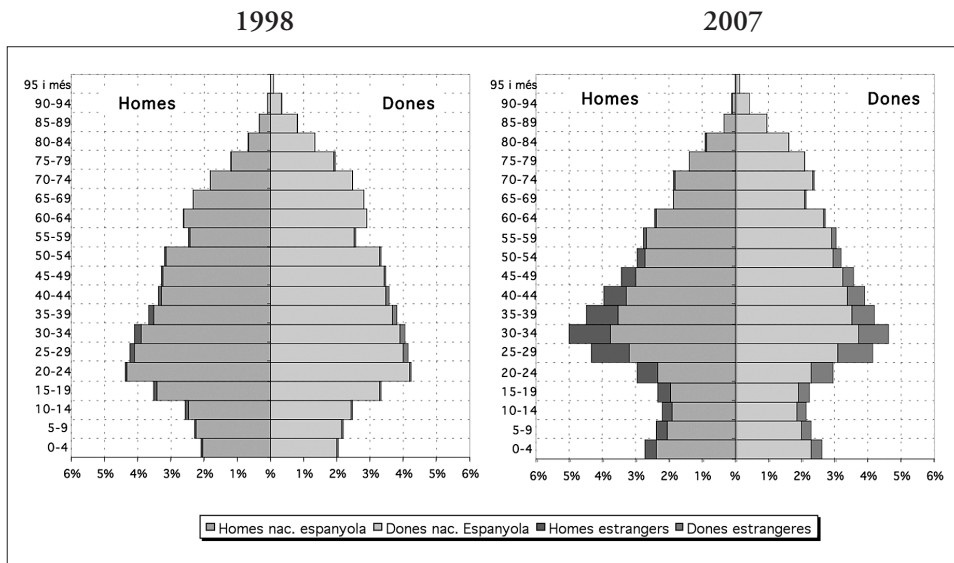
Entre 1998 i 2007 s'observa el pes ascendent dels residents estrangers, especialment en les edats centrals del procés migratori, al voltant dels 25-39 anys (Figura 5). Paral·lelament, i per al total de la població, les edats amb major pes dins el conjunt es desplacen del grup de 20-24 anys el 1998 al de 30-34 anys el 2007. Els majors efectius de residents estrangers s'incorporen, precisament, en els grups d'edat que ja comptaven, d'inici, amb major pes: són el resultat del *baby boom* de la primera meitat dels setanta. La lleu recuperació de la base de la piràmide, a causa d'un repunt de la natalitat, es deu tant a la major fecunditat dels autòctons com a la contribució dels estrangers.

Entre els estrangers s'observa una masculinització dels efectius (53,6%), que contrasta amb la feminització dels autòctons (51,5% de dones) per l'envelliment diferencial segons el sexe. Entre els joves i adults joves els estrangers superen el 25% dels efectius, amb màxims en el grup de 25-29 anys (en què el 26,7% dels homes i el 25,1% de les dones són estrangers), percentatge que no superava el 4% l'any 1998. Per sobre dels cinquanta anys el pes dels estrangers és reduït, i en edats superiors als 65 anys en cap cas és major a l'1,5%.

La incorporació de la població estrangera en edats joves i adultes-joves actua frenant l'envelliment; tot i això, la població de la RMB mostra l'any 2007 una edat mitjana

lleugerament major que el 1998 (40,7 anys per 40,0). La presència d'estrangers dilueix un ascens més important, que s'observa si ens centrem únicament en els espanyols, que incrementen la seva edat mitjana de 40,1 anys a 42,2. Al contrari, i producte de l'acceleració dels fluxos migratoris i d'una major natalitat pel progressiu assentament, la població estrangera es rejoyeneix, dels 33,0 anys als 31,0 de 2007. D'aquesta forma, uns i altres mostren dues dinàmiques divergents, i augmenten o disminueixen en dos anys d'edat respectivament els valors de 1998. La immigració internacional, amb la seva presència, rejoyeneix la població de la RMB en prop d'1,5 anys. Per grans grups d'edats, i, per tant, ens fixem en el grup de majors de 65 anys, protagonistes de l'envelliment, en primer lloc destaca com el pes d'aquests es manté estable: representaven el 16,2% i ara són el 16,3%. Augmenta lleugerament, en canvi, el pes dels menors de 15 anys, del 13,6% al 14,4%.

Figura 5. Estructura per sexe i edat de la població segons la nacionalitat, RMB, 1998-2007

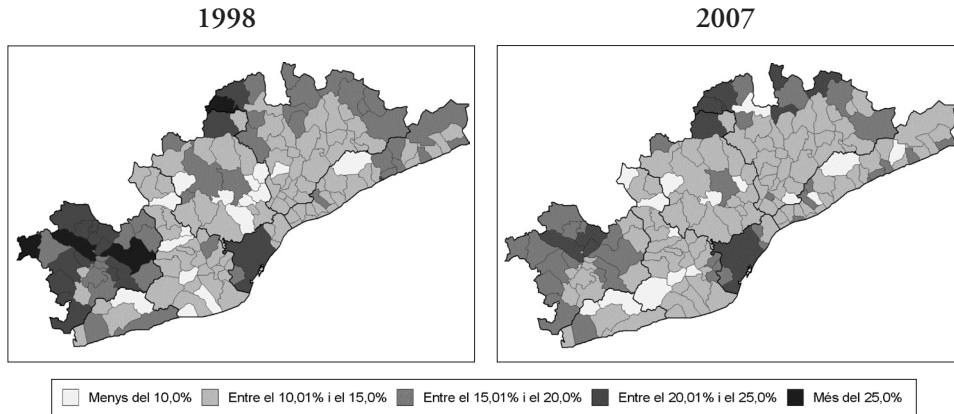

Font: Padró continu, 1998-2007, a 1 de gener (Idescat).

El fre a l'envelliment es reproduïx a la majoria dels municipis: en 94 dels 164 municipis la proporció de majors de 65 anys es redueix, la qual cosa produeix una major homogeneïtzació espacial de l'envelliment demogràfic (Figura 6). L'any 1998, la diversitat era àmplia, amb municipis on més del 25% de la població superava aquest llindar d'edat (Font-rubí, 26%) i altres situats per sota del 10% (Polinyà, 7,7%). Nou anys més tard, la diferència entre els màxims (Pla del Penedès, 23,7%) i els mínims

(Polinyà, 7,3%) s'escurça, i en la majoria dels casos es mouen en xifres al voltant d'un 10-15% de majors de 65 anys, amb una menor diversitat.

Figura 6. Proporció de població major de 65 anys, per municipis. Regió Metropolitana de Barcelona

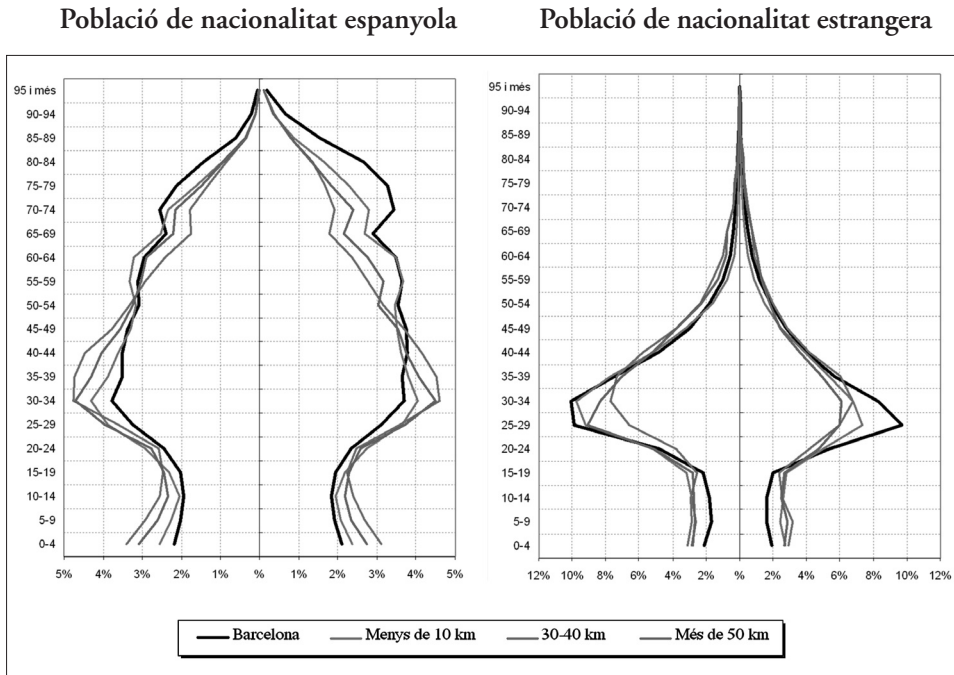

Font: Padró continu de població, 1998-2007, a 1 de gener (Idescat).

La mobilitat residencial s'apunta com el principal factor explicatiu d'aquesta reducció, per sobre de l'arribada d'estrangers. L'any 1998, els municipis més allunyats del centre, situats en zones perifèriques i amb un impacte de la mobilitat residencial poc elevat, eren els més envellits. Al mateix temps, també Barcelona es trobava envellida amb relació als municipis adjacents, de forma similar al que succeeix en altres grans centres urbans (Terrassa i Sabadell). L'any 2007, tot i que es manté la mateixa morfologia, es pot destacar el descens gairebé generalitzat i amb forta intensitat de la proporció de majors de 65 anys als municipis de l'Alt Penedès, i en general als més allunyats del centre urbà, com a símptoma de l'extensió de la mobilitat residencial. En canvi, creix l'envelliment dels municipis més pròxims a Barcelona, tot i que han estat grans receptors d'immigrants estrangers. Això es deu a l'envelliment de la població autòctona, accentuat per l'èxode de la població jove, i sols parcialment compensat pel ràpid creixement de la immigració.

Entre la població amb nacionalitat espanyola, és a Barcelona on trobem l'estructura més envellida (Figura 7), i se situa just per darrere dels municipis de l'àmbit més pròxim. Els que mostren proporcions superiors d'infants i adults joves són els que es troben entre 30 i 40 quilòmetres de Barcelona, a causa de la immigració de parelles joves que cerquen habitatges més assequibles o de major qualitat. Tot i això, tampoc podem dir que existeix una relació lineal entre envelliment i distància, ja que per sobre dels 40 quilòmetres el rejuveniment és menor (l'efecte de la mobilitat residencial queda encara lluny).

Figura 7. Estructura per sexe i edat de la població segons la nacionalitat i la distància de Barcelona, 2007

Font: Padró continu de població, a 1 de gener de 2007 (Idescat).

Per a la població estrangera, en canvi, la situació és totalment diferent. És a la ciutat de Barcelona on els estrangers tenen un perfil més jove, amb una concentració dels efectius al voltant dels 25-34 anys, i hi destaca també el pes de les dones. En canvi, a Barcelona, el pes dels menors és força més baix, ja sigui per un assentament més recent (amb menors possibilitats de reagrupament o de tenir-hi fills), ja sigui perquè, de forma similar a la resta de la població, les parelles marxen cap a la perifèria (DOMINGO i BAYONA, 2007). Per sobre de les diferències en la composició per nacionalitats dels estocs, Barcelona apareix com a punt d'atracció de la immigració internacional, i és, a més a més, el lloc on les estructures segons la nacionalitat són més allunyades.

5. CONCLUSIONS

La Regió Metropolitana de Barcelona ha experimentat en els darrers anys un increment important de la seva població, amb un creixement del 14% i 600.000 nous residents. Aquest augment es deu, en la seva major part, a la incorporació de població de nacionalitat estrangera, que ara mateix representen el 12,8% de la població total, i

trenca amb una dinàmica d'estancament del creixement demogràfic que es mantenia des dels inicis dels anys vuitanta. Aquest creixement immigratori amaga, en certa manera, la continuació de les dinàmiques residencials preexistents (desconcentració i suburbanització), que s'accentua entre els habitants de nacionalitat espanyola i que segueix essent la principal responsable dels canvis en la distribució interna de la població. Barcelona i les ciutats del seu entorn més immediat observen les majors proporcions de residents estrangers, que coincideixen amb una pèrdua de residents de nacionalitat espanyola, en bona part joves o adults-joves, que marxen cap a poblacions més llunyanes del centre urbà.

La mobilitat residencial segueix essent vehicle de transformació territorial, i recentment s'hi afegeixen els residents estrangers, que modifiquen significativament el conjunt de la mobilitat de la RMB i potencien la dels espanyols, en la qual a un predomini de moviments de curta distància s'hi suma un procés de desconcentració dirigit a municipis de la segona corona metropolitana. Entre els estrangers, en canvi, el principal procés produït és el de desconcentració de la ciutat central en direcció als municipis de la primera corona metropolitana, on el mercat de l'habitatge, a preus més assequibles que els de Barcelona i amb una oferta abundant per l'envelliment demogràfic i l'emigració de població espanyola, pot ser el factor explicatiu principal.

Las diferents dinàmiques residencials es reflecteixen, finalment, en l'estructura per edats de la població per nacionalitat, en la qual Barcelona i els municipis situats a 30-40 quilòmetres del centre representen els casos extrems pel que fa a la distribució per edats d'uns i altres.

BIBLIOGRAFIA

- BAYONA, J. (2006). *Factores sociodemogràfics de la distribució espacial de la població de nacionalitat estrangera a Barcelona*. Tesi doctoral. Departament de Geografia, UAB.
- (2007). «La segregación residencial de la población extranjera en Barcelona: ¿una segregación fragmentada?». A: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol XI, núm. 235.
- BAYONA, J. i DOMINGO, A. (2005). «Actividad y territorio: la localización de la población extranjera en Barcelona». A: *Cuadernos de Geografía*, núm. 77, p. 19-40.
- BAYONA, J.; DOMINGO, A. i GIL, F. (2008). «La inmigración internacional como elemento de reconfiguración territorial en áreas poco pobladas: el caso de Cataluña (1996-2006)». A: *XI Congreso de la Población Española*. Lleó, [setembre].
- «Población extranjera y vivienda en Cataluña. Evolución reciente y previsión de la demanda». A: *Anales de Geografía* [en premsa].

- BAYONA, J. i LÓPEZ, A. (2006). «La movilidad residencial de la población de nacionalidad extranjera generada en Barcelona, 2000-2004». A: *Actas del X Congreso de la Población Española*.
- BUENO, X.; CASANOVA, Ll. i LÓPEZ, A. (2007). «Movilidad residencial de la población española y extranjera en los municipios limítrofes a la ciudad de Barcelona». A: *VIII Congreso de la ADEH*.
- CABRÉ, A. i MÓDENES, J. A. (1997). «Dinàmiques demogràfiques recents a la Regió Metropolitana de Barcelona». A: *Revista Econòmica de Catalunya*, núm. 33, p. 66-76.
- DEVOLDER, D.; GIL, F. i FORTE, P. (2006). «Estimación del grado de error en el registro de la población extranjera en España: un enfoque comparativo». A: *Papers de Demografia*, núm. 309.
- DOMINGO, A. i BAYONA, J. (2007). «Migracions, població estrangera i habitatge a la ciutat de Barcelona en el context metropolità». A: COSTAS, A. (dir.). *Llibre blanc de l'habitatge a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. p. 16-60. Part II (CD).
- DOMINGO, A.; BAYONA, J. i LÓPEZ, A. (2004). «El impacto de la internacionalización de los flujos migratorios en la ciudad de Barcelona». A: *Migraciones*, núm. 16, p. 157-198.
- DOMINGO, A. i GIL, F. (2007). «Immigration et évolution de la structure de la main-d'œuvre au Sud de l'Union Européenne». A: *Population*, 4.
- IZQUIERDO, A.; LÓPEZ DE LERA, D. i MARTÍNEZ, R. (2002). «Los preferidos del siglo XXI: la inmigración latinoamericana en España». A: *Actas del 3 Congreso de la Inmigración*, vol. 2. Granada, p. 237-250.
- LÓPEZ, A. (2007). *Canvis residencials i moviments migratoris en la renovació poblacional de Barcelona*. Tesis doctoral. Departament de Geografia, UAB.
- MÓDENES, J. A. (1998). *Flujos espaciales e itinerarios biográficos: La movilidad residencial en el área de Barcelona*. Tesis doctoral. Departament de Geografia, UAB.
- PUJADAS, I. (2005). «From the concentrated to the dispersed city: residential mobility in the Metropolitan Region of Barcelona, 1982-2000». A: *IUSSP, XXV International Population Conference*. Tours.
- PUMARES, P. (2005). «Distribución territorial y movilidad interprovincial de la población marroquí en España». A: *Quaderni Dipartimento per lo Studio delle Società Mediterranee*, núm. 32, p. 203-230.
- RECAÑO, J. (2002). «La movilidad geográfica de la población extranjera en España: un fenómeno emergente». A: *Cuadernos de Geografía*, núm. 72, p. 135-156.

- RECAÑO, J. i DOMINGO, A. (2006). «Evolución de la distribución territorial y la movilidad geográfica de la población extranjera en España». A: AJA, E. i ARANGO, J. (ed.). *Veinte años de inmigración en España*. Barcelona: Fundació CIDOB, p. 302-338.
- RIBAS-MATEOS, N. (2004). «How can we understand Immigration in Southern Europe?». A: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30-6: 1045-1063.
- VIDAL, E.; GIL, F. i DOMINGO, A. (2006). «Participation of immigrants in the European Union's national labour markets in a context of complementarity: Substitution and Competition with local labour force». A: *Papers de Demografia*, núm. 302.

Immigració i parròquies de l'Hospitalet

Jaume Botey

Centre d'Estudis de l'Hospitalet

1. LES PARRÒQUIES DE L'HOSPITALET. DELS INICIS FINS ALS ANYS SEIXANTA, LA CONSOLIDACIÓ DE L'HOSPITALET CONTEMPORANI

1.1. Introducció

Fins ben entrat el segle xx l'Hospitalet només tenia dues parròquies, la romànica de Santa Eulàlia de Provençana i, més tard, la de Santa Eulàlia de Mèrida, al costat de «l'Hospital» que donaria el nom a la ciutat.

A partir de 1920 i fins a la Guerra Civil se'n crearen dues més a la part nord, la de Sant Ramon, a Collblanc, i la de la Mare de Déu dels Desemparats de la Torrassa, acabada al novembre del 1935, poc abans de ser cremada al juliol del 1936. El creixement sobtat de població, que de 1955 a 1975 passà de 50.000 a 300.000 habitants, significà el creixement sobtat de parròquies, que aproximadament en el mateix període passà de 5 a les 16 actuals.

Descriure l'aspecte més extern del creixement de les parròquies és fàcil. Cal recórrer als arxius de cada parròquia (si n'hi ha!), a l'arxiu de la ciutat o als del bisbat i elaborar la cronologia o el llistat dels rectors i, sobre això, amb els pocs documents que encara

queden o amb testimonis, bastir la memòria de la vida religiosa i pastoral. Aquestes han estat les fonts que hem utilitzat.¹

Però és obvi que no és suficient, perquè la parròquia és també una institució ideològica i cultural de forta incidència, que per activa o per passiva no està al marge de cada circumstància que l'envolta. Cal, per tant, relacionar aquesta història amb els avatars del moment. Per exemple, hauríem de poder saber quin paper havien tingut les parròquies abans de la guerra, o la composició social de la ciutat, que va fer que les quatre parròquies fossin cremades al cap de poques hores de l'inici del conflicte. O, més endavant, entre els anys seixanta i vuitanta, quan la vida de la ciutat i la de les parròquies quedà sacejada per fenòmens d'una importància cabdal: la immigració, el concili i el final del franquisme i la transició.

Descriure això no és fàcil, hi ha poca documentació. Les comunitats cristianes acostumen a escriure poc sobre la seva vida i, sovint, el significat dels programes pastorals, carregats de declaracions genèriques, ha d'interpretar-se més pels fets, que depenen del tarannà dels responsables, que per les paraules. D'altra banda, com que ni les comunitats ni el col·lectiu de capellans són un tot homogeni, caldria baixar al detall, fer una microhistòria de cada parròquia i, fins i tot, de cada període en particular, amb l'evident risc de subjectivisme.

1.2. Procés d'industrialització i de conflictivitat social

El context en què neixen Sant Ramon i Nostra Senyora dels Desemparats és ja el d'una Catalunya i una Barcelona altament industrialitzada. L'Hospitalet seguia aquest imparable procés de pas de ciutat rural a ciutat industrial. El canal de la Infanta el 1819 i el tren Barcelona-Madrid el 1854 foren dos signes de la ciutat en transformació: molins paperers i fariners; la indústria de la pell, sobretot la indústria tèxtil, de filats, aprestos i blanqueig; la ceràmica i les bòbiles de Collblanc i Pubilla; la foneria del ferro amb la Farga ja el 1903, i del vidre a la Torrassa; la química, etc. Aquesta enorme transformació suposava també en el tombant de segle un procés de transformació social i urbanística a l'esquena d'una població amb enormes dèficits socials i culturals. A la dècada dels anys vint, l'Exposició del 1929 i la construcció del metro fins a Santa Eulàlia cridaren la immigració que Carles Sentís estereotipà com «exclusivament murciana». Les precàries condicions de vida van convertir la Torrassa i l'entorn de la plaça Espanyola en un espai de tensió social alimentat per l'anarquisme de la CNT (CAMÓS, *El mite de la*

¹ Es tracta d'una aproximació i probablement s'hi trobaran inexactituds. Les fonts utilitzades més importants han estat: l'Arxiu de la Diòcesi de Barcelona: especialment les Gallofes o Anuaris, les Caixes parroquials i els Arranjaments parroquials. La documentació està ben classificada i indexada, però és un arxiu incomplet; l'Arxiu de l'Ajuntament de l'Hospitalet: el *Boletín de Información Municipal, Referencias históricas. La ciudad de Hospitalet y sus parroquias*, núm. 32 i següents, *Trinidad Prat Prat, archivero de Santa María del Pino de BCN*; i documentació pròpia de cada parròquia: publicacions, llibres...

Torrassa: l'Hospitalet 1931-1936). Jerarquia i moviment obrer s'acusaven mútuament de la repressió i els assassinats al carrer.

La parròquia de Sant Ramon es crea l'any 1924, i n'és nomenat primer rector Florenci Baucells (n. 1893), que ho és fins el 1972, és a dir, durant un llarg període de més de quaranta anys. El 1932 s'inicia la construcció de la nau central de l'església, que és finalment inaugurada el dia de Sant Ramon de 1935 pel bisbe Irurita. Un any abans, el 1934, s'havia inaugurat l'escola per a nens.

La població de Collblanc i la Torrassa va augmentar molt significativament com a resultat de la gran onada immigratòria en ocasió de la Fira Internacional de 1929 i de la construcció del metro. Però, quan s'acabà la feina i els immigrants seguien venint, el terme de la parròquia s'omplí de barraques a la riera de Can Rigalt, la riera Blanca i la Travessera. El 1934 el territori de la Torrassa se segrega per la nova parròquia de Nostra Senyora dels Desemparats.

A l'ordre del bisbat de creació de la nova parròquia² es fa constar que Collblanc-Torrassa té en aquell moment «más de 21.000 almas». El primer rector, Enric Xicola (n. 1899), hi estigué menys de dos anys, del 1935 al 1936. En tan poc temps, i en moments tan difícils, pogué construir un nou temple i unes escoles per a nenes. El temple fou inaugurat el 30 de novembre de 1935 pel bisbe Irurita (amb la frase, ja citada, «otro que pronto será quemado»), i les escoles el 2 de febrer de 1936. Després de l'esclat de la guerra al juliol del 1936, Mn. Xicola va poder escapar cap a Barcelona, on morí l'any 1942. Durant la guerra, Nostra Senyora dels Desemparats va estar sense capellà. El 1939 en fou nomenat rector Jaume Busquet (1901), que ho fou fins el 1968.

Des del seu naixement, Sant Ramon i Desemparats viuran la tensió entre la pastoral sacramental de sempre i la necessitat d'estar atents als dèficits de la població immigrada. Probablement n'és un senyal que, en tots dos casos, conjuntament amb el temple es construeixen escoles (també en el cas de la nova parròquia de Sant Isidre el 1946).³ En aquell ambient enrarit, la Federació de Joves Cristians de Catalunya fou una petita esclatxa on es podia respirar un estil de vida cristiana diferent del que imposava la jerarquia. A l'Hospitalet en van sorgir dos grups, un a Collblanc, que es va anomenar Fortitud, i un altre al centre, que es va anomenar Fermesa. Tots dos van tenir una vida intensa fins el 1936, i editaven un periòdic, *Flama*, que en els primers números va dirigir en Josep Janés, del grup de Collblanc.

Amb la proclamació de la República, l'enfrontament entre jerarquia i classe obrera augmentà. La jerarquia, suport de la monarquia i de la dictadura, era odiada tant

² Valentín BALAGUER (1973). *30 años al servicio de la Torrassa*. L'Hospitalet: Parròquia dels Desemparats, 80 p.; Valentín BALAGUER (1985). *Nuestra Señora de los Desamparados 1935-1985*. L'Hospitalet: Parròquia dels Desemparats, 100 p.

³ A diferència de les dues santes Eulàlies, on les escoles neixen independentment de la parròquia, fruit de la iniciativa de congregacions religioses.

com la monarquia i la dictadura. Encara restaven a la memòria les imatges d'esglésies cremades durant la Setmana Tràgica quan, menys d'un mes després de la proclamació de la República, l'11 de maig, es repetí la mateixa crema. No és estrany que el bisbe Irurita, en l'acte d'inauguració de la nova parròquia de la Torrassa al novembre de 1935, amb inoportuna visió profètica, pronunciés aquella famosa frase: «¡otra que arderá!», que seria efectiva sis mesos després. Les respostes a l'enquesta que el bisbat va dirigir als rectors després de la guerra fan referència a les tensions durant la República. La gent cremava el símbol del poder, de la riquesa, de l'obscurantisme, de la monarquia i de la dictadura.

1.3. Guerra Civil i el primer franquisme

La bogeria es va encomanar com un reguerot. Les quatre parròquies van ser cremades el mateix 19 de juliol de 1936 al matí. Es va atribuir el fet a grups descontrolats de la CNT de la Torrassa. A l'enquesta que, acabada la guerra, el bisbat va fer a totes les parròquies per analitzar les causes i avaluar les destrosses a fi i efecte d'obtenir del govern un possible rescabament econòmic, el rector de la parròquia de la Mare de Déu dels Desemparats deia: «Se señalan como autores del incendio de la iglesia y grupo escolar individuos de la barriada y se da como seguro que de ella salieron los que incendiaron muchas otras de la capital».

1.4. Repressió i primer franquisme

La jerarquia s'havia posat quasi sense excepcions contra la República, i també quasi sense excepcions a favor de Franco. Com és sabut, només el cardenal Vidal i Barraquer de Tarragona i el bisbe del País Basc Mateo Múgica es van negar a signar la famosa Pastoral de juliol de 1937 que considerava la Guerra Civil com un conflicte religiós. Ho varen pagar amb l'exili.

S'imposà la fusió entre Església i franquisme, l'exaltació de la fe i l'exaltació del *caudillo*. S'imposà també el terror i la repressió, la gana, la misèria, les presons plenes, els judicis sumaríssims i els afusellaments fins l'any 1945. El llibre del Centre d'Estudis *L'Hospitalet, lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista* il·lustra aquest període. Cita 25 afusellats de l'Hospitalet (CÁNOVAS, p. 173) entre el 23 d'abril de 1939 i el 7 de maig de 1943, i, segons el padró de 1940, aproximadament 500 exiliats i desapareguts, dels quals 54 van ser deportats a camps d'extermini nazis.

L'actitud dels nostres rectors de l'Hospitalet fou d'una total adhesió al règim i d'agraïment a l'exèrcit vencedor (SANTACANA, *Victoriosos i derrotats*, p. 191-226). En general, els capellans van ocupar un paper privilegiat junt amb l'alcalde, el cap de la Falange i la Guàrdia Civil. Ho certifica el fet que tots van ser confirmats en els seus càrrecs, superant els processos de depuració que també els bisbes van acordar de fer

entre el clergat, testimonis orals en els processos de repressió i denúncia i els escrits que ens queden, no gaires, però molt explícits.

Es va viure durant molts anys amb la teologia del nacionalcatolicisme. Franco va compensar amb generositat aquesta submissió de l'Església amb diners i amb la ràpida reconstrucció dels temples cremats, però també concedint-li reconeixements polítics, el paper d'exclusiva autoritat moral, la possibilitat d'estendre els necessaris certificats de bona conducta, la sacramentalització com un fet obligatori per a tota la població, el domini de la via pública a través de les processons de Setmana Santa, viacrucis, Corpus i les festes majors de cada barri, amb l'obligació d'assistir-hi les autoritats civils, etc. Deu anys després de la guerra, i només cinc després de la derrota del feixisme el 1945, després de la Santa Missió de 1951 i el Congrés Eucarístic de 1952, el Vaticà obrí les portes al reconeixement internacional d'aquell règim feixista. Era el primer a fer-ho.

1.5. Reconstrucció

Ja el 1938 es va crear la Dirección General de Regiones Devastadas, dependent del Ministerio de Gobernación i, a l'empara d'aquesta llei, al març de 1941 es creava la Junta Nacional de Reconstrucción de Templos Parroquiales. Les seves funcions eren ordenar i informar dels projectes i proposar la dotació i l'administració de fons per a la reconstrucció.

Les quatre parròquies de l'Hospitalet varen crear les juntes que es varen acollir als beneficis que la legislació atorgava per a la reconstrucció. També l'Ajuntament hi va col·laborar amb aportacions econòmiques pròpies, en espècie i d'influència política; per exemple, juntament amb la Guàrdia Civil, urgint aportacions «voluntàries».

Una de les formes de col·laboració municipal fou posar els seus tècnics al servei de la reconstrucció. Així s'explica que l'arquitecte de tres dels quatre temples cremats —Santa Eulàlia de Provençana, Santa Eulàlia de Mèrida i Desemparats de la Torrassa—, i també de la parròquia de Sant Isidre l'any 1946, fos Manel Puig Janer, arquitecte municipal i pare del que en el futur seria també arquitecte municipal Puig Ribot. Els quatre plànols són a l'Arxiu del Bisbat.

Entre 1939 i 1941 s'havien reconstruït pràcticament totes les esglésies i les escoles i centres culturals annexos. La zona de Collblanc i la Torrassa començà a veure's aviat afectada pel barraquisme, per unes fàbriques on s'explotava durament la mà d'obra i el treball infantil. L'any 1941 el rector de la parròquia de la Mare de Déu dels Desemparats va iniciar la Procesión de los Pasos, «para llegar a la gran mayoría de las gentes del Sur de España, que constituían una parte importante de la feligresía». El mateix Jaume Busquet, que la va iniciar, en justifica la seva supressió l'any 1967 amb les següents raons: «La actual coyuntura de la iglesia, poco propicia a manifestaciones de tal índole; el proceso de integración al país, lento pero cierto; el propio desarrollo económico, notablemente experimentado en la barriada...». (BALAGUER, *La parroquia de Ntra. Sra. de los Desamparados 1935-1985*). No podia imaginar-se que al cap de pocs

anys, i al barri del costat de la Torrassa, per iniciativa popular sorgiria una manifestació semblant, i de molta més envergadura, la 15+1.

2. CREIXEMENT DE LA CIUTAT I DE LES PARRÒQUIES A PARTIR DELS ANYS SEIXANTA

2.1. Antecedents i context

L'Església va trigar a desempallegar-se del nacionalcatolicisme. No era fàcil renunciar a la influència, a les subvencions, al monopoli del carrer, al caràcter de guia espiritual. Inicialment, l'allunyament no va venir com a resultat d'un procés de purificació espiritual, sinó més aviat per la confrontació que el franquisme provocava en personalitats sensibles al nacionalisme català. Des d'aquest sentiment, sectors importants de l'Església de base varen actuar de baluards de resistència. La defensa del català era un senyal d'identitat i alhora d'oposició. L'herència o la presència de personalitats com Jaume Vicens Vives i Alexandre Galí, de Mn. Antoni Batlle a l'escoltisme, o del mateix Mn. Joan Bonet i Baldà, rector de Sant Isidre durant més de trenta anys, van fer possible una reflexió sobre la guerra i la repressió sense xovinisme antiespanyolista, però alhora sense cedir. L'actitud, intransigent en molts aspectes, però també en aquest, de Mn. Homar, fou un referent, igual que la de Mn. Bonet, per a tots aquells que se sentien humiliats en la seva identitat. Actituds que connectaven amb la de Mn. Narcís Sagués en la famosa anècdota de 1959 del «cas Galinsoga» a la parròquia de Sant Ildefons de Barcelona.

Des de la perspectiva social, era important la preocupació de molts per l'allunyament entre Església i classe obrera que el franquisme, amb els privilegis a l'Església, agreujava. Començà la presència de capellans i monges a les barriades obreres i de barraquisme dels recentment immigrants, primer amb una mentalitat més o menys assistencial, aviat, però, amb actituds d'encarnació real i de promoció col·lectiva. Eren intents seriosos, però aïllats, a l'estil del que havia fet Mn. Leandre Gassó com a vicari del Poblenou abans de venir com a rector a la parròquia de Sant Josep. L'Acció Catòlica, dependent de les parròquies, era quasi de fet l'únic moviment organitzat que podia vertebrar inquietuds socials. Immediatament acabada la guerra, el Centre Catòlic organitzà un cicle de conferències amb voluntat d'obrir debat. Una de les conferències, per exemple, portava per títol *La Iglesia y los obreros*. L'Acció Catòlica derivà més endavant cap als moviments especialitzats (HOAC, JOC, JEC, JOBAC), que van aprofundir en l'esclatxa de diàleg amb el món obrer i van començar a ser mal vistos tant pel franquisme com per la jerarquia del nacionalcatolicisme, però que ni

l'un ni l'altra van aconseguir fer callar.⁴ No eren moviments directament vinculats a les parròquies, però a l'Hospitalet van tenir una presència notòria, sobretot als barris de Collblanc, la Florida, Provençana, Bellvitge i Gornal.

En l'àmbit internacional, la simpàtica figura de Joan XXIII i les de Kennedy i Krushev, i ben aviat el Maig del 68 van provocar el miratge que el desglaç vindria de seguida. Llegíem Bernanos, Mauriac o *Les grans amistats* de Raïssa Maritain, però també llegíem d'amagatotis Gramsci, Garaudy, Adam Schaff i Freire. I en sessions clandestines ens convocàvem al cineclub Buñuel de Sant Ramon o a Can Serra per veure *El acorazado Potemkin*, com si complíssim un deure sagrat de devoció revolucionària que ens feia aguantar estoicament les trenta vegades que la cinta es trencava a cada sessió. Alguns mestres ens varen ensenyar que les ideologies, per contraposades que siguin, poden dialogar, que res del món val una guerra, que no estàvem tan lluny, que si tots volíem un món diferent calien acords. Una vegada més, deixeu-me citar Manolo Sacristán. I també llegíem Congar, i Chenu, i De Lubac i Teilhard de Chardin, aleshores encara condemnats, però «pares» del que aviat seria el Vaticà II. També havíem de fer-ho d'amagatotis.

2.1.1. El Concili

Només amb dificultat els joves poden imaginar-se avui què va suposar el Concili per a nosaltres quan érem joves. I el que segueix significant, perquè estem convençuts que l'actual onada conservadora, per forta i llarga que sigui, és passatgera.

Va significar obrir les finestres de l'Església al món, l'acostament als pobres, l'origen de les comunitats de base, l'inici seriós del diàleg interreligiós i de l'ecumenisme, de la litúrgia participada, la possible descentralització, col·legialitat, desclericalització i participació dels laics, etc. Però tot això, que és veritat, són només alguns dels resultats. L'autèntic canvi conciliar, causa i mare de tots els altres, va ser en el mètode de fer teologia, és a dir, en el mètode de trobar Déu. I el mètode, en teologia com en totes les ciències, acaba configurant el resultat: el Déu resultat de la teologia del Concili no és el Déu de la teologia que fins aleshores havia configurat l'Església. Això suposa un gir de 180 graus, en les consciències, en la relació amb els altres, i en relació amb el poder. Volia dir una Església que no solament estigués al costat dels pobres, sinó que ella mateixa fos pobre, que comencés a caminar per terra com tothom, que comencés a no ser res. L'Església de base va comprendre de fons aquest canvi de perspectiva sense necessitat de gaires teories.⁵

⁴ La figura més emblemàtica del moviment, Guillermo Roviroso, de Vilanova, ja el 1951 escriu el llibret *Comunistas y cristianos*.

⁵ Jaume Botey. «Dossier. Reconstruir la esperanza». A: *Vida Nueva*, núm. 2577 (agost 2007).

S'havia acabat l'Església vinculada al poder. Mai més la vinculació espasa i creu, nacionalcatolicisme o sacralització de «francos». La jerarquia espanyola, i fins tot una part important del clero parroquial, no estava preparada per aquesta sotragada, però sí una part important del clero jove i un sector del laïcat, que necessitaven vincular la fe a la sensibilitat social i política d'un país en transformació. Aquesta és la raó de la riquesa, la florida d'experiències, la imaginació desbordada des de la base, la quantitat d'energies que va desfermar des de la vida de les persones, de les comunitats i de les parròquies. Era una nova manera d'entendre el misteri de l'encarnació.

En aquest context, deixeu-me citar dos col·lectius que varen iniciar a fons aquesta experiència d'encarnació. Em referiré als capellans obrers i a l'anada de comunitats religioses als barris.

De molt abans del Concili sabíem que, a França, un nombrós grup de capellans amb el propòsit d'estar realment presents en el món obrer deixava les parròquies i havia començat a treballar en fàbriques i tallers. L'experiència havia estat prohibida pel Vaticà, però el Concili va obrir la possibilitat d'un nou rol del capellà. I a França, i també aquí, i també a l'Hospitalet, van ser molts els que es varen incorporar al món laboral. Cal recordar, entre molts, en Jordi Fontbona a Collblanc, en Romà Fortuny fent d'infermer de nit a l'hospital de la Creu Roja, els equips sencers de les parròquies de Santa Gemma o de Sant Antoni de Pubilla, l'Andreu Trilla a Can Serra, etc.

Un altre fet va ser la vinguda d'algunes comunitats religioses, sobretot de monges, que decidiren deixar els convents per venir a viure a les barriades obreres, en un pis com qualsevol obrer. Citant només algunes congregacions femenines, recordo les Escolàpies a Can Serra, les del Sagrat Cor, les Operàries-Avemarianes i les religioses de l'Assumpció a Santa Eulàlia, les Germanetes de l'Assumpció a la Torrassa, les de la Companyia de Maria-Lestonnac a Collblanc, les Germanes de la Sagrada Família i les Vedrunes Carmelites de la Caritat a la Florida, les Filles de la Caritat-Obinso i les Germanes de Santa Anna a Sanfeliu, les Missioneres del Cor de Maria al Gornal, les de la Companyia de Santa Teresa a Bellvitge... Després de trenta anys, algunes d'aquestes comunitats, de manera semblant a l'experiència de capellans obrers, estan esllanguint-se perquè l'onada neoconservadora ha desautoritzat o no ha donat el relleu que mereixia aquest esforç de vida humil. Però el seu testimoni no morirà. Valgui aquesta petita referència per fer-los un merescut homenatge.

2.1.2. Ciutat d'immigració

Aquesta efervescència va coincidir aquí amb el procés de construcció definitiva de l'Hospitalet i de les seves parròquies a partir de la vinguda massiva d'immigrants. Malgrat que s'ha escrit tant sobre la immigració d'aleshores, penso que la relació entre

immigració i parròquia ha estat poc estudiat. En Paco Candel és dels pocs que en parla.⁶ Em referiré només a dos aspectes, el primer en relació amb la institució parroquial i la religiositat popular.

Quin paper van fer les parròquies davant el fenomen immigratori? Per comprendre avui, des de la nostra societat laica i urbanitzada del segle XXI, què va significar allò, cal situar-nos en la cultura i l'antropologia de la població immigrada dels anys cinquanta-setanta, majoritàriament procedent d'Andalusia, d'una societat rural tancada i de repressió franquista, d'una pràctica religiosa que en molts casos era l'eix de la vida social, d'una fe fonamentalment sacramental i ritual, de control social clerical i marcada per la religiositat popular.

2.1.2.1. La parròquia, primer espai de referència i acollida

En el món nou, l'immigrat necessita referents, entendre els nous codis, autoritats morals per refiar-se, teixir una nova xarxa de relacions, etc., i en molts casos tot això ho troba a la parròquia. Les parròquies complien la funció d'un primer espai de relació entre la gent, fossin o no practicants. Per a molts, la religiositat era com un ressort indispensable per mantenir la resistència psicològica davant la inseguretat o l'agressivitat d'un món ple d'incerteses. Els nous temples no tenen ni la magnificència ni el regust de tradició dels del poble, però sovint l'immigrat hi podrà satisfer la necessitat d'expressió profunda dels seus sentiments. Aviat, a més, trobarà sorpreses positives: «estos curas no son como los del pueblo», «no cobran», «viven de lo que trabajan», «están con los obreros», «me dieron la llave de la iglesia...» eren expressions continuades.

És un sentiment unànime que les parròquies, i sobretot les parròquies noves dels barris en construcció, van complir a bastament aquesta funció. Per a molts immigrants, especialment per a les dones, fou el primer espai de contacte, de relacions, de suport personal i comunitari, d'integració, i fins i tot, com ja s'ha comentat, de comprensió del fet català. Ho fou també, com no podia ser d'altra manera, en l'aspecte religiós i de «sacramentalització». L'acompliment dels «rituals de pas» (sagraments) en la nova terra és el camí infal·lible d'arrelament. Si els fills han nascut aquí, el pare se sent més d'aquí que abans, i si els pares han estat enterrats aquí, el fill se sent més d'aquí que abans, i si un troba la parella aquí, encara que sigui immigrada com ell o ella, comencen a ser tots dos més d'aquí que abans. La parròquia, amb el bateig, l'enterrament i el casament, complia la inevitable funció de «fixar» l'immigrat al territori. No era l'única institució, però no es pot negar el seu pes específic. En general, des de l'antropologia s'ha valorat poc la importància d'aquestes institucions que fixen arrels, com algunes sales de ball, per exemple Zeleste o La Paloma, on el paleta i la minyona es van conèixer i es trobaven per festejar el dijous o el dissabte a la tarda.

⁶ Francisco CANDEL (1957). *Donde la ciudad cambia su nombre*. Barcelona: La Biga.

A més del servei religiós, en general els immigrants van trobar també a les parròquies un centre de vida civil organitzada. Les parròquies han complert sempre funcions civils o de suplència que no els pertocaven, i, quan algunes d'aquestes funcions eren assumides per la societat civil, n'assumien d'altres. També les parròquies de l'Hospitalet creades durant la onada d'immigració van complir funcions d'aquestes, com la promoció d'escoles d'adults, grups d'esplai, grups de dones, conferències, etc., i fins i tot algunes van ser promotores de la vida reivindicativa i política del barri. Era una nova manera d'encarnació que demanaven les circumstàncies, impulsant, per exemple, la creació d'associacions de veïns. Així va ser a Sant Ramon, Can Serra, Sant Josep, Sant Joan Evangelista de Bellvitge, en les quals, de manera habitual, els responsables de la parròquia participaven en qualitat de veïns, acollint grups en clandestinitat, etc.

2.1.2.2. La parròquia i la religiositat popular

El que no queda tan clar és si aquestes parròquies van comprendre o van saber respondre a la seva necessitat d'expressions de religiositat ancorades en la religiositat tradicional. Des de feia temps, molts capellans de les parròquies obreres es preguntaven quina actitud s'havia de tenir davant d'algunes demandes de sagraments, devocions o manifestacions religioses públiques de la població immigrada. En els sagraments s'hi veia més una convenció social que una expressió viva de fe; en les devocions, la satisfacció d'una pietat individual que no vinculava la fe amb l'entorn; en les manifestacions públiques i processons, la nostàlgia d'un festival folklòric-religiós i uns sentiments que se sentien més a la vora de la tragèdia de la creu que de la festa i la resurrecció. Es veia com una fe poc aprofundida, sense comunitat ni pràctica habitual, a mig camí entre un difús sentiment de transcendència i pràctiques que podien estar properes a la superstició o la màgia. Històricament, era la religiositat patrocinada pel franquisme.

Les parròquies de barris d'immigració estaven als antípodes d'aquell model. S'estava en un profund procés de laïcització, de pèrdua de significat social de les expressions religioses. El mateix vicari episcopal de la zona, Mn. Joan Batlles, va donar exemple d'aquesta nova actitud en més d'una ocasió, declinant la seva presència en actes civils, com, per exemple, la benedicció de l'Hospital de la Creu Roja o la d'una residència d'avis, sota el pretext: «quina millor expressió del Regne de Déu que fer un hospital o una residència per a avis? Déu ja hi és present. No cal beneir».

Però ni tots els capellans ni totes les comunitats parroquials ho tenien tan clar. Calien canvis d'actituds i iniciar camins de formació. Però es veien processos difícils, llargs i que no arribaven a tothom. Seria difícil passar d'una concepció de parròquia-botiga de sagraments a una parròquia-comunitat de fe. D'una concepció del capellà a temps complet a la de capellà-obrer o dependent d'un salari, que pot dedicar-se a la parròquia només després de l'horari laboral. Sovint, la mateixa gent que podia veure-ho bé o que estava políticament compromesa demanava, per a ells mateixos o per als seus fills, una sacramentalització consumista. Els mateixos que veien bé la inserció del

capellà en el món laboral es queixaven si no era atès entre setmana un difunt proper. Els mateixos que criticaven la riquesa de l'Església impulsaven les processons públiques amb passos i corones d'or i de plata, o els que s'alegraven de la separació Església-Estat nomenaven l'alcalde Hermano Mayor, a fi que presidís la processó de la confraria 15+1 de Setmana Santa.

Es va viure un debat teòric i pràctic intens que cristal·litza en dues posicions. Una, impulsada sobretot per sectors de parròquies de barris obrers de Terrassa, Sabadell i Santa Coloma, però amb força presència a l'Hospitalet, podria resumir-se així: «L'important és el treball per la justícia i fer créixer el Regne de Déu, en el qual hi col·laboren per igual creients i no creients. A més, caminem cap a una societat laica, no cal que tothom es bategi. No cal "passar per l'església" per treballar per al Regne de Déu. A més, no volem ser ni sentir-nos funcionaris del sagrat sacramentalitzant a dojo. La comunitat de fe ha de donar garantia de la fe dels que la formen i s'han d'establir procediments per anar minvant aquest procés de mercantilització dels sacraments».

Altres comunitats consideraven que ser molt exigent podia fer odiosa la fe i qual-sevol relació amb la comunitat de creients. La seva actitud podria resumir-se així: «L'important és el treball per la justícia i fer créixer el Regne de Déu, en el qual hi col·laboren per igual creients i no creients. Però no podem ser jutges de la sinceritat de la fe de ningú. La missió de l'Església es transmetre gratuïtament el missatge de Jesús. No imposar-lo ni negar-lo. Cal purificar l'Església, però no a costa de la negació de les expressions religioses que, encara que confuses, la gent demana. Sota el principi de no apagar el ble que fumeja, només establirem els mínims procediments d'ordre per no fer-nos sentir funcionaris del sagrat». D'alguna manera, aquesta fou la resposta des de Can Serra o Gornal i d'altres.

L'exemple emblemàtic d'aquest debat fou el que va passar amb la processó de la Confraria 15+1 de Pubilla Casas. Per casualitat i per sort vaig assistir-ne al naixement: fou un diumenge de Pasqua a la tarda. Aparentment de manera espontània, un grup d'un bar del carrer Aguas del Llobregat, cantonada amb Calderón, agafa una taula, la revesteix d'estovalles de paper, hi enganxa un Sant Josep que hi havia en un racó del bar i surt en forma de processó de Setmana Santa pel carrer. Vaig quedar sorprès del que veia i de l'emoció de la gent. No era ni una caricatura, ni una burla, ni folklore, ni superstició. Era la manifestació d'un sentiment religiós no satisfet. L'any següent estigué una mica més preparat, però fou semblant: la taula, un crucifix, majorets, trompetes de fira i cascs de paleta. Hi havia tots els ingredients per obrir un debat inacabable entre sociòlegs, antropòlegs i pastoralistes. Vint-i-cinc anys després és, sens dubte, la major concentració de la ciutat, diuen que concentra 400.000 persones.

Els organitzadors, els 15, havien acudit a la parròquia amb la intenció de convertir aquell fet espontani en un fet avalat per la institució religiosa. La resposta fou negativa, i el sentiment dels organitzadors fou: «los curas no quieren saber nada, la organizaremos igual». Ara es vanaglorien d'anomenar-se *processó laica*. Error? Valorem

poc els sentiments que expressen aquestes costums? La primera impressió és que, amb l'estigma de folklore, superstició o manipulació de la religió, etc., ens excusem d'obrir un debat de fons.

2.1.3. *La transició política estatal i municipal*

Des de mitjan anys seixanta el franquisme té greus dificultats per controlar o per resoldre els problemes d'una societat progressivament adulta i d'una Església de base progressivament oposada, que qüestiona el règim i que expressa voler renunciar als privilegis obtinguts per la Cruzada.

Tot i que el cardenal Tarancón, amb el suport de Pau VI, va aconseguir imposar-se als sectors ultraconservadors i franquistes de la Conferència Episcopal (Morcillo, Guerra Campos, Cantero Cuadrado, Del Pino etc.), aquests mai van deixar de fer sentir la seva veu. Era una jerarquia dividida. Però el clero baix, de manera majoritària, i sobretot el de barriades i parròquies obreres, estava per un canvi de signe democràtic i popular, d'esquerres. Foren inacabables les reunions, les assemblees de laics i de capellans, els posicionaments a les homilies, els comunicats de denúncia davant de fets greus, l'ús habitual de les esglésies com a lloc més segur per a assemblees de protesta, especialment les de Can Serra i Sant Josep..., algunes de les quals van ser causa de vigilància, de denúncies, de sancions, de multes, de repressió. Enumero aquí alguns d'aquests fets, escollits fonamentalment perquè em consta que hi van participar persones significades de les parròquies de l'Hospitalet.

La campanya «Volem Bisbes Catalans», que qüestionava el nomenament de Dn. Marcelo González i de la qual Josep Breu fou un dels protagonistes; la Caputxinada l'any 1966, en la qual participà gent de la parròquia de Sant Ramon; la manifestació de 130 capellans a la Via Laietana l'11 de maig de 1966 en protesta per les tortures a un estudiant. El primer estat d'excepció i la immediata detenció de Comín i la vídua Mounier va tenir una gran repercussió en sectors d'Església. Poc després, Xirinacs comença una vaga de fam a la presó que té ampli ressò i amb la qual molts se solidaritzen; el 1968 s'inaugura la presó de Zamora per a aquells capellans que renunciaven al privilegi concordatari que els permetia complir condemna en convents; al desembre de 1970 comença el judici de Burgos contra setze etarres, entre els quals hi ha dos capellans; com a protesta, tres-cents intel·lectuals es tanquen a Montserrat amb el consentiment de l'abat Cassià. El 1971 neix l'Assemblea de Catalunya amb els objectius de llibertat, amnistia i estatut d'autonomia a la parròquia de Sant Agustí de Barcelona i el 1974 es fa al col·legi de les escolàpies de Sabadell. L'execució de Puig Antich al març del 1974 i el sentiment d'impotència davant la de *Txiki*, Jon Paredes Manot, el 27 de setembre de 1975 provoca concentracions de ràbia en algunes parròquies. I, finalment, després de les municipals del 3 d'abril de 1979, es concreta la participació directa en política d'algunes persones significades d'Església o procedents de les parròquies i comunitats de base. José Ignacio Pujana, el primer alcalde de la democràcia,

provenia de l'Associació de Veïns de Bellvitge i de la Comunitat Cristiana de Sant Joan Evangelista, i Julio Morera de la JOC. Jo mateix, rector de la parròquia de Can Serra fins feia poc, vaig anar com a independent a la llista del PSUC i vaig ser regidor d'Ensenyament durant aquells primers quatre anys. Fou la petita demostració que, a l'Hospitalet i en altres ciutats, creients públicament coneguts i no-creients podien col·laborar en la construcció d'una societat millor.

2.1.4. A partir dels vuitanta-noranta, la pèrdua d'importància social i religiosa

Fins als vuitanta es visqué un moment especialment dolç i d'un intens debat. No era un debat de llibres, sinó sobre la pràctica, al carrer. Però des de finals dels vuitanta les parròquies han deixat de ser el punt de referència civil, cultural i polític que aglutinava aquestes preocupacions de la població. Afortunadament, les reivindicacions veïnals i la participació política tenen ja els seus canals propis, però també els valors de solidaritat, acolliment o justícia que l'Església havia fet seus són laicament assumits per grups de solidaritat de la societat civil i ONG. Igualment, la cultura i l'oci que giraven entorn dels centres catòlics avui tenen vida autònoma com a grups d'esplai, de joves, de teatre, de folklore, etc.

També en la dimensió religiosa les parròquies han perdut significació. L'imparable procés de secularització i la presència normalitzada d'altres confessions fan impossible el retorn al model de cristiandat. La pràctica religiosa ha baixat dràsticament, es constata l'enorme dificultat per transmetre la fe per la seva poca significació social, els «ritus de pas» no són ja necessàriament els sagraments administrats per l'Església: casaments, enterraments, fins i tot les primeres comunions poden celebrar-se des de les institucions civils. I cal constatar finalment que una de les causes de l'allunyament de la fe de la població és l'actitud i els escàndols de la jerarquia, una jerarquia que viu al marge de les necessitats de la majoria, enrocada, aferrada als privilegis, que vol fer passar privilegis com a missatge evangèlic, que pretén mantenir infantilitzada una població progressivament autònoma, adulta i lliure, i que no sap o no vol encarar allò que li és propi, la proclamació de la fe com a missatge d'alliberament per als pobres.

Majoritàriament avui les parròquies, també les de l'Hospitalet, viuen entre dos focs, entre aquesta jerarquia, amb directrius que no tenen res a veure amb l'evangeli, i l'abandó escèptic i continuat de la gent. El remei, diuen, és tancar files i la seguretat que dona ser pocs i bons, és a dir, el fonamentalisme. I, sense qüestionar el model capitalista del món, impulsar actes de caritat, tot vinculant-hi la pietat individual i una moral personal estricta, sobretot la sexual, és a dir, el neoconservadorisme. Potser només la parròquia de la Immaculada del barri Sanfeliu respon a aquest model.

2.2. Fets significatius d'algunes parròquies amb relació a la immigració entre 1955 i 1985

A partir dels anys cinquanta es produeix el gran canvi a la zona: la industrialització del Baix Llobregat i de la Zona Franca, i consegüentment llur creixement demogràfic. L'Hospitalet passa de 70.000 a 300.000 habitants. Barcelona, taca d'oli, envaeix hortes i camps, primer en forma de barraquisme: Montjuïc, Can Tunis, Can Rigalt, Can Pi, la Bomba... L'Església s'hi farà present amb presències pastorals clares, però, com totes les d'aquell moment, hagué d'assumir bona part de feina assistencial.

Ràpidament creixen els nous barris. Inicialment, com barris d'autoconstrucció: una part de Pubilla Casas, Florida o Sanfeliu. Immediatament, com grans operacions d'especulació immobiliària: Sant Ildefons de Cornellà, Ciutat Comtal, Bellvitge, blocs entorn de Santa Eulàlia, Can Serra.

Les parròquies neixen amb els nous barris, i el tarannà que van prenent una rere l'altra significa, de fet, una autèntica revolució pastoral. Sense pretensions, l'Església, en la majoria dels casos pren la iniciativa d'aglutinant dels veïns.

No puc referir-me a totes i cada una de les setze parròquies que hi ha actualment a la ciutat. Algunes han quedat pràcticament absorbides per altres, com per exemple la de Sant Albert Magne per la de Sant Ramon, o la de Sant Antoni de Pàdua per la de Santa Gemma. Altres perquè són de creació posterior als anys a què ens referim, com per exemple Sant Enric. Altres, les parròquies més antigues, com les de Santa Eulàlia de Provençana, Santa Eulàlia de Mèrida o Sant Isidre, perquè ja existien abans de l'onada de la immigració dels anys cinquanta i van quedar menys afectades per la problemàtica social, humana i pastoral a què fins als anys noranta les altres van haver de fer front.

2.2.1. *Sant Ramon de Collblanc*

El dia 4 de febrer de 1970, amb motiu de la jubilació del rector Florenci Baucells, fou nomenat ecònom Josep Breu i Goberna (n. 1929). El 1973 fou nomenat rector, i ho fou fins l'any 1979. S'iniciava un nou concepte de parròquia: parròquia oberta i que donava aixopluc a moltes de les inquietuds culturals i polítiques de grups que, des la clandestinitat, lluitaven contra el franquisme. Ho afavoria no solament la figura carismàtica de Josep Breu (havia entrat ja de gran al Seminari, químic de professió, vinculat al moviment obrer des de la JOC i al de capellans obrers Pradó, que havia participat en moviments contestataris com la manifestació de capellans, etc.), sinó també el grup de capellans que es va incorporar a l'equip de Sant Ramon: Martí Canal, Oleguer Bellavista, Jordi Fontbona i, a partir de 1978, Carles Flavià.

Suposava una nova línia pastoral sensible al model d'Església i de vivència de la fe propiciat pel concili i amb voluntat de presència entre els més desafavorits. Es va donar acollida a tancades de vaguistes, a moviments de protesta o a reivindicacions locals,

com la lluita contra el procés especulatiu que significava el Pla Parcial de Collblanc, o el cineclub Buñuel. Fou un canvi que alguns sectors assidus i més tradicionals no van acabar d'entendre, i se'n varen distanciar.

Per Sant Ramon, un dels elements de projecció al barri han estat les escoles parroquials i, especialment, les escoles nocturnes. Cap a l'any 1945 les escoles parroquials de Sant Ramon van iniciar unes classes nocturnes, de nivells molt elementals, per ensenyar a llegir i escriure joves i adults. Fonamentalment era un treball voluntari, tot i que Càritas i l'Ajuntament hi col·laboraven. Entre els anys 1955 i 1965 tenien més de 400 alumnes. A l'escola, s'hi feien activitats esportives, biblioteca, excursionisme, cine... Minvant l'activitat i la matrícula, aquestes mateixes escoles nocturnes varen acollir, amb professorat nou, el nou model d'Escola d'Adults que començava a sorgir a l'Hospitalet (Can Serra, Florida) i per tot Catalunya a finals de la dècada dels setanta.

El 1972, a la demarcació de Sant Ramon, es crea una parròquia nova, Sant Albert Magne. El creixement demogràfic de Collblanc aconsellava la creació d'un nou centre parroquial per a les funcions administratives i sacramentals, però vinculat a la línia pastoral i conciliar de Sant Ramon. Per això, l'equip responsable seria el mateix. El primer rector fou Pere Miquel (n. 1938), que ho va ser fins l'any 1984 i que el 1979 substituï Josep Breu com a rector de Sant Ramon, també fins el 1984. Durant molts anys fou, de fet, la cobertura jurídica dels locals de la JOC i de l'HOAC.

Complint la seva voluntat de viure entre els més pobres, el 1979 Josep Breu marxà a Medellín. Hi va morir l'any 1987. Des d'allà va continuar una molt personal relació d'amistat amb moltes persones d'aquí, especialment de la parròquia de Sant Ramon i del món obrer, els quals després les han recollit en dos petits volums.⁷

De 1984 a 1993 es va fer càrrec de la parròquia Andreu Conangla (n. 1937), que continuà la línia dels seus dos immediats antecessors, i el va succeir fins el 2007 Lluís Portabella (n. 1936). Des d'aleshores, el rector és Joaquim Brustenga (n. 1935).

2.2.2. *Santa Gemma. Pubilla Casas, 1955*

L'actual barri de Pubilla Casas comença a urbanitzar-se a partir de mitjan anys cinquanta. El nom li ve de la casa senyorial tocant a la carretera d'Espulgues, que va pertànyer a Josefa Casas (la pubilla Casas), de l'any 1771. Aquesta finca fou donada a l'Església i la congregació de les Serventes del Sagrat Cor hi va fundar el col·legi de Sant Josep Obrer. La trama del barri segueix, més o menys, l'eixample de petites places i cruïlles-estrella de Puig i Gairalt. Però la ràpida vinguda de la immigració ocupà l'espai, sovint amb autoconstrucció de dissabtes i diumenges per part dels que acabaven

⁷ (1990). *Josep Breu, un clam pels pobres*, vol. I; (1991). *Notes biogràfiques i testimonis*, vol. II. Arquebisbat de Barcelona, Delegació Diocesana de Missions, Memorial Josep Breu.

d'arribar, i, junt amb la falta d'interès de l'Ajuntament per fer respectar les normes, va degradar ràpidament el que havia de ser una «ciutat jardí».

El 29 d'octubre de 1955 el bisbat de Barcelona erigeix la parròquia. En el decret d'erecció es fa constar que hi havia «5.600 almas». Davant els 35.000 d'ara, vol dir que era un territori encara de descampats. Josep Gili (n. 1908), que el 1957 fou nomenat rector de la parròquia de la Florida, s'encarregà de manera provisional de la de Santa Gemma de Pubilla Casas. El 1957 n'és nomenat rector Josep Masdeu i Safons, que ho serà fins el 1972. A ell li tocà viure el moment de gran creixement demogràfic i especulació urbanística sense límits de Pubilla. Va establir com a lloc de culte provisional la capella del col·legi de Sant Josep Obrer.

L'any 1972 és nomenat rector Martí Canal (n. 1920), que ho serà fins el 1974. En aquest temps s'encetà una col·laboració estreta amb la parròquia veïna de Sant Antoni del barri de Can Vidalet, del mateix arxiprestat però que compartia la demarcació amb Esplugues. A partir d'ara, la línia pastoral i fins i tot l'equip sacerdotal serà el mateix, tant en els moments de major conflictivitat com fins ara. Pau Gestí, Pedro Núñez (*Perico*), Joan Raventós, Josep Bofarull i Domigo Riera (*Mingo*) van lluitar a Pubilla Casas-Esplugues per una Església vinculada al món obrer, lluny de qualsevol triomfalisme, per una fe conscient i viscuda en comunitat. Es va voler parlar amb l'exemple més que amb les paraules: la major part de capellans d'aquests sectors van renunciar a la paga de l'Estat, a cobrar pels serveis religiosos, a viure a les «cases parroquials», es van incorporar al món laboral, majoritàriament al treball manual, participaven en les lluites sindicals o de veïns sense assumir-ne el liderat, etc.

Era un exercici de despullament de privilegis, de desig d'una Església pobra, perseguida o reprimida si el món obrer era perseguit o reprimat, d'una Església, es deia, que ja no parli més amb paraules, sinó amb fets, després d'haver dit durant tants segles paraules que tergiversaven el missatge. Els de Pubilla compartien l'anàlisi i assajaven propostes pastorals semblants a les d'algunes parròquies del cinturó industrial de Barcelona (de Santa Coloma, Terrassa i Sabadell, Cornellà, o del mateix Hospitalet, etc.), connectades a través del que es va anomenar *parròquies obreres*. Era la lluita conscient i heroica contra el nacionalcatolicisme a nivell micro, de barri.

Paradoxalment, però, la principal resistència a aquest desig de purificació de l'Església es trobà en la mateixa gent de l'anomenat *cristianisme anònim* però no creient i en el sentiment que s'expressa a través de la religiositat popular, impregnada de formalismes i ritualismes que fins i tot a vegades vol les expressions de fe lligades al poder, a imatges carregades d'or i pedreria, o al consumisme.

Amb la lògica de lluita contra el model de cristiandat, l'equip sacerdotal va imposar normes restrictives amb relació a la sacramentalització: obligades i llargues sessions de preparació per al bateig, la primera comunió o el casament, la no-assistència de capellans als enterraments per incompatibilitat amb l'horari laboral, etc. Però en realitat, davant la insistent petició de primeres comunions per part de la gent, any rere any es

llogava el gran cine Navarra, que estava a l'avinguda Masnou, un diumenge al matí per donar de manera massiva la primera comunió a tothom que l'havia demanat. I la confraria dels 15+1 per Setmana Santa treien la processó pels carrers de Pubilla amb la deshonra de «laica» (tot i que aviat esdevingué senyal de prestigi), davant el seu no-reconeixement com a manifestació de fe.

Pau Gestí (n. 1940) estigué al front de la parròquia de 1975 a 1980, junt amb Josep Bofarull (n. 1921), que hi estigué del 1974 al 1987. El 1981 s'hi incorporà Domingo Riera (n. 1931), fins el 1988. I, el 1988, Josep Rodríguez Quirantes (n. 1940) es fa càrrec de la parròquia per un breu espai de temps. El temps dels debats s'està acabant. Amb una situació més calmada, caldrà repensar la funció d'una parròquia.

El 1989 Antoni Gil Tolosa (n. 1940) és nomenat rector de les parròquies de Santa Gemma i de Sant Antoni, i ho serà fins el 1992. Des del 1993 Josep Soler Llopart (n. 1950) i Xavier Alegre (n. 1940) el succeeixen.

2.2.3. *Nostra Senyora de la Llum, la Florida, 1957*⁸

El decret de creació de la nova parròquia al barri de la Florida és de 1957. Els habitatges de l'Obra Sindical del Hogar s'havien començat a construir el 1954 i el 1855, i consta en el decret d'erecció que ja hi havia «8.800 almas». Josep Gili Doria (n. 1908) en fou nomenat primer rector. Durant un parell d'anys s'utilitzaren com a lloc de culte els barracons que l'Ajuntament havia instal·lat com a escoles provisionals. Per una de les avingudes més característiques del barri, la de l'Electricitat, hi passava una línia d'alta tensió amb unes visibles i perilloses torres. FECSA, propietària de les torres i de la línia elèctrica i d'una part dels terrenys, hi tenia les oficines, raó per la qual molts dels joves del barri van trobar feina en aquesta empresa. FECSA havia projectat construir-hi habitatges per als seus treballadors i es va comprometre a construir l'església en terrenys seus. En agraïment, es va acordar posar el nom de Mare de Déu de la Llum a la nova parròquia. S'encarregà el projecte a Gabriel Alomar, les obres van començar l'1 d'abril de 1959 i el 3 de maig de 1960 l'església fou inaugurada amb tota la solemnitat civil i religiosa que FECSA va reclamar.

FECSA cedí a la parròquia uns baixos en els quals, a partir de l'any 1961, sota l'empara de Càritas i de la parròquia, naixé un centre social semblant als que hi havia en altres barris. Però el de la Florida sobresortí de tots ells. Fou promogut per persones de l'HOAC i de la JOC i per les assistents socials de Càritas que treballaven al barri. El 1963 el bisbat n'aprova els estatuts i el rector Gili en fou el consiliari. Des del seu butlletí *La Voz del Barrio* es fa ressò de les necessitats i les reivindicacions de la Florida,

⁸ Publicacions sobre el barri de la Florida: Àngels MARÍN (1995). *La Florida*. Col·lecció ADIGSA, núm. 45. Barcelona: Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya; José MURILLO i Montse SANTOLINO (2008). *50 anys compartint i acollint. Història de la parròquia de la Mare de Déu de la Llum (1966-2006)*. L'Hospitalet de Llobregat: Parròquia de la Llum i Ajuntament de l'Hospitalet.

i es converteix en un primer altaveu per a l'organització dels veïns; entre altres coses, ja des dels inicis s'impulsà un consultori mèdic i un despatx d'assessorament legal per als veïns dels Bloques Onésimo Redondo. Immediatament, però, el Centre Social fou un espai de ressonància dels conflictes laborals de la resta de la ciutat i del Baix Llobregat, com per exemple d'Elsa, Solvay, Siemens o Seat.

Dirigents i consiliari del Centre van trobar una especial fórmula de col·laboració (que els testimonis diuen que no fou fàcil) entre la plena autonomia dels dirigents i el respecte, sense que la parròquia hagués de fer funcions de suplència. Des de la perspectiva de la parròquia, el Centre se situava en el terreny de la frontera entre l'apostolat caritatiu i la promoció cultural i humana, entre la pastoral social, les reivindicacions de barri i la proposta política, entre la concepció d'una parròquia oberta i els serveis tradicionals que tota parròquia ha d'oferir, entre el seguiment al Jesús-obrer de fa 2.000 anys i el servei concret a la classe obrera d'ara. Aquesta línia d'obertura discreta i de llibertat fou reforçada el 1969 amb el nomenament de Josep Murillo Tejada (n. 1935) com a vicari i el 1982 com a rector, i amb la d'alguns dels vicaris com Josep Rodríguez Quirantes o Emilià Almodóvar.

A mesura que s'anava acostant el final del franquisme, els plantejaments i reivindicacions del Centre Social de la Florida es van anar polititzant. En aquest sentit fou emblemàtica la lluita unitària amb l'Associació de Veïns i altres entitats, a mitjan dècada dels setanta, per les escoles públiques, com a resultat de la qual es varen construir els centres Eduard Fontseré i Joaquim Ruyra, o posteriorment la lluita per la reparació dels blocs.

Com tantes altres entitats, a partir de 1973, els controls i la repressió de l'inici de la transició van convertir el Centre en una vertadera escola de dirigents polítics i culturals, la majoria d'ells en aquell moment vinculats al PSUC. Recordo Salvador Pastor, Honorio Blasco, Dolors Calvet, Santiago Díaz, Clara Parramon i, de manera molt especial, Joan Saura.

Després de gairebé 50 anys de presència de la parròquia al barri i de gairebé 40 anys de servei ininterromput de José Murillo, aquest any l'Ajuntament ha concedit a la parròquia, i en la seva representació al rector i a la comunitat parroquial, el Premi d'Honor Ciutat de l'Hospitalet en el marc de les Festes de Primavera.

2.2.4. *Sant Josep, 1961*⁹

Tanca la trama urbana entre Santa Eulàlia de Provençana i Santa Eulàlia de Mèrida. A l'inici fou un districte industrial propiciat pel canal de la Infanta i les indústries de ceràmica, tèxtils, metal·lúrgiques o químiques. D'aquell passat, en queden edificis em-

⁹ Josep MORALES (1986). «El barri de Sant Josep». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 6. Centre d'Estudis de l'Hospitalet.

blemàtics, com Tecla Sala, La Farga, Can Vilumara o Cosme Toda, tots reconvertits per a espais culturals, o altres, ja desapareguts, com La Cardoner. A partir de 1960, amb la construcció dels blocs Condal, comencen els diferents plans parcials sense planificació raonable i amb l'única idea de construir sense límits.

Es creà la parròquia a principis de l'any 1961, i fou nomenat rector Leandre Gassó (n. 1921), vicari del Poblenou. El nou rector es va posar en contacte amb diferents persones i aconseguí que La Farga cedís uns locals que utilitzava de magatzem per a ús provisional de la parròquia, que fou oficialment inaugurada el 2 de juliol de 1961. El barri tenia aleshores 8.000 habitants. Ara en té 20.000.

El 1960, a l'avinguda del Generalíssim, ara Prat de la Riba, l'empresari Campreciós començà la construcció d'un cinema que no va arribar a funcionar mai, i que fou on es traslladà la parròquia.

Des del començament la parròquia posà a disposició dels veïns els seus locals, donat el dèficit del barri. Allà es va crear l'Associació de Veïns, una biblioteca, un club de tenis, un centre d'esplai, etc. L'entitat que tingué més repercussió, junt amb la parròquia, fou l'Associació de Veïns.

L'únic rector que ha tingut la parròquia és Leandre Gassó. Quasi cinquanta anys de servei al barri, caracteritzat per la seva discreció, senzillesa, elegància, capacitat de servei, disponibilitat i sentit del sagrat van fer-lo mereixedor de la Medalla d'Or de la ciutat. La parròquia s'ha caracteritzat sempre per la seva obertura a les necessitats, fou durant el darrer franquisme casa d'acollida de col·lectius d'extrema esquerra, especialment de les trobades de l'assemblea d'aturats, i darrerament, de les tancades d'immigrants dels anys 2001 i 2005 en ocasió de les últimes regularitzacions.

2.2.5. *La Immaculada Concepció. Barri Sanfeliu, 1968*

La parròquia de la Immaculada al barri de Sanfeliu fou erigida l'any 1968. Però ja uns anys abans, des del 1964, la parròquia del centre hi havia instal·lat un centre sanitari que fou, de fet, la primera llavor o presència de l'Església, en aquell moment en un barri aïllat per descampats per la part d'Esplugues i de Cornellà i per la via del tren des de l'Hospitalet. Antigues casetes amb hort, autoconstrucció, carrers gairebé sense urbanitzar i un dèficit total de serveis... La poca població de Sanfeliu tenia raó de sentir-se un apèndix abandonat.

El primer rector, Mariano Roncalès i Biel (n. 1932), anava doncs a Sanfeliu com a representant de la primera institució que d'alguna manera es feia present al barri. Però estava imbuït de l'esperit del Concili, encara tan a la vora, i volia que la presència de l'Església fos humil i de servei. La parròquia va començar en un petit magatzem del carrer Rei Don Jaime, després va passar a un local més gran al carrer Estroncio, fins que va aconseguir que se li cedís el terreny on ara està ubicada la parròquia. El primer barracó es va construir amb la col·laboració dels veïns.

Durant molt de temps aquell barracó fou la casa de tots. Des d'allà s'impulsà la creació de l'Associació de Veïns, que ben aviat encapçalà una llarga lluita per la dignificació del barri. I mentre participava en l'Associació de Veïns, la parròquia continuà prestant servei al centre mèdic i inaugurà una escola bressol.

Mariano Roncalès deixa la parròquia el 1975, i provisionalment, durant un any, fou atesa per Ramon Marimon, escolapi del grup de Can Serra. El 1976 en fou nomenat rector Antonio Rodríguez (n. 1946), un capellà galleg incardinat a la diòcesi de Barcelona i que estigué al capdavant de la parròquia fins el 1997, durant més de vint anys. Foren els anys de les millores del barri i també d'un estil de pastoral profundament arrelat entre la gent, present sempre en els esdeveniments col·lectius i particulars, d'acompanyament als malalts. En aquesta tasca, Antonio Rodríguez estigué acompanyat per Pepe Ituarte, del grup de jesuïtes de Bellvitge, com a coadjutor fins que va morir l'any 1996, per les Germanes de la Caritat de Santa Anna i per un ampli grup de persones del barri que compartien aquesta manera de fer.

Antonio Rodríguez posà tots els esforços a construir un senzill temple nou, adosat a l'antic barracó, amb saló d'actes i dependències parroquials. Acomplerta la seva feina a Barcelona, «el padre Antonio» va tornar cap a Galícia, i durant cinc anys la parròquia fou atesa per Joan M. Prieto (n. 1948), seguint el mateix tarannà pastoral de proximitat amb la gent.

Però l'any 2002 és nomenat rector Custodio Ballester Bielsa (n. 1964), que, contràriament al que s'esperava pel fet de ser jove, trenca radicalment amb la línia pastoral dels seus antecessors. Avui és a l'Hospitalet el paradigma del model més intransigent de pastoral radicalment preconiliar, l'exemple més clar del neoconservadorisme.

Des que es féu càrrec de la parròquia va quedar clar, fins i tot amb formes adustes, que aquells que no compartien aquesta ideologia havien de marxar de la parròquia. I ho varen fer molts. Entre ells, la comunitat de religioses de la Caritat de Santa Anna, que durant tants anys havien fet una feina eficaç i de formiga acompanyant els malalts. Però en varen venir de nous. Sectors de tot Barcelona afins a aquesta manera sectària d'entendre la fe, allunyada de la vida, d'una religiositat que pot servir als que busquen en la religió la satisfacció de carències personals.

2.2.6. *Les dues parròquies de Bellvitge*¹⁰

Els primers blocs d'aquesta mena de peces de dòmino que és Bellvitge es varen inaugurar l'any 1965. Eren els de Bellvitge-Sud i els de més a la vora de la Gran Via. Per la majoria dels que hi venien, comprar un pis a Bellvitge era senyal d'èxit, d'haver

¹⁰ Publicacions sobre Bellvitge: Josep M. GÜELL (1973). *El capvespre de les creences*. Col·lecció Les Eines. Barcelona: Ed. Laia; Manuel DOMÍNGUEZ (1991). «Taller del Barri de Bellvitge». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 10 (setembre).

aconseguit el somni de l'habitatge propi després de la immigració. Els primers pisos del Bellvitge-Nord es van inaugurar més tard, l'any 1968. Els compradors venien de les barraques del barri de la Bomba, amb una relativa tradició col·lectiva de reivindicacions. Durant molts anys foren gairebé dos barris incomunicats. El fang, les grues, les escombraries i el descampat del que avui és la Rambla Marina feien molt difícil anar d'un Bellvitge a l'altre.

Des del seu origen, doncs, malgrat la mateixa desafortunada aparença urbanística i els mateixos dèficits, hi havia importants diferències en la vida associativa. L'estereotip diu que, mentre els veïns de Bellvitge-Nord, amb una important influència del PSUC, reproduïen aquí la tradició de lluita col·lectiva de què molts provenien, els de Bellvitge-Sud iniciaven activitats esportives i culturals.

Quan el 1968 s'erigeixen les dues parròquies, les actituds dels responsables responen, també, a dues actituds pastorals. Una, la de Bellvitge-Nord, Sant Joan Evangelista, més propera a una evangelització que dilueix la frontera entre creient i no creient, que dóna prioritat a la concepció del Regne com una realitat plural i que es construeix des de la lluita per canviar les estructures. L'altra, la de Bellvitge-Sud, Nostra Senyora de Bellvitge, més propera a una evangelització més formal, insistint sobretot en la dimensió de la conversió personal i, en conseqüència, en les actituds de servei, que identifica la comunitat com a comunitat de fe. Uns, per molt oberts, corrien el risc de confusió i desordre; els altres, el risc de tancament tot i la implicació ordenada dels seus membres en obres socials. Per a uns, no s'havien de fer institucions pròpies, sinó participar en les institucions que els veïns creaven, i la trobada setmanal era l'impuls per implicar-se en les lluites promogudes per aquests veïns des de l'Associació o els partits contra l'especulació i el Pla Comarcal, o amb la lluita de SEAT, l'empresa majoritària. Per als altres, la celebració setmanal de la fe era l'aliment necessari per a viure en comunitat i, com a comunitat, iniciar obres i projectes de transformació del barri.

Compartir les desgràcies, com les freqüents inundacions a partir del 1971, compartir alhora lluites com la del gas, dels baixos, i sobretot la de la modificació del Pla Parcial, la millora urbanística i la major accessibilitat entre els dos Bellvitges, i també, per què no?, compartir les repressions, la vigilància de la policia i la denúncia consegüent, van anar construint a poc a poc un sol Bellvitge. Com en altres barris, les lluites urbanístiques de final del franquisme se saldaven amb triomf, i això enfortia el moviment i el lideratge dels promotors. La lluita i la victòria sobre l'especulació que significà la modificació del Pla Parcial (es varen suprimir 18 torres de 18 plantes i 11 blocs de 14 plantes, la immobiliària havia previst Bellvitge per a 60.000 habitants, i es quedava amb 35.000) s'inicià amb un estudi que Anton Raventós, de Bellvitge-Sud, encarregà al SECOD, Secretariat de Coordinació per al Desenvolupament, organisme dependent de Justícia i Pau. També les línies pastorals s'anaren acostant.

2.2.7. *Mare de Déu de Bellvitge, 1968*

Abans de la creació de la parròquia, Josep Miquel González era el capellà encarregat de la zona i de l'ermita, dependent de la parròquia de Santa Eulàlia de Mèrida. Nostra Senyora de Bellvitge es creà com a parròquia el 1968 i s'encarregà als jesuïtes. El primer rector fou Martí Fàbregas, però fou substituït molt aviat per Anton Raventós, que ho fou durant trenta anys i fou sobre qui recaigueren les tensions, però també la possibilitat de definir la línia pastoral. La parròquia ocupà un ampli barracó cedit per la constructora. Des d'aleshores, un equip sòlid i molt estable (Anton Raventós, Pepe Ituarte, German Aute, Lluís Recolons i altres) ha donat continuïtat a una presència d'església al barri des de molts àmbits: els més coneguts, des del 1969 el Club Infantil i Juvenil de Bellvitge, que s'independitzà de la parròquia el 1974, i l'escola Joan XXIII, que començà l'any 1968, i el gran edifici actual fou inaugurat l'any 1974, a la qual Pepe Ituarte dedicà la vida i els esforços. Però també altres serveis, com Aspanisbe (Asociación de Padres de Niños Subnormales de Bellvitge), fundada per la immobiliària Ciudad Condal, que demanà l'aixopluc de la parròquia; una guarderia, que compartia els barracons que provisionalment servien de temple; un casal d'avis, que també compartia espai amb els baixos provisionals de l'escola Ramon Muntaner, etc.

El 1996 Anton Raventós deixà Bellvitge per fundar la casa d'acollida Can Bellvitge a Girona. Estem ja en un altre moment. L'etapa dels inicis, del plantejament, de les lluites de barri i les lluites polítiques queda enrere i la seva petjada és inesborrable. La parròquia té ja unes altres dimensions, té ja un nou edifici, i en aquesta nova etapa el substitueixen Carles Marcet, Ignacio Velasco i Josep M. Pañella. Des del 2005 el rector és Josep M. Pañella (n. 1941).

2.2.8. *Sant Joan Evangelista, 1969*

Sant Joan Evangelista es creà com a parròquia l'any 1969. Josep M. Monfort (n. 1924) en fou nomenat rector, i Josep M. Fabró (n. 1946), vicari. Els dos hi varen ser fins l'any 1979, en el moment més difícil de construcció de barri, de necessitats urgents, de fortes implicacions socials, i els dos vivien com a exigència moral i personal, tot i que de maneres també diferents, la línia pastoral marcada pel Concili. N'era testimoni el butlletí setmanal *La Comunidad*, en el qual sens dubte es parlava de la necessitat de viure la fe des del compromís amb els pobres. Van donar immediatament al barri la imatge de parròquia permeable, que s'implicava amb els moviments reivindicatius, que deixava fer als veïns, que rector i vicari no es consideraven els amos, sinó que la parròquia era la casa de tots, creients o no. Al començament l'autoritat moral que sobre el barri exercia Josep M. Fabró podia ser equiparable a la que exercien Felipe Cruz o la Pura, els dos militants dels PSUC. Aviat, però, les actituds més profètiques que polítiques dels responsables de la parròquia van posar de manifest la seva independència,

i fins i tot que, per afinitat i ideologia, se sentien més propers als col·lectius polítics més radicalitzats.

El 1979 tots dos deixaren la parròquia i foren substituïts per Jaume Duch Fumadó (n. 1934), rector, i Josep M. Pujol (n. 1952), vicari, els quals, sense contradir la línia dels seus antecessors, van estar més atents a l'organització parroquial. Foren també substituïts el 1987 per Oriol Xirinacs (n. 1935), fins el 1992, i de 1992 a 1996 Josep M. Pujol en fou nomenat rector, i Miquel Cubero (n. 1953), vicari. Es construí un nou edifici que donà cabuda a totes les activitats parroquials. Des de 1996, Miquel Cubero n'és el rector, sense vicari.

2.2.9. *Sant Benet. Casa de la Reconciliació. Can Serra, 1971*¹¹

L'espai que avui coneixem com barri de Can Serra estava format, des de temps antic, per un conjunt de cases pairals: Can Cervera, Can Serra, Can Buxeres i d'altres, voltades de terres de conreu plantades de garrofers. Es parla de Can Serra pel que fa a planificació urbanística per primera vegada l'any 1953, en el Pla Comarcal del Barcelonès que definia una ocupació del sòl del 50%, i l'altra meitat havia de ser parc. El barri es comença a construir l'any 1968 i els primers veïns hi arriben l'any 1969. Però la immobiliària, Alcida Amaltea y Briseida, no para d'aconseguir continuades modificacions que, si no s'haguessin frenat, haurien convertit el barri en un formiguer: dels 13.000 habitants previstos en el pla del 1953 es passava a 28.000 en el de l'any 1971.

La parròquia es crea l'any 1971. Des de l'any anterior, ja hi havia un grup d'escolapis encarregats de les classes de religió de l'Institut de Batxillerat Torras i Bages, inaugurat l'any anterior al mateix barri, i del COPEM a Santa Eulàlia, els únics centres públics que hi havia aleshores per a tota la ciutat. La parròquia s'encarrega a aquest grup d'escolapis (Miquel Martí, Ramon Marimon, Josep M. Monferrer i Jaume Botey), i el primer rector fou Jaume Botey (n. 1940). Al cap de poc s'hi varen incorporar Andreu Trilla i Jaume Salas. S'utilitzava com a lloc de culte el saló d'actes de l'institut i un petit local llogat que servia de despatx, centre d'esplai, centre de joves, estada per als avis, despatx per a l'assistent social, assessoria jurídica, amb la intencionalitat evident de generar vida social i organitzativa.

Quan els veïns arriben al barri, les modificacions ja estan fetes i aprovades, i prou feina tindran inicialment per subsistir i pagar les primeres lletres. La parròquia, que també acaba d'arribar, es converteix en la institució convocant i aixopluc de les primeres entitats del barri. Entre elles, cal ressaltar, des de l'any 1973, l'Associació de Veïns, que tindrà un paper cabdal en les lluites, especialment contra el Pla Parcial Can Serra, i aconseguirà paraitzar la construcció dels 13 blocs de 14 pisos que havien de construir-se

¹¹ Jaume BOTÉY (1986). *Cinquanta-quatre relats d'immigració*. L'Hospitalet: CELH / Diputació de Barcelona, 232 p.; José Luis LAFUENTE i Jesús VIÑAS (1977). *Los objetores. Historia de una acción*. Madrid: Cares, 260 p.

al solar anomenat *de la Carpa*; la primera Escola d'Adults de la transició que incorporava el mètode Freire per a l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, o, l'any 1974, el primer grup d'objectors de consciència contra el servei militar de l'Estat espanyol.

La primera comunitat vinculada a la parròquia havia decidit, per fidelitat a l'evangeli i a l'esperit del Concili, no construir temple. Havia de ser una parròquia diluïda entre la gent, sense senyals visibles, pobra. N'hi havia prou amb el saló d'actes de l'institut i el petit local llogat. Tota la resta hauria de ser la celebració de la fe per les cases. Però el 1972 el consell de forces polítiques de l'Hospitalet, representat per Jaume Valls, Antonio Ruiz i d'altres, demana la construcció d'uns locals per a la parròquia. «La classe obrera necessitem locals», diuen. «L'Església és l'única entitat que ens els pot oferir amb la garantia de la relativa protecció del concordat». Es va acordar que es construirien, però que no es contractaria cap empresa, havia de fer-ho la mateixa gent. Per dues vegades, l'alcalde Matias de España va refusar el projecte: «hi falta el campanar», va dir. Finalment, el 13 de juliol de 1974 l'alcalde Capdevila va donar l'autorització, i el 19 de juliol, diumenge a la tarda, de manera simbòlica, es va construir una primera paret.

A partir d'aquell moment, la construcció física de l'edifici, durant l'estiu de 1974 fins al juny de 1975, fou una realitat simbòlica de la construcció interna de la col·lectivitat del barri. La gent s'estranyava, tant com els propis implicats, que persones conegudes i procedents de diferents partits comunistes es trobessin per construir una església. Fou un plantejament unitari de tota mena de tendències ideològiques, polítiques, religioses o sindicals, de creients i no creients, de tota mena de preocupacions, reivindicatives o culturals, de procedències entre els vinguts de fora i els d'aquí, d'edats, de classe social, de nivells acadèmics o professionals. Per això es va anomenar Casa de la Reconciliació en el manifest que solemnement es va fer públic el 24 de juny de 1975, que donava per acabades les obres. La Casa de Reconciliació com a referent de casa oberta.

Probablement aquesta experiència de prescindir de les fronteres artificials que ens posem entre uns i altres fou la causa que, pel que fa al tema de la sacramentalització, la parròquia de Can Serra agafés una línia pastoral diametralment oposada a la de la parròquia veïna de Pubilla Casas, malgrat partir de principis semblants.

Jaume Botey deixa Can Serra l'any 1978 i n'és nomenat rector Andreu Trilla (n. 1940), que ho serà fins el 1989, juntament amb Jaume Sales, que hi serà fins el 1987. Des del 1989 se'n farà càrrec Enric Canet. I des del 1990 fins al 1995 en serà el rector Manel Baguñà (n. 1939), formant equip amb els escolapis Francesc Carreró, Francesc Gutiérrez i Josep Liñán. Per a Can Serra i per a la parròquia, com per a les altres parròquies, els temps han començat a ser uns altres, de molta més normalitat i de barri relativament consolidat. L'equip humà promotor de la vida del barri segueix sent el mateix, però l'Associació de Veïns, el Grup de Festes o l'Escola d'Adults ja fa temps que funcionen de manera autònoma.

L'any 1995 els escolapis deixen la responsabilitat de la parròquia i se'n fa càrrec el bisbat. Emili Quílez (n. 1933) n'és nomenat rector, i ho serà fins l'any 2008. Recentment n'ha estat nomenat rector Emilià Almodóvar.

2.2.9. *Santa Maria del Gornal, 1976*¹²

La parròquia de Santa Maria del Gornal neix l'any 1976, simultàniament al moment de la primera entrega d'habitatges del nou polígon. Abans, a l'altra banda de la Gran Via, a l'anomenat barri de Can Pi, fonamentalment d'escombriaires i de gitanos, hi havia un lloc de culte o tinença parroquial, Santa Joana d'Arc, dependent de Santa Eulàlia de Provençana, que durant molts anys havia estat al càrrec del jesuïta Manel Rius. A partir del 1975, encara sota la tutela de Santa Eulàlia de Provençana, Casimir Martí i Josep M. Rovira Bellosó hi complien les feines pastorals, especialment les celebracions del diumenge i sagraments. Ells dos, juntament amb Jaume Medina, rector de Provençana, el 3 d'octubre de 1976 dirigeixen una carta al bisbe de Barcelona demanat la creació de la parròquia delimitada pel polígon que estava en aquell moment en construcció. En constituir-se la parròquia del Gornal, va desaparèixer la tinença parroquial Santa Joana d'Arc, de Can Pi.

L'any 1972 les Religioses Missioneres del Cor de Maria hi havien establert una escola, Lacho Bají (Bona Fortuna). A mesura que el polígon es va dotant de serveis, la Lacho Bají i els seus alumnes queden absorbits per les noves escoles del barri, i la comunitat de religioses, que havia anat a viure a la vora del barri, passa al polígon formant part de la comunitat parroquial i com a peça important de la vida col·lectiva del Gornal. Formarà part també de la primera comunitat parroquial i de barri una altra petita comunitat, fins feia poc religioses de l'Assumpció.

A partir del 1977 la parròquia utilitza uns locals prefabricats que se situen en un extrem del barri. Allà neix la comunitat i els primers plantejaments pastorals. Casimir Martí i Rovira Bellosó, intel·lectuals de reconegut prestigi tant en el món civil com de l'Església a Catalunya, van saber jugar des del començament un plantejament teològic d'acord amb els principis del Concili i una acció pastoral i social sensible als problemes d'una població provinent en un alt percentatge de la marginalitat social.

A partir dels anys vuitanta començaren les gestions dels responsables de la parròquia per construir un temple definitiu. S'encarregà el projecte a l'arquitecte Germà Vidal. El nou temple fou inaugurat finalment el 15 d'octubre de 1989.

¹² Publicacions sobre el Gornal: Marta Jové (1990). «Barri del Gornal». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 9. Centre d'Estudis de l'Hospitalet (maig); FUNDACIÓ FAMÍLIA I BENESTAR SOCIAL (1996). *Polígon Gornal*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Àngels MARÍN (1995). *El Gornal*. Col·lecció ADIGSA, núm. 15. Barcelona: Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya; Casimir MARTÍ i Joaquim CERVERA (2001). *Santa Maria del Gornal, 25 años (1976-2001)*. Parròquia Gornal.

De 1984 a 1991 en fou vicari Josep Jiménez Montejo. L'any 1993 Joaquim Cervera n'és nomenat rector, en equip amb Casimir Martí i Josep M. Rovira Belloso, el qual l'any 1997 és nomenat rector d'una parròquia de Barcelona. Des d'aleshores, queda Joaquim Cervera com a rector amb la col·laboració pastoral de Casimir Martí.

FINAL

L'actitud oberta i de servei de les parròquies avui és apreciada com una aportació valuosa a la construcció de la ciutat, a la solidificació cultural entre els vinguts de fora i els nascuts aquí, a la cristallització de vida comunitària, a la creació de xarxes i de serveis, a la transició pacífica cap a la democràcia, etc.

Podria dir-se que parròquies i societat civil s'han enriquit mútuament. Parròquies, capellans i comunitats van aprendre de la societat a ser més respectuosos amb la cultura de tothom, a renunciar a imposar res per la força, ni la sacramentalització en una societat que vol ser laica ni la laïcitat a un grup que vol expressions religioses, a felicitar-se quan aquesta societat assoleix el grau d'autonomia suficient per fer innecessàries les funcions de suplència que fins aleshores ha fet l'Església, i a rebre les felicitacions de la societat quan el capellà o les comunitats renuncien a qualsevol privilegi que els vingui donat pel fet de ser capellà o comunitat de creients. Hem après, en definitiva, que hi ha coses velles que es resisteixen a morir, però que el respecte a les persones ens obliga a ser dúctils, i coses noves que s'han de fer néixer, però que el respecte a les persones ens obliga a ser dúctils.

Davant els reptes del moment actual: crisi, laïcitat, reducció de la pràctica, presència d'altres confessions, les parròquies tenen uns reptes no previstos.

En primer lloc, han d'intentar ser comunitats de fe cristiana, que és el que els pertocaria. No és fàcil davant la laïcitat i alguns dels escàndols dels mateixos creients.

En segon lloc, haurien de contribuir a la funció educadora de fer ciutadans. Es tracta d'un procés de conquesta mental i material de la independència personal i col·lectiva davant la realitat, per conèixer-la i pensar-la amb el propi cervell i fer-hi néixer la justícia i la veritat.

El repte nou amb què es troben és la funció d'acollida que poden fer davant els nous fenòmens migratoris. Podran fer-ho amb una certa facilitat amb els immigrants procedents de països de religió majoritàriament catòlica, com per exemple els llatinoamericans, o fins i tot amb altres procedents d'alguns dels països de l'Est. Però haurien de fer-ho igualment amb els d'altres confessions, i especialment amb els musulmans, acollint, ajudant a compartir, facilitant, i fins i tot deixant espais de culte. Només així, a través de fets, l'Església serà capaç de donar testimoni de la sinceritat de les seves paraules.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- BALAGUER, Valentín (1973). *30 años al servicio de la Torrassa*. L'Hospitalet: Parròquia dels Desemparats, 80 p.
- (1985). *Nuestra Señora de los Desamparados 1935-1985*. L'Hospitalet: Parròquia dels Desemparats, 100 p.
- BONAL, Raimon (1974). *Collblanc i la Torrassa 1974: les raons d'una lluita urbana* [inèdit].
- BOTEY, Jaume (1986). *Cinquanta-quatre relats d'immigració*. L'Hospitalet: Centre d'Estudis de l'Hospitalet / Diputació de Barcelona.
- (1987). «L'Església en la cultura del carrer». A: *Quaderns de Pastoral*, núm. 100.
- BREU, Ramon (1988). «El barri de Sta. Eulàlia de Provençana: elements per a una crònica». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 6 (octubre), p. 167-191.
- CAMÓS, Joan (1986). «El mite de la Torrassa: l'Hospitalet 1931-1936». A: *Plecs d'Història local*, núm. 1 (*L'Avenç*).
- (1986). *L'Hospitalet, la història de tots nosaltres 1930-1936*. Diputació de Barcelona, 194 p.
- CASAS, Joan (1985). *La formació de la indústria a l'Hospitalet del s. XIX*. Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 64 p.
- CODINA, Jaume (1970). *L'Hospitalet del Llobregat 1573-1632*. Ponència de Cultura. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament, 170 p.
- (1987). *Els pagesos de Provençana (984-1807)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 3 vol.
- DIVERSOS AUTORS (1997). *Història de l'Hospitalet*. Centre d'Estudis de l'Hospitalet / Ajuntament de l'Hospitalet. 240 p.
- DIVERSOS AUTORS (2008). *L'Hospitalet, lloc de memòria. Exili, deportació, repressió i lluita antifranquista*. Centre d'Estudis de l'Hospitalet / Ajuntament de l'Hospitalet, 465 p.
- DOMÍNGUEZ, Manuel (1991). «Taller d'Associacionisme del Barri de Bellvitge». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 10 (setembre). Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- JORDÀ, Josep M. (1996). *Collblanc i la parròquia de Sant Ramon Nonat*. Parròquia Sant Ramon Nonat, 240 p.
- JOVÉ, Marta (1990). «Taller d'associacionisme del Barri del Gornal». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 9 (maig). Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- LAFUENTE, José Luis i VIÑAS, Jesús (1977). *Los objetores. Historia de una acción*. Madrid: Cares Barcelona, 260 p.

- MADURELL, Josep M. (1977). *Fulls històrics de l'Hospitalet del Llobregat*. Ponència de Cultura. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament, 120 p.
- MARCÈ, Francesc (2n trimestre 1974 / 4t trimestre 1975). «Batlles» o alcaldes de l'Hospitalet. Siglos XVIII-XX». A: *Boletín de Información Municipal*, núm. 82-88.
- MARÍN, Àngels (1995). *La Florida*. Col·lecció ADIGSA, núm. 45. Barcelona: Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya, 145 p.
- (1995). *El Gornal*. Col·lecció ADIGSA, núm. 15. Barcelona: Departament de Benestar Social, Generalitat de Catalunya, 130 p.
- MARTI, Casimir i CERVERA Joaquim M. (2001). *Santa Maria del Gornal, 25 años (1976-2001)*. Parròquia del Gornal, 303 p.
- MASSANA, M. Pilar (1984). *L'Hospitalet a l'inici del s. XVIII*. Centre d'Estudis de l'Hospitalet, 115 p.
- MATAIX, Antoni (1987). «Aproximació a la història del barri Sanfeliu». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 3 (octubre), p. 223-244.
- MORALES, José Manuel (1988). «El barri de Sant Josep». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 6 (octubre), p. 191-213.
- MURILLO, José i SANTOLINO, Montse (2008). *50 anys compartint i acollint. Història de la parròquia de la Mare de Déu de la Llum (1966-2006)*. L'Hospitalet de Llobregat: Parròquia de la Llum / Ajuntament de l'Hospitalet.
- PARRAMÓN, Clara-Carme (2000). *Similituds i diferències. La immigració dels anys 60 a l'Hospitalet*. L'Hospitalet de Llobregat: Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- RIUS, Joan (1976). *El meu Josep Janés i Olivé*. Ponència de Cultura. L'Hospitalet: Ajuntament, 150 p.
- SALA, Cristina (1995). «Taller d'Associacionisme de Collblanc-la Torrassa (1960-1980)». A: *Quaderns d'Estudi*, núm. 11 (maig). Centre d'Estudis de l'Hospitalet.
- SANTACANA, Carles (1994). *Victoriosos i derrotats: el franquisme a l'Hospitalet 1939-1951*. Col·lecció Llorenç Sans, núm. 6. Barcelona: Centre d'Estudis de l'Hospitalet / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VOLTES, Pedro (1977). *Población y economía del Hospitalet pre-industrial*. Ponència de Cultura. L'Hospitalet de Llobregat: Ajuntament, 84 p.

Migracions interiors al Camp de Tarragona en la transició al món contemporani: el cas de Riudoms i Reus

Josep M. Grau Pujol

Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

Eugeni Perea i Simón

Centre d'Estudis Riudomencs Arnau de Palomar

Els moviments poblacionals que interessa estudiar en aquest article¹ corresponen al període de transició de l'Antic Règim a l'Època Contemporània —amb dades extremes de 1783 i 1839—, prenent com a model demogràfic els casos de Riudoms i Reus, en aquell moment poblacions de primer rang al Camp de Tarragona.²

¹ Amb referència als fluxos poblacionals a Riudoms i el seu territori, el Camp de Tarragona, la bibliografia és encara incipient, però amb sòlids treballs que visualitzen els moviments poblacionals en els segles XIX i XX. En aquest sentit, vegeu Josep M. GRAU i Eugeni PEREA (2007). «Itineraris d'emigrants riudomencs durant la Guerra dels Matiners (1847-1849)». A: *Lo Floc*, núm. 181 (abril-juny). Riudoms, p. 4-6. Albert MANENT ha treballat el despoblament i l'emigració dels pobles i llogarrets de l'Albiol, la Mussara i Mascabrers (l'Aleixar) al segle XX, a: (2003). *Llunari de noms i mots*. Reus: Edicions del Centre de Lectura (Assaig, 83), p. 163-198. Josep M. GRAU i Eugeni PEREA (2003) han incidit sobre «L'èxode de les muntanyes de Prades durant els segles XIX-XX: Mont-ral com a exemple». A: *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 101 (gener-març). Alcover, p. 21-34; Josep M. GRAU PUJOL i Roser PUIG TÀRRECH (2007). *Emigrar per viure. El moviment migratori de les Muntanyes de Prades al Camp de Tarragona en la primera meitat del segle XX*. Montblanc: Publicacions del Museu Arxiu.

² Per a un coneixement històric de Riudoms en la transició dels segles XVIII al XIX, hom disposa de diverses obres fragmentàries, però que ajuden a clarificar la importància i transcendència del període. Sobre cultura i ensenyament, vegeu Pere ANGUERA (1983). «El nivell cultural de Riudoms el 1835-1836». A: *Lo Floc*, núm. 46

Dins la dinàmica del creixement demogràfic català de finals del segle XVIII, Reus, amb els seus 15.112 habitants comptabilitzats el 1797, esdevingué la segona ciutat del Principat i la primera del Camp de Tarragona. Segons Jordi Andreu, entre 1787 i 1802 la seva taxa de creixement era del 17,4%, amb un índex anual de l'1,16, valors que es trencaren a l'inici del segle XIX amb la Guerra del Francès, en especial a partir de les crisis de mortalitat dels anys 1809 i 1813.³ El factor migratori fou una de les causes que influïren en aquesta evolució tan marcada.

Per quantificar i avaluar l'arribada de forasters a Reus disposem de diverses fonts documentals, com són els llibres sacramentals, el registre d'ingressos de malalts de l'hospital, els de la casa de la caritat i els padrons d'habitants. Un d'aquests documents, el padró de l'any 1820, confeccionat durant el Trienni Liberal, ens aporta dades sobre l'origen geogràfic dels habitants, i és l'obra que utilitzarem per visualitzar l'efecte imant de Reus sobre el seu entorn geogràfic, concretament sobre la vila de Riudoms.

L'entrada de Riudoms al segle XVIII havia estat del tot positiva pel que fa a la demografia —l'any 1716 comptava amb 1.285 habitants—, ara bé, l'evolució es malbaratà a causa de la Guerra de Successió, ja que, en un recompte de tres anys més tard, la

(juny). Riudoms, p. 20-21; Joan-R. CORTS I SALVAT (1992). «L'educació a Riudoms a les acaballes de l'Antic Règim (1790-1847)». A: *XI Jornades d'Història de l'Educació als Països Catalans*. Reus: Edicions del Centre de Lectura (Assaig, 37), p. 51-60; (1986). La «Tragèdia de Sant Sebastià». A: *Una mostra de teatre popular a Riudoms*. Edició, introducció i notes de Francesc MUNDI PEDRET i Salvador ANTON CLAVÉ. Riudoms: Centre d'Estudis Riudomencs Arnau de Palomar (Quaderns de Divulgació Cultural, 12).

Pel que fa a l'agricultura, trobem diverses aportacions a cura de Carlos MARTÍNEZ SHAW (1984). *Riudoms a la primera meitat del segle XVIII: un perfil socioeconòmic*. Riudoms: Centre d'Estudis Riudomencs Arnau de Palomar (Quaderns de Divulgació Cultural, 4); Josep Maria SANTAMARIA (1983). «Els propietaris amb títol de la vila de Riudoms a la segona meitat del segle XVIII». A: *Lo Floc*, núm. 43 (març). Riudoms, p. 8-9; Pedro Antonio HERAS CABALLERO i Carlos MAS ARRONDO (1987). «Riudoms a la segona meitat del segle XIX: Teodor Caballé i la crisi de la fil·loxera». A: *Lo Floc*, núm. 89 (març). Riudoms, p. 8-12.

Respecte al domini senyorial de la vila, vegeu Eugeni PEREA SIMÓN (1991). «El ritual de possessió eclesial de Riudoms l'any 1785». A: *Lo Floc*, núm. 122 (novembre-desembre). Riudoms, p. 7-9.

Sobre nissagues, disposem dels articles d'Antoni CAVALLÉ MARESME (1974). «El Pare Josep M. Cavallé i Carreño, una vocació mantinguda tota la vida (1806-1870)». A: *Boletín del Archivo Bibliográfico de Santos Creus*, núm. 40, vol. IV, p. 469-472; Joan-R. CORTS I SALVAT (1987). «Els Cavallé: una família riudomenca destacable». A: *Lo Floc*, núm. 89 (març). Riudoms, p. 14-20.

Referències a l'urbanisme local les trobem a: Jordi SALVADÓ I FOLCH (1987). «Apunts sobre la urbanització del Colomé». A: *Lo Floc*, núm. 90 (juny). Riudoms, p. 4-5; Eugeni PEREA SIMÓN (2007). «L'evolució urbanística de Riudoms (s. XII-XXI)». A: *Lo Floc*, núm. 180 (gener-març). Riudoms, p. 4-11.

Treballs sobre economia, demografia i sociabilitat a través de la documentació han estat esbossats per Josep Maria SANTAMARIA (1983). «El cadastre com a font demogràfica. Riudoms en el 1763». A: *Lo Floc*, núm. 45 (maig). Riudoms, p. 10-12, i (1984). «Riudoms en el cadastre de 1785». A: *Lo Floc*, núm. 53 (febrer). Riudoms, p. 5-7; M. Isabel DOMINGO I GISPERT (1986). «Els Capítols Matrimonials com a font d'aproximació al coneixement històric». A: *Lo Floc*, núm. 75. Riudoms, p. 7-10; Jordi PIQUÉ I PADRÓ (1991). «L'estudi de la família a l'Antic Règim: un inventari de Riudoms del 1832». A: *Lo Floc*, núm. 117 (gener-febrer). Riudoms, p. 4-5.

³ Jordi ANDREU (1994). *El Camp de Tarragona i el Priorat durant els segles XVIII i XIX. Les bases demogràfiques, agràries i comercials de l'expansió setcentista*. Tesis doctoral, vol. II. Bellaterra: UAB.

població havia perdut 302 individus. La guerra, però també l'exili i la immigració, havien fet el seu efecte. La recuperació serà, amb tot, força rellevant en els períodes següents: l'any 1787 Riudoms tenia 2.472 persones censades; el 1815, 2.833 (1.198 homes i 1.635 dones); el 1819, 2.921 (1.278 homes i 1.643 dones); el 1830, 2.649, i, el 1842, 3.147.⁴ En el primer quart del segle XIX, Riudoms era la segona localitat del Baix Camp en valors demogràfics, per darrere només de Reus, i amb una agricultura pròspera basada en la vinya —57,5%—, el secà —28,9%— i el regadiu —13,6%—, amb excedències en civada, oli i vi, que comercialitzava, i carències en determinats grans, com l'ordi, que havia d'importar. Aquestes avaluacions demogràfiques i agrícoles tenen la seva correspondència en l'inici d'una expansió urbanística fora muralles, però en canvi en els nivells d'ensenyament presenta greus mancances, ja que els seus índexs d'alfabetització es troben per sota de la mitjana comarcal.⁵

El capítol de la Guerra del Francès (1808-1814) a Riudoms es troba només perfilat. Sabem que ambdós bàndols l'han espoliat humanament i econòmica: el 16 de juliol de 1810 hom detecta la presència de la partida del Domingo; el 1811, les divisions armades del comandant Michoud i la italiana del Soldati, i, més tard, un destacament suís i una partida anglocatalana, dirigida per Miquel Nogueres. S'ha calculat en un centenar de persones les cridades a treballar en diverses tasques bèl·liques a Tarragona i altres llocs. Pel que fa a les contribucions econòmiques i en espècies, només hi ha dades puntuals, sense una quantificació global. Així, sabem que l'any 1809 Riudoms ha de donar 200 sacs d'ordi, 100 de civada, 60 de fesols, 25 d'arròs, 100 quintals de palla, 30 d'oli i 75 corders. També hi ha dades sobre pagaments entre 1810 i 1813, ja que la documentació eclesiàstica parla de les accions dels francesos que prenen o malbaraten les collites. Per a l'any 1918, hom ha calculat que el jornal d'un pagès era de 2,90 pessetes.

Pel que fa al col·laboracionisme amb els francesos, el trobem representat en alguns individus com Antoni Morell, que participà en la Junta Corregimental preparada per Suchet. Per atendre les víctimes de la guerra, s'habilità l'hospital de la vila, dirigit per un clergue franciscà i amb càrrec pressupostari als pobles del redós.

El francèsos, que havien ocupat la vila cap a l'abril de l'any 1811, es bateren en retirada el 19 d'agost de 1813, després de vint-i-vuit mesos d'ocupació, tot i que amb posterioritat encara es produïren algunes escomeses sobre el territori.

⁴ Josep IGLÉSIES FORT (1969). *El cens del comte de Floridablanca 1787*, vol. I (part de Catalunya). Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana, p. 498; Jordi ANDREU (1986). *Població i vida quotidiana a Reus durant la crisi de l'Antic Règim (1700-1850)*. Reus, p. 15-24.

⁵ L'única radiografia completa que tenim sobre aquesta època —població, sociologia, Església, agricultura, ensenyament, etc.— la facilita Eugeni PEREA SIMÓN (1985). *Salvador Massó: crònica d'una època, el primer quart del segle XIX*. Riudoms: Centre d'Estudis Riudomencs Arnau de Palomar (Quaderns de Divulgació Cultural, núm. 8).

LES NISSAGUES EMIGRANTS

La relació de cognoms de famílies que emigraren segons el ja esmentat padró de 1820 és, ordenada alfabèticament, aquesta: Agramunt, Albareda, Aulés, Badia, Bertran, Cabrer, Cailà, Calero, Corts, Dalmau, Ferran, Gili, Gispert, Hortonedà, Huguet, Jansà, Magrinyà, Marçal, Martí, Mas, Mestre, Monjo, Moragues, Morató, Monner, Noguers, Oriol, Pàmies, Ramon, Roger, Salvador, Serra, Simon, Soler, Tàpies, Toda, Torres, Toses, Vidal i Vilamat.

En aquests llistats només hem trobat un sobrenom, *Jaumató*, que en l'onomàstica local no apareix, si no és que es pugui vincular a *Jaumot*, documentat l'any 1729.

En total comptabilitzem una quarantena de cognoms distints en el traspàs de residència de Riudoms a Reus. Alguns d'ells apareixen mal grafats, com Llança, que ha de correspondre a Jansà, o Toses, tal vegada Torres, ja que no apareix en el corpus onomàstic local. Tots ells pertanyen a llinatges sòlidament arrelats entre els segles XII i XX, de manera que l'emigració d'alguns dels seus portants en aquest època no influeix en llur pervivència onomàstica, llevat de set casos —Albareda, Calero, Monjo, Morató, Tàpies, Toses i Vilamat—, però simptomàticament perquè la majoria d'aquests noms —cinc— els duen dones, a vegades fins i tot adaptat, com Calera, feminització del cognom Calero. Encara dues acotacions més a la qüestió de llinatges. En la tradició familiar de Riudoms no trobem Monjo ni Morató com a cognoms, ara bé, sí que existeixen cal Monjo i Monja, i Moratons com a denominació de partida de terra.⁶

Les dades d'emigració de riudomencs cap a la capital comarcal, Reus, l'any 1820, es calcula en 95 persones —41 homes (43%) i 54 dones (57%).

ELS HOMES I EL TREBALL

En funció de les dades d'aquest padró de 1820, podem classificar les professions dels emigrants riudomencs a Reus d'acord amb el sector al qual pertanyen:

- Sector primari: 17 (40,5%). Agricultura, amb 15 pagesos.
- Sector secundari: 12 (28,5%). Desglossat d'aquesta manera: fusta (1 constructor de carros i 1 fuster), metall (1 argenter), pell (1 blanquer, 1 sabater, 1 sombreroer i 1 aprenent de tintorer), tèxtil (1 cotoner, 1 galoner, 1 passamaner, 1 sastre, 1 teixidor i 1 veler).
- Sector terciari: 13 (31%). Professions liberals (1 advocat, 2 procuradors, 2 administratius i 1 porter), comerç (1 tractant), servei domèstic (6 minyones), classes passives (1 hisendat i 1 estudiant).
- Total: 40 (100%).

⁶ Eugeni PEREA SIMÓN (2006). *Onomàstica de Riudoms*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

La integració laboral dels joves emigrants es realitzava a través de l'aprenentatge. Roser Puig, a través de contractes notarials reusencs d'entre 1773 i 1793, documenta la presència de 14 aprenents originaris de Riudoms, una xifra que el situa en el segon lloc comarcal, després de la Selva del Camp, vila més poblada i propera geogràficament a la capital. En volum d'aprenents, Riudoms s'equiparava a Alforja, l'Aleixar i Vila-seca, i superava Cambrils, Constantí o Vila-rodona.⁷

LLOCS D'ORIGEN DE LES MULLERS DELS EMIGRANTS CASATS

Del mateix Camp de Tarragona, ho són una vintena (Alforja, 1; Maspujols, 1; Reus, 7; Riudoms, 9; la Selva del Camp, 1; Vila-seca, 1). De la Conca de Barberà, dos (l'Espluga de Francolí, 1 i Solivella, 1). Del Priorat, una, de Falset. De la Ribera d'Ebre, una, de Móra. Ja fora del seu propi territori, en trobem una de Vic, a la comarca d'Osona, i una altra de Castella, en total 26.

L'ACTIVITAT LABORAL DE LA DONA

Dins el moviment migratori de les zones rurals envers la ciutat, el pes de les dones és majoritari. Si a Riudoms el 1820 suposa el 57%, a la Conca de Barberà en el mateix flux i any és el 64,4%.⁸ En la majoria d'ocasions no consta la seva ocupació, en especial si eren casades; les solteres o vídues podien treballar en el servei domèstic, el comerç (revededores), de cosidores o de bugaderes.

REPRODUCCIÓ SOCIAL

La classificació laboral que originàriament hom pot haver desenvolupat no sempre es podrà mantenir en la nova integració laboral, en els tallers o empreses de destinació. Les referències a ofici anotades en el padró de 1820 ens permeten processar les diverses tipologies laborals dels esposos de les emigrants riudomenques:

- Sector primari: 15 (tots ells dedicats a la pagesia).

⁷ Roser PUIG i TÀRRECH (1992). *Els aprenents de Reus al final del s. XVIII (1773-1793)*. Reus, p. 88-89. A Barcelona, entre 1701 i 1808, el percentatge d'aprenents de fuster vinguts de fora vila oscil·la entre el 63% i el 85%, i en els mestres de cases els valors encara són més elevats, i superen en moltes dècades més de les tres quartes parts: Manuel ARRANZ (2001). *La menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*. Barcelona, p. 113 i 121-122.

⁸ Roser PUIG i Josep M. GRAU (2005). «Aportació de mà d'obra de la Conca de Barberà a la capital econòmica del Camp de Tarragona a l'inici de l'Època Contemporània». A: *Aplec de Treballs*, núm. 23. Montblanc, p. 97-122.

– Sector secundari: 11. Fusta (1 boter i 1 fuster), metall (2 argenters), tèxtil (1 sastre, 2 teixidors i 2 velers), pell (1 blanquer i 1 sabater).

– Sector terciari: 3. Transport (1 carreter i 1 calesser), professions liberals (1 procurador, 1 administratiu i 1 oficial de correus). Classes passives: 1 hisendat.

Si analitzem els llocs d'origen dels marits de les emigrants casades, el 96,77% són del Camp de Tarragona —30 en total (Alcover, 1; Constantí, 1; Reus, 16; Riudoms, 9; Salomó, 1; Valls, 1; Vila-seca, 1)—, i el 3,22%, una sola persona, de Vic (Osona). En total, 31 individus.

La necessitat d'atenció sanitària o assistencial i llur registre en els llibres corresponents ens permeten ampliar la localització de riudomencs emigrats a Reus. En les quatre primeres dècades del segle XIX es documenten tres orfes o pobres, d'entre sis i dotze anys d'edat, tots nens, a la casa de la caritat (Apèndix documental II). Anteriorment, en els anys vuitanta del mil set-cents, fan estada a l'hospital reusenc deu riudomencs, sis dones i quatre homes (Apèndix documental III).

Una altra de les informacions que aporta el padró, a banda de l'origen geogràfic, és l'edat i els anys de residència a la ciutat. El processament d'aquestes dades ens dona el següent escandall:

Cronologia de l'èxode riudomenc (1750-1819) segons el padró de Reus de 1820

<i>Anys</i>	<i>Emigrants</i>	<i>%</i>
1750-1790	16	18,5
1791-1796	6	6,9
1797-1807	10	11,5
1808-1814	38	43,7
1815-1819	17	19,5
Total	87	100

En aquest quadre anotem tan sols els emigrants dels quals consta la data d'arribada a Reus. El primer període es vincula al creixement de Reus com a centre comercial i industrial, i el segon correspon a la Guerra del Francès. A diferència de Tarragona, assetjada militarment, Reus acollí els invasors sense resistència armada. L'evolució migratòria s'accentua a partir del final de la Guerra, que a Riudoms es produeix, com ja hem dit, a l'agost del 1813.

A causa de la manca de registres de defuncions de Riudoms en el període del primer vicenni del segle XIX, hem cercat dades en poblacions properes per tal d'establir referències i possibles coincidències:

MIGRACIONS INTERIORS AL CAMP DE TARRAGONA EN LA TRANSICIÓ AL MÓN CONTEMPORANI

Anys	Montbrió del Camp			Riudecols		
	O	N	C	O	N	C
1802	87	?	-	119	50	-69
1808	48	?	-	40	58	+18
1809	94	?	-	90	51	-39
1810	35	44	+9	76	43	-33
1811	35	42	+7	62	59	-3
1812	35	39	+4	43	42	-1
1813	28	51	+23	31	42	+11
1814	51	52	+1	44	47	+3

Abreviatures: N: Naixements; O: Òbits; C: Creixement natural.

Font: Jordi ANDREU. *El Camp de Tarragona...*

Com podem comprovar, l'any més crític és 1809, seguit dels dos següents. Manel Güell ha documentat que les davallades més importants a les Borges del Camp, Cambrils, Bràfim i la Selva del Camp es produïren el 1809, i en segon lloc el 1812.⁹

En aquest èxode vers la capital comarcal també detectem el trasllat al complet de la família Toda-Tàpies, hisendats i fortament arrelats a la vila. Un dels seus membres, Baltasar de Toda i de Tàpies, desenvolupà a Reus una activitat política iniciada ja a Riudoms i que el conduí, entre altres càrrecs, a la presidència de la Diputació de Tarragona (1839-1840). No foren, però, els darrers, ja que la migració continuà en anys posteriors.¹⁰

APÈNDIX DOCUMENTAL

I. Emigrants de Riudoms habitant a Reus l'any 1820

* Francesc Agramunt, pagès, 36 a., e. a. 12 (1796).

– Gertrudis, 32 a., muller de l'anterior.

* Magdalena Albareda, 50 a., casada amb un blanquer de Reus (Pere Bofarull). Amb ells hi viu la mare d'ella, homònima, natural de Riudoms.

– Bernat Aulés, porter, s., 18 a., e. a. 16 (1818).

⁹ (2008). «*Hic Galicum Manus*». *La crisi demogràfica al Camp de Tarragona durant la guerra del Francès (1808-1814)* [obra inèdita]. L'any 1809 hi ha la febre tifoïda i el 1812 s'escampa la fam.

¹⁰ Vegeu el nostre treball *Itineraris d'emigrants...*

- * Teresa, vídua Badia, 63 a., e. a. 29.
- Francesca Mas, minyona, 18 a., e. a. 17 (1819).
- * Vicenç Bertran, 49 a., e. a. 38 (1809). La seva esposa era d'Alforja (Baix Camp) i havia arribat a Reus el mateix any que ell. Tenien una filla de 19 anys, nascuda a Barcelona.
- * Teresa Bertran, 61 a., e. a. 21 (1780). El seu marit era un pagès reusenc (Josep Savall).
- * Joan Cabrer, pagès, 24 a., e. a. 19 (1815).
- Ignàsia, 23 a., e. a. 14 (1811), muller de l'anterior.
- * Dominga Cailà, 60 a., e. a. 10 (1770).
- * Maria, vídua Calero [Calera, en el document], 75 a., e. a. 15 (1760). A casa seva hi vivia un capità de l'exèrcit retirat.
- * Joan-Baptista Corts, passamaner, 55 a., e. a. 13 (1778). La seva dona era de Vic (Osona) i residia a Reus des de l'any 1804.
- * Bonaventura Dalmau, pagès, 32 a., e. a. 30 (1818), casat amb una dona de Maspujols (Baix Camp) arribada a Reus el 1814. La parella tenia un fill de nou anys nascut a Riudoms i arribat a Reus el 1818.
- * Joan Ferran, veler, 23 a., e. a. 10 (1807), la seva dona era de Móra (Ribera d'Ebre), arribada a Reus el 1817.
- * Julià Jaumató, pagès, 40 a., e. a. 34 (1814).
- Florentina, 33 a., e. a. 27 (1814), muller de l'anterior.
- Francesc Jaumató, pagès, 12 a., e. a. 6 (1814), fill dels anteriors.
- Maria Anna Jaumató, 9 a., e. a. 3 (1814), germana de l'anterior.
- * Josep Gili, pagès, vidu, 45 a., e. a. 25 (1800).
- * Josep Gili, pagès, 31 a., e. a. 21 (1810). La seva muller era de Vila-seca (Tarragonès), arribada a Reus el 1810.
- * Josep Gispert, sastre, vid., 40 a., e. a. 10 (1790).
- * Salvador Gispert, procurador, 42 a., e. a. 22 (1800). La seva dona era reusenca.

- * Ramon Hortonedà, s., 10 a., e. a. 1 (1811). Era fill d'un pagès de Cambrils (Baix Camp) i una dona de Prades (Baix Camp), arribats a Reus el 1800 i el 1804, respectivament.
- * Josep Huguet, procurador, 26 a., e. a. 16 (1810). La seva muller era de Reus.
- * Josep Llançà, pagès, vid., 75 a., e. a. 73 (1818).
- * Josep Magrinyà, pagès, 27 a., e. a. 21 (1812). La seva muller era de Reus.
- * Eulàlia, vídua Marçal, 69 a., e. a. 1 (1752).
- * Magdalena (?), 44 a., e. a. 32 (1808), casada amb un pagès de Reus.
 - Josep Martí, pagès, fill de l'anterior, 25 a., e. a. 13 (1808).
 - Tecla (?), 18 a., e. a. 6 (1808), muller de l'anterior.
- * Joan Mestre, constructor de carros, 24 a., e. a. 16 (1812).
- * Maria Mestre, 45 a., e. a. 15 (1790).
 - Teresa, 27 a., e. a. 15 (1808), filla de l'anterior, casada amb un teixidor de Reus.
- * Bonaventura Moragues (dona), 16 a., e. a. 7 (1811). La seva mare era una vídua de Tarragona.
- * Isabel Morató, minyona, 24 a., e. a. 4 (1800). Vivia a casa d'un teixidor de Vic (Osona).
- * Salvador Monjo, pagès, 50 a., e. a. 48 (1818). La seva muller era reusenca.
- * Rosa Nogués, 60 a., e. a. 15 (1775).
- * Francesc Oriol, pagès, c., 35 a., e. a. 24 (1809).
 - Caterina (?), 32 a., e. a. 21 (1809), muller de l'anterior.
 - Teresa Oriol, s., filla dels anteriors.
- * Josep Munner, argenter, 71 a., e. a. 21 (1770). La seva esposa era d'Almagro (Castella).
- * Pau Oriol, fuster, 45 a., e. a. 35 (1810).
 - Ramona (?), 45 a., e. a. 35 (1810), muller de l'anterior. Els seus fills eren nascuts a Reus.
- * Josep Roger, 24 a., e. a. 22 (1818). La seva dona era de Solivella (Conca de Barberà).

- * Bernardina Pàmies, minyona, 20 a., e. a. 16 (1816).
- * Teresa, vídua Pàmies, 57 a., e. a. 51 (1814).
- Joan Pàmies, teixidor, 17 a., e. a. 11 (1814), fill de l'anterior.
- * Josep Ramon, pagès, 80 a., e. a. 12 (1752).
- * Anton Salvador, aprenent de tintorer, s., 20 a., e. a. 16 (1816).
- * Dídac Serra, blanquer (adobador de pells), 30 a.
- * Bonaventura Soler, sabater, 43 a., e. a. 9 (1786). La seva esposa era de la Selva del Camp (Baix Camp).
- * Magdalena Soler, 42 a.
- * Llorenç de Toda, hisendat, 61 a., e. a. 52 (1811).
- Hipòlita Tàpies, de 63 a., muller de l'anterior (arribada a Reus el 1811).
- Baltasar Toda Tàpies, advocat, 34 a., e. a. 28 (1814), fill dels anteriors.
- Francesc Toda Tàpies, estudiant [cursante], 20 a., e. a. 11 (1811), germà de l'anterior.
- Maria Teresa Toda Tàpies, 32 a., e. a. 23 (1811).
- Maria Josepa Toda Tàpies, 28 a., e. a. 19 (1811).
- Gertrudis Toda Tàpies, 22 a., e. a. 13 (1811).
- Maria Simon, minyona, s., 24 a.
- * Ignasi Torres, tractant, 40 a., e. a. 26 (1806). La seva muller era de Falset (Priorat), arribada a Reus el 1800.
- * Francesc Torres, pagès, 30 a.
- Rosa, 31 a., e. a. 28 (1817), muller de l'anterior.
- * Maria, vídua Toses, 40 a., e. a. 35 (1815). La seva família era de pagesos.
- * Francesc Vidal, cotoner, 43 a., e. a. 10 (1787). La seva muller era de Reus.
- * Antoni Vidal, galoner, 54 a., e. a. 14 (1780). La seva esposa era reusenca.
- * Antoni Vilamat [en el document Miramat], pagès, 42 a., e. a. 35 (1813).
- Teresa (?), 42 a., e. a. 35 (1813), esposa de l'anterior.
- * Antònia (?), 41a., e. a. 11 (1790), casada amb un veler de Reus.

MIGRACIONS INTERIORS AL CAMP DE TARRAGONA EN LA TRANSICIÓ AL MÓN CONTEMPORANI

- * Antònia (?), 25 a., e. a. 1 (1796), casada amb un sabater de Valls (Alt Camp).
- * Francesc (?), pagès, c., 30 a., e. a. 29 (1819). La seva dona era de l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà).
- * Joan (?), pagès, 76 a., e. a. 70 (1814).
- * Home, sombreroer, 25 a., e. a. 17 (1812). La seva muller era reusenca.
- * Caterina (?), 30 a., e. a. 15 (1805), casada amb un pagès de Reus.
 - Gertrudis (?), 38 a., e. a. 23 (1805), germana de l'anterior.
 - Francesca (?), minyona, 26 a., e. a. 24 (1818), treballava a casa d'un comerciant reusenc.
- * Tecla (?), 27 a., casada amb un pagès de Reus.
- * Teresa (?), c., 53 a., e. a. 21 (1788). El seu home era un pagès de Constantí (Tarragonès), Pau Giró.
- * Teresa (?), 35 a., e. a. 27 (1812), casada amb un boter de Reus.
- * Úrsula (?), 50 a., e. a. 24 (1794), casada amb un calessier de Salomó (Tarragonès), Bartomeu Fortuny.
- * Alexandra (?), 24 a., e. a. 18 (1814). El seu marit era un pagès d'Alcover (Alt Camp), arribat a Reus el mateix any 1814.
- * Rosalia (?), 33 a., e. a. 17 (1804). Casada amb un argenter reusenc, Salvador Jofré.
- * Maria (?), 34 a., e. a. 24 (1810), casada amb un argenter de Vic (Osona).
- * Maria. 34 a., e. a. 27 (1813). El seu home era un pagès de Reus.
- * Maria (?), 30 a., e. a. 1 (1791), casada amb un teixidor de Reus.
- * Rosa, 26 a., e. a. 13 (1807), casada amb un pagès de Reus.
- * Teresa, minyona, 20 a., e. a. 18 (1818).
- * Teresa, 25 a., e. a. 0 (1795), casada amb un veler de Reus.
- * Gertrudis, 20 a., e. a. 19, casada amb un procurador de Reus.
- * Paula, 28 a., e. a. 23 (1815). Casada amb un oficial de correus de Reus (Pere-Nolasc Belart), tenien un fill de 5 anys, nat a Tarragona.

- * Caterina, 42 a., e. a. 17 (1795), casada amb un sastre de Reus.
- * Josepa, 25 a., e. a. 7 (1802), casada amb un pagès de Reus (Josep Torroja).
- Maria Anna, 64 a., e. a. 29 (1785), casada amb un carreter de Vila-seca (Tarragonès), Joan Giró, arribat el 1784.

Abreviatures

- (?): cognom desconegut, no consta.
- a.: anys.
- e. a.: edat d'arribada a Reus.
- * L'asterisc indica l'inici d'un grup familiar.

Font: Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC), Fons municipal de Reus, població, padró municipal d'habitants 1820, sign. 1666.

II. Entrades d'infants originaris de Riudoms a la casa de la caritat de Reus (1808-1839)

- Joan-Pau Gispert, de 9 anys, fill de Pau i Maria Àngela. Ingressa el setembre de 1813.
 - Francesc Dalmau, de 6 anys, fill de Carles i Maria Rosa. Ingressa el 3 d'abril de 1825; el dia 4 de juliol és acomiadat per la Junta; el 28 de febrer de l'any següent retorna al centre i, finalment, el 1831, fuig del mateix establiment.
 - Pau Barberà, de 12 anys, fill de Pere-Joan i Àgueda. Ingressa el 14 d'abril de 1837.
- Total: 3 nois.

Font: ACBC, Fons municipal de Reus, Llibre de filiacions de la casa de la Caritat de Reus, sign. 709.

III. Malalts originaris de Riudoms ingressats a l'hospital de Reus (1783-1786)

- Francesca Martorell (1783).
- Paula Nat (1783).
- Josep Sanjoan (1783).
- Francesc Tàsies (1783 i 1786).
- Josep Nat (1784-1785).
- Magdalena Ferrer (1784-1785).
- Francesc Cases (1786).
- Maria, vídua d'Oller (1786).
- Josep Oller (1786).

– Joan Roig (1786).

Total: 10 (6 homes i 4 dones).

Observació: En el cas de les dones, com que no en consta l'estat civil ni l'edat, ignorem si el cognom és el de soltera o el de casada, és a dir, el del seu marit. Pel que fa als homes, se n'omet l'ofici i l'edat.

Font: ACBC, Fons municipal de Reus, sign. 680.

Les emigracions hivernals a Catalunya al segle XIX. Un aspecte del mercat de treball en el món rural

Llorenç Ferrer i Aldòs¹

Universitat de Barcelona

El funcionament del mercat de treball al camp és un tema poc conegut, i a mesura que ens hi anem endinsant presenta cada vegada més complexitat. Durant molt de temps, s'ha vist el món rural com un món que es dedicava a l'autosubsistència i que no produïa per al mercat. En part, aquesta concepció estava relacionada amb la reducció del món rural a la producció de productes agrícoles (blat, vi i oli) i a la creença de l'existència d'explotacions autosuficients.

Ja fa temps que hom s'ha adonat que aquesta imatge no corresponia a la realitat, no sols perquè les explotacions no eren autosuficients, sinó perquè els ingressos de les famílies provenien de la pràctica de moltes altres activitats no necessàriament relacionades amb els conreus bàsics. Això ha portat a l'encunyació del concepte de *pluriactivitat* per referir-se a les múltiples ocupacions que tenia una persona del camp i que asseguraven al pagès la seva subsistència i reproducció social.²

¹ És catedràtic d'Història Contemporània a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, C/ Montalegre, 4-6, 08001-Barcelona, llferrer@ub.edu.

² Vegeu sobre aquest concepte MAYAUD, 1984; CAZZOLA, 1987; GARRIER i HUBSCHER, 1988; FONTAINE, 1991; MACNEILL, 1992; DOMÍNGUEZ MARTÍN, 1993; ERDOZAIN, MIKELARENA *et al.*, 2003; MORENO FERNÁNDEZ, 2004; DIVERSOS AUTORS, 2006. Vegeu també el núm. 19 de la revista *Estudis d'Història Agrària*, dedicat a aquest tema.

Un dels elements que s'han d'analitzar per entendre aquesta complexitat del món rural és el mercat de treball. Per entendre la lògica d'aquest mercat i la seva complexitat, cal tenir en consideració els següents elements:

a) Tots els productes agrícoles tenen una estacionalitat, és a dir, hi ha períodes de temps en què necessiten molta feina i altres en què no. Tots tenen estacionalitats diferents (no és el mateix el cereal que la vinya o l'olivera) i alguns necessiten que la collita sigui molt ràpida per evitar que es faci malbé per la pròpia maduració o per les inclemències del temps.

b) Les produccions agrícoles i les seves estacionalitats es produeixen sobre un territori concret que no es pot traslladar d'un lloc a un altre, ni es pot canviar. Per exemple, a les terres baixes el blat madura abans que a les terres altes més fredes, o a un lloc és possible fer-hi vinya i a un altre no.

c) Les condicions agrícoles d'un territori varien d'un lloc a un altre: el sòl pot tenir més qualitat, pot ploure més o menys, pot fer-hi més o menys fred, pot nevar-hi una bona part de l'any... Les possibilitats agrícoles d'un espai seran diferents a les d'un altre espai.

d) Quan parlem de món rural cometem un greu error quan el reduïm al món del cereal, la vinya o l'olivera... En realitat tot el que una societat d'Antic Règim consumia venia de la transformació dels recursos naturals que es trobaven dins d'aquest món rural; per tant, en aquest món hi haurà moltes altres produccions que no tenen a veure amb el conreu de la terra. Som incapaços d'esmentar-les totes, però en citem algunes: produccions de glaç; produccions de teules, maons, pedres, guix, calç i bigues per a la construcció; producció de suro, d'escorça per a les indústries de la pell; pells del bestiar per a tota la producció de cuir; herbes remeieres, bolets, vesc, fustes per fer forques i altres eines, carbó i llenya per escalfar-se, etc., etc., etc. Això volia dir que aquestes produccions havien d'estar organitzades i provocaven una demanda difícil de definir de jornals i de relacions laborals entre els propietaris i els que s'hi dedicaven.

e) Com les produccions agrícoles, aquestes produccions també són estacionals, perquè depenen de l'estat dels recursos anuals (no es pot fer gel a l'estiu, per exemple, o tallar l'escorça d'un arbre quan es vol).

f) La comercialització dels productes agrícoles no estava resolta. Funcionaven fires i mercats i, sens dubte, eren una eina fonamental, però els venedors ambulants que anaven per les cases que oferien productes d'altri o productes que havien fabricat ells mateixos eren molts nombrosos. La sortida d'alguns productes del món rural també es produïa per aquesta via.

g) L'explotació d'alguns recursos naturals, per poder-los utilitzar en mercats urbans, demanava un nivell de coneixements prou important perquè sorgissin persones especialitzades en determinades transformacions, com per exemple carboners, pegaires, raiers, etc. No tothom era capaç de fer aquestes feines, la qual cosa condicionava les

relacions laborals establertes entre els que dominaven aquests oficis i els propietaris dels recursos naturals.

Són aquestes característiques derivades de la forma com s'obtenien els recursos les que expliquen les característiques i especificitats del mercat de treball en el món rural. En aquest article volem mostrar un dels aspectes d'aquest mercat de treball: les emigracions temporals de la gent de muntanya cap a la plana en els mesos d'hivern, quan no hi havia feina en els seus punts d'origen per fer determinades activitats, al segle XIX. En realitat, es combinaven dos interessos: la gent de muntanya que necessitava un ingrés complementari per fer front a les escasses possibilitats de les terres a l'hivern, i la gent de la plana que podia explotar recursos naturals o adquirir productes que només es produïen a la muntanya.

LES FONTS PER ESTUDIAR LES MIGRACIONS A L'HIVERN DE LA GENT DE MUNTANYA

Bàsicament utilitzarem dues fonts per estudiar aquest fenomen i mesurar-ne l'abast: els censos d'habitants i notícies extretes de treballs d'etnògrafs catalans del segle XX. Quan es comencen a fer els censos a Espanya, a partir de 1857, ben aviat es planteja el dilema de com registrar aquelles persones que diuen que viuen en un poble però que no hi són per un llarg període de temps, i les que hi viuen però en volen marxar tan aviat com hagi acabat la temporada.

Després de diversos dubtes, en el cens d'habitants de 1877 es feia la diferència entre població establerta i població transeünt, però no es recollia la població absent temporalment d'una localitat. En canvi, a partir de 1887, es distingeix clarament entre població present, població absent —que és fora temporalment— i població transeünt —que és de pas temporalment. El cens, a més, estava fet a 31 de desembre, és a dir, s'havien de censar les persones que dormien en una casa la nit del 31 de desembre. Aquesta informació es va mantenir en els censos posteriors fins als anys trenta.

Amb aquesta informació és possible cartografiar els pobles en què hi havia més absents el 31 de desembre de 1887. Es tracta de calcular quin percentatge de la població de la localitat —sense els transeünts— declarava que vivia fora en aquella data i després cartografiar-ho. És el que hem fet per als pobles de Catalunya el 1887 i el 1900, i els resultats són realment molt interessants.

Són totalment fiables aquests càlculs? Cada poble va omplir les enquestes del cens a la seva manera i, al registrador, és evident que li era més interessant saber quanta gent hi havia a la població que la dada, que podia semblar irrellevant, dels absents. Això vol dir que no tots els pobles devien emplenar amb la mateixa fiabilitat els fulls registrals, però, malgrat això, el resultat que hem pogut reconstruir sembla prou coherent per donar-lo per bo. D'altra banda, no tots els absents són migracions hivernals, ja que poden ésser persones que estan fent el servei militar, o hi ha altres causes locals. Tot i

així, no creiem que significués un percentatge gaire elevat. Utilitzarem, doncs, els censos de 1887 i 1900 a Catalunya per a quantificar l'abast d'aquestes migracions.

La segona font, que utilitzarem de forma parcial en aquest treball, són descripcions etnogràfiques de començaments del segle xx, quan va aparèixer un corrent de folkloristes que va recollir modes de vida del passat. En aquestes descripcions apareixen notícies d'aquestes migracions, però sovint són atemporals i es fa molt difícil poder situar-les cronològicament i precisar-ne l'abast. Tot i així, el seu recull ajuda a conèixer qualitativament el fenomen. Hem d'insistir que es tracta d'una simple aproximació no acabada.

UNA CARTOGRAFIA DE LES MIGRACIONS HIVERNALS A CATALUNYA

A partir de les dades de persones absents per sexes dels pobles de Catalunya el 1887 i el 1900 hem calculat un índex d'absents (Resident absent / resident present + resident absent) que es converteix en un índex d'absents masculins i un índex d'absents femenins si només tenim en consideració la població masculina o la femenina. En el càlcul no hem utilitzat la població total (Resident present + transeünts), ja que l'emigració hivernal sorgeix de la població resident, no de la que està de pas com els transeünts.

En els dos primers mapes hem recollit el % de persones absents en els diferents municipis el 31 de desembre de 1887 i de 1900, és a dir, el que hem anomenat una emigració hivernal.³ Els dos mapes posen de manifest:

a) Que els pobles de les comarques del Pirineu lleidatà presenten percentatges d'absències que se situen entre el 10 i el 25% d'homes (Vall d'Aran, Cerdanya, Alta Ribagorça, Pallars Sobirà, nord del Pallars Jussà, nord del Berguedà i nord del Ripollès). També alguns pobles del Montseny s'afegeixen a aquest moviment.

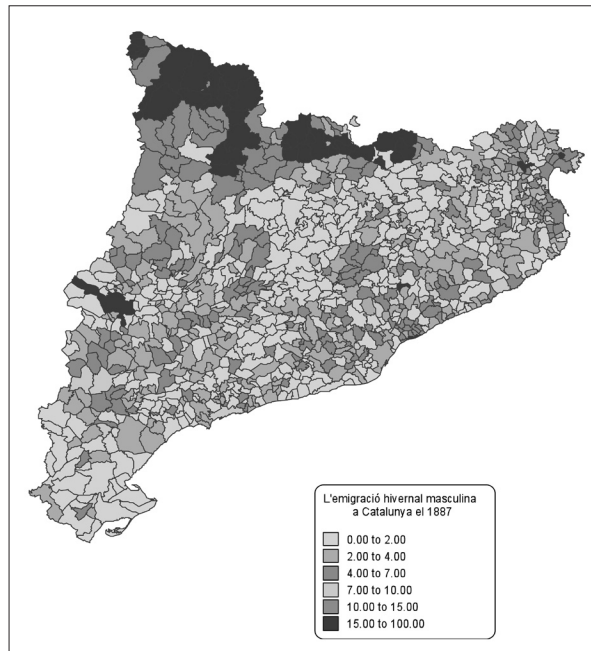
b) Hi ha una emigració molt important en algunes ciutats com Lleida, Girona o Figueres que, òbviament, no deu tenir res a veure amb les migracions hivernals de muntanya que estem estudiant, però que tampoc sabem a què responen.

c) En el mapa de 1900 s'observa una intensificació d'aquesta emigració. Des del Pirineu de Lleida fins al nord del Ripollès l'emigració —color més fosc— s'ha fet més intensa i homogènia. A aquestes zones tradicionals s'hi afegeixen altres nuclis amb emigració hivernal elevada: a l'Alt Empordà, a l'Anoia, al Priorat i en alguns pobles concrets. Es pot afirmar que l'any 1900 la quantitat d'homes que es manifesten absents s'ha incrementat en molts altres llocs, normalment situats en zones muntanyoses.⁴

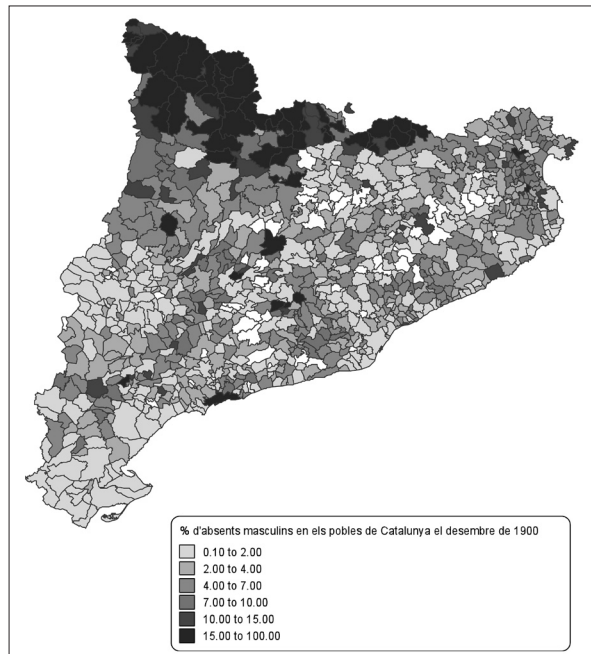
³ En un apèndix final hem elaborat un llistat amb els pobles de Catalunya on hi havia més del 15% d'homes absents tant el 1887 com el 1900.

⁴ A Tarragona, per exemple, hi ha el 21,2% d'homes absents, un percentatge molt elevat, sense que sapiguem a què es deu aquesta absència d'homes a la ciutat.

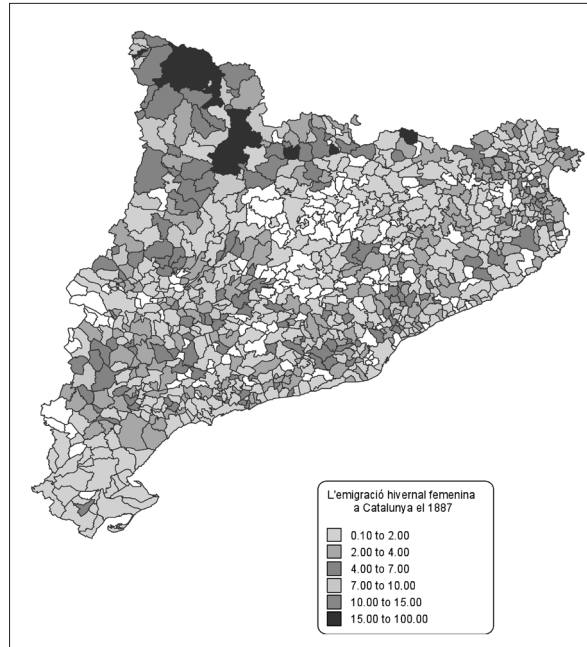
L'emigració hivernal masculina a Catalunya el 1887

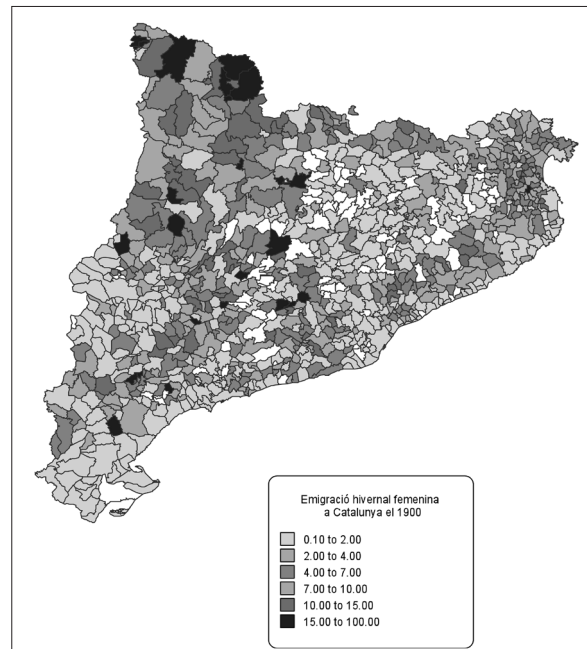
L'emigració hivernal masculina a Catalunya el 1900

L'emigració hivernal femenina a Catalunya el 1887

L'emigració hivernal femenina a Catalunya el 1900

La següent pregunta té a veure amb si hi havia també una emigració hivernal femenina o era només un fenomen masculí. Per això hem elaborat dos mapes amb la mateixa metodologia que recullen els % de dones que estaven absents sobre el total de la població teòrica resident (dones absents + dones residents). En aquests mapes s'observa el següent:

a) La intensitat del color més fosc és molt menor en el cas de les dones tant l'any 1887 com l'any 1900, la qual cosa permet afirmar, per tant, que l'emigració hivernal femenina era menor.

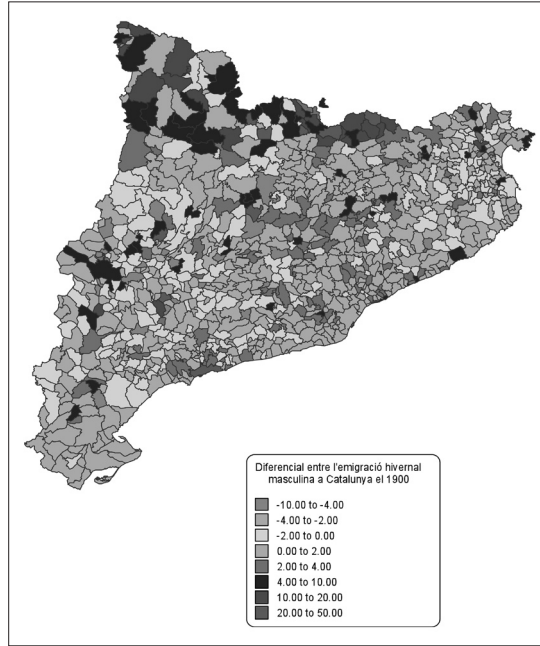
b) La geografia de l'emigració hivernal femenina és lleugerament diferent; mentre que la masculina s'estén amb força al llarg dels Pirineus fins al Ripollès, la femenina es concentra més al nord de la província de Lleida.

c) L'any 1900 la intensificació d'aquesta emigració hivernal afecta també altres conjunts de pobles: l'Alt Empordà, l'Alt Penedès, l'Anoia, alguns pobles del Montseny, el Pla d'Urgell, la Segarra, la Conca de Barberà, el Priorat, i fins la Ribera d'Ebre. L'emigració hivernal femenina, doncs, és menys intensiva que la masculina, es concentra al Pirineu de Lleida i al nord d'aquesta província i dibuixa dues línies: una que baixa per la Serralada Prelitoral i una altra que encercla tot el Pla de Lleida.

Els mapes posen en evidència l'existència d'una emigració hivernal pirinenca que és més masculina que femenina, que s'incrementa a finals del segle XIX i s'escampa cap a altres nuclis de pobles petits situats en altres sistemes muntanyosos menors. Volem analitzar ara si hi ha coincidència entre l'emigració masculina i la femenina, o, dit d'una altra manera, si hi ha pobles en què només emigren els homes i altres en què només emigren les dones. Per això hem construït el mapa següent, que representa per municipis el diferencial entre el % d'homes emigrats i el % de dones emigrades. El color fosc indica quan el diferencial és favorable als homes, i el més clar quan és favorable a les dones. El fosc és clarament majoritari, per tant, a la majoria de pobles el saldo migratori és clarament masculí. Aquest balanç és contundent a les zones de més migració pirinenca, on els diferencials assoleixen percentatges que superen el 10% en molts casos. De les comarques més migratòries, només al Pallars Jussà s'equilibren els percentatges i es decanten lleugerament cap a les dones, de tal manera que podem pensar que hi havia més emigració femenina. Aquesta tendència general es veu matisada amb excepcions que devien respondre a característiques del mercat de treball local o a oportunitats específiques.

Així doncs, sembla clar que, excepte el Pallars Jussà, a la resta del Pirineu els homes emigraven durant l'hivern més que les dones, mentre que en comarques com la Noguera, el Pla d'Urgell, les Garrigues, el Priorat, la Terra Alta i l'Alt Penedès el saldo és lleugerament favorable a les dones. És clar que parlem de comarques en què l'emigració hivernal era molt poc significativa.

Diferencial entre emigració hivernal masculina i emigració hivernal femenina a Catalunya el 1900

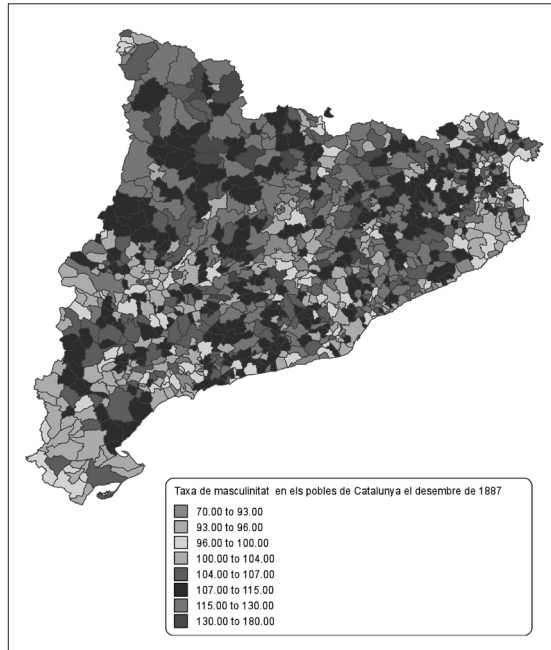

De fet, podríem sospitar un altre fenomen: les dones emigraven menys a l'hivern perquè en realitat la seva emigració era definitiva. Pensem que estem mesurant una migració estacional hivernal, no els moviments migratoris. Aquest fenomen el podem percebre cartografiant la taxa de masculinitat dels diferents pobles. Continuem utilitzant només la població resident masculina i femenina i l'absent masculina i femenina i deixem fora els transeünts. Els mapes que hem elaborat no reflecteixen com estava repartit l'equilibri de sexes sobre el territori, sinó quin seria l'equilibri un cop retornats a casa els absents masculins i femenins. Aquest càlcul ens permet percebre com el procés migratori definitiu afecta l'estructura de sexes.

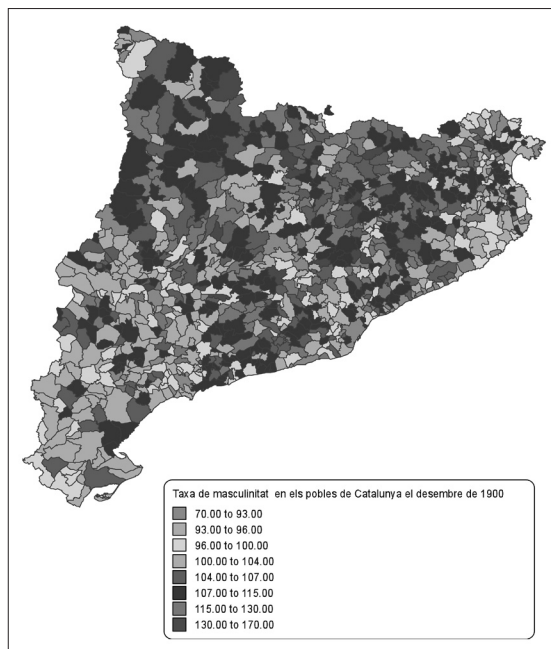
En els mapes següents hem cartografiat la taxa de masculinitat en el supòsit que tots els absents haguessin tornat a casa tant el 1887 com el 1900. Podem ressaltar diferents fenòmens:

a) En primer lloc, a la majoria de pobles de Catalunya hi havia més homes que dones. El 1887 són majoria els pobles que tenen més del 7% d'homes, però són molts els pobles en què el superàvit d'homes se situa entorn del 30%, especialment a les comarques pirinenques, però també a la Noguera, el Solsonès, l'Anoia, etc. Realment el dèficit de dones és espectacular en moltes zones. Tot fa pensar, per tant, que hi havia una emigració massiva de dones que era definitiva.

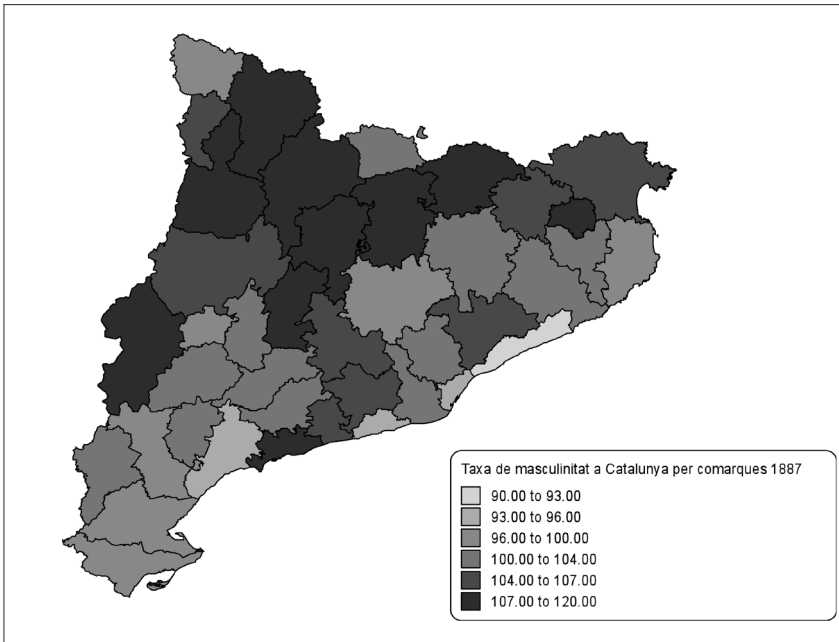
Taxa de masculinitat a Catalunya el 1887. Residents més absents

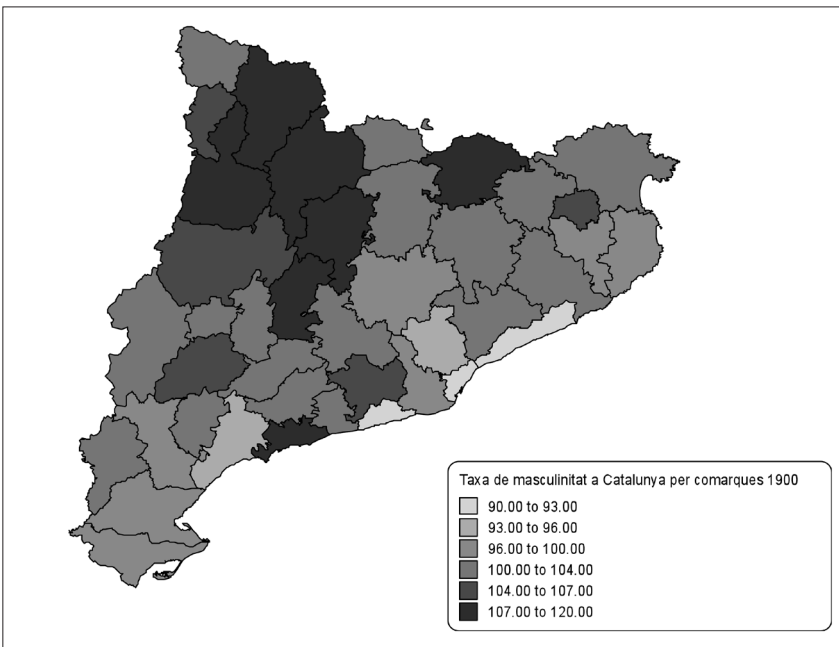
Taxa de masculinitat a Catalunya el 1900. Residents més absents

Taxa de masculinitat a Catalunya per comarques el 1887

Taxa de masculinitat a Catalunya per comarques el 1900

b) Aquest excés d'homes es contraposa als pobles on hi havia més dones que homes. Aquest excés es concentra a les ciutats i en comarques de la costa com el Maresme, el Barcelonès, el Garraf, l'Alt Empordà, les terres de l'Ebre i el Bages, on la indústria tèxtil atreïa sobretot dones. Cal pensar que aquestes emigracions de dones eren més definitives.

c) L'any 1900 el mapa perd intensitat de color. Continuen predominant les taxes de masculinitat, però en percentatges menys elevats. Als pobles en què hi havia un excés d'homes va passar a predominar la franja del 7 al 15%, i les quantitat més elevades eren menys abundants. Aquesta evolució ens indica que potser els homes també han començat a emigrar de forma definitiva, la qual cosa fa reduir la intensitat.

d) Al mateix temps, l'any 1900 han crescut els municipis en què hi ha més dones que homes. S'han aprofundit les emigracions femenines cap a la costa —a les comarques anteriors cal afegir-hi el Baix Empordà, el Baix Llobregat i el Vallès Occidental—, la qual cosa ens indica que les dones tendien a marxar dels seus pobles de forma definitiva cap allà on hi havia feina. Es comença a dibuixar una Catalunya en què predominen els homes i una altra en què predominen les dones.

Quanta gent participava en aquestes migracions de les comarques de muntanya? A la taula següent hem recollit el total d'individus que consten com a absents a les comarques de muntanya. Estem parlant de 5.968 homes el 1887 i 6.024 el 1900, és a dir, estabilitat en quantitats totals, i predomini dels homes de l'Alt Urgell, el Pallars Sobirà i la Cerdanya el 1887, i de l'Alt Urgell, el Pallars Sobirà i el Pallars Jussà el 1900. Destaca un increment d'emigrants del Pallars Jussà i estabilitat a la resta.

Persones que participaven en les migracions hivernals el 1887 i el 1900 a les comarques pirinenques

<i>Comarca</i>	<i>Homes (1887)</i>	<i>%</i>	<i>Homes (1900)</i>	<i>%</i>
Alt Urgell	1.660	27,8	1.574	26,1
Alta Ribagorça	392	6,6	296	4,9
Cerdanya	1.103	18,5	1.020	16,9
Pallars Jussà	723	12,1	1.044	17,3
Pallars Sobirà	1.251	21	1.312	21,8
Vall d'Aran	839	14,1	778	12,9
Total	5.968		6.024	

LLORENÇ FERRER I ALÒS

<i>Comarca</i>	<i>Dones (1887)</i>	<i>%</i>	<i>Dones (1900)</i>	<i>%</i>
Alt Urgell	1.062	33,8	1.037	29,4
Alta Ribagorça	164	5,2	122	3,5
Cerdanya	291	9,3	318	9
Pallars Jussà	607	19,3	1.016	28,8
Pallars Sobirà	581	18,5	605	17,2
Vall d'Aran	436	13,9	429	12,2
Total	3.141		3.527	

Les dones que emigraven eren moltes menys, tot i que es van incrementar entre 1887 i 1900. El primer any van emigrar 3.141 dones, i el segon 3.547, un increment del 12,3%. La comarca que més emigrants aportava era l'Alt Urgell (amb una tercera part), seguida del Pallars Jussà i el Pallars Sobirà. El 1900 es van incrementar de forma molt significativa les dones migrants del Pallars Jussà (de fet, les 386 dones de més respecte del 1887 surten d'aquesta comarca).

LES NOTÍCIES QUALITATIVES DE LES MIGRACIONS HIVERNALS

És realment molt difícil trobar una font que descrigui amb detall aquestes migracions, i menys des d'un punt de vista cronològic. Per acostar-nos a aquest fenomen hem utilitzat les respostes a l'enquesta de Francisco de Zamora, treballs etnogràfics (fonamentalment un buidatge del *Costumari Català* de Joan Amades) i altres fonts que aporten notícies esporàdiques.⁵

La resposta a la pregunta 121 del *Cuestionario de Francisco de Zamora*:⁶ «Si los vecinos salen del país algunas temporadas al año, a qué países, por qué estaciones, si van a trabajar con sus personas y animales o a pedir, y si de esta salida resulta provecho o daño» mostra com existia a finals del segle XVIII un moviment migratori hivernal:

Salen de los montes muchas gentes en el invierno, y pasan en Empurdan, y llano de Barcelona, unos mendigando y otros trabajando (Corregiment de Berga) (SERRA I FERRER, 1985).

⁵ Microfilm de les enquestes de Francico de Zamora, Palau Reial, Madrid. Algunes d'aquestes enquestes han estat publicades (PICANYOL, 1969; SERRA I FERRER, 1985; BOIXAREU, 1989; PAPIOL, 1990; BARBA ROCA, 1991; CODINA, MORAN *et al.*, 1992; TORRAS RIBÉ, 1993; GRAU, 1995). Al *Costumari* de Joan Amades hi abunden les petites notícies sobre migracions hivernals (AMADES, 1982).

⁶ En el cas de les enquestes enviades al cap de corregiment, la pregunta és la 154.

De este pueblo salen en tiempo de invierno y primavera cientos de hombres por serrar madera en el Principado y Reino de Aragón, con provecho de muchos (Castellar de n'Hug).

La mas partida de los vevinos van a trabajar a Ballés en el invierno, y esto les vale para cargar el sègol que les falta, que por la mucha nieve no se puede trabajar en el invierno, algunos van a pedir limosna (Sant Martí de Fornells).

Algunos jornaleros pobresitos al invierno bajan a las tierras bajas a trabajar, y de esto tienen el provecho que ellos ganan algun dinero, y se ahorra el gasto a casa, pues en el invierno la mayor parte no se puede trabajar por nieves, lluvias y yelos; salen al Vallés, Pla de Barcelona o Empurdan (Palmerola).

De nuestros vecinos, solo los pocos villarriegos meramente jornaleros en la labranza y que no peinan ni tejen lana son los que salen en el rigor del invierno al trabajo de su arte al Llano del Llobregat y sus inmediaciones (Moià) (PICANYOL, 1969).

Los vecinos del país bajan a las siegas del llano de Urgel y a la sazón regresan a las suyas. En el invierno muchos pasan a Francia para sus trabajos, otros para lo mismo a Barcelona y Campo de Tarragona, y otros vagando a mendigar por la provincia, por Aragón y por ambas Castillas (Corregiment de Tarn) (BOIXAREU, 1989).

La mostra de declaracions permet afirmar que, a finals del segle XVIII, existia un moviment migratori hivernal de la muntanya cap a comarques de la plana (Empordà, Pla de Barcelona, Pla del Llobregat, Vallès, «marina»...) que també es dirigia en part a França. Només en el cas de Castellar de n'Hug apareix una especialització en els seus migrants, que era serrar fusta, i s'esmenta també que alguns emigren i es dediquen a demanar caritat. Poc més en sabem. Al segle XVII, colles de carboners sortien de la vall d'Osseja, a la Cerdanya, cap a Vic i Barcelona. També hi havia comerç ambulat de mantegaires i mitjaires de la Cerdanya cap a Barcelona i Marsella (VILA, 1984: 156-157).

Al segle XIX podem precisar alguna cosa més. De fet, apareix molt estesa la denominació de «cerdà» per referir-se a la persona que ve de la muntanya a fer alguna feina. Una de les activitats en què estaven especialitzats era fer carbó. Els dominis tradicionals dels cerdans eren la Plana de Vic, les Guillerries, la serra del Montnegre, el Corredor i Sant Mateu, tot i que a finals del segle XIX van començar a rebre la competència dels tortosins. Es van acabar dividint les zones, i mentre que els cerdans ocupaven el sector nord i oriental del massís, el sector més proper a Barcelona estava en mans dels tortosins (GUTIÉRREZ PEREARNAU, 1996).

Sembla que els cerdans també controlaven l'ofici de paredaire, que exercien precisament en els mesos d'hivern. Al mas Santmartí de Serraïma hi havia una habitació que era coneguda com «la dels cerdans» perquè és on dormien quan a l'hivern venien a refer parets de pedra seca (SANMARTÍ, 1995). J. Amades cita que «gaudeixen de fama els paredaires de la Cerdanya» (AMADES, 1982, vol. I: 629), i a Ripoll al mes de febrer també hi passaven «els paredaires de la Cerdanya» (VILARRASA VALL, 1975: 56). Un altre dels oficis que s'atribueixen a la gent de la Cerdanya era el de mantegaire: bai-

xaven a l'octubre cap a Barcelona per vendre mantega, formatge d'ovella i, a vegades, barretines, peücs, i faixes que havien preparat les dones (AMADES, 1982, vol. v: 354). Tenien una botiga al carrer de la Boqueria. L'any 1853 a Matadepera s'escrivia: «He pagat a un serdà per al treball d'estellar diset quintals de soca d'alzina» (COMASOLIVAS FONT, 2003).

L'altra migració de la qual tenim un cert coneixement és la de les trementinaires de Tuixén i la vall de la Vansa, que baixaven a vendre trementina, però també tot tipus d'herbes remeieres i bolets secs. Sabem que solien recórrer el Pla de Bages, les Garrigues, la Conca de Barberà i el Camp de Tarragona (AMADES 1982, vol. iv: 1073). Les difícils condicions en què vivien en aquesta zona de l'Alt Urgell expliquen la necessitat d'obtenir ingressos complementaris, que, en aquest cas, es feien mitjançant l'emigració hivernal de les dones «que anaven pel món» (FRIGOLE, 2005; 2006). Segons les temporades, recorrien diferents parts de Catalunya: a la tardor solien anar al Pla d'Urgell i comarques properes. Solien passar el Nadal a casa. Al mes de gener s'adreçaven a les parts central i nord-oriental de Catalunya. Recorrien també les terres del Llobregat i el Cardener i Barcelona i els pobles del voltant. L'expressió «rams amunt, Pasqua a casa» indicava el final de l'activitat. Quan «anaven pel món» procuraven obtenir allotjament a les cases on portaven les herbes, a canvi d'un petita quantitat del producte que portaven (FRIGOLE, 2006). Era una activitat complementària fonamental.

Una altra de les ocupacions dels muntanyencs era dedicar-se a fer pega. Els pegaires de Saló i Matamargó (Bages) baixaven de l'Alzina d'Alinyà a l'Alt Urgell. Sovint eren una colla de parents. La darrera fornada l'enviaven a Organyà, i des d'allà les dones se l'enduien per vendre-la al detall. Cal assenyalar l'estabilitat d'algunes d'aquestes migracions, ja que els que baixaven de muntanya solien saber on els acollirien per treballar si hi havia feina (FABREGA ENFEDAQUE, 2006).

Els serradors eren de Castellar de n'Hug. Escriu S. Vilarrasa: «Passen colles de serradors de Castellar de n'Hug, pobles en què els homes a l'hivern marxen la major part, uns a fer de pastor guardant sos ramats al Vallès i altres cercant feines de pastor per les pagesies» (VILARRASA VALL, 1975).

A Gósol, a l'octubre, quan arribava l'hivern, els paraires marxaven del poble, anaven casa per casa cardant i preparant la llana i tornaven a casa per Pasqua (AMADES, 1983, vol. iii: 513). També baixava del Conflent i del Vallespir gent que feia ballar l'ós (AMADES, 1982, vol. v: 351).

CONCLUSIONS

De totes les dades que hem aportat, en podem extreure les següents conclusions:

a) Segons els censos de població, existia una emigració hivernal dels pobles de muntanya, on el clima era més fred i abundava la neu, cap a les comarques de la plana de Catalunya, però també de França i Aragó. Els mapes que hem reconstruït no en

deixen cap dubte. Segurament hi havia algunes altres àrees, no tant de muntanya, que també hi participaven, però amb menys intensitat. Que quedi ben clar que només hem treballat les emigracions hivernals i hem deixat de banda les emigracions en altres èpoques de l'any, segurament molt més generalitzades.

b) Era fonamentalment una emigració masculina, tot i que depèn dels llocs també podia arribar a ésser femenina. Hi ha comarques d'on marxen tants homes com dones.

c) Les taxes de masculinitat tan elevades en les zones de muntanya ens indiquen que l'emigració femenina tendia a ser més definitiva i es traslladava cap a les comarques costaneres, les ciutats o on hi havia fàbriques que ocupaven les dones.

d) Estem parlant que l'Alt Urgell, l'Alta Ribagorça, la Cerdanya, el Pallars Jussà, el Pallars Sobirà i la Vall d'Aran aportaven cada any 6.000 homes i entre 3.000 i 3.500 dones a aquestes emigracions hivernals, als quals caldria afegir-hi els nuclis d'altres zones que també hi participaven.

e) Solien ésser unes migracions en colla o de forma solitària que solien començar a començaments d'octubre i duraven fins a l'abril, precisament quan hi havia menys feina a la muntanya. Per les notícies que tenim, sembla que hi havia un grup que anava a «demanar caritat» —diverses descripcions hi fan referència—, però la major part eren persones que coneixien bé una determinada transformació dels recursos naturals. En aquest sentit, trobem pegaires (que es dedicaven a fer pega al bosc), carboners (que feien carbó vegetal) o paredaires (que feien parets i marges de pedra seca). Molts dels que emigraven ja havien quedat l'any anterior que hi tornarien l'any vinent, precisament per l'estacionalitat de la feina (feines del bosc a l'hivern), o el cap de colla era el que anava de casa en casa buscant noves feines.

f) L'altra forma que prenia aquesta migració era anar a vendre els productes que es fabricaven durant l'any. Les trementinaires de Tuixén, per exemple, baixaven a vendre trementina, herbes remeieres, bolets secs... que no es trobaven a la plana. No anaven a cegues a vendre, tenien rutes ben establertes i cases que ja les esperaven per proveir-se. Tenim notícia dels mantegaires de la Cerdanya, que venien mantega, formatge fresc i altres productes fets al seu territori durant l'estiu o durant l'hivern per les dones que es quedaven. Fins i tot sabem que tenien una botiga al carrer de la Boqueria de Barcelona. En aquest cas, es tractava de portar a vendre determinades especialitzacions a un mercat que esperava aquests productes estacionals.

g) Segurament aquestes migracions hivernals podien esdevenir definitives. És del tot lògic pensar que les rutes migratòries i els destins per treballar o per anar a vendre foren aprofitats per instal·lar-se definitivament ben entrat el segle xx.

Per entendre el funcionament del mercat de treball en el món rural cal tenir en consideració aquestes migracions hivernals. La manca de treball a l'hivern a les zones d'origen obligava els residents a buscar oportunitats en altres àrees, ja fos anant a vendre els recursos de la muntanya que no existien a la plana, ja fos especialitzant-se

en determinades produccions hivernals que solien tenir a veure amb el bosc. Així obtenien recursos per complementar l'economia pagesa de muntanya, però també intercanviaven informacions de tota mena, i això feia que els diferents mons rurals fossin més permeables.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- AMADES, J. (1982). *Costumari català*. Barcelona: Salvat Editors / Edicions 62.
- BARBA ROCA, M. (1991). *El corregiment i el partit de Vilafranca del Penedès a l'últim terç del segle XVIII*. Vilafranca de Penedès: Museu de Vilafranca.
- BOIXAREU, R.E. (1989). *Resposta del Corregiment de Talarn al qüestionari de Francisco de Zamora (1789)*. Lleida: Centre d'Estudis del Pallars.
- CAZZOLA, F. (1987). «La pluriatività nelle campagne italiane: alcuni problemi interpretativi». A: *Bolletino Bibliografico del Centro Studi per la Storia e Historia*, núm. 38, p. 877-913.
- CODINA, J.; MORAN, J. et al. (1992). *El Baix Llobregat el 1789. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*. Barcelona: Curial / Abadia de Montserrat.
- COMASOLIVAS FONT, J.E. (2003). *Dietari de Francesc Gorina i Riera, pagès de Matadepera (1841-1904)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DIVERSOS AUTORS (2006). «Pluriactivitat en el camp català». A: *Estudis d'Història Agrària*, núm. 19.
- DOMÍNGUEZ MARTÍN, R. (1993). «Caracterizando al campesinado y a la economía campesina: pluriactividad y dependencia del mercado como nuevos atributos de la campesinidad». A: *Agricultura y Sociedad*, núm. 66, p. 97-136.
- ERDOZAIN, P.; MIKELARENA, F. et al. (2003). «Campesinado y pluriactividad en la Navarra Cantábrica en la primera mitad del siglo XIX». A: *Historia Agraria*, núm. 29, p. 156-186.
- FÀBREGA ENFEDAQUE, A. (2006). «La pega vegetal. Producció i pluriactivitat pagesa». A: *Estudis d'Història Agrària*, núm. 19, p. 69-104.
- FONTAINE, L. (1991). «Family cycles, peddling and society in upper Alpine valleys in the eighteenth century». A: WOOLF, S.E. *Domestic strategies: work and family in France and Italy, 1600-1800*. Cambridge, p. 43-68.
- FRIGOLE, J. (2005). *Dones que anaven pel món. Estudi etnogràfic de les trementinaires de la vall de la Vansa i Tuixent*. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Centre de Cultura Popular i Tradicional.
- (2006). «Les trementinaires de la Vall de la Vansa i Tuixen entre el local i el global». A: *Estudis d'Història Agrària*, núm. 19, p. 13-26.

- GARRIER, G. i HUBSCHER, R.E. (1988). *Entre faucilles et marteaux. Pluriactivités et stratégies paysannes*. Lió: Presses Universitaires de Lyon.
- GRAU, J.M. (1995). «Vimbodí el 1790. Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora». A: *Aplec de Treballs*, núm. 13, p. 127-142.
- GUTIÉRREZ PEREARNAU, C. (1996). *El carboneig*. Barcelona: Alta Fulla.
- MACNEILL, J.R. (1992). *The mountains of the Mediterranean World. An environmental history*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAYAUD, J.L. (1984). «La pluriactivité: un impératif ou un style de vie?». A: DIVERSOS AUTORS. *La pluriactivité dans les familles agricoles*. París.
- MORENO FERNÁNDEZ, J.R. (2004). «Serranos hacedores de paños: pluriactividad y protoindustria en la montaña riojana (c. 1750)». A: *Revista de Historia Industrial*, núm. 25, p. 11-48.
- PAPIOL, F. (1990). *Resposta de Francesc Pujol al qüestionari de Zamora, Vilanova i la Geltrú 1790*. Vilanova: Ajuntament de Vilanova.
- PICANYOL, P. (1969). «Último documento sobre Moyá». A: *Modilianum* X, p. 267-310.
- SANMARTÍ, C. (1995). *La pagesia benestant al Bages. El mas Sanmartí*. Manresa: Fundació Caixa de Manresa.
- SERRA, R. i FERRER, L. (1985). «Un qüestionari de Francisco de Zamora (1789)». A: *Estudis d'Història Agrària*, núm. 5, p. 159-207.
- TORRAS RIBÉ, J.M. (1993). *La comarca d'Anoia a finals del segle XVIII. Els «Qüestionaris» de Francisco de Zamora i altres descripcions (1770-1797)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VILA, P. (1984). *La Cerdanya*. Barcelona: Empúries.
- VILARRASA VALL, S. (1975). *La vida a pagès*. Ripoll.

ANNEX

Cens d'habitants de 1887

	Muni- cipi	Co- marca	Homes presents	Dones presents	Homes absents	% homes absents	Dones absents	% dones absents	Taxa masculinitat
25089	Farrera	26	167	234	147	46,8	47	16,7	111,8
25031	Arres	39	71	82	53	42,7	31	27,4	99,4
17201	Vall de Toses / Toses	31	256	329	184	41,8	46	12,3	118,7

LLORENÇ FERRER I ALÒS

25906	Les Valls d'Agui-lar	4	504	456	362	41,8	297	39,4	174,0
17192	Setca-ses	31	204	233	121	37,2	45	16,2	120,3
25082	Espot	26	127	151	73	36,5	19	11,2	106,7
17206	Urús	15	55	70	31	36,0	17	19,5	81,1
25025	Naut Aran	39	656	748	351	34,9	209	21,8	128,6
25071	Cava	4	170	170	88	34,1	30	15,0	126,4
25127	Lles	15	487	560	163	25,1	17	2,9	111,1
17069	Fonta-nals de Cerda-nya	15	297	385	99	25,0	40	9,4	96,6
25032	Arsè-guel	4	172	153	54	23,9	24	13,6	127,8
25903	La Guin-gueta d'Àneu	26	546	525	170	23,7	102	16,3	130,5
25024	Alt Àneu	26	507	500	156	23,5	91	15,4	126,6
25139	Mon-tellà / Marti-net	15	484	561	143	22,8	26	4,4	107,4
17224	Vila-llonga de Ter	31	529	621	154	22,5	14	2,2	106,1
25245	Vilaller	5	318	310	86	21,3	41	11,7	121,9
17084	Isòvol	15	141	151	38	21,2	9	5,6	103,9
25120	Lleida	33	10.641	10.650	2.840	21,1	180	1,7	126,3
17037	Cam-pelles	31	185	202	49	20,9	17	7,8	105,0
25045	Bausén	39	198	213	50	20,2	10	4,5	106,4

LES EMIGRACIONS HIVERNALS A CATALUNYA AL SEGLE XIX. UN ASPECTE DEL MERCAT...

17043	Que- ralbs	31	272	264	68	20,0	5	1,9	119,7
8118	El Mas- nou	21	1.229	1.940	304	19,8	4	0,2	78,2
17006	Alp	15	267	294	66	19,8	22	7,0	106,1
25179	Pru- llans	15	229	250	56	19,6	22	8,1	105,7
25140	Mont- ferrer i Cas- tellbò	4	891	895	217	19,6	174	16,3	121,1
25123	Lla- dorre	26	290	273	67	18,8	48	15,0	122,4
25061	Cabó	4	358	294	82	18,6	93	24,0	140,7
25059	Bossost	39	404	482	91	18,4	50	9,4	98,9
25121	Lés	39	345	405	77	18,2	38	8,6	99,7
25087	Esterrí de Cardós	26	130	151	28	17,7	11	6,8	93,6
17066	Figue- res	2	5.414	5.179	1.164	17,7	45	0,9	126,6
25017	Alins	26	451	392	92	16,9	11	2,7	132,8
8134	Mont- many / Figueró	41	192	181	39	16,9	24	11,7	116,7
17061	Das	15	168	175	34	16,8	17	8,9	105,3
25901	Vall de Cardós	26	377	381	76	16,8	30	7,3	113,9
25247	Vila- mòs	39	100	136	20	16,7	6	4,2	78,6
25221	Tírvia	26	199	215	39	16,4	14	6,1	102,9
25030	Tolo- riu	4	356	332	69	16,2	8	2,4	122,0
17125	Pardi- nes	31	233	277	45	16,2	18	6,1	94,8
25043	Barru- era	5	731	764	140	16,1	39	4,9	111,7

LLORENÇ FERRER I ALÒS

25051	Bellver de Cerdanya	15	1.021	1.098	192	15,8	47	4,1	108,9
8172	Premià de Mar	21	735	936	136	15,6	1	0,1	91,5
17188	La Selva de Mar	2	313	306	56	15,2	30	8,9	114,9

Cens d'habitants de 1900

	<i>Municipi</i>	<i>Co-marca</i>	<i>Homes presents</i>	<i>Dones presents</i>	<i>Homes absents</i>	<i>% homes absents</i>	<i>Dones absents</i>	<i>% dones absents</i>	<i>Taxa masculinitat</i>
25105	Granyena de les Garrigues	4	66	63	96	59,3	92	59,4	104,5
25031	Arres	39	43	58	44	50,6	29	33,3	100,0
17206	Urús	15	48	78	39	44,8	5	6,0	104,8
25088	Estimariu	26	179	265	142	44,2	15	5,4	114,6
25146	Navès	4	215	198	161	42,8	191	49,1	96,7
25226	Torre-besses	25	187	228	129	40,8	70	23,5	106,0
17201	Vall de Toses / Toses	31	292	338	155	34,7	15	4,2	126,6
17192	Setcases	31	204	232	105	34,0	37	13,8	114,9
25081	L'Esplugu Calba	26	140	159	58	29,3	14	8,1	114,5
25186	Riner	15	58	86	24	29,3	5	5,5	90,1

LES EMIGRACIONS HIVERNALS A CATALUNYA AL SEGLE XIX. UN ASPECTE DEL MERCAT...

25086	Esterrí d'Àneu	26	102	88	38	27,1	14	13,7	137,3
17069	Fontanals de Cerdanya	15	282	347	105	27,1	39	10,1	100,3
25138	Montgai	15	300	352	110	26,8	17	4,6	111,1
17107	Molló	31	444	530	138	23,7	33	5,9	103,4
25151	Olius	32	256	257	79	23,6	62	19,4	105,0
25240	Vallfogona de Balaguer	4	156	175	48	23,5	29	14,2	100,0
25061	Cabó	4	292	246	84	22,3	37	13,1	132,9
25071	Cava	4	137	139	39	22,2	1	0,7	125,7
8250	Santa Margarida de Montbui	6	278	252	78	21,9	81	24,3	106,9
25906	Les Valls d'Aguilar	4	497	485	138	21,7	80	14,2	112,4
25024	Alt Àneu	26	526	580	146	21,7	55	8,7	105,8
25059	Bossost	39	365	381	100	21,5	75	16,4	102,0
17224	Vilallonga de Ter	31	545	591	148	21,4	43	6,8	109,3
25127	Lles	25	291	270	79	21,4	47	14,8	116,7
25082	Espot	26	185	198	50	21,3	21	9,6	107,3
43148	Tarragona	36	12.178	12.508	3.282	21,2	105	0,8	122,6
25220	Térmens	26	197	208	53	21,2	43	17,1	99,6

LLORENÇ FERRER I ALÒS

25910	Josa i Tuixén	26	427	401	111	20,6	60	13,0	116,7
25017	Alins	26	402	396	104	20,6	77	16,3	107,0
25022	Alòs de Balaguer	23	407	365	104	20,4	126	25,7	104,1
17076	Garrigoles	10	132	119	33	20,0	33	21,7	108,6
25122	Linyola	26	306	282	76	19,9	54	16,1	113,7
25174	La Portella	15	109	107	27	19,9	13	10,8	113,3
17125	Pardines	31	214	240	53	19,9	13	5,1	105,5
17066	Fígueres	2	4.791	5.172	1.183	19,8	160	3,0	112,0
17091	Llanars	31	334	351	81	19,5	27	7,1	109,8
17078	Ger	15	240	294	58	19,5	22	7,0	94,3
25183	Rialp	26	319	332	77	19,4	41	11,0	106,2
25043	Barruera	5	568	633	135	19,2	39	5,8	104,6
8302	Vilanova del Camí	6	232	209	55	19,2	76	26,7	100,7
17043	Querolbs	31	312	297	73	19,0	23	7,2	120,3
25166	Pinell de Solsonès	35	322	300	75	18,9	55	15,5	111,8
25185	Ribera d'Urgellet	4	679	689	157	18,8	45	6,1	113,9
8063	Castellolí	6	237	205	53	18,3	46	18,3	115,5

LES EMIGRACIONS HIVERNALS A CATALUNYA AL SEGLE XIX. UN ASPECTE DEL MERCAT...

17134	Planoles	31	212	200	46	17,8	13	6,1	121,1
17061	Das	15	166	177	36	17,8	10	5,3	108,0
25126	Llavorsí	15	259	284	56	17,8	8	2,7	107,9
25239	Les Valls de Valira	4	805	815	168	17,3	102	11,1	106,1
25087	Esterri de Cardós	4	150	146	31	17,1	17	10,4	111,0
17037	Campelles	31	189	208	38	16,7	5	2,3	106,6
25045	Bausen	39	175	192	35	16,7	11	5,4	103,4
25243	Vielha e Mijaran	39	970	964	194	16,7	118	10,9	107,6
25158	El Palau d'Anglesola	25	180	161	35	16,3	42	20,7	105,9
25201	Sarroca de Bellera	25	431	427	82	16,0	32	7,0	111,8
25154	Els Omells de na Gaia	4	491	480	93	15,9	91	15,9	102,3
25079	Cubells	26	130	143	24	15,6	10	6,5	100,7
25110	Guissona	35	229	190	42	15,5	43	18,5	116,3
43058	La Figuera	29	282	237	51	15,3	48	16,8	116,8
25255	Vinaixa	15	73	74	13	15,1	2	2,6	113,2
25125	Llardecans	26	317	322	56	15,0	21	6,1	108,7

Llistat de comarques

1 Alt Camp	22 Montsià
2 Alt Empordà	23 Noguera
3 Alt Penedès	24 Osona
4 Alt Urgell	25 Pallars Jussà
5 Alta Ribagorça	26 Pallars Sobirà
6 Anoia	27 Pla d'Urgell
7 Bages	28 Pla de l'Estany
8 Baix Camp	29 Priorat
9 Baix Ebre	30 Ribera d'Ebre
10 Baix Empordà	31 Ripollès
11 Baix Llobregat	32 Segarra
12 Baix Penedès	33 Segrià
13 Barcelonès	34 Selva
14 Berguedà	35 Solsonès
15 Cerdanya	36 Tarragonès
16 Conca de Barberà	37 Terra Alta
17 Garraf	38 Urgell
18 Garrigues	39 Val d'Aran
19 Garrotxa	40 Vallès Occidental
20 Gironès	41 Vallès Oriental
21 Maresme	

Migracions contemporànies. El cas dels jueus als països de llengua catalana: Rosselló, Principat, País Valencià, Illes Balears, Principat d'Andorra

Martine Berthelot
Universitat de Perpinyà

Parlar dels jueus a Catalunya porta inevitablement a evocar el destí històric d'aquest col·lectiu no només a Catalunya, sinó també al conjunt de la Península Ibèrica: presència multiseccular que s'acabà en banys de sang, conversions forçades i, finalment, l'expulsió¹ i un llarg període d'absència —o, en tot cas, de silenci per part d'aquells que van optar per quedar-se i assimilar-se. Aquesta realitat passada coneguda amb escreix no ha d'amagar, però, la realitat actual d'una nova presència jueva ben integrada, i que ara desenvoluparem.

Ens centrarem en l'època moderna i contemporània de l'anomenat *retorn* del jueus —o, millor dit, de la seva arribada progressiva des del segle XIX— i de la seva reimplantació en les terres de parla catalana. Tenint en compte les diferents ciutats on s'han obert associacions oficials: Barcelona, València, Alacant, Elx, Palma de Mallorca, Andorra la Vella i Perpinyà, les reagruparem en tres zones principals: una que correspon a l'Estat

¹ Les comunitats de Barcelona i València, així com moltes altres de Catalunya, desapareixen el 1391. Un segle més tard són promulgats diversos decrets d'expulsió: 1483, expulsió d'Andalusia; 1492, expulsió dels reialmes de les corones de Castella i Aragó (entre els quals el Rosselló, el 1493); 1497, de Portugal, i 1498, de Navarra.

espanyol, amb el Principat de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears; la segona, el Rosselló, a l'Estat francès, i, finalment, el Principat d'Andorra.

Abans de començar, però, convé fer uns aclariments lingüístics, ja que el concepte de *comunitat jueva* ha estat distorsionat per una utilització abusiva en el llenguatge comú —en particular en els mitjans d'informació— que engloba tots els jueus. De fet, l'expressió *comunitat jueva* cobreix dues principals realitats sociològiques:

1. Una comunitat jueva (o israelita, o hebrea) és una entitat cultural o religiosa regida per estatuts oficials i/o institucionals (per exemple, la Comunitat Jueva Atid de Catalunya, la Comunidad Israelita de Valencia, la Communauté Israélite de Perpignan et des Pyrénées Orientales, etc.). Als països de llengua catalana n'hi ha, si fa no fa, tretze o catorze.

2. L'expressió *comunitat jueva* es refereix també a la població jueva,² i més precisament al conjunt de les persones que s'identifiquen i s'autodeterminen lliurement com a jueus, tinguin o no tinguin una relació amb la vida jueva oficial organitzada (ja sigui religiosa o secular). Quantitativament, el nombre de jueus autodeterminats i/o afiliats a les associacions culturals i/o culturals organitzades és notablement inferior al nombre global de persones d'origen jueu. En altres paraules, hi ha moltes persones d'ascendència jueva que no s'identifiquen ni volen ser identificades amb la comunitat jueva (comunitat/entitat oficial i/o bé comunitat/població autodeterminada),³ és el seu dret. Per tant, aquestes persones assimilades no entren per definició en un estudi sobre les comunitats i associacions jueves (TRIGANO, 2004).⁴

3. En tercer lloc, si volem precisar encara més, l'expressió *Comunitat jueva* (amb C majúscula) designa alhora el conjunt de totes les organitzacions institucionals religioses, socials i culturals jueves d'un país, així com també la població que s'identifica amb aquestes institucions. És sinònim de *Judaïsme* (amb J majúscula): per exemple, el Judaïsme francès, el Judaïsme nord-americà, etc.

Si bé considerem tres estats avui diferents, atès que són entitats politicoadministratives pròpies, des del punt de vista històric tots sabem que es tractava d'un sol i mateix territori que depenia de l'antiga Corona d'Aragó. Els decrets d'expulsió hi afectaren els jueus de la mateixa manera, ja fos a Perpinyà, a Girona o a les Illes. Durant diversos segles no va haver-hi més comunitats organitzades.

Ara bé, quan el Rosselló (buidat dels seus antics jueus) va ser annexat a la Corona de França a mitjan segle XVII, els jueus i els *nouveaux chrétiens* dels territoris gals es

² El terme sociològic *judaïcitat* designa el conjunt d'aquesta població jueva autodeterminada (en francès *judaïcité*, en anglès *jewry*). En canvi, la *judeïtat* és la identitat jueva.

³ El conjunt d'aquesta població jueva és també anomenada pels sociòlegs *judaïcitat*.

⁴ Arran de la polèmica aixecada a França sobre el *communautarisme*, el filòsof francès Shmuel Trigano va puntualitzar d'una manera clara aquest problema de definició en el seu article (2004). «La communauté juive. Essai de définition». A: *Observatoire du Monde Juif*, núm. 10/11. París, p. 5.

trobaven en una situació bastant desigual: mentre que al Comtat Venaissí els jueus del papa constitueixen un grup marginat, empobrit i decaïgut, a Baiona i a Bordeus els «nous cristians» (o jueus portuguesos), i a Alsàcia els asquenasesites, recuperen el dret d'una presència oficial i comencen a organitzar-se en comunitats (BENBASSA, 1997).⁵

Globalment, la reparició dels jueus data de la mateixa època per a Perpinyà i Barcelona, els dos màxims pols d'atracció dels jueus en terres catalanes. Primer, reapareixen de forma molt individual, esporàdica i discretíssima a principis del segle XIX, en el marc d'activitats econòmiques de tipus nomadístic; reparició que, més tard, esdevé arribada decidida i implantació, i que es va confirmant al llarg del segle XIX —sobretot durant la segona meitat— a l'entorn d'activitats i interessos econòmics vinculats amb el comerç, el crèdit i la banca, o bé amb el capitalisme naixent. Però és sobretot al segle XX, per raons principalment polítiques, que abandonen els seus països d'origen —entre els quals els països del Magrib— i s'instal·len tant a Barcelona, València, Alacant o Palma de Mallorca com a Andorra o Perpinyà. Ara veurem de més a prop les circumstàncies de llur immigració en aquests territoris, començant per Perpinyà, atès que, cronològicament, fou allà on van començar a arribar.

ROSSELLÓ I PERPINYÀ

De l'any 1493 (entrada dels Reis Catòlics a Perpinyà i aplicació als jueus rossel·loesos del decret d'expulsió) a l'any 1659 (annexió del Rosselló al reialme de França), els jueus són oficialment absents d'aquests territoris. Situació més dràstica però sens dubte més clara que a les diferents províncies del reialme de França, on, d'ençà del segle XII, els jueus havien anat patint regularment mesures d'espoliació i d'expulsió sempre seguides, això sí, d'autoritzacions o fins i tot d'encoratjaments a retornar (BENBASSA, 1997).⁶ La situació s'estabilitza, però, i a la segona meitat del segle XVII alguns mercaders itinerants d'Avinyó comencen a arribar al Llenguadoc i a vendre gènere o mules a les fires locals de Tolosa a Narbona⁷ (LARGUIER, 2003). Des de Narbona, on s'implanten progressivament, comencen a desenvolupar negocis amb pagesos de poblets més al sud de Narbona fins a Perpinyà. D'altres —o sovint fins i tot els mateixos— també venen sedes i fan préstec de diners amb els comerciants locals. Però, si bé tenen activitats mercantils al Rosselló, no s'hi fixen encara.

És només cap als anys 1830-1840 que els censos oficials mencionen la presència d'unes poques famílies originàries essencialment de Bordeus, de l'antic Comtat Venaissí

⁵ Esther BENBASSA (1997). *Histoire des Juifs de France*. París: Ed. du Seuil, p. 294-295.

⁶ Ídem.

⁷ Gilbert LARGUIER (2003). «Les mules, les soieries, l'argent: les juifs à Perpignan dans la seconde moitié du XVIIIe siècle». A: *Perpignan, l'histoire des juifs dans la ville (XIIe-XXe siècles)*. Col·l. Perpignan-Archives-Histoire. Perpinyà, p. 195-207.

i del Llenguadoc oriental⁸ (SOUCHE, 2003). Es dediquen al comerç del tèxtil i a la venda al mig engròs. S'organitzen en una comunitat religiosa oficial als anys 1870, i deu anys més tard se'ls autoritza a tenir un cementiri propi. En aquella època, arriben famílies de l'est de França i d'Alsàcia que fugen de la guerra de 1870.⁹ En el seu conjunt, si bé són poques les famílies que formen aquesta comunitat, estan ben integrades i participen activament en la vida ciutadana, malgrat les manifestacions d'antisemitisme vinculades amb l'afer Dreyfus. Tan ben integrats que, a principis del segle xx, ja mostren signes d'assimilació pels diversos casaments mixtos que s'hi celebren.

Poques informacions tenim d'aquesta comunitat i del destí dels jueus locals entre els anys trenta i cinquanta. Durant la Segona Guerra mundial arriben famílies jueves del nord de França i d'Alemanya que fugen de les mesures racials, però poques hi arrenen de debò: o bé continuen cap a Barcelona i s'afegeixen al flux dels nombrosos fugitius que travessen els Pirineus amb mitjans de fortuna, o bé es queden al Rosselló només els temps de la guerra i se'n tornen cap al nord més tard. El gran canvi es farà a partir del anys seixanta amb l'arribada dels *sépharades* d'Algèria, com a conseqüència de la independència d'aquest país.¹⁰ La majoria s'instal·len a París i rodalia, Tolosa, Lió, Marsella, i a tot el litoral mediterrani, de Niça a Perpinyà. L'estreta cohesió familiar, l'afecció molt forta a les seves tradicions, així com també els nombrosos lligams (familiars, culturals, religiosos, econòmics) que els uneixen a les altres comunitats judeoalgerianes immigrades al sud de França canviaran dràsticament la vida de la comunitat perpinyanesa, i li donaran més dinamisme i aquesta coloració —ahora popular, exuberant i alegre— típica del judaisme de l'Àfrica del nord (que en aquella època contrasta, evidentment, amb el judaisme provençal o alsacià més aburgosat).

Actualment, la comunitat jueva de Perpinyà compta, si fa no fa, amb un miler de persones. Ha perdut bastant el dinamisme que la caracteritzà fa unes dècades (sota els efectes de casaments mixtos, de l'emigració del jovent i de l'envelliment). A més a més, com a moltes altres entitats jueves, ha estat l'objecte de dissensions internes que empenyen els seus membres a allunyar-se'n o a organitzar-se en grups independents. Tanmateix, es beneficia d'una doble política ciutadana iniciada per la vila de Perpinyà: una, orientada cap al diàleg interreligiós, i l'altra, cap a la recuperació i la promoció patrimonial de l'antic barri jueu. Val a dir que, en la seva construcció identitària de principis de segle XXI, *Perpinyà la catalana* ha de comptar també, al costat dels altres col·lectius ètnics o religiosos (musulmans, protestants...), amb els jueus.

⁸ Madeleine SOUCHE (2003). «Les Juifs de Perpignan au XIXe siècle». A: *Perpignan, l'histoire des juifs dans la ville (XIIe-XXe siècles)*. Col·l. Perpignan-Archives-Histoire. Perpinyà, p. 209-223.

⁹ Les tombes de l'actual cementiri jueu de Perpinyà (rue Rubens) constitueixen una font de documentació interessantíssima sobre els jueus d'aquella època.

¹⁰ Entre 1956 i 1967, uns 235.000 jueus de l'Àfrica del nord s'instal·len a França.

PRINCIPAT, PAÍS VALENCIÀ, ILLES BALEARS

Els primers israelites que arribaren a Barcelona procedien de l'alta burgesia europea i dels nuclis de la finança i del capitalisme internacional (CARO BAROJA, 1978).¹¹ Encara que poc interessats personalment en la vida tradicional jueva, utilitzaren el seu estatus per a intervenir prop dels poders públics espanyols i catalans i ajudar els seus coreligionaris més tradicionals a obtenir autoritzacions diverses, en especial, l'adquisició d'un cementiri. D'alguna manera, això constituí la primícia d'un retorn jueu. Caldrà esperar unes quantes dècades més perquè s'oficialitzi la presència jueva. Els primers estatuts d'una comunitat a Espanya foren elaborats a Barcelona per suïssos, alemanys, francesos i turcs a finals de l'any 1918. Aquell acte va ser el punt de partida decisiu en la reimplantació comunitària dels jueus a Catalunya (i, més en general, a la Península Ibèrica), reimplantació que es va nodrir de diverses onades d'arribada durant tot el segle xx.

De fet, des d'un punt de vista històric (història recent, és clar), l'arribada dels jueus als territoris catalanoparlants de l'Estat espanyol és el resultat de la coincidència de dos elements: d'una banda, en els seus països d'origen, hi ha una conjuntura política, social o econòmica adversa que els empeny a emigrar (força *push* dels sociòlegs americans). De l'altra, al mateix temps, a Espanya hi ha un començament d'obertura política i religiosa envers les minories no catòliques, especialment envers els sefardites; a més a més, econòmicament, Barcelona (més que Madrid) oferia moltes possibilitats per als jueus, que solen ser creadors d'empreses (ambdós elements —ideològic i econòmic— configuren la força *pull*, o sigui d'atracció).

D'on i quan van venir? Globalment, tenim sis onades principals (BERTHELOT, 2003).¹² Els anys 1914-1932 arriben els sefardites de llevant, de Turquia principalment. Els anys de la Segona República espanyola, els alemanys i els polonesos. Durant la dècada dels quaranta, arriben primer els fugitius del nazisme i, més tard, els hongaresos, romanesos i búlgars. La gran immigració jueva, procedent de l'antic protectorat espanyol del Marroc, arriba entre 1955 i 1975. Entre 1975 i 1990 arriben els sud-americans, sobretot els argentins. I a finals del segle xx els jueus originaris dels països de l'Est.

Estadísticament, aquestes onades d'immigració són desiguals: segons la procedència, les xifres van de desenes a centenars o a milers de famílies. A més, no totes les famílies es quedaren. Així que, avui dia, el conjunt de la població jueva no representa més de 4.000 o 5.000 persones.

¹¹ Julio CARO BAROJA (1978). *Los judíos en la España Moderna y Contemporánea*, t. 3. Madrid: Ed. Istmo, p. 206-211.

¹² Martine BERTHELOT. «Aproximació socio-històrica a les comunitats jueves de l'estat espanyol: l'exemple de la comunitat israelita de Barcelona». A: *Actes del I Congrés per a l'estudi dels jueus en territoris de llengua catalana*. Universitat de Barcelona, p. 31-52.

Geogràficament parlant, vist la propensió dels jueus a instal·lar-se i crear comunitats en nuclis urbans, és més exacte situar la seva presència allà on existeix de manera oficial, és a dir: Barcelona, València, Alacant, Benidorm i Palma de Mallorca. Si bé es parla, des de fa uns quants anys, de moviments de gestació comunitària a Lleida i a Girona, encara no s'hi ha oficialitzat cap associació.

És sobretot Barcelona que concentra la gran majoria de la població jueva. Com a resultat de les diferents onades, s'hi veu un gran cosmopolitisme i una gran mobilitat geogràfica, tot i que hi ha un nucli estable de famílies ben integrades des de fa quatre generacions. Pel que fa a les comunitats de València, Alacant, Benidorm, Elx i Palma de Mallorca, van aparèixer amb l'arribada dels sefardites del Marroc, que trobaren en aquestes ciutats del litoral català unes condicions ecològiques bastant semblants a les del Marroc. Més tard s'hi van establir jueus jubilats anglesos i nord-americans o nord-europeus. Tot i així, són petites comunitats amb un nombre de membres que no supera el centenar.

ANDORRA

La comunitat jueva del Principat d'Andorra és certament la més petita d'Europa, amb un centenar escàs de persones, i, oficialment, és una de les més recents, puix que els seus estatuts van ser reconeguts pel govern andorrà tan sols l'any 1997. L'aïllament (no només geogràfic) del Principat d'Andorra, combinat amb un monolitisme religiós molt fort, va condicionar l'absència de minories religioses fins fa pocs anys, en tot cas oficialment, si ens referim al cas del col·lectiu jueu. I encara avui la comunitat jueva hi té un estatut cultural i no pas religiós, tal com ho demostra el mateix nom: Associació Cultural Israelita de les Valls-ACIV (ALMARCHA, 2001).¹³

La implantació a la ciutat d'Andorra la Vella de les primeríssimes famílies jueves provinents del Marroc (antics protectorats francès i espanyol) es remunta a la dècada dels anys seixanta. A diferència de les famílies judeomarroquines que abandonaren les seves terres d'origen per establir-se a Barcelona, València, Madrid, Màlaga, etc. els anys cinquanta, o sigui just amb la independència del Marroc, els jueus d'Andorra arribaren a partir del mes de maig de 1967, és a dir, que marxaren en el moment de la guerra israeloàrab dels Sis Dies, moment que constituí el segon gran moviment d'emigració dels jueus marroquins. En la dialèctica força *push* i força *pull*, la seva arribada a Andorra en aquella època no és casual, ja que va coincidir amb el gran desenvolupament econòmic i sobretot comercial d'aquest petit país transfronterer. D'altra banda, el plurilingüisme

¹³ Myriam ALMARCHA PARIS. «La comunitat jueva d'Andorra». A: *Actes del I Congrés per a l'estudi dels jueus en territoris de llengua catalana*. Universitat de Barcelona, p. 53-528.

(especialment castellà i francès), tant d'Andorra com d'aquests *sépharades* del Marroc, va pesar bastant positivament en llur immigració.

De les 150 persones que optaren per Andorra, una part en va marxar poc després, en veure que no es podien adaptar a l'entorn (societat molt tancada, clima rigorós, aïllament geogràfic) i, sobretot, perquè no s'hi podia dur a terme una vida tradicional jueva per falta d'infraestructura i de proveïment de productes religiosament lícits. Encara han d'anar a Tolosa de Llenguadoc o a Barcelona per diverses necessitats religioses (cementiri, determinades compres, etc.).

El moviment d'immigració jueva a Andorra no s'ha perennitzat, i d'ençà d'aquesta onada no s'han conegut altres fluxos que vinguessin a reforçar-la, a part d'unes quantes parelles d'Europa del nord, persones jubilades, el nombre de les quals és, però, insignificant.

* * *

Per falta d'espai i de temps, ens és impossible desenvolupar aquí la problemàtica sociològica de la integració d'aquestes comunitats allà on s'han establert. Ens limitarem, doncs, a esmentar ràpidament dos dels principals indicadors que solen ajudar a mesurar el grau d'integració dels col·lectius jueus de la diàspora a les societats globals.

Com a comunitats, és a dir col·lectivament, els jueus són considerats per les legislacions dels països europeus i occidentals com minories religioses.¹⁴ Aquesta condició administrativa i jurídica els permet crear les associacions o comunitats que dispensin els serveis religiosos, educatius, culturals, socials que els són necessaris i que responguin a unes aspiracions no només espirituals, sinó també culturals, intel·lectuals o fins i tot ideològiques.¹⁵ Vet aquí com, al costat de les comunitats de l'ortodòxia rabínica típiques del judaisme *sépharade* (i, de fet, les primeres reconegudes a l'Estat espanyol als anys seixanta i setanta), han anat apareixent altres associacions des de fa uns deu anys. Això fa que en el conjunt dels territoris de parla catalana hi hagi avui unes tretze o catorze comunitats i associacions de diverses obediències:

– A Perpinyà: la Communauté Israélite de Perpignan et des Pyrénées Orientales-CIPPO (*sépharade* tradicionalista); fa uns quants anys va conèixer una escissió interna amb un grup dissident que la trobava massa ortodoxa, que va crear l'Alliance Juive des Pyrénées Orientales-AJPO. La CIPPO no reconeix aquesta dissidència i continua considerant que només hi ha una comunitat jueva a Perpinyà.

– A Barcelona: la Comunidad Israelita de Barcelona-CIB (ortodoxa tradicionalista), la més antiga de totes, és també la més important, juntament amb la Comunitat Jueva

¹⁴ Aquesta categorització planteja un problema per a les associacions jueves seculares i laiques, que, per definició, no són religioses.

¹⁵ La legislació sobre les minories confessionals a Espanya es recull a la publicació: (1994). *Acuerdo del Estado Español con los judíos, musulmanes y protestantes*. Universidad Pontificia de Salamanca.

Atid de Catalunya (reformista-liberal). La Comunidad Beth Shalom (liberal) i la Jabad (ultraortodoxa *lubavitz*) són més recents i apleguen pocs membres.

– A València: la Comunidad Israelita de Valencia Bet Lea-CIV (*sépharade* tradicionalista), amb un centenar de persones; La Javurá (*masorti*, que prové del judaisme nord-americà), amb una desena de membres, i la Comunitat Jueva Aviv de València (*masorti*, nascuda d'una dissidència amb La Javurá), amb pocs membres també.

– A Alacant-Benidorm: Comunidad Israelita de Alicante-CIA (*sépharade* tradicionalista) i Comunidad Judía Beth Shalom (liberal).

– A Elx : Comunidad Judía Beth Yisrael de Elche (*sépharade* tradicionalista).

– A Palma de Mallorca: Comunidad Israelita de Mallorca-CIM (*sépharade* tradicionalista), que acull *sépharades* i jueus jubilats de països nord-europeus o nord-americans (unes desenes de persones).

– A Andorra la Vella: Associació Cultural Israelita de les Valls-ACIV, ja esmentada.

Aquest pluralisme i dinamisme en el si del judaisme és un dels criteris paradigmàtics de la perfecta integració del col·lectiu jueu en la societat catalana global, ja que l'obertura i la reivindicació d'un judaisme plural (que, en realitat, és una fragmentació del judaisme institucional) només és possible en un entorn democràtic i favorable. En el cas contrari, el conjunt de la comunitat s'arregla o bé es disgrega (és el que va passar a les comunitats de Barcelona i Madrid en els anys més durs de la dictadura franquista, i, d'alguna manera, és el que passa a Andorra). En aquest aspecte col·lectiu, doncs, la integració dels jueus als països catalans és un fet incontestable.

Ara, el grau d'integració d'un col·lectiu exogen dins una societat determinada se sol apreciar també individualment i familiarment pel grau d'apropiació d'elements específics i rellevants de la societat acollidora: l'idioma/els idiomes, determinats hàbits socials i culturals, determinats valors (culturals, polítics, ètics, etc.). Paral·lelament, es conserven i es transmeten a la generació següent hàbits, tradicions i valors propis, almenys els que es consideren més importants i singulars de la identitat pròpia.¹⁶ La dialèctica combinada del que és propi i que es manté i del que és d'altri i que s'adopta (sovint adaptant-ho) sol acabar amb una integració més o menys reeixida. En el cas dels jueus en general, llur experiència diaspòrica mil·lenària demostra que tenen una adaptabilitat natural i excepcionalment ràpida, atès que, a totes les societats on han pogut integrar-se (és a dir, on se'ls ha ofert aquesta possibilitat), han sabut, d'una banda, mantenir tradicions religioses pròpies àdhuc amalgamant trets de les societats

¹⁶ En aquest aspecte concret, l'actitud dels jueus respecte a les llengües és típica del procés d'integració a les societats d'acolliment. Vegeu Martine BERTHELOT (1982). *Treballs de Sociolingüística Catalana*. València: Edicions 3 i 4, núm. 4, p. 103-124; (1992) núm. 10, p. 27-43; (1993) núm. 11, p. 89-94 i (1993) núm. 14-15, p. 39-52.

i cultures dominants, i, de l'altra, s'han emmotllat a la societat de recepció participant naturalment en la vida econòmica, social, política i ideològica.¹⁷

A més a més, com més ràpida sigui la integració, més fàcil serà. La integració dels trasplantats (o primera generació) se sol fer ràpidament; en el cas contrari, no es queden i marxen a altres països. Va ser el cas de certs alemanys a mitjan segle xx, que consideraren Barcelona massa tercermundista; també dels argentins als anys setanta-vuitanta, que, si bé van ser atrets per la fama esquerrana de Barcelona, van ser disgustats per l'omnipresència del català en els anys en què la política de normalització del català estava en el seu punt àlgid. El mateix es pot dir dels israelians o dels súbdits de l'ex-Unió Soviètica, per als quals Barcelona només representà una primera etapa en la seva ruta cap a l'oest, i continuaren cap a Londres o els Estats Units; també es produí amb els *sépharades* marroquins, que no s'acostumaren a les condicions de vida a Andorra, etc. Ara bé, per als implantats (és a dir, per a les generacions nascudes en aquests territoris), el problema ja no es planteja. En aquest cas, i contràriament a llurs pares, no són jueus estrangers immigrants, sinó que són de ple dret espanyols, andorrans, catalans o francesos de confessió jueva, com els protestants, amb els quals, sociològicament i sociohistòricament parlant, tenen molts més punts en comú que amb els col·lectius musulmans.

¹⁷ Grans cultures com la dels jueus d'Espanya o de Catalunya a l'Edat Mitjana, però també la cultura dels jueus «portuguesos» de Baiona i Bordeus a la França Moderna, la cultura judeomagribina (amb les seves variants), la cultura *yiddish* dels asquenasites de Polònia, i fins i tot la cultura judeoamericana o la judeonova-iorquesa actual, etc.

L'exili carlista del juny de 1840: l'emigració de les forces de Ramon Cabrera

Núria Sauch Cruz
Centre d'Estudis d'Ulldecona

França va constituir durant el segle XIX un important centre de destí i d'asil per als emigrats polítics i militars peninsulars. En un segle convuls, marcat pels canvis de govern i les guerres que van enfrontar liberals i absolutistes, les fornades de refugiats es van succeir a tenor dels canvis polítics. Van ser primer els liberals els que van prendre el camí de l'exili arran de la reinstauració del règim absolut (1814-1820), després de la Guerra del Francès (1808-1814), però, a partir de l'adveniment del govern constitucional —el Trienni Liberal (1820-1823)—, certs sectors absolutistes, entre els quals es trobaven els combatents reialistes, van fugir a França buscant-hi refugi. La seua estança al país veí no es va prolongar. L'entrada d'un exèrcit francès enviat per la Santa Aliança durant l'abril de 1823 va decidir la victòria dels reialistes i la reinstauració —durant la tardor d'aquell any— del govern absolut de Ferran VII, i va provocar la sortida cap a l'exili dels liberals. El procés migratori de l'exili continuà en plena monarquia absoluta, després de l'aixecament ultrareialista conegut com la Guerra dels Malcontents (1827), suma de descontentaments produïts arran de certes reformes governamentals. Només sis anys després la Primera Guerra Carlista tornava a enfrontar absolutistes i liberals. La fi de la guerra va marcar la sortida massiva de combatents carlistes, bona part dels quals es van establir en diferents departaments del territori francès a tenor d'uns tardans i selectius decrets d'amnistia.

El retorn d'alguns d'ells va servir per nodrir les partides que van iniciar un aixecament que va comportar un nou episodi bèl·lic al Maestrat entre 1842 i 1844, i posteriorment, a partir de 1846, un altre de major abast —la Guerra dels Matiners—, circumscrit principalment sobre territori català. La fi de la guerra va propiciar novament l'exili de bona part de combatents carlistes cap a territori francès. Dues dècades després, l'intent frustrat de reactivar el moviment per part del comte de Montemolín es va forjar des de l'exili. Anys més tard, el 1872, les forces carlistes van tornar a aixecar-se en armes i s'inicià —després d'aixecaments i insurreccions frustrades des del 1868— una guerra que durà quatre anys. Va ser després d'aquest darrer episodi carlista del segle XIX que al sud de França es va arribar a concentrar una gran quantitat de refugiats carlistes, així com també cantonals, republicans progressistes i federals, la qual cosa es convertí en un autèntic problema per a l'Administració gal·la i espanyola.¹

Tots els episodis bèl·lics citats van comportar un exili recurrent dels combatents carlistes i França va constituir el seu principal centre de concentració temporal. Però, a més, durant les diferents guerres les relacions francoespanyoles es van incrementar i es van desenvolupar en un marc d'informació constant, del qual l'exili carlista era una de les qüestions més prioritàries. En aquesta comunicació tractarem el que fóra el primer dels exilis duts a terme pels carlistes després de la Primera Guerra Carlista, en concret a partir de l'anàlisi d'aquells militars carlistes que sota les ordres del general Ramon Cabrera es van aplegar a Prada i després a Perpinyà i van ser traslladats a diferents dipòsits francesos.

1. LA FI DE LA PRIMERA GUERRA CARLISTA: UN EXILI JUSTIFICAT PELS ESDEVENIMENTS BÈL·LICS

El territori que inclou la part sud de Catalunya, el sud-est aragonès i el nord valencià, igual que succeí el 1822-1823 amb la Guerra del Trienni Liberal, conformà el nucli d'actuació i desenvolupament d'un carlisme que estigué liderat de forma absoluta des del 1837 pel tortosí Ramon Cabrera.

Durant set anys (1833-1840) aquest territori fou escenari de primer ordre de la lluita carlista per col·locar el pretendent Carles V al tron. El carlisme de la zona va tenir en Ramon Cabrera el seu principal dirigent. El tortosí va aconseguir liderar un moviment que mostrà, des dels inicis contrarevolucionaris de la Guerra del Trienni Liberal, una persistència que unia el fet d'un notable desenvolupament de guerrillers a la zona amb una orografia que els va servir per a continuar amb la tàctica de la guerra de guerrilles

¹ Rafael RODRÍGUEZ MOÑINO (1984). *El exilio carlista en la España del XIX (carlistas y demócratas revolucionarios)*. Madrid: Castalia; Jordi CANAL (2002). «El exilio carlista tras la guerra civil de 1872-1876: una aproximación dual». A: Rafael SERRANO (COORD.). *España, 1868-1874: nuevos enfoques sobre el sexenio democrático*. Valladolid: Junta de Castilla y León, p. 235-258.

durant bona part de la guerra, uns dirigents que s'encarregaren de cohesionar aquell moviment i una població civil implicada directament en el carlisme a partir d'una participació activa.

Va ser a partir de 1837, moment en què Cabrera assolí el màxim protagonisme com a cap del carlisme de la zona descrita, que el moviment va expandir-se. Durant els primers anys el carlisme havia estat controlat per caps que actuaven de forma autònoma sobre un territori més o menys definit i que en determinades ocasions es reunien per actuar conjuntament, però a partir de 1837 Cabrera exercí un lideratge únic en l'àmbit militar, així com també en la resta de competències de l'aparell de l'administració carlista de la zona.²

Quan al setembre de 1839 es va produir a Bergara un conveni que donà per acabada la guerra al nord peninsular, les posicions carlistes del moviment dirigit per Cabrera havien assolit un desenvolupament força favorable, ja que disposaven de dues places fortes, un ampli territori per aprovisionar les tropes (que s'estenia pel sud del País Valencià i Múrcia i per l'oest cap a Castella-la Manxa), unes tropes formades per uns 14.000 homes d'infanteria i uns 1.300 de cavalleria i també una administració que disposava de la infraestructura necessària per a gestionar-se. A més de les forces comandades tradicionalment per Cabrera, a les acaballes de la guerra el general es va convertir en el cap de les forces que operaven per la resta de territori català, ja que aquestes havien quedat escapçades. El conveni de Bergara no va ser acceptat per Cabrera, però a partir d'aquell moment la sort dels carlistes que lluitaven sota les seues ordres estigué marcada i el seu declivi es va fer evident immediatament després, ja que el general tortosí va patir una greu malaltia que el va conduir a les portes de la mort. D'altra banda, l'avenç de les tropes liberals era imparable i, a poc a poc, van anar controlant tot el territori fins que, a finals de maig, Morella, la gran plaça forta carlista de Cabrera, va capitular.

Van ser 2.731 els carlistes fets presoners a resultes de la capitulació de Morella que van entrar al dipòsit de Saragossa el dia 5 de juny.³ El dia 8 de juny O'Donell va establir l'indult per a tots els carlistes que es presentessin davant qualsevol comandant

² Sobre l'evolució del carlisme a la zona, vegeu, entre d'altres: Pere ANGUERA (1995). *Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Pedro RÚJULA (1998). *Contrarrevolució. Realismo y carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza; Joan Ramon VINAIXA (2006). *Set anys de guerra civil. Ribera d'Ebre, 1833-1840*. Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre; Núria SAUCH (2004). *Guerrillers i bàndols civils entre l'Ebre i el Maestrat: la formació d'un país carlista (1808-1844)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

³ Aquests procedien principalment dels batallons cinquè, sisè i setè d'Aragó, del primer, tercer, cinquè, vuitè i uns pocs del sisè de València, del primer batalló de Tortosa (del tercer batalló sols hi havia un tinent), del batalló dels Invàlids, del primer del rei, del batallons de Reialistes i del dels Quintos de Morella. Més del 31% dels fets presoners provenia de les Terres de l'Ebre i el Maestrat. El 68% restant provenia d'Aragó —sobretot del corregiment d'Alcanyís—, de les altres comarques de Castelló, de la província de València i, a molta distància, la proporció la completaven carlistes de la resta del territori espanyol. *Boletín Oficial de la Provincia de Zaragoza* (27 de juny de 1840), p. 3-4; (30 de juny de 1840), p. 4; (4 de juliol de 1840), p. 4; (7 de juliol de 1840), p.

militar i lliuessin l'arma, en cas de tenir-la. L'indult especificava que si el carlista presentat a les autoritats havia format part de l'exèrcit tornaria al seu antic regiment per continuar els seus serveis, encara que en el cas dels oficials s'hauria d'esperar la resolució de la reina.

La normativa de l'indult establia articles que implicaven la població civil, ja que s'indicava que es castigaria tots aquells que refugiessin l'enemic amb la pena de mort. Els alcaldes estaven obligats a publicar un ban per lliurar tot l'armament il·legal que hi hagués als pobles i a informar en cas d'aparèixer l'enemic.⁴ El ban va provocar un augment de les desercions carlistes, i durant aquells dies se'n van anar presentant a indult fins a un total de 297 a Tortosa.⁵

Els presentats a indult representaven una proporció molt inferior a la dels que van seguir Cabrera en el seu viatge cap a l'exili. L'Ebre va ser creuat el dia 2 de juny per una força d'uns 7 o 8 batallons, amb dos esquadrons «y un número considerable de gentes que vienen afectas á ellos». Segons indica Antonio Pirala, Cabrera va fer retrocedir el dia 3 paisans armats del corregiment de Tortosa i les companyies de «miñones» de Móra per reunir els dispersos i recollir «lo que fuera posible del castillo de Miravet». El 6 de juny el comboi liderat per Cabrera era a la Granadella.⁷ El dia 7 havien arribat ja a Berga i diverses forces carlistes es van unir al comboi.⁸ Des d'allí, Cabrera realitzà una proclama, dirigida als afectes a la causa carlista, explicant les seues intencions i el perquè de la retirada a França. La proclama deia el següent:

Orden del dia 13 de junio de 1840, en el cuartel general de Berga.

Voluntario. Vuestro general en gefe os dirige la palabra, no para hacer ostentacion de sus principios, pues los deja ya marcados en los campos de batalla. Vuestro general os habla, no para alentar vuestro valor, porque en los pechos de valientes, jamas halla cabida el desmayo. Os dirijo, sí, mi voz para que quedeis enterados de la verdadera urgencia que me ha implusado á pasar el Ebro, con una parte de mis fuerzas que se hallaban reunidas en Aragon y Valencia. Comunicaciones oficiales interceptadas al enemigo, llegaron á convencerme de que en este princiado corria inminente riesgo la causa de la Religion y del monarca legítimo. Manejos de la revolucion ocultos á la par que

2-3; (11 de juliol de 1840), p. 2-4; (18 de juliol de 1840), p. 3-4; (18 de juliol de 1840), p. 3; (21 de juliol de 1840), p. 3-4; (25 de juliol de 1840), p. 2-4; (28 de juliol de 1840), p. 2-3.

⁴ Arxiu Històric Municipal de Castellfort, llig. 22, doc. 40.

⁵ El butlletí de la província de Tarragona recull durant uns tres mesos llistes nominals dels presentats en diferents punts de la província, que provenien principalment de les diferents comarques de les Terres de l'Ebre i de la comarca dels Ports. A Sogorb, Castelló, Peníscola, Vinaròs, Castell de Vilamalefa i altres punts s'indicava que se n'havien presentat més de 100 en una setmana. A Sant Mateu van presentar-se un brigadier (Miranda), un coronel (Villalonga) i «hasta 43 mas entre oficiales y soldados». *El Nacional* (16 de juny de 1840), p. 4.

⁶ Antonio PIRALA (1868-1869). *Historia de la guerra civil y de los partidos liberal y carlista. Segunda edición. Refundida y aumentada con la historia de la Regencia de Espartero*, vol. vi. Madrid, p. 43.

⁷ *El Nacional* (7 de juny de 1840), p. 4.

⁸ *Diario de Barcelona* (21 de juny de 1840), p. 2418-2419.

combinados, iban á enarbolar entre vosotros, el negro y asqueroso pendon de la perfidia. Se movian todos los resortes para burlar nuestro valor; los vencedores en el campo de batalla iban á quedar vencidos, no por la guerra de las armas, sino por el refuerzo vil de la intriga. Gracias al señor, está descubierta la trama; queda burlada completamente la traición soéz del mazarismo adoptando las medidas que he creído oportunas, acabo de arrancar la máscara al hipócrita Segarra. Si; este general ingrato, con el honor en la boca y la infamia en el corazon, no ha podido ocultarla por mas tiempo: lo hallareis ya en Vich fraternizando con los enemigos de Cárlos V. Este es un triunfo para las armas del Rey, pues la causa de la lealtad acaba de arrojar de su seno á un general pervertido. No dejaré la obra incompleta; y al traidor que pretenga abrigarse entre vosotros, no le queda otro recurso que la fuga, si primero no le alcanza la severidad de las leyes. Acabo de ejecutar lo que os prometo en la persona de D. Luis Casteñole, primer comandante del 18 fusilado ayer en esta plaza.

Por comision particular al Rey N. Sr. (que Dios guarde) he debido pasar también á Cataluña para vengar el asesinato del señor conde de España. Obraré con imparcialidad; pesaré el asunto en la balanza de la justicia; examinaré los datos; y descargando únicamente el golpe sobre el perpetrador del crimen, haré ver á la Europa entera que el estravío de algun simple particular en nada puede mancillar la causa de Cárlos V. ¡Catalanes! la rectitud de mis intenciones os es bastante conocida; sabré recompensar el mérito, pero inexorable me tendreis con el delito ¡Voluntarios! sé que me amais, y que os hallais persuadidos de que vuestro general os ama; mucho me prometo tambien de vuestro valor y constancia; no se me oculta que la cabala de la revolucion es la que en diferentes períodos ha puesto en estado de inercia la robustez de vuestros brazos; pero sé tambien que deseais batir al enemigo, y que vuestro elemento natural es el lugar de combate; yo me pondré á vuestro frente; yo mismo en persona os conduciré al campo de honor, y con el auxilio de Dios, á la victoria; conservando la union y el amor fraternal que veo reinar entre vosotros, me cabe el dulce placer de no descubrir en todo el ejército de mi mando mas que soldados de Cárlos V; así es como á no tardar triunfaremos completamente de la revolucion impía; y cuando esta se cree haber llegado al apogeo del poder, verá deshechas sus hordas, y burladas tambien sus planes de cohecho, de traicion, y de intriga. El conde de Morella.⁹

2. L'ARRIBADA A FRANÇA

Va ser a principis de juliol que els carlistes van començar a creuar la frontera.¹⁰ L'arribada de Cabrera i el seu exèrcit és narrada així per una biografia que el *Diario de Barcelona* va publicar sobre Cabrera a l'agost de 1840. El document diu:

⁹ Notícia original del *Restaurador Catalan* reproduïda per *El Nacional* (18 de juny de 1840), p. 1.

¹⁰ Archives Départementales des Pyrénées Orientales [a partir d'ara ADPO], 4M 593. *Diario de Barcelona* (13 de juliol de 1840), p. 1713 i (22 de juliol de 1840), p. 2844.

Cuando esta fuerza se presentó en la frontera, sin ser perseguida por los cristinos, no había en ella mas que 200 soldados franceses, empeñándose una discursión en el territorio francés, entre los que se oponían á entrar en Francia y los que á ello estaban resueltos. Los gendarmes se apoderaron de Cabrera en medio de su misma tropa, y su cuñado Polo le ofreció despues conseguir su libertad, para regresar ambos á España; pero se negó abiertamente á ello. El mismo ha dicho, que si hubiese querido, hubiera continuado aun la guerra en la montaña seis ó siete años, pero que la idea de sacrificar inútilmente á sus soldados le habia hecho desistir. Ademas le repugnaba despues de haber formado un ejército, tener que continuar la guerra como simple guerrillero. Su ejército entró en columnas en Francia con el mayor orden. Sus diez mil aragoneses, de los cuales la mayor parte rugian de cólera al tenerse que rendir sin batirse, dominados por el profundo respeto con que acataban las últimas órdenes de sus gefes, se dejaron desarmar por un puñado de hombres sin hacer la menor resistencia.

La escena de la internacion de Cabrera en Francia en clase de prisionero voluntario del gobierno francés, ha sido bastante tierna; sus soldados corrian en tropel hácia él para verle algunos momentos mas, agitando con entusiasmo sus boinas en el aire y gritando: «Viva Cabrera!» aquellos varoniles semblantes que jamás se habian alterado en presencia de los mayores y horribles episodios de la guerra, se veian entonces cubiertos de lágrimas, hasta él mismo lloraba al separarse para siempre de los compañeros de sus triunfos. De este modo ha terminado la guerra civil de España. Con Cabrera se han refugiado Forcadell, Llangostera, Polo, Palillos, Burjó y todos los gefes aragoneses. Los catalanes han tratado de sostenerse algun tiempo mas, pero despues de algunos dias de resistencia, se han visto tambien obligados á pasar la frontera. Toda la España se halla libre de facciosos, excepto algunas insignificantes partidas que existen en la parte del Este.¹¹

Com s'indica al document titulat *État des Réfugiés Espagnols arrivés à Prades depuis le 7 Juillet jusqu'au 12 Inclus*,¹² durant els dies 7 i 12 de juliol van arribar a Prada (França) 11.766 militars (dels quals 1.138 eren oficials i 10.628 soldats de tropa) de les forces de Cabrera. El dia 7 en van arribar 4.425, que formaven part del 2n i 3r batalló de Tortosa, del 1r de València, del 4t i 6è d'Aragó, del 1r de Móra, i 10 oficials personals de Cabrera. El dia 8 van arribar 6.575 carlistes, dels quals 4.875 provenien dels batallons 8è d'Aragó i 2n i 3r de Móra, de la cavalleria de Tortosa i d'Aragó, dels guies d'Aragó i del 1r batalló dels Invàlids. Amb ells també hi anaven 910 soldats dels batallons núm. 5, 8, 19 i 20 de Catalunya, la resta la integraven l'armeria de Berga, mossos d'Esquadra, músics, infermers, cavalleria de Toledo, llancers i col·legi reial. Els dies 9, 10 i 11 van arribar 806 soldats de diferents cossos: el 9 van arribar 326 soldats: l'Estat Major (no s'especifica d'on), cavalleria (tampoc s'especifica), els duaners de Berga, gendarmes, Voluntaris Reialistes, empleats de la intendència i invàlids de Catalunya; el 10 en van arribar 422 que pertanyien als cossos del 2n batalló del Rei, del 3r de la Reina

¹¹ *Diario de Barcelona* (14 d'agost de 1840), p. 3157-3158.

¹² ADPO, 4M 539.

(tots dos els més nombrosos, amb 215 i 109 membres respectivament), voluntaris de Girona, d'Aragó, invàlids, l'Estat Major, el 5è batalló de Carlos i un altre Estat Major; finalment, el dia 11 van arribar 58 soldats de diferents cossos.¹³

De la mateixa forma que entraren a Prada en sortiren. Així, del 9 al 12 de juliol 11.750 carlistes (1.138 oficials i 10.612 soldats) sortiren de Prada. Restaren a l'hospital de Prada 16 membres de la tropa. Des d'un primer moment, i ja a Prada, les autoritats franceses intentaren que els carlistes s'allistessin a la legió francesa destinada a Alger. Sembla que uns 7 o 8 oficials ho van fer, i els van seguir uns 500 soldats.¹⁴

La resta va dirigir-se a Perpinyà, on, segons indica Buenaventura de Córdoba, van ser ubicats als afores i no es va permetre l'entrada a la ciutat als que no eren oficials. Les condicions d'allotjament d'aquell contingent tan gran de soldats abandonats a la seua sort eren molt deficitàries. Els oficials i sotsoficials, com veurem, van ser ràpidament internats en diferents departaments francesos, i als soldats se'ls «acampa para ver los que quieran tomar servicio para ir á Africa».¹⁵ Segons sembla van formar escamots de 1.000 homes a càrrec d'un capità, i cada un tingué assignat el lloc que havia d'ocupar. Els caps i els oficials van obtenir a Perpinyà els passaports per als dipòsits als quals havien de ser destinats, «recibiendo en el camino los gefes medio franco por legua, los capitanes y subalternos cinco sueldos franceses, y la clase de tropa tres».¹⁶

Als Archives Départementales des Pyrénées Orientales de Perpinyà hi ha diversa documentació referent a la relació de carlistes que es van aplegar a França. El lligall 4M 593 aporta informació nominal dels carlistes concentrats a Perpinyà. En un document¹⁷ trobem una relació de diferents oficials carlistes, en la qual s'inclou el seu nom i cognom i l'edat. A la llista figuren els noms del general Ramon Cabrera, el general de cavalleria Vicente Rogero (a) *Palillos*, i els mariscals de camp Lluís Llagostera i Domingo Forcadell com a principals caps carlistes, un total de 15 brigadiers, 94 coronels i diversos graus militars superiors, així com membres de l'administració civil carlista, fins a un total de 147 noms.

El lligall continua amb una relació nominal d'aquells oficials i sotsoficials carlistes de l'exèrcit de Cabrera, així com membres de l'administració, religiosos i personal divers

¹³ El dia 23 de juliol s'informava des de París que els carlistes refugiats eren 27.000. Amb Balsameda n'entraren uns 2.500 a finals de juny; uns 4.200 entraren per la Vall d'Aran i la vall d'Andorra. Finalment, la zona dels Pyrénées-Orientales va rebre prop de 17.500 soldats. La majoria d'aquests darrers provenien de l'exèrcit de Cabrera. *Diario de Barcelona* (29 de juliol de 1840), p. 2940.

¹⁴ Buenaventura DE CÓRDOBA (1845). *Vida militar y política de Cabrera*, vol. IV. Madrid: Imprenta y fundación de Don Eusebio Aguado, p. 421-422.

¹⁵ *Diario de Barcelona* (13 de juliol de 1840), p. 1713. Vegeu també Juan Bautista VILAR (1989). *Los españoles en la Argelia Francesa (1830-1914)*. Madrid: Centro de Estudios Históricos [etc.], p. 271-272.

¹⁶ Buenaventura DE CÓRDOBA (1845). *Vida militar...*, vol. IV, p. 420.

¹⁷ El document es titula *Generaux, Brigadiers, Colonels et Employés supérieurs, Espagnole réfugiés carlistes, entrés en France par le Département des Pyrénées Orientales et interés conformément aux Institutions de S.E. Monsieur le Ministre de l'Interieur (du 10 Julliete a 12 Aout, Inclusivement)*.

que van ser destinats a diferents ciutats franceses a partir del 10 de juliol. A la documentació s'hi inclou el nom i el cognom, l'edat, la graduació i la destinació definitiva, i hi ha un apartat per a les observacions. Però no tots els caps i empleats superiors que apareixen a les dades que enregistra el document esmentat a la nota a peu de pàgina anterior tornen a repetir-se a les llistes on s'inclou la destinació definitiva.

3. ELS LLOCS DE DESTINACIÓ

3.1. Els caps, oficials i sotsoficials

Sabem la destinació definitiva de 291 caps militars, 1.126 oficials i 948 sotsoficials.¹⁸ El sector dels eclesiàstics és força nombrós, ja que hi ha enregistrats un total de 146 religiosos, més un vicari general de guerra. A la llista també hi trobem membres de l'administració carlista i de les diferents juntes que es van crear durant la guerra, com vuit advocats, trenta-vuit oficials d'administració i tretze treballadors civils, dos auditors de guerra, un secretari i un tresorer. Hi trobem també cirurgians i estudiants de cirurgia, metges, infermers, farmacèutics, músics, classificats com paisans, ja que hi apareix personal divers, fins i tot individus que apareixen com a jornalers, un propietari..., aquest contingent arriba gairebé a la cinquantena.

Si analitzem les destinacions dels diferents grups, trobem que el sector dels caps militars és el que presenta la majoria de destinacions cap a les poblacions de Lons-le-Saunier, amb el 58% del total, i Bourg, amb el 42%,¹⁹ mentre que els oficials van ser principalment destinats a Tula (el 35,8%), Garait (el 33,4%) i Lo Puèi (el 27%).²⁰ Els

¹⁸ Aquesta relació numèrica supera la indicada al document *État des Réfugiés Espagnols arrivés à Prades depuis le 7 Juillet jusqu'au 12 Inclus*, que s'inclou en el mateix lligall.

¹⁹ A la llista apareix només la relació d'un general amb lloc de destinació específicament indicat a les llistes, i va ser destinat a Bourg, encara que sabem que Cabrera va marxar primer a París per ser interrogat i després va restar a la fortalesa d'Ham, situada entre París i Lilla. L'altre general, en aquest cas de cavalleria, que apareix és Vicente Rogero (a) *Palillos*. La llista contempla tres mariscals de camp: Llagostera, Forcadell i Ignasi Brujó, encara que aquest darrer apareix en una altra llista com a brigadier. Tots tres van ser destinats a Bourg. Segons les dades totals, el 50% dels brigadiers van ser destinats a Bourg, el 25% a Lons-le-Saunier, el 12,5% a Montalban i el 12% a Montpellier, mentre que en altres documents de l'arxiu hi ha cinc brigadiers dels quals no se n'especifica la destinació. Dels 94 coronels esmentats com a tals als documents, sabem la destinació de 56 d'ells. El 52% van anar a Bourg, el 44,6% a Lons-le-Saunier, i el 3,5% a Montpellier. Els tinent coronels van ser destinats preferentment cap a Lons-le-Saunier (el 64%), seguits pel 35% que van ser destinats al dipòsit de Bourg i l'1% destinat a Montalban. Els comandants eren els més nombrosos del grup dels caps, fins a 123, repartits entre diverses destinacions: Lons-le-Saunier (el 58,3%), Bourg (el 38,2%), Lo Puèi (l'1,62%), Montan (el 0,8%) i Tula (el 0,8%). El cercle dels caps es tanca amb diversos caps de batalló (dos van ser destinats a Bourg i cinc a Lons-le-Saunier), d'artilleria (un va anar a Besançon), un cap major (a Lo Puèi) i un cap militar (a Bourg).

²⁰ Així, els capitans van ser ubicats a Tula (el 36,5%), Garait (el 31,7%), Lo Puèi (el 27,7%), Lons-le-Saunier (l'1,68%), Bourg (el 0,8%), Montpellier (el 0,8%), Mende (el 0,63%) i Montalban (el 0,2%). Els tinent van ser traslladats a gairebé les mateixes destinacions: Tula (el 34,2%), Garait (el 33,2%), Lo Puèi (el

sotsoficials, com els oficials, van concentrar-se a Tula (el 34%), Garait (el 33%) i Lo Puèi (el 23,5%).²¹ Els eclesiàstics van ser destinats gairebé en la seua totalitat a Besançon.

Un total de 114 carlistes enregistrats anaven acompanyats de la seua esposa, i 52 van passar la frontera en companyia dels seus fills, generalment nens i nenes de curta edat. La quantitat de personal de servei (identificats com *domestiques*) és considerable, ja que dins la llista podem trobar fins a 325 persones classificades així, que servien els diferents dirigents carlistes.

Les sortides dels diferents graus militars i membres de l'aparell carlista es van produir durant gairebé tots els dies dels mesos de juliol i bona part dels d'agost. Els dies que presenten una major sortida són els dies que van des del 10 fins al 15 de juliol, i oscil·len entre el màxim de 567 que es registren el 12 de juliol i els 119 del dia 10, encara que el dia 16 de juliol sols va sortir un carlista. Hi ha també un pic força elevat el dia 27 de juliol, en què van sortir 215 persones, i 95 el dia 28. A partir del dia 29 de juliol la quantitat de caps, oficials, sotsoficials i personal de l'administració carlista baixa considerablement, i les sortides més nombroses es concentren el dia 1 d'agost (amb 42 sortides), el dia 3 (amb 32) i el dia 4 (amb 24). Llevat d'aquests dies, la resta de dies de l'agost no arriba a la vintena.

Si agafem aquell sector en bloc (caps, oficials, sotsoficials, personal de l'administració) trobem que els llocs on anaren destinats es localitzen pel centre, l'est i el sud-est francès. Així, els principals llocs de recepció foren Tula, amb el 27,35%; Garait, amb el 26,4%; Lo Puèi, amb el 21%; Lons-le-Saunier, amb el 9%; Besançon, amb el 8,1% i Bourg, amb el 5,5%; seguits pels enregistrats a Albi, amb l'1,4%; Carcassona, amb l'1'36%; Mende, amb el 0,75%; Montpellier, amb el 0,68%; Montalban, amb el 0,64%; Rodés, amb el 0,22%, i Nimes, amb el 0,07%.

3.2. La tropa

El llistat nominatiu inclou també una proporció molt reduïda de soldats i s'expressa la seua sortida cap als dipòsits de destinació, concentrada pràcticament al mes d'agost. Fins a 209 soldats apareixen en aquesta llista, que especifica el nom i cognom, l'edat i la destinació definitiva d'aquest reduït contingent que tingué el seu principal punt de

24%), Lons-le-Saunier (el 2,7%), Mende (l'1,3%), Bourg (el 0,6%), Montalban (el 0,4%), Montpellier (el 0,4%) i Besançon (el 0,3%). Hi ha també un oficial d'artilleria que va ser ubicat a Montanban.

²¹ A Tula s'hi va concentrar el 36% dels sotsoficials, i a Garait el 33,7%, seguits pel 24,2% registrat amb destí a Lo Puèi, pel 2,1% que va anar a Lons-le-Saunier, el 0,55% destinat a Montanban, l'1,1% ubicat a Mende, el 0,55% aplegat a Montpellier, el 0,9% de Bourg i el 0,11% d'Albi. Molt per sota d'aquesta quantitat total trobem els sotsoficials: tres individus registrats com sotsoficials (amb destí comú a Montpellier) i els vint-i-tres sergents enregistrats i distribuïts principalment entre Carcassona (el 47,8%), Albi (el 17,4%) i Rodés (el 13%). La resta es va repartir entre Mende i Montpellier a parts iguals. Els setze sergents majors que apareixen a la llista van ser concentrats en la seua totalitat a Carcassona. Trobem també cadets (vuit), caporals (set) i gendarmes (fins a vint-i-vuit).

destí al dipòsit de Mende (amb 75 soldats), seguit per Albi (amb 40), Montpeller (amb 30), Carcassona (amb 29), Rodés (amb 23), Saint-Girons (12) i Tula (1). Observem que els soldats comencen a sortir l'1 d'agost. En total tres soldats, que es barregen amb algun oficial o sotsoficial carlista. El dia 6 la llista s'amplia fins a quaranta-dos soldats, i a partir del 12 d'agost fins el 28 es completa la llista, en què la relació de graus carlistes és gairebé testimonial. No sabem per què aquests soldats apareixen a la llista barrejats, almenys fins el 26 d'agost, amb els quadres militars descrits en els paràgrafs anteriors.

Podem, però, ampliar substancialment l'escàs nombre de soldats que presenten les llistes nominals, perquè quan s'acaba la llista que enregistra tots els militars descrits al llarg del treball hi ha una relació numèrica que fa referència a la sortida dels destacaments carlistes que recull diversos dies de la segona meitat del mes de juliol i acaba l'11 d'agost, i especifica també els llocs de destí de 12.530 individus.

<i>Dia</i>	<i>Quantitat</i>	<i>Destinació</i>
Juliol 16	1.070	Rodés
17	1.200	Albi
18	1.060	Mende
19	1.000	Montalban
22	1.000	Montpeller
24	1.000	Montpeller
25	1.000	Carcassona
26	1.000	Carcassona
27	1.000	Carcassona
Agost 8	800	Grenoble
9	800	Grenoble
10	800	Valença
11	800	Valença
Total	12.530	

Amb aquesta llista numèrica podem establir, doncs, el gruix de la tropa carlista de Cabrera, i Montpeller i Carcassona (amb el 24% cadascun respecte del total) són els principals llocs de destí dels soldats. Grenoble i Valença els segueixen en proporció (amb el 12,8% cadascun), i després Albi (amb el 9,5%), Rodés (el 8,5%) i Mende (el 8,4%). Els llocs de destinació dels soldats carlistes es concentren bàsicament al sud-est francès. Si seguim el que diu Buenaventura de Córdoba podem observar que les sortides de la tropa foren gairebé una constant, ja que, segons indica: «Todas las

mañanas emprendia la marcha un peloton, escoltado por tropas francesas. Descalzos y hambrientos los voluntarios no hubieran podido llegar a su destino á no ser por las limosnas del pueblo francés». ²²

A mitjan agost no hi havia més d'uns 1.000 refugiats a Perpinyà, la majoria malalts o invàlids. ²³ Alguns van tornar a casa a partir del 30 de novembre, amb el decret d'amnistia que concedia l'indult als carlistes emigrats. El primer indult del govern espanyol estigué, però, destinat a la tropa i els graus més baixos. Així, s'especificava que els beneficiaris de l'indult eren aquells militars carlistes fets presoners o refugiats, encara que les excepcions incloïen caps i oficials, eclesiàstics, membres de les juntes rebels i empleats civils i militars, que havien de ser indultats de forma particular pel govern. Per poder acollir-se a indult havien de tenir el vistiplau de les autoritats polítiques dels seus llocs d'origen.

Segons s'indica a l'obra de Buenaventura de Córdoba, als dipòsits se'ls donaven 16 francs al mes, fins que després de l'amnistia que va atorgar el govern espanyol molts van ser conduïts a la frontera pels gendarmes al juny de 1841 i foren obligats a entrar a Espanya. ²⁴

Com que el decret de novembre de 1840 no incloïa tots els carlistes, el 30 d'agost de 1841 la Regència i Espartero van fer extensibles les disposicions del decret anterior a «todos los individuos de las clases que quedaron privados de este beneficio, con excepción de los que fueron coroneles, brigadieres y generales en el ejército del Pretendiente». ²⁵

El 1844 sembla que encara hi havia a França 7.963 refugiats, dels quals 4.022 eren catalans. Aquests no pogueren tornar perquè el decret d'amnistia va suspendre's a causa del sorgiment de noves partides en alguns indrets. El cert era que els carlistes van convertir-se a tot arreu en un problema. A Espanya perquè alguns es convertiren en caldo de cultiu d'accions purament delictives, i altres, sota l'estendard d'una represa de la guerra dels Set Anys, iniciaren una lluita armada que els liberals definien tanmateix com manifestacions amb components bàsicament delictius. A França representaven també un perill, i per això van ser allunyats de «los grandes centros de produccion y de consumo como Marsella, Burdeos, Lyon, para concentrarlos justamente en los departamentos mas pobres de Francia, allí precisamente donde es imposible hallar trabajo ó ocupacion». ²⁶ Aquest va ser el destí a curt termini de bona part dels homes que agafaren les armes a favor de la causa carlista.

²² Buenaventura DE CÓRDOBA (1845). *Vida militar...*, vol. IV, p. 422.

²³ *Diario de Barcelona* (21 d'agost de 1840), p. 3280.

²⁴ Buenaventura DE CÓRDOBA (1845). *Vida militar...*, vol. IV, p. 422.

²⁵ Rafael RODRÍGUEZ MOÑINO (1984). *El exilio carlista...*, p. 72.

²⁶ *Diario de Barcelona* (15 d'agost de 1844), p. 3346-3348.

4. CONCLUSIONS

La fi de la Primera Guerra Carlista va comportar que els vençuts, els carlistes, traspassessin la frontera i sortissin del país. Una part molt considerable de l'exèrcit de Cabrera va seguir el seu cap en el seu viatge cap a l'exili. La resta bé va ser feta presonera a Morella i conduïda al dipòsit de Saragossa, bé va presentar-se davant les autoritats, com ja hem apuntat al principi del text. La marxa cap a França va comportar l'abandonament dels llocs de residència i de les famílies de molts dels militars carlistes que van sortir del país. Després de set llargs anys de guerra, que continuaven un cicle iniciat a partir de 1822, els militars carlistes de l'exèrcit de Cabrera foren destinats a diversos dipòsits francesos. Els militars amb grau se'ls va destinar principalment a Tula, Garait i Lo Puèi, situats entre el centre i el sud-est francès. El contingent dels eclesiàstics, gran actiu del carlisme en qualitat de combatents i dirigents del moviment, va ser ubicat en la pràctica totalitat a Besançon, més al nord-est. Alguns dels oficials anaven acompanyats de la seua família, i és significatiu el nombre de personal de servei que va passar la frontera amb ells.

El cas de la tropa fou totalment diferent. Es va intentar des del mateix moment de la seua entrada que s'allistessin a l'exèrcit francès per ser destinats a Alger, però sembla que no va tenir l'efecte desitjat per les autoritats franceses, ja que pocs foren els que acceptaren marxar. Contingents de soldats van ser traslladats als dipòsits del sud-est francès i ubicats preferentment a les poblacions veïnes de Montpeller i Carcassona, seguides per Grenoble i Valença.

Si bé una part important va tornar a casa gràcies a l'indult concedit a partir de la tardor de 1840, la premsa del moment ens indica que el 1844 encara hi havia un important nombre de soldats malvivint en determinades ciutats del sud francès davant la indiferència d'uns i d'altres. Una nova guerra s'estava preparant el 1844, la Guerra dels Matiners, i feia dos anys que el Maestrat s'havia convertit de nou en un escenari de guerra amb l'aixecament del Groc de Forcall. La guerra anunciava una futura derrota i França tornaria a ser el principal escenari receptor dels vençuts.

Bibliografia dels moviments migratoris a la província de Tarragona en l'època contemporània (s. XIX-XX)

Josep M. Grau Pujol

Centre d'Estudis de la Conca de Barberà

Manel Güell

Reial Societat Arqueològica Tarraconense

En l'estudi de les migracions contemporànies observem dos enfocaments principals que no s'entrecreuen entre si: d'una banda, l'anàlisi de macrodades recollides per òrgans estatals o provincials, amb molta xifra absoluta i molt generals, i, de l'altra, microdades provinents d'arxius locals que ofereixen una visió més detallada, però limitada a una zona territorial determinada, sigui un terme municipal, una comanda o uns espais amb característiques comunes (socials, culturals, comercials, geogràfiques —costa/interior, pla/muntanya—, etc.).

A l'època contemporània, l'atenció a les minories ètniques passa inicialment també pels gitanos, amb estudis locals al Camp de Tarragona i a la Conca de Barberà (s. XIX-XX), però més endavant els objectes d'estudi són els estrangers vinguts en diverses onades migratòries.

Els diferents conflictes desfermats al segle XIX al nostre territori, des de la Guerra del Francès fins a les tres guerres carlines, han generat alguns articles pels corrents migratoris de refugiats que van provocar. N'és un bon exemple la ciutat de Tarragona, la qual patí un setge per part dels napoleònides que motivà la marxa de bona part de la població cap a altres indrets, siguin a l'interior (Montblanc), com a l'exterior, via marítima (Mallorca), però també l'arribada de forasters, fugitius en els seus respectius indrets de procedència, de tot el Camp de Tarragona i també de Barcelona i Girona.

Les dues primeres carlinades i les seves conseqüències en les migracions s'han investigat localment a Riudoms, Alcover i la Conca de Barberà. La darrera Guerra Civil (1936-1939) ha estat, amb tot, la que ha originat un major i més recent impacte social, encara present a la retina dels més grans; en conseqüència, ha tingut un ressò historiogràfic més important. Són molt il·lustratius i interessants els dietaris o epistolaris sobre la Guerra i l'exili.¹ En relatar casos i vivències personals destaquem: Artur Bladé Desumvila, Josep M. Poblet i Guarro, Joan Sales, Antoni Rovira i Virgili, Alfons Martorell, Pau Nuet, Antoni Andreu Abelló, etc. No oblidem tampoc l'èxode de la població civil de la resta de l'Estat vers Catalunya, conforme els fronts de guerra s'apropaven a la seva àrea de procedència. Aquí cal remarcar l'obra general de Joan Serrallonga, amb contínues referències a les vegueries de Reus, Tarragona i Tortosa. Miquel Martorell és un dels que s'han especialitzat en l'estudi dels refugiats a les Terres de l'Ebre i el Priorat. Encara s'ha d'aprofundir en les conseqüències de la Guerra Civil en l'èxode poblacional per motius polítics o simplement de supervivència, ja que no disposem de llistats dels exiliats a França, i tampoc la historiografia dels refugiats a la rereguarda durant el quadrienni 1936-1939 és gaire extensa.

En l'àmbit econòmic, les diferents crisis agràries i el consegüent èxode rural vers les ciutats tenen com a punt d'observació les tres capitals del Camp de Tarragona: Tarragona, Reus i Valls. A través del buidatge de padrons municipals de població, s'han analitzat els emigrants originaris de la Conca de Barberà, l'Urgell, les Muntanyes de Prades, les Garrigues o Alcover. En la major part dels casos, en els apèndixs s'inclouen relacions nominals dels emigrants que poden permetre el seguiment d'històries de vida. La tipologia de les revistes és preferentment de centres d'estudis, però també n'hi ha d'informació estrictament local, la qual cosa fa que aquests treballs, a voltes, passin desapercebuts dins el munt de publicacions que apareixen periòdicament, o puguin ser menyspreats pels investigadors més exigents.

El despoblament rural s'ha configurat com un dels apartats més atractius, pel fet de combinar l'estudi de les migracions, la geografia humana i la sociologia, sovint, amb recerca de camp. Els majors exponents han estat: Ramon Amigó, Albert Manent, Eugeni Perea, Roser Puig i Josep M. Grau, amb monografies sobre la Mussara, l'Albiol, Rojals, Mont-ral, etc. També en aquest apartat consta algun llibre de memòries, com l'escrit per Antoni Palau Dulcet, de Montblanc, i, de la mateixa comarca, Claudi Ametlla disposa de diversos treballs.

Quant als oficis, Núria Medrano ha estudiat la mobilitat professional dels músics entre Alcover, Valls i Montblanc, i Roser Puig ha incidit en el servei domèstic a la Conca de Barberà o en els obrers de la Riba. Al llarg del segle XIX, les migracions transoceà-

¹ Vegeu Lluís AGUSTÍ (2005). «Aportacions per a una bibliografia de l'exili republicà català, valencià i balear als Estats Units d'Amèrica». A: *Bid. Textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, núm. 15 (desembre). UB. En línia a: www.ub.es/bid/15agusti.htm.

niques cap a Amèrica o Oceania també han merescut temps i dedicació per part dels investigadors. En un treball aparegut a la miscel·lània *Quaderns de Vilaniu*, gràcies als documents de baixa del padró hom pot quantificar l'èxode dels vallencs cap a la ciutat de Barcelona a inicis del segle xx. Els emigrants que s'embarquen cap a Amèrica sorgeixen sobretot de pobles de la costa: el Vendrell, Calafell, Altafulla, Torredembarra, etc., però també de terra endins, com Alcover, Reus, Rocafort de Queralt o la Sénia. Montserrat Garriga ha aprofundit, en una magnífica i acurada monografia, en el tema de l'emigració de vila-secans a Amèrica i Oceania.

A Catalunya, les comarques més estudiades pel que fa a les migracions al continent americà al segle XIX són les costaneres, en especial les de la Selva (Blanes, Lloret i Tossa de Mar), l'Empordà, el Maresme (Arenys, Calella, Mataró) i el Garraf (Vilanova i la Geltrú). Notem l'absència de treballs realitzats amb documentació des del lloc de rebuda dels emigrants tarragonins, difícils d'escatir si l'investigador no s'hi trasllada *in situ*. Una solució seria poder investigar en equip amb estudiosos d'allà. En ser una competència estatal l'assumpte de relacions internacionals, s'han de tenir molt presents els fons del Ministeri d'Assumptes Exteriors, anteriorment conegut com Ministeri d'Ultramar. La documentació més antiga es localitza a Madrid, a l'Archivo Histórico Nacional (AHN), on hi ha les sol·licituds dels emigrants per anar a Cuba o a altres llocs, i també a l'arxiu de la Fundación Universitaria Española. A Alcalá de Henares, a l'Archivo General de la Administración, també hi ha informació similar, igual que a Salamanca, al polèmic Archivo General de la Guerra Civil Española, n'hi ha sobre els refugiats i exiliats entre 1936 i 1975.

A causa del seu major volum d'emigrants, les comunitats de Galícia, Canàries, Balears, Andalusia, Castella, Extremadura o Euskadi sí que han fet els deures, i la bibliografia sobre l'èxode és molt més abundant que a Catalunya, on la celebració de l'aniversari del primer viatge de Colom a Amèrica el 1992 suposà una empremta considerable de la qual encara es recullen els fruits actualment.

L'edició de llibres de memòries o epistolars d'emigrants tarragonins és feble. Destaquem, per a les Terres de l'Ebre, Artur Bladé Desumvila, i, per a la Conca de Barberà, Antoni Palau i Dulcet i Josep M. Poblet i Guarro, amb implicacions a diferents continents on radicaven colònies d'exiliats.

L'allau d'immigrants del sud d'Espanya als anys cinquanta i setanta al Camp de Tarragona ha estat analitzada en els seus casos d'assentament, en particular a Constantí, la Canonja, Reus i Tarragona, sovint sota el prisma d'estudis locals de geografia humana. Les arribades de nouvinguts de la resta d'Europa, o d'altres continents (especialment de l'Àfrica), no han deixat indiferents etnògrafs, antropòlegs i sociòlegs, que no han dubtat a fer incursions en aspectes concrets, com poden ser el gènere dels forasters i els seus nous rols d'immersió. Equips de la UVRT han coordinat treballs de recerca que en part s'han publicat en forma de llibres o d'articles. Les eines i la informació de què es disposa per quantificar i valorar els moviments migratoris són majors que dècades

enrere, però la veritat és que resten moltes llacunes per explorar i moltes dades per processar. A Girona s'han realitzat exposicions sobre les repercussions i l'impacte de les migracions en l'art; tanmateix, el tema de la integració lingüística i educativa dels immigrants desperta no poc interès.

Els recursos hídrics, igual que originaren la formació de colònies industrials al Llobregat o al Ter, també han estat motiu de trasllats immigratoris de tipus laboral al sud de Catalunya. Aquí, l'Ebre ha vertebrat la instal·lació de la petroquímica a Flix, amb capital i treballadors alemanys; des d'un punt de vista agrícola, la colonització del delta de l'Ebre també ha estat tractada en la bibliografia.

Els treballs sobre metodologia o fonts documentals no són gaire prolífics, i la majoria es realitzen des de l'àmbit universitari barceloní. Les recopilacions bibliogràfiques de caràcter general comencen a ser abundants, però cauen en l'error d'oblidar les aportacions locals per considerar-les poc representatives i d'escassa difusió.²

1. MINORIES ÈTNIQUES

1.1. Els gitanos

NAVARRO I LLIBERATO, Josep (1995). «La Comunitat gitana a Tarragona». A: *Kesse*, núm. 17 (juny). Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver, p. 8-11.

PUIG I TÀRRECH, Roser (2002). «Els darrers membres d'ètnia gitana a Montblanc (1889)». A: *El Foradot*, núm. 14. [Montblanc], p. 22-23.

2. MOBILITAT ECONÒMICA

2.1. Segle XIX i primera meitat del segle XX

2.1.1. Migracions interiors: l'atracció de la ciutat industrial

CAROT, Tomàs (1993). «La industrialització va comportar migracions massives, amb conseqüències socials i urbanístiques». A: *Pòrtic. Revista d'Informació, Debat i Opinió*, núm. 4 (novembre). [Tarragona], p. 12-15.

GRAU I PUJOL, Josep M. (2007). «Relacions humanes entre Vallclara i les Garrigues (segles XIX-XX)». A: *Talaia del Vilosell. Revista del Centre d'Estudis Locals del Vilosell*, núm. 8, p. 28-31 [Disponible en xarxa a: *Tinet Biblioteca*].

² Horacio CAPEL (1999). «La inmigración en España. Una bibliografía de trabajos recientes». A: *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, núm. 132. UB [en línia].

- GRAU I PUJOL, Josep M. i PUIG I TÀRRECH, Roser (2001). «El flux migratori d'Alcover a Tarragona a la primera meitat del segle XIX». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 96, p. 10-14 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- (2003). «Una mostra de l'emigració gironina a finals del segle XIX (Tarragona, 1881)». A: *Quaderns de la Selva*, núm. 15. [Santa Coloma de Farners], p. 201-213.
- (2003). «Relacions humanes entre Alcover i la Selva del Camp a finals del segle XIX. Anàlisi del padró d'habitants». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 103 (juliol-setembre), p. 9-12 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- (2003). «L'atracció de la capital provincial. Emigrants de la Conca de Barberà a Tarragona després de la fil·loxera». A: *Aplec de Treballs*, núm. 21. [Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà], p. 103-146 [Disponible en xarxa a: *Racó*].
- (2003). «El servei domèstic femení al Montblanc de finals del segle XIX». A: *El Foradot*, núm. 18. [Montblanc], p. 12-15 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- (2004). «Migracions d'alcoverencs a Montblanc a finals del segle XIX». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 105, p. 4-6 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- (2005). «Migració gironina a la ciutat de Reus (1820-1930)». A: *Quaderns de la Selva*, núm. 17. [Santa Coloma de Farners], p. 127-146.
- (2005). «El moviment migratori d'Alcover vers Reus segons el padró de 1930». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 110-112, p. 31-51.
- (2005). «Aportació de mà d'obra de la Conca de Barberà a la capital econòmica del Camp de Tarragona a l'inici de l'època contemporània». A: *Aplec de Treballs*, núm. 23. [Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà], p. 97-122 [Disponible en xarxa a: *Racó*].
- (2006). «Migracions interiors gironines a la ciutat de Valls. 1905». A: *Quaderns de la Selva*, núm. 28. [Santa Coloma de Farners], p. 214-227.
- (2007). «L'emigració de Rojals a les ciutats del Camp de Tarragona segons el padró de 1945: Emigració a Reus». A: *El Foradot*, núm. 40 (març-abril 2007). [Montblanc], p. 16-19.
- (2007). *Emigrar per viure. El moviment migratori de les Muntanyes de Prades al Camp de Tarragona en la primera meitat del segle XX*. Montblanc: Publicacions del Museu-Arxiu, 152 p.
- (2007). «Migracions interiors en la Catalunya de començaments del segle XX: una anàlisi des del lloc d'origen (de Valls a Barcelona)». A: *Quaderns de Vilaniu*, núm. 52 (novembre). [Valls], p. 63-85.
- GRAU I PUJOL, Josep M. i RISUEÑO GRANDA, Josep (2001). «El moviment migratori de la Conca de Barberà a la ciutat de Reus a inicis del segle XX». A: *Aplec de Treballs*,

- núm. 19. [Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà], p. 133-142 [Disponible en xarxa a: *Racó*].
- MEDRANO I TORRES, Núria (2004). «Els Gelambí. Una família de músics entre Alcover, Montblanc i Valls (ca. 1815-1991)». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 106, p. 10-22.
- POBLET I GUARRO, Josep M. (1976). *Memòries d'un rodamón*. Barcelona: Pòrtic, 420 p.
- PUIG I TÀRRECH, Roser (1998). «Urgellencs a la ciutat de Tarragona el 1854». A: *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 11. [Tàrrega], p. 123-130.
- (2004). «L'emigració ribetana dels segles XIX i XX, una investigació pendent». A: *Cultura*, núm. 645 (març). [Valls], p. 25 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- (2007). «Reusencs destacats originaris de la Conca de Barberà». A: *Museu. Butlletí Informatiu*, núm. 3. [Montblanc], p. 22.
- 2.1.2. *Migracions exteriors: Amèrica*
- CANYELLES I VILAR, Núria (2007). «El penediment d'un indiano?: Antoni Roig i Copons de Torredembarra». A: COSTA, Lluís (ed.). *El patrimoni documental: Catalunya-Cuba. Actes del II Fòrum de Municipis Indians*. Girona: Fundació Catalana Begur-Cuba, p. 19-32.
- FERRAN I OLIVA, Joan M. (2007). «Les arrels cubanes del ferrocarril Barcelona-Vilanova-Valls». A: *Quaderns de Vilaniu*, núm. 51 (maig). [Valls], p. 3-79.
- GARRIGA I PUJALS, Montserrat (2001). *L'emigració de Vila-seca cap a Austràlia i Amèrica entre 1860 i 1960*. Vila-seca: Agrupació Cultural (Monografies de Vila-seca, 21), 208 p.
- GRAU I PUJOL, Josep M. (2000). «Un viatge sense retorn. Nota sobre un alcoverenc que marxà a Amèrica (s. XIX)». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 92, p. 4-5.
- GUAL I VILÀ, Valentí (1994). «L'agrupació benèfica pro-Rocafort de Cuba». A: *Font de Baix. Revista d'Informació Local*, núm. 4 (1r semestre). [Rocafort de Queralt], p. 60-62.
- ORDEIX I VILAPLANA, Laura (1994). «Sant Salvador. Entre Amèrica i la Guerra del Francès». A: *Miscel·lània Penedesenca, (Genes Jornades d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès, 1993)*, p. 299-314.
- ORENSANZ, Toni (1993). «Des del segle XVII a l'exili de la dictadura: 400 anys de presència reusenca a Amèrica». A: *La Veu de Reus. Setmanari Independent*, núm. 8 (12 de desembre), p. 6-7, i núm. 9 (19 de desembre), p. 6-7.

- REVILLA, VÍCTOR i SANTACANA, Joan (2002). *Cacics, indians i propietaris. Calafell al segle XIX*. Calafell: Llibres de Matrícula (Cartipàs, 5), 159 p.
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. (1990). «Els indians del Baix Gaià». A: «*Americanos*», «*Indianos*», *Arquitectura i Urbanisme al Garraf, Penedès i Tarragonès (Baix Gaià)*. Segles XVIII-XIX. Vilanova i la Geltrú: Biblioteca-Museu Balaguer.
- SEGURA ROCA, Domingo (1998). «Un senienc a Cuba: José Forné Ferreres». A: *Lo Senienc. Butlletí d'Informació Local*, núm. 203 (gener), p. 29-31, i núm. 204 (febrer), p. 29-32.

2.1.3. Les colònies industrials

- MUÑOZ I HERNÁNDEZ, Pere (1994). *Alemanys a l'Ebre. La colònia química alemanya de Flix. 1897-1994* [tr. a l'alemany d'Enno SCHLECHTER]. Tarragona: El Mèdol, 171 p.
- MUÑOZ I HERNÁNDEZ, Pere (coord.); HIERRO CASTARLENAS, Marià; COLLAZOS, Josep Anton, et al. (1997). *Centenari de la fàbrica. De la Sociedad Electro-Química de Flix a Erkimia. 1897-1997*. Barcelona: Erkimia Grup Ercros, 202 p.

2.1.4. Despoblament rural

- AMIGÓ, Ramon (2006). *La Mussara, un vell afecte*. Barcelona: Rafael Dalmau, p. 12-131.
- CABRÉ, Tate (2006). *Del Camp al llamp. Radiografia de l'èxode de 60 talents del Camp de Tarragona*. Tarragona: Arola Editors, 259 p.
- ESCATLLAR TORRENT, Francesc (1996). «Pau Soler Ventosa, un lillenc a Tarragona». A: *Espitllera*, núm. 102. [Montblanc], p. 35-36.
- GRAU PUJOL, Josep M. (1994). «Relacions entre la Selva del Camp i la Conca de Barberà (1908-1936)». A: *Espitllera*, núm. 92. [Montblanc], p. 35-36.
- GRAU, Josep M. i PEREA, Eugeni (2003). «L'èxode de les Muntanyes de Prades durant els segles XIX-XX: Mont-ral com a exemple». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 101, p. 21-34 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- GRAU, Josep M. i PUIG, Roser (2006). «De la muntanya a la plana. L'emigració de l'Albiol a la Selva del Camp. Anàlisi del padró del 1924». A: *Actes de les Segones Jornades sobre el Bosc de Poblet i les Muntanyes de Prades. Els límits de la pressió humana en el medi natural*. L'Espluga de Francolí: Paratge Natural d'Interès Nacional de Poblet, p. 401-412.
- IGLÉSIES I FORT, Josep (1975). *Les minves dels cultius i de la població a la comarca del Priorat*. Barcelona: Rafael Dalmau (Publicacions de la Fundació Salvador Vives Casajuana, xxxiv), 88 p.

- LUZÓN BENEDICTO, José-Luis (1984). «Crecimiento y despoblamiento rural en la provincia de Tarragona. Su evolución durante el periodo 1940-1981». A: *Universitas Tarraconensis*, VI, p. 89-106.
- MANENT I SEGIMON, Albert (2003). *Llunari de noms i mots. Qüestions d'onomàstica, dialectologia i despoblament del Camp de Tarragona*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 200 p. Destaquem: «El procés de despoblació a l'antic municipi de la Mussara», p. 177-188 [editat anteriorment a: *Penell. Revista d'Història*, núm. 2 (abril de 1985). [Reus], p. 101-115], i «Masos, llogarets i cases de l'Albiol al segle XX. Un procés de despoblació», p. 163-176 [editat anteriorment a: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 91 (juliol-setembre de 2000), p. 19-34].
- PALAU I DULCET, Antoni (1935). *Memorias de un librero catalán. 1867-1935*. Barcelona: Librería Catalonia, 598 p.
- PUIG I TARRECH, Roser (1995). «L'èxode rural i la fil·loxera: de l'Espluga de Francolí a Tarragona (1905)». A: *Recull Miquel Melendres*. Tarragona: Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental Margalló del Balcó, p. 115-136.
- (2004). «El despoblament de Rojals (segles XIX-XX)». A: *Actes de les Primeres Jornades sobre el Bosc de Poblet. Del Règim Senyorial a la gestió pública*. L'Espluga de Francolí: Departament de Medi Ambient i Habitatge, Generalitat de Catalunya, p. 347-390.
- ROQUER SOLER, Santiago (1983-1984). «Los movimientos de retorno a los núcleos rurales. Un estudio en las comarcas de Tarragona. I Parte. Metodología y primeros resultados». A: *Tarraco. Cuadernos de Geografía*, núm. 34. UB, p. 57-74.

2.1.5. Migracions durant el franquisme

- CUMPLIDO, Josep M.; DUCH, Montserrat i GARCÍA, Antoni (1982). «Los barrios de nueva creación en las ciudades industriales. El caso de Torreforta en la ciudad de Tarragona». A: *Universitas Tarraconensis*, IV, p. 121-133.
- DUCH I PLANA, Montserrat (1979). «Moviment migratori: Constantí 1960-1978. Un exemple de poble català en transformació per la indústria i la immigració». A: *Ir Col·loqui d'Història del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Priorat*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Diputació Provincial de Tarragona, p. 217-222.
- (1988). «La immigració a Constantí: 1960-1985». A: *Estudis de Constantí*, núm. 4, p. 47-57.
- GISBERT I CANES, Joan (2002). «Els barris perifèrics de Tarragona: uns orígens conflictius». A: PIÑOL ALABART, Daniel (coord.). *Història dels altres. Exclusió social i marginació a les comarques tarragonines [segles XIII-XX]*. Tarragona: Publicacions del

- Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona, p. 199-222.
- LLOP I TOUS, Josep (2000). *La formació dels barris de la Canonja. 1955-1964*. La Canonja: Centre d'Estudis Canongins Ponç de Castellví, 128 p.
- MARÍN I CORBERA, Martí (2005). «Reflexionant sobre les migracions recents». A: *L'Avenç*, núm. 298 (gener). Dossier: *Immigració a Catalunya. Els anys del Franquisme*, p. 22-24.
- MARTÍNEZ FLORES, Lúdia i ROCA I GIRONA, Jordi (2004). *Recomençar la vida. Una memòria del procés migratori de les dones a Reus. 1950-1970*. Reus: Arxiu Municipal (Publicacions de l'Arxiu Municipal de Reus, 8), 186 p.
- NULA, Anna Teresa (2004). «La immigració als anys 60 i 70 del segle xx: el barri Cazorla». A: *Lo Senienc, Butlletí d'Informació Local*, núm. especial (agost), p. 82-87.
- PIQUÉ I PADRÓ, Jordi (2007). «Barraquisme a Tarragona. Any 1964». A: GÜELL, Manel i ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. (ed.). *L'home i l'historiador. Miscel·lània en homenatge a Josep M. Recasens i Comes*. Tarragona: Autoritat Portuària, p. 341-356.
- PUJADES, Joan Josep i BARDAJÍ, Francisco (1987). *Los barrios de Tarragona. Una aproximación antropológica*. Tarragona: Ajuntament, 268 p.
- PUJADES, Joan Josep i COMAS, Dolors (1984). «La formació del barri de Bonavista». A: *Universitas Tarraconensis*, vi, p. 19-34.
- ROQUER, Santiago (1982-1983). «Notas acerca de la inmigración a Tarragona durante los últimos decenios». A: *Universitas Tarraconensis*, v, p. 49-62.
- (1983). «Evolución histórica, características demográficas y expansión urbana en Tarragona». A: *Aspectos demográficos del litoral meridional catalán*. Tarragona: Departamento de Geografía, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Barcelona, p. 51-77.
- (1987). «Procés d'industrialització i creixement demogràfic a la conurbació Tarragona-Reus». A: *Les ciutats petites i mitjanes a Catalunya. Evolució recent i problemàtica actual. IIa Setmana d'Estudis Urbans a Lleida*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, p. 151-162.
- TORNÉ I TARRAGÓ, Ramon (1997). «Emigració de sarralencs. 1951-1971». A: *1r Recull de Treballs. Sarral, Revista El Baluard*, p. 199-218.

2.1.6. Actualitat

- ALONSO ORTIZ DEL RÍO, Marta (1993). «Immigració de dones marroquines al Camp de Tarragona». A: *Migracions estrangeres i universitat cultural. IV Col·loqui de l'Institut Català d'Antropologia*. Barcelona: ICA.

- (2002). *L'altra riba. Trajectòries de vida i migració de dones d'origen marroquí al Camp de Tarragona*. Tarragona: Arola Editors, 246 p.
- (2002). *Trajectòries de vida i migració de dones d'origen marroquí al Camp de Tarragona*. Tarragona: URVT.
- AMO BENITO, Roberto del (1988). *El impacto de la industria petroquímica en el medio rural. Transformaciones socio-espaciales en la Población de Mafumet*. La Población de Mafumet: Ajuntament, 216 p.
- CÁCERES SALVA, Jordi; GONZÁLEZ, Francesc i ROQUER, Santiago (1996). «Aproximació al coneixement de la població i les activitats econòmiques de la Canonja (1955-1981)». A: *Treballs Canongins*, p. 7-32.
- COMAS D'ARGEMIR CENDRA, Dolores (1992). «Familias migrantes: reproducción de la identidad y del sentimiento de pertenencia». A: *Papers. Revista de Sociologia*, núm. 36. UAB, p. 33-56.
- DUCH I PLANA, Montserrat i CASANOVA, M. Lluïsa (1989). «La migració rural de retorn a Rasquera». A: *Doues Rasquera. Butlletí del Grup Cultural Rasquera*, núm. 30 (hivern), p. 6-7; núm. 31 (primavera), p. 6-7.
- ESPASA MARTORELL, Josep M. (1985). «Estudi demogràfic i sociològic de la població de la Canonja, segons el padró municipal de 31 de març de 1982». A: *Treballs Canongins*, p. 217-244.
- FRANQUÈS I GIL, Josep M. (1993). «Estudi sociològic de la població de Constantí». A: *Estudis de Constantí*, núm. 9, p. 7-31.
- MAS, Joan i ORTEGA, Manel (1995). «Estudi de la població de la vila de Cambrils (1950-1993)». A: *Quaderns d'Estudis i Divulgació*, núm. 5. Cambrils: Ajuntament.
- PLA DOMINGO, Eva (2001). *La immigració estrangera del Montsià*. Amposta: Consell Comarcal del Montsià, 212 p.
- RAMOS SANTERO, Josep *et al.* (1977). *Estudi sobre Vila-seca-Salou. Evolució i situació actual de la població, territori i mitjans econòmics del municipi*. Vila-seca: Ajuntament.
- ROQUER SOLER, Santiago (1982). «La estructura de la población de Reus según el padrón de 1981. Una breve aproximación». A: *Tarraco. Cuadernos de Geografía*, núm. 3. UB, p. 141-152.
- (1987). «Constantí: de pueblo agrícola a núcleo residencial del área metropolitana de Tarragona-Reus». A: *Estudis de Constantí*, núm. 3, p. 61-68.
- (1987). «Contrastes demográficos en el interior del espacio urbano de Tarragona». A: *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 7. [Madrid], p. 499-507.

3. LES GUERRES: DEPORTATS, DESPLAÇATS, EXILIATS I REFUGIATS

3.1. Guerra del Francès (1808-1814)

- GRAU I PUJOL, Josep M. (2002). «Montblanc, refugi d'un notari tarragoní durant la Guerra del Francès (1811)». A: *El Foradot*, núm. 11. [Montblanc], p. 20-21.
- (2004). «Expatriats gironins morts en el setge francès de Tarragona (1811)». A: *Arjau*, núm. 48 (febrer). [Sant Feliu de Guíxols], p. 5 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- (2005). «Mallorca refugi dels notaris de Tarragona durant la Guerra del Francès. 1811-1813». A: *Paratge. Quaderns d'Estudi de Genealogia, Heràldica, Sigil·lografia, Vexil·lologia i Nobiliària*, núm. 18, p. 77-86.

3.2. Carlinades

- GRAU PUJOL, Josep M. (2003). «Nota de l'emigració femenina alcoverenca a la Selva del Camp a finals de la Primera Guerra Carlina (1838)». A: *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 102, p. 6-7 [Disponible en xarxa a: *Carrutxa*].
- GRAU I PUJOL, Josep M. i PEREA I SIMÓN, Eugeni (2007). «Itineraris d'emigrants riudomencs durant la Guerra dels Matiners (1847-1849)». A: *Lo Floc*, núm. 81. [Riudoms], p. 4-6 [Disponible en xarxa a: *Tinet Biblioteca*].
- GRAU PUJOL, Josep M. i PUIG TÀRRECH, Roser (2007). «Emigració de la Conca de Barberà a la ciutat de Valls en el marc de la Primera Guerra Carlina». A: *Aplec de Treballs*, núm. 25. [Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà], p. 115-154 [Disponible en xarxa a: *Racó*].
- RODRÍGUEZ VIVES, Conxa (1989). *Ramon Cabrera a l'exili*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Serra d'Or, 87), 230 p.

3.3. Guerra Civil Espanyola (1936-1939)

- AMETLLA, Claudi (1983). *Memòries polítiques: 1936-1940*. Barcelona: Distribucions Catalònia.
- AMETLLA, Claudi i RAIMUNDO BARTRÉS, Josep (1979). *Memòries polítiques: 1918-1936*. Barcelona: Distribucions Catalònia.
- AYLLÓN, Antoni; MARCH, Montserrat i MESTRE, Clàudia (1998). «Els desplaçats de la Guerra Civil espanyola a la Selva del Camp i aspectes de la seva vida quotidiana». A: *Butlletí del Centre d'Estudis Selvatans*, núm. 5. [La Selva del Camp], p. 64-77.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (1976). *L'Exiliada. Dietari de l'exili. 1939-1940*. Barcelona: Pòrtic, 537 p.
- (1993). *De l'exili a Mèxic*. Barcelona: Curial, 279 p.

- (2002). *Cartes d'exili (1939-1949)* [A cura de CAPDEVILA, Maria]. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 792 p.
- BLANCH RIBÉ, Joan (2007). *Memòries de la meua vida. Vivències de guerra*. Altafulla: Centre d'Estudis (L'Oliverot, 15), 91 p.
- BRU I SANS, Josep (2004). *Del foc a la brasa. De la resistència a França a la guerrilla urbana a Barcelona*. Barcelona: La Flor del Vent Edicions, 364 p.
- CATALÀ PALLEJÀ, Neus (2000). *De la resistència y la deportación. 50 testimonios de mujeres españolas*. Barcelona: Península, 413 p.
- MANENT I SEGIMON, Albert (1992). «Carles Cardó. El guiatge intel·lectual i el drama de l'exili». A: *Revista de Catalunya*, núm. 61 (març), p. 115-124.
- MARTÍ, Casimir (1977). «Joan Sales. Cartes de guerra i d'exili a Màrius Torres». A: *Serra d'Or*, núm. 218, p. 17-18.
- MARTORELL GARAU, Miquel (2003). «Refugiats de les zones de guerra al Delta de l'Ebre (1938-1939)». A: *VII i VIII Premis literaris Terra de Fang. Prosa, poesia i assaig i premi especial autor local. Obres guanyadores*. Deltebre: Ajuntament, p. 45-76.
- (2006). *Els refugiats de les zones de guerra al Priorat. 1936-1939*. Torroja del Priorat: Centre Cultural i Recreatiu La Unió / Falset: Arxiu Comarcal del Priorat (Jaume Ardèvol i Cabrer, 1), 185 p.
- MARTORELL GAVALDÀ, Alfons (1993). *República, revolució i exili. Memòries d'un llibertari reusenc*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, 255 p.
- NUET I FÀBREGAS, Pau (2002). *Pau Nuet, records i vivències. De l'exili a l'alcaldia de Valls* [ed. a cura de Jordi GAVALDÀ BATALLA]. Reus: Fundació d'Estudis Socials Josep Recasens / Valls: Agrupació Socialista de Valls-Alt Camp, 173 p.
- POBLET, Josep M. (1942). *De Barcelona a l'Havana, passant per Darnius*. Mèxic DF: s.e., 153 p.
- (1947). *Tres mesos i un dia a Nova York*. París-Tolosa: Librairie des Éditions Espagnoles, 167 p.
- (1956). *Els Estats Units. Clixés de viatge*. Barcelona: Selecta, 203 p.
- (1957). *Pobles d'Amèrica. Clixés de viatge*. Barcelona: Selecta, 205 p.
- (1970). *Àfrica i Amèrica. Viatges i records*. Barcelona: Pòrtic, 124 p.
- PUIG I TÀRRECH, Roser (2005). «Epistolari entre el montblanquí Josep M. Poblet i Josep Tarradellas en temps d'exili. 1947». A: *Aplec de Treballs*, núm. 23. [Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà], p. 145-152 [Disponible en xarxa a: *Racó*].
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1999). *Els darrers dies de la Catalunya republicana. Memòries sobre l'exode català*. 3a ed. Barcelona: Proa, 206 p.

- SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (2004). *Ramon Nogués i Biset. De la presidència de la Diputació republicana a la de les corts a l'exili*. Tarragona: Arola, 267 p.
- SERRALLONGA I URQUIDI, Joan (2004). *Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra (1936-1939)*. Barcelona: Base, 280 p.
- SUGRANYES DE FRANCH, Ramon (1995). «El Dr. Carles Cardó en el seu exili. Les dues tradicions». A: *Quaderns de Vilaniu*, núm. 28 (novembre). [Valls], p. 87-95.
- TOUS I VALLVÉ, Jordi (1999). *Antoni Andreu i Abelló. Correspondència política d'exili. 1938-1939. D'Estat Català a Front Nacional de Catalunya*. Tarragona: El Mèdol, 308 p.
- VECIANA AGUADÉ, Josep (1989). «Els refugiats tarragonins». A: *Niu d'Art*, núm. 11 (abril). [Tarragona], p. 26-27.

FONS I METODOLOGIA

- ESTIVILL, Josep i PIQUÉ, Jordi (2002). «Fons documentals per a l'estudi dels refugiats durant la Guerra Civil (1936-1939): l'exemple de Tarragona i comarcal». A: *L'Exili republicà. Actes del Vè Col·loqui República, Guerra civil i Franquisme [Barberà del Vallès, 2000]*. Barberà del Vallès: Ajuntament, p. 121-127.
- GRAU I PUJOL, Josep M. (1999). «Pautes de recerca per a l'estudi de l'emigració: Sarral (s. XIX-XX)». A: *2n Recull de Treballs. Sarral: Revista El Baluard*, p. 121-133.
- (2006) «Possibilitats dels padrons d'habitants per a l'estudi de les migracions». A: *Roda de Berà al Dia*, núm. 22 (desembre), p. 31.
- LLORET PIÑOL, Marc (2000). «El estudio de las migraciones en Internet: los sitios europeos». A: *Ar@cne. Recursos en Internet para las ciencias sociales*, núm. 60. UB [en línia]. [Disponible a: www.ub.es/geocrit/arac-60.htm].
- LÓPEZ GAY, Antonio (2004). *Els components migratoris en la dinàmica demogràfica de la ciutat de Barcelona, 1834-2003*. Memòria de Recerca del Doctorat en Demografia, dirigida per Anna CABRÉ PLA i Joaquín RECAÑO VALVERDE. UAB (maig).
- NIELFA CRISTÓBAL, Glòria (1988). «A propósito de las migraciones en la historia». A: *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 9. UCM, p. 217-227. [Disponible a: [www.ucm.es/BUCM/revistas/ghi/02144018/articulos/..](http://www.ucm.es/BUCM/revistas/ghi/02144018/articulos/)].
- PUJADAS, Joan Josep (1994). «Catalunya i les migracions estrangeres. Una aproximació des de l'antropologia social». A: *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 4. [Barcelona], p. 132-153.
- (1994). «Un esbós bibliogràfic sobre les migracions internacionals». A: *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 4, p. 197-214.

- RECOLONS, Lluís (1988). «Les migracions en l'estudi científic de la població». A: *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 6 (II Congrés Català de Sociologia, Girona, 15-16 d'abril de 1994), p. 51-70.
- «Recursos sobre migracions a Internet». (1998). A: *DCidob. Immigrants. Nous ciutadans*, núm. 67-68, p. 41-42 [en línia]. [Disponible a: www.cidob.org].
- SOLANA SOLANA, Miguel; MORÉN ALEGRET, Ricardo i MIGUEL LUKE, Verónica de (2002). «L'estudi de les migracions a Catalunya des de la geografia i la demografia (1075-2000)». A: *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 41, p. 145-164.
- VILAR, Juan Bautista (2006). *La España del exilio. Las emigraciones políticas españolas en los siglos XIX y XX*. Madrid: Síntesis, 495 p.

ÀMBIT 4
LLENGUA, LITERATURA I
MATERIAL ETNOGRÀFIC
VINCULATS ALS PROCESSOS
MIGRATORIS DE LES TERRES DE
PARLA CATALANA

PONÈNCIA

Literatura catalana i migració

Lluís Meseguer

Universitat Jaume I

1. SOCIETAT, MIGRACIÓ, DISCURS

El segle xx ha estat definit pel desplaçament de dues línies de conceptualització de la comunicació social: la de les possibilitats i els mitjans de la mobilitat —i, per tant, l'augment de la complexitat en les motivacions i els objectius de les migracions—, i la de les tecnologies de la formació i la informació. Així, en dialèctica d'evolució, el segle de la generalització de les possibilitats o les necessitats de mobilitat social ha estat també el de la internacionalització de l'economia i les manifestacions culturals.

Cal acarar l'escrutini dels efectes de la migració damunt la literatura sense cap hipèrbole amnèsica. Hi ha altres segles representats al nostre país per migracions d'importància colossal, com el segle XIII (veg. RASICO, 1989, p. 95-106). O cicles marcats per desterraments i exilis polítics (veg. EPALZA, 1989, sobre els moriscos expulsats); o, en època contemporània, una creixent possibilitat d'emigrar fugint de la fam a la recerca de la supervivència o l'èxit econòmic (veg. SEVA, 1970, sobre els *pied-noirs* alacantins a Algèria). Tanmateix, algunes aventures històriques essencials de la migració dels països catalanoparlants representen una constant que solament ha canviat de formes. La més important, l'aventura americana, impedida per la Corona en temps dels Àustries, fructífera en el segle de les independències dels països llatinoamericans, productora del cicle de literatura d'exili més rellevant —les revistes i la literatura dels escriptors de l'exili a Mèxic—, acollidora editorial d'una generació de narradors —el

boom representat per Mario Vargas Llosa, Gabriel García Márquez, i *tutti quanti*—, i una actualment incerta però massiva empremta migratòria.

En tot cas, cal fugir de qualsevol etnocentrisme localista —el nomadisme o les imposicions bèl·liques d'emigració política no es presenten en totes les societats al mateix temps—; certament, les proporcions de les tipologies i l'evolució de la mobilitat social —o, per precisar, les migracions— al segle xx disten de poder ser analitzades des d'una perspectiva única o sintètica. Tanmateix, destaquen dues tradicions d'aproximació a la mobilitat i les seues conseqüències culturals: la idea (genèrica o heretada) d'«emigració» com a fenomen intercultural, de canvi econòmic i social; i la «mobilitat» com a caracterització constitutiva de la complexitat de les societats contemporànies, és a dir, multiculturals.

D'altra banda, els efectes de l'examen de les implicacions lingüístiques i literàries de les migracions, pel component dinàmic essencial de tot moviment migratori, i la plurivocitat de les seues ramificacions socials reclamen una metodologia d'anàlisi necessàriament complexa i interdisciplinària que afecta qüestions més generals: la diversitat dels discursos expressius i literaris (singularment, els «discursos d'origen» i els «d'adaptació o integració» a la nova societat); la necessitat de comprendre tota cultura com a «polisistema» lingüístic i cultural (segons la formulació, per exemple, d'Itamar Even Zohar); l'interès d'integrar les idees (per exemple, dels teòrics de l'escola de Frankfurt) sobre la multiplicitat de les lleialtats socials personals i grupals en les societats contemporànies multilingües, i l'impacte d'aquest «jo múltiple» damunt la conceptualització «nacional» de cada societat, en principi, basada en una històrica cohesió cultural monolingüe, etc.

És amb la interacció d'aquestes bases, com ha estat tractada —o cal tractar— la memòria històrica i de l'espai en les societats mediterrànies del segle xx (veg. DIVERSOS AUTORS, 2008), és a dir, com a cultures en diàleg inevitable, i no en termes de dicotomia «dins/fora», «allò propi / allò estrany», pròpia de les societats tradicionals. De fet, està ben estudiat, a propòsit de la cultura popular catalana, el principi historicogeogràfic de difusió del folklore, és a dir, l'existència de temes i fons universals, transmesos per migració i alhora manifestats en una inevitable forma nacional (per exemple, l'aplicació dels índexs de motius narratius d'Arne Thompson a la rondallística, feta per Oriol Pujol (2003) per al conjunts de territoris de parla catalana, i Beltran (2007), referit a la rondallística valenciana).

Un format de migració específic, l'estacional o temporal, el turisme, pot ser considerat la frontissa entre aquelles societats i les actuals. El mot català anterior a *turista* és sens dubte *foraster* (així, al segle XVIII s'editaven *guías de forasteros*, i encara la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona, creada el 1909), però el seu significat s'amalgama i s'estén al d'*emigrant recent*, estadi anterior d'*anostrar-se*. I altres mots assenyalen implicacions parcials d'aquella distinció. A la comarca del Ripollès anomenaven *farigoletes* els barcelonins que hi pujaven; i, als anys seixanta del segle xx, l'arribada massiva

d'europèus del nord a les platges hispàniques feia anomenar popularment *sueques* les noies que s'hi passejaven amb roba de bany.

En canvi, en les societats actuals, el multilingüisme i la variació literària resulten imprescindibles en el debat sobre «interculturalitat» i «multiculturalitat» de les societats actuals, car una i altra noció impliquen opcions culturals i polítiques ben diferents quant a la integració dels col·lectius nouvinguts a una societat organitzada. En tot cas, la diversitat discursiva —la lingüística, la literària— es fonamenta en el fet que tota «emigració» és alhora una «immigració», i ja resulta impossible acarar els canvis lingüístics i literaris només des del punt de vista de la cultura receptora. I, a més, la democratització i la industrialització culturals han imposat una evidència per a qualsevol creació, que, controlada pel mercat, converteix aquest en «normativa nacional»: que no hi ha migració interpretable «només» en termes econòmics, ni ecològics, ni polítics, ni tan sols el turisme massificat, el cosmopolitisme cultural més individualista o l'internacionalisme ideològic. Alguns estudiosos de l'Amèrica Llatina ja havien recordat —però no se n'havia pres nota a tot arreu!— que el mestissatge solia ser, a escala individual, el resultat d'una violació, i a escala social, una relació de desigualtat. Tanmateix, actualment, els moviments migratoris —els generals i els d'escala reduïda— no admeten ja solament el tractament de problema per a la identitat i la cohesió nacional de la societat receptora (veg. MIRA, 1990, 2005, 2007), o de condicionants de la transmissió lingüística i el canvi social en termes de pèrdua de la llengua originària (veg. ARACIL, 1983; DIVERSOS AUTORS, 2007).

La qüestió, ara, és que les migracions conformen una constant, una invariant caracteritzadora de la complexitat de la globalització cultural. Dit altrament, la globalització no es deté en la uniformització lingüística i literària, sinó que depèn de les condicions d'integració de la diversitat, de la variació: d'un estat social de migracions constants i constitutives.

A més, en tot cas, en societats obertes, potenciadores de la multiplicitat individual i de la diversitat de les lleialtats, si es pot «ser» o «viure» d'acord amb impulsos de vegades contradictoris, per què no es pot «ser» o «viure» alhora d'acord amb els sistemes de vida catalans i magribins (i per cert, anglosaxons)? En un aeroport, o a l'andana d'un tren —és a dir, en la situació de trànsit definidora de l'urbs actual—, el dinamisme de la situació compartida no deixa en segon pla la identitat originària o destinatària, i fins i tot, les parts de la realitat no sotmeses als consensos de comportament més generals i alhora més immediats o pragmàtics?

I, pel que fa als estudis interdisciplinaris de la relació literatura-migració en l'àmbit dels països catalanoparlants, resulten imprescindibles línies d'estudi com les vinculades a l'adaptació de conceptes de l'antropologia (així, la noció d'*inculturació* i altres, que des d'antropòlegs com Fernando Ortiz arribaren als estudis antropològics catalans (així, veg. ESTEVA, 1995); i les derivades de la revalorització de les metodologies de recollida de dades, obertes en els darrers anys al predomini de la consideració de la documentació

oral, individual, popular (per al cas que ací ens ocupa, valga el testimoni de valencians emigrats a San Juan d'Argentina, estudiat per Josefa Berenguer, 1993).

No és inútil de recordar, en correlació amb aquesta perspectiva d'estudi d'històrica cultural i literària, la diversa vigència general dels estudis sobre discurs literari i emigració:

1. L'emigració com a realitat quotidiana. Pel que fa als nostres països, abans emigrants, ara terres d'acollida (amb les corresponents notes locals: per exemple, la darrera generació d'alumnes de l'escola pública d'Herbers (els Ports de Morella), ja tancada, eren quatre xiquets magribins).

2. La importància de les migracions per a l'expansió i els canvis de les llengües. Així, l'emigració «funcional» és un dels factors essencials —i no estudiats en aquest sentit— de la castellanització del país. I l'emigració «popular», la de la substitució del folklore autòcton. I, l'emigració «interna», la de les imposicions normatives d'estàndards de la llengua determinats.

3. La literatura i les arts com a reflexos de la realitat social i personal de les migracions, amb autèntics gèneres massius: poemes i cançons memorials, símbols i mites literaris, narrativa de memòria, memòria oral... En particular, cal subratllar el paper dels escriptors com a portaveus dels processos migratoris (com a cronistes i com a inventors de significats).

4. L'emigració com a fenomen d'experiència de la literatura: canvis de llengua, canvis de dialecte o registre, fenòmens de cosmopolitisme vinculats a usos d'idiomes determinats... Vegem, per exemple, dins el marc cultural pròxim, les següents frases de campanyes publicitàries de l'editorial Anagrama, una editorial especialment traductora, en la presentació de la literatura anglesa als lectors hispànics (catalans inclosos): «El retorno del *British Dream Team*: Martin Amis, Kazuo Ishiguro, Julian Barnes, Hanif Kureishi», o bé «De Corea y de Bosnia llegan las dos grandes revelaciones de la literatura norteamericana: Chang-Rae Lee y Alexander Hemon»...

Amb tota aquesta tipologia d'àmbits de discurs, s'hi relacionen moltes altres manifestacions literàries, que cal inscriure en el comparatisme —les «múltiples moradas» que definí Claudio Guillén (1998)—, expressives de les tensions i riqueses del bilingüisme i el multilingüisme literaris. De fet, la situació de la literatura contemporània com a fenomen general es pot descriure com una estructura de «doble diglòssia» o «triglòssia» literària (segons vaig proposar de considerar en un estudi anterior (MESEGUER, 1997, p. 69-93), manifestada en tres nivells de mercat: literatura «nacional», literatures de regions del món de mediació, literatura «universal». I en determinades zones, els tres nivells són gestionats amb el predomini de relacions migratòries. Així, les cruïlles literàries de l'anomenada *Mitteleuropa*, construïda amb una constel·lació de llengües i cultures, com han assenyalat significatives escriptures autobiogràfiques (Elias Canetti) o descriptives (Claudio Magris). O les dels països balcànics, actualitzades pels conflictes de l'ex-Iugoslàvia, país de països que ens havia transmès obres com les d'Ivo Andric,

Danilo Kis, Milorad Pavic o Predrag Matvejevic (per això resulta senzillament magistral l'exposició del conflicte de la vivència de la llengua serbocroata en un entorn d'exili a Amsterdam en la novel·la de Dubravka Ugresic *Ministarstvo boli* (2004), ed. 2006, p. 46-49). I, certament, a propòsit de la cultura de llengua espanyola, les relacions pluriseculars derivades de la colonització llatinoamericana (veg. LIENHARD, 1992)...

2. MIGRACIONS I REPRESENTACIÓ LITERÀRIA CATALANA

La literatura catalana té com a constant històrica la interacció d'impactes migratoris: el desplegament nord-sud en els seus orígens al segle XIII; les imposicions del castellà i el francès amb migracions funcionaries estatals uniformistes a partir del segle XVI i especialment des de la divisió provincial d'Espanya al segle XIX, i les migracions populars interiors al llarg del segle XX: sud-nord, illa-península, interior-costa, camp-ciutat, muntanya-pla (terra alta / terra baixa!)... Cadascuna d'aquestes manifestacions migratòries posseeixen els seus correlats de grans autors i obres i autors en el cànon literari contemporani.

D'aquests processos, se'n poden aduir testimonis de la cultura popular oral del nostre país —considerant alhora que la cultura oral és l'«autèntica» de cada societat, i que, en principi, la cultura popular és «universal», encara que determinada en cada àmbit local, nacional. Així, per exemple, la comparació entre dues cobletes. La primera:

En València, sóc francès;
 en França, sóc valencià;
 en Castella, aragonés,
 en Aragó, castellà.

Tot i que recollida a principis del segle XX (Francesc RIBÉS, *Cantares populares de la provincia de Castellón*, 1902), sens dubte és un notable document, aplicat a la circumstància «nacional» valenciana, de la noció d'identitat, vinculada precisament a la seua capacitat o necessitat d'adaptació a l'alteritat. Fins i tot s'hi poden endevinar, en el dinamisme que hi implica l'«adaptabilitat», algunes connotacions discursives perfectament representades en la llengua. Per exemple, l'antroponímia. En el cas citat, la funció dels cognoms o els malnoms designadors de l'origen als antics territoris de la Corona d'Aragó, expressats, és clar, en català i en castellà: els àmbits semàntics dels cognoms procedents d'«aragonés» (i no «manyó»), «català», «castellà», «alemany» o «anglès» (però no «italià»? ni «portugués»? ni «àrab» ni «musulmà» (tot i «moro»!)...

I, en contrast, les actituds socials autoafirmatives i compensatòries regulen també els moviments migratoris des del punt de vista de l'«origen», de la terra originària, com assenyala la següent cantarella infantil, autèntic dicteri territorial, estès si més no arran de l'onada migratòria del nord valencià cap al Barcelonès i el Vallès després de

la Guerra del 1936-1939 i els anys seixanta del segle XX (i recollida directament a la població d'Herbers, comarca dels Ports):

Català rabut,
fill de Barcelona,
que per dos quinzets
te fan ballar la mona.

En tot cas, els dicteris de veïnatge, que ajuden a explicar tants fenòmens de divisió territorial, es fossilitzen independitzant-se dels orígens «relacionals», com demostren els arxiconeguts però poc analitzats, a propòsit dels territoris ací implicats: «Catalans i valencians, cosins germans», però «Valencià i home de bé, no pot ser» o «Català, si no te l'ha feta te la farà».

La literatura culta revela una major complexitat en el tractament de les migracions, però es pot traçar un eix des dels tòpics popularistes fins als més elaborats i cosmopolites, transversal entre els gèneres. Així, la migració o l'evolució de condició rural a urbana, que, procedent del costumisme, arriba a les novel·les de tema generacional, o de fugida o alliberament etc., particularment, de certes àrees geogràfiques com les Illes, Lleida o el País Valencià: baste recordar el renovellament de l'èxit de *Pedra de tartera* de Maria Barbal, a Alemanya, arran de la Fira de Frankfurt del 2007. Però es pot comparar aquesta obreta, per exemple, amb la cançó *Tio Canya* d'Al Tall, autèntic himne sociolingüístic, rònega explicació intergeneracional del canvi lingüístic al País Valencià, o amb la *Rondalla del retorn* de Josep Piera...

Una distinció s'imposa en aquest punt: la de migració interlingüística o interdialectal. No existeix una «història de la literatura catalana» inclusiva de totes les llengües que hi han intervingut, ni tampoc una «història d'autors i obres» que focalitze l'anàlisi de la intervenció de la procedència i la formació dels escriptors en els usos i els canvis de llengua, l'escriptura «bilingüe», les interaccions temàtiques i estilístiques, i la interposició del castellà i el francès en la creació i la difusió de la literatura. I, tanmateix, la literatura és un àmbit on s'expressa una dualitat evident. D'una banda, la idealització de la llengua —en termes de representació de la cultura i el país— com a identitat permanent i universal, tal com en català ho representa, per exemple, l'oda *La Pàtria* d'Aribau (resulta concloent l'estudi de les fonts estudiades per Joaquim Molas, ja clàssic), però que té les referències tòpiques en totes les llengües: «allà on vaig jo va Alemanya», de Goethe; «la ciutat, on tu vages anirà», de Kavafis, «la meua pàtria és la llengua portuguesa», de Pessoa, nascut a les colònies portugueses; «la sang de mi espíritu es mi lengua», d'Unamuno... I de l'altra, l'emigració —sembla poder ressonar ací la glossa nacional transatlàntica de Verdaguier, *L'emigrant*— com a vehicle i alhora problema de transmissió generacional de la llengua i els mites o símbols literaris; de canvi de llengua o de dialecte (i, per tant, de dicció, d'elocució, de gestualitat); de contactes sociolingüístics interètnics; d'adaptació als components normatius (socials,

educatius, comunicatius); el distanciament dels orígens o l'«efecte retorn» d'antics emigrants...

La prova de la continuïtat de l'eix literatura popular oral - literatura culta escrita la pot furnir qualsevol dels mites forts de la cultura catalana. Així, el *topos* del nord idealitzat. Si atenem la literatura en entorns massius, la sociabilitat lúdica contemporània en pot ser el màxim exponent, ja que ha produït en els mites més importants —per exemple, els esportius— una curiosa tensió entre representació nacional i internacionalitat, i, per això, els ha convertit en els màxims instruments d'integració. Així, el Barça. Molts dels jugadors notables —mites, símbols— han vingut de fora de Catalunya: l'hongarès Kubala, l'aragonès Epi, l'holandès Cruyff, els argentins Maradona i Messi. I, d'altra banda, els seus colors són els heràldics del cantó suís de Basilea, d'on procedia Hans Gamper, el fundador del club (mentre que, a benefici de l'inventari de Barcelona, l'Espanyol sembla que trià els colors blanc i blau dels colors heràldics de Roger de Flor, però cal recordar el nom de l'Europa...). En tot cas, la lletra de l'himne vigent del Barça, obra de Josep Maria Espinàs, utilitza de manera productiva el «mite del nord» («tant se val d'on venim, si del sud o del nord»), en la mateixa època en què Lluís Llach esmenta generacionalment els eixos nord-sud i interior-Mediterrani com a definidors de la cultura catalana, sense necessitat d'usar-ne el gentilici («Venim del nord, venim del sud, / de terra endins, de mar enllà...»). És clar, però, que, sense remuntar-se a disquisicions exhaustives, la màxima expressió del *topos* la trobem en el poema *Assaig de càntic en el temple* de Salvador Espriu, que cal llegir acarant-lo a l'*Assaig de plagi a la taverna* de —l'exiliat— Pere Quart: no només ja el «nord» com a ideal, sinó el nord concret europeu en contrast amb el «sud» de l'Espanya allunyada dels països més avançats.

I parlant del sud, el *topos* continua en l'actual situació de la cultura catalana i hispànica: ara, tanmateix, el país ha esdevingut «nord», i «nord enllà», precisament, car cal travessar el lloc on s'ha traslladat en les darreres dècades el «mur de Berlín», el «teló d'acer»: l'estret de Gibraltar. I així, la literatura narrativa i dramàtica ha trobat en aquest punt un dels àmbits més notables del panorama actual. En la narrativa, les obres d'Albert Sánchez Piñol o Toni Sala han situat l'Àfrica llunyana en l'agenda temàtica literària hispànica, i el darrer premi Ramon Llull, *L'últim patriarca* (2008), ha consagrat la jove autora Najat el Hachmi (la grafia de les palatals!) com una de les portaveus més rellevants no del Magrib originari, sinó de la condició integradora i multicultural de la societat actual. Però, també pel que fa al teatre més atractiu d'ara, «El somni d'anar nord enllà» és el títol emprat per l'estudiós Manuel Aznar (2005, p. 129-176) per estudiar el tema de la immigració il·legal a Europa en les obres de Manuel Molins, Ramon Gomis, Sergi Belbel o Carles Batlle, remarcant-ne, a més, alguns notables personatges femenins: la Jasmina d'*Abú Magrib*, l'Haïssa d'*El mercat de les delícies*, o l'Aixa de *Temptació*.

En definitiva, per generalitzar la reflexió sobre la relació entre migració i literatura catalana actual cal recordar el pes de la immigració com a tema dels escriptors —especialment, en els gèneres majoritaris de la narrativa, i en alguns casos, d'autors immigrants o de família immigrant. Així, no se'n poden ignorar obres significatives (veg. GUILLAMON, 2005, p. 46-49) de Josep Maria de Sagarra, Carles Soldevila, Francesc Candel, Xavier Benguerel, Josep Maria Espinàs, Jordi Sarsanedas, Lluís Ferran de Pol, Maria Barbal, Quim Monzó o Julià de Jòdar...

Sobretot, però, cal fer referència a l'àmbit que millor explica el pluralisme i la vitalitat dels gèneres literaris majoritaris —la narrativa i els gèneres audiovisuals que s'hi connecten—, amb un apunt tipològic sobre la condició migratòria dels escriptors, el multilingüisme vinculat a la migració externa o interna, i fins i tot els canvis i els condicionants estilístics i pròpiament literaris de les seues obres. Una tipologia així esbossada posa en relació una sèrie d'agrupacions verament notables, o decisives, en la configuració temàtica de la vida literària de les dècades recents. Així, trobem, amb exemples concrets:

a) Obres d'autors —per cert, el plural masculí amaga un fet correlatiu: l'abundància d'escriptores!— en llengua estrangera, amb manifestacions com les de Laia Fàbregas, *La nena dels nou dits* (neerlandés), o Caterina Pascual Söderbaum, *El sonet de la respiració* (suec)...

b) Obres amb usos de bilingüisme induït, com les de Lolita Bosch, *Insòlit somni, insòlita veritat / Insòlita il·lusió, insòlita certesa*, o *La família de mi padre*...

c) Obres d'autors procedents de països de fora de l'àmbit hispànic i integrats a la cultura del país, com les diverses de Sam Abrams, Matthew Tree, Monika Zgustová o Simona Skrabec... La seua activitat es desplega en tots els terrenys literaris (creació, traducció, comunicació massiva, crítica...), i, per cert, amb uns usos literaris de la llengua dignes de ser tinguts en compte i, a la llarga, necessitats no d'homenatge, sinó d'estudi.

d) Obres d'autors de família estrangera nascuts al país, i expressió del diàleg entre origen i societat real, com les de Joan Daniel Beszonoff, *Els taxistes del tsar* (dignes de ser relacionades, per exemple, amb la relació Rússia-França en les obres d'Andreï Makin), o la jove adés citada Najat el Hachmi.

e) Obres d'autors d'immigració de l'Estat espanyol a la literatura catalana, o de segona generació, operatius en àmbits diversos de la cultura literària i comunicativa, com —per tocar gèneres i procedències diverses, incloent-hi els castellanoparlants valencians— Francesc Candel, Joan Manuel Serrat o el gallec Xulio Ricardo Trigo... En contrast amb aquesta perspectiva, no hi ha dubte que l'emigració d'autors —incertament— catalanoparlants a l'exterior constitueix el gruix del diàleg entre les cultures hispàniques: valga el cas actual de les obres autobiogràfiques o «mediterrànies» valencianes de Manuel Vicent, per no fer esment de Vicente Blasco Ibáñez, Azorín o Gabriel Miró... I encara caldria esmentar els casos inversos, els de no-integració d'escriptors

immigrants a l'ús de la llengua del país (però ací tractem de la literatura del país com a focus d'atenció). Etcètera.

f) Obres d'autors d'emigració econòmica o professional —o política: un tipus d'«exili interior» notable, però poc estudiat— a l'interior dels països de llengua catalana, amb els inevitables matisos dialectals, estilístics o estètics; per citar-ne de diverses dedicacions i procedències d'una mateixa direcció, des del País Valencià fins a Barcelona: Josep Martí Gómez, Jesús Tusón, Carles Santos, Josep Sanchis Sinisterra, Lluís-Vicent Aracil, Manuel Borja-Villel, Vicent Partal, Josep Lluís Bozzo, Pep Cortés, Julià Guillamon...

D'on vénen i on van aquestes esplèndides llistes tipològiques no casuístiques? Expressen i garanteixen una llei notable: la circulació i la condició migratòria com a constitució de la pluralitat interior de la literatura catalana, i per tant, de la seua pervivència.

3. BIBLIOGRAFIA

- ARACIL, Lluís Vicent (1983). *Dir la realitat*. Barcelona: Ed. Països Catalans.
- AZNAR, Manuel (2005). «El somni d'anar nord enllà». A: *I Simposi Internacional sobre Teatre Català contemporani*. Barcelona: Institut del Teatre, p. 129-176.
- BELTRAN, Rafael (ed.) (2007). *Rondalles populars valencianes*. València: PUV.
- BERENGUER, Josefa A. (1993). *El relato conversacional. Historias de vida de emigrantes valencianos*. Tesi de Doctorat. València: Universitat de València.
- CAPDEVILA, Joaquim (1995). «La substitució del cançoner popular i tradicional (El cas de les terres de Ponent)». A: *Els Marges*, núm. 52, p. 43-69.
- DIVERSOS AUTORS. (2007). *La llengua d'acollida. La llengua a Europa i la integració lingüística a la Plana*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- DIVERSOS AUTORS. (2007a). *Els escriptors castellanencs del primer terç del segle XX i les Normes del 32*. València: Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- DIVERSOS AUTORS (2008). *La Méditerranée et la culture du dialogue*. Brussel·les: I.E. Peter Lang / Universitat Jaume I.
- DIVERSOS AUTORS. (2008a). *Art i lletres a les comarques de la Diòcesi de Tortosa*. Benicarló: Onada.
- EPALZA, Mikel de (1989). «El català al Magreb àrab. Els moriscos expulsats». A: *II Congrés Llengua Catalana*, VIII, Àrea 7. València: Institut de Filologia Valenciana, p. 385-388.
- ESTEVA, Claudi (2005). *La identidad catalana contemporánea*. Mèxic: F.C.E.
- GUILLAMON, Julià (2005). «La novel·la catalana de la immigració». A: *L'Avenç*, núm. 298, p. 46-49.

- (2008). *Uh, Gabirú*. Barcelona: Empúries.
- GUILLÉN, Claudio (1998). *Múltiples moradas*. Barcelona: Tusquets.
- LIENHARD, Martin (1992). *La voz y su huella. Escritura y conflicto étnico-cultural en América Latina (1492-1988)*. Lima: Horizonte.
- MESEGUER, Lluís (1997). *Literatura oberta*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2003). *Castelló literari*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I / Diputació de Castelló.
- (2008). «Les veus de la memòria. Nota sobre cultura d'Europa i nacionalitat literària». A: *La Méditerranée et la culture du dialogue*. Brussel·les: I.E. Peter Lang / Universitat Jaume I, p. 237-247.
- MIRA, Joan Francesc (1990). *Cultures, llengües, nacions*. Barcelona: La Magrana.
- (2005). *Literatura, món, literatures*. València: Universitat de València.
- (2007). «Immigració, diversitat, identitat». A: *L'Espill*, núm. 25, p. 6-13.
- ORIOI, Carme i PUJOL, Josep M. (2003). *Índex tipològic de la rondalla catalana*. Barcelona: Departament de Cultura.
- RASICO, Philip D. (1989). «L'evolució de la llengua catalana al centre de l'Antic Regne de València: reconquesta, immigració i canvi fonològic». A: *Caplletra*, núm. 6, p. 95-106.
- SEVA, Antoni (1970). *Alacant, 30.000 pied-noirs*. València: Tres i Quatre.
- UGRESIC, Dubravka (2004). *Ministarstvo boli*.
- (2006). *El Ministerio del Dolor*. Barcelona: Anagrama.
- VICENT, Manuel (1993). *Contra Paraiso*. Barcelona: Destino.

PONÈNCIA

La influència de les migracions occitanes i franceses sobre la llengua catalana (s. XV-XX). Una nova lectura de la història del dialecte septentrional

Joan Peytaví Deixona

*IFCT - CREC, Universitat de Perpinyà - Via Domícia
Institut d'Estudis Catalans, Barcelona*

Els immigrants sempre deixen un pòsit en els llocs on arriben tant demogràficament com socioeconòmicament, també en els costums, les cançons, les llegendes i en moltes altres coses, però evidentment l'aportació és molt relativa segons els contextos. La llengua que traginen amb ells per descomptat és segurament l'element que més difícil deu ser de seguir. Amb més precisió, amb més detall, la llengua que porten aquells estrangers comporta també el dialecte de la regió de procedència, sobretot en el passat, quan aquell era més sensible que no pas avui. És més, en el cas dels desplaçaments interns a una mateixa comunitat lingüística, se transporten igualment les variants dialectals, que identifiquen grups humans o individus perduts enmig de la multitud i generen malnoms o tractes a vegades més durs. Segons les conjuntures, sembla que dues postures amb dos tipus de resultat se fan dia: sigui l'abandó i una aculturació prou ràpida; sigui la importació de la parla del país de procedència. Aquest darrer cas sobretot se dona quan els immigrants ocupen una gran densitat en la població d'acollida. La llengua

dels nouvinguts condiciona aleshores més o manco la realitat lingüística existent i forçosament la impregra poc o prou.

La petjada pot trobar-se en la literatura, però aquesta, que és per antonomàsia massa formal, deixa de ser el lloc de millor trobada i de major descobriment en els segles posteriors. Pot donar testimoniatge, però no tant sobre la realitat de l'impacte del que parla l'estranger. Més difícil en canvi serà de discernir en la factura multiseular de la llengua, en la pràctica lèxica o en l'ús de girs la impremta d'allò que aquells forasters van introduir «naturalment», «normalment», en el conjunt de la llengua. En aquest cas, gairebé cap data i una documentació, molt sovint ben poca, permeten d'intuir que aquella paraula tan nostrada ens ve de fora i se necessitaran un munt de viatges al cor de la llengua per poder aproximar-se a la resposta.

L'atractiu d'aquesta recerca, d'altra banda, és que segurament ens pot donar a conèixer la profunda fusió de la migració, com va ser el cas de la dels occitans del sud del Regne de França cap a la Catalunya de l'edat moderna. Unes entrades més aviat suaus i en certs moments intenses, certament necessàries i òbviament consegüents per a la història de la demografia catalana, bastant malmesa en l'esmentada època.

En el marc de la catalanofonia, la Catalunya esdevinguda del Nord a partir de mitjan segle XVII i anomenada de tal manera al segle XX té una especificitat a nivell dialectològic que se li detecta prou d'hora per raons històriques i geogràfiques que repassaré breument més endavant. Aquestes ho expliquen tot? En el mateix marc dialectològic de l'àrea catalanoparlant, se'ns explica sovint la variació com un principi de base de la història de la llengua. La variació a la Catalunya del Nord sembla establerta des de fa temps, per contacte amb el llenguadocià, dialecte de l'occità, i més tard per ingrés a França. Ara bé, contemplant i tenint sempre present a l'esperit la diferència entre l'escrit i l'oral que produeix el futur dialecte, l'anàlisi aprofundida dels arxius escrits de la quotidianitat dels segles XVI a XIX deixa aparèixer un tombant interessant en una llengua catalana parlada entre Corberes i Albera. Després d'un escrit molt unitari amb la resta de les terres catalanoparlants fins a inicis del segle XVIII, se comencen d'insinuar en aquell segle unes esquerdes tallades per «incorreccions dialectals» que haurem de circumscriure com cal per tal de definir-les. Són aquestes que permeten la divergència més sensible de la variació en els segles contemporanis i que d'alguna manera fossilitzaran fins ara la definició del dialecte «rossellonès» del segle XX, una qualificació que avui me sembla bastant errònia tant en el fons com en la forma.

Voldria fer aquí una mena d'aproximació i de vinculació entre història de la migració occitana i llengua catalana en el marc de la zona septentrional de la llengua per provar d'avaluar el paper, l'impacte o l'influx de la primera en la segona. Dit d'una altra manera, veure com els nombrosos immigrants occitans que se van establir a la plana o la muntanya nord-catalanes van influir més o manco en la seua variant dialectal. Observar com ha passat a ser «el rossellonès», la forma com se la defineix —potser un

xic malament— en els manuals de dialectologia actuals, atès que el dialecte no deixa d'evolucionar sobretot en aquestes hores de globalització del nou mil·lenni.

No recordaré pas aquí el context de les migracions sobre el qual tants investigadors han escrit des dels anys 1960, en un marc català o comarcal. Només afegiré que encara avui se desatén la major part del temps aquesta part nord del país en la majoria d'estudis històrics o demogràfics que se fan, un fenomen bastant típic en molts temes de la història catalana moderna.¹

REMARQUES PER A UNA NOVA DEFINICIÓ DE LA VARIANT SEPTENTRIONAL: ESTUDIS ANTERIORS, ALTRES FONTS I CONTACTE DE LLENGUA

El treball que s'exposa és una investigació en curs. Aquesta se presenta sobretot com la conjunció de dues línies d'investigació que ajunten llengua i història, ço és que els ingredients que se fan servir per fer la història i la llengua immergits en un mateix recipient produeixen, fins i tot localment, una història de la llengua afinada que permet d'aproximar-se als diferents temps de la seua evolució.

Gràcies a la immersió personal en el món de l'arxiu, he anat recollint i seleccionant unes quantitats d'apunts i trets lingüístics, més o manco específics, més o manco locals, que primer me van interrogar i després parlar, uns trets que m'han portat cap a una reflexió i una anàlisi del fenomen d'evolució de la llengua a la Catalunya del Nord entre l'època moderna i l'època contemporània, entre el segle XVI i el segle XXI.

En els treballs analítics o en les publicacions de fonts, anotacions iteratives i textos densos² han generat materials de mena. Però van ser l'interès portat a la dietarística

¹ Pel que fa al context general de la migració, mireu els diversos i fundadors treballs de NADAL i GIRALT, Valentí GUAL i Jaume CODINA. En l'àmbit nord-català, els d'un servidor, per exemple: (2003). «Les migracions d'occitans vers la Catalunya en l'època moderna». A: *Càtars i trobadors. Catalunya i Occitània: renaixença i futur*. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, p. 170-185; (2008). *Antropontmíia, poblament i immigració a la Catalunya moderna. De la identitat patronímica als Comtats catalans (s. XVI-XVIII)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; (2005). *Catalans i occitans a la Catalunya moderna (comtats de Rosselló i Cerdanya, s. XVI-XVII)*. Presentació històrica i transcripció del fogatge català de 1553, del registre de la taxa del Batalló de 1643 i de les dues llistes dels immigrants occitans de 1542-1543 i 1637, a la zona de la Catalunya del Nord, vol. 1. Barcelona: Òmnium Cultural / Antiga Fundació Salvador Vives i Casajuana, p. 354-355. Una actualització a: (2009). «La migration occitane en Catalogne moderne: mise au point et mise à jour» [«La migració occitana a la Catalunya moderna: puntualització i actualització»]. A: *Actes du Congrès de l'Association des catalanistes de France, Béziers, 24.11.2007* [en curs de publicació]. Pel que fa al descuit que pateixen aquestes comarques septentrionals, vegeu els congressos que han estudiat el tema i algunes lectures d'aquest mateix certamen, que reprenen com a marc d'estudi la Catalunya autònoma o no històrica.

² Vegeu, per exemple, Antoni SIMON i TARRÉS i Pep VILA i MEDINYÀ (1998). *Cròniques del Rosselló: segles XVI-XVII*. Barcelona: Curial (Col·l. Biblioteca Torres Amat (nova sèrie), 19), 383 p.; Joan PEYTAVÍ DEIXONA (2004). *El manual de 1700 de Jaume Esteve, notari de Perpinyà*. Barcelona: Fundació Noguera (Col·l. Acta Notariorum Cataloniae), 679 p.; Joan PEYTAVÍ DEIXONA (2007). *Catalans i occitans...; els documents publicats a Afers. Fulls de recerca i pensament. Notaris, homes i papers. El Nord català als segles XIII-XVIII*, vol. XXII. Catarroja, 257 p.; etc.

i la lectura de molts llibres de memòries ja publicats al Principat —tant d'origen «nord» com «sud-català»— que me van empènyer a les seues transcripcions (el llibre del mas del Boix de Prats de Molló [s. XVIII-XX], els dos «llibres» d'Honorat Ciuró, clergue rossellonès [s. XVII], les notes de l'eclesiàstic tuïnenc Anton Ribes [inici del s. XVIII] o del secretari d'ajuntament de Montferrer, Joan Pere Galí [finals s. XIX], el dietari de la Guerra dels Segadors del notari ceretà Francisco Vilar, etc.)³ i que van començar de dibuixar un corpus bastant o prou interessant pel que fa al català escrit al nord de l'Albera dels segles XVII a XIX. El contingut històric àmpliament explotat en altres objectius, el treball filològic una mica més madurat fa el seu camí i ja un se pot forjar una idea més precisa i més verídica de la realitat.

La problemàtica era veure i analitzar el pes lingüístic dels dietaris i altres escrits personals per jutjar la llengua. Aquest pes d'accés directe, d'una banda, és molt menys formal que l'arxiu per exemple administratiu o notarial, tot i que aquest és imprescindible per a prendre la temperatura de la llengua. D'altra banda, és molt menys acurat que la literatura si se té en compte que aquesta és tant un exercici de formalització de la llengua com en part de construcció d'un model. Per tant, aquells escrits passaven a ser molt més pròxims de la realitat quotidiana de l'ús col·loquial, doncs, de la variant geolingüística.

Llegint els escrits dietarístics, memòries personals o altres produccions del «fur privat»,⁴ tant locals (Ciuró, Planes, Pasqual, Cros, etc.) com exteriors al cercle geogràfic del català estrictament septentrional (Guàrdia, Parets, Real, Pujades, etc.), un s'adona de la importància del fons des del punt de vista historicofilològic: aquesta «literatura» catalana⁵ és fins i tot d'un alt valor cultural a Europa, segons els especialistes del tema,⁶ certament darrere dels escrits italians a vegades desmesurats, però com a mínim del nivell dels textos francesos, alemanys, castellans, anglesos o altres. Una excepció de

³ Vegeu el detall dins «Les dietaris catalans. Un monde de l'intime qui reconstitue un pays» [«Els dietaris catalans. Un món que reconstitueix un país»]. A: *Col·loqui Internacional «Car c'est moy que je peins». Individu et liens sociaux dans les écrits du for privé en Europe, de la fin du Moyen Âge à 1914*. Conques, 25-27 de setembre de 2008 [en curs de publicació].

⁴ L'expressió és calcada de l'invent terminològic dels historiadors francesos, «le for privé». Ha generat grups de recerca diversos a les universitats franceses (el Grup «Lien Social» del laboratori Framespa-UMR 5136 i el Grup de Recherques GdR 2649 «Écrits du for privé du Moyen Âge à 1914»). Vegeu nota *supra*.

⁵ He escrit a «Les dietaris catalans. Un monde de l'intime qui reconstitue un pays» que «l'histoire littéraire de la Catalogne cite ces œuvres dans sa chronologie et tant l'histoire que l'historiographie sont à cet égard assez originales. [...] Cela étant, les dernières études littéraires savent davantage raison garder: les écrits du “for privé” reprennent leur place à côté de toute la littérature du baroque que l'on redécouvre, que l'on étudie pour la première fois et que l'on remet tout simplement à sa juste place», és a dir gairebé per sota de la creació, d'on se desprenen les cometes.

⁶ Debats del *Col·loqui Internacional «Car c'est moy que je peins». Individu et liens sociaux dans les écrits du for privé en Europe, de la fin du Moyen Âge à 1914*. Conques, 25-27 de setembre de 2008 [en curs de publicació].

talla per al petit territori lingüístic català que justament s'ha de contemplar en l'aspecte formal de la llengua.

Tot això condueix, doncs, a reflexionar, a partir de fonts singulars, sobre la llengua que se parlava i que ha produït la que se continua parlant entre els catalanoparlants del nord de l'Albera i duu a considerar els nombrosos treballs de dialectologia històrica catalana.⁷

Al meu parer, fins avui massa pocs lingüistes —incloent-hi uns quants que han estudiat el tema com a tal, sovint han errat—⁸ han evidenciat aquesta correlació entre història demogràfica i variació lingüística. De la mateixa manera, massa pocs historiadors s'han interessat en aquesta conseqüència si no és com a interrogant en el decurs d'una exposició o una comunicació. Tanmateix, se pot entendre aquesta situació: el dialecte rossellonès no qüestiona en res la unitat del català i aquesta variació és ínfima per als ulls sagaços d'un especialista. Ja se podrà demostrar més endavant.

En canvi, cal retre gràcia i homenatge al treball precursor de Joan Veny, que molt justament va posar el dit allí on calia en el seu article «Sobre els occitanismes del rossellonès», publicat ja fa prop de trenta anys (1979).⁹ Dos anys abans (1977), Jordi Bruguera s'havia interessat per la qüestió, però fent un inventari: no havia evocat forçosament aquesta mateixa visió en la seua anàlisi més general i menys orientada cap al septentrional.¹⁰ Per fi, en els seus múltiples articles, Jordi Costa va subratllar encara aquesta influència més enllà del fenomen del contacte de llengües entre català i occità.¹¹

⁷ Aquests treballs són relativament antics a Catalunya, com en bona part del continent europeu, aquí fins i tot se'n troben traces a finals de l'Edat Mitjana, al Renaixement, durant el qual la llengua manifestament va passar a ser allora un objecte d'estudi i una aposta política. Ara bé, cal esperar els treballs contemporanis d'Alcover, Griera o Coromines per dirigir-se cap a un marc científic. Els mestres en aquesta assignatura s'anomenen avui Antoni Badia i Margarit, Germà Colon, Joan Veny i, més endavant en les noves generacions, Joan Martí, Antoni Ferrando, Josep Moran, Pep Nadal, August Rafanell i altres. Entre els nord-catalans, voldria esmentar els pares fundadors Alart, Grandó i Fouché, seguits, en les generacions posteriors, per Botet, Verdager i Costa.

⁸ Per exemple, MONTSERRAT BARRI i MASATS (1999). *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca Filològica, 39), que veu gal·licismes allà on només se llegeixen occitanismes, i que no esmenta sinó massa breument l'aportació demogràfica dels súbdits meridionals i occitanoparlants del regne francès —i a vegades per tal de mencionar-ne la importació des del lèxic francès.

⁹ JOAN VENY (1980). «Sobre els occitanismes del rossellonès». A: *Actes del Vè Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes, Andorra, 1-6 d'octubre 1979*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 442-494, reeditat a: JOAN VENY (2006). *Contacte i contrast de llengües i dialectes*. València: Publicacions de la Universitat de València (Biblioteca Lingüística Catalana, 30), p. 149-187. Els resultats se basaven en enquestes de 1971.

¹⁰ JORDI BRUGUERA (1977). «Influx de l'occità en la llengua catalana». A: *Primeres Jornades del CIEMEN, Cuixà, 1976*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Col·l. Nacionalia, 1), p. 91-139.

¹¹ Posem per cas, entre la llarga llista de publicacions sobre la dialectologia nord-catalana: (1974). «Un exemple d'interdépendance des faits démographiques et linguistiques en Roussillon». A: *XIV Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza*. Nàpols, p. 341-388; [s.d.] «Limites linguistiques sur les confins occitans proches du catalan». A: *L'identité occitane, réflexions théoriques et expériences*. Separata. Section Française de l'Association Internationale d'Études Occitanes, p. 47-60; (1995). «L'antroponímia al servei de la dialectologia

Cal afegir en aquest marc que l'antroponímia ha contribuït àmpliament a encaminar la investigació cap a aquests viaranyos alhora apassionants, tortuosos i salvatges de la història moderna del dialecte a través dels testimoniatges escassos i altres poques mencions que se'n troben. Veny, hereu en aquest cas d'Alcover i Moll, posa de manifest que «la nostra onomàstica troba sovint un excel·lent auxiliar en el vocabulari occità».¹² El dialectòleg afegeix en les seues conclusions que «cal una explotació exhaustiva de les obres i els documents rossellonesos escrits entre el segle XIII i el segle XVIII que ens forniran noves dades i datacions més antigues per a un millor coneixement de les arrels del lèxic rossellonès; les troballes i mostres que he adduït aquí podran fàcilment ésser ampliades i enriquides».¹³ Un poc més lluny encara, a tall de consell programàtic i pragmàtic al qual m'adhereixo completament, deixa tota llibertat d'existir normalment a aquests occitanismes de la variant nord-catalana: «un bon esplet d'occitanismes coneix avui una tradició de segles dins el català septentrional on avui gaudeixen del ple dret de ciutadania».¹⁴ En un mateix ordre d'idea, però ja més crític, Veny aprofita l'avinentesa per a retreure a alguns rossellonesos uns errors d'anàlisi sobre el tema: massa puristes, voldrien eradicar aquests occitanismes que veuen com a corrupcions de la llengua (Camps, Verdaguer).

No puc sinó regradar Joan Veny per acabar el seu propòsit escrivint «caldrà afinar criteris i intensificar l'estudi del lèxic rossellonès anterior al segle XVIII per poder des- triar aquells elements»,¹⁵ ço és els gal·licismes dels occitanismes. Els escrits i consells del 1979 són sempre vigents...

El tret de sortida del plantejament ve de l'anàlisi del *Diccionari del rossellonès* de Pere Verdaguer,¹⁶ que m'ha permès de fer-me una idea sobre aquella relativa artificialitat de paraules definides o arrenclades com a rossellonesismes. He emprès d'inventariar els mots i de provar de triar-los segons l'origen, segons la classificació de l'autor en arcaïsmes (una mena de «rossellonesismes de debò»), castellanismes, occitanismes o gal·licismes. Essent un treball en curs, s'ha fet un sondeig amb el buidatge de la lletra *a*. Joan Veny havia fet el mateix exercici fa trenta anys amb el vocabulari de Carles Grandó

nord-catalana als segles XIX i XX». A: *Jornades de la secció filològica de l'IEC a Perpinyà (20-21 de maig de 1994)*. Barcelona-Perpinyà: IEC-UPVD, p. 61-71.

¹² Joan VENY. «Sobre els occitanismes...», reed., p. 151. Tot i que llavors no la coneixia, he fet servir a profusió aquesta recomanació en el meu treball doctoral, *Antroponímia, poblament i immigració...* (vegeu nota 2) tant per demostrar l'aportació patronímica occitana en el corpus nord-català com per explicar procedències o etimologies.

¹³ Íd., p. 186.

¹⁴ Ibídem.

¹⁵ Íd., p. 187.

¹⁶ (2002). Barcelona: Edicions 62, 333 p.

en l'estudi esmentat més amunt.¹⁷ La primera impressió proporciona una presència abusiva de mots entrats aquí com a dialectalismes del septentrional.

A causa de les fonts usades (creacions literàries en la immensa majoria), una part dels mots se troba només amb una o dues mencions: fins a quin punt un autor reflecteix la llengua dialectal (del poble) en la seua composició? Per què no seria pas molt més senzillament un creador puntual de paraules? Quan el poeta Josep Sebastià Pons a inicis del segle XX escriu «acajolar», calcat del francès «cajoler», com se pot titllar de dialectalisme? Igualment se podria dir que aquell ho fa amb una paraula d'arrel catalana, per exemple «acimbellat» usada per «encimbellat». La gent feia servir aquesta paraula en el seu dialecte quotidià? O Pons la va crear poèticament? Això en fa una menció dialectal? O és un fet artificial i en aquest cas no ha de constar com a rossellonesisme? Igualment quan en els escrits del poeta vallespirenc Caseponce se troben dues mencions per «acert», que possiblement podem pensar que prové d'un castellanisme «acierto»: és l'únic que ho escriu? Quan Verdaguer recull de Jordi Pere Cerdà, escriptor actual, la paraula «aclinar», quants cerdans la feien o la fan servir? De la mateixa manera, hom se pot interrogar sobre la constància i vigència d'un mot com «adorateur», extret de Pere Burlaner, autor satíric del segle XIX: el veig com un mer gal·licisme que no se pot classificar com a rossellonesisme, manllevat aquí puntualment per manca de vocabulari d'un escriptor que alhora pot recollir la possible deficiència del lèxic en la població de la plana. A més a més, se pot tenir un gran dubte sobre la «dialectalitat» de certes mencions com ara «adu-siau, albaespina», que gosaré dir que fins i tot podrien ser faltes d'ortografia, badades d'impressió o invencions d'alguns autors. Un nombre destacable d'entrades de paraules és compartit amb altres dialectes («aclapar», «aixís», «anca», etc.), o encara hi consten amb variacions ortogràfiques d'origen fonètic que no remetent veritablement a variacions geolingüístiques.

Finalment, doncs, què queda del rossellonès? Doncs la petjada occitana a causa, d'una banda, del contacte i l'intercanvi multiseculars, i, de l'altra, de l'aportació moderna més profunda d'aquell occità veí deguda a les vingudes d'occitanoparlants. Tot això s'ha de comprendre més enllà del marc general de proximitat lingüística d'ambdues llengües i, ho repeteixo, del fet dialectal que ocupa un lloc relativament reduït en el conjunt de la llengua.

A la primera part del *Diccionari del rossellonès*, la lletra *a* consta de més o manco 513 paraules, que se poden estendre a 560 accepcions.¹⁸ D'aquest conjunt podem extreure prop d'una tercera part de variants fonètiques («ambe», «ansi», «aquei», etc.), una vintena d'accepcions que remetent a expressions o frases fetes, una quinzena d'entrades vinculades a la morfologia («aquellos», «aron», etc.), prop d'una cinquantena de termes

¹⁷ Joan VENY. «Sobre els occitanismes...», reed., p. 185-186.

¹⁸ Els nombres no són exactes perquè he anat entrant una quinzena d'accepcions i variacions personals.

compartits amb altres àrees dialectals («aclapar», «arrambar», etc.), més finalment una altra cinquantena de dubtes sobre la seua classificació com a dialectalisme, tal com ho he evocat més amunt.¹⁹ D'aquí romanen, doncs, les dues terceres parts de lèxic sobre el qual he intentat una tipologia de procedència. D'aquestes 360 paraules, tot i que convindria més aviat usar per ara i per prevenció científica el condicional, 23 són arcaïsmes (6,4%), 24 són castellanismes (6,7%), 113 són occitanismes (31,4%)²⁰ i 57 són gal·licismes. La resta s'ha deixat com a termes dialectals o localismes.

Aquestes xifres, que poden ser titllades de relatives o artificials, per ser classificats potser arbitràriament, no deixen malgrat tot de fer reflexionar. Primer s'han de relativitzar en el sentit que són resultats extremadament febles respecte al conjunt de la llengua, com ja se sap —ni que fos contemplant aquesta tria respecte al conjunt d'entrades de la lletra *a* del *Diccionari*. Ara bé, aquells efectes deixen veure altra vegada el pes i el lloc ocupat per les llengües vingudes del nord de les Corberes: més del 45% de les procedències esmentades remeten a l'occità o el francès, apuntant que el primer és molt més important que el segon i que aquests són la immensa majoria de les aportacions estrangeres del dialecte. El meu plantejament se recolza doncs en les migracions modernes per explicar-ne la importància relativa: unes paraules quotidianes, uns girs de l'occità adaptats al català en un marc de llengües bessones i aquí de dialectes veïns, així com un cert aïllament conjuntural de la llengua a partir dels segles XVIII i XIX produeixen, mitjançant la barreja de les poblacions, un dialecte rossellonès contemporani que recull per escrit, als segles XIX i XX sobretot, una càrrega d'occitanismes i gal·licismes força fàcil d'entendre. Això demostra, doncs, d'alguna manera la relativitat de la presència de lèxic estranger en el dialecte septentrional, alhora que aquest mateix lèxic forà ajuda a definir en gran part que la veritable variació del septentrional la fa ell. Una anàlisi que se donava ja per al període medieval, però que s'accentua òbviament en la segona part dels segles moderns i, és clar, en els contemporanis.

Sintetitzem tot això abans d'emprendre el camí d'una nova visió global de la història del dialecte septentrional a través el prisma i el paper de les migracions. Aquesta present contribució és intencional en la tria documental: la major part dels estudis és feta a partir de textos de creació literària i, doncs, escrits en una llengua de factura més o manco artificial. És llastimós que les referències dels lexicògrafs dialectòlegs molt sovint no facin servir documents de fonts arxivístiques o publicats a partir d'elles.²¹

¹⁹ Aquest nombre se pot ampliar en el futur, fins i tot a la mateixa llista de la lletra *a*, perquè el meu dubte no s'ha volgut expressar més enllà de la hipòtesi més que plausible.

²⁰ Dels quals més d'un 10% són compartits amb una possible procedència francesa, una mena d'origen compartit difícil de destriar, però que s'entén que molts han entrat aquí per la immigració occitanoparlant.

²¹ La cosa se pot entendre perquè la cerca en els arxius és àrdua, llarga i penosa per a uns resultats que sovint són magres i esquifits, ja que la petja dialectal remet a poca cosa. Pep VILA i Enric PRAT (2002) han usat fonts més diversificades i han obert vies noves amb la publicació d'una antologia força interessant i novadora: *Mil anys de llengua i literatura catalanes al Rosselló*. Canet: Ed. Trabucaire, 667 p. Pouen també en els immensos

Sembla evident que aquesta documentació original sigui més pròxima de la llengua de cada dia, tot i ser una producció escrita i tot i ser igualment una producció formal. Un dietari, un llibre de comptes, unes memòries d'un pagès o d'un menestral, que ja és un «lletrat» en el seu temps —l'analfabetisme és relatiu en aquell moment en aquests termes—,²² no deixen de ser, al meu entendre, més a prop de la quotidianitat de la llengua, i bé cal confessar que els dialectalismes (aquí els rossellonesismes) no són munió entre les línies dels redactors de l'època moderna.

La variació lingüística en l'espai me deixa expressar ara la variació en el temps. El llibre del mas del Boix de Prats de Molló, els escrits d'Honorat Ciuró, els nombrosos dietaris locals, els registres parroquials o notariais ja mencionats més amunt contenen uns dialectalismes de mateixa naturalesa i de mateix volum que els documents del conjunt de l'àrea catalanoparlant. Ja al segle XVI se troben formes locals en aquests textos com ben entès se'n llegien a l'Edat Mitjana però són molt menys presents que dos a tres centúries més tard. Els occitans aleshores havien migrat en nombre destacable en aquesta part de país, hi eren immigrants pròxims i a vegades demogràficament majoritaris en les comunitats on s'establien. La drecera evident, per no dir el sil·logisme, que el lector i jo mateix podem fer són temptadors, hem de fer-los?, haig de cedir-hi? Vull en tot cas posar al descobert que hi ha més que presumpcions en aquest sentit. Ara ho explico.

PER A UN NOU ESQUEMA DE LECTURA DE LA HISTÒRIA DE LA LLENGUA CATALANA A L'ÀREA NORD-CATALANA: EL PAPER DELS ESTRANGERS DE CORBERES ENLLÀ

El fet que quan se parla de dialecte s'apunti allò que per definició, per artifici o per reducció per la diferència en la llengua concebuda com a globalitat. Però també convé de tenir ben present a l'esperit que el català, sota molts aspectes, és unitari. Per tant, cal relativitzar raonablement el concepte mateix de *dialecte*, aquest percentatge ínfim que fa la variació.

Aquesta posició que se vol una prevenció és percebuda de manera diferent per les persones que se consideren locutores de la variant dialectal en el sentit en el qual la viuen (oral) i a vegades la veuen (escrit). Sembla que això ocorri en bastants ambients lingüístics on conviuen en harmonia diversos nivells i registres de llengua, i forçosament entre aquells dins els quals la presència de la variació és sentida, percebuda,

recursos que són les edicions de fonts. Dit això, llur objectiu editorial era sobretot antològic i no analític o dialectològic. Però s'ha d'utilitzar aquells recursos com també mirar aquest treball seu.

²² L'historiador Xavier TORRES I SANS (2000) l'evoca sovint en una excel·lent presentació d'aquest tipus de fonts. *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*. Girona: CCG Edicions (Biblioteca d'Història Rural. Col·l. Fonts, 1), 134 p.

viscuda voluntàriament o no, instrumentalitzada o no. Dit d'una altra manera, allà on la llengua catalana s'expressa en un medi normal, o més o manco normalitzat. A la Catalunya del Nord, l'existència d'aquesta situació és altra: la gent, tenint en compte un recorregut històric i lingüístic particular, se sent sovint com els locutors d'una «llengua» diferent de la resta de l'àrea catalana, tot i que li diuen gairebé sempre «català».²³ La qualificació de «diferent» i la generalització a la «gent» de la Catalunya del Nord són aquí sota la meua ploma voluntàriament abusives, ja que la història de la llengua en els darrers cent anys i avui la diversitat sociolingüística dels idiolectes fan molt difícils la determinació i la definició d'un «dialecte» de la zona nord-catalana tal com se va establir i caracteritzar fa un segle.

Aquests trets de sociolingüística són a bastament coneguts, tot i que val la pena sempre de repetir-los a un públic sempre clafit de tòpics sobre l'estat de la llengua al nord de l'Albera. Però allò que m'interessa ara és fer conèixer algunes reflexions sobre l'evolució de la llengua des de fa qualques segles i que poden ajudar a comprendre més bé la situació actual.

Ja he avançat, com també en altre treball,²⁴ que el dialecte rossellonès —aquest que se defineix encara avui d'aquesta forma en els manuals de dialectologia— apareix com una variació històricament recent (segles XVIII-XIX) i que pareix també que s'està acabant ara, als confins del segle XXI, amb la mort d'aquí a pocs decennis de l'última generació molt majoritàriament catalanoparlant, la que va rebre aquesta variant de la llengua de la boca dels pares.

Per explicar la variació, m'he recolzat sobre diversos punts ja un poc suggerits per aquells que han estudiat la qüestió més o manco de prop, com ara Joan Veny, esmentat suara. Malgrat tot, intentaré de guardar present el fil conductor creat per ells d'alguna manera, perquè concebo això com un procés global.

Tot primer, al meu parer, la primera veritable variació neix de la fragmentació general que va patir el català a l'època moderna, com a conseqüència més o manco important de l'atomització política de la Confederació catalano-valenciano-aragonesa al segle XVI, un sistema polític que sembla bastant consumit ja al segle XVII, tot i que el funcionament intern —si més no a Catalunya— passa per un moment de màxima existència. El sistema institucional sembla aleshores menys eficient, més afeblit, i la manera original de fer i desenvolupar polítiques i institucions en aquest món confederal és en via de paralitzar-se a causa de la divisió insidiosa i enginyosa dirigida per la monarquia ara de llocs forasters. Però encara un cop, i malgrat aquest estat de fet, la comprensió lingüística fa el seu camí i la resta apareix com un conjunt de detalls que no enceten sinó poc la unitat sensible:

²³ La restricció només se refereix a unes quantes persones que afegeixen un qualificatiu o locatiu («català rossellonès», «català de casa», etc.) o un possessiu («el català nostre»).

²⁴ (2007). «Algunes reflexions sobre el català septentrional o rossellonès en un final d'etapa dialectal». A: *Mirmanda. Revista de cultura / Revue de culture*, núm. 2. Perpinyà: Ed. Mirmanda, p. 111-121.

resulta just de pensar que, malgrat les aparences o les manipulacions posteriors, aquesta unitat és encara avinent a inicis del tercer mil·lenni.

Més enllà, al costat del marc general de Catalunya i la seua àrea lingüística adjacent, cal destacar el marc local o, si més no, aproximar-s'hi. La zona de les cinc comarques del Nord és una regió de confins i contactes de tota mena: la influència del veí de l'altre costat de les Corberes sempre s'hi ha sentit, positivament o negativament segons els contextos. Vull dir que, si més no des d'un punt de vista lingüístic, les influències occitana i francesa, amb cronologies diferenciades i pressions variables, van ser un fet.

No tinc pas la intenció d'insistir sobre el tema, però resulta evident que des de l'inici de la formació de la llengua escrita, en aquella Edat Mitjana que comença a transmetre herències de documents formals (període mitja), viu en aquesta part del país un «rossellonès». Una variant que se reconeix perquè conté en particular uns occitanismes de contacte. La qualificació de les famoses *Vides de sants rosselloneses* va ser donada entre altres per aquesta raó.²⁵ Tot i que reduïda, la presència de dialectalismes és recurrent en tota la documentació medieval, tant literària com administrativa: els *scriptores* i *escrivans*, primers redactors de lleis, cartes de prestació de jurament i pergamins de privilegis i propietats, els poetes (Guillem de Cabestany, Ponç d'Ortafà), els cronistes (Bernat Desclot),²⁶ i més tard els notaris, autors de milers de manuals i lligalls, de llibres de prerrogatives de les viles nord-catalanes, deixen escapar sota la llur ploma uns «rossellonesismes» malgrat el formalisme o l'artificialitat del seu escrit.²⁷ I vull repetir encara aquí que tot això ha de ser considerat en un context de llengua escrita que pressuposa una distància relativa amb la llengua oral de cada època.

Més endavant encara en el temps, arran dels segles moderns, el pes important de la immigració occitana en el marc d'aquesta porta de Catalunya que constitueix la regió septentrional i això d'ençà de sempre produeix els seus efectes. Dins aquest conjunt de contextos històric, geogràfic i demogràfic que dibuixen una certa configuració a l'espai estudiat, l'arribada d'immigrants que ocupa la posició de minoria demogràfica més important, o que esdevé a vegades fins i tot en el cas d'algunes localitats una dominació quantitativa, condueix a evocar, ni que fos de manera restringida o mínima, no pas forçosament la qüestió d'una eventual i poc probable substitució lingüística, sinó més aviat el cas d'una influència bastant remarcable de la llengua vehiculada pels immigrants en la llengua de la població del país on s'estableixen.

²⁵ *Vides de sants rosselloneses*. Text català del segle XIII establert, comentat i glossat per Charlotte MANEIKIS KNIAZZEH i Edward J. NEUGAARD (1977), amb un prefaci i una contribució de Joan COROMINES. Barcelona: Dalmau, 3 vol.

²⁶ S'ha anomenat així a causa del topònim del qual trauria el seu origen (topoantropònim), en els Aspres (certament a prop de Castellnou, aleshores capital del vescomtat de Vallespir).

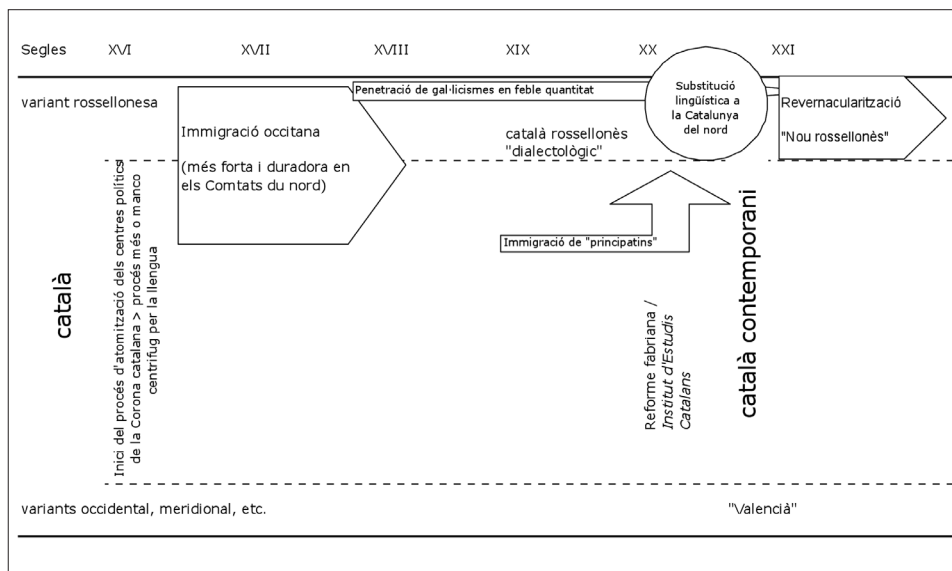
²⁷ Nombrosos documents són coneguts gràcies als treballs fonamentals dels arxivers i els historiadors dels segles XIX i XX, entre els quals els rossellonesos J.-B. Alart, P. Vidal i Ph. Torrelles, i el garrotxí F. Montsalvatje, que van produir des d'aleshores una quantitat de reculls documentals impressionant.

Dit això, convé de recordar i de guardar present a l'esperit una sèrie de factors abans d'analitzar massa ràpidament la situació d'una més o menys profunda influència lingüística. Tot primer, els immigrants occitans, malgrat aquesta possible dominació quantitativa en certs indrets, se fonen en la població autòctona i, per dir-ho d'alguna manera, adopten i adapten la llengua local. També porten amb ells una llengua que és singularment propera a aquesta amb la qual se troben aquí: la mixitat n'és afavorida i passa igual amb el canvi o la basculació de llengua que fan des del seu idioma d'origen cap al català. Per consegüent, no se retroba res d'aquell —o gairebé res, perquè sempre hi ha algun exemple ben escàs— en la documentació coneguda, oficial o privada, i, que se sàpiga, aquesta representaria la sola prova tangible i científica que permetria de jutjar de la presència o no, de la influència o no d'aportacions efectives d'occitanismes dins la zona de la variant dialectal nord-catalana. Això no obstant, les traces lingüístiques semblen ser efectivament el nombre creixent i important d'aquests occitanismes en el lèxic rossellonès a partir dels segles XVII i XVIII; però se llegeixen en quantitat molt reduïda al moment de l'arribada dels immigrants. És normal, aquests barbarismes en el sentit primer de la llengua se retroben molt poc sota unes plomes contemporànies quan arriben, quan se sap l'estatut i la situació social, sobretot a baix de l'escala. Cal cercar més endavant la seua presència en els escrits catalans dels segles XIX i XX per a trobar-los: la llengua, en perdre la seua oficialitat, quan irromp el francès i en temps de diglòssia, se deixa anar, s'altera, se corromp. Són traces i petges que recullen els manuals de dialectologia més recents, manuals que defineixen des d'aleshores aquest mateix rossellonès entre 1900 i 2000.

Tercer argument que cal tenir en compte, com una mena de superstrat al «naixement» del dialecte, la separació política consecutiva del tractat dels Pirineus de 1659-1660. La divisió amb la resta de Catalunya, que al principi sembla provisòria, s'estableix durablement i roman fins avui. El tall administratiu s'instal·la, doncs, a poc a poc en els esperits, si bé no canvia encara durant segles els fets i gestos tradicionals que tenen molt poc en consideració la partició *nationale* francoespanyola. Però, amb el pas dels anys, en el decurs dels decennis dels segles XVII, XVIII i XIX, la integració a França s'immisceix, s'instil·la i penetra aquí, en les poblacions, amb dosis petites, per petits costums, voluntàriament o no, i deixen rastres que a la llarga obligatòriament produeixen els seus efectes. Per tant, l'impacte sobre la llengua catalana forçosament sembla més que evident. Podrà ser mitjançant lleis o edictes —tot i que ja se sap l'abast relatiu que podien tenir en aquelles centúries. Podrà ocórrer per l'entrada feble però constant d'«estrangers» als comtats, afegint-hi un altre tipus d'immigrants «francesos» —occitanoparlants o francòfons—, però en llocs de poder administratiu que permetran que el seu pes tingui conseqüències diglòssiques i, més endavant, morfosintàctiques i lèxiques sobre la llengua parlada aquí. Podrà passar encara per l'esmentat procés d'integració llarg però latent amb les accepcions i extensions que se poden posar darrere d'aquest terme. Un procés que no cal qualificar aquí de positiu o negatiu, de bo, de

violent o de sorneguer, perquè és el fruit d'un temps i de forces en presència, els uns que se volen establir, els altres que volen continuar vivint. En conseqüència, tant la llengua dels immigrants occitanoparlants dels segles XVI i XVII²⁸ com la llengua oficial francesa del nou regne i dels règims successius, que se retroba gravada en els documents oficials i que és parlada per aquells administratius esmentats abans (administracions diverses, mestres, duaners, soldats, etc.), porten cap a nous estàndards.

Ambdues llengües ataquen primer la solidesa de la catalanofonia local, que perd el seu estatut oficial i dominador a mesura que el temps passa de l'època moderna a l'època contemporània i actual. Segon, en una població catalanoparlant al cent per cent, al llarg d'aquest temps la diglòssia fa el seu camí: la dificultat per a mi, per a nosaltres, és datar més precisament aquest procés global de gestació d'allò que neix aleshores sota el nom de *rossellonès*. D'aquí l'intent d'establir un marc cronològic que evoca la creació i l'evolució de la llengua catalana en un temps llarg.

Ja afectada en el fons i amb variacions geolingüístiques antigues conegudes, però més difícilment quantificables, la llengua catalana a la Catalunya del Nord se retroba, sembla, en un estat debilitat des de fa més o manco cent anys. No és pas i no se pensa pas tant com abans en una relació al centre, no és tant en contacte amb les esferes

²⁸ Aquests encara continuaran venint en quantitats petites sobretot cap al sector de la plana entre els segles XVIII i XIX

unitàries. Però encara un cop, la llengua escrita és un referent, la versió oral segurament en té d'altres, tot i que en aquell moment l'escrit exhala fortament l'oral.

Malgrat el manteniment d'un nivell de correcció elevat en la creació literària, una llengua molt menys culta apareix a finals del segle XVIII i inicis del XIX en les cartes, les cançons, els sainets, les memòries, o en fulls de registres sovint inferiors. Aquest és el moment d'escriptura que simbolitza aviat la figura d'Albert Saisset, *Un Tal*, en les seues obres escrites. La llengua de Saisset s'ha de veure com el «rossellonès» o la «llengua dels rossellonesos» del segle XIX? Dels rossellonesos, considerats com la gent de la plana estricta, o dels Catalans del Nord? M'inclinaria, com ho pensava Carles Grandó en la seua producció, a favor de la de la gent del Rosselló més que de la gent de la muntanya, perquè altres autors (vallespirencs en particular: Caseponce, Bonafont, per exemple) desenvolupen una llengua igualment popular però més local i arcaica, i en això més fidel als cànons de correcció dels segles anteriors, menys evolucionada car a un «model» al qual temps més tard s'afegirà el qualificatiu de *rossellonès*. Aquest aleshores serà el model d'alguna manera originat per la llengua d'*Un Tal*. És justament en aquella part geogràfica del país que la migració occitana ha estat més densa.

Més tard, és interessant de veure com evoluciona durant el segle XX aquesta mateixa definició de la variant dialectal. Se té la impressió que el context d'estudi la fossilitza cap al primer terç del segle, mentre que encara una vegada els canvis demogràfics (immigracions vingudes de gent del sud i el nord, emigracions de locals), socials (ascens social amb possible abandó del català per passar al francès) i culturals (globalització de la comunicació, ensenyament) aviat en els cent anys que arriben atomitzaran els marcs de definició, tant pel que fa a l'ús com pel que fa a la forma. Sense parlar del resultat a mitjà termini: la substitució pel francès. Per tant, arribant fins als nostres dies, ja és hora de tornar a plantejar una definició del dialecte, a la lectura de tots els altres nous canvis sobrevinguts recentment i justament perquè la llengua en el marc nord-català torna a tenir interès.

RELATORIA DE LES COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4

Llengua, literatura i material etnogràfic vinculats als processos migratoris de les terres de parla catalana

Robert Martínez Canet

Les comunicacions presentades a l'espai quart del VII Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, *Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat*, s'obren amb el text de Jaume Badias, de la Càtedra d'Estudis Marítims de la Universitat de Girona i l'Ajuntament de Palamós, i Marina Pujol, del Museu de la Pesca de Palamós (Baix Empordà). Aquesta comunicació, titulada «De l'Ametlla de Mar a Palamós: crònica d'una migració del segle xx», ens presenta la història de la migració que es va donar entre aquestes dues viles catalanes.

A principis del segle xx, la principal activitat econòmica documentada a Palamós i que utilitzava el 70% de la població activa (any 1910) era la indústria del suro, mentre que només el 3,6% es dedicava a la navegació i només el 0,4 % a la pesca; aquest percentatge es traduïa en una vintena de barques.

Com a conseqüència d'aquesta realitat, el nou port de Palamós, iniciat l'any 1902, es construeix a partir de la necessitat manifesta de donar sortida a la cada cop més potent manufactura del suro.

Paral·lelament, a l'Ametlla de Mar, i a partir dels padrons d'habitants que van de 1877 a 1933, es constata un augment constant de la població fins a principis del segle xx.

Aquesta és una migració fruit d'una forta asimetria socioeconòmica entre territoris. La diagnosi de les causes principals de totes les experiències migratòries del col·lectiu

estudiat és l'afany de millorar les seves condicions de vida. Són pocs els que retornen a l'Ametlla de Mar, i en aquests casos el retorn no es produeix per no prosperar econòmicament a Palamós, sinó que els motius són diversos: inconvenients familiars, com la malaltia d'algun membre de la família, haver de tenir cura de parents d'edat avançada, desavinences entre membres de la mateixa família que compartien l'explotació de bastiments pesquers, enyorança del poble, i el fet de rebre en herència terres i propietats a l'Ametlla de Mar que podien permetre la subsistència d'una família.

És possible identificar quatre onades migratòries. La primera migració data de principis del segle xx i és resultat d'una dinàmica força estesa a la Cala: la pràctica de la pesca estacional en altres caladors més o menys propers seguint els vents dominants, o bé buscant peix durant aquelles èpoques de l'any en què era més escàs als caladors de l'Ametlla de Mar. Aquest tipus de migració estacional es documenta fins als anys trenta, tot i que a la primera dècada del segle xx alguns patrons ja s'establiran a Palamós motivats per la riquesa que ofereixen els seus caladors. Aquesta arribada, pel que respecta a les tècniques de pesca. Els pescadors de l'Ametlla de Mar i d'altres poblacions del litoral tarragoní i valencià van introduir a Palamós, tot i que inicialment van venir amb parelles de bou (a vela), l'arrossegament modern, amb els bastiments coneguts com *vaques* (en contraposició a l'arcaic *bou*), consistents en una sola embarcació que arrossega la xarxa amb l'ajut de les portes que permeten mantenir obert l'art en el seu camí pel fons del calador. Això comportà també un creixement del tonatge de la flota pesquera.

La segona onada migratòria (1931-1936) es produeix durant la República (sobretot els primers anys trenta) i s'atura amb l'esclat de la Guerra Civil. Sembla que l'escassetat de recursos de la zona és el principal factor d'expulsió de població; és a dir: d'economia agrícola molt limitada (només olives i garrofes) i amb una economia industrial inexistent, els habitants de l'Ametlla de Mar vivien fonamentalment de la mar. És en aquests anys que trobem el moment d'eclosió de la pesca a Palamós.

La tercera onada té lloc durant la postguerra immediata (anys quaranta). El motiu principal és la restricció de combustible que en aquells anys es pateix arreu del país, però que és especialment benèvola a Palamós. A aquesta causa cal sumar-hi l'efecte crida que continua produint les millors condicions de vida a Palamós.

La quarta i darrera onada migratòria és durant la dècada dels cinquanta (sobretot entre 1950 i 1955). Es tracta sobretot de joves en edat de festejar, la majoria dels quals es desplacen a treballar-hi temporalment per tal de reunir els diners que necessiten per a casar-se i formar família, i que s'estableixen a Palamós de forma definitiva.

Es pot concloure que la integració, potser perquè fou força espaiada en el temps i sense grans onades massificades, que permetien ésser absorbides tranquil·lament, fou una integració força fluida i sense grans entrebancs, al contrari del que succeí en altres indrets. El fet que gran part de l'emigració es produeixi entre els vint i els trenta anys d'edat del pescador, quan aquest ja està casat, i el caràcter familiar tradicional de les

relacions dificultaven l'exogàmia. A més, un cop establerts a Palamós aquestos migrants, normalment no es trobaven en un lloc d'inferioritat dins l'estructura socioeconòmica del sector pesquer.

La segona comunicació, presentada per Xavier Calderé i Bel, Àngels González Vera i Manuel Luengo Carrasco, de l'Arxiu Municipal de Viladecans, i titulada «L'Arxiu Municipal de Viladecans recupera la memòria de la immigració local», és el resultat d'un treball d'història oral fruit del recull d'històries de vida de persones que protagonitzaren dues onades migratòries: la dels anys vint i trenta del segle xx i la dels anys cinquanta i seixanta del mateix segle.

La dècada dels anys vint va estar caracteritzada per un significatiu creixement econòmic que va beneficiar moltes empreses. A Catalunya, i concretament als municipis de la conurbació barcelonina, els anys finals d'aquell període van coincidir amb grans projectes urbanístics i amb imponents obres d'infraestructura, simbolitzades en la celebració de l'Exposició Universal de l'any 1929. Aquest apogeu econòmic va incidir en la formació de nombrosos fluxos immigrants al Principat. La gran majoria va sorgir de famílies provinents de zones de l'arc mediterrani que, o bé patien una alarmant superpoblació poc compensada amb la quantitat de recursos disponibles, o bé eren víctimes de situacions d'injustícia o de significatius desequilibris socials.

Pel que fa a dades de població, a mitjan primer terç del segle xx Catalunya ja era un bon exemple de país que havia superat el que molts estudiosos han denominat *transició demogràfica*. Aleshores, el Principat aportava tendències prou clares de caiguda de la natalitat, i al mateix temps de caiguda de la fertilitat i de la mortalitat. Aquell creixement de població va ser molt destacable, ja que en pocs anys es va produir un augment demogràfic com no s'havia vist durant els quinze primers anys del segle. Tanmateix, l'increment de la població catalana no va ser el producte de la fertilitat de les mares nascudes al país, sinó de les que venien de fora de Catalunya. Cap a l'any 1920 hi havia al Principat uns 300.000 catalans nascuts a la resta de l'Estat. Viladecans iniciava, aleshores, el salt cap a la modernitat industrial i de serveis, tot i que la preponderància de l'agricultura era encara molt destacable. Viladecans, que cap a inicis del segle xx comptava amb 1.190 veïns, s'obria a la dècada dels anys trenta amb poc més de 3.000 habitants de fet. El creixement produït en els trenta primers anys del segle passat representava un augment del 150%, una dada similar a la que es produïa a les viles veïnes i que també fou la conseqüència directa de l'onada immigratòria.

Un primer factor «atractiu» va ser el de l'increment dels salaris agraris, conseqüència de l'augment de la demanda de productes d'horta que es conreaven en els camps del delta, orientada, cada cop més, a l'abastiment dels mercats urbans de l'Hospitalet i de Barcelona. Un segon factor va ser l'aparició de la indústria —versió *factory system*— a les viles deltaïques.

La presència dels immigrants dels anys vint i trenta va esdevenir la garantia del dinamisme econòmic, polític, associatiu i cultural a la vila durant bona part dels anys

trenta. Des del punt de vista morfològic, en el cas viladecanenc la presència de la nova gent va eixamplar la vila i va permetre la creació de noves entitats de poblament. L'allau immigratòria d'aquells anys es convertí, per a la vila, en l'inici d'una trajectòria de creixement de població que ja no va tenir aturador durant la resta del segle xx, i que es manté encara a inicis del segle XXI. L'arribada de gent no nascuda a la vila va permetre bandejar definitivament el perill de la «mort demogràfica» i de l'estancament de població de Viladecans.

Malgrat l'estat de desabastiment i repressió generalitzat, fou als anys quaranta quan es va produir la primera arribada de gent immigrada al Principat. No va ser una arribada de gent com la que va esdevenir al llarg dels anys cinquanta i seixanta, però els historiadors han demostrat, sobrerament, com en algunes poblacions ja van començar a arribar famílies durant la dècada immediatament posterior a la Guerra d'Espanya. El règim franquista, però, sempre va veure l'arribada de gent com un problema que podia desestabilitzar l'ordre imposat. El gran problema que es trobava l'immigrant que arribava era disposar d'habitatge. Durant el període dels anys quaranta, cinquanta i seixanta es va produir a Catalunya una allau immigratòria enorme. Van arribar al Principat un total d'1.440.000 persones.

Viladecans es va convertir en una de les viles de la conurbació barcelonina receptores de part d'aquesta immigració. Durant els anys cinquanta i seixanta, la vila agrària es va convertir definitivament en ciutat industrial, i va passar de tenir 7.500 habitants l'any 1960 a 24.000 veïns deu anys després. L'emigrant/immigrant va constituir la conseqüència més visible de la impossibilitat del règim de crear condicions que poguessin assegurar la subsistència i el desenvolupament a moltes regions de l'Estat. No obstant això, la inexistència d'una llibertat sindical i, per tant, les dificultats d'articular unes mobilitzacions obreres limitaven força uns nivells salarials i unes condicions de treball adequats per al conjunt dels treballadors. Com a conseqüència, no és estrany que hi hagués gent que va passar per moltes ocupacions abans de poder establir-se en un lloc de treball, després dels primers anys de residència a Catalunya. La gran majoria de les persones entrevistades van patir molta mobilitat laboral. Malgrat tot, però, hi va haver altres nousvinguts que es van quedar i, fins i tot, van prendre «consciència de classe obrera» a Catalunya, i van participar en els moviments clandestins, sindicals i polítics de l'antifranquisme.

Les xarxes migratòries van portar al Principat famílies senceres i pobles senceres que van haver de fer el doble esforç de guanyar-se el futur i, alhora, integrar-se en el lloc d'arribada. La socialització dels grups de nousvinguts es va donar entre carrers, barris o polígons d'habitatges: llocs construïts sense cap planificació urbanística, sense la creació prèvia dels serveis bàsics de condicionament, sense escoles ni centres d'assistència sanitària.

Es pot dir que al llarg del segle xx i fins a la dècada dels anys vuitanta, el volum de les xifres migratòries aporten dades prou eloqüents: entre el 1900 i el 1980 la mi-

gració neta s'estima en 2.374.112 immigrants, quan la població catalana censada era d'1.966.382 habitants l'any 1900. Amb aquest procés s'ha bastit l'anomenat *modern sistema català de reproducció*, que es fonamenta en una aportació continuada de contingents migratoris. Viladecans n'és un bon exemple.

La tercera comunicació, «L'emigració valenciana a Algèria. Noves aportacions a partir de les fonts orals», escrita per Àngela-Rosa Menages i Menages i Joan-Lluís Monjo i Mascaró, ens mostra una migració relativament desconeguda: la dels valencians del sud cap a la colònia francesa d'Algèria.

Aquest país nord-africà, durant el període que fou colònia francesa (1830-1962), va ser un dels destins preferits per als emigrants valencians. No només hi comptaven els factors de proximitat (en una nit, amb vaixell, s'hi pot arribar fàcilment) o de similitud de clima i d'entorn, sinó, sobretot, l'amplíssim ventall d'oportunitats que oferia, no només beneficis econòmics, sinó que el seu enriquiment tingué també un vessant cultural molt important, ja que, d'una banda, es modernitzaren, i de l'altra, a través de l'experiència de la multiculturalitat, les seues perspectives s'eixamplaren.

Des del punt de vista diacrònic, el moment històric estudiat abraça un període comprès entre 1830, any de l'inici de la colonització francesa d'Algèria, i 1962, data de la independència d'Algèria. Des del punt de vista diatòpic, els informants procedeixen de les comarques meridionals valencianes, molt especialment de la Marina, i, pel que fa a Algèria, ens situem sobretot en els territoris de major concentració valenciana: les ciutats i departaments d'Alger i Orà, i molt especialment el barri de Bab-el-Oued d'Alger. Els àmbits d'estudi són diversos, i tenen un triple vessant: l'antropologia, la dialectologia i la sociolingüística.

Dels emigrants, cal distingir els que anaven cada any de temporers a fer una determinada campanya (com ara, en el sector de l'agricultura, a podar la vinya, a segar o a veremar, posem per cas) i se'n tornaven al lloc d'origen al cap d'uns mesos, perquè només volien arreplegar una determinada quantitat de diners; i els que ja no tenien intenció de tornar al lloc d'origen una volta assentats al nou territori. Com succeeix en altres contextos, les causes de l'emigració foren essencialment dues: els motius econòmics i els motius polítics.

La procedència dels emigrats va ser majoritàriament dels pobles del sud valencià (molt especialment, la Marina, les Valls del Vinalopó o el Baix Vinalopó). El destí preferit dels emigrants va ser, d'una banda, Alger, la capital, i el territori del seu departament (ens referim a la plana de la Mititja o a la costa, el Sahel), i, de l'altra, la ciutat d'Orà i el seu departament. En darrera posició, molt per darrere, queda la part costanera del departament de Constantina.

Pel que fa a les ocupacions laborals, s'observa que els treballs que feren durant la primera etapa de l'emigració (1830-1870 aproximadament) s'adreçaven majoritàriament al sector primari: agricultura, mineria, i també obres públiques. Els emigrants procedien sobretot de poblacions agrícoles situades a les valls interiors més properes

a la costa i eren llauradors amb pocs recursos econòmics i escassa formació acadèmica. Hagueren de desbrossar ermassos per fer-ne sitges de carbó o bonificar territoris marjalencs, o, també, ocupar-se d'explotacions mineres. Un fet molt curiós és que, aprofitant l'experiència que ja tenien al País Valencià, a Algèria es documenten els oficis tradicionals de determinades poblacions valencianes. El resultat de la trajectòria són els grans o mitjans empresaris o propietaris, i els funcionaris, o, traduït a termes socioeconòmics: els pagesos s'han tornat burgesos, han ascendit dins l'escala social. Una vegada assentats a la colònia i col·locats dins l'engranatge de la societat, obren alhora la porta del triomf als seus compatriotes acabats d'arribar.

Pel que fa a la cronologia de l'emigració, els documents escrits ens revelen una presència molt primerenca de valencians a Algèria (1840 i 1846), que no s'estroncà sinó amb la mateixa independència d'Algèria.

Aquest col·lectiu valencianoalgerià, que significaria «resultat de la fusió dels elements autòctons valencians amb d'altres presents a l'Algèria colonial», té com a trets distintius la creació d'un subdialecte valencià en sòl magribí, anomenat *patuet*, que després de la independència d'Algèria es mantingué en àmbit familiar a França i en determinades localitats valencianes, sobretot de la Marina. Es caracteritza sobretot perquè ha introduït un percentatge important de gal·licismes, generalment adaptats fonèticament i morfològicament a la nostra llengua.

La gastronomia és un altra parcel·la destacable per la seua vitalitat i pel fet de ser un vector d'introducció de la modernitat als indrets valencians als quals retornaren. En resum, l'emigració a Algèria és un fenomen que cal destacar dins la història valenciana contemporània, no només per la seua importància, sinó per les conseqüències que ha tingut, entre les quals destaca el seu patrimoni cultural valencianoalgerià, nascut del contacte multicultural, però amb un fons identitari valencià.

La darrera comunicació, presentada per Robert Martínez Canet, conservador del Museu Valencià d'Etnologia, ens parla de la forma en què aquesta institució museística de la ciutat de València afronta el fenomen dels moviments de població i el seu afecte a la nostra societat, i ho fa a través d'una sèrie d'actuacions científiques amb què el Museu Valencià d'Etnologia pretén donar eines a la societat valenciana perquè comprengui els fenòmens migratoris que avui l'afecten. I ho fa al temps que es reinventa com a museu. I es reinventa amb voluntat de clausurar la trista història dels museus etnològics en terres valencianes. I es reinventa volent deixar clar a la nostra societat que ha passat el temps en què els etnòlegs podien reivindicar tan sols el monopoli sobre el discurs referent als objectes dels altres (exterior o interior), temps que es pot enyorar, però que ja ha mort. Això no significa que els museus deixen de fer-ho, però deixant clar que l'època del museu de l'altre ja ha passat i que estem en l'època del museu de la relació entre nosaltres i els altres. La presència d'un museu d'etnologia es justifica no solament com a lloc on treballen especialistes en la cultura material, capaços d'establir subtils diferències tipològiques entre els més diversos objectes preindustrials,

sinó també especialistes en la relació entre persones que pertanyen a mons distants. Dit d'una altra manera, no estem, ni podem estar, als anys trenta, quan el museu era la base de l'etnologia; els antropòlegs valencians hem de reinventar el museu i fer que els seus professionals tinguen un paper, encara que siga de simples observadors, en els llocs essencials on es fabrica la comprensió del món contemporani en la seua gran complexitat. I els processos migratoris en són un excel·lent exemple.

COMUNICACIONS DE L'ÀMBIT 4

De l'Ametlla de Mar a Palamós: crònica d'una migració del segle XX

Jaume Badias

Càtedra d'Estudis Marítims (Universitat de Girona - Ajuntament de Palamós)

Marina Pujol

Museu de la Pesca (Palamós, Baix Empordà)

INTRODUCCIÓ

Aquesta comunicació vol recollir els resultats de la recerca *Memòria d'una migració: els pescadors «caleros» a Palamós*, que hem desenvolupat amb l'objectiu de conèixer una migració poc coneguda, com és la de famílies de pescadors de l'Ametlla de Mar (Baix Ebre) que durant la primera meitat del segle XX van emigrar cap a altres viles marineres, especialment de la costa gironina, i concretament Palamós (Baix Empordà). Aquesta recerca ha estat objecte d'un ajut per part de l'Institut Ramon Muntaner.

Aquest projecte es planteja com una continuació de la recerca/documentació en el marc IPEC *Memòria de la comunitat pesquera de Palamós*, coordinada pel Dr. Joan Lluís Alegret (UdG) i realitzada durant l'any 2006 a Palamós des del Museu de la Pesca i la Càtedra d'Estudis Marítims (Universitat de Girona - Ajuntament de Palamós) amb el suport del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Es va concebre i es va realitzar com una radiografia i cens de la comunitat pesquera de Palamós de cara a esdevenir una eina de gran utilitat per a futurs estudis de comunitat més aprofundits i més dirigits.

En el transcurs d'aquest projecte es van entrevistar 158 persones que formen part de la comunitat pesquera de Palamós, donant prioritat a les d'edat més avançada, i es va constatar el gran pes que tenien les persones originàries de l'Ametlla de Mar dins

la comunitat pesquera palamosina, i en aquest sentit el coneixement d'aquesta realitat feia inevitable plantejar un projecte com el que ara presentem amb l'objectiu de conèixer els motius que van portar famílies senceres de *caleros* (com tradicionalment s'identifiquen) a emigrar cap a Palamós.

La recerca que avui presentem s'ha d'entendre com una continuació lògica del treball fet a Palamós en l'apartat específic de la migració calera, que vol conèixer un procés migracional a partir dels testimonis dels seus protagonistes en uns moments en què els fluxos migracionals de persones que cerquen una vida més pròspera formen part de la nostra quotidianitat.

En aquest sentit, ens hem basat en les fonts documentals i sobretot en l'entrevista dirigida a persones que van viure directament o indirectament aquesta migració. Així, comptem amb els testimonis, degudament enregistrats i transcrits, de 57 persones residents actualment a Palamós i 33 a l'Ametlla de Mar.

D'altra banda, a partir de les informacions aportades pels informants hem pogut identificar 433 individus que van emigrar de l'Ametlla de Mar a Palamós en les diferents onades identificades durant el segle xx. Totes les dades aportades es troben recollides en una base de dades creada amb aquesta finalitat.

A partir de la informació recollida, processada i analitzada podem conèixer més a fons aquesta migració que es realitzà al llarg del segle xx en diferents etapes ben definides.

HISTÒRIA D'UNA MIGRACIÓ

Introducció històrica

A principis del segle xx la principal activitat econòmica documentada a Palamós, que utilitzava el 70% de la població activa (any 1910), era la indústria del suro, mentre que només el 3,6% es dedicava a la navegació i només el 0,4% a la pesca; aquest percentatge es traduïa en una vintena de barques.¹

Com a conseqüència d'aquesta realitat, el nou port de Palamós, iniciat l'any 1902, no neix per les necessitats dels pescadors de la zona, sinó que es construeix a partir de la necessitat manifesta de donar sortida a la cada cop més potent manufactura del suro com a conseqüència de la demanda de taps per part de la creixent indústria vitivinícola europea.²

Paral·lelament, a l'Ametlla de Mar, i a partir dels padrons d'habitants que van de 1877 a 1933, es constata un augment constant de la població fins a principis del segle xx.³ Aquestes dades concorden amb les que ens aporten els informants, els quals ens

¹ Pere TRIJUEQUE (2002). *La gent de la vila de Palamós*.

² Lluís COSTA (2006). «La restauració monàrquica».

³ Ramon MARGALEF (1988). *La Cala, filla del Mar*. L'Ametlla de Mar.

han comentat, recordant el que els havien explicat els pares i avis, que, efectivament, a principis del segle XX hi havia un excés de població activa en el sector, situació que comportà la sobreexplotació del mar i la gairebé desaparició d'espècies del golf de Sant Jordi

Es fa evident en les famílies una disminució progressiva dels beneficis, tot i que les jornades de treball són més llargues que al nord (on les condicions meteorològiques més adverses no ho permeten). Aquesta situació comportà que molts *caleros* vinculats al sector pesquer cerquessin noves oportunitats emprant els coneixements i les habilitats que millor podien desenvolupar: la pesca d'arrossegament.

Es fa necessari remarcar que alguns membres d'una mateixa família no emigren perquè no depenen únicament del mar, ja que disposen de terres (oliveres i garrofers) que poden explotar. Trobem casos d'un fill únic que es queda les terres i la casa familiar i es casa amb una filla de pescadors, que serà l'única de la seva família que no es desplaçarà a Palamós. Així, per norma general, les famílies que decidiren emigrar havien basat fins llavors la seva sostenibilitat en la pesca.

D'altra banda, com ens han explicat els informants, la prioritat del port de Palamós era el tràfic comercial, de manera que en els primers temps els pescadors només podien atracar-hi quan no hi havia cap pailebot carregant o descarregant, ja que quan aquests atracaven normalment els bastiments havien de desplaçar-se vers la platja. El nou port oferia als bastiments de pesca la possibilitat de quedar resguardats i estalviar-se l'avarament a la sorra.

En aquells moments ningú es podia imaginar que l'esdevenir de l'economia potenciaria el port com a gran plaça pesquera, paral·lelament a la pèrdua de mercat del suro i la consegüent activitat comercial que comportava al port.

Aquesta és una migració fruit d'una forta asimetria socioeconòmica entre territoris. La diagnosi de les causes principals de totes les experiències migratòries del col·lectiu estudiat és l'afany de millorar les seves condicions de vida. Són pocs els que retornen a l'Ametlla de Mar, i en aquests casos el retorn no es produeix per no prosperar econòmicament a Palamós, sinó que els motius són diversos: inconvenients familiars, com la malaltia d'algun membre de la família, haver de tenir cura de parents d'edat avançada, desavinences entre membres de la mateixa família que compartien l'explotació de bastiments pesquers, enyorança del poble, i el fet de rebre en herència terres i propietats a l'Ametlla de Mar que podien permetre la subsistència d'una família.

Onades migratòries detectades

És possible identificar quatre onades migratòries procedents de l'Ametlla de Mar a partir del que ens han dit els informants en el transcurs de la recerca, i que hem pogut contrastar amb les fonts documentals i bibliogràfiques consultades:

Primera onada (principis del segle XX)

La primera migració data de principis del segle XX i és resultat d'una dinàmica força estesa a la Cala: la pràctica de la pesca estacional en altres caladors més o menys propers seguint els vents dominants, o bé buscant peix durant aquelles èpoques de l'any en què era més escàs als caladors de l'Ametlla de Mar (pràctica que es mantindrà encara a mitjan segle).

En aquestes circumstàncies, l'afany explorador i de cerca de nous caladors d'alguns armadors i patrons de parelles de bou porta els pescadors més agosarats fins al nord del litoral català, on descobriran nous caladors (Sant Feliu de Guíxols, Palamós, l'Estartit i Roses). Aquest tipus de migració estacional es documenta fins als anys trenta, tot i que a la primera dècada del segle XX alguns patrons ja s'establiran a Palamós motivats per la riquesa que ofereixen els seus caladors en contrast amb la situació de la pesca a l'Ametlla de Mar.

Aquest establiment a Palamós es realitza inicialment emprant les mateixes barques com a habitatge. En aquest sentit, molts d'aquests pescadors consten en el cens de Palamós de 1924 com a transeünts,⁴ tot i que un cop es consolida l'activitat s'establiran progressivament en habitatges de la vila.

A partir del que ens han explicat diferents informants, els primers *caleros* que resideixen permanentment a Palamós s'hi instal·len l'any 1905 i són els germans Pere i Ramon Figueras Boquera, els quals van arribar a Palamós anant a la parella de bous després de ser rebutjats a Sant Feliu de Guíxols.

Tradicionalment s'havia considerat que l'any 1912 era l'inici de l'arribada dels primers *caleros*, perquè es detecta una forta emigració,⁵ però diferents informants i un retall de premsa en què es parla d'un naufragi d'un bastiment amb patró *calero* l'any 1909 demostren que no ho és.

A poc a poc comencen a arribar *caleros* a Palamós, i al contrari del que s'esdevé a Sant Feliu de Guíxols o a Roses, són rebuts gairebé amb indiferència per la població autòctona, ja que la seva activitat no entrava en competència amb el sosteniment de la majoria de palamosins: la manufactura del suro.

Cal destacar en aquesta primera migració que la barca esdevé el seu primer habitatge, fins que es consolida l'activitat econòmica i s'estableixen en cases i actuen d'atracció de nous parents i coneguts, i també, davant la bona experiència inicial, de les noves unitats productives (barques) que els seus patrons *caleros* fan saber als seus familiars.

D'altra banda, no hem d'obviar el canvi que aportà aquesta arribada pel que fa a les tècniques de pesca. Els pescadors de l'Ametlla de Mar i d'altres poblacions del litoral

⁴ Georgina SOLER (2002). *La pesca d'arrossegament: del bou a la vaca (1865-1936)*. Tesi de llicenciatura. Girona: Universitat de Girona.

⁵ *Ibidem*.

tarragoní i valencià van introduir a Palamós, tot i que inicialment van venir amb parelles de bou (a vela), l'arrossegament modern, amb els bastiments coneguts com *vaques* (en contraposició a l'arcaic *bou*), consistents en una sola embarcació que arrossega la xarxa amb l'ajut de les portes que permeten mantenir obert l'art en el seu camí pel fons del calador. Això comportà també un creixement del tonatge de la flota pesquera, ja que totes les embarcacions majors de 10 tones matriculades a Palamós entre 1911 i 1935 foren armades per aquests nous pescadors immigrants. Eren barques més potents que permetien anar a caladors cada cop més allunyats i menys explotats, i augmentar així significativament el nombre de les captures.

Entre els *caleros* de Palamós i els habitants de l'Ametlla de Mar hem detectat la creença força comuna i el convenciment que van ser els *caleros* els que van introduir l'arrossegament a Palamós, com també ho és la idea que la gamba ha donat nom a Palamós gràcies als *caleros*, els quals haurien estat els primers a explotar-la, tot i que no hi ha unanimitat a l'hora de citar el primer armador i patró en considerar seriosament la seva explotació.

Durant les dècades de 1910-1920, a aquests primers armadors i patrons *caleros* els seguien d'altres, tot i que no de forma massiva. Això es tradueix en un augment molt considerable de l'activitat pesquera, ja que si a mitjan anys vint trobem a Palamós una cinquantena de pescadors, al voltant del 1930 ja es documenten 59 bastiments dedicats a l'arrossegament (*vaques*), 17 sardinals, 95 tremalls, 4 xàvegues i més de 100 embarcacions dedicades a les arts menors,⁶ un creixement que consolida el port pesquer de Palamós com la gran plaça pesquera que avui dia encara és.

Cal remarcar que es reconeix de forma generalitzada entre les persones entrevistades que Pere Figueras Boquera i el seu germà Ramon exerciren de pioners i d'avantguarda de la incipient onada de principis del segle xx.

Segona onada (1931-1936)

La segona onada migratòria (1931-1936) es produeix durant la República (sobretot els primers anys trenta) i s'atura amb l'esclat de la Guerra Civil. L'argument més repetit pels informants en aquest cas assenyala l'escassetat de recursos de la zona com a factor d'expulsió de població; és a dir: d'economia agrícola molt limitada (només olives i garrofes) i amb una economia industrial inexistent, els habitants de l'Ametlla de Mar vivien fonamentalment de la mar, tot i que aquesta els quedà massa petita a mesura que el poble creixia.

En la dècada dels trenta, a l'Ametlla de Mar hi havia més homes disposats a anar a la mar que barques en què poder embarcar-se, i, a més d'aquest excés de mariners amb qui repartir-se la pesquera, tenien també el problema que el peix es pagava poc

⁶ Joan Lluís ALEGRET (dir.) (2003). *El port de Palamós, 1902-2002. Memòria d'un centenari*. Barcelona.

per manca de comunicacions per comercialitzar-lo, en no existir una xarxa de comunicacions ben estructurada.

Com s'ha explicat, al mateix temps l'experiència dels primers *caleros* a Palamós exerceix de reclam, i molts *caleros* hi emigren animats per l'èxit dels primers i també per les diferents característiques de la mar palamosina, la qual era més profunda, més rendible⁷ (el mercat del peix podia aprofitar les vies de comunicació existents per a la indústria) i sobretot més verge (relativament poca gent vivia exclusivament de la pesca en un port eminentment industrial i de càrrega i descàrrega de mercaderies).

Davant les possibilitats econòmiques que oferia Palamós enfront de l'Ametlla de Mar, els guanyats de molts *caleros* joves que s'hi estableixen permetran a les seves famílies del poble sobreviure, ja que periòdicament aquest joves hi tornaven de visita per portar-los diners, com ens explica Ramon Martí Montserrat.

És en aquests anys que trobem el moment d'eclosió de la pesca a Palamós; a partir dels primers patrons *caleros* i els que els segueixen, es creen un seguit de necessitats en les pesqueres practicades a Palamós que el convertiren en un port de destinació i amb demanda de nombrosos especialistes i treballadors del mar que no només tingué resposta d'altres *caleros*, sinó que també es documenta, en la gènesi d'una comunitat pesquera cada cop més nombrosa i amb pes específic dins l'activitat econòmica de la vila, l'arribada de patrons i pescadors d'altres poblacions del litoral mediterrani.

Tot i això, la postguerra afectà totes les poblacions catalanes i la situació econòmica va esdevenir difícil arreu, incloent-hi Palamós, i es documenten situacions concretes de famílies que han de retornar a l'Ametlla de Mar perquè no poden fer front a les adversitats econòmiques.

És ara que trobem l'inici de l'arribada de professionals del mar provinents d'altres parts de la costa catalana, com Barcelona, Vilanova i la Geltrú, Tarragona, Cambrils, Sant Carles de la Ràpita, i també de fora del Principat, com gent de Vinaròs, el Campello i Altea (País Valencià), i, més endavant, a partir dels anys seixanta, d'andalusos d'Almeria, Carboneras, Màlaga, Estepona i Barbate. Ja en els darrers anys del segle xx l'origen dels pescadors que arriben a Palamós el trobem al Magrib i a l'Àfrica subsahariana, una migració amb unes motivacions i unes característiques definitòries de caire molt diferent del dels primers patrons *caleros* que arribaren al puixant port de Palamós.

Tercera onada (anys quaranta)

La tercera onada té lloc durant la postguerra immediata (anys quaranta), tan bon punt acaba la Guerra Civil. El motiu principal és la restricció de combustible que en

⁷ Georgina SOLER (2002). *La pesca d'arrossegament: del bou a la vaca (1865-1936)*. Tesi de llicenciatura. Girona: Universitat de Girona.

aquells anys es pateix arreu del país, però que és especialment benèvola a Palamós (almenys comparat amb la Cala) perquè la proximitat amb el port de Barcelona i amb la frontera amb França possibilita aconseguir-ne mitjançant l'estraperlo.

A aquesta causa és necessari sumar-hi l'efecte crida que continua produint les millors condicions de vida a Palamós, conegudes i celebrades a l'Ametlla de Mar ja d'abans de la guerra, i que la cada vegada més significativa colònia calera establerta de forma fixa a Palamós evidencia. Així, es documenta una captació vers els familiars dels *caleros* ja establerts a Palamós que facilita el primer habitatge, encara que sigui temporalment, als emigrants de la postguerra, o casos de *caleros* que llogaven habitacions a nousvinguts que arribaven sols.

És important no obviar que la migració a Palamós de moltes famílies es plantejava *a priori* com a temporal, i per aquest motiu no es carregaven mobles ni altres pertinences difícils de transportar, ja que la intenció era retornar a la l'Ametlla al cap de 4-5 anys, un cop es considerava que s'haurien refet econòmicament, tot i que majoritàriament es van acabar establint definitivament a Palamós.

Davant les minses alternatives d'ocupació que existien a l'Ametlla de Mar, Palamós ofería la possibilitat de treballar en altres sectors, ja que disposava d'una oferta laboral més diversificada i que podia suplir la manca de beneficis en èpoques de crisi de la pesca (construcció, suro, salí, Wincke). També s'esdevé el fet que *caleros* que mai havien treballat vinculats al sector pesquer es desplacen a Palamós per treballar en la pesca de la cada cop més nombrosa flota palamosina.

Aquesta situació econòmica també evidencia la diferència entre ambdós poblacions pel que fa a la disponibilitat de serveis bàsics. Diferents testimonis ens expliquen que a l'Ametlla l'aigua potable era de cisterna i no tothom en disposava.

A més, ports com Roses i Palamós oferien millors condicions que les platges de les poblacions properes per poder acollir una flota cada cop més moderna (consolidació del motor; augment del tonatge que impossibilita que puguin ser tretes a la platja; oficis vinculats a l'activitat portuària, com mestres d'aixa i calafats, que asseguraven el manteniment dels bastiments sense haver de desplaçar-se, etc.).

D'altra banda, no podem obviar la llevantada del 28 de febrer de 1948, poc abans d'acabar les obres del port de l'Ametlla, que destruï embarcacions i deixà molt malmès el port. Aquest desastre propicià la marxa de diferents famílies cap a Palamós a la recerca de noves oportunitats, tot i que no sembla un factor determinant.

Segons les dades que ens ofereix el padró d'habitants, l'any 1940 es comptabilitzen 279 pescadors, mentre que deu anys més tard, el 1950, en trobem 354, el 6% de la població.⁸ Aquest augment no es deu només a l'immigració calera, sinó que també cal sumar-hi el mal estat en què quedà la indústria local després de la guerra i que

⁸ SAMP. Fons Ajuntament de Palamós. Padró d'habitants, 1940, 1950.

provocà que molts palamosins s'enrolessin a la flota pesquera com a única alternativa de subsistència.

Aquesta mar «verge» palamosina dels anys vint-trenta dona pas a una flota pesquera en expansió que durant la postguerra dels anys quaranta absorbeix l'excendent d'un poble de pescadors, generació rere generació.

Quarta onada (1950-1955)

La quarta i darrera onada migratòria és durant la dècada dels cinquanta (sobretot entre 1950 i 1955). A diferència de les anteriors, aquesta no té com a protagonistes famílies ja constituïdes (un matrimoni jove amb fills més o menys petits, en ocasions també amb els avis i, en altres ocasions, fins i tot aquests avis amb diversos fills i els corresponents marits o esposes i la descendència). Es tracta sobretot de joves en edat de festejar, la majoria dels quals es desplacen a treballar-hi temporalment per tal de reunir els diners que necessiten per casar-se i formar família.

Alguns migren sols i d'altres amb la futura esposa (és important no oblidar que a Palamós existia una indústria capaç de proporcionar feina permanent a les dones, mentre que a la Cala no); n'hi ha també que arriben sols, i la dona els segueix després.

Sigui com sigui, de tots ells són més els que s'estableixen definitivament a Palamós que els que retornen a la Cala, tot i que també n'hem documentat casos.

L'any 1950 es comptabilitzen a Palamós 354 pescadors, que representen ja el 6% de la població, dels quals el 70% eren *caleros*. L'any 1955, el 70,8% dels pescadors eren immigrants.⁹

A principis dels anys seixanta un seguit de problemes amenaça la comunitat pesquera: dificultats per part dels pescadors a l'hora de tornar els crèdits contrets amb la Confraria i amb entitats de crèdit per poder modernitzar i tecnificar els bastiments, sobreexplotació dels caladors per l'augment de la flota, males captures, baixada dels preus de venda... A això cal afegir-hi que molts tripulants, davant la situació de crisi, es reorientaren professionalment vers els sectors vinculats a l'incipient turisme que s'estava gestant, bàsicament els serveis i la construcció. Aquests esculls provocaren que alguns armadors decidissin tornar a l'Ametlla i a altres ports d'on eren originaris.

A més, els anys seixanta la mar a la Cala ja va començar a ser més rendible i la gent va deixar d'emigrar a Palamós, com ens expliquen els informants.

Més endavant, durant els anys setanta, el sector a Palamós es reubica i es consolida plenament en els paràmetres que avui dia coneixem, amb la concentració dels esforços en l'arrossegament, millores en la xarxa de distribució, augment de la població a l'àrea de Barcelona originària del sud de l'Estat que féu créixer la demanda de Mercabarna,

⁹ Rosa MEDIR i Carles SAPENA (1988). *Palamós*. Girona.

la consolidació del turisme com a client i l'eclosió del producte estrella palamosí: la gamba.

PROCÉS D'INTEGRACIÓ I PES DELS CALEROS

A partir de les 90 entrevistes realitzades, podem concloure que la integració, potser per ser força espaiada en el temps i sense grans onades massificades que permetien ésser absorbides tranquil·lament, fou una integració força fluida i sense grans entrebancs, al contrari del que succeí amb els *caleros* i la gent del Campello a Roses, on les friccions entre nouvinguts i pescadors nadius foren constants, probablement perquè el pes de la pesca a Roses era molt més significatiu en l'economia local de la primera meitat del segle XX, en comparació amb Palamós. Tot i això, es detecten respostes davant la creixent població d'origen *calero*, tot i que són de caire anecdòtic i no dificulten la convivència entre autòctons i *caleros*.

Cada entrevistat que va experimentar la migració de l'Ametlla de Mar a Palamós ens ofereix una visió particular i única del que va suposar en la seva opinió aquesta experiència.

D'altra banda, el fet que gran part de l'emigració es produeixi entre els vint i els trenta anys d'edat del pescador, quan aquest ja està casat, i el caràcter familiar tradicional de les relacions, dificultaven l'exogàmia. Segons l'empadronament del 1975, sols un 18,8% de la població calera casada ho estava amb la població palamosina o de la província de Girona. La resta s'havia casat amb dones de l'Ametlla o amb filles de pescadors del Campello o altres punts de la costa mediterrània tarragonina o valenciana.¹⁰

Una mostra de l'endogàmia existent la tenim en el fet que fins l'any 1950, en els matrimonis d'homes residents a Palamós però nascuts a l'Ametlla de Mar, de 59 casaments, 29 ho van ser amb caleres i 11 amb dones d'altres indrets pescadors; només es van celebrar 6 casaments amb dones palamosines, el 10% del total; d'altra banda, pel que respecta a les dones residents a Palamós però nascudes a l'Ametlla, de 55 matrimonis, 20 ho van ser amb *caleros*, i només 3 amb palamosins, el 4% del total.¹¹

Un cop establerts a Palamós, aquests *caleros* normalment no es trobaven en un lloc d'inferioritat dins l'estructura socioeconòmica del sector pesquer, ja que molts d'ells s'havien traslladat a Palamós amb barques de propietat, de la família o de coneguts amb els que compartien el mateix origen *calero*, de manera que la majoria de pescadors eren alhora armadors, al contrari del que s'ha esdevingut amb migracions posteriors d'origen andalús (anys seixanta) o magribí i subsaharià (anys noranta).

¹⁰ J. BOIX FUSTER (1988). *Els «caleros» de Palamós: actituds interdialectals i relacions de grup*. Tesi de llicenciatura. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 165.

¹¹ CONSOL MARTÍNEZ i PAULÍ MARTÍ (2008). «L'evolució de la pesca a Palamós arran del fenomen migratori del primer quart del segle XX».

Aquest fet també es traduí en l'ocupació i consolidació, per part dels pescadors d'origen *calero*, dels òrgans de govern de la Confraria de Pescadors de Palamós,¹² bàsicament per la manca de competència professional amb els pescadors autòctons, ja que els *caleros* acaben complementant un sector poc desenvolupat a Palamós fins al seu establiment.

Menció a part mereix l'apartat dedicat a l'ubicació espacial de *caleros* a Palamós, ja que formen un bloc homogeni pel que respecta a les pautes de residència. El primers *caleros* que s'estableixen a Palamós de manera definitiva s'instal·len en cases al barri del Padró, però no es pot concloure que esdevinguessin un sector segregat de la resta de la població, encara que tant la vida social com la professional la feien entre *caleros*, ja que, a més de ser veïns, les barques on feinejava eren de *caleros*.

Com a mostra, ja l'any 1980 el 60% dels *caleros* vivia al grup de cases González Hontoria, construït per als pescadors l'any 1958.¹³

D'altra banda s'evidencia una àmplia representació territorial entre els membres de la Confraria de Pescadors de Palamós entre els anys 1950 i 1990, amb el 37% originaris de la província de Tarragona (el 70% dels quals, *caleros*, l'11% del total), el 17% d'altres poblacions i només el 16% nascuts a Palamós, molts dels quals eren fills de *caleros*.¹⁴

Actualment, nombrosos *caleros* van almenys dos cops l'any a l'Ametlla, on hi conserven família i/o casa: normalment hi van per la festa de la Candelera (2 de febrer) i per les vacances, tot i que aquest hàbit es va perdent a poc a poc perquè les segones generacions no mantenen ja vincles familiars i afectius tan arrelats com els seus pares i avis, els quals sí que hi havien nascut.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. (1980). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Ed. Moll.
- ALEGRET, Joan Lluís (dir.) (2003). *El port de Palamós, 1902-2002. Memòria d'un centenari*. Barcelona: Ports de la Generalitat.
- ALEGRET, Joan L. i GARRIDO, Alfons (2004). *Història de la Confraria de Pescadors de Palamós*. Palamós: Confraria de Pescadors de Palamós.
- (2008). «Historia del puerto pesquero de Palamós: migraciones, asociacionismo y desarrollo». A: *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 27. Madrid.

¹² «El 1980, més de la meitat de la Junta de la Confraria de Pescadors de Palamós i el seu president eren nascuts a l'Ametlla», a: Emili BOIX (1988). «Del Baix Ebre al Baix Empordà: els *caleros*». A: *Revista de Girona*, núm. 128. Girona, p. 48.

¹³ Emili BOIX (1988). «Del Baix Ebre al Baix Empordà: els *caleros*».

¹⁴ Joan L. ALEGRET i Alfons GARRIDO (2008). «Historia del puerto pesquero de Palamós: migraciones, asociacionismo y desarrollo». A: *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 27. Madrid.

- ALEGRET, Joan L. i PASCUAL, José J. (2004). *Estado de la antropología de la pesca*. Palamós: Càtedra d'Estudis Marítims.
- ALVAR, Manuel (1985). *Léxico de los marineros peninsulares*. Madrid: Arco Libros.
- ANDREU, Agustí (1987). *La pesca en el Delta del Ebro: aspectos etnohistóricos, sociales y económicos*. Tesi de llicenciatura inèdita. Tarragona.
- AUDIVERT, Marcel·lí (1981). *Cases i gent de l'Estartit*. Granollers: Montbanc-Martín.
- BARBAZA, Yvette (1988). *El paisatge humà de la Costa Brava*, vol. I i II. Barcelona: Edicions 62.
- BAS, Carles (1980). *La pesca a Catalunya*. Barcelona: Destino.
- BAS, Carles; MORALES, Enrique i RUBIÓ, Manuel (1955). *La pesca en España. I, Cataluña*. Barcelona: CSIC.
- BERNAL, M.D. i CORBALÁN, Joan (2008). *Eines per a treballs de memòria oral* (Eines de la Memòria, 2). Barcelona: Direcció General de la Memòria Democràtica, Generalitat de Catalunya.
- BOIX, Emili (1981). «Del Baix Ebre al Baix Empordà: els caleros». A: *Revista de Girona*, núm. 128. [Girona].
- BOIX, Lurdes (1995). «La memòria de la gent del mar, a cavall entre dos mons». A: *Revista de Girona*. [Girona].
- BOIX FUSTER, J. (1981). *Els «caleros» de Palamós: actituds interdialectals i relacions de grup*. Tesi de llicenciatura. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CABRERA, Gloria (1997). *Los hombres y las mujeres de la mar: Isla de La Graciosa*. La Laguna: Centro de la Cultura Popular Canaria.
- CABRERA, M. Rosario (1997). *El món mariner de Dénia. Estudi sociolingüístic*. Alacant: Ajuntament de Dénia.
- CALO, Francisco (1978). *La cultura de un pueblo mariner: Porto do Son*. Santiago de Compostel·la: Universidad de Santiago de Compostela.
- CANYAMERES, Ferran (1983). *Diccionari de marina*. Barcelona: Pòrtic.
- CASALS, Adèle (1988). «El paper del parentiu en una comunitat de pescadors». A: *Revista de Girona*. [Girona].
- COSTA, Lluís (2006). «La restauració monàrquica». A: *Història del Baix Empordà*. Girona: Diputació de Girona.
- DOMÈNECH, J. i SALA, Joan (1994). *La pesca*. Girona: Diputació de Girona.
- ERKOREKA, Anton (2003). *Etnografia de Bermeo*. Bilbao: Doniene.
- FÀBREGAS, Esteve (1985). *Diccionari de les veus populars i marineres*. Barcelona: Pòrtic.

- FIGUERES, Xavier (2000). *Notes històriques de l'Ametlla de Mar*. Tarragona: Biblioteca Doctor Frías.
- JUNYENT, Rosa i TARRAGÓ, Salvador (dir.) (1991). *El Port de Palamós*. Barcelona: Direcció General de Ports i Costes, Generalitat de Catalunya.
- MARGALEF, Ramon (1988). *La Cala, filla del Mar*. L'Ametlla de Mar: Confraria de Pescadors Sant Pere.
- MARTÍ, Miquel (1995). «El patrimoni maritimopesquer». A: *Revista de Girona*. [Girona].
- MARTÍNEZ, Consol i MARTÍ, Paulí (2008). «L'evolució de la pesca a Palamós arran del fenomen migratori del primer quart del segle XX». A: *Revista del Baix Empordà*. Palamós.
- MARTÍNEZ-HIDALGO, José María i CARBONELL, Laureano (1984). *Vocabulari marítim català-castellà y castellano-catalán*. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- MAS, Xavier (1994). *Memorial dels pescadors i els peixos. Converses amb Francesc Isern*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- MEDIR, Rosa i SAPENA, Carles (1988). *Palamós*. Girona: Diputació de Girona.
- MORENO, J.M. (1986). *Relaciones económicas y sociales de producción de la pesca artesanal en Torrevieja*. Torrevella: Instituto Municipal de Cultura Joaquín Chapaprieta.
- MUSEU DE LA PESCA (1996). *Inventari del Patrimoni Marítim i Pesquer de la Costa Brava (patrimoni immaterial)*.
- OLLER, Francesc (1995). *Bots i barques*. Barcelona: Noray.
- (1995). *Vocabulari de navegació*. Barcelona: Noray.
- PRAT, Joan (coord.) (2004). *I... això és la meua vida. Relats biogràfics i societat*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- PUJADAS, J.J. (1992). *Memoria colectiva y discontinuidad: la construcción social de las identidades culturales*. Tarragona: Arxiu d'Etnografia de Catalunya.
- (1992). *El método biográfico: el uso de las historias de vida en ciencias sociales*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- ROIG, Emerencià (1927). *La pesca a Catalunya*. Barcelona: Barcino.
- RUBIO-ARDANAZ J.A. (1994). *La Antropología marítima, subdisciplina de la Antropología Cultural. Teorías y temas para una aproximación a la comunidad pesquera de Santutzi*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- SAVALL, Josep Lluís (1991). *El vocabulari dels pescadors de Cambrils*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.
- SOLER, Georgina (2002). *La pesca d'arrossegament: del bou a la vaca (1865-1936)*. Tesi de llicenciatura. Girona: Universitat de Girona.

— (2004). «Evolució i difusió de la pesca d'arrossegament a Catalunya (finals del segle XIX - primer terç del segle XX)». A: *1r Congrés d'Història Marítima de Catalunya*. Barcelona: Museu Marítim de Barcelona.

TRIJUEQUE, Pere (2002). *La gent de la vila de Palamós*. Palamós: Ajuntament de Palamós.

L'Arxiu Municipal de Viladecans recupera la memòria de la immigració local

Xavier Calderé i Bel
Àngels Gonzàlez Vera
Manuel Luengo Carrasco

*Arxiu Municipal de Viladecans. Departament de Patrimoni Cultural.
Ajuntament de Viladecans*

Al mes de gener de 2007 es va presentar a Viladecans la publicació titulada *20 històries de vida. El passat col·lectiu a través de la memòria*, editada per l'Arxiu Municipal de Viladecans. El llibre tractava de recuperar les històries de 20 veïns i veïnes de la ciutat, amb la intenció de bastir, a partir de les seves memòries personals, el passat col·lectiu de tot un país.

Un dels objectius de la publicació era copsar com s'havia viscut la immigració en la pell i en la mentalitat dels veritables protagonistes d'aquest procés: l'emigrant que va marxar del seu lloc de naixement i la persona que va veure com arribava l'immigrant al nou lloc d'acollida. Així, moltes de les històries explicades i transcrites en el llibre fan referència a la immigració produïda a la totalitat de Catalunya, i també a Viladecans, entre els anys vint i trenta del segle xx —la denominada *immigració dels murcians*—, i la que es produí entre els anys cinquanta i setanta del segle xx.

El llibre destaca, sobretot, la visió del nouvingut. De qui marxa del seu lloc d'origen i arriba al nou indret buscant nova terra, nova gent i millors oportunitats vitals. El veïnatge viladecanenc actual és, en gran part, producte de la gent que un dia va arribar, procedent d'altres punts de l'Estat, com també va passar a molts altres punts de la geografia catalana. Entre els seus testimonis, s'hi troben persones que van marxar del

seu poble o de la seva ciutat durant els anys de la dècada dels trenta, i altres veïns que arribaren durant les dècades dels anys cinquanta, seixanta i setanta del segle xx.

Al llarg de les seves pàgines, s'hi troben ordenats els records que transmeten aquests 20 entrevistats: els primers espais de vida i jocs durant la infantesa, la Guerra d'Espanya (1936-1939), i també les estretors de la postguerra. Les dificultats del món laboral, els canvis socials i econòmics durant les dècades dels anys cinquanta i seixanta i els pensaments sobre el món actual, amb la perspectiva que proporciona la saviesa de la vellesa. En resum, una combinació d'històries de vides que donen una visió de conjunt de la història social de tot un país.

Totes les persones entrevistades van néixer al llarg de les dècades dels anys vint i trenta del segle xx. El que va succeir durant aquelles dues dècades va marcar la vida i el pensament de molts dels habitants de l'Estat durant els anys posteriors. Amb el risc d'elaborar una explicació massa simplificadora dels fets que es van produir durant tot el període, podem dir que els vint anys inicials del segle passat van resumir, en un breu lapse de temps, bona part de les contradiccions de l'Estat burgès espanyol produïdes fins aquells moments. Els anys vint van començar amb una forta crisi social, militar i política del sistema monàrquic instaurat l'any 1875. El model del període de la Restauració, basat en el joc pactat per dos partits burgesos —liberal i conservador—, va arribar a un punt de fort descrèdit a partir de l'any 1917. Fins i tot anys abans, des de les darreries del segle xix, l'aparent triomf de la revolució burgesa va anar topant contra diverses crítiques de modestos pagesos, jornalers, obrers que es van oposar amb força al centralisme i el sectarisme de l'Estat. Contra una revolució burgesa implantada amb l'objectiu que els grups amb interessos econòmics es repartissin el poder i, alhora, amb la preocupació per mantenir la pau social indispensable per a les inversions i els negocis, van començar a aparèixer o es van reforçar tot un seguit de moviments que es van posicionar contra el sistema imposat. Aquests són els casos del federalisme, el republicanisme, l'anarquisme, el catalanisme, el sindicalisme o, fins i tot, el carlisme d'arrel popular.

Cap al 1923, la situació de la monarquia d'Alfons XIII era tan crítica que el règim liberal no va dubtar gens a sacrificar el tènue i fals parlamentarisme i va cedir el poder als militars. Així va començar la dictadura del general Miguel Primo de Rivera, que durà fins al mes de gener de 1930. Primo de Rivera, amb el vistiplau del rei i de la burgesia —especialment la catalana—, va formar govern amb la promesa de dirigir el país «com a cirurgia de ferro», sense una voluntat sincera de redistribuir la riquesa ni encetar una reforma agrària que tants cops havia estat promesa. Aquesta intenció es va articular sobre la repressió de l'oposició; una pràctica que s'emmirallava en el feixisme italià de l'època i que només va servir per ocultar l'immobilisme d'un règim monàrquic ancorat en activitats desfasades davant el dinamisme d'ideologies i grups polítics i socials emergents.

Malgrat tot, la dècada dels anys vint va restar caracteritzada per un significatiu creixement econòmic que va beneficiar moltes empreses. A Catalunya, i concretament als municipis de la conurbació barcelonina, els anys finals d'aquell període van coincidir amb grans projectes urbanístics i amb imponents obres d'infraestructura, simbolitzades en la celebració de l'Exposició Universal de l'any 1929. Aquest apogeu econòmic va incidir en la formació de nombrosos fluxos immigratoris al Principat. La gran majoria va sorgir de famílies provinents de zones de l'arc mediterrani que, o bé patien una alarmant superpoblació poc compensada amb la quantitat de recursos disponibles, o bé eren víctimes de situacions d'injustícia o de significatius desequilibris socials.

Pel que fa a dades de població, a mitjan primer terç del segle xx Catalunya ja era un bon exemple de país que havia superat el que molts estudiosos han denominat *transició demogràfica*. Aleshores, el Principat aportava tendències prou clares de caiguda de la natalitat, i al mateix temps de caiguda de la fertilitat i de la mortalitat. Fins i tot algú havia definit Catalunya com a poble decadent;¹ un país que es trobava força ofegat per un creixement natural no gaire elevat. Aquesta tendència, però, es va trencar a finals de la dècada dels anys deu fruit del que es denomina *immigració dels murcians*. En efecte, per aportar només una dada, Catalunya comptava amb 2.084.868 habitants l'any 1918 i, tres anys després, l'any 1921, ja tenia un total de 2.344.719 catalans, cosa que representava un augment, durant aquell trienni, del 12,5%.² Aquell creixement de població va ser molt destacat, ja que en pocs anys es va produir un augment demogràfic com no s'havia vist durant els quinze primers anys del segle. Tanmateix, l'increment de la població catalana no va ser el producte de la fertilitat de les mares nascudes al país, sinó de les que venien de fora de Catalunya. Cap a l'any 1920 hi havia al Principat uns 300.000 catalans nascuts a la resta de l'Estat; d'aquests, 91.500 eren nascuts en terres de la província de València, 70.000 a l'Aragó, 38.000 a Múrcia i gairebé 29.000 a Almeria. Deu anys després, l'any 1930, el nombre de valencians d'origen havia augmentat fins a 126.000 habitants, els aragonesos a 118.000, els murcians a 81.600 i els andalusos d'Almeria a 37.500.

Algunes de les persones entrevistades per al present treball han estat protagonistes directes o indirectes d'aquella immigració. Aquest és el cas d'una persona que va néixer en un poble d'Almeria i va emigrar amb la família a França abans d'arribar a Barcelona, primer, i a Viladecans, després; o d'una altra, nascuda en una vila d'Alacant on el conreu i la manufactura de la fibra de cànem tot ho dominava. També és l'exemple d'una altra persona, nascuda en un poble de la província de Castelló i arribada a la nostra ciutat —llavors vila eminentment agrària— amb pocs mesos de vida; el d'una dona que va néixer a Múrcia l'any 1922 i es va decidir a sortir del lloc d'origen durant

¹ Josep Antoni VANDELLÓS (1935). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona.

² MONTSERRAT GÓMEZ OLIVÉ (1992). *Les migracions a Catalunya al segle xx*. Barcelona: Barcanova.

els anys cinquanta per arribar a Gavà; o el de dues altres nascudes en terres poc agràdides de la Franja de Ponent i arribades a Viladecans fugint de les conseqüències de la Guerra d'Espanya i de la postguerra immediata. A més, hi ha els testimonis indirectes de la immigració d'aquells anys: són aquelles persones entrevistades que, nascudes a Viladecans, tenien algun dels seus pares nascut a Aragó, València, o fins i tot en terres encara més llunyanes.

Moltes d'aquelles famílies van decidir que Viladecans seria el lloc d'arribada on podrien trobar més oportunitats d'ocupació i de millora econòmica. Aquesta petita població del delta del Llobregat, com passava amb altres de l'àrea metropolitana de Barcelona, iniciava, aleshores, el salt cap a la modernitat industrial i de serveis, tot i que la preponderància de l'agricultura era encara molt destacada. Viladecans, que cap a inicis del segle xx comptava amb 1.190 veïns, s'obria a la dècada dels anys trenta amb poc més de 3.000 habitants de fet. Tot un rècord assolit majoritàriament en els darrers anys de la dècada dels anys vint. El creixement produït en els trenta anys primers del segle passat representava un augment del 150%; una dada similar a la que es produïa a les viles veïnes, i que també fou la conseqüència directa de l'onada immigratòria i del posterior naixement dels seus fills durant d'aquells anys.

Taula 1. Població als municipis del delta del Llobregat, 1900-1930³

	1900	1910	1920	1930
<i>Castelldefels</i>	289	340	365	601
<i>El Prat de Llobregat</i>	2.804	2.977	3.591	6.694
<i>Gavà</i>	1.825	1.982	2.386	5.145
<i>Sant Boi de Llobregat</i>	5.311	5.301	6.556	8.867
<i>Sant Climent de Llobregat</i>	984	1.018	1.052	1.125
<i>Viladecans</i>	1.190	1.254	1.576	3.004

³ La majoria de les dades d'aquesta taula s'han extret de: (1995). *Atles del Baix Llobregat*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya / Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya; (1991). *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, vol. 1 —Barcelonès i Baix Llobregat—. Barcelona: Enciclopèdia Catalana; i Manuel LUENGO CARRASCO (1984). «La població de Viladecans: desarrollo y análisis general, 1365-1981». A: *Jornades d'Història Local. Viladecans, 1981-1983*. Ajuntament de Viladecans, p. 47-57. La dada del veïnatge viladecanenc de 1930 correspon al recompte d'habitants del padró municipal del mateix any, conservat a l'Arxiu Municipal de Viladecans. Les xifres de Castelldefels, per als anys 1910 i 1930, i les de Sant Boi i Sant Climent, per a 1910 i 1920, s'han extret del *Nomenclátor de pueblos, villas y ciudades de España* dels anys al·ludits.

Moltes d'aquelles famílies que havien arribat a Catalunya seduïdes pel creixement de la Gran Barcelona van triar Viladecans com a lloc de residència atretes per diversos factors. Un primer factor «atractiu» va ser el de l'increment dels salaris agraris, conseqüència de l'augment de la demanda de productes d'horta que es conreaven en els camps del delta orientada, cada cop més, a l'abastiment dels mercats urbans de l'Hospitalet i Barcelona. Un segon factor va ser l'aparició de la indústria —versió *factory system*— a les viles deltaïques,⁴ que va implicar la necessitat imperiosa de mà d'obra, sovint amb la possibilitat d'un contracte estable i d'un horari fix.⁵

La presència dels immigrants dels anys vint i trenta va esdevenir la garantia del dinamisme econòmic, polític, associatiu i cultural a la vila durant bona part dels anys trenta. Des del punt de vista morfològic, en el cas viladecanenc, la presència de la nova gent va eixamplar la vila i va permetre la creació de noves entitats de poblament, un xic allunyades de la tradicional xarxa de carrers que avui conformen el Barri Antic de la ciutat.⁶ L'allau immigratòria d'aquells anys es convertí, per a la vila, en l'inici d'una trajectòria de creixement de població que ja no va tenir aturador durant la resta del segle xx i que es manté encara a inicis del segle XXI. L'arribada de gent no nascuda a la vila va permetre bandejar definitivament el perill de la «mort demogràfica» i l'estancament de població de Viladecans.

La dècada dels anys trenta es va iniciar, per a molts, amb la il·lusió de qui es retroba amb les llibertats i els drets, després de tants anys (i de tants segles) d'autoritarisme i d'imposicions. La proclamació de la Segona República a Espanya i a Catalunya va permetre l'arribada de polítiques socials democràtiques i progressistes pròpies d'un estat laic i modern, que tenien com a objectiu la superació dels vells obstacles socials i econòmics de la monarquia i del període de la Restauració.

Entre els projectes de modernització de la «República de Treballadors de totes les classes»,⁷ l'educació va esdevenir una de les fites més importants, la qual es va voler portar a la pràctica amb l'aplicació de la renovació pedagògica, tot cercant la no-intromissió de l'Església en els continguts transmesos a l'aula, l'ampliació del personal docent i

⁴ A Viladecans, la fàbrica de Fàbregas i Jorba, coneguda per molts com *la fàbrica d'en Gorgas* —al carrer del Sol— (any 1919) i la fàbrica del Llevat (1926). A Gavà, entre d'altres, la fàbrica Roca (1917) i la Societat General d'Hules (1929). A Sant Boi, en especial can Dubler —també anomenada *fàbrica del Fonollar*— (1918), i, al Prat de Llobregat, La Seda de Barcelona (1925).

⁵ Xavier CALDERÉ i BEL (1997). *Vinya del Baró, Pavellada del bisbe, Barri Xino, barri de Sales (1923-1930). La immigració transformadora en el Viladecans dels anys vint*. Viladecans (inèdit).

⁶ És el cas del projecte d'urbanització de la zona viladecanenca de la Parellada del Bisbe o Vinya del Baró (1923), coneguda més tard amb el nom de *barri de Sales*, o dels casos del carrer d'Àngel Arañó, el carrer del Dos de Maig, actual carrer de l'Onze de Setembre, o el carrer de Girona, per posar alguns exemples, situats a ponent i nord de la tradicional xarxa de carrers que havien de conformar el barri antic de la ciutat. L'any 1930 la vila tenia 44 carrers, 28 més que a inicis del segle xx.

⁷ Nom amb què es va autodefinir l'Estat espanyol en la Constitució democràtica i republicana de l'any 1931.

la construcció de nous centres escolars.⁸ La reforma agrària i la descentralització de l'administració amb la creació de regions autònomes van ser altres iniciatives que van buscar el mateix resultat de renovació de les estructures del país.

Aquestes i altres millores legals van ser condicionades, però, per una negativa conjuntura econòmica i per la política internacional dominada, sobretot, per l'ascens de les dictadures a Europa.⁹ Les dificultats econòmiques van impedir l'assoliment de la unitat social que hauria pogut ajudar a portar a terme les millores imprescindibles per a la modernització del país. L'existència d'uns partits i sindicats d'esquerra radicalitzats i l'oposició de la dreta a qualsevol canvi que suposés el canvi de la base tradicional dels seus estatuts van dur a un tens enfrontament social que tingué com a escenari final una rebel·lió militar i una revolució producte del fracàs d'un cop d'estat conduït per militars conservadors en connivència amb els partits monàrquics, la majoria de la jerarquia eclesiàstica, els grups feixistes, bona part de la burgesia industrial i els grans terratinents agraris.

Malgrat tot, la Guerra d'Espanya va anar acompanyada, en alguns territoris, per l'únic exemple de revolució obrera i camperola que s'ha produït a l'Europa occidental. En moltes zones, la revolució socialista i/o anarquista va portar l'aplicació pràctica d'àmbits de decisió realment populars que van transformar l'estat de coses viscudes fins aleshores. Tanmateix, com és sabut, la guerra va acabar amb la derrota de la República i amb la victòria d'aquells grups avesats al poder des de feia molt de temps. Les esperances i les petites victòries populars van donar pas a uns anys caracteritzats per la repressió, la presó, l'exili i la gana d'una gran part de la població espanyola.

Alguns dels nostres entrevistats són testimonis dels anys de la guerra i dels primers anys de la postguerra. Molts, que encara eren petits aleshores, van veure com les empreses es col·lectivitzaven o com marxaven les columnes de milicians, i ara fan record del soroll de les bombes quan queien sobre les poblacions, i de la por interioritzada davant l'entrada de les tropes feixistes. Però, per damunt de tot, tots guarden record de la repressió que van patir els parents i els coneguts, dels exilis forçats, dels camps de concentració francesos... , i de la fam durant la postguerra.

La dècada dels quaranta van ser anys foscos dominats per les consignes feixistes, el treball precari, els migrats sots, el racionament, la marginació del paper de la dona en la societat i el mercat negre. Atendre les necessitats més bàsiques es va convertir en la principal preocupació de les famílies. La compra, per exemple, de mongetes, arròs,

⁸ A Catalunya, en especial, va ser destacat aleshores l'esforç del Govern de la Generalitat per construir nous centres escolars, aplicar ensenyaments nous i, a partir de 1936, establir la coeducació amb l'anomenada *Nova Escola Unificada*.

⁹ L'any 1923 es va produir l'ascens de Mussolini al poder d'Itàlia. Deu anys després, l'austríac Adolf Hitler encetava el mateix procés a Alemanya. En vigílies de la Guerra d'Espanya, una part important d'estats europeus estaven dominats per governs dictatorials. Se n'exceptuaven Espanya, Suïssa, França, Gran Bretanya, els països escandinaus, Holanda, Bèlgica i Txecoslovàquia.

farina o oli van esdevenir capítols d'un malson quotidià. L'escassetat va provocar una generalitzada subalimentació que va desembocar en l'aparició de tot tipus de malalties infeccioses, i, amb elles, l'índex de mortaldat es va disparar fins a posar en perill tota una generació. Les cartilles de racionament van decidir l'existència dels habitants, i tots els béns bàsics de consum van estar controlats. Amb aquest racionament, legalment, només es podien adquirir quotes d'aliments corresponents a cada persona i període; il·legalment, però, i a preus molt més elevats, el mercat negre oferia de tot. És aleshores quan la pràctica de l'estraperlo va esdevenir, per a molts, una de les escasses fórmules per obtenir allò necessari per a garantir la supervivència.

Malgrat l'estat de desabastiment i repressió generalitzat, fou als anys quaranta quan es va produir la primera arribada de gent immigrada al Principat. No va ser una arribada de gent com la que es va esdevenir al llarg dels anys cinquanta i seixanta, però els historiadors han demostrat, sobrerament, com en algunes poblacions ja van començar a arribar famílies durant la dècada immediatament posterior a la Guerra d'Espanya. Les persones que van immigrar pertanyien a sectors humils de vençuts de la guerra, que no trobaven feina al seu lloc d'origen i van arribar a Barcelona o a viles mitjanes o grans de l'àrea metropolitana buscant anonimats i oportunitats per construir una nova vida. El règim franquista, però, sempre va veure l'arribada de gent com un problema que podia desestabilitzar l'ordre imposat.¹⁰ Davant els nousvinguts, les autoritats van tancar fronteres, van implantar polítiques de restricció de moviments de població i van limitar els permisos de residència. Els governadors civils i els alcaldes van emprendre la tasca de controlar i classificar socialment tots els veïns i impedir que persones considerades amb «conducta personal reprovable» poguessin omplir les viles i ciutats.

Alguns dels avis i àvies entrevistats per al treball que van venir a Catalunya als anys cinquanta sabien el risc que corrien si arribaven a Barcelona sense cap contacte previ ni feina segura. La creació de la Comissaria de Beneficència de la Diputació de Barcelona i l'habilitació del Pavelló de Missions de Montjuïc com a centre de reclusió dels immigrants «sense papers», previ a la més que probable «repatriació» al lloc d'origen de la persona, van ser motiu de por força interioritzat per a molts immigrants. Molts d'ells baixaven del tren a Sitges, per por que si arribaven a l'estació de França de Barcelona

¹⁰ Un concepte trencador, sense dubte, del mite de la immigració impulsada pel règim franquista amb la finalitat de trencar la unitat de l'essència catalana i catalanista. En oposició al mite, hi ha l'evidència dels mateixos fets esdevinguts, fins i tot, durant la Segona República, moment en què l'arribada de la primera onada immigratòria catalana del segle XX va ser paral·lela a l'hegemonia d'Esquerra Republicana de Catalunya i a la decadència definitiva de les opcions anticatalanistes llerrouxistes. D'altra banda, no és possible analitzar la immigració cap a Catalunya com una «ofensiva d'empobrits espanyols», més aviat cal veure l'immigrant com un jove poblador del món rural (de Sevilla, de València o de Lleida, per exemple), desconixedor dels costums autòctons i que arriba sempre a àmbits urbans o periurbans.

els enxampés el rondí de beneficència¹¹ i els obliguessin a tornar un altre cop al lloc on havien nascut i d'on havien vingut.

Un bon conjunt d'entrevistats va néixer al sud de l'Estat i va arribar a Catalunya entre els anys cinquanta i seixanta. Tots van venir per millorar la situació en què es trobaven. Molts van venir a trobar feina, que, aleshores, no faltava a Catalunya, encara que una altra cosa era que fos estable i ben pagada. En qualsevol cas, el gran problema que trobava l'immigrant que arribava era el de disposar d'habitatge. La manca de previsió per part de les autoritats va obligar que molts haguessin de viure rellogats a casa de familiars o amics —el que es va denominar estar-s'hi *de mastresa*—, o, esgotades totes les possibilitats, en coves o barraques on l'obligació d'oferir uns serveis bàsics als ciutadans fou oblidada durant molt de temps.

Les persones esmentades són protagonistes de la immigració de la postguerra. Durant el període dels anys quaranta, cinquanta i seixanta es va produir a Catalunya una allau immigratòria enorme. Van arribar al Principat un total d'1.440.000 persones. Les dades de població més destacades d'aquella etapa es poden observar en el següent quadre.

Taula 2. Dades de població a Catalunya entre 1941 i 1970¹²

	<i>Creixement total</i>	<i>Saldo migratori</i>	<i>Creixement natural</i>
<i>1941-1950</i>	349.339	256.718	92.621
<i>1951-1960</i>	685.446	439.861	245.605
<i>1961-1970</i>	1.219.121	742.813	476.308

El 49,2% de la població immigrada provenia d'Andalusia, Extremadura i Castella-la Manxa. La procedència del lloc de residència de l'altra meitat d'immigrants va ser més dispersa. Gairebé tots eren nois i noies joves sense gaire escolarització però amb una trajectòria laboral molt llarga. La major part dels homes havia treballat als camps, des de la més tendra infantesa, i venien al Principat per fer de peons de la construcció, o d'operaris a les fàbriques. Les dones, per la seva banda, que havien fet feines similars als homes en els llocs de naixement, van entrar als serveis domèstics d'algunes cases riques, o a les fàbriques, on sovint cobraven molt menys que els homes.

Viladecans es va convertir en una de les viles de la conurbació barcelonina receptores de part d'aquesta immigració. Durant els anys cinquanta i seixanta, la vila agrària es va convertir definitivament en ciutat industrial, i va passar de tenir 7.500

¹¹ Per a un estudi extens de la política repressiva del règim franquista vers l'immigrant, vegeu l'article d'Imma BOJ LABIÓS i Jaume VALLÉS AROCA (2005). «El pavelló de les Missions. La repressió de la immigració». A: *L'Avenç*, núm. 298. Barcelona, p. 38-44.

¹² Montserrat GÓMEZ OLIVÉ (1992).

habitants l'any 1960, a 24.000 veïns deu anys més tard. Molts dels seus carrers es van poblar de famílies provinents, majoritàriament, d'Andalusia, Extremadura, Castella, Galícia, Aragó i el País Valencià. Tots formaven part d'una de les imatges de l'anomenada *dècada del «desarrollismo»* i del dubtós «miracle econòmic espanyol». L'emigrant/immigrant va constituir la conseqüència més visible de la impossibilitat del règim de crear condicions que poguessin assegurar la subsistència i el desenvolupament en moltes regions de l'Estat.¹³ Des d'aquest punt de vista, la immigració no pot ser analitzada només com la conseqüència normal de la modernització industrial d'un país, sinó més aviat com el posicionament deliberat de negociació de solucions socials i econòmiques en zones deprimides per part d'un estat.

El Govern autoritari franquista celebrava, però, els *25 años de paz* l'any 1965. L'Estat se sentia cofoi del respecte rebut per part dels països democràtics occidentals cap a una de les poques dictadures occidentals que només podia subsistir en l'escenari creat per la Guerra Freda. Es feia esment de la manca de conflictes socials greus, però s'amagava la realitat de les presons, els exiliats polítics i la repressió; s'al·ludia a la industrialització del país i s'ocultava el trauma de qui marxava del seu poble i buscava feina i casa en un lloc desconegut; es mostrava l'oferta de feina i la suposada manca d'atur, però es maquillava la realitat de la precarietat laboral i de l'emigrant que fins i tot va haver de creuar la frontera per marxar cap a França, Alemanya o Suïssa per trobar una forma de subsistència.

Els homes i les dones que van arribar de terres catalanes enfora es van trobar uns espais laborals força opressius. L'immigrant venia a treballar i el sector secundari de les fàbriques atorgava una important oferta de feina. No obstant això, la inexistència d'una llibertat sindical i, per tant, les dificultats d'articular unes mobilitzacions obres limitaven força uns nivells salarials i unes condicions de treball adequats per al conjunt dels treballadors. Com a conseqüència, no és estrany trobar gent que passés per moltes ocupacions abans de poder establir-se en un lloc de treball, després dels primers anys de residència a Catalunya. La gran majoria de les persones entrevistades van patir molta mobilitat laboral. Fins i tot, alguns van descobrir amb desencís que viure i treballar a Catalunya no era estar-se al paradís i que potser era millor tornar al poble que continuar treballant en dues o tres empreses al mateix temps, amb setmanades pactades sense cap acord formal, sense els nivells més bàsics de seguretat en el treball o treballant a preu fet.¹⁴ Malgrat tot, però, hi va haver altres novinguts que es

¹³ Joaquín RECAÑO VALVERDE (1997). «Els fluxos demogràfics entre Catalunya i l'exterior». A: *La balança de pagaments de Catalunya. Una aproximació als fluxos econòmics amb la resta d'Espanya i l'estranger (1993-1994)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Economia i Finances, Direcció General de Programació Econòmica i Institut d'Estudis Autònoms, p. 315-382.

¹⁴ Xavier CALDERÉ I BEL (2004). *El món laboral dels avis. 15a Setmana de la Gent Gran*. Ajuntament de Viladecans.

van quedar i, fins i tot, van prendre «consciència de classe obrera» a Catalunya, i van participar en els moviments clandestins, sindicals i polítics de l'antifranquisme,¹⁵ per lluitar per la millora de la situació de la resta de la ciutadania.

La vida a casa, al carrer i al barri tampoc no fou pas fàcil per al nou català. Les xarxes migratòries van portar al Principat famílies senceres i pobles sencers que van haver de fer el doble esforç de guanyar-se el futur i, alhora, integrar-se en el lloc d'arribada. En el cas viladecanenc, per exemple, els veïns que van néixer al poble de Calaceit o al de Santaella —per indicar dos dels exemples més paradigmàtics— encara formen una comunitat prou nombrosa. I entre totes les comunitats de nouvinguts es va crear una balsàmica solidaritat interna bastida davant les incomprendiments generades per l'arribada a la terra d'acollida. Fins i tot, en les seves hores de lleure, van decidir reconstruir pràctiques comunes del lloc d'origen i crear un moviment associatiu diferenciat del que s'estava oferint per part de la població catalana autòctona. La socialització dels grups de nouvinguts es va produir en carrers, barris o polígons d'habitatges: llocs construïts sense cap planificació urbanística, sense la creació prèvia dels serveis bàsics de condicionament, sense escoles ni centres d'assistència sanitària.¹⁶ El cas viladecanenc no fou pas una excepció d'aquest panorama desolador.¹⁷

Al llarg dels anys setanta i vuitanta del segle xx, molta de la població nouvinguda, ja força integrada a les poblacions d'arribada, va ser la protagonista de les mobilitzacions del tardofranquisme i dels primers anys de la transició. Progressivament, sectors de la comunitat immigrada van intentar transformar la realitat que veïen o patien cada dia al lloc on vivien i treballaven. La lluita per l'obertura d'una plaça pública al barri, per la construcció del clavegueram o per la millora de les condicions de treball a la fàbrica va ser una mostra més d'arrelament en el territori de la nova població. Les mobilitzacions es van articular al voltant d'associacions de veïns, sindicats i partits polítics —primer clandestins—, dels quals va sortir gran part dels representants polítics de molts ajuntaments de les ciutats de la conurbació barcelonina després de l'any 1979.¹⁸ Amb aquestes lluites, coetànies a la mort del dictador Franco i a l'inici dels primers passos de la democràcia, els immigrants es van convertir definitivament en ciutadans de Catalunya.

¹⁵ Per a l'estudi de la lluita sindical del franquisme a la comarca del Baix Llobregat, és interessant la lectura del llibre de Francisco RUIZ ACEVEDO, ANTONIO GARCÍA SÁNCHEZ i VICENÇ LIZANO BERGÉS (2005). *El estilo sindical del Baix Llobregat. El sindicalismo bajo la dictadura franquista: 1960-1976*. Cornellà: CCOO del Baix Llobregat.

¹⁶ PACO CANDEL (1972). *Apuntes para una sociología del barrio*. Barcelona: Península.

¹⁷ Miquel RUIZ CARRILLO (2001). «Viladecans a l'època del *desarrollismo*». A: *El franquisme al Baix Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 387-409.

¹⁸ Al mes d'abril de 1979 es van fer les primeres eleccions municipals a l'Estat després de la dictadura franquista.

A tall de resum, hom pot dir que, al llarg del segle XX i fins a la dècada dels anys vuitanta, el volum de les xifres migratòries aporten dades prou eloqüents: entre el 1900 i el 1980 la migració neta s'estima en 2.374.112 immigrants, quan la població catalana censada era de 1.966.382 habitants¹⁹ l'any 1900. Amb aquest procés s'ha bastit l'anomenat *modern sistema català de reproducció*, que es fonamenta en una aportació continuada de contingents migratoris.²⁰

Ara, com des de fa molts segles, coincidim a pensar que la immigració segueix sent fonamental per a Catalunya, i en aquest sentit res no ha canviat, malgrat que al llarg de les èpoques la procedència dels immigrants ha estat molt diversa i la complexitat del fenomen té avui dia més a veure amb la mateixa dinàmica de la globalitat de tots els pobles del món.²¹ De tota aquesta població vinguda de fora, el més important és que no només ha estat una de les peces fonamentals de l'evolució demogràfica de Catalunya, sinó que ha estat el mecanisme central del nostre model de desenvolupament econòmic i d'identitat col·lectiva, caracteritzat per una gran cohesió social. Un cop més, la història proporciona un valor pedagògic de primera magnitud.

Vist això, creiem que l'edició del llibre ens ajuda a entendre un procés històric cabdal, a partir dels sentiments rememorats dels seus testimonis. Amb aquesta fita, l'Arxiu Municipal de Viladecans —en paral·lel a l'edició d'aquest llibre— també va ingressar documents gràfics i sonors, procedents de les famílies entrevistades, que podran ser útils per a tota la ciutadania disposada a no perdre la perspectiva del passat recent que conforma la seva realitat actual.

¹⁹ Anna CABRÉ (1989). «Les migracions a Catalunya 1900-2000». A: *Papers de Demografia*, núm. 38. [Barcelona].

²⁰ Andreu DOMINGO i Raquel OSÀCAR (1998). «Apunts sobre la immigració a Catalunya al segle XX». A: *L'Avenç*, núm. 226 (juny), p. 24-29.

²¹ L'any 1974 es comptaven 35.000 persones immigrades a Catalunya procedents del nord d'Àfrica. Les previsions demogràfiques assenyalen que, l'any 2030, la població europea haurà crescut un 3,2%, mentre que l'africana s'haurà incrementat un 159%. En aquest context, la immigració seguirà sent inevitable per a un Sud amb molts refugiats a conseqüència de la fam, l'atur, les guerres i l'integrisme ideològic i religiós, i un Nord que necessitarà aquesta població en la mesura que la seva població activa no pugui cobrir les necessitats de mà d'obra en països amb creixement econòmic sostingut. Per a l'estudi de la immigració de Viladecans en els darrers anys, cal esmentar el llibre de Luis Miguel NARBONA REINA (1993). *Marroquies en Viladecans. Una aproximació al tema de la immigració*. Ajuntament de Viladecans.

L'emigració valenciana a Algèria. Noves aportacions a partir de les fonts orals

Àngela-Rosa Menages i Menages
Joan-Lluís Monjo i Mascaró

1. INTRODUCCIÓ

Algèria, durant el període que fou colònia francesa (1830-1962), va ser un dels destins preferits per als emigrants valencians. No només hi comptaven factors de proximitat (en una nit, amb vaixell, s'hi pot arribar fàcilment) o de similitud de clima i d'entorn, sinó, sobretot, l'amplíssim ventall d'oportunitats que ofería aquell país emergent per als que hi anaven amb ànsia de treballar i de prosperar. De fet, les relacions amb el Magrib, per qüestions de comerç o de pesca, posem per cas, sempre havien estat presents.

Diversos investigadors s'han referit a l'abast i a les causes d'aquest fenomen migratori i al paper dels emigrants del nostre país dins l'economia i la cultura de la colònia. Antoni Seva, a *Alacant, 30.000 pied-noirs* (1968), va tractar sobretot l'impacte de l'arribada massiva a la ciutat d'Alacant arran de la independència d'Algèria d'exhabitants de l'antiga colònia. Posteriorment, Juan Baptista Vilar, José Fermín Bonmatí, Juan Ramón Roca, Jean-Jacques Jordi i Gérard Crespo s'han centrat en els emigrants espanyols o alacantins, i Jaume Gomila, Josep Sastre, Jean-Jacques Jordi, Marta Marfany i Guy Tudury, en els menorquins. El punt de vista valencià s'ha tractat a *Els valencians d'Algèria (1830-1962). Memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada* (MENAGES i MONJO, 2007). També cal tenir en compte els estudis fets a França sobre el multilingüisme i l'aparició del *pataouète*, el dialecte francès d'Algèria, amarat de catalanismes i així mateix

influenciat per altres llengües en contacte en aquell espai (com ara el castellà, l'àrab, l'italià o l'occità), dels quals destaquem els treballs de Lanly, *Le français d'Afrique du Nord* (1970) i *Le pataouète. Dictionnaire de la langue populaire d'Algérie et d'Afrique du Nord*, de diversos autors: Jeanne Duclos, Charles-André Massa, Jean Monneret, Yves Pleven i Gabriel Conesa (1992). I, així mateix, pel que fa a la literatura creada o ambientada a Algèria, amb protagonistes o elements valencians, destaquem la figura de Cagayous, un personatge creat per Auguste Robinet protagonista d'una sèrie de relats costumistes expressats en francès *pataouète*; les novel·les de Louis Bertrand *Pépète et Balhazar* (1925) i *Le sang des races* (1931), i, darrerament, remarcuem l'aparició de diverses produccions literàries que al·ludeixen el fet de l'emigració valenciana, com *Les arrels perdudes*, de Juan Antonio Brotons (1996), *Lejos de Orán*, de Mariano Sánchez (2003), o *Desde la otra orilla*, d'Helia i Alicia González (2006).

En aquesta exposició ens centrarem en l'emigració exclusivament valenciana. L'objectiu és donar a conèixer un passat molt immediat de la nostra terra, en què els nostres avantpassats hagueren d'emigrar en unes circumstàncies molt similars a les que actualment viuen els emigrants que conviuen amb nosaltres. Considerem que cal valorar l'aportació dels emigrants al poble valencià, fins ara menystinguda o desconeguda. Aquests no només obtingueren beneficis econòmics, sinó que el seu enriquiment tingué també un vessant cultural molt important, ja que, d'una banda, es modernitzaren, i de l'altra, a través de l'experiència de la multiculturalitat, les seues perspectives s'eixamplaren.

Prenem el punt de vista de la història oral, a través de treballs de camp centrats en enquestes realitzades a subjectes que directament o indirecta emigraren a Algèria o hi visqueren. Les fonts orals s'enriqueixen amb materials privats diversos: fotografies, cartes, documents, objectes... Des del punt de vista diacrònic, el moment històric estudiat abraça un període comprès entre 1830, any de l'inici de la colonització francesa d'Algèria, i 1962, data de la independència d'Algèria. Des del punt de vista diatòpic, els informants procedeixen de les comarques meridionals valencianes, molt especialment de la Marina, i, pel que fa a Algèria, ens situem sobretot en els territoris de major concentració valenciana: les ciutats i departaments d'Alger i Orà, molt especialment el barri de Bab-el-Oued d'Alger. Els àmbits d'estudi són diversos i tenen un triple vessant: l'antropologia, la dialectologia i la sociolingüística.

2. CIRCUMSTÀNCIES DE L'EMIGRACIÓ

Dels emigrants, cal distingir els que anaven cada any de temporers a fer una determinada campanya (com ara, en el sector de l'agricultura, a podar la vinya, a segar o a veremar, posem per cas) i se'n tornaven al lloc d'origen al cap d'uns mesos, perquè només volien arrebregar una determinada quantitat de diners, i els que ja no tenien intenció de tornar al lloc d'origen una volta assentats al nou territori. Com

succeeix en altres contextos, les causes de l'emigració foren essencialment dues: els motius econòmics o els motius polítics. En coneixem d'altres menys comuns, com ara l'afany d'aventura, o la fugida per alguna qüestió pendent amb la justícia o per no voler allistar-se a l'exèrcit. Els refugiats polítics,¹ dins els quals destaquen els republicans arribats a Algèria després de la desfeta de 1939, per la seua quantitat i per la seua idiosincràsia, constituïren un grup molt important dins la comunitat dels emigrants, amb una influència molt visible, per exemple, en la cultura, per l'empenta que donaren en les publicacions escrites, el teatre o l'associacionisme.²

La procedència dels emigrats va ser majoritàriament dels pobles del sud valencià (molt especialment, la Marina, les Valls del Vinalopó o el Baix Vinalopó). El destí preferit dels emigrants va ser, d'una banda, Alger, la capital, i el territori del seu departament (ens referim a la plana de la Miritja o a la costa, el Sahel), i en segon lloc la ciutat d'Orà i el seu departament. En darrera posició, molt per darrere, queda la part costanera del departament de Constantina.

Pel que fa a les ocupacions laborals, s'observa que els treballs que feren durant la primera etapa de l'emigració (1830-1870 aproximadament) s'adreçaven majoritàriament al sector primari: agricultura, mineria, i també obres públiques. Els emigrants procedien sobretot de poblacions agrícoles situades a les valls interiors més properes a la costa i eren llauradors amb pocs recursos econòmics i escassa formació acadèmica.³ Hagueren de desbrossar ermassos per fer-ne sitges de carbó o bonificar territoris marjalencs, o, també, ocupar-se d'explotacions mineres (com ara les pedreres), de les quals queden testimonis gràfics i escrits que donen constància dels inicis durs. Com que no tenien accés a un lot de colons, com succeïa amb els nascuts a França, les famílies valencianes anaven aconseguint el seu objectiu d'adquirir patrimoni després d'un temps de treball feixuc a l'inici, i, així, podien comprar-se un tros de terra on començar a treballar pel seu compte, amb terra, una casa i algun cap de bestiar. Un fet molt curiós és que, aprofitant l'experiència que ja tenien al País Valencià, a Algèria es documenten els oficis tradicionals de determinades poblacions valencianes. Així, arribaren al Magrib els torroners de Xixona, els gelers de la Foia de Castalla i Xixona, dedicats a la gelateria (en competència amb els italians), els espartenyers de Callosa d'en Sarrià, Elx o Elda, els canterers d'Agost, els mariners de diversos pobles costaners com Santa Pola, la Vila Joiosa, Benidorm, Altea o Calp, i, dins l'agricultura, trobem els valencians de la Safor, relacionats amb el conreu dels cítrics, i els de la Marina i el Vinalopó, relacionats amb la vinya.⁴

¹ BONMATÍ (1992), p. 92; CANELOBRE (1991); MENAGES i MONJO (2007), p. 25-43.

² CANELOBRE (1991); MENAGES i MONJO (2007), p. 107-110.

³ BONMATÍ (1987), p. 87; BONMATÍ (1988), p. 175-177.

⁴ MENAGES i MONJO (2007), p. 72-73, 84-94; GALIANA (1986).

A mesura que l'Algèria francesa es desenvolupa i creix gràcies al capital francès i al treball dels emigrants, que no paraven d'arribar-hi procedents de diferents llocs de la Mediterrània, els oficis a què es dedicaven els nostres avantpassats valencians cada vegada eren més especialitzats. Hi ha una evolució evident a partir del segle xx en les dedicacions laborals, en què, o bé destaquen els oficis relacionats amb el sector secundari: botigues i comerços (forns, pastisseries, carnisseries, botigues de queviures, espardenyeries, joieries...), però també restaurants, perruqueries..., o bé, dins el sector primari, pugem de categoria o especialització: els jornalers agrícoles esdevenen capatassos (o, pel que fa als temporers, els desbrossadors esdevenen podadors), els obrers de vila esdevenen algepsers, les criades esdevenen passejadores, cuineres o dones de companyia. El resultat de la trajectòria són els grans o mitjans empresaris o propietaris, i els funcionaris, o, traduït a termes socioeconòmics: els pagesos s'han tornat burgesos, han ascendit dins l'escala social. Una vegada assentats a la colònia i col·locats dins l'engranatge de la societat, obren alhora la porta del triomf als seus compatriotes acabats d'arribar.

Com succeeix fins i tot actualment en qualsevol procés migratori, el mecanisme que facilita l'arribada de nous emigrants sol ser l'efecte crida dels primers desplaçats sobre els seus compatriotes (familiars, amics, veïns), i la solidaritat de grup que es manifesta en el si de la comunitat emigrada (els ja establerts facilitaven als nousvinguts l'allotjament, els primers llocs de treball o el tràmit burocràtic de la *carta de llamada*).

Pel que fa a la cronologia de l'emigració, els documents escrits ens revelen una presència molt primerenca de valencians a Algèria (per exemple, hem consultat partides de bateig de 1840 i 1846, d'emigrants nascuts a Xaló i Tàrbena, procedents dels respectius arxius parroquials), que no s'estroncà sinó amb la mateixa independència d'Algèria.⁵ Fins i tot durant el període de guerra i inseguretats (1954-1962) no paraven d'arribar vaixells plens de nous emigrats. I no sempre els mitjans de transport foren els vaixells de passatgers habituals; hi ha constància per tradició oral i escrita de l'eixida des dels ports valencians durant els primers anys de la colonització d'un nombre indefinit de vaixells de pesca o de cabotatge (llaüts, falutxos, balandres) que portaven passatgers en unes condicions a voltes similars a les dels emigrants actuals, procedents precisament de la costa africana, amb pasteres.

Una constant dels emigrants entrevistats són les dificultats d'adaptació al nou territori. Cal tenir en compte que partien generalment del medi rural, amb escassa formació acadèmica, d'una societat endarrerida (preindustrial), sense altra preparació que la seua experiència vital, i que topaven amb una societat totalment urbana i desenvolupada, la que presentava el model de la ciutat d'Alger, basat, no cal dir, en França. De quines dificultats parlem? En primer lloc, la llengua: el francès era la llengua oficial i amb més

⁵ MENAGES i MONJO (2007), p. 31. CRESPO i JORDI (1991) troben referències de valencians des de 1830.

prestigi (a banda hi havia l'àrab o l'amazic dels autòctons, mancada, però, de presència oficial). Altres aspectes: una manera de vestir més europea, una manera de treballar al ritme de la societat industrial, una manera de percebre el temps amb períodes d'oci i períodes laborals, una manera de viure més tecnològica i burocràtica...

En contrast amb la integració a què es veuen abocats els emigrats a un nou territori, destaca, pel que fa al grup format pels valencians d'Algèria, la seua relativa fidelitat a les arrels, manifestada de maneres diverses, com són la transmissió de la llengua en l'entorn familiar o per a àmbits d'ús no formal, o el manteniment i l'exportació en el nou territori de determinats costums (per exemple: algunes festes, com la berenada de Pasqua; els jocs tradicionals; alguns elements gastronòmics, com la mona o la paella). La causa d'aquesta fidelitat es deu a la nombrosa presència de valencians: bé concentrats en nuclis en què predominaren els d'aquest origen, com ara el barri de Bab-el-Oued d'Alger, bé escampats en determinades comarques, com ara la Mititja. Arribaren a crear una consciència diferenciada de grup no només respecte als autòctons, sinó també devers els altres europeus.

3. EL PATRIMONI DE LA COMUNITAT DELS VALENCIANS EMIGRATS A ALGÈRIA

Dins la bibliografia sobre la societat colonial d'Algèria, una qüestió molt tractada ha estat el tema de la multiculturalitat que s'hi arribà a propiciar i les conseqüències que comportà aquest contacte. Ens referirem als diferents grups que compartien aquell espai. D'una banda, hi havia els autòctons, que podien ser musulmans d'ètnia àrab o amaziga (molt escassament integrats a la nova situació, ja que en gran mesura conservaren la identitat cultural i religiosa) o podien ser jueus (de diversos orígens, finalment afrancesats molts d'ells culturalment i lingüística). D'altra banda, hi havia els francesos, dirigents i grans propietaris de la colònia, inadaptats al medi, però que, per contra, eren el model a seguir en tots els aspectes, ja que la seua cultura era la considerada superior. Finalment hi havia els europeus que es desplaçaren des de diverses bandes de la Mediterrània, com els valencians, a la recerca d'una vida millor, entre els que destacaren els menorquins, els andalusos orientals, els murcians, els italians i els maltesos.

Com ocorre actualment en el nostre entorn, en què conviuen persones de diverses cultures i cada vegada ens sobta menys aquesta pluralitat, hem de destacar que la interrelació que hi havia a l'Algèria colonial, on convivien tots aquests grups culturalment diferents que hem anomenat, desembocà (o duia camí de desembocar) en una mena de cultura mixta que els francesos han anomenat *pied-noir*. Deixant de banda la poc afortunada propietat d'aquest terme, en origen despectiu, comentarem algunes apreciacions sorgides al seu voltant. Es tracta d'una designació que arran de la independència va començar-se a usar per a diferenciar els francesos metropolitans dels refugiats procedents d'Algèria. Els informants confirmen les connotacions pejoratives d'aquest

terme, experimentades personalment en el si de la societat francesa, que es mostrà poc acollidora amb els compatriotes nouvinguts de l'excolònia. No es tracta tampoc d'una paraula d'ús comú entre la població valenciana, i molt menys per designar els emigrants o fills d'emigrants que retornaren al seu poble d'origen des d'Algèria. Hem preferit anomenar tot allò referent a aquest col·lectiu com *valencianoalgerià*, que significaria «resultat de la fusió dels elements autòctons valencians amb d'altres presents a l'Algèria colonial».

Però, quins són els elements que podem assenyalar de l'aportació del col·lectiu valencianoalgerià?

Pel que fa a la llengua, cal destacar la creació d'un subdialecte valencià en sòl magribí, anomenat *patuet*. Potser Algèria constituí la darrera gran expansió de la llengua catalana fora del seu territori, i ho va fer de la mà no només dels valencians, sinó dels rossellonesos, dels menorquins i, en menor grau, dels mallorquins i els eivissencs. Aquest dialecte, després de la independència d'Algèria, es mantingué en àmbit familiar a França i en determinades localitats valencianes, sobretots de la Marina. Es caracteritza sobretot perquè ha introduït un percentatge important de gal·licismes, generalment adaptats fonèticament i morfològica a la nostra llengua (com ara: *allumer*>*allumar*; *beurre*>*bor*; *voiture*>*batura*; *petit cadeau*>*cadonet*; *rideaux*>*ridons*). Els camps semàntics més afectats pels mots d'origen francès són, per exemple, els de la família (*memé*, *ton-tô*), el treball (*buró*, *colí*, *ferma*, *sicató*), els paraments de la llar (*bifet*, *fotoi*, *lleixivosa*, *tapi*, *ridó*) i l'alimentació (*bor*, *carrota*, *jambó*, *salerí*), encara que també el dels noms propis dels nascuts a Algèria, als quals estem acostumats en determinades poblacions en una forma mig avalencianada (com ara Antuanet, Francín, Jano, Joset, Marinet, Pierjan). Algunes d'aquestes formes s'han escampat en valencià meridional, sobretot de la Marina, i han esdevingut d'ús general (per exemple, *bieta*, 'boleta de jugar al gua'; *carrota*, 'pastenaga'; *sicató*, 'tisoires de podar', o *velloseta*, 'animeta'). D'altres, només en determinades poblacions (com ara *salerí*, 'api', a Tàrbena, o *tricó*, 'jersei', a Bolulla). Encara que també són usuals alguns arabismes, com ara, dins les partícules gramaticals, *auà!*, 'de cap manera', o *xuia!*, 'a poc a poc', i, dins el lèxic general, *quémia*, 'aperitiu', o *xutxuca*, 'salsa feta a base de tomaca i pebrera fregida'.⁶

La gastronomia és un altra parcel·la destacada per la seua vitalitat. El cuscús, un menjar d'origen magribí, és ara un element molt emblemàtic d'aquest col·lectiu. Més que quotidià, sol ser més propi dels dies festius, especialment l'excusa per ajuntar-se la família o per afalagar els amics o convidats. Forma part també del menú de molts restaurants del sud valencià. A banda del cuscús, no es coneixen de manera generalitzada més elements procedents dels autòctons magribins; en canvi, sí que són més generals les aportacions vingudes de França, com ara el *vol-au-vent* o la *daube*. Dins el

⁶ MENAGES I MONJO (2007), p. 210-215.

ram dels forners i pastissers, va ser tota una revelació la introducció a la primeria dels anys seixanta del pa francès (la *baguette*) i d'alguns elements de la pastisseria francesa, com els *croissants*, el *pain au chocolat* o la *pièce montée*.

Un altre aspecte que introduïren els valencianoalgerians en retornar al seu país a la primeria dels anys seixanta va ser la modernitat a què s'havien acostumat a Algèria, visible externament en la moda del vestir, en les noves construccions o les reformes de les cases, en l'ús d'automòbils i electrodomèstics i, internament, en una mentalitat més oberta i emprenedora. Sobtà molt, per exemple, el paper de la dona, més independent respecte de l'home perquè treballava i sabia conduir i, a més, portava pantalons i en general una roba considerada més atrevida des de l'òptica de l'Espanya encara de postguerra.

Els treballadors valencianoalgerians aprofitaren l'experiència professional que havien adquirit a Algèria i l'aplicaren als seus negocis muntats en sòl valencià, visibles sobretot en el ram de la pastisseria, la construcció, l'ebenisteria o la licoreria. Durant els anys seixanta s'incrementaren els negocis relacionats sobretot amb la pastisseria, l'alimentació o l'hostaleria regentats per valencians retornats d'Algèria.

Així mateix, destacaren els que nasqueren i habitaren a Algèria per una base cultural alimentada per l'educació que destacava en el context de la postguerra per la seua solidesa i modernitat. I per uns costums més refinats i urbans, fonamentats en valors com la *politesse*.

D'altra banda, pel que fa a la identitat, s'observa en el col·lectiu algerianovalencià una reafirmació d'allò propi, no basada en l'enyor del passat perdut, sinó en valorar, per un costat, els aspectes positius de la forma de vida autòctona valenciana (com ara la solidaritat, la frugalitat o la saviesa ancestral), i, per l'altre, la llengua. Cal entendre que, com tots els emigrats, els valencians assentats a Algèria patiren el sentiment de la incertesa de sentir-se i no sentir-se membres de dues comunitats diferents.

CONCLUSIONS

El contacte entre les dues riberes de la Mediterrània ha estat constant, malgrat les diferències culturals i religioses, si bé en el moment en què Algèria esdevingué una colònia francesa s'intensificà encara més. Es donaren una sèrie de circumstàncies favorables perquè en aquesta colònia emergent trobaren expectatives de milloria econòmica les masses depauperades de la societat valenciana, sobretot meridional.

L'emigració a Algèria és un fenomen que cal destacar dins la història valenciana contemporània, no només per la seua importància, sinó per les conseqüències que ha tingut, entre les quals destaquem el seu patrimoni cultural valencianoalgerià, nascut del contacte multicultural però amb un fons identitari valencià.

Al llarg de la història és una constant el fenomen de l'emigració, i, així mateix, les circumstàncies que l'envolten, que solen repetir-se en contextos diferents. És per això que la memòria de l'emigració valenciana a Algèria ens sobta pels seus paral·lelismes amb moltes de les situacions que actualment experimentem a casa nostra, i és per això també que és de menester que refresquem la memòria històrica perquè no caiguem mai en errades tan imperdonables com la xenofòbia.

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDREU, Joan i BORRÀS, Joan (1999). «L'emigració balear cap a Algèria als anys vint a partir de la font de *Movimiento de buques y pasajeros*. Analogies i diferències amb altres processos coetanis: el cas francès i l'americà». A: *XVII Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma: Institut d'Estudis Balearics.
- BERTRAND, Louis (1925). *Pépète et Balthazar*. Aubry: Ed. Plon.
- BONMATÍ ANTON, José Fermín (1987). «La emigración de alicantinos a Argelia durante el siglo XIX y primer tercio del XX». A: *Canelobre*, núm. 10 (estiu-tardor). [Alacant], p. 82-88.
- (1988). *La emigración alicantina a Argelia*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- (1999a). *La emigración alicantina a Argelia (siglo XIX y primer tercio del siglo XX)*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- (1999b). *Historia de la Marina Alta*. 46. *La emigración a Argelia*. Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta / Informació / Levante.
- BROTONS MOLLA, Juan Antonio (1996). «Les arrels perdudes». A: *Doble espai. Certamen literari 1995-1996*. Santa Pola: Ajuntament de Santa Pola, p. 81-92.
- DUCLOS, Jeanne; MASSA, Charles-André; MONNERET, Jean i PLEVEN, Yves (1992). *Le pataouète. Dictionnaire de la langue populaire d'Algérie et d'Afrique du Nord*. Calvisson: Gandini [DLPAAN].
- GALIANA CARBONELL, Fernando (1986). *Anales y documentos históricos sobre el turrón de Jijona*. Xixona: Consell Regulador de la Denominació «Jijona».
- GOMILA, Jaume i SASTRE, Josep (1988). «L'emigració menorquina a Alger des del port de Ciutadella (1830-1850)». A: *Revista de Menorca*, iv, p. 481-551.
- HUREAU, Joëlle (2001). *La mémoire des pieds-noirs de 1830 à nos jours*. Mesnil-sur-l'Estrée: Perrin.
- JORDI, Jean-Jacques (1986). *Les espagnols en Oranie 1830-1914. Histoire d'une migration*. Montpellier: Africa Nostra.

- (1990). «La vida de los maoneses en Argelia. Un pueblo de colonización maonesa: Fort de l'Eau». A: *Revista de Menorca*, iv, p. 387-404.
- LANLY, A. (1970). *Le français d'Afrique du Nord*, Bordas. París.
- MARFANY, Marta (1999). «L'últim català colonial: els emigrants menorquins a Algèria durant els segles XIX i XX». A: *Llengua i Literatura*, núm. 10. [Barcelona], p. 73-90.
- (2002). *Els menorquins d'Algèria*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MENAGES MENAGES, Àngela-Rosa i MONJO MASCARÓ, Joan-Lluís (2002). «No compre pa. Observacions a l'entorn de l'etnoliteratura basada en malentesos lingüístics a partir de materials de la tradició dels valencians emigrats a Alger». A: *Revista Valenciana de Folclore*, núm. 3, p. 121-141.
- (2007). «Els valencians dins de la interculturalitat de l'Algèria colonial (1830-1962)». A: *Actes de les II Jornades d'Estudis Comarcals de la Marina Baixa*. Ajuntament de la Vila Joiosa, p. 121-141.
- (2007). *Els valencians d'Algèria (1830-1962). Memòria i patrimoni d'una comunitat emigrada*. Picanya: El Bullent.
- MUÑOZ CONGOST, José (1991). «Cultura en el exilio argelino». A: *Canelobre*, núm. 20-21, p. 137-142.
- ROBLÈS, Emmanuel; YACONO, X. i HOGUE, J. de la (1982). *Les Pieds-Noirs*. París: Philippe Lebaud.
- ROCA, Juan Ramón (2008). *Españoles en Argelia. Memoria de una emigración*. IES Luis García Berlanga / Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación.
- SÁNCHEZ SOLER, Mariano (2003). *Lejos de Orán*. Granada: Zoela.
- SEMPERE SOUVANNAVONG, Juan David (1997). *Los «pieds-noirs» en Alicante. Las migraciones inducidas por la descolonización*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- SEVA LLINARES, Antoni (1968). *Alacant, trenta mil pied-noirs*. València: Ed. 3 i 4.
- TUDURY, Guy (2003). *La prodigieuse histoire des Mahonnais en Algérie*. Nimes: Lacour.
- VILAR RAMÍREZ, Juan Bautista (1975). *Emigración española a Argelia*. Madrid: Instituto de Estudios Africanos (CSIC).
- (1982). «Los alicantinos en la Argelia francesa». A: *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, núm. 1, p. 127-161.
- (1983a). *Los alicantinos en la Argelia francesa (1830-1914)*. Alacant: Universitat d'Alacant.

- (1983b). «La última gran emigración española. Relación nominal de los militantes republicanos evacuados de Alicante por el buque inglés *Stanbrook* con destino a Orán en 28 de marzo de 1939». A: *Anales de Historia Contemporánea*, núm. 2. Universidad de Murcia, p. 273-330.
- (1993): «La cultura española en Argelia (1830-1962)». A: *Presencia cultural de España en el Magreb*. Madrid: Mapfre, p.100-118.
- VILAR, Juan Bautista i VILAR, María José (1999). *La emigración española al Norte de África (1830-1999)*. Madrid: Arco Libros.

D'objectes a subjectes: el paper del museu davant dels processos migratoris

Robert Martínez Canet

Museu Valencià d'Etnologia

Hi ha fenòmens que ens fan pensar que dintre de la museologia etnogràfica s'està arribant a un final d'època. El final dels grans museus d'etnologia amb què comptava França: el Museu de l'Home i el Museu Nacional d'Arts i Tradicions Populars, i la seua substitució per un museu d'arts «primeres» marquen un punt de no-retorn. El museu ha tingut un paper estructurant dintre de l'etnografia (especialment a França, però en general ha estat així pertot arreu). Per tant, dintre de la pràctica etnogràfica, el paradigma naturalista de la col·lecció d'objectes cedeix espai als de la interlocució i la traducció, concepte aquest tan central en els estudis postcoloniais. L'antropologia és un saber, fundat sobre una pràctica de mediació entre mons diferents. És a partir d'aquesta competència com a traductors entre mons que els antropòlegs poden reivindicar un lloc en els museus que estan per vindre, aquesta i no altra és la raó de ser ara i ací dels museus d'etnografia/etnologia/antropologia i la seua carta de presentació davant els futurs ciutadans d'un món globalitzat.

En aquest moment de crisi identitària del museus d'etnografia, és bo fer una xicoteta reflexió sobre el que ha estat la desconeguda història de l'etnografia valenciana, ara que celebrem els 25è aniversari de la fundació del Museu d'Etnologia de la Diputació de València. I és que la història de l'etnologia valenciana és una curta singladura que s'enceta quan (fa no molt més d'un segle) els lletraferits capitanejaven la nau de la construcció de la identitat dels pobles. No és possible, doncs, delimitar un camp propi dels pioners

estudis etnogràfics valencians. És obvi que hi ha personalitats dedicades a l'estudi de camp de la cultura tradicional: Eduard López-Chavarri i els germans Sansalvador en l'àmbit musicològic, Francesc Martínez i Martínez o Maximilià Thous Orts. Ens trobem davant d'una etnografia basada en un model folklorista (que, recordem-ho, en gaèlic es refereix a la «saviesa popular»), fabricadora d'inventaris, centrada en la recopilació de música tradicional, literatura, vocabulari, etc. Potser és entre juristes i historiadors (cas de Rafael Altamira) on podem trobar un cert grau de conceptualització teòrica que ens permeta arribar a insinuar per quins camins intel·lectuals circulava la recerca de la cultura tradicional valenciana que, en general, compartia el principi de l'existència d'un esperit del poble. És dir, d'una unitat cultural, d'un suposat caràcter nacional que funda la comunitat política. La missió, doncs, del treball etnogràfic seria contribuir a la socialització nacionalista, trobar els fonaments «tradicionals» d'una identitat buscant-los (fabricant-los, si calia) en el «salvatge» més proper: el bon llaurador, el feréstec pastor, l'esforçat pescador que se suposava que eren supervivents d'una genuïna, i llunyana en el temps, valenciania. En alguns autors, com ara Francesc Martínez Martínez, es fa, però, evident el desig de passar de l'etnografia a l'etnologia, d'allò descriptiu a allò comparatiu. No cal dir que el salt qualitatiu cap a allò generalitzador, l'antropologia, ha tardat molt més a arribar-nos.

Quin és el paper del museu etnogràfic en esta història? Deixant de banda la molt interessant polisèmia del terme *museu* en esta època, allò significatiu és que hi ha una tendència que reivindica la necessitat d'un museu identitari, o, per dir-ho en altres termes, un museu de les senyes d'identitat valencianes, un museu nacional valencià. Una institució, pròpiament museal, distinta d'un institut dedicat a la recerca científica (malgrat que en algunes propostes tots dos conceptes apareixen barrejats). És el cas de la proposta que en 1915 va fer Joventut Valencianista, demanant la creació d'un Institut d'Estudis Valencians i d'un Museu Social Valencià.

Però allò cert és que, al llarg de la primera meitat del segle xx, la societat valenciana sols va ser capaç de generar una iniciativa real amb l'empenta que cal per bastir un museu etnogràfic que tinguera com a finalitat l'estudi de la cultura tradicional valenciana. Com és ben sabut, l'origen de tot es troba en el discurs pronunciat per Blasco Ibáñez al Centre de Cultura Valenciana (entitat que tenia una secció de folklore ben poc activa) en maig de 1921, en el qual el novel·lista llançà la idea d'iniciar un museu etnogràfic a imatge del Museon Arlaten d'Arle. Sortosament, el museu que havia verbalitzat Blasco va ser dut endavant, amb criteris més rigorosos, per un altre personatge: Maximilià Thous Orts (1875-1947). Periodista, escriptor i etnòleg, tenia al darrere una llarga trajectòria de recuperació de les més diverses formes de cultura popular. Va ser en ell en qui des d'un inici Blasco havia pensat per dirigir el museu. Resulta indicador del marginal paper que l'etnologia ha conquerit en la cultura valenciana que el cinquantenari de la mort de Thous Orts, que se celebra este any mateix, estiga passant entre el silenci més aclairidor. Res de nou, però, donat el poc interès polític i institucional que aquesta ciència

ha despertat per ací. És lògic que una societat amb els problemes identitaris que tots coneixem mantinga una certa distància de seguretat amb una disciplina que estudia la construcció cultural de la realitat i allò que d'ella se'n deriva.

Lamentacions al marge, i tornant a la nostra narració, allò cert és que en 1921 el nostre home va demanar assessorament a l'Arxiu de Folklore i Etnografia de Catalunya, relació que es plasmà en un informe que fou seguit al peu de la lletra per Thous una dècada després de la dictadura, que va frustrar, de forma temporal, el desenvolupament del museu etnogràfic. Pocs mesos després de la proclamació de la Segona República, el novembre de 1931, l'Ajuntament de València prenia l'acord de fer reviure el projecte de Blasco i Thous, batejat com Museo de Etnografía y Folklore, que havia d'obrir les portes dos anys després, cosa que no va fer, i va viure més mal que bé fins al desembre de 1939. Encara hui alguns dels fons recol·lectats per Thous a través de les seues xerrades a Unión Radio estan dispersos per algun edifici municipal.

Durant el franquisme, tan sols la figura de Julián Sanvalero, al front de l'Institut d'Estudis Ibèrics i Etnografia (el nom ja és revelador), integrat en la Institució Alfons el Magnànim, va fer alguna publicació etnogràfica. Fora de les institucions, la tasca de Manuel Sanchis Guarner, amb estudis de paremiologia i alguns dedicats al patrimoni material (les barraques), i la vinguda d'algun estudiós espanyol o estranger omplen la nòmina. Amb la recuperació democràtica, és en 1982 que, de la mà de Joan Francesc Mira, es funda el Museu d'Etnologia, que obre les portes un any després i que ara compleix un quart de segle amb etapes ben distintes, canvis de denominació i una recent refundació amb el nom de Museu Valencià d'Etnologia.

L'agitada peripècia històrica dels nostres museus etnogràfics no és una qüestió pròpia dels valencians, la contradictòria trajectòria del Museo del Pueblo Español des de 1934 fins hui, o els intents de posar en peu un museu etnològic d'àmbit català no resulten tampoc exemplars. És evident que la trajectòria històrica dels museus etnogràfics valencians ha de deixar una petjada en els temps presents, però els reptes intel·lectuals a què s'enfronta el Museu Valencià d'Etnologia són d'altre tipus, bé relacionats amb la situació legal dels béns etnològics i la definició de qui i què és un etnòleg, bé referits a la distància existent entre l'etnologia que es practica internacionalment als museus i els enfocaments de l'antropologia universitària (la institucionalització acadèmica de la qual és recent a les universitats valencianes). Potser no s'aclareixca mai allò de si una imatge val més que mil paraules, però és segur que, en ocasions, una bona frase val per mil paraules. La citació en qüestió és de l'antropòleg i conservador del Museu de l'Home Michel Leiris, i diu: «per què l'etnografia ha fet de mi un buròcrata?». Dins les fronteres valencianes, per sort o per desgràcia, som pocs els que podríem aplicar a la nostra vida aquesta trista reflexió, ja que som pocs els que treballem en museus etnogràfics.

En aquest context, què pot aportar un museu d'etnografia (i, en aquest cas, un museu d'etnografia immers en la problemàtica de la societat valenciana) a l'estudi

dels fenòmens migratoris? Cal una anàlisi que parteixca del que ha estat la societat tradicional per donar una opinió qualificada sobre el que està passant ara mateix al carrer i que cau de ple dintre dels temes antropològics clàssics, com ara la proliferació d'identitats que aporta la immigració o les noves formes d'estructura familiar? O cal un altre paradigma?

Marcel Griaule, tan important en la construcció de les col·leccions africanes que històricament donaren lloc al Museu del Trocadéro i després al Museu de l'Home, formula d'una manera colpidora la utopia il·lustrada del museu entès com «arxiu total de la humanitat». En aquest model, hereu del museu d'història natural, es poden separar les operacions teòriques de l'observació. Trobem, doncs, la jerarquia conceptual hereva de les ciències naturals: en primer lloc, recol·lectar (o descriure), després, classificar (establir tipologies), i, finalment, establir lleis o, almenys, generalitzar. Les sales dels museus etnològics presenten els resultats de la ciència de l'home, i proposen al visitant un microcosmos, un món en ordre dintre de les vitrines. El museu és, doncs, el cor d'un projecte d'inventari enciclopèdic de pobles o ètnies fet sobre el model de l'inventari de plantes o de coleòpters, el que suposa que el nombre de cultures és finit i que aquestes són fixes, almenys de manera relativa. Aquests pressupostos que suposen projectar les concepcions dels naturalistes divuitescos sobre les formes que tenim els humans d'habitar el món han anat esvaint-se al llarg del segle xx. Podem dir que l'etnografia s'ha transformat, i ha passat d'un model de col·lecció a un model en el qual el que té preeminència són la interacció i la interlocució, del paradigma del naturalista al del traductor. És, efectivament, aquesta capacitat d'entrar en relacions d'interacció i interlocució amb homes que vénen d'un univers potser molt distint el que caracteritza l'antropòleg per contrast amb altres formes de coneixement. L'experiència pròpia de l'antropòleg és, doncs, passar d'un món a un altre. En alguna mesura és aquesta l'experiència del migrant. L'antropòleg és un migrant conceptual. L'antropologia social és tant una ciència de l'alteritat com una pràctica de relació entre mons distints. És aquesta manera de coneixença particular la que funda la reivindicació per part de l'antropologia del dret a parlar d'universos als quals no s'accedeix de cap altra forma. Però per ultrapassar el nivell de l'experiència viscuda, tan forta com inefable, cal restituir-la, traduir-la a través del treball científic, per als seus col·legues, però també per a un públic generalista. Això, en un llenguatge museogràfic, vol dir exposicions, però també filmacions, publicacions, tallers. Altrament dit, allò que caracteritza l'antropologia (i més encara l'antropologia que es fa als museus) és la seua capacitat de mediar i relacionar tant sobre el terreny com de retorn a casa.

Entre les activitats que, en els darrers temps, ha dedicat el Museu Valencià d'Et-nologia al fenomen migratori, cal destacar les exposicions «Pobles abandonats, pobles en la memòria», que ens remet a l'èxode rural del *desarrollismo*; «Universo mestizo», centrada en la multiculturalitat present a les grans urbs peninsulars, i «El mundo hoy, nosotros», integrada dintre d'una línia expositiva centrada en la imatge de l'altre distant

i «exòtic», per on han passat autors com E. Curtis, Juan Rulfo o Sebastiao Salgado. En l'àmbit de la difusió i la pedagogia museística, cal destacar les activitats realitzades amb diverses organitzacions no governamentals, englobades sota el nom de Solidària.

Pel que fa a les publicacions, el segon número (any 2007) de la *Revista Valenciana d'Etnologia* recollia un dossier sota el títol de «L'exòtic és quotidià» (homenatge al llibre de Georges Condominas) sobre la presència de migrants comunitaris i extracomunitaris a les comarques valencianes. D'altra banda, la publicació de la monografia *Els valencians d'Algèria* omple el buit sobre aquesta migració de valencians avui desconeguda, però central en determinats moments de la història valenciana. Finalment, pel que fa a la investigació, el Museu Valencià d'Etnologia està portant endavant un treball sobre les comunitats religioses presents al territori valencià, que, malgrat no ser estrictament una investigació sobre fluxos migratoris, és obvi que no pot deixar de banda aquesta situació. També ha estat objecte d'estudi la migració valenciana a Xile i Argentina als anys cinquanta del segle xx, a través d'un estudi que pretén recuperar i conservar el testimoni de les generacions protagonistes dels canvis socioeconòmics i culturals de la societat valenciana, recollir dades sobre els processos de canvi sociocultural contats en primera persona pels seus protagonistes i impulsar els estudis fets sobre fonts orals.

És a través de totes aquestes actuacions científiques que el Museu Valencià d'Etnologia pretén donar eines a la societat valenciana per comprendre els fenòmens migratoris que afecten avui la societat valenciana. I ho fa al temps que es reinventa com a museu. I es reinventa amb voluntat de clausurar la trista història dels museus etnològics en terres valencianes. I es reinventa volent deixar clar a la nostra societat que ha passat el temps en què els etnòlegs podien reivindicar tan sols el monopoli sobre el discurs referent als objectes dels altres (exterior o interior), temps que es pot enyorar, però que ja ha mort. Això no significa que els museus deixen de fer-ho, però deixant clar que l'època del museu de l'altre ja ha passat i estem en l'època del museu de la relació entre nosaltres i els altres. La presència d'un museu d'etnologia es justifica no solament com a lloc on treballen especialistes en la cultura material, capaços d'establir subtils diferències tipològiques entre els més diversos objectes preindustrials, sinó també especialistes en la relació entre persones que pertanyen a mons distants. Dit d'una altra manera, no estem, ni podem estar, als anys trenta, quan el museu era la base de l'etnologia; els antropòlegs valencians hem de reinventar el museu i fer que els seus professionals tinguen un paper, encara que siga de simples observadors, en els llocs essencials on es fabrica la comprensió del món contemporani en la seua gran complexitat. I els processos migratoris en són un excel·lent exemple.

CONFERÈNCIA DE CLAUSURA

Re poblament i continuïtat cultural a l'Alguer (segles XIV-XVI)

Joan Armangué i Herrero

Arxiu de Tradicions de l'Alguer - Universitat de Càller

Fidels al tema i als límits cronològics i territorials d'aquest Congrés, trobem extremadament senzill fixar la data d'arrencada de la primera migració catalana a la ciutat medieval de l'Alguer: el mes de setembre de l'any 1354 el rei Pere el Cerimoniós ordena l'expulsió massiva dels antics habitants, lligats a una jurisdicció de caràcter sardogenovès, i activa el repoblament amb elements fidels a la Corona d'Aragó.¹ Així i tot, l'ocupació de la ciutat a càrrec d'un funcionariat exclusivament català, valencià o aragonès i, tot seguit, d'una població essencialment catalanoparlant, ha de ser interpretada com la sistemàtica aplicació d'una estratègia de colonització prèviament programada, més que no pas com una impulsiva venjança contra els antics habitants de la vila.²

La principal font historiogràfica relativa als aspectes bèl·lics d'aquest episodi és la *Crònica* de Pere el Cerimoniós. Entre els cavallers que acompanyaren el rei durant el setge de l'Alguer, hi trobem el valencià Ramon de Vilanova, un dels col·laboradors del

¹ Pel que fa als aspectes de caràcter històric general, remetem a FRANCESCO CESARE CASULA (1990). *La Sardegna aragonesa*, 2 vol. Sàsser: Chiarella, amb un utilíssim aparat de notes i una òptima bibliografia.

² Maria-Mercè COSTA (1994). «Gli ufficiali regi ad Alghero nel XIV secolo». A: *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo. Storia di una città e di una minoranza catalana in Italia (XIV-XX secolo)*. Ed. Antonello Mattone i Piero Sanna. Sàsser: Gallizzi, p. 159-178.

monarca en la revisió de la *Crònica*,³ i el governador Riambau de Corbera, que va trobar la mort durant el setge, de manera que el rei Pere va haver d'interessar-se personalment per tal que fossin respectats els drets del seu joglar, Jaume de Concabella.⁴ Tot al llarg del setge de l'Alguer, per tant, no van manca individus sensibles a l'esperit literari, entre els quals el monarca mateix.

El primer moment d'ocupació militar de la ciutat no degué influir ètnicament en el caràcter de la colonització, perquè com és natural el contingent militar s'establí només de passada a la ciutat sardocatalana. La *Crònica*, doncs, no ens serà útil a l'hora d'esbrinar, per exemple, l'origen dels nous pobladors o a l'hora de quantificar-los. De fet, el diari de la conquesta de la *Crònica* del Cerimoniós només fa referència a la rígida decisió reial, expressada amb aquella fredor cancelleresca que caracteritza el treball historiogràfic del monarca:

Per ço com [...] lo dit lloc [...] s'era contra nós [...] rebel·lat, no [...] consentim que algun dels pobladors antics pus avant hi romangués, ans tots ne fossen foragitats [...] e que el lloc romangués a nós en guisa que fos poblat a volentat [...] nostra (cap. v, 38).

Així, doncs, les fonts útils per a l'estudi dels aspectes demogràfics relacionats amb el repoblament de l'Alguer no seran literàries o narratives, com la *Crònica*, sinó arxivístiques, i afortunadament han estat analitzades amb rigor fonamentalment per dos erudits que han esdevingut referències obligades en estudis d'aquesta mena: l'alguerès Antoni Era, amb un estudi sobre «Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero», presentat al VI Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, celebrat l'any 1957;⁵ i més recentment per Rafael Conde y Delgado de Molina, amb el seu article sobre «Il ripopolamento catalano di Alghero».⁶

Ara bé, faria un servei ben pobre al nostre Congrés, i personalment faria un trist paper, si ara em limités a resumir aquests materials, als quals, d'altra banda, ens hem de referir per força des del moment que no existeixen ulteriors fonts d'informació al nostre abast. El que podem fer, però, és acceptar per bones les conclusions de temàtica demogràfica a les quals arriben Antoni Era i Rafael Conde per tal de donar-los una nova interpretació que ens portarà, com veurem tot seguit, cap a l'observació d'aspectes

³ Ramon GUBERN I DOMÈNECH (1949-1950). «Notes sobre la redacció de la *Crònica* de Pere "el Cerimoniós"». A: *Estudis Romànics*, núm. 2. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 135-148 (veg. sobretot la pàg. 144).

⁴ Maria-Mercè COSTA (1964). «Oficials de la Corona d'Aragó a Sardenya (segle XIV). Notes biogràfiques». A: *Archivio Storico Sardo*, xxix, p. 323-377 (la referència a Jaume de Concabella es troba a la p. 343).

⁵ Antonio ERA (1959). «Provvedimenti per il ripopolamento di Sassari e di Alghero nel 1350-1361». A: *VI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*. Madrid, p. 551 i s.

⁶ Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA. «Il ripopolamento catalano di Alghero». A: *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo*, p. 75-103.

culturals i filològics, interessats com estem fonamentalment per l'estudi dels fenòmens literaris que es relacionen amb el repoblament de l'Alguer.

Ara bé, abans d'això ens convé posar en dubte la radical anotació de Pere el Cerimoniós a la seva *Crònica*, segons la qual «no consentim que algun dels pobladors antics pus avant hi romangués, ans tots ne fossen foragitats», naturalment en referència a l'Alguer. I és que, com ha passat sempre i passa arreu, els «col-laboracionistes» es beneficiaren immediatament de l'excepcionalitat: sabem, per exemple, que les filo-catalanes Andriola de Guisso i Beatrice de Balbo, aquesta segona d'origen cors, totes dues residents a l'Alguer abans de la conquesta, foren autoritzades a quedar-s'hi amb llurs famílies com a recompensa pels seus serveis a favor dels conqueridors.⁷ L'element autòcton, doncs, de caràcter eminentment genovès, no va desaparèixer de manera radical. I volem afegir, encara, que tampoc l'element sard no restà del tot bandejat del repoblament de la ciutat. Localitats tot al voltant de l'Alguer foren repoblades a base de colons sards; i només vuit anys després de la conquesta de la ciutat ja foren autoritzats els primers matrimonis mixtos: les dones que s'havien quedat vídues a causa de la pesta són empeses a casar-se amb catalans, aragonesos i sards.⁸

Aturem-nos ara un moment a analitzar què s'entenia per *català* al segle XIV i en els contextos que ens ocupen, afegint-hi, però, també el jurídic. Immediatament després de la conquesta i d'una inicial administració de caràcter militar, s'activà a l'Alguer una nova administració civil que es refeia als privilegis de la ciutat de Barcelona (probablement és per aquest motiu que la ciutat sardocatalana és encara ara coneguda com *Barceloneta*), privilegis que a partir de l'any 1327 ja havien beneficiat la capital del Regne de Sardenya i Còrsega, és a dir, la ciutat de Càller. Càller, però, de seguida va haver d'adaptar al seu particularisme el corpus legislatiu barceloní, i per sort ens han arribat unes *Ordinacions fetes per los honrats consellers e prohòmens del Castell de Càller en la Cort de la vegueria del dit Castell*, de l'any 1347.⁹ Observem en aquest document l'ús que es fa dels gentilicis que ens interessen. La segona ordinació, «De portar armes», diu el següent:

Que alcuna persona no gos ne presomesque portar per Castell de Càller ne per los appendicis alcun linatge d'armes, salvant coltel qui no haje de lonch entre-l ferre e-l mànech més d'un palm e mig de cana [justa de Barcelona]. E açò, sots pena de perdre

⁷ R. CONDE. «Il ripopolamento catalano di Alghero», p. 76.

⁸ *Ibidem*, p. 88.

⁹ Vegeu-les publicades a càrrec de Michele PINNA (1929). «Le Ordinazioni dei Consiglieri del Castello di Cagliari nel secolo XIV». A: *Archivio Storico Sardo*, xvii, p. 1-xxv i 1-272; i més recentment per Francesco MANCONI (2005). «Libro delle ordinanze dei "Consellers" della Città di Cagliari (1346-1603)». A: *Raccolta di documenti editi e inediti per la Storia della Sardegna*, núm. 5. Sàsser: Industria Grafica Stampacolor, p. 9-38; i Joan ARMANGUÉ (2005). «Les primeres "Ordinacions" de Castell de Càller (1347)». A: *Estudis de llengua i literatura catalanes*, L [= *Miscel·lània Joan Veny*, 6], p. 55-91.

les armes e de pagar X sous per cascuna vegada. E an eçò no sia entès català ne aragonès, ans aquests pusquen portar aspaa, coltell e brotxa.

Hem de deduir-ne, per tant, que catalans, valencians, rossellonesos i mallorquins són considerats simplement *catalans*, jurídicament equiparats als aragonesos i clarament diferenciats —tal com llegim en altres ordinacions— dels sards i altres individus «d'estranya nació». Fora de les habituals excepcions del període, en què era possible adquirir drets de ciutadania, temporalment o perpètua, o bé exempcions pagades a alt preu, hem de considerar que també els jueus entraven sistemàticament en la categoria de catalans (repetim-ho: catalans, valencians o mallorquins) o aragonesos. Això no vol dir, naturalment, que tinguessin els mateixos drets.

Hi ha, però, un altre document encara més clar pel que fa als aspectes ètnics que ara ens ocupen. Dins la documentació oficial redactada en català, hem de destacar el recull de textos que fan referència al repoblament de la capital del Regne, és a dir, el conjunt de disposicions que distribuïen els *alberchs* de Càller entre aragonesos, catalans i mallorquins.¹⁰ Pel que fa a l'ús d'aquests gentilicis, val la pena cridar l'atenció sobre una resposta reial, probablement de l'any 1331, a una reclamació presentada pels consellers de Castell de Càller: Alfons el Benigne declarà que pretenia atorgar una determinada franquícia «tan solament a cathalans e aragonesos seus e del rey de Mallorcha»;¹¹ reconstruint lliurement la frase, el significat no estatual sinó cultural de la declaració del monarca ha de ser interpretat així: les franquícies eren reservades exclusivament a aragonesos, a *catalans* súbdits seus —entre els quals hem d'incloure els valencians— i als *catalans* súbdits del rei de Mallorca, aliat però independent respecte a la Corona d'Aragó. En definitiva, quan no calia fer distincions internes, catalans, valencians i mallorquins, però no aragonesos, formaven una unitat ètnica inclosa dins el gentilici comú de *catalans*.

Però ara tornem als primers colons de l'Alguer. Ha estat calculat que podia tractar-se d'una població que voltava els 235 habitants.¹² Més enllà d'aquestes quantificacions, que han de ser necessàriament aproximatives, a nosaltres ara ens interessaria conèixer l'origen dels diversos elements d'aquesta nova comunitat. Malauradament, això només és possible en vint-i-cinc casos. L'origen d'aquest grapat de colons era el següent: 7 de Barcelona, 4 de Mallorca, 2 de Perpinyà, 3 de València, 1 de Cotlliure, 1 de Cervià, 2 de Tarragona, 1 de Vilafranca del Penedès, 2 de Sicília i 2 sards assimilats als catalans per virtut d'una gràcia reial.¹³ Ja hem esmentat més amunt les dues dames

¹⁰ Es tracta d'una copiosa documentació recollida al llibre de RAFAEL CONDE Y DELGADO DE MOLINA i A.M. ARAGÓ CABAÑAS (1984). *Castell de Caller. Cagliari catalano-aragonese*. Càller, amb sis apèndixs i una addenda.

¹¹ *Ibidem*, «Addenda», cap. II, p. 260.

¹² R. CONDE, «Il ripopolamento catalano di Alghero», p. 91.

¹³ *Ibidem*, p. 92.

dels temps genovesos que gaudiren d'una exempció. Els cognoms d'altres colons ens permeten de deduir-ne l'origen i, de manera sorprenent, trobem que no tenien cap lligam polític amb la Corona d'Aragó: ens referim a individus que es deien Fernando de Toledo, Martín de Valladolid, Sancho Navarro i diversos llinatges que presenten la forma Galego.¹⁴ Els matrimonis mixtos, tot seguit, degueren vehicular la penetració a la ciutat d'elements sards.

Però què volem dir? Amb aquest llistat d'orígens, aquest inventari, que no hauria de ser, com és natural, racial? La conclusió a què ens duu l'esforç d'erudició a càrrec d'Antoni Era i Rafael Conde és elemental: ens trobem davant d'una comunitat extremadament heterogènia. Des del punt de vista lingüístic, el català va imposar-se com a llengua comuna de la col·lectivitat; en efecte, a l'Alguer medieval no hi ha estat localitzat cap document expressat en aragonès, llengua pròpia de molts súbdits de la Corona d'Aragó, ni en cap altra llengua fora del llatí i el català. L'origen dispers dels catalanoparlants ha estat proposat, des del punt de vista filològic, com un dels elements que contribuïren a formar el caràcter mixt de la variant algueresa, que es col·loca entre els dialectes orientals però participa també de certs fenòmens propis de les variants occidentals, des de la pallaresa fins a la valenciana.

Mirem ara d'esbrinar quin podia ser el bagatge literari d'aquests primers algueresos. Com que ens manquen materials d'arxiu relatius a aquest tema, la ininterrompuda tradició de la literatura popular ens ajudarà a l'hora d'hipotitzar certs fenòmens culturals. Més amunt, com si fos de passada, ja hem dit que ens consta, durant el setge de la ciutat, la presència del joglar del governador Rimbau de Corbera, Jaume de Concabella. Aquesta dada, purament anecdòtica, ens permet de suposar que la literatura de caràcter joglaresc pogué arribar a Sardenya i que, per tant, pogué deixar-hi algun rastre no necessàriament escrit.

Fixem-nos en la poesia lírica: immediatament després de la presa de la ciutat degueren introduir-s'hi les primeres formes de la nostra poesia. Ara, sis segles i mig després dels fets, ens sembla encara endevinar-ne certes traces rere alguns textos transmesos oralment fins als nostres dies. Per tal d'assajar d'establir un paral·lelisme entre la poesia medieval i la poesia popular algueresa, voldríem recordar el *Cançoneret de Ripoll*,¹⁵ copiat entorn de l'any 1346 i equivalent, per tant, de l'eventual patrimoni poètic d'alguns dels primers repobladors de l'Alguer.¹⁶

¹⁴ *Ibidem*, p. 93.

¹⁵ J. RUBIÓ I BALAGUER (1905). «Del manuscrit 129 de Ripoll del segle XIV». A: *Revista de Bibliografia Catalana*, VIII, p. 285-378.

¹⁶ Sense que vulguem extreure'n cap conseqüència de relleu, convé assenyalar que durant els setges de Càller morí, tal com recorda la *Crònica* de Pere el Cerimoniós (cap. I, 35), el cavaller Dalmau de Castellnou (1324), un dels dos possibles autors de la dansa que comença «Domna, de mi mercè-us prenya», que trobem transcrita al *Cançoneret de Ripoll* (RUBIÓ. «Del manuscrit 129 de Ripoll», p. 357).

Una de les danses presents al *Cançoneret de Ripoll* —«la més interessant de totes», segons Martí de Riquer—¹⁷ és la cançó anònima de la *malmonjada*, el refrany de la qual fa: «Lassa, mays m'agra valgut / que fos maridada / o cortès amich agut / que can suy monjada». Comparem-la amb una cançó, «posada en boca d'una noya», que Eduard Toda va recollir de fonts orals a la fi del segle XIX:

Mon pare y mos germans
m'han privat la alegría,
perqué ells sont capellans
volen que monja sia.
Mirau si anirà bé
ferme monja per forsa,
lo convent vaja á l'orsa
que monja no seré.¹⁸

Joan Amades recollí una versió molt semblant al seu *Cançoner*, tot remetent a una anècdota històrica ambientada a Maó «durant l'ocupació britànica de Menorca, a la primeria del segle passat».¹⁹ Francesc Manunta, fidel a aquesta interpretació, va concloure que la cançó degué arribar a l'Alguer «mitjançant navegants menorquins o algueresos del segle XVIII».²⁰ Nosaltres, però, estem convençuts que és tan fora de lloc fer remuntar la redacció primera d'aquesta cançó a l'anècdota menorquina com ho és considerar —escriu Martí de Riquer— «la dansa del segle XIV escrita per una monja». «Això —continua— no és versemblant; tampoc les “malmaridades” no són escrites per dones malcasades», de manera que el més probable és que tant la cançó medieval com la popular algueresa del segle XIX es limitin a perpetuar una antiga temàtica que ja trobàvem present en textos llatins del segle XII, per exemple.²¹

¹⁷ Martí de RIQUER (1964). *Història de la literatura catalana*, vol. I. Barcelona: Ariel, p. 516.

¹⁸ Eduard TODA (1888). *Un poble català d'Itàlia. L'Alguer*. Barcelona: La Renaixensa, p. 34. Pel que fa al tema de la «monja per força» en la literatura catalana, on compta amb ben poques mostres, vegeu R. ARAMON I SERRA (1946-48). «Dues cançons populars italianes en un manuscrit català quatrecentista». A: *Estudis romànics*, I, p. 159-188 (ara dins *Estudis de llengua i literatura*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (1997), p. 309-344): en estudiar una cançó italiana de monja, Aramon recorda la composició medieval i altres versions recollides al folklore català (p. 319); no hi té en compte, però, la cançó que ens ocupa.

¹⁹ Joan AMADES (1951). *Folklore de Catalunya. Cançoner*. Barcelona: Selecta, núm. 2.291, p. 408. Aquesta versió comença: «Els pares i els meus germans / me n'han quitat l'alegria, / ells no s'han fet capellans / i volen que monja jo en sia».

²⁰ Francesc MANUNTA (1988). *Cançons i liriques religioses de l'Alguer catalana*, vol. I. L'Alguer: La Celere, p. 110.

²¹ Martí de RIQUER. *Història de la literatura catalana*, I, 516-517. Riquer (n. 27) atribueix a Jaume Massó l'afirmació segons la qual la dansa medieval fóra escrita per una monja. De fet, aquell erudit s'havia referit només a «la suposada monja», la qual, tot resumint l'argument de la cançó, «es queixa dels qui l'han tancada en el convent»; vegeu Jaume MASSÓ I TORRENTS (1932). *Repertori de l'antiga literatura catalana, I. La poesia*. Barcelona: Alpha, p. 300. Val la pena d'assenyalar que, segons Massó, «aquesta graciosa poesia podria intitular-se: “la monja per força”», en feix coincidència amb el v. 6 de la versió algueresa.

I tornem al *Cançoneret*. Trobem un nou paral·lelisme en una altra poesia, en aquest cas deguda a Pere Alamany, «on l'autor dialoga amb la mateixa dansa, la qual hi intervé com a missatgera d'una dama».²² Eduard Toda recollí també «una altra cansó dialogada» algueresa, que diu:

—Ay lo meu cor,
del babu y de la mama jo tench pór.
—No tingas pór, coloma,
que só lleuger y porto alas de ploma.
—Vina á hora ferjada
que no nos vegi llengua mal parlada.
—A l' hora que vindré
ja trobaré adormit tot lo carré.²³

No només la «llengua mal parlada» ens recorda la figura del *lausengier* de la lírica trobadoresca, sinó que els v. 7-8 ens fan pensar literalment en el v. 13 de la dansa d'Alamany: «Que·n veniats una nuyt foscha».

Amb tot això, és clar, no hem volgut insinuar que hagi d'existir necessàriament un deute directe envers el *Cançoneret de Ripoll*, sinó senzillament que la cançó popular algueresa presenta moments d'intens regust medieval, cosa que podria indicar la dissolució de certes formes de la nostra poesia culta en la poesia de transmissió oral de l'Alguer.

Ara bé, una reflexió paral·lela entorn de la poesia èpica ens permetrà de tornar enrere i recuperar l'atenció envers l'heterogènia comunitat de l'Alguer del segle XIV. No hi trobem en absolut la mateixa fidelitat: la manca d'una tradició comuna, d'una identitat pròpia en les capes humils de la població, no pogué afavorir ni el transferiment ni la creació d'una èpica de prou volada. Els fets bèl·lics lligats al setge i a la presa de la ciutat, a més, no havien estat protagonitzats pels nous habitants de l'Alguer, de manera que no transcendiren literàriament, no donaren lloc a l'epopeia. És cert que trobem el diari de la conquesta a la *Crònica* del Cerimoniós, però expressat amb aquella fredor cancelleresca que caracteritza el treball historiogràfic del monarca. La conquesta de l'Alguer no adquireix tons populars perquè hi manca encara el poble. I les llegendes relatives als orígens del territori i a la mítica fundació precatalana de la ciutat provenen del patrimoni folklòric sard, amb el qual, com hem assenyalat més amunt, mai no ha mancat una relació més o menys directa. No ha d'estranyar-nos, doncs, que durant els anys immediatament posteriors al repoblament la ciutat es mostrés especialment receptiva envers aquells esdeveniments que havien de justificar la seva existència, el seu caràcter i la seva condició d'enclavament ètnicament diferenciat en un context

²² Martí de RIQUER, *Història de la literatura catalana*, 1, p. 517.

²³ Eduard TODA, *L'Alguer*, p. 33.

geogràfic i polític hostil al rei de Sardènia (convé recordar, en aquest sentit, que l'any 1392 només es trobaven en mans de la Corona d'Aragó les ciutats de Càller i l'Alguer, a més d'uns quants castells escampats a l'illa).

Cal esperar un esdeveniment carismàtic que faci possible l'afermament d'una memòria col·lectiva. La inútil temptativa de conquerir la ciutat per part d'una tropa francoprovençal sota les ordres del nou sobirà d'Arborea, el jutge Guillem III de Narbona, amb el qual s'havia aliat la ciutat de Sàsser, representà aquella gesta que posava a prova la fidelitat dels algueresos i els atorgava un caràcter propi. La derrota de l'enemic, la participació de les dones en els fets bèl·lics, la decapitació d'un dels capitans rebels..., tot això va donar lloc al naixement de dos textos objecte d'un sistemàtic interès per part dels estudiosos moderns: les «Cobles» i la «Relació de la conquesta dels francesos».²⁴

María Asunción Roca ha estudiat de manera molt oportuna el text poètic i n'ha proposat una edició crítica satisfactòria des del punt de vista paleogràfic.²⁵ Hi aprenem, fonamentalment, que les «Cobles de la conquesta dels francesos» es diferencien ben poc d'aquells cants divulgats pels «recontadors de novel·les» —l'equivalent dels castellans «cantos noticieros»—, a través dels quals es canalitzava la informació oficial lligada a les gestes de certs cavallers (i això pot contribuir a aclarir la presència de joglars al peu de les muralles de l'Alguer). La seva forma escrita, però, representa una excepció que obre una insòlita i petitíssima finestra que dona a l'enorme continent de la literatura oral, perduda gairebé de manera íntegra.

D'acord amb la inèrcia acadèmica que continua privilegiant els gèneres literaris tradicionals, la «Relació de la conquesta dels francesos» no s'ha beneficiat de tanta atenció filològica com les «Cobles». Com a primera aproximació al text, volem anticipar que coneixem la relació únicament a través d'una versió del segle XVI i podem atribuir-li un cert caràcter tradicional només gràcies a la rúbrica del còdex que ens l'ha fet pervenir, en el qual es fa constar que s'hi registren cerimònies «inviolablement observades». Així i tot, la primera notícia segura relativa a l'existència d'una relació històrica és lleugerament anterior: poc després dels fets bèl·lics, probablement, la ciutat havia jurat de celebrar solemnement cada any la diada de sant Joan *ante Porta Latina*, pretès intercessor de la ciutat en la victòria contra les tropes francosassereses, tot elevat el sant —sant Joan Evangelista— a copatró de la ciutat. Ens ho recorda l'any 1586 el *Llibre de les cerimònies*, que com els seus homònims de Barcelona, València o Puigcerdà —per citar alguns dels principals dietaris municipals en català que ens han pervingut—, ha de preveure i fixar les despeses derivades de certes celebracions, amb

²⁴ Per als fets històrics, literaris i documentals relacionats amb aquest tema, vegeu l'article d'August BOVER (1993). «Relació i Cobles de la conquesta dels francesos». A: *Catalan Review*, núm. 7, p. 9-36, amb una bona bibliografia; ara dins *Sardocatalana*. Paiporta: Denes (2007), p. 77-102.

²⁵ María Asunción ROCA MUSSONS. «Il Giudice negato. Analisi di alcuni aspetti delle "Cobles de la conquesta dels francesos"». A: *Alghero, la Catalogna, il Mediterraneo*, p. 191-215.

les habituals desfilades, aparats, disfresses, focs artificials, distribució d'espelmes, etc. És amb aquest esperit pragmàtic que el còdex recull altres breus relacions. En aquests casos, però, es vol salvar el record d'un protocol ja experimentat que serveix de precedent per a futures cerimònies. No entendríem, per tant, el motiu pel qual entre aquestes relacions d'esdeveniments recents, immediats, de sobte interromp el fil cronològic el record d'una victòria esdevinguda dos segles abans; no ho entendríem si no tinguéssim en compte allò que dona un caràcter propi a la «Relació de la conquesta dels francesos»: no es tracta d'un text narratiu que recorda una cerimònia; és, al contrari, una cerimònia que ha adquirit forma de text narratiu.

Vet aquí el text:

En nom del onipotent Déu y de la gloriosa Vèrgie Maria y dels benaventurats arcàngiel sant Miquel y apòstol y evangelista sant Juan, patrons d'esta ciutat de Alguer.

Memòria sia per lo esdevenidor com en lo ayn 1412 en semblant die de vui, essent esta ciutat, com vui és dels sereníssims reis de Aragó, de immortal recordassió, y governant de governador en esta ciutat y en tot lo present cap de Llogudor mossèn Ramon Satrilles, vengueren los francesos, enemichs de la Corona de Aragó, y per llurs caps y capitans lo bisconde de Narbona y lo bastart de Saboya, los quals, volent-se ensegnorir d'esta ciutat en tal nit com esta, vingueren ab tanta silensí y secret que escalaren las morallas, del que essent-se avists les sentinelles y guàrdies tocaren alarma, y com los moradors y abitadors estàvan apersebits per tenir com tenían los enemichs a prop, foren en continent a punt ab sas armas, ballestres y vergues, y trobaren ya los enemichs havien entrada la terra; y resistint-los ab gran valor y esforços daren en ells, y après de gran pelea los retiraren y astringieren en la torre del Esperó, seguint lo esforços y valor de llur capità y governador, lo qual axibé estava nafrat, no per ço afluxià ni desamparà la batalla, ni deixà de fer tot ço y quant a bon capità convenia, apellidant: «Aragó, Aragó, muiren, muiren los francesos y los trahidors dels» etc.; y posaren foch en la torre del Esperó, hont se éran retirats. En lo qual conflite les dones ab gran coràgie y varonil ànim, del que merèxien per tot temps gran llor, ajudaren ab fèxios de rama y brandons en las mans, acudiren per a posar foch en dit lloch, y al últim fonch Nostre Señor servit dar vitòria als nostres, ab gran mortandat dels enemichs, entre los quals restà presoner lo bastart de Saboya, llur capità, al qual li fonch llevat lo cap, lo endemà de la Assensió del Señor del dit ayn, en la plassa que se diu de Sant Esteve, en lo carrer de Sant Antoni. Per la qual vitòria, havent-la coneguda de mans del onipotent Déu y Señor Nostre, havent-li fetes gràsies com a bons cristians, votaren la festa del gloriós apòstol y evangelista sant Juan de la Porta Llatina, essent estada en son die, lo qual és de creure fonch intercessor devant del Señor per alcansar-la, y de festegiar lo tal dia y cantar en versos algunes de les coses memorables e insignes susehides en aquella jornada a tal reste memòria de tal vitòria y perquè reste fama de la asagna dels nostres antichs moradors d'esta ciutat, la qual nos sia sempre per espill de voler-los imitar en ser fiels y leyls al nostre rey y señor, y defensar ab lo matex valor y esforços, la nostra pàtria y ciutat, contra los que semblant atreviment voldran tenir, fent gràsias y dant llaor al Señor y al apòstol y evangelista sant Juan per haver-la lliurada en tal dia de tal invasió, suplicant-lo humilment nos vulga ser advocat

y interesedor devant la divina magestad, que la vulla guardar a ella y tots sos ciutadans de tot perill y sinistre. Amén.²⁶

Convé que continuem, però, tot respectant el fil cronològic. Demanem-nos, doncs, per quin motiu trobem aquesta relació transcrita en un registre del segle XVI. L'any 1586 trobem la ciutat de l'Alguer afeblida a causa de la pesta que, tres anys abans, ha reduït dràsticament la població, fins al punt que els representants de la ciutat al parlament celebrat a Càller el 1583 havien afirmat que «no hi ha restat sinó número de cent cinquanta homes»:

Est any és estada visitada la ciutat de Alguer de pestilència [...] y per aquella han mort circa sis mil persones y destruïdes y cremades moltes cases y robes, per lo que dita ciutat resta del tot quasi derruyda.²⁷

És evident que el principal objectiu dels delegats algueresos és el d'obtenir avantatges de caràcter fiscal que ajudin la ciutat a superar un moment difícil. Cal llegir amb prudència, doncs, aquestes dades i considerar els «cent cinquanta homes» (cent cinquanta catalanoparlants) com una part del total de supervivents. És innegable, però, que per tal de recuperar-se la ciutat catalana ha d'obrir les seves portes a un gran contingent d'immigrants sards que contribuiran a definir el caràcter de la seva nova etapa històrica. Així i tot, l'evolució de la cultura algueresa durant els anys següents ens permetrà d'assistir no a la sardització lingüística de la ciutat, sinó a la catalanització dels sards que s'hi han establert.

Dins aquest context històric que reclama la recuperació de la pròpia identitat i dels valors culturals que se li associen, el Consell Municipal sent la necessitat de revisar, aclarir i perpetuar el seu protagonisme a l'interior de la vida civil urbana, un protagonisme pacientment definit a través d'una contínua negociació lligada als complexos mecanismes del dret privilegiat.²⁸ I, per tal de confirmar les normes que han de guiar el protocol municipal, es recull el corpus de les cerimònies «que fins assí són inviolablement observades». Tres anys després de la pesta neix, doncs, el *Llibre de les cerimònies dels consellers de la ciutat de l'Alguer*, establert a partir d'una còpia del *Llibre de les cerimònies dels consellers de la ciutat de Barcelona*, a la qual s'afegeixen diverses notícies

²⁶ Còpia autèntica del llibre de les serimònies dels consellers de la ciutat de Barcellona, en lo qual al principi stan continuades algunes cosses que són necessàries saber als consellers d'esta ciutat de l'Alguer, que fins assí se són inviolablement observades. 1586. Arxiu Municipal de l'Alguer, reg. 503, fol. 77-78.

²⁷ Tonino BUDRINI (1989). *Breve storia di Alghero*. L'Alguer, p. 70-72. Per a l'estudi d'aquesta pesta, vegeu principalment Tonino BUDRINI. «Pestilenze e ripopolamento ad Alghero nell'età spagnola (1582-1652)». A: *Quaderni sardi di storia* (gener 1985 - desembre 1986), p. 109-124; i Antoni NUGHES (1991). *El sínodo del bisbe Baccallar. L'Alguer. Església i societat al segle XVI*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 90-94, on l'autor demostra que les dimensions de la pesta no foren tan tràgiques com volgueren fer veure els representants algueresos al parlament l'any 1583.

²⁸ Vegeu Joan ARMANGUÉ (2001). «Le lingue in Sardegna attraverso gli Statuti delle città regie». A: *Archivio Sardo*, nova sèrie, núm. 2. Roma: Carocci, p. 199-206.

relatives a aquelles solemnitats que han de deixar un rastre als arxius locals. Enmig de prosaiques informacions, crida l'atenció la relació de la victòria dels algueresos damunt les tropes francosassereses.

Una crònica més recent, impresa a Càller l'any 1702, ens narra les gestes del governador Ramon Zatrillas (o «Sa Trilla»), a les ordres del qual l'Alguer havia obtingut la victòria de l'any 1412.

Consérvase esta memoria en la ciudad, y se celebra este triunfo a 6 de mayo, con processión solemne y general [...], y se leen en el pùlpito de la Iglesia Catedral las relaciones auténticas de esta victoria; función en que me he hallado varias ocasiones.²⁹

Vet aquí per què la nostra relació es troba entre les pàgines d'un *Llibre de les cerimònies*: no perquè calgués donar un suport escrit a un text oral, com en el cas de les «Cobles»; sinó perquè calia, el dia de la celebració, donar una forma oral a aquest text escrit, en qualitat de solemne cerimònia amb la qual la ciutat renovava anualment el seu vot.

El vehicle de transmissió de la «Relació de la conquesta dels francesos», però, no ha estat mai, malgrat tot, l'oralitat, sinó els registres municipals; i la seva lectura en veu alta no era una simple opció, com en algunes relacions susceptibles d'una lectura normalment privada. La relació algueresa tenia com a principal vehicle de transmissió, com a raó de ser, la pública declamació.

Existeix una altra descripció de la festa que ens ajudarà a entendre millor els fets. El pare Vittorio Angius, l'any 1833, tot recordant la batalla medieval escrivia:

Cominciò a celebrarsi una festa popolare, e cantavansi in tale solennità alcune delle memorabili cose della giornata, e fatta la general processione di ringraziamento, leggevansi dal pulpito dopo l'evangelio la genuina relazione del fatto in forma di orazione panegirica.³⁰

En forma d'oració panegírica... El text de la relació, essencial, breu, fred, mancat de la retòrica i de l'estructura pròpia del sermó barroc, no permetria un parangó tan elevat. Sembla més aviat que amb la seva expressió el pare Angius, sever detractor de *barbare consuetudini*, hagi volgut deixar-se arrossegar per la hipèrbole, tot informant-nos, però, d'allò que per a nosaltres és essencial: a la catedral de l'Alguer, des de la trona, a través de la declamació, la relació de la conquesta dels francesos aconseguia el grau més alt de solemnitat a què pot aspirar un text narratiu no litúrgic.

²⁹ Matteo CONTINI (1702). «A D. Salvador Zatrilla, Vico, Dedoni y Manca». A: Pedro Andrés de ACORRÀ. *El Fenix de Sardenia renace de sus cenizas. Oraciones postumas que dixo el muy R.P.M. Fr. Pedro Andres de Acorrà*. Càller: Onofrio Martini, p. C-1, C-2.

³⁰ Vittorio ANGIUS (1833). «Alghero». A: Goffredo CASALIS (dir.). *Dizionario geografico-storico-statistico-commerciale degli stati di S.M. il re di Sardegna*, vol. 1. Torí, p. 234.

L'Església, el municipi i el delegat reial organitzaven i conduïen la cerimònia. El poble l'aplaudia i assimilava el seu missatge, tot confirmant un credo de pertinença local i nacional: local, per oposició envers els sasseresos; nacional, per oposició envers els francesos.

Amb el pas del temps, però, aquest missatge va perdre actualitat i alguns aspectes de la manifestació van començar a semblar inoportuns a les autoritats; no tant —és clar— per l'odi expressat contra els francesos com per la seva extensió als veïns sasseresos, que amb raó se sentien representats en un ninot, en Françaïs, encarregat i pagat pel municipi, que era cremat mentre hom cantava les «Cobles». Al capdavant, l'any 1628 la festa va ser prohibida pel governador reial. Gràcies a aquesta prohibició, però, va néixer un interessant text satíric bilingüe, hispanollatí, que ens informa sobre la continuïtat de la festa.³¹ Aturem-nos a llegir unes quantes estrofes d'aquesta *Exposición sobre el diálogo dicho en la libertad del Francés, ossea Françaïs, que cada año suele quemar la noble ciudad de Alguer, librado solamente por el año 1628 a petición de sus hijos los de Sácer*.³²

El ninot francosasserès, poc abans de ser cremat, es queixa al governador:

*Heu me miserum,
quia vilis factus sum!*

Si mis hijos no me vieran
padecer tantos dolores
mis males fueran menores
ni ellos deshonra tuvieran.

El governador intercedeix davant del virrei:

*Propter delicta nostra eveniunt
nobis mala, sed libera nos a malo.*

Verdad que son nuestros males
causa de nuestra vergüenza;
pero, Señor, indulgencia,
que nos libre de otros males.

El virrei concedeix la gràcia:

Señor, vaya de mi parte
al señor jurado en cabo
y diga que soy rogado
que al francés no se maltrate.

³¹ Vam publicar-lo al nostre article dedicat a la «Poesia castellano-llatina a l'Alguer». A: *Quaderns de l'Alguer*, 1, núm. 2 (juny 1994).

³² Arxiu Municipal de l'Alguer, ms. 846/354.

El govern municipal accepta de mala gana, però anuncia la seva voluntat de perpetuar la tradició:

Durum est contra stimulum calcitrare.

Pues que ganar no podemos
si contra S.E. contrastamos,
por esta vez lo libramos
y otras dos lo quemaremos.

Que se desate el francés
mandamos, *et hoc in quantum
possumus pro hac vice tantum*,
que es decir por esta vez.

I el poble, com que ja no pot cremar el ninot, decideix de lapidar-lo:

Ecce maledictus, lapidemus eum.

Pues tus hijos te han librado,
maldito francés traidor,
ahora has de morir peor:
morirás apedreado.

Amb la desintegració del record de la conquesta dels francesos en el folklore local, arribem al capdavall del nostre itinerari: l'autocelebració —que potser continua encara— ha donat una identitat concreta, una identitat catalana, a una comunitat d'origen extremadament heterogeni.

COMITÈ ORGANITZADOR I CIENTÍFIC DEL CONGRÉS

Manuel Ardit. Universitat de València

Antoni-Lluís Carrió. CCEPC, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta,
FIECOPV

Narcís Figueras. CCEPC, Universitat Oberta de Catalunya, Centre d'Estudis
Selvatans

Toni Gisbert. Acció Cultural del País Valencià

Enric Guinot. Universitat de València

M. Carme Jiménez. Institut Ramon Muntaner

Vicent Olmos. Universitat de València

Joan Peytaví Deixona. Universitat de Perpinyà

Josep M. Pons. Universitat Jaume I, Centre d'Estudis del Priorat

Josep Santesmases. CCEPC, Centre d'Estudis del Gaià

Rafael Viruela. Universitat de València

Francesc Viso. CCEPC

PUBLICACIONS DE LA CCEPC

1. Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana.
2. Fonts orals. La investigació a les terres de parla catalana.
3. Església, societat i poder a les terres de parla catalana.
4. Paisatge, territori i societat a les terres de parla catalana.
5. Republicans i republicanisme a les terres de parla catalana.
6. Els processos migratoris a les terres de parla catalana. De l'època medieval a l'actualitat.

Els processos migratoris a les terres de parla catalana

Fet i fet, en contextos històrics ben diferents, en societats ben distintes, en moments polítics i econòmics ben diversos, la història dels Països Catalans també ha estat construïda per multitud de processos de migració, de sortida i de recepció, de curta i de llarga distància, d'esperança d'una vida millor i de fugida de la repressió. Tots ells són part de la nostra història. I tots ells han tingut unes conseqüències de diferents magnituds, però perdurables. Unes conseqüències que l'historiador no pot deixar de banda a l'hora d'escometre qualsevol estudi del passat, ja sigui des del punt de vista de la història social, cultural o econòmica, com des del punt de vista lingüístic o cultural.

CCEPC
 Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana

INSTITUT RAMON MUNTANER
 Fundació privada dels Centres d'Estudi de Parla Catalana

Patronat format per:
CCEPC
 Generalitat de Catalunya

FIECOV
 FEDERACIÓ D'INSTITUTS D'ESTUDI, CONSELLS I DELS PAÏS VALÈNCIA

UNIVERSITAT ID VALÈNCIA

ACCIÓ CULTURAL DEL PAÍS VALÈNCIÀ

Cossetània
 EDICIONS

Amb el suport de:

Diputació Barcelona
 xarxa de municipis

Diputació de Girona

INSTITUT D'ESTUDIS IERDENS

Diputació de Lleida

Diputació Tarragona

CONSELL INSULAR DE MENORCA

Generalitat de Catalunya
 Departament d'Acció Social i Citadania
 Secretaria per a la Immigració

Generalitat de Catalunya
 Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació
 Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana

INSTITUT D'ESTUDIS BARCELONÉS

FUNDACIÓ JOSEP IRLA

nous horitzons
 fundació

La publicació d'aquesta obra ha rebut el suport del Centre d'Història Contemporània de Catalunya

25 ANYS **CH CC** Centre d'Història Contemporània de Catalunya

Generalitat de Catalunya
 Departament de la Vicepresidència